

KARADENİZ

BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ

Кış/ Зима /Winter 2018 • Yıl/Год/Year 10 • Sayı/Число/Issue 40

ÜÇ AYDA BİR YAYINLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

AN INTERNATIONAL QUARTERLY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

ISSN: 1308-6200 www.dergikaradeniz.com; dergipark.gov.tr/kdeniz

Sahibi/ Учредитель/ Owner

Hayrettin İVGİN

Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar-ANKARA (+90) 312 4259353 - hayrettinivgin@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Saliha Sinem İVGİN

Editör/ Главный редактор/ Editor

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU • Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ • Dr. Öğr. Üyesi Arif Cem TOPUZ

Eser KARADENİZ • Bünyamin TETİK (Ed. Yrd.)

Yayın Kurulu/ Редколлегия/ Editorial Board

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ (Maltepe Üniversitesi) • Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ (Emekli) • Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi) • Prof. Dr. Anatoly A. BURTSEV (Ammasov Adına Yakutistan Devlet Üniversitesi) • Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Emekli) • Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Selçuk Üniversitesi) • Prof. Dr. Caval KAYA (Ardahan Üniversitesi) • Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV (Çuy Üniversitesi) • Prof. Dr. Faruk ÇOLAK (Niğde Üniversitesi) • Prof. Dr. Prof. Dr. Hikmet KORAŞ (Niğde Üniversitesi) • Prof. Dr. Dimitri D. VASİLEV (Moskova Bilimler Akademisi) • Prof. Dr. Elifna SİBGATULLİNA (Moskova Bilimler Akademisi) • Prof. Dr. Yakup ÇELİK (Yıldız Teknik Üniversitesi) • Prof. Dr. Victoria V. KRASNYYKH (Kiev Bilimler Akademisi) • Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Emekli) • Prof. Dr. İhsan BULUT (Akdeniz Üniversitesi) • Prof. Dr. Mustafa ÜNAL(Erciyes Üniversitesi) • Prof. Dr. Mambetturdu Mambetakun (Şincan Pedagoji Üniversitesi) • Prof. Dr. Layli ÜKÜBAYEVA (Manas Üniversitesi) • Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Erciyes Üniversitesi) • Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (İvana Cevahışvili Üniversitesi) • Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi) • Prof. Dr. Enver TÖRE (Artvin Üniversitesi) • Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Hacettepe Üniversitesi) • Prof. Dr. Tina GELASVİLİ (İvana Cevahışvili Üniversitesi) • Prof. Dr. Elena ARABADJİ (Melitopol Devlet Üniversitesi) • Prof. Dr. Natalie KONONENKO (Alberta Üniversitesi) • Prof. Dr. Betül KARAGÖZ (Giresun Üniversitesi) • Prof. Dr. Gous Khan, Jawaharlal Nehru University • Doç. Dr. Nadya TIDIKOVA (Altayistik Enstitüsü) • Doç. Dr. İbrahim TÜZER (Yıldırım Bayazıt Üniversitesi) • Doç. Dr. Ahmet İÇLİ (Ardahan Üniversitesi)

Redaksiyon / Редакция / Redaction

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ / Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU

Uluslararası İlişkiler / Международные отношения / International Relations Expert

Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU : vediaskaroglu@ardahan.edu.tr

Yabancı Dil Danışmanları / Советники по иностранным языкам / Foreign Language Consultants

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ / Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU

Yazışma Adresi / Адресиздательства / Correspondance Address

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Ardahan/TÜRKİYE

Tel.: (+90) 5308852928 – e-mail: dergikaradeniz@gmail.com

Baskı / Типография / Press: Bizim Dijital (ANKARA)

Mizampaj/ Расположение/ layout : Ayşe İKİZ

Bu dergi International Sciencetific Indexing (ISI Database), Index Copernicus (ICI World of Journals), TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Google Akademik, Akademik Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index) tarafından indekslenmektedir.

This journal is indexed by International Sciencetific Indexing (ISI Database), Index Copernicus (ICI World of Journals), TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Google Scholar, Acedemia Social Science Index (ASOS Index).

Hakem Kurulu/ Консультативный совет – Редколлегия/ Editorial Board

- Prof. Dr. Tofiq ABDŪHASANLĪ ABDŪLAZĪZ OĖLU, Devlet İktisat Ūniversitesi (Azerbaycan)
- Prof. Dr. Adnan AKGŪN - Marmara Ūniversitesi, (TŪrkiye)
- Prof. Dr. Ali AKAR - MuĖla Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKĪN - Selçuk Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. Tayyar ARI - UludaĖ Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR - AtatŪrk Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. AygŪn ATTAR - Giresun Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. Hasan BAHAR - Selçuk Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. Cevat BAŞARAN - AtatŪrk Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. Vladimir BELYAKOV - (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Uwe BLAESĪNG - (Hollanda)
- Prof. Dr. Valerij BOVTUN - Altay Devlet Teknik Ūniversitesi (Altay Kray – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. İhsan BULUT - AtatŪrk Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. Ahmet BURAN - Fırat Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. Nalan BŪYŪKKANTARCIOĖLU - Hacettepe Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. ŖmŪr CEYLAN - KŪltŪr Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. Ahmet CĪHAN - Nevşehir Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. Maria CĪKĪA - (GŪrcistan)
- Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR - Karadeniz Teknik Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. Salim CŖHCE - İnŖnŪ Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. Halit ÇAL - Gazi Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. Ŗzkul ÇOBANOĖLU - Hacettepe Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. Necati DEMİR - Gazi Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. Remzi DEVLETOV - Kırım Devlet Pedegoji ve MŪhendislik Ūniversitesi, (Kırım)
- Prof. Dr. Abide DOĖAN - Hacettepe Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV - MuĖla Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. A. Bican ERCĪLASUN - Gazi Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN - Hacettepe Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. Gavril GAVRILEVIÇ FILIPPOV - (NEF Ūniversitesi Yakutistan - Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Nevin GŪNGŖR ERGAN - Hacettepe Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. Hande BĪRKALAN-GEDİK - Yeditepe Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. Orhan GŖKÇE - Selçuk Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. İsmail GŖRKEM - Erciyes Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. Kadir GŪLKAYRAN - (İran)
- Prof. Dr. GŪrer GŪLSEVİN - Ege Ūniversitesi (TŪrkiye)
- Prof. Dr. Ali Osman GŪNDOĖAN - MuĖla Ūniversitesi (TŪrkiye)

- Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU - Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Harun GÜNGÖR - Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Figen GÜRSOY - Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Tacida HAFIZ - (Bosna-Hersek)
- Prof. Dr. Cengiz HAKOV - (Bulgaristan)
- Prof. Dr. Vasiliy Vasilyeviç İLLARİONOV (SAHA Cumhuriyeti -Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Alimcan İNAYET - Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Bravina Rozalia INNOKENTYEVNA (SAHA Cumhuriyeti RAN -Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Aleksander KADİRBAJEV - (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Fitnat KAPTAN - Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ - İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kerem KARABULUT - Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Recai KARAHAN - Yüzüncü Yıl Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ayla KAŞOĞLU - Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ - İvana Cevahışvili Üniversitesi (Gürcistan)
- Prof. Dr. Ceval KAYA - Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV (CHUI Üniversitesi - Kırgızistan)
- Prof. Dr. İsmail KERİMOV - Kırım Devlet Pedagoji Üniversitesi (Kırım)
- Prof. Dr. Remzi KILIÇ - Niğde Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Faruk KOCACIK - Cumhuriyet Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Aynur KOÇAK - Yıldız Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Özdemir KOÇAK - Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ - İnönü Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ - Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL - Ahi Evran Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Gous KHAN, (Jawaharlal Nehru University Delhi – Hindistan)
- Prof. Dr. Victoria V. KRASNYKH - (Moskova Lomonosov Üniversitesi - Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Adnan KULAKSIZOĞLU - Marmara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Muhtar KUTLU - Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Sabahattin KÜÇÜK - Emekli (Türkiye)
- Prof. Dr. Mambetturdu MAMBETAKUN (Şincan Pedagoji Üniversitesi, Çin)
- Prof. Dr. Olga MELNITCHOUK (NEF Üniversitesi - Yakutistan - Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Alekseyev Anatoly NIKOLAYEVIC (RAN - Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Mehmet OKUR - Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ - Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa ÖNER - Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ramazan ÖZEY - Marmara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Haydar ÖZTAŞ - Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT - Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hakan POYRAZ - Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdülkerim RAHMAN - (Çin)
- Prof. Dr. Hülya SAVRAN - Balıkesir Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA - (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ - Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hatice ŞAHİN - Uludağ Üniversitesi (Türkiye)

- Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN - Osman Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Musa ŞAŞMAZ - Niğde Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Esma ŞİMŞEK - Fırat Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN - Kırıkkale Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdulvahap TAŞTAN - Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU - Rize Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN - Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN - Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Berrak TARANÇ - Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Halil İbrahim USTA - Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa ÜNAL - Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Olga MELNİCUK - (NEF Üniversitesi - Yakutistan - Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ - Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kamil VELİ - İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Obayev Nikolay VYACESLAVOVIC (Tuva Devlet Üniversitesi - Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Hakkı YAZICI - Kocatepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Dursun YILDIRIM - Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. Bahattin Çelik - Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. Mutlu Deveci - Fırat Üniversitesi, Elazığ (Türkiye)
- Doç. Dr. Ergali ESBOSUN - Abay Üniversitesi, (Kazakistan)
- Doç. Dr. Mustafa ŞENEL - Kafkas Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. İbrahim TÜZER - Yıldırım Bayazıt Üniversitesi, Ankara (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Abbas KARAAĞAÇLI - Giresun Üniversitesi (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KILDIROĞLU - Ardahan Üniversitesi (Türkiye)

Temsilcilikler / Представители/ Representatives**YURT İÇİ / Турция / Interior:**

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT – ANTALYA * Dr. Öğr. Üyesi Bilşen İNCE ERDOĞAN – AYDIN * Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU – BALIKESİR * Dr. Öğr. Üyesi Ali ATALAY – BOLU * Halis TEKİN – BURDUR * Dr. Öğr. Üyesi Rahman ÇAKIR – GİRESUN * Dr. Öğr. Üyesi Fatma Sibel BAYRAKTAR – EDİRNE * Doç. Dr. Davut KILIÇ – ELAZIĞ * Dr. Öğr. Üyesi Hilal OYTUN ARSLAN – İSTANBUL * Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN – İZMİR * Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ – KAYSERİ * Dr. Öğr. Üyesi Cengiz GÖKŞEN – KARS * Osman KABADAYI – KİRŞEHİR * Dr. Öğr. Üyesi Mehmet EROL – KİLİS * Dr. Erkan KALIPÇI – KONYA-NEVŞEHİR * Dr. Öğr. Üyesi Adnan Menderes KAYA – MALATYA * Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Ethem ÖZKAN – NEVŞEHİR * Doç. Dr. Hikmet KORAŞ – NİĞDE * Prof. Dr. Ergin AYAN – ORDU * Doç. Dr. Bekir ŞİŞMAN – SAMSUN * Dr. Öğr. Üyesi Doğan KAYA – SİVAS * Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ – TRABZON * Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ – DİYARBAKIR

YURT DIŞI / Другие страны /Abroad:

Mehmet Akif KORKMAZ – ALMANYA ■ Jale İSMAİLOV – AZERBAJYAN ■ İlya İVANOV – ÇUVAŞİSTAN ■ Serpil KUP – FRANSA ■ Maria CİKİA – GÜRCİSTAN ■ Mehmet TÛTÜNCÜ – HOLLANDA ■ Harid FEDAI – KKTC ■ Prof. Dr. Tacide HAFİZ – KOSOVA ■ Prof. Dr. Hamdi HASAN – MAKEDONYA ■ Lübov ÇİMPÖYEŞ – MOLDOVA ■ Eden MAMUT – ROMANYA ■ Doç. Dr. Miryana MARİNKOVİÇ – SIRBİSTAN ■ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA – RUSYA FEDERASYONU ■ Hakan KARAKOÇ – RUSYA FEDERASYONU – YAKUTİSTAN ■ Doç. Dr. Nadya TIDİGOVA – ALTAY ■ Murat TOYLU – TATARİSTAN M.C. ■ Natalya BUDNIK – KIRIM – UKRAYNA ■ Dr. İrina KAYAN – POKROVSKAYA – UKRAYNA ■ Prof. Dr. İngeborg BALDAUF – ALMANYA ■ Prof. Dr. Ramesh DEOSARAN – TRİNİDAD-TOBAGO ■ Prof. Dr. Pavel DOLUKHANOV – İNGİLTERE ■ Prof. Dr. Charlyn DYERS – GÜNEY AFRIKA ■ Prof. Dr. Shih-chung HSIEH – TAYVAN ■ Doç. Dr. Rainer CZICHON – ALMANYA ■ Doç. Dr. Ramile ESXADULLAKIZI – TATARİSTAN M.C. ■ Doç. Dr. Cabbar İŞANKUL – ÖZBEKİSTAN ■ Doç. Dr. Gholam VATANDOUST – KUVEYT ■ Dr. Anarhan NADİROVA – KIRGIZİSTAN ■ Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ – NAHÇIVAN ■ Prof. Dr. Rukiye HACI – ÇİN ■ Prof. Dr. Cengiz HAKOV – BULGARİSTAN ■ Prof. Dr. Marika Cikia – GÜRCİSTAN ■ Prof. Dr. Dosay KENÇATAY – KAZAKİSTAN ■ Prof. Dr. Kopi KYÇYKU – ROMANYA ■ Dr. Maria MAVROPOULOU – YUNANİSTAN ■ Dr. Emna CHIKHAOUİ – TUNUS ■ Dr. Öğr. Üyesi Damuta CMMİELWSKA – POLONYA ■ Prof. Dr. Tursun GABİTOV – KAZAKİSTAN ■ Doç. Dr. Kadir GÜLDİKEN – İRAN ■ Doç. Dr. Ergali ESBOSUNOV – KAZAKİSTAN ■ Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU – NAHÇIVAN ■ Dr. Kızıl Maadir SİMÇİT, RUSYA FEDERASYONU – TUVA. ■ Ertuğrul KULAÇ – RUSYA FEDERASYONU – BURYATİA ■ İrina JERNOSENKO – RUSYA FEDERASYONU – ALTAY KRAY. Prof. Dr. Ruslan KADİROV, (Dağistan Cumhuriyeti, RUSYA FEDERASYONU) Doktorant Nursuale AKHATOVA (Oral şehri KAZAKİSTAN) ■ Prof. Dr. Gous KHAN, (Delhi – Hindistan)

İÇİNDEKİLER/ CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

Söz Başı <i>Presentation</i> <i>Предисловие</i>	
Prof. Dr. Erdoğan Altınkaynak	9
PROF. DR. Tuncer GÜLENSOY	11
САКРАЛЬНЫЙ ТОПОХРОН АЛТАЯ ALTAY BÖLGESİ KUTSAL MEKANLARI <i>Sacral Topochrome Of The Altai</i> İrina A. Zhernosenko	31
BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR ÖĞRETMENLİĞİ BÖLÜMÜ ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRETMENLİĞE YÖNELİK ÖZ YETERLİLİKLERİNİN İNCELENMESİ AN EXAMINATION OF SELF-EFFICACY FOR TEACHING AMONG TEACHER <i>Candidates From The Department Of Physical Education And Sports Teaching</i> <i>Исследование Самооценочности Кандидатов В Учителя Кафедры Физического Воспитания И Спорта</i> Alptürk Akçöltekin -İlim Sarıkaya-Ali Osman Engin-Selin Akçöltekin	44
ŞANLIURFA İLİ NEOLİTİK DÖNEM YÜZEY ARAŞTIRMASI, 2018 NEOLITHIC PERIOD SURVEY OF ŞANLIURFA PROVINCE, 2018 <i>Исследование Неолитического Периода Поверхности В Шанлыурфе В 2018 Году</i> Bahattin Çelik	52
TÜRK HARP TARİHİ YAZICILIĞINA VE ASKERİ TARİH-HARP TARİHİ KONULARINA İLİŞKİN DEĞERLENDİRME EVALUATION ON HISTORIOGRAPHY OF TURKISH WAR AND THE TOPICS OF MILITARY HISTORY-WAR HISTORY <i>Анализ Историографии Турецких Войн И Вопросы Военной Истории</i> Levent Ünalp	64
ORHAN KEMAL'İN "BABA EVİ" ROMANINA SÖZ VARLIĞI AÇISINDAN YAKLAŞIM ORHAN KEMAL'S "FATHER'S HOUSE" IN HER NOVEL APPROACH IN TERMS OF VOCABULARY <i>Лексический Анализ Романа Орхана Кемалья "Отцовский Дом"</i> Erhan Akın-Rezan Karakaş-Hasan Tarhan	81
AKADEMİK ÇALIŞMALAR IŞIĞINDA RUS DİLİNDE TÜRKÇENİN İZLERİ IN CONSIDERATION OF ACADEMIC WORKS TURKIC TRACES IN RUSSIAN LANGUAGE <i>Краткий Обзор О Научной Интерпретаций Тюркизмов В Русском Языке</i> Ergali Esbosinov	92
TÜRK DÜNYASINDA SAĞLIK TURİZMİ HEALTH TOURISM IN TURKISH WORLD <i>Оздоровительный Туризм В Тюркском</i> Hürriyet Çimen	101
GÜZEL SANATLAR ÖĞRETMEN ADAYLARININ GENEL ZAMAN YÖNETİM BECERİLERİ GENERAL TIME MANAGEMENT SKILLS OF TEACHER CANDIDATES IN FINE ART EDUCATION <i>Общие Характеристики Навыков Кандидатов В Учителя Изобразительного Искусства</i> Demirali Yaşar Ergin-Aylin Beyoğlu	111
GÖK-TÜRK DEVLETİ DİPLOMASİSİ (552-630) DIPLOMACY OF THE GOK-TURK STATE (552-630) <i>Дипломатия Гоктюркского Государства (552-630гг.)</i> Çiğdem Şahin	125
SELÇUKLU DEVLETİ' NİN YÖNETİM YAPISI GREAT SELÇUKLU STATE'S MANAGEMENT STRUCTURE <i>Структура Управления Государству Селюкку</i> Abdulsamet Yamn-Eda Akgül Arslan-Cihan Arslan	157

A PREDICTIVE ANALYSIS OF FACEBOOK JEALOUSY

FACEBOOK KISKANÇLIĞININ ÖNGÖRÜSEL ANALİZİ

Прогнозированный Анализ Функции Facebook

Hasan Latif -Aysen Şimşek Kandemir-Öznur Gökkaya-Engin Karaman172**I. DÜNYA SAVAŞI'NDA ALMANYA'DA YAYIMLANAN SAVAŞ GAZETESİ "ILLUSTRIERTE ZEITUNG"UN "TÜRKİYE (OSMANLI İMPARATORLUĞU) VE ALMANYA" ADLI SAYISINDAKİ MAKALE VE YAZILARIN TÜRKÇEYE ÇEVİRİLMİŞ MUHTEVASI**

THE TURKISH-TRANSLATED CONTENT OF ARTICLES AND WRITINGS IN THE ISSUE ENTITLED "TURKEY (OTTOMAN EMPIRE) AND GERMANY" OF "ILLUSTRIERTE ZEITUNG" PUBLISHED AS A WAR NEWSPAPER IN GERMANY IN WORLD WAR I

Содержание Турецкого Перевода Статей "Турция (Османская Империя) И Германия" Из Немецкой Газеты "Иллюстриerte Zeitung" Периода Первой Мировой Войны

Şerife Özer185**RESİM SANATINDA KADIN VE BALKAN İZLERİ:EREN EYÜBOĞLU**

WOMEN AND BALKAN TRACES IN THE ART OF PAINTING:EREN EYÜBOĞLU

Образ Женщины В Искусстве Живописи И Балканские Следы: Эрен Эйюбоглу

Semra Çevik..... 218**EĞİTİM VE GELİŞTİRME UYGULAMALARINDA YENİ NESİL BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİNDEN SANAL GERÇEKLİK, BULUT BİLİŞİM VE YAPAY ZEKÂ**

IN THE TRAINING AND DEVELOPMENT APPLICATIONS VIRTUAL REALITY FROM THE NEW GENERATION COMPUTER TECHNOLOGIES, CLUSTER COMPUTING AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Виртуальная Реальность Из Нового Компьютерного Технологии В Области Образования И Развития, Кластерная Вычисляющая И Искусственная Интеллекта

Harun Demirkaya-Ersin Sarpel 231**TÜKETİCİLERİN ELEKTRİKLİ ARAÇ TERCİHLERİ: LİTERATÜR TARAMASI VE TÜRKİYE'DE TANITIMINA YÖNELİK ÖNERİLER**

CONSUMER PREFERENCES FOR ELECTRIC VEHICLES: LITERATURE REVIEW AND SUGGESTIONS FOR PROMOTION

Предпочтения Потребителей Электрических Транспортных Средств: Скрининг Литературы И Предложения По Введению В Турцию

Bilge Karamehmet-Esma Morgül..... 246**SEMİ MECMUASI VE ŞİİRLERİ**

SEMI MECMUASI AND SHAPES

Сборник И Стихотворения Семи

Nurcan Gök..... 261**CÖNKLER VE "CELALİ" MAHLASIYLA YAZILMIŞ BİR CÖNK**

POETRY COMPILATIONS AND A COMPILATION WITH "CELALİ" NICKNAME

Сборник Поэтических Народных Проведении (Джёнклер) С Псевдонимом "Джелали"

Mirza Polat 271**VENN ŞEMALARIYLA KATEGORİK KIYASLARIN VAROLUŞSAL KİPLERİNİN GEÇERLİLİĞİNİN DENETLENMESİNDE KURAL ÖNERİLERİ**

RULES PROPOSAL THAT DETERMINING VALIDITY OF EXISTENTIAL MOODS OF CATEGORICAL SYLLOGISMS BY VENN DIAGRAMS

Рекомендации По Аудиту Действительности Экзистенциального Режима Категории Сравнимых И Венных Диаграмм

Caner Çiçekdağı 288**ERZURUMLU ÂŞİK YAŞAR REYHANİ'Yİ ANLAMAK**

UNDERSTANDING ÂŞİK YAŞAR REYHANİ OF ERZURUM

Понять Эрзурумского Ашуга Яшара Рейхани

Erdoğan ALTINKAYNAK..... 318

TÜRKİYE’DE TOPLUM VE DEVLET: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN’İN YAKLAŞIMLARI ÜZERİNDEN KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

SOCIETY AND STATE IN TURKEY: A COMPARATIVE STUDY ON THE APPROACHES OF CAHIT TANYOL AND ŞERİF MARDİN

Государство И Общество В Турции: Сравнительное Исследование Джахита Танёл И Шерифа Мардин

Erkan Çav 328

TÜRKİYE’DE AİLE YAPISININ DEĞİŞİMİNE ETKİ EDEN DİNAMİKLER

DYNAMICS OF CHANGES IN EFFECT FROM FAMILY STRUCTURE IN TURKEY

Динамика Изменения Структуры Семьи В Турции

Bülent Kara 374

BAYRAMLARDA GERÇEKLEŞEN TRAFİK KAZALARININ BİRLİKTELİK

KURALLARI İLE ANALİZ EDİLMESİ

ANALYZING TRAFFIC ACCIDENTS HAPPENED IN BAIRAM VIA ASSOCIATION RULES

Анализ Транспортных Аварий, Случайных В Правилах Байрамы В Связи С Ассоциацией

Çağlar Karamaşa-Namık Kemal Erdoğan 386

KİŞİ, YER, BOY ADLARINA GÖRE AHISKA VE ÇEVRESİNDEKİ KIPÇAKLAR KUMANLARLA DİĞER TÜRK BOYLARININ BAĞLANTILARI

CONNECTIONS OF THE OTHER TURKISH TRIBES WITH THE KIPÇAKS AND KUMANS ACCORDING TO THE PERSON, LOCATION AND TRIBE NAMES AT AHISKA AND AROUND

Связь Между Кыпчаки-Куманды И Другими Тюркскими Племенами Расположенными В Ахыске И Окрестностях По Именам Племен, Людей И Мест

Mehmet Kıldıroğlu 412

KAZAKLARDA AŞIK (AYTISKER) ATIŞMALARININ (AYTISLARIN) ÖZELLİKLERİ

PECULIARITIES OF AKYN'S AND AYTYS IN THE KAZAKH

Особенности Акынов И Айтыса У Казахов

Erdoğan Altınkaynak-Dinara Ashimova-Gulzana Nauanova 430

TOPLUMSAL GERÇEKÇİLİK BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DE EMEK GÜCÜNÜN

REŞİM SANATINA YANSIMASI

THE REFLECTION OF LABOR FORCE IN TURKEY ON PAINTING IN THE

CONTEXT OF SOCIAL REALISM

Отражение Образа Трудящихся Турции В Живописи В Контексте Соцреализма.

Melek Akyürek 444

KÂSİMÎ MECMUASI’NIN İÇERİK ANALİZİ

CONTENT ANALYSIS OF QASİMİ’S COMPILATION

Анализ Составленной Касими Антологии Стихов

Ahmet İçli 468

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL MEDYA ETKİLEŞİMLERİ:

BARTIN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

SOCIAL MEDIA INTERACTIONS OF UNIVERSITY STUDENTS:

THE CASE OF BARTIN UNIVERSITY

Социальные Медиа Взаимодействия Студентов Университета: Пример Университета Бартина

Özkan Avcı-Çağrı Sürücü 500

FARKLI YAŞLARDA OKULA BAŞLAYAN ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK BAŞARILARININ

BOYLAMSAL YÖNTEMLE İZLEMİ

FOLLOW-UP STUDY OF ACADEMIC ACHIEVEMENT OF STUDENTS THAT START

THE SCHOOL IN DIFFERENT AGES

Исследование Академической Успеваемости Учеников, Которые Пошли В Школу В Разные Годы С Системой Образования 4+4+4, Методом Продольного Анализа

Handan Doğan-Zeynep Çiğdem Özcan 515

SÖZ BAŞI

Saygı değer okuyucular,

Dergimizin 40. Sayısı Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY'a armağan edilmiştir. 11. Yıl 41. Sayımız Prof. Dr. Remzi KILIÇ'a armağan edilecektir. Yazılarınızı bekliyoruz.

Posta adresimize gelen makalelerin kabul edilmediğini daha önce ilan etmiş, sayfamıza da koymuştuk. Makalelerinizi lütfen sistem üzerinden gönderiniz. DergiPark projesi kapsamında yüklenen makaleler editörlerimiz tarafından uygunluğu kontrol edildikten sonra hakemlere gönderilerek değerlendirmeye alınmaktadır.

Yayın kurallarımıza dergimizin internet sayfasından ulaşabilirsiniz. Yayın kurallarına uymayan hiçbir makale yayınlanmayacaktır. Ön incelemeden sonra size kabul edildiğine dair bir yazı geldiğinde, makalenizin hakem sürecine girdiğini ve bu işlemin de en geç bir ay içinde sonlanacağını bilmelisiniz. Hakem sürecinden geçen her makale sıraya konularak yayınlanacaktır.

Dergimiz doçentlik başvuru kriterlerine uygundur. ISI'nın sertifikasını da bu sayımızda yayınlıyoruz.

Bizler, hiçbir yerden maddi destek almadan bugünlere geldik. Yazarlarımızın yapmış oldukları katkı için teşekkür ederiz. Yayınlanacak her makale için, yayın ve diğer masrafları gidermek adına dergimizin posta çeki hesabına 250 Türk Lirası veya karşılığında döviz yatırılması gerekmektedir. Ayrıca, Rusça veya İngilizce özet çevirisi dergimizin tercümanları vasıtasıyla yapıldığı takdirde her bir özet çevirisi için 30 Türk Lirası ödenmelidir. Anlayışla karşılayacağınızı umuyoruz.

Siz değerli okurlarımız dergimizin yayınlanmış sayılarına, arşivlerimizdeki makalelerine www.dergikaradeniz.com adresinden erişebilirsiniz.

Akademik yükselme sağlayanlara başarılarının devamı, aramızdan ayrılan bilim insanlarına Tanrıdan rahmet diliyoruz.

Çalışmalarınızda kolaylık ve başarılar dilerim..

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editör

PRESENTATION

Dear Readers;

The 40th issue of our journal is dedicated to Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY. Our 41st issue in our 11th year will be dedicated to Prof. Dr. Remzi KILIÇ, so we are expecting your scientific articles.

We announced previously that articles sent to us through e-mail will not be considered for publication. Please send your articles through the system present in ULAKBİM-Dergipark. The articles will be examined technically by our editors and those considered suitable will be sent to the referees for blind review. Our journal is now indexed by ISI and SCOPUS. The impact factor is 0,635.

You can attain the writing format and requirements through the website. Articles not complying with the format and rules will certainly be turned down. Following the preview, it must be known that your article is through evaluation process, which will be finalised in one month at most. Articles accepted by the referees will be published in turn.

Our journal meets the requirements for application for associated professor degree. We are sharing the ISI certificate in this issue.

So far, we have received no financial support and met all the expenses personally. We thank all those who have made scientific contributions. In order to meet the publication and other expenses, from now on we are obliged to demand a payment of 250 TL for each article, to be deposited to the

bank account. Besides authors asking for Russian and English abstract translations need to deposit 30 TL for each language. We hope you will find this convenient.

You can attain the published issues of our journal and the articles in the archives through www.dergikaradeniz.com.

We congratulate the academicians who have attained new titles and pay tribute to those who have passed away.

We wish you a bright period of success.

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editor

ПРЕДИСЛОВИЕ

Уважаемые читатели,

39-ый номер нашего журнала посвящается профессору Ахмет Буран. 40 – ой номер будет посвящаться профессору Тунджеру Гюленсой. 40-ым номером будем отмечать десятилетие нашего журнала. Ждём Ваших статей.

В предыдущих номерах мы оповещали вас о том, что доклады, высланные по электронной почте не будут приниматься. Пожалуйста, пришлите доклады пользуясь системой по докладам. Оформление докладов, высланных в рамках проекта Dergipark, проверяются нашей редколлегией. Затем они они посылаются рецензентам.

Требования к оформлению статей проставлены на нашей элекронной веб. странице. Статьи, не соответствующие требованиям не будут опубликованы. После предворительного контроля статей Вы будете уведомлены о принятии статьи. Рецензирование и другие формальности продлятся в течении одного месяца. Статья, получившая положительную рецензию, будет опубликована с соблюдением очерёдности.

Наш журнал соответствует к критериям научно-педагогического звания – доцент. В этом номере будет опубликован сертификат ISI нашего журнала.

До последнего времени наш журнал не получал материалной или финансовой поддержки. Редколлегия благодарит всех авторов за вклад в выходе в свет журнала. В целях покрытия канцелярских расходов для публикации статьи в журнале необходимо переслать 250 турецких лир или валюту по соответствующему курсу на почтовый счёт журнала.

Учёным желаем высоких научных достижений и чтим память коллегам, покинувших нас.

С уважением,

Профессор Доктор Эрдоган Алтынкайнак
Редактор журнала

DOĞUMUNUN 80. YILINDA PROF. DR. TUNCER GÜLENSOY

HAYATI

Emekli Başkomiser Şevki Bey ile Lütfiye Hanım'ın birinci çocuğu olarak 30 Ocak 1939 tarihinde Uşak'ta dünyaya gelen Tuncer Gülensoy, ilkokula Uşak Gazi Mustafa Kemal İlkokulu'nda başladı. Ancak babasının memuriyeti dolayısıyla ilköğrenimini yurdun değişik yörelerinde sürdürerek 1950-1951 eğitim-öğretim yılında Beykoz Ahmet Mithat Efendi İlkokulu'nda; orta öğrenimini ise, Beykoz Ortaokulu, Zonguldak Mehmet Çelikel Lisesi orta kısmı, Eskişehir Lisesi orta kısmı ve Eskişehir Lisesi ile Uşak Lisesi'nde okuyarak 1959 yılında tamamladı.

1959 – 1960 öğretim yılında, Uşak merkez Bölme köyü ile merkez Güre- Karakuyu köyünde vekil öğretmenlik görevinde bulundu. Uşak'ta çıkan mahalli “Gürel” gazetesinde yazarlık ve muhabirlik yaptı.

1960 – 1961 öğretim yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü'ne girdi. Bu yıllarda Son Havadis gazetesinin Üniversite Köşesi'nde “Arkadaşıma Mektuplar” adlı bir dizi makale yazdı. POSTEL adlı dergide şiir, hikâye ve bazı popüler yazıları yayımlandı. 1962 – 1963 öğretim yılında, kaydını İstanbul Üniversitesinden Ankara Üniversitesi DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne alarak bu bölümden mezun oldu. (1964)

Ankara'daki öğrenciliği sırasında Etimesgut Şeker Fabrikasında kütüphane memuru ve personel servisinde puantör (1962 – 1963); daha sonra Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nde “İlmi uzman” olarak çalıştı (1963 – 1970). Türk Kültürü dergisinde yazıları yayımlandı.

26 Aralık 1963 tarihinde Ankara'da Hatice (Yurteri) Gülensoy Hanım ile evlendi. 20 Aralık 1964'te Baybars, 24 Aralık 1978'de de Bahadırhan Aybars adlı iki oğlu dünyaya geldi.

1967 yılında Prof. Dr. Ahmet Temir'in yanında doktora çalışmasına başladı. 1970 yılı Ocak ayı içinde “*Moğolların Gizli Tarihinde Hal Ekleri ve Cümlede Kullanılış Şekilleri*” adlı tezi ile “Edebiyat Doktoru” unvan ve pâyesini aldı.

15 Ekim 1970 – 31 Aralık 1971 tarihleri arasında vatanî görevini Bursa'da yedek subay olarak yaptı. Terhis olduktan sonra, Ocak 1972–Mart 1974 tarihleri arasında yine Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nde “ilmî uzman” olarak çalıştı.

Nisan 1974'te Ankara Üniversitesi DTCF'de açılan asistanlık sınavını kazanarak Türk Dili Kürsüsü'ne Dr. Asistan olarak atandı.

15 Ekim 1976'da Amerika Birleşik Devletleri'nin Texas eyaletinde bulunan *Texas Tech University (Lubbock –Texas)*'ye misafir öğretim üyesi olarak giderek, buradaki “Archive of Turkish

Oral Narrative”de Prof. Dr. **Warren S. Walker** ve Anadolu Türk masalları yazarı **Barbara K. Walker** ile çalıştı. (1976 – 1977)

Türkiye’ye döndükten sonra Ankara Üniversitesi DTCF’de “*Eski Yazı ve Osmanlıca*” ile “*Moğolca*” dersleri verdi.

1979 yılında Üniversite Doçenti oldu. Kasım 1980-1981 öğretim yılında Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde “Konferansçı Öğretim Üyesi” olarak bulundu. 1983 yılında 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanununun 40/b maddesine göre Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne atandı.

Fırat Üniversitesi’ne kadrolu doçent olarak geçen Tuncer Gülensoy bu yıllarda *Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanlığı*, *Rektörlük Türkçe Bölümü Başkanlığı* ve *Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü* (1985–1989) görevlerini yürüttü. Ayrıca Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde, lisans, yüksek lisans ve doktora seviyelerinde dersler okuttu, tezler yönetti.

1989 yılında Profesör olan Gülensoy, aynı yıl Ağustos ayında Erciyes Üniversitesi’ne geçti.1990-1992 yılları arasında *Rektör yardımcılığı* ve *Rektör vekilliği* görevlerinde bulundu. 1989-1998 yılları arasında *Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanlığı* görevini yürüttü. Daha sonra Kırgızistan’a gittiği için bu görevini bıraktı.

31 Ekim 1998 tarihinde, Kırgızistan’ın **Bişkek** şehrinde yeni kurulan, *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Kurucu Başkanlığı* görevini üstlendi ve Ağustos 2000 yılına kadar bu görevde bulundu. İki yıllık süre içinde Kırgızca ile ilgili olarak yazdığı altı eserden dolayı “*Kırgız Tili Koomu*” ve “*Ruhaniyat Derneği*” tarafından “**Şeref Ödülü**” ile ödüllendirildi. Kazakistan’ın başkenti **Almatı**’da bulunan “**Türk Dünyası Vakfı**” da Gülensoy’a “**Türk Dünyasına Hizmet Ödülü**” verdi (2000).

2000-2001 öğretim yılında Erciyes Üniversitesi’ndeki görevine dönen Gülensoy, 2001-2002 öğretim yılında Kıbrıs’ta bulunan “**Girne Amerikan Üniversitesi**”nde öğretim üyesi olarak görev yaptı.

2002-2003 öğretim yılında Erciyes Üniversitesi’ne döndü. Bu Üniversitede görev yaparken 30 Ocak 2006 tarihinde emekli oldu.

Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, çalışkanlığı ve üretkenliği kadar, gezmeye ve görmeye olan merakı ile de dikkati çeken bir insandır. Bu bağlamda onun, dünyanın birçok ülkesini ve önemli merkezlerini gezip gördüğünü de belirtmek gerekir.

Erciyes Üniversitesi tarafından Türkiye Bilimler Akademisi Sosyal Bilimler Hizmet Ödülüne (1995) aday gösterilen Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, Moğolistan Bilimler Aka-demisi’nin de Türkiye’den seçilmiş ilk bilim adamı üyesidir. Millî ve milletler arası bir çok kongre ve sempozyum düzenleyerek Türk diline ve Türk dünyasının bütünlüğüne yönelik çalışmalara önemli katkılarda bulunmuştur.

Prof. Gülensoy’un eşi Hatice Gülensoy, GESAM ve İLESAM üyesi olup, 1993 yılında *İhsan Hınçer Türk Folkloruna Hizmet ödülü* kazanmış ressam, şair ve yazardır. Çeşitli kişisel sergiler açmış birçok Anadolu efsanesini derleyip resimlemiştir.

Bugüne kadar ulusal ve uluslararası 399 bilimsel makale, 190 bildiri, 41 ansiklopedi maddesi yazan hocaların hocası Prof. Dr. Tuncer Gülensoy’un basılı 50 adet kitabı bulunmaktadır

YÖNETİCİLİKLERİ: İDARİ GÖREVLERİ

1. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı (Fırat ve Erciyes Üniversitesi’nde)
2. Rektörlük Türk Dili Bölümü Başkanı (Fırat Üniversitesi’nde)
3. Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü (Fırat Üniversitesi’nde)
4. Rektör Yardımcılığı ve Vekilliği (Erciyes Üniversitesi’nde)
5. Fakülte ve Enstitü Kurulu Üyeliği (Fırat ve Erciyes Üniversitelerinde)
6. Fakülte ve Enstitü Yönetim Kurulu Üyeliği (Fırat ve Erciyes Üniversitelerinde)
7. Üniversite Senato Üyeliği (Fırat, Erciyes ve Manas Üniversitelerinde)
8. Üniversite Yönetim Kurulu Üyeliği (Erciyes Üniversitesi’nde)
9. ÖSS ve ÖSYM Kayseri İli Temsilciliği (Erciyes Üniversitesi’nde)
10. Kırgızistan-Türkiye Manas Türkoloji Bölümü Kurucu Başkanı (1998-2000)

11. Senato ve Üniversite Yönetim Kurulu üyesi (Erciyes ve Girne Amerikan Üniversitelerinde)
12. Enstitü Müdürlüğü (Fırat ve Girne Amerikan Üniversitelerinde)

DÜZENLEYİP YÖNETTİĞİ BİLİMSEL TOPLANTILAR:

Fırat Üniversitesinde:

1. Fırat Havzası Dil, Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnografya Sempozyumu –I, Elazığ (23-27 Ekim 1985)
2. Fırat Havzası Dil, Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnografya Sempozyumu –II, Elazığ (5-7 Kasım 1987)
3. Doğu Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve Ekonomik İlişkileri Sempozyumu, Tunceli (13-15 Mayıs 1985)
4. Uluslar Arası Terörizmin Hedefi Olarak Türkiye ve Türk Gençliği Sempozyumu, Elazığ, (30-31 Mayıs 1985)
5. Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu, Elazığ (5-6 Mayıs 1986)
6. Sultan Baba Sempozyumu, Tunceli (3 Kasım 1986)
7. Köroğlu Sempozyumu, Bingöl (4 Kasım 1986)
8. Çanakkale Zaferi ve Mehmed Akif Ersoy Sempozyumu, Elazığ (18 Mart 1987)
9. İnönü Zaferi Kutlama Programı, Elazığ (31 Mart 1987)

Erciyes Üniversitesinde

1. Türk Millî Bütünlüğü İçinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu, Kayseri (23 Mart 1990)
 2. Erciyes Yöresi I. Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnografya Sempozyumu, Kayseri (3-5 Mayıs 1990)
 3. Devletimizin Bölünmezliği ve Türk Dili Paneli, Kayseri (19 Şubat 1991)
 4. XXI. Yüzyıla Doğru Türkiye Sempozyumu, Kayseri (4 Haziran 1991)
 5. Balkan Türkleri Sempozyumu, Kayseri (7 Haziran 1991)
 6. Türk Kültür Tarihi İçinde Kayseri ve Ahilik Sempozyumu, Kayseri (14 Ekim 1991)
 7. Türk Dünyasının (Sosyal, Kültürel ve Ekonomik İlişkileri) Kurultayı, Kayseri (23-25 Ekim 1991.)
 8. Türk Kültür ve Siyasi Tarihi İçinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu, Kayseri (30 Nisan 1992.)
 9. Erciyes Yöresi II. Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnografya Sempozyumu, Kayseri (7-9 Mayıs 1992)
- #### **Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi'nde (Bişkek)**
10. Osmanlı Devletinin Kuruluşunun 700. Yılı Uluslar Arası Sempozyumu, Bişkek (Ekim 1999)

ÜYESİ BULUNDUĞU MİLLÎ VE MİLLETLER ARASI DERNEKLER

1. Türk Dil Kurumu –Ankara (üç dönem asıl üye, son dönem yönetim kurulu üyeliği)
2. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü –Ankara (Asıl üye, bilim kurulu üyesi)
3. Türkiye Yazarlar Birliği –Ankara (Asıl üye)
4. İLESAM -Ankara (Asıl üye)
5. TÜRK- KÜLEM –Ankara, Hacettepe Üniversitesi (Asıl üye)
6. Türk Kooperatifçilik Kurumu-Ankara (Asıl Üye)
7. Türk Halk Kültürünü Uygulama ve Araştırma Merkezi-Konya, Selçuk Üniversitesi (Yönetim kurulu üyesi)
8. Folklor Araştırmaları Kurumu –Ankara (Asıl üye)
9. PIAC (Permenant International Altaistic Conference), Bloomington-Indiana U.S.A. (Senatör üye)
10. Moğolistan Bilimler Akademisi –Milletler Arası Moğol Araştırmaları Cemiyeti, Ulaanbator /Moğolistan (Yönetim Kurulu üyesi.)

OKUTTUĞU DERSLER (Lisans, yüksek lisans, doktora)

1. Türkçenin Grameri (Türk Dil Bilgisi)
2. Türk Dili Tarihi
3. Eski Yazı-Osmanlıca
4. Eski Türkçe (Göktürk, Uygur Devirleri)
5. Orta Türkçe (Karahanlı- Hârezm Devirleri)
6. Eski Anadolu Türkçesi
7. Anadolu ve Rumeli Ağızları
8. Altayistik
9. Mongolistik
10. Türk Halk Edebiyatı (Türk Masalları, Türk Mitolojisi, Türk Destanları)
11. Türk Halk Bilimi (Yer ve Kişi Adları, Türk Yemekleri, Giyim-Kuşam vb.)
12. Çağatayca- Özbekçe
13. Kırgızca
14. Azerbaycan Türkçesi
15. Türk Lehçe ve Şiveleri
16. Tarihi Türk Kavimleri
17. Tarihi ve Bugünkü Türk Alfabeleri
18. Türkologlar ve Türkoloji Kuruluşları
19. Türk Yazısının Gelişimi
20. Türkmence

ALDIĞI ÖDÜLLER:

1. Türkiye Kızılay Kan Merkezi (Bronz Madalya ve Beratı)
2. Türkiye Kızılay Kan Merkezi (Gümüş Madalya ve Beratı)
3. Folklor Araştırmaları Kurumu (İhsan Hınçel Türk Folkloruna Hizmet Ödülü, 1986)
4. Türkiye Yazarlar Birliği (Türk Diline Hizmet Ödülü, 1986)
5. Tunceli Belediyesi Fahri Hemşerilik Beratı (1987)
6. Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yönetim Kurulu Kararı ile “Türkiye Bilimler Akademisi Sosyal Bilimler Ödülü”ne aday gösterilmiştir. (1995)
7. Türk Dünyasına Hizmet Ödülü (Mayıs 2000, Almatı-Kazakistan/Türk Halkları Kültür Vakfı)
8. Şeref Ödülü (Temmuz 2000, Bişkek-Kırgızistan/Kırgız Tili Koomu)
9. Şeref Ödülü (Temmuz 2000, Bişkek-Kırgızistan /”Ruhaniyat” Uluslararası Kuruluşu)
10. Motif Halk Oyunları Öğretim ve Eğitim Vakfı 11. “Halk Bilimi Hizmet Ödülü”, (Nisan 2006), İstanbul.
11. Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Türk Halk Kültürü Şeref Ödülü (Haziran 2006), Gaziantep
12. Kayseri Sağlık Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü, 2006 Yılı Türklük Bilimine Hizmet Ödülü (Kasım 2006, Kayseri)
13. Kültür Üniversitesi-İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü, “Edebiyatımıza Hayat Verenler Ödülü” (Nisan, 2007 İstanbul)
14. İLESAM, “Türk Dünyası İlim ve Edebiyatına Hizmet Ödülü” (Ocak 2011, Ankara)
15. “Fahri Doktora Diploması”, Bakü-Azerbaycan, 2013.
16. “Türklük Bilimine Hizmet Ödülü”, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, 16 Kasım 2017-Ankara. (Başkan Hasan Celal Güzel Tarafından Tevdi Edildi.)
17. Türkçenin Direniş Hareketi “Onur Belgesi”, Ankara 16 Kasım 2017.
18. İLESAM “Türk Dünyası Onur Madalyası”, 31 Mart 2018. (16 Numaralı Madalya ve Beratı)

YÖNETTİĞİ YÜKSEK LİSANS TEZLERİ:**Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde:**

<u>Tezin Adı</u>	<u>Öğrencinin Adı-Soyadı</u>	<u>Yılı</u>	<u>Sayfası</u>
1. Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları (İnceleme-Metin-Sözlük)	Ahmet BURAN	1986	X+333
2. Bingöl Merkez İlçe ve Köyleri Ağızları (İnceleme-Metin-Sözlük)	Paki KÜÇÜKER	1988	1500
3. Karahanlıca ve Eski Anadolu Metinlerinde Deyimler ve Atasözleri	Ahat ÜSTÜNER	1989	283
4. Atabetü'l-Hakâyık Grameri	B. Atsız GÖKDAĞ	1989	190
5. Emirdağ/Kaçarlı Türkmenleri Ağzı (İnceleme-Metin-Sözlük)	Nuray AÇIKGÖZ	1989	232

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde

<u>Tezin Adı</u>	<u>Öğrencinin Adı-Soyadı</u>	<u>Yılı</u>	<u>Sayfası</u>
1. Şehri Divanı	Mustafa ASLAN	1990	178
2. Yarkend Ağzı	Nevzat ÖZKAN	1990	271
3. Eskişehir ve Yöresi Ağızları	Hülya PİLANCI	1991	182
4. Avşar Ağızları	Ayşen KILIÇ	1991	355
5. Bünyan ve Yöresi Ağızları	İbrahim DOĞAN	1991	140
6. Talas ve Yöresi Ağızları	Alaattin KORKMAZLAR	1991	59
7. Gemerek ve Yöresi Ağızları	Suzan S. TOKATLI	1991	87
8. Tahir Kutsi Makal'm Hayatı Namık ASLAN Eserleri; Eserlerinde Halk Edebiyatı Motifleri		1991	122
9. İli Vilayeti Kulca- Tarançı Ağzı	Mahmut SARIKAYA	1991	245
10. Karaman ve Yöresi Ağızları	Hikmet KORAS	1992	317
11. Kayseri Masalları	Rasim DENİZ	1992	245
12. Bulgaristan Türklerinin Mevsim Törenleri	Ahmet TACEMEN	1992	170
13. Kayseri ve Çevresi Türküleri	Kadir ÖZDAMARLAR	1993	166
14. Boğazlıyan'da Mani Geleneği ve Boğazlıyan Manileri	Ahmet ÖCAL	1993	183
15. Yeşilhisar ve Yöresi Ağızları	Mustafa EKİNCİ	1993	176
16. Toros Sarıkeçilileri'nde Göçer Hayatı ve Bu Hayatın Etrafındaki Folklor	Hilmi DULKADİR	1993	160
17. Halk Hikâyeleri	Erdoğan ALTINKAYNAK	1993	221
18. Karşı Aşık Murat Çobanoğlu Hayatı, Sanatı ve Eserleri	Bayram DURBİLMEZ	1993	547
19. Kul Gali ve Yusuf Zeliha Kıssası	İbrahim AKIŞ	1993	296
20. Bünyan ve Yöresi Halk Edebiyatı Folklor ve Etnografyası	S. Burhanettin AKBAŞ	1993	685
21. Yozgat Manileri Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma	Vasfi ADİKTİ	1994	212
22. Niğde Efsaneleri	Bayram SÖNMEZ	1994	470
23. Aşıklık Geleneğinde Söz ve Ezgi	Murat KARABULUT	1995	130
24. Ardanoç ve Yöresi Ağızları	İ. Ethem ÖZKAN	1994	139
25. Yozgat Ağıtları Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma	Necati ŞAHİN	1995	260
26. Sürname-i Hümayun'da Folklorik Unsurlar	Şeref BOYRAZ	1994	471
27. Kırşehir Halk Edebiyatı, Folklor ve Etnografyası	Mahmut SEYFELİ	1995	570
28. Taşeli Platosu Efsaneleri	Mehmet EROL	1996	228
29. Özvatan'ın Halk Edebiyatı, Folklor ve Etnografyası	Güngör TEPELİ	1996	300
30. Türkmen Türkçesinde Cümle Yapısı	Ahmet KAYASANDIK	1998	176
31. Kırkkale Karakeçililerinin Folkloru, Halk Edebiyatı ve	Bedri ÖZÇELİK	1995	484

Etnografyası Üzerine İnceleme			
32. Gesi ve Yöresi Ağızları	Çiğdem ERGÜL	1998	
33. Hacıbektaş Folkloru	Mehmet KARAASLAN	2003	175
34. Subaşı Köyü Ağzı (Kayseri)	Kezban GUVCI	2004	139
35. Bulgaristan-Kırcalı Bölgesi Türk Ağızları	Nigar ALI	2005	729
36. Türkçede Nazal n	Hülya NAZIF	2006	167
37. Çingiznâme Üzerine Biçim ve Cümle Bilgisi Çalışması	İlknur AYGÜN KOCAOĞLU	2006	222

DOKTORA TEZLERİ:**Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde:**

<u>Tezin Adı</u>	<u>Öğrencinin Adı-Sovadı</u>	<u>Yılı</u>	<u>Sayfası</u>
1. Anadolu Ağızlarında İsim Çekim Ekleri	Ahmet BURAN	1989	XVII+382
2. Nevaî, Mecâlisü'n-Nefâis	Vahit TÜRK	1990	XIII+700
3. Yedigâr-ı İbn-i Şerif	Paki KÜÇÜKER	1994	X+1360

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde:

<u>Tezin Adı</u>	<u>Öğrencinin Adı-Sovadı</u>	<u>Yılı</u>	<u>Sayfası</u>
1. Posoflu Âşık Sabit Müdâmi, Edebi Şahsiyeti ve Eserleri	Bekir S. ÖZSOY	1993	723
2. Oğuz Grubu Türk Şivelerinde Sıfat-Fiiller	B. Atsız GÖKDAĞ	1993	185
3. Battal-nâme (İnceleme-Metin-İndeks)	Burhan PAÇACIOĞLU	1993	683
4. Gagavuz Türkçesi Grameri	Nevzat ÖZKAN	1993	352
5. Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiiller	Ahat ÜSTÜNER	1993	250
6. Kırşehir ve Yöresi Ağızları	Ahmet GÜNŞEN	1994	717
7. Şah İsmail Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma	Faruk ÇOLAK	1994	295
8. Başkurt Türkçesi Grameri	Suzan S. TOKATLI	1994	273
9. Yozgat Masallarında Motif ve Tip Araştırması	Namık ASLAN	1994	335
10. Anadolu Ağızlarında İsim ve Fiil Dışı Kullanılan Unsurlar	Sadi NAKİPOĞLU	1994	322
11. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Halay Oyunları ve Bu Bölgelerdeki Halayların Folklorik İncelemesi	Türker EROĞLU	1994	261
12. İbrahim Tennuri, Gülzâr-ı Manevî Mesnevisi	Mustafa FİDAN	1994	757
13. Yirminci Yüzyılın Başında Bulgaristan Türklerinin Doğum İnançları	Ahmet TACEMEN	1994	333
14. Develi ve Yöresi Halk Edebiyatı, Folklor ve Etnografyası	Kadir ÖZDAMARLAR	1997	570
15. Kaşgay Türkçesi	Muhittin ÇELİK	1997	260
16. Anadolu Ağızlarında Fiil Kökleri	Ayşen KILIÇ	1997	909
17. Anadolu'daki Türkçe Yer Adları	Hülya PİLANCI	1997	471
18. Türkiye Türkçesi'nde Fiil Çekim Ekleri, Görevleri ve Kiplerle Bağlantısı	Zafer YEŞİLÖZ	1998	224
19. Güney Azerbaycan Türkçesi (Fonetik-Morfoloji-Sentaks)	Mahmut SARIKAYA	1998	394
20. Özbek ve Uygur Türkçelerinde İsim	Hikmet KORAŞ	1998	348
21. Kuzey (Kıpçak) Grubu Türk Şivelerinde Zarf-Fiiller	Hikmet YILMAZ	1998	178

KİTAPLAR

1. Ignacz Kunos, *Türk Halk Edebiyatı* (hızl.: Dr. Tuncer Gülensoy), Tercüman 1001 Temel Eser, No. 127. İstanbul 1978, 176 s. (1926 yılında Arap harfleriyle basılan eser, T. Gülensoy tarafından yeniden tanzim ve tertip edilerek, 184 not ilavesiyle yayınlanmıştır. Son baskı: Ankara 2002, Akçağ Yay.; Bu eser Macar Türkolog Tasnádi Edit tarafından Macarcaya tercüme edilerek, 1999 yılında Budapeşte’de basılmıştır. 108 s.)
2. *Anadolu ve Rumeli Ağızları Bibliyografyası (Anadolu –Kıbrıs –Suriye –Irak –Bulgaristan Yunanistan – ve Romanya Türk Ağızları)*, Kültür Bakanlığı, Millî Folklor Araştırma Dairesi (MİFAD) Yay.: 33, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1981, 144 s.
3. Prof. Dr. Ahmet Temir’in *Hayatı ve Eserleri*, Erciyes Dergisi Yay.: 1, Kayseri 1983, 38 s.
4. *Kürmanci ve Zaza Türkçeleri Üzerine Bir Araştırma, İnceleme –Sözlük*. TKAE Yay., Ankara 1983, 69 s.
5. *Trabzon Yöresi Türküleri. Türküler ve Atma Türküler*, Anadolu Sanat Yay.: 13, Karadeniz Folkloru Dizisi: 1, İstanbul 1985, 40 s.
6. *Çerçeve Programına Göre Hazırlanmış Türkçe Ders Notları I*, Şifabağ –Kemaliye 1985, 151 s.
7. *Çerçeve Programına Göre Hazırlanmış Türkçe Ders Notları II*, Şifabağ –Kemaliye 1986, 350 s.
8. *Doğu Anadolu Osmanlıcası, - Etimolojik Sözlük Denemesi-*, TKAE Yay., Ankara 1986, 535 s.
9. *Die Bemerkungen Über die Lebende Türkische Sprache in den Nomandenstammen*, Ankara 1987, 14 s.
10. *Kütahya ve Yöresi Ağızları, İnceleme- Metinler- Sözlük*, TDK Yay., Ankara 1988, XXX + 257 s.
11. *Orhun’dan Anadolu’ya Türk Damgaları Damgalar –Enler –İmler*, TDAV Yay., İstanbul 1989, 48 s.
12. *Doğu ve Güneydoğu Dil Araştırmaları: Türk ve Kürt Deyim ve Atasözleri*, Ankara 1992, 48 s.
13. *Türkçe Dersleri*, Erciyes Üniv. Yay., Kayseri 1992, XVI + 270 s.
14. *Tunceli ve Yöresi Ağızlarından Derlemeler* (A. Buran ile), Boğaziçi Yay., İstanbul 1992, 188 s.
15. *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Ağızları Üzerine Düşünceler*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993, 135 s.
16. *Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme*, Erciyes Üniv. Yay., Kayseri 1993, 159 s.
17. *Kürtçenin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1994, LXXVI + 154 s.
18. *Orta Asya’dan Kırim’a, Bizim Gençlik Yay.*, Kayseri 1994.
19. *Türkçe El Kitabı*, Bizim Gençlik Yay., Kayseri, 1994.
20. *Eski Yazı ve Osmanlıca Dersleri I. (Eski Yazı- Osmanlıca – Tarihi Metinler ve Oku-ma Parçaları- İmlâ Kılavuzu.)* Kayseri 1994.
21. *Anadolu Türk Yer Adları Kılavuzu*, TDK Yayınları, Ankara 1994.
22. *Elaziğ ve Yöresi Ağızlarından Derlemeler*, (A. Buran ile), TDK Yay., Ankara 1994, 239 s.
23. *Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, TDK Yay., Ankara 1995, XII + 103 s.
24. *Ignacz Kunos, Türk Halk Edebiyatı*, Bizim Gençlik Yay., Kayseri 1995, 130 s. (Notlar-la genişletilmiş ikinci baskı.)
25. *Açıklamalı Kırgız Kişi Adları Sözlüğü*, Bışkek 2000, 260 s.
26. *Kırgız Türkçesinin Latin Harfli İmlâ Kılavuzu*, Bışkek 2000, 120 s. [21000 kelime]
27. *Türkçe El Kitabı*, Akçağ Yay., Ankara 2001, 638 s. (Genişletilmiş 3. baskı)
28. *Manas Destanı –Türkiye Türkçesi ile -*, Akçağ Yay., Ankara 2002, 366 s.
29. *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası*, (Dr. Ercan Aklaya ile) Akçağ Yay., Ankara 2003, 222 s.
30. *Kırgız Türkçesinin Kavramlar Sözlüğü*, Kayseri, 2004, 134 s.
31. *Kırgız Türkçesi –Türkiye Türkçesi/Türkiye Türkçesi Kırgız Türkçesi Gramer Terimleri Sözlüğü*, Erciyes Üniv. Yay., Kayseri 2004, 48 s.

32. *Kırgız Türkçesi –Türkiye Türkçesi /Türkiye Türkçesi- Kırgız Türkçesi Sözlük*, Erciyes Üniv. Yay., Kayseri 2004, 319 s.
33. *Mitat Sadullah (Sander): Yeni Sarf ve Nahiv*, (Mustafa Fidan ile), TDK Yay., Ankara 2004.
34. *Kırgız Türkçesi Grameri I: Fonetik –Morfoloji*, Erciyes Üniv. Yay., Kayseri 2004, 126 s.
35. *Ötemiş Hacı: Cengiznâme*, Akçağ Yay., Ankara 2005.
36. *Türkiye Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Baybars Gülensoy ile), İstanbul 2005.
37. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin [Tarihî-Yaşayan Türk Dilleri], Anadolu Ağızları ve Altay Dilleri İle Karşılaştırmalı Köken Bilgisi Sözlüğü*, I. (A-K).-Etimolojik Sözlük Denemesi-, TDK Yay., Ankara; II (L-Z), Ankara.
38. *Ak Kula (Manasça) “Şiir”*, Ankara 2008, 64 S.
39. *60 Yıl Öncesinde Uşak*, Ankara 2009, Kültür Ajansı Yay., 32 S.
40. *Barbar Türkler*, Ankara 2011, Akçağ Yay., 460 S.
41. Kitap Editörlüğü: *Hacı Ferhat Mirza Kelâmlarından Seçmeler*, Ankara 2014, Dünya Sözlük Akademisi Yay.: 1, 178 S. (Haz.: İbrahim İmer)
42. *Ahmet Temir, (Türk Diline Emek Verenler Dizisi)*, Ankara 2014, TDK Yay., 62 S.+Fotoğraflar.
43. *Ve Tanrı Türk'ü Yarattı*, İstanbul 2016, Bilge Kültür Sanat Yay.
44. *Türkiye Türkologları Ve Türk Diline Emek Verenler: II (1950-1964 Doğumlular)*, (Akçağ Yay., Ankara 2015..)
45. *Türkiye Türkologları Ve Türk Diline Emek Verenler: III (1965-1980 Doğumlular)*, (2018, Akçağ Yay., Baskıda)
46. *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*, (Paki Küçükler İle), İstanbul 2016. Bilge Kültür-Sanat Yay.
47. *Türkoloji: Makaleler-I*, Ankara 2017, Akçağ Yay., 754 S.
48. *Altayistik-Mongolistik-Halk Bilimi: Makaleler-II* Ankara 2017, Akçağ Yay., 740 S.
49. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, (Yeniden Düzenlenmiş, Düzeltilmiş ve İlave Edilmiş 3. Basılış), İstanbul 2018, 1234 S., Bilge Kültür-Sanat Yay. (Baskıda)
50. (Kitap Editörlüğü): *Türkiye Türkologlarının Kalemî İle Türklük Bilimi El Kitabı, I-II. Ciltler*, İstanbul 2018, 2000 S., Bilge Kültür-Sanat Yay. (Baskıda)
51. *1001 Soruda Türk Dili-Türk Edebiyatı* (Eski-Yeni-Halk Edebiyatları)-Mongolistik-Altayistik El Kitabı. (Baskıda)

MAKALELER

1. Atatürk Kronolojisi, **TK**, III/25, (Kasım 1964), s.64-69.
2. Demokratik Düzen Komünist Metotlarla Nasıl Bozulur?, **TK**, III/31, (Mayıs 1965), s.74-76.
3. Türkoloji Dergisi, Cilt: I S.1, Ankara 1965, **TK**, IV/36, (Ekim 1965), s.1008.
4. Atatürk'ün Altı İmzası ve El Yazısından Örnekler, **TK**, IV/ 37, (Kasım 1965), 88-94.
5. Aydın Oy, Atatürk Tekirdağ'da, İstanbul 1965, **TK**, IV/37, (Kasım 1965), s.124-125.
6. Hamdullah Suphi Tanrıöver (1886-10. VI. 1966), **CT**, Vol.II, (1965), Nu.2, s.251-252, (CT imzası ile).
7. Mehmed Fuad Köprülü (1890-28. VI.1966), **CT**, Vol.II, (1965), Nu.2, s.253-255, (CT imzası ile).
8. Komünizme Karşı Hürriyet, **TK**, IV/42, (Nisan 1966), s.60.
9. Doç. Dr. Faruk Kadri Timurtaş, Dil Davası ve Ziya Gökalp, İstanbul 1965, **TK**, IV/42, (Nisan 1966), s.434.
10. Komünist Bloktaki Milliyet ve Mefkûre, **TK**, IV/43, (Mayıs 1966), s.70-71.
11. Gizli Komünist Belgeleri, **TK**, IV/47, (Eylül 1966), s.156-158.
12. Türklerde 3, 7 ve 40 Sayıları, **Bayrak**, II/25, (1 Aralık 1966), s.12-15, (Ayrıbasım olarak da yayınlanmıştır.)
13. Prof. Dr. Mümtaz Turhan (1908-I.I.1969), **CT**, IV, (1967), Nu.1-2, s.209-210. Ayrıca: **TK**, S.75, (Ocak 1969), s.244.

14. Kazım Özalp (1880-6.VI.1968), **CT**, IV, (1967), Nu.1-2, s.211-212.
15. Moğolların Gizli Tarihi'ne ve Altan Topçı'ye Göre Çinggis Han'ın Şeceresi, **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.V/8-9, (1967) Ankara 1970, s.189-191 ve 1 şecere cetveli.
16. Ali Fuad Başgil (1893-17.IV. 1967), **TK**, VI/55, (Mayıs 1967), s.533-534.
17. İsmail Hami Danişmend (1899-12.IV. 1967), **TK**, VI/55, (Mayıs 1967) s.534-535. Ayrıca: **CT**, Vol. IV, (1967), Nu.1-2, s.209-210.
18. Doç. Dr. Selahattin Olcay, Erzurum Ağzı, Ankara 1966, **TK**, VI/55, (Mayıs 1967), s.547.
19. Prof Dr. Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), Ankara 1967, **TK**, VI/56, (Haziran 1967), s.631.
20. Fevziye A. Tansel, Namık Kemal'in Hususi Mektupları I, Ankara 1967, **TK**, VI/60, (Ekim 1967), s.930.
21. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 1966, C.XIV, Ankara 1967, **TK**, VI/60, (Ekim 1967), s.935-936.
22. Atatürk Kronolojisi, **TK**, VI/61, (Kasım 1967), s.62-76.
23. Komünizm Nedir? Resimlerle Dünya Komünizmi, **TK**, VI/62, (Aralık 1967), s.139-141.
24. En Eski Türk İçkisi Kırmız ve Kırmız Bayramı, **Bayrak**, IV/16 (41), (Mayıs 1968), s.13-14. Ayrıca: **Bayrak**, yıl:7, S.18 (6), Ekim 1971, s.40-42.
25. Yaşayan Farsçada Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Deneme, **Bayrak**, IV/16 (41), (Mayıs 1968), s.15-17.
26. Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri, **TK**, VI/69, (Temmuz 1968), s.86-87.
27. Türk Jandarması, **TK**, VI/70, (Ağustos 1968), s.49-57.
28. Em. Korgn. Kazım Özalp (1880-6. VI. 1968), **TK**, VI/70, (Ağustos 1968), s.121.
29. Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşu, **TK**, VI/72, (Ekim 1968), s.32-36.
30. 23 Nisan 1920'den Ekim 1968'e kadar Türkiye Cumhuriyet Kronolojisi I, (23 Nisan 1920'den 1938 Sonuna Kadar), **TK**, VI/72, (Ekim 1968), s.131-147
31. 23 Nisan 1920'den Ekim 1968'e Kadar Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi II, **TK**, VII/73, (Kasım 1968), s.108-124.
32. Atatürk'e Yapılan Cenaze Töreni, **Bayrak**, IV/16, (48), (Aralık 1968), s.13-14.
33. Doç. Dr. Hikmet Tanyu, Türklerde Taşla İlgili İnançlar, Ankara 1968, **TK**, VII/79, (Mayıs 1969), s.522.
34. Namık Kemal'in Hususi Mektupları II, Ankara 1969, **TK**, VII/80, (Haziran 1969), s.582.
35. Prof. Dr. A. Afet İnan, Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları, Ankara 1969, **TK**, VII/82, (Ağustos 1969), s.805-806.
36. Köy Postası, S.300, **TK**, VII/84, (Ekim 1969), s.938.
37. Yılmaz Öztuna, Resimlerle 93 Harbi, İstanbul 1969, **TK**, IX/94, (Ağustos 1970), s.750.
38. Milli Mücadele'den Önce Atatürk'ün Savaşığı Cepheler, **TK**, IX/97 (Kasım 1970), s.37-42
39. Dr. Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara 1969, **TK**, IX/97, (Kasım 1970), s.67-68.
40. Ömer Lütfi Göksel, ...ve Allah O'nu Yarattı, **TK**, IX/97, (Kasım 1970), s.68.
41. Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, **TK**, IX/97, (Kasım 1970), s.67-68.
42. Kutadgu Bilig'den Hikmetler, **TK** "Kutadgu Bilig Özel Sayısı", IX/98, (Aralık 1970), s.157-173.
43. Türk Dünyası Atasözlerinden Örnekler, **Bayrak**, IV/18 (73), (Ocak 1971), s.15-17.
44. Bursa Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe El Yazma Kitaplar Üzerine Notlar, **TK**, IX/102, (Nisan 1971), s.561-564.
45. Halit Fahri Ozansoy (1891-23.II.1971), **TK**, IX/103, (Mayıs 1971), s.636-637.
46. Falih Rıfkı Atay (1894-20.11.1971), **TK**, IX/103, (Mayıs 1971), s.638-639.
47. M. Göktürk Uytun, Resimli Malazgirt Şiirleri, Ankara 1971, **TK**, IX/106, (Ağustos 1971), s.833.
48. Doç. Dr. Ali Sevim, Malazgirt Meydan Savaşı, Ankara 1971, **TK**, IX/106, (Ağustos 1971), s.833.
49. S. Karatanın, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi II. Cilt Eki: Malazgirt Meydan Muharebe-si, Ankara 1970, **TK**, IX/106 (Ağustos 1971), s.834.

50. Bursa Haraççioğlu Kitaplığı'nda Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerine Notlar, **TDAYB 1971**, s.231-246.
51. Atatürk İçin Yapılan Cenaze Töreni, **TK**, XI/121, (Kasım 1972), s.40-45.
52. Abdulkadir İnan Ve Manas Destanı, **Bibliyografya-Kitap Haberleri Bülteni**, C:II/I, (Ocak 1973), s.23-24.
53. Medeniyet Âleminde Yazı ve İslam Medeniyeti'nde Kalem Güzeli, **TK**, XI/125, (Mart 1973), s.59.
54. Kırım ve Kırım Türkleri Üzerine Bir ve Bibliyografya Denemesi, **Bibliyografya- KHB**, C.II/2, (Mart 1973), s.33-37.
55. Faruk K. Timurtaş, Tarihi Türkiye Türkçesi Araştırmaları I, İstanbul 1972, **Bibliyografya-KHB**, C.II/2 (Mart 1973), s.45-46.
56. Muharrem Ergin, Azeri Türkçesi, İstanbul 1971, **Bibliyografya-KHB**, C.II/2, (Mart 1973), s.51.
57. Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Bildirileri, Ankara 1971, TKAE Yayını, **Bibliyografya –KHB**, C.II/2, (Mart 1973), s.56-58.
58. Ebuzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, İstanbul 1973, **Bibliyografya-KHB**, C.II/3, (Mayıs 1973), s.98-99.
59. Mongolistik Üzerine Türkiye'de Yapılan Yayınlarla İlgili Bir Bibliyografya Deneme-si, **Bibliyografya-KHB**, C.II /3, (Mayıs 1973), s.72-76.
60. Eski Türk ve Moğol Askerlik Teşkilatının Benzeyen Taraflarıyla Çingis Khan'ın Büyük Yasasındaki Askerî Cezalar, **Töre**, S.24, (Mayıs 1973), s.11-15.
61. Türkoloji Dergisi, **TK**, XI/127, (Mayıs 1973), s.63-64.
62. Kutadgu Bilig Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi, **Bibliyografya-KHB**, C.II /4 (Temmuz 1973), s.109-116.
63. Yahya Kemal, Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hâtıralarım, İstanbul 1973, **Bibliyografya –KHB**, C.II/4, (Temmuz 1973), s.122-123.
64. A. Zeki Velidi Togan, Oğuz Destanı-Reşididdin Oğuznamesi, İstanbul 1972, **Bibliyografya-KHB**, C.II/5, (Eylül 1973), s.154-155.
65. Ahmet Caferoğlu, Türk Dili Tarihi I, İstanbul 1970, **Bibliyografya- KHB**, C.II/6, (Kasım 1973), s.209-210.
66. Türklerde Yazı, **Töre**, S.23, (1973), s.15-17.
67. Moğolların Gizli Tarihi'ndeki Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Deneme, **Türkoloji Dergisi** C.V/1, (1973) , s.93-105.
68. Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar, **TDAYB 1973–1974**, s.283-318.
69. Altan Topçi, **TTK- Belleten**, S.152, (Ekim 1974), s.597-634.
70. Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca–Türkçe Müşterek Kelimeler Üzerine Notlar, **Türkoloji Dergisi**, C.VI/1, (Aralık 1974), s.235-259.
71. Türk Dünyası Atasözlerinin Anlam Yönünden Benzerlikleri Üzerine Notlar, **TFAYB 1974**, KB Yay., Ankara, 1975, s.93-101.
72. Yaşayan Farsça ve Arapçadaki Türkçe Kelimeler Üzerine Notlar, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi TDED**, C.XXI, (1975), s.127-157.
73. Eski Türklerde Ticaret, **Ankara Ticaret Odası**, S.9, (Ekim 1975), s.5-6.
74. “Cebe” Adı Hakkında, **Atsız Armağanı**, İstanbul 1976, s.257-265.
75. ZDMG'deki Türkoloji ve Mongolistikle İlgili Makaleler Bibliyografyası (1847-1968), **Türkoloji Dergisi**, C.VII, (1977), s.157-170.
76. Yirmi Dört Oğuz Boyunun Anadolu'daki İzleri, **Türk Halkbilim Araştırmaları Yılığı–1977** KB Yay., Ankara 1979, s.73-98.
77. Türk Fonetik Transkripsiyonu Üzerine, **Türkoloji Dergisi**, C.VIII, (1979), s.169-190.
78. Erzurum Ağzı ile Hâtemi Tâ'i Masalı, **Türkoloji Dergisi**, C.VIII, (1979), s.403-457. Ayrıca: Hâtemi Tâi (Tey) Masalı, **Erciyes**, IV/37 (Mayıs 1981), s.15-19, II, IV/38 (Haziran 1981), s.22-24, III, IV/ S.39 (Haziran 1981), s.21-23, IV, IV/40, (Temmuz 1981), s.19-21, V, IV/42, (Eylül 1981), s.19-24.

79. Anadolu Yer Adları Üzerine Bir Araştırma: Bazlambaç, **TK**, XVII/197, (Mart 1979), s.297-300.
80. Basımımızda Dil Yanlıları I, **Meydan**, S.592-74, (Nisan 1981), s.19-20.
81. Basımımızda Dil Yanlıları II, **Meydan**, S.593-75, (Mayıs 1981), s.46-47
82. “Emre” Adı Üzerine, **MK**, III/1, (Haziran 1981), s.18-20.
83. Folklor Çalışmalarının Anadolu Ağızlarının Derlenmesindeki Rolü, **TDAD**, II/12, (Haziran 1981), s.107-111.
84. Hacı Bayram-ı Veli, **Erciyes**, IV /41, (Temmuz 1981), s.1-3.
85. Basımımızda Dil Yanlıları III, **Meydan**, S.595-77 (Temmuz 1981), s.59-60.
86. Amerikan Çocuk Edebiyatına Girmiş Bir Türk Masalı, **Yeni Çığ**, I/1 (Eylül-Ekim 1981), s.10-13.
87. Fuzuli, **Erciyes**, IV /45, (Kasım 1981), s.13-16.
88. Kaşgarlı Mahmud, **Erciyes**, IV /46, (Aralık 1981), s.7-10.
89. Düzeltilmeler ve Ekler. Şu eserin 1077-1078 sayfalarında: **Büyük Türkçe Sözlük**. Hazırlayan: D. Mehmet Doğan, Birlik Yay.: 4, Sözlük Dizisi: 1, Ankara 1981, 1088 s.
90. "Anadolu'da Moğolca Yer Adları ve Rumeli'deki İzleri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, (1981): 2/11: 126-131.
91. Anadolu ve Rumeli Ağızları Bibliyografyası, **TF**, II/30, (Ocak 1981), s.4-5.
92. Ali Şir Nevai, **Erciyes**, IV/47, (Ocak 1982), s.2-4.
93. Macar Türkoloğu Ignacz Kunos'un Hayatı ve Eserleri, **Erciyes**, V/49, (Mart 1982), s.10-11.
94. Doğumunun 60. Yılı Dolayısıyla: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ın Hayatı ve Eserleri, **Erciyes** V /50, (Nisan 1982), s.3-7.
95. Eski Türk ve Moğol Şahıs Adları Üzerine, **Meydan**, S.604-608, (Nisan 1982), s.58-60.
96. Anadolu ve Balkan Türk Masallarında Müşterek Tipler, **TDAD**, 17, (Nisan 1982), s.153-158.
97. Doğumunun 70. Yılı Dolayısıyla: Prof. Dr. Ahmet Temir-Hayatı ve Eserleri, **Erciyes**, V /57, (Eylül 1982), s.1-10. (Ayrıca kitap olarak basılmıştır).
98. Erzurumlu Darîr: “Yüz Hadis Yüz Hikâyeden Seçmeler”, **Erciyes**, VI/67, (Temmuz 1983), s.25-27.
99. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Yaşayan Dede Korkut Hikâyeleri: “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı'nın Poyraz (Elazığ) Varyantı”, **TK**, XXI/244, (Ağustos 1983), s.547-558.
100. Erzurumlu Darîr : “Yüz Hadis Yüz Hikâyeden Seçmeler”, **Erciyes**, VI/69, (Eylül 1983), s.25-26.
101. Erzurumlu Darîr : “Yüz Hadis Yüz Hikâyeden Seçmeler”, **Erciyes**, VI/70, (Ekim 1983), s.27.
102. Behçet Mâhir'in Yayınlanmamış Şiirleri, **Erciyes**, VI /71, (Kasım 1983), s.12-14.
103. İbni Sina'nın Türk-İslâm ve Batı Kültürlerine Tesirleri, **Erciyes**, VII /73, (Ocak 1984), s.2-3.
104. İbni Sina'nın Türk Millî Kültüründeki Yeri, **AND**, I/11 (31 Aralık 1983), s. 16, S.12 (Ocak 1984), s. 16.
105. Elazığ, Tunceli, Bingöl ve Diyarbakır Yörelerindeki Aşiret, Boy, Soy ve Oymak Adları Üzerine, **TDAD**, 28, (Şubat 1984), s.134-156.
106. Kürmançî ve Zaza Türkçeleri Üzerine Araştırmalar I: Eski Türkçe ve Doğu Anadolu Osmanlıcası, **TK**, XXII/251, 252, 253 (Mart, Nisan, Mayıs 1984), s.53-58.
107. Türk Dilinin Tarihi Seyri İçerisinde Anadolu Ağızları ve Önemi, **TF**, 57 (Nisan 1984), s.5-6.
108. Kürmançî ve Zaza Türkçeleri Üzerine Araştırmalar II: Eski Türkçe ve Doğu Anadolu Osmanlıcası, **TK**, XXII /253, (Mayıs 1984), s.45-54.
109. Kürmançî ve Zaza Türkçeleri Üzerine Araştırmalar III: Kürmançî ve Zaza Türkçelerinin Anadolu Ağızlarıyla İlişkisi, **TK**, XXII /256, (Ağustos 1984), s.510-520.
110. “Anadolu ve Rumeli Ağızları Bibliyografyası” Adlı Kitabın Tenkidıyla İlgili Bazı Açıklamalar, **Erciyes** VII /83, (Kasım 1984), s.8-11.
111. Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme, **TDAYB 1984**, s.87-147.

112. Dîvânü Lügâti't Türk ve Kutadgu Bilig'deki Moğolca Kelimeler Üzerine, **TKA** Necati Akder Armağanı, XXII/1-2, (1984), s.90-103.
113. Zajaczkowski'nin Bir Yazısı Üzerine, **TD**, S.399, (Mart 1985), s.172-182.
114. Anadolu Türk Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Osmanlının Rolü, **Erciyes**, VIII/87 (Mart 1985), s.5-6.
115. Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki, **TKA** "Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan", XXIII /1-2, (1985), s.281-296.
116. Uluslar Arası Terörizmin Hedefi Olarak Türkiye ve Türk Gençliği, **Uluslararası Terörizm ve Gençlik**, (1985), s.178-179.
117. Altan Topçi –II-. **TTK –Belleten**, C.L, S.196, (Nisan 1986), s.9-71
118. Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Birliği Üzerine, **Erciyes**, IX/100 (Nisan 1986), s.4-5.
119. Kayserili Halk Şairi Hasretî, **Erciyes**, IX/103 (Ağustos 1986), s.25-27.
120. Moğolların Gizli Tarihi Üzerine Yapılan Araştırmalar, **TDED**, (1986), s.273-282.
121. "Moğolların Gizli Tarihi ve Altan Topçi'nin Türk Dili ve Kültür Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", **TDAY-B** 1986, (1988) Ankara: 25-30.
122. Tunceli Yöresi Efsanelerine Bir Bakış, **Erciyes**, X/109, (Ocak 1987), s.11-12.
123. Ziya Gökalp ve Türk Milleti, **Erciyes**, X/110, (Şubat 1987), s.6-8.
124. Altan Topçi –III-, **TTK- Belleten**, C.II, S.199, (Nisan 1987), s.19-66.
125. Şavak Türk Kilimciliği ve Kilim Terminolojisi, **Erciyes**, X/112, (Nisan 1987), s.6-9.
126. M. Akif'in Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Hizmetlerinden Çizgiler, **Erciyes**, X/113, (Mayıs 1987), s.1-6.
127. Aşiretlerde Yaşayan Türkçe İle İlgili Düşünceler, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.29 (Temmuz 1987), s.41-43.
128. Doğu Anadolu Efsaneleri İçerisinde Tunceli Efsaneleri, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.31, (Eylül 1987), s.30-33.
129. Romence'deki Türkçe Kelimeler Üzerine Notlar, **Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)**, C.I/1 (1987) s.9-31.
130. Kütahya Yöresinin Etnik Yapısı, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S.14, (Şubat 1988), s.47-56.
131. Ahlat'ta Türk Damgaları I., **Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)**, 1988, C.II /1, s.91-148.
132. Ahlat'ta Türk Damgaları II, **Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)**, 1988, C.II/ 2, s.55-92.
133. Tuncer Gülensoy (1988), "MongoUca, 'An International Annual of Mongol Studies", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı 6, Güz: 935-936.
134. Tuva Türkleri ve Edebiyatları Üzerine, **TK**, XXVII/311, (Mart 1989), s.49-52.
135. Moğolistan İlimler Akademisi'nin Çalışmaları, **TK**, XXVII/312, (Nisan 1989), s.242-245.
136. Kazak Tilining Tüsindirne Sözdigi, **TK**, XXVII/314, (Haziran 1989), s.53.
137. Sovyet Tyurkologiya Dergisi ve Anadolu ve Rumeli Ağızları Bibliyografyası Adlı Eserin Tanıtılması, **Erciyes**, XII/142, (Ekim 1989), s.11-14.
138. Kazak Türkologlarının Önemli Çalışmaları, **Erciyes**, XII/143, (Kasım 1989), s.19.
139. Anadolu Ağızları, **Erciyes**, XII/145, (Ocak 1990), s.7-8.
140. Azeri Şairi Musa Yagub'un İki Şiir Kitabı Üzerine, **TK**, XXVIII/321, (Ocak 1990), s.63.
141. Dünya Türklüğünde Yazı, **Erciyes**, XIII/146, (Şubat 1990), s.1-4.
142. L. R. Kızlasov, İstoriya Yujnoj Sibiri v Srednie Veka, Uçeb, posobie dlya stud. Vuov-m., Moskva 1984, **TK**, XXVIII /329, (Eylül 1990), s.571.
143. Erkin Alptekin, Doğu Türkistan'dan Hicretimizin 40.Yılı, Kayseri 1990, **TK**, XXVIII/329, (Eylül 1990), s.571-572.
144. Azerbaycan'da Yayınlanan Türk Dili İle İlgili Eserler, **Azerbaycan**, XXIX/276, (Kasım 1990), s.26-27.
145. Z. A. Makas Azerbaycan'ın Tarihi, Kültürel Coğrafyası, Ankara 1990, 60 s., **Azerbaycan**, XXIX/276, (Kasım 1990), s.40.

146. Garabağ Tarihi Üzerine Mühim Bir Eser, **Azerbaycan**, XXIX/276, (Kasım 1990), s.39. Ayrıca: **TK**, XXIX/336, (Nisan 1991), s.254-255.
147. Dobruca Türklerinin (Tatarlarının) Destanları ve Nedret-Enver Mahmut, **TK**, XXVIII/332, (Aralık 1990), s.30-39.
148. Prof. Dr. Osman N. Tuna, Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dilinin Yaşı Meselesi, TDK Yay., Ankara 1990. 57 s., **TK**, XXVIII/332, (Aralık 1990), s.765.
149. Romanya Türklerinin Sesi KARADENİZ, **TK**, XXIX /333, (Ocak 1991) s.59-60.
150. F. S. Barutçu, Sthiramati'nin Vasubandhu'nun Abhidharmakosasastra'sına yazdığı tefsirin Etü, tercümesi, Abidarım kımlığı koşavarti şastirtakı çnkirtü yörglarning kingürüsü'nden Üç İtigsizler, Ankara 1990, **TK**, XXIX/334, (Şubat 1991), s.127.
151. Kayserili Yaşayan Bir Halk Şairi: Ömer Özcan, **Erciyes**, XIV/159, (Mart 1991), s.5-6.
152. Folklor Zenginlikleriyle Aksaray ve Çevresi, **Erciyes**, XIV/160, (Nisan 1991), s.1-5
153. Doğu Anadolu Ağızlarında Görülen Bazı Fonetik ve Morfolojik Özelliklerin Altayistik Açından Değerlendirilmesi, **TDAD**, S.71, (Nisan 1991), s.109-113. Ayrıca: **TDAD**, S.73, (Ağustos 1991), s.81-86.
154. Moğol Tarih Yazıcılığı ve "Erdeniyin Tobçı", **TK**, XXIX/336, (Nisan 1991), s.227-229.
155. Garabağnameler, **TK**, XXIX/336, (Nisan 1991), s.62-63.
156. Göktürk Anıtlarının Altayistik Açından Değerlendirilmesi, **TDAD**, S.72, (Haziran 1991), s.35-47. Ayrıca: **TDAYB 1994**, TDK Yay., Ankara, s.41-53.
157. Türk Diline Bir Bakış, **Gençliğin Sesi**, (Temmuz 1991), II /165, s.4-6. Ayrıca: **Erci-yes**, XIV/146, (Ekim 1991), s.1-2.
158. Tanzimat'tan Günümüze Türkçe'nin Gelişimi, **Güneyde Kültür**, III/29, (Temmuz 1991), s.10-11.
159. Bölge Kalkınmasında Türk Dili Eğitiminin Önemi, **Yeni Forum**, XII/267, (Ağustos 1991), s.53-54.
160. Türk Kültür Tarihini Aydınlatan Yazılı Belgelerimiz, **Erciyes**, XIV/165, (Eylül 1991), s.1.
161. Karacaoğlan'ın Şiirlerinde Dil ve Üslup, **İçel Kültürü**, C.5, S.18, (Kasım 1991), s.4-9.
162. Kiril Alfabesinin Türk Diline Olumsuz Baskıları, **Ana Sözü**, (Kiril harfleriyle) Kişinev-Moldova, S.91-92, (16.12.1991), s.4-5.
163. Kayseri Gevher Nesibe Tıbbiyesi'nde Türk Damgaları ve Taşçı İşaretleri, **Selçuklu Gevher Nesibe Sultan Tıp Fakültesi**, (Tıp mektebi), (1991), s.47-48 + 108-117.
164. The Turks and Their Writing Across the Ages, **Image**, S.38, (1991), s.6-9
165. The Turkish Language, **Image**, S.40, (1991), s.3-5
166. The First Turkish Inscriptions, **Image**, S.40, (1991), s.2-6
167. Writing that reveal Turkish cultural history, **Image**, S.41, (1991), s.13-14.
168. The Turkish Language in the Last Century, **Image**, S.44, (1991), s.24-25.
169. Eski Türk Yazıtları Üzerine Mühim Bir Eser, **Millî Folklor**, C.2, S.9, (1991), s.46-47.
170. Cengiz Han'a Küsen Bulut, **Tarla**, S.92, 01.01.1992, s.17-18. Ayrıca: **Ortadoğu**, 04.02.1992, s.2.
171. Atatürkçü Düşünce Millî Birlik, **Berberlik ve Türk Dili**, (20 Mart 1992), s.2.
172. Kürtçe Türkçe'nin Bir Parçasıdır, **Kamu Çalışanları Dergisi**, C.2, S.18, (Haziran 1992), s.32-37.
173. Kiril Alfabesinin Türk Diline Olumsuz Tesirleri, **Millî Kültür**, S.93, (Haziran 1992), s.45.
174. Çağdaş Gagavuz Şairlerinden Örnekler, **TD**, S.488, (Ağustos 1992), s.138-147
175. Anadolu'yu Parçalamaya Yönelik İç ve Dış Süreli Yayınlar, (Y. Kalafat ile), **TDAD**, S.80, (Ekim 1992), s.61-83.
176. Evaluation of some Phonetic and Morphologic Properties in Eastern Anatolian Dialects from the point of altaistic Languages, **Altai Religious Beliefs and Practices**, (Budapeşte), (Kasım 1992), s.151-156.
177. Türk Dünyasından, **Erciyes**, XV/179, (Kasım 1992), s.1-4.
178. Çuvaşça ve Zazaca Üzerine Notlar, **TDTD**, VI/72, (Aralık 1992), s.37-38.
179. "TEŞİ" adı Üzerine, **Kızılırmak**, S.12, (Aralık 1992), s.23-24.

180. Türk Dünyasından: Gagavuz Türkleri, **Ana Sözü**, Kişinev–Moldova, S.40, (21.11.1992), s.3-4 (Gagavuz Türkçesi ile)
181. Folklor Zenginlikleriyle Aksaray, **Halk Kültürü Araştırmaları**, (1992), s.45-54.
182. Doğu Anadolu Dil Araştırmaları, (Y. Kalafat ile), **E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.4'ten ayrı basım (1992), s.47-78.
183. Türk ve Kürt Deyim ve Atasözleri, **TKA**, XXXI/1-2, (1992), s.62-63.
184. Tuncer Gülensoy (1992): "Anadolu'da Moğollar ve Samager-Noyan Hakkında Yeni Bir Efsane", Uluslararası *Türk Dili Kongresi* 1992, TDK Yay., 1996, Ankara: 661-666.
185. Türk ve Kürt Atasözleri Üzerine, **TDAD**, (Nisan 1993), s.185-188.
186. Türk Divan Şiiri ve Kurmanç Lehçemiz: Kelime Hazinesi İtibariyle Bir Karşılaştırma, (Y. Kalafat ile), **Erciyes**, XVI/184, (Nisan 1993), s.4-14.
187. Kırgız Türklerinin 1933 Yılında "Latin Alfabeti" Kullandıklarını Gösterir Tarihi Bir Belge, **TY**, S.69, (Mayıs 1993), s.20-21.
188. Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı'nın Bünyan Varyantı, **Bünyan Kültürü**, S.6, (Mayıs 1993), s.2-10.
189. Mongolian Studies in Turkey, **TKA**, XXXI/1-2, (1993), s.155-158.
190. The Effects from Cultural Respect of the Changes in Soviet Russia on Turkey and Middle Asian Turkish Countries, **TKA**, XXXI/1-2, (1993), s.189-194.
191. Sovyetlerdeki Değişimin Türkiye ile Orta Asya Türk Ülkelerine Kültürel Açından Etkisi, **TK**, XXXII/370, (Şubat 1994), s.88-93.
192. "Türk Dilleri" Terimi Üzerine, **İçel Kültürü**, VIII/33, (Mayıs 1994), s.3.
193. Teksas'ta Türk Kültürü, Türkiye'de "OGNİ"çiler, **İçel Kültürü**, VIII/33, (Mayıs 1994), s.4.
194. "Altay Dil Ailesi" ve Mayalar, **TK**, XXXII/374, (Haziran 1994), s.333-335. Ayrıca: **TD**, S.521, (Mayıs 1995), s.500-502.
195. F. Sümer'in Oğuzlar'ı Azeri Türkçesinde Yayınladı, **TK**, XXXII/374, (Haziran 1994), s.381.
196. İki Dergi: TARLA ve CEM, **İçel Kültürü**, VIII/34, (Temmuz 1994), s.28.
197. Türk Dünyasından Yeni Basılan Üç Sözlük, **TK**, XXXII /375, (Temmuz 1994), s.447-448. Ayrıca: **Ortadoğu**, 28.07.1994, s.2. **TD**, S.522, (Haziran 1995), s.716-718.
198. Gelişen Teknolojinin Türkolojiye Katkısı, **Yesevi**, I/8, (Ağustos 1994), s.28.
199. Türklerde "Ad Verme Geleneği" ve Hektor, **Millî Folklor**, III/22, (Kış 1994), s.5-6.
200. Türkçemiz, **Erciyes**, XVII/ 201, (Eylül 1994), s.1-2.
201. Türk ve Kürt Töresi, **Erciyes**, XVII/ 202, (Ekim 1994), s.1. Ayrıca: **Ortadoğu**, 15.11.1994, s.2.
202. "Millet" ve "Milliyet" Kelimeleri Üzerine, **TK**, XXXII /379 (Kasım 1994) s.695-698.
203. Dobruca Türklerinin (Tatarlarının) Destanları, **BİR**, 1 (1994), s.59-66.
204. Dil Nedir? (s.9); Ana Dil Ne Demektir? (s.10); Türkçenin Tarihte ve Günümüzde Evrenselliğinden Ne Anlıyorsunuz? (s.91-94); Türkçe'nin Etkilediği Diller Hangileri-dir? (s.94-96); Yabancı Dillerden Türkçeye Kelime Alırken Nelere Dikkat Etmelidir? (s.176-178); Halkımızın Türkçeye Karşı Sorumlulukları Neler Olmalıdır? (s.181-182); Çeviri Dili Olarak Türkçe Yeterli Bir Dil midir? (s.247-248). Şu kitabın içinde: **Türk-çe Kültürü**. Hazırlayan: Doç. Dr. İskender Pala, Çocuk Vakfı Yay., 99 Soruda Çocuk Dizisi.7, İstanbul 1994.
205. Kazakistan'da ve Türkistan'da (Özbekistan'da) Türk Yer Adları ve Anadolu'daki İzleri, **TKA**, XXXII/1-2, (1994), s.157-169.
206. Kültürel Temizlik ve Türk Kültürü, **Erciyes**, XIX/204, (Aralık 1994), s.3.
207. Uyduruk Bir Aşk Öyküsü, **Erciyes**, XVIII/ 205, (Ocak 1995), s.5.
208. Zazacanın Sözlüğü, **Erciyes**, XVIII/ 206, (Şubat 1995), s.30.
209. Türk Millî Kültürü İçinde Kürtler ve Kürtçe, **Erciyes**, XVIII/ 207, (Mart 1995), s.12.
210. Kazakistan'daki Ak Nogay ve Kara Nogay Boylarının Damgaları, **Yesevi**, II/16, (Nisan 1995)
211. Karakeçili, **İçel Kültürü**, S.39, (Mayıs 1995), s.3.
212. Teşi Adı Üzerine, **İçel Kültürü**, IX/39, (Mayıs 1995), s.12.

213. “Türkçe Konuşan Müslümanlar” ile Türkçe Öğrenmiş Urum’lar”, **TK**, XXXIII/386, (Haziran 1995), s.33-35.
214. Türk Giyim Kuşamına Bir Bakış: Çarşaf ve Fes, **Erciyes**, XVIII/210, (Haziran 1995), s.1.
215. Tokat’ta Yazma Basmacılığı, **İçel Kültürü**, IX/40, (Temmuz 1995), s.3.
216. Karayım Türkleri ve Aleksander Dubinski, **TK**, XXXIV/394, (Şubat 1996), s.110-112.
217. Ahlat Mezar Taşları, **Erciyes**, XIX/ 220, (Nisan 1996), s.18.
218. Eski Sovyet Türkolojisine Bir Bakış, **Erciyes**, XIX/ 221, (Mayıs 1996), s.7.
219. Yarısı (Yerin Altında/Yere Çakılı) Adam Deyimi Üzerine, **İçel Kültürü**, X/45, (Mayıs 1996), s.15-16.
220. Saraybosna İçin, **İçel Kültürü**, X/45, (Mayıs 1996), s.8
221. Türk Dünyası ve Anadolu’da Ortak Yer Adları, **Erdem**, C.IX, S.25, (Haziran 1996), s.25-44.
222. Türkiye Türkçesi’nde Batı ve Doğu Kökenli Kelimeler, **Yesevî**, III/30, (Haziran 1996), s.15.
223. İran ve Afganistan’dan Doğu Oğuzca Metinler, **Erciyes**, XIX/223, (Temmuz 1996), s.12.
224. Çuvaşça ve Zazaca Üzerine Notlar, **İçel Kültürü**, IX/49, (Eylül 1996), s.3-4.
225. Kayseri’de Türk Kültürünün Kaybolan Değerleri, **Erciyes**, XIX/225, (Eylül 1996), s.18.
226. Türkçe’nin Zenginliği Üzerine Notlar: Almanca’daki Türkçe Kelimeler, **Dil ve İnsan**, I/4, (Eylül-Ekim 1996), s.3-5.
227. Kampüre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı’nın Anadolu Varyantları, **TK**, XXXIV/403 (Kasım 1996), s.687-692.
228. Gagavuz Türkleri, **Yesevî**, III/35, (Kasım 1996), s.15.
229. Cengiz Han’a Küsen Bulut, **Yesevî**, III/36, (Aralık 1996), s.11.
230. Yaşayan Türkçede Yabancı Unsurlar, **Erciyes**, XIX/228, (Aralık 1996), s.35.
231. Erzincan (Belen Nahiyesi-Şenlik Köyü) Ağzı İle “Sefil Yakub” Hikâyesi, **Prof. Dr. Umay Günay Armağanı**, Ankara 1996, s.26-33.
232. The Value of Altan Topçî in Regards of the History of Turkish Language, **Erdem**, C.IX, S.27, (Ocak 1997), s.1119-1128.
233. Kıbrıs İle İlgili Çalışmalara Bir Bakış, **TK**, XXXV/407, (Mart 1997), s.184-186.
234. Rusça’daki Türkçe Kelimeler Üzerine, **Dil ve İnsan**, II/7, (Haziran 1997), s.1-2. Ayrıca: **Yesevî**, IV /42, (Haziran 1997), s.9
235. Türk Dili Tarihine Kısa Bir Bakış, **Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel Sayısı II**, S.15, (Mayıs –Haziran 1997), s.221-226.
236. Moğolistan’da Yaşayan Türk Kültürü, **Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel Sayısı II**, S.16, (Temmuz –Ağustos 1997), s.1720-1722.
237. Türkiye Türkçesi’ndeki Macarca ve İbranice Kelimeler Üzerine, **Yesevî**, IV/44, (Ağustos 1997), s.9.
238. N. Özkan, Türk Dünyası, (Nüfus-Sosyal Yapı-Dil-Edebiyat), Kayseri 1997, **TK**, XXXV/412, (Ağustos 1997), s.511-512.
239. Türklerde “Gönül” Sözcüğü, **Ortadoğu**, 1997, s.2
240. Çok Eski Bir Türkçe Bitki Adı: “İşkın”, **Türk Dili**, S. 549, (Eylül 1997), s.253-254
241. Türkçe’yi Doğru, Güzel ve Yerinde Kullanmak, **Yesevî**, IV/45, (Eylül 1997), s.10.
242. Türk Dili Tarihi Üzerine Notlar: İşkın, **TD**, S.549, (Eylül 1997), s.253-254.
243. İngilizce’deki Türkçe Kelimeler, **Dil ve İnsan**, II/9, (Eylül- Ekim 1997), s.5-8.
244. Türk Mitolojisi, Destanları ve Efsanelerine Bir Bakış, **Yesevî**, IV/47, (Kasım 1997), s.638-639.
245. Manas Adı Üzerine, **İçel Kültürü**, X/54, (Kasım 1997), s.37-38.
246. Türk Kişi Adlarının Dil ve Tarih Açısından Önemi, **Dil ve İnsan**, II/10, (Kasım –Aralık 1997), s.9-12. Ayrıca: **TD**, S.565, (Ocak 1999), s.3-8.
247. Türkçenin ve Türkolojinin Sorunları, **TD**, S.552, (Aralık 1997), s.530-532.
248. Sunuş, [Ahmet Günşen, Anadolu’nun Türkleşmesi Sürecinde Türk Soy, Boy, Oymak ve Cemaatleri ile Kırşehir] adlı eserin içerisinde (İstanbul 1997), s.IX.
249. Anadolu Ağzları Derleme Sözlüğüne Katkılar, **TD**, S.533, (Ocak 1998), s.14-16.

250. Türkçe'nin Zenginliği ve Batı Dillerindeki Türkçe Kelimeler, **Yesevî**, IV/49, (Ocak 1998), s.9.
251. Türk Mitolojisi, Destanları ve Efsaneleri Üzerine Bir Bakış, **Kardeş Ağızlar**, S.5, (Ocak-Şubat-Mart 1998), s.1-5.
252. Türkçe Üzerine Notlar: Yoğurt, **TD**, S.554, (Şubat 1998), s.138-139.
253. Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri, **Yesevî**, V/50, (Şubat 1998), s.11.
254. Türk ve Moğollarda Ata Verilen Değer, **Yesevî**, V/51, (Mart 1998), s.10-11.
255. Mirza Elekber Sabir ve Hophopname, **Erciyes**, XXI/243 (Mart 1998), s.11, 23.
256. Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, **Bilge**, S.16, (Bahar 1998), s.65-66.
257. Erence, **Bilge**, S.16, (Bahar 1998), s.76-77.
258. Sibiryaya Araştırmaları, **Bilge**, S.16, (Bahar 1998), s.84.
259. E-Mail: Language Unity of Turkish World, **Anadolu Ajansı**, (1 Nisan 1998),
260. Türk ve Moğollarda Ata Verilen Değer Manas Destanı'nda "Özel Atlar", **TK**, XXXVI/420, (Nisan 1998), s.213-219.
261. Türkçe Çarmlıha Geriliyor(muş), **Orkun**, S.2, (Nisan 1998), s.16-17.
2562. Nahçıvan'dan Geliyorum, **Yesevî**, V/52, (Nisan 1998), s.22-25.
263. Manas, **Tarla**, S.4, (Nisan 1998), s.8-10.
264. Türk Halk Edebiyatı İçinde Şaman Efsaneleri, **Kardeş Ağızlar**, S.6, (Nisan-Mayıs – Haziran 1998), s.1-5.
265. Altayistik ve Anadolu Ağızları, **Bir Dergisi-Kemal Eraslan'a Armağan Sayısı**, S.9-10, (Mayıs 1998), s.26-30
266. Türklere Şaman, **Kardeş Ağızlar**, S.7, (Temmuz-Ağustos-Eylül 1998), s.1-3.
267. Türklere Saç, Sakal, Bıyık Kelimeleri, (Etimolojileri ve Anlamları), **Kardeş Ağızlar**, S.7, (Temmuz-Ağustos-Eylül 1998), s.3-7.
268. Radloff Varyantı Manas Destanı'nın Yeni Bir Yorumu, **Millî Kültür Araştırmaları – 50. Kültür ve Sanat Yılında Dr. Mehmet Önder'e Armağan**, KB Yay., Ankara 1996, s.136-148.
269. Sanatta "İntihal", 'Güvercin'i 'Kuş'a Çevirmek, **TK**, XXXVI/421, (Mayıs 1998), s.268-273.
270. Nahçıvan Tarihine Kısa Bir Bakış, **Yesevî**, V/53, (Mayıs 1998), s.13.
271. Türk Halk Edebiyatında "Askere Mektuplar" ve "Mavi Berelim", **Tarla**, S.5, (Mayıs 1998), s.13-14.
272. Nahçıvan'dan Geliyorum, **TK**, XXXVI /422, (Haziran 1998) , s.321-329.
273. Türk Kültür Tarihi İçin Önemli Bir Eser, **Bilge**, (Haziran 1998), s.12-18.
274. Çin Tarihlerinde Türklere Verilen Adlar, **Orkun**, S.5, (Temmuz 1998), s.5-7.
275. Kırgız ve Kazak Türkçelerine Ölüm Yaşasın Rusça, **Erciyes**, XXI/247, (Temmuz 1998), s.1-2.
276. Türk ve Moğol Efsanelerine Göre Börteçino'dan Babür'e, **Orkun**, S.6, (Ağustos 1998), s.30-31.
277. Türkmen Yer Adları ve Anadolu'daki İzleri, **Kardeş Ağızlar**, S.8, (Ekim 1998), s.1-2.
278. Anadolu Ağızları Derleme Sözlüğüne Katkılar, **Erciyes**, XXI/ 249, (Eylül 1998), s.1-2.
279. Türk Devletleri Arasındaki Sosyal, Ekonomik, Kültürel ve Siyasî İlişkilerin Mevcut Durumu, İlişkilerin Etkinleştirilmesinin Rasyonel Yolları, **Erciyes**, XXI/270, (Ekim 1998), s.21-23.
280. "Mongolica. 'An International Annual of Mongol Studies", **Türk Dünyası**, S.6, (Güz 1998), s.935-936.
281. Ünlü Çuvaş Türkoloğu: Mihail Romanoviç Fedetov (Hayatı ve Eserleri), (Elena Kudryevtseva ile), **Türk Dünyası**, S.6 (Güz 1998), s.888-891.
282. "Mongolica. 'An International Annual of Mongol Studies", **Türk Dünyası**, S.6 (Güz 1998), s.935-936.
283. Altayistik- Mongolistik- Türkoloji, **TD**, S.574, (Eylül 1998), s.23-25.
284. Kaybolan Değerlerimiz: Osman Gâzi'nin Vasiyeti, **TK**, XXXVII/436, (Ağustos 1999), s.480.
285. Türk Kişi Adları Bilimine Katkılar: *Börteçino ve Temüçin*, **Hasan Eren Armağanı**, Ankara 2000, s. 196-199

286. Millî Eğitim ve Unutulan Törelere, **Erciyes**, XXIII/269, (Mayıs 2000), s.1.
287. Kırgızistan'da Bulunan 'Köktürk Alfabesiyle Yazılmış İki Satır' ve 'Türk Altısı', **Erciyes**, XXIII/271 (Temmuz 2000), s.12.
288. Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulmuş" Türkmenleri: 1540-1640, **Erciyes**, XXIII/273, (Eylül 2000), s.16.
289. Kutadgu Bilig Bibliyografyası, **TD**, S.586, (Ekim 2000), s.371-377.
290. Türkiye'de Türk Kişi ve Yer Adları ile İlgili İlmî Çalışmaların Durumu, **Erciyes**, XXIII/275, (Kasım 2000), s.1-4.
291. Altayistic, Mongolistic and Anatolian Dialects, **Hasan Eren Armağanı**, TDK Yay., Ankara 2000, s.190-195.
292. Börteçine ve Temuçin, **Hasan Eren Armağanı**, Ankara 2000, s.196-199.
293. Millet, İnsan ve Kültür, **Erciyes**, XXIV/ 206, (Ocak 2001), s.1-2.
294. Anadolu Ağız Araştırmalarının Bugünkü Durumu, **Erciyes**, XXIV/280, (Nisan 2001), s.1.
295. Ali (Gali) ve Kısas-i Yusuf, **Erciyes**, XXIV/281, (Mayıs 2001), s.4.
296. Bozat (Bulandı) Yöresi Manileri ve Ağız Özellikleri, **Erciyes**, XXIV/284 (Ağustos 2001), s.2-3.
297. Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri, **Erciyes**, XXIV/287, (Kasım 2001), s.10.
298. Oğuz Kağan'ın Duası, **Yesevî**, VIII/96, (Kasım 2001), s.70.
299. Türkiye'nin Komşularında Türkoloji, **Yesevî**, IX/97, (Ocak 2002), s.24.
300. Türk Mitolojisi, Destanları ve Efsanelerine Bir Bakış, **Yesevî**, IX/98, (Şubat 2002), s.24-25.
301. Adım Kim?-Ulan-Egzoz-Yakînen-Aynı, **TK**, XL/470, (Haziran 2002), s.359-362.
302. Bektaşî Felsefesinin Anadolu Giyim Kuşamına Yansıması, **Erciyes**, XXV/298 (Ekim 2002), s.3-5.
303. Yitirdiklerimiz: Prof. Dr. Ahmet Temir'in Ardından, **TD**, S.618, (Haziran 2003), s.619-621.
304. Bir Etimolojik Sözlük Üzerine Notlar, **TD**, S.627 (Mart 2004), s.204-222.
305. Türkçe Sözlükte madde Başlı Olmayan Fakat Türkçede Kişi ve Yer Adı Olarak Kullanılan Sözcükler, **İzzet Gündoğdu Kayaoğlu Hatıra Kitabı Makaleler**, İstanbul 2005, s.220-222.
306. Anadolu'da Oğuz Boyları ve Farslaşan-Araplaşan-Kürtleşen Türkler, **İstiklâl**, (Haziran 2006), s.15
307. Zazalar, **İstiklâl**, (Ağustos 2007), s. 15
308. 'Ulan/lan' Sözcüğünün Kökeni Nedir? **İstiklâl**, (Aralık 2007), s. 15
309. "Bursa ve Bilecik Yöresinde Oğuz Boyları", **Bal-Tam Türklük Bilgisi**, 9, Prizren 2008, s.26-33.
310. "Puşkin'in 'Erzurum Yolculuğu' ve Bilmediğimiz Gerçekler", **Bal-Tam Türklük Bilgisi**, 8, Prizren 2008, s. 29-36.
311. "Türkiye'de Etimolojik Sözlük ve Sözcük Etimolojisi Üzerine Yayımlanan Makalelere Dair Bir Bibliyografya Denemesi", **Bal-Tam Türklük Bilgisi**, 8, Prizren, Mart 2008, s. 245-268.
312. Kürtçe ve Zazacadaki Türkçe Kelimeler, **İstiklâl**, (Nisan 2008), s.15
313. "Eski Türk Yazıtları Üzerine Yeni Bir Eser: (Kök)Türk Harfli Yazıtların İzinde", **Bal-Tam Türklük Bilgisi**, 8, Prizren 2008,s. 282-283.
314. "Bektaşî Felsefesinin Anadolu Giyim Kuşamına Yansıması", **Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Ankara 2008, s. 498-502.
315. *Bara[c]k* ve *Obama* Adları Üzerine, **Erciyes**, Yıl:32, S. 76, (Nisan 2009)
316. "Eski ve Orta Türkçede Bazı Sözcüklerin Altayistik Açısından İncelenmesi", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi (GEFAD)**, Cilt: 29, **Prof. Dr. Reşat Genç'e Armağan**, Temmuz 2009, s. 95-108.
317. " 'Dün, Bugün' Adlı Anı Kitabında Halide Edip Adıvar ve Ahmet Hamdi Tanpınar", **Bal-Tam Türklük Bilgisi**, 10, Mart 2009, Prizren, s. 169-173.
318. "Eski Türk Müziği Aletlerinden 'KOPUZ' ve 'YATUGAN'", **Bal-Tam Türklük Dergisi**, 10, Mart 2009, Prizren, s. 276-281.
319. Türk Tarihinde *Osman* ve *Bâyezid* Adları Üzerine, **İstiklâl**, (Temmuz 2009), s.15

320. Türkçede Önses [Y+] Ünsüzü ve Yılan-I (İ) Lan-İyılan, **BAL-TAM Türklük Bilgisi 11**, (Eylül 2009), s. 547-558
321. Türkiye Türkçesinde Yaşayan “*Küçük*”, “*Kiçik*”, “*Kiçi*” ve “*Keçi*” Sözcükleri, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/8 Fall 2009, s. 1-4
322. “Moğolların Gizli Tarihi” ve “Altan Topçi'nin Türk Diline (Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı Açılarında) Katkısı, **BAL-TAM Türklük Bilgisi 13**, (Eylül 2010), s. 70-73
323. Zana mı? Dana mı? [Kürtler-Farslar-Zazalar], **İstiklâl**, (Kasım 2010), s. 15
324. “XXI. Yüzyılda Türkiye Kişi Adlarına Bir Bakış”, **MOTİF Akademi-Halk Bilimi Dergisi**, 2010/1, s. 76-81.
325. Moğolca ve Türkçede Yaşayan Benzer Sözcükler Üzerine, **International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 6/1 Winter 2011, s. 1-25
326. Anlamaları Kötü Türk Kişi Adları, **Dil Araştırmaları Dergisi**, Bahar 2011, S.8, s. 23-29
327. Kırgız Türkçesinde Ön Seste (K/-ق) Ünsüzü, **BAL-TAM Türklük Bilgisi 14**, (Mart 2011), s.72-75
328. Manisa ve Yöresinde Oğuz Boyları, **İstiklâl**, (Mayıs-Haziran 2011), s.15
329. Moğolların Gizli Tarihi, Altan Topçi, Defter-i Çingiz-nâme, Cengiz-nâme, Anonim Şibanî-nâme ve Çinggis Han Tarihi'ne Göre Cengiz-Han'ın Soy Kütüğü, **İstiklâl** (Ekim, Kasım, Aralık, Ocak, Şubat 2011-12), s. 15
330. “Türkçe İle Moğolca İlişkileri”, **Prof. Dr. Leyla Karahan Armağanı**, Ankara 2013, s. 515-533. Akçağ Yayınları
331. Türkçede “Sarımsak” Adı Üzerine, **BAL-TAM Türklük Bilgisi 17**, (Mart 2013), s.159-163
332. “Âşık Şenlik'in Şiirlerinde Eski Türkçe ve Moğolca Unsurlar”, **Kültür Evreni**, Sonbahar 2013, IV/18, s. 24-27.
333. “Mavi Türkler”, **Kültür Çağlayanı**, IV/22 (Eylül-Ekim 2013), s.3-4.
334. (Tenkit): “Eski Türk Yazıtları'nın Kelime Hazinesi ve Bazı Okuma Sorunları”, **Kültür Çağlayanı**, IV/23 (Kasım-Aralık 2013), s. 7-10. [(Hazırlayan) Mehmet Ölmez, **Orhun-Uygur Hanlığı Döneminin Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları (Metin-Çeviri-Sözlük)**, İstanbul 2013 adlı kitabın tenkididir.]
335. (Tenkit): “Anadolu Ağızlarıyla İlgili Yeni Bir Kitap: Demir, Nurettin (2013), Ankara Örneğinde Ağızların Belgelemesi, (İnceleme-Metin-Sözlük), TDK Yay., Ankara 167 S.+ 1 CD eki., **Dil Araştırmaları**, Sayı: 13 Güz 2013, s. 182-187.
336. (Tenkit): “Eski Türk Yazıtları'nın Kelime Hazinesi ve Bazı Okuma Sorunları: Ölmez, Mehmet (2012) ‘Orhun-Uygur Hanlığı Dönemi – Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları (Metin-Çeviri-Sözlük), BilgeSu Yay., Ankara, 344 S.”, **Dil Araştırmaları** Sayı: 13 Güz 2013, s. 188-193.
337. “Emir Kalkan'ın ‘Gül Ayinleri’ Adlı Eserindeki ‘Atasözleri-Deyimler ve Mahalli Sözcükler’”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, “Prof. Dr. Turan Yazgan'a Armağan Üçlemesi”, Eylül-Ekim 2013, Sayı: 206, İstanbul, s. 227-234.
338. “Türkiye’de Altayistik Çalışmaları”, **Yeni Türkiye (Türkçe Özel Sayısı)**, Kasım-Aralık 2013, Ankara, Yıl: IX, S. 55, s. 204-207.
339. “Türk Dili ve Kültürünün Zenginliği”, **Yeni Türkiye (Türkçe Özel Sayısı)**, Kasım-Aralık 2013, Ankara, Yıl: IX, S.55, s. 761-774.
340. “Marmaris Ağzı” (Metinler). Şu Eserin içinde: Ali Akar, **Muğla Ağzı**, Ankara 2013, TDK Yay.
341. “Anadolu’nun Tarihî Coğrafyası İçinde Önemli Bir Eser: Ksenophon, Anabasis (On Binlerin Dönüşü)”, **Kültür Çağlayanı**, Ankara, 2014, Yıl:5, Sayı: 24, s. 3-6.
342. “Altaylar’dan Geliyorum”, **Kültür Çağlayanı**, Ankara, Mart-Nisan 2014, Yıl:5, Sayı: 25, s. 3-5; **BAL-TAM Türklük Bilgisi Dergisi**, 20, Prizren, Mart 2014, s.365-370.
343. “Türk Dil Kurumu-Yazım Kılavuzu ve Türk Dili Dergisi”, **Türk Dili**, Mart 2014, Cilt: CVI, S. 747, s. 64-66.
344. “Neresi Dertleşme?”, **Türk Dili**, Nisan 2014, Cilt: CVI, S.748, s.76-79.

345. “Türk Kültürüne Hizmet Eden Altı Dergi: Kayseri’de ‘ERCİYES’ ve ‘BİLGİ YURDU’, Niğde’de ‘AKPINAR’, Ankara’da ‘KÜLTÜR ÇAĞLAYANI’, İstanbul’da ‘YESEVÎ’ ve ‘TÜRK DÜNYASI TARİH KÜLTÜR DERGİSİ’ ”, **Kültür Çağlayanı**, Yıl:5, Sayı: 26, Mayıs-Haziran 2014, s. 3-4.
346. “Beş Yıl Önce Kaybettiğimiz Bir Tarihçi ve Bilim Adamımız: **Prof. Dr. Ercüment KURAN** ve ‘**Türk-İslâm Kültürü**’ Adlı Eseri Üzerine”, **Kültür Çağlayanı**, Yıl: 5, Sayı: 27, Temmuz-Ağustos 2014, s. 3-4.
347. “Türkoloji ve Türkolog”, **Kültür Çağlayanı**, Yıl: 5, Sayı: 8, Eylül-Ekim 2014, s. 3-4.
348. “Bazı Atasözlerimiz Üzerine Notlar”, **Kültür Çağlayanı**, Yıl: 5, Sayı: 29, Kasım-Aralık 2014, s. 3-4.
349. “Eski Bir ‘Elifbâ’ Kitabındaki ‘Vatan-Bayrak-Millet’, **Bilimsel Eksen**, Ankara, Yıl: 4, Sayı: 11, Kış 2014, s. 7-11.
350. “Antik Çağ Anadolu Yazarlarından ‘Strabon’ ve ‘Geographika’ (=Coğrafya) Adlı Eseri Üzerine”, **Kültür Evreni**, Ankara, Yıl: 6, Sayı: 19, Kış 2014, s. 7-16; **BAL-TAM Türklük Bilgisi Dergisi**, 20, Prizren, Mart 2014, s.319-330.
351. “Eski Türk Yazıtları’nın Kelime Hazinesi ve Bazı Okuma Sorunları”, **Kültür Evreni**, Ankara, Yıl: 6, Sayı: 20, Bahar 2014, s.7-13.
352. “Türk Dil Kurumu’nun ‘**TÜRKÇE SÖZLÜK**’ünü Yeniden Gözden Geçirmek”, **Kültür Evreni**, Ankara, Yıl: 6, Sayı: 21, Yaz 2014, s. 16-26.
353. “Türkçe ve Altay Dillerinde “Parmak” Adları (Parmakların Vücut Diline Katkıları)”, **Kültür Evreni**, Ankara, Yıl: 6, Sayı: 22, Sonbahar 2014, s. 7-18.
354. “Doğu Anadolu’da Oğuz Boyları Sakalar, Peçenek ve Kuman-Kıpçaklar”, **BAL-TAM Türklük Bilgisi Dergisi**, 20, Prizren, Mart 2014, s.201-204.
355. “**ALTAYLAR’DAN GELİYORUM**: ‘Altay-Türk Dünyasının Altın Beşiği’ Uluslar arası Toplantısı: 25-27 Ağustos 2011, Öskömen /Katon Karagay (Kazakistan)”, **Kültür Çağlayanı**, Yıl: 7, Sayı: 42, Ankara, Ocak-Şubat 2016, s. 3-5.
356. [Dergi Tanıtımı]: “**TÜRK DİLİ** (Dil ve Edebiyat Dergisi) nin “Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatı Özel Sayısı”, **Kültür Evreni**, Yaz 2016, Sayı: 29, s. 122-127.
357. “Yetmiş Yıl Öncesinde Ankara ve Beykoz (İstanbul)”, **Bilimsel Eksen**, Ankara, Kış-Bahar 2017, 20, s.23-32.
358. [Kitap Tanıtımı]: “Bir Şairden Bir Roman: İlder Yeşilay, YAĞMUR TAŞI, -Roman- Ankara 20127, 519 S., Akçağ Yay.”, **Bilimsel Eksen**, Bahar-Yaz, 21, Ankara 2017, s.127-129.
359. “Türk Dili ve Kültürünün Zenginliği”, **Bal-Tam Türklük Bilgisi**, 26, Prizren Mart 2017, s. 79-104.
360. “Hint-İran: **Aj**; Türkçe: **AS / A(R)S** Kelimeleri ve Hayvan Adlarına Gelen **+Lan** ve **+Lak** Ekleri”, **Kültür Evreni**, Ankara, Bahar 2017, Yıl: 9, Sayı: 32, s. 11-18.
361. “**Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**’teki Yanlışlıklar”, **Kültür Evreni**, Ankara, Yaz 2017, Yıl:9, Sayı: 33, s. 17-23.
362. “Eski Hun ve Uygur Kişi Adı ve Unvanları Üzerine”, **Kültür Evreni**, Ankara 2017, Yıl: 9, Sayı: 34, s. 9-18.
363. “Eski Türk Dili, Tarihi ve Kültürüne Etnolojik ve Sosyolojik Bir Bakış”, **Kültür Evreni**, Ankara, Kış 2017, Yıl: 9, Sayı: 31, s. 11-57.
364. “Eski Bir ‘Elifbâ’ Kitabındaki ‘**VATAN-BAYRAK-MİLLET**’”, **Kültür Çağlayanı**, Yıl: 8, Sayı: 43, Mart-Nisan 2017, s. 3-5.
365. [Tenkit]: Ferruh Ağca (2016), Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı-Metin-Aktarma-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım, TKAE Yay., Ankara, 317 S., **Dil Araştırmaları**, Sayı: 20, 2017 Bahar, Ankara, Avrasya Yazarlar Birliği Yay., s. 247-252.
366. “Türkiye Türkçesi Ağzlarında Yaşayan Fakat Türkçe Sözlük’te Yer Almayan Kişi ve Yer Adları Üzerine”, **Kültür Çağlayanı**, Yıl: 8, Sayı: 44, Mayıs-Haziran 2017, s. 3-6.
367. “Eski Hun ve Uygur Kişi Adları Üzerine”, **Kültür Çağlayanı**, Yıl: 8, Sayı: 45, Temmuz-Ağustos, 2017, s. 3-7.
368. [Kitap Tanıtımı]: “Bir4 Şehrin ‘Betonlaşma’ Tarihi İle Bir Kişinin Hayat Hikâyesi: Halil Yıldırım, **Nar Tanem SİDE** / Anı-Deneme/ , Ankara 2013, Kurgu Kültür Merkezi Yay., **Bilimsel Eksen**, Yaz-Sonbahar 2017, Sayı: 22, Ankara, s. 125-128.

369. “Âşık Şeref Taşlıova’nın Yayınlanmayan Bir Şiiri”, **Kültür Çağlayanı**, Yıl: 8, Sayı: 46, Eylül-Ekim 2017, s. 3-4.
370. “Emir Kalkan’ın ‘Gül Ayinleri’ Adlı Eserindeki ‘Atasözleri-Deyimler ve Mahallî Sözcükler’”, **Kültür Çağlayanı**, Yıl:8, Sayı: 47, Kasım-Aralık 2017, s. 3-7.
371. Türk Tarihinde “Kağan”, “Katun”, “Tekin” ve “Sultan”lar ile Onların Devlet İdaresindeki Rollerini, **İstiklâl**, (Nisan-Mayıs-Haziran 2018), s.15
372. Türkçedeki [Y (>c, j) A (> o, u) P-] Fili Üzerine, **Türkoloji Makaleler 1**
373. Türkiye ve Kırgız Türkçelerinde ‘Kıp’ler, **Türkoloji Makaleler 1**
374. Türkçede *Tör, Töre ve Ağalık, Lâiklik, İrtica, Demokrasi* Sözcükleri Üzerine, **Türkoloji Makaleler 1**
375. Türkçede “Sarımsak” Adı Üzerine, **BAL-TAM Türklük Bilgisi 17**, (Mart 2013), s.159-163
376. Türk Tarihi ve Kültüründe “Kazan” Sözcüğü, **Türkoloji Makaleler 1**
377. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat’teki Türkçe ve Moğolca Sözcükler, **Türkoloji Makaleler 1**
378. Başka Dillere Mal Edilmek İstenen Türkçe Sözcükler, **Türkoloji Makaleler 1**
379. “*İrk Bitig*” Adlı Eser Üzerine, **Türkoloji Makaleler 1**
380. *II. Yakup Beyin Taş Vakfiyesinin Dil ve İmlâ Özellikleri ile Tarihî Açından Değerlendirilmesi*, **Türkoloji Makaleler 1**
381. Eski ve Orta Türkçeden Türkiye Türkçesine Uzanan ve Kişi Adlarında Yaşayan Sözcükler, **Türkoloji Makaleler 1**
382. Eski Türkçe Adların Yazılışında Yapılan Yanlışlıklar, **Türkoloji Makaleler 1**
383. Eski Moğol Kişi Adlarının Günümüz Türkçesinde Kullanılışı, **Türkoloji Makaleler 1**
384. Anadolu Yer Adlarına Genel Bir Bakış, **Türkoloji Makaleler 1**
385. Yirmi Dört Oğuz Boyunun Rumeli’deki İzleri ve Rumeli Ağızları Üzerine Çalışmalar, **Türkoloji Makaleler 1**
386. Türkiye Cumhuriyeti’nin Kültür Tarihi İçinde “*Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü*”, **Türkoloji Makaleler 1**
387. Türkçenin Gramerini Yazmak, **Türkoloji Makaleler 1**
388. Türkiye’de Moğol Araştırmaları, **Altayistik Mongolistik Halkbilimi Makaleler 2**
389. Moğolcada Pekiştirmeli Sıfat ve Zarf, **Altayistik Mongolistik Halkbilimi Makaleler 2**
390. Türk Dil Kurumu’nun “Türkçe Sözlük”ündeki Moğolca Sözcükler, **Altayistik Mongolistik Halkbilimi Makaleler 2**
391. Eski Türklerde Ölüm-Mezar, ÖlümYakma/Gömme, Yas Tutma, **Altayistik Mongolistik Halkbilimi Makaleler 2**
392. Türklerde “Ata Kurt” (Kurt Ata)/Boz Kurt=Börteçino Efsanesi ve “Mavi Türkler”, **Altayistik Mongolistik Halkbilimi Makaleler 2**
393. Türk ve Moğol Mitolojisinde “Işık” ve “Gök”, **Altayistik Mongolistik Halkbilimi Makaleler 2**
394. ‘Altan Topçı’ ve ‘Cengiznâme’deki Folklor Unsurları, **Altayistik Mongolistik Halkbilimi Makaleler 2**
395. “Doğu Anadolu Osmanlıcası” ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Dil, Folklor, Halk Edebiyatı ile Etnografyasına Bir Bakış, **Altayistik Mongolistik Halkbilimi Makaleler 2**
396. Türk Müsikisi Üzerine Araştırmalar: “Neden Arabesk?”, **Altayistik Mongolistik Halkbilimi Makaleler 2**
397. Türklerde Ağız Tadı Çiğbörek, **Altayistik Mongolistik Halkbilimi Makaleler 2**
398. Kaybolan Değerlerimizden: Aşık ve Aşık Oyunu, **Altayistik Mongolistik Halkbilimi Makaleler 2**
399. Karadeniz Türküleri ve “Atma Türküleri”, **Altayistik Mongolistik Halkbilimi Makaleler 2**

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 40, Winter-2018, p. (31-43)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.451120

Research Article

Received: August 06, 2018

Accepted: October 04, 2018

This article was checked by iThenticate.

САКРАЛЬНЫЙ ТОПОХРОН АЛТАЯ

ALTAY BÖLGESİ KUTSAL MEKANLARI

SACRAL TOPOCHROME OF THE ALTAI

Irina A. ZHERNOSENKO*

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена проблеме изучения сакральных центров Алтая с точки зрения феноменологии сакральности и специфики культурных ландшафтов Алтайского региона. Актуальность исследования обусловлена понятийным разрывом между теорией, исследующей феномен сакральности, и практикой эмпирического исследования конкретных сакральных объектов. В связи с этим, статья нацелена на обоснование эвристического и аксиологического значения понятия «сакральный центр» через культурфилософский анализ и экспликацию структуры концепта «сакральный центр». Методологическую базу исследования составляют: семиотическая теория, теория историко-культурных зон (ИКЗ), теории хронотопа и топохрона, позволяющие выявить критерии и границы феномена «сакральный центр». Использование структурного метода, метода семантического анализа позволяют эксплицировать семантический код объекта исследования и способы его функционирования как в древности, так и в современном социокультурном пространстве.

В ходе исследования было сформулировано определение «сакрального центра» как особого историко-культурного феномена, обладающего культуросохраняющими и культуротворческими функциями; обоснована значимость ввода в научный обиход названного определения, позволяющего осуществлять комплексное исследование сакральных объектов как древних, так и современных традиционных культур во всем их многообразии.

Ключевые слова: Сакральный центр, топохрон, хронотоп, культурный ландшафт, Алтай.

ÖZ

Bu makale Altay'da bulunan kutsal mekanlar üzerine yapılan araştırmalara kutsallık fenomenolojisi bağlamında odaklanarak, Altay bölgesinin kültürel mekanlarının özel niteliklerini incelemektedir. Konunun önemi kutsallık fenomenolojisi ile ilgili kuram ve

* ORCID: 0000-0002-8571-6205 Zhernosenko, Irina A., PhD. Cultural Studies, Associate Professor, Head of the Research Development Department of the Altai State Institute of Culture, Barnaul, Russian Federation; irina.jernosenko@gmail.com

belirli kutsal nesnelere üzerine yapılan deneysel çalışmalar arasındaki söylemsel farklılıklardan ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda, çalışma kutsal yer kavramının bulgusal ve kuramsal anlamını kültürel ve felsefi çözümleme yöntemleri ile tespit etmeyi ve bu kavramın yapısının açıklanmasını amaçlamaktadır. Araştırmanın yöntemi anlambilim kuramı, tarihsel ve kültürel bölgeler kuramı (HCZ), zamansal bölgeleme (Chronotope) ve bölgesel zamanlama (topocrone) gibi kuramlara dayanmaktadır ve kutsal merkez olgusunun kriterlerini ve sınırlılıklarını belirlemede bu yöntemler kullanılmaktadır. Yapısal ve anlambilim yöntemlerinin uygulanması hem eski dönemlerde hem de günümüz sosyokültürel alanda çalışmanın anlambilim şifrelerini ve işleyiş biçimlerini açıklama konusunda önemli göstergeler sunacaktır.

Çalışmalarımız sırasında “kutsal merkez” tanımını kültürel koruma ve yaratma işlevleri olan özel bir tarihsel ve kültürel olgu olarak yaptık; Eski ve modern geleneksel kültürlerin sakral objeleri üzerinde çeşitlilikleri ile ilgili karmaşık çalışmalar için araç sağladığından, bu tanımın akademik uygulamaya girişini doğrulamıştır. Çeşitliliklerine göre hem eski hem de günümüz kültürlerinin kutsal nesnelere karmaşık incelemelerinde önemli bir araç olacağı için, bu tanım akademik çalışmalar alanına önemli bir katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kutsal mekan, Topokron, Kronotop, Kültürel Mekan, Altay

ABSTRACT

The paper is focused on the research on the Altai sacral centers in the context of phenomenology of the sacrality and special aspects of the cultural landscapes of the Altai region. The relevance of the study stems from the discursive gap between the theory on the sacrality phenomenon and practical empiric studies on the specific sacral objects. In light of this, this paper is aimed at the substantiation of the heuristic and the axiological meaning of the concept of the sacral center through cultural and philosophical analysis and explication of the structure of this concept. The methodological basis of the research comprises the semiotic theory, the theory of historical and cultural zones (HCZ), the chronotope and topochrone theories, that enable us to define the criteria and the boundaries of the “sacrал center” phenomenon. Implementation of the structural method and the method of semantic analysis provides an opportunity to explicate the semantic code of the study subject and the ways of its functioning, both in the ancient times and in the modern sociocultural space.

In the course of our studies, we developed the definition of the “sacrал center” as a special historical and cultural phenomenon with the functions of cultural preservation and creation; substantiated the introduction of this definition to the academic practice, as it provides the means for complex studies on the sacrал objects of both ancient and modern traditional cultures with the respect to their diversity.

Keywords: Sacral center, topochrone, chronotope, cultural landscape, Altai

Introduction (Введение)

Исследованию культурфилософского феномена сакральности посвятили свои труды выдающиеся этнологи, культурологи, философы, религиоведы: Л. Леви-Брюль, К. Леви-Стросс, Э.Б. Тайлор, Дж. Фрэзер, М. Элиаде, Р.Отто, К.Г. Юнг, В.Н. Топоров, А.Ф. Лосев, П.А. Флоренский, Ю.М. Лотман, Н.М. Терехин, Л.П. Гекман. Эти исследования основывались на изучении природы мифа и имманентно присущего ему качества сакральности и способов сакрализации отдельных аспектов бытия.

Проблемы изучения конкретных традиционных культур Сибири и Алтая, их этнографических особенностей, картины мира коренных жителей, описания памятников и знаковых систем стали предметом исследования этнографов, археологов, культурологов, востоковедов: В.В. Радлова, Г.Н. Потанина, Н.Я. Бичурина, Л.П. Потапова, Д. Банзарова, Г.Ц. Цыбикова, А.М. Сагалаева, С.С. и А.С. Суразаковых, Т.Д. Скрынниковой, Е.А. Бардамовой, Л.Н. Ермоленко и других.

Обзор имеющейся литературы показывает, что в разных сферах культурологического, философского и этнографического знания накоплен большой объем материалов по исследованию феномена сакральности в широком смысле и сакральных объектов на территории Алтая (и других регионов), в частности. Однако не проводилось специального комплексного исследования *сакрального центра как феномена культурогенеза*. В результате выявлен явный разрыв между теорией, исследующей феномен сакральности как таковой, и практикой эмпирического исследования конкретных сакральных объектов. Этот факт до сих пор не позволяет ввести в научный обиход дефиницию «сакральный центр» как культурфилософскую категорию, фундаментальную для многих явлений культурогенеза.

Цель исследования: обосновать эвристическое и аксиологическое значение понятия «сакральный центр», провести культурфилософский анализ, выявить структуру концепта «сакральный центр».

Для изучения феномена «сакральный центр» методологически значимым явилось рассмотрение бинарной категориальной оппозиции «хронотоп-топохрон», получившей в XX веке концептуальное развитие. Фундаментальные исследования «хронотопа» М.М. Бахтиным, В.Н. Топоровым, Ю.М. Лотманом, Вяч. Вс. Ивановым, С.С. Аверинцевым были продолжены на рубеже тысячелетий в исследованиях В.Ю. Меринова, А. Сунгурова и других. Понятие «топохрон», как симметричное понятию «хронотоп» и базовое для исследования историко-культурных зон (ИКЗ), ввел в научный обиход и разработал теорию топохрона российский археолог и культуролог Г.С. Лебедев. Разработку этой теории продолжают А.С. Герд, В.А. Булкин, В.Н. Седых, С. Элден. Уточняющим и развивающим теорию топохрона является понятие «культурный ландшафт» как географическая категория, разрабатываемая Ю.А. Ведениным, В.Л. Каганским, З. Хайнади и другими.

Research Methodology (Методология исследования)

Для того, чтобы сформулировать теоретическое определение сакрального центра, необходимо использование системного принципа исследования. Он позволит рассмотреть названный концепт как единое целое (топохрон), в котором взаимосвязаны и взаимообусловлены между собой ландшафт, историко-культурные процессы, семантические образы и духовные ценности. В основание теоретических выводов работы положены: семиотическая теория Ю.М. Лотмана, позволяющая раскрыть символическую сферу концепта «сакральный центр»; теория историко-культурных зон (ИКЗ), продуктивная для выявления специфики Алтайского региона как мультикультурного пространства; теории хронотопа и топохрона, обладающие эвристическим потенциалом и позволяющие выявить критерии и границы феноменологии сакрального центра. Также использовались методы: структурный, необходимый для исследования структуры феномена сакрального центра и взаимосвязей между элементами системы, и метод семантического анализа, эксплицирующий семантический код объекта и способы его функционирования как в древности, так и в современном социокультурном пространстве.

Results of the study (Результаты исследования)

1. Впервые проведено культурфилософское исследование системы сакральных ландшафтов Алтая.

2. Исследованы феномен и понятие, сформулировано определение сакрального центра как универсальной категории, отражающей существенные характеристики сакрального ландшафта.

3. Доказана продуктивность использования категорий «топохрон» и «хронотоп» в познании сакральных ландшафтов и сакральных центров Алтая.

Discussion (Обсуждение)

Географическое положение Алтая на стыке Великого пояса евразийских степей и просторов Центральной Азии, оказавшегося как раз на пути движения древних ариев, а затем огромных масс кочевников во время Великого переселения народов, сыграло роль своеобразного «конденсатора евразийского культурного многообразия», сочетающего «в своем этнокультурном пространстве элементы культур почти всего Евразийского региона» (Суразаков, 1994: 194 – 196). Историко-культурная зона (ИКЗ)¹ Алтай представляет собой особое историко-культурное единство, проявляющееся в разные исторические периоды как единое мультикультурное пространство, где «как в синхронном, так, тем более, в диахронном аспекте... сосуществуют, либо, взаимодействуя, последовательно в разное время сменили или сменяют друг друга несколько (множество) культур» (Основания регионалистики, 1999: 4).

Русский Горный Алтай многие исследователи (Л.Н. Гумилев, М.Ю. Шишин, И.В. Фотиева и др.) сравнивают с тиглем, в котором плавилась племена и народы Евразии, из которых позже в труде и боях выковывались современные нации и государства как Азии, так и Европы. В разные эпохи в разных направлениях через него двигались племена и народы: с запада на восток (в эпоху бронзы и в Новое время), с юго-запада на северо-восток (в скифо-сарматское время), с востока на запад (в эпоху средневековья). Алтай как бы «втягивал» в себя, укрывал, давая отдохновение и преображение тем, кто сюда попадал. После монотонных степных ландшафтов, после гибельных пустынь и высокогорных болот Монголии, после суровых труднопроходимых кряжей Памира и Тянь-Шаня, Алтай воспринимался как благословенное место. Гумилев не случайно называет его «укрытием». «Склоны этих гор, - пишет он - одно из красивейших мест Земли, и неудивительно, что обитатели Алтая мало похожи по культуре, быту и историческим судьбам на жителей степи... По отношению к степным соседям, Алтай - крепость, «Крутой скат» (Эргене Кун), где при любых переменах вокруг можно отсидеться, не сдаваясь противнику. Пищи там достаточно. Для скота есть прекрасные пастбища...» (Гумилев, 1993:151).

Историко-культурная зона (ИКЗ) Алтай на протяжении тысячелетий выступает как полигон евразийского культурогенеза, как «территория Пограничья». Существенным признаком пограничья является общая сфера граничащих территорий, некая триадическая система, где пограничье – третий элемент системы, синтезирующий, т.е. снимающий бинарную оппозицию граничащих территорий с «отрицательной комплиментарностью» (термин Л.Н. Гумилева). В условиях пограничности происходит взаимное признание ценности культурных артефактов, социофактов и ментефактов. На территории Алтая синхронический диалог культур,

¹ Понятие, введенное А. С. Гердом и Г. С. Лебедевым в теории регионалистики.

формирующих территорию пограничья, дополняется диахроническим диалогом, когда Прошлое и Будущее синкретично слиты в Пограничье Настоящего. На «территории» временного пограничья возникает ситуация, когда только осмысленное переживание Настоящего позволяет управлять Будущим. Ситуация Пограничности как в пространственном измерении, так и во временном обостряет проявление факторов, находящихся в потенции или латентном состоянии, а для исследователя открывает новые горизонты исследования.

Конфигурация самого алтайского ландшафта изначально погранична: два колоссальных ландшафтных массива – Великого пояса евразийских степей и горной страны Центральной Азии – лаконично делят сегодня Русский Алтай на два субъекта Российской Федерации: Алтайский край (степная зона) и Республику Алтай (горный ландшафт). Эта граница, дитя Перестройки, повлекла за собой целый шлейф вопросов, проблем, недопониманий, взаимных претензий, как на этнокультурном, так и на социально-политическом уровнях, подняв, как знамя, проблему **культурной идентичности**. Но ИКЗ Русского Алтая, фрактальная ИКЗ Большого Алтая², на протяжении нескольких тысяч лет складывалась как единый пространственно-временной континуум, позволяющий органично развиваться населяющим его этносам, сочетающим кочевой, оседлый и полuosедлый способы хозяйствования, тем самым обретая устойчивость к разнообразным природным и историческим вызовам.

Сменяющие друг друга во времени и в пространстве племена и народы, ткали четырехмерное полотно мультикультурного пространства, создавая в особо значимых локусах **сакральные центры** – особые семантические структуры, символически пронизывающие по вертикали культурные слои региона и переносящие из прошлого в будущее особо значимые инвариантные смыслы. Так складывались «палимпсесты» – многослойные культурные тексты, вырастающие из архаического семантического ядра, варьирующиеся в конкретном культурном контексте, и, в свою очередь трансформирующие окружающее историко-культурное пространство. Небольшие размеры статьи не позволяют дать развернутую типологическую характеристику сакральных территорий и объектов Алтайского региона. Подробное их описание и семантический анализ даны в монографии Жерносенко И.А. «Сакральные центры Алтая: на перекрестке времен и смыслов» (Жерносенко, 2016). Типология культур, разработанная Ю.М. Лотманом, позволяет заложить методологическую базу под обоснование семантического центризма историко-культурной зоны Алтая, сформировавшей «парадигматический» тип культуры. Семантическая конструкция такой культуры, формируясь по принципу «матрешки», где «каждый уровень имеет внешний пласт, для которого он выступает как содержание, и внутренний, в отношении к которому он приобретает черты выражения» (Лотман, 2000: 431), находит свое семантическое, «концентрированное», воплощение в феномене «сакрального центра».

Определимся с понятием «сакральный центр» - предметом нашего исследования. В переводе с латинского языка «sacra» – означает «священный, относящийся к религиозному ритуалу». С точки зрения культурологии, священные или сакральные объекты представляют собой специфический культурный феномен, который возникает не столько в следствие развития культуры, сколько во многом определяет саму культуру. Исследователи традиционной культуры (М. Элиаде, 1987,

² Большой Алтай – трансграничная территория в пределах Алтайских гор, объединяющая территории современных государств: России, Казахстана, Монголии и Китая.

1994; А. Кардинер, 1997; Л.П. Гекман, 2006 и др.) утверждают, что сакральный центр является системообразующим элементом традиционной культуры. Именно в нем «концентрируются этнические ценности, верования, представления о создании мира и условиях его стабильности. Наличие сакрального ядра культуры предполагает объективацию идей в вербальной, пластической формах, ритуально-обрядовых и бытовых действиях и пр., подлежащих межпоколенной трансляции» (Гекман, 2006: 19 – 20). Современные традиционные культуры стремятся к сохранению тех элементов культуры, которые заданы ее сакральным ядром изначально. И в условиях активных цивилизационных процессов они стремятся сохранить его и актуализировать как фактор этнокультурной идентификации и самоидентификации (Жерносенко, 2010: 5 – 21).

Таким образом, при освоении человеком некоей территории сакральный центр возникает не как следствие этого освоения, а как его причина. Выдающийся мифолог XX в. Мирча Элиаде определяет: «...всякая территория, занятая с целью проживания на ней или использования ее в качестве «жизненного пространства», предварительно превращается из «хаоса» в «космос» (Элиаде, 1987: 36). То есть, сначала человек упорядочивает свои отношения с Пространством на всех уровнях трехчастной Вселенной – мирами богов, демонов и земным, и лишь после этого он может быть уверенным, что его бытие в данном Пространстве будет безопасным и благоприятным. Сакральный центр – это начало структурирования мироздания, сотворение его из бесконечного и однородного Хаоса, «где никакой ориентир невозможен, где нельзя сориентироваться», но проявление священного – иерофания позволяет определить «абсолютную «точку отсчета», некий «Центр»... Именно поэтому религиозный человек стремится расположиться в «Центре Мира». Чтобы жить в Мире, необходимо его сотворить, но никакой мир не может родиться в хаосе» (Элиаде, 1994: 23).

Для мифологически мыслящего человека процесс сотворения своего мира начинается с ритуально-храмового комплекса, от которого затем поведется отсчет всего остального пространства и времени. Так, до сих пор, построение жилища у алтайцев, нганасан и других народов Сибири и Севера начинается с обозначения места положения очага, а затем уже вокруг него обустраиваются очертания дома. Для них построение дома – это такое же священнодействие, как и построение храма, т.к. позволяет обрести «центр».

Воплотив в себе основные космогонические константы, храмовый комплекс наделяет окружающее его пространство качествами сакрального, став универсальным космогоническим символом, представляющим собой осевую структуру Мироздания.

Культурные контексты сакральных центров Алтая задаются его географическим положением и многообразными вмещающими ландшафтами. Уже стала хрестоматийной дефиниция «вмещающего ландшафта», данная Л.Н. Гумилевым: «Характер культуры складывающейся народности определяется вмещающим ландшафтом» (Гумилев, 1968: 197). Географ и культуролог В.Л. Каганский определяет ландшафт как рамку культуры, в котором она развивается, и в то же время, рассматривает культуру как один из компонентов ландшафта. Такой подход он определяет как ландшафтная герменевтика культуры (Каганский, URL). Так же, как геолог способен в горной складчатости «прочитать» историю Земли, географ «читает» ландшафт как текст, обладающий определенным синтаксисом, ритмикой. Но если ландшафт освоен человеком, то этот текст наполнен символами и

семиотическими смыслами, сквозь которые просвечивают глубинные смыслы человеческого бытия. Для В.Л. Каганского вполне эвристичным оказывается уподобление текста ландшафту: «В ландшафтном пространстве нет оснований задать отдельно геометрию и физику (экономику, семантику), как в текстах многих типов нельзя по отдельности задать синтаксис и семантику. (Синтаксис текста и геометрия ландшафта семантичны)» (Каганский, 2001: 36).

Обратимся к «текстам» алтайских ландшафтов. Положение Алтая в самом центре Евразии, разнообразные ландшафты и зональное распределение воздушных потоков определили чрезвычайную контрастность его климатических условий. В северной части региона преобладает теплое, недостаточно увлажненное, лето и умеренная малоснежная зима. Самое суровое место Алтая – Чуйская степь, где средняя температура минус 32° С зимой и плюс 38° С летом, а абсолютный минимум – минус 62°С. При этом, на отдельных участках региона и в долинных ландшафтах складываются уникальные климатические условия. Например, в устье реки Чемал, впадающей в Катунь, самой природой был создан уникальный микроклимат, позволяющий излечивать без лекарств лёгочные болезни, даже туберкулез. У впадения в Катунь реки Малый Яломан, выращен самый высокогорный яблоневый сад Сибири. Также яблоневые и абрикосовые сады обильно плодоносят на берегах Телецкого озера.

Богатейшие природные ресурсы Алтая мотивируют государственные структуры к природоохранным действиям. Сегодня Республика Алтай представляет собой одну из самых развитых сетей особо охраняемых природных территорий (ООПТ) в России, общая площадь которых занимает более 22 процентов территории. Созданием мощной сети ООПТ Республика Алтай декларирует концепцию устойчивого развития, содействуя сохранению биоразнообразия и культурного наследия региона, способствуя социально-экономическому развитию коренного населения и рациональному использованию природно-культурного потенциала.

Но понятие заповедных территорий существует с давних пор. С древнейших времен человек чувствовал особую силу и значимость таких мест, охранял их, сакрализовал, наделяя их значимыми для себя смыслами – «заповедовал». Следует заметить, что бóльшая часть современных ООПТ Алтая совпадает с сакральными территориями древности. Топос географического пространства Алтая густо насыщен «локусами памяти» (термин З.Хайнади), каковыми являются сакральные центры, наполненные значимыми семиотическими смыслами. Такие пространственные структуры венгерский исследователь назвал «архетипическими топосами», где «хранятся в коллективном подсознании... мифологические извечные образы», возвращающиеся в культуру в качестве «универсальных понятий» (Хайнади, 2004: 7).

Сознание коренного (алтайцы) и старожильского (русские староверы) населения Алтая тесно связано с глубинным чувствованием природы, ее поэтизацией, одухотворением, благоговением. Для алтайца Природа – это большой живой Дом (Экос), в котором живет человек. И традиционное отношение человека к этому Дому основано на чувстве взаимного общения и уважения. Природа дает человеку пищу, жилище, одежду; наполняет душу человека чувствами гармонии, благоговения перед красотой и мудростью мироздания. А человек заботится о соблюдении мира, порядка, чистоты в этом Доме. Причем, чистота заключается не только в отсутствии мусора, но, прежде всего, в развитии чистоты мыслей и делании чистых, добрых дел. Так, алтаец в своих молитвах никогда ничего не просит у богов

и духов, но только *благо*-дарит и *благо*-славляет. В отличие от этноэкологии, наука западного образца, экология, построена на запретительных принципах, отчуждающих человека от природы: не топтать, не сорить, исключить человека из особо ценных природных резерватов (например, заповедников). Этнический комплекс ограничений, табу и ценностей, напротив, поддерживают этнос как целостную и открытую систему, встроенную в окружающий ландшафт.

Традиционная философия коренного населения Алтая интуитивно прозревает геософский подход к миропостижению, как его сформулировал П.Н. Савицкий, определявший геософию «как синтез географических и исторических начал...», где обосновывается сакральная взаимосвязь между природой и культурой. В программном манифесте евразийцев «Евразийство» (опыт систематического изложения)», опирающемся на категорию «месторазвития», обоснована «органическая связь» между этнологией и географией, религией и культурой: «По существу, религия создает и определяет культуру... Культурное единство, в свою очередь, сказывается и как единство этнологическое; этнологии же культурного целого соответствует его география. Выясняя ряды этих соответствий, можно защищать тезис, что как религия создает культуру, так и культура — этнологический тип, а этнологический тип выбирает или находит «свою» территорию и существенно по-своему ее преобразует» (Савицкий, 1995: 253 – 254). По сути, П.Н. Савицкий обосновал базовые категории сакральной географии: «геософия» – «землемудрие», наука о «мудрой сущности земли». Собственно, именно так коренное население Алтая и относится к земле: почитая ее как живую, мудрую сущность, отвечающую на воздействие человека.

Таким образом, воплощение этнической идеи любого народа возможно только в предначертанном ей географическом локусе («вмещающем ландшафте» Л.Н. Гумилева или «месторазвитии» П.Н. Савицкого). Причем его архетипы и духовные интенции, упорядочивая «хаос» природного мира, способны опредмечиваться в таких образах, которые присущи окружающему его пространству, создавая неповторимый облик культуры данного народа. Но здесь уместно добавить еще одно тонкое наблюдение знаменитого феноменолога религий Мирчи Элиаде: «Природа представляет собой нечто обусловленное культурой... некоторые «законы природы» варьируются в зависимости от того, что понимают под «природой» народы той или иной культуры» (Цит. по Теребихин, 2004: 44).

Многообразие культурных и природных феноменов, объединенных локусом сакральной территории или сакрального центра, позволяют рассматривать их как культурный ландшафт: «совокупность природных, технических и социально-культурных явлений, сформировавшихся в результате влияния природных процессов и художественно-творческой, интеллектуально-созидательной и жизнеобеспечивающей деятельности людей» (Культурный ландшафт, URL). Такой тип ландшафта гармонично сочетает природное и культурное наследие, созидательные явления традиционной и современной культур. Существенными аспектами определения такого ландшафта являются: его образы и символы как особый семиотический компонент, являющийся результатом сотворчества человека и природы.

Активно разрабатывает проблематику культурного ландшафта и его места в современной цивилизации В.Л. Каганский (Каганский, URL). Вскрывая герменевтику российского культурного ландшафта на постсоветском пространстве, автор справедливо замечает: «Соотношение природного и культурного компонентов

определяет в ландшафте очень многое... Мы считаем некоторый ландшафт природным почти всегда потому, что не склонны уважительно относиться к культуре его коренных обитателей, которая вовсе не обязана быть технологичной, вести к безудержному росту населения и агрессивному внедрению антропогенных материальных элементов в ландшафт» (Каганский, 2001: 24). Техногенная культура нашего общества с трудом воспринимает именно такой тип культурного ландшафта. С особой остротой это сказывается на примере сакральных территорий Алтая. Отсутствие концепта «сакральные территории» в законодательной базе землеустройства РФ, агрессивный бизнес, нерегулируемый туризм и даже, важные в научном аспекте, археологические раскопки – это далеко не полный перечень угроз не только исчезновения уникальных географических пространств с богатейшей биотой, но, прежде всего, разрушения целого пласта отечественной культуры, последствия которого трудно поддаются подсчету.

Примером того, как разные группы населения воспринимают, переживают и семантически используют жизненное пространство, может служить многолетняя тяжба коренного населения Алтая по поводу прокладки газопровода в Китай через сакральные территории Каракольской долины и плато Укок. Помимо экономического, политического и экологического аспектов ситуация имеет неразрешимое противоречие в недопустимости прокладки технологических мощностей там, где действуют другие «силы», по абсолютному убеждению коренных жителей, превышающие по своей мощи современные технологии. Эти утверждения можно было бы списать на суеверность и малограмотность части населения. Но А.Ф. Лосев обосновывал «совершенно равноправную ценность и веры, и знания» (Лосев, 2001: 107). И в данном случае вера коренного населения обосновывается на его эмпирическом знании о структуре сакральных территорий, их роли и функции в планетарном масштабе, способах взаимодействия с ними человека. Здесь можно говорить о «холистичности» и своеобразной «экологичности» ментальности аборигенов, рассматривающих масштаб значимости своих (локальных) сакральных территорий в общепланетарной системе и темпорально устремленных в будущее (потребность оставить потомкам живую планету) в противовес сиюминутным выгодам государственных и бизнес-структур.

Структурируют культурный ландшафт знаковые места, обладающие базовыми семиотическими смыслами. В сакральных территориях – это культовые комплексы или отдельные сакральные объекты (природные и рукотворные). Рукотворные сакральные объекты, как правило, устанавливались в особых местах, где проявлялись феномены особого воздействия ландшафта, геомагнитных излучений региона на психику человека. Человек закреплял эти знания в сохранявшихся веками мифах, легендах, шаманских камланиях. Такие территории, конденсирующие проявления гео-, био- и духогенеза, алтайский философ М.Ю. Шишин, определяет как «астрально-ментальные линзы», развивая учение В.И. Вернадского о «Живом веществе». «Их роль... аккумулировать и трансмутировать энергии, быть своеобразной мембраной в размене энергий по линии Земля – Космос» (Шишин, 1994: 203). Одной из таких мембран или «астрально-ментальных линз», по его определению, является Горный Алтай. Хранители древнего знания на Алтае утверждают, что места сосредоточения подобных археологических объектов через посредничество специально подготовленных людей (шаманов и ярлыкчы) обеспечивали социальную, климатическую, сейсмическую стабильность территории. Эта система шифрует высокий уровень космофизических, планетофизических и

психофизических основ знания. Изучение системных связей вмещающего ландшафта и историко-культурных процессов, совмещение структуры ритуальных комплексов с определенными геолого-геофизическими условиями позволит изучить механизмы взаимодействия элементов системы Космос – Человек – Планета (Жерносенко, Мамыев, 2007; Жерносенко, 2013).

Существенным отличием природы сакрального является очень мощное эмоциональное переживание, которое наполняет существо человека духовной энергией. «Священное всегда проявляется как реальность совсем иного порядка, отличная от «естественной» реальности» (Элиаде, 1994: с.16). Но т.к. это переживание невыразимо и иррационально, оно «требует обращения к символу, несущему в себе потенциально бесконечную цепочку суггестивных значений. Символы позволяют, во-первых, зафиксировать переживания и наполнить их смыслом, а, во-вторых, позволяют осуществить их передачу другим членам сообщества посредством традиционных структур обряда и мифа» (Сафонова, 2007: 31). Подобный момент эмоционального «взрыва», откровения, «инсайта», по сути, соответствует концепту «хронотоп» в бахтинском смысле. По Бахтину, хронотоп определяет стереотипы поведения личности в особых ситуациях. Рассматривая множество хронотопов в литературных произведениях от Античности до начала XX века, он обнаруживает так называемый «хронотоп кризиса» (его разновидности «хронотоп встречи», «хронотоп порога»), встречающийся только в русской литературе. «Время в этом хронотопе, в сущности, является мгновением, как бы не имеющим длительности и выпадающим из нормального течения биографического времени» (Бахтин, 1975: 163). Но именно в это мгновение и происходят прозрения и обновления героев, их воскресения или просто принятие решений, меняющих в дальнейшем всю жизнь человека. На наш взгляд, логика размышлений М.М. Бахтина позволяет определить этот специфический, присущий российской ментальности хронотоп, как **«хронотоп Преображения»**.

Введенный еще в начале XX века российским физиологом и философом А.А. Ухтомским термин «хронотоп» оказался весьма продуктивным для гуманитарных наук, благодаря фундаментальным исследованиям М.М. Бахтина, В.Н. Топорова, Ю.М. Лотмана, Вяч. Вс. Иванова, С.С. Аверинцева. Понятие «хронотоп» содержит в себе категории пространства и времени в континуальном единстве, где главный смысл акцентируется временной координатой: в данный момент, здесь и сейчас происходит нечто, что пересекает границы обыденного.

Симметричное понятию «хронотоп» понятие «топохрон» ввел в научный обиход российский археолог и культуролог Г.С. Лебедев (Основания регионалистики, 1999: 41 – 47). Сущностное отличие топохрона заключается в его способности «материализовывать» время в пространственных категориях. По определению Г.С. Лебедева, топохрон – это «обозначение недвижимого материального объекта культуры (в отличие от «артефакта» = вещи, любого движимого произведения, изделия), который рассматривается как материализация исторического времени в культурном пространстве» (Лебедев, URL). На основе этого понятия он формулирует теорию топохрона, становящуюся одним из фундаментальных оснований современной гуманитарной парадигмы. Теория топохрона предлагает продуктивный методологический ход: осуществление процедуры преобразования топохрона в хронотоп, когда смысл Имени (топонима) будет развернут в звучный аккорд «всего диапазона культурно-исторических смыслов, запечатленных в локусе» (Лебедев, 1993: 57).

Алтай представляет собой колоссальный макрорегион, где на протяжении тысячелетий выстраивался сакральный палимпсест. Именно в сакральных территориях видно, что святилища и отдельные ритуальные объекты разных эпох находятся рядом, не разрушая святыни предшествующих культур, а нередко, наоборот, включая их в более поздние комплексы. На них по сей день коренное население продолжает совершать священные акты. Таким образом, *топохроны сакральных территорий – Пограничье в пространстве – «разворачивали» сакральные смыслы на границах времени, выстраивая культурный диалог в диахронии, а нередко и в синхронии. «Топохрон Пограничья» оборачивался в «хронотоп Преображения», запуская ток «культурной энергии» и актуализируя древние смыслы, преобразяя бытие «здесь и сейчас».*

В своем фундаментальном исследовании «Священное и мирское» М. Элиаде говорит о неоднородности пространства религиозного человека, где священные, «сильные» пространства перемежаются с неосвященными, аморфными, где отсутствует структура. Именно священные пространства являются истинно реальными, т.к. позволяют человеку закрепиться, обрести уверенность в структурированном пространстве. Именно «религиозный опыт неоднородности пространства является основополагающим, сравнимым с «сотворением Мира». (Элиаде, 1994: 23). Следовательно, *сакральный центр является осевой структурой не только в пространственном измерении, но и во временном: во время ритуала, совершаемого в сакральном центре, человек каждый раз повторяет деяния Демиурга, заново «обустраивая мировой порядок», который, как и все в проявленном мире, подвержен энтропии и без возобновления подобных акций обречен на разрушение.*

В работах М. Элиаде (Элиаде, 1987, 1994, 1999) мы находим описания ритуалов у разных народов, которые содержат в себе семантику модели мира и, «в подражание богам», имитируют процесс сотворения мира. Нередко Пространство и Время в этих обрядах синкретично слиты. Например, этнолог приводит примеры кругового обхода вокруг священной постройки у алгонкинов и сиу, который сами участники ритуала объясняют следующим образом: «Год - это круг вокруг Мира» (Элиаде, 1994: 51), где четыре стороны света символизируют четыре времени года. Потому так значимы праздники нового года у всех народов. Это не только обозначение границы времен, но «повержение», разрушение старого времени и *строительство нового, а вместе с ним и воссоздание самого себя, очищенного и обновленного - преобразование.* Участники ритуала становятся как бы свидетелями событий Начала Времен. Ключевую роль в этих обрядах играет *сакрализованное Пространство* как специальное, священное, место для проведения ритуала, а ритуал, совершаемый в сакральном пространстве, инициирует *сакральное Время.*

Сакральный центр, явленный в ландшафте, пронизывает толщу времен и уровни мироздания, являясь Точкой опоры, излучая совершенное постоянство и порождая в существующем мире уверенность в его стабильности и целостности. Вместе с тем, сакральный центр притягивает к себе окружающее его социокультурное пространство, указывая путь к духовному единству и просветлению. Сакральный центр оказывается инвариантным ядром культуры, так как «сакральная сфера всегда консервативнее профанической» (Ю.М. Лотман), а потому он *придает устойчивость культурному континууму, определяя его принципы социального устройства, ценностные структуры: нравственные, ментальные, эстетические.*

Conclusion (Заключение)

В ходе нашего исследования было сформулировано определение сакрального центра. **Сакральный центр** – это целостный природно-культурный феномен, вписанный в определенный ландшафт, актуализирующий традиционные этнические ценности и представления о создании мира и условиях его стабильности. Создававшийся разными культурами на протяжении многих историко-культурных, сакральный центр формировался как «палимпсест» - «многослойный» культурный текст, в котором от эпохи к эпохе нарастают «показатели ценности и истины».

Раскрывая суть топохрона сакрального центра, его «семантический аккорд» (термин Г.С. Лебедева), мы можем приблизиться к пониманию природы историко-культурной зоны Алтая, определить специфику его культурного ландшафта, выявить основания культурной идентичности современного населения алтайского региона, и на этой основе приступить к разработке модели устойчивого развития региона.

Сегодня Алтай является одним из естественных очагов развертывания программ устойчивого развития и природоподобных технологий, основанных на концепции ноосферогенеза. На его территории системно осуществляется научно-исследовательская, экспериментальная, культуротворческая и природоохранная деятельность, поступательно создающая условия для формирования ноосферного типа сознания современного человека, поэтому этот регион может стать модельной территорией для отработки ноосферной стратегии устойчивого развития, актуальной как для России, так и для любого уголка планеты.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. — М.: Худож. лит., 1975. — С.234-407.
2. Гекман Л.П. Персоносфера этнической вселенной в мифопоэтике народов Сибири // Автореферат дисс. докт. культурологии. – Барнаул, 2006. – 46 с.
3. Гумилев Л.Н. Ритмы Евразии: эпохи и цивилизации. М., 1993. – 576 с.
4. Жерносенко И.А. К вопросу о феномене сакрального центра // Алтай сакральный: культовые и археоастрономические смыслы святыщ: сборник статей/ отв. Ред. А.А. Тишкин, И.А. Жерносенко. Барнаул: Издательство Жерносенко С.С., 2010. 144 с.: илл. (Алтай на перекрестке времен и смыслов. Вып. 1) – С. 5 – 21.
5. Жерносенко И.А. Интегративные процессы в современной научной картине мира» // Мир науки, культуры, образования. № 3 (40), 2013 г. – С. 356 – 360;
6. Жерносенко И.А. Сакральные центры Алтая: На перекрестке времен и смыслов [Монография] // И.А. Жерносенко. – Барнаул: ШЭД «Тенгри», 2016. – 445 с.: илл.
7. Жерносенко И.А., Мамыев Д.И. Сакральные центры Алтая как историко-культурный и геофизический ресурс формирования ноосферного типа сознания // Природные условия, история и культура западной Монголии и сопредельных регионов: материалы VIII международной конференции (Горно-Алтайск, 19-23 сентября 2007 г.) – Т.1. – Горно-Алтайск: РИО ГАГУ, 2007 – С. 46 – 51.
8. Каганский В.Л. Культурный ландшафт и советское обитаемое пространство [Сборник статей]. М.: Новое литературное обозрение, 2001. — 576 с.
9. Каганский В.Л. Ландшафт и культура [Электронный ресурс] // Сайт Федеральный образовательный портал. / Журнал: Общественные науки и современность. 1997. № 1. С. 134-145. Опубликовано 10.07.2004. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/064/073/1218/014Kaganskij.pdf> (Дата обращения 01.03.2015).
10. Кардинер А. Психологические границы общества. М.: Аграф, 1997. – 351 с.

11. Культурный ландшафт [Электронный ресурс] // Сайт Биофайл. / Научно-информационный журнал. URL: <http://biofile.ru/geo/2118.html> (Дата обращения 04.03.2015).
12. Лебедев Г.С. Рим и Петербург. Археология урбанизма и субстанция Вечного Города // Метафизика Петербурга: Петербургские чтения по теории, истории и философии культуры. Вып. 1. / Отв. ред. Л. Морева. - СПб: ФКИЦ «ЭЙДОС», 1993. – 320 с. – С. 47-62.
13. Лебедев Г.С. Топохрон в культурном пространстве [Электронный ресурс] // Учебники онлайн, 2012. URL: <http://azbook.net/book/388-kulturologiya-kak-ona-est-i-kak-ej-byt/28-toroxron-v-kulturnom-prostranstve-gleb-lebedev.html> (Дата обращения: 22.10.2012).
14. Лосев А.Ф. Диалектика мифа / Сост., подг. текста, общ. ред. А. А. Тахо-Годи, В. П. Троицкого. М.: Мысль, 2001. 558 с.
15. Лотман Ю. М. Семиосфера. — С.-Петербург: «Искусство – СПб», 2000. – 704 с.
16. Основания регионалистики. Формирование и эволюция историко-культурных зон / [В. А. Булкин, А. С. Герд, Г. С. Лебедев, В. Н. Седых]; Под ред. А. С. Герда, Г. С. Лебедева; С.-Петербург. гос. ун-т, Центр "Петроскандика". - СПб., 1999. – 389 с.
17. Савицкий П.Н. Евразийство (опыт систематического изложения) // Мир России — Евразия. Антология. / Ред. Л.Н. Новикова, И.Н. Сиземская, Г.В. Флоровский. М.: Высшая школа, 1995. 396 с.
18. Сафонова А.С. Сакральное как социокультурный феномен. // Дисс. канд. филос. наук. – С-Пб, 2007 - 193 с.
19. Столяр А.Д. Происхождение изобразительного искусства. – М.: Искусство, 1985. – 295 с.
20. Суразаков А.С. Алтай в центре евразийского этнокультурного синтеза // Алтай-Космос-Микрокосм. Тезисы докладов 2-й международной конференции. Алтай, 1994 а. – С. 194 – 196.
21. Теребихин Н.М. Метафизика Севера: Монография. — Архангельск: Поморский университет, 2004. 272 с.
22. Шишин М.Ю. Астрально-ментальная линза как особая структура Мира Высшей реальности над территорией Алтая // Алтай-Космос-Микрокосм. Тезисы докладов 2-й международной конференции. – Алтай, 1994. – с. 199 – 203.
23. Элиаде М. Космос и история. М.: Прогресс, 1987. – 312 с.
24. Элиаде М. Священное и мирское/ Пер. с фр., предисл. и коммент. Н.К.Гарбовского. М.: Изд-во МГУ, 1994. 144 с.
25. Элиаде М. Трактат по истории религий (серия «Миф, религия, культура»). Перевод с французского языка А.А. Васильева. – СПб, «Алетейя», 1999. Т. 1.

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 40, Winter-2018, p. (44-51)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.431489

Research Article

Received: June 06, 2018

Accepted: October 04, 2018

This article was checked by iThenticate.

BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR ÖĞRETMENLİĞİ BÖLÜMÜ ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRETMENLİĞE YÖNELİK ÖZ YETERLİLİKLERİNİN İNCELENMESİ

AN EXAMINATION OF SELF-EFFICACY FOR TEACHING AMONG TEACHER CANDIDATES FROM THE DEPARTMENT OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS TEACHING

ИССЛЕДОВАНИЕ САМОДОСТАТОЧНОСТИ КАНДИДАТОВ В УЧИТЕЛЯ КАФЕДРЫ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ И СПОРТА

Alptürk AKÇÖLTEKİN*
İlim SARIKAYA**
Ali Osman ENGİN***
Selin AKÇÖLTEKİN****

ÖZ

Bu araştırmanın amacı Ardahan Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği bölümü öğretmen adaylarının öğretmenlik öz yeterlilik düzeylerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda 94 Beden Eğitimi spor yüksekokulu öğrencisine “Öğretmen Öz Yeterlilik Ölçeği” uygulanmıştır. Ölçek, “Öğrenci katılımına yönelik öz yeterlilik”, “Öğretim stratejilerine yönelik öz yeterlilik” ve “Sınıf yönetimine yönelik öz yeterlilik” olmak üzere 3 boyutlu bir yapıdadır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistik olan aritmetik ortalama ve standart sapma istatistikleri kullanılmıştır. Her bir faktörde yer alan ifadelere öğrencilerin verdikleri cevaplara ait istatistiki değerler incelendiğinde, öğretmen adaylarının derse az ilgi gösteren öğrencilerin derse katılımını artırma noktasında, yetenekli öğrencilere uygun öğrenme ortamlarını sunma konusunda ve son olarak ise sınıf ortamını olumsuz yönde etkileyebilecek davranışları kontrol altına alma konusunda çok yüksek bir öz yeterliliğe sahip oldukları sonucu elde edilmiştir. Ayrıca öğretmen adaylarının öz yeterlilik

*. ORCID: 0000-0001-6694-1346 Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu, alp7501@gmail.com

** ORCID: 0000-0001-8976-2818 Yüksek Lisans Öğrencisi., Ardahan Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, ardahanlorispc@hotmail.com

*** ORCID: 0000-002-3705-6548 Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, aosmanengin@gmail.com

**** ORCID: 0000-002-4941-6096 Beden Eğitimi Öğretmeni., Milli Eğitim Bakanlığı, [selinn_9@hotmail.com](mailto:selin_9@hotmail.com)

düzeylerinin en düşük olduğu noktalar incelendiğinde ise, çalışması zor öğrencilerle ilgilenme konusunda, farklı değerlendirme tekniklerini kullanma noktasında ve son olarak sınıf içerisinde oluşabilecek farklı öğrenci gruplarına uygun sınıf yönetim sistemini geliştirme ve uygulama konusunda düşük öz yeterliliğe sahip oldukları sonucu elde edilmiştir. Bu sonuçlar ışığında, yetiştirilen beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin öncelikle çalışılma güclüğü çeken öğrencilere uygun öğrenme ortamını sunabilme konudaki yetkinlikleri geliştirilmeli, buna ek olarak farklı ölçme değerlendirme tekniklerini kullanma noktasında ve sınıfta oluşabilecek farklı öğrenci gruplarıyla uygun öğrenme ortamını sağlayabilmek için uygun sınıf yönetimi yöntemlerini kullanma konularında iyi yetiştirilmeleri gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Beden Eğitimi Öğretmen Adayı, Öz Yeterlilik, Öğrenci Katılımı, Öğretim Stratejisi, Sınıf Yönetimi

ABSTRACT

This study aims to examine the levels of self-efficacy for teaching among the teacher candidates from the Department of Physical Education and Sports Teaching. For this purpose, "Teacher Self-Efficacy Scale" was applied on 94 students from the School of Physical Education and Sports. The scale has 3 dimensions which are "self-efficacy for ensuring student participation", "self-efficacy for teaching strategies" and "self-efficacy for classroom management". As descriptive statistics, arithmetic average and standard deviation statistics were used to analyse the data. The examination of statistical values regarding the students' answers to the statements in each factor reveals that teacher candidates have a very high level of self-efficacy for increasing the participation of students who do not have much interest in the class, for providing talented students with convenient learning atmosphere and for taking under control the behaviours that can negatively affect the classroom atmosphere. In addition, the examination of the areas that the teacher candidates' self-efficacy is lowest indicates that they have low self-efficacy in dealing with the students difficult to work with, in using different evaluation techniques and in developing and implementing classroom management systems appropriate for different student groups in the classroom. Based on these results, the competencies of the physical education and sports teachers towards providing appropriate learning environment for the students with, in particular, the difficulties to work together should be first developed. In addition, they should also be educated well on using appropriate measurement and evaluation techniques as well as using appropriate classroom management methods to provide suitable learning environment with different groups of students in the classroom.

Keywords: Physical Education Teacher Candidate, Self-Efficacy, Student Participation, Teaching Strategy, Classroom Management

АННОТАЦИЯ

Целью этого исследования является, изучение уровня самодостаточности кандидатов в учителя выпускников кафедры физического воспитания и спорта. Для этого была применена "Шкала самодостаточности учителя" на 94 студентах спортивного колледжа физической культуры Ардаханского Университета. Шкала представляет собой трехмерную структуру, состоящую из "Самодостаточность для студентов", "Самодостаточность в стратегии обучения" и "Самодостаточность управления в классе". При анализе данных использовалась среднеарифметическая статистика и статистика стандартного отклонения. При анализе статистических данных была установлена высокая самодостаточность у кандидатов в учителя. Она заключалась в том, что каждый кандидат в учителя был заинтересован в том, чтобы повысить участие менее заинтересованных студентов в классе, тем самым контролируя поведение каждого учащегося, которое может отрицательно сказаться в процессе обучения. Кроме того, при исследовании было установлено, что кандидаты в учителя с самым низким уровнем самодостаточности, при работе с трудными учениками, сталкиваются с такими проблемами как использование различных методов оценки и разработка и внедрение системы управления в классе подходящую для учащихся различных групп. На основе этих результатов необходимо развивать компетенции преподавателей физического воспитания и спорта и создать соответствующую учебную среду для студентов. Наряду с

этим, сельхозобеспечения подходящей учебной среды, рекомендуется пользоваться соответствующими методами измерения, оценки и управления классами.

Ключевые слова: кандидат в учителя физкультуры, самодостаточность, работа учеников, стратегия обучения, управление в классе.

1.Giriş

Öz yeterlik bireylerin kendileri için belirledikleri amaçları, bu amaçlara ulaşmak için ne kadar çaba harcaacaklarını, amaçlarına ulaşmak için karşılaştıkları güçlüklerle ne kadar süre yüz yüze kalabileceklerini ve başarısızlık karşısındaki tepkilerini etkilemektedir. (Bıkmaz, 2004). Korkmaz (2002)'a göre öz yeterlik "Bireyin yapması gereken performans ile kendi kapasitesini karşılaştırıp duruma göre harekete geçmesi; bireyin karşılaşmış olduğu güçlüklerde nasıl başarılı olabileceğine ilişkin kendisi hakkındaki inancı, kısaca kişinin kendini bilmesidir". Senemoğlu (2005)'e göre ise, "bireyin gelecekte karşılaşabileceği güç durumların üstesinden gelmede ne derecede başarılı olabileceğine ilişkin kendi hakkındaki yargısıdır. Bu algılar, bireylerin nasıl hissettiklerini, düşüncüklerini, kendilerini motive ettiklerini ve davrandıklarını belirlemektedir (Üredi ve Üredi 2006). Öz yeterlilik; İnsanların hayata dair nasıl düşünmesi gerektiğini, hissettiklerini etkiler ve insanların kendi hayatlarına bakış açılarına ilişkin detayları tüm yönleriyle içerir (Bandura, 1997). Öz yeterlik, bireyin bir işi başarıyla gerçekleştirebilmek için lazım olan yeteneklere sahip olduğu konusundaki inancıdır.

Öğretme/öğretmen yeterliği ise öğretmenlerin, öğrencilerin başarımları ve başarılarına etki etme kabiliyetlerine olan inançları biçiminde etki etmekte ve öğretmenin etkinliği ile yakından ilişkilidir (Kurbanoglu, 2004). Bu yüzden öz yeterlilik algısının yüksek ya da düşük olmasına bağlı olarak, öğrencilerin karşılaştıkları görevlere karşı farklı refleksler verebilirler. Öz yeterlilikleri yüksek öğrenciler zor görevleri bir tehdit unsuru olarak görmez ve bu görevlerin üstüne giderek mücadele ederler. Kendilerine çaba harcamayı gerektiren hedefler belirlerler. Başarısızlıkla karşılaşılması durumunda pes etmez, çaba harcarlar (Bower vd. 2009). Öz yeterlik inançları yüksek bireyler kendilerine karşı karşıya kalacakları durumla ilgili olarak daha yüksek hedefler koyarlar ve bu hedefler bu bireylerin daha yüksek başarımlara erişmelerini sağlayabilir. Öz yeterlik inançları düşük olanlar ise bazı yeterlikleri olsa bile bunlara inanmadıkları için karşı karşıya kaldıkları durumları riskli görür ve başarısızlıkla ilgili senaryolar düşünürler (Akgün, 2008). Ayrıca kişinin öz yeterlilik algısının bir kişinin kapasitesi veya gerçek yeteneği olmadığı belirtilmiştir. Bir kişi rastgele bir davranış genelinde kendi performansını yeterli görüyor olabilir ama gerçekte gerçekleştirdiği performans yetersiz olabilir. Bu durumun tersi de söz konusu olabilir. Örneğin mükemmeliyetçi ve sürekli daha sağlıklı bir durumun arayışında olan biri kendi performansını yeterli görmeyebilir. Lakin bu kişinin gerçekleştirdiği performans hakikatte oldukça iyi olabilir. Bu nedenle öz yeterliliğin algıya dayalı bir durum olduğu, kişinin gerçek performansının seviyesiyle tam tamına tutarlı olmayabileceği söylenebilir (Leithwood, 2007).

Kişinin gelecekte yapacağı işle ilgili olarak kendine güvenmesi ve öz yeterliğe inması mesleki başarıya ulaşma konusunda etkili olacaktır. Bireylerin öz yeterlik inançları, gerek mesleki eğitim sırasında gerekse iş yaşamlarında karşılaştıkları problemlerle mücadele ve bunlarla baş etme konusunda önemli rol oynayacaktır. Aynı zamanda böyle bir inanç bireyleri mesleki yaşamda motive eden ve başarıya götüren bir etkiye de sahip olacaktır (Yılmaz, Yılmaz ve Türk, 2010). Öğretmenlerin öğretimde sarf ettikleri emeği, belirledikleri amaçları ve amaçların seviyesini etkilediği, yeterlilik duygusu kuvvetli olan öğretmenlerin planlama ve kurumda daha üst performans sergileme isteğinin de oldukları ve yeni düşüncelere daha çok açık oldukları, ayrıca öğrencilerinin ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak için yeni metotlar denemeye daha hevesli oldukları anlatılmaktadır (Gülebağlan, 2003).

Öz yeterlilik kavramı, beden eğitimi öğretmeni açısından ele alındığında ise, beden eğitimi öğretmenliğinin gerektirdiği görev ve sorumlulukları gerçekleştirebilmek için sahip olunması gereken bilgi, anlayış, beceri ve tutumlar olarak ifade edilebilir. Bir başka deyişle beden eğitimi öğretmenliği mesleğini gerçekleştirebilmek için gerekli olan kapasiteyi vurgular (Ünlü, Sünbül ve Aydos, 2008). Toplum ve dünya geliştikçe öğretmenlere yüklenen vazife ve yükümlülükler de değişmekte, öğretmenler artık yalnızca ders anlatan, sınav yapan ve not veren insanlar olmaktan çıkmaktadırlar. Öğretmenlerin öz yeterlik duygusunu etkileyen etmenler hakkında bilgi sahibi olmak,

öğretmenlerin öz yeterliğini kuvvetlendirmek bakımından önemlidir. Eğitim modelinin önemli unsurlarından biri olan öğretmenlerin yararlı olabilmeleri, yetiştirilecek öğrencilerin ise daha yaratıcı kişiler olarak yetiştirilebilmeleri öğretmenlerin öz yeterliklerinin yükseltilmesi ile sağlanacaktır (Türk, 2009). Bu yüzden bir öğretmenin, belirli bir öğretim görevinin yerine getirilmesi ve öğrenci davranışlarını değiştirebilmesi için, gerekli davranışları yerine getirebileceğine ilişkin kendi kapasitesine duyduğu inancın yüksek olması gerekmektedir (Tschannen- Moran, Woolfolk Hoy ve Hoy, 1998). Demirtaş, Cömert ve Özer (2011) öğretmen adaylarının özellikle öğrenci katılımını sağlama ve sınıf yönetimi açısından kendilerini daha az yeterli algıladıklarını, Atıcı (2000) öğretmen öz-yeterlik inancını, öğretmenlerin öğrete işlevini başarılı bir şekilde yerine getirebilmek için gerekli davranışları gösterecekleri konusundaki inanışları olarak, Sandıkçı ve Öncü (2013) öğretmen adaylarının öz yeterlik algıları ile algılanan akademik başarı durumu arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı ve beden eğitimi öğretmen adaylarının öz yeterlik algılarının, akademik başarı durumunun 'yüksek' olarak belirten öğretmen adaylarının lehine anlamlı bir fark gösterdiğini, Henson (2001) ve Küçükylmaz ve Duban (2006) Öz yeterlik inancı yüksek olan öğretmenlerin, öğrenci merkezli dersler işleyip, derslerin de öğrenci merkezli yöntem ve tekniklere göre sürdürebildiklerini ve Chan (2008) öğretmen öz-yeterliğinin eğitim kalitesini doğrudan etkileyen önemli bir etken olduğunu ifade etmektedirler.

İlgili literatür incelendiğinde, öz yeterlilik kavramının öğretmenlerin mesleki gelişimleri açısından önemli bir konu olduğu ve beden eğitimi öğretmen adaylarının öz yeterliliklerinin incelendiği çalışmaların literatürde çok az olduğu tespit edildiğinden dolayı konu araştırılmaya değer görülmüştür.

2.Yöntem

Bu araştırma beden eğitimi öğretmen adaylarının öz yeterlilik algılarını belirlemek amacıyla genel tarama modeline göre tasarlanmış bir araştırmadır. Genel tarama modelleri, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir (Karasar, 2016).

3. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu bir devlet üniversitesinin Beden Eğitimi ve Spor Meslek Yüksek okulunun Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümünde öğrenim görmekte olan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilere ait bilgiler demografik değişkenler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Öğretmen Adaylarının Demografik Değişkenlerine Ait Bilgiler

Değişken		Frekans (F)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	44	46.8
	Kadın	50	53.2
	1	22	23.4
Sınıf	2	18	19.1
	3	30	31.9
	4	24	25.5

Tablo 1'de araştırmaya katılan öğretmen adaylarının demografik değişkenlerine ait veriler incelendiğinde, öğrencilerin 44 (% 46.8) erkek, 50 (% 53.2) kadın olduğu, 22(% 23.4)'nin 1. Sınıf, 18 (% 19.1)'nin 2. Sınıf, 30(% 31.9)'nun 3. Sınıf ve son olarak 24 (%25.5)'nin ise 4. Sınıf öğrencisi olduğu belirlenmiştir.

4.Veri Toplama Aracı

Öğretmen öz-yeterliğine ilişkin verilerin toplanması için Tschannen-Moranand Hoy (1998) tarafından geliştirilen, Çapa, Çakıroğlu ve Sarıkaya (2005) tarafından Türkçeye uyarlanarak geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan "Öğretmen Öz-yeterlilik Ölçeği" kullanılmıştır. Öğretmen öz-yeterlilik ölçeği 24 madde ve öğrenci katılımına yönelik öz- yeterlik, öğretimsel stratejilerde öz yeterlilik ve sınıf yönetimine yönelik öz yeterlilik olmak üzere 3 faktörlü bir yapıdadır.

5.Veri Analizi

Araştırmanın veri analizinde tanımlayıcı istatistik olan aritmetik ortalama ve standart sapma analizleri kullanılmıştır.

6.Bulgular

Tablo 2. Öğretmen adaylarının “Öğrenci Katılımına Yönelik Öz Yeterlilik” İfadelerine ait aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri

Öğrenci Katılımına Yönelik Öz Yeterlilik İfadeleri	\bar{X}	Ss
Çalışması zor öğrencilere ulaşmayı ne kadar başarabilirsiniz?	3,61	,832
Öğrencilerin eleştirel düşüncelerini ne kadar sağlayabilirsiniz?	3,94	,840
Derslere az ilgi gösteren öğrencileri motive etmeyi ne kadar sağlayabilirsiniz?	4,57	3,251
Öğrencileri okulda başarılı olabileceklerine inandırmayı ne kadar sağlayabilirsiniz?	4,29	,757
Öğrencilerin öğrenmeye değer vermelerini ne kadar sağlayabilirsiniz?	4,29	,697
Öğrencilerin yaratıcılığının gelişmesine ne kadar yardımcı olabilirsiniz?	4,15	,829
Başarısız bir öğrencinin dersi daha iyi anlamasını ne kadar sağlayabilirsiniz?	4,09	,771
Çocuklarının okulda başarılı olmalarına yardımcı olmaları için ailelere ne kadar destek olabilirsiniz?	4,12	,788

Tablo 2’de öğretmen adaylarının öğrenci katılımına yönelik öz yeterliliklerini ölçmek amacıyla oluşturulan maddelere öğretmen adaylarının verdiği cevaplara ait aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri incelendiğinde; en yüksek ortalamanın “Derslere az ilgi gösteren öğrencileri motive etmeyi ne kadar sağlayabilirsiniz” ifadesine ait olduğu ve öğretmen adaylarının öğrencileri derslere motive etme konusunda yüksek bir öz yeterliliğe sahip oldukları sonucu elde edilmiştir. Öğretmenlerin verdikleri cevaplar arasında en düşük ortalamaya ise “Çalışması zor öğrencilere ulaşmayı ne kadar başarabilirsiniz” ifadesi olduğu ve öğretmen adaylarının özel ilgi ve gereksinim gerektiren öğrencilerle ilgilenme konusunda düşük bir öz yeterliliğe sahip oldukları sonucu elde edilmiştir.

Tablo 3. Öğretmen adaylarının “Öğretim Stratejilerine Yönelik Öz Yeterlilik” İfadelerine ait aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri

Öğretim Stratejilerine Yönelik Öz Yeterlilik İfadeleri	\bar{X}	Ss
Öğrencilerin zor sorularına ne kadar iyi cevap verebilirsiniz?	4,04	,761
Öğrettiklerinizin öğrenciler tarafından kavranıp kavranmadığını ne kadar iyi değerlendirebilirsiniz?	4,14	,682
Öğrencilerinizi iyi bir şekilde değerlendirmesine olanak sağlayacak soruları ne ölçüde hazırlayabilirsiniz?	4,05	,724
Derslerin her bir öğrencinin seviyesine uygun olmasını ne kadar sağlayabilirsiniz?	4,01	,849
Farklı değerlendirme yöntemlerini ne kadar kullanabilirsiniz?	3,93	,806
Öğrencilerin kafası karıştığında ne kadar alternatif açıklama ya da örnek sağlayabilirsiniz?	4,17	,682
Sınıfta farklı öğretim yöntemlerini ne kadar iyi uygulayabilirsiniz?	4,05	,847
Çok yetenekli öğrencilere uygun öğrenme ortamını ne kadar sağlayabilirsiniz?	4,23	,782

Tablo 3’de öğretmen adaylarının öğretim stratejilerine yönelik öz yeterliliklerini ölçmek amacıyla oluşturulan maddelere öğretmen adaylarının verdiği cevaplara ait aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri incelendiğinde, en yüksek ortalamanın “Çok yetenekli öğrencilere uygun öğrenme ortamını ne kadar sağlayabilirsiniz” ifadesine verdikleri ve öğretmen adaylarının yetenekli öğrencilere uygun öğrenme ortamını öğrencilere sunma konusunda yüksek bir öz yeterliliğe sahip oldukları sonucu elde edilmiştir. Öğretmen adaylarının ilgili ifadelerine verdikleri cevaplar arasında en düşük ortalamaya sahip maddenin ise “Farklı değerlendirme yöntemlerini ne kadar kullanabilirsiniz”

ifadesi olduğu ve öğretmen adaylarının farklı değerlendirme işlemlerini uygulama noktasında düşük bir öz yeterliliğe sahip oldukları sonucu elde edilmiştir.

Tablo 4. Öğretmen adaylarının “Sınıf Yönetimine Yönelik Öz Yeterlilik” İfadelerine ait aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri

Sınıf Yönetimine Yönelik Öz Yeterlilik İfadeleri	\bar{X}	Ss
Sınıfta dersi olumsuz yönde etkileyen davranışları kontrol etmeyi ne kadar sağlayabilirsiniz?	4,39	,626
Öğrenci davranışlarıyla ilgili beklentilerinizi ne kadar açık ortaya koyabilirsiniz?	4,14	,756
Sınıfta yapılan etkinliklerin düzenli yürümesini ne kadar iyi sağlayabilirsiniz?	4,16	,794
Öğrencilerin sınıf kurallarına uymalarını ne kadar sağlayabilirsiniz?	4,37	,622
Dersi olumsuz yönde etkileyen ya da derste gürültü yapan öğrencileri ne kadar yatıştırabilirsiniz?	4,24	,838
Farklı öğrenci gruplarına uygun sınıf yönetim sistemi ne kadar iyi oluşturabilirsiniz?	3,98	,803
Birkaç problemlili öğrencinin derse zarar vermesini ne kadar iyi engelleyebilirsiniz?	4,19	,895
Sizi hiçe sayan davranışlar gösteren öğrencilerle ne kadar iyi baş edebilirsiniz?	4,23	,835

Tablo 4’de öğretmen adaylarının sınıf yönetimine yönelik öz yeterliliklerini ölçmek amacıyla oluşturulan maddelere öğretmen adaylarının verdiği cevaplara ait aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri incelendiğinde, en yüksek ortalamaya sahip ifadenin “Sınıfta dersi olumsuz yönde etkileyen davranışları kontrol etmeyi ne kadar sağlayabilirsiniz” ifadesi olduğu ve öğretmen adaylarının sınıf ortamını olumsuz etkileyebilecek davranışları kontrol altına alabilme konusunda ki öz yeterliliklerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının ilgili ifadelerine verdikleri cevaplar arasında en düşük ortalamaya sahip maddenin ise “Farklı öğrenci gruplarına uygun sınıf yönetim sistemi ne kadar iyi oluşturabilirsiniz” ifadesi olduğu belirlenmiştir.

7.Sonuç ve Tartışma

Araştırma sonucu elde edilen bulgular incelendiğinde; beden eğitimi öğretmenliği bölümü öğrencilerinin dersler esnasında derse yönelik ilgileri düşük olan öğrencileri motive ederek derse yönelik ilgilerini artırma noktasındaki öz yeterliliklerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna ek olarak öğretmen adaylarının özel ilgi gerektiren öğrencilere eğitim öğretim faaliyetleri sunma noktasında farklı stratejileri kullanılabilme yetkinlikleri açısından kendi öz yeterliliklerinin yüksek olduğunu ifade etmektedirler. Bu sonuca göre öğretmen adaylarının farklı öğrenme stratejileri gerektiren öğrenci profillerine yönelik olarak farklı öğretim ilke ve yöntemlerini kullanabilme konusunda yüksek bir öz yeterliliğe sahip oldukları sonucu elde edilmiştir. Son olarak ise öğretmen adaylarının derslerini olumsuz yönde etkileyecek durumların üstesinden gelme konusunda da öz yeterliliklerinin yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir. Elde edilen bu sonuçların aksine beden eğitimi öğretmen adaylarının çalışması zor ve özel ilgi gerektiren öğrenci profillerine zaman ayırma ve onlarla ilgilenme konusunda ki öz yeterliliklerinin ise düşük olduğu sonucu elde edilmiştir. Buna ek olarak öğretmen adaylarının sınıf içi değerlendirme işlemlerinde öğrencilerin performanslarını değerlendirmek amacıyla alternatif yöntemleri kullanma konusunda ki öz yeterliliklerinin düşük olduğu sonucu elde edilmiştir. Son olarak ise, öğretmen adaylarının farklı öğrenci gruplarının dersteki kontrollerini sağlayabilmek amacıyla farklı sınıf yönetimi stratejilerini kullanabilme konusundaki öz yeterliliklerinin düşük olduğu sonucu elde edilmiştir. Bu sonuca göre lisans düzeyinde öğrencilerin farklı sınıf yönetimi yöntemleri hakkındaki öz yeterlilik düzeylerinin artırılması gerekmektedir. Demirtaş, Cömert ve Özer (2011) öğretmen adaylarının özellikle öğrenci katılımını sağlama ve sınıf yönetimi açısından kendilerini daha az yeterli algıladıkları sonucunu bulmuşlardır. Araştırma sonucu elde edilen bulgular ışığında beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümü öğrencileri için aşağıdaki önerilerde bulunmuştur.

1) Elde edilen bu sonuçlara göre beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümü öğretmen adaylarını ile yürütülen lisans eğitimi süresince öğretmen adaylarına özel gereksinimli öğrencilerin yetiştirilmesinde uygulanacak stratejiler hakkında daha kapsamlı eğitim-öğretim faaliyetleri yürütülmelidir.

2) Öğretmen adaylarına alternatif ölçme değerlendirme yöntemlerini kullanabilme konusunda kapsamlı eğitim-öğretim faaliyetleri yürütülmelidir.

3) Öğretmen adaylarına farklı sınıf yönetimi stratejileri hakkında daha kapsamlı eğitim-öğretim faaliyetleri yürütülmelidir.

KAYNAKÇA

AKGÜN, Ö. E. (2008). Bilgisayar Öz yeterlilik inançları D. Deryakulu (Ed.) *Bilişim Teknolojileri Öğretiminde Sosyo-Psikolojik Değişkenler*: Maya Akademi Yayın Dağıtım, 1-26.

ATICI, M. (2000). İlkokul öğretmenlerinin sınıf yönetiminde yetkinlik beklentisi rolünün İngiltere ve Türkiye’de seçilen bir araştırma grubu üzerinde incelenmesi. www.yok.gov.tr/egfak/meral.htm

BANDURA, A. (1997). *Self efficacy The exercise of control* Newyork:W.H.Freeman and company. s. 43.

BIKMAZ, F. (2004). Öz yeterlilik inançları, Eğitimde bireysel farklılıklar (Edi. Kuzgun.Y., Deryakulu, D.) Nobel Yayın dağıtım: Ankara. 297.

BOWER, J., CARROLL, A., HATTİE, J., HOUGHTON, S., UNSWORTH, K., & WOOD, R. (2009). Self- Efficacy and Academic Achievement in Australian High School Students: The Mediating Effects of Academic Aspirations and Delinquency. *Journal of Adolescence*, 32, 797-817.

CHAN, D. W. (2008). General, collective, and domain-specific teacher self-efficacy among chinese prospective and in-service teachers in Hong Kong. *Teaching and Teacher Education*, 24, 1057- 1069.

ÇAPA, Y., ÇAKIROĞLU, J. & SARIKAYA, H. (2005). Development Andvalidation Of Turkish Version Of Teachers’ Sense Of Efficacy Scale. *Eğitim ve Bilim*. 30, 74-81.

DEMİRTAŞ, H., CÖMERT, M. & ÖZER, N. (2011). Öğretmen adaylarının öz yeterlilik inançları ve öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları, *Eğitim ve Bilim*, 36 (159), 108.

GÜLEBAĞLAN, C. (2003). *Öğretmenlerin İşleri Son ana erteleme eğilimlerinin mesleki yeterlilik algıları Mesleki Deneyimleri ve Branşları Bakımından Karşılaştırılmasına Yönelik bir araştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bilim Dalı Ankara.

HENSON, R. K. (2001). The effects of participation in teacher research on teacher efficacy. *Teaching and Teacher Education*, 17(7), 819-836.

KARASAR, N. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar ilkeler teknikler*. Nobel Yayın: Ankara, s, 111.

KURBANOĞLU, S. S. (2004). Öz yeterlilik inancı ve bilgi profesyonelleri için önemi, *Bilgi Dünyası*, 5(2), 137-152.

KÜÇÜKYILMAZ, E. A. & DUBAN, N. (2006). Sınıf öğretmeni adaylarının fen eğitimi öz yeterlik inançlarının artırılabilmesi için alınacak önlemlere ilişkin görüşleri. *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 1-23.

LEİTHWOOD, K. (2007). *What We Know About the Educational Leadership* J.M Burger C Webber ve P.knick (Eds) *İntelligent Leadership*. Springer.41-66.

SANDIKÇI, M. & ÖNCÜ, E. (2013) Beden Eğitimi Öğretmeni, Nevşehir Yunus Emre İlkokulu, Nevşehir-Türkiye Karadeniz Teknik Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Trabzon-Türkiye *Pamukkale Journal of Sport Sciences* s, 145.

- TSCHANNEN MORAN, M., WOOLFOLK HOY, A. & HOY, W. K. (1998). Teacher Efficacy: its Meaning and Measure. *Review of Educational Research*, 68, 202–248.
- TÜRK, N. (2009). *Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinin Mesleklerine İlişkin Öz Yeterlilik Düzeylerinin incelenmesi*. Niğde Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı (Nevşehir ili örneği) Yüksek Lisans Tezi Niğde.
- ÜNLÜ, H., SÜNBLÜ, M. & AYDOS, L. (2008). Beden Eğitimi Öğretmenleri Yeterlilik Ölçeği Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 23-33.
- ÜREDİ, I. & ÜREDİ, I (2006). *Sınıf Öğretmeni Adaylarının Cinsiyetlerine Buldukları Sınıflara ve Başarı Düzeylerine göre Fen Öğretimine ilişkin Öz Yeterlilik inançlarının karşılaştırılması*, *Yeditepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(2).
- YILMAZ, G. YILMAZ, B. & TÜRK, N. (2010). Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliğinin Mesleklerine ilişkin Öz Yeterlilik Düzeylerinin İncelenmesi (Nevşehir ili Örneği), *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 12(2), 85-90.

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 40, Winter-2018, p. (52-63)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.453054

Research Article

Received: August 13, 2018

Accepted: August 15, 2018

This article was checked by iThenticate.

ŞANLIURFA İLİ NEOLİTİK DÖNEM YÜZEY ARAŞTIRMASI, 2018

NEOLITHIC PERIOD SURVEY OF ŞANLIURFA PROVINCE, 2018

ИССЛЕДОВАНИЕ НЕОЛИТИЧЕСКОГО ПЕРИОДА ПОВЕРХНОСТИ

В ШАНЛЫУРФЕ В 2018 ГОДУ

Bahattin ÇELİK*

ÖZ

Şanlıurfa Merkez ilçesi sınırları içerisinde 2013 yılından bu yana Neolitik dönem ve öncesi ile ilgili yüzey araştırması yapılmaktadır. Yüzey araştırmalarına 2018 yılında da devam edilmiş, Neolitik dönem ve diğer dönemlere ait yerler ve tuzak alanları tespit edilmiştir. 2018 yılı araştırmalarımız, genel olarak Şanlıurfa'nın güneydoğusunda, yaklaşık 50 km ile 100 km mesafelerde bulunan Tektek Dağları bölgesinde gerçekleştirilmiştir. Bu bölge, kayalık bir bölge olup daha çok yüksek platoların yer aldığı bir bölgedir. Önceleri yabani fıstık ağaçlarının bol miktarda bulunduğu Tektek Dağları bölgesinde, şu anda çok nadir de olsa geçmiş dönemlerde yoğun olarak ceylan popülasyonu bulunmaktaydı. Bu nedenle, prehistorik dönemlerden itibaren bölgede çok yoğun bir iskan söz konusu olmuştur. Özellikle, Neolitik dönem ve sonrasında bu yoğun iskan kendisini yamaç yerleşimleri ile göstermektedir. Yapılan çalışmalarda, bölgede 2013 yılından bu yana 50 yamaç yerleşimi tespit edilmiştir. İlk kez Neolitik dönemde yapılmış olduğu ve daha sonraki dönemlerde de kullanıldığını düşündüğümüz tuzak alanları, 2018 yılı araştırmalarımızın ana konusunu oluşturmuştur. 2018 yılında yapılan araştırmalar sonucunda 16 tuzak alanı tespit edilmiştir. Tuzak alanlarının bazıları, Karahan Tepe Neolitik merkezinin kuzeybatısında, doğusunda ve güneyinde de bulunmuştur. Bazıları ise Harbetsuvan Tepesi Neolitik merkezinin kuzeydoğusunda tespit edilmiştir. Bunun dışında 2018 yılında Geç Roma dönemine ait pek çok yerleşim de tespit edilmiştir. 2018 yılı araştırmalarımız Neolitik merkezler ile tuzak alanları arasındaki ilişkileri bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Anahtar Kelimeler: Şanlıurfa, Neolitik Dönem, Tuzak Alanları, Yamaç Yerleşimleri, Karahan Tepe, Harbetsuvan Tepesi, Tektek Dağları, Tunç Çağı.

ABSTRACT

Since 2013, survey has been carried out within the boundaries of Şanlıurfa Central District on the Neolithic period and before. Surveys were continued in 2018, and Neolithic

* ORCID: 0000-0001-8386-0062 Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 75000-ARDAHAN. bahattincelik@ardahan.edu.tr

and other period sites and trap areas were identified. In 2018 our researches were carried out in the Tektek Mountains region, which is located approximately 50 km to 100 km away from the southeast of Şanlıurfa. This is mostly a rocky region and has very high plateaus. In the Tektek Mountains region, wild peanut trees were abundant in the beginning and there were very rarely a large number of gazelle populations in the past. Because of this, from the prehistoric periods to today there has been a very intense settling. Especially, during the Neolithic period and afterwards, this dense settling represents itself with slope settlements. According to the researches, 50 slope settlements have been identified in the region since 2013. The trap areas, which we think they were first made in the Neolithic period and continued to have been used in the later periods, constituted the main theme of our research during 2018. As a result of the researches of 2018, 16 trap areas were identified. Some of the trap areas were found on the north-western, eastern and southern sides of the Karahan Tepe Neolithic Center. Some of them were found in the north-east of the Harbetsuvan Tepesi Neolithic Center. In addition to this, many Late Roman settlements have been identified in 2018. Our research in 2018 once again showed the relationship between the Neolithic centers and the trap areas.

Keywords: Şanlıurfa, Neolithic Period, Trap Areas, Slope Settlements, Karahan Tepe, Harbetsuvan Tepesi, Tektek Mountains, Bronze Age.

АННОТАЦИЯ

На границах Центрального района Шанлыурфы проводятся исследования поверхности до и после неолитического периода с 2013 года и по настоящее время. В результате поверхностных исследований, которые были продолжены в 2018 году, были обнаружены скрытые места и районы, относящиеся к неолитическому и другим периодам. В целом, в 2018 году наши исследования, проводились в регионе Тектекских гор, которые расположены примерно в 50 - 100 км от юго-востока Шанлыурфы. Это место представляет собой область с высоким скалистым плато. В регионе Тектекских гор, где вначале в большом количестве обитали дикие арахисовые деревья, в настоящее время очень редко можно встретить газелей, популяция которых в прошлом периоде была большая. По этой причине с доисторических времен этот регион был очень сильно занятым местом. В частности, в период неолита и впоследствии это густо занятое поселение представляет собой склонистые места. В ходе проведенных исследований с 2013 года и по ныне на склоне было выявлено 50 поселений. Впервые в неолитический период и в более поздние периоды, так называемые скрытые области, в последующем стали основной темой нашего исследования в 2018 году. В результате исследований, проведенных в 2018 году, было выявлено 16 скрытых зон. Некоторые районы скрытых зон расположены к северу от неолита в Карахан-Тепе, так же и на юго-востоке. Некоторые из них были обнаружены на северо-востоке от неолитического центра Харбетсуван-Тепеси. В дополнение к этому, в 2018 году были определены многие поселения в позднем римском стиле. Наши исследования в 2018 году вновь показали взаимосвязь между неолитическими центрами и скрытыми зонами.

Ключевые слова: Шанлыурфа, неолитический период, площадь, поселения склонов, холм Карахан, гора Харбетсуван, горы Тектек, бронзовый век.

1- Giriş

“Şanlıurfa İli, Merkez İlçesi, Neolitik Çağ ve Öncesi” (Proje Numarası: YA016301, 2018) adlı yüzey araştırması projesi çalışmalarında, başlangıç olarak merkez ilçenin en

uzak yeri olan *Tektek Dağları* bölgesinde, 2013, 2014, 2015, 2016 ve 2017 yıllarında olduğu gibi 2018 yılında da araştırmalara devam edilmiştir. Bölgenin, yüksek tepeleri ve geçit vermeyen dar vadileri olması sebebiyle çok zorlu bir araştırma dönemi olmasına rağmen bölgede Neolitik Dönemden itibaren kullanıldığını düşündüğümüz tuzak alanları ve yamaç yerleşimleri tespit edilmiştir¹.

2018 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında, Şanlıurfa'nın doğusunda yaklaşık 50 km ile 100 km değişen mesafelerde yer alan *Tektek Dağları*'nın güney ve doğu kesimleri sistematik olarak incelenmiştir. Tespit edilen tüm yerlerin konumları, boyutları ve nitelikleri belirlenmiş, dört yönden fotoğraflanarak, yüzeyde görülen mimari öğeler ile tahribat alanları anıt fişlerine işlenerek detaylı bir şekilde belgelenmiştir.

Yüzey Araştırma alanlarında yüzeyde tespit edilen küçük buluntular temizlenmiş ve fotoğraflanmıştır. Daha sonra bu buluntular ören yerinde bırakılmıştır. Yüzey araştırmasında, envanterlik ve etütlük değere sahip olmayan seramik ve çakmaktaşı parçaları yıkandıktan ve kurutulduktan sonra kesit, hamur renkleri ve mal gruplarına göre dönemleri tespit edilerek araştırma için özel olarak hazırlanmış kartlara notları tutularak tasnif edilmiştir. Ele geçen çakmaktaşı ve seramik değerlendirmelerine göre yerleşimlerdeki tabakalanma ortaya konulabilmiştir. Buluntuların kesit ve tipolojilerinden yola çıkılarak İslami Dönem'den başlayıp Erken Bizans, Roma, Demir Çağı, Tunç Çağı, Kalkolitik, Neolitik ve Paleolitik Çağ'a kadar uzanan oldukça geniş bir dönemi içine alan yerleşmeler tespit edilmiştir.

Yüzey Araştırmasında, Neolitik Çağ ve öncesine tarihlenen yerleşim yerlerinin bulunduğu alanlarda yoğunlaşmıştır. Ancak araştırma sahasında yeni tespit edilen ve tescilli yapılmamış geç dönemlere ait yerler de bu çalışmada incelenmiştir. Bu yerleşimlerin de GPS'leri alınıp alanları hesaplanmış ve tescil fişleri doldurulmuştur. Fişlere eklenen ve fotoğrafları çekilen tüm yerleşimlere ait veriler bilgisayar ortamına girilerek harita üzerinde yerlerinin tespit edilip ayrı ayrı dosyalanması gerçekleştirilmiştir.

Şanlıurfa merkez ilçesinde yapılan yüzey araştırmasında, ilk olarak kentin doğusunda yer alan *Tektek Dağları* içerisinde bulunan köylerde gezilerek en eski dönemlerden itibaren kullanılmış açık hava istasyonları, yamaç yerleşimleri, mağaralar, höyükler araştırılmıştır (Harita 1). *Tektek Dağları* bölgesindeki alanlarda bulunan söz konusu köy ve mezralardaki arkeolojik alanlar sırasıyla; Karahisar Köyü Güneybatı Mevkii Tuzak Alanı (Harita 1.1, Resim 1), Karahisar Köyü Harbetsuvan Tepesi Batı Mevkii Kayaaltı Sığınağı (Harita 1.2, Resim 2), Karahisar Köyü Minzile Bozey Yamaç Yerleşimi (Harita 1.3, Resim 3), Karahisar Köyü Minzile İsmail Yamaç Yerleşimi (Harita 1.4, Resim 4), Karahisar Köyü Ulban Batı Mevkii Tuzak Alanı (Harita 1.5), Karahisar Köyü Ulban Güney Mevkii Yamaç Yerleşimi (Harita 1.6, Resim 5), Karahisar Köyü Ulban Kuzey Mevkii Tuzak Alanı (Harita 1.7), Karahisar Köyü Ulban Kuzeydoğu Mevkii Tuzak Alanı (Harita 1.8, Resim 6), Karahisar Köyü Ulban Mevkii Kayaaltı Sığınağı (Harita 1.9, Resim 7), Keçli Tepe Höyük (Harita 1.10, Resim 8), Keçli Tepe Yapılı Mağara Önü (Harita 1.11), Senemağara Kuzey Mevkii Su Sarnıçları (Harita 1.12), Senemağara Yapı Kitabesi (Harita

¹ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile gerçekleştirilen yüzey araştırması, Ardahan Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nün öğretim elemanı Arş. Gör. Yavuz Yeğin, Arş. Gör. Oğuz Aras, Harran Üniversitesi öğretim elemanları Dr. Öğrt. Üyesi Mustafa Güler, Gül Güler, Yusuf Albayrak, Arş. Gör. Süheyla İrem Mutlu, Semih Mutlu ve Arkeolog Vedat Hurma ve Naime Alkış'ın katılımları ile yapılmıştır. 15 öğrencinin katılımıyla yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir. Bakanlık temsilcisi Ahmet Yavuzkır eşliğinde 16.07.2018 tarihinde başlatılan ve 31.07.2018 tarihinde sona erdirilen yüzey araştırması toplam 16 gün sürmüştür.

1.13), Betik Köyü Batı Mevkii Tuzak Alanı (Harita 1.14), Aşağı Halime Güneybatı Mevkii Tuzak Alanı (Harita 1.15), Aşağı Yazıcı Güneydoğu Mevkii Tuzak Alanı (Harita 1.16), Yukarı Halime Kuzey Mevkii Tuzak Alanı (Harita 1.17), Kapaklı Köyü Eski Çoban Deresi Mevkii Taş Yapısı (Harita 1.18), Kapaklı Köyü Kasrı (Harita 1.19), Küçük Sütlice Cel Mevkii Tuzak Alanı (Harita 1.20), Uluhan Höyük (Harita 1.21), Yıgınlı (Tılbeşemo) Doğu Mevkii Tuzak Alanı (Harita 1.22), Yıgınlı Güney Mevkii Tuzak Alanı (Harita 1.23), Yolbaşı Sıluba Mevkii Tuzak Alanı (Harita 1.24), Yukarı Koçlu Doğu Mevkii Tuzak Alanı (Harita 1.25), Yukarı Koçlu Kuzeybatı Mevkii Tuzak Alanı (Harita 1.26), Yukarı Koçlu Kuzeydoğu Mevkii Tuzak Alanı (Harita 1.27), Yukarı Yazıcı Batı Mevkii Tuzak Alanı (Harita 1.28) ve Zakzuk Köyü Mehserre Mevkii Tuzak Alanı (Harita 1.29) isimli yerler incelenmiştir. Bölgede yer alan yüksek dağların, derin ve dar vadilerin olması sebebiyle taşıma aracının ulaşamadığı yerlere yaya olarak gidilmiştir. Bu bölgede yer alan köylerde tespit edilen yamaç yerleşimleri, höyükler araştırılmış, söz konusu bölgelere yakın bazı dağ geçitlerinin çevresi de incelenmiştir. Buralarda da höyükler, yamaç yerleşimleri ve yabani hayvanları avlamak için yapılmış tuzak alanları tespit edilmiştir.

Şanlıurfa Merkez ilçede gerçekleştirilen Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması sonucunda tespit edilen höyükler, yamaç yerleşimleri ve tuzak alanları detaylıca araştırılıp malzemeleri değerlendirilip, GPS ile koordinatları ve ölçüleri alınmıştır. Özellikle çakmaktaşı ve obsidyen buluntuların yoğun olduğu yerleşimlerde daha yoğun bir çalışma yapılmıştır. Bazı sitlerin kaçak kazılar nedeniyle tehlike altında oldukları, eğer bir an önce tedbir alınmaz ve buralarda kurtarma kazıları yapılmaz ise bunların da çok yakın zamanda kültür tabakaları ile birlikte tümüyle yok olacakları sonucuna varılmıştır. Ayrıca tuzak alanlarının çoğunun tarım alanına dönüştürüldüğü, taşlarının alındığı gözlenmiştir. 2018 yılında yapılan araştırma sonucu tespit edilen buluntu yerleri aşağıda belirtilmiştir.

2- 2018 Yılında Tespit Edilen Arkeolojik Alanlar:

2.1- Karahisar Köyü Güneybatı Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 53 km güneydoğusunda ve Tektek Dağlarının içinde yer alan Karahisar Köyü'nün 300 m güneybatısında bulunan bir tuzak alanı tespit edilmiştir (Harita 1.1, Resim 1). Bu tuzak alanı, taşların balık pulu tarzında ard arada dizilmesi ile oluşturulmuş büyük bir alandır. Harbetsuvan Tepesi'nin 500 m doğusunda bulunur. Ele geçen küçük buluntular buranın, Neolitik dönemde kullanılmış olabileceğini göstermektedir.

2.2- Karahisar Köyü Harbetsuvan Tepesi Batı Mevkii Kayaaltı Sığınağı

Şanlıurfa'nın 53 km güneydoğusunda yer alan Karahisar Köyü'nün 2 km güneydoğusunda bulunan bir kayaaltı sığınağıdır. Harbetsuvan Tepesi'nin 100 m batısında bulunur (Harita 1.2, Resim 2). Kayaaltı sığınağı dairesel planlı olup içinde 4 adet bozulmuş durumda arkosolium bulunmaktadır. Sığınağın ön tarafında kültür toprağı bulunmaktadır. Yapılan incelemelerde geç Roma ve erken Bizans dönemine ait buluntulara rastlanmıştır.

2.3- Karahisar Köyü Mınzile Bozey Yamaç Yerleşimi

Şanlıurfa'nın 53 km güneydoğusunda, Karahisar Köyü'nün 5 km doğusunda yer alır. Yamaç yerleşimi, batıya bakar şekilde sırtını bir kayalık tepeye vermiş konumdadır. Üzerinde hayvan ağılları yer almaktadır. Yapılan incelemelerde, Neolitik döneme ait çakmaktaşı ve obsidyenden yapılmış buluntulara, Erken Tunç, Roma ve Bizans dönemlerine ait seramiklerine rastlanmıştır (Harita 1.3, Resim 3).

2.4- Karahisar Köyü Mınzile İsmail Yamaç Yerleşimi

Şanlıurfa'nın 53 km güneydoğusunda bulunan Karahisar köyünün 6 km doğusunda yer alır (Harita 1.4, Resim 4). Yamaç yerleşimi sırtını kayalık bir tepeye vermiş yüzü batıya bakan bir konumdadır. Üzerinde duvar kalıntılarına ait izler tespit edilmiştir. Yapılan

incelemelerde, Neolitik, Tunç Çağı, Hellenistik, Roma ve Bizans dönemine ait buluntular gözlenmiştir.

2.5- Karahisar Köyü Ulban Batı Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 53 km güneydoğusunda bulunan Karahisar köyünün 1 km doğusunda yer alır (Harita 1.5) Duvarları iki sıralı balık pulu şeklinde taşlarla dizilidir. Batı bölümü açıktır. Burada yapılan incelemeler sonucunda Neolitik döneme ait çakmaktaşıdan ve obsidyenden dilgi ve yonga parçalarına ve yakın zamana ait yeşil sırlı seramik parçalarına rastlanmıştır.

2.6- Karahisar Köyü Ulban Güney Mevkii Yamaç Yerleşimi

Şanlıurfa'nın 53 km güneydoğusunda bulunan Karahisar köyünün 1,5 km doğusunda yer alır. Yamaç yerleşimi, sırtını kayalık bir platoya dayamış batıya doğru bakan bir yerdir. Burada yapılan incelemeler sonucunda, Neolitik döneme ait çakmaktaşıdan kazıyıcılara, dilgi ve yonga parçalarına, saman katkılı seramik parçalarına rastlanmıştır (Harita 1.6, Resim 5).

2.7- Karahisar Köyü Ulban Kuzey Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 53 km güneydoğusunda bulunan Karahisar köyünün 2 km doğusunda yer alır (Harita 1.7). Karahisar ve Sarpdere köyleri arasındadır. Duvarları tek sıralı balık pulu şeklinde taşlarla dizilidir. Güney bölümü açıktır. Tuzak alanlarının duvarları için yassı taşların çıkartıldığı taş ocakları tespit edilmiştir. Burada yapılan incelemeler sonucunda, Neolitik döneme ait çakmaktaşıdan ve obsidyenden dilgi ve yonga parçalarına ve geç Roma dönemine ait seramik parçalarına rastlanmıştır.

2.8- Karahisar Köyü Ulban Kuzeydoğu Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 53 km güneydoğusunda bulunan Karahisar köyünün 1km doğusunda yer alır (Harita 1.8, Resim 6). Ulban Kayaaltı Sığınağı'nın 200 m kuzeydoğusundadır. Sarpdere Köyü Batı Mevkii Tuzak Alanı ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Sarpdere tuzak alanının kuzeybatısında yer alır. Tuzak alanlarının duvarları balık pulu şeklinde yassı taşların dizilmesi ile oluşturulmuştur.

2.9- Karahisar Ulban Mevkii Kayaaltı Sığınağı

Şanlıurfa'nın 53 km güneydoğusunda bulunan Karahisar köyünün 1km doğusunda yer alır (Harita 1.9, Resim 7). Ulban kayaaltı sığınağı, kuzeye bakan bir ana kayanın yamacında yer almaktadır. Ön bölümünde oldukça kalın kültür toprağı bulunmaktadır. Yüzeyinde yapılan incelemelerde, Neolitik döneme ait ok uçları, kazıyıcılar, obsidyenden dilgi parçaları, Roma ve Bizans dönemine ait seramik parçaları tespit edilmiştir.

2.10- Keçli Tepe Höyüğü

Şanlıurfa'nın 45 km doğusunda bulunan Keçli köyünün 200 m kuzeybatısında yer alan kayalık bir tepenin üstündedir (Harita 1.10, Resim 8). Höyük üzerinde apsisli yarım daire şeklinde bir yapı kalıntısının temeli yer almaktadır. Ayrıca eski bir köy mezarlığı da bulunmaktadır. Yapılan incelemelerde Neolitik, Kalkolitik, Tunç Çağı, Roma ve Bizans dönemi seramiklere rastlanmıştır.

2.11- Keçli Tepe Yapılı Mağara Önü

Şanlıurfa'nın 45 km doğusunda bulunan Keçli köyünün 200 m kuzeybatısında yer alır (Harita 1.11). Yapılı mağaranın iki girişi vardır. İçinde küçük nişler ve arkosoliumlar yer alır. Mağaranın önünde yer alan kültür toprağında, Neolitik döneme ait ok uçlarına, kazıyıcılara, geç Roma ve erken Bizans dönemine ait seramik parçalarına rastlanmıştır.

2.12- Senemağara Kuzey Mevkii Su Sarnıçları

Şanlıurfa'nın 55 km doğusunda bulunan Senemağara köyünün 1,5 km kuzeyinde yer alır (Harita 1.12). Bir kayalık tepe sırasının üzerinde ve kuzey yamacında yer alan sarnıçlar, bazıları armut tipli, bazıları ise doğal kaya sığınağı şeklindedir. İçi sıvalıdır. Bu

sarnıçların içine yağmur sularının dolmasını sağlayan su yolları, taşların sıralı bir şekilde dizilmesi ile yapılmıştır. Tepe üzerinde bulunan tümülüslerden anlaşıldığı kadarıyla bu sarnıçlar Roma veya Bizans dönemine ait olmalıdır.

2.13- Senemağara Yapı Kitabesi

Şanlıurfa'nın 55 km doğusunda bulunan Senemağara köyünün içinde yer alır (Harita 1.13). 2017 yılında tespit edilen bu iki katlı taş yapının alt katındaki kapı girişinin sağ tarafındaki bir taşın üzerinde iki satır şeklinde yazılmış kitabe tespit edilmiştir (Çelik 2017a, 66, res. 16-17). Yazıt Süryanice yazılmış bir yazıttır. Kazıma tekniğiyle yapılmış olan yazıtın yanında bir haç motifi de yer almaktadır.

2.14- Betik (Güzeli) Köyü Batı Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 65 km doğusunda bulunan Betik köyünün 1 km batısında bulunur (Harita 1.14). Tuzak alanı "V" şeklinde olup günümüzde "Turizm Yolu" adlı yol tarafından ikiye bölünmüş durumdadır. Taşları sırt sırta vermiş balık pulu tarzında dizilmiştir. Yüzeyinde yapılan incelemelerde çakmaktaşıdan dilgi ve yongalara rastlanmıştır.

2.15- Aşağı Halime Köyü Güneybatı Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 80 km güneydoğusunda bulunan Aşağı Halime köyünün 500 m güneybatısında yer alır (Harita 1.15). Tuzak alanı "V" şeklinde olup günümüzde üzerinde bir köy evi bulunmaktadır. Taşları sırt sırta vermiş balık pulu tarzında dizilmiştir. Tuzak alanında 8 adet yuvarlak planlı mevzi bulunmaktadır. Yüzeyinde yapılan incelemelerde çakmaktaşıdan dilgi ve yongalara rastlanmıştır.

2.16- Aşağı Yazıcı Köyü Güneydoğu Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 75 km güneydoğusunda bulunan Aşağı Yazıcı köyünün 500 m güneydoğusunda yer alır (Harita 1.16). Tuzak alanı, daha önce 2013 yılında tespit edilmiş yamaç yerleşimlerinin kuzeyinde yer almaktadır. Taşlarının çoğu alınmıştır. Taşları sırt sırta vermiş balık pulu tarzında dizilmiştir. Tuzak alanında 3 adet yuvarlak planlı mevzi bulunmaktadır. Yüzeyinde yapılan incelemelerde çakmaktaşıdan yongalara rastlanmıştır.

2.17- Yukarı Halime Köyü Kuzey Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 80 km güneydoğusunda bulunan Yukarı Halime köyünün 1, 5 km kuzeybatısında yer alır (Harita 1.17). Yukarı Halime ve Uluhan köyü arasında bulunmaktadır. Tuzak alanının ağız kısmı kuzeye açılmaktadır. 1982-1983 yıllarına kadar tuzak alanının duvarlarının 1-1.5 m yüksekliğinde olduğu yöre halkı tarafından ifade edilmektedir. Taşları balık pulu tarzında dizilmiştir. Tuzak alanında 4 adet yuvarlak planlı mevzi bulunmaktadır. Yüzeyinde yapılan incelemelerde çakmaktaşıdan dilgi ve yongalara, Roma dönemine ait seramik parçalarına rastlanmıştır.

2.18- Kapaklı Köyü Eski Çoban Deresi Mevkii Yapısı

Şanlıurfa'nın 45 km doğusunda bulunan Kapaklı köyünün 1,5 km güneydoğusunda bulunur (Harita 1.18). Bu yapı eski Çoban Deresi Geçidi içindeki vadide yer alır. Yapı küçük bir yapı olup taşları çok dağınık şekildedir. Muhtemelen su ile ilgili bir yapı olmalıdır. Yapının Roma dönemine ait olduğu düşünülmektedir.

2.19- Kapaklı Köyü Kasrı

Şanlıurfa'nın 45 km doğusunda bulunan Kapaklı köyünün 1,5 km güneydoğusunda bulunur (Harita 1.19). Bu yapı da eski Çoban Deresi Geçidi içindeki vadide yer alır. Kuzeye bakan bir yamacın üzerine kurulmuş kare planlı bir yapıdır. Büyük taşlarla harçsız olarak yapılmıştır. Taşlardan birinin üzerinde 3 satırlık Süryanice bir yazıt tespit edilmiştir. Yapının arkasında iki adet taş ocağı bulunmaktadır. Doğudaki taş ocağının içinde bir arkosoliumlu kaya mezarı yer almaktadır. Bu yapı da muhtemelen Roma dönemine ait bir yapı olmalıdır.

2.20- Küçük Sütluce Köyü Cel Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 100 km güneydoğusunda bulunan Küçük Sütluce köyünün 500 m batısında yer alır (Harita 1.20). Tuzak alanı "V" şeklinde planlara sahiptir. Taşları balık pulu tarzında dizilmiştir. Tuzak alanında 9 adet yuvarlak planlı mevzi bulunmaktadır. Tuzak alanının giriş kısmı batıya bakmaktadır. Yüzeyinde yapılan incelemelerde çakmaktaşıdan yongalara rastlanmıştır.

2.21- Uluhan Höyük

Şanlıurfa'nın 80 km doğusunda bulunan Uluhan köyünün içinde yer almaktadır (Harita 1.21). Höyüğün üstünde bir su deposu yer almaktadır. Höyüğün eteklerinde yoğun bir köy yerleşimi bulunmaktadır. Höyüğün kuzeybatı eteğinde Uluhan Hanı da yer almaktadır (Çelik 2017b, 212, res.14). Yapılan incelemelerde Erken Tunç Çağı, Demir Çağı, Roma ve Bizans dönemine ait çok sayıda seramik parçalarına rastlanmıştır.

2.22- Yığınlı (Tilbeşemo) Köyü Doğu Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 80 km güneydoğusunda bulunan Yığınlı köyünün 1 km doğusunda yer alır (Harita 1.22). Tuzak alanı iki bölümden oluşmaktadır. Taşları balık pulu tarzında dizilmiştir. Tuzak alanında 6 adet yuvarlak planlı mevzisi bulunmaktadır. Yüzeyinde yapılan incelemelerde Byblos tipi bir uç parçasına rastlanmıştır.

2.23- Yığınlı (Tilbeşemo) Köyü Güney Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 80 km güneydoğusunda bulunan Yığınlı köyünün 1,5 km güneyinde yer alır (Harita 1.23). Tuzak alanının taşları balık pulu tarzında dizilmiştir. Büyük bir alana sahiptir. Tuzak alanında 3 adet yuvarlak planlı mevzisi bulunmaktadır.

2.24- Yolbaşı Köyü Siluba Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 95 km güneydoğusunda bulunan Yolbaşı köyünün 1 km doğusunda yer alır (Harita 1.24). Tuzak alanının taşları balık pulu tarzında dizilmiştir. Tuzak alanı büyük bir alanı kaplamaktadır. Tuzak alanının giriş kısmı doğuya bakmaktadır. Yüzeyinde yapılan incelemelerde çakmaktaşıdan dilgi ve yongalara, Roma ve Bizans dönemine ait seramik parçalarına rastlanmıştır.

2.25- Yukarı Koçlu Köyü Doğu Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 85 km güneydoğusunda bulunan Yukarı Koçlu köyünün 1,5 km doğusunda yer alır (Harita 1.25). Tuzak Alanı, "Mardin Kanalı" yapıldığında kanal toprağının atım yeri olan bölgede bulunmakta olduğundan doğu alanı toprak altında kalmıştır. "V" şeklinde pek çok köşesi bulunmaktadır. Taşları balık pulu şeklinde tek sıra halinde dizilidir. Büyük bir alanı kaplamaktadır. Yüzeyinde yapılan incelemelerde Neolitik döneme ait kazıyıcılara, uç parçalarına, Roma ve Bizans dönemine ait seramik parçalarına rastlanmıştır.

2.26- Yukarı Koçlu Köyü Kuzeybatı Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 85 km güneydoğusunda bulunan Yukarı Koçlu köyünün 1 km kuzeybatısında yer alır (Harita 1.26). Yığınlı Köyü Doğu Mevkii Tuzak Alanı ile kuzey-güney istikametinde kesişmektedir. Tuzak alanında "V" şeklinde pek çok köşe bulunmaktadır. Taşları balık pulu şeklinde tek sıra halinde dizilidir. Büyük bir alanı kaplamaktadır. Yüzeyinde yapılan incelemelerde Neolitik döneme ait kazıyıcılara ve yongalara rastlanmıştır.

2.27- Yukarı Koçlu Köyü Kuzeydoğu Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 85 km güneydoğusunda bulunan Yukarı Koçlu köyünün 1km kuzeydoğusunda yer alır (Harita 1.27). Tuzak Alanı, Hamzababa köy yolu tarafından ikiye bölünmüştür. Hamzababa köy yolunun doğusunda ise Yukarı Koçlu Doğu Mevkii Tuzak Alanı yer almaktadır. Taşları balık pulu şeklinde ikişer sıra halinde dizilidir. Büyük bir

alanı kaplamaktadır. “V” şeklinde köşeleri bulunmaktadır. 7 adet yuvarlak planlı mevziisi bulunmaktadır. Yüzeyinde yapılan incelemelerde Neolitik döneme ait dilgi parçalarına, kenar kazıyıcılara, ön kazıyıcılara, rastlanmıştır. Ayrıca çakmaktaşıdan bol miktarda üretim artığı bulunmuştur.

2.28- Yukarı Yazıcı Köyü Batı Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 70 km güneydoğusunda bulunan Yukarı Yazıcı köyünün 1 km batısında yer alır (Harita 1.28). Taşları sırt sırta vermiş balık pulu tarzında dizilmiştir. Tuzak alanında 7 adet yuvarlak planlı mevzi bulunmaktadır. Yüzeyinde yapılan incelemelerde çakmaktaşıdan dilgilere, yongalara ve üretim artıklarına rastlanmıştır.

2.29- Zakzuk (Kargılı) Köyü Mevsere Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 52 km doğusunda bulunan Zakzuk köyünün 3 km güneybatısında yer almaktadır (Harita 1.29). Tuzak alanı, Zakzuk köyü ile Keçli köyü arasındaki yol nedeniyle tahrip edilmiştir. Alanından yoğun taş alınmış ve tarıma açılmıştır. Taşları balık pulu şeklinde dizilidir. Yüzeyinde yapılan incelemelerde, Çakmaktaşıdan dilgi ve yongalara ve Levallois uçlara ve orta Paleolitik döneme ait bir iki yüzeyli alete rastlanmıştır.

3- Değerlendirme ve Sonuç

Tektek Dağları'nda yapılan çalışmalarda, ağırlıklı olarak Neolitik dönem ve öncesi dönemlere ait araştırmalar yapılsa da yine de farklı dönemlere ait yeni tespit edilen arkeolojik alanlar da bu araştırma kapsamında incelenmiştir. 2018 yılında daha çok bölgeye özgü tuzak alanları üzerinde yoğunlaşmıştır. Gezilen köyler arasında belirlenen arkeolojik unsurlar üzerine genel bir değerlendirme yapılacak olursa, özellikle tespit edilen yerleşimlerin çoğunda Roma ve erken Bizans dönemi ile Neolitik dönemin yoğun olarak yer aldığı görülmektedir. 2013 yılından bu yana Tektek Dağları'nda sürdürülen çalışmalarda, bölgedeki yamaç yerleşimlerinden anlaşıldığı kadarıyla her dönemde iskânın söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Yerleşimlerde az da olsa, Kalkolitik ve Tunç Çağı seramik parçalarına rastlanmıştır. Bunun dışında ele geçen buluntular, daha çok Paleolitik ve Neolitik döneme ait, çakmaktaşı ve obsidyenden yapılmış dilgi ve yongalar ve bunlardan yapılan aletlerdir. Bir diğer unsur da, saptanan yerlerin günümüzde tarım alanı olarak kullanılmaya devam ettiği ve buna bağlı olarak yerleşimlerin yüzeyindeki mimari unsurların tahrip edilmiş olmasıdır.

2013 yılından bu yana *Tektek Dağları*'nda sürdürülen çalışmalarda, bölgeye özgü yamaç yerleşimlerinden anlaşıldığı kadarıyla her dönemde iskânın söz konusu olmadığı görülmektedir (Güler ve Çelik 2015, 4-6; Çelik 2014a, 313-316; 2016a, 410-412, Res. 1). Bunun dışında ele geçen buluntular, daha çok Neolitik döneme ait, çakmaktaşı ve obsidyenden yapılmış dilgi ve yongalar ve bunlardan yapılan aletlerden oluşmaktadır.

2018 yılında bölgede tespit edilen ve bize göre en önemli buluntular olan yabani hayvanlar için yapılmış tuzak alanlarıdır. Bu tuzak alanlarının bölgede hemen hemen her yerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Genellikle, tuzak alanları Neolitik yerleşimlere yaklaşık 2 km ile 7 km arası mesafededir (Çelik 2016b, 421-425; 2014b, 12-14, Fig. 7-8). Tuzak alanlarının etrafındaki büyük taş bloklar, köylerde yapılan yoğun müstakil ev inşaatları için kullanıldığından, tuzak alanlarının çoğu günümüze kadar sağlam bir şekilde gelememiştir.

Bu tuzak alanlarının, bölgede daha önce çok yoğun olarak bulunan yabani hayvanları avlamak için yapılmış oldukları düşünülmektedir (Çelik ve Tolon 2018, 28-36). Ancak, tuzak alanı taşlarının domino taşı gibi sıralanış şekli nedeniyle çok sağlam yapılmış olduklarından, bu tarz tuzak alanlarının başka hayvanlar için de kullanılmış olabilecekleri akla daha yakın gelmektedir. Tuzak alanlarının benzerlerine Suriye ve İsrail'de rastlanmaktadır (Holzer ve diğ. 2010, Res.1; Chamrade 2016, 386-389, Fig. 123-126, 129).

Sonuç olarak, 2018 yılında Tektek Dağları'nda, toplam 16 gün boyunca yapmış olduğumuz çalışmalar sonucunda 29 yer tespit edilmiştir. 2019 yılında izin çıkması halinde, projemizde planladığımız şekilde Tektek Dağları bölgesinde daha geniş bir alanın taranması ve Neolitik döneme ait yerleşimlerin bağlantılarının araştırılması amaçlanmaktadır.

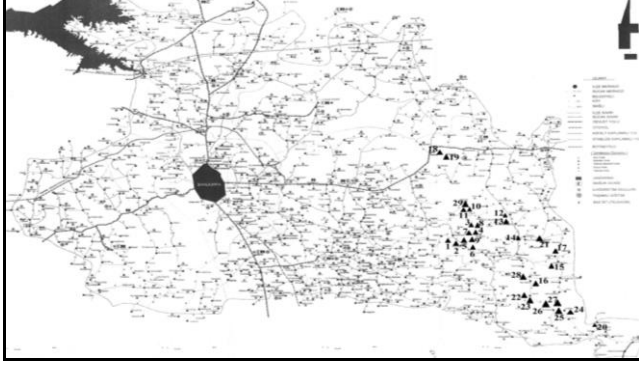
KAYNAKÇA

- CHAMBRADE, M.-L. (2016). *Dynamique spatio-temporelle et Environnement des Sites Néolithiques précéramiques de Syrie intérieure*. Archéologie et Préhistoire. Université de Franche-Comté, <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00926596v1>, Doktora Tezi.
- ÇELİK, B. (2010). "Hamzan Tepe in the Light of New Finds", *Documenta Praehistorica*, Vol.37, Ljubljana, 257–268.
- ÇELİK, B. (2014a). "Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Dönem ve Öncesi Yüzeysel Araştırması, 2013", 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, Gaziantep 02-06 Haziran 2014, C. II*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 311-328.
- ÇELİK, B. (2014b). "Differences and Similarities Between the Settlements in Şanlıurfa Region where "T" Shaped Pillars are Discovered.", *Tüba-Ar*, Vol. 17, Ankara, 9-24.
- ÇELİK, B. (2015). "Şanlıurfa İli Yüzeysel Araştırması", *Belgü*, 2, Ankara, 79-99.
- ÇELİK, B. (2016a). "Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Dönem ve Öncesi Yüzeysel Araştırması, 2014", 33. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, Erzurum 11-15 Mayıs 2015, C. II*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 409-426.
- ÇELİK, B. (2016b). "A small-scale cult centre in Southeast Turkey: Harbetsuvan Tepesi.", *Documenta Praehistorica*, 43, Ljubljana, 421-428.
- ÇELİK, B. (2017a). "Şanlıurfa İli Yüzeysel Araştırması, 2017", *Karadeniz*, Sayı 36, Ankara, 61-75.
- ÇELİK, B. (2017b). "2016 Yılı Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzeysel Araştırması", 35. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, Bursa 22-26 Mayıs 2017, C.I*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No. 179/1, Bursa, 203-223.
- ÇELİK, B. ve A. BİNGÖL. (2016). "Şanlıurfa Province Central District Tektek Mountains Year 2015 Surface Survey." *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kars, Ek 1, 1-20.
- ÇELİK, B. ve K. TOLON. (2018). "Şanlıurfa'da Neolitik Dönem Tuzak Alanları." *Karadeniz*, Sayı 37, Ankara, 28-36.
- GÜLER, M. ve B. ÇELİK. (2015). "Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları." *Belgü*, 1, Ankara, 1-27.
- HOLZER, A.-AVNER, A.-PORAT, N.-HORWITZ, N.K. (2010) "Desert kites in the Negev desert and northeast Sinai: Their function, chronology and ecology" *Journal of Arid Environments*, Sayı 74, 806–817.

Katkı Belirtme

Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na, Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Sayın İbrahim Halil Peltek'e, Eyyübiye Belediye Başkanı Sayın Mehmet Ekinci'ye, Peten

Turizm'den Sayın İffet Özgönül'e ve Dr. Mahmut Tolon'a araştırmalarımıza yaptıkları katkılardan dolayı teşekkür ederiz.

Harita 1. 2018 Yılı Araştırma Alanları.

Resim 1. Karahisar Köyü Güneybatı Mevkii Tuzak Alanı.

Resim 2. Karahisar Harbetsuvan Tepesi Batı Mevkii Kayaaltı Sığınağı.

Resim 3. Karahisar Mınzile Bozey Mevkii Buluntuları.

Resim 4. Karahisar Köyü Mınzile İsmail Yamaç Yerleşimi.

Resim 5. Karahisar Köyü Ulban Güney Mevkii Buluntuları.

Resim 6. Karahisar Köyü Ulban Kuzeydoğu Mevkii Tuzak Alanı.

Resim 7. Karahisar Ulban Mevkii Kayaaltı Sığınağı.

Resim 8. Keçli Tepe Höyüğü Doğudan Görünüm.

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 40, Winter-2018, p. (64-80)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.488659

Research Article

Received: November 27, 2018

Accepted: December 11, 2018

This article was checked by iThenticate.

**TÜRK HARP TARİHİ YAZICILIĞINA VE ASKERİ TARİH-HARP
TARİHİ KONULARINA İLİŞKİN DEĞERLENDİRME**

**EVALUATION ON HISTORIOGRAPHY OF TURKISH WAR AND
THE TOPICS OF MILITARY HISTORY-WAR HISTORY**

**АНАЛИЗ ИСТОРИОГРАФИИ ТУРЕЦКИХ ВОЙН И ВОПРОСЫ
ВОЕННОЙ ИСТОРИИ**

Levent ÜNALP*

ÖZ

Dünya tarihini büyük oranda harpler oluşturmaktadır. Bu nedenle harp tarihini bilmek tarihi daha iyi anlamak ve değerlendirmek açısından önemlidir. Nitekim harp tarihi, tarih biliminin en önemli alt bölümlerinden birini teşkil etmektedir. Geçmişteki harpleri incelemek, sonuçlarına tesir etmiş sebepleri araştırmak, uygulanmış prensipleri değerlendirmek ve bunlardan ders çıkarmak harp tarihinin işi olmaktadır. Türkiye'de harp tarihi yazımı konusunda yetersiz kalındığı aşikârdır. Yetersizliğin çeşitli sebepleri vardır. Askeri arşiv belgelerinin ortaya çıkarılması ve araştırmaya sunulmasındaki eksiklikler bunların başında gelmektedir. Bundan başka, tarihin diğer çalışma alanlarında olduğu gibi harp tarihinin de sadece geçmiş harplerin kronolojik sıralanması veya mevcut kaynakların günümüz Türkçesine çevrilerek yazılması suretiyle yapılmaya çalışılması da diğer bir yetersizliktir. Oysa harp tarihi çalışmalarının günümüze ve geleceğe ışık tutabilmesi için harp tarihi ile ilgili mümkün olduğunca fazla kaynağın analiz ve sentez edildikten sonra akıcı, anlaşılır bir üslupla eser haline getirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma, askeri tarih ve harp tarihi konularına açıklık getirmek amacıyla yapılmıştır. Çalışmada günümüze kadar yürütülen tarih yazıcılığı ve askeri tarih çalışmaları hakkında bilgi verildikten sonra askeri tarih ile harp tarihinin konu ve kapsamı değerlendirilmiş ve sonuç kısmında askeri tarih-harp tarihi çalışmalarının daha etkin yürütülmesi konusunda düşünceler belirtilmiştir. Çalışma için literatür taraması metodu ve nitel araştırma modeli kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Askeri Tarih, Harp Tarihi, Osmanlı Tarih Yazıcılığı, Tarih Yazıcılığı.

* ORCID: 0000-0003-4023-7064 Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi,
unallevant11@gmail.com

ABSTRACT

The World history substantially is made of wars. For this reason, knowing the history of the war is important to understand and evaluate the history better. Thus, war history constitutes one of the most important subdivisions of science history. Examining the past, investigating the causes that affected their results, evaluating the applied principles and learning from them are all the work of war history. It is obvious that Turkey is insufficient in writing war history. This inadequacy has several causes. Uncovering military archive documents and deficiencies in submitting to research are at the top of the list. Furthermore, just like in other work areas of history, Trying to write the war history by putting them in chronological order or by translating the existing sources into today's Turkish are another inadequacies. However, in order for the war history to shed light on the day and the future, As many sources as possible need to be transformed into work after being analyzed and synthesized with a fluent, and an understandable style. This study was carried out to clarify military history and war history. In the study, after giving information about historiography to date and military history work, subjects and scopes of military history and war history were evaluated and at the conclusion thoughts for military history-war history to be more effectively executed are mentioned. Literature review method and qualitative research model are used for the study.

Keywords: Military History, History, War History, Ottoman Historiography, Historiography.

АННОТАЦИЯ

Всемирную историю, в основном определяют войны. С точки зрения исследования истории войн, имеет огромное значение в деле оценки и изучения самой истории. Таким образом, история войн является одной неотъемлемой частью историографии. Сама дисциплина направлена к исследованию истории прошлых войн, итогов, причин, принципов и для выводов. Становится очевидным, что в Турции имеется нехватка научных исследований по изучению истории войн. Поводом этого является несколько причин. Главным из них является пока ещё не до конца выявленные исторические документы из военных архивов. Кроме этого, точно так же, как и в других сферах истории, история прошлых войн изучена в соответствии только хронологического порядка и имеется нехватка полного перевода исторических документов на современный турецкий язык. В то время, как после устранения вышеуказанных недостатков, анализа и сопоставления источников можно получить нужные и значительные труды в сфере изучения истории войн. Это исследование было проведено для пояснения вопросов военной истории и истории войн. В исследовании делается обзор историографии по изучению истории войн и военной истории, оценивается предмет и область обеих дисциплин. В конце статьи даются некоторые рекомендации по поводу эффективного исследования данной области историографии. Для исследования были использованы метод обзора литературы и модель качественного исследования.

Ключевые слова: военная история, история войн, историография.

1. Giriş

Tarih boyunca büyük güçlerden birinin zaferi ya da bir başka büyük gücün çökmesi, çoğu kez ordularının uzun sürelerle yaptığı savaşların sonucunda olmuştur. O nedenle bir

ordunun savaş sırasında nasıl çarpıştığı büyük önem taşımaktadır (Kennedy, 1990: VII). Zira teşkilatlı ve düzenli askeri birliklerin ifadesi olan ordular, tarihin kadim asırları boyunca devlet olarak adlandırdığımız büyük sosyal vahdetin en önemli unsuru olmuştur. Böylece aynı zamanda geniş çaplı bir organizasyonun varlığını da ortaya koyarak, sosyal ve ekonomik çerçevenin belirleyici aktörü özelliği kazanmıştır. Unutulmamalıdır ki modern öncesi (antik) çağda dahi ordu, bir düzeni, bürokratik yapılanmayı, sosyal politikaları, vergi düzenini ve toplum hiyerarşisinin mahiyetini belirlemiştir. Bu haliyle de tarihçilere ilginç ve yeni meselelere ulaşma yolunda hayli verimli bir saha açmaktadır (Emecen, 2008: VII). Dolayısıyla tarih boyunca ortaya çıkmış güçlerin yükseliş ve çöküşlerinin canlı kanıtı olan harplerin tarihini bilmek, her yönüyle incelemek hiç şüphesiz insanlık tarihini anlamaya yardımcı olacak kıymetli veriler sağlamaktadır.

Çok eski olmakla övünen Batı savaş tarzı beş ana temele dayanmaktadır. Bunlar; Doğu'daki düşmanlarına karşı üstün teknolojiye sahip olmak, askerlikte disipline öncelik vermek, tepki dinamiği (kendisine yönelen her tehdide karşı çözüm) geliştirmek, askeri üstünlük sağlamak (güçlü ordulara sahip olmak) ve askeri geleneğin sürekliliğini sağlamaktır (Parker, 2014: 2-11). Bu temel unsurlar içerisinde yer alan askeri geleneğin sürekliliği, askeri usullerin ve savaşlarda kullanılan yöntemlerin gelenekleştirilmesi ile elde edilmiş, bu sayede uygulamada kolaylık ve standartlık sağlanmıştır. Askeri geleneklerin oluşturulması, geliştirilmesi ve sürdürülmesinde özellikle komutan ve stratejistlerin düşünce ve tecrübelerini yazılı eserlerle sonraki nesillere aktarmasının büyük rolü olmuştur.

Şüphesiz Batı'da askeri tarih bu sayede gelişmiş, zamanla bilimsel ve metodolojik temellere oturmuştur. Günümüzde de Batılı siyasetçiler ve askerler, geçmiş muharebe tecrübelerinden azami istifade etmekte, ordular teknolojik gelişimlerin yanı sıra askeri geleneklerini sürdürmeye gayret etmektedir.

Türk milletinin tarihi büyük oranda savaşlardan meydana gelmesine karşın, genel tarih olgusuna paralel olarak askeri tarih anlayışı da geç gelişmeye başlamış ve hala arzu edilen seviyeye ulaşmamıştır. M.Ö. III. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan ve uygulamalarla köklü bir yapıya kavuşan Türk askeri kültürünün bilimsel yöntemlerle sağlam esaslar üzerine inşa edilmesi için mutlaka yeni adımların atılması gerekmektedir. Çünkü Türkiye'de tarih yöntemi konusundaki çalışmalar maalesef az sayıdadır (Acun, 1998: 718). Harp tarihi söz konusu olduğunda ise durum daha olumsuz seviyededir. Başta beş yüz yıllık Osmanlı dönemi olmak üzere, Osmanlı öncesi ve sonrası ile birlikte "Türk askeri tarihi"ne dair Türkiye'nin sivil ve askeri kurumlarında yürütülen araştırma ve öğretim faaliyetlerinin hâlihazırdaki durumuna baktığımızda, alanın hem resmi hem de sivil toplum paydaşlarının ellerini taşın altına bilinçli şekilde koymaktan çok uzak oldukları söylenebilir. Silahlı Kuvvetler bünyesinde "harp tarihi" ya da "askeri tarih" alanında yürütülen faaliyetler stratejik bir planlamaya yönelişten mahrum olduğu için, konvansiyonelleşmiş kabuller üzerinde rutin faaliyetlerin ötesine geçmemektedir (Yıldız, 2012: 15).

Aslında Türkiye'de sivil akademisyenler ve kamuoyu tarafından uzun yıllardır "askerlerin işi" olarak görülmeyle devam eden askeri tarih, strateji, savaş felsefesi, askeri sosyoloji, askeri psikoloji, savaş ekonomisi, askeri hukuk, ordu yönetimi ve organizasyonu gibi disiplinler, sadece Türkiye'de değil NATO'nun en gelişmiş ordularında da askerlerin "üvey evladı" kalmış gözükmemektedir (Gray, 2010: 19). Harp Okulları ve Harp Akademilerine, ancak 2000 ve 2003 yıllarında çıkarılan kanunlarla, askeri tarih alanında yüksek lisans öğretimi yapma imkânı kazandırılmış, bu kurumlar askeri tarih ve askeri sosyal bilimler açısından arzu edilen seviyeye ulaşmamıştır. (Yıldız, 2012: 12).

2. Tarih

Tarihin, geçmiş hakkında bilgi sahibi olmak gibi entelektüel bir merakı tatminin çok ilerisinde, hayata dair bir görüşe sahip olmak açısından da önemli bir yere sahip olduğunu söylemek yanlış olmaz. Tarihçilerin bilimsel ve ideolojik anlayışlarıyla felsefi yaklaşımlarına göre birçok tarih tanımı yapılmıştır. Bununla birlikte bu tanımlar, çoğu zaman birbirini tamamlar nitelikte olup, birçoğunda ortak izahların yanı sıra tarihin farklı yönlerine de işaret edilmektedir (Demircan, 2016: 15).

Bugün kullandığımız “tarih” kelimesi İbranice’de “ay” anlamına gelen “yareks” sözcüğünden gelmektedir (Togan, 1985: 2) ve Türkçeye Arapçadan geçmiş bir sözcüktür. Anlamı ise, hatırlanmaya değer olayların hikâye tarzında anlatılmasıdır (Arar, 1983: 27). Batı dillerinde tarih kelimesinin karşılığı olarak kullanılan “History, İstoria, Historia, İstori” gibi kelimelerin etimolojik incelemesi yapıldığında, bunların Yunanca kökenli olduğu görülmektedir. Somut bir malzeme, bilgi anlamına gelmektedir. İlk defa tarihin babası olarak anılan Herodot (M.Ö.484-M.Ö.425), M.Ö. 440 yılında yazmış olduğu “Herdot Tarihi” isimli eserinde araştırılmış haber ve tarih araştırması anlamında “Historya” kelimesini kullanmıştır (Perk, 1946: 8).

Tarih biliminin öncülerinden kabul edilen ve Pelepones Muharebelerini (M.Ö. 431-404) kaleme alarak öğretici tarih yazıcılığının ilk örneğini veren Thukydides (M.Ö.460-M.Ö.400)’e göre tarih; kişisel deneyimleri artırır, bilgiyi çoğaltır ve bunların doğal sonucu olarak insanı muktedir olmaya götürür. Ona göre bilmek muktedir olmaktır (Aktar, 1983: 121). İngiliz tarihçi E.H. Carr (1892-1982)’a göre tarih; kısaca nedenlerin incelenmesi (Carr, 1980: 11-41), İngiliz askeri strateji uzmanı ve tarihçilerinden Basil Liddell Hart (1895-1970)’a göre; evrensel bir deney (Hart, 2002: 1), Fransız düşünür Jean-Jacques Rousseau (1712-1778)’ya göre ise; birçok şeyler arasından gerçek olanı seçme sanatıdır (Erendil, 1990: 2).

Tarih, en geniş anlamıyla; “insanlığın eylem ve fikirlerinin gelişmesini izleyen bir bilimdir” şeklinde tanımlanabilir (Göyünç, 1983: 121). Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğüne göre ise; “toplumları, milletleri, kuruluşları etkileyen hareketlerden doğan olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bu olaylar arasındaki ilişkileri, daha önceki ve sonraki olaylarla bağlantılarını, karşılıklı etkilenmeleri, her milletin kurduğu medeniyetleri, kendi iç sorunlarını inceleyen bilim” olarak tanımlanmaktadır. “Tarih; insan toplumlarında ve toplumlar arasında meydana gelen olay ve gelişmeleri, yer ve zaman göstererek, neden-sonuç ilişkileri içerisinde inceleyen ve değerlendiren bilimdir” (Uçarol, 2000: 1).

Tanımlardan da anlaşılacağı gibi tarih, insanların faaliyetleri sonucunda meydana gelen olaylarla ilgilenir. Bu nedenle tarih, geçmişte yaşanmış olaylar dizisi değil, “insanların düşüncelerinin ifadesi olan ve zamanla ortaya çıkan olayları; insanların yönlendirdiği sosyal gelenekleri konu edinir” (Kütükoğlu, 1997: 3).

Bir milletin yaşam öyküsü olan tarihini bilmesi, o millete zaman boyunca kendisini öteki milletlerden ayıran özel benliğinin nasıl oluştuğunu, neleri başarıp neleri başaramadığını, bunun nedenlerini aydınlatarak kendisini gerçekçi ölçülerle değerlendirebilmesini, öteki uluslar arasındaki yerini öğretir (Gökberk, 1983: 320).

İnsan topluluklarının ilk kaynağı olarak adlandırılacak tarih, bugün sadece “geçmiş” ile uğraşan bir bilim olmaktan ziyade, ulusların ve uluslararası ilişkilerin siyasi, ekonomik, sosyal, askeri gelişmelerini inceleyen dinamik bir bilim olmuştur. Bu yönleriyle de tarih, bütün bilimlerin temeli sıfatını kazanmıştır (Uçarol, 2000: 2).

3. Tarih Yazıcılığı

Tarih yazıcılığı üstün bilgi ve tecrübe ile yoğun çaba gerektirdiğinden oldukça zor bir maharettir. Bununla birlikte, sonraki nesillere bırakılacak en değerli miras olan tarihi

gerçekleri gün yüzüne çıkarma adına çok önemli ve gereklidir de. Mustafa Kemal Atatürk "İnsan tarihin manasını ancak olgun bir yaşa eriştikten sonra anlıyor. Ve tarih ancak bu yaştan sonra yazılabilir. Çok arzu ederdim ki birkaç arkadaşla beraber hayatımızdan geri kalan zamanı tarih yazmakla geçirelim" sözleriyle tarih yazıcılığına olan heves ve düşüncülerini ifade etmiştir (Depsen, 2008: 85).

Herodotos'la (MÖ 460-395) başlatılan tarihçilik ve tarih düşüncesi zaman içinde değişim geçirmiştir. Çünkü tarihe verilen değer ve tarih kavramına yüklenen anlamda dönemlere göre beliren farklılaşmalar meydana gelmiştir (Şimşek, 2013: 1). Tarih, her dönemin/ devrin/ zamanın ruhuna uygun şekillenmiştir. Örneğin eski Yunan'da Hekataios (MÖ 560-480) ve Herodotos'da olduğu gibi bir seyyah edasıyla, farklı toplum ve coğrafyalara ait yaşantı ve kültürler hakkında bilgi verirken ve geçmişe ilişkin olayların ve hikâyelerin anlatımı şeklinde kendini gösterirken (Gezgin, 2014: 16) Roma'da, ünlü hatip Cicero'nun (MÖ 106-43) vurguladığı gibi konuşmacının belagatine, hasametine (dil oyunları-retorik) malzeme olarak anlaşmıştır (Breisach, 2009: 84-85).

Ortaçağ'da, hem Avrupa'da hem de İslam coğrafyasında dinsel bir amaç için, genelde salt aktarım biçiminde kendini göstermiştir. Concorcet (1743-1794) ve Voltaire (1694-1778) ile gelişen rasyonel tarih anlayışı ve betimsel tarih yazımı, Fransız İhtilâli'nin ortaya çıkardığı ulusçuluk akımı sayesinde tüm bilgi alanları arasından seçilerek "başköşeye" oturmuş, her devletin "şanlı", "en eski" ve "büyük" geçmişini ortaya çıkarma çabasına sağladığı katkı kadar da önemini korumuştur (Şimşek, 2013: 2).

August Comte (1798-1857) tarafından 1830-1848 yılları arasında yayınlanan pozitivism ile modern bilimlerin daha da sistematikleşerek önem kazandığı görülmüştür. Tüm disiplinler gibi tarih de pozitivist bir temelde gelişerek bilim kategorisine dâhil olmak istemiştir. Bu süreçte ulusçu düşüncelerden de etkilenecek kendine yeni bir çalışma alanı bulan tarih, aynı zamanda pozitif bir bilim alanı olma mücadelesine girmiştir (Breisach, 2009: 342).

XX. yüzyıl boyunca siyasi dalgalanmalardan fazlasıyla etkilenen tarihçiliğin yaygın olarak her dönem iktidarıyla gerçekleşen yakın teması, eleştirel bir akademi kurulmasını zorlaştırmıştır. 1945 sonrasında başta ABD olmak üzere Avrupa kıtasında disiplinler arası çalışmalar yapmanın gereği anlaşılmıştır (Şimşek, 2013: 4).

3.1 Osmanlı Döneminde Tarih Yazıcılığı

Osmanlı Tarih yazımının doğuşu hakkında tartışmalarda çoğu, Osmanlıların tarihlerini ancak XV. yüzyıl sonlarında yazmaya başladıklarını belirtir. Gerçekten de o dönemden kalma, birçoğu basitçe Tevarih-i Al-i Osman başlığını taşıyan bir hayli el yazması vardır. Bu eserler Osmanlı Devleti'nin XIV. yüzyılın başlarında doğuşundan itibaren II. Mehmed'in yönetiminde İstanbul (Konstantinopolis)'un fethiyle imparatorluk statüsünün onaylanmasına kadar büyümesini geriye bakışla anlatır. (İnalçık, 1962: 152-167).

Daha çağdaş mahiyette sayılabilecek tarih yazımına, genellikle Fetret Devri denilen 1402-1413 İç Savaşı sonrasında başlanmıştır. 1402 Ankara Savaşı'nda I. (Yıldırım) Bayezid esir düşmüş, imparatorluğunun Timur tarafından parçalanışına tanık olmuş ve sonunda Timur'un ordularının doğuya dönmeye başladıkları sırada esarete ölmüştür. Timur oradan ayrılmadan önce I. Bayezid'in oğullarından birkaçını kendisine vassal tanımış ve onlara babalarının topraklarından kalan yörelerde hükmetme hakkı vermişti. Bu oğullardan biri olan Mehmed, zamanla kardeşlerini eleyip üste çıkmıştı. Bu mücadeleyi anlatan Ahvâl, öyküyü kazananın bakış açısıyla anlatır. Özgün durumuna çok yakın bir biçimde günümüze kalmış en eski Osmanlı tarihi belgelerden biridir ve Osmanlı tarihindeki olayları betimleyen tek kaynaktır (Kastritsis, 2014: 2).

Osmanlı tarih yazıcılığı, köken olarak Arap ve Fars kroniklerine, muhteva olarak Ortadoğu devlet ve toplumlarındaki nasihatname geleneğine bağlıdır (Ortaylı, 2011: 85). Dolayısıyla Osmanlıda tarih yazıcılığı uzun yıllar esas itibarıyla İslam tarih yazıcılığının devamı niteliğinde olmuştur. Bununla birlikte altı yüzyıllık dönemde tarihçiliğin her türünde büyük gelişme gösterildiği de aşikârdır. Önceleri şehname, gazavâtnâme, menakıpname türünde başlayan tarih yazıcılığı; vekâyi'nâme, teşkilat, tarihi coğrafya, biyografi, seyahatname veya Tevârih-i Âl-i Osman türünde eserlerle devam etmiştir (Yolalıcı, 2008: 476).

Ancak tarih yazıcılığindeki çeşitliliğe rağmen dünya tarihçilerinin eserlerinden ve arşiv belgelerinden etraflıca yararlanma, tarihin yan dallarına müracaat etme, tarihi malzemeyi sağlam bir eleştiri süzgecinden geçirerek olayların sebep ve sonuçlarına inme gibi bilimsel tarihi metotlarının uygulanmaya başlaması için XIX. yüzyılı beklemek gerekmiştir. Buna rağmen Türklerde tarih yazıcılığında değişimin ilk izleri XVIII. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmıştır (Hayta ve Ünal, 2013: 137-138). Yani resmi niteliğiyle Osmanlı tarih yazımı, saray vakanüvisliği makamının oluşturulduğu XVII. yüzyıl sonlarına değin varlık kazanamamıştır (Fleischer, 1994: 246). Kuşkusuz bu arada yerli bir Türkçe tarihyazım geleneği vardı. XV. yüzyılın sonlarıyla XVI. yüzyılın başlarında Aşıkpaşazade ve Neşri gibi tarihçiler kısmen halk öykülerine ve yazarı belirsiz derlemelere dayanan, düz bir üslupla yazılmış Tevârih-i Al-i Osman türünde ürün vermeyi sürdürmüşlerdi (Fleischer, 1994: 247).

XVIII. yüzyıl başlarından Osmanlı Saltanatı'nın sonuna kadar Divan-i Hümayun'a bağlı olarak vakanüvislik kurumu, diğer bir deyişle merkez teşkilatına bağlı resmi devlet tarihçiliği oluşturulmuştur (Kütükoğlu, 1992: 36). Bazı tarihçiler vakanüvisliğin Abdurrahman Abdi Paşa ile başladığını öne sürerlerse de, merkez teşkilatına bağlı bir görev olarak Naima Mustafa Efendi ile başladığı kesindir (Özcan, 1992: 36). Bu kuruma atanan vakanüvisler, devirlerinin olaylarını birbirinin devamı olarak kaleme almış, böylece kesintisiz bir tarih kaynağı sunmuşlardır. Sayıları toplam 29'u bulan ve önceleri ne işittilerse, ne buldularsa yazan vakanüvisler XIX. yüzyıldan itibaren arşivlere inme imkânı da bulmuşlardır. Nitekim bu yüzyılda gerek Cevdet Paşa, gerekse Abdurrahman Şeref belirtilen nedenle mükemmel tarih eserleri kaleme almıştır (Yolalıcı, 2008: 476). Ancak bu iyi örneklerin yanı sıra bazı dönemler vakanüvis tayinindeki keyfilikler, övgü dolu metinlerin hazırlanmasına da sebebiyet vermiştir. Bütün kusurlarına rağmen vakanüvisler iki yüzyıla yakın bir zaman devlet merkezini ilgilendiren olayları tespit ve tasvir ederek günümüz tarih araştırmacılarına çok değerli bir malzeme külliyatı bırakmışlardır (Öztürk, 1999: 260).

Osmanlı tarihçiliğinde şu üç ana özelliği görmemiz mümkündür: Vakanüvislik, XVIII. ve XIX. yüzyılları kapsayan bir Divan-ı Hümayun memuriyetidir. Tarih yazıcılığı, toplumda var olan ideolojinin, hatta resmi ideolojinin ve bildirgeciliğin ihtiyaçlarına cevap vermiştir. En önemlisi Osmanlı tarih yazıcılığı bir üslup, bir edebiyattır ve müverrihin en çok meşgul olduğu, en maharetli olduğu düzey budur. Kuşkusuz Tanzimat Dönemi sonlarına kadar her tarih yazıcı bu üç özelliği temsil etmemiştir, resmi görüş dediğimiz ise bir kalıp düşünce değildir (Ortaylı, 2011: 81-82).

XVIII. yüzyılda Osmanlı toplum hayatında önemli değişme ve gelişmeler yaşanmış; 1727'de İbrahim Müteferrika'nın gayretleri ile resmi matbaanın kurulması birçok tarih kitabının da basılmasına neden olmuştur (İpşirli, 1999: 252). Bu yüzyıldaki sosyal gelişme ve değişimler kısa sürede tarihçiler ve kaynaklar üzerinde de etkisini göstermiştir. Daha önceleri takrir şeklinde birkaç örneğine rastlanmasına rağmen, ağırlıklı olarak XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa ile diplomatik ilişkilerin giderek yoğunlaşması, sefaretname

adıyla yeni bir tarih kaynağının oluşmasına zemin hazırlamıştır (Unlat, 1992: 43). Bazılarında pek yararlı olmayan bilgiler yer almasına karşın sefaretnameler uzun yıllar Osmanlılar için dış dünyayla ilgili bilgi veren tek kaynak olma özelliğini taşımışlardır (İpşirli, 1999: 252) (Yolalıcı, 2008: 476).

XIX. yüzyılın öncesinde Osmanlı tarihlerinde bazı coğrafi tasniflerin yanı sıra, bireysel hanedanların yükselişlerine ve çöküşlerine dair kronolojik sıralamalar yaygındı. XIX. yüzyıl boyunca monarşinin bir yönetim biçimi olarak itibar kaybetmesi, bireysel hanedanların da artık meşru egemenliklerinin sorgulanır olması, onlarla yakından ilişkili olan tarih yazımı uygulamalarından kopmayı kolay ve doğal hale getirmiş ve Osmanlı tarih yazımında geleneksel olarak yeğlenen modellerin modası geçmiştir. Osmanlı düşüncüsü, Osmanlı tarihinin çizgiselliğine ve tekilliğine inanmaktan yavaş yavaş uzaklaşmış ve Osmanlı başarılarının dünya tarihi için merkezi bir önem taşıdığı varsayımını, önceleri kadar kolayca kabul eden tarihçilerin sayısı azalmıştır (Karateke, 2014: 156-157).

Batılılaşma süreci çerçevesinde tarihçilikteki gelişmelerin Avrupa'da görev yapan Osmanlı diplomatlarının etkisi ile gerçekleştiği, bunun Osmanlı tarihçiliğinin modernleşmesine önemli katkısının olduğu kabul edilse de Türkiye'de modern metodolojiye ilişkin ilk çalışmanın, bir vakanüvis olan Şanizade Mehmet Ataulah'a (1771-1826) ait olduğu söylenebilir (Oral, 2006: 65-66).

Osmanlı tarihçiliğinde XIX. yüzyılın yeni bir dönemin başlangıcı olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Bu yüzyılda bir taraftan klasik Osmanlı geleneğine bağlı olarak eserler verilmeye devam edilmiş, diğer taraftan yeni türler ve denemeler ortaya konulmuştur ki vakanüvisler arasında yer alan Şanizade'nin tarihi ve özellikle 12 ciltlik Cevdet Tarihi bunların başında gelmektedir. Batı dillerini iyi derecede bilen ve 1819'da vakanüvisliğe atanan Şanizade, sadece olayların sıralamasını değil, Avrupa'daki parlamentolar, şehirler, sigorta ve karantina sistemlerini de kaleme alarak Avrupa tarihi kadar eski Yunan ve Roma tarihlerini de bildiğini göstermiştir. Bu yüzyıl geleneksel vakanüvisliğin sınırlarını aşarak daha fazla iz bırakan başka bir tarihçiye de tanık olmuştur. Bu kişi, tarihçilikte XVI. yüzyıl başlarında Kemal Paşazade, XVII. yüzyıl ortalarında Kâtip Çelebi gibi XIX. yüzyılın dönüm noktası olacak Cevdet Paşa'dır. Onun bilhassa yaşadığı devrin bir aynası niteliğindeki Tezakir ve Maruzat adlı eserleri hatırat türünün ilk ve en önemli örneklerindedir. Cevdet Paşa, tarih kaynaklarını çok iyi tahlil ederek tenkit süzgecinden geçirmiş ve iyi bir terkiple eserlerini vücuda getirmiştir (İpşirli, 1999: 252-253) (Alpugan, 1999: 253) (Oral, 2006: 66) (Tekeli ve İlkin, 1999: 176-177).

Tanzimat döneminden itibaren bir yandan eski usulde tarih eserleri tertip edilirken diğer yandan Avrupa usulünden ilham alınarak tamamen modern tarzda eserler hazırlanmıştır (Kuran, 1996: 113) (Acura, 1932: 592).

XIX. yüzyılda özellikle Avrupa'da tarih yazımının belirleyici niteliği, dönemin siyasal ve toplumsal konjonktürünün en mühim olayı olan milli devletlerin doğuşudur. XVIII. yüzyılın sonlarında ilk defa Amerikan ve Fransız devrimleriyle açık bir biçimde ifade edilen modern millet kavramı ile birlikte tarih yazımı, dünyanın pek çok yerinde milletleşme sürecine eklenerek gelişmiştir. Tarih yazımı ve milliyetçilik arasındaki bu ilişki, o dönemden itibaren milli devletlin en önemli ideolojik araçlarından biri olmuştur (Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye 1318, 1900: 496-501). Osmanlı Devleti'nde ise Tanzimat döneminde tarihin kazandığı ideolojik içeriğin belirleyicisi her şeyden önce Osmanlılık siyaseti olmuştur (Taştan, 2010: 552-556).

1860'lardan sonra tarih yazıcılığında farklı bir ideoloji olan "Türkiye Türklerindir" düşüncesine ait eserler ortaya konmuştur (Kuran, 1996: 13). Bununla birlikte XIX. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinde, geleneksel hikâyeci tarih anlayışının da güçlü biçimde devam ettiği

görülmüştür. Modern tarih yazıcılığı açısından bir geçiş dönemi olmasına rağmen bizde XIX. yüzyıl tarihçiliği kişiselikten de kurtulamamıştır. Tüm eksiklerine rağmen bu yüzyıldaki gelişme ve değişim tarihçilik adına gelecekte önemli etkiler meydana getirmiştir (Arar, 1983: 33).

3.2 Askeri Tarih Çalışmaları

Tarihçi Ahmet Refik Altınay (1881-1937) mütareke döneminde, İstanbul'da yayınlanmaya başlayan Ümit Dergisi'nin 6 Aralık 1919 tarihli ilk sayısına yazdığı "Tarih-i Harbimiz" başlıklı yazısında Avrupa milletleri içinde harp tarihi yazılmamış tek milletin Türkiye olduğundan yakınmıştır (Arar, 1983: 33).

Osmanlı Devleti'nde tarih konusu uzun süre anlaşılammıştır. Devlette tarih anlayışı uzun süre hanedanın geçmişi, yani Osmanlı soyunun tarihi şeklinde olmuştur. Devlet esasen çok uluslu bir topluluğa sahip olduğundan, Türk tarihine önem verilmemiş, daha çok Osmanlı Hanedanı üzerine yapılan bir tarih anlayışı sürdürülmüştür. 1786'da meydana gelen Fransız İhtilali'ndan sonra, Napoleon'un harpleri sırasında körüklenen ve filzlenen milliyetçilik cereyanları, Osmanlı Devleti'nin tebaasını oluşturan milletler üzerinde etkiler yaparken, egemen unsur Türkler uzun süre bu akıma yabancı kalmışlardır. Durum böyle olunca, Türk Milleti için milli tarih ve bu tarih içinde askeri tarih de uzun süre filzlenip gelişme imkânı bulamamıştır.

Sultan II. Mahmut döneminde 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, Avrupa askeri teşkilatını Türk ordusunda kurma eğilimi güçlenmiş; özellikle Fransız ordusuna benzer teşkilatın kurulmasına çalışılmıştır. Fransızların 1870-1871 Savaşı'nda Almanlara yenilmesinden sonra, siyasi dalgalanmalara uyularak Prusya ordusu örnek alınmaya başlanmıştır (Erendil, 1990: 11).

Sultan II. Abdülhamit, bir süre tereddüt ettikten sonra 1882 yılında dost saydığı Alman Şansölyesi Bismarck'a başvurarak askeri uzmanlar istemiştir. Aynı yıl çeşitli ordu sınıflarına mensup yüksek subaylardan kurulan ve başkanlığını Süvari Albayı Köhler'in yaptığı bir Alman heyeti İstanbul'a gelmiştir. Bir yıl sonra da Osmanlı ordusunda uzun müddet hizmet edecek olan Colmar von der Goltz (Golç Paşa), (*Feldmareşal, Türk Müşiri. 1870-1871 Alman-Fransız Savaşı'na katıldıktan sonra 1883'te Türkiye'de görev almış; Genelkurmay Harp Tarihi Şubesinde çalışmış; Genelkurmay II. Başkanlığında, askeri öğretim kurumlarında, Türk ordusunun ıslahında görev yapmış; 1911'de Alman ordusuna katılarak Feldmareşal olmuş; 1914'de Türk Umumi Karargâhi'na atanmış; Türk 1'nci ve 6'ncı Ordu Komutanlıklarında bulunmuş; 1916 yılında Bağdat'ta ölmüştür.*) gelmiş ve heyet başkanı olmuştur (Karal, 1962: 366).

Alman heyet başkanı Colmar von der Goltz, adını birçok askeri eğitim kurumunda yaptığı reformlarla duyurmuştu. Almanya'da bulunduğu sırada harp tarihi okutmuştu ve askeri tarih konusunda uzmandı. Berlin Askeri Üniversitesi'nde askeri tarih öğretmenliği yapmış ve bu dersleri aynı zamanda Alman İmparatoru'na da vermişti (Goltz, 1970: 21). Türkiye'deki askeri kurumlarda uygulamalı çalışmalarıyla (tatbikat, atış, harp oyunu vb.) tanınmıştı. Goltz 1907'de Harp Akademisi'nde (Erkan-i Harbiye Mektebi) tabiye ve harp tarihi derslerini nazari ve uygulamalı (tatbiki) olarak okutmuştu. 1846 yılında kurulan Harbiye'de, bir yıl sonra kurmay subay yetiştirme kararı alınmış ve 1865 yılında yapılan ıslahatla harp tarihi dersleri (Tarih-i Harp, Muharebat-i Meshure Munakasati adıyla) programlara sokulmuştu (İşkora, 1966: 13). Dolayısıyla modern anlamda Türk askerî tarih çalışmaları XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren ıslahat hareketleri ile başlamıştır. Alman Mareşali Von Moltke, 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'ne dair "The Russians in Bulgaria and Rumelia in 1828 and 1829" adlı eseri yazarak Türk askerî tarihine hizmet eden ilk askerî tarih yazarı olmuştur. Bu eser İngilizce olarak 1854'de Londra'da yayımlanmıştır.

Moltke'den sonra Von der Goltz "1897 Osmanlı-Yunan Harbi" adlı eseri yazmıştır. Aynı dönem (19'uncu yüzyılın ikinci yarısı) Türk askerî tarih yazarları arasında en önemli yeri Gazi Ahmet Muhtar Paşa tutmuştur. Keçecizade İzzet Paşa, Mehmet Nihat Bey, Baki Vandemir, Fahri Belen, Mahmut Muhtar Paşa gibi şahsiyetler de bu konuda önemli eserlere imza atmışlardır.

Sonuç olarak Türkiye'de teşkilatlı askeri tarih çalışmaları, askeri alanda gerçek anlamda yapılan ıslahat hareketlerine paralel olarak, özellikle Osmanlı-Prusya işbirliği ile başlamıştır. Bu konudaki öğretim öncelikle İstanbul'daki Harp Okulu (Harbiye) binasındaki Harp Akademisi (Erkan-i Harbiye Mektebi)'de ele alınmış ve önemi kavranmıştır. Bununla birlikte buradaki askeri tarih (harp tarihi) sadece bir ders konusu olmuş ve kurmay subayların fikren yetiştirilmesine yardımcı olmuştur.

Askeri tarihin teşkilat halinde ortaya çıkışı Birinci Dünya Savaşı içerisindeki ki, bu dönem Osmanlı Devleti'nin Almanya ile işbirliği yaptığı döneme rastlar. 29 Mart 1916 tarihinde İstanbul'da Karargâh-ı Umumi (Başkomutanlık-Genelkurmay)'nin 16'ncı Şubesi olarak "Tarih-i Harp" adıyla kurulmuştur. Bu teşkilatla askeri tarih olaylarına ait belgeler toplanarak arşiv oluşturulmaya başlanmıştır. Bu teşkilat kurulduktan sonra 1917'de "Harp Cerideleri ile Vesaik-i Harbiye Dosyaları Hakkında Talimat" (Harp Cerideleri ile Harp Belgeleri Dosyaları Hakkında Yönetmelik) çıkarılmış ve askeri tarih çalışmaları yönlendirilmeye başlanmıştır. Şube, 10 Kasım 1916'da Erkan-ı Harbiye-i Umumiye (Genelkurmay)'nin 8'inci Şubesi haline dönüştürülmüş ve olaylara ait belge tasnifine başlanmıştır. Olayların gruplandırılmasında; "Balkan Harbinden Önceki Harpler", "Balkan Harbi", "Birinci Dünya Harbi", "Sağlık Harp Tarihi", "Veteriner Harp Tarihi" ve "Arşiv" başlıkları saptanmıştır.

Genelkurmay Tarih-i Harp Şubesi 3 Temmuz 1920 yılında "Tarih-i Harp Tahrir Heyeti" (Harp Tarihi Yazma Kurulu) adıyla askeri tarih çalışmalarını sürdürmüştür. Kurul 1921'de "Tarih-i Askeri Encümeni", 1922'de "Tarih-i Harp Şubesi" olmuştur. Şube, 1926 yılında "Harp Tarihi Dairesi"ne dönüşmüştür. 1944 yılında Genelkurmay Başkanlığına bağlı "Harp Tarihi ve Coğrafya Encümeni", 1951'de "Harp Tarihi Dairesi" olan teşkilat, 1956'da Ankara'daki mevcut binasına taşınmıştır. 1978 yılında "Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı" adını alan teşkilat Türk Silahlı Kuvvetleri'ne askeri tarih konularında destek sağlamıştır (Erendil, 1990: 13-15). Başkanlık, Kasım 2011 itibarıyla "Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı" adını almıştır.

1916'dan günümüze Genelkurmay ATASE Başkanlığınca; Askerî Mecmua (1926-1948), Ordu Dergisi (1948-1961), Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (1952-1973), Silahlı Kuvvetler Dergisi (1919-), Harp Tarihi Belgeleri Dergisi (1973-1978), Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (1978-2004), Askerî Tarih Bülteni (1976-2002), Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (2003-), Kahramanlık Menkıbeleri Dergisi (1969), Savaş Menkıbeleri Dergisi (1973-1974), Atatürk Haftası Armağanı (1974-), Güncel Konular (1980-1989), Stratejik Etütler Bülteni (1967), Stratejik Etütler Dairesi Bülteni (1967-2001), Stratejik Araştırmalar ve Etüt Bülteni (2001), Stratejik Araştırmalar Dergisi (2003-) adıyla süreli yayınlar yapmıştır.

Kuruluşundan bugüne ATASE Başkanlığı tarafından Türk askerî tarihine ışık tutacak 600'den fazla kitap, kitapçık, broşür ve katalog yayımlanmıştır. Bu yayınlar; "Atatürk Serisi, Osmanlılar Dönemi, Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi Serisi, Balkan Harbi Serisi, Çanakkale Harbi Serisi, Birinci Dünya Harbi Serisi, Türk İstiklal Harbi Serisi, İkinci Dünya Harbi Serisi, Devletler Arası İlişkiler Serisi, Türk-Ermeni İlişkileri Serisi, Muhtelif Konularda Bildiriler, Muhtelif Konularda Broşürler, Strateji, Diğer Konular" olmak üzere 13 konu başlığı altında sınıflandırılmıştır.

4. Askeri Tarih

Askeri tarih, özellikle her kıtada cereyan eden ve neredeyse bütün insanlığı etkileyen bir dizi muharebelerden oluşan Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra önem kazanmaya başlamış ve genel tarih içinde kendine özgü bir anlayışa dönüşmüştür. Bilginin çoğalması ve uzmanlaşma ile birlikte genel tarihin içinden doğarak, özel tarih kapsamında gelişmeye başlamıştır. Ancak dikkat çeken husus, tarih de dâhil olmak üzere bilimlerin sınıflandırılmasında herkes tarafından kabul edilen bir ayırımın olmadığı, bu konuda bir görüş birliğinin bulunmadığıdır (Turan, 1983: 22).

Savaşlarda görünürde karşı karşıya gelen askeri güçler olsa da aslında savaşan unsurlar karşılıklı milli güç unsurlarının toplamıdır. Askeri gücü oluşturan ve onu destekleyen unsurlar; personel gücü, silah ve donatım, teşkilat, sevk ve idare, coğrafya ve arazi, halkın askerliğe karşı olan sevgisi, ulusal birlik ve beraberlik, ekonomik durum, endüstri, teknolojik imkânlar, lojistik destek vb. dir (Mütercimler, 2006: 336). Dolayısıyla savaş sadece muharebelerden oluşmamaktadır. Askeri gücü destekleyen malzemelerin ve silahların üretilmesi, askeri coğrafyanın tetkiki, ulusal kaynakların bu maksada uygun olarak kullanılması da savaşın kapsamına girmektedir. Ayrıca savaş, pürüzsüz bir şekilde halledilen ve sonuçları tam olarak çıkarılarak herkes tarafından anlaşılabilen bir olgu da değildir. Bu nedenle askeri tarih/harp tarihi incelemelerinin her zaman anlaşılması zor olan ve şüpheli olarak adlandırabilecek bir yanı bulunmaktadır. Örneğin komutanların kişisel özellikleri ve savaş esnasındaki hareket tarzları bu şüpheli durumlardan biridir (Harp Tarihine Methal, 1969: 3).

Askeri tarih “Askerler ve askerlikle ilgili her türlü olay, konu ve sorunları; ulusal gücün oluşumunu etkileyen faktörlerin, ulusal stratejinin öngördüğü hedeflerin veya bu güçleri dengeleyen otoritenin ve idealin yarattığı olanakların ışığı altında, tarih metoduna uygun biçimde inceleyen ve bu aşamada ağırlıklı olarak askeri sonuçlara varıp, her seviyede komuta kadrosunun örnekleme yoluyla sağlıklı karar verebilmesine katkıda bulunan bir tarih dalıdır” (Aktar, 1983: 3). Başka bir tanımda askeri tarih; “barışta ve seferde, milli strateji ve milli güçle ilişkili olarak muharebeler de dâhil, askeri olayları inceleyen ve askeri stratejiye ışık tutan bir tarih dalıdır” şeklinde açıklanmıştır (Erendil, 1990: 8).

Askeri tarih sadece askerler için değil, tüm toplum için önemlidir. Çağımızın simülatif harp oyunları ve harekât analizleri ne kadar faydalı olursa olsun, bir subayın savaşın insani mahiyeti hakkında fikir sahibi olması için askeri tarih mütalaasına ihtiyacı vardır. Silah tedariki, strateji, kuvvet geliştirme, askeri teori ve doktrin gibi savunma politikasının başlıca alanlarında karar verecek olanların kamu aleyhine kısa vadeli çözümlerden kaçınmaları da, askeri tarihin hem resmi yetkililere hem de kamuya sağlayacağı faydalar arasındadır (Kiszely, 2008: 27-32).

Günümüzde savaş büyük bir değişim içine girmiştir. Konvansiyonel savaşlar çoğunlukla yerini siyasi ve psikolojik unsurların askeri unsurlara daha fazla ağır bastığı savaşlara bırakmaya başlamıştır (Gray, 2000: 221). Dolayısıyla savaş kavramından sadece silahla yapılan mücadelenin anlaşılması gerekir. Modern savaşın diplomatik, ekonomik, psikolojik ve askeri olmak üzere dört yönü vardır (Edward, 2003: 136). Ayrıca bugün güvenlik kavramı, savunma kavramının önüne geçmiştir. Oluşan risk ve tehditler, hem özellikleri hem de çeşitlilikleri itibarıyla çok geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Güvenlik kavramı; ülke toprakları kadar ekonomik menfaatlerin ve refahın güvenliği, ülkenin istikrarının korunması, vatandaşların terörizme, uyuşturucu trafiğine, kaçakçılık, şiddet olaylarına karşı güvenliği gibi geniş spektrumlu bir anlayışı da ifade etmektedir.

Tüm bu gelişmelerin neticesi olarak askeri tarihin kapsamı da günümüzde çok genişlemiştir. İlk kullanıldığında daha ziyade harp tarihi anlamında kullanılmasına rağmen, zamanla harp tarihi dışında askeri güç ve askeri gücün ilişkili olduğu diğer milli güç unsurlarının da konu kapsamına dâhil edilmesiyle artık askeri tarih yeni bir ilim dalına dönüşmüştür. Bu yönü ile artık askeri tarih harp tarihi ile sınırlamak mümkün değildir. O halde günümüz ve gelecekte öğretim ve eğitimde birlikteliği sağlamak, giderek daha da uzmanlaşma ihtiyacı duyan askeri tarih için alt sınıflandırmayı oluşturmak için yeni bir bölümlenme yapılması gerekmektedir.

Harp tarihinin askeri tarihin bir alt bölümü olduğu tespitinden hareketle askeri tarihi; *harp tarihi* ve *askeri sosyal tarih* olarak ikiye ayırmak uygun olacaktır. Bu tasnif içerisinde harp tarihi başlığı altında, bugüne kadar bilindiği ve anlaşıldığı şekliyle; savaşların, savaşlarda kullanılan askeri harekât, taktik ve tekniklerin, harbin sebepleri, gelişimi ve sonuçlarının incelenmesinin, harp tarihinin konuları dışında kalan diğer askeri tarih konularının askeri sosyal tarih başlığı altında ele alınmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Askeri tarih yazma faaliyetinde uyulacak yöntem, temelde genel tarih metodolojisinden farklı değildir. Buna göre;

1. Araştırma konusunun tanımlanması ve konunun sınırlanması
2. Kaynaklardan Bilgi ve Belge Toplanması
3. Belge ve Bilgilerin Geçerliliğinin Sınanması (Dış Tenkit)
4. Belge ve bilgilerin Güvenilirliğinin Sınanması (İç Tenkit)
5. Yargılara Ulaşılması (Yorumlama)
6. Yargıların yeniden gruplandırılması (Sentez)
7. Yazım, sırasına uygun yazmak uygun olacaktır.

Askeri tarih incelemesinde esas, tıpkı genel tarihte olduğu gibi, geçmişi mukayeseli bir sentezle en doğru biçimde araştırmak ve bu sentezden günümüz ve gelecek için sonuçlar çıkararak ilgililerin kararlarına ışık tutup yararlı olmaktır (Aktar, 1983: 4).

4.1 Askeri Tarihin Konuları

Askeri tarihin konuları, özellikle kendi çerçevesi içindekiler ve ilişkisi nedeniyle ortaya çıkabilecek konular olmak üzere iki başlık altında toplanır. Askeri Konular:

1. Topyekûn harp
2. Askeri strateji
3. Muharebeler
4. Taktik
5. Teşkilat
6. Silah sistemleri
7. İstihbarat
8. Askeri personel konuları
9. Seferberlik ve lojistik
10. Moral
11. Askeri coğrafya ve topografya
12. İhtilaller/Darbeler
13. İsyandar/Ayaklanmalar ve bastırılması
14. Sıkıyönetim
15. Askeri arşiv ve müzeler
16. Askeri hukuk/Harp hukuku
17. Askeri sosyoloji
18. Askeri psikoloji

19. Harp ekonomisi
 20. Harp felsefesi
- Askeri Tarihle İlişkili Konular:
1. Jeopolitik
 2. Jeostrateji
 3. Milli strateji
 4. Milli güç
 5. Siyasi güç
 6. Ekonomik güç
 7. Teknoloji ve savunma sanayi
 8. Sosyo-kültürel güç
 9. Kriz yönetimi (Erendil, 1990: 9-10)

4.2 Askeri Tarihin Kaynakları

- Askeri tarihi ilgilendiren yazılı ve basılı eserler (Kitap, talimname vb.)
- Emirler, planlar, raporlar, kuvveler, cerideler
- Biyografiler, otobiyografiler, hatıratlar, seyahatnameler, günlükler, fotoğraf ve

filmler

- Kesif ve gözetleme raporları, haritalar, hava fotoğrafları
- Yabancı askeri tarih yazarlarının eserleri
- Esir, mülteci ve savaş muhabirlerinden elde edilen bilgiler
- Askeri hukuk belgeleri
- Basın-yayın kaynakları (dergi, gazete, tv programları, internet vb.)
- Düşmandan ele geçen silah, malzeme ve yazılı belgeler
- Vakayınameler (olayların günü gününe yazıldığı eserler)
- Ruznameler (zaman sırasına göre olayların yazıldığı defterler)
- Şecereler (soy kütükleri) ve Kadı sicilleri
- Anketler ve istatistikler
- Kalıntılar (kale, tahkimat, mevzi, siper vb.)
- Anıtlar, mezar taşları, kitabeler
- Madalya, arma, mühür ve diğer askerî eşyalar
- Sözlü kaynaklar (atasözü, destan vb.).

5. Harp Tarihi

Milli menfaatlerin tahakkuku için bir devlet veya devletler grubunun diğer bir devlet veya devletler grubuna karşı milli güçlerin tamamı veya uygun olanları kullanarak yaptığı mücadeleye harp denmektedir.

Tarihsel süreç içinde harpler, Türk tarihinde olduğu gibi tüm milletlerin devlet, fikir ve ekonomik hayatlarında önemli ve çarpıcı dönüm noktaları oluşturmaktadır. Harpler, tarihteki tüm önemli ve büyük olayların başta gelen belirleyicisi olmuş, harp tarihi aynı zamanda genel tarihin de dönüm noktalarını oluşturmuştur (Akad, 2005: 5). Ünlü Yunan filozofu Heraklitus (M.Ö.540-M.Ö.475)'un ifade ettiği gibi "Savaş her şeyin babasıdır" (Edward, 2003: 333). Diğer bir deyişle dünyanın yazılı tarihi aynı zamanda bir harp tarihidir. Harp tarihini tam olarak bilmeden siyasi, ekonomik ve hatta bilim tarihini anlamak zorlaşmaktadır. Çünkü savaşlar dünyadaki gelişimin de öncüsü olmuş ve tarihin önemli dönüm noktalarının çoğu savaşların yapıldığı tarihlerle çakışmıştır.

Yazılı tarihin 1994 yılına kadar olan son 3447 yılında, harbin görülmediği yılların sayısı sadece 268'dir. Sadece 1993 yılında, dünyada 34 değişik yer ve ülkede savaş meydana gelmiştir (Durant, 1994: 81). Daha değişik bir anlatımla; yazılı tarihin son 3500 yıllık bölümünde, sadece 270 yıl savaş görülmemiştir (Mütercimler, 2006: 125). Soğuk

Savaş olarak adlandırılan fiili durağan dönemlerde bile bu durum değişmemiştir. 1948-1991 arasında küçük güçlerin 144 savaşı olmuştur (Luttwak, 2005: 305).

Günümüzde şekil değiştirmesine rağmen savaşların önümüzdeki dönemde de devam edeceğini açıktır. Halen dünyanın çeşitli bölgelerinde, özellikle Ortadoğu’da süren çatışmalar bunun en büyük göstergesidir. Yine tüm dünyada silahlanmaya ayrılan payın giderek artıyor olması mevcut çatışmaların gelecekte daha da artacağına işaretidir.

Harp tarihi; devletlerarasında yapılan savaşların sebeplerini, cereyan tarzını ve sonuçlarını inceleyerek sonuçlarının etkilerini açıklar. Bu savaşlarda başarılı olmuş veya olamamış harekât ile her iki tarafın sevk ve idaresinin etkilerini araştırır ve komutanlık sanatına dair dersler verir (Perk, 1946: 75). Dolayısıyla harp tarihi; “Geçmişteki harpleri tahlil ve tenkit ederek neticesi üzerine tesir etmiş olan sebep ve faktörleri araştıran, tatbik edilmiş olan prensipleri inceleyen ve bunlardan dersler çıkaran bir ilim” olarak tanımlanmaktadır (Turan, 1974: 3). Harp tarihi olarak Batı dillerinde ayrı bir kavram bulunmamaktadır. Bunun yerine “Askeri Tarih” deyimini kullanılmaktadır (Necioğlu, 1983: 173).

5.1 Harp Tarihinin Konuları

- Savaşların sebepleri
- Harp öncesi askeri hazırlıklar
- Tarafların harekât planları
- Savaşların icra şekli
- Savaşların sonuçları ve etkileri
- Savaşlardaki strateji ve taktik kural değişiklikleri ile bunların değişmesine neden olan etkenler
- Silah ve silah sistemlerinde meydana gelen gelişmeler, bunların savaşlara etkileri
- Askeri teşkilatlar ve kuvvet yapılarındaki değişmeler
- Muharebe destek ve muharebe hizmet destek unsurlarının yöntem ve tekniklerindeki gelişmeler
- Askeri eğitim ve eğitim programlarındaki değişikliklerin savaşlara etkileridir.

Görüldüğü gibi harp tarihinin konuları harpler ve harplerle doğrudan ilişkili konularla sınırlıdır. Bu durumda askeri tarihin büyük kısmı “Askeri Sosyal Tarih”in inceleme alanı içerisinde kalmaktadır.

5.2 Harp Tarihi İncelemesinde Sıra

Harp tarihi incelemesinin metodu, genel tarihin metodundan farklı değildir. Ancak genel tarih içinde farklı bir uzmanlık alanı olması nedeniyle harplerin incelenirken, anlaşılabilirliği kolaylaştırmak ve tarihçilere araştırmalarında yol göstermek amacıyla harp tarihi incelemesinin aşağıdaki sıra dâhilinde yapılmasının uygun olacaktır.

5.2.1 Tarihî Gelişim

Birçok savaşın nedenleri tarihi gelişim içinde saklıdır. Genelde her savaş sonraki savaşların tetikleyicisi olmuştur. Tarihi gelişimi dikkate almadan yapılacak harp tarihi incelemesi, harbin sebeplerini ortaya çıkarma ve günümüz ile geleceğe ışık tutma bakımından yapılacak değerlendirmelerin eksik kalmasına yol açacaktır. Ancak tarihi gelişim içerisinde yalnız harbin taraflarının değil, bölgenin ve bölge ile ilişkili diğer tarihi gelişmelerin de dikkate alınması gerekmektedir. Tarihi gelişim içerisinde ne kadar geçmişe gidileceğini tarihçi belirlemelidir.

5.2.2 Harp Öncesi Gelişmeler ve Harbin Sebepleri

Harp öncesindeki durum; siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel vb. faktörler açısından anlaşılmalı ve sağlayacak zaman öncesine kadar incelenir. Bu maddede devletlerarasındaki menfaat çatışmaları, ihtilafların doğması, siyasi durumun gerginleşmesi ve tırmanmanın

seyri, harp öncesi doğan ittifaklar ve bunların oluşumu gibi olay ve durumlar araştırılır. Bunlardan harp öncesi olayların nasıl seyrettiği, ülkeler arası ilişkilerin esası, devletlerin kimlikleri, şahsiyetleri vb. konulardaki bilgiler mümkün olduğunca tarafların belgelerinden karşılıklı olarak muhakeme edilir (Görgülü, 1990: 28).

5.2.3 Harekât Alanının/Bölgesinin Etüdü

Askeri coğrafya; coğrafi faktörlerin askeri faaliyetler ve askeri harekâtın sevk ve idaresi üzerine yapacağı olumlu ve olumsuz etkileri inceleyen bir ilimdir. Maksudı ise; Askeri harekâtın sevk ve idaresi üzerinde coğrafi faktörlerin yapacağı olumlu ve olumsuz tesirleri ortaya koyarak zaferin kazanılması veya harekâtın başarılmasında bunlardan ayrı bir güç olarak istifade etmektir (Askeri Coğrafya, 1992: 8).

Bu madde hazırlanırken tarihçiler, harekât bölgesini inceleyerek askeri coğrafyanın harekâtın ve dolayısıyla harbin icrasına yönelik etkilerini ortaya koymalıdır.

5.2.4 Tarafların Kuvvet, Hazırlık ve Planları

Harp, öncesinde yapılan hazırlıkların seviyesi ve harekât planlarının uygunluğu çerçevesinde kazanılır veya kaybedilir. Yine kuvvetlerin tertip ve teşkili milli güç unsurlarının bileşiminin bir göstergesidir. Tarafların ekonomik ve teknolojik gücü kuvvetlerin nitelik ve özellikle niceliğine yansır. Bu nedenle bu maddenin hazırlanması harp tarihi açısından zahmetli ancak çok önemlidir.

5.2.5 Harbin/Harekâtın İcrası

Harbin genel icrası safhalara ayrılarak incelenir. Bunun dışında harbe ilişkin çeşitli kesitler alınarak daha ayrıntılı incelemeye tabi tutulur. Seçilecek kesitler, belirli bir safha, olay, kişi veya birlik olabilir. Harekât, istihbarat, personel, lojistik gibi ana konuların alt konularından da kesitler seçilebilir.

Harp tarihinin esasını teşkil ettiğinden bu bölümün yazılması büyük önem taşır. Mevcut arşiv dokümanlarında harbin icrasına yönelik gelişmeler yazılan emir, mesaj, rapor, hatıratlarda saklıdır. Harbin icrasının nasıl gerçekleştiğini ortaya koyabilmek için ulaşılan tüm bilgiler anlamlandırılarak bir araya getirilir. Bunu yapabilmek için tarihçinin öncelikle muharebe sahasını göz önünde canlandırması gerekir. Bu bölümün daha anlaşılır olması için öncelikle harekât planları olmak üzere, harita, kroki, çizelge vb. açıklayıcı ekler oluşturulmalıdır.

5.2.6 Harp Prensiplerine Göre Değerlendirme

Harp prensiplerine göre değerlendirme, harbin başından sonuna kadar olan gelişmelerin çeşitli başlıklar altında analiz edilmesidir. Kuvvetlerin mukayeseli olarak hangi muharebe fonksiyon alanında neleri uygun, neleri yetersiz yaptıklarını belirlemek için yapılmalıdır. Sonuç maddesi için yol gösterici mahiyettedir.

5.2.7 Sonuç

İnceleme sonucunda, harekâtın siyasi, sosyal, ekonomik, askeri, kültürel vb. çeşitli sonuçları analiz edilerek dersler çıkarılır. Günümüze ve geleceğe yansımaları değerlendirilir.

SONUÇ

Türk tarihi büyük oranda harp tarihinden meydana gelmektedir. Varlığını sürdürebilmek için Türk milleti tarih boyu savaşmak zorunda kalmıştır. Her Türk devleti bir savaş sonrası yıkılmış, yeni Türk devleti yine bir savaş sonrası kurulmuştur. Yaşam biçimi asker temelli olduğundan Türk milleti her devirde asker-millet olarak tanınmış, diğer milletler nazarında bu vasfı ile öne çıkmıştır.

Türk tarihi savaşlarla ve zaferlerle dolu olmasına rağmen ne yazık ki askeri tarih ve harp tarihi yazıcılığı yeterince gelişmemiştir. Genel tarih yazıcılığına paralel olarak

askeri tarih anlayışı da geç gelişmiştir. Bu nedenledir ki Türk tarihine ve harplerine ilişkin ayrıntılar Çin, Bizans, Rus veya Batılı kaynaklardan öğrenilebilmektedir. Bu kaynaklardaki bilgiler de çoğunlukla taraflı olduğundan birincil kaynaklar sınırlıdır.

Genel olarak Osmanlı Devleti'nde tarih yazımına ilişkin çalışmalara XV. yüzyıl sonlarında başlandığı kabul edilmektedir. Fakat bilimsel manada tarih yazımına ancak XIX. yüzyıldan itibaren geçilebilmiştir. Bu kapsamda Türk askerî tarih çalışmaları da aynı dönemde ıslahat hareketleriyle, özellikle Osmanlı ordusunun reformu için gelen Alman heyetler vasıtasıyla başlamıştır.

Askeri tarihe ilişkin ilk teşkilatlanmaya, Birinci Dünya Harbi sürerken 1916'da İstanbul'da Başkomutanlık karargâhında "Tarih-i Harp" şubesinin kurulmasıyla geçilmiştir. 1917'de harp cerideleri ve belgeleri hakkında çıkarılan yönetmelikle de askeri tarih çalışmalarına yön verilmiştir. Cumhuriyetin kuruluşu sonrası 1926'da daire seviyesine çıkartılan bu teşkilat, günümüze kadar askeri tarih ve harp tarihi alanında önemli çalışmalar yürütmüştür. Yürütülen tüm çalışmalara karşın, bunların yeterli olduğunu söylemek güçtür.

Bu alandaki yetersizliği, belirli ideolojik amaçlarla, çoğu kez gerçek olmayan, bilgi ve belgeye dayanmayan yorumlarla popüler tarihçiler doldurma eğilimdedir. Bu eğilim millet olmanın en önemli harçlarından biri olan ortak tarih bilincinin oluşumuna büyük zarar vermektedir. Giderek toplumun değişik seviyelerinde artık tarihi her olay, şahsiyet ve gelişmeye ilişkin farklı bir anlayış oluşmaktadır. Bu durumda da birleştirici özelliği olan tarih bilinci, toplumsal ayrışmanın unsurlarından birine dönüşmektedir. Ne yazık ki popüler tarihçilerin en fazla uğraş alanlarından birini, tarihteki savaşlar ve tarihi şahsiyetlerin savaşlardaki rolü teşkil etmektedir. O halde bu olumsuzlukların önüne geçmek, ortak tarih bilincini pekiştirmek ve toplumun ihtiyaç duyduğu gerçeği bilmek amacıyla yönelik olarak askeri tarih ve harp tarihi konularında yeni tedbirlerin alınmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda; askeri tarih ve harp tarihi konularında yeni bir araştırma personeli istihdam politikasının geliştirilerek uzmanlaşmanın sağlanmasının, bu konular disiplinler arası müşterek çalışma gerektirdiğinden uzman kurullar oluşturulmasının ve araştırmacılar tarafından askeri arşivlerin daha etkin kullanılmasına yönelik tedbirler alınmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

ACUN, Fatma, "Yakın Dönem Tarihi Metodolojisi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 42, Kasım 1998.

ACURA, Yusuf "Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair", *Birinci Türk Tarih Kongresi (Konferanslar, Müzakere Zabıtları)*, Maarif Vekaleti, Ankara 1932.

AKAD, M.Tanju, *Savaş Tarihinin Dönüm Noktaları*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2005.

Askeri Coğrafya, HAK Yayını, İstanbul 1992.

AKTAR, Yücel, "Askeri Tarihin Tanımı ve Metodolojisi", *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler-I*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1983.

ALPUGAN, Betül Başaran, "Genç Dönem Osmanlı İmparatorluğunda Tarih Yazıcılığı ve Tarih Kitapları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.1, Ankara 1999.

ARAR, İsmail, "Askeri Tarihin Tarih İçindeki Yeri", *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler-I*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1983.

- BREISACH, Ernest, *Tarih Yazımı*, Çev.: Hülya Kocaoluk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.
- CARR, Edward Hallet, *Tarih Nedir?*, Çev.: Misket Gizem Gürtük, Birikim Yayınları, İstanbul 1980.
- DEMİRCAN, Adnan, *Tarih ve Tarihçi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2016.
- DEPSEN, Kadir, *Atatürk'ün Gençliğe Işık Tutan Sözleri*, Bizbize Yayınları, Ankara 2008.
- DURANT, Will ve Ariel, *Tarihten Alınacak Dersler*, Çev.: Nejat Muallimoğlu, Bedir Yayınları, İstanbul 1994.
- EDWARD, Mead Earle, *Modern Stratejinin Yaratıcıları*, ASAM Yayını, Ankara 2003.
- EMECEN, Feridun M., *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Kitapevi Yayını, İstanbul 2008.
- ERENDİL, Muzaffer, *Askeri Tarih ve Türklerde Askeri Tarih Çalışmaları*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1990.
- FLEISCHER, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Ali*, Çev.: Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
- GEZGİN, İsmail, *Aynadaki Herodotos, Heredotos'u Yeniden Düşünmek*, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2004.
- GOLTZ, Colmar von der, *Milleti Muselleha*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1970.
- GÖKBERK, Macit, “Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk”, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul 1983.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, *Tarih, Askeri Tarih, Harp Tarihi, Harp Tarihine Usul ve Metod*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1990.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “16’ncı Yüzyılda Türk Askeri Tarihi İle İlgili Yeni Kaynaklar”, *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler-I*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1983.
- GRAY, Peter W. , “Why Study Military History”, *War Studies Reader From the Seventeenth Century to the Present Day and Beyond*, Ed.: Gary Sheffield, Continuum International Publishing, Londra 2010.
- GRAY, C.Hables, *Postmodern Savaş*, Çev.: Derya Kömürcü, Alfa Basım Yayını, İstanbul 2000.
- Harp Tarihine Methal, HAK Yayını, İstanbul 1969.
- HART, Liddell, *Strateji Dolaylı Tutum*, Çev.: E.Korg. Cemal Enginsoy, ASAM Yayını, Ankara 2002.
- HAYTA, Necdet, Uğur Ünal, “Modernleşme Döneminde Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *Türkiye’de Tarih Yazımı*, Ed.: Ahmet Şimşek, Vahdettin Engin, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013.
- İNALCIK, Halil, *The Rise of Ottoman Historiography, Historians of Middle East*, Der.: BERNARD Lewis, Peter M. Holt, Oxford University Press, Londra 1962.
- KARATEKE, Hakan T., “On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Tarihyazımında Yeni Dönemlendirme Modelleri”, *Osmanlı Sarayında Tarihyazımı*, Der.: H.Erdem Çıpa ve Emine Fetvacı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- İPŞİRLİ, Mehmet, *Osmanlı Tarih Yazıcılığı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- İŞKORA, Muharrem Mazlum, *Harp Akademileri Tarihçesi*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1966.

- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C: VIII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1962.
- KASTRİTSİS, Dimitris, “Erken Dönem Osmanlı Tarih Yazımı Bağlamında Ahvâl-i Sultan Mehmed Başlıklı Tarih Destanı”, *Osmanlı Sarayında Tarih Yazımı*, Der.: H.Erdem Çıpa, Emine Fetvacı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- KENNEDY, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev.: Birtane Karanıkçı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1990.
- KURAN, Ercüment, “Tanzimat Devri Osmanlı Tarih Yazıcılığı” *Türkiye Günlüğü*, S:42, Eylül-Ekim 1996.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Vekayi’nüvis”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. XII, Ankara 2001.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat, *Tarih Araştırmalarında Usul*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1997.
- KİSZELY, John P., “The Relevance of History to the Military Profession: A British View”, *The Past as Prologue: The Importance of History to the Military Profession*, Ed.: W. Murray-R. H. Sinnreich, Cambridge University Press, Cambridge 2008.
- LUTTWAK, Edward N., *Barış İstiyorsan Savaşa Hazır Ol*, Çev.: Melike Atik, Truva Yayınları, İstanbul 2005.
- NECİOĞLU, Safer, *Birinci Askeri Tarih Semineri Konuşması*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1983.
- MÜTERCİMLER, Erol, *Geleceği Yönetmek*, Alfa Yayınları, İstanbul 2006.
- ORAL, Mustafa, *Türkiye’de Romantik Tarihçilik (1910-1940)*, Asil Yayınları, Ankara 2006.
- ORTAYLI, İlber, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara 2011.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı”, *İlim ve Sanat Dergisi*, Ağustos, İstanbul 1992.
- ÖZTÜRK, Necdet, *Osmanlılar’da Tarih Yazıcılığı Üzerine*, C:8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- PARKER, Geoffrey, *Cambridge Savaş Tarihi*, Çev. Füsün Tayanç, Tunç Tayanç, T.İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- Perk, Kadri, *Tarih İlmî ve Harp Tarihine Giriş*, HAK Yayını, Ankara 1946.
- ŞİMŞEK, Ahmet, “Giriş Ya da Herodos’tan Bugüne Tarih yazımına Kısa Bir Bakış”, *Türkiye’de Tarih Yazımı*, Ed.: Ahmet Şimşek, Vahdettin Engin, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013.
- TAŞTAN, Yahya Kemal, *Türk Milliyetçiliğinin Sembolik Kaynakları (Yeni Osmanlıların Siyasal Söylemleri: 1860-1876)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.
- TDK Güncel Sözlük, www.tdk.gov.tr.
- TEKELİ İlhan, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1999.
- TOGAN, A.Zeki Velidî, *Tarihte Usul*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1985.
- TURAN, Oğuz, *Harp Tarihine Giriş ve Metod*, HAK Yayını, İstanbul 1974.
- TURAN, Şerafettin, “Askeri Tarihin Tarih İçindeki Yeri”, *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler-I*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1983.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.
- YILDIZ, Gültekin, “Bütüncül, Karşılaştırmalı ve Felsefi Bir Askeri Tarihe Doğru: Türkiye’de Askeri Tarih Araştırması ve Öğretiminin Geleceği Üzerine”, *Osmanlı Askeri Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*, Der.: Cevat Şahin, Gültekin Yıldız, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- YOLALICI, Mehmet Emin, “Türk Tarihinin Kaynaklarına Genel bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.3, Bahar, Tekirdağ 2008.

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 40, Winter-2018, p. (81-91)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.414361

Research Article

Received: April 11, 2018

Accepted: September 26, 2018

This article was checked by iThenticate.

ORHAN KEMAL'İN “BABA EVİ” ROMANINA SÖZ VARLIĞI AÇISINDAN YAKLAŞIM

ORHAN KEMAL'S "FATHER'S HOUSE" IN HER NOVEL APPROACH IN TERMS OF VOCABULARY

ЛЕКСИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РОМАНА ОРХАНА КЕМАЛЯ “ОТЦОВСКИЙ ДОМ”

Erhan AKIN*

Rezan KARAKAŞ**

Hasan TARHAN***

ÖZ

Türkçeyi verimli ve etkili kullanmanın önemli bir yolu, eserlerde söz varlığından olabildiğince yararlanmaktan geçer. Bir toplumun dil kıvraklığını, hazırcıcevaplılığını anlatan önemli kelime ve kelime grupları olan söz varlığı; halkın yaşayışını, kültürel, maddi ve manevi değerlerini içinde barındırır. Buradan hareketle toplumlar hakkında bilgi edinmenin bir yolu da kullandıkları dilin söz varlığını incelemektir; çünkü bireyler, kullandıkları sözcüklerde kültürleri ve hayata bakış açıları hakkında önemli ipuçları verirler. Bir yazarın eserinde kullandığı dil, hem yazarı hem de toplumu temsil eder. Yazar, eserinde bir taraftan düşünce dünyasını oluşturur ve oradan okuyuculara kesitler sunarken bir taraftan da hem okuyucuya hem de yazara tanıdık gelen dil dünyasının ortak paydalarından beslenir. Kullanılan dilin söz veya yazı aracılığıyla geçmişten günümüze taşıyarak biriktirdiği söz varlıkları adeta bir kaynak olarak addedilebilir. Bu kaynak, aynı zamanda okuyucu ile yazarı aynı potada buluşturan ortak noktalardan biri olarak dikkati çeker. Bu çalışmanın amacı, Orhan Kemal'in “*Baba Evi*” romanını söz varlığı açısından incelemektir. Yazarın incelenen romanında söz varlığı unsurları tespit edilip bu unsurların kitaptaki kullanım sıklığı belirlenmeye çalışılmıştır. Toplumcu gerçekçilik akımından etkilenen Orhan Kemal'in eserlerinde söz varlığına dair unsurların çoğunu sıkça kullandığı tespit edilmiştir. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman incelemesi tekniği

* ORCID: 0000-0003-2372-9331 Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD, erhanakin49@hotmail.com

** ORCID: 0000-0001-9138-3825 Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD, rezankarakas@hotmail.com

*** ORCID: 0000-0001-6949-2195 Yüksek Lisans Öğrencisi, Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi ABD, hasantarhan33@gmail.com

ile yürütülmüştür. Çalışma sonunda eserin ikilemeler, deyimler, kalıp sözler, halk ağzında bulunan sözcükler, Osmanlı Türkçesine ait sözcükler bakımından zengin olduğu; atasözleri, argo ve terimler bakımından ise çok zengin olmadığı tespit edilmiştir. Yazarın; eserde kalıp sözler başlığı altında dinî unsurlardan yararlandığı da görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sözcüklüğü, zenginlik, Orhan Kemal, Baba Evi, roman.

ABSTRACT

However, he is an important way of using efficient and effective work in existence to take advantage as much as possible. A society's language describing the lithe, ready response important words and word groups are vocabulary; people living on, cultural, material and spiritual values. Learn about communities in the transaction Here is a way to examine the existence of their language through words because words used by individuals, cultures and perspectives as they give important clues. The language used in an author's works, and represents both the author community. Author, in his work, on the one hand creates the world of thoughts and from there on the one hand while offering readers to sections of both the reader and the author are the common denominator in the world of familiar language feeds. Mention or post the language used by moving from the past to the present through the savings be regarded as a source of the entities mentioned. This author with the same resource, but also reader combining as one of the common pot. The aim of this study, Orhan Kemal's "*Father's House*" is to explore novel vocabulary terms. The author of vocabulary elements surveyed identified and the frequency of the use of these elements is tried to be determined. Socialist realism current affected Orhan Kemal's mention in his works has been found in most of the frequently used elements of existence. Research qualitative research conducted with the documents the methods of mining technique. At the end of the work the work's repetition, stay and expressions, sayings, folk mouth words, rich in words belong to Ottoman is Sacrificing; proverbs, slang and terms is not very rich in terms of have been identified. Author's; works in the words under the heading of the religious elements.

Keywords: Vocabulary, wealth, Orhan Kemal, Father House, novel.

АННОТАЦИЯ

Важным способом эффективного и действенного использования турецкого языка является максимальное владение словарным запасом. Язык общества, важность слов и лексический запас являются жизненным, культурным, материальным и духовными ценностями народа. Один из способов для получения необходимой информации об обществе, это изучить словарный запас его языка. Так, как сами индивиды своей лексикой дают важные улики подходу к культуре и общественной жизни. Язык автора представляет как писателя, так и общество. В своей работе автор создает мир мыслей и предоставляя читателям разделы, он питается тем языковым миром, который знаком обоим. Словарный запас из прошлого по настоящее время, переданный в устном или письменном виде, можно рассматривать, как источник творчества. Этот источник привлекает внимание в том что, объединяет писателя и читателя в одну точку. Цель нижеследующей статьи, лексический анализ романа Орхана Кемаль "Отцовский дом". В романе были определены элементы словарного запаса и частота их использования. По итогам анализа устанавливаются, что впечатлённый от соцреализма Орхан Кемаль часто пользуется большинством элементов словарного запаса. Исследование проводилось с использованием метода анализа документов, который является одним из

качественных методов исследования. Было установлено, что роман богат идиомами, выражениями, диалектизмами и словами османского турецкого языка. Однако, бедень с точки зрения пословиц, аргю и терминов. Автор, в выражениях так же пользуется религиозными терминами.

Ключевые слова: лексика, богатство, Орхан Кемаль, Отцовский дом, роман.

1. GİRİŞ

Dilin “insanla nesne arasında ilişki kuran, gerçek dünyayı kurmaca dünyaya aktararak bir toplumun dünyayı algılama biçimini yansıtan, insanın düşünce oluşturmasını ve düşüncelerini iletmesini, kendisine iletilen düşünceleri algılamasını sağlayan” (Börekçi, 2009: 8) özellikleri dikkate alındığında bir edebî yapıt içerisindeki söz varlığının dil için ne denli önemli unsurlar oldukları bir kez daha anlaşılır. Bir yazarın eserinde kullandığı dil, hem yazarı hem de toplumu temsil eder. Yazar, eserinde bir taraftan düşünce dünyasını oluşturur ve oradan okuyuculara kesitler sunarken bir taraftan da hem okuyucuya hem de yazara tanıdık gelen dil dünyasının ortak paydalarından beslenir. Kullanılan dilin söz veya yazı aracılığıyla geçmişten günümüze taşıyarak biriktirdiği söz varlıkları adeta bir kaynak olarak addedilebilir. Bu kaynak, aynı zamanda okuyucu ile yazarı aynı potada buluşturan ortak noktalardan biri olarak dikkati çeker.

Düşünce, duygu ve isteklerin bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir dizge” (Aksan, 2003: 55) olan dilin gündelik yaşam dışında en çok işlendiği, zenginleştiği alan edebiyattır. Edebiyat, dilin ses, anlam, yapı gibi her türlü işlevselliğinden yararlanarak onunla yeni sanat eserleri meydana getirir.

Dil, toplumların bir arada yaşamasını, ilişki geliştirmesini, sosyalleşmesini, anlaşmasını, sağlayan en büyük araçtır. Aynı zamanda dil, toplumların önemli değerlerinden olan yazılı ve sözlü kültürlerinin gelecek nesillere aktarılmasında büyük rol üstlenmektedir. Bu sayede toplumların başta edebiyat eserleri olmak üzere birçok değer uzun süre varlığını koruyabilmektedir. Bu durumun iyi ve sağlıklı yürütülmesi toplumda kullanılan dilin söz varlığı zenginliğine ve bu zenginliğin yeterince kullanılmasına bağlıdır. Çünkü söz varlığı; toplumun yaşayışını, kültürel, maddi ve manevî değerlerini içinde barındıran hazinelerdir. Bir toplumun dil kıvraklığını, hazırcıvaplılığını anlatan önemli kelime ve kelime gruplarıdır. Türkçe Sözlük’te söz varlığı “bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, vokabüler, kelime hazinesi” şeklinde tanımlanır (2005: 1807). Doğan Aksan; temel söz varlığı başlığı altında terimler, deyimler, atasözleri, kalıp sözler, kalıplaşmış sözler ve ikilemeleri göstermektedir (Aksan, 2002; 2004). Söz varlıkları, çoğunlukla kalıplaşmış ifadelerdir ve bu yüzden günlük hayatta üzerinde büyük değişiklikler yapılmadan kullanılır. Bu sayede varlığını uzun süre devam ettirdiği; bin yılda bu varlığın ancak aşağı yukarı %19’unun değiştiği, % 81’inin yaşamını sürdürdüğü dile getirilir (Aksan, 2009: 17). Buradan hareketle toplumlar hakkında bilgi edinmenin bir yolu da kullandıkları dilin söz varlığını incelemekten geçer; çünkü toplumlar kullandıkları sözcüklerde kültürleri ve hayata bakış açıları hakkında önemli ipuçları verirler.

Nitekim incelenen bu eserde olayların geçtiği dönem ve Orhan Kemal’in hayatı hakkında önemli bilgilere yer verilmektedir. Kitabın önsözünde kendisini “Küçük Adam” olarak tanımlayan yazar, kendisiyle küçük bir sohbet edip geçmiş yılları düşündüğünü söyler. Düşündüğü yılları bir kâğıda not ettiğini ise şöyle dile getirir: “Coşarak anlattığı şeylerden tuttuğum notlar bir haylidir. Bir ciltten sonra ihtimal ikinci, üçüncü, dördüncü ciltler meydana gelecek” (Kemal, 2011). Orhan Kemal’in ifade ettiği gibi bu notlardan dört

cilt meydana gelmez, ama onun hayatına dair önemli bilgilerin yer aldığı “Baba Evi” ve “Avare Yıllar” romanı ortaya çıkar.

“Baba Evi” romanında, çocukluk dönemini arkadaşlarıyla ve kardeşiyle oyun oynayarak geçiren bir karakter vardır. Bu karakter Orhan Kemal’in kendisidir. Kendisine “Küçük Adam” yakıştırması yapmasından olmalı ki karakterin ismi eserde yer almamaktadır. Babasının siyasi işlerinden dolayı ülkeyi terk etmek zorunda kalan aile, Lübnan’ın Beyrut şehrine göç eder. Babanın hasta olmasından dolayı evi geçindirmek başkaraktere ve kardeşi Niyazi’ye düşmektedir. On yedi yaşında lokantacılık, müretteplik işlerinde çalışan karakterimiz memleketteki arkadaşlarını çok özlemektedir. Bir yıl Beyrut’ta kaldıktan sonra Adana’ya döner. Baba baskısı olmadığından istediklerini yapmada daha özgür davranır. Ders çalışmayı, okulu bir kenara bırakır ve arkadaşlarıyla futbol oynar. Kitabın arka kapağında da belirtildiği gibi eser, çocukluktan gençlik dönemine geçiş romanı olarak okuyucuya sunulur.

2. YÖNTEM

Bu bölümde çalışmanın modeline, yöntemine, verilerin toplanması ve analizine, araştırmanın amaç ve önemine dair açıklamalara yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Türkçeyi verimli ve etkili kullanmanın önemli bir yolu edebî eserlerdeki söz varlığından olabildiğince yararlanmaktan geçer. Bu araştırma Türk edebiyatının mihenk taşlarından biri olan Orhan Kemal’in “Baba Evi” romanında bulunan söz varlığı unsurlarını örnekleriyle ortaya koymayı amaçlamaktadır. Adı geçen eserin söz varlığından ne derece yararlandığının tespit edilmesi, eser-toplum ilişkisinin de irdelenmesine imkân sunacak aynı zamanda yazarın hayata ve insana bakış açısının da anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Ayrıca bu çalışmayla eserin Türkçe öğretiminde özellikle söz varlığının öğretiminde kullanılabilirliği de ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2.2. Araştırmanın Modeli

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden olan “araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini” (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 217) kapsayan doküman inceleme tekniği ile yürütülmüştür.

2.3. Araştırma Verilerinin Toplanması ve Analizi

Baba Evi (Everest Yayınları, 27. Basım, 2011) adlı kitap içerik analizi yoluyla incelenmiştir. Bu yol; “sözel, yazılı veya diğer materyallerin içerdiği mesajı, anlam ve/veya dilbilgisi açısından nesnel ve sistematik olarak sınıflandırma, sayılara dönüştürme ve çıkarımda bulunma yoluyla sosyal gerçeği araştıran bilimsel bir yaklaşımdır” (Tavşancıl ve Aslan, 2001: 22). Çalışma kâğıtları üzerine deyimler, atasözleri, ikilemeler, terimler, kalıp sözler, argo, halk ağzında bulunan sözcükler ve Osmanlı Türkçesine ait sözcükler olmak üzere toplam sekiz başlık yazılmıştır. Kitaptan elde edilen veriler uygun başlığa not edilmiştir. Not yazımı bittikten sonra TDK atasözü/deyimler sözlüğünden gerekli kontroller ve düzenlemeler yapılmıştır.

3. BULGULAR ve YORUM

İncelenen eserde söz varlığı unsurları ilgili başlıklara dağıtılmıştır. Deyimler ve atasözlerinde elde edilen bulguların tamamı TDK’nin “Deyimler ve Atasözleri Sözlüğü” bölümünden teyit edilmiştir.

3.1. Deyimler

Literatüre bakıldığında deyimler, gramer kalıpları içinde bir araya gelmiş söz gruplarının, anlama güzellik ve zenginlik katmak amacıyla ve mecazlı kullanımlar yoluyla yeni bir anlam oluşturacak biçimde kaynaşan söz toplulukları (Korkmaz, 2007: 159) veya sözlük anlamıyla anlatıma akıcılık, çekicilik katan çoğunun gerçek anlamından ayrı bir

anlamı bulunan, genellikle de birden çok sözlüklü dil ögesi, kalıplaşmış söz topluluğu (Püsküllüoğlu, 2004: 373) olarak tanımlanmaktadır.

İncelenen kitap deyimlerin kullanımı açısından oldukça zengindir. Tespit edilen deyimler sayfa numarasına göre aşağıda verilmiştir:

Yakanı bırakırım(s: 4), *Bir çöpçünün işini de bir doktor göremez* (s: 4), *peşine takılır* (s: 6), *Taşa tutarlar* (s: 6), *omuz silken* (s: 9), *kireç kesilmişlerdi* (s: 9), *senli benli oluşuna* (s: 13), *senli benli oluşuna* (s: 13), *büyükük satamazdı* (s: 14), *gülmekten kırar geçirirdi* (s: 14), *kahramanlık satarlardı* (s: 15), *ağzından girer burnundan çıkar, ne yapar yapar kandırır, ...iznini kopardıklarını sanırlar.* (s: 15), *Ağzımızdan bir şey kaçırmayalım* (s: 16), *donup kalmıştık* (s: 18), *kolaçan ettiler* (s: 19), *elime tutuşturduğu* (s: 21), *hâlim duman olurdu* (s: 21), *toz kondurmadı* (s: 22), *ipimi üstüme attı* (s: 22), *üstüne sünger çekmek* (s: 22), *ifrit olurdu* (s: 25), *fiyaka yapıyor* (s: 26), *hesap soracağımı farkındaydın* (s: 26), *peşine takıldım* (s: 27), *Kafamda şimşek çaktı* (s: 28), *tereyağından kıl çeker gibi* (s: 28), *taban tepelim* (s: 33), *üste kalmadı, başta kalmadı* (s: 34), *ver elini Fıstıklı...* (s: 35), *nefesler tüketilir* (s: 36), *sağlam kazığa bağlamadan* (s: 36), *ölçüp biçiyorlardı* (s: 36), *kendi kendini yiyordu* (s: 37) *Aklını başına al* (s: 37), *kazık gibi dikilmenin* (s: 37), *akıl erdirmiyor* (s: 37) *akıl ettik* (s: 38) *Helallik aldı* (s: 38) *önümüzü kestiler* (s: 39) *bıyık altından gülecek* (s: 40) *beş parasız* (s: 40) *teessüf ettim* (s: 41) *Kafa tutarız* (s: 42) *minnet etmeyen* (s: 42) *yerlerin dibine geçiriliyordu* (s: 43) *sözünü geçirmiş olacak* (s: 44) *göz attı* (s: 44) *tepeden tırnağa süzüşü* (s: 44) *ödüm kopardı* (s: 45) *rakısını cebinden alır, dikerdi.*(başına dikmek) (s: 45) *“Mademki bu işi yapamıyorsun, o hâlde başka işimiz yok!” derler de yol verirler diye ödüm kopardı.* (s: 45) *işbaşı yapıyor* (s: 45) *can attığım* (s: 46) *dudak büktü* (s: 49,50) *domuzluğu tutmuştu gene* (s: 54) *“Numara mı yapıyorsun yani ?”* (s: 54) *altüst ettim* (s: 56) *elbirliği etmişler* (s: 57) *bir türlü akıl erdiremedim* (s: 58) *burnunda tüttüyordu* (s: 59) *Patron afallar, kireç kesilir...* (s: 60) *kan tepeme sıçrar...* (s: 60) *gün gibi aşikârdı* (s: 62) *aklına başına al !* (s: 62) *Yoksa ne okumak, ne de bir baltaya sap olmak...* (s: 62) *Bunun keseme kalmayacağını (yanıma kalmamak), babamın, bunun hesabını soracağını biliyordum.* (s: 63) *kulak asma* (s: 67) *gözden geçirdi* (s: 70) *boynunu bükmişti* (s: 71) *Bu bana çok dokunmuştu* (s: 71) *taş kalpli* (s: 72) *Taş kalpleri yumuşasın biraz!* (s: 74) *düştüm yollara* (s: 75), *dudaklarımdan dökülüyor* (s: 75), *Omuz silkiyor* (s: 76), *cancığer oluvermiştik* (s: 77), *gülmekten çatlatan* (s: 77), *diller dökerek. Gözüm hiç su içmiyor senden!”*(gözü tutmamak), (s: 78), *ayak basmamaya* (s: 78), *dalga geçerci* (s: 78), *ağzı kulaklarında* (s: 79), *Tuzla buz olan ciddiliğimiz* (s: 79), *göz ucuyla süzerek* (s: 80), *peşine takacak* (s: 80), *Okullar adamakıllı asılmaya...* (s: 81), *iğne iplik olmadıksa, şişmanlamadık da* (s: 81), *akşamdan çaldığı çanak yoğurtlarını alır* (s: 83), *dilim damağım kurudu* (s: 84), *Kaşla göz arasında* (s: 85), *“Onunla göbeğiniz bitişik değil ya”* (s: 85), *Sıkıyorum dişimi* (s: 86), *bağırır çağırır* (s: 91), *Açlıktan zil çalıyordu* (s: 92), *haberler uçuruldu* (s: 93), *“Bütün gece tabana kuvvet...”* (s: 94), *savuşup gidelim* (s: 95).

3.2. Atasözleri

Bir dilin sözvarlığı içinde yer alan atasözleri, bir toplumun bilgelliğini, deneyimlerini, dünya görüşünü ve anlatım gücünü yansıtan, yüzyıllarca yaşayabilen sözlerdir (Aksan, 2015: 41). Ömer Asım Aksoy, atasözlerini “sosyal olayların nasıl olduğunu belirten atasözleri, tabiat olaylarının nasıl olduklarını belirten atasözleri, sosyal olayları bildirirken bunlardan ders almamızı hatırlatan atasözleri, denemelere ya da mantığa dayanarak doğrudan doğruya ahlak dersi ve öğüt veren atasözleri; birtakım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek yol gösteren atasözleri; töre ve gelenekleri bildiren atasözleri; kimi inanışları bildiren atasözleri” (Aksoy, 1988: 22-23) biçiminde gruplandırır.

İncelenen kitapta kullanılan söz varlıkları arasında en küçük grubu atasözleri oluşturmaktadır. Eserde yalnızca iki atasözü tespit edilmiştir:

... fakat deveden büyük fil vardı. (s: 26) “Ağlayıp da gözden mi olalım?” (s: 94)

3.3. Kalıp Sözcükler

“Al ve akşama su gibi hazırla!” (s: 2), az evvel (s: 2), “Cevap versene ulan, çalıştın mı?” (s: 3), Kâh ağız olurlar, kâh göz... (s: 3), ders ne alemde? (s: 4),seninle pazarlık edelim (s: 4), Uzatmayalım, çöpçü olacağımı söylemiş bulundum. Sen misin... (s: 4), adamakıllı (s: 27, 32, 47, 54, 59, 61, 67),Bütün bunlara tez elden bir son vermeliydim. (s: 28), “Topu topu bir tane mi ?” (s: 33), taş kalpli (s: 37), iğneli bakışlarından (s: 40), kâh Ermeni mahallesine, kâh portakal bahçeleri (s: 40), Haydi marş ! (s: 41), koyun koyuna (s: 41), “ne biçim adam yahu...” (s: 42), hatır için kayırlmak istiyor (s: 43), “Senin iş oldu, fakat ben de bittim...” (s: 44), Herkese takılır, sık sık kahkahalar atardı. (s: 45), Rakısını cebinden alır, dikedir.(başına dikmek), (s:45), hazırla sofrayı diye çıkışıyor (s: 47), itişip kakışan (s: 47), adamakıllı ahbap olduk (s:54), “Ballandır ha ballandır...” (s: 56), çikolata fabrikasına dadandığım için... (s: 57), Biz bugün varsak, yarın yokuz... (s: 64), kardeşlerimi tam manasıyla sindirmiştim (s: 64), “Ben kafadan kontağım kardeş,” (s: 67), Ben senin gibi kuş beyinli değilim... (s: 62), kart horozlar (s: 70), dükkâna alır, iskemle ikram eder, kahve söylerdi. (s: 78), “Adam olmazsın sen, nafile... Bir gün gene zilzurna (s:81), ahbap olduk (s: 82), On param yok... (s:89),sövdü saydı(s: 92).

3.3.1 Dinî Kalıp Sözcükler

Dinî kalıp sözcükler, inanılan dinin etkisiyle dile sirayet etmiş kelime veya kelimelerin kalıplaşmasıyla oluşur. Kişinin ruhsal ve davranışsal yapısını oluşturan kaynaklardan biri olan din, aynı zamanda gündelik hayatta kullanılan dilin de kaynaklarındandır. Dinsel inanç gereği yapılan ibadetler, söylenen dualar, beddualar, dinî şahıslar, dinî söz kalıplarının oluşmasına zemin hazırlar.

“Baba Evi” romanında tespit edilen dinî kalıp sözcükler şunlardır:

“Aman ya Rabbi,” derdi, “aman ya Rabbi! Böyle mi olacaktı benim oğlum?” (s: 5), cin gibi, kirpi saçlı bir oğlan (s: 12), “Allah aşkına,” derdi, Allah aşkına bırakın şu çekingenliği! (s: 14), “Fesuphanallah,” demişti (s: 15), Annem, “Vallahi,” diye kekeleydi (s: 18), Bu ne cehalettir, ya Rabbi bu ne düşüncesizliktir! (s: 18), “Doğrusu Eyüp sabrı varmış evlatçığımda. Bu pasaklı karıyla yaşamak değme babayiğidin harcı değil...” (s: 19), “Allahaismarladık usta !” (s: 27), “Bilmem... Allah öyle istedi herhalde...” (s: 31), Allah mısın da rızk veriyorsun ulan! (s: 34), Hakkını helal et... (s: 37), Kader kısmet böyleymiş... (s: 37), Allah rızası için bana bir iş vermelerini... (s: 44), “Haydi yallah yallah” dediler. (s: 39), “Allah Allah... Anadan babadan ayrılan bir evlat bu kadar sevinir mi?” (s: 73), “öğleyin de yemem, akşam ver Allah ver!” (s: 86).

3.3.2. Dua

Dua, insanların genellikle zor zamanlarda inandığı tanrıdan veya varlıktan isteklerini, beklentilerini anlatan ifadelerdir. “Tarihte ilkelden bu yana, insanoğlu, bir işe başlarken ya da bir şeyin olmasını isterken inancı doğrultusunda tanrı kabul ettiği manevi varlığa karşı çeşitli ritüellerle yakarmış, dua etmiştir” (Karakaş, 2017: 275).Gündelik yaşamın bir parçası olan dualar, ait olduğu toplumun kültürü, dini ve dili hakkında da bilgiler verirler. Türk halk kültüründe dinî otoritelerin, hacıların, oruçluların, genç kızların ve çocukların dualarının makbul ve kıymetli olduğuna dair inanış bulunur. Halktan kişilerin romanlarda kahraman olduğu eserlerde dua sözlerine sıklıkla rastlanır:

Ele aldığımız eserde sınırlı sayıda dua sözleri bulunmaktadır. Bulunan örnekler sayfa numarasına göre aşağıda verilmiştir:

Hanimim, hanimim, iyi hanimim... Allah seni efendine, çocuklarına bağışlasın... (BE: 16). "Allah'ım daim bugünlere erdirmesini" dilediler (BE: 38). "Allah yolunu açık etsin evladım!" (BE: 74).

3.3.3. Beddua

Beddua, insanın şikâyet ettiği, beğenmediği, zarar gördüğü; kişi veya nesnelere karşı söyledikleri sözlerdir. Genellikle insanların öfkeli olduğu zamanlarda söylenen beddualarda belirli kişi veya varlığın zarar görmesini veya yok olmasını isteme arzusu ön plana çıkar. İnsanlar bu isteklerini duada olduğu gibi tanrılardan veya inandıkları varlıklardan beklerler.

Eserde beddualar dualara göre daha çok yer almaktadır. Tespit edilen örnekler aşağıda numara sırasına göre verilmiştir:

Allah kahretsin senin gibi kibriti... Hay olmaz ol! (BE: 17). "Kör şeytan kör gözüne, lanet gözüne... Sen bilirsin ya Rabbi!" (BE: 17). "Lambaaa! Öküz gibi bakacağına bulsana öteki lambayı eşşoğlueşşek!" (BE: 17). Küçük adam oluşuma hayatımda ilk defa lanet ederek, şaşkın, bekledim. (BE: 57-58). "Cehennem olup gitsin şu baş belası," der (BE: 61). "Allah o bizim başımızdakilere rahat yüzü göstermesin... (BE: 67). "Dükkânı başında parçalansın, gelmeyeceğiz..." (BE: 79). Yemez olaydım, zehir zıkkım olaydı... (BE: 89). Ulan dinini imanını ...evladı... (BE: 63).

3.4. İkillemeler

İkillemeler, arka arkaya eş sesli, eş, yakın veya zıt anlamlı yahut da biri anlamlı diğeri anlamsız iki sözcüğün tekrar edilmesiyle oluşturulan kelime yapısıdır. İkillemeyi oluşturan kelimelerin arasında herhangi bir noktalama işareti bulunmaz. Korkmaz(1992: 82-83)ikillemeler ile ilgili olarak şunları söyler: İkileme; aynı, yakın, zıt anlamlı iki veya daha fazla kelimenin bir tek kelime gibi anlam gösterilmesi; cümlede anlamı güçlendirmek üzere yan yana gelmesidir. Korkmaz, çeşitli kelime gruplarına giren ikillemelerin türleri hakkında da şunları söyler:

1. Aynı kelimelerin tekrarı edilmesi ile kurulanlar.
2. Eş ve ya yakın anlamlı kelimelerle kurulanlar.
3. Zıt anlamlı kelimelerle kurulanlar.
4. Aynı kelimenin önsesinin değiştirilerek tekrarlanması ile kurulanlar.

Söz varlığı grubumuzun en sık kullanıldığı grup ikillemeler olmuştur. İncelenen 96 sayfalık romanda 208 adet ikileme tespit edilmiştir. Kullanılan ikillemelerin büyük bir bölümü kelime tekrarıyla kurulmuştur. Bu ikillemeler sayfa numarasına göre aşağıda verilmiştir:

Yalap yalap (s: 1), hoplata hoplata (s: 2),lüle lüle (s: 2), kalın kalın (s: 3),gürül gürül (s: 3), Eğri büğrü (s: 4), ter ter (s: 4), vara yoğa (s: 4), başka başka (s: 4),derece derece (s: 4),arasıra (s: 5),buruş buruş (s: 6), peşi sıra (s: 6), kucak kucak (s: 7), aptal aptal (s: 7), tıklım tıklım (s: 7), lapa lapa (s: 8),çingir mingır (s: 8),sola sola (s: 8), kalın kalın (s: 8), hızlı hızlı (s: 8), yorgun yorgun (s: 8), tek tek (s: 9), kaba kaba (s: 9), erken erken (s: 9), kıvrıla kıvrıla (s: 9), tek tük (s: 9), kaba kaba (s: 10),sık sıkı (s: 10),koca koca (s: 11), terli terli (s: 11),zaman zaman (s: 11),sık sık (s: 11),sık sık(s: 12),cinscins (s: 12), bağırta bağırta (s: 13), acı acı (s: 13), bütün bütün (s: 14), yüze yüze (s: 14), patır patır (s: 14), tuta tuta (s: 15), basa basa (s: 15), çoluk çocuk (s: 15), koca koca (s: 16),gidiş geliş (s: 16), birer ikişer (s: 16), er geç (s: 16 sıkı sıkı (s: 16), bar bar (s: 17),sarsa sarsa (s: 17),tir tir (s: 18), iri iri (s: 18), vara yoğa (s: 19),zaman zaman (s: 20), kolay kolay (s: 21), koşa koşa (s: 21),renk renk (s: 22), boy boy (s: 22), uzun uzun (s: 23), yeni yeni (s: 23), büyük büyük (s: 24),renk renk (s: 24), zaman zaman (s: 24),sık sık (s: 24), pırıl pırıl (s: 24), ıslak ıslak (s: 25),suçlu suçlu (s: 26), ters ters (s: 27), pırıl pırıl (s: 27), çaktıra çaktıra (s: 27),sıra sıra (s: 29), köpüre köpüre (s: 29), ters ters (s: 29), derin derin (s: 30), çeke çeke

(s: 31), *acı acı (s: 31), yuvarlana yuvarlana (S: 32), sert sert (S: 32), hayran hayran (S: 32), koşa koşa (S: 33), ezile ezile (s: 33), aptal aptal (s: 33), türlü türlü (s: 34), küçük küçük (s: 35), boy boy (s: 35), boy boy (s: 35), incelene incelene (s: 36), tekrar tekrar (s: 36), ölçüp biçiyorlardı (s: 36), ara sıra (s: 36), bol bol (s: 36), çoluk çocuk (s: 37), zaman zaman (s: 38), ayrı ayrı (s: 38), yer yer (s: 38), çekine çekine (s: 38), firil firil (s: 39), ters ters (s: 39), kat kat (s: 40), istemeye istemeye (s: 40), usul usul (s: 41), küçük küçük (s: 43), pırıl pırıl (s: 43), sıra sıra (s: 43), harıl harıl (s: 43), şuna buna (s: 43), dinleyip dinleyip (s: 44), cayır cayır (s: 44), ılık ılık (s: 44), sık sık (s: 45), ters ters (s: 46), uzun uzun (s: 47), geçip geçip (s: 47), alev alev (s: 49), demet demet (s: 49), firil firil (s: 49), mavi mavi (s: 49), peşi sıra (s: 50), dil mil (s: 56), lüle lüle (s: 56), çeke çeke (s: 57), ters ters (s: 57), hazin hazin (s: 58), dolar dolar (s: 59), hemen hemen (s: 59), gizli gizli (s: 60), sarmaş dolaş (s: 60), hayran hayran (s: 60), allak bullak (s: 60), atlata atlata (s: 60), sık sık (s: 61), pırıl pırıl (s: 61), zangır zangır (s: 63), hüngür hüngür (s: 63), ağır ağır (s: 64), ağır ağır (s: 66), uzun uzun (S: 66), eğri büğrü (s: 67), bata çıka (s: 67), bayat bayat (s: 67), kötü kötü (s: 68), sası sası (s: 68), küçük küçük (s: 68), yer yer (s: 68), uzun uzun (s: 70), paldır küldür (s: 70), bol bol (s: 70), tekrar tekrar (s: 70), sessiz sessiz (s: 71), uzun uzun (s: 72), çabuk çabuk (s: 72), tastas (s: 73), uzun uzun (s: 73), usul usul (s: 74), başka başka (s: 74), sinirli sinirli (s: 74), sık sık (s: 74), ters ters (s: 75), sıra sıra (s: 75), kırmızı kırmızı (s: 75), aydınlık aydınlık (s: 76), mavi mavi (s: 76), firil firil (s: 76), ucuz ucuz (s: 77), pahalı pahalı (s: 77), dayana dayana (s: 78), çıkara çıkara (s: 78), cümbür cemaat (s: 79), göstere göstere (s: 79), kumil kumil (s: 79), bastura bastura (s: 80), sık sık (s: 80), göstere göstere (s: 80), ağır ağır (s: 80), çektirip çektirip (s: 80), ballandıra ballandıra (s: 81), ayrı ayrı (s: 81), yavaş yavaş (s: 82), sonra sonra (s: 82), sık sık (s: 83), kötü kötü (s: 83), ovalaya ovalaya (s: 84), ağır ağır (s: 84), salına salına (s: 84), kıra kıra (s: 84), nişangâh mişangâh (s: 84), köy möy (s: 84), ekşi ekşi (s: 85), böyle böyle (s: 85), perde perde (s: 85), küçük küçük (s: 86), hafif hafif (s: 86), çoluk çocuk (s: 87), uzun uzun (s: 88), pırıl pırıl (s: 91), sağa sola (s: 91), bağırır çağırır (s: 91), peşi sıra (s: 92), tka basa (s: 92), sık sık (s: 92), sağa sola (s: 92), dizdi bozdu (s: 92), vara yoğa (s: 92), sövdü saydı (s: 92), düşünceli düşünceli (s: 93), ayrı ayrı (s: 94), böyle böyle (s: 94), çiğneye çiğneye (s: 95).*

3.5. Halk Ağzında Bulunan Sözcükler

Türkiye Türkçesi grameri, İstanbul ağızı dikkate alınarak oluşturulmuştur. İstanbul ağızı dışında kalan diğer ağız özellikleri, yazılı dile yansımamış, ancak gündelik yaşamın hemen her kesitinde geçerliliğini korumuştur. Edebiyatçılar, tahkiyeye dayalı edebî eserlerde farklı yörelerden seçtikleri kahramanların gerçek kimliklerini tasvir etmek için ağız özelliklerinden yararlanmış ve onları mensup olduğu yörenin ağızıyla konuşturmuşlardır. Orhan Kemal'in eserinde etnik grupların fazla olması, farklı yörelerde kullanılan kelimelerin kitapta yer almasını sağlamıştır. Tespit edilen sözcükler aşağıda sayfa numarasına göre verilmiştir.

Yuvarlanır, debelenirdim (s: 2), Helbeet (s: 3), Onunla çöplüğü eşeler... (s: 6), öteberilerle doluydu (s: 6), Öyle pis ki, öğürdüm. (s: 6), “Şeriat isterük, biz bu gâvur hükemeti iztemezük, dinsizleri istemezük, şeriat isterük !” (s: 10), Evdecinin oğluyla (s: 12), kocaman kalburlardan (s: 12), uzun bir sicimi kalbura bağlar (S: 12), “Haydin,” derdi, “şu sofrayı yere serin de, o yokken ağız tadıyla bir yemek yiyeyim...” (s: 13), Bu çakaller ırmağı yüze yüze geçer, çütlüğe girerler... Gözlerinden procektıraşılır... Tavuklara bir baktular mı, patır patır düşerler tavuklar dallerden... Gözlerinde büyü var çakallerin... (s: 14), yaklaşan çakal pavkırmalarını, terleten bir korkunun ürpertileri içinde dinlerdik (s: 14), Evin içi gazyağı, duman ve günlük kokuyordu (s: 17), şöyle tabiatla koyun koyuna yaşamakla ne isabet ediyorsunuz bilseniz... (s: 15), kersusa denen faytonlar (s: 23), habire

bulaşık yıkıyordu (s: 25), babamın nasıl celalleneceğini kestiremeyecek kadar toy değildim (S: 26), Ya sahiden söylerse ? (s: 27), her emrime gık demeden boyun eğen oğlan (s: 27), Beybabam dedi ki, zorsunuyorsan çalışma oğlum, dedi. (s: 28), Memlekete, hıusımlarımıza yazın (s: 37), Anadilinden gayrisini bilmeyen (s: 40), “Ne biçim adam yahu...” (s: 42), “Allloooş...” (s: 42), anne diyecem (s: 42), İtişip kakışan, boyuna kımıldarken fıkırdayan bir kalabalığın (s: 47), “yallaaah !” (s: 45), “Demin, odadan çıkarken...” (s: 50), “Sahi mi ? Demek dudak bükmediniz ?” (s: 50), “Hişt, Niyazi !” (s:54), “Ne var be, ne var be ?” (s: 54), “Belle ki döndük... Ne var ?” (s: 54), “Lan, para verecem, lan...” (s: 55), şayet mızıkçılık edip de parayı vermeyecek olursan (s: 55), Bir saat içinde avurtlarımın çöktüğünü (S: 57), Ulan derim (s: 60), hasım kalesine, gene bir şut, gene gol. (s: 60), Takımımız alkışlar arasında sahaya çıkarken, genel kaptan beni kenara çeker (s: 61-62), “Heyeheeeee...” (s: 66), “Hele kaltağa...” (s: 68), para kazanmanın yolunu belle (s: 68), yer yer eprimiş entarisi (s: 68), Unutma ha kardaş (s: 70), kayışı kopmuş nalın (s: 71), “Niye lan?” (s: 72), “Hani neredesin ulaaan?” (s: 73), “Yahu,” (s: 76), yampiri yürüyüşüyle (s: 77), “kömürlere işeyin, okka çeker hazır!” (s: 78), kamburunu çıkara çıkara seğirtirken (s: 78), “Halt etmesinler, gelsinler!” (s: 79), Hükümet bir hayır etse de şu tembelhaneleri (kahvehane), kapatsa (s: 84), pırzola da olan bir lokantaya gidelim diye zorla, e mi? (s: 86), “nah, orada, Yorgi’yle konuşuyor...” (s: 89),kıyak mı kıyak olacak! (s: 91),Sahi, o da vardı... (s: 93).

3.6. Osmanlı Türkçesine Ait Sözcükler

“Baba Evi” romanı, yazarın çocukluk yıllarını anlattığı için yaşananlar Cumhuriyet’in kuruluşunun ilk dönemlerine denk düşmektedir. Bu dönemde Türkçe henüz ulusal bir çizgiye oturtulamadığı için Arapça ve Farsça kelimelerin etkisi eserde hissedilmektedir. Kitapta bu kapsamda tespit edilen bulgular sayfa numarasına göre aşağıda verilmiştir:

Ekseriya (s: 4, 22, 35, 61), bilhassa (s: 9, 13, 14, 24, 40, 59, 66), yahut (s: 10, 18, 25), fevkalade (s: 12, 44, 46, 57, 91), tebaa (s: 12, 23), riayet (s: 12), tevkif (s: 12), nitekim (s: 16), inkisar (s: 17), fırka (s: 20, 24), tesir (S: 20), usturuplu (S: 21),salimen (s: 21), gaile (s: 22),istidacı (s: 22), pervasız (s: 24), ehemmiyet (S: 26, 43), teknil (s: 32), evvela (s: 38), mahcup (s: 39), külliye (s: 40), dehliz (s: 41, 54), Âlâ (S: 42), mürettiphane (s: 43), mürettip (s: 43), iltimas (s: 43), iltifat (s: 44), küstah (s: 44), “Kâfii!” (s: 45, 46, 92), şayet (s: 45), münakaşa (s: 46),sual (s: 47), nafîle (s: 48, 78), tenkit (s: 53), havadis (s: 59), harikulade (s: 62), “Zinhar!” (s: 62), Hüviyet (s: 65), tetkik (s: 65), mecmua (s: 72),sıhhat (s: 74), hacet (s: 78), noksan (s: 78).

3.7. Argo

Kubbealtı Lügati, argonun tanımını “külhanbeylerin kullandığı ağız, kaba konuşma; ortak dilden ayrı olarak daha çok kendini gizlemek isteyen belli topluluklar tarafından kullanılan, herkesçe anlaşılmayan, ortak dildeki kelimelere farklı anlamlar yükleyen, mecazi anlamların önemli bir yer tuttuğu özel dil”(Ayverdi, 2011: 65) şeklinde yapmaktadır.

Devellioğlu, argonun oluştuğu çevreyle ilgili olarak da bazı tespitlerde bulunur: “Argonun türeyişi, oluşumu ve çeşitlerine gelince, özellikle genel topluluk hayatı içinde adacık durumunda ve en çok yabancı dillerin birbiriyle karmaştığı bölgelerde yahut da bu hayatın kenarında veya dışında beliren ortaklaşa yaşayış ve en çok gezici olarak çalışan zanaat esnafının çevresi bu dilin türemesine elverişli ilk dayanak olmuştur” (Devellioğlu, 1990: 22).

Türk edebiyatının hemen her devrinde edebî eserlerde argo kelimelerin az veya çok yer aldığı görülür. Tiyatro, şiir, hikâye veya roman gibi türler incelendiğinde argo

kelimelerin bazı duygu ve düşüncelerin anlatımında kullanıldığı dikkati çeker. Bilhassa toplumsal gerçekçi yazarlar, romanlarında kahramanların buldukları sosyal ve ekonomik sınıfları tasvir etmek amacıyla argoya yer verirler. Argo, halk arasında kullanılan özel ve sözlü bir dildir. Yazarlar, bu özel dili, kahramanlarını konuştururken yazıya aktarma ihtiyacı hissederler.

Orhan Kemal, “Baba Evi” adlı romanında bazı argo ifadelerine yukarıda belirtilen nedenlerle yer vermiştir:

Ondan sonra dersler bir kat daha bindi, tabii dayaklarda. (s: 5), O sene sınıfta çaktım. (s: 22), “o her zaman yakınları götürsün, aldığı bahşişleri de küt çebe...” (s: 26), “Ulan,” dedim, “biçimli otur, kenef...” (s: 28), “Kardeşin amma da çalımlı ha!” (s: 33), Ona sezdirmeden odaya kayarken, birden (s: 40), Kiyak mı kiyak... (s: 56), “Ulan derim, hergele... Neler söyledin kıza ?” (s: 60), Daha hududa varmadan enseleneceğim... (S:63), Bana üvey evlat muamelesi yapıyorsun, beni burunluyorsun ! (s: 63), Yazın ucuz ucuz düşürür, kışın pahalı pahalı satardı. (s: 77), zom olana kadar içilmeye başlandı (s: 81), tatlı üstüne tatlı yuvarlardık (s: 85), “Sist, kardaş, kaldır bunu, bir pizola daha... Çakıyorsun ya, şöyle yağlı tarafından...” (s: 89), “Tüydü mü dersin?” (s:89), Dayandık suya (s: 94).

Edebiyatın asıl kaynağı insandır. Toplum halinde yaşayan insanın gündelik hayatında sıradan konuşmalar dışında, sıra dışı diyebileceğimiz bazı ifadeler de yer alır. Argo, bu sıra dışı durumlardan biridir. Yazar, halktan kahramanları seçtiği eserinde, ele aldığı toplumda kullanılan argo kelimeleri roman kurgusu gereği eserine yansıtmıştır.

3.8. Terimler

Terim, Türkçe Sözlük'te “bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, ıstılah” (TDK 2011: 2330) olarak tanımlanır. Edebi eserlerde romanda ele alınan konu gereği bazı terimlere yer verilebilir. “Baba Evi” romanında kahramanın en çok sevdiği uğraş futbol olduğu için eserde çoğunlukla bu spor alanına yönelik terimlere yer verilmiştir:

Babamın ta ilan sayfalarına kadar uzanan makaleler yazdığını da biliyordum. (s:20) aspirin (s: 21), iflas (s: 29), santrfor (s: 60), santra (s: 60), korner (s: 77), sağaçık (s: 80).

Görüldüğü üzere adı geçen eserde terimlerin kullanımı, diğer söz varlığı unsurlarıyla karşılaştırıldığında oldukça azdır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Söz varlığı, dile anlatım gücü ve güzellik katan temel unsurlardandır. Yıllar boyunca dilde değişmeden varlıklarını sürdürmeyi başaran bu unsurlar, aynı zamanda edebî eserlerin de içeriklerini zenginleştirirler.

Çok hacimli olmamasına rağmen “Baba Evi” adlı eserin söz varlığı açısından zenginliği dikkat çekicidir. Eserde en sık kullanılan söz varlığı unsurlarının ikileme, deyim ve kalıp sözler olduğu; en az kullanılan söz varlığı unsurlarının ise terimler ve atasözleri olduğu tespit edilmiştir. Romandaki karakterlerin kendi dil özellikleriyle konuşturulması, halk ağzında bulunan kelimeler başlığını zenginleştirmiştir. Bu sayede eser doğal, gerçekçi ve dil bakımından zengin bir yapıya sahip olmuştur.

Kitapta en sık kullanılan söz varlığı unsuru, 208 örneği ile ikilemeler olmuştur. İkilemelerin büyük bir kısmı, kelime tekrarıyla yapılmıştır. Ayrıca ikisi de anlamsız kelimelerden oluşan ikileme, zıt anlamlı kelimelerle oluşan ikileme, biri anlamlı biri anlamsız kelimelerle oluşan ikileme, yakın anlamlı kelimelerle oluşan ikileme, yansıma seslerle oluşan ikileme ve "m" sesiyle oluşturulan ikileme örnekleri de mevcuttur.

Deyimler ve atasözleri bakımından incelendiğinde 96 adet farklı deyimle karşılaşılmıştır. Bu da sayfa başına bir deyim bulunduğunu, kitabın deyimler bakımından

zengin bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Atasözlerini bir eserde veya konuşma dilinde kullanmak deyimlere göre daha zordur. Kitapta tespit edilen iki atasözü de bu bulguyu doğrulamaktadır.

Terimler ve argo başlığı incelemelerinde dikkati çeken önemli husus ise argoyu genellikle genç karakterlerin kullanması; terimlerin ise roman örgüsünde önemli yer tutan futbol ile ilgili olmasıdır.

Kitapta yer alan Türk, Kürt, Arap, Ermeni, Rum gibi etnik halklar eserin halk ağız sözcüklerine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Olayların yaşandığı dönemin Cumhuriyet rejiminin ilk yıllarına denk gelmesi, Osmanlıca kelimelerin kullanılmasında etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Kalıp sözler başlığı altında dinî kalıp sözler, dua ve beddua başlıkları ele alınmıştır. Dinî kalıp sözlerin genellikle “Allah” ifadesini içinde barındırması dikkat çekmiştir. Toplumun sıklıkla başvurduğu dua ve beddua sözlerinin de eserde yer aldığı görülmüştür.

“Baba Evi” romanını Türkçe öğretiminde söz varlıkları konusunda yararlanılacak bir kaynak olarak görmek mümkündür. Çalışmada eserin söz varlığı unsurlarının öğretimi için yeterince örnek barındırdığı sonucu elde edilmiştir. Özellikle deyimler ve ikilemelerin öğretiminde etkili ve yeterli örnekler kitapta yer almıştır.

Roman, Orhan Kemal’i tanımak için yararlanılabilecek önemli bir kaynaktır. Toplumun içinden olan, halkı ve halkın dilini iyi bilen yazar, bunu eserine de yansıtmıştır. İncelenen kitaptan elde edilen sonuçlar doğrultusunda çalışma alanı ile ilgili şu önerilerde bulunulabilir:

1- İncelenen bu eserin tam olarak anlaşılabilmesi için serinin ikinci kitabı olan “Avare Yıllar” romanının da değerlendirmeye tabi tutulması;

2- Yazarın diğer eserlerinin de özellikle Türkçe eğitimi ve öğretimi açısından değerlendirilmesi;

3- Roman ve toplum arasındaki etkileşimin anlaşılması için ilgili yazarın bütün eserlerinin halkbilimsel açıdan da ele alınması gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2002). *Anadilimizin Söz Denizinde*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil ve Ana Çizgileriyle Dilbilim*, (5. bsk.) Ankara: TDK Yayınları.
- Asan, D. (2015). *Türkçenin Sözvarlığı*. (1. basım) Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Börekçi, M. (2009). *Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler*. Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık.
- Devellioğlu, F. (1990). *Türk Argosu İnceleme-Sözlük*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Karakaş, R. (2017). *Kemal Tahir’in Romanlarında Halk Bilimi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kemal, O. (2011). *Baba Evi*, (27. baskı) İstanbul: Everest Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. (1. Basım). Ankara: TDK Yayınevi.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türk Dili ve Kompozisyon*, (2. baskı) Ankara: Ekin Yayınları.
- Püsküllüoğlu, A. (2004). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). *Sözel, Yazılı ve Diğer Materyaller İçin İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*. (10. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 40, Winter-2018, p. (92-100)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.437442

Research Article

Received: September 14, 2018 Accepted: October 09, 2018

This article was checked by iThenticate.

**AKADEMİK ÇALIŞMALAR IŞIĞINDA RUS DİLİNDE
TÜRKÇENİN İZLERİ**

**IN CONSIDERATION OF ACADEMIC WORKS TURKIC
TRACES IN RUSSIAN LANGUAGE**

**КРАТКИЙ ОБЗОР О НАУЧНОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИЙ ТЮРКИЗМОВ В
РУССКОМ ЯЗЫКЕ**

Ergali ESBOSINOV*

ÖZ

Türkçe, bugün Atlas Okyanusu'ndan Japon Denizi'ne kadar yaklaşık 12 milyon kilometre karelik bir alanda 220 milyon nüfusun konuştuğu, yüze yakın ülkede öğretiminin yapıldığı, kökleri tarihin en eski dönemlerine kadar uzanan, 600 bini aşkın söz varlığına sahip bir dünya dilidir. Türkçenin bu kadar yaygın olmasının ve akabinde diğer dilleri etkilemesinin arka plânında, bu dilin güçlü siyasî yönetim dili olması, zengin fonetik yapısı ve edebî gücü yatmaktadır. Slav dilleriyle Türk dilleri ilişkileri M.S. birinci yüzyılda başlamıştır. Bilim adamları bu ilişkileri birçok tarihsel devrelere göre sınıflandırmaktadır. İlk devir tahminen I-VIII yy. Doğu Avrupa yörelerinde yaşayan Slavlar ile Hun boyları arasında yer alan Avarlar, Hazarlar ve Edil Nehri havzasında yaşayan Bulgarlar arasında olan ekonomik ilişkilerdir. Bu devirde Slav dillerine Türkçeden genellikle kişi adları, yer ve su (nehir) adları geçmiştir. İkinci devir IX-XII yy. arasındadır. Kyeve Devletinin ortaya çıkmasıyla Slav taifeleri ilk önce Peçeneklerle, Uzlarla, Torklarla, Berendilerle ilişki kurarak daha sonraki Oğuz ve Kıpçak taifeleriyle olan ilişkilerinin zeminini hazırlamıştır. Bazı Türkologlara göre bu devirdeki Türkçe alıntı kelimeler Kıpçakçadır. Hiç şüphesiz Ruslarla Türkler arasındaki ilişkiler de çok eski dönemlerden günümüze kadar süregelmiştir. Uzun yıllar aynı coğrafyada yaşayan, bazı dönemlerde mücadele içerisinde olan iki milletin, sözü edilen süreç içerisinde kültürel etkileşim içerisine girdiğine de şahit olmaktadır. Rusçadaki Türkçe kelimeler Rus literatüründe "Türkizm" olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışmada önce Rusçadaki Türkçe kelimelerle ilgili Rus bilim adamlarının yaptıkları çalışmalar sıralanacak, ardından da Rusçanın evcil hayvan söz varlığında Türkçenin izleri gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rusça, Türkçe, Türkizm, dil etkileşimi, sosyolinguistik.

* ORCID: 0000-0002-5477-2116 Doç.Dr. Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, TÜRKSOY- (Türkoloji) Bölümü, ergaliesb@mail.ru

ABSTRACT

Nowadays, Turkic languages are world languages with more than 600 thousand words, which roots date back to the early estimates of history. In the background of the fact that Turkic people are so widespread and then influencing other languages, these languages are strong languages of political administration, rich in phonetic structure and literary power. Slavonic languages and Turkic languages associations started in the first century. Scientists classify these associations according to many historical circles. The first period is estimated to be I-VIII centuries. The Avars, which lie between the Slavs living in the Eastern European regions and the Huns, are the economic relations between the Khazars and the Bulgarians living in the banks of the Edil River. In this age, Slavic tribes generally passed names, places and water (river) names. Second cycle is IX-XII centuries. According to some Turkologists, this periodical Turkic quotation words are of Kipchak language. There is no doubt that the relations between the Russians and the Turkic people have continued from the ancient times to the present day. We are witnessing that the two nations that have lived in the same geographical region for many years and struggled in some periods, have entered into cultural interaction in the mentioned process. The fact that there are still many Turkic translations in the Russian language is important because it shows the density of cultural contacts in the past. Turkic words in Russian are called "Turkism" in Russian literature.

Keywords: Russian, Turkic, Turkism, language interaction, sociolinguistics.

АННОТАЦИЯ

Тюркские языки являются одним из ведущих языков мира, включающие в себя 600 тысяч слов, корни которых уходят в далекое прошлое. Взаимосвязь тюркских и славянских языков началась еще в первом столетии. Ученые классифицируют эти связи по многим историческим периодам. Первый период – I-VIII вв. Авары, располагаясь между славянами, живущими в восточноевропейских регионах и гуннами, являлись экономическими посредниками между хазарами и болгарами, живущими на берегах реки Волга. В этот период славянские племена заимствовали имена, название местности и водные (речные) названия. Второй цикл – IX-XII вв. Именно с появлением Киевского государства славянские племена впервые установили отношения с печенегами, Узларом, Торкларом и Берендилером и заложили почву для своих отношений с более поздними огузскими и кипчакскими племенами. По мнению некоторых тюркологов, заимствованные того периода слова были кипчакского происхождения. Нет сомнения, что отношения между славянами и тюрками продолжались с древнейших времен до наших дней. Мы являемся свидетелями того, что страны, которые в течение многих лет жили в одном и том же географическом регионе и боролись в некоторые периоды, вступили в культурное взаимодействие. Лексика русского языка, как и любого другого языка, состоит из исконных и заимствованных слов. Заимствования из тюркского источника образуют значительный пласт лексики русского языка. Изучение причин и путей проникновения тюркизмов в русский язык, а также их лексико-семантическая адаптация являются одной из основных проблем изучения словарного запаса русского языка. Рассматриваемая проблема тесно связана с исследованием ряда вопросов, в том числе этимологии, социолингвистики, касающихся различных аспектов контактирования таких разнотипных и разнотипных языков, какими являются русский и тюркские языки.

Ключевые слова: русский, тюркский, тюркизм, языковое взаимодействие, социолингвистика.

Giriş

Türkçe, bugün Atlas Okyanusu'ndan Japon Denizi'ne kadar yaklaşık 12 milyon kilometre karelik bir alanda 220 milyon nüfusun konuştuğu, yüze yakın ülkede öğretiminin yapıldığı, kökleri tarihin en eski dönemlerine kadar uzanan, 600 bini aşkın söz varlığına sahip bir dünya dilidir. Türkçenin bu kadar yaygın olmasının ve akabinde diğer dilleri etkilemesinin arka planında, bu dilin güçlü bir siyasî yönetim dili olması, zengin fonetik yapısı ve edebî gücü yatmaktadır. Bilhassa Osmanlı İmparatorluğu zamanında Balkanlar, Kuzey Afrika, Kırım, Orta Doğu ve İran coğrafyasındaki Türk edebiyatının etkisi yadsınmaz. Dilin doğal yapısına paralel olarak Türkçe, tüm bu coğrafyadaki dillerden kelime almış ve bu dillere kelime vermiştir. Aynı şekilde Rus coğrafyasında da oldukça fazla Türk dilli topluluklar yaşamaktadır. Ruslarla Türkler arasındaki ilişkiler çok eski dönemlerden günümüze kadar süregelmiştir. Uzun yıllar aynı coğrafyada yaşayan, bazı dönemlerde mücadele içerisinde olan iki milletin, sözü edilen süreç içerisinde kültürel etkileşim içerisine girdiğine de şahit olmaktayız. Rusçadaki Türkçe ödünçlemelerin sayısının çok olması bahsedilen etkileşimin dil alanında daha yoğun olduğunu göstermektedir. Bazı Rus aydınların Türkçe mahlasları kullanıyor olması bu etkileşimin boyutunu ortaya koymaktadır. Rusçadaki Türkçe kelimeler Rus literatüründe “Türkizm” olarak adlandırılmaktadır.

Rusçadaki Türkizm Araştırmaları

Her bir millet başka bir millet veya topluluk ile sürekli kültürel bir ilişkide olur, ticaretle uğraşır, günlük yaşamın gerektirdiği alış-verişleri yapar, giyim kuşamda, musikide, süs eşyalarında, yemek kültüründe de birbirlerini etkiler. Bunların arasında dil ve edebiyatla ilgili ilişkiler kapsam ve karşılıklı etkileşim bakımından ayrı bir özellik kazanır. Bir milletin ana dilinde yer alan kelime diğer bir milletin diline doğrudan geçer, bazı kelimeler de başka bir dilin aracılığıyla o dile mal olur. Benzeri kelime değişimleri dilbilimi literatüründe *substrat* olarak bilinir. Yeniden dil yenilen dilden kelime alır, bazı durumlarda birçok ses özelliğini kendine mal eder ya da kelime kökünü (morfemleri) veya ekini sahiplenir. Bu bağlamda yenilen dildeki yenilen dilin izlerini *substrat* maddeleri olarak adlandırır (Ahanov 2002: 664).

Türkçe Rus, Ukrayn, Beyazrus gibi Doğu Slav kökenli taife dillerinin deyimleriyle gramer yapısını etkilemiştir. Bu halkların destanlarıyla diğer folklorik ürünlerinde yer alan Türkçe alıntı kelimeler leksikal, gramatikal ve morfolojik bakımından çok çeşitlidir. Benzeri olaylar dilbiliminde *kontaktoloji* olarak adlandırılır. Kontaktoloji iki ya da ikiden fazla dilin karşılıklı etkileşimlerini araştırıp alıntı kelimelerin etimolojisini yapan bir disiplindir. Bu tip ilişkilerin esasında bilinguizm olduğunu, yani kişinin ana dili dışında en az bir başka yabancı dilde konuştuğunu bildirir. Bu tip şahısları ana dillerine kelime kazandıran objeler olarak tanımlar. Ünlü Kazak Türkologu Oljas Süleymenov'a göre Rusçadaki “Slovo O Polku İğoreve - *İgor Birlikleri Üzerine Söyleyiş*” destanı Rusçada yer alan Türkçe kelimelerin sadece faktolojisi değil, aynı zamanda Türkçenin esas manalı orijinal kelimelerinin saf deposudur (Süleymanov, 1990: 590).

İ.G.Dobrodomov, Rus ve Türk dil ilişkilerini aşağıdaki gibi sınıflandırmıştır:

1. Praslavyan (Eski Slav) dillerindeki Türkizmler: Praslavyancadaki Türkçe ya da Türkçe üzerinden geçen yabancı kelimeler olarak *çekan* (**čakanь*), *bolvan*, *tovar*, *baran*, *kniga* gibi kelimeleri gözler önüne sunmaktadır. *Slon* (fil), *homut* gibi kelimeleri bazı Türkologlar Türkçe üzerinden geçen bir başka yabancı dilin unsuru olarak görmekte dirler.

2. Moğol istilasına kadar olan Türkizmler: Bu dönemde Türkçe alıntı ya da Türkçe üzerinden geçen kelimelerin sayısı fazla değildir; örneğin *boyarin*, *şater*, *bogadır*, *vataga*, *jemçug*, *kumis*, *loşad*, *loşak*, *orda*, *telega*. *Sobaka* kelimesini O. Trubaçev Türkizm olarak

görür; ama bazı bilim adamları Türkçe üzerinden geçen Farsça kelime olarak tanımlar. Bununla beraber Rusçaya hangi dilden geçtiği bilinmeyen *kover* (ufakça kilim, halı) kelimesi vardır ki, bunu Fasmer Türkizm saymaktadır.

3. Altın Ordu devrindeki Eski Rusçadaki Türkçe kelimeler: Bunlar mesleki bakımdan tahlil edilebilir; devlet bürokrasisiyle ilgili: *yam, yamşık, yarlık, kazak, karaul, koçevat*; ekonomiyle ilgili: *denga, kazna, kaznaçey, tamga, barış, hozyan, harç, kabala*; inşaatla ilgili: *kirpiç, jest, laçuga*; süs eşyalarıyla ilgili: *serga, almaz, izumurud*; içeceklerle ilgili: *braga, buza*; sebzeler: *arbut, reven*; kumaş adları: *atlas, mitkal, byaz, tesma*; kıyafet ve ayakkabılarıyla ilgili: *başmak, kolpak, fata, çulok, kaftan. Kulak, kurgan, alıy, barsuk, busurman, kariy, mişen, stakan, bezmen, tarakan, tyurma, badya, bulat* gibi kelimeleri örnek alabiliriz.

4. XVI-XVII yy. Türkizmleri: Bu devlerde Türkizmlerin sayısı çoğalır. Bunun nedeni Osmanlı Devletiyle olan kültürel ilişkiler dolayısıyladır. Türkçenin dilsel etkisi XVIII yy. başına kadar devam etmiştir. Deli Petro zamanında geçen Türkizmler: *başka, izyan, karandaş, farfor* v.b.

5. XVIII—XX yy. arası Türkizmler: *divan, jasmın, karakul, kyosk, sofa, tyulpan, tyurban, fistaşka, halva* (Dobrodomov, 1978: 141).

Kazak dilbilimciliğinde Türkizm olarak bilinen Türkçe kökenli kelimelerin Rusça dâhil yabancı dillerde kullanımının araştırılması eski zamanlara kadar uzanmaktadır. Bineanaleyh, Rusçadaki Türkizm yani Türkçe kökenli kelimeleri araştırma çalışmalarının ilk örnekleri XVII. yüzyıla aittir. 1769'da Vasily Tuzov'un "Podenşina" isimli satirik dergide yayımladığı "Rusçadaki Türkçeye Benzeyen Kelimlerin Listesi" başlıklı kısa makalesinden aldığımız *sunduk, kamuş, börük* (şapka) gibi kelimeler buna bir örnektir (Tuzov, 1769: 133-134). E.N. Şipova sözlük çalışmasında 225 Türkçe asıllı zoonimlerin gramatikal ve etimolojik tahlili yapmıştır (Şipova, 1976: 444). Rusların ünlü şairi A. Puşkin'in eserlerinde 200'den fazla Türkizm mevcuttur. Bu söz varlığı Maddi Kültür Varlığında Türkizmler, Tabiat Olayları Adlandırmasında Türkçe Kelimeler, Yabani ve Evcil Hayvan Adlarında Türkizmler, Yemekle İlgili Türkizmler, Maddiyat Dışı Kültürle İlgili Türkizmler, Kişi Adlarında Türkçe Kelimeler, Toponimler ve Etnonimlerde Türkizmler şeklinde sınıflandırılmıştır (Abdrahmanov, 2010: 4-5).

Leksikoloji'nin bir kolu olan onomastika, onomastik disiplininin de bir bölümünü teşkil eden zoonimler, fonetik özellikleri, yapımı, semantik işlevi bakımlarından günümüz dilbiliminde oldukça ilgi çekmektedir. Dilbilimi literatüründeki zoonim terimi Yunanca bir kelime olup hayvanların adını ya da lakap adını araştıran bilim dalı olarak bilinmektedir. Zoonimika onomastik biliminin genç bir koludur ve hayvan adlarının ortaya çıkma sebeplerini araştırmaktadır. Tanınmış Kazak onomastik bilimcisi T. Canuzak bir çalışmasında şöyle demektedir: "...Kazakçadaki zoonimler, diğer millet ve topluluklarda olduğu gibi yüzyıllarca süren işleme sahiptir. Gelişme süreci antroponimika ve toponimika bilimleriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Çoğu kez zoonimler leksikal malzemesi ve morfolojik şekillenmesi bakımından asırlara uzayan kaynaklara doğru işaret eder. Hayvan adları toptan (umumi) veya özel (lakap) şeklinde meydana gelir. Kazaklarda hayvan adlarının lakap gibi özel bir anlam kazanması daha çok evcil hayvanlarla ve kuş adlarıyla ilgilidir. Toptan yani umumi adlandırma yabani hayvanlarla ve kuşların birçok grubuna has bir özelliktir. Hayvanlarla kuş adlarının umumi şekilde kullanılışı antroponimika, toponim, etnonim yapımında elverişlidir. Bunun örneğini günümüz sosyal yaşamımızdan da görebilmekteyiz. Örneğin; Mangaz (sığırla ilgili), Dauı (atla ilgili), Ataman (öküz), Akbakay (sığır ve atla ilgili). İnsanoğlunun evcil hayvanlarla olan ilgisi ve kişi yaşamında özel yere sahip olması

halk destanlarında, hikâye ve masallarla şiirlerde, deyimlerde, eleştirilerde, deneme ve karşılaştırmalarda görülmektedir (Canuzak, 2006: 398).

Rus dilbilimcisi Efremova kendi sözlüğünde şöyle demektedir: “Hayvan adları demek zoonim demektir. Bu adlandırmalar dilbiliminin önemli maddelerinden biridir” (Efremova 2001: 863).

Ruşçadaki Evcil Hayvan Adlarında Türkizimler

Evcil hayvanlar sosyal yaşamımızda özel yeri olan ve vazgeçilmesi mümkün olmayan unsurlardandır. Onlar yiyecek malzemeler dâhil günlük çalışmamızın da bir objesidir ki, fiziki ve biyolojik tiplerine göre kendine has özellikler içerir. Memeli hayvanlar: sığır, deve, at, eşek, koyun, keçi, domuz, kedi, ev tavşanı, deniz faresi, kuzey antilopları, öküz, lama, gaur; Kuşlar: tavuk, ördek, kaz, büyük tavuk, güvercin, Mısır tavuğu; Böcekler sınıfından: arı, ipek böcekleri v.b. Bunların yanı sıra barajlarda, akvaryumlarda yetiştirilen balıkları, süs için yetiştirilen kanarya, tavus kuşu, papağan gibi evcil kuşları, bilimsel denemeler için yetiştirilen yabani hayvancıklardan fare ve büyük fareyi de evcil hayvanlar sınıfına sokabiliriz. İnsanoğlu tarihi süreçte böceklerin iki türünü bal arısıyla ipek böceğini, kuşların 12 kadar çeşidini, memelilerin 60’a kadarını evcilleştirmiştir. Hayvanları evcilleştirme tarihi 10-15 bin yıl kadar geriye uzanmaktadır. Zamanla evcil hayvanlar sadece maddi varlık olmayıp kültür varlığı ve maddiyat dışı zenginlikler de sayılmıştır. Sığır, at, koyun, keçi, köpek ve domuzu “faydası olan” evcil hayvanlar olarak görmüştür. Köpekle kedi sınıfındaki hayvanları ev etrafında dolaşan hayvanlar şeklinde tanırlar. Sığır ve koyun, keçi gibi hayvanlar olmadığı zaman onların yerini köpeklerle doldurmuştur.

Ruşçadaki hayvan adlarından Türkçe kökenli olanlarından biri *ayı* kelimesidir. Ayı, büyük bedenli, hantal, vahşi bir hayvandır. Dış şekline göre siyah ve kahverengi olarak ikiye ayrılır. Kazakçada *makat* kelimesi - *erkek ayıdır*. Kazakçada *kirekey* ve *merdek* dişi ayı anlamındadır. *Konjuk* ve *apanak* da *ayı yavrusu* demektir. Türklere ayı özel bir yere sahiptir. Sibiry Türkleri soy kütüğünü ayı kelimesiyle bağdaştırıp öz atası sayarlar. Bazı millet ve topluluklar da ayıyı *vahşi hayvanların prensi* sayarlar. Bazıları da ayı kelimesini bağırarak söylerse aniden geliverir diye korkar, bu söze batıl inançlarında yer vermiştir. Bir zamanlar Astrahan yöresi Rusları “denizde sakin *medved* (*ayı*) demeyin, onun adını doğrudan söylersen deniz fırtınası çıkar, en iyisi “medved-ayı” yerine *raminskiy* ya da (Kazakça) *ayu* demelisiniz”, derlerdi. *Raminskiy* demek orman alevi, ramenye ise yoğun ağaç (orman) kelimesinden ibarettir. Yakut-Saha Türkleri “esse” derler, birebir çevrisi de “öz atam, kendi büyük babam” anlamına gelmektedir. M.Ş. Musatayeva ve L.A. Şlyahovskaya çalışmalarında “Geçimini Hazar Deniziyle sağlayan kimseler katiyen “medved-ayı” kelimesini söylemezler, Onlara göre “medved” diye açıkça söylenirse denizde fırtına çıkarmış bu yüzden onlar medved kelimesi yerine *aye* ya da *ayu* kelimesini tercih ederler. Yani *medved* yani *ayı* totem anlamlı vahşi hayvan şeklinde kullanılmıştır (Musatayeva-Şlyahovskaya, 2006: 266).

Ruşçadaki diğer Türkçe kelime *ancigan* kelimesidir. V.V. Radlov “ancan” kelimesini “genç hayvan” şeklinde açıklamaktadır. Kırım Tatarcası ve Çağatay Türkçesinde “açki”, Altaycada “açka”, Kazakçada “eşki” şeklindedir. *Ancigan* “ceylan yavrusu” demektir (Radlov, 1911: 145).

Argali/argeley, bozkırlı dağlı yerlerde dolaşan vahşi bir koyundur. *Argali* kelimesinin kökü Moğolca olup Türkçede *arhar* şeklindedir. Kazakça ve Çağataycada “arqar” şeklinde ifade edilmiştir. *Argali/argeley* steplerle dağlık yerlerde dolaşan vahşi koyunlardandır. Kazakistan’ın Çin sınırındaki Ust-Yut yörelerinde de bu söze rastlanmaktadır (a.g.e.: 187).

Babuk/babun, düz arazilerde dolaşan tavşan cinsindedir. Şipova bu kelimeyi *baybak* kelimesiyle bağdaştırarak, Türkçeden alıntı kelime saymaktadır. *Babuk*, kemirgen ailesinden, küçükçe olan arazi tavşanı, *tabargan*, *tuşkançik* olarak da adlandırılmaktadır (Şipova, 1976: 444). *Barakçan*, iki yaşını dolduran sığır yavrusu anlamındadır. Rusçadaki Türkçe kelimelerdendir. *Baran*, koyunların erkeği demektir ve geniş getiren memeliler ailesindedir. Kalın ve uzun yünlü, arkaya doğru eğik boynuzludur. Tatar ve Başkurtça *baran*, “koyun” ve “koyun yavrusu” anlamındadır (a.g.e.: 444). Mahmut Kaşgarlı'nın Divan'ında sözcük *kon* şeklindedir (Kalıbayeva, 2008: 108-113).

Baranta, keçiyile koyun sürüsüdür. Kazakça şekli *barımtadır*. Baranta, evcil hayvanlar sürüsünü alıp götürme, kaçırma, hayvan çalma anlamlarına da gelmektedir. Eskiden Kafkasya ve Orta Asya halkalarında yaygın olmuştur. Orta Asya ülkelerinde belli bir kişinin diğer bir grup veya kişiden oç alma ve baskınlık gösterme türü olarak kabul edilmiştir. At, sığır ve koyun sürüleri genellikle bu yolla çalınan hayvanlardır. Çağataycadaki *baranta* hırsızlık amaçlı at koşturma anlamındadır (Şipova, 1976: 66). *Baraşaçan* ise bir yaşını dolduran koyun anlamındadır.

Bars, kedigillerden üzerinde lekeleri olan ala renkli bir hayvandır. Kazakçada *ilbis*, parsın ikinci adlandırılmasıdır. *Tautan*, dişi pars, *alan* ise parsın yavrusu demektir. Ogyenko, *bars* kelimesinin Rusçaya Tatarcadan geçtiğini ileri sürmüştür (Sevortyan, 1978: 349).

Rusçadaki *barsuk*, *porsuk* kelimesi de Türkçe kökenlidir. Türkçedeki etimolojik tahlili tartışmalıdır. Bazı Türkologlar kelime kökünü *bor* ve *boz* şeklinde almaktadır (Fasmer, 1986: 49). G.Ramstedt *barsuk* kelimesini *şişman* ve *doymuş* manalarıyla bağdaştırmaktadır. *Barsuk*, *barsuçka*, *barsuçiha*, tabanları ayınlıkine benzeyen, yüzü ve yünleri yabani domuza yakın, yaşamının çoğunu inlerinde geçiren bir nevi yabani hayvan anlamındadır (Dal, 1978: 168). L.A. Şelyahovskaya, *barsuk*'u vahşi hayvan olarak tanımlamakta, kelimenin ilk anlamını gri, toprak rengi olarak vermektedir (Musatayaeva – Şelyahovskaya, 2006: 266). Rusçadaki *barka* kelimesini ise Radlov Kazakçadaki *marka* ve *kozi* kelimesiyle bağdaştırır. *Kozi*, ilkbaharda doğan koyun yavrularının genel adlandırmasıdır.

Bahmat, kısa boylu atlardandır. Polonyacadaki *bahmat*, Eski Rusçadaki *bahmat* Tatarcadaki *pan at* kelimesine işaret etmektedir. Sözcüğün kökü Farsçadaki *pehn* kelimesi olmalıdır ki, Türkçedeki *at* kelimesiyle eklenerek *bahmat* şeklini almıştır. Ama bu görüşün hatalı olma ihtimali çok yüksektir. *Bahmat* kelimesinin ilk anlamı *Tatar atı* demektir (Şipova, 1976: 74).

Bubreg, hayvanın böbreği anlamındadır. Eski Rus dilinde *bubreg* ~ *bubrek*, Sırp ve Hırvatların dilinde *bubreg*, Türkçede *böbrek*, Azericede *boyrak* şeklindedir.

Bugay, Ukrayncada *bugay*, Polonyacada *buhay* “boğa” demektir. Çağataycada *boğa*, Uygurcada *buka* şekilleri mevcuttur. Ayrıca, Rusçada kadınların bir çeşit gömleklerine de *bugay* denilmektedir. Rus araştırmacılar bu sözü de Türkçe *boğa* ile ilişkilendirmektedir.

Buze veya *vok* Tatarcadan geçen bir yaşını dolduran sığır yavrusu anlamındaki kelimedir. Tatarcada *buzov*, *bzov* da sığır yavrusu demektir. Çağataycada *buzağu*, Şorcada *puzau*, Kıpçakçada *buzau*, Doğu Türk yazı dillerinde *buzak* şeklinde kullanılmaktadır. *Bura*, devenin erkeğidir. Rusçaya Kazakçadan geçmiştir. Türkçede *buğur*, *buğra* şeklindedir.

Burka/burko, at cinsine seslenmenin bir şeklidir. *Burka*, kalın ve koyuca kahverengi at demektir, ayrıca onların lakabıdır. Bununla birlikte kalın ve koyuca tüylü köpeklere de aynı lakap takılmıştır (Musatayaeva – Şelyahovskaya, 2006: 266).

Burun, iki yaşını dolduran boğadır. Tatar, Türk, Kırım Tatarları, Türkmen, Kıpçak, Karaim lehçelerinde organ adı olan *burun* manasındadır.

Buşmak, Tatarcada bir yaşını dolduran sığır yavrusudur. *Bık*, kelimesi üzerindeki tartışmalar ise sürmektedir. Şahmatova ve Ogyenko'lara göre *bık* kelimesi Rusçaya Kelt dilinden geçmiştir. Korş ise kelime kökünü Türkçede aramaktadır. Ukrayn, Sırp, Hırvat ve Sloven dillerinde *bik* şeklindedir. Çek dilinde de öküz manasındadır. Kelimeye şu anlamlar verilmiştir: 1. Sığırın erkeği; 2. Büyükçe ve kaba direk; 3. Su balaban, balaban kuşu. *Bık* Slav dillerine ortak bir kelimedir.

Vataga, koyun, buzağı ve benzeri ufak evcil hayvanlar sürüsüdür. 1. Herhangi bir nesnenin gruplaşma hali; 2. Volga nehrindeki, Hazar ve Karadeniz'deki balıkçı çiftlikleri; 3. Koyun, sığır yavrusu sürüsü (Şipova, 1976: 108). Ogyenko *vataga* kelimesinin ölü diller sayılan Kıpçakçadan alıntı olduğunu iddia etmektedir. Fasmer ise kelime kökünü Çuvaşçadaki *vatağ*, *uotağ* kelimelerinde aramaktadır. Eski Türkçede *otağ* kelimesi oda, aile, çadır anlamındadır. Türkiye Türkçesinde *odak*, *oda* kelimeleri ev, sınıf, oda manasındadır. Ogyenko Rusçadaki *vol* kelimesini Türkçe alıntı saymaktadır. Kelime kökünü Çuvaşçadaki *vulih*, Marı dilindeki *volik* kelimeleriyle bağdaştırmaktadır (Sevortyan, 1978: 349). Fasmer bu görüşe katılmadığını bildirek kelime kökünün Romancadaki hayvan manasındaki *voloh* kelimesinden geldiğini iddia etmektedir (Fasmer, 1986: 78). *Vol*, hadım edilen öküz manasına gelmektedir (Musatayaeva – Şelyahovskaya, 2006: 86).

Gazel, ceylan manasındadır. Azerbaycan Türkçesinde asıl manası *ceylan* ve *yabani keçi*'dir. Türkçeyile Tatarcada *güzel* kelimeleriyle alakalı olup güzel, harika, şahane anlamına da gelmektedir.

Gunak/gunaçık, üç yaşındaki sığır yavrusudur. Rusçaya Türkçeden geçmiştir. Şor lehçesinde *kunak*, *kunak alik* ise üç yaşındaki buzağı demektir. Altaycada *kunaçın*, Çağataycada *kunaçi*, Kazakçada *kunajın* şeklinde olup aynı manadadır. *Gunan*, Rusçaya Çağataycadan geçmiştir. Altayca ve Çağataycada *üç yaşını dolduran at yavrusu* anlamındadır. Kazakçada *kunan oğüz* ise üç yaşını dolduran öküz demektir. Tofacada *kunan aji* ayı yavrusu, Kırgızcada *kunan* üç yaşını dolduran at, Tatarcadaki *gunan* ilk yılında bulunan hayvan, *gunan at* bir yaşındaki aygır, *gunan kala*, bir yaşındaki buzağı, *gunaçin* sığır anlamlarındadır.

Guran, Türkçe aracılığıyla Moğolcadan Rusçaya geçen bir sözdür. Yabani keçi, keçinin erkeği, yani *keçi* demektir. Kelime Altaycada *guran*, Kalmuk dilinde *guru* şeklindedir.

Gurt, hayvan veya kuşların sürüsüdür. Ukrayncada *gurt*, sürü, kalabalık, cemiyet demektir. Beyazrusçada *gurtovişik* hayvanları kovalayan, Polonyacada *hurt* ise sürü anlamındadır.

Dagan, Rusçaya Türkçe üzerinden Kalmukçadan geçmiştir ve iki yaşını dolduran aygır manasındadır. Moğolcada *dagagan* şeklinde kullanılmaktadır (Ramstedt, 1908).

Ceyran, Orta Asya ve Kafkaslarda rastlanılan ceyranların bir cinsidir. Kazakçada *akböken* şeklinde geçer. Altaycada yabani keçi anlamında *jaran* şeklinde, Kırgızcada da yabani keçi anlamında *ceyran* şeklinde, Çağataycada *çipan* ceyran, Kırım Tatarcasında da *akböken* şeklindedir.

Cigıtay, Orta Asyadaki yabani at cinslerindedir. Aynı anda *kulan* ve tarlan şeklinde adlandırması da vardır. Rusçaya Tatarcadan geçmiştir. Tatarcadaki orijinali *igıtay* şeklindedir.

Cumbura, Güney Sibirya'yı mekan edinen hamstere benzeyen ufak bir hayvandır. Çağataycada *jumran*, Çuvaşçada *jmran* şeklinde olup manası tarla sincabıdır.

Dzeren (jeren), güney ceyranı olarak da bilinir. Rusçaya Türkçe aracılığıyla Moğolcadan geçmiştir (a.g.e.: 17).

Dunan, Türkçe asıllı bir kelimedir. Kazakçada *dönen*, Kumukçada *dunen*, Altaycada *tonon* olan sözün manası dört yaşını dolduran at ya da sığırdır. M.Ş. Musatayeva ve L.A. Şelyahovskaya'nın sözlüğünde üç yaşını dolduran Kırgız koyunu, Moğolca bir kelimedir, şeklinde geçmektedir (Musatayaeva – Şelyahovskaya, 2006: 266). M.R. Fasmer ve B.İ. Dal eserlerinde de aynı şekilde verilmiştir.

İşigen, keçi; işigenka keçinin kuyruğu demektir. Çağatay ve Kırım Tatar lehçelerinde *aski* ve *aska* şeklinde olup keçi manasındadır (Radlov, 1911: 864).

Kaban kelimesiyle ilgili E.N. Şipova şunları söylemektedir: *Kaban*, yabani domuz ya da evcil domuzun erkek olanıdır. Rus halk inancına göre kirliliğin, kirin; başıbozluğun, hainliğin sembolüdür. İngilizcedeki *pig* kelimesi obur demektir ki, Kırgız, Kazak, Özbekler gibi Müslüman halklarında dini içerikli anlam kazanarak *çoçko* yani “domuz” kelimesi küfür anlamına gelmektedir. Viyetnam halk inancına göre domuz, aptallığın sembolüdür (Şipova, 1976: 444).

Rusçadaki *loşad* yani *at* kelimesinin nezaket ifadesini taşıyan *loşya* şekli de vardır, *Alaşa* yani *boyu kısa, kısa boylu* anlamını ifade eder ve *hadım edilmiş at* anlamını da taşır (Şipova, 1976: 223). Fasmer *loşad* kelimesini Türkçedeki *alaşa at*, yani *hadım edilmiş at* şeklinde yorumlar, orijinal kelimedeki ilk hece -a'nın (a-laşa) düşmesinin Rusçada ses uyumuna uymadığından dolayı meydana geldiğini söyler (Fasmer, 1986: 178). Melyoranski ise *loşad* kelimesinin Moğol istilasından önce Rusçaya Türkçeden geçtiğini savunmaktadır (Sevortyan, 1978: 34).

SONUÇ

Yapılan araştırmalar göstermektedir ki, diller birbiriyle sürekli bir etkileşim ve alışveriş halindedir. Rusya geniş coğrafi alanıyla birçok Türk asıllı topluluğun yaşadığı bir sahadır. Bugün bile Rusya toprakları içerisinde yaklaşık 12 milyon nüfusa sahip Türk topluluğu yaşamaktadır. Bu topluluklar arasında Tatar, Başkurt, Altay, Hakas, Çuvaş, Yakut, Karaçay, Tuva, Şor, Tofa, Kumuk, Nogay gibi Türk toplulukları sayılabilir. Rusya Federasyonunda yaşayan toplam nüfusun %8,6'sını oluşturan bu Türk halkları 12,3 milyon nüfusa tekabül etmektedir. Hint-Avrupa dil ailesinin Slav dilleri kolunda olan Rusça, Ural-Altay dil ailesinin Altay kolundaki Türkçeden hatırı sayılır oranda kelime almış ve bunu söz varlığına dâhil etmiştir. Türkçeden Rusçaya geçen kelimelerle ilgili Rus filolog ve Türkologlar çeşitli araştırmalar yapmışlar ve bu araştırmalarını da neşretmişlerdir. Rusçaya geçen bu Türkçe sözler elbette komşuluk, yakın ilişki ve dil etkileşimi ile sosyolingüistik yönlerden açıklanabilir. Yapılacak yeni köken araştırmaları Rusçadaki Türkçe sözlerin sayısını arttıracaktır.

İki millet arasındaki kültürel, sosyal, ekonomik ve askeri ilişkiler neticesinde Türkçeden Rusçaya birçok kelime geçmiştir. Rusçadaki Türkçe ödünçlemelerin hayatın her alanıyla ilgili olması iki millet arasındaki etkileşimin derecesini ortaya koymasından önem arz etmektedir. Yemek isimlerinden kültür ve medeniyet sahasındaki kelimelere, askeri kelimelerden hayvan ve bitki isimlerine, akraba isimlerinden giyim ve kuşamla ilgili kelimelere kadar geniş bir alanda Türkçe kelimelerinin varlığı, Türk kültür ve medeniyetinin, Rus kültür ve medeniyeti üzerindeki tesirini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- ABDRAHMANOV, Sautbek (2010), “Puşkin Şıgarmalarında Türkizmden”, *Egemen Kazakistan*, Astana, № 90-93: 4-5.
- AHANOV, Kaken (2002), *Til Biliminin Negizderi. Üniversiteler men Pedagogika İnstitutlarının Filologiya Fakultterine Arnalgan Okulık*, Törtinşi Basılım, Almatı.
- BASKAKOV, Nikolay (1969), *Vvedenye v İzuçenye Tyurkskih Yazıkov*, Moskova.
- BASKAKOV, Nikolay (1974), *Tyurkizmi v Vostoçno-Slavyanskikh Yazıkah*, Moskova.
- _____. (1985), *Tyurkskaya Leksika O “Slovo O Polku İgoreve”* “Nauka” Basımevi, Moskova.
- _____. (1993), *Russkiye Familii Tyurkskogo Proyshojdenya*, Moskova.
- CANUZAK, Telkoca (2006), *Kazak Onomastikası*, Almatı.
- DAL, Vladimir (1978), *Tolkoviy Slovar Sovremennego Velikorusskogo Yazıka*, 4 Tom, C.I., Moskova.
- DMİTRYEV, Nikolay (1958), *O Tyurkskih Elementah Russkogo Yazıka – Rusçadaki Türk Maddelerine Dair*, Moskova.
- DOBRODOMOV, İgor (1978), Добродомов И.Г. Рецензия//Вопросы языкознания – *Voprosı Yazıkoznanya*, №1.–141 с.
- EFREMOVA, Tatyana. (2001), *Tolkoviy Slovar Russkogo Yazıka - Rus Dili Anlatım Sözlüğü*, Ruski Yazık Basım Evi, Moskova.
- FASMER, Maks (1986), *Etimologiçeski Slovar Russkogo Yazıka v 4 Tomah*, Moskova.
- KALIBAYEVA, Kalamkas (2008), “Türki Tilderindeki Zoonimdik Frazzeologizmden”, *Ulusal Konferans Materyalleri*, Almatı, s.108-113.
- KORŞ, Fyodor (1927), *Etimologiçeskiy Slovar Vostoçnih Slov v Evropeyskih Yazıkah*, Moskova.
- MUSATAYAEVA, Manat; Şelyahovskaya, Lyudmila (2006), *İdeografiçeski Slovar Tyurkizmov v Russkom Yazıke*, Almatı.
- RADLOV, Vasyli (1911), *Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçii*, cilt 1-4. Sankt-Petersburg.
- RAMSTEDT, Gustav (1908), *Sravnitel'naya Fonetika Mongolskogo Pismennego Yazıka i Halkasko-Urginskogo Govora*, Sankt-Petersburg.
- SEVORTYAN, Ervand (1978), *Etimologiçeski Slovar Tyurkskih Yazıkov*, Obşetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovı Na Bukvu, A. “Nauka”, Moskova.
- SÜLEYMANOV, Olcas. (1990), *Az i Ya*, Almatı.
- ŞANSKİİ, Nikolay (1982), *Etimologiçeskii Slovar Russkogo Yazıka v 4 Tomah*, Moskova.
- ŞİPOVA, Elena (1976), *Slovar Tyurkizmov v Russkom Yazıke*, “Nauka” Basımevi, Almatı.
- TUZOV, Vasili. (1769), *Podenşina, Satiriçeski Jurnal*, (A.Afanasyev’in yayımı, Moskova, 1858: 133-134).

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 40, Winter-2018, p. (101-110)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.481741

Research Article

Received: November 12, 2018

Accepted: December 05, 2018

This article was checked by iThenticate.

TÜRK DÜNYASINDA SAĞLIK TURİZMİ¹

HEALTH TOURISM IN TURKISH WORLD

ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫЙ ТУРИЗМ В ТЮРКСКОМ

Hürriyet ÇİMEN*

ÖZ

Sağlık turizmi, gelir ve katılımcı sayısı bakımından önemli bir turizm çeşidi haline gelmiştir. Önümüzdeki yıllarda gelişmesinin artarak devam etmesi beklenmektedir. Sağlık turizmi üç farklı amaç için gerçekleşmektedir. Bunlardan birincisi medikal turizm, ikincisi kaplıca ve spa-wellness, üçüncüsü yaşlı ve engelli bakımı turizmidir. Sağlık turizminde önde gelen ülkeler sırasıyla Hindistan, Singapur, Malezya, G.Afrika ve Türkiye şeklinde sıralanmaktadır. Türkiye dünya sağlık turizmi içinde beşinci sırada yer almaktadır. 2013 yılı itibariyle Türkiye'ye üç yüz bin üzerinde hasta girişi olmuştur. Almanya, Hollanda, Avusturya, Irak ve Belçika ağırlıklı olan hastalar daha çok göz, diş, ortopedi ve plastik cerrahi alanlarında hizmet almaktadır. Türkiye'de ki önemli destinasyonların başında Antalya ve İstanbul gelmektedir. Türk dünyasında ise sağlık turizmi henüz istenilen seviyede değildir. Sağlık turizminin gelişen trendine uygun olarak Türk dünyasında da gelişmesi için Türkiye öncülük edebilir. Türkiye'deki başarılı örnekler model alınabilir. Türk dünyasındaki potansiyel hekim sayısı, tesis kapasitesi ve coğrafi yakınlık göz önüne alındığında geliştirilmesi gereken turizm türleri belirlenerek ortak projeler geliştirilmelidir. Böylece diğer ülkelerden gelecek olan turistlerin yanı sıra Türk dünyası kendi içinde bir dolaşım ağı oluşturabilecektir. Bu sayede Türk dünyasının bütünleşmede sağlık turizminin de etkisi söz konusu olabilecektir.

Bu araştırmanın amacı; Türk Dünyasında sağlık turizmi farkındalığını artırmaktır. Bu sayede Dünya turizm gelirinde önemli yeri olan sağlık turizminden Türk Devletlerinin kendi aralarında hasta göndererek bu pazardan pay lamalarının yanı sıra kültürel bütünleşmeye de katkı sağlamaları açısından önemli görülmektedir.

¹ Bu makale International Congress on Vocational and Technical Sciences kongresinde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

* ORCID: 0000-0001-6107-2444 Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, hurriyetcimen@ardahan.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, sağlık, turizm, sağlık turizmi, kaplıca turizmi, spa-wellness.

ABSTRACT

Health tourism has become an important tourism kind in respect to revenue and the number of participant. It is supposed that it will go on developing increasingly within the next years. Health tourism has actualised for three different purposes. The first of them is Medical tourism, the second one is thermal spring and spa-wellness, and the third one is the tourism of elderly care and disabled care. The leading countries in health tourism are India, Singapore, Malaysia, South Africa and Turkey respectively. Turkey is on the fifth rank in World Health Tourism. More than three hundreds patience acceptance have been taken place to Turkey by year of 2013. Patiences usually from Germany, Holland, Austria, Iraq and Belgium utilize a service related to generally eye, tooth, orthopedics and plastic surgery filed. The vital leading destinations are Antalya and Istanbul in Turkey. In Turkish world, health tourism is not suitable yet. According to the development trend of health tourism may lead to the development of Turkey in the Turkish world. Successful examples can be models in Turkey. Considering the number of potential physicians, facility capacity and geographical proximity in the Turkish world, joint projects should be developed by identifying the types of tourism to be developed. Thus, the Turkish world as well as the tourists coming from other countries will be able to create a network of roaming in itself. In this way, health tourism may have an impact on the integration of the Turkish world.

The aim of this study is to increase the awareness of the perception of health tourism. Thus, it will be possible that Turkish world having an importance role in World Tourism sector will take place in health tourism among the leading countries through the advantages of Turkey's present background.

Keywords: Turkish world, health, tourism, health tourism, termal tourism, spa-wellness

АННОТАЦИЯ

Оздоровительный туризм стал важным видом сектора с точки зрения доходов и количества участников. Ожидается, что развитие этого сектора продолжится и в ближайшие годы. Оздоровительный туризм реализуется в трех разных целях. Первый это медицинский туризм, второй - спа и сра-велнес, третий - туризм для престарелых и инвалидов. ведущими странами в области оздоровительного туризма являются Индия, Сингапур, Малайзия, Южная Африка и Турция. Турция занимает пятое место в мировом секторе этой области. По состоянию на 2013 г., Турцию посетило более трехсот тысяч пациентов. Пациенты из Германии, Нидерландов, Австрии, Ирака и Бельгии обслуживаются в основном в области глазны болезней, стоматологии, ортопедии и пластической хирургии. Во главе этого сектора стоят Анталия и Стамбул. Однако, в турецком мире оздоровительный туризм еще не достиг желаемого уровня. В соответствии с меняющимися тенденциями оздоровительного туризма Турция может стать лидером в развитии этой области в тюркском мире. Успехи Турции могут стать примером для других государств. Учитывая количество потенциальных врачей, возможности учреждений и географическую близость к тюркскому миру, следует разрабатывать совместные проекты, определяя виды туризма, которые необходимо развивать. Таким образом наряду с приезжими туристами, страны тюркского мира сами могут создать и развивать сеть внутри себя.

Этим же способом оздоровительный туризм также может оказать влияние на интеграцию тюркского мира.

Цель этого исследования, повысить осведомленность об оздоровительном туризме в тюркском мире. Таким образом, оздоровительный туризм считается важным с точки зрения культурной интеграции тюркского мира. В добавок к этому, с целью получения доли от этого рынка, можно обменяться туристическим потоком между собой.

Ключевые слова: тюркский мир, здоровье, туризм, оздоровительный туризм, бальнеологический туризм, spa-wellness.

1. Giriş

Günümüz küresel dünyasında sağlık sorunları giderek artmakta, bunun yanında sağlık konusunda bilinç te artmaktadır. Bu koşullar ışığında sağlık turizmüne katılan birey sayısı turizm ortalamasının üzerinde gelişmektedir. Bunu bir fırsat olarak değerlendirilebileceği göz önünde tutulur ise, Türk dünyasında yer alan ülkelerin kendi koşullarını (alt yapı, insan kaynakları, doğal kaynaklar gibi) dikkate alarak sağlık turizmde kendilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Özellikle Türk dünyası arasında geliştirilecek olan sağlık anlaşmaları kendi içinde sağlık turizminin gelişmesine katkı sağlayacaktır. Bunun yanında uzmanlaşmalar sonucunda dünya pazarında da rekabet olanağı bulunabilecektir. Her turizm çeşidinde olduğu gibi sağlık turizminin bir destinasyonda gelişebilmesi için destinasyonun birtakım yatırımlar yapılması gerekmektedir. Ulaşım olanağının artırılması, konaklama, sağlık tesisleri ve bilinirlik düzeyinin artırılması gibi yatırımlar potansiyel turizm hareketini turizm talebine dönüştürecektir. (Çimen, 2013;107).

Sağlık turizmde yer alan hizmetlerin çeşitliliği hemen hemen her ülkenin bu alanda gelişmesine olanak sağlamaktadır. Tıbbi müdahaleler gibi profesyonel operasyonların dışında turizmcilerin maksimum kar sağlayabilecekleri kaplıca, spa ve wellness turizmi oldukça cazip durumdadır.

Sanayi toplumunda, özellikle zihinsel ve fiziksel rahatlamayı sağlayacak özellikte olan tatil son derece ilgi görmektedir. Bu durum, wellness turizminin gelecekte daha çok tercih edileceğini göstermektedir.

Sağlık turizminin tanımı yapılacak olursa; sağlık turizmi, sağlığın korunması, iyileştirilmesi ve hastalıklardan kurtulunması amacıyla, yaşanılan yer dışına seyahat edilerek en az yirmi dört saat kalınması ve sağlık hizmetlerinden yararlanan turizm türü olarak tanımlanabilir (Kördeve,2016:53). Medikal, yaşlı ve engelli bakımı turizminin dışında kalan birçok sağlık turizmi uygulamasında kür tedavisi yapılmaktadır. Kür tedavisi, mineral bakımdan zengin kaplıca suyu, deniz suyu, çamur ya da bitkilerin solunum yolu, içerek ya da cilde sürülme şeklinde gerçekleştirilen uygulamaların genel adıdır (www.saglikturizmi.org.tr).

Türk dünyasının her şeyden önce kültürel ve kökensele yakınlığı sağlık turizmde başka ülkelerin tercih edilmesinden önce kendi aralarında gelişmesine olanak sağlamaktadır. Bunun yanında Türk dünyasında turistik seyahatlerin istenilen düzeyde olmaması Sağlık turizminin bu konuda öncü olmasına ya da bu boşluğu doldurmasında etkili olacağı umulmaktadır. Diğer yandan Dünya sağlık turizminin ekonomik boyutu göz ardı edilmeyecek kadar büyüktür.

2. Sağlık Turizmi

Bedensel ve zihinsel sağlığın korunması ya da iyileştirilmesi amacıyla yapılan konaklamalı seyahatler sağlık turizmi olarak tanımlanmaktadır. Sağlık turizminin daha iyi anlaşılabilmesi için türleri ve içeriğinden bahsetmek gerekmektedir. Sağlık turizminin amaçları ve uygulamaları bakımından bir birinden ayırmak gerekirse; medikal turizm, kaplıca turizmi, spa-wellness, yaşlı bakımı ve engelli turizmi başlıkları altında toplanabilir (Aydın ve Şeker, 2011:6).

Sağlık turizminde sunulan hizmetleri daha belir bir şekilde tanımlaması Tontuş tarafından yapılmış olup aşağıdaki gibidir (www.saturk.gov.tr/images/pdf/tyst/03.pdf):

- **Sağlığı Geliştirmeye Yönelik Hizmetler;** (Alternatif tamamlayıcı, SPA Wellness, termal kaynaklı sağlık, bitkisel tedavi, masaj vb)
- **Tedaviye Yönelik Hizmetler;** Medikal Turizm (estetik, ameliyat, kalp ameliyatı, göz ameliyatı, organ nakli, kanser tedavisi vb.)
- **Rehabilitasyon Hizmetleri;** (postop bakım, diyaliz, bağımlılıkla mücadele programı gibi)
- **Yaşlı ve Engelli Bakım Hizmetleri; Herhangi** bir şikâyeti olmayan ileri yaş bireylerin geçici süreli bir başka ülkeye bakım amaçlı seyahatlerinde verilen hizmetler.

2.1. Medikal Turizm

Hastalıklı kişilerin ucuz ya da daha başarılı yapabildikleri tıbbi operasyonlar için yapılan konaklamalı seyahatleri içermektedir (Noree, vd., 2015). Bu turizm türünde daha çok uluslararası seyahatler söz konusudur. Bunun en önemli nedeni tedavi maliyetidir. Diğer yandan hastanın operasyona psikolojik olarak hazırlanmasında daha başarılı olabilmektedir. Genellikle, kardiovasküler cerrahi, radyoterapi, radyocerrahi, transplantasyon, infertilite – tüpbebek, estetik cerrahi, göz, diş, diyaliz tedavileri medikal turizm içinde yer almaktadır (Aydın ve Şeker, 2011:6). Medikal turizmin ekonomik büyüklüğü altmış milyar dolara ulaşmaktadır (WHO, 2016). Katılımcı birey sayısı az olmasına karşın kişi başına harcama bakımından oldukça yüksek değere sahiptir. Ancak katma değer ve çarpan etkilerinin daha net bir şekilde ortaya çıkarılması ekonomik öneminin belirlenmesinde yararlı olacaktır (Baysal ve Çimen, 2016).

Medikal turizmi genel olarak ileri tedaviler (Kardiyovasküler Cerrahi, Radyoterapi, cyberknife vb.), transplantasyon, infertilite (Tüp bebek İVF uygulamaları), estetik cerrahi, göz, diş, diyaliz tedavileri vb. hizmetleri kapsamaktadır. Daha ayrıntılı hizmetler ise (www.healthtourism.com):

- Trafik kazası tedavileri,
- Estetik - plastik cerrahi
- Anesteziyoloji
- Bariatrik cerrahi
- Kemik iliği nakli
- Kanser tedavisi
- Kalp cerrahisi
- Kalp damar hastalıkları
- Diş bakımı
- Cilt hastalıkları

- Böbrek yetmezliği
- Kulak burun boğaz
- Metabolizma hastalıkları
- Göz cerrahi
- Doğurganlık tedavileri
- Saç nakli

Medikal turizm 2015 yılı itibariyle 70 milyar \$ ekonomik hareketlilik yaratmıştır (Baysal, 2016). Sağlık turizm destinasyonları gelişmemiş ülkelerde yer almaktadır. Bunun en önemli nedenleri bu ülkelerdeki maliyet düşüklüğüdür. Bu konuda Türkiye ve diğer Türk devletlerinin bu konuya eğilmeleri ekonomik gelir elde etme açısından dikkate değerdir.

2.2. Yaşlı ve Engelli Bakımı Turizmi

Kendi başlarına asgari yaşam gereksinimlerini yerine getiremeyen bireylerin (yaşlı ya da engelli) yaşamlarını sürdürebilmeleri için yaşadıkları yer dışında hizmet sunulması işlemidir. Tedavi ve bakımlarının iklim ya da hava değişikliği amacıyla yaşadıkları yerler dışında devam edilmesini içerir (Kördeve, 2016: 54). Klinik özellikleri olan geriatri tedavi merkezlerinde ve rehabilitasyon merkezlerinde gerçekleştirilir (Aydın ve Şeker, 2011:6).

Yaşlı ve engelli bakım turizminin temelinde bakıma muhtaç kişilere aşağıda yer alan hizmetleri sunmak yer almaktadır:

- İleri yaşta kişiler ya da engelliler için özel koşullarda yapılan turizm (gezi turları, meşguliyet terapileri)
- Yaşlı ya da engelli bakımı hizmetleri (bakım evlerinde veya rehabilitasyon hizmetleri)
- Klinik otelde rehabilitasyon hizmetleri yürütülmektedir.

2.3. Kaplıca- Spa- Wellness Turizmi

Bin yıllardır uygulanmış olan kaplıca turizmi, sıcak ve mineral bakımından zengin yeraltı sularının bir takım hastalıkların tedavi edici özelliklerinden yararlanmak amacıyla kurulmuş olan tesislere yapılan konaklamalı seyahatleri ifade etmektedir. Genellikle romatizma, kireçlenme ve kas ağrılarında iyi gelmektedir. İçinde sıcak su havuzlarının yanında gaz ve çamur banyoları da bulunabilmektedir. Kaplıca turizmi sağlık için yapılmakta ve içinde kür bulunmaktadır (Baysal ve Çimen, 2016).

Kaplıca turizminde önde gelen ülkeler Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Avusturya, Bali ve Maldivler olarak sıralanmaktadır (Özer ve Songur, 2013: 74).

Medikal, yaşlı ve engelli bakımı turizmini dışında kür tedavilerini içinde barındıran çok bilinirliği ve uygulanması bakımından kaplıca turizmi olarak da kabul gören ancak kaplıca dışında da uygulanabilen tedavileri içeren sağlık turizmi çeşitleri bulunmaktadır. Bu turizm türleri fizyoterapiler, talosoterapiler, hidroterapiler, balneoterapiler, peloidoterapi, klimaterapi ve üvalizm şeklinde gerçekleştirilmektedir (Özsarı ve Karatana, 2013:139).

Üvalizm, bitkilerin tedavi edici özelliklerinden yararlanılarak uygulanan kürlerdir. Bu uygulama üç şekilde yapılabilir. Birincisi bitkilerin esansları buharlaştırılarak sonum yolu ile alınır. İkincisi bu bitkilerin suları içilir. Üçüncüsü bu bitkilerin özleri cilde sürülmesi şeklindedir (Özsarı ve Karatana, 2013:139).

Fizyoterapi, bireylerin hareketlerini kısıtlayan kas, doku ve sinir kaynaklı durumların iyileştirilmesi için uygulanan hareket programını ifade etmektedir.

Talosoterapi, deniz suyunda bulunan minerallerden yararlanmak amacıyla uygulanan kürdür. Bu kür içinde serbest deniz banyosu, deniz kaplıca kürleri, deniz suyu

içme kürleri, deniz çamuru kürleri, solunum yolu ile kür ve deniz iklim kürleri yer almaktadır (Özsarı ve Karatana, 2013:139).

Hidroterapi, ağırları hafifletmek ve fiziksel rahatlık sağlamak için suyun (sıcak, soğuk, buhar veya buz halinde) kullanılmasıdır. Basınçlı su püskürtülerek masaj yapılması, havuz tedavisi kas gücünü yükseltmek için, banyo terapisi romatizma ve artrit ağrılarını azaltma, rahatlama ya da ateş düşürmek için uygulanır (Özsarı ve Karatana, 2013:139). Benzer nedenlerle nem kompresi de uygulanır. Buhar ve sauna terapisinde toksinlerin atılması sağlanır. Diğer yandan buhar tedavisine bitkiler eklenerek solunum yolu enfeksiyonları da tedavi edilir (Baysal ve Çimen, 2016).

Balneoterapi, termal ve/veya mineralli suların, peloidlerin ve dozları belirlenmiş, banyo, paket, içme ve inhalasyon (Termomineral su zerrecikleri ile yapılan soluma uygulamalarıdır) uygulamaları şeklinde, düzenli aralıklarla seri halde tekrarlanarak kullanılmasıyla, belirli bir zaman aralığında ve kür tarzında gerçekleştirilen bir uyarı-uyum tedavisidir (Özsarı ve Karatana, 2013:139). Toprak, su (deniz) ve iklim kaynaklı doğal iyileştirici (terapötik) etkenlerini içermektedir.

Peloidoterapi, çamur banyosu olarak ta adlandırabileceğimiz bu uygulamalarda mineralli bataklar, deniz ve delta balçıkları ve termomineral suyla karıştırılmış şifalı topraklar kullanılmaktadır. Peloid, doğal jeolojik ve biyolojik olaylar sonucunda oluşan yer altı ve deniz kaynaklı organik ve/veya inorganik maddeleri içeriğinde barındırmaktadır. Romatizma, kadın hastalıkları ve deri hastalıklarında tedavi edici olmaktadır (Baysal ve Çimen, 2016).

Klimaterapi, hava sıcaklığı, nemi, rüzgâr şiddeti ve hızı, güneş ışınımı ve benzeri iklimsel faktörlerin sistematik, dozlanmış, kür tarzında uygulanmasıdır (Özsarı ve Karatana, 2013:139). Ekzema, akne (A. vulgaris, A.Conglobata), psöriasis (R Vulgatis, Parapsoriasis), nörodermit, kronik rezidüel ürtiker, lokomotor sistem hastalıkları'nın tedavisi sağlanmaktadır. Kompanse kalp yetmezliği fonksiyonel dolaşım bozukluğu, esansiyel hipertansiyon, varisler, periferik arter hastalıkları, esansiyel hipotansiyon (özellikle ortostatik), mide-barsak -metabolizma hastalıklarının tedavisinde daha çok balneoklimaterapi (banyo ve iklim kürleri) ağırlıklı uygulamalardan başarılı sonuçlar alınmaktadır (Baysal ve Çimen, 2016).

SPA, (salus per aquam) Latince su ile gelen sağlık anlamına gelen sözcüklerin baş harflerinden oluşmaktadır. İlk zamanlarda yalnızca kaplıca suyunun şifası üzerine yoğunlaşılana bu turizm türünde günümüzde spa ve wellness uygulamaları da eklenerek daha zengin ve tatmin edici bir boyut kazandırılmıştır. Spa yalnızca su ile yapılan tedavidir. Suyun akıtılması, damlatılması, duşlama ve püskürtülmesi ile uygulanmakta idi bu uygulamalara masaj, aroma, çamur ve güzellik kürleri de eklenmiştir (Özsarı ve Karatana, 2013:139).

Wellness turizmi kaplıca turizminden bağımsız olmasına karşın ürün çeşitlendirilmesi yaklaşımı ile kaplıca turizmi hizmeti veren tesisler de uygulanmaya başlanmış ve kaplıca turizmi ile bir bütün olarak görülmüştür. Bu sayede kaplıca suyunun yanında fiziksel ve zihinsel rahatlama olanakları oluşturulmuştur. Wellness'ta tüm sağlık uygulamalarının sonucunda zihinsel dinlenmenin sağlanması amaçlanmaktadır. Bu nedenle çağımızın sağlık turizmine karşılık gelmektedir.

İngilizce well being (iyi hissetme) ve fitness (formunu koruma) sözcüklerinin birleştirilmesi ile 1959 yılında Halbert tarafından ortaya atılmıştır (Ergüven, 2015:36). Sağlık sorunu olmayan bireylerin kendini iyi hissetmek adına yaptıkları uygulamaları içermektedir. Bu wellness uygulamaları sonucunda bireyler esenlik içinde, yaşam sevinci yüksek hale gelmektedir. Wellnessin içinde beslenme, fiziksel ve zihinsel aktivitelerin

yanında mental destekler de söz konusudur. Wellness uygulamalarının sürekli yaşanılan yerlerin dışında yapılması daha başarılı sonuçlar almayı kolaylaştırmanın yanında turizm literatürünün de konusu olmasına neden olmuştur (Baysal ve Çimen, 2016).

Diğer yandan kaplıçalarda yoğunlukla olmakla birlikte diğer uygulamalarda destek hizmetleri ve fizik tedavi uygulamaları yapılabilmektedir. Bu kapsamda fizik tedavide elektro tedavi, egzersiz tedavisi, masaj gibi uygulamalar yer almaktadır. Destek uygulamalarında ise sağlık eğitimi, diyet uygulamaları, günlük yaşam aktivitelerinin düzenlenmesi, davranış değiştirme ve psikolojik destekler yer almaktadır (Özsarı ve Karatana, 2013:139).

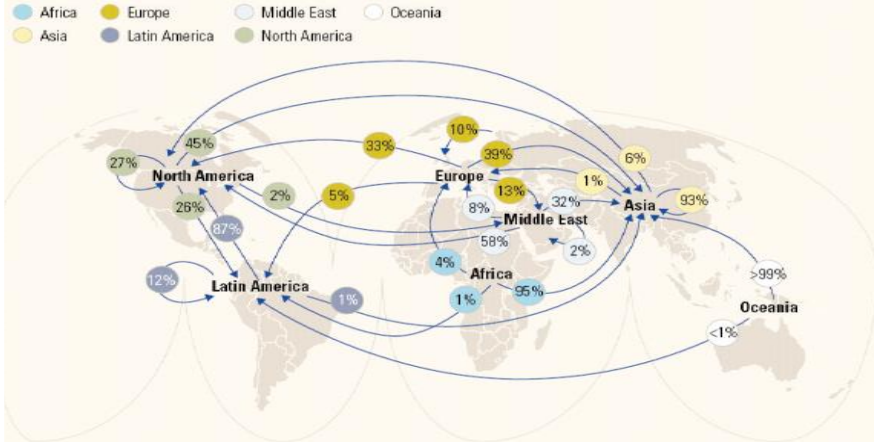
3. Dünya Sağlık Turizmi İstatistikleri

Dünya sağlık turizminde önemli ülkeler incelendiğinde yalnızca Türkiye'nin bu listede yer aldığını görmek mümkündür. Dünya sağlık turizminde önde gelen ülkeler (www.healthtourism.com):

1. Meksika 57 tesis
2. İspanya 47 tesis
3. Tayland 46 tesis
4. Hindistan 44 tesis
5. Singapur 30 tesis
6. Türkiye 24 tesis
7. Filipinler 24 tesis

Dünya sağlık turizm hareketine göz atılacak olur ise Asya kıtasında Hindistan merkezinde Singapur ve Malezya yer almaktadır. Avrupa'da Almanya, Polonya ve Slovenya, Ortadoğu'da Ürdün, Katar ve Bahreyn öncülük etmektedir. Amerika kıtasında Meksika, Küba, Arjantin, Brezilya ve Kosta Rika önemli yere sahiptir. Kuzey Amerika'ya diğer bölgelerden ciddi talep olduğu aşağıdaki haritada görülmektedir (Binler, 2015:44).

Harita: Dünya Turizm Hareketi ve Oranları

Kaynak: <http://www.saglikturizmi.org.tr/tr/saglikturizmi-istatistikleri>

Sağlık turizminde belirli bir noktaya gelen Türkiye de yer alan tesislerin İstanbul ve Antalya'da yoğunlaştığı görülmektedir.

2010 yılı itibarıyla Türkiye'ye gelen yabancı uyruklu hasta sayısı 243203 kişidir. İstanbul ve Kayseri ilk iki ili oluşturmaktadır. Kaplıca turizmi içinde en cazip iller Afyonkarahisar ve Antalya olarak sıralanmaktadır.

Tablo: Dünya Medikal Turizm İstatistikleri

ÜLKE	KATEGORİLER	Özel toplam	Devlet toplam	Genel Toplam
ALMANYA	Göz Diş Ortopedi Kardiyoloji Onkoloji Plastik cerrahi Beyin cerrahi	18339	10292	28631
HOLLANDA		4122	1696	5818
AVUSTURYA		2762	869	3631
KIBRIS		2460	414	2874
RUSYA		1991	430	2421
IRAK		1923	285	2208
FRANSA		1783	393	2176
AZERBAYCAN		1258	882	2140
BELÇİKA		1136	425	1561
TÜRKMENİSTAN		328	799	1127
DANİMARKA		1027	55	1082

Kaynak: <http://www.saglikturizmi.org.tr/tr/saglikturizmi-istatistikleri>

Dünya sağlık turizminin ülkeler arası boyutta gelişmesinde etkili unsurlar şunlardır (Binler, 2015:28-34):

- Tedavinin ya da hizmetin kendi ülkesindeki maliyetlerden ulaşım ve konaklama dâhil daha uygun olması,
- Hizmet kalitesindeki yükseklik, hastalara konuk gibi davranılmasının yanında standartların üzerinde hizmet sunumu sağlanmaktadır.
- Yasal nedenler, ülkelerinde cinsiyet değişimi gibi yasal engellerin olması sonucunda yasal engellerin olmadığı ülkelerde tedavi görebilme olanağı sağlık turizminin gelişmesinde başlıca nedenlerdir.
- Vatandaşı olduğu ülkelerde gereksinim gördüğü tedavi ya da sağlık hizmetinin yetersiz olması ve uzun süre bekletilmeleri de sağlık turizminin ülkeler arası boyutta gerçekleşmesini etkilemektedir.

Sağlık turizminde gelişmiş olan ülkelerin stratejilerinin izlenmesi sonucunda Türk dünyasında sağlık turizminin gelişmesi ve önemli bir ekonomik gelir kaynağı olma imkanı bulunmaktadır. Sağlık turizminin gelişebilmesi için yapılması gerekenler sıralanacak olursa (Binler, 2015:57):

- Turizm alanındaki fiziki altyapının güçlendirilmesi,
- Stratejik pazarlama ve tanıtım çalışmaları yapılması,
- İnsan kaynaklarının gelişiminin sağlanması,
- Medikal turizm alanının güçlendirilerek alternatif turizm olanaklarının yaratılması,
- Medikal turizmin aktif ve yoğun olarak tanıtımının ve pazarlamasının yapılması,
- Uluslararası fuarlara / etkinliklere katılım ve tanıtımlar konusunda bu alandaki paydaşların katılımı,
- Medikal Turizm hizmeti veren kurum ve kuruluşların onaylanması/sertifikalandırılması,
- Küresel alanda çalışan sağlık sigorta şirketleri ya da kişilerin sevk işlemlerini gerçekleştiren kurum ve kuruluşlarla gerekli bağlantıların oluşturulması için belirlenen ülke piyasalarında konferanslar ve etkinlikler düzenlenmesi.

SONUÇ

Sağlık turizmindeki gelişmeler dikkate alındığında Türk dünyasının bu yönde fırsatların değerlendirilmesi gerekmektedir. Türk dünyasında sağlık turizminin gelişmesi için AB ülkelerinin uyguladığı anlaşmalara benzer anlaşmalar yapılarak belirli branşlarda uzmanlaşmaların dağıtılarak dengeli bir sağlık turizm hareketi sağlanabilir. Bu konuda yapılabilecek planlamalar arasında en önemli unsur tedavi masraflarının ödenmesi konusunda anlaşmalar yapılması ve ülke olanaklarının sağlık turizminin hangi alanında gelişime uygun olduğunun belirlenmesidir. Ülke olanakları arasında özellikle kaplıca turizminde olduğu gibi doğal olanakların varlığı, teknik ve uzman personel yeterliği, fiziki koşullar göz önünde tutulmalıdır.

Özellikle gelişmiş ülkelerin sağlık giderleri yüksek olmakta ve bunun azaltılması için çaba harcamaktadır. Bu koşullar ışığında Türk dünyasının sağlık turizmini turizm politikaları arasında ortak hedefler belirleyerek uygulamaya geçirmeleri bir fırsat olarak ortada durmaktadır. Türkiye'nin sağlık turizmindeki tecrübe ve alt yapısından yararlanılması da sağlık turizminde uluslararası başarıya katkı sağlayacaktır.

Türk dünyasının sağlık turizmi politikasında bir master çalışma yapması önceliklerini, uzmanlıklarını ortaya koyması gerekmektedir. Türk Cumhuriyetlerin sağlık envanterini hazırlaması ve bu konuda çalıştaylar yaparak ortak bir anlaşma yapmaları öncelikleri olmalıdır. Sağlık turizmdeki bu gelişmeler Türk Cumhuriyetlerinin soyo-kültürel kaynaşmaların, birbirlerini daha yakından tanımalarına imkan sağlaması yanında gelir getirici özelliği ile değerlendirilmesi gerekmektedir.

Giderek yaşanan dünya nüfusunun yanında potansiyel olarak bulunan 150 milyona yaklaşan Türk nüfusu da Türk dünyasında sağlık turizminin gelişmesinde etkili olacaktır. Türk dünyasındaki her türlü işbirliğinin yanı sıra turistik ilişkilerinde gelişmesi ve bunun bir kısmının sağlık turizmi kapsamında gerçekleşmesi beklenen bir durumdur.

KAYNAKÇA

- BAYSAL, D. (2016) Sağlık Turizminin Türkiye Turizm Gelirleri İçindeki Payı:2000-2015, ICOMEP 26-27 Kasım, İstanbul.
- BAYSAL, D. & H. Çimen, (2016) Sağlık Turizminde Yeni bir Yaklaşım: Wellness, ICOMEP 26-27 Kasım, İstanbul.
- BİNLER, A., (2015) Türkiye'nin Medikal Turizm Açısından Değerlendirilmesi ve Politika Önerileri, Kalkınma Bakanlığı, Yayın No:2839
- ÇİMEN H. (2013) "Ardahan'ın Turizm Potansiyeli" Karadeniz Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (21).
- ERGÜVEN, M. (2015). Wellness Turizmi, Ankara: Detay Yayıncılık.
- ERGÜVEN, M. (2015). Termal Turizm, Mustafa Altındış (Ed.), Sağlık Turizminde Wellnessın Önemi ve Wellnessın Geleceğine Turizm Bağlamında Bir Bakış (s.33-42). Ankara: Nobel
- TOKTAŞ, H. (2015). Termal Turizm, Mustafa Altındış (Ed.),Termal Sular ve Çevre (s.119-123) . Ankara: Nobel
- KÖRDEVE, M. (2016). Sağlık turizmine genel bir bakış ve Türkiye'nin sağlık turizmindeki yeri. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 2(1), 51-61

ÖZER, Ö. & SONGÖR, C. (2012). Türkiye'nin dünya sağlık turizmindeki yeri ve ekonomik boyutu. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 69-81

ÖZSARI, S. & KARATANA, Ö. (2013). Sağlık turizmi açısından Türkiye'nin durumu. *Kartal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi*, 24(2), 136-144

NOREE, H. & SMITH. (2015,14). Medical tourism in Thailand: a cross-sectional study, Erişim tarihi: 10.09.2016, <http://www.who.int/bulletin/volumes/94/1/14-152165.pdf>

TC SAĞLIK BAKANLIĞI (2011). Kamu Hastanelerinde Sağlık Turizmi Ve Turistin Sağlığı Uygulama Rehberi, Ankara: Tc Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü Sağlık Turizmi Koordinatörlüğü
<http://www.who.int/en/> Erişim tarihi: 07.09.2016.

<http://www.saglikturizmi.org.tr/media/Pdf/2.pdf> Erişim tarihi: 01.11.2016.

<http://www.healthtourism.com> Erişim tarihi: 01.11.2016.

<http://www.saglikturizmi.org.tr/tr/saglikturizmi-istatistikleri> Erişim tarihi: 01.11.2016.

www.satirk.gov.tr/images/pdf/tyst/03.pdf Erişim tarihi: 01.11.2016.

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi
Volume: 40, Winter-2018, p. (111-124)
ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.449804

Research Article

Received: July 31, 2018 Accepted: October 01, 2018

This article was checked by iThenticate.

**GÜZEL SANATLAR ÖĞRETMEN ADAYLARININ GENEL
ZAMAN YÖNETİM BECERİLERİ¹**

**GENERAL TIME MANAGEMENT SKILLS OF TEACHER CANDIDATES
IN FINE ART EDUCATION**

**ОБЩИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАВЫКОВ КАНДИДАТОВ В УЧИТЕЛЯ
ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА**

Demirali Yaşar ERGİN*
Aylin BEYOĞLU**

ÖZ

Öğretmenlerin zaman yönetim becerilerinin belirlenmesi, diğer mesleklerde olduğu gibi öğretmenlik mesleği için de önemlidir. Öğretmenlerin planlama, örgütleme, yönlendirme, koordine etme, denetleme, değerlendirme gibi bazı fonksiyonları kendi işleri ya da içinde buldukları eğitim örgütlerinin işleri için uygulamaları zaman yönetimi açısından önemlidir. Mesleki zaman yönetimi becerileri elbette kişilerin yaşamdaki genel zaman yönetim beceri düzeyleri ile büyük ölçüde bağlantılıdır. Öğretmenlik mesleği, planlı olmayı, zamana iyi hükmetmeyi, zamanı verimli kullanmayı, olabildiğince zaman kaybettiricilerden uzak durmayı gerekli kılan bir meslektir. Bu nedenden dolayı, öğretmenlerin genel zaman yönetim becerilerinin belirlenmesi, onların bu konuda kendilerini geliştirmelerine yardımcı olacaktır.

Çalışmanın amacı, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü öğretmen adaylarının genel zaman yönetim becerilerinin 9 demografik bağımsız değişkene göre nasıl farklılaştığını saptamaktır. Bu çalışma, 2017-2018 eğitim-öğretim yılı bahar yarıyılında Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı ve Müzik Eğitimi Anabilim Dalı tüm sınıflarındaki öğrencilerinden katılımcı toplam 141 öğrenci ile yürütülmüştür. Veri toplama aracı olarak, araştırmacı Ergin, Ergin ve

¹ Bu araştırma 28 Nisan-01 Mayıs 2018 tarihleri arasında Antalya, Alanya'da düzenlenen III. INES Education and Social Science Congress (ESS - 2018) sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.

* ORCID: 0000-0002-1670-4083 Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Ölçme ve Değerlendirme Anabilim Dalı, Edirne-Türkiye, demiraliergin@gmail.com

** ORCID: 0000-0001-7258-199X Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı, Edirne-Türkiye, aylingrbz@hotmail.com

Demirkol (2018) tarafından hazırlanan “Genel Zaman Yönetimi Becerileri Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek 4'lü derecelmeli 30 maddeden oluşmaktadır. Verilerin istatistiksel çözümlenmesinde t testi, varyans analizi ve farkın kaynağını saptamak amacıyla Post hoc analiz için LSD teknikleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü öğretmen adaylarının genel zaman yönetimi becerilerinin ortalama düzeyin biraz üzerinde olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: zaman yönetimi, öğretmen, eğitim fakültesi, yeterlik, beceri

ABSTRACT

Determination of teachers' time management skills is important for teaching profession as well as for other professions. Some features of teachers such as planning, organizing, directing, coordinating, supervising and evaluating are important in terms of time management for their own work or for the practices of the educational institutions they are in. Professional time management skills are, of course, largely linked to the level of general time management skills in people's lives. The teaching profession is a profession that needs to be planned, to use time efficiently and to stay away from everything that will cause time loss as much as possible. For this reason, the identification of teachers' general time management skills will help them to develop themselves in this regard.

The aim of the study is to determine how the general time management skills of teacher candidates in Fine Arts Education Department differ according to 9 demographic independent variables. This study was carried out with a total of 141 students who participating voluntarily from the students who studying at Trakya University, Faculty of Education, Fine Arts Education Department, Painting Education Department and Music Education Department during the spring semester of 2017-2018 academic year. The "General Time Management Skills Scale" prepared by Ergin, Ergin ve Demirkol (2018) was used as data collection tool. The scale consists of 4 items with a rating of 30 items. In the statistical analysis of the data were used t-test and variance analysis. LSD techniques were also used for post hoc analysis to determine the source of the difference. As a result of the study, it was seen that the Department of Fine Arts Education teacher candidates were slightly above the average level of general time management skills.

Keywords: time management, teacher, education of faculty, proficiency, skill.

АННОТАЦИЯ

Определение навыков управления временем учителей важно для обучения профессии, также как для других профессий. Некоторые из функций преподавателей, таких как планирование, организация, руководство, координация, контроль и оценка, важны для их собственной работы или для работы образовательных организаций, в которых они находятся. Важное значение имеет управление временем, профессиональные навыки управления временем, конечно, во многом связаны с уровнем общих навыков управления временем в жизни людей. Преподавательская профессия - должна быть запланирована, эффективно использовать время, чтобы держаться подальше от тех, кто потерял как можно больше времени. По этой причине выявление общих навыков управления временем учителей поможет им развиваться в этом отношении.

Цель исследования - выяснить, как учителя педагогического факультета искусств дифференцируют свои общие навыки управления временем по сравнению с 9 демографическими независимыми переменными. Это исследование было проведено, в котором в общей сложности участвовало 141 учащийся

педагогического изобразительного искусства и отдела музыкального образования Тракийского университета в весеннем семестре 2017-2018 учебного года. В качестве инструмента сбора данных использовалась «Общая шкала навыков управления временем», подготовленная исследователем Эргином, Эргином и Давид (2018). Шкала состоит из 4 степеней с рейтингом 30 предметов. При статистическом анализе данных использовались методы ЛСД для пост-это-анализа для определения t-теста, анализа дисперсии и источника разности. В результате исследования было замечено, что кандидаты преподавателей факультета искусств были немного выше среднего уровня общих навыков управления временем.

Ключевые слова: управление временем, преподаватель, преподавательский состав, умение, умение.

1. Giriş

Bilim, sanat ve teknolojideki gelişmeler farklı alanlarda farklı değişimlere yol açmaktadır. Öğretmenler bu değişimlerden etkili olarak yararlanmak için değişimleri takip edebilmeli ve planlama, örgütleme, yönlendirme, koordine etme, denetleme gibi bazı fonksiyonları iyi programlamalıdır. Bu program gerek eğitim örgütlerinin işleri gerekse sosyal yaşamlarında zaman yönetimi açısından önemli bir konu haline gelmiştir. Gelişen teknoloji, karmaşıklaşan örgüt ve toplum yapısı, kişilere daha fazla ve farklı işler yüklediğinden, bu işlerin zamanında yapılması, işlere ilişkin yapılacak eylemlerin zamana göre planlanmasını zorunlu kılmaktadır (Demirtaş ve Özer, 2007).

Kişilerin hem mesleki hem toplumsal hem de sosyal yaşamlarından daha verimli sonuçlar elde edebilmesi, boş zamanlarını nasıl değerlendirdiğinin önemini ve etkin kullanımının gereğini de ortaya koymaktadır. Zaman yönetimi belli bir zaman sürecinde gerçekleştirilecek etkinlikleri ve yapılması amaçlanan işleri yönetmek için kullanılacak en uygun kavramdır. Kişinin yaşamında amacına ulaşmasında zaman yönetimi becerilerine sahip olunması katkı sağlayacak önemli bir husustur. Zaman yönetiminin en doğru kullanımı kişinin yaşamını kendisinin en doğru biçimde yönetmesi ve planlayabilmesinden geçmektedir (Hendry, 2004).

Zamanı etkin yönetmek, sahip olunan her saati, her dakikayı belirli bir hedef ve amaç doğrultusunda planlayarak kullanmak anlamına gelmektedir (Uğur, 2000). Lakein'e göre ise zaman yönetimi; bireyin ihtiyaçlarının belirlenmesi, ihtiyaçlara ulaşmak için hedeflerin belirlenmesi, hedeflere ulaşmak için gereken görevlerin belirlenmesi ve öncelik sırasına konulması ve bu görevlerin planlanması, programlanması için kaynaklara ve zamana göre ayarlanmasını kapsamaktadır (Kocabaş ve Erdem, 2003).

Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümlerinde özellikle bireyin yeteneklerini ortaya çıkarmada eğitimin önemli bir rolü vardır. Hiçbir bilgi yaşamı etkilemiyorsa, değiştirmiyorsa ya da geliştirmiyorsa bireyin yaşamında kendine yer edinemez. Eğitimde zaman yönetimi doğru bilgiyi etkili ve planlı bir şekilde kullanmada ihtiyaç duyulan bir beceri alanıdır. Eğitim ve öğretimin temel unsurlarından biri olan öğretmenlerin zaman yönetimi becerilerinin önemini kavraması ve öğretmen adaylarının zaman yönetimi konusundaki becerilerinin artırılması oldukça önemlidir. Kişi hangi meslekten olursa olsun o meslekte başarılı olmasında zamanın etkili ve verimli kullanılmasının büyük etkisi bulunmaktadır (Varışoğlu, Şeref ve Yılmaz, 2012, s. 77).

Güzel Sanatlar Eğitiminde zaman yönetimi hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin ders öncesi, ders sırası ve ders sonrası etkinliklerini düzenlemede ve uygulamada kolaylık sağlamaktadır. Özellikle uygulamada yeteneği gerektiren derslerin etkili ve verimli bir

şekilde sürdürülebilmesi için zaman yönetimi konusunun öğretmenler tarafından iyi kavranması gerekmektedir. Derslerinde zamanı iyi yönetebilen öğretmen, öğretmen adaylarına hem daha hızlı hem de daha çok uygulama yaptırabilir. Öğretmen öğretimdeki zaman yönetimini etkinliklere ayrılmış zaman (belli bir konu ve içerik için ayrılan toplam süre), öğretim zamanı (belli başlı rutin işler tamamlandıktan sonra öğretim için kalan süre), meşgul olunan zaman (öğrencinin dikkatini ve ilgisini derse verdiği süre) ve akademik öğrenme zamanı (öğrenmenin olduğu süre) olarak iyi bir şekilde denetleyebilmelidir (Topal, 2009, s. 16).

Öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının zaman yönetim becerilerinin belirlenmesi, öğretmenlik mesleği için önemlidir. Öğretmenlerin planlama, örgütleme, yönlendirme, koordine etme, denetleme gibi bazı fonksiyonları kendi işleri ya da içinde buldukları eğitim örgütlerinin işleri için uygulamaları zaman yönetimi açısından önemlidir. Yaşamı hem sosyal hem mesleki hem de toplumsal açıdan faydalı hale getirmek ancak etkin bir zaman yönetimi bilincine sahip olunmasıyla mümkün olacaktır. Zaman yönetimi becerilerine sahip olunması bireyin yaşamında doyuma ulaşmasına katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla zaman yönetimi becerileri verimli bir yaşamın anahtarıdır. Öte yandan bireyin sahip olduğu kişilik özellikleri ile zaman yönetimi becerileri arasındaki ilişki yapılacak çıkarımlar için doğrudan etki edecektir (Karaçor, Çatır ve Sakallı, 2017, s. 533).

Zamanı yönetme, etkin ve verimli kullanmak kadar zamanın iyi yönetilememesi ile bireylerde sorunlara yol açan ve üzerinde durulması gereken önemli bir diğer olgu da zaman tuzaklarına yakalanmaktır. Sabuncuoğlu ve Tüz (2001, s. 284), zaman tuzakları hakkında “bir insanın plansız, düzensiz ve stresle çalışıkça, kıt olan zamanı daha ekonomik kullanmak amacıyla çaba harcamadıkça zaman tuzaklarına düşmesi kaçınılmazdır” yorumunu yapmaktadır. Her birey için bir günlük dilimin 24 saatten oluştuğu ve zaman tuzaklarına yakalanmadıkları düşünülürse bu noktada bireyleri birbirinden ayıran zamanı nasıl kullandıklarıdır (Pocket Mentor, 2006, s. 16).

Günümüzde zamanı kullanmak, zaman tuzaklarına yakalanmak ve zaman yetersizliği hemen hemen bütün insanların ortak problemidir. Özellikle profesyonel çalışma hayatında insanlar, sınırlı zamanda birçok işi yapmak durumundadır. Belli bir sürenin sonunda yapılması gerekli işlerin bitirilememiş olması, insanları zamanı değerlendirme konusunda tekrar düşünmeye itmektir. Bu yüzden zaman yönetimi konusu, kişisel gelişim konuları içinde liste başı olmaya devam etmektedir (Erdem vd., 2005, s. 167).

2. Çalışmanın Amacı

Çalışmada, Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Eğitimi ve Müzik Eğitimi Anabilim Dalı öğretmen adaylarının genel zaman yönetim becerilerinin 9 demografik bağımsız değişkene göre nasıl farklılaştığını saptamak amaçlanmıştır.

Literatürdeki birçok çalışma da üniversite öğrencilerinin başarılarında zamanı etkin bir şekilde kullanabilmelerinin önemli bir rolü olduğunu göstermektedir (Çağlıyan ve Göral, 2009, s. 177). Bununla birlikte Villarruel ve arkadaşları (1994, s. 39) ders dışı zaman etkinliklerinin öğrencilerin, sağlıklı kişilik, yetenek ve sosyal etkileşim gibi bazı özelliklerine katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır.

1. Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü öğretmen adaylarının branşlara göre genel zaman yönetimi nasıl farklılaşır?

2. Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü öğretmen adaylarının cinsiyete göre genel zaman yönetimi nasıl farklılaşır?

3. Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü öğretmen adaylarının telaşlı/sakin olma durumuna göre genel zaman yönetimi nasıl farklılaşır?

4. Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü öğretmen adaylarının dikkati dağınık/dikkatli olma durumuna göre genel zaman yönetimi nasıl farklılaşır?

5. Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü öğretmen adaylarının umursamaz/ciddi olma durumuna göre genel zaman yönetimi nasıl farklılaşır?

6. Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü öğretmen adaylarının ince eleyip sık dokuyan/yüzeysel durumuna göre genel zaman yönetimi nasıl farklılaşır?

7. Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü öğretmen adaylarının acele karar veren/kararsız durumuna göre genel zaman yönetimi nasıl farklılaşır?

8. Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü öğretmen adaylarının sınıflara göre genel zaman yönetimi nasıl farklılaşır?

9. Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü öğretmen adaylarının zaman yönetimi hakkında okuma durumuna göre genel zaman yönetimi nasıl farklılaşır?

3. Yöntem

Bu bölümde, araştırmada kullanılan model, araştırmanın örnekleme, veri toplanması ve çözümlenmesi açıklanmaktadır.

3.1.Araştırmanın Modeli

Çalışmada veri toplama aracı olarak, araştırmacı Ergin, Ergin ve Demirkol (2018) tarafından hazırlanan “Genel Zaman Yönetimi Becerileri Ölçeği” kullanılmıştır. Öğrencilerin ölçeğe verdikleri yanıtlar, bu çalışmada temel veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Ölçek 4'lü derecelmeli 30 maddeden oluşmaktadır. Verilerin istatistiksel çözümlenmesinde t testi, varyans analizi ve farkın kaynağını saptamak amacıyla Post hoc analiz için LSD teknikleri kullanılmıştır. Çalışma için ölçek hazırlanırken, daha önce bu konuda yapılan çalışmalar incelenmiş ve literatür taraması yapılmıştır.

3.2.Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Çalışmanın evreni; 2017-2018 Eğitim-Öğretim yılı bahar yarıyılında Edirne ilinde bulunan Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı ve Müzik Eğitimi Anabilim Dalı öğretmen adaylarından oluşmaktadır.

Çalışmanın örneklemini ise Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Öğretmenliği (n=73) ile, diğer Anabilim Dalı Müzik Öğretmenliği (n=68), olmak üzere toplam 141 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Öğretmen adayları, gönüllülük esasına ve ulaşılabilirliğe dayalı olarak belirlenmiştir.

3.3.Verilerin Toplanması

Çalışmada kullanılan veri toplama aracının öğrencilere uygulanması, yapılan yazışmalar sonucunda alınan izinlerle, öğrencilerin ders saatleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ölçek öğrencilere uygulanmadan önce ölçeğin doldurulmasına ilişkin detaylı bilgi verilmiştir. Veri toplama aracı, öğrenciler tarafından gönüllülük esasına bağlı olarak doldurulmuştur. Araştırmacılar tarafından toplanan ölçek formları kontrol edilerek eksik doldurulanlar, verimli sonuçlar alınması için araştırma dışında tutulmuştur. Daha sonra geçerli nitelikte olanlar (141 adet), değerlendirilmek üzere bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

4. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı ve Müzik Eğitimi Anabilim Dalı öğretmen adaylarının genel zaman yönetim becerilerinin 9 demografik bağımsız değişkene göre nasıl farklılaştığı frekans ve yüzde dağılımlarıyla tablolar halinde karşılaştırılmıştır.

Katılımcıların %51.8'i Resim-İş %48.2'si Müzik eğitimi bölümünde öğrencidir, sınıflara dağılımları eşittir, %95.7'si 25 ve daha küçük yaşlarda, %71.6'sı kadın, %31.9'u zaman yönetimi hakkında hiç kitap okumuyor, kendilerini nasıl algıladıkları noktasında 56.0'ı sakin ve dikkatli, %78.0'ı ciddi, %68.1'i ince eleyip sık dokuyan, %68.8'i kararsız olarak tanımlamaktadırlar. (Tablo 1)

Tablo 1. Örneklem Frekans Dağılımı

		f	%
Bölümünüz	Resim-İş Eğitimi	73	51,8
	Müzik Eğitimi	68	48,2
Sınıfınız	1. sınıf	35	24,8
	2. sınıf	35	24,8
	3. sınıf	35	24,8
	4. sınıf	36	25,5
Yaşınız?	25 ve daha küçük	135	95,7
	26-35	6	4,3
Cinsiyetiniz?	Erkek	40	28,4
	Kadın	101	71,6
Zamanı iyi değerlendirme ile ilgili yayın	Okuyorum	30	21,3
	Bazen okuyorum	66	46,8
	Okumuyorum	45	31,9
Telaşlı/Sakin	Telaşlı	62	44,0
	Sakin	79	56,0
Dikkati dağınık/Dikkatli	Dikkati dağınık	62	44,0
	Dikkatli	79	56,0
Umursamaz/Ciddi	Umursamaz	31	22,0
	Ciddi	110	78,0
İnce eleyip sık dokuyan/Yüzeysel	İnce eleyip sık dokuyan	96	68,1
	Yüzeysel	45	31,9
Acele karar veren/Kararsız	Acele karar veren	44	31,2
	Kararsız	97	68,8
Toplam		141	100,0

Genel Zaman Yönetimi Becerilerinin değerlendirilmesinde kullanılan ölçek alt boyutlarının normal dağılım gösterip göstermediğini anlamak için çarpıklık (Skewness) ve basıklık (Kurtosis) analizi yapılmış her iki ölçüte göre de alt boyutlardaki verilerin normal dağılım gösterdiği saptanmıştır. Bu sonuçlara dayanarak grupların karşılaştırılmasında parametrik teknikler tercih edilmiştir. (Tablo 2)

Tablo 2. Genel Betimsel İstatistikler ve Normallik Değerleri

	N	Arit.Ort.	Std. Sapma	Skewness	Kurtosis
Pozitif Genel Zaman Yönetimi	141	2,776	0,415	0,383	0,031
Negatif Genel Zaman Yönetimi	141	2,254	0,453	0,515	0,024

Öğretmen adayları genel zaman yönetimi becerilerinde pozitif maddeler bakımından

- Başarı, zamanı iyi değerlendirmeye bağlıdır.
- Randevularıma vaktinde gitmeye özen gösteririm
- Zamanın, telafisi mümkün olmayan en kıymetli kaynağımız olduğunu düşünürüm.

maddelerinde en yüksek (en olumlu)

- Planlı yaşama gibi bir zahmete giremem.
- Geç kalkmayı alışkanlık haline getirdim.
- İşyerime gidişimde gecikmelerim oluyor.

maddelerinde ise en düşük düzeyde (en olumsuz) durumdadırlar. (Tablo 3)

Tablo 3. Genel Betimsel İstatistikler-Pozitif Maddeler

	N	Arit. Ort.	Std. Sapma
Başarı, zamanı iyi değerlendirmeye bağlıdır.	141	3,461	0,841
Randevularıma vaktinde gitmeye özen gösteririm	140	3,400	0,803
Zamanın, telafisi mümkün olmayan en kıymetli kaynağımız olduğunu düşünürüm.	141	3,340	0,955
Uğraşmamı gerektirecek işler için zamanımı programlarım.	141	2,908	0,970
Amaçlarımı hedeflediğim zamanda bitirmiş olurum.	141	2,865	0,777
Boş zaman fırsatı yakaladığımda hemen eksik kalmış işlerimi tamamlarım.	141	2,830	0,985
Pozitif Genel Zaman Yönetimi	141	2,776	0,415
Bir sonraki gün için yapacaklarımı önceden belirlerim.	141	2,773	1,111
Basit, ayrıntısız işler için hızlı karar veririm.	141	2,759	1,013
Zamanı nasıl öldüreceğimi değil nasıl kazanacağımı düşünürüm.	141	2,723	0,972
Planlı yaşamamın zamanı dolu dolu yaşamak olduğuna inanırım.	141	2,702	1,054
Her gün işlerimi öncelik sırasına dizerim.	141	2,617	1,040
Yapacaklarımı planlamak için yeterince zaman ayırırım.	141	2,596	0,949
Çalışmalarımın bitişi için bir son tarih belirlerim.	141	2,454	1,072
Herhangi bir işim yoksa mutlaka oyalanacak verimli işler bulurum.	141	2,426	0,943
Hafta başında o hafta için amaçlarımı belirlerim.	141	2,397	1,020
Mesleki işlerimde önemli tarihleri takvimimde işaretlerim.	141	2,390	1,247
Kişisel işlerimde önemli tarihleri takvimimde işaretlerim.	141	2,376	1,251
Bir sonraki hafta için yapacaklarımı önceden belirlerim.	141	2,270	1,041
Her sabah, o gün için amaçlarımı belirlerim.	141	2,248	1,116
Her gün yapacağım işlerin listesini yazılı olarak hazırlarım.	141	1,206	1,052

Öğretmen adayları genel zaman yönetimi becerilerinde negatif maddeler bakımından

- Planlı yaşama gibi bir zahmete giremem.
- Geç kalkmayı alışkanlık haline getirdim.
- İşyerime gidişimde gecikmelerim oluyor.

maddelerinde en düşük (en olumlu)

- Hayatı anı anına yaşamayı seviyorum.
- Olayları zamanın akışına bırakırım.

maddelerinde ise en yüksek düzeyde (en olumsuz) durumdadırlar. (Tablo 4)

Tablo 4. Genel Betimsel İstatistikler-Negatif Maddeler

	N	Arit.Or t.	Std. Sapma
Hayatı anı anına yaşamayı seviyorum.	141	2,943	0,969
Olayları zamanın akışına bırakırım.	141	2,340	1,013
Negatif Genel Zaman Yönetimi	141	2,254	0,453
Zamanımı boşa harcadığımı düşündürten etkinliklerden uzak duramıyorum.	141	2,156	1,110
Akşamları genelde verimsiz işlerle meşgul olup, geç yatarım.	141	2,128	1,075
Ben zamana hükmetmem, zaman bana hükmeder.	141	1,887	1,134
Buluşmalarına zamanında gidemediğim oluyor.	141	1,667	1,026
Geleceği düşünerek zaman yitirmiyorum	140	1,664	1,203
Planlı yaşama gibi bir zahmete giremem.	141	1,560	1,173
Geç kalkmayı alışkanlık haline getirdim.	141	1,348	1,219
İşyerime gidişimde gecikmelerim oluyor.	141	1,333	1,040

Katılımcıların, Genel Zaman Yönetimi becerilerini değerlendirmeleriyle ilgili verilerin homojenlik gösterip göstermediklerini saptamak üzere Levene istatistiği hesaplanmıştır. Levene istatistiksel değerlerine göre alt boyutların homojenlik gösterdiği belirlenmiş ve buna dayalı olarak ANOVA kullanılımasının uygun olduğu ortaya çıkmıştır. (Tablo 5)

Tablo 5. Varyansların Homojenliği Testi

	Levene	Sd1	Sd2	p
Pozitif Genel Zaman Yönetimi	1,141	3	137	0,335
Negatif Genel Zaman Yönetimi	1,137	3	137	0,337

Öğretmen adaylarının genel zaman yönetimi becerileri okudukları programa göre farklılık göstermemektedir. (Tablo 6)

Tablo 6. Branşlara Göre Genel Zaman Yönetimi İçin t Testi

Bölümünüz	N	Arit.Ort.	Std. Sapma	t	sd	p	
Pozitif Genel Zaman Yönetimi	Resim-İş Eğitimi	73	2,831	0,409	1,652	139	0,101
	Müzik Eğitimi	68	2,716	0,416			
Negatif Genel Zaman Yönetimi	Resim-İş Eğitimi	73	2,265	0,473	0,311	139	0,756
	Müzik Eğitimi	68	2,241	0,434			

Öğretmen adaylarının genel zaman yönetimi becerileri cinsiyetlerine göre farklılık göstermemektedir. (Tablo 7)

Tablo 7. Cinsiyete Göre Genel Zaman Yönetimi İçin t Testi

Cinsiyetiniz?	N	Arit. Ort.	Std. Sapma	t	sd	p	
Pozitif Genel Zaman Yönetimi	Erkek	40	2,792	0,417	0,297	139	0,767

	Kadın	101	2,769	0,416			
Negatif Genel Zaman Yönetimi	Erkek	40	2,197	0,444	-0,941	139	0,349
	Kadın	101	2,276	0,457			

Öğretmen adaylarının genel zaman yönetimi becerileri kendilerini telaşlı veya sakin olarak tanımlamalarına göre farklılık göstermemektedir. (Tablo 8)

Tablo 8. Telaşlı/Sakin Olma Durumuna Göre Genel Zaman Yönetimi İçin t Testi

Telaşlı/Sakin	N	Arit.Ort.	Std. Sapma	t	sd	p	
Pozitif Genel Zaman Yönetimi	Telaşlı	62	2,750	0,363	-0,661	139	0,510
	Sakin	79	2,796	0,454			
Negatif Genel Zaman Yönetimi	Telaşlı	62	2,225	0,423	-0,679	139	0,498
	Sakin	79	2,277	0,477			

Öğretmen adaylarının genel zaman yönetimi becerileri kendilerini dikkati dağınık veya dikkatli olarak tanımlamalarına göre farklılık göstermektedir. Dikkatli olduğunu düşünenlerin zaman yönetim becerileri daha iyi durumdadır. (Tablo 9)

Tablo 9. Dikkati Dağınık/Dikkatli Olma Durumuna Göre Genel Zaman Yönetimi İçin t Testi

Dikkati dağınık/Dikkatli	N	Arit. Ort.	Std. Sapma	t	sd	p	
Pozitif Genel Zaman Yönetimi	Dikkati dağınık	62	2,678	0,374	-2,511	139	0,013
	Dikkatli	79	2,852	0,432			
Negatif Genel Zaman Yönetimi	Dikkati dağınık	62	2,380	0,468	3,024	139	0,003
	Dikkatli	79	2,154	0,418			

Öğretmen adaylarının genel zaman yönetimi becerileri kendilerini umursamaz veya ciddi olarak tanımlamalarına göre farklılık göstermemektedir. (Tablo 10)

Tablo 10. Umursamaz/Ciddi Olma Durumuna Göre Genel Zaman Yönetimi İçin t Testi

Umursamaz/Ciddi	N	Arit. Ort.	Std. Sapma	t	sd	p	
Pozitif Genel Zaman Yönetimi	Umursamaz	31	2,820	0,447	0,672	139	0,503
	Ciddi	110	2,763	0,407			
Negatif Genel Zaman Yönetimi	Umursamaz	31	2,392	0,367	1,940	139	0,054
	Ciddi	110	2,215	0,469			

Öğretmen adaylarının genel zaman yönetimi becerileri kendilerini ince eleyip sık dokuyan veya yüzeysel olarak tanımlamalarına göre farklılık göstermemektedir. (Tablo 11)

Tablo 11. İnce eleyip sık dokuyan/Yüzeysel Durumuna Göre Genel Zaman Yönetimi İçin t Testi

İnce eleyip sık dokuyan/Yüzeysel	N	Arit. Ort.	Std. Sapma	t	sd	p	
Pozitif Genel Zaman Yönetimi	İnce eleyip sık dokuyan	96	2,765	0,407	-0,445	139	0,657
	Yüzeysel	45	2,798	0,436			
Negatif Genel Zaman Yönetimi	İnce eleyip sık dokuyan	96	2,231	0,465	-0,887	139	0,376
	Yüzeysel	45	2,303	0,429			

Öğretmen adaylarının genel zaman yönetimi becerileri kendilerini acele karar veren veya kararsız olarak tanımlamalarına göre farklılık göstermemektedir. (Tablo 12)

Tablo 12. Acele karar veren/Kararsız Durumuna Göre Genel Zaman Yönetimi İçin t Testi

Acele karar veren/Kararsız		N	Arit. Ort.	Std. Sapma	t	sd	p
Pozitif Genel Zaman Yönetimi	Acele karar veren	44	2,803	0,442	0,528	139	0,598
	Kararsız	97	2,763	0,404			
Negatif Genel Zaman Yönetimi	Acele karar veren	44	2,295	0,505	0,729	139	0,467
	Kararsız	97	2,235	0,429			

Öğretmen adaylarının pozitif genel zaman yönetimi becerileri kaçınıcı sınıf öğrencisi olduklarına göre farklılaşmakta, negatif genel zaman yönetimi becerileri ise farklılık göstermemektedir. (Tablo 13-A)

Tablo 13-A. Sınıflara Göre Genel Zaman Yönetimi İçin ANOVA

		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Pozitif Genel Zaman Yönetimi	Gruplararası	1,751	3	0,584	3,571	0,016
	Gruplarıçi	22,391	137	0,163		
	Toplam	24,142	140			
Negatif Genel Zaman Yönetimi	Gruplararası	0,391	3	0,130	0,629	0,597
	Gruplarıçi	28,371	137	0,207		
	Toplam	28,762	140			

Öğretmen adaylarının pozitif genel zaman yönetimi becerileri ile ilgili betimsel istatistikler kaçınıcı sınıf öğrencisi olduklarına göre Tablo 13-B’de gösterilmiştir.

Tablo 13-B. Sınıflara Göre Genel Zaman Yönetimi İçin Betimsel İstatistikler

		N	Arit. Ort.	Std. Sapma
Pozitif Genel Zaman Yönetimi	1. sınıf	35	2,651	0,437
	2. sınıf	35	2,850	0,389
	3. sınıf	35	2,682	0,338
	4. sınıf	36	2,916	0,443
	Toplam	141	2,776	0,415

1. sınıf öğretmen adaylarının pozitif genel zaman yönetimi becerileri 2. sınıf ve 4. sınıf öğretmen adaylarına göre daha düşük düzeydedir. Ayrıca 3. sınıf öğretmen adaylarının pozitif genel zaman yönetimi becerileri 4. sınıf öğretmen adaylarına göre daha düşük düzeydedir. (Tablo 13-C)

Tablo 13-C. Sınıflara Göre Genel Zaman Yönetimi İçin LSD İstatistikleri

		Ort. Farkı (I-J)		Std. Hata	p
Pozitif Genel Zaman Yönetimi	1. sınıf	2. sınıf	-0,199	0,097	0,041
		3. sınıf	-0,031	0,097	0,752
		4. sınıf	-0,264	0,096	0,007
		2. sınıf	1. sınıf	0,199	0,097
	2. sınıf	3. sınıf	0,169	0,097	0,083
		4. sınıf	-0,065	0,096	0,498
		3. sınıf	1. sınıf	0,031	0,097

	2. sınıf	-0,169	0,097	0,083
	4. sınıf	-0,234	0,096	0,016
4. sınıf	1. sınıf	0,264	0,096	0,007
	2. sınıf	0,065	0,096	0,498
	3. sınıf	0,234	0,096	0,016

Öğretmen adaylarının pozitif genel zaman yönetimi becerileri zaman yönetimi hakkında okuma durumuna göre farklılaşmakta, negatif genel zaman yönetimi becerileri ise farklılık göstermemektedir. (Tablo 14-A)

Tablo 14-A. Zaman Yönetimi Hakkında Okuma Durumuna Göre Genel Zaman Yönetimi İçin ANOVA

		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Pozitif Genel Zaman Yönetimi	Gruplararası	1,630	2	0,815	4,996	0,008
	Gruplarıçi	22,512	138	0,163		
	Toplam	24,142	140			
Negatif Genel Zaman Yönetimi	Gruplararası	0,205	2	0,102	0,495	0,610
	Gruplarıçi	28,557	138	0,207		
	Toplam	28,762	140			

Öğretmen adaylarının pozitif genel zaman yönetimi becerileri ile ilgili betimsel istatistikler zaman yönetimi hakkında okuma durumuna göre Tablo 14-B’de gösterilmiştir.

Tablo 14-B. Zaman Yönetimi Hakkında Okuma Durumuna Göre Genel Zaman Yönetimi İçin Betimsel İstatistikler

		N	Arit. Ort.	Std. Sapma
Pozitif Genel Zaman Yönetimi	Okuyorum	30	2,828	0,498
	Bazen okuyorum	66	2,858	0,372
	Okumuyorum	45	2,620	0,379
	Toplam	141	2,776	0,415

Zaman yönetimi hakkında okumayan öğretmen adaylarının pozitif genel zaman yönetimi becerileri okuyorum ve bazen okuyorum diyen öğretmen adaylarına göre daha düşük düzeydedir. (Tablo 14-C)

Tablo 14-C. Zaman Yönetimi Hakkında Okuma Durumuna Göre Genel Zaman Yönetimi İçin LSD İstatistikleri

		Ort. Farkı (I-J)	Std. Hata	p
Pozitif Genel Zaman Yönetimi	Okumuyorum - Okuyorum	-0,208	0,095	0,030
	Okumuyorum - Bazen okuyorum	-0,239	0,078	0,003

Öğretmen adaylarının pozitif genel zaman yönetimi becerileri ile pozitif öğrenci zaman yönetim becerileri arasında pozitif ilişki vardır.

Öğretmen adaylarının negatif genel zaman yönetimi becerileri ile negatif öğrenci zaman yönetim becerileri arasında pozitif ilişki vardır.

Öğretmen adaylarının negatif genel zaman yönetimi becerileri ile pozitif öğrenci zaman yönetim becerileri arasında negatif ilişki vardır. (Tablo 15)

Tablo 15. Genel Zaman Yönetimi ile Öğrenci Zaman Yönetimi Arasındaki İlişkiler

		Pozitif Öğrenci Zaman Yönetimi	Negatif Öğrenci Zaman Yönetimi
Pozitif Genel Zaman Yönetimi	Pearson Korelasyon	0,623	0,009
	p	0,000	0,912
	N	141	141
Negatif Genel Zaman Yönetimi	Pearson Korelasyon	-0,172	0,410
	p	0,041	0,000
	N	141	141

SONUÇ

Bu çalışmada, Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Eğitimi ve Müzik Eğitimi Anabilim Dalı öğretmen adaylarının genel zaman yönetim becerilerinin 9 demografik bağımsız değişkene göre nasıl farklılaştığı incelenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü öğretmen adaylarının genel zaman yönetimi becerilerinin ortalama düzeyin biraz üzerinde olduğu görülmüştür. Öte yandan öğretmen adaylarının genel zaman yönetimi becerileri cinsiyetlerine göre farklılık olmadığı görülmüştür. Varışoğlu, Şeref, Yılmaz (2012, s. 84) ise, Türkçe öğretmeni adayları ile ilgili, “Türkçe Öğretmeni Adaylarının Zaman Yönetimi Becerileri ve Tutumlarının İncelenmesi” başlıklı araştırmasında, Türkçe öğretmeni adaylarının zaman yönetimi tutumlarıyla ilgili sınıf ve cinsiyet değişkenlerine göre anlamlı farklılık sadece “zamanın çok hızlı bir biçimde akıp gittiği duygusuna kapılmak” maddesinde görülmüştür.

Öğretmen adaylarının genel zaman yönetimi becerileri kendilerini dikkati dağınık veya dikkatli olarak tanımlamalarına göre farklılık olduğu görülmüştür. Kendini dikkatli olarak algılayan adaylar dikkati dağınık olarak algılayanlara göre daha yüksek düzeyde genel zaman yönetim becerilerine sahiptir. Öte yandan öğretmen adaylarının genel zaman yönetimi becerileri kendilerini umursamaz veya ciddi olarak tanımlamalarına göre farklılık olmadığı görülmüştür.

Öğretmen adaylarının genel zaman yönetimi becerileri kendilerini ince eleyip sık dokuyan veya yüzeysel olarak tanımlamalarına göre farklılık olmadığı görülmüştür. Diğer yandan öğretmen adaylarının genel zaman yönetimi becerileri kendilerini acele karar veren veya kararsız olarak tanımlamalarına göre farklılık olmadığı görülmüştür.

Öğretmen adaylarının pozitif genel zaman yönetimi becerileri kaçınıcı sınıf öğrencisi olduklarına göre farklılaşmakta, negatif genel zaman yönetimi becerileri ise farklılık olmadığı görülmüştür. Diğer yandan Öğretmen adaylarının pozitif genel zaman yönetimi becerileri zaman yönetimi hakkında okuma durumuna göre farklılaşmakta, negatif genel zaman yönetimi becerileri ise farklılık olmadığı görülmüştür. Öğretmen adaylarının pozitif genel zaman yönetimi becerileri ile pozitif öğrenci zaman yönetim becerileri arasında pozitif ilişki olduğu görülmüştür. Yine öğretmen adaylarının negatif genel zaman yönetimi becerileri ile negatif öğrenci zaman yönetim becerileri arasında pozitif ilişki olduğu görülmüştür. Ayrıca, öğretmen adaylarının negatif genel zaman yönetimi becerileri ile pozitif öğrenci zaman yönetim becerileri arasında negatif ilişki olduğu görülmüştür. Öte yandan öğretmen adaylarının genel zaman yönetimi becerileri araştırmadaki diğer bağımsız değişkenlere göre farklılık olmadığı görülmüştür.

Bu çalışma sonucunda; öğretmen adaylarının genel zaman yönetimi becerileri ile öğrenci zaman yönetim becerileri arasında ilişki olduğu görülmüştür. Gündelik yaşamında zamanını iyi yöneten adaylar öğrencilik eylemlerinde de zamanı iyi yönetmekte olduğu söylenebilir. Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü öğretmen adaylarının eğitim sürecinde zaman yönetimi becerilerine sahip olmaları hem mesleki hem toplumsal hem de sosyal

yaşamlarında başarıyı elde etmelerine doğrudan katkı sağlayacaktır. Aslında bu bir anlamda Karaçor, Çatır, Sakallı (2017, s. 542) yaptığı araştırmanın sonucunda vardığı “bireylerin zaman yönetimini etkin biçimde gerçekleştirebilmeleri için eğitim hayatları boyunca zamanı doğru planlamaya yönelik eğitim müfredatında yer verilmesi öğrencilerin zamanlarını doğru biçimde değerlendirmelerine etki edebilir.” ifadesiyle örtüşmektedir. Bir diğer araştırmacı Güçlü ise (2001)’de zaman yönetimi ile ilgili yaptığı araştırmasında “Son derece önemli bir kaynak olan zamanın iyi kullanılması ve yönetilmesinin yolu, kişisel olarak veya içinde bulunduğumuz örgütlerde sürekli iyileşme ve gelişme sürecinin çalıştırılmasıdır.” sonucuna varmıştır.

Bu çalışma, Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi’nde öğrenim gören Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü öğretmen adayları ile yürütülmüştür. Bu alanda araştırma yapacak olan araştırmacılar benzer bir çalışma yaparak, üniversiteler arası Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü öğretmen adaylarının genel zaman yönetim becerilerinin demografik bağımsız değişkene göre nasıl farklılaştığını inceleyebilirler. Yine bu alanda araştırma yapacak olan araştırmacılar, benzer çalışmayı öğretmen ve öğretmen adayları ile yürüterek karşılaştırmalı çalışmalara yer verilebilir.

KAYNAKLAR

- Akatay, A. (2003). Örgütlerde Zaman Yönetimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (1), 282-300.
- Aydın, A., H. & Gürbüz, M. (2012). Zaman kavramı ve yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 1-20.
- Başaran, İ., E. (1991). *Örgütsel davranış*. Ankara: Gül Yayınevi.
- Çağlıyan, V., Göral, R. (2009). Zaman Yönetimi Becerileri: Meslek yüksek Okulu Öğrencileri Üzerine Bir Değerlendirme, *KMU, İ.İ.B.F. Dergisi*, Yıl 11, Sayı 17.
- Demirtaş, H. ve Özer, N. (2007). Öğretmen adaylarının zaman yönetimi becerileri ile akademik başarıları arasındaki ilişki: İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi örneği. *Eğitimde Politika Analizleri ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2 (1), 34-47.
- Eldeliklioğlu, J. (2008). Ergenlerin Zaman Yönetimi Becerilerinin Kaygı, Yaş ve Cinsiyet Değişkenleri Açısından İncelenmesi, *Elementary Education Online*, 7(3), 656-663.
- Erdem, R., Pirinççi, E., Dikmetaş, E. (2005). Üniversite Öğrencilerinin Zaman Yönetimi Davranışları ve Bu Davranışların Akademik Başarı İle İlişkisi, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 167-177.
- Ergin, Demirali Yaşar; Ergin, Ayşegül Zeynep ve Demirkol, Nihan (2018). “Genel Zaman Yönetimi Becerileri Ölçeğinin Geliştirilmesi”. VII. IBANESS International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress Series – Tekirdağ-Türkiye- Mart 24-25.
- Güçlü, N. (2001). Zaman yönetimi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 25, 87-106.
- Hendry, C. (2004). Making Most of Time. *Nurse Researcher*, 12 (2).
- Karaçor, M., Çatır, O., Sakallı, K. (2017). Kişilik Özelliklerinin Zaman Yönetimi Becerilerine Etkisi: Meslek Yüksekokulu Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma, MESTEK 2017, 4. Ulusal Meslek Yüksekokulları Sosyal Ve Teknik Bilimler Kongresi, 11-13 Mayıs 2017, Burdur.

- Karslı, M. D. (2006). Sınıfta Öğrenme Zamanının Yönetimi. Teori ve Uygulamada Sınıf Yönetimi. (Ed. M.Şişman ve S. Turan). Ankara: Öğreti Pegem A Yayıncılık, 101-115.
- Kocabaş, İ., Erdem, R. (2003). Yönetici Adayı Öğretmenlerin Kişisel Zaman Yönetimi Davranışları, *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 191–202.
- Pocket Mentor, (2006). Zaman Yönetimi, *Harvard Business School Press*, Optimist Yayınları, İstanbul.
- Sabuncuoğlu, Z., Tüz, M. (2001). *Örgütsel Psikoloji*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Topal, N. Derste Zaman Yönetimi: İlköğretim 3. Sınıf Hayat Bilgisi Dersine Yönelik Bir İnceleme. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2009.
- Uğur, A. (2000). Çalışma hayatında zaman yönetimi, *MPM Kalkınmada Anahtar Verimlilik Dergisi*, 12 (143), 18-22.
- Varışoğlu, B., Şeref, İ., Yılmaz, İ. (2012). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Zaman Yönetimi Becerileri ve Tutumlarının İncelenmesi, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, TAED/47, 75-86.
- Villarruel, Fransisco, Perkins, Daniel, Borden, Lynne, Carlton-Hug, Annelise, Stone, Margaret, Keith, Joanne, “CommunityYouth Development: A Plan for Action”, *School CommunityJournal*, 11, 39-56, 2001.

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 40, Winter-2018, p. (125-156)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.429909

Research Article

Received: June 02, 2018 Accepted: August 09, 2018

This article was checked by iThenticate.

GÖK-TÜRK DEVLETİ DİPLOMASİSİ (552-630)

DIPLOMACY OF THE GOK-TURK STATE (552-630)

ДИПЛОМАТИЯ ГОКТЮРКСКОГО ГОСУДАРСТВА (552-630гг.)

Çiğdem ŞAHİN*

ÖZ

Gök-Türk Devleti (Türk Devleti) hakkındaki tarihsel çalışmalar yoğunlaştıkça, bu model devleti farklı yönlerden inceleyen çalışmaların yapılması da mümkün hale gelmektedir. Bu devletin siyasal yapısı ve diğer siyasal varlıklarla ilişkileri her ne kadar çeşitli tarih araştırmalarında ele alınıyor olsa da, bu çalışmalar ışığında özellikle diplomatik yapısı ve işleyişi hakkında detaylı analizlerin yapılması ihtiyacı da bulunmaktadır. Bu makalede, Gök-Türk Devleti'nin ilk dönemini ve ikiye ayrılma sürecini (Doğu Gök-Türk Devleti ve Batı Gök-Türk Devleti) kapsayan 552-630 yılları arasındaki genel dış ilişkiler bürokrasisinin, diplomasi yapısının ve elçilik örnekleri üzerinden geçici elçilik işleyişinin önemli özelliklerinin, mevcut çalışmalar ışığında değerlendirilmesi ve ortaya konması amaçlanmaktadır. Öncelikle Gök-Türk devleti hakkında kısa bilgi verilmekte, dış ilişkiler ve diplomasi bürokrasisi hakkında tespitler ortaya konmakta, ardından tespit edilmiş dış ilişkileri genel olarak değerlendirilmektedir. Asıl olarak ise Çin devletleri ve Bizans başta olmak üzere, diplomatik ilişki kurduğu devletlerle geçici elçilik anlatımları üzerinden Gök-Türk Devleti tarafından nasıl bir diplomasi yürütüldüğü, elçilerin hangi diplomatik işlevleri yerine getirdiği, Gök-Türklerin diplomatik usulleri ve teknikleri ne kadar takip ettiği ve nasıl uyguladığı (elçi seçimi, elçi dokunulmazlığı, önde gelme-protokol uygulamaları, diplomatik dil) ortaya konmaktadır. Tüm bu değerlendirmeler ve mevcut bilgiler ışığında, Gök-Türklerin dış ilişkiler ve diplomasi kapsamında henüz detayları kesinleşmemiş olmakla birlikte, bir ölçüde bürokratik bir işleyiş düzeni oluşturdukları, ilişkide buldukları devletlerin uygulamalarına karşılık bir diplomatik yapı sürdürdüklerini ve geçici elçilik usullerini karşılıklılık esasında uyguladıkları sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gök-Türk Devleti, Bizans, Çin devletleri, dış ilişkiler, diplomasi, geçici elçi.

* ORCID: 0000-0002-1132- 5455 Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, NİĞDE. cahin@ohu.edu.tr

ABSTRACT

As the historical studies about the Gok-Turk State (Turk State) become more intense, it is also possible to carry out studies that examine this state model from different directions. Although the political structure of this state and its the relations with the other political entities are examined in various historical researches, there is a need for detailed analysis especially about its diplomatic structure and functioning. This study aims to examine the general foreign relations bureaucracy, diplomatic structure and ad hoc envoys of the Gok-Turk State in the first and separation periods (Eastern Gok-Turk State and Western Gok-Turk State) between 552 and 630. After a brief information about the Gok-Turk state and specifying its external relations and diplomatic bureaucracy, the State's external relations are evaluated in general. Mainly, how diplomacy was carried out by the Gok-Turk State, how diplomatic functions were carried out by ad hoc envoys and to what extent the Gok-Turks pursued diplomatic methods and techniques (such as envoy selection, immunities of envoy, diplomatic protocol, diplomatic language) are revealed through the ad hoc envoy instances with other states, especially the Chinese states and Byzantium. It is concluded that the Gok-Turks have a certain degree of diplomatic bureaucratic functioning with no definite details within the scope of foreign relations and diplomacy, that they have maintained a diplomatic structure in response to the practices of their respective states and applied ad hoc envoy mission procedures on the basis of reciprocity.

Keywords:Gok-Turk State, Byzantium, Chinese states, foreign affairs, diplomacy, ad hoc envoy.

АННОТАЦИЯ

Поскольку исторические исследования о Гоктюркском (Тюркское государство) государстве становятся более интенсивными, исследования этой модели государства со всех сторон становится вполне возможным. Хотя политическая структура этого государства и его связь с другими политическими структурами изучается в различных исторических исследованиях, существует необходимость детального анализа дипломатической структуры и функционирования. Цель данного исследования, с помощью доступных материалов, изучить структуру бюрократии и дипломатии общих внешних связей Гоктюркского государства в период между 552-630 гг. а также, рассмотреть важные особенности временного посольства. В начале дается краткая информация о государстве Гоктюрк, выдвигаются выводы о внешних связях и дипломатической бюрократии, а затем в целом оцениваются определяемые внешние отношения. Через временное выражение посольства с государствами, которые они установили дипломатические отношения, особенно с Китаем и Византией, выявлены осуществления дипломатии в государстве Гоктюрк, а также выявлены какие дипломатические функции выполнялись послами, и насколько Гоктюрки следовали дипломатическим методам и приёмам (выбор посла, неприкосновенность посла, практика ведущих протоколов, дипломатический язык). Все эти оценки и существующие информации показывают, что Гоктюрки имели определенную степень бюрократического функционирования, хотя детали не были доработаны в рамках международных отношений и дипломатии, также они сохранили дипломатическую структуру против практики государств, с которыми они имели отношения, и они применяли временные процедуры посольства на основе взаимности.

Ключевые Слова: Гоктюркское Государство, Византия, Китайские государства, внешние отношения, дипломатия, временное посольство.

1. Giriş

Diplomasinin ne olduğu, nasıl tanımlanması gerektiği konusunda yapılan girişimlerde ortaya çıkan en ortak sonuç, diplomasinin *iletişim* ile bütünleştirilmesidir. En genel şekilde, uluslararası siyasal aktörlerin birbirleri arasında iletişim kurma yöntemleri ve teknikleri bütünü olarak ifade edilebilecek diplomasi (White 2001: 317-318, Viotti vd. 2014: 219, Gönlübol 2000: 112), bu özel iletişim alanının her açıdan araştırılması bağlamında uluslararası ilişkilerin hem bir alt başlığı ancak hem de beslendiği bir kaynaktır.

Diplomasinin Avrupa temelli olmasının ya da öyle görünmesinin nedeni, diplomasinin kendine has bir uygulama sisteminin oluşmaya başlamasının ve bunun hukuksal temellerinin atılmasının ve gelişiminin özellikle 14. yüzyıl sonları ve 15. yüzyıldan itibaren Kuzey İtalya’da başlayıp, sonra diğer Avrupa ülkelerine yayılmasıdır (İskit 2015: 74). Ancak bu durum, gerek Avrupa’da gerekse dünyanın diğer bölgelerinde diplomasinin önceki çağlarda uygulanmadığı, dahası kesinlikle diplomatik sistemlerin oluşturulmadığı anlamına gelmemelidir. Örneğin, diplomatik iletişimin en eski kaynakları olan ve M. Ö. 14. yüzyıla tarihlenen *Amarna Mektupları*’nı inceleyen kalabalık bir proje ekibinin çalışmasının sonuçları yayınlanarak bir *Amarna diplomasisi* yapısı ortaya konmuş, diplomatik yöntemin odağına haberciler (elçiler) ve onların krallar arasında getirip götürdükleri çiviyazısıyla yazılmış mektuplar, yani iletişim alınmıştır (Cohen ve Westbrook 2000). Ancak bilinen odur ki, gerek Avrupa’da gerekse de diğer medeniyet sahalarında dönemin güçlü siyasal liderleri, adına diplomasi demeksizin, bugün tespit etmiş olduğumuz bazı diplomatik yöntemleri ve araçları kendi hükümlerlik alanlarının çevresinde kendi amaçlarının gerçekleşmesinde (kimi zaman bir ittifak kurulması, kimi zaman caydırma sağlanması...vb) işe yarayacak kadar kullanmışlardır. Diplomasi, hükümdarın ya da prensin gücüne güç katabilme potansiyeline göre değerlendirilmiştir. Örneğin, Hint medeniyet sahasında M.Ö. 4. yüzyılda yazıldığı düşünülen ve devlet yönetim ilkelerine dair en eski kaynaklardan olan Kautilya’nın (Çanakya) *Arthashastra*’sında bir hükümdarın uygulaması gereken dış politika stratejilerinin yanı sıra, elçiler (haberci elçiler) hakkında da geniş bilgilere yer vermektedir (Rangarajan 1987: 575-579).

Sistemli bir devletlerarası ilişkiler hukukunun var olmadığı eski çağlarda siyasal varlıkların birbirini tanıma işleminin *diplomatik temas* kurulması yoluyla (elçi gönderilmesi-kabulü) ya da coğrafyada hakim büyük bir devletin bu elçilik kanalıyla *iktidar alametleri* sunması yoluyla gerçekleştiği düşünüldüğünde, bir Ön Asya gücü olarak Gök-Türk Devleti’nin diplomasisi de incelenmeye değerdir. Bu çalışmada, tarih araştırmalarının günümüze kazandırdığı bilgiler ışığında Gök-Türk Devleti’nin (Türk Devleti) I. devresinde (*I. Gök-Türk Devleti*) ve Doğu Gök-Türk Devleti ile Batı Gök-Türk Devleti şeklinde ikiye ayrıldığı dönemde (582-630) genel dış ilişkiler bürokrasisi ve diplomasi yapısı incelenecektir. Yoğun elçilik ilişkisi kurduğu Çin devletleri ve Bizans’la elçilik örnekleri üzerinden dönemde nasıl bir diplomasi yürütüldüğü, elçilerin hangi diplomatik işlevleri yerine getirdiği, Gök-Türklerin diplomatik usulleri ve teknikleri ne kadar takip ettiği ve nasıl uyguladığı (elçi dokunulmazlığı, önde gelme-protokol uygulamaları, diplomatik dil) ortaya konacaktır. Gök-Türk Devleti’nin tüm tarihi üzerinden elçilik ilişkilerinin incelenmesi bu kapsamda bir çalışmanın sınırlarını aşacağından, II. Gök-Türk Devleti dönemi benzer bir başka çalışmaya konu edilebilecektir.

2. Gök-Türk Devleti (Türk Devleti) (552-630)

Günümüze kadar yapılmış olan araştırmalar sonucunda tespit edildiği üzere, siyasal olarak 552 yılında *Türk* adıyla ilk kez devlet kurmuş olmaları itibarıyla bu Türkler, diğer Türk topluluklarından ya da tarihteki öncül-ardıl soyağacının geniş tarihselliği içinde bir

devlet olarak ayırt edilebilmesi için *Gök-Türkler* olarak adlandırılmıştır. Türk tarihinin Türkçe en eski yazılı kaynaklarından Orhon Yazıtları'ndan tespit edildiği şekilde, kurulan devletin adı, bizzat Gök-Türklerin kendi ifadeleriyle Türk (Türük) devletidir (Aydın 2017: 47, 48, 49, 103, 106, 108, 109). Ancak tarih yazınında bu devletin adının diğer Türk tarih yazıcılığındaki dönemlerle karıştırılmaması için olacak, 1728 yılında varlıkları keşfedilen Orhon Yazıtları'nın 1893'te ilk kez Thomsen tarafından okunmasından kısa süre sonra 1896'da Bang tarafından Gök-Türk tabiri ilk kez kullanılmış (Taşağıl 2014: 6-7), ardından günümüze kadar gelen çalışmalarda da Gök-Türk/Gök Türk, Kök-Türk/Kök Türk, Türük, Göktürk, Köktürk gibi kullanımlar söz konusu olmuştur. Bununla birlikte devletin adının *Gök-Türk Devleti*, *Göktürk Devleti*, *Türk Kaganlığı*, *Gök Türk Kaganlığı/Göktürk Kağanlığı*, *Kök Türk Kaganlığı*, *Türk Hakanlığı*, *Gök-Türk Hakanlığı*, *Türk Devleti*, *Türk İmparatorluğu* hatta *Tu-kiu İmparatorluğu* şeklinde kullanımının söz konusu olabileceğini ifade edenler ya da bu şekilde kullanmayı tercih edenler olduğu gibi, sadece Türkler/Türklerin devleti ifadelerini kullanmış olan araştırmacılar da bulunmaktadır (Togan 1981: 43, Kafesoğlu 2014: 96-124, Ögel 1971: 20-60, Eberhard 1987: 172-173, 194, Grousset 2014: 109-143, Gömeç, 2016, Chavannes 2013, Golden 2016: 126-166, Roux 2015: 98-107, Parker 1896, Bury 1897, Sinor ve Klyashtorny 1996; Cahun 2013).

Kaynaklar ışığında kısaca Gök-Türklerin devlet kurma sürecini özetlememiz mümkündür. Aile/uruk/hanedan ismi A-shih-na olan ve Hunlar'la olan ilişkileri, onlardan geldikleri ve bir kolu oldukları konusu kesinleşmiş olan Gök-Türkler (Chavannes 2013: 402, Golden 2016:129-136, Gömeç 2016: 47-57, Eberhard 1987: 172), adlarının Çin kaynaklarına göre *T'u-chüe* (Türk) şeklinde yazılı tarihte ilk tespit edildiği 542 yılında (Taşağıl 2014: 18) Juan-juan Devleti'ne bağlıdırlar ve bilgilere göre kısa sürede büyüyüp güçlenmişlerdir. Siyasal anlamda ilk ilişkilerini 545'te (Çin) Batı Wei Devleti ile bu dönemde kurmaya başlamışlardır ki, aslında Gök-Türklerin elçilik ilişkilerine henüz bağımsızlıklarını kazanmadan önce başladıkları görülmektedir. Juan-juanlara karşı tehdit unsuru olan Töles boylarını savaşarak kendine bağlayan kalabalıklaşan ve iyice güçlenen Gök-Türkler (o dönemde başlarında Bumın bulunmaktadır), 552'de federatif yapı içinde bağlı oldukları Juan-juanları da savaşla dağıtmışlar ve böylelikle Bumın'ın İl Kağan unvanını almasıyla Ötüken merkez olmak üzere bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir (Gumilev 2011: 41-45, Gömeç 2016: 61-68, Sinor 2017: 391-400, Chavannes 2013: 283-284, Grousset 2014: 109-111). I. Gök-Türk Devleti'nin bu şekilde tarih sahnesine çıkmasının ardından hızlı şekilde topraklarını genişlettiği ve hanedan ailesi üyelerinin belli bir hiyerarşik ve idari düzene göre bu toprakların yönetimini (örneğin batı topraklarının Yabgu tarafından), merkezdeki büyük Kağan'a bağlı olarak sürdürdükleri bilinmektedir (Kafesoğlu 2014: 257-267).

Bu hızlı büyümeye rağmen ya da bu erken genişlemenin doğal bir sonucu olarak I. Gök-Türk Devleti 582 yılında ikiye ayrılmış, Bumın Kağan'dan beri uygulanan ülkenin batı topraklarının yönetiminin sorumluluğunun Yabgu'ya verilmesinin, yani devlet yönetiminde *ikili teşkilat* sisteminin uygulanmasının bir uzantısı olarak, bu tarihten itibaren batı Yabgusu olan Tardu, Kağan olarak ayrı bir devlet şeklinde varlığını siyasallaştırmıştır. Her ne kadar iki ayrı devlet görünümü taşısalar ve kağanlar birbirleriyle mücadele içinde olsalar da, kimi zaman birliği yeniden sağlamak üzere girişimlerde de bulunulmuştur. Ancak eski merkez Doğu kağanlığının gitgide Çin etkisine girmesi sonucunda ayırım kronikleşmiştir. Doğu Gök-Türk Devleti (Çin) Sui Devleti'nin 585'te vassalı olmuş, 589'da da vergi vermeye başlamıştır. 615-626 yılları arasında yeniden oldukça güçlenmiş olmasına rağmen, 630 yılında artık tamamen (Çin) T'ang Devleti'ne tabi olmuş, ardından dağılmıştır (Fetret olarak da adlandırılan bu dağılma sürecinin ardından, Doğu Gök-Türk Devleti'nden

kalanların soyları yeniden toparlanarak II. Gök-Türk Devleti'ni 682'de kuracaklardır). Batı Gök-Türk Devleti de 630 yılında iç savaflara sürüklenip dağılmaya başlamış, daha sonra Çin'e bağlanarak tamamen ortadan kalmıştır (Gömeç 2016: 103-145, Taşağıl 2014: 41-113, Kafesoğlu 2014: 96-124 Grousset 2014: 116-124).

3. Gök-Türk Bürokrasisinde Dış Politika ve Diplomasi

Gök-Türk Devleti'nin idari yapısı ve teşkilatlanması hakkında, özellikle Orhon Yazıtları üzerinden daha detaylı bilgilere erişilmeye başlanmıştır. Bozkır kültürü (Kafesoğlu 2014: 205-218) çerçevesinde Hun siyasi ve teşkilat kültüründen pek çok ögenin I.Gök-Türk Devleti'ne de aktarılmış olduğu ve ortaya kendi yapısının çıktığı bilinmektedir. Hunlar'ın kapsamlı bir diplomatik işleyişe sahip oldukları bilinmektedir (Tokan 2011). Dolayısıyla Gök-Türklerin dış işleri/ilişkileri organizasyonu ve diplomatik faaliyetlerin yönetilmesi, Hunlar kadar geniş bir teşkilat çerçevesinde olup olmadığı mevcut kaynaklardan henüz tespit edilememişse de, aşağı yukarı benzer bir mekanizmayla sağlanmıştır.

Gök-Türklerin siyasi teşkilatlanması toplumsal yapısı üzerine inşa edilmiştir. Çekirdekte *aileden* (oguş) başlayan bu toplumsal yapı aşağıdan yukarı hiyerarşik olarak büyüdükçe siyasal nitelik de kazanmaktadır: *Aileler birliği* (urug), *boy* (bod), *boylar birliği* (bodun) ve en üstte bodunların ve boyların devlet başkanının sorumluluğunda *toprağı* (ulus) ve birleşmiş halkı olan, idari ve hukuki düzeni *-töre-* oluşturulmuş siyasi teşkilat halindeki bir düzenli *devlet* (il-el) yer almaktadır (Ögel 2016: 336, Kafesoğlu 2014: 219-225, Donuk 1988: 70-72, 73-76, 89-90). Kafesoğlu'nun *otoriter devlet demokrasisi* olarak andığı, kuvvetler ayrılığının (devlet başkanlığı-kağanlık, yasama kurulu-toy/kurultay ve hükümet-ayukı) uygulandığı eski Türk devlet yönetimleri dahilinde (2014: 255), Gök-Türk Devleti'nde bu kuvvetlerin dış politika kapsamındaki rollerini belirlemek mümkündür. Xingliang ve Hongzhen ise, devletin sistemini *kağanın hakim olduğu çok kutuplu bir sistem* olarak adlandırmakta, kağanın divanı, ana kabilelerin devlet adamları ve kabile toplumunun kemikleşmiş unsurları üç temel güçken, merkezde kağan olmakla birlikte, işleyişin beş farklı katmanda gerçekleştiğini ifade etmektedirler: Kağan, hatun, iki küçük kağan ve genel komutan (2015: 103-105). Şunu da belirtmekte fayda bulunmaktadır ki, Xingliang ve Hongzhen'in ifade ettiği yapı daha çok II. Gök-Türk Devleti'nde yapılan uygulamaları ifade etmektedir. Bu araştırmalar ışığında, Gök-Türk devlet modeli dahilinde, devlet teşkilatında dış politika ve diplomasi alanındaki yetki ve görevleri itibariyle bazı idari yapıları ve ardından unvanları kısaca değerlendirmek mümkündür.

3.1. Toy/Kurultay

Eski Türk devletlerindeki yapılanmaları genel olarak devlet meclisi şeklinde tanımlanan en üst yasama kuvveti olan toy ya da kurultay, kağanın yanı sıra katun (hatun), veliahtların ve diğer hanedan üyelerinin, hükümet üyelerinin, üst düzey askeri ve sivil bürokratlardan oluşan *toygun*ların ve bağlı boy ve yabancı toplulukların temsilcilerinin katılımıyla, yılın belli dönemlerinde belli temalarla toplanmıştır (genelde yılın ilk ayında, ilkbaharda ve sonbaharda) (Kafesoğlu 2014: 249-253, Donuk 1988: 85). Genel devlet işlerinin görüldüğü ilkbahar toyunda muhtemeldir ki yıl içinde uygulanacak dış ilişkiler hakkında da üst politika esasları belirlenmiş olmalıdır. Bu büyük kurultayların dışında da meclislerin çeşitli bileşimlerle toplandığı görülmektedir. Ögel'e göre, kurultay çeşitleri şunlardır: Savaş kurultayı, göç kurultayı, barış kurultayı (düşman bir devletle barış yapılması kararı ve ritüellerinin gerçekleştirilmesi), isyan ve tabi olma kurultayı, elçilerle ilgili divanlar (elçilerin durumlarını görüşmek ya da verilecek cevapları hazırlamak için), mahkeme ve yargı kurultayları (2016: 105-109). Bu kapsamda da dış politika ve uygulanacak diplomasinin tespitinde ayrı görüşmelerin yapıldığı da anlaşılmaktadır.

3.2. Ayukı (Hükümet)

Yine eski Türk devletleri tarihinin farklı dönemlerinde çeşitli şekillerde var olan hükümet, bakanlardan oluşmakta ve toy kararlarının tüm topraklarda uygulanmasını sağlama ve denetleme görevlerini yerine getirmektedir. Yürütme yetkileri olan bu oluşumun başında *ayguçı* (başbakan) bulunmakta, hükümet üyeleri *buyruk* (bakan) olarak adlandırılmaktadır. Gök-Türklerde 9 buyruktan oluştuğu bilinen (Gömeç 2014: 99) ve alınan kararların uygulanmasında üst yetkileri olan bu yapı, dolayısıyla dış politikanın takbikinde de görevlere sahiptir (Kafesoğlu 2014: 253-255, Donuk 1988: 67).

3.3. Kağan

Ülkenin merkezinde yer alan, diğer kabilelerce korunduğu düşünülen Ötüken merkezli tahtın doğal sahibidir ver *Merkez (Zhongmian) Kağan* olarak da adlandırılmıştır (Xingliang ve Hongzhen 2015: 104). Gök-Türkler'de devletin başını-hükümdarını ifade eden bu unvanın verileceği kişi, Tanrı tarafından kut verilmiş aileye, yani Aşına (A-shih-na) ailesine mensup olmalı (Kaşıkçı 2002: 889), babası kağan ve annesi katun/hatun olmalıdır. Genelde mevcut kağanın en büyük oğlunu sonraki kağanlığa vasiyet etmesi geleneği uygulanmakla birlikte, Gök-Türkler'de bunun istisnaları da mevcuttur. 587'de İşbara Kağan ölmeden önce zayıf ve çekingen olduğu gerekçesiyle oğlu Yung-yü-lü yerine yabgu olan kardeşi Ch'u-lo-hou'nun kağan olmasını vasiyet etmiş, o da Baga Kağan unvanıyla tahta geçmiştir (Taşağıl 2014: 59). Xingliang ve Hongzhen'e göre ise aslında yönetici A-shih-na ailesi içinde Kağanlık için oturmuş bir sistem olmadığından hangi oğulun başa geçeceğinin yarattığı sorunların yanı sıra, baştaki kağanın yakın akrabalarından her birinin kağan olabilme şansı mevcut olmuştur; bu kan bağına dayalı güç eşitliği sisteminin bir sonucudur (2015: 106). Kağan hem yasamanın hem de yürütmenin başı olarak görülmektedir; devletin (il) asli sorumlusudur. Dolayısıyla devletin dış ilişkilerinin de en üst karar alıcısı ve yürütücüsüdür, tüm yetkiler kağan bünyesinde toplanmıştır. Devlet idaresinde genel yetki ve görevlerinin yanı sıra (Gömeç 1996: 83-87, 2014: 117-140), Hunlardan itibaren yönetim kültüründeki geçişler düşünüldüğünde özellikle dış politika sahasını ifade eden savaş ve barış ilanı, barış müzakerelerini yürütme ve uluslararası antlaşmaları onaylama yetkilerine sahip olduğu da söylenebilmektedir. Dolayısıyla diplomatik görevle gönderilen tüm elçiler kağan adına ve onun otoritesini temsilen görevlerini yapmakta, sözlü mesajları kağanın sözleri olarak iletirken, diplomatik *mektuplar* (mektup: bitig (Donuk 1988: 67)) da yine kağanın dilinden kaleme alınmakta ve tarafından imzalanmaktadır (Gültepe 2009: 40). Devletin başı olarak kağanın bütün görev ve sorumlulukları aslında korumak-düzenlemek ve geliştirmek-genişletmek eksenlerinde düzenlendiğinden (Ögel 2016: 143-176), özellikle dış dünyayla ilişkilerde devletin töresi doğrultusunda tüm ilkeleri korumak, milletin adını yaymak ve iktisadi faaliyet alanını genişletmek aslidir; devletin dış sınırlarını, bağımsızlığını ve adını-namını korumak ve geliştirmek, Gök-Türk dış politikasında ilkel olarak düzenlenmiştir.

3.4. Katun/Hatun

Kısaca kağanın eşinin idari unvanı olarak tanımlanmaktadır (Donuk 1988: 29-31). Hunlardan itibaren tata çıkmış bulunan hükümdarların eşlerine bu unvanın verildiği, bu işlemin resmi bir törenle gerçekleştirildiği bilinmektedir. Gelecekteki kağanın (veliaht) annesi olacak olması nedeniyle katunun ilk eş ve asil Türk ailesinden olması esastır (Kafesoğlu 2014: 259). Katun devlet törenlerinde ve kurultaylarda kağanın yanında olmakta, söz hakkına sahip bulunmakta, emirnamelerde kağanla birlikte anılmakta, savaş meclislerine katılmakta ve elçi kabullerinde kağanla birlikte bulunmaktadır (Gömeç 1996: 89-90, 2014: 141-145). Kağanın diğer eşleri, özellikle dış dünyadan alınan Çinli prenseslerin töre gereği katunluk seviyesine yükselmesi uygun görülmemişken (Koca 2002:

832), yine de Gök-Türklerin zayıflamasında ciddi rolleri olduğu bilinmektedir. Neticede Çinlilerin prenseslerinin katun olması konusundaki ısrarlarının sonuçları devlet zayıfladıkça hayata geçmiştir (Kafesoğlu 2014: 268). Bu prenseslerin kağan idari merkezdeyken dahi, onun bilgisi dahilinde ve dışında dış dünyaya elçiyle mektup gönderdiği/kabul ettiği bilinmektedir. Ülkede yaşanan sorunlar nedeniyle dış destek arandığı dönemde, 584 yılında İşbara Kağan'ın Çinli eşi prenses Ch'ien-chin, Sui Devleti imparatoru Wen-ti'ye elçiyle mektup göndererek soyadını değiştirip Sui ailesinin soyadı olan Yang-shih'i almak istediğini iletmiştir. İmparator bundan çok memnun olmuş, karşı bir elçi heyetiyle soyad verme törenini gerçekleştirmiş, prensesin adını Ta-i (Büyük Gönüllü) olarak değiştirmiştir. Güçlü müttelik kurma amacıyla İşbara Kağan, artık imparatorun kızıyla evli olduğu için oğlu muamelesi görmek isteğini yine elçiyle imparatora iletmiş, kabul görmüştür. Ancak imparatorun bu amaçla Gök-Türk kağanına gönderdiği heyetin başkanı olan Sui Başbakanı, İşbara'nın imparatorun mektubunu eğilerek almasını istemiş, bunun üzerine Kağan bir süre direndikten sonra ikna olarak elçinin önünde eğilerek ve diz çökerek mektubu kabul etmiştir. Ardından da sözlü olarak Su Devleti'nin vassalı olduğunu kabul ve ilan etmiştir. Bu tarihten itibaren Doğu Gök-Türk Devleti, Sui Devleti'nin vassalı haline gelmiştir (Taşağıl 2014: 55-56, 149, 178-188). Bir başka örnek ise 615 yılında yine Doğu Gök-Türk Devleti'nde Shih-pi Kağan zamanında görülmektedir. Eşi olan Çinli prenses İ-ch'eng, Kağan'ın Sui imparatoru Yang-ti'ye saldıracağı haberini imparatora elçi yollayarak bildirmiş, imparatorun bir kaleye sığınmasını sağlamıştır. Hatta bu olayın sonucunu da imparator ve prensesin elçi haberleşmeleri belirlemiştir. Kalede Shih-pi Kağan ve askerlerinin yoğun baskısıyla mahsur kalınca imparator prensesin elçiyle yardım istemiş, prenses Kağan'a ülkenin kuzeyinde kargaşa çıktığı yalan haberini elçiyle iletterek kale kuşatmasından vazgeçip geri dönmelerini sağlamıştır. Böylelikle imparator kurtulmuştur (Taşağıl, 2014: 79, 206-207).

3.5. Yabgu

Kağandan sonra gelen ve devlet topraklarının bir bölümünü yönetmekle görevli hükümdar ailesi üyelerine verilen unvandır (Donuk 1988: 58). Bir diğer açıklamaya göre, genelde Kağandan sonra tahta çıkacak kişi olacağından, kağan ile yabgu unvanlarının birlikte kullanıldığı da bilindiği şeklindedir (Kağan: Büyük Yabgu) (Xingliang ve Hongzhen 2015: 113). Bunun Kağan'dan itibaren uygulanan sisteme göre, devletin ikiye bölünmesine kadar ülkenin batı toprakları İstemi Yabgu ve oğlu Tardu Yabgu tarafından kağan adına idare edilmiştir. Ancak, ileride örneklerde görüleceği üzere İstemi de Kağan olarak anılmakta ve ülkenin batısına yönelik dış ilişkilerde kendi kararlarını alıp uygulayabilmekte, elçi gönderip kabul etmektedir. Gök-Türk Devletinde benimsenmiş olan *ikili teşkilat* yapısı gereği ülke genelde iki bölüm (kanat) şeklinde idare edilmiş, kanatların başındakiler asıl hükümdarın hakimiyetine bağlı olarak töre hükümlerini yürütmüş, "... kendi bölgelerini ilgilendiren hususlarda dış münasebetlere..." girmişlerdir (Kafesoğlu 2014: 261). Yani yabgular, dış işlerinde oldukça geniş bir müstakil hareket alanına sahip olmuşlardır ki, devletin iki ayrı devlete evrilmesinin altında yatan nedenlerden birinin de dış politikada bu müstakil hareket alanının getirdiği motivasyon olduğu düşünülmelidir. Aslında yabgunun da dış ilişkiler kapsamında rolleri olan üst bir unvan olduğu ortaya çıkmaktadır. İlerleyen kısımlarda örneklere yer verilecektir.

3.6. Aygucu

Hükümet niteliğindeki *ayukmın* başı olan aygucu, Gök-Türk tarihinde en çok bilinen şahsiyetlerden biri olan Tonyukuk ile örneklendirilmektedir ve başbakanın yanı sıra başka bir yüksek devlet unvanı (baş müşavir, devlet meclisi başkanı) olabileceği konusunda da görüşler bulunmaktadır (Donuk 1988: 2-3). Hanedan üyesi olmayan ancak devlete

hizmetleriyle kendilerini ispatlamış ve millet tarafından benimsenmiş kişiler arasından seçilen aygucu, kağanın olmadığı dönemlerde toylara başkanlık etmekte, alınan kararların sürekli yürütülmesinden sorumlu olarak kağana yakın bir konumda görev yapmaktadır. Başlarında bulunduğu *buyrukların* belli bir sayıda (dokuz buyruk) olması, muhtemeldir ki belli idari konularda işbölümü/görev dağılımı yapıldığını göstermektedir. Ancak bunların 6 tanesinin dış, üç tanesinin de iç buyruk olmasının dışında vazife alanlarına ilişkin detay bilinmemektedir (Kafesoğlu 2014: 254-255). Aygucunun, kağanın işlerinde en büyük yardımcısı olan ayukunun (Kaşıkçı 2002: 890), yani hükümetin başı ve kağanın yokluğunda kurultaylarda başkanlık edecek konumda olması itibarıyla, dış politika kararlarının da uygulanmasından sorumlu olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Unvanı aygucu olan Tonyukuk'un ilgili yazıtta devlet işlerine, dış ilişkilere ve kağanla diyaloglarına ilişkin verdiği detaylı bilgiler düşünüldüğünde (Aydın 2017: 104-119) daha üst düzey bir konumda bulunduğunu düşünmek de mümkün olmaktadır. Örnek bir ifade şu şekildedir: "... Ondan sonra kağanıma arz ettim. Şöyle söyledim: 'Çin, Oğuz (ve) Kitan bu üçü bir araya gelirse (arada) kalacağız. Kendimizce dışarıyı tutmuş gibiyiz.' ... kağanım (lütfedip) benim, Bilge Tonyukuk'un arz ettiklerini işitiverdi (dikkate aldı), '(orduyu) bildiğin gibi sevk et' dedi...." (Aydın 2017: 107). Dolayısıyla aygucu, dış politikada da belirleyici ve uygulayıcı önemli rollere sahiptir.

3.7. Bitigci/Bitegci

Yazıcı, katip, devlet haberleşme sorumlusu (Donuk 1988: 68) anlamlarına gelen bitigci unvanı, yazışmalarla ilgilenen devlet memuriyetini ifade etmektedir. Ancak bu memuriyetin Gök-Türklerde genel sekreterlik gibi yüksek bir makamı mı yoksa bir yazıcı memuru mu ifade ettiği konusu açık değildir. Taşağıl'ın ifadesiyle devlet merkezinde haberleşmeden sorumlu katiplerdir (2002: 36). Yabancı ülkelerle siyasi temasları yürüten bir dairenin ya da birimin sorumlusu ya da dış işlerini yürüten katip olduğu gibi düşünceleri destekleyecek net bilgiler mevcut değildir (Gültepe 2002: 895-896). Dolayısıyla bitigcinin yazışmaları hazırlayan ve resmi haberleşmeyi organize eden bir unvan olması daha olasıdır. Kağanın dış ülkelere yazdırdığı mektupların da bitigci tarafından hazırlanmış olması, dışişleri bürokrasisinde bu unvana da yer vermektedir.

3.8. Tamgacı

Orhon yazıtlarında katip, mühürdar anlamına gelen resmi bir unvandır (Taşağıl 2002: 36, Donuk 1988: 84). Gök-Türklerde devlet idaresinde dış işlerine nezaret vazifesi gören kişilere verilen unvan olup olmadığı konusunda açık bilgiler mevcut değildir. Bununla birlikte kağanın damgasını taşıyarak onun istek ve buyruklarını hazırlayan yüksek rütbeli bir devlet memuriyeti (Gültepe 2002: 896) olması halinde, dış ilişkiler hakkında hazırlanan yazılarla muhatap olması onu da dışişleri bürokrasisinde görevli bir unvan haline getirmektedir. Ayrıca dış ülkelere elçilerin götürdükleri mektupların veya yazılı anlaşmaların mühürlenmesi de söz konusudur.

3.9. Tilmaç

Yine Hunlardan beri var olan bir memuriyet olan, talmac ve tolmac şeklinde de kullanımları olan tilmaçlık (*tercümanlık*) (Donuk 1988: 47) görevinin Gök-Türklerde açıkça nasıl düzenlendiği kesinlik kazanmamaktadır. Ancak en eski medeniyetlerden itibaren dış ilişkiler yürütülmesinde olmazsa olmaz olan bu görevin Gök-Türk bürokrasisinde de yer almış olması kaçınılmazdır. Bizans ve Çin devletleriyle kurulan elçilik ilişkilerinde getirilen ya da götürülen mektupların tercüme edildiği bilinmektedir.

3.10. Yalabaç

Yazıtlarda geçtiği haliyle yalabaç/yalavaç, elçi görevini karşılamaktadır (Gömeç 2014: 100). İl sözcüğünün aynı zamanda barış, sulh anlamına gelmesiyle *ilci: elçi* kullanımı da söz konusudur (Donuk 1988: 75, dn. 600). Elçilik Gök-Türkler’de ayrı bir diplomatik unvandan çok, diplomatik bir görevi ifade etmektedir. Genelde elçinin gönderildiği devlete verilen öneme, topluluğa bağlı olarak gönderilecek elçilerin rütbelerine dikkat edilmektedir. İlerleyen kısımlarda detaylı şekilde ele alınacaktır.

4. Dış İlişkiler Hakkında Genel Bilgiler

Gök-Türkler devlet olarak tarihte yerlerini aldıkları andan itibaren, tarih araştırmalarının bizlere kazandırdıkları kaynaklara göre, belirgin şekilde ve yoğun olarak Çin’deki devletlerle diplomatik ilişki kurmuşlardır. Oldukça ilginç bir gelişme ile bu devletin Bizans ile de diplomatik ilişki içine girdiği görülmektedir. Gök-Türklerin etki sahasında var olmuş diğer devletlerle de ilişkileri hakkında tarihsel kayıtlar mevcuttur. Gök-Türkler bağımsızlıklarını, o dönemde vassalı oldukları *Juan-juan*ları yıkarak kazanmışlardır (552). IV. yüzyılda kurulmuş ve Hun uzantısı boylar ile Hsien-pi kabilelerini de kendine bağlamış olan bu Moğol yönetimindeki devletin ortadan kalmasından birkaç yıl sonra, Gök-Türk devletinin kuruluşunda güney batı komşusu olan *Eftalit* olarak da bilinen bir diğer Türk devleti olan *Akhun Devleti*, Gök-Türk-Sâsâni işbirliği ile genel kabule göre 557-558’de yıkılmıştır (Grousset 2014: 109-111 Gömeç 2012: 353-378, Taşağıl 2014: 17-18, Chavannes 2013: 283-289). Her ikisi de ticaret yollarının kontrol edildiği bölgede kurulmuş olan Juan-juan ile Akhunlar arasındaki denge siyasetinin ardından bölgede hakimiyeti ele almış olan I. Gök-Türk Devleti’nin ortaya çıkışından kısa süre sonra, Gök-Türklerin tüm kontrolü ele alma siyaseti neticesinde ticaret yolları bölgesinin bir başka hakimi olan *Sâsânilerle* ilişkileri yoğunlaşmıştır. Akhunların yıkılması ardından toprakları Ceyhun nehri sınır olmak üzere Gök-Türkler ve Sâsâniler arasında paylaşılmış, Göktürlere kalan bölge neticesinde ipek ticaret yolu ve tacirlikleriyle bilinen *Soğdlular* Gök-Türlere bağlanmıştır. İstemi Yabgu’nun kızını 555/556’da kızını Sâsâni Kısrası Anuşirvan’la evlendirdiği bilgisi ışığında önceleri ittifak şeklinde ilerlediği anlaşılan Gök-Türk-Sâsâni ilişkileri, Sâsânilerin ticaret yollarına tümüyle hakim olma siyaseti nedeniyle genel olarak müttefiklikten rekabete ve düşmanlığa dönüşmüştür (Taşağıl 2014: 38-40, Togan 1981: 72, Gumilev 2011: 57-67). Bu düşmanlık, Gök-Türk Devleti’nin dış ilişkiler alanına *Bizans*’ın girmesinin yolunu açmıştır.

Gök-Türk Devleti’nin kuruluş sürecinden itibaren belirgin elçilik ilişkileri kurmuş olduğu Çin devletleri, tarihsel akış içinde kimi dönem eş zamanlı olarak var olmuş kimi dönem ise siyasal birliğini tamamlamış olan hanedanların devletleridir. Diplomatik ilişki kurma sırasıyla bunlar (Kuzey ya da) Batı Wei Devleti, Doğu Wei Devleti, Kuzey Ch’i Devleti, Kuzey Chou Devleti, Sui Devleti ve T’ang Devleti’dir. Tüm bu siyasal varlıklar birbirinin uzantısıdır ve kuzeylerinde yer alan Gök-Türkler, en yakın ve yoğun siyasal, kültürel, ticari ve diplomatik ilişkileri bu devletlerle kurmuşlardır. Gök-Türklerin tarihte ismen ilk kez kaydının görüldüğü yıllarda muhatap olduğu devlet Batı Wei olmuştur. Çince adı T’o-pa olan *Tabgaç Devleti*, kurucu unsurları Türk olarak IV. yüzyılın sonlarında (386 civarı) kurulmuş 5. yüzyılın başından itibaren Çinleşmeye başlamış, V. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Wei adını alarak tamamen Çinleşmiştir (Eberhard 1987: 161-163, Taşağıl 2014: 18). Devlet 534 yılında ikiye ayrılmış, muhaliflerin kurduğu Doğu Wei Devleti ve merkezi yönetimden gelenlerin kurduğu Batı (ya da Kuzey) Wei Devleti ortaya çıkmıştır (Grousset 2014: 94-95). Daha sonra hanedan değişimiyle bu devletlerin adı da değişmiş, Doğu Wei ortadan kalkarak 577’ye kadar var olacak Kuzey Ch’i Devleti, Batı Wei Devleti’nin yerine de 581 yılına kadar varlığını sürdürecektir olan Kuzey Chou Devleti

teşekkül etmiştir (Taşağıl 2014: 18). Gök-Türkler ilk açık diplomatik ilişkilerini birbirine rakip bu Çin devletleriyle kurmaya başlamışlardır. 580-581'de Sui ailesi Çin'de birliği sağlayıp Sui Devleti'ni oluşturarak bu iki ismi ortadan kaldırmış, ardından 618 yılında Gök-Türklerin yardımıyla Sui'den iktidarı alan T'ang ailesinin dönemi başlamıştır (Eberhard 1987: 191-224). Gök-Türklerin çok sıkı ilişki içinde buldukları Çin siyasi yaşamıyla hemen tüm iletişimin elçiler yoluyla gerçekleştirildiği, özellikle Gök-Türk Devleti'nde iktidar değişikliklerinde Çin etkisinin büyük bölümünün de bu elçilerin oynadığı rollerle ortaya çıktığı ilerleyen kısımlarda görülecektir.

Bir diğer aktör olan Bizans İmparatorluğu ile 568 yılında Gök-Türk Devleti'nin diplomatik ilişkiler kurmaya başlamış olmasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. I.Gök-Türk Devleti'nin 6. yüzyılda tanıştığı Bizans (Doğu Roma İmparatorluğu), Ostrogorsky'ye göre erken Bizans ya da geç Roma döneminin son yüzyılının ikinci yarısını yaşayan Bizanstır; Roma İmparatorluğu'ndan ortaçağ Bizans İmparatorluğu'na geçiş döneminin yaklaşık son elli yılını yaşamaktadır (1991: 26, 79). Bu dönemde özellikle dış politikasında tehdit olarak öne çıkan ve Gök-Türk Devleti'yle diplomatik ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesi kararına temel teşkil eden Sâsâni Devleti ile ilişkileri önemlidir; o dönemde Sâsâniler her iki taraf için ortak tehdittir. Kavimler göçü sonucu Hunlar ve özellikle Germenler ile ardından Slavlar ve Avarlar sorunu da özellikle batı ve kuzeyde Bizans'ı etkilemiştir. Bizans ile I.Gök-Türk Devletini biraraya getiren altyapı ise Çin/Hindistan topraklarından batıya ipek başta olmak üzere ihtiyaç duyulan ürünlerin taşındığı ticaret yollarının, bilinen adıyla *kadim ipek yolunun* serbestleşmesini ve güvence altına alınmasını sağlamaktır. Bizans, henüz dördüncü yüzyıldan itibaren iç sorunlarının yanı sıra iki önemli dış sorunla da yüz yüze kalmıştır: Doğuda Sâsâni Devleti ve kuzey ve kuzeydoğusunda kavimler göçü (Vasiliev, 1943: 104-109). Bu sorunlar imparatorluğun hem batısı hem de doğusu için yakın zamanda ortaya çıkacak ciddi yıkımın da yolu açılmıştır. Önce Germenlerle anlaşma yoluna gidilmiş ancak bunun sonucunda Roma ordusunun neredeyse tümü Germenleşmiş, devletin giderleri ve mali yükü artmıştır. Ancak alınan tedbirlerle daha sonra Bizans'ta Germenlere bir nebze sınır getirilebilmiştir. Bu sürecin ardından Bizans, *Tanrı'nın Gazabı* dedikleri Hun İmparatoru Attila'nın tahta çıkışı ve 441 yılından itibaren Bizans topraklarına düzenlediği saldırılar nedeniyle ciddi bir siyasi buhran geçirmiştir (Norwich, 2013: 129- 134). Attila'nın ölümünden sonra Hunlar dağılmış ancak Bizans yine Germen sorunuyla yüz yüze gelmiştir. Din sorunuyla birlikte ilerleyen etnik sorun Anastasios I'in 491 yılında imparator olmasıyla aşılabilmektedir. Bizans'ın batıda ciddi bir toparlanma sürecine girdiği, kimilerine göre *Altın Çağ*ını yaşadığı dönemde (Diehl 2014: 31-45), Batıda neredeyse tüm eski topraklar geri alınmakla birlikte, doğuda Sâsânilerin ihmal edilmesi bu tehlikenin büyümesine neden olmuştur. 532 yılında Sâsâni Hükümdarı Anuşirvan ile yapılmış olan ebedi barış anlaşması sözde kalmış, Sâsâniler barışı bozarak yeniden Bizans topraklarında fetihlere girişmişler (Norwich 2013: 188-190), Bizans ancak Sâsânilere verdiği haracı artırarak 562'de barışı bir müddet kalıcı hale getirmeyi başarabilmiştir. (Ostrogorsky, 1991: 64-66; Vasiliev, 1943: 176-177). Fakat tüm bu sürecin asıl ve genel sonucu şu olmuştur ki, Bizans artık Ön Asya'da Sâsânilerin ardından ikinci plana düşmüştür. I. Gök-Türk Devleti'nin Bizans'la doğrudan ilişki kurmaya başlığı tarih, işte bu sürece denk gelmektedir; Bizans'la Gök-Türklerle yönelik ortak tehdit olan Sâsâniler, kurulacak diplomatik ilişkilerin görünen nedeni olacaktır; ticaret yollarının Gök-Türk ve Bizans aleyhine Sasaniler tarafından sınırlandırılması bu işbirliğinin temel nedenini oluşturacaktır. Önce Gök-Türkler'in Bizans'a, ardından Bizans'ın yaşadığı sorunların çözümünde stratejik bir adım olarak, Türk topraklarına elçilik heyetleri gönderdikleri çalışmanın ilerleyen kısımlarında görülecektir.

5. Diploması Uygulamaları ve Elçiler

Gök-Türkler döneminde devletin dış politikasında temelde üç amacın hakim olduğu tespit edilebilmektedir: Devletin bekasının sağlanması, öncelikli olarak ticari ilişkilerin düzenlenmesi (Kafesoğlu 2014: 268) ve bu ticaret hattında toprakların ve hükümlarlığın genişletilmesi. Bu amaçlara ulaşmak için savaşın kendisi olağan bir dış politika aracı iken, savaşla eş zamanlı olarak ve savaş dışı dönemlerde dış politikada uygulanan yöntemlerin genelde diplomatik olduğu görülmektedir. Geçmişten günümüze teknikleri farklılaşmış ve modernleşmiş olmakla birlikte, ulaşılması niyetlenen sonuçların neredeyse aynı olması itibarıyla (realist açıdan devlet çıkarının sağlanması) genel kabul gören dış politika araçları/yöntemleri şunlar olmuştur: Diploması, propaganda, ekonomik yöntemler, içişlerine karışma ve silahlar/savaş tehdidi (ki eski çağlarda bu savaşın ta kendisidir) (Gönlübol 2000: 111-187). Gök-Türkler'in ilk döneminde de özellikle muhatap Çin devletleri tarafından bu araçların içiçe geçmiş şekilde uygulandığı, diplomasının ise özellikle propaganda ve içişlerine karışma araçları için elçiler (*yalabaç*) yoluyla işletilen bir koordinasyon mecrası olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Gök-Türklerin daha güney batıya inerek Çin çıkışlı ticaret yollarında güçlenerek Çin devletlerine engel ve baskı oluşturmasının önlenmesi de, Çin'in asli dış politika amaçlarından biridir. Elçiler dönemin klasik elçilik misyonlarının (mesaj taşıma, gözlem yaparak bilgi toplama-istihbarat, ikna) yanı sıra her türlü araç/yöntem kapsamında faaliyet göstermiştir: Kimi zaman Batı Gök-Türk Devleti'ne karşı Doğu Gök-Türk Devleti'yle Çin ilişkilerinin propagandasını yapmışlar, kimi zamansa Doğu Gök-Türk Devleti Kağanı'na Çin'in sağlayabileceği imkanların propagandasını yapmışlar, çoğu zamansa yoğun istihbarat işleviyle bütün olarak içişlerine karışma yöntemlerinin uygulayıcıları olmuşlardır. Benzer uygulamalar Gök-Türkler tarafından da yapılmıştır. Bizans'la Gök-Türklerin ilişkilerinde vazife yapan elçiler ise daha klasik bir diploması işlevi gerçekleştirildiği izlenimini vermektedirler.¹ Yukarıda sayılan temel amaçlara ulaşmak için Gök-Türkler döneminde dış politikada yoğun olarak kullanılmış, özellikle elçilikler yoluyla hayata geçirilmiş ve çoğu zaman hepsi birbirini tamamlamış olan diplomatik uygulamaları şu şekilde formüle etmek mümkündür: Siyasi/askeri ittifakların kurulması ve uluslararası antlaşmaların sağlanması için diplomatik evliliklerin yapılması ve diplomatik hediyelerin sunulması.

5.1. Diplomatik Evlilikler

Diplomatik evliliklerden kasıt, özellikle komşu ülke hanedanlarıyla evlilik yoluyla akrabalık kurulmasıdır. Hun İmparatorluğu döneminden itibaren Türklerde takip edildiği bilinen bu tip evlilikler, Gök-Türklerde özellikle Çin sarayı ile ilişkilerde yoğun olarak kullanılmıştır (Kafesoğlu 2014: 268); Çin devletlerinden prensesler gelin alındığı gibi Çin sarayına Türk prensesler de gelin gönderilmiştir. Xingliang ve Hongzhen tarafından *barış evlilikleri* olarak isimlendirilen bu tip evlilikler yoluyla taraflar arasındaki bağlar kuvvetlenmiş, siyasi bir birlik oluşturulmuş, toplumsal düzenin sürekliliği sağlanmış ve toplumlar arasında ekonomik ve kültürel alış verişin yolu açılmıştır; "İmparatorların kızları Türklerle evlenerek Türklerin üstün üretim yeteneklerini ve işçiliklerini ülkelerine getirmiş; çevre bölgelerde ekonomik gelişmeyi desteklemiş..."tir (2015: 159-160). Diplomatik

¹Gök-Türklerin Bizans ile elçilik ilişkilerinin en temel kaynaklarından kabul edilen, VI. yüzyılda Grekçe yazılmış olan Menander Tarihi (557-582) eserinde Gök-Türklerle elçilik ilişkilerini anlatan fragmanlar, eserin İngilizce baskısından (Blockley 2006) tarafımızca tercüme edilerek **EK 1**'de sunulmuştur. Ayrıca 545-623 yıllarında Gök-Türk Devleti ve özellikle Çin/Bizans arasında görevlendirilmiş, başvurduğumuz çalışmalarda hakkında açık ve nispeten kapsamlı bilgiler aktarılan, elçilerin değişik görevler yerine getirdiği 105 elçilik ziyareti tarafımızca listelenmiştir. Bu liste **EK 2**'de sunulmuştur. Listede yer alan bazı örnekler çalışmanın içinde detaylarıyla ele alınmıştır.

evliliklerin kendisinin dahi diplomatik pazarlık konusu yapıldığı örneklerden, bu tip evliliklerin Gök-Türkler tarafından genel olarak şu amaçlarla kullanıldığı görülmektedir: Tanıma/tanınma ve bunun garantilenmesi, devletler arası statü eşitlenmesinin sağlanması, akrabalık yoluyla müttefiklik ilişkisi kurulması ve sürdürülmesi, siyasi/askeri imtiyazlar elde etme, ikili ilişkileri kontrol altında tutma, ticari faaliyetler kurma ve ticari ilişkileri geliştirme.

Gök-Türkler devletleşme yolunda ilerlerken 546 yılında Bumin Kağan artık güçlendiğini göstermek ve bunu kabul ettirmek için, federatif bir yapıda bağlı olmasına rağmen Juan-juan Devleti hükümdarı A-na-kui'ye elçi göndererek kızıyla evlenme talebini iletmıştır. Ancak A-na-kui kendisine bağlı olan Bumin Kağan'a karşı elçi göndererek hakaret etmiş, Bumin Kağan da bu cevaba çok kızmış, barış yolunu tamamen kapatmak için Juan-juan elçisini öldürtmüş ve bu devletle olan ilişkilerini sona erdirmiştir (Taşağıl 2017: 127-128, 2014: 21, 148, Chavannes 2013: 284, Grousset 2014: 110, Gumilev 2011: 44, Gömeç 2016: 62-63). Burada aslında elçilikle amaçlananın Juan-juan devletinin Gök-Türklerin siyasi varlığını tanınmasının ve eşit statüde olduğu kabulünün sağlanması olduğu açıktır. Diplomatik olarak bunun sağlanamamasının sonucunda Bumin Kağan önderliğindeki Gök-Türkler Juan-juan devletini 552 yılında dağıtarak bağımsız Gök-Türk Devletini kurmuşlardır. A-na-kui'nin red cevabından sonra müttefiklik ilişkisi kurmak amacıyla Bumin Kağan 551 yılında bu sefer Batı Wei hükümdarına elçi göndererek bir prenses ile evlenme teklifini iletmış, o sırada rekabet içinde olduğu Doğu Wei (Ch'i) devletine karşı Gök-Türklerle yakın durmayı isteyen hükümdar teklifi kabul etmiş, prenses Ch'ang-lo Bumin Kağan'a gelin olarak gönderilmiştir (Taşağıl 2017: 128, 2014: 21-22, 148, Gumilev 2011: 44, Grousset 2014: 110, Gömeç 2016: 63). Böylelikle ittifak evliliği gerçekleştirilmiştir.

Gök-Türkler Sâsâni devletiyle de evlilik yoluyla siyasi ilişki kurmuş, İstemi Yabgu kızını 555/556'da Sâsâni Kısrası Anuşirvan'la evlendirerek varılan ittifakı garantilemiştir (Gumilev 2011: 57). İkili ilişkileri kontrol altında tutma ve ticari faaliyetleri yürütme amaçları çerçevesinde önemli bir diplomatik evlilik örneğidir.

Mukan Kağan'ın kızının hangi Çin devletine gelin olarak verileceği konusu, 13 yıl diplomatik ilişkilerin merkezinde yer almıştır. Daha sonra Kuzey Chou adını alacak Batı Wei Devleti'nden Mukan Kağan'a 555 yılında Yüan Hui adlı elçi gönderilerek bir Gök-Türk prensesiyle evlilik teklifi yapılmasıyla başlayan bu süreç ancak 568 yılında tamamlanabilmiştir. İlk teklifin ardından Wei imparatorunun ölümüyle evlilik gerçekleşmemiştir. Kuzey Chou ve Kuzey Ch'i devleti arasında rekabetin hızlanması ve her iki devletin de söz konusu prensesi gelin alarak Gök-Türk ittifakını kazanma isteğiyle yıllar içinde çeşitli elçilikler yoluyla yürütülen diplomatik pazarlıklar sonucunda, Kağan kızını Kuzey Chou'ya verme kararı almış ve A-shih-na prenses Çin elçilerine, Gök-Türk elçileri nezaretinde teslim edilmiştir. Prensес Çin devletinde imparatoriçe makamına kadar yükselmiş ve 582'de ölmüştür (Taşağıl 2017: 129-130, 2014: 25-32, 172, 175-176).

Bir başka örnek 599 yılından verilebilir. Batı Gök-Türk Kağanı Tardu ile ittifak halinde olan Doğu Gök-Türk Kağanı Tou-lan'ın Sui Devleti kuvvetleriyle yaptığı savaşta yenilmesinden sonra, Sui Devleti'ne sığınmış olan isyankar T'u-li Kağan, Sui imparatorunca kağan ilan edilmiş ve Ch'i-min Kağan unvanını almıştır. Kendisine daha önce Çin'den sunulmuş olan An-i prenses ölünce, Sui imparatoru hemen onu yeni bir prensesle (İ-ch'eng) evlendirerek, evlilik yoluyla akrabalık ilişkisini sürdürmek istemiştir. 599 yılındaki Ch'ang Sun-sheng başkanlığındaki bir elçi heyeti, İ-ch'eng'i hem gelin olarak götürme, hem de ülkedeki ortamı gözlemleyerek imparatora rapor gönderme vazifesiyle yollanmıştır (Taşağıl, 2014: 64, 68-69, 194-195).

5.2. Diplomatik Hediyeler

Diplomatik hediyelerin sunulması, başka amaçlarla da kullanılmış olmakla birlikte, yoğun olarak diplomatik evliliklerin yapılabilmesi için ikna aracı olarak veya evliliklerin karşılığında ödül olarak sunulmuş ve elçilerle pazarlık konusu olmuştur. Ancak bu hediyeler evlilik dışındaki görüşmelerde de yoğun şekilde kullanılmış, tarafların birbirini ittifaka, savaşmamaya ya da başka amaçlara ulaşmak için ikna etmeye yönelik faaliyetlerinde vazgeçilmez unsurlar olmuşlardır. Bir diğer husus ise, özellikle ticari değeri olan yüksek miktardaki ipeklilerin, atların ve diğer malların devletlerin başka ülkelerle ticaretine de konu olması nedeniyle, yüksek miktarda hediye, aynı zamanda yüksek miktarda ticaret de demek olmuştur. 545 yılında Batı Wei Başbakanı Yü Wen-t'ai'nin Bumın'a gönderdiği ve Gök-Türklere gelen ilk elçi olan Soğdlu An-nuo-p'an-t'o sevinçle karşılanmıştır çünkü böylelikle Gök-Türkler siyasi olarak bir devlet tarafından güç olarak kabul edilmişlerdir. Uluslararası ilişkilerde Gök-Türk Devleti'nin ilk ciddi adımı ise bu elçiliğe karşılıklılık esasının uygulanmasıyla, ertesi yıl hediyeler sunmak üzere elçi (ya da heyet) göndermesi olmuştur (Taşağıl 2017: 127, 2014: 19-20, 170, Gumilev 2011: 41-42). Bumın Kağan 551 yılının sonunda Batı Wei'ye elçiyle yakın dostluk ilişkisinin kurulmuş olmasından dolayı iki yüz baş at hediye göndermiştir. 553 yılında da Kara Kağan yine Ti-ch'in'e elçiyle elli bin at hediye göndermiştir (Taşağıl 2017: 128; 2014: 22-23, 170, Gömeç 2016: 63). İlerleyen yıllarda da mevcut ilişkilerin devamlılığına ithafen elçiyle çok sayıda karşılıklı hediye gönderme olayı kayda geçilmiştir.

Gök-Türkler'den gönderilen en değerli diplomatik hediye *at* olduğu görülmektedir, bunun dışında *mallar* ya da *hediyeler* ifadeleri de kullanıldığından at dışında ürünlerin de gönderildiği anlaşılmaktadır. İmparatorlara sunulan at miktarları oldukça fazladır: Örneğin 551'de iki yüz at (Taşağıl 2014: 22), 553 yılında elli bin at (Taşağıl 2017: 128, 2014: 23, 170), 584 yılında beş bin at (Taşağıl 2014: 55-56, 149, 188) Çin'e hediye edilmiştir. Bu yüksek sayıdaki atlar, askeri olarak da ciddi bir kuvvet imkanı sağlamıştır. Diğer iki adı zikredilmeiş diplomatik hediye olarak *kıymetli kase* ve *balık tutkalı* örnekleri görülmektedir. 591 yılında Doğu Gök-Türk Kağanı Tou'lan, Sui İmparatoruna elçisiyle yedi adet kıymetli kase hediye göndermiştir (Taşağıl 2014: 62). Gök-Türk kağanlık merkezinin değerli madenlerden (altın, gümüş) imal edilmiş heykelcikler, kaplar, ayaklı vazolar, testilerle dolu olduğu ve çok ihtişamlı bir görüntü olduğu konusunda 569 yılında İstemi Yabgu'ya gelen Bizans elçisi Zemerkos da bigi vermektedir (Blockley 2006: 121). Dolayısıyla Gök-Türkler'in diğer devletlere gönderdiği hediyeler arasında bu değerli eşyaların da sayılabileceği düşünülmelidir. Balık tutkalının hediye olarak gönderilmesi ise 622 yılında gerçekleşmiştir. İlişkilerde gergin bir dönemin sonucunda Doğu Gök-Türk Kağanı İl, T'ang Devleti imparatoru Kao-tsu'ya on chin miktarında balık tutkalı hediye göndermiş, iki ülke arasındaki ilişkilerin artık tutkalla yapılandırılmış gibi sağlam olması dileğini iletmıştır (Taşağıl 2014: 89). Diplomatik mesaj olması bakımından ilginç bir örnektir.

Çin devletlerinden gönderilen en değerli diplomatik hediye ise *ipek* kumaştır. Oldukça ciddi miktarlarda ipeğin Kağanlara hediye edildiği örnekler mevcuttur. 555 yılında Batı Wei Devleti'nden Mukan Kağan'a 1000 top ipek (Taşağıl 2017: 129-130, 2014: 25-26), 572'de Kuzey Chou'dan Taspar Kağan'a işlenmiş ve ham renkli ipekli kumaşlardan yüz bin top ipek (Taşağıl 2014: 33, 119, 176), 587'de Sui İmparatoru tarafından Doğu Gök-Türk Kağanı Baga'ya beş bin top ipeğin elçilerle gönderilmesi (Taşağıl 2014: 58-59, 121), açık miktar belirtilen bazı örneklerdir. Bunun yanı sıra Çin'den elçiyle *altın* gönderilmesi de söz konusu olmuştur; 621 yılında T'ang imparatoru Doğu Gök-Türk İl Kağan'a elçi Li Kui ile birlikte altın ve ipekli kumaşlar göndermiştir (Taşağıl 2014: 88-89).

5.3. Propaganda ve İçişlerine Karışma

Buradaki örneklerde diplomasiyle, klasik elçilik vazifeleri de yürütülerek Çin devletleri tarafından Gök-Türklere karşı yöneltilen propaganda ve içişlerine karışma amaçlarına nasıl zemin sağlandığı görülmektedir. Gök-Türkler de benzer uygulamalara başvurmuşlardır.

554 yılında Kuzey Ch'i Devleti, iyi ve yakın ilişki kurmak amacıyla I. Gök-Türk Devleti'nin Kağanı Mukan'a elçi göndermiştir. Bunu öğrenen Batı Wei Devleti'nin aynı yıl Kağan'a gönderdiği elçi K'u Ti'ch'i'nin görevi, Gök-Türklerin Kuzey Ch'i ile yakınlaşmasını önlemek, olası bir ittifakın önüne geçmektir. Elçi görevinde öyle başarılı olmuştur ki, o sırada orada bulunan Kuzey Ch'i elçisini Kağan'a tutuklatmış, ülkesine dönüşte de bu başarısından dolayı orgeneralliğe terfi ettirilmiştir. (Taşağıl 2014: 24, 2017: 129). Bir başka örnek, uzun vadeli sonuçlara yol açacak olan kültürel propagandaya ilişkindir. Taspar Kağan, Kuzey Ch'i Devleti ile sıkı ilişkilerinin sonucunda Çin kültürüne hayranlık düzeyinde yakınlaşmış ve Ötüken'e getirilmiş olan Budist bir rahipten etkilenerek Budizmi benimseme yoluna girmiştir. Ch'i İmparatoru, Kağanın bu ilgisinden doğan fırsatla Türkçe bir Nirvana kitabı yazdırmış, elçisi Lo Te'lin bu kitabı Taspar'a tanıtarak sunmuştur (Taşağıl 2014: 35). Budizm propagandası, Çin'in Gök-Türklere yönelik kültürel eritme yollarını siyasi ilişkiler üzerinden diplomatik olarak uygulamaya geçirmesi örneklerinden biridir.

Sui Devleti'nden Doğu Gök-Türk Devleti'ne gönderilen meşhur Çin elçi/casusu olan Ch'ang Sun-sheng'in faaliyetleri önemlidir. Yaptığı hemen her elçilik görevi yoğun istihbarat/casusluğa dayalı olmuştur, ki aslında I. Gök-Türk Devleti'nin ikiye ayrılmasına ilişkin Çin siyasetinin fikir babasıdır (Gömeç 2016: 111-112). Macerası 580 yılında Kuzey Chou Devleti'nden prenses Ch'ien-chin'i Taspar Kağan'a gelin olarak götürülen elçilik heyetindeki göreviyle başlamaktadır. Gök-Türk Devleti'nde kağanın yanında kaldığı yaklaşık bir yıllık sürede idari, siyasi, sosyal, coğrafi ve diğer konularda bilgiler toplayıp, 581 başlarında ülkesine dönüşünde imparatoruna bir rapor halinde sunmuş, ardından Gök-Türk Devleti'ni içeriden zayıflatacak plan uygulamaya konmuştur (Taşağıl 2014: 37, 44-46, 180-183). Buna göre 581 sonunda Sui İmparatoru Wen-ti, İşbara Kağan'a bağlı olan Tardu Yabgu'ya elçi Yüan-Hui ile *kurt başlı sancak* göndermiş (Taşağıl 2014: 46, 104-105, 182), yani Gök-Türk ülkesinin batı topraklarını ayrı bir devlet olarak tanımıştır. Böylelikle Tardu, Kağan olarak bağımsızlığını ilan etmiş ve artık 581 yılının sonunda yaşandığı kaydedilen bu olay nedeniyle, I. Gök-Türk Devleti 582 yılından itibaren, Batı Gök-Türk ve Doğu Gök-Türk olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Casus elçi Ch'ang Sun-sheng'in 583 yılında da benzer bir misyonu yerine getirmek için elçilikle görevlendirilmiş, isyankar A-po Kağan'ı, o sırada asıl kağan olan İşbara Kagan'a karşı kıskırtmıştır (Taşağıl, 2014: 52, 186). Sui Devleti ile ittifak kurması tazyiği yapılırken, onu İşbara Kagan'dan iyice koparma politikasını uygulamaya koymuştur. Ch'ang Sun-sheng yıllarca benzer elçilik görevlerinde bulunmuştur.

Gök-Türk Devleti'nin de benzer uygulamaları olmuştur. Doğu Gök-Türk Devleti'nin yeniden güç kazandığı yıllarda Sui devleti içindeki imparatora muhalif olan kişiler desteklenmiş, 617 yılında Shih-pi Kağan muhalif Kumandan Liang Shih-tou'ya elçiyle kurt başlı sancak gönderip, onu Tardu Bilge Kağan ilan etmiştir. Aynı yıl bir başka asi Liu Wu-chou'ya da elçiyle kurt başlı sancak göndermiş, Ting-yang Kağan unvanını vermiştir (Taşağıl 2014: 80-81, 208-209). Sui devleti içindeki çatlakları görerek buna göre dış politikasını yürüten Shih-pi Kağan'ın uyguladığı politikayı destekleyen diplomatik adımları sürmüştü, neticede Sui devleti yıkılarak 618'de T'ang Devleti'nin kurulması sağlanmıştır.

5.4. Kimler Elçi Olarak Seçilmiştir?

Yalabaç/yalavaç Gök-Türkler’de bir idari unvan olmayıp geçici elçilik uygulamalarında yerine getirilen görevi ifade etmiştir. Diplomatik ilişki kurulan devlete verilen öneme ya da görevde ulaşılmak istenen amaca göre çeşitli düzeyde askeri/idari unvan sahipleri elçilik yapmak üzere görevlendirilmiştir. Örneğin, ticaretle ilgili görüşmeler için seçilen ve ticaret ehli Soğdu bir lider olarak elçi Maiankh başkanlığındaki heyetler 567’de Sâsânilere ve 568’de Bizans’a gönderilmiştir (Blockley, 2006: 113, 115, 117, 262, Chavannes 2013: 298-299, Palaz Erdemir 2003: 12-14). Kağanın kardeş ya da oğullarına verilen Tigin (ya da Tegin) unvanına sahip olan kişilerin elçilik yapabildiği, savaş zamanında askeri yönetimde yüksek bir rütbeyi ifade eden Tarkan unvanına sahip kişilerin barış zamanında devletler arası ilişkilerin yürütülmesinde görev aldıkları bilinmektedir (Xingliang ve Hongzhen 2015: 114). Buna bir örnek 571’de Bizans’a elçi olarak Tagma Tarkan’ın gönderilmesidir (Blockley, 2006: 147, 269). Diğer örnekler ise 587’de Doğu Gök-Türk Devleti kağanı İşbara’nın Sui Devleti’ne oğlunu elçi yollaması (Taşağıl, 2014: 58), 618’de Doğu Gök-Türk Devleti Kağanı Shih-pi’nin T’ang Devleti imparatoru Kao-tsu’ya oğlu Kutlug Tegin başkanlığındaki heyeti elçilik göreviyle göndermesidir (Taşağıl 2014: 83-84).

5.5. Elçi Dokunulmazlığı

Gök-Türk Devleti kağan ve yabgularının elçi kabulleri örneklerinden anlaşıldığı kadarıyla, elçi dokunulmazlığı ilkesel olarak kabul edilmekte ancak uygulamada bu dokunulmazlıklar Gök-Türk topraklarında elçilerin işledikleri suçlar ya da gönderen devletin herhangi bir düşmanlık sergilemesi söz konusu olduğunda rafa kaldırılabilir. Daha devlet kurulmadan önce, 546’da Juan-Juan elçisinin Bunun tarafından öldürülmesi örneği hatırlanmalıdır. Bunun’ın bu tepkisiyle Juan Juan devleti ile siyasal ilişkileri kesme isteğini ortaya koyan analiz, aslında Gök-Türkler’in daha devletleşmeden diplomatik olarak elçinin öldürülmesinin ilişkilerin kesilmesi yolu olduğunu bildiğini göstermektedir. Ancak benzer durum kendilerine karşı uygulandığında, karşı devletin ‘resmi’ açıklamasına uygun davranıldığı ve siyasal dengelerin diplomatik olarak da gözetildiği anlaşılmaktadır. 567’de İstem Yabgu tarafından Sâsâni Devleti’ne, Anuşirvan’a gönderilen elçi heyetine hakaret edilmesi, ardından ikinci heyetten bazı elçilerin zehirlenerek öldürülmesi örneklerinde ilişkiler hemen kesilmemiştir, çünkü her ne kadar zehirlenme olayına İstemi Yabgu da kanaat getirmiş olsa da, Sâsâniler elçilerin hava şartlarından dolayı öldükleri yolunda resmi cevap vermişlerdir (Blockley 2006: 113, 115, 262, Chavannes 2013: 298, Cahun 2013: 89-90, 93, Gumilev 2011: 58, 64-65, Ligeti 1986: 59-61). Ancak sonraki dönemde Gök-Türk-Sâsâni düşmanlığında bu olayın etkisinin bulunduğu da kabul edilmektedir.

Gök-Türklerin ilişkide bulunduğu devletlerle yaşadıkları tansiyonların, elçilere yapılan muameleye yansdığı görülmektedir. Bir örnek, II. Tiberius – Sezar adına Valentinus başkanlığında elçi heyetinin 576 dolaylarında Tardu Yabgu’ya giderken yolda onunla görüşen Türk Şad’ın Bizans ihanetleri nedeniyle kızgınlığını elçiye yansıttmasıdır. Aslında Bizans’ın ihanetleri karşısında elçiyi öldürmesi gerektiğini dahi söylemiş, Menander’in ifadesiyle elçiler “... alıkonulmuş, aşağılanmış, alaya alınmış, ayrıca kötü muamele edilmişler, daha sonra gitmelerine izin verilmiş”tir (Blockley 2006: 171, 173, 175, 179). Çin’le ilişkilerde ise daha fazla örneğe rastlamak mümkündür: Elçiler kimi zaman şüphe için alıkonulmuştur, kimi zaman pazarlıklar, kimi zamansa elçiye sempati duyulduğu için. 565’te Kuzey Chou’dan Mukan Kağan’a gönderilen dört eyaletin duklerini içeren elçi heyetinin yıllarca alıkonulması (Taşağıl 2014: 31-32, 175-176), 580’de Taspar Kağan’ın Kuzey Chou’dan kendisine gönderilen elçi gurubu içindeki Ch’ang Sun-sheng’i

sevdiği için yıl sonuna kadar alıkoyması (Taşağıl 2014: 37, 44-46, 180-183) örnekleri mevcuttur. Ayrıca elçilerin hapsedildiği de bilinmektedir. 620 yılında T'ang Devleti'nden Doğu Gök-Türk Devleti Ch'u-lo Kağan'a gönderilen elçi Cheng Yüan-shou'nun kağanın zehirlenmesinden sorumlu tutularak hapsedilmesi, onu hapisten çıkarmak için gönderilen diğer elçilerin de (Li Kui ve general Ch'ang-sun Hsün-te) hapsedilmesi söz konusu olmuştur (Taşağıl 2014: 87-89). Gök-Türklerin ilişkide bulunduğu devletlerin de benzer uygulamalar yaptığı düşünüldüğünde, diplomatik iletişimi sağlayan elçilerin dokunulmazlıklarının seyahatleri sırasında sağlandığı ancak dönemin genel devletlerarası ilişki yapısına ya da elçilerin ihlallerine göre (suikast) kaldırıldığı görülmektedir.

5.6. Öndegeme-Protokol Sırası

Her ne kadar dönemde elçilerin protokol sırası gibi standart bir yapının olup olmadığı konusunda net bilgi bulunmasa da, yapılan uygulamalara bakıldığında devletlere verilen öneme göre elçilerin adına protokol denilemeye de bir düzene göre kabul edildiği anlaşılmaktadır. Elçiyi gönderen devletin kabul eden devlet nazarındaki ittifak düzeyi, diplomatik kabule de yansıtılmıştır. Burada görülen işleyiş, elçilerin oturtulma düzenidir; önem verilen devletin elçisinin kağana yakın ve diğer elçilere göre daha yüksekte oturtulmasıdır.

569 yılında Bizans'tan Gök-Türklerle ittifak anlaşması yapmak üzere gönderilen ilk elçilik heyetinin başkanı olan Zemerkos'un görevi sırasında (Chavannes 2013: 299-302, Palaz Erdemir 2003: 21, Luttwak 2012: 137-141, Ligeti 1986: 63-70, Gömeç 2016: 97-98) İstemi Yagbu'nun huzurunda Sâsâni elçisinden daha yükseğe oturtulması, Menander tarafından da şu şekilde edilmiştir: "İstemi Romalıları daha çok itibar gösterdi ve onları daha yüce bir mevkide oturtarak yaslanmalarını sağladı" (Blockley 2006: 121, 123). Bir başka ilginç örneğe 577 yılında rastlanmaktadır. Kuzey Ch'i Devletin saldırı altındayken yardım talebini iletmek üzere Taspar Kağan'a elçi vezir Ho-hsi Yung-an gönderilmiştir. Ancak bu elçi daha Gök-Türk merkezine varmadan devleti yıkılmıştır. Durum böyle olunca Kağanın karşısındaki diplomatik pozisyonu değiştirilmiş, orada bulunan T'u-yü-hun elçisinin alt tarafına oturtulmuştur (Taşağıl 2014: 35-36, 178).

5.7. Diplomatik Dil

Son olarak değineceğimiz konu ise, Gök-Türk devletinin diplomatik iletişimde kullandığı dildir. Gök-Türk Devleti'nin dış dünyayla diplomatik ilişkilerinde elçiler aracılığıyla sözlü mesajların yanı sıra çok sayıda mektup da gönderilmiş ve kabul edilmiştir: 584 yılında İşbara Kağan'ın Sui imparatoruna ve imparatorun kağana, 585'te yine İşbara'nın Sui imparatoruna, 587'de Baga Kağan'ın Sui imparatoruna, 598'de Tardu Kağan'ın Bizans imparatoruna, 607'de Ch'i-min Kağan'ın Sui imparatoruna gönderdiği mektuplar olduğu bilinmektedir (Taşağıl 2014: 55-57, 60, 76, 120, 187-189, 190, Chavannes 2013: 310-316, Palaz Erdemir 2003: 13, Gömeç 2016: 119). Ancak mektupların ne oranda gönderen devletin ne oranda kabul eden devletin dilinde yazıldığı ve hangi merkezde tercüme edildiği konusu pek belirgin değildir. Çin devletleriyle ilişkilerde, Çin dilinin ya da Türkçenin karşılıklı olarak yönetim merkezlerindeki çok sayıda tercüman aracılığıyla ya da doğrudan bu dilleri konuşan elçiler aracılığıyla diplomatik iletişimde eşit düzeyde kullanılmış olması olasıdır. Karşılıklı yoğun ticari, kültürel hatta akrabalık ilişkileri bunu mümkün kılabilir. Ancak tarihi örnekler içinde bir tanesi, ilginçtir. Gök-Türkler'den günümüze ulaşan somut bir diplomatik yazışma örneği henüz bulunmuş olmamakla birlikte, Bizans'a gönderilen ilk elçilik heyetinin götürdüğü mektubun dili hakkında farklı ifadeler yer almaktadır.

Menander'in 6. yüzyılda yazdığı eserinde Soğdu Maniakh'ın 568'de İstemi Yagbu adına II. Justinos'a götürdüğü mektup anlatılmaktadır: "Maniakh mektupla birlikte yola

çıktı... İmparator İskitçe yazılmış olan mektubu bir tercüman aracılığıyla okuduğunda , elçilik heyetini camı gönülden huzuruna kabul etti...” (Blockley 2006: 115). Menander’in İskitçe ifadesi, çeşitli şekillerde yorumlanmaktadır. Öncelikle Menander’in eserini yayımlayan Blockley, diğer dönem kaynaklarıyla yaptığı karşılaştırmalardan yola çıkarak, İskitçe ifadesinin genel olarak Orta Asya’da konuşulan dilleri göstermek için kullanılmış olabileceğini, bu yüzden aslında mektubun dilinin kesin olarak belirlenmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Ona göre zaten Menander de dilin ne olduğunu bilmemektedir. Dolayısıyla, muhtemeldir ki Maniakh’in elçi olmasından yola çıkarak, mektubun Soğdlular gibi yerleşik halklardan birinin dilinde olmasının daha büyük ihtimal olduğunu ifade etmektedir (Blockley 2006: 263-note119). Cahun ise, bu elçilik heyetinin Bizans’a ayrıca bir ‘itimatname’ ve İskit yazısıyla yazılmış bir mektup götürdüğünü, bu yazının aslında “... Sibirya ve Moğolistan’daki yazıtlarda rastladığımız ve kısa zaman önce deşifre edilen eski Orhun ve Yenisey Türk yazısı...” olduğunu belirtmektedir. Hatta “... Bizans’ta bu kadar uzaktan Türklerin eski Hyung-nularla aynı karakterde yazısını okuyup çevirebilecek çevirmenlerin bulunmasını” da önemli görmektedir (2013: 91-93). Ayrıca Cahun’un bir itimatnameden bahsedilmesi, diplomatik açıdan oldukça önemlidir. Ligeti, mektup hakkında sadece İskit harfleriyle yazılı olduğu bilgisini verirken (1986: 61-63.), Taşağıl mektubun dilinin Türkçe (İskitçe) olduğunu (2017: 136-137) ifade etmektedir. Gömeç’e göre de İskit harfleri denmesine rağmen mektubun dili şüphesiz Köktürkçedir. Çünkü o dönemde Bizanslıların münasebette buldukları Türk menşeli halklara Hun ya da İskit demesini, İskitlerin de Türk ya da Türkleştigiğine delil olduğunu değerlendirmektedir (2016: 95). Diplomatik olarak gönderen devlet olduğunda Gök-Türklerin Türkçeyi kullandığına ilişkin bir başka görüş ise Mori’ye aittir. 607’de Ch’i-min Kağan’ın Sui imparatoruna gönderdiği mektubu analiz ettiği çalışmasında, Mektubun Gök-Türkçe yazılıp sonradan Çinceye çevrildiği görüşünü ortaya koymaktadır (1966: 371). Bu analizler değerlendirildiğinde, ciddi bir siyasal güç olarak dönemin diğer büyük güçleriyle diplomatik iletişim kurmuş olan Gök-Türk devletinin, siyasal meşruiyetini ve üstünlüğünü göstermek için kendi dilinde yazılı iletişim kurmuş olması, daha olası görülmektedir. Orhon yazıtlarının varlığı neticesinde, Gök-Türk alfabesinin yazılı diplomatik iletişimde de kullanıldığı kabulü normaldir.

SONUÇ

Henüz bir devlet yapılanması oluşmamışken bile devletler arası ilişkilere ve işleyişe dair bilgiye sahip oldukları elçilik uygulamalarından anlaşılan Gök-Türklerin kurdukları devletin teşkilat yapısına ilişkin sınırlı tarihi kaynak olmasına rağmen, mevcut araştırmalar dış ilişkilerine ve bürokrasisine dair bilgileri de ortaya koymaya başlamıştır. İlgili çalışmalar ışığında Gök-Türklerin ilk dönemdeki devlet bürokrasisinde toy/kurultay, ayukı (hükümet), kağan, katun, yabgu, aygucu, bitigci, tamgacı, tilmaç ve yalavaç gibi idari yapı ve unvanların dış politika bürokrasisi ve diplomaside bir şekilde görevleri ve rolleri olduğu tespit edilmiştir. Diplomatik uygulamalar hakkındaki çıkarımları ise, en uygun örnekler olan geçici elçilik misyonları hakkındaki detaylı anlatımlardan yapmak mümkün olmaktadır. Buna göre, Ön Asya’da kadim İpek Yolu güzergahında yer alan Juan-juan ve Sasani örnekleriyle birlikte, Bizans ve yoğunlukla Çin devletleriyle Gök-Türklerin diplomatik ilişkileri incelendiğinde, özellikle siyasi/askeri ittifak kurmak için yapılan diplomatik evlilikler ve aynı zamanda ticari meta olarak da değerli yüksek miktardaki diplomatik hediyeler öne çıkan uygulamalardır. Komşu ülke hanedanlarıyla ittifak ilişkisi kurmak için yapılan bu barış evliliklerinin, siyasal varlıklar arasındaki ilişkilerin diplomatik boyutunu aşarak elçiler aracılığıyla içişlerine karışma ve propaganda yapabilmeye

misyonlarına da aynı zamanda daha sağlam zenim hazırlamış olduğu açıktır. Karşılıklı diplomatik hediyeler olarak özellikle yüksek miktarda at, ipek kumaş ve değerli madenlerin öne çıktığı görülmektedir ki, aynı zamanda ticaret yolları üzerinde bulunan bu güçlerin ticari hayatları açısından da önemli metalar oldukları anlaşılmaktadır.

Gök-Türklerin elçi uygulamalarına bakıldığında, Ön Asya tarihinde Hunlar'dan gelen gelenekleri de devam ettirerek, ilişkide buldukları mevcut devletlerin uygulamalarına karşılık bir yapı oluşturdukları anlaşılmaktadır. Elçi dokunulmazlığının ilkesel olarak benimsendiği, bununla birlikte elçilerin suç işlemesi durumunda alıkoyma ya da hapis cezalarına çaptırıldıkları, ayrıca erken dönemde bir elçinin öldürülmesi örneği de görülmektedir. Önemli bir devlet görevi olarak elçilik misyonunun oluşturulduğu, elçi olarak seçilen unvanlardan anlaşılmaktadır; kağanın oğullarını görevlendirmiş dahi olması bunun kanıtıdır. Yine dönemin genel diplomatik özelliklerine uygun olarak önde gelme-protokol sırası uygulamasının da yapıldığı, açık örneklerden anlaşılmaktadır. Diplomatik iletişimde sözlü mesajlarında yazılı mesajların da (mektup) kullanıldığı kesinken, mektupların Türkçe hazırlanıp, kabul eden devlet nezdinde tercümelemler yapıldığı yönünde daha belirgin bir kanaat bulunmaktadır.

Gök-Türkler hakkında bu diplomatik yapı ve işleyiş bilgilerinin ortaya konabilmesi, Ön Asya'da ticaret yolları üzerinde yaklaşık iki yüzyıl boyunca ciddi bir güç olarak yer almış ve çok geniş bir alana hakim olmuş bu siyasal varlığın, dönemin siyasal ve ticari mücadelelerindeki yerini belirginleştirmede önemlidir. Bu çalışmanın II. Gök-Türk Devleti hakkında tespit edilmiş verilerle de bütünleştirilerek aynı metotla geliştirilmesi yoluyla, daha kapsamlı bir analiz mümkün olabilecektir.

EK 1

Menander Tarihi'nde Türklerle İlgili Fragmanlar²

4, 1-8 Eftalit Krallığının Yıkılması; Avarların Göçü (tahminen 560 öncesi)

4, 2

Türklerin lideri İstemi Avarların göç ettiğini ve giderken Türk mülküne verdikleri zararı öğrendi (s. 45), barbarlara has şekilde böbürlenerek şöyle dedi “Kuş değiller ki Türklerin kılıcından gökyüzüne uçup kurtulabilirsiniz ya da balık değiller ki suların en dibine inip saklanabilirsiniz; yeryüzünde gidecekler. Eftalitlerle savaşım bitince Avarların üzerine yürüyeceğim ve kudretimden kaçamayacaklar.” Denilir ki, İstemi bu konuşmasında Eftalitlerle olan savaşını methetmeye devam etti. (s.47)

10, 1 Romalılara Gönderilen Türk Elçi Heyeti (568/69)

10, 1

Justinos'un hükümdarlığının dördüncü yılında Türklerden bir elçilik heyeti Bizans'a geldi. Daha önce Eftalitelere şimdi ise Türklerle bağlı olan Soğdlular, hükümdarlarının

² Francis Cairns (Publications)'dan 11 Şubat 2018 tarihinde alınan izinle ilgili kısımlar makale yazarı tarafından İngilizce baskıdan Türkçe'ye çevrilmiştir: Blockley R. C. (2006). *The History of Menander The Guardsman. Introductory Essay, Text, Translation and Historiographical Notes*, Cambridge: Francis Cairns. Orijinal sayfa numaralarına metin içinde yer verilmiştir.

Translated, by permission, from R.C. Blockley, *The History of Menander the Guardsman. Introductory Essay, Text, Translation and Historiographical Notes* (ARCA 17. 978-0-905205-25-0. xiii+307pp. 1985, Liverpool. Pb. repr. 978-0-905205-45-8. 2006, Cambridge), published by Francis Cairns (Publications).

Perslilere elçi göndererek, Soğdluların onların ülkesine girip Medlere ham ipek satmalarını istemelerini talep ettiler. İstemi kabul etti ve (s. 111) Maniakh başkanlığındaki Soğdlu elçileri gönderdi. Pers hükümdarına ulaştıklarında, ondan ülkesinde engelsiz şekilde ham ipek satma izninin verilmesini istediler. Hükümdar bu talepten memnun olmamıştı, ülkesine serbest giriş hakkı verme konusunda gönülsüzdü, cevabını ertesine güne erteledi ve bu ertelemeler devam etti. Birkaç ertelemenin ardından Soğdluların cevap için ısrar etmeleri üzerine, Kısra bu konuyu görüşmek üzere bir toplantı yaptı. Eftalit hükümdarı karısını zorla aldığından kendi kabilesine ihanet ederek Türklere dönen (aynı zamanda onları terk edip Medlere katılan) Eftalitle Katulph, Pers hükümdarına ipeği geri çevirmemesini ve bedelini ödeyerek satın almasını, elçilerin gözlerinin önünde yaktırmasını, böylelikle hem adaletsizlikle itham edilemeyeceğini hem de Türklerin ipeğini istemediğini de açıkça göstermiş olacağını tavsiye etti. İpek yakıldı ve Soğdlular yaşananlardan büyük bir memnuniyetsizlikle evlerine geri döndüler.

Soğdlular yaşananları İstemi'ye anlattıklarında, İstemi dostane ilişkiler kurmak istediğinden Perslere bir başka elçi heyeti gönderdi. Bu ikinci Türk elçi heyeti Pers hükümdarına ulaştığında, hükümdar devletin ileri gelenleri ve Kaltuph'la yaptığı görüşmeler sonucunda, İskitlerin güvenilmez doğasından dolayı Türklerle dostane ilişkiler kurmanın Pers çıkarlarına tamamen ters olacağına karar verdi. Bu arada birkaç elçinin zehirlenmesini emretti ki, bundan sonra Pers ülkesine gelmek istemesinler. Türk elçi heyetinin çoğu, yani üç ya da dört tanesi hariç diğerleri, yemeklerine karıştırılan bir zehirle öldürüldüler. Persler arasında, Türk elçilerin, Pers ülkesinin boğucu sıcağından dolayı öldükleri, çünkü kendi ülkelerinin karla kaplı olduğunu ve bu kadar uzakta dayanamadıkları şeklinde bir haber yayıldı. Suikasttan kurtulan elçiler şüpheleniyor olmalarına rağmen, ülkelerine dönünce Perslerin yaptığı açıklamayı iletiler. (s. 113) Ancak kurnaz ve akıllı bir adam olan İstemi neler olduğunu anladı ve elçilerin aslında bir ihanet sonucu öldürüldüğü gerçeğini gördü. Bu olay, Türklerle Persler arasındaki düşmanlığın sebebiydi.

Soğdların öncüsü Maniakh bunu fırsat bildi ve İstemi'ye Türklerin Romalılarla dostluk kurmasını ve Romalıların ipekten diğer halklardan daha fazla istifade edeceği için, onlara satmak için ham ipek göndermesini tavsiye etti. Maniakh Türk elçilere katılmayı ve Romalılar ile Türklerin dost olmasına yardımcı olmayı çok istediğini söyledi. İstemi rıza gösterdi ve Maniakh'la birlikte birkaç kişiyi selamları, değerli ipek hediyeleri ve bir mektupla birlikte elçi olarak Roma İmparatorluğu'na gönderdi.

Maniakh mektupla birlikte yola çıktı. Birçok yoldan ve bölgeden geçerek, bulutlara kadar uzanan yüksek dağları, ovaları ve ormanları, bataklıkları ve nehirleri aşarak yolculuk yaptı. Kafkasları geçti ve sonunda Bizans'a geldi. Saraya varıp İmparatorun huzuruna çıkınca, dostluk hukukunun gerektirdiği her şeyi yaptı. Mektubu ve getirdiği hediyeleri ilgililere teslim etti ve bu zahmetli yolculuğun boşa gitmemesini umduğunu söyledi.

İmparator İskitçe yazılmış olan mektubu bir tercüman aracılığıyla okuduğunda, elçilik heyetini canı gönülden huzuruna kabul etti. Elçilere Türklerin yönetimi ve yaşadıkları topraklar hakkında sorular sordu. Dört prensliklerinin olduğunu ancak tüm halk üzerindeki yetkinin sadece İstemi'de olduğunu söylediler. Türklerin Eftalitleri yenerek kendi egemenlikleri altına aldıklarını söylediler. İmparator sordu: "Yani Eftalitlerin tümünü mü kendinize tabi kıldınız?" Elçiler cevapladı: "Tamamını." Daha sonra İmparator sordu: "Eftalitler şehirlerde mi yoksa köylerde mi yaşıyorlar?" Elçiler: "Efendimiz, şehirlerde yaşıyorlar." İmparator dedi ki: "O halde açıkça bu şehirlerin hakimi sizsiniz." Elçiler "Doğru" dediler. İmparator sordu: "Bize Türk hakimiyetinden korkan Avarların miktarını (s.115) ve hala size bağlıların olup olmadığını söyleyin." "İmparatorum, hala bize bağlı olan bir kısım var. Kaçanların sayısı ise sanırım yaklaşık yirmi bin dolayında." Ardından

elçiler Türklerin hakimiyetindeki kabileleri tek tek saydılar ve İmparator'dan barış ve Romalılarla Türkler arasında bir savunma ve saldırı ittifakı kurma talebinde bulundular. Ayrıca Roma devletinin toprakları üzerinde baskı kuran düşmanlarını bertaraf etmeye de çok istekli olduklarını ifade ettiler. Konuşmaları sırasında Maniakh ve diğerleri ellerini havaya kaldırdılar ve sözlerinde dürüst oldukları hususunda yemin ettiler. Ayrıca, sözleri yalansa ve söylediklerini yerine getirmezlerse kendileri üzerine, hatta İstemi ve tüm milletleri üzerine lanet okudular. Türk halkı bu şekilde Romalıların dostları haline geldiler ve devletimizle bu ilişkileri kurdular.

10, 2-5 Türklere Gönderilen Zemerkos Elçi Heyeti (569-571)

10, 2

Önceden Sakalar olarak adlandırılan Türkler Justinos'a barış için bir elçi heyeti yolladığında, İmparator da Türklere elçi göndermeye karar verdi. O sırada doğu şehirlerine komuta eden general olan Kilikyalı Zemerkos'a bu görev için hazırlanması talimatı verdi. Bu uzun yolculuk için tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra Zemerkos, Maniakh ve yanındakilerle birlikte, Justinos'un hükümdarlığının dördüncü yılının sonuna doğru, on beş yıllık döngünün ikinci yılında ve Latin Ağustos ayının başlarında Bizans'tan yola çıktılar.

10, 3

Zemerkos ve yanındakiler uzun günler süren yolculuğun ardından Soğd topraklarına girdiler. Atlarından indikleri anda, belli ki böyle yapmaları emredilmiş olan Türkler, onlara demir satmaya giriştiler. Sanırım bunu yapmaktaki amaçları, demir madenleri olduğunu göstermekti. Aralarında demirin kolayca elde edilemediği söylendi. O yüzden, (s. 117) bu gösteriyi demir bulunan topraklara sahip olduklarını vurgulamak için yaptıklarını düşünebiliriz.

Kabilelerinde uğursuz şeylerden kötü ruhları kovdukları söylenen kişiler Zemerkos ve diğerlerine yaklaştılar. Getirdikleri bütün eşyaları aldılar ve yere koydular. Buhur ağacı dallarıyla ateş yaktilar, ziller ve davullarla gürültü yaparak kendi İskit dillerinde kulağı tırmalayan bazı sözlerle ilahi şarkılar söylediler, ateşten çatırdayan buhur ağacı dallarını eşyaların üzerinde salladılar. Bu şekilde büyük bir coşkuya kapılmış ve adeta çıldırmış bir şekilde kötü ruhları kovduklarını farz ediyorlardı. Bu gibi bazı adamların kötü ruhları kovan ve onlara karşı koruyucu oldukları düşünülüyordu. Kötü ruhları kovduktan, ki öyle yaptıklarını sanıyorlardı, ve Zemerkos'u ateşin içinden geçirdikten sonra kendilerinin de arınmış olduğuna inanıyorlardı.

Bu şekilde olaylar bittikten sonra, onları Kağan'ın bulunduğu Akdağ'a (ya da Grekçe Altın Dağ'a) onları götürmekle görevlendirilen kişilerle birlikte yola çıktılar. Zemerkos ve yanındakiler İstemi'nin o sırada kaldığı yere – 'Altın Dağ' denilen vadiye ulaştıklarında görüşmeye çağrıldılar ve hemen İstemi'nin huzuruna çıktılar. İstemi bir otağın içinde, gerektiğinde tek bir atın çekebileceği iki tekerlekli altın bir tahtta oturuyordu. İstemi'yi selamladılar, gelenek olduğu üzere getirdikleri hediyeleri sundular ve hediyeler görevliler tarafından alındı.

Daha sonra Zemerkos konuşmasını yaptı: "Pek çok halkın hakimi büyük İmparatorumuzun elçisi olarak size mesajımı iletirim: 'Roma devletine karşı iyi niyetli ve dostumuz olarak, bahtınız açık olsun ve başarı sizinle olsun. Daima düşmanlarınıza galip gelesiniz ve onları mülk edinesiniz. Dostluk kaidelerini yok eden haset bizden uzak olsun. Türk kabileleri ve Türklere tabi olanlar benim dostlarımdır ve siz de aynı şekilde bizi dost bilebilirsiniz.'" Zemerkos bunları söyledikten sonra İstemi de cevaben benzer şeyler söyledi.

Daha sonra ziyafete geçtiler ve günün geri kalanını (s. 119) aynı otağda cömertçe hazırlanmış davette geçirdiler. Otağ, özensiz şekilde pek çok renkte boyanmış ve duvarlara asılmış ipeklî eşyalarla döşenmişti. Bizimki gibi üzümünden sıkılan şarap içmediler, çünkü

toprakları şaraplık üzüm yetiştirmeye elverişli değildi ve bu bitki türü o bölgede yetişmiyordu. Kendilerinin bir tür tatlı şarabını içip bitirdiler. Sonra kendi otağlarına döndüler.

Ertesi sabah yine ipekten çok renkli duvar eşyalarıyla döşenmiş bir başka barınakta görüştiler. İçinde değişik şekillerde heykeller duruyordu. İstemi tamamen altından yapılmış bir divanda oturuyordu. Binanın ortasında altından ayaklı vazolar, maşrapalar ve yine altından testiler bulunuyordu. Yine ziyafet verildi ve içkiler içilirken gerektiği kadar konuşup birbirlerini dinledikten sonra ayrıldılar.

Sonraki gün içinde altın yıldızlı direkler ve dört altından tavus kuşuyla desteklenmiş ve dövme altından yapılmış bir divan olan bir başka yapıya geldiler. Yapının önünde geniş bir alana dizilmiş ve içinde gümüşten yapılmış pek çok malzemenin, tabaklar ve çanakların ve yine gümüşten yapılmış ve bizim yaptıklarımızdan aşağı kalmayan çok sayıda hayvan heykeli bulunan yük arabaları bulunuyordu; Türklerin hükümdarı işte bu kadar zengindi. Zemerkos ve refakatindekiler orada beklerden, İstemi, Zemerkos'un yirmi hizmetkari ve refakatçisiyle Perslere karşı çıkacağı sefere eşlik etmesine, diğer Romalıların Zemerkos'un dönüşünü beklemek üzere Kholiatai topraklarına dönmelerine karar verdi. İstemi ... ve onları hediyelerle onurlandırarak gitmelerine müsaade etti. Zemerkos'a Kherkhir adındaki halktan savaş tutsağı olarak alınan bir kadın köle sundu. Ve Zemerkos Perslere karşı savaşmak için yola çıktı.

Bu sefer sırasında Talas adındaki yerde ordugahlarını kurduklarında, Perslerden bir elçi İstemi ile görüşmeye geldi. Romalı ve Persli elçileri kendisiyle birlikte akşam yemeğine davet etti. (s. 121) Akşam yemeğine gittiklerinde İstemi Romalılara daha çok itibar gösterdi ve onları daha yüce bir mevkide oturarak yaslanmalarını sağladı. Dahası, Perslilerin yüzünden haksızlığa uğradığını ve bu yüzden onlarla savaşmaya geldiğini söyleyerek, Perslilere pek çok şikayette bulundu. İstemi öfkeyle suçlamalarını dile getirirken, Persli elçi yemekte sessiz kalma kuralını bozup cesurca İstemi'nin suçlamalarını cerh ederek süratle cevap vermeye başladı. Orada bulunanlar elçinin kurallara aykırı davranması, ölçsüz ifadeler kullanması ve taşkınlığı karşısında hayretten donup kaldılar. Bu şekilde yemekten ayrıldılar ve İstemi Perslere karşı düzenleyeceği saldırıyı hazırladı.

Bu olaylardan sonra Zemerkos ve refakatçilerini çağırdı, Romalılara karşı olan dostluğunu yeniden teyit etti ve onları vatanlarına doğru yolculuklarına uğurladı. Maniakh ölmüş olduğu için, onlarla birlikte bir başka elçi gönderdi. Bu yeni elçinin adı Tagma'ydı ve unvanı Tarkandı. Netice olarak Tagma, beraberinde merhum Maniakh'ın oğlu ile İstemi tarafından Romalılara elçi olarak gönderildi. Çok genç bir delikanlı olmasına rağmen babasının unvanı verilmiş ve unvan sıralamasında Tarkan Tagma'nın hemen ardında yer almıştır. Şahsi fikrime göre, Maniakh İstemi'ye karşı çok dost canlısı ve sadık olduğundan oğluna babasının unvanı verilmişti.

İstemi, Zemerkos ve maiyetinin gitmesine izin verdikten sonra, daha önce beklemeleri söylenen yere gönderilmiş olan Romalılara yetiştirildi. Onlara katıldılar ve evlerine doğru yola çıktılar, ilk şehir olan Kholiatai'den ayrılarak müstahkem mevkiiler boyunca ilerlediler. (s. 123)

10, 4

Romalı elçilerin gelmiş olduğu ve bir Türk elçi heyetiyle birlikte Bizans'a geri dönüyor oldukları haberi Türklerin topraklarından yakın kabilelere doğru yayılınca, bu kabilelerin lideri İstemi'den kendi halkından birkaç kişinin Roma İmparatorunu görmeleri için gitmelerine izin vermesini rica etti. Önce İstemi kabul etti, ancak ardından diğer kabile reisleri de aynı talepte bulununca, sadece Kholiatai liderinin isteğine razı oldu. Romalılar onu Oekh Nehrinin karşı tarafında yanlarına aldı ve uzun bir yol kat ettikten sonra, oldukça

büyük ve geniş bir göle vardılar. Zemerkos burada üç gün dinlendi ve İmparatora Türklerden geri döndükleri haberini içeren kısa bir mektubu götürmekle görevlendirdiği George'yi gönderdi.

George on iki Türkle birlikte suyun olmadığı ve tamamen çölle kaplı ancak daha kısa olan bir rotayı takip ederek Bizans'a doğru yola çıktı. Zemerkos kumluk sahil boyunca 12 gün ilerledi ve Attila'ya kadar, zorlu bir arazinin çevresine ulaştığında önce Ikh nehrini, sonra Daikh nehrini ve ardından birkaç gölü daha geçerek ulaştı. Ardından, Kopphen nehrinin civarındaki ormanlık alandan geçerken kendilerine pusu kurup tutsak etmek için dört bin Persin beklediği haberini veren Ugurlara geldiler. O dönemde İstemi adına orada idareyi sağlayan Ugurların lideri hayvan derisinden tulumları suyla doldurarak, çölü geçerken yanlarında içecek bulunması için Zemerkos ve yanındakilere verdi. Bir göle rastladılar ve bu büyük gölü geçtikten sonra Kopphen nehrinin boşaldığı göllere ulaştılar. Perslerin gerçekten orada kendilerini bekleyip beklemediğini kontrol etmek için, buradan ileriye gözcüler gönderdiler. Bölgeyi baştan sona araştırdılar ve hiç kimseyi göremediklerini rapor ettiler. Oromuskhi kabilesinden çok korktukları için, yine de Alanların topraklarına doğru büyük bir endişe içinde ilerlediler. (s. 125)

10, 5

Alanların ülkesine ulaştıklarında, beraberlerindeki Türklerle birlikte Alan hükümdarı Sarosius'la görüşmek istediler, o da Zemerkos ve refakatindekileri memnuniyetle kabul etti ancak Türk elçileri silahlarını bırakmadıkça kabul etmeyi reddetti. Zemerkos'un hakemlik yapmasına kadar bu anlaşmazlık hakkında üç gün boyunca tartıştılar. Sonunda Türkler, Sarosius'un huzuruna istediği gibi silahlarını bırakarak çıktılar. Sarosius, Zemerkos ve yanındakilere Miusimianların topraklarından geçen yoldan gitmemelerini çünkü Perslerin Suania'da onları beklediğini, Dareine denen yola saparak evlerine gitmelerinin daha iyi olacağını tavsiye etti. Bunu öğrenen Zemerkos, Perslerin ipeğin önden yollandığını düşüncelerini ve kendisinin de ertesi gün yoldan geçeceğini sanmalarını sağlamak için, ipek taşıyan on hamalı Miusimia üzerinden gönderdi. Hamallar yola çıktıktan sonra Zemerkos Perslerin pusuda beklediği düşünülen Miusimia'yı sol gerisinde bırakarak, Dareine üzerinden Apsilii ülkesine doğru yola devam etti. Zemerkos Rogatorium'a vardı, ardından Phasis nehrine kadar gemiye bindiği Karadeniz'e ve başka bir gemiyle Trapezus'a gitti. Atlı postaya katılıp Bizans'a ulaştı, İmparatorun huzuruna çıktı ve her şeyi anlattı. Zemerkos'un Türklere gidiş ve dönüş yolculuğu böylece sona erdi. (s. 127)

13, 1-5 Kısranın Hristiyanlara Zulmetmesi; Persarmenianların Romalıların Cesaretlendirmesiyle İsyân Planı (570-571)

13, 5

Romalılar ve Perslerin savaşmasının pek çok farklı nedeni bulunmakla birlikte, Justinos'u Perslere karşı bu kadar düşmanlığa iten Türk milleti olmuştur. Çünkü Medlerin topraklarına saldırıp yakıp yıktıktan sonra Justinos'a bir elçi heyeti gönderip Perslerle karşı savaşta kendilerine katılmaya kışkırttılar. Ortak düşmanı ortadan kaldırmak için Türklere katılıp dostluğunu göstermesini istediler. Böylece bir yandan Türklerin diğer taraftan Romalıların saldırısıyla Persler ortadan kaldırılabilir. Bu hevesle Justinos Perslerin iktidarının devrileceğini ve sona ereceğini düşündü. Bu yüzden Türklerin kendisiyle dostluk ilişkilerini mümkün olduğunda sıkı sürdürmesi için gerekli tüm hazırlıkları yaptı. (s. 147)

19, 1-2 Türklere Gönderilen Valentinus Elçi Heyeti (575-76)

19, 1

Tiberius Sezarın hükümdarlığının ikinci yılında, daha önce bahsedilen Kısra ile ilgili olayların yaşanmasından kısa süre önce, Romalılarından Türklere bir başka elçi heyeti daha gönderildi. Heyetin başında İmparatorluk muhafızlarından Valentinus bulunmaktaydı. Bu göreve atandıktan sonra refakatindekilere ek olarak yüz altı Türkle yola çıktı. O sırada daha önce çeşitli sebeplerle farklı kabilelerden gönderilen Türkler uzun süredir Bizans'ta bulunuyorlardı. Bazıları Bizans'a elçilik göreviyle gelmiş olan Anankhast'ın beraberinde getirdikleriydi; bazıları başkente Euty chius'la birlikte gelmişlerdi; bazıları Valentinus'un önceki görevi sırasında onunla birlikte gelmişlerdi (çünkü Türklere iki kez elçi göreviyle gitti); diğerleri de Herodian ve Kilikyalı Paul ile birlikte gelmişlerdi. Tüm bu elçilik görevlerinin sonucunda Bizans'ta Türk denilen yüz altı İskitli toplanmıştı ve Valentinus başkentten yola çıkarken hepsini yanında götürdü.

Hızlı ticaret gemilerine binerek Sinop (s. 171) ve (Kırım'ın batı kıyısında bulunan) Cherson üzerinden Apatura ve Phouloi yoluyla, ...'nın kumlu arazisini geçerek yolculuğunu sürdürdü, güney yönünde uzanan Taurice dağlarını aştı. Valentinus ve beraberindekiler bataklıklarla kaplı ovalar boyunca at sürdüler, sazlıkları, fundalıkları ve batakları aştılar ve Akkagas denilen, adını dönemin Utigur kabilesinin lideri Anagai tarafından atanan bölgenin İskitli kadın yöneticisinden alan bölgeyi geçtiler. Kısacası, pek çok ve zorlu yol boyunca seyahat ettikten sonra Türklerin liderlerinden biri olan Turxanthus'un savaş kampına geldiler. Türklerin hükümdarı oradaki toprakları sekiz parçaya bölmüştü. Türklerin büyük hükümdarının adı Arsilas'tı.

Valentinus, seyahat edenlerin karşılaştığı ilk lider olan Turxanthus'un huzuruna çıktığında onu Romalıların Sezarı adına coşkuyla selamladı (çünkü Türklerin liderleriyle görüşmeye geldiğinde Tiberius Sezar unvanına yükseltilmişti). Ayrıca Zemerkos'un ilk elçi olarak geldiğinde İstemi ve İmparator Justinus'un yapmış oldukları anlaşmanın ve dostluğun sağlamlığının yeniden tasdik edilmesi istediğini sundu. O sırada İstemi, Romalıların dostunun kendi dostu, düşmanının da kendi düşmanı olduğunu ve bunun kırılmaz ve bozulmaz olduğunu ilan etmişti. Valentinus konuşmasında, Romalılar Perslerle savaş halinde olduğundan, Tuxanthus'un da aynı zamanda Perslere saldırıya geçmesi gerektiğini söyledi.

Elçi konuşmasını yaptıktan sonra, Turxanthus dedi ki: "Siz on dili olan ve hepsiyle birden yalan söyleyen Romalılar değil misiniz?" (s. 173) Bunları söylerken on parmağını birden ağzına soktu. Sonra devam etti: "Şimdi ağzımda on parmağım var, siz Romalılar pek çok dilinizi kullandınız. Bazen beni hileyle kandırdınız, bazen benim kölelerimi olan Uarkhonitaileri. Kısacası, bütün kabileleri çeşitli sözleriniz ve kalles oyunlarınızla gözlerini boyayıp kandırdınız, başlarına kötülük gelince de onları terk ettiniz ve bütün kazançları kendinize aldınız. Siz elçiler bize baştan ayağa yalana bürünerek geliyorsunuz ve sizi gönderen de aynı şekilde beni oy alıyor. Seni hemen şuracıkta öldürmeliyim. Bir Türk için yalan söylemek uzak ve yabancısıdır. Senin İmparatorun bana ceza bile ödemelidir, çünkü bizim kölemiz olan ama efendilerini terk eden Uarkhonitailerle anlaşma yaparken, bana dostluk lafları ediyordu. Ben emrettiğimde Uarkhonitailer Türklere tabi şekilde bana gelmelidir. Onlara gönderdiğin kırbacımı görür görmez, yerin en dibine kaçacaklardır. Eğer karşıma çıkarlarsa kılıçla değil, layık oldukları şekilde, karıncalar gibi atımın ayakları altında ezilerek can vereceklerdir. Uarkhonitailerin başına bunların geleceğinden emin olun.

Siz Romalılar, neden benim elçilerimi başka yol olmadığını iddia ederek Kafkaslar üzerinden Bizans'a götürüyorsunuz? Bunu, zor şartlardan çekinip Roma İmparatorluğu'na saldırmaktan beni caydırabilmek için yapıyorsunuz. Ama ben Danapris nehrinin, Danube

ve Hebrus nehirlerinin nereye aktığını ve kölelerimiz olan Uarkhonitailerin nereden Roma topraklarına girdiğini çok iyi biliyorum. Gücünüzü biliyorum. Çünkü en doğudan en batıya kadar tüm dünya benim önümde açık. Alanların ve Unigur kabilesinin ne kadar zavallı olduğunu düşünün. Kendilerinden emin ve kendi güçlerine güvenerek, Türklerin yenilmez kudretiyle yüzleştiler. (s. 175) Fakat bütün umutları suya düştü ve tebamız olup, artık kölelerimiz arasında sayılıyorlar.”

Turxanthus kendisiyle böyle övündü. Çünkü böbürlenmeyi seven küstah bir adamdı. Valentinus onun konuşmasını dinledikten sonra dedi ki: “ Türklerin yüce hükümdarı, eğer ellerinizden gelecek ölüm bütün ölümlerin en zalimi, elimi ve fecisi olmayacak, eğer bu kötü şöhretiniz bütün insanların nezdinde yayılmayacak, daha önce benzeri olmayan bu cinayetiniz görevi elçilik olan adamları öldürdüğünüzün açık kanıtı olmayacak ve eğer söylenmesi bile ürkütücü olan bu eylem daha ürkütücü şekilde gerçekleşmeyecek olsaydı, bugün kılıcınızdan gelecek ölüm için yalvarmam gerekirdi, çünkü İmparatorumun hilekar ve elçilerinin yalancı olduğunun söylendiğini duydum. Size yalvarıyoruz, bize daha ılımlı yaklaşın ve öfkenizi yatıştırın, hiddetli ruhunuzu merhametle yatıştırın ve elçilerin dokunulmazlığı kuralına uyun. Bizler barışın araçları ve mukaddes işlerin vekilleriyiz. Siz babanızın topraklarını ve mülkünü miras olarak aldığınız gibi, onun dostlarını da kabul etmeli ve onları da babanızın mirası olarak görmelisiniz. Babanız İstemi kendi iradesini bizim devletimizin tarafını tutmak yönünde sergiledi ve Perslerin değil Romalıların dostu olmayı tercih etti. Ayrıca babanızın bizimle ilişkileri bugüne kadar zarar görmeden ve ihlal edilmeden sürmüştür ve biz de aynı dostane duygulara sahibiz. Çok iyi biliyorum ki sizin de bizimle ilişkiniz aynı sağlamlıkta olacaktır. Çünkü kendisine yakın olana meylederek ve hakikatten şaşmayarak doğru düşünen bir adam, belirsiz bir kanaat değişikliği nedeniyle adil olmayan bir şekilde davranmaz.”

Valentinus bunları söyledikten sonra, Turxanthus: “Siz Romalılar buraya benim en büyük matem zamanında geldiniz (çünkü babam İstemi yakın zamanda vefat etti), o yüzden bizim ölülerimiz için sürdürdüğümüz geleneklerimize uygun olarak yüzünüzü hançerle kesip kanatmalısınız.” Valentinus ve yanındakiler hemen kendi hançerleriyle yanaklarını kesip kanattılar. Bu matem günlerinden birinde Turxanthus birbirine bağlı dört (s. 177) Hun tutsak getirtti (ölüleri için yaptıkları törenlere kendi dillerinde dogia diyorlar) ve bu biçare adamları babasının atlarıyla birlikte ortaya koyup, o yabancı dilinde, babası İsteminin yanına gidip ona ne kadar büyük bir adam olduğunu söylemelerini emretti. ...

Turxanthus babasının merasim işlerini tamamladıktan sonra Valentinus’la defalarca konuştu ve daha sonra onu ülkenin iç bölgelerindeki Türk liderlerine, özellikle Ektel (Ektel ‘Altın’ anlamına gelmektedir) dağında oturan Tardu adındaki erkek kardeşine gönderdi.

Valentinus Ektel dağına doğru yola çıkmadan önce, Turxanthus çok yakında Bosporus’u kuşatacağına dair ant içti. Bu yüzden, ...başladığına, derhal Bokhan’ı çok büyük bir birlikle Bosporus’u kuşatmak üzere gönderdi. Çünkü Anagai bir başka Türk birliğiyle o alanda önceden kampını kurmuştu.

19, 2

Bosporus şehri alındığında, Roma elçileri Türklere yaklaşmıştı. Buradan anlaşılıyor ki, Türkler Romalılar ile savaşa girmeye teşvik edilmişlerdi. Çünkü, Valentinus dahil onlara gönderilenler Turxanthus tarafından alıkonulmuş, aşağılanmış, alaya alınmış, ayrıca kötü muamele edilmişler, daha sonra gitmelerine izin verilmişti. (s. 179)

25, 1-2 Avarların Sirmium Yolunu Kesmesi (579-80)
25, 2

[Avarların Slavlar üzerine düzenlemeyi planladıkları sefer sürecinde, İmparatora elçi yollayıp Avar ordusunun Danube nehrini geçmesi için gerekli gemileri hazırlamasını isteyip, Kağanın Save nehri üzerinde bir köprü inşa ediyor olduğunu ve ortak düşmanları olan Slavları yenmeyi umduklarını söylediler. İmparator Avarların asıl niyetinin Sirmium şehrine giden yolları kapatarak teslim olmaya zorlamak olduğunu anladı fakat bunu belli etmedi.]³ ... kendisinin de Roma İmparatorluğu'na büyük zarar veren Slavlara karşı sefer düzenlemeye çok istekli olduğunu söyledi. Ancak bunun Avarlar için iyi bir zaman olmadığını, (s.223) çünkü Türklerin Cherson'da ordugah kurduklarını ve eğer Avarlar Danube'yi geçerse bundan hemen haberdar olabileceklerini söyledi. Geri çekilip taarruzlarını ertelemeleri onlar için daha iyi olabilirdi. Kendisi Türklerin niyetlerini ve nereden saldırıyı düşündüklerini kısa sürede öğrenebilir ve bu bilgiyi Kağan'a iletebilirdi. (s. 225)

³İlgili fragmanın uzun olan ilk kısmı, konu bütünlüğünün bozulmaması amacıyla makale yazarı tarafından özetlenmiştir.

EK 2
Gök-Türk Devleti Elçilik Örnekleri (545-623)⁴

Yıl	Gönderen	Kabul Eden	Elçi ⁵
45	Batı Wei Devleti (Wen-ti) Başbakan Yü Wen-t'ai	Gök-Türk Devleti (Bumın Kağan)	An-nuo-p'an-t'o (Chiu-ch'üan'li bir Soğd)
46	Gök-Türk Devleti (Bumın Kağan)	Batı Wei Devleti (Wen-ti)	----
46	Gök-Türk Devleti (Bumın Kağan)	Juan-juan Devleti (A-na-kui)	----
46	Juan-juan Devleti (A-na-kui)	Gök-Türk Devleti (Bumın Kağan)	----
51	Gök-Türk Devleti (Bumın Kağan)	Batı Wei Devleti (Wen-ti)	--
51	Gök-Türk Devleti (Bumın Kağan)	Batı Wei Devleti (Ti-ch'in)	----
53	Gök-Türk Devleti (Kara Kağan)	Batı Wei Devleti (Ti-ch'in)	----
54	Kuzey Ch'i Devleti (Wen Hsüan-ti)	Gök-Türk Devleti (Mukan Kağan)	----
54	Batı Wei Devleti (Kung-ti)	Gök-Türk Devleti (Mukan Kağan)	K'u Ti'ch'i

⁴ Gök-Türklerin hem gönderen hem de kabul eden devlet olarak Çin elçiliklerinde başvurduğumuz asli çalışma Taşağıl 2014'tür. Gerek çalışmada orijinal Çin tarih vesikalarından aktardığı detayların çokluğu gerekse ilgili bazı Çin vesikalarının Türkçe metinlerini de (T'ung-Tien, Ts'e-fu Yüan-kui, Tsu-Chih T'ung-Chien) vermiş olması önemlidir ve listenin genel yapısına esas teşkil etmiştir. Listeye alınan örneklerin dışında çok daha fazla sayıda elçilikten bahsedilmiştir ancak bunların bir kısmı benzer görevli elçilikler olduğundan, diğer büyük kısmı da sadece vergi-hediye sunma amaçlı olduğundan örnek listeye dahil edilmemişlerdir. Bizans elçilikleri için temel kaynak olarak ise Blockley 2006 alınmıştır. Bu iki ana çalışmaya ek olarak, ilgili elçilik örneklerine yer verdikleri ölçüde yine çoğunlukla orijinal vesikalardan ve kaynaklardan hazırlanmış Chavannes 2013, Gömeç 2016, Cahun 2013, Mori 1966, Palaz Erdemir 2003, Xingliang ve Hongzhen 2015, Taşağıl 2017 çalışmalarından da faydalanılmıştır. Bu ilgili tarih çalışmalarının büyük bölümünde bazı elçilik örnekleri aynı/benzer şekilde anlatılmıştır. Bu çalışmalarda ilgili elçiliklere muhtelif sayfalarda yer verilmiştir. Yılların kesinliğinden her zaman söz etmek mümkün olamamaktadır. Bu durumda ilgili kaynaklardan ortak kanaati temsil eden yıllar ya da tarih belirtmiş tek kaynağın verdiği yıl dikkate alınmıştır. Gönderen ve kabul devletler yazılırken parantez içinde dönemin kağanının/imparatorunun adı verilmiştir. Eğer o devletten bunlar dışında biri tarafından elçi gönderilmişse veya kabul etmişse, o kişinin adı da kağan/imparatorun yanı sıra parantez dışına yazılmıştır. Elçilik heyetlerinin görev konuları, amaçları ve sonuçlarına makale teknik sınırları nedeniyle tabloda yer vermek mümkün olmamıştır ancak bir kısmı çalışmanın içinde detaylı olarak ele alınmıştır.

⁵ Başvurulan çalışmalarda kimi zaman bir ya da iki elçinin adı zikredilirken, kimi zaman da bu isimlerin yanında heyet olduğu ifade edilmiş, çoğu zamansa elçi ismi verilmemiştir. Listede ilgili kaynaklarda yazdığı şekliyle elçi/elçiler/heyet bilgileri yer almaktadır. Ancak o çağlarda elçi (geçici misyon başkanı) yanı sıra birkaç kişilik, özellikle askerlerden oluşan, heyet olması olağandır.

54	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Kuzey Chi Devleti (Wen Hsüan-ti)	----
55	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Batı Wei Devleti (Kung-ti)	----
55	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Kuzey Ch'i Devleti (Wen Hsüan-ti)	----
55	5	Batı Wei Devleti	(Kung-ti)	Gök-Türk Devleti (Mukan Kağan)	Yüan Hui
58	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Kuzey Chou Devleti (Ming-ti)	----
60	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Kuzey Chou Devleti (Ming-ti)	----
61	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Kuzey Chou Devleti (Ming-ti)	----
61	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Kuzey Chou Devleti (Ming-ti)	----
61	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Kuzey Chou Devleti (Ming-ti)	----
63	5	Kuzey Ch'i Devleti (Shao Chao-ti)	(Shao	Gök-Türk Devleti (Mukan Kağan)	----
63	5	Kuzey Chou Devleti (Wu-ti)	(Wu-ti)	Gök-Türk Devleti (Mukan Kağan)	Liang eyaleti askeri valisi Yang Chien ve sol muhafızları generali Wang Ch'ing
64	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Kuzey Chou Devleti (Wu-ti)	----
64	5	Kuzey Chou Devleti (Wu-ti)	(Wu-ti)	Gök-Türk Devleti (Mukan Kağan)	Wang Ch'ing
65	5	Kuzey Chou Devleti (Wu-ti)	(Wu-ti)	Gök-Türk Devleti (Mukan Kağan)	Dört eyaletin dükleri: Ch'en dükü Ch'un, Hsü dükü Kui, Sheng-wu dükü Tou İ, Nan-yang dükü Yang Chien, ayrıca 6 saraydan 120 kişilik heyet
65	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Kuzey Ch'i Devleti (Shao Chao-ti)	----
67	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Sanani Devleti (Kisra Anuşirvan)	Soğdlu Maniakh başkanlığında heyet
67	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Sanani Devleti (Kisra Anuşirvan)	Soğdlu elçi heyeti
67	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Kuzey Chou Devleti (Wu-ti)	----
68	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Bizans İmparatorluğu (Justinos II)	Soğdlu Maniakh başkanlığında heyet
69	5	Bizans İmparatorluğu (Justinos II)	(Justinos II)	Gök-Türk Devleti (Mukan Kağan) İstemi Yabgu	Zemerkos başkanlığında kalabalık heyet
69	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Kuzey Chou Devleti (Wu-ti)	----
71	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Bizans İmparatorluğu (Justinos II)	Tagma Tarkan ve Maniakh'ın oğlu ile heyet
72	5	Kuzey Chou Devleti (Wu-ti)	(Wu-ti)	Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan)	Ch'ang-ch'eng dükü Shen ve Wang Ch'ing
72	5	Kuzey Chou Devleti (Wu-ti)	(Wu-ti)	Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan)	----
72	5	Kuzey Ch'i Devleti		Gök-Türk Devleti (Taspar	----

72				Kağan)		
72	5	Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan)	(Taspar	Kuzey Ch'i Devleti		----
73	5	Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan)	(Taspar	Kuzey Ch'i Devleti		----
74	5	Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan)	(Taspar	Kuzey Chou Devleti (Wu-ti)		----
75	5	Kuzey Ch'i Devleti		Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan)		Lo Te-lin
71-576	5	Bizans İmparatorluğu (Justinus II/ Tiberius II – Sezar)		Gök-Türk Devleti (Mukan Kağan ya da sonrasında Taspar Kağan'a bağlı Tardu Yabgu)		Anankhast, Eutychius, Valentinus, Herodian, Kilikyalı Paul
76	5	Bizans İmparatorluğu (Tiberius II – Sezar)		Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan) Tardu Yabgu		İmparatorluk muhafızı Valentinus başkanlığında heyet
77	5	Kuzey Ch'i Devleti		Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan)		Vezir Ho-hsi Yung-an
79	5	Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan)	(Taspar	Kuzey Chou Devleti (Hsüan-ti)		----
80	5	Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan)		Kuzey Chou Devleti (Ching-ti)		----
80	5	Kuzey Chou Devleti (Ching-ti)		Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan)		Shen-ch'ing, Ch'ang Sun-sheng (on taneden fazla heyet grubu)
80	5	Kuzey Chou Devleti (Ching-ti)		Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan)		Ho Jo-i
81/582	5	Gök-Türk Devleti (A-po Kağan)		Sui Devleti (Wen-ti)		----
81/582	5	Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)		Sui Devleti (Wen-ti)		----
81	5	Sui Devleti (Wen-ti)		Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan) Tardu Yabgu		Ta'i-p'u unvanlı Yüan-Hui
81	5	Sui Devleti (Wen-ti)		Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan) Ch'u-lo-hou		----
81	5	Batı Gök-Türk Devleti (Tardu Kağan)		Sui Devleti (Wen-ti)		----
83	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)		Sui Devleti (Wen-ti)		----
83	5	Sui Devleti (Wen-ti)		Doğu Gök-Türk Devleti (A-po Kağan)		Kanat ordusu generali Ch'ang Sun-sheng
83	5	Doğu Gök-Türk Devleti (A-po Kağan)		Sui Devleti (Wen-ti)		----
83	5	Doğu Gök-Türk Devleti (A-po Kağan)		Ch'ang Sun-sheng Sui Devleti (Wen-ti)		----
83	5	Doğu Gök-Türk Devleti (A-po Kağan)		Sui Devleti (Wen-ti)		----
83	5	Doğu Gök-Türk Devleti (A-po Kağan)		Sui Devleti (Wen-ti)		----
83	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)		Sui Devleti (Wen-ti) You eyaleti		----
83	5	Batı Gök-Türk Devleti (Tardu Kağan)		kumandanı Li Sui Sui Devleti (Wen-ti)		----
84	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)		Sui Devleti (Wen-ti)		----
84		Prences Ch'ien-chin				

84	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)		Hsü P'ing-ho
84	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)	Prenses Ch'ien-chin		---
84	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Sui Devleti (Wen-ti)		---
84	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)		Büyük vezir-Başbakan Yü C'hing-tse ile araba ve süvari generali Ch'ang Sun-sheng
85	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (A-po Kağan)		Yüan Ch'i
85	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)	Sui Devleti (Wen-ti)		---
85	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)	Sui Devleti (Wen-ti)		---
86	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)		---
87	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)	Sui Devleti (Wen-ti)		Işbara Kağan'ın oğlu
87	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)		---
87	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Baga Kağan)	Sui Devleti (Wen-ti)		---
87	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Baga Kağan)		Araba ve süvari generali Ch'ang Sun-sheng
87	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Baga Kağan)	Sui Devleti (Wen-ti)		---
89	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Toulan Kağan)	Sui Devleti (Wen-ti)		---
91	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Toulan Kağan)	Sui Devleti (Wen-ti)		---
93	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Toulan Kağan)		Araba ve süvari generali Ch'ang Sun-sheng
93	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Toulan Kağan)		Araba ve süvari generali Ch'ang Sun-sheng
93	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Toulan Kağan)		Araba ve süvari generali Ch'ang Sun-sheng ile Dük Niu Hung (yanlarında dört cariye)
93	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Toulan Kağan) T'u-li Kağan	Sui Devleti (Wen-ti)		---
97	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Toulan Kağan)		Araba ve süvari generali Ch'ang Sun-sheng
97	5	Sui Devleti (Wen-ti)	T'u-li Kağan		---
97	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Toulan Kağan)		Niu Hung, Su Wei, Hu-lü Hsiao-ch'ing
98	5	Batı Gök-Türk Devleti (Tardu Kağan)	Bizans İmparatorluğu (Maurice)		---
99	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Toulan Kağan)	Sui Devleti (Wen-ti)		Yin-T'ou Tegin
99	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Ch'i-min Kağan)		Ch'ang Sun-sheng
00	6	Doğu Gök-Türk Devleti (Ch'i-min Kağan)	Sui Devleti (Wen-ti)		---
07	6	Doğu Gök-Türk Devleti (Ch'i-min Kağan)	Sui Devleti (Yang-ti)		T'uo-t'e Tegin ve Pi-li-chia Tegin
07	6	Sui Devleti (Yang-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Ch'i-min Kağan)		Ch'ang Sun-sheng
07	6	Doğu Gök-Türk Devleti (Ch'i-min Kağan)	Sui Devleti (Yang-ti)		---

08	6	Sui Devleti (Yang-ti)	Batı Gök-Türk Devleti (Ch'u-lo Kağan)	Ts'ui Chün-su
09	6	Kao-liler	Doğu Gök-Türk Devleti (Ch'i-min Kağan)	---
09	6	Doğu Gök-Türk Devleti (Shih-pi Kağan)	Sui Devleti (Yang-ti)	---
15	6	Sui Devleti (Yang-ti / P'ei Chü)	Doğu Gök-Türk Devleti (Shih-pi Kağan)	---
15	6	Doğu Gök-Türk Devleti (Shih-pi Kağan) Hatun I-ch'eng Prenses	Sui Devleti (Yang-ti)	---
15	6	Sui Devleti (Yang-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Shih-pi Kağan) Hatun I-ch'eng Prenses	---
17	6	Doğu Gök-Türk Devleti (Shih-pi Kağan)	Sui Devleti (Asi Kumandan Liang Shih-tou)	----
17	6	Doğu Gök-Türk Devleti (Shih-pi Kağan)	Sui Devleti (Asi Kumandan Liu Wu-chou)	----
17	6	T'ang eyaleti (Li Yüan)	Doğu Gök-Türk Devleti (Shih-pi Kağan)	Liu Wen-ching
17	6	T'ang eyaleti (Li Yüan)	Doğu Gök-Türk Devleti (Shih-pi Kağan)	---
17	6	T'ang eyaleti (Li Yüan)	Doğu Gök-Türk Devleti (Shih-pi Kağan)	Liu Wen-ching
18	6	Doğu Gök-Türk Devleti (Shih-pi Kağan)	T'ang Devleti (Kao-tsu)	Kutlug Tegin ve heyet
18	6	T'ang Devleti (Kao-tsu)	Doğu Gök-Türk Devleti (Shih-pi Kağan)	Li Ch'en ve Cheng Yüan-shou (beraberlerinde şarkıcı kadınlar)
19	6	T'ang Devleti (Kao-tsu)	Doğu Gök-Türk Devleti (Ch'u-lo Kağan)	Cheng Te-t'ing
20	6	T'ang Devleti (Kao-tsu)	Doğu Gök-Türk Devleti (Ch'u-lo Kağan)	Cheng Yüan-shou
21	6	T'ang Devleti (Kao-tsu)	Doğu Gök-Türk Devleti (İl Kağan)	Li Kui
22	6	T'ang Devleti (Kao-tsu)	Doğu Gök-Türk Devleti (İl Kağan)	----
22	6	T'ang Devleti (Kao-tsu)	Doğu Gök-Türk Devleti (İl Kağan)	Cheng Yüan-shou
22	6	Batı Gök-Türk Devleti (T'ung Yabgu Kağan)	T'ang Devleti (Kao-tsu)	---
23	6	Doğu Gök-Türk Devleti (İl Kağan)	T'ang Devleti (Kao-tsu)	---

KAYNAKLAR

- Aydın, E. (2017). *Orhon yazıtları Kök Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Blockley, R. C. (2006). *The history of Menander The Guardsman. Introductory essay, text, translation and historiographical notes*. Cambridge: Francis Cairns.
- Bury, J. B. (1897). The Turks in the sixth century. *The English Historical Review*, XII (XLVIII), 417-426.
- Cahun, L. (2013). *Asya tarihine giriş Türkler ve Moğollar* (İ. Kaya, Çev.). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

- Chavannes, E. (2013). *Çin kaynaklarına göre batı Türkleri* (M. Koç, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Cohen, R. ve Westbrook, R. (Ed.). (2000). *Amarna diplomacy: The beginnings of international relations*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Diehl, C. (2014). *Bizans İmparatorluğunun tarihi* (A. G. Bozkurt, Çev.). İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayıncılık.
- Donuk, A. (1988). *Eski Türk devletlerinde idari-askeri unvan ve terimler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Eberhard, W. (1987). *Çin tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Golden, P. B. (2016). *Türk halkları tarihine giriş* (O. Karatay, Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gömeç, S. Y. (1996). Kagan ve katun. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18(29), 81-90.
- Gömeç, S. Y. (2012). *Türk-Hun tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gömeç, S. Y. (2014). *Türk kültürünün ana hatları*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gömeç, S. Y. (2016). *Kök Türk tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gönlübol, M. (2000). *Uluslararası politika: İlkeler, kavramlar, kurumlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Grousset, R. (2014). *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur* (M. R. Uzman, Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gumilev, L. N. (2011). *Eski Türkler* (D. A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gültepe, N. (2002). İlk Türk devletlerinde bürokrasi. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Dizi Ed.), *Türkler: Cilt 2. İlk çağ* (s. 894-906) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Gültepe, N. (2009). *Mührün gücü ilk Türk-İslam devletlerinde ve Osmanlılarda bürokrasi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- İskit, T. (2015). *Diplomasi: Tarihi, teorisi, kurumları ve uygulaması*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2014). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kaşıkçı, O. (2002). Eski Türklerde devlet başkanlığı-hakanlık. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Dizi Ed.), *Türkler: Cilt 2. İlk çağ* (s. 888-893) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koca, S. (2002). Eski Türklerde devlet geleneği ve teşkilatı. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Dizi Ed.), *Türkler: Cilt 2. İlk çağ* (s. 823-844) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Mori, M. (1966). Ch'i-min Hakan'ın bir Çin İmparatoruna gönderdiği mektubun üslubu üzerine. *Reşid Rahmeti Arat İçin* (s. 363-371) içinde. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Norwich, J. J. (2013). *Bizans I Erken Dönem (Ms 323-802)* (H. Koyukan, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ostrogorsky, G. (1991). *Bizans Devleti tarihi* (F. Işıltan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları: Cilt 1*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ögel, B. (2016). *Türklerde devlet anlayışı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Palaz Erdemir, H. (2003). *VI. yüzyıl Bizans kaynaklarına göre Göktürk-Bizans ilişkileri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Parker, E. H. (1896). The origin of the Turks. *The English Historical Review*, XI(XLI), 431- 445.
- Rangarajan, L. N. (Ed.). (1987). *Kautilya The Arthashastra*. New Delhi: Penguin Books India.
- Roux, J. P. (2015). *Türklerin tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 yıl*, çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan Özcan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sinor, D. (2017). *[Kök] Türk İmparatorluğunun kuruluşu ve yıkılışı*. D. Sinor (Ed.), Erken İç Asya Tarihi (s. 383-424) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sinor, D. ve Klyashtorny, S. G. (1996). The Türk Empire. *History of Civilizations of Central Asia: Vol 3. The Crossroads of Civilizations (A.D. 250 to 750)* (s. 321-342) içinde. Paris: UNESCO Publishing.
- Taşgünlü, A. (2002). Göktürk Kağanlığı Göktürkler. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Dizi Ed.), *Türkler: Cilt 2. İlk çağ* (s. 15-48) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Taşgünlü, A. (2014). *Gök-Türkler I-II-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşgünlü, A. (2017). *Kök Tengri'nin çocukları Avrasya bozkırlarında İslam öncesi Türk tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Togan, A. Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş: Cilt 1. En eski devirlerden 16. asra kadar*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tokan, Ö. (2011). *İslamiyet öncesi Türklerde diplomasi ve Hunlar dönemi diplomatik ilişkiler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Vasiliev, A. A. (1943). *Bizans İmparatorluğu Tarihi: Cilt 1*. Ankara: Maarif Matbaası.
- Viotti, P. R. ve Kauppi, M. V. (2014). *Uluslararası ilişkiler ve dünya siyaseti* (A. Özbay Erozan, Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- White, B. (2001). *Diplomacy*. J. Baylis and S. Smith (Ed.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* (s. 317-330) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- Xingliang, He ve Hongzhen, G. (2015). *Çinlilerin gözünden Türklerin tarihi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi
Volume: 40, Winter-2018, p. (157-171)
ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.436355

Research Article

Received: June 25, 2018 **Accepted: October 16, 2018**

This article was checked by iThenticate.

SELÇUKLU DEVLETİ' NİN YÖNETİM YAPISI

GREAT SELÇUKLU STATE'S MANAGEMENT STRUCTURE

СТРУКТУРА УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВУ СЕЛЮКЛЮ

Abdulsamet YAMAN*
Eda AKGÜL ARSLAN**
Cihan ARSLAN***

ÖZ

Büyük Selçuklu Devleti'nin temelleri Oğuzların Kınık boyuna mensup olan Selçuk Bey tarafından 1020'li yıllarda atılmıştır. Selçuk Bey'in yeğenleri Tuğrul Bey ve Çağrı Bey tarafından ise bağımsız bir devlet haline gelmiştir. Gaznelilere karşı kazanılan Dandanakan savaşından sonra tam anlamıyla bir devlet olmuştur. Bir dönemler dünyanın en büyük imparatorluğu ve en güçlü devleti olmuştur. Oldukça geniş bir coğrafyada eyaletler şeklinde varlığını sürdürmüştür. Devlet yönetim ve teşkilatlanma konusunda büyük adımlar atmış ve birçok devlet adamı ve ilim adamı yetiştirmiştir. 1157 yılında Sultan Sencer'in ölümüyle devletin varlığı sona ermiştir. Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı eyaletler ise bir süre daha bağımsız olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak bu durum çok sürmemiştir sadece Anadolu Selçuklu Devleti yüz yıl kadar daha yaşayabilmişlerdir. Osmanlının temeli olan Anadolu Selçuklu Devleti yönetim ve idare bakımından Türkiye'nin yönetim yapısına dolaylı olarak katkıda bulunmuştur.

Bu çalışmanın amacı başta Türkiye olmak üzere birçok devlete gerek yönetim yapısı gerekse diğer alanlarda örnek olarak katkıda bulunan Büyük Selçuklu Devleti'nin temel yapısını analiz etmektir. Büyük Selçuklu Devleti'nin incelenmesinin başlıca sebepleri ise bu devletin kısa sürede büyük bir coğrafi alanda hâkimiyet sürerek gücünü arttırmasıdır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden anlatıma dayalı yöntem kullanılarak açıklamalar yapılmıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nin genel yapısının daha iyi kavranması amacıyla

* ORCID: 0000-0002-4290-8063 Dr. Öğretim Üyesi, Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, abdulsemetyaman@ardahan.edu.tr

** ORCID: 0000-0001-9037-4644 Yüksek Lisans Öğrencisi, Kafkas Üniversitesi ve İnönü Üniversitesi Ortak Programı, eda-akgul@windowslive.com

*** ORCID: 0000-0003-4251-5275 Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu yönetimi Bölümü, cihan-arsln@hotmail.com

öncelikle kuruluş dönemine değinilmiş daha sonra idari teşkilat ve yönetim yapısı detaylı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Selçuklu, Büyük Selçuklu, Devlet, Yönetim, İdare.

ABSTRACT

Great Selçuklu State's basis create by Kınık to Oğuz being members Mr. Selçuk in 1020 is years. The state was an independent state by Selçuk's nieces Mr. Tuğrul and Çağrı. After Dandanakan war has been won against Gazneli, Great Selçuklu State was a state literally. The state has become world's largest and most powerful state in a time. In quite a wide geographica, the state has existed as states. States have taken a major step forward in the management and organizational structure. Many statesmen and scientists educated. In 1157 Sultan Sencer has ended with the death of state power. Great Selçuk state to state depending has existed as an independent for some time. However, this did not take long, Anotolia Selçuklu could only be experienced almost century. The foundation of the Anatolian Selçuklu Ottoman Empire in terms of administration and management have contributed indirectly to Turkey's administrative structure.

The purpose of this study, the Great Seljuk contributors primarily required in many states, including Turkey and management structure as an example in other areas is to analyze the state's basic structure. The main reason for examining the Great Seljuk State is that this state increases its power in a short time by dominating in a large geographical area. In this study, explanations were made by using the method based on narration in qualitative research. In order to understand the general structure of the Great Seljuk State, the administrative organization and the administrative structure were discussed in detail.

Keywords:Anatolian Seljuk, Great Seljuk, State, Administration, Administration

АННОТАЦИЯ

Сельджук Бей, который был членом Великого Сельджукского государства, был членом племени Кынык турок-огузов. Племянники Седжук-бей стали независимым государством Тугрул-Бей и Кагри-Бей. Это стало государством после победы Данданаканской войны против Гасласа. Это когда-то было самым мощным и великим государством в мире. Он остался провинцией в очень широкой географии. Государство добилось больших успехов в управлении и организации. Он обучал многих государственных деятелей и ученых. Со смертью Султана Сэнсера в 1157 году существование государства закончилось. Области Великого Сельджука некоторое время оставались независимыми. Однако эта ситуация длилась недолго. Только государство Анатолийского Сельджука могло выжить в течение ста лет. Основание анатолийских сельджуков Османской империи с точкой зрения управления и администрирования способствовало административной структуре Турции.

Цель данного исследования, Великие сельджуки вклада в первую очередь требуется во многих государствах, в том числе Турции и структуры управления в качестве примера в других областях является анализ базовой структуры государства. Основная причина изучения состояния Великого Сельджука заключается в том, что это государство в короткие сроки увеличивает свою власть, доминируя в большом географическом районе. В этом исследовании объяснения были сделаны с использованием метода, основанного на повествовании, в качественных исследованиях. Чтобы понять общую структуру государства Великого Сельджука,

административная организация и административная структура были подробно обсуждены.

Ключевые слова: Анатолийский сельджук, государство, Великий сельджук, администрация, администрация.

1. Giriş

Türk tarihi incelendiğinde İslamiyet öncesi ve İslami dönem olarak iki kategori oluşturulabilir. Büyük Selçuklu Devleti, Türklerin Müslüman olduktan sonra kurdukları devletlerden ilkidir. Bu sebepten ötürü en hassas dönemi temsil etmiştir. Büyük Selçuklu Devleti adını, Oğuzların Kınık boyuna mensup olan Selçuk Bey'den almaktadır. Bu devletin halkı kendi bölgesinden ayrılarak Müslümanların yaşadıkları bir bölgeye gelmiş ve burada Müslüman olmuşlardır. Horasan bölgesine yerleşerek Gazneliler ve Karahanlılarla egemenlik mücadelesi içine girmişlerdir. Devletin ilk hükümdarı olan Tuğrul Bey'in Gaznelileri Dandanakan zaferi ile yenilgiye uğratması sonucunda devlet kurulmuştur. Tuğrul Bey öldükten sonra devletin başına Alparslan geçerek devletin topraklarını genişletmiştir. Alparslan'ın ölümünden sonra ise yerine geçen oğlu Melikşah döneminde devlet en parlak zamanını yaşamıştır. Melikşah'tan sonra başa gelen yöneticiler devletin eski gücünü sağlayamamış, Sultan Sencer'in döneminde yaşanan ekonomik krizler ve Sultan Sencer'in Oğuzlara esir düşmesinden dolayı devlet 1157 yılında sona ermiştir.

Devletin yönetim yapısında, diğer Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi ülke hanedanın ortak malı sayılması taht kavgalarına ve çok kere şehzade ayaklanmalarına sebep olmuştur. Başkentte bulunan sultan, devletin mutlak egemeni olmuştur. Sultan, yüksek yargıya başkanlık etmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nde devlet işleri *Divan-ı Âlâ* adı verilen bir kurulda görüşülerek ve karara bağlanmıştır. Ayrıca maliye, askerlik ve adalet işleriyle uğraşan başka divanlar da vardır. Çalışmada bu divanlara detaylı olarak yer verilmiştir.

Eski Türklerde ordu halk, halk ise orduyu oluşturmaktadır. Savaş zamanlarında herkes asker, barış zamanında ise herkes sivil sayılmaktadır. Askeri anlamdaki bu ehemmiyet Selçuklularda da devam etmiş ordu devletin temelini oluşturmuştur. Ordunun dışında saray teşkilatlanması da oldukça sistemli bir şekilde kurulmuştur. Bu sistemin en önemli kurucusu ise ünlü vezir ve siyaset adamı olan Nizamü'l-Mülk olmuştur. Nizamiye medreselerini kurarak herkesin eşit bir şekilde eğitim almasını sağlamıştır. Bu medreseler aracılığıyla iyi devlet adamları yetiştirmeyi de başarmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, kamu yönetimi bağlamında Türk geleneği katkıda bulunan Büyük Selçuklu Devleti'nin temel yapısını analiz etmektir. Büyük Selçuklu Devleti'nin kısa sürede büyük bir coğrafi alanda hâkimiyet kurarak gücünü arttırması, ilk Türk İslam devletleri arasında yer alması ve askeri, eğitim, ilim, fen edebiyat v.s alanlarda önemli gelişmelere imza atması incelemeye değer olduğunun göstergesi olmuştur. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden anlatıma dayalı yöntem kullanılarak değerlendirmeler yapılmıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nin idari yapısının daha iyi kavranması amacıyla öncelikle kuruluş dönemine, askeri ve toplumsal yapısına değinilmiş daha sonra idari teşkilat ve yönetim yapısı detaylı olarak ele alınmıştır. Çalışmayla birlikte Türk yönetim yapısı içerisinde hangi açılardan Selçuklu Devleti'nin yönetim ilkelerinden yararlandığı üzerine değerlendirmeler yapılmıştır.

2. Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu

Oğuzlar, 5. yüzyılda Hazar Denizi'nin doğusundan Sir Derya'nın (Seyhun) ortalarına varan alanda yaşamışlardır. Batısında Türk Hazarlar ve Bulgarlar, doğusunda Karluklar, kuzeyinde Kimekler ve güneyinde ise İslam dünyası yer almıştır. Oğuz devletinin başında Yabgu unvanını taşıyan bir hükümdar bulunmaktadır. Oğuzlar feodal bir

devlet yönetimine sahip olmuşlardır. Her kabile kendi irsi şefleri tarafından yönetilmiştir. Yabgu devlet işleri ile pek fazla meşgul olmamış onun yerine devletin ileri gelenleri iç ve dış ilişkileri idare etmişlerdir. Yani devletin idaresini Yabgu da dâhil hiç kimse tek başına elinde bulunduramamıştır (Köymen, 1993: 23).

Selçuklular Oğuzların Kınık boyuna mensupturlar. Selçukların atası olarak bilinen ve çok güçlü olması sebebiyle kendisine Demir Yaylı (Temür Yalığ) unvanı verilen Dukak (Tukak), Oğuz Devletinde Yabgudan sonra gelen önemli siyasi ve askeri görevlere sahip kişidir. Dukak'ın soyu hakkında kesin bilgi veren kaynaklar yoktur ancak bazı kaynaklar Hazar Türklerine mensup olduğunu ileri sürmüşlerdir. Rivayete göre Dukak, bir Türk Zümresine (belki de Hazarlar) karşı sefere çıkmaya hazırlanan Yabgu ile münakaşaya girişmiş münakaşa kavgaya dönüşmüş ve Oğuz beylerinin araya girmesi ile ikisi barışmıştır. Bu olaydan sonra Oğuzlar arasında Dukak'ın ünü artmıştır. Dukak'ın ölüm tarihi de tam olarak bilinmemektedir ancak ölümünün ardından oğlu Selçuk* genç yaşta Oğuz Yabgusu tarafından Subaşılığa (ordu başkomutanlığı) atanmıştır ayrıca da Kınık boyunun beyi olmuştur. Babası tarafından iyi bir siyasetçi ve asker olarak yetiştirilen Selçuk, kısa bir süre içinde Yabgu devletinde ün sahibi olmuştur. Bazı kaynaklara göre Selçuk Yabgu'nun sarayına girmiş hatunu, çocuklarını ve devletin diğer ileri gelenlerini geçerek Yabgu'nun yanına oturmuştur. Bu hareketi herkes tarafından saygısızlık olarak görülmüş. Hatun ve devlet adamlarının kışkırtmalarıyla Yabgu, Selçuk'u kendine rakip görmeye ve onu bertaraf etme hazırlıklarına başlamıştır. Bunun üzerine Selçuk aile bireyleri ve Kınık boyuna mensup küçük bir Oğuz kitlesiyle birlikte Yabgu devletinin kışlık başkenti Yengikent'ten ayrıлып yazlık başkenti olan Cend şehrine göç etmiştir. Yabgu devletinin hükümrانlığının zayıf olduğu bu şehre hâkim olmuş ve burada küçük bir beylik kurmuştur. Cend şehri İslam âlemine oldukça yakın olduğundan burada İslamiyet hızla yayılmıştır. Selçuk, bir süre sonra Kınık boyunun önemli kişileri ile bir toplantı yapmış ve onlara “Biz göç edip geldiğimiz bu ülkede hâkim din olan İslâmiyeti kabul etmek zorundayız aksi halde bir devlet olarak büyüyemeyiz küçük bir kitle olarak yaşamaya mahkûm oluruz” demiştir. Uzun müzakerelerin ardından Selçuk, başka bir şehrin valisinden kendilerine İslam'ı öğretecek bir din bilgini göndermelerini istemiştir. Böylece Selçuk ve beraberindeki Oğuzlar, Gök Tanrı inancından ayrılarak İslâmiyeti kabul etmişlerdir . Zaten İslâmiyet ile Gök Tanrı inancı birbirine yakın olduğundan İslâmiyet'e alışmak onlar için kolay olmuştur. Bu olay hem Selçuklu tarihinde hem de İslâmi devir Türk tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. İslam'ı seçen Selçuk, Cend şehrindeki Yabgu devletinin memurlarını “Müslümanlar kâfirlere vergi vermez!” diyerek uzaklaştırmıştır. Daha sonra kendilerine saldıran kâfir Türklere karşı başarılı olmuşlardır. İşte bu savaşıardan birinde oğlu Mikail'i şehit vermiştir. Büyük Selçuklu Devletini kuracak olan Mikail'in çocukları Tuğrul ve Çağrı dedeleri Selçuk tarafından özenle yetiştirilmiştir (Sevim, Merçil, 1995: 15–16).

Ailenin diğer bireyleri* ise kendilerine bağlı Oğuz oymaklarının başında Arslan Yabguya zayıf bir feodal bağla bağlı bulunmaktadır. Dedelerinin ölümünden sonra Tuğrul

* Selçuk, kelime anlamı olarak “mücadeleci veya küçük sel” anlamlarına gelmektedir. İmla olarak Türkçeye aykırı olduğundan bazı kaynaklarda “Salçuk, Salçığ, Selçük ve Selçik” şeklinde kullanılmıştır (Sevim, Merçil, 1995: 15).

* Selçuk'un genç yaşta ölen Mikail, Arslan, Yusuf Yınal ve Musa İnanç olmak üzere dört erkek evladı vardır. Bazı kaynaklara göre ise Yusuf adında beşinci bir oğlu daha vardır. Mikail'in oğulları Tuğrul ve Çağrı Bey'e bağlı olan Oğuzlara Selçuklular, Arslan'a bağlı olanlara Yabgular, Yusuf Yınal'a bağlı olanlara ise Yınallar denilmiştir (Sevim, Merçil, 1995: 17).

ve Çağrı Beyler, Yınalılar ve Musa İnanç Bey de Maverâünnehr'deki Nur ilçesine gelmişlerdir. Bu sıralarda Karahanlılar Buhara'yı alıp Samanlı devletine son vermişlerdir. Böylece Arslan Yabgu Karahanlılar karşısında yalnız kalmış daha sonrada siyasetini değiştirip Samanlılar'a karşı onlarla beraber hareket etmiştir. Karahanlıların saldırılarına uğrayan Tuğrul ve Çağrı Beyler kendilerine bağlı Türkmenlerle yeniden Maverâünnehr'e dönmüşlerdir. Ancak bir yandan Karahanlı Hükümdarı Buğra Han bir yandan da Karahanlı şehzadesi Ali Tekin saldırıları sonucunda Tuğrul ve Çağrı Beyler kendilerine daha güvenli bir yer aramaya karar vermişler. Bunun üzerine Tuğrul Bey ve Türkmenler savunması daha kolay olan çöllere çekilmişler, Çağrı Bey ise Anadolu'ya keşfe çıkmıştır. Çağrı Bey üç bin Türk atlısıyla Maverâünnehr'den Anadolu'ya doğru hareket etmiş ve 1016 yılında Horasan (Gazneli hâkimiyetinde idi) üzerinden, daha önce buraya gelen Türkmenlerinde kendisine katılmasıyla beraber hızlı bir şekilde Acem Irak'ı topraklarına gelmiştir. Burada çok fazla kalmadan Azerbaycan üzerinden geçip Doğu-Anadolu'yu aşarak Van Gölü havzasına gelmiştir. Türk atlıları karşısında Bizans komutanının gönderdiği kuvvetler yenilgiye uğratılmış ve böylece Van Gölü havzasının büyük bir kısmı Türk hâkimiyetine girmiştir. Çağrı Bey daha sonra kuzeye yönelerek Gürcülerin yaşadığı Nahçıvan tarafına yürümüştür. Gürcülerin savaşa cesaret edememesi nedeniyle Çağrı Bey burayı da kolayca hâkimiyeti altına almıştır (Merçil, 1995: 16-20). Son olarak Ani Ermeni Krallığına girmeye çalışan Çağrı Bey burada başarısız olmuş ilk yenilgisini almış ve bu nedenle de artık durmuştur (Tekinoğlu, 2015: 70). Sonuç olarak Çağrı Bey keşif amacıyla çıktığı bu yolda başarılı olmuş aradığı yurdu bulmuş birliğine birlik katmış yeterince ganimet elde etmiştir.

Çağrı Bey'in başarılı keşfin ardından tekrar Horasan üzerinden geçerek kardeşine haber vermesi gerekmekteydi. Bu defa hileli bir yola tüccar kılığına girerek 1021 de Maverâünnehr'e geçmiştir. Daha sonra Tuğrul Bey'e sağ salım döndüğünü bildirmiştir. Bunun Üzerine Tuğrul Bey'de kardeşinin yanına gelmiştir. İki kardeş bir araya gelince oldukça güçlenmiş bu durum ise amcaları Arslan Yabgu'yu endişelendirmiştir. Amcaları onlara kuvvetlerini dağıtmalarını tavsiye etmiş onlar da bu tavsiyeye uymuştur ve Arslan Yabgu'nun ölümüne kadar ona bağlı kumandanlar haline gelmişlerdir (Tekinoğlu, 2015: 70-71). Arslan Yabgu, oğlu Kutalmış ve yakın arkadaşları Gazne Sultanı Mahmut'un hileli daveti ile tuzağa düşürülmüş ve Kâlincar kalesine gönderilerek hapsedilmişlerdir. Kutalmış tutsak-lıktan kurtulup babasına bağlı Türkmenlere ulaşmayı başarmışsa da Arslan Yabgu yedi yıl kaldığı bu hapisanede 1032 yılında ölmüştür. Arslan'ın ölümünden sonra Selçuklu ailesini ve Türkmenlerin yeni başı Tuğrul ve Çağrı Beyler olmuşlardır. Ailenin başına Yabgu olarak ise Musa İnanç Bey getirilmiştir. Buhara Karahanlı Beyliğinin başında olan Ali Tekin, Tuğrul ve Çağrı Bey'e haber göndererek Karahanlı ve Gaznelilere karşı ortak hareket etmeyi teklif etmiştir. Tuğrul ve Çağrı Bey eski düşmanlarının teklifini kabul etmeyince Ali Tekin saldırıya geçmiş başta Yusuf Yınal olmak üzere birçok Selçuklu beyini ve askerini öldürmüştür. Buna karşılık olarak Tuğrul, Çağrı ve Musa Yabgu yönetiminde ki ordu harekete geçmiş ve Buhara Karahanlı Beyliği ordusunu yenmiştir. Buna rağmen saldırıların devam etmesi nedeniyle Selçuklular Hârezm'e göç etmek zorunda kalmışlar ve Gazneli valisinin kendilerine yurt olarak verdiği Şurâhan ve Darhân yörelerine yerleşmişlerdir. Burada birçok kez Gaznelilerle savaşmış ve onları yenilgiye uğratmışlardır. Gaznelilere karşı kazanılan zaferler sonucunda Horasan bölgesinde Gazneli hâkimiyetine son vermişler ve artık Selçuklu Hükümrânlığı başlamıştır. Daha sonra yaşanan 1040 Dandanakan Savaşı'nın da Selçuklu zaferi ile sonuçlanmasıyla artık Selçuklular Karahanlı ve Gaznelilere karşı giriştikleri uzun mücadeleler sonucunda kesin olarak bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Dandanakan zaferi sonrasında Tuğrul Bey bütün Selçuklu başbuğları tarafından Selçuklu hükümdarı olarak kabul edilmiştir. Tuğrul Bey fiilen ve hukuken sultan

olarak başkent Nişabur'da, Çağrı Bey melik ve ordu komutanı olarak yönetim merkezi olan Merv'de ve Musa İnanç Yabgu ise başkenti Herat olmak üzere kendisine verilen yerlere hâkim olmuştur. Her ikisi de başkent Nişabur'daki sultan Tuğrul'a tabi durumda bulunmuştur. Ancak kendi bölgelerinde sultan Tuğrul'un adından sonra hutbe okutabilmiş saray kapısının önünde günde üç kez (sultan günde beş kez) nevbet (bando) çaldırabilmiş ve başlarına hükümdarlık simgesi olan çetir takabilmişlerdir (Sevim, Merçil, 1995: 20-27). Dandanakan zaferiyle kurulan Büyük Selçuklu Devletinden bir süre sonra Tuğrul Bey, başkenti Nişabur'dan Rey kentine taşımıştır (Merçil, 1995: 34).

Sultan Alp Arslan'ın on oğlu varmış. İkinci büyük oğlu olan Melikşah'ı ayrı tutmuştur. Bu nedenle çok küçük yaşlarda onu seferlere götürmüş özel eğitimler aldırmıştır. Daha 11 yaşında iken Melikşah'ı veliahdı ilan etmiştir. Veliht töreni yapmış, hutbede kendi adından sonra Melikşah'ın adını okutmuştur ama veliahtlığın meşru olabilmesi için Abbasi halifesinin onayı gerekmiştir. Dönemin halifesine bir mektup yazılmış veliahtlık hususunda izin istenmiştir. Halife de Melikşah'a gönderdiği hil'at ile onun veliahtlığını onaylamış izin vermiştir. Alp Arslan'ın ölümünden sonra 25 Kasım 1072'de Büyük Selçuklu sultanı Melikşah veziri ise Nizamü'l-mülk olmuştur. Melikşah'ın sultanlığı taht kavgaları ile başlamıştır. Kirman Meliki olan Alp Arslan'ın kardeşi Kavurd taht üzerinde hakkı olduğunu söyleyerek isyan çıkarmıştır. Ancak 1073 yılında kendisi ve oğulları esir edilerek kuvvetleri dağıtılmıştır. Nizamü'l-Mülk 14 Ekim 1092'de Melikşah ise 19 Kasım 1092'de 38 yaşında ölmüştür (Melikşah'ın ölümü ile Büyük Selçuklu devleti gerileme ve çöküş sürecine geçmiştir). Sultan Melikşah'ın vakitsiz ölümünden sonra o dönemin en büyük devleti olan Büyük Selçuklu'nun başına kimin geçeceği önemli bir mesele halini almıştır. Melikşah öldüğünde geride Berkyaruk (bazı kaynaklarda Berkiyaruk olarak geçer), Muhammed Tapar, Sancar ve Mahmud adında dört oğlu kalmıştır. Annesi Mahmud'u tahta geçirme konusunda çok uğraşa da başarılı olamamış tahta Melikşah'ın en büyük oğlu (13-14 yaşlarında) Berkyaruk geçmiştir. 23 Aralık 1104 yılında 26 yaşında iken de ölmüştür (Tekinoğlu, 2015: 119-202). Berkyaruk on bir yıl boyunca Büyük Selçuklunun hükümdarlığını yapmış bu süre içerisinde sürekli saltanat mücadeleleri ile karşı karşıya kalmıştır. Bundan dolayı da tarih kitaplarında bu dönem *Fetret Devri* olarak tabir edilmiştir. Berkyaruk ölmeden önce beş yaşındaki oğlu Melikşah'ı veliaht tayin etmiştir ancak erken ölümü sebebiyle yerine kardeşi Muhammed Tapar geçmiştir. Muhammed Tapar adil olmayan vergileri kaldırmış dağılmakta olan Selçuklu Devleti'ni tekrar birleştirmiştir. Aralık 1117'de ağır bir hastalığa yakalanmıştır. Bu sebepten oğlu on dört yaşında ki oğlu Mahmud'u tahta çıkarmış ve iki gün sonra ölmüştür. Muhammed Tapar'ın öz kardeşi Sencer, Mahmud'un yaşının küçük olması nedeniyle şehzadelere ve Selçuklu emirlerine üstün gelemediğini görünce duruma müdahale etmiş ve 1118'de sultanlığını ilan etmiştir. Mahmud ise bu durum karşısında Sencer'e karşı harekete geçmiştir. İki Selçuklu ordusu arasında yaşanan savaşı Sencer kazanmış Mahmud'u öldürmek yerine ona oğlu gibi davranmış hatta kendine damat edinmiştir (Demir, 2004: 121-142). Ayrıca kendine bağlı olmak şartıyla Irak Selçuklularını kurmasına izin vermiştir (Merçil, 2014: 117). Sencer'in hükümdarlığı Selçuklu tarihinde ikinci yükseliş dönemi olarak adlandırılmıştır. Sencer büyük işlere imza atmıştır ancak bir dönem Oğuzlarla yaşanan çatışma sonrasında mağlup olmuş ve esir düşmüştür. Bununla birlikte Büyük Selçuklu Devleti fiilen sona ermiştir. Sonrasında bu esareten kurtulmuş olsa da artık yaşlanmış ve birlikleri dağılmıştır ve tekrar toparlanması mümkün olmamıştır. 1157 yılında hiç bir şey yapamadan keder içinde ölmüştür (Demir, 2004: 155-158). Sencer'in ölümüyle Büyük Selçuklu Devleti dağılmıştır. Kendisine bağlı eyaletler bir süre daha direnmiş ancak çok uzun soluklu olmamıştır. Irak

Selçukluları 1194, Kirman Selçukluları 1186, Türkiye Selçukluları ise takriben 1308 yılına kadar varlığını sürdürmüştür (Merçil, 2014: 133).

3. Selçuklu Devletinin Yönetim Yapısı

Büyük Selçuklu Devleti hâkim olduğu yerleri vasıtalı ve vasitasız olmak üzere iki şekilde yönetmekteymiş. Vasitasız bölgeler merkezden tayin edilen valiler ile vasıtalı bölgeler ise vasal (bağlı) hükümdarlar tarafından idare edilmiştir. Her vasal devlet büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun küçük bir modeli olarak ayrı ayrı devlet teşkilatına sahip olmuştur. Tâbi (bağlanan) devletin metbu (bağlanılan) devlete karşı yıllık haraç vermek, metbu hükümdar adına para bastırmak ve hutbe okutmak tabi devletin vaziyetlerindedir. Ayrıca isyanı önlemek amacıyla metbu hükümdar tâbi hükümdarın oğullarından bir ya da bir kaçını yanında rehine olarak tutmaktaymış. Yetkileri bakımından bakılacak olursa, metbu devlet iç ve dış işlerinde tamamen bağımsız ve üçüncü devletlerle savaşabilir, barış imzalayabilir ve elçiler gönderebilir ancak tâbi devletler sadece kendi alanları içinde hükümdarlık yetkisine sahiptir. Bunun dışındaki işlerde metbu devlete bağlı hareket etmek durumundadır. İki hükümdar arasında unvanlar bakımından da farklılıklar vardır. Metbu hükümdar *Sultan* unvanını kullanırken tâbi hükümdar *Melik* unvanını kullanmaktaydı. Sultanlar günde beş kez nevbet çaldırırken melikler günde üç kez çaldırabilmektedirler. (Tekinoğlu, 2015: 225-226). İleride hükümdarlık alametleri kapsamında bunlara detaylı olarak yer verilmiştir. Görüldüğü üzere Büyük Selçuklu Devletinde, devlet yapısı eyalet sistemine benzer bir şekilde işlemektedir.

3.1. Selçuklularda Devlet Teşkilâtı

Türkler tarih boyunca pek çok devlet kurmuşlar ve hâkimiyet telâkkisine diğer devletlerden farklı olarak daha çok değer vermişlerdir. Eski Türk telâkkisine göre ülke ve devlet hükümdar ve ailesinin ortak malıdır. Bu Türk geleneğine uygun olarak Selçuklu'larda da devlet teşkilatı çok düzenli bir şekle konulmuştur (Sevim, Merçil, 1995: 497). Selçuklu sultanı hayatta olduğu sürece çocukları vali ve melik sıfatıyla bazı bölgeleri idare etmiştir. Yanlarında ise onlara yardım etmesi için Atabeyler bulunmuştur. Eğer çocuklar zayıfsa veyahut da yaşı küçükse Atabeyler bundan faydalanarak güçlenmiştir (Ortaylı, 2015: 164). Büyük Selçuklularda devlet teşkilatı ilk kez Tuğrul Bey zamanında düzenli bir hale getirilmiştir. Selçuklu'larda hâkimiyetin yegâne temsilcisi hükümdardır ve yetkisini Allah'tan aldığına inanılır. Nizamülmülk'ün Siyasetnamesi'ne göre Allah her yüzyılda bir padişahlık sıfatıyla bir kişi seçer ve dünya işlerini düzene koyma işini o kişiye verir (Merçil, 2014: 136). Büyük Selçuklularda hükümdar hem devletin hem de saray ve ordunun başıdır. Hükümdar kendisine tâbi olan bölgelerde adına para (sikke) bastırabilir ve hutbe okutabilir. Selçuklu hükümdarı aynı zamanda Türk – İslam hükümdarı olduğu için Abbasi Halifesi tarafından din ve dünya işlerinde en önemli yardımcı olarak görülmektedirler. Hükümdarın yayınladığı ferman ve hatta söylediği sözler kanun niteliğinde sayılmaktadır. Herkesin buna itaat etmesi zorunda olmasına rağmen hükümdarın yetkileri sınırsız değildir. Divan-ı Kebir (büyük divan) adı verilen kurumda devletin bütün meseleleri görüşülüp karara bağlanmaktadır. Devlet çıkarlarına ters düşen bir karar hükümdar tarafından verilmiş olsa divanda tartışılarak karara itiraz edilebilmektedir. Divan dışında da hükümdarın kararlarını hatunlar, ulema ve vezirler etkileyebilmektedirler. Örneğin, Altuncan Hatun Tuğrul Bey'in ilk eşidir ve devlet işlerinde oldukça etkin rol oynamıştır (Çetin, 2014: 17–18).

Büyük Selçuklu'larda hükümdarlık müessesesinde veliahtlık sistemi geçerlidir. Yani babadan-oğulla, oğlu küçük ise kardeşe geçmektedir. Ama zaman zaman hükümdarlar ölmeden önce veliahdını tayin ederek çocuklar arasında seçimler yapmışlardır. Tabi ki bazı dönemlerde iktidar kavgaları veyahut da veliahdı karşı mücadeleler yaşanmıştır. Neticede

bu kavğalar devletin güçsüzleşmesine ve hatta yıkılmasına neden olmuştur (Sevim, Merçil, 1995: 498).

Hükümdarın hâkimiyetinin maddi ve manevi anlamda bazı alametleri vardır. Manevi unsurların en önemlisi hükümdarların kullandıkları unvan ve onlara atfedilen lâkaplarıdır. Selçuklular başlangıçta Oğuzların devlet teşkilatının izinden giderek *Yabgu* unvanını kullanmışlardır. Hanedan üyeleri ise *Yinal*, *İnanç* ve *Bey* unvanları ile idari işlerde görev almışlardır. Fakat Selçuklular Müslümanlarla temas etmeye başladıktan sonra bu unvanlarda değişiklikler olmuştur. *Sultan*, *emir* ve *melik* sıfatları unvan olarak kullanılmış Tuğrul Bey ise sultan unvanını kullanan ilk Türk-İslam hükümdarı olmuştur. Lâkaplar ise Abbasi halifesi tarafından verilen ya da hükümdarın kendisinin alıp kullandığı sıfatlardır. Örneğin Sultan Tuğrul'un ünlü lâkabı Rükneddin olmuştur. Hükümdarlığın manevi unsurlarından bir diğeri de hutbe'dir. Hutbe, Cuma ve bayram namazlarından sonra bir hatip (okuyucu) tarafından okunan dini değerler içeren öğüttür. Bir kişi hükümdar olduğu zaman ilk iş olarak Cuma namazlarından sonra hükümdarın ismi zikredilir ve sağlığı ve egemenliği için dua edilir. Hutbe eğer tâbi bir devlette okutulacaksa önce sultanın ismi zikredilir ardından da vasal hükümdarın ismi zikredilir (Sevim, Merçil, 1995: 499-500).

Hükümdarın hâkimiyetinin bazı maddi alametleri de vardır ki bunlar hükümdarla bütünleşmiş hale gelmiştir. Mesela saray, taht, taç, yüzük, bayrak ve sancak, trüz*, nevbet saltanat çadırı, tuğra, sikke (para), çetr* ve arma bu alametlerdendir. Hükümdarlar kendilerine saraylar inşa ettirir ve bu saraylarda yaşarlar, hükümdarlık tahta oturma eylemi ile gerçekleşir ve emir ve talimatları tahtında oturarak verir. Selçuklu'larda iki çeşit sancak vardır biri hükümdar sancağı diğeri ise Abbasi halifesine ait *ukab* adı verilen siyah sancaktır (Çetin, 2014: 31-40). Bunların dışında savaş teçhizatı olan kılıç, kalkan, ok ve yay da hâkimiyet sembollerinden sayılabilmektedir.

Taht'a çıkan hükümdarın ilk işi, üzerinde adının, unvanının ve lakaplarının bulunduğu paralar bastırmaktır. Diğer taraftan, vasal hükümdarlar da, hutbe'de olduğu gibi sikke'lerde önce Halife'nin, sonra metbû'u hükümdarın ad, unvan ve lakaplarını, en sonunda da, şayet vasallık statüsünde müsaade ediliyorsa, kendi ad, unvan ve lakaplarını zikretmek zorundadırlar (Köymen, 1970: 15).

Selçuklularda önemli bir kurum olan saray, teşkilat bakımından oldukça kapsamlı bir mesesedir. Hükümdarı, hanedan üyelerini, hatunları ve diğer görevlileri içinde barındırır. Saray Teşkilatına bakılacak olursa şunlar söylenebilir:

3.2. Saray Teşkilatı

Saray, eski Türklerden itibaren sultan mekânı olarak kullanılan yer demektir. Selçuklu hükümdarları da bu geleneğe uymuş ve başkentlerde birçok saray yaptırmışlardır. Saraylarda hükümdarın resmi ve özel işlerinden sorumlu ve doğrudan hükümdara bağlı birçok görevli bulunmaktadır. Bu saray görevlilerinin büyük bir kısmı ise yüksek rütbeli subaylar ve onların emrinde çalışan kişilerdir (Duman, 2004: 17). Selçuklu sarayında saray hizmetleri için gerekli personelin yetiştirilmesi hususunda bazı yöntem ve uygulamalar

* Üzerine hükümdarın isim ve lakaplarının işlenmiş olduğu hükümdara özgü bir renkte imal edilen elbisenin adıdır (Çetin, 2014: 36).

* Çetr, hükümdar saray dışına çıktığı zaman başı üzerinde tutulan güneşliğin adıdır. Üzerinde Selçuklu arması bulunur (Çetin, 2014: 38). Çetr atlastan veya altın sırmalı kadifeden gibi değerli kumaşlardan yapılmıştır. Çetr'in savaşta düşmesi veya esir alınması savaşın kaybedildiğinin bir göstergesi sayılmaktadır. Çetri taşıyan kişiye ise Çatiedâr denilmektedir. Çetirdar hükümdar atının üzerindeyken at üzerinde hükümdarın başı üstünde çetr taşır dolayısıyla Çetirdar'ın da önemi burada büyüktür savaş esnasında ona bir şey olur da çetri düşürürse savaş kaybedilmiş olmaktadır (Tekinoğlu, 2015: 406).

mevcuttur. Öncelikle çeşitli zamanlarda köleler satın alınır ve belli eğitimlerden geçirilirlerdi. Sonrasında ise yetenek ve becerilerine göre işlerde görevlendirilirlerdi. Bu konudaki hususlar açık bir şekilde Nizamülmülk'ün Siyasetnamesinde yer almaktadır (Çetin, 2014: 56).

Kenan Çetin saray çalışanlarını görevin önemine göre saray büyükleri ve saray küçük şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutmuş ve saray teşkilatını şu şekilde sıralamıştır:

Saray büyükleri;

- *Hacibü'l Hüccab*: Hacıp, kelime olarak Arapça “kapıcı” anlamına gelmektedir. Hacıplerin görevi hükümdar ile divan arasında aracılık yapmak ve saray kapılarının güvenliğini sağlamaktır. Hacıplik Selçuklu sarayında en önemli görevlerden biri olduğundan dolayı bu göreve güvenilir kişiler getirilmekteydi. Hacıplerin başındaki kişiye de Hacibü'l Hüccab denilmekteydi. Bu kurum Büyük Selçuklu Devleti'nde var olmuş ve yıkılmasından sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nde varlığını devam ettirmiştir.
- *Emir Candar*: Hassa Ordusunun dışında hükümdar ve sarayın korunmasında görevli olan memurlara candar denilmektedir ve bu görevlilerin başında emir candar bulunmaktadır.
- *Emir-i Silah*: Sarayda silahların bulunduğu yeri koruyan muhafızı ve aynı zamanda alaylarda hükümdarın silahını taşıyan kişidir.
- *Emir-i Âlem*: Hükümdarın sancağını taşıyan ve koruyan kişilerin başıdır.
- *Câmedâr*: Hükümdarın giysilerini koruyup kollayan ve temizliğiyle ilgilenen görevlilerin amiridir.
- *Şarabdar-ı Has*: Sarayda içeceklerin bulunduğu bölümde çalışan görevlilerden sorumlu kişidir.
- *Taştdâr*: Taştı de denilen bu saray görevlisi hükümdarın ibriktarıdır ve hükümdar yemek yemeden önce, yemek yedikten sonra ve abdest aldığı zamanlarda ona ibrik ve leğen getiren kişidir. Sürekli hükümdarın yakınında bulunması hasebiyle güvenilir kişilerden seçilmekteydi.
- *Emir Çaşnigir*: Çaşnigirler sultanın sofracılarıdır. Emir çaşnigir ise sultanın sofrasının hazırlanmasında, yemeklerin servisinde bizzat yer alan ve hükümdardan önce hem yemeğin tadına bakmak hem de olası bir zehirlenmeyi önlemek amacıyla sultandan önce yemeği tadan kişidir.
- *Divitdâr*: Büyük divan toplandığı zaman bir vezirlik alameti olan “divit”i taşıyan ve muhafaza eden kişidir.
- *Üstadü'd Dâr*: Has vergileri ve devlet gelirlerini hükümdar adına toplamak ve harcamakla görevli kişidir. Kısaca, maliye işleriyle görevli kişidir de denilebilir.

Saray Küçükleri ise; hükümdarın hayvanlarına bakan ahır görevlilerinin başı Emir-î Ahur, alay ve törenlerde hükümdarın önünden giderek ona yol açan çavuşlar, sarayda olup bitenleri öğrenip gerektiği zaman sultana bildiren müşrifler, her türlü ayak işlerini yerine getiren ferraşlar ve gece bekçileridir.

Görüldüğü üzere tıpkı günümüzdeki kamu kurumlarında olduğu gibi Selçuklularda saray teşkilatında hiyerarşik bir düzen mevcuttur. Örneğin en üst makamda Hacibü'l Hüccab bulunur. Ondan sonra gelen makam Üstadü-d Dar'dır. Üçüncü sırada ise Emir Çaşnigir bulunmaktadır.

3.3. Merkez (Hükümet) Teşkilatı

Büyük Selçuklu devleti idari teşkilatında merkezde bulunan en büyük kuruluş Büyük Divan'dır. Devlet işlerinin yola koyulduğu kurumdur ve başkanı vezirdir. Bu divanın görev alanı idari teşkilatın tamamını kapsamaktadır. Ancak temel olarak ilgilendiği iki alan mevcuttur. Bunlardan birisi berât ve resmi emirlerin çıkışı ikincisi ise mâli işlerdir (Sevim, Merçil, 1995: 508-509).

Vezir, Müstevfi (mali işlerden sorumlu nazır), Tuğraî (nişancı), Müşrif (devlet müfettişi) ve Ârizü'l Ceş (milli savunma nazırı) büyük divanın üyeleridir. Bu üyeler aynı zamanda kendilerine bağlı ihtisas divanlarının başıdır. Bu küçük divanlar kendi sorumluluk alanlarına gören konularda tavsiye niteliğinde kararlar alır ve reisleri aracılığıyla bunu büyük divana bildirirler. Bahsedilen bu küçük divanların isimleri ise reisleriyle benzer olarak şu şekildedir, Divan-ı İstifâ, Divan-ı Tuğra ve İnşâ, Divan-ı İşraf ve Divan-ı Ârizü'l Ceş (Çetin, 2014: 68-70).

3.3.1. Vezir

Selçuklularda hükümdardan sonra en yetkili kişi vezirdir. Dolayı-sıyla da vezirin görevi ve yetkilerinden bahsedilmesi gerekmektedir. *Vezir* kelimesi Farsça olup Avesta'da *vicira* (karar vermek, hükmetmek), Pehlevî dilinde *v(i)çir* (hüküm, karar) kelimelerinden Arapçaya, oradan da Araplaşmış şekli ile tekrar Farsçaya geçmiş bir kelimedir (İlvan, 2013: 5).

Vezerlik kurumu ilk olarak Abbasiler zamanında (750-1258) ortaya çıkmıştır. Vezir tayini için halife önceden bu göreve getirilebilecekleri belirler daha sonra bu kişiler arasından birini seçerek görevin verileceği kişi belirlerdi. Vezir tayin edilen kişiye halife hil'at giydirdi (Çetin, 2014: 70-71). Vezeret makamına Abbasî devletin kurulmasıyla birlikte ilk defa Ebû Seleme el-Hallâl atanmıştır. Abbasî vezirleri, idare teşkilâtında yetişen ve ihtisas yapan küttap (kâtipler) sınıfına mensupturlar (İlvan, 2013: 5).

Selçuklularda ise vezirlik kurumunun Gaznelilerden naklolduğu görülmektedir. 1040 yılında Gazneliler ve Selçuklular arasında yaşanan Dandanakan savaşı sırasında çok sayıda İranlı Gazne yöneticisi taraf değiştirerek Selçuklu'larda görev almışlardır. Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk veziri Âmidü'l-Mülk, en ünlü veziri ise Nizamü'l-Mülk olmuştur. Vezerlerin çalıştıkları yere *darü'l vazaraveya dergâh-ı vazara* denilmiştir. Vezir buraya başında destâr ve üzerinde hil'at ile gelir, önüne en önemli vezirlik alameti olan divit konur ve vezir bir minder üzerinde oturmuş. Büyük Selçuklu Devleti'nde hükümdardan sonra devletin en yüksek görevlisi vezirlik makamı, melik ve valilik yapan şehzadelerde de vardır. Vezerlere maaş olarak ikta tahsis edilmiş. Selçuklu'larda vezir aynı zamanda da büyük divana başkanlık eder bundan dolayı kendilerine *sahib-î divan-ı saltanat* da denilirdi. Vezerlerin yazılı emirlerine misal dinilmiştir. Anadolu Selçuklu'larında da vezirlik makamı büyük Selçuklu'lardakiyle aynıdır. Ancak Anadolu Selçuklu'larında eyaletler olmadığından tek bir vezir vardır (Çetin, 2014: 71-74).

3.3.1.1. Nizamü'l-Mülk

Vezerlik makamından bahsedildikten sonra Selçuklu tarihinde ve idari alanda önemli izler bırakan ünlü vezir Nizamü'l-Mülk'ten ve yaptığı işlere değinilmelidir. Asıl adı Ebu Ali Kıvamuddin Hasan bin Ali bin İshak et-Tûsî olan büyük Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk, 10 Nisan 1018 Horasân'ın eski kültür merkezlerinden Tûs şehrine bağlı Nukan kasabasında doğmuştur. Başlangıçta Gazneliler'in hizmetinde bulunmuş 1040 Dandanakan savaşı esnasında Selçuklu hizmetine girmiştir. Sultan Alparslan zamanında vezirliğe atanmış 29 yıl vezirlik yapmış ve 1092 yılında vefat etmiştir (Çetin, 2014: 74-75).

Nizamü'l-Mülk devlet teşkilatında idari, malî ve askerî alanlarda yaptığı düzenlemeler sayesinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu ortaçağın en iyi teşkilatlanmış devlet haline getirmiş ve kurduğu bu kurumlarda yaptığı değişikliklerle diğer Türk devletlerinin kendilerini model olmasını sağlamıştır. Nizamü'l-Mülk, teşkilat sahasında Sâmânî ve Gazneli geleneksel yapısına uygun şekilde Selçuklu İmparatorluğu'nun saray teşkilatını ve büyük divanını kurmuş, yani vezaret, istifa (maliye), arz (millî müdafaa), eşraf (teftiş), tuğra (hariciye) divanlarını (nezaretlerini) ve meliklerin emirlerindeki eyaletlerde küçük divanlar tesis etmiştir. Bu idarî teşkilat bütün Türk-İslam Devletleri'nde, ufak-tefek değişikliklerle devam etmiştir. Dini sahada ise, Nizamü'l-Mülk selefi Kunduri'nin takip ettiği Eşarileri telîn ve Şafilere takip siyasetine son vererek, İslam dünyasının büyük bilginlerini Hamedan, Rey, Herat, İsfahan, Nişabur; Belh, Merv vb. şehirlerde kurduğu Nizamiye medreselerinde toplayarak Büyük Selçuklu Devleti'ni ilmin her dalına değer veren ve koruyan yüksek bir kuruluş haline getirmiştir. Nizamü'l-Mülk'ün gerçekleştirdiği diğer yenilik ise askeri sahada olmuştur. İktâ devlet idaresi daha öncesinde de bilinen bir müessese olmakla birlikte, Nizamü'l-Mülk bunu şahsî takdirlerin neticesi olmaktan çıkarıp, devletçe tespit edilen belirli nizamla bağlamıştır. Ayrıca iktâ sahiplerini merkeze karşı daima mesul tutan, iktâlardaki ahalinin haksızlığa uğrayıp ezilmesine izin vermeyen esaslar dâhilinde yürüterek, hem iktâ sahiplerine ve halka, hem de devlete faydalı bir müessese haline getirmiştir. 1074 yılında yeni bir rasathane inşa ettirerek astronomi âlimlerini burada toplamış ve İran takviminde değişiklik yapılmasını istemiş, toplantı sonucunda Sultan Melikşah'ın Celalüddeve lakabına nispetle Celali adı verilen bir takvim kabul edilmiştir (İslam Ansiklopedisi c.9, s.330'dan aktaran, Yücel, 1970: xiii-xiv).

Medreseler, şekli anlamda bir avlu çevresinde yapılan odacıklardan meydana gelir. Avlunun üstü açık ya da kapalı olabilir. Ufak kubbelerin altında öğrencilerin yatıp kalkması için odalar mevcuttur. Medrese öğrencilerine *suhte* veya *softa*, öğretmenlerine *müderris* denir. İlk Selçuklu medreseleri 1040 yıllarında Nişabur'da Tuğrul Bey tarafından kurulmuştur. Alpaslan döneminde de 1067'de Bağdat'ta Nizamiye Medresesi (Medresetü'n-Nizamiye) adıyla önemli kurumlar açılmıştır. Nizamül-Mülk, pek çok meşhur âlim için medreseler yapmıştır, ayrıca hemen her medreseye zengin vakıflar bağlanmış para, yiyecek ve giyecek yardımı sağlanmıştır. Medreseler devlet parası ile yaptırılmıştır. Bu durum Nizamül-Mülk'ün hem bir başbakan hem de eğitim bakanı gibi çalıştığını göstermektedir. Nizamiye Medreseleri, tarihte *eğitimde şans ve fırsat eşitliği* sağlamanın mükemmel örneklerinden biridir. O zamanlar yüksek öğretim maddi problemi olmayan, kolayca kitap satın alabilen ve çeşitli yerlerde araştırma yapabilenlerin hakkıydı. Devlet, medreseyi *yatılı ve burslu* bir eğitim kuruluşu haline getirmekle öğretimde imkân ve fırsat eşitliğini sağlama çalışmalarına girişmiş oluyordu. Müderris ve öğrencilerin bütün ihtiyaçları karşılanınca, onlarda kendilerini kayıtsızca bilime ve öğrenmeye verebiliyorlardı. Birçok şehirde Nizamiye Medresesi'ni kurmanın bir başka amacı devlet memuru yetiştirmektir. Öğrencilerin müderrislerden ders gördüğü oda daha büyük ve yüksekçe kubbeli olurdu. Büyük medreselerin bitişiklerinde öğrencilerin namaz kılması için mescit bulunurdu. Ders halkalarında her öğrencinin oturacağı yer öğrencinin başarısına göre değişirdi. Başarılı olan öğrenciler müderrise en yakın halka öğrencisi olurlardı. (Turan, Kırpık, s.34-36).

3.3.2. Atabey

Ata ve *bey* kelimelerinin birleşmesiyle oluşan bu kavram ilk defa Büyük Selçuklularda ortaya çıkmıştır. Ancak Orhun Abideleri'nde Yollug Tigin kendisini *Kül Tigin (Köl-Tigin) atası* olarak takdim etmektedir. İlk defa Sultan Alp Arslan oğlu Melikşah'ı eğitmesi için Nizamülmülk'ü atabey tayin etmiştir. Atabeylik bundan sonra tayin edilmeye başlanmış ve bilgili, tecrübeli devlet adamları arasından seçilmişlerdir.

Atabeyler Büyük Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde bağımsızlıklarını ilan ederek Selçuklu'lardan ayrı bir devlet dahi kurmuşlardır. Türkiye Selçuklu'larında atabeylik müessesesinin Büyük Selçuklu'lardan daha çok önem kazanmış olduğunu görmekteyiz. Öyle ki, Üç Kardeş Saltanatı diye adlandırılan dönemde Atabey Celeddin Karatayı üç sultanın birden *Atabek-i Rum* unvanıyla atabeyi olmuştur. Anonim Selçukname'de Anadolu vezaretinin Celeddin Karatayı'ye verilmesinden bahisle atabeyin ülkenin tamamına hâkim bir vaziyete geldiği ifade edilmektedir (Turan, 2002: 370-371).

3.3.3. Pervanecilik

Büyük Selçuklularda da bulunan bu görevli divan üyesi değildi. Türkiye Selçuklu'larında başından itibaren toprak hukuku için önemli bir görevli olan pervane, asker kökenliydi. Pervane, büyük divanda bulunan arazi defterlerinde *has ve ikta* yani dirlik ve tımara ait tevcihati yapan kişiydi. Bu konuyla ilgili menşur ve beratları hazırlardı. Türkiye Selçuklu pervaneleri içerisinde Muineddin Süleyman Pervane istisnai bir şahsiyet olarak temayüz etmiştir. İbn Şeddad pervanenin Mısır Memlûk sultanıyla münasebetlerini anlatmaktadır. Pervaneler asli görevlerinin dışında sultan tarafından siyasi ve askeri görevle görevlendirilebilmektedir (Turan, 2002: 371).

3.4. Ordu Teşkilatı

Büyük Selçuklu'nun kurduğu devlet yönetiminde siyasi yapılanma büyük ölçüde orduya dayanmaktaydı. Ordu devletin merkeziydi ve Sultan aynı zamanda ordunun başkomutanıydı. Sultan ordunun başında savaflara katılmaktaydı. Selçuklu sultanları ordunun sevk ve idaresi konusunda Türk ordu geleneğinden gelen tecrübe ve geleneğe sahiptiler. Melikşah döneminde Selçuklu ordusu dünyanın en büyük ordusu durumundaydı. Selçuklu ordu teşkilatına bakılacak olursa ordunun şu unsurlardan meydana geldiği görülmektedir:

3.4.1. Büyük Selçuklu Devleti'nde Ordu Teşkilatı

3.4.1.1 Gulaman-ı Saray

Sultanı ve sarayda sultan ile beraber yaşayan diğer kişileri korumakla görevli askerlerdir. Bu askerler özellikle sultanın korunmasından sorumlu olduklarından dolayı savaş esnasında sultanın etrafında savaşırlardı. Küçük yaşlarda saraya alınarak eğitilen çocuklardan oluşmaktaydı. Bu çocuklar saraya alındıktan sonra askerlik ve saray hizmetleri konusunda eğitilir ve yetenekleri doğrultusunda görevler alırlardı. Askerlikte yetenekli olanlar Gulaman-ı Saray sınıfına alınır. Gulaman-ı Saray'ın mevcudu 4.000 kişi ile sınırlandırılmıştı (Çetin, 2014: 100). Bir Selçuklu sultanı öldüğü zaman onun gulamları yeni sultanın emrine geçmiş oluyordu (Demir, 2004: 173).

3.4.1.2.Hassa Ordusu

Selçuklu ordusunun esasını teşkil ederlerdi. Bu ordu savafla her an hazır olan süvari askerlerden oluşmaktaydı. Savaş dışında başka bir alanla ilgilenmeleri de yasaktı. Gerekli ihtiyaçları ise Divan-ı Ârizü'l Ceyş'ten karşılanmaktaydı (Demir, 2004: 173). Hassa ordusu sayı olarak 46.000 ile sınırlandırılmıştır. Bu ordunun başkomutanı sipehsâlar idi ve ordunun talim, terbiye, eğitim ve savaş hazırlıklarından sorumlu bulunmaktaydı. Hassa ordusu sadece fetih ve cihat için görevlendirilmişlerdi başka bir işle(ticaret, zanaat, sanat) uğraşmaları yasaktı (Çetin, 2014:101).

3.4.1.3. Eyalet Ordusu

Nizamü'l-Mülk'ün getirdiği yeni bir usulle sipahilere iktâ tesis edilmeye başlanmış böylece hassa ordusuna benzer bir yapıda eyalet askerleri oluşturulmuştur. Bu askerler maaş yerine savafla gittikleri bölgelerdeki ikta gelirlerini toplayarak maaşlarını tahsis etmiş olurlardı. Böylece Selçuklu devleti hazineden para çıkarmadan gerekli asker ihtiyaçlarını

eyaletlerden karşılaşmış oldu. Eyaletler ordu sistemi Selçuklu'lardan sonraki Türk devletlerinde de uygulanmıştır.

3.4.1.4. Türkmen Kuvvetleri

Göçebe süvari birliklerden oluşmaktaydı. Selçuklu hâkimiyeti altına alınan ülkelerin çoğunu bu birlik fethetmiştir. Bunların dışında Selçuklu devletine tâbi olan ve savaş dönemlerinde sultanın isteği takdirde zorunlu olarak orduya katılan *vasal devlet orduları* da vardır. Görüldüğü üzere Selçuklu'larda ordu yaya ve süvari birliklerden oluşmaktaydı. Ordunun hızlı hareket edebilmesi bu atlı birlikler sayesinde sağlanıyordu.

3.4.2. Anadolu Selçuklu Devletinde Ordu Teşkilatı

Anadolu Selçuklu devletinde ise ordu teşkilatı şu şekildedir (Turan, 2002: 373-375):

3.4.2.1. Gulam Askerler

Selçuklu ordularına bakıldığında, bu dönemde İslam dünyasında *mamluk* adı verilen köle ve *gulam* adı verilen genç oğlan askerlerinin yaygınlaştığını söylenebilir. Bizans ise büyük bir *Kapıkulu* ve *Gulaman* sınıfı teşekkül ettirememiş büyük oranda soydaş olmayanlardan ücretli asker olarak faydalanmıştır. Gulamlar Küçük yaşlarda saraya alınarak eğitilen hükümdarın şahsına bağlı askerlerdir. Bu askerler içerisinde *halka-i has (Dergâh)* adı verilen bir grup vardı ki, hükümdarın şahsi hizmetinden hiç ayrılmazlardı. Gulaman-ı Has adı verilen diğer bir sınıf asker daha vardı. Bazı durumlarda gulam sınıfından askerler bir komutan emrinde tali seferlere de gönderebilmekteydi. Kapıkulu askerleri arasında *Mülazıman-ı Yayak* adı verilen hükümdarın çadırını bekleyen askerler vardı. Bunlar silahsız askerler olup, gerektiğinde silahlandırılmaktaydılar. Gulaman sınıfından seçilmiş askerler zamanla Türkiye Selçuklular'ında üst görevlere kadar yükselmişler ve devletin hayatını etkileyen işler yapmışlardır. Kapıkulu askerleri yılda dört defa *bişegani* adı verilen bir maaş almaktaydılar.

3.4.2.2. İkta Askerleri (Tımarlı Sipahiler)

Türkiye Selçuklu ordusunun en önemli kaynaklarından biri ikta sistemidir. Bu sisteme göre ikta sahibi olan beyler ve ileri gelen devlet erkânı belli sayıda ikta askeri beslemekle yükümlüdür. Bu askerlerde *ocakzade* usulüyle babadan oğulla mesleklerini devretmekteydiler. Sefer zamanında belli merkezlerde “*Subaşı*” adı verilen komutanlarının emrinde toplanırlardı. Subaşılar buldukları vilayetin asayiş ve emniyetinden de sorumlu kişilerdir. Tımarlı sipahilerden ellisi bir müfreze teşkil eder, başlarındaki komutana *ellibaşı* denirdi. Subaşılar *emir sipehsalar* veya *serleşker* adı verilen mıntıka komutanlarına bağlı bulunmaktaydılar.

3.4.2.3. Uç Askerleri:

Türkiye Selçuklularında uç teşkilatının başında *Uç Beylerbeyi* bulunmaktaydı. Türkiye Selçuklu Devleti'nin inhitat devirlerinde bu uç beyleri bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

3.4.2.4. Geçici Ücretli Askerler (Ecr-i Har)

Türkiye Selçuklularında bazı özel durumlarda ücretli askerlerden de geçici olarak yararlanıldığını bilmektedir. Köseadağ Savaşı'nda Moğollara karşı savaşmak üzere getirttiği ücretli Frank askerleri ve Eyyubi hükümdarı Melik Gazi'nin gönderdiği ücretli askerler buna örnektir. Babai isyanını bastırmak için de Frank askerinden faydalanılmıştır.

3.4.2.5. Aşiret Kuvvetleri

Sınırlara yakın bölgelere doğu bölgelerden gelen Türkmen ahali yerleştirilmekteydi. Bu iskân politikasının da bir parçasıydı. Bir nevi akıncı Türkmen birlikleri denilebilecek olan bu birlikler savaş zamanları dışında da düşman sınırlarını ihlal etmekte, bu yüzden Selçuklu sultanını zor durumlarda bırakmaktaydılar.

Büyük Selçuklularda olduğu gibi Türkiye Selçuklularında da ordunun temelini merkezdeki *gulam* veya *memluk* denilen askerler ile *İkta askerleri* oluşturmaktaydı. Bunlara ilaveten *uç askerleri*, *geçici ücretli askerler*, *aşiret kuvvetleri* gibi yardımcı kuvvetler de mevcuttu. Görüldüğü gibi Türkiye Selçukluları ve Büyük Selçuklu ordusu arasında teşekkül bakımından benzerlik olmakla beraber farklılıklar da doğmuştur.

Ordu silah ve teçhizat olarak ok ve yay kullanmıştır. Yaya askerlerin ok ve yayları taşıma kolaylığı olması açısından küçük yapılmaktaydı. Selçuklu ordusunda süvariler ise kalkan, sırf ve miğfer giymekteydiler. Daha hızlı olmak açısından bunlarında bazen içi doldurulmuş ceketler giyildiği görülmektedir. Selçuklular hızlı ve atik olmak zorundaydılar çünkü Çin gibi bir düşmana sahiptiler. Şehir surlarının kuşatılması gibi durumlarda ağır silahlara ihtiyaç duyulmaktaydı ve bu nedenle ordu büyük taş atımı için mancınık, daha küçük taş atımı için arrâde ve ağır oklar atan çarh gibi ağır silahlar kullanılmaktaydı (Demir, 2004: 175-176).

3.5. Adliye Teşkilatı

Selçuklularda adliye Şer'i ve Örfi olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydı. Şer'i davalara memleketin her yerinde bulunan kadılar bakarlardı. Büyük Selçuklularda vakıf ve hayrat işlerini de kadılar kontrol ederlerdi. Bu sayede Orta Çağ Türk-İslam dünyasının sosyal yardım kurumları adli denetim altına girdi. Kadıların diğer görevleri şöyle sıralanabilir: evlenme ve boşanma işlerine bakmak, nafaka, miras ve alacak davalarına bakmak ve noterlik işlerini yürütmek.

Selçuklu devletinde askeri davalara ordu kadısı bakmaktaydı. Bu sistem Osmanlı devletinde de aynı şekilde işlemiştir. Örfi (idari) yani emre itaatsizlik, asayiş bozma, siyasi suçlar vb. davalara ise mahkemeler bakmaktaydı. Bu mahkemenin başında bulunan görevli Emir-i Dad denilirdi ve bu kişi aynı zamanda tevkifhane (tutukevi) müdürüydü. Emir-i Dad'ın memleketin çeşitli merkezlerinde yardımcıları bulunmaktaydı. En yüksek yargı müessesesi Divan- Mezalimin reisi olan Emir-i Dad, divanda karar verirken yanında bulunan ilim sahibi kişilere danışır ve kanunları halk için yerine getirirdi. Hem şer'i hem de örfi işlerde görevli memur ve daireler divana bağlı olmadığından dolayı herhangi bir baskıya maruz kalmadan hakkaniyetle işlerini yapabilmekteydiler. Selçuklularda yargılamanın ardından cezalandırma işini ise bu işle görevlendirilmiş olan dadbeğler, sultan ve devletin diğer ileri gelenleri yerine getirebilmekteydiler. Kısas, diyet, hadım etme, çuvala koyup tekmeleyerek öldürme, ellerini kesme ve recm (suçluyu beline kadar toprağa gömüp taşla vurarak öldürme) gibi çeşitli cezalar uygulanmaktaydı. Recm cezası Türk-İslam anlayışına aykırı olduğundan çok tercih edilen bir ceza değildi (Çetin, 2014: 184-192).

Nizamü'l- Mülk Siyasetname adlı eserinin altıncı bölümünde kadılıkla ilgili şöyle söylemiştir. Padişahın memleket sathında görevli kadıların vaziyetlerinden teker teker haberdar olması gerekir. Vazife; onlardan âlim, zahit ve halkın malında gözü olmayanlara teslim edilerek gönlünün harama meyletmemesi için ihtiyaçları olduğu miktarda maaşa bağlanmaları icap eder. Zira bu, muazzam derecede hassas ve önemli bir noktadır. Çünkü onlar Müslümanların canlarından ve mallarından mesul kılınmış kişilerin İster cahilane ister kasten yahut tabiatları gereğince bir hüküm yahut fetva verdikleri vakit diğer kadıların verilmiş yanlış karara şerh düşüp padişaha iletmeleri, söz konusu hâkimin de azledilerek cezalandırılması gerektir (Yücel, 1941: 53).

SONUÇ

Büyük Selçuklu Devleti kamu yönetimi açısından değerlendirmesini yapılacak olursa şunları söylenebilir: Büyük Selçuklu Devleti eski Türk devlet geleneğini devam ettirmiştir. Ülke toprakları hanedanın ortak malı sayılmaktadır. Selçuklu Devleti eyaletlere

bölünmüş ve bu eyaletlerin yönetimi ise hanedan üyelerine meliklik yapmaları için verilmiştir. Ancak bu durum devletin merkezi gücünü azalmasında rol oynamıştır. Çünkü şehzadeler arasında taht kavgaları başlamıştır. Yani bu yönetim şekli bir süre sonra Büyük Selçuklu devletine zarar vermiş ve devleti dağılma sürecine götürmüştür. Büyük Selçuklu Devleti'nin bir parçası olan Anadolu Selçuklu Devleti bu duruma son vermiş ve aksi bir şekilde merkezi güç arttırmıştır.

Gök-Tanrı inancının hâkim olduğu Türkler, İslam dinini benimsedikten sonra İslamiyet'in etkisiyle birçok değişiklik yaşamıştır. Örneğin, devlet hükümdarları sultan unvanını kullanmaya başlamıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nde yönetimin başında başkentte oturan sultandır. Sultanın birçok alanda yetkili bulunan kişidir. Yargılamanın başı olmasına rağmen yargıda bir bağımsızlık söz konusudur.

Selçuklularda Nizamü'l-Mülk tarafından iktâ sistemi oluşturulmuş böylece hazineden para çıkmadan devlet hizmetinde kişiler görevlendirilmiştir. Yine gelir gider raporları ilk kez Nizamü'l-Mülk tarafından düzenlenmiş, öğrencilere burs hizmeti verilmiş ve ilk istihbarat teşkilatını oluşturulmuştur.

Türkiye'nin temelleri olan Osmanlı Devleti, Selçukludan kalan miras üzerinde yapılanmış ve gelişmiştir. İşte bütün bunlar Büyük Selçuklu Devleti'nin başta Türk Kamu yönetimi olmak üzere birçok devlete kamu yönetimi alanı başta olmak üzere birçok alanda katkıda bulunan bir devlet olmuştur.

KAYNAKÇA

- Çetin, Kenan (2014), *Selçuklu Medeniyet Tarihi*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Demir, Mustafa (2004), *Büyük Selçuklular Tarihi*, Sakarya/Adapazarı: Sakarya Kitapevi.
- Duman, Sevgi (2004), *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- İlvan, Erdi (2013), "Türkiye Selçuklu Devleti ve Vezirleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Köymen, Mehmet Altay (1970), *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayatı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Köymen, Mehmet Altay (1993), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt 1 Kuruluş Devri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Dizi 7, Sayı 29.
- Merçil, Erdoğan (2015), *Büyük Selçuklu Devleti*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ortaylı, İlber (2015), *Türklerin Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Sevim, Ali, Erdoğan Merçil (1995), *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dizi 24, Sayı 19.
- Tekinoglu, Hüseyin (2015), *Selçuklu Tarihi*, İstanbul: Kamer Yayınları.
- Turan, Refik (2002), "Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilât", *Genel Türk Tarihi*, Ed. Ali Birinci, Hasan Celâl Güzel, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 4, s. 358-384.
- Turan, Refik, Güray Kırpık, "Selçuklu Dönemi Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat", <http://www.alicinki.com/wp-content/uploads/2012/06/02-SelcukluTarihi.pdf>, E.T: 28.04.2015.
- Yücel, Hasan Ali (1941), *Siyasetname*, Çev: Mehmet Taha Ayar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi
Volume: 40, Winter-2018, p. (172-184)
ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.475319

Research Article

Received: October 26, 2018 **Accepted:** December 11, 2018
This article was checked by iThenticate.

A PREDICTIVE ANALYSIS OF FACEBOOK JEALOUSY

FACEBOOK KISKANÇLIĞININ ÖNGÖRÜSEL ANALİZİ

ПРОГНОЗИРОВАННЫЙ АНАЛИЗ ФУНКЦИИ FACEBOOK

Hasan LATİF*
Aysen Şimşek KANDEMİR**
Öznur GÖKKAYA***
Engin KARAMAN****

ABSTRACT

Social network sites (SNS) have provided to the lives of romantic partners letting them connect with people, spy on the acquaintances in their social network like never before. This research is based on the disputes of romantic partners about Facebook usage and on the prediction of Facebook jealousy, which manifests itself in the behaviors that restrict/control Facebook usage among partners. The SNS which lead to most dispute with his/her partner is Facebook with 34.4%. In this research, a four-dimensional, 13-item scale, was developed and were subjected to validity and reliability tests. Data collected from 1,304 people were analyzed with the decision tree model, and a prediction on the Facebook jealousy was made. The likelihood of Facebook jealousy at the beginning of the decision tree model was found to be 32.4%. The most influential variable on the "Facebook caused dispute with partner" was found to be the "I know my partner's Facebook password" variable. The fact that the partner's password is known raises the likelihood of Facebook jealousy from 32.4% to 43.2%, and the fact that the partner's password is unknown reduces

* ORCID: 0000-0002-7529-4950 Professor, Kocaeli University Hereke Voc. School 41800 Körfez/Kocaeli, hasan.latif@kocaeli.edu.tr

** ORCID: 0000-0001-5020-1183 Doctor lecturer, Kocaeli University Hereke Voc. School 41800 Körfez/Kocaeli, aysens@kocaeli.edu.tr

*** ORCID: 0000-0001-6290-8098 Assoc. Prof. Kocaeli University Hereke Voc. School 41800 Körfez/Kocaeli, oznur.gokkaya@kocaeli.edu.tr

**** ORCID: 0000-0002-2336-6289 Phd. Student, Istanbul University School of Business, engin.karaman@kocaeli.edu.tr

the likelihood of Facebook jealousy from 32.4% to 24.1%. It has been determined that the most important variables, which indicate the Facebook jealousy disputes and thus lead to restriction/control behaviors, are "I know my partner's Facebook password" and "My partner and I jointly indicated 'in a relationship' status on our Facebook accounts". Findings show that restrictive and controlling behaviors cause dispute among partners. It is possible to see statistically significant ones from these behaviors in decision tree model.

Keywords:SNS, Facebook jealousy, restrict/control Facebook, Romantic relationships, Scale development, Decision tree.

ÖZ

Elektronik sosyal ağ siteleri, romantik partnerlere, bugüne kadar benzeri görülme-yen bir erişimi, sosyal ağlarında bulunan insanları gözetleme ve bağlantı kurma olanağını sağlamıştır. Bu araştırma, romantik partnerler arasında, Facebook kullanımından kaynaklanan tartışma ve partnerlerin Facebook'u kısıtlayan/kontrol eden davranışları biçiminde kendini gösteren Facebook kıskançlığının öngörülmesine yöneliktir. Partneriyle en fazla tartışmaya yol açan sosyal ağ sitesi %34,4 ile Facebook olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma için, geçerlik ve güvenilirlik testleri yapılan 4 boyutlu 13 maddelik bir ölçek geliştirilmiştir. 1304 kişiden toplanan veriler karar ağacı modeliyle analiz edilerek, partnerlerin Facebook'u kısıtlayan ve/veya kontrol eden davranışları şeklinde kendini gösteren Facebook kıskançlığı öngörüsü yapılmıştır. Karar ağacı modelinin başlangıç noktasında kıskançlık olma olasılığı, %32,4 olarak tespit edilmiştir. "Facebook'un partneriyle tartışmaya neden olduğu" değişkeni üzerinde en etkili değişken "Partnerimin Facebook şifresini biliyorum" değişkeni olduğu görülmüştür. Partnerin şifresinin biliniyor olması, Facebook kıskançlığı olasılığını %32,4 den %43,2 ye çıkarırken, partnerin şifresinin bilinmiyor olması, Facebook kıskançlığı olasılığını %32,4 den %24,1'e düşürmüştür. Facebook kıskançlığına işaret eden tartışmaların yol açtığı en önemli kısıtlama/kontrol davranışlarının "Partnerimin Facebook şifresini biliyorum" ve "Ben ve partnerim birlikte, Facebook hesabımızda 'ilişkisi var' statüsünü seçtik" değişkenleri olduğu saptanmıştır. Yapılan analizler sonrasında kısıtlayıcı ve kontrol edici davranışların partnerler arasında gerçekten bir tartışmaya neden olduğu saptanmıştır. Bu davranışlardan istatistiksel olarak anlamlı olanları karar ağacı modeliyle ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, Facebook kıskançlığı, Facebook'u kısıtlama/kontrol etme, Romantik ilişkiler, Ölçek geliştirme, Karar ağacı

АННОТАЦИЯ

Электронные сайты социальных сетей обеспечили беспрецедентный доступ к романтическим партнерам на сегодняшний день, а также возможность смотреть и подключаться к людям в их социальных сетях. Это исследование предназначено для прогнозирования ревности Facebook среди романтических партнеров в форме обсуждения использования Facebook и ограничительного / контролирующего поведения партнеров. Было установлено, что сайт социальной сети, который ведет к самому обсуждению со своим партнером, составляет Facebook с 34,4%. Для испытаний на надежность и надежность была разработана шкала из 13 предметов. Данные, собранные от 1304 человек, были проанализированы с помощью модели дерева решений, а ревность Facebook была предсказана как поведение партнеров, ограничивающих и / или контролирующих Facebook. Вероятность ревности в начальной точке модели дерева решений определялась как 32,4%. Видно, что епі я знаю пароль моего партнера в Facebook. Аya - самая эффективная переменная в

переменной üstür Facebook вызывает дискуссию со своим партнером res. Тот факт, что пароль партнера был известен, увеличил вероятность ревности Facebook с 32,4% до 43,2%, тот факт, что пароль партнера не был известен, снизил вероятность ревности Facebook с 32,4% до 24,1%. Наиболее важные правила ограничения / контроля, вызванные противоречием ревности в Facebook, были обнаружены как «Я знаю пароль моего партнера на Facebook» и alar I и мой партнер вместе, в нашем контроле на Facebook мы выбрали переменные статуса контроля tartış. После анализа было установлено, что ограничительное и контролирующее поведение вызвало дискуссию среди партнеров. Из этих поведений статистически значимые выражаются с помощью модели дерева решений.**Ключевые слова:** социальные сети, ревность Facebook, ограничение / контроль Facebook, романтические отношения, развитие шкалы, дерево решений

1. Introduction

Social networking sites (SNS) have changed the usual nature of social relationships. While jealousy and restraint (control) behaviors are the norms in the natural relationship dynamics, the development, diversification, and widespread use of information technologies, such as computer, internet, smartphones, Facebook and other SNS, led to a new dimension of jealousy. The subject of this research is the romantic jealousy caused by Facebook usage and consequently the behaviors of restricting and/or controlling Facebook usage among romantic partners. As Facebook is the world's most used social network (Statista, 2017, Internet live stats, n.d.), we decided to focus on Facebook jealousy in this research. According to the results we obtained, Facebook is also the social network that mainly causes disputes among partners. The objectives of this research are as follows: (1) Prediction of disputes between partners due to Facebook usage and jealousy, which manifests itself in the form of behaviors of restricting/controlling Facebook; (2) Determining the Facebook restrictive/controlling behaviors of partners in order of importance by following the disputes arising from Facebook usage among partners. One of the best predictive models, the decision tree technique, was used in making this evaluation. Therefore, this research has a predictive nature. What distinguishes this research and makes this unique from previous Facebook jealousy researches is we focused on partners' behaviors that restrict or control each other's Facebook usage due to disputes arising from Facebook usage. Another factor that makes our study exceptional from previous researches is the methodology. Exploratory factor analysis (EFA) and confirmatory factor analysis (CFA) were employed to determine the reliability and validity of the scale, which was developed according to the subject and purpose of the study. Data were collected from 1,304 people and were analyzed through decision tree technique. Furthermore, a prediction of ranking according to meaning and importance was made for the partners' behaviors of restriction/controlling Facebook following their disputes about Facebook usage.

2. Jealousy

Jealousy is a multifaceted phenomenon that has cognitive, emotional, and behavioral dimensions (DeSteno & Salovey, 1996; Pfeiffer & Wong, 1989). Bringle and Boebinger (1990) defined romantic jealousy as “the reaction to a perceived threat to the exclusive romantic nature of the relationship”. According to Buunk and Bringle (1987, p. 124), jealousy is an “unpleasant emotional reaction based on the relationship between an individual's current or previous partner and a third person”. Pines (1998, p.2) defined jealousy as a “complicated reaction in response to a perceived threat, which would end or

destroy a relationship that is considered important". According to Clanton (2007, p. 411), jealousy is a protective response to the threat perceived as targeted to a valued relationship or to the quality of the relationship. Moreover, White and Mullen (1989, p. 222) defined romantic jealousy as a complex of thoughts, emotions, and actions that follows loss of or threat to self-esteem and/or existence or quality of the romantic relationship.

3. Facebook usage and Facebook jealousy

Emotional, sexual infidelity, and jealousy resulting from cyber relations are now a reality (Whitty, 2005). SNS can initiate romantic relationships (Sun & Wu, 2012). For example, marking one's "single" status on Facebook may indicate that he/she is open to a romantic relationship on Facebook and that he/she may be in search of it (Young, Dutta, & Dommetty, 2009). The use of SNS has made people more inquisitive (Darvell, Walsh, & White, 2011). Owing to electronic surveillance opportunity provided by SNS, it has become widespread among romantic partners to observe secret or surreptitious behavior (Abbasi, 2018; Tokunaga, 2011); it was determined that indicators of low-quality relationships, such as low satisfaction, are associated with online surveillance. Online surveillance on SNS increases, and more time are spent on romantic partners' profile pages (Tokunaga, 2016).

Facebook, which became active in 2004, is the most used e-social network site worldwide as of December 2017 (Statista, 2017). Facebook gives people the power to build communities and bring the world closer together (Facebook, n.d.). While the positive aspects have been previously emphasized, the negative psychosocial effects of Facebook are now being discussed (Blachnio & Przepiorka, 2018). Romantic relationships, as well as friendly relationships, can start on Facebook or move onto Facebook. Research shows that these processes lead to jealousy.

Facebook provides the ability to follow the existing or previous romantic partner's actions and provides evidences of deception (Muscanell & Guadagno, 2016, p.147), thus facilitating obsessive intrusion and threaten users' privacy and security (Chaulk & Jones, 2011; Lyndon, Bonds-Raacke & Cratty, 2011). Facebook intrusion leads to jealousy (Elphinston & Noller, 2011). As the anxiety on the relationship increases, Facebook jealousy and surveillance increase as well (Marshall, Bejanyan, Castro & Lee, 2013).

As the Facebook's privacy settings are open to public and when a partner does not publish photos of their relationship, such can lead to romantic jealousy and adversely affect the relationship. In addition, Facebook jealousy is seen more intensely in women when the evidence of the infidelity is open to public (Muscanell, Guadagno, Rice & Murphy, 2013; McAndrew & Shah, 2013). Furthermore, according to McAndrew and Shah (2013), women are more prone to Facebook-evoked feelings of jealousy and to jealousy-motivated behavior than men and that men are aware of the sex difference in jealousy, unlike women. Misunderstandings about Facebook use are sources of problems in romantic relationships.

Romantic partners are able to connect with each other and integrate their social networks on Facebook; however, some struggle to maintain privacy and independence. As such, SNSs can be a site of and trigger for romantic conflict (Fox, Osborn & Warber, 2014).

Ambiguous information about romantic partner leads to jealousy and encourages further Facebook use to gather more information, which in turn generates more intense jealousy – (Muise, Christofides & Desmarais, 2009) especially individuals with a high need for popularity who want to create an ideal self-image and a perfect romantic relationship image in their SNS. For this reason, these individuals will be sensitive and may

experience SNS jealousy, particularly if their partners share information that could harm their projected image. Thus, the greater the need for popularity is, the greater the likelihood of experiencing SNS jealousy would be (Utz & Beukeboom, 2011). One of the main reasons for Facebook jealousy is the display of holiday photos (Krasnova, Wenninger, Widjaja & Buxmann, 2013). Excessive use of Facebook adversely affects relationships and leads to Facebook jealousy, conflict, separation, and, ultimately, divorce (Clayton, Nagurney & Smith, 2013; Evlilik birliği, İnternet kullanımı, 2015). SNS becomes the source of jealousy (Fox, 2016, p.81-82) and tension in romantic relationships (Fox & Warber, 2014). The use of emotional icons or “emoticons” is another reason for Facebook jealousy; moreover, it was found that men experience greater jealousy with winking emoticon attachments and that women are more jealous in messages that have no emoticon attachment (Hudson et al., 2015). Facebook and Snapchat comparison: Facebook is used to get in touch with friends, whereas Snapchat is rather used for flirting and finding new love interests. On the other hand, Snapchat elicits higher levels of jealousy as compared to Facebook (Utz, Muscanell & Khalid, 2015). It has been found that SNS users involved in a romantic relationship and are geographically distant from each other experience more SNS jealousy and partner surveillance as compared to SNS users who are geographically close (Billedo, Kerkhof & Finkenauer, 2015).

SNS plays an important role in relational information seeking. Photography and status updates seem to be the most important source of information about potential romantic partners. SNS leads to jealousy and control behaviors such as password sharing and partner profile surveillance (Van Ouytsel, Van Gool, Walrave, & Peeters, 2016).

4. Method

Participants

Participants of the study were selected from Istanbul and its vicinity. To determine the research sample, we used convenience sampling technique to facilitate communication between the participants and researchers and to make the research more cost efficient. One-thousand three hundred four people participated in this research. 54.7% of the participants were female, and 61.9% of participants were from the 19-25 years old age. The most frequently used SNS is Facebook, with 83.8% users.

Procedure and measures

A literature search was done first to prepare the scale in investigating the restricting (controlling) Facebook behaviors of the romantic partners stemming from Facebook jealousy. Then, approximately 50 students studying at Sakarya University were asked to answer open-ended questions through their experiences and observations: (1) Does Facebook usage lead to disputes among partners? (2) What are the reasons of the disputes? (3) What are measures they take to prevent disputes? On the other hand, face-to-face interviews with various groups of students were recorded for the same purpose. In line with the information obtained from these interviews and the answers to the open-ended questions, a pool of 30 questions was established, of which five items were related to the demographic characteristics. The question pool was evaluated by expert researchers to examine its coverage, and 30 items in the measure were reduced to 20 items to make it more applicable. Relevant questions were taken to a pretest on 80 students. The scale was restructured according to the results obtained, and the final scale consisted of 19 items, excluding the demographic features. Twelve of these 19 items were prepared as binary (yes or no) and as a triple Likert type scale [Disagree (1), Undecided (2), Agree (3)] questions. The 1304 participants were asked to answer the scale.

Reliability and validity of measures

After the coverage validation of the scale, an exploratory factor analysis (EFA) was performed primarily for construct validity. Four dimensions were formed in the factor analysis, and the cumulative explained variance for these four dimensions was 68.606%. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) value was found to be 0.84, and Barlett test result of $p=0.000$ for 10225.266 was found. The results of KMO and Barlett test indicate that the data are appropriate for EFA. As the factor loadings were quite low, five items were excluded from the analysis, and EFA was repeated for the new scale consisting of 14 items. After the new analysis, the total variance explained for four dimensions was found to be 72.010%; KMO value was 0.85, and the Barlett test result was $p=0.000$ for 9870.005.

For the reliability of the scale in total, Cronbach α was found to be 0.873; the lowest Cronbach α value was 0.855, and the highest was 0.875, when calculated item by item.

In developing a scale, the confirmatory factor analysis (CFA) of the scale, which is the final step and used to test fit values, is as important as the first step or EFA. For this reason, the 14-item scale obtained was taken into the CFA, and the validity of the scale was tested again. First, the model's fit statistics and modification index results for 14 items were examined without any restriction on the model and without adding new links. Fit indices are important in terms of testing the suitability of the obtained data for hypothetical modalities (Meydan & Şeşen, 2011, p.23). Within various goodness-of-fit indices to test the fit of the model and the statistical functions of these indices, the most widely used indices and the suggested statistical functions are Chi-square test statistic, RMSEA, GFI, AGFI, CFI, IFI, NFI and NNFI. Although there is no agreement on a single fundamental index in the literature, the above indices are usually sufficient in model testing. The acceptance intervals of the indicated fit indices are presented in Table 1.

Table 1. *Values of Goodness-of-Fit Indices*

Good fit	Acceptable fit
$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 < \chi^2/sd \leq 5$
$0 < RMSEA < 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.10$
$0.95 \leq NFI \leq 1$	$0.90 \leq NFI < 0.95$
$0.97 \leq CFI \leq 1$	$0.95 \leq CFI < 0.97$
$0.95 \leq IFI \leq 1$	$0.90 \leq IFI < 0.95$
$GFI 0.95 \leq GFI \leq 1$	$0.85 \leq GFI < 0.95$
$AGFI 0.90 \leq AGFI \leq 1$	$0.85 \leq AGFI < 0.90$

As a result of the first CFA, the determined model fit value was not significant. For this reason, the model fit value results obtained by excluding "My partner does not want me to open a Facebook of my own" (Q9) item, which has the lowest factor load among all items, and by recalculating CFA, are shown in Table 2.

Table 2. *Values of Goodness-of-Fit Indices for Model*

	χ^2/sd	RMSEA	NFI	AGFI	CFI	IFI	GFI
Model	4.44	0.051	0.97	0.95	0.97	0.97	0.97

When the obtained fit values were examined, we found that the model adapted well to the data. Hence, every factor in the scale was able to represent the items, thus presenting a good proportion.

After CFA, as shown in Figure 1, a four-dimensional, 13-item Facebook jealousy and Facebook-restricting behavior scale were created.

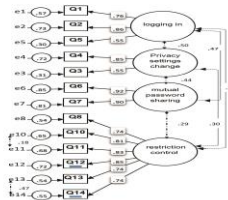

Figure 1. Facebook jealousy scale model

Four dimensions, which are considered to cause disputes among the partners due to Facebook jealousy, and the items are shown in Table 3.

Table 3. *Dimensions and items of Facebook jealousy scale*

<p>Logging in</p> <hr/> <p>Q1 - My partner and I jointly closed our personal Facebook accounts Q2 - My partner and I jointly created a new joint Facebook account Q5 - My partner wants to create an account with our names under the same account</p>
<p>Privacy settings change</p> <hr/> <p>Q3 - My partner and I jointly changed the privacy settings of our Facebook accounts Q4 - My partner and I jointly indicated “in a relationship” status on our Facebook accounts</p>
<p>Mutual password sharing</p> <hr/> <p>Q6 - My partner knows my Facebook password Q7 - I know my partner's Facebook password</p>

Restriction / control

- Q8 - My partner does not want to share a single photo of me on Facebook
 Q10 - My partner does not want me to reply to friendly relationship offers
 buddies
 Q11 - My partner does not want me to accept the friend requests from my school or workplace
 Q12 - My partner does not want anyone else to like my pictures that I share
 Q13 - My partner does not want me to share my photo with a person of opposite sex
 Q14 - My partner does not want me to share my attractive photo

Analysis and findings

The aim of this analysis is to develop a predictive model for dispute stemming from Facebook jealousy and restriction/control behaviors of partners. Predictive modeling is the process of using known results to create, process, and validate a model that can be used to forecast future outcomes. Decision trees are one of the most commonly used predictive modeling techniques (Larose & Larose, n.d). Decision trees are Boolean functions that classify variables of a multidimensional feature space into classes (Ferre, Puig & Tost, 2004). A decision tree is composed of nodes, wherein each node contains a test on an attribute, with each branch from a node corresponds to a possible outcome of the test, and each leaf contains a class prediction (Cichosz, 2014, p.72; Bar-or, Keren, Schuster & Wolff, 2005). Decision tree methods are C&RT, CHAID, QUEST, C4.5, and ID3 (Ture, Tokatlı & Kurt, 2009). In addition, CHAID method is based on the χ^2 -test of association, and it is a well-known decision tree algorithm first published by John A. Hartigan in 1975. As the phrase "automatic interaction detector" implies, the original motivation for CHAID was for detecting statistical relationships between variables by building a decision tree; hence, this method is used as a classification tool as well. CHAID makes use of the Chi-square test in several ways: first it merges classes that do not have significantly different effects on the target variable, then it chooses a best split, and finally it decides whether any additional splits is worth performing on a node (Linoff & Berry, 2011, p.258). To determine the best split at any node, any allowable pair of categories of the predictor variables is merged until there is no statistically significant difference within the pair with the target variable. This CHAID method naturally deals with interactions between the independent variables that are directly available from an examination of the tree. The final nodes identify subgroups defined by different sets of independent variables (Biggs, De Ville & Suen, 1991).

Decision tree prediction model shows that the relationship between the dependent variant of "Facebook caused dispute with partner" and the independent variables of "(1) I know my partner's Facebook password", "(2) My partner and I have jointly changed the privacy settings of our Facebook accounts", "(3) My partner and I are jointly indicated 'in a relationship' status on our Facebook accounts", and "(4) My partner does not want me to reply to friendly relationship offers" were statistically significant. When the decision tree was examined, it was noted that the variable "I know my partner's Facebook password" is the most influential variable on the "Facebook caused dispute with partner" variant. The fact that the partner's password is known increases the likelihood of "Facebook caused dispute with partner" from 32.4% to 43.2%. The fact that the partner's password is unknown reduces the likelihood of "Facebook caused dispute with partner" from 32.4% to 24.1% (Figure 2).

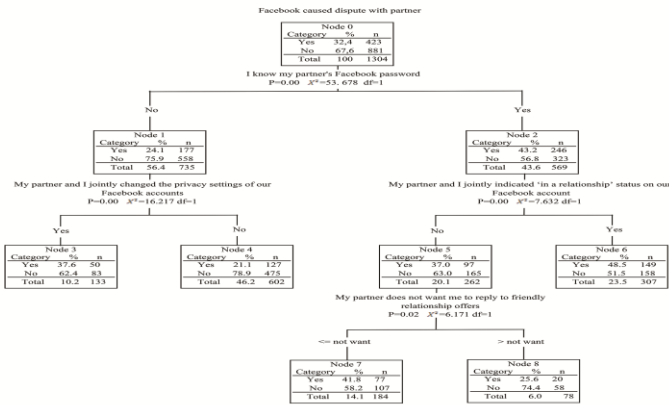

Figure 2. Analysis of Facebook jealousy and partners restriction/control behaviors by decision tree

On the dependent variant, the second most influential variable emerged is "My partner and I jointly indicated 'in a relationship' status on our Facebook accounts" after the first variable "I know my partner's Facebook password"; this second variable increased the likelihood of "Facebook caused dispute with partner" to 48.5%. The likelihood of "Facebook caused dispute with partner" dropped to 21.1% for people who do not know their partner's password, as well as to those who replied "no" to the phrase "My partner and I jointly changed the privacy settings of our Facebook accounts".

As a result, it was determined that "I know my partner's Facebook password" variable, which is among the most important restriction/control behaviors caused by the disputes pointing at Facebook jealousy, and "My partner and I jointly indicated 'in a relationship' status on our Facebook accounts" variables significantly increased the likelihood of Facebook jealousy.

5. Discussion

In this study, disputes between romantic partners based on Facebook usage and the behaviors of partners restricting and/or controlling Facebook (sort of limiting e-communication) were determined. The most important ones were predicted with a decision tree model.

In literature review, the Facebook Jealousy Questionnaire, developed by Lukacs and Quan-Haase (2015) and Muise, Christofides, and Desmarais (2009), is the most outstanding on the topic of Facebook jealousy. The new scale we have developed in this research differs from other scales. Through this scale the following were determined: (1) SNS leads most to dispute among the partners; (2) Behaviors of partners that restrict or control Facebook usage; and (3) Facebook jealousy manifests itself in behaviors that restrict/control Facebook.

The subject, purpose, and design of this research distinguish this research from other studies. The research was designed to predict romantic partners' Facebook jealousy, which is stemming from the dispute due to Facebook usage has caused and which also manifests itself in behaviors that restrict or control Facebook usage. An important and strong point that distinguishes this research from previous researches is the methodology employed. The research sample was quite large, and a new scale was used in the research.

We believe that the new scale we developed from all necessary steps will be an important source for future researches. It is necessary to retest the reliability of the new scale when to be used in future studies. The number of items in the new scale could be increased in future surveys to enable the model to be more effective in terms of coverage. This research may be a leading factor for other researchers or studies in terms of subject and scope. Predictive research on Facebook jealousy can be continued with new dimensions. For example, studies comparison of the dispute stemming from Facebook and the behavior of partners that restrict/control Facebook with other SNSs may be executed. Nevertheless, the current research did not take into account the age and gender differences of the participants, which may be treated as constraints; hence, we suggest that such factors to be considered in the design of future studies.

Current research has an interdisciplinary character. Therefore, the research may contribute to different disciplines. We think that this research will contribute to the existing knowledge in the field of psychosocial effects of e-communication or information technology and to the theories that will be established to protect the relationships, in private and social terms. One of the practical contributions of this research will be, for example, to the clinicians responsible for the treatment of the psychological effects of the use of excessive SNS. Another practical contribution of the research may be to those partners who wish to maintain the quality of their relationships. Media literacy course responsables and human relations specialists may also include the results of the research in their debates. Lastly, we believe that this research is an original study in terms of the subject and method, and that this study will lead many researchers in their future studies and be able to make a significant contribution, both theoretically and practically.

REFERENCES

- Abbasi, I. S. (2018). Social Media and Committed Relationships: What Factors Make Our Romantic Relationship Vulnerable? *Social Science Computer Review*, *First published online*(June 13), 1–10.
- Bar-Or, A., Schuster, A., Wolf, R., & Keren, D. (2005). Hierarchical Decision Tree Induction in Distributed Genomic Databases. *IEEE Transactions on Knowledge and Data Engineering*, *17*(8), 1138–1151.
- Biggs, D., De Ville, B., & Suen, E. (1991). A method of choosing multiway partitions for classification and decision trees. *Journal of Applied Statistics*, *18*(1), 49–62.
- Billedo, C. J., Kerkhof, P., & Finkenauer, C. (2015). The Use of Social Networking Sites for Relationship Maintenance in Long-Distance and Geographically Close Romantic Relationships. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, *18*(3), 152–157.
- Blachnio, A., & Przepiorka, A. (2018). Be Aware! If You Start Using Facebook Problematically You Will Feel Lonely: Phubbing, Loneliness, Self-esteem, and

- Facebook Intrusion. A Cross-Sectional Study. *Social Science Computer Review*, *First published online*(February 1), 1–9.
- Bringle, R. G., & Boebinger, K. L. G. (1990). Jealousy and the “third” person in the love triangle. *Journal of Social and Personal Relationships*, *7*(1), 119–133.
- Buunk, B., & Bringle, R. G. (1987). Jealousy in love relationships. In *Intimate relationships: Development, dynamics, and deterioration* (Daniel Perlman, Steve Duck, pp. 123–147). Beverly Hills: Sage.
- Chaulk, K., & Jones, T. (2011). Online Obsessive Relational Intrusion: Further Concerns About Facebook. *Journal of Family Violence*, *26*(4), 245–254.
- Cichosz, P. (2015). *Data Mining Algorithms*. UK: John Wiley & Sons.
- Clanton, G. (2007). Jealousy and envy. In *Handbook of the Sociology of Emotions* (Jan Stets, Jonathan H. Turner, pp. 410–423). USA: Springer.
- Clayton, R. B., Nagurney, A., & Smith, J. R. (2013). Cheating, Breakup, and Divorce: Is Facebook Use to Blame? *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, *16*(10), 717–720.
- Darvell, J., Walsh, S. P., & White, K. M. (2011). Facebook Tells Me So: Applying the Theory of Planned Behavior to Understand Partner-Monitoring Behavior on Facebook. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, *14*(12), 717–722.
- DeSteno, D. A., & Salovey, P. (1996). Evolutionary Origins of Sex Differences in Jealousy? Questioning the “Fitness” of the Model. *Psychological Science*, *7*(6), 367–372.
- Elphinston, R. A., & Noller, P. (2011). Time to Face It! Facebook Intrusion and the Implications for Romantic Jealousy and Relationship Satisfaction. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, *14*(11), 631–635.
- Evlilik birliği, İnternet kullanımı. (2015). *İstanbul Barosu Dergisi*, *89*(4), 316–317.
- Facebook. (n.d.). About Mission. Retrieved from <https://www.facebook.com/pg/facebook/about/>
- Ferre, M., Puig, A., & Tost, D. (2004). Using a Classification Tree to Speed up Rendering of Hybrid Surface and Volume Models. *Journal of WSCG*, *12*(1–3). Retrieved from http://wscg.zcu.cz/wscg2004/wscg_program.htm#full
- Fox, J., & Warber, K. M. (2014). Social Networking Sites in Romantic Relationships: Attachment, Uncertainty, and Partner Surveillance on Facebook. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, *17*(1), 3–7.
- Fox, J. (2016). The Dark Side of Social Networking Sites in Romantic Relationships. In *The Psychology of Social Networking Vol.1: Personal Experience in Online Communities* (Giuseppe Riva, Brenda K. Wiederhold, Pietro Cipresso, pp. 78–89). Berlin: DeGruyter Open.
- Fox, J., Osborn, J. L., & Warber, K. M. (2014). Relational dialectics and social networking sites: The role of Facebook in romantic relationship escalation, maintenance, conflict, and dissolution. *Computers in Human Behavior*, *35*, 527–534.
- Hudson, M. B., Nicolas, S. C., Howser, M. E., Lipsett, K. E., Robinson, I. W., Pope, L. J., ... Friedman, D. R. (2015). Examining How Gender and Emoticons Influence Facebook Jealousy. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, *18*(2), 87–92.
- İnternet live stats. (n.d.). Facebook active users. Retrieved from <http://www.internetlivestats.com>
- Krasnova, H., Wenninger, H., Widjaja, T., & Buxmann, P. (2013, February 1). Envy on Facebook: A Hidden Threat to Users’ Life Satisfaction? Retrieved from

- https://www.researchgate.net/publication/256712913_ENVY_ON_FACEBOOK_A_HIDDEN_THREAT_TO_USERS_LIFE_SATISFACTION
- Larose, D. T., & Larose C D. (n.d.). *Data Mining Techniques*. WILEY. Retrieved from <https://doc.lagout.org/Others/Data%20Mining/Data%20Mining%20and%20Predictive%20Analytics%20%5BLarose%20%26%20Larose%202015-03-16%5D.pdf>
- Linoff, G. S., & Berry, M. J. A. (2011). *Data Mining Techniques* (Third). Canada: WILEY.
- Lukacs, V., & Quan-Haase, A. (2015). Romantic breakups on Facebook: new scales for studying post-breakup behaviors, digital distress, and surveillance. *Information, Communication & Society*, 18(5), 492–508.
- Lyndon, A., Bonds-Raacke, J., & Cratty, A. D. (2011). College students' Facebook stalking of ex-partners. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14(12), 711–716.
- Marshall, T. C., Bejanyan, K., Castro, G. D., & Lee, R. A. (2013). Attachment styles as predictors of Facebook-related jealousy and surveillance in romantic relationships. *Personal Relationships*, 20(1), 1–22.
- McAndrew, F. T., & Shah, S. S. (2013). Sex differences in jealousy over Facebook activity. *Computers in Human Behavior*, 29(6), 2603–2606.
- Meydan, C. H., & Şeşen, H. (2011). *Yapısal Eşitlik Modellemesi, AMOS Uygulamaları*. Ankara: Detay yayıncılık.
- Muise, A., Christofides, E., & Desmarais, S. (2009). More Information than You Ever Wanted: Does Facebook Bring Out the Green-Eyed Monster of Jealousy? *CyberPsychology & Behavior*, 12(4), 441–444.
- Muscanel, N., & Guadagno, R. (2016). Social Networking and Romantic Relationships: A Review of Jealousy and Related Emotions. In *The Psychology of Social Networking Vol.1: Personal Experience in Online Communities* (Giuseppe Riva, Brenda K. Wiederhold, Pietro Cipresso, pp. 143–158). Berlin: De Gruyter Open.
- Muscanel, N. L., Guadagno, R. E., Rice, L., & Murphy, S. (2013). Don't it make my brown eyes green? An analysis of Facebook use and romantic jealousy. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 16(4), 237–242.
- Pfeiffer, S. M., & Wong, P. T. P. (1989). Multidimensional Jealousy. *Journal of Social and Personal Relationships*, 6(2), 181–196.
- Pines, A. M. (1998). *Romantic Jealousy: Causes, symptoms, cures*. New York: Routledge.
- Statista. (2017). Most famous social network sites 2017, by active users. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>
- Sun, T., & Wu, G. (2012). Traits, Predictors, and Consequences of Facebook Self-Presentation. *Social Science Computer Review*, 30(4), 419–433.
- Tokunaga, R. S. (2011). Social networking site or social surveillance site? Understanding the use of interpersonal electronic surveillance in romantic relationships. *Computers in Human Behavior*, 27(2), 705–713.
- Tokunaga, R. S. (2016). Interpersonal surveillance over social network sites. *Journal of Social and Personal Relationships*, 33(2), 171–190.
- Ture, M., Tokatlı, F., & Kurt, I. (2009). Using Kaplan–Meier analysis together with decision tree methods (C&RT, CHAID, QUEST, C4.5 and ID3) in determining

- recurrence-free survival of breast cancer patients. *Expert Systems with Applications*, 36(2), 2017–2026.
- Utz, S., & Beukeboom, C. J. (2011). The Role of Social Network Sites in Romantic Relationships: Effects on Jealousy and Relationship Happiness. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 16(4), 511–527.
- Utz, S., Muscanell, N., & Khalid, C. (2015). Snapchat Elicits More Jealousy than Facebook: A Comparison of Snapchat and Facebook Use. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 18(3), 141–146.
- Van Ouytsel, J., Van Gool, E., Walrave, M., & Peeters, E. (2016). Exploring the role of social networking sites within adolescent romantic relationships and dating experiences. *Computers in Human Behavior*, 55(Part A), 76–86.
- White, G. L., & Mullen, P. E. (1989). *Jealousy: Theory, research, and clinical strategies*. New York: The Guilford Press.
- Whitty, M. T. (2005). The Realness of Cybercheating Men's and Women's Representations of Unfaithful Internet Relationships. *Social Science Computer Review*, 23(1), 57–67.
- Young, S., Dutta, D., & Dommetty, G. (2009). Extrapolation psychological insights from Facebook profiles: A study of religion and relationship status. *CyberPsychology and Behavior*, 12(3), 347–350.

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 40, Winter-2018, p. (185-217)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.443768

Translation Article

Received: July 13, 2018

Accepted: November 20, 2018

This article was checked by iThenticate.

**I. DÜNYA SAVAŞI'NDA ALMANYA'DA YAYIMLANAN SAVAŞ
GAZETESİ "ILLUSTRIERTE ZEITUNG"¹UN "TÜRKİYE (OSMANLI
İMPARATORLUĞU) VE ALMANYA"² ADLI SAYISINDAKİ MAKALE VE
YAZILARIN TÜRKÇEYE ÇEVİRİLMİŞ MUHTEVASI**

**THE TURKISH-TRANSLATED CONTENT OF ARTICLES AND
WRITINGS IN THE ISSUE ENTITLED "TURKEY (OTTOMAN EMPIRE)
AND GERMANY" OF "ILLUSTRIERTE ZEITUNG" PUBLISHED AS A
WAR NEWSPAPER IN GERMANY IN WORLD WAR I**

**СОДЕРЖАНИЕ ТУРЕЦКОГО ПЕРЕВОДА СТАТЕЙ "ТУРЦИЯ
(ОСМАНСКАЯ ИМПЕРИЯ) И ГЕРМАНИЯ" ИЗ НЕМЕЦКОЙ
ГАЗЕТЫ "ILLUSTRIERTE ZEITUNG" ПЕРИОДА ПЕРВОЙ
МИРОВОЙ ВОЙНЫ**

Şerife ÖZER*

Makaleler ve Yazarları³: 1. *Türkiye ve Almanya* (Yazar: Prof. Dr. Jaeckh, Berlin). 2. *Türk Şahsiyetler* (Yazan: Dr. Schrader, İstanbul). 3. *Güçlü Devletler ve Türkiye'deki Kültür Çalışmaları* (Yazan: M. Halil Halid Bey). 4. *Türk Mimarisi* (Yazan: Cornelius Gurlitt) 5. *Türkiye'nin Halkları* (Yazan: C. H. Becker, İsmail Hakkı Bey'in Karakalem Halk Tiplemeleriyle). 6. *Türkiye'nin Ekonomik İmkânları* (Yazan: Gizli Devlet Müsteşarlığından Prof. Dr. Alfred Philippson, Bonn). 7. *Türk Alman Demir Ve Deniz Yolları Politikası* (Yazan: Dr. Rer. Pol. Carl Anton Schaefer, Berlin). 8. *Türk İmparatorluğunun Güney Bölgesinden* (Yazan: Prof. Dr. Eugen Mittwoch). 9. *Osmanlı Şiiri* (Yazan: Prof. Dr. Martin Hartmann). 10. *Türk Doküma Sanatı* (Yazan: Prof. Dr. Graul, Leipzig). 11. *Türk Eğitim Sistemi* (Yazan: Prof. Dr. Franz Schmidt). 12. *Türk kadınından*,

¹ Orijinal metin için bkz. online katalog, Berlin Devlet Kütüphanesi, Prusya Kültür Varlıkları Bölümü:

<http://zefys.staatsbibliothek-berlin.de/zdb/titelnachweis/title/1020045264/>. Erişim:22/6/2018.

² *Illustrierte Zeitung, Die Türkei und Deutschland*, Herausgegeben in Gemeinschaft der Deutsch-Türkischen Verienigung. Verlag J. J. Weber, Nr: 3803, Kriegsnummer 94. (Leipzig).

* ORCID: 000-0002-1167-9317 Dr. Öğr. Üyesi. Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü, serifeozer@karatekin.edu.tr

³ Yazarlar hakkında kısa bilgi tercüme özetleriyle beraber verilmiştir. Yazarların büyük çoğunluğu kendi alanında uzman kişiler olup dönemin önemli şahsiyetleri olduğu görülmektedir. Fakat bazı yazarlar için Türkçe, Almanca ve İngilizce kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türk Aile Hayatı Hakkında (Yazan: Bir Türk Kadını). 13. *Türk Tarımı* (Yazan: Hugo Tillmann). 14. *Türk Kalbi* (Yazan: Aka Gündüz). 15. *Hor'da. Irak'tan Bir Hikâye* (Yazan: Edgar Stern). 16. *Türk Alman Ticareti* (Yazan: Gerh. Kayser, Berlin). 17. *İstanbul'da Bir Alman Arkadaşa (Almanya'dan İzlenimler)* (Yazan: Habib Edib). 18. *Yakındoğu'ya Gideceklere Yol Gösterici* (Else Marquardsen, kızlık soyadı von Kamphövener). 19. *Türk Alman Derneği* (Yazan: Erich Schailer).

ÖZ

Almanca yayımlanan “*Illustrierte Zeitung*” gazetesi ilk olarak 1 Temmuz 1843 Yılında Leipzig’de basılmaya başlanmış ve 1944 Eylül’üne kadar yayın hayatını sürdürmüştür. I. Dünya Savaşı döneminde savaş gazetesi “*Kriegszeitschrift*” olarak yayımlanmıştır. I. Dünya savaşının ortalarına denk gelen 18 Mayıs 1916 tarihli sayısı ise Osmanlı- Almanya ilişkilerine ayrılmıştır.⁴ “*Die Türkei und Deutschland (Türkiye ve Almanya)*” başlığıyla yayımlanan 19 makale ve yazıda Osmanlı- Prusya/Almanya ilişkileri, Güçlü Avrupa ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğundaki kültürel faaliyetleri, Osmanlıların önemli şahsiyetleri, Türklerin aile hayatı ve toplumsal karakter özellikleri hakkında bilgi verilmiş; sanatı, edebiyatı, mimarisi, tarımı, ekonomik imkânları, demir- deniz yolları, ticareti ve iki ülke arasındaki işbirliğini geliştirmesi için kurulmuş olan Türk-Alman derneği tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Alman Savaş Gazetesi, “*Illustrierte Zeitung*”, Türk-Alman İlişkileri, Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Fransa, Kültürel Faaliyetler, Türk-Alman Derneği

ABSTRACT

The German newspaper *Illustrierte Zeitung* was first published in Leipzig on July 1, 1843 and continued to broadcast until September 1944. During World War I, the war journal was published as “*Kriegszeitschrift*”. The number of May 18, 1916, which corresponds to the middle of World War I, is divided into Ottoman-Germany relations. “*Die Türkei und Deutschland (Germany and Turkey)*”, published under the title 19, article. In these articles, the Ottoman-Prussian / German relations, the cultural activities of the powerful European countries in the Ottoman Empire, the important personalities of the Ottomans, the family life of the Turks and the characteristics of their social character were given; Turkish-German association was established to develop art, literature, architecture, agriculture, economic facilities, iron and sea routes, trade and cooperation between the two countries.

Keywords: World War I, German War Newspaper, “*Illustrierte Zeitung*”, Turkish-German Relations, Ottoman Empire, England, France, Cultural Activities, Turkish-German Association.

АННОТАЦИЯ

Немецкая газета “*Illustrierte Zeitung*” выходила в Лейпциге с 1-го июля 1843-го года по сентябрь 1944 – го года.

Во время первой мировой войны она выходила с боевым названием “*Kriegszeitschrift*”. Статьи 18 мая 1916-года относятся к Османско-Германским отношениям. В 19 статьях и письмах с заглавием “*Die Türkei und Deutschland (Турция и Германия)*” рассказывается о б Османско-Немецко/Прусскийских отношениях,

⁴ Nr. 3803, 146. Band, Kriegsnummer 94. 18 Mai 1916.

культурных мероприятиях сильных европейских государств в Османской империи, видных деятелях Османской империи, семейной жизни турков, архитектуре, сельскому хозяйству, экономике, морскому и железнодорожному сообщению и торговле. Наряду с этими, говорится о турецко-германской ассоциации, созданной для развития сотрудничества между двумя странами.

Ключевые слова: первая мировая война, немецкая боевая газета, *Illustrierte Zeitung*, Турецко=Немецкие отношения, Османская империя, Англия, Франция, культурные мероприятия, турецко-германская ассоциация.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu-Alman ilişkilerinin başlangıcından I. Dünya savaşına kadar kısaca göz atacak olursak bu ilişkinin 18. Yüzyılda, Osmanlı Padişahı III. Mustafa (1757-1774) ile Prusya Kralı Büyük Friedrich'in (1740-1786) başlattığı askeri işbirliği olduğu görülmektedir (Wallach 1976). Türk-Alman ilişkilerinin esas amacının Almanya'nın Osmanlı askeri yapısının reform yardımı olmayıp Osmanlı İmparatorluğu topraklarına yavaş geçişle yerleşme hedefi güttüğü bunun için Tuna Boylarına Alman göçmen yerleştirme faaliyetleri olduğu görülmektedir (Ortaylı 1981). Büyük Friedrich'in asıl amacı Kara Avrupası'ndaki güçlü devletler arasında sıkışan Prusya İmparatorluğunu bu durumda kurtarıp güneydoğuya doğru büyüüp yayılmasını sağlayarak sıcak denizlere inip rahatça sömürgecilik yapmaktır. Büyük Friedrich'in ancak bu yolla diğer güçlü Avrupa devletleriyle baş edebileceğini öngörmektedir. Bu sebeple Osmanlılara yaklaşma hatta Osmanlı-Prusya Birliği kurma niyetindedir. Tam bu sırada III. Mustafa'nın askeri yardım talebi Prusya'nın bu emellerini gerçekleştirmesi için bir fırsat olarak değerlendirilir. Fakat 7 yıl savaşları Prusya'nın kazandığı bazı meydan muharebelerine rağmen bu devlet için olumsuz sonuçlar getirmiş ve 1759'da Avusturya, Rusya ve Fransa ittifakı kurulmuştur. Ortaya çıkan bu ittifak ne II. Friedrich'in hayallerini gerçekleştirmesini mümkün kılmış ne de III. Mustafa'nın isteklerini gerçekleştirmesine imkân vermiştir. II. Friedrich'in ve III. Mustafa'nın Avusturya, Fransa ve Rusya taafından engellenen anlaşma niyetleri ancak 1761'de, Prusya ticaret ataşesi Rexin'in İstanbul'a gelmesinden altı yıl sonra bir ticaret ve dostluk anlaşması ile sonuçlanmıştır. Daha sonra askeri anlaşma konusunu tartışmak üzere Osmanlı Sarayı Ahmet Efendi adlı bir şahsı 70 kişilik bir ekiple 1763'te elçi olarak II. Friedrich'in sarayına göndermiştir (Kuran-Burçoğlu 2003: 171-73).

Daha sonra 1789'da tahta çıkan III. Selim'in İsveç ve Fransa'dan getirttiği subaylarla oluşturduğu Avrupa standartlarındaki Nizam-ı Cedid ordusunun 1808 yılında Kabakçı Mustafa yönetilen Yeniçeri isyanıyla ortadan kaldırılmış ve III. Selim hayatını kaybetmiştir. III. Selim'in yerine geçen II. Mahmud Devri'nde (1808-1839) köklü bir askeri islahata başlanmış ve bu bağlamda Prusyalılarla yoğun ilişkilere girilmiştir. II. Mahmud islahat çalışmaları için yardım alma çalışmalarında Fransa, Rusya ve Avusturya yardım etmeye hazır görünürken II. Mahmud Fransa'yı tercih etmiştir. Fakat Fransa bu yardım isteğini kabul etmemiş, vaadinden dönmüştür. Diğer iki ülke de tercih edilmediklerini fark ederek tepki koymuşlardır. Bunun üzerine II. Mahmud 1835 yılının sonlarına doğru Prusya İmparatoru II. Wilhelm'den İstanbul'daki Prusya Elçisi Grf von Königsmarck aracılığıyla askeri eğitici yardımı talebinde bulunur. Prusya Elçisi eğitim amaçlı bile olsa Rusya'nın Prusya'ya tepki göstermesinden çekinmektedir. Bu nedenle Padişah'a bir alternatif sunarak genç Türk subaylarının Prusya'ya gönderilerek orada eğitilmesini önerir. Yüzbaşı Moltke'nin İstanbul'a gelmesi bu müzakerelerin sürdüğü günlere rastlar. İstanbul'dan dönmesine iki gün kala Prusya Elçisi onu Serasker Hüsrev Paşa'nın karşısına çıkartır. Askerler arasında ordunun yeni düzeni ve milli savunma konuları konuşulur. Serasker Hüsrev Paşa Moltke'nin fikirlerini ve bilgisini beğenir. Bu

görüşmeden sonra Moltke'nin izni Prusya İmparatoru tarafından uzatılır ve Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk "Prusya Askeri Misyonu" göreve başlamış olur (Kuran 1984: giriş bölümü).⁵ Kumandanın adından dolayı bu misyon "Moltke Misyonu" adını alır ve 1835-1939 yılları arasında hizmet görür. Onu 1882-1885 yılları arasında hizmet veren "Kähler Misyonu" izler. 1886-1913 yılları arasında misyon şefliği "von der Goltz"a verilir. Bunu 1913-1918 yılları arasında "Liman von Sanders Misyonu" takip eder. İlk gelen misyonların görevi Türk askerlerini askerlik konusunda eğitmek, piyade ve süvarilere yeni savaş yöntemlerini öğretmek, ülkenin coğrafya haritalarını hazırlamak, askerlere tarih, coğrafya, matematik ve Fransızca dersleri vermektir. Daha sonraki misyonlar bilindiği üzere, I. Dünya Savaşı'nda Türk Ordusu'nda görev almışlardır (Kuran-Burçoğlu 2003, 177).

Orduda ve mülki teşkilatta islah için gelen heyetlerin ve Bağdat Demiryolunun Almanya'nın Türkiye üzerinde nüfuz kazanmasına yol açmış (Ortaylı 1981: 30) ve Türk-Alman işbirliği askeri alanda başlayıp ekonomik, sosyal, siyasal, eğitim, tarım vb. gibi birçok boyutta gelişmiştir.⁶ Bu işbirliğinin 1. Dünya Savaşında müttefiklik boyutuna ulaştığı görülmektedir.

1. Dünya savaşı esnasında Almanya'da yayımlanan ve kamuoyunu bilgilendiren Savaş Gazetesi "Illustrierte Zeitung (Resimli Gazete)"un Türkiye'ye atfedilen sayısını Türkçeye tercüme ettik. 19 makalenin tercümesi uzun olduğu için tercüme başlıkları birlikte özet halinde sunduk.

Gazete, önceleri haftalık daha sonra da iki haftada bir basılan resimli aile dergisi olarak kendini tanımlamaktadır. Her ne kadar gazete ebatında olsa da günlük haberlere yer vermeyip haftalık önemli haberleri yayımlaması ve bilimsel araştırmalara dayanan makale ve değerlendirmeler yayımlaması, renkli resimler ve reklamlara yer vermesi de dergi formatı olarak kabul edilmiştir.⁷ İlk baskısına 1 Temmuz 1843 yılında Leipzig'de basılmaya başlanmış 1944 Eylül'üne kadar baskısı devam etmiştir. Gazetenin Leipzig, Berlin, Viyana, Budapeşte ve New York'ta dağıtımı yapılmıştır.⁸ Gazete daha önceden normal gazete formatında yayımlanırken I. Dünya Savaşında 'Savaş Gazetesi' olarak yayımlanmıştır. Gazetenin Avrupa, Amerika, Balkan ülkelerine dağıtımı yapılmıştır. 1916'da Osmanlı İmparatorluğu terimi yerine Türkiye Devleti veya Yeni Türkiye Devleti tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Tercüme bahis konusu bölüm ise Berlin'de faaliyet gösteren Türk-Alman Derneği (Deutsch-Türkischen Vereinigung) işbirliğiyle gerçekleştirilmiş olup bazı makaleler Türkler tarafından kaleme alınmıştır. Makalelerin tercümesi başlıklarıyla ve yazar bilgileriyle özet olarak verilmiştir. Bazı yazarlar hakkında bilgi edinilemediğinden boş bırakılmıştır. Makaleler kadar yer tutan reklamlar⁹ hakkında bilgi vermeye gerek görmedik.

⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Wallach 1976 ve Ortaylı 1981.

⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Ortaylı 1981.

⁷ Opac online taramasındaki sınıflandırma

"Thema (Schlagwort.) Familienzeitschrift; Zeitschrift.":

opacplus.bsb-muenchen.de/metaopac/search?View=default&db=100&id=715543-8.

Erişim: 21/10/2017.

⁸Krş. Online katalog:

[https://opacplus.bsb-muenchen.de/metaopac/search?View=default&db=100&id=715543-8.](https://opacplus.bsb-muenchen.de/metaopac/search?View=default&db=100&id=715543-8)

20.05.2018

⁹ Reklamlar Osmanlıca harflerle Türkçeye çevrilerek hem Almanca hem Türkçe verilmiştir.

1. Türkiye ve Almanya¹⁰

(Yazar: Prof. Dr. Jaekch, Berlin, s. 2)

Prof. Dr. Jäckh (1875-1959): Prof. Dr. Jäckh, Türk-Alman Derneğini hayata geçiren kurucu üyesidir. 1908 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı ziyaretiyle Osmanlı İmparatorluğu ile münasebeti başlamış ve henüz o yıllarda Türk-Alman derneğini kurma planları yapmıştır. Dil ve Edebiyat öğrenimi görmüş Heidelberg Üniversitesinde Romanistik doktora'sı yapmış, fakat kariyerine politika gazeteciliği alanında devam etmiştir. Bu alandaki çalışmaları esnasında Alman Dışişleri Bakanlığıyla sıkı işbirliğine girmiş ve I. Dünya Savaşı'nda ve daha sonraları da Yakınoğu uzmanı olarak Bakanlığa danışmanlık yapmıştır. 1916'da Berlin Üniversitesinde Türk Tarihi Hocası olarak dersler vermiştir.¹¹ Türk Alman ilişkileri alanındaki faaliyetleri Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir.

Tercüme (özet):

Bütün politikaların temeli coğrafyadır. Coğrafyanın kanunları Türk-Alman siyasi ilişkilerinin de kanunlarını ve Almanya ile Türkiye'nin ortak düşmanlarını belirler. Bismark'la başlarsak, Avrupa'nın ortasında bir Prusya-Almanya çemberi mevcut. Türk çevresi ise Avrupa dışında. Bu iki çevrenin ne coğrafi bakımdan ne de politik olarak karadan ve denizden (o dönemde henüz Alman deniz kuvvetleri yoktu) birbiriyle temas halinde olması imkânı yoktu. Her iki çevrenin teğetlerinin (temas ettikleri yerlerinin) aynı özelliği vardır: aynı dört büyük dünya gücü (Rusya, Avusturya-Macaristan, Fransa ve İngiltere) Prusya-Almanya'ya temas ettiği gibi Türkiye'ye de temas etmektedir. Bundan dolayı Bismark, komşuları olan dört büyük gücün dikkatini Avrupa'dan Ortadoğu'ya yönelterek onlarla uğraşmalarını sağlamıştır. Bu dört büyük güç Türkiye'ye karşı temas politikası uygulamışlardır. Önceleri coğrafi zorunluluk sonucu komşu olmalarından dolayı, daha sonraları ise güttükleri politikalar sebebiyle kendilerine uygun özel politikalar üretmişlerdir: Bu Müslüman halkları büyük Türk imparatorluğundan ayırmaya ve onları devamlı ve sürekli bir şekilde Türklerin merkezine (Türkiye'ye) gitmeye zorlamalarıdır. Buna karşılık Bismark ise Almanya- Prusya krallığı ile dolaylı bir temas meydana gelene kadar, hem coğrafi temasının olmaması hem de politik kaçınmadan dolayı uyumlu bir politika izlemiştir. Bu durum Bismark'ın kurduğu Alman-Avusturya Birliğinin Berlin anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle birlikte, Alman sınırlarını Avusturya ve çevresine genişleterek Alman çevresinin Türk çevresiyle temas etmesine kadar devam etmiştir. Böylece Bismark sayesinde coğrafi olarak Almanya-Avusturya-Türkiye üçlü ittifakı meydana gelmiştir.

Alman tarihçi Ranke'nin de dediği gibi "Alman ekonomisinin geleceği İstanbul'un kaderiyle çok yakından bağıntılıdır." Bu ekonomik hesap, dünya ekonomisi haline gelen ve dünya politikasına yönelen Almanya'yla başlamıştır.

Prusyalıların imparatorluk kurup ve Büyük Prusya politikasının başladığı andan itibaren, ortak komşular ve ortak düşmanlara karşı beraber hareket etme hesaplarına dâhil etmek için bakışlarını uzaktaki Türkiye'ye çevirmiştir. Büyük Friedrich'in babası bu politik çizgiyi başlatmıştı. Büyük Friedrich kendisi de 40 yıl boyunca buna uydu ve bariz olarak da 1762'de Prusyalıların Kauniç kuşatması sırasında (Rusya, Avusturya-Macar Birliği ve Fransa tarafından) kuşatılmalarının Türkiye tarafından bozguna uğratılmasını kendi lehine kullanma arzusu duymuştur. Ve bir kez daha 1779 yılında Prusya'yı ve Avusturya'yı Türkiye'yi Rusya'ya karşı korumaları için bir araya getirmiştir. Bu tarih, bir nevi "Berlin'den Bağdat'a" hattının doğum tarihi olmuştur.

¹⁰ Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ortaylı 1981.

¹¹ Daha geniş bilgi için bkz. Leidinger 2017, 25 vd.

Coğrafi, ekonomik ve politik olgular Almanya ve Türkiye'yi yavaş, fakat emin adımlarla bir araya getirmek zorunda kaldı. Bu gelişmeyi hazırlayan şartlar için bir dizi tarihi olaylar meydana gelmiştir.

2. Türk Şahsiyetler

(Yazan: Dr. Schrader, İstanbul, s. 4)

Dr. Friedrich Schrader (1865-1922): 1891-1918 yılları arasında İstanbul'da yaşamış Alman gazeteci yazar. İstanbul'u adım adım gezerek izlenimlerini İstanbul'da çıkan "Osmanischer Lloyd" gazetesinde, semt röportajları, insan portreleri şeklinde yayınlamıştır.¹²

Tercüme (özet):

Türkiye'nin bütün önemli şahsiyetleri İtalyan ve Fransızların kitaplarında eski türbanlı resimlerle yayımlanmış ve okuyucular tarafından ürkütücü karşılanmıştır. Biz ama Türkleri sadık dostlarımız ve yardımcımız olarak görüyor ve güncel kıyafetleriyle tanıtıyoruz.

Bunlardan en önemlileri başvezir Şehzade Said Halim Paşa'dır. Baş vezir Şehzade Said Halim Paşa'nın babası Şehzade Halim'in Mısır kökenli Hedivialen ailesine mensuptur. İstanbul'da ve Anadolu'da çok geniş toprakları vardır ve çok ihtişamlı bir yalıda yaşamaktadır. Halim Paşa "Genç Türkler Partisi" üyesidir. Kendisi statü olarak Şeyhülislamla aynı düzeydedir, derin bir İslamî eğitim aldığı halde yenilikçidir.

Diğer önemli şahsiyet Talat Bey'dir. Talat Bey, küçük bir posta memurluğundan zekâsı ve büyük azmi sayesinde önce Genç Türkler komitesinde aktif olup yeni Türkiye'nin inşa edilmesinde 1908'de hazırlanan Tanzimat fermanında çok gayret sarf etmiştir. Edirne bölgesinden mebus seçilerek İstanbul'a meclise gönderilmiş ve İçişleri Bakanı seviyesine kadar yükselen ilginç bir kişiliktir. Diğer taraftan İngiliz basınında kendisinin dinsiz ve mason olduğu hakkında haberler çıkmış; fakat Osmanlı halkı bu habere itibar etmeyip Talat Bey'i desteklemeye devam etmiştir. Talat Bey Osmanlı'yı güçlendirmeye çalışan çok gayretli bir bakandır.

En önemli şahsiyetlerden bir diğeri de Enver Paşa'dır. Enver Paşa Berlin'e askeri ataşe olarak gönderilmiş orada hem askeri hem de politik açıdan Alman fikirlerini çok benimsemiştir. Trablus savaşına kadar bu görevde kalarak Bingazi savaşına katılmış diğer taraftan Kamil Bey yönetimindeki kabine 1913'te söylentiye göre onun yardımıyla feshedilerek yerine Mahmut Şevket Paşa hükümeti kurulmuştur. Kendisi de Gelibolu komutasını alıp milli bir hareket başlatarak Çanakkale'nin tekrar ele geçirilmesi için savaşmıştır. Arnavut İzzet Paşa'dan sonra savaş bakanı olmuştur. 1914'te bir şehzade kızıyla evlenip Tümgeneral (Ferik) unvanı almıştır. Almanlarla müttefikliği desteklemiş ve bunun için bütün ağırlığını kullanmıştır. Samimi bir Alman ve merkez güçler dostudur.

Bu şahsiyetlerin dışında Türkiye'de etkili olan birçok önemli asker ve memurlar var. Belki ileride gazetemiz onları da geniş bilgilerle tanıtabilir. Kendileri hakkında bilgi verilmeden yalnızca resimleri bastırılan şahıslar şunlardır: Şükrü Bey (Eğitim ve Ulaştırma Bakanı), Bekir Bey (Edirne Valisi), Mustafa Abdülhalik Bey (Halep Valisi), Ahmet Nesimi Bey (Ticaret ve Tarım Bakanı) vb.

¹² Schrader 2015, Tanıtım bülteninden.

3. Güçlü Devletler ve Türkiye’deki Kültür Çalışmaları¹³

(Yazan: M. Halil Halid Bey s. 8)

M. Halil Halid Bey: Çerkeş Şeyhizâde Halil Hâlid Bey (1869-1931). Diplomat, yazar, düşün adamı. Ankara’da doğdu. Babası Çerkeşşeyhizâde Ahmed Refî Efendi, annesi Refika Sıdika Hanım’dır. Dedesi Osman Vehbi Efendi, II. Mahmud devrinin İstanbul ruûsu pâyeli önde gelen ulemasındandır. Halil Hâlid millî ve manevi değerlerine bağlı, geniş kültüre ve tarih bilgisine sahip bir Osmanlı aydınıdır. Arapça, Fransızca ve İngilizce’yi iyi derecede bilmesinin yanı sıra Almanca, Farsça ve Urduca’ya da vâkıftı. İngiliz ve Fransız yayılcılarına şiddetle karşı çıkan Halil Hâlid yazılarında, Afrika ve Asya’daki kolonilerin bağımsızlık mücadeleleri sırasında uğradıkları zulümleri anlatmıştır. Eserleri ve yazıları özellikle Hindistan’daki müslüman aydınlar arasında geniş yankı uyandırmış, Urduca, Arapça ve İngilizce olarak geniş bir okuyucu kitlesi bulmuştur.

Bazı Eserleri. 1. The Diary of a Turk (London 1903). 2. A Study in English Turcophobia (London 1904). 3. Cezayir Hâtıratından (Kahire 1906). 4. Panislamische Gefahr (Berlin 1918). 5. Fusûl-i Mütenevvia I, İslâm ile Nasrâniyetin Münâsebât-ı Asliyyesi (İstanbul 1326). 6. Türkler ile İngilizler’in İlk Teması (İstanbul 1326). 7. Bazı Berlin Makâlâtı (Berlin 1918). 8. The British Labour and the Orient (Bern 1919). 9. Türk Hâkimiyeti ve İngiliz Cihangirliği (İstanbul 1341).¹⁴

Tercüme (özet):

Doğuda, büyük güçlerin kültürel çalışmalarından bahsedecek olursak, bununla kastedilen esasen bu ülkelerin maddî çıkarlarını geliştirmek için yaptıkları faaliyetler olduğunu kastettiğimizi devamlı göz önünde bulundurmak gerekir; bilindiği gibi kültürel çalışmalar ahlâkî amaç da güdebilir. Fakat Doğu’nun Batı’dan ahlâk almaya pek de ihtiyacı yoktur.

Yakın Doğu ülkeleri arasında Türkiye, kendi bağımsız ve önemli pozisyonunu ispat ettiği halde, yakın geçmişte Avrupa ülkelerindeki maddî yenilikleri ve medeni gelişme yolunu takip edip, Avrupa’yla aynı düzeyde başa baş gitmeyi devam ettirmedi. Devlet yönetimi ~~çok~~ aşırı derecede karıştı; uyanmaya ve batıdaki halkların ilerlemelerini takip etmeye ortam yoktu. Bu sorunlar Türkiye’nin Batı medeniyetinden geri kalmasına neden olmuştur. Birkaç kuşak önce Hükümet yenilik ve reform mecburiyetini görmüştü, aynı zamanda fark etmişti ki bunun gerçekleştirilmesi için dışarıdan yardım edilmesi ve yönetilmesi gereklidir. İngiltere ve Fransa, Türkiye’nin medeniyet seviyesini Batıdakine yükseltme çabalarında malzeme ve yönetim desteği vermek ~~ve~~ için Türkiye’ye baskı yapıyorlardı.

Son yıllardaki olaylar açık seçik göstermiştir ki, İngiltere ve Fransa, gerçekte hiçbir zaman Türkiye’yi kendi konumunu kendi gücüyle gösterebilen, sağlam ve güçlü görmek istemiyorlardı. İki ülke de yayılcı güçlerdi ve yayılma politikaları veya sömürge edinme çalışmalarını da genellikle Müslüman halklar üzerinden gerçekleştirmişlerdir. Bunlar Osmanlı İmparatorluğunu Afrika ve Asya’daki hâkimiyetini ellerinden aldılar. Onların kültürel kurumları, tek taraflı, kendi çıkarlarına ve sömürülerine hizmet etmenin dışında boş şeylerdi. Bu kurumlar tabii ki bağımsız bir devlete yardım niteliği taşıyan ve Türk halkının refahını artırıcı kurumlar değildi. Türkiye ile ticari ilişkilerinin karakteristik özelliği de kayda değer önemli bir şey vermeden Türkiye’de çok kâr etmektir. “Eğer bu iki süper gücün ikili ilişkileri çerçevesinde, tek taraflı ticaret yapmak için “kamu yararına kurumlar” başlığı

¹³ Daha geniş bilgi için bkz. Kuran-Burçoğlu 2003, 189 vd; Ortaylı 1981.

¹⁴ Uzun 1997, 313-16.

altında Türkiye'ye baskı kurarak yaptıklarını anlatmak için örnekler verecek olursak ciltler dolusu kitap yazmak gerekir.”

Yabancı güçlerin, dış ülkelerin özel mülki hakları olan Türkiye'ye baskı ile elde ettiği 'kapitülasyonlar' I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla da feshedilen haklar ve imtiyazlar korkutucu ve tehlikeli bir boyut kazanmıştı. Şu bir gerçek ki, kendi yararlarına çalışan kurumların çıkarları için Türkiye'den alınmış olan imtiyazların, milli çıkarlar sebebiyle Türkiye'de bazı tepkilerle karşılaşması, İngiliz ve Fransız basınında Türklerin karşı olduğunun işareti olarak değerlendirildi. Bu durumu fırsat bilerek bu ülkeler “İslam fanatizmine karşı” mücadele başlatıp “Türkiye'de Hristiyan tebaaya baskı” yapıldığı gerekçesiyle protesto faaliyetleri ve duygu sömürsü yapmış, bütün resmi protestolarını da çok dikkatlice, medeniyet ve adalet kisvesi altında yapmışlardır.

Türkiye'de hükümet değişikliğinden sonra yönetici pozisyonundaki bütün devlet adamları ülkenin madenlerini geliştirmeye ve işlemeye karar verdi. Bütün ekonomik ve idari alanda hızlı gelişme sağlamak ve ilerleyebilmek için gerekli parayı bulabilmek için yabancı destek aradılar. Böyle medeni kurumlara destek ve yardım için İngiltere ve Fransa'yı tercih ettiler, çünkü bu iki gücü Osmanlı İmparatorluğunun 'iyiliğini isteyen geleneksel' dostları kabul ediyorlardı. Bu yanlıgı fazla uzun sürmedi. Yeni Türkiye için bu iki ülkeden alınan sempati sözleri kaybolmuştu. Türkiye'ye, tıpkı eski hükümet tarafından uygulanmış olan ve ülkenin çıkarlarına zarar vereceği belli olan imtiyaz politikası isteyen tek taraflı teklifler sunmuşlardır. Türkiye özellikle Doğudaki taşra bölgesinde kamu yararına hizmet verecek kurumları inşa edecek firmalara ihtiyaç duymaktaydı. Fakat ne Fransa ne de İngiltere Rusya'nın duygularına saygı göstermek için, Türkiye'nin bu çabalarına destek olmak istemiyordu. Çünkü doğal olarak, Türkiye'nin Asya bölgesinin gelişmesinden hoşnut olmayacak olan Rusya'nın hislerine saygı gösteriyorlardı. Türkiye'nin yeni yöneticileri, İngiltere ve Fransa'nın Rusya ile ittifak birliğinden bir şekilde kopacağıın beklentisi içinde olmanın saçmalık olduğunu görmeye başlamışlardı. Günümüzde de Rusya'nın da İngiltere ve Fransa'dan ayrılacağını düşünmek aynı şekilde saçma bir hayaldir.

Türk devlet adamları sonunda, bu iki geleneksel dostun özel amaçlarının, Türkiye'nin haklarını ve mülkünü yutmak olduğunu düşünmeye başladılar. Oxford Üniversitesi'nden İngiliz bilim adamı Prof. Holland'ın “The History of the European Concert in the Eastern Questions” adlı eserinde belirttiği gibi “Onların amaçları Osmanlı İmparatorluğunu parçalanması için çaba sarf etmektir”.

Son yıllarda, dünya savaşının başlamasından kısa bir süre önceki esnada, bu iki güç Türkiye ile olan ilişkilerinde, hiçbir şekilde kolaylık sağlayıcı, yapıcı olmadıklarını göstermişlerdir. Türkiye'den çok beklentileri vardı ve huzurunu kaçırmışlardı. Bütün girişimlerini engelleyip kendi çıkarlarını sağlamaştırarak yeraltı zenginliklerini sömürmeye çalışıyorlardı. Türkiye, ekonomik, askeri ve diğer alanlarda yardım istemek için Almanya'ya başvurup onların yardıma hazır olduğu gördüğünde bu iki İtilaf Devleti ve Rusya Türkiye'ye karşı kızgınlıklarını ve kötü niyetlerini ortaya koymuşlardır. Türkiye daha önceleri İngiltere ve Fransa'dan reformistler, eğitimciler ve idareciler almıştı, fakat bu kişiler kendi ülkelerinin yararına ve amacına hizmet etmiş, Türkiye'nin de zararına çalışmışlardır.

4. Türk Mimarisi

(Yazan: Cornelius Gurlitt, s. 11)

Cornelius Gurlitt (1885-1938): Alman Barok sanatı araştırmacılarının öncülerinden olan Gurlitt, 1905'te Alman Büyükelçisinin aracılığı ve Abdülhamid'in özel izni ile İstanbul'a gelmiş, Birçok mimari eserin çizimini ve rölövelerini yapmış, fotoğraflarını çekmiştir.¹⁵ Mimari alanında çok sayıda eser yazmıştır. İstanbul'daki araştırmalarını da Osmanlı Türklerinin kültür tarihini ve sosyal hayatını yansıtan temel kaynaklardan biri olan "Die baukunst Konstantinopels" adlı eserini 1912 yılında Berlin'de yayımlamıştır. Gurlitt yaşamının son yıllarında Atatürk tarafından Türk Tarih Kurumu'na şeref üyesi seçilmiştir.¹⁶

Tercüme (özet):

Türkler 13. yüzyılda Ön Asya'da politik güce sahip olduklarında çiftçi ve çobandılar. Beraberlerinde getirdikleri bir kendi mimarileri yoktu ve taş ile ev inşaatını da ısrarla reddettiler. Günümüzde bile taşrada, şehirlerde hatta İstanbul'un Türklerin yaşadığı semtlerinde neredeyse tamamıyla hafif keresteden yapılmış evler görülmektedir. Yalnızca kamu binaları taştan yapılmıştır.

İslam, Türkleri yüksek seviyede inşaat yapmaya teşvik etmiştir. Fakat bu da inşaat sektöründe çok mütevazı eserleri olan bir halktan, Araplardan esinlenerek olmuştur. İslam Peygamberi Muhammed ilk mescitlerini içeriye diktiği ahşap sütunları emniyete almak için dört duvar çekerek yapmıştır. Toplanan halk burada savaşçı gibi bir düzende oturmuşlardır: Mümin aynı zamanda din savaşçısıydı.

Bütün en eski camilerin de bu düşüncenin tekrarı olarak imar edildiği görülüyor. Kerestenin yerine taş kullanılmaya başlanmıştır. Küçük Asya'nın efendileri konumuna gelen Türkler de yerli inşaat usta ve işçilerini kullanmıştır. Türk İmparatorluğunun selefleri ve Müslüman olan Selçuklular yerel mimariye, doğudan getirdikleri yabancı unsurları da katmışlar ve doğuda ve başkentleri Konya'da çok muhteşem eserler inşa etmişlerdir.

Türk mimarisi 1453'te İstanbul'un fethiyle önemli bir değişim göstermiştir. Hiç gerek olmadığı halde şehrin merkez kilisesi Ayasofya kubbeli olması sebebiyle mimari değişiklik yapılmadan Mekke'ye yönelen bir mihrapla camiye çevrilmiştir. II. Mehmet Camisi'nin yapımında bu kubbe örnek alınarak çevresine de 4 yarım kubbe eklenerek muazzam bir mimari elde edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın mimarı Mimar Sinan Ayasofya'dan esinlenerek mimaride gerçek bir rönesans yapmış, Süleymaniye, Şehzade Camisi ve sayısız eserleriyle dünyanın en iyi mimarı unvanını kazanmıştır. Türkler Bizanslıların yapı tarzını almış, fakat kendi temel unsurlarını da korumuşlardır. Türk süsleme sanatı ile süsleşmişlerdir. 17. yüzyıldan itibaren mimari gerilemeye başlamış, doğunun tesirinden uzaklaşmış, 18. yüzyıldan itibaren de İtalyan ve Fransız mimarisi örnek alınmış ve Paris modasına uyulmuştur. Ethem Paşa'nın Türk mimari ve süsleme sanatıyla ilgili yayınladığı ders kitabıyla Türk mimari tarzına geri dönülmüştür. Berlin İnşaat Akademisi'nde mimarlık okumuş olan Kemaleddin de Türk mimari özelliklerine tekrar önem vererek Batılı mimarların ihmal ettiği özellikleri kullanmıştır.

Türkiye eğer Fransızların etkisinden kurtulup kendi değerlerine geri dönerse kendi ayakları üstünde duran güçlü bir ülke olabilir.

¹⁵ <https://www.istanbulmuzayede.com/urun/529423/cornelius-gurlitt-di>. Erişim: 14/06/2018.

¹⁶ agy.

5. Türkiye'nin Halkları¹⁷ (yazan: C. H. Becker, s. 12-13, İsmail Hakkı Bey'in Karakalem Halk Tiplemeleriyle)

Carl Heinrich Becker (1876 – 1933): Şarkiyatçı ve devlet adamı. Lozan, Heidelberg ve Berlin Üniversitelerinde öğrenim görmüştür. Heidelberg Üniversitesinden doktora ünvanı almıştır. Hamburg Koloni Enstitüsü müdürlüğü yapmıştır. 1921'de Kültür Bakanı olmuştur. 1925-30 yılları arasında bakanlık yapmıştır. 1930'dan sonra şarkiyat çalışmalarına ağırlık vermiştir. Şarkiyat sahasında önemli bir yer teşkil eden "Der Islam" adlı derginin kurucusu (1910) ve baş editörüdür.¹⁸

Tercüme (özet):

Türkiye, Japonya gibi tek milletli bir devlet değil, çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu fakat milletin bütününü Türk olmadığı bir devlettir. Türklerin politikadaki önemi büyük, devletin kurucusu, askerinin ve devletin yönetimi onların elinde ve devletin dili de Türkçedir. Hangi halkın nüfusunun ne kadar olduğuyla ilgili tam bir istatistik olmasa da, bilimsel istatistik tahminlerine göre Osmanlı İmparatorluğu'nda 9 milyon Türk, 6 milyon Arap, aşağı yukarı 1,5 milyon Yunan, Ermeni ve Kürt, 1 milyona yakın Yahudi ve 1 milyon da diğer halkların olduğu ve toplam 21 ila 22 milyon arasında nüfusu olduğu tahmin edilmektedir. Demek ki Türkiye'nin nüfusu Prusyalıların nüfusunun yarısı, Alman nüfusunun da çeyreği kadardır ve Almanya'nın üç katı büyüklüğünde yüzölçümüne sahiptir.

Türkiye'de bu garip halk karışımının oluşmasının sebebi ise Türkler Küçük Asya'da Selçukluların mirasçısı olarak Müslüman bir halktı ve kendilerine tabi olan Hristiyanlara dini özgürlük tanımış olmaları, değişik Hristiyan kurumlarının devlet içinde devlet gibi özgürce organize olmaları, kendi yönetimlerinde de çok geniş anlamda özgürlüklerini kullanmalarındır. İslam'ın hoşgörüsü, Orta Doğunun çeşitli Hristiyan halk gruplarına organize olma şansı tanımış ve bu hoşgörü sayesinde bu halklar yalnız dinlerini değil, milli özelliklerini (kültürlerini) ve milli benlik bilinçlerini de günümüze kadar koruyabilmişlerdir. Yalnızca dini değil, 'millet' yani milliyet sınıflandırmasına göre yapılan Anayasanın yürürlüğe girmesinden itibaren, şimdi yavaş yavaş gerçek anlamda Hristiyan halklar Osmanlı devlet yönetiminde yer alacaktır.

Ana Hristiyan gruplar Yunanlılar ve Ermenilerden oluşmaktadır. Yunanlılar Küçük Asya'nın sahil bölgelerinden iç bölgelerine kadar olan yerlerde oturmakta, Ermeniler ise kendi anavatanlarında Küçük Asya'nın arka tarafında (Kürdistan), Kilikya (Küçük Ermenistan) ve İmparatorluğun her bölgesine yayılmış olarak yaşamaktadırlar. Küçük halk grupları oluşsa da yerli halk gruplarının büyük çoğunluğu Türkleşmiş ve Türkçe öğrenmiştir. Etnografik açıdan bakıldığında Ön Asya'daki Türkler Orta Asya'daki Türklerden önemli ölçüde farklılık gösterir. Ön Asya'dakilerde çok kuvvetli bir Bizans kan karışımı olmuştur ve kültürleri de İslam ve Bizans kültürlerinin karışımından oluşur. Bütün bu gelişmelerin etkisiyle Türkler coğrafi olarak Ön Asya (Anadolu) Bölgesi'nde sınırlı kalmıştır. Coğrafi açıdan da çok farklılık gösteren Türkiye'nin bütün güney bölgesi ise Arapça konuşan, içine kapalı bir Arap yerleşim bölgesidir. Suriye, Mezopotamya ve Arabistan'ı Türkler fethettikten sonra yalnızca yönetimi ellerine alıp eski düzene genelde dokunmamışlardır. Türkiye'nin etnografik açıdan çok çeşitlilik göstermesinin arkasında bu tarihi gelişmeler ve bugüne kadar Türkiye'nin kendi yönetimi altındaki halkları Türkleştirmekten kaçınması yatmaktadır.

¹⁷ Daha geniş bilgi için bkz. 104-116.

¹⁸ Özeydin 1992, 288.

Türklerin Osmanlı İmparatorluğundaki tarihi Beylik rolü sosyal statülerinde ve milliyetçi özelliklerinde belli olur. Tabii ki Doğu'da Batı'da olan sosyal statüler yoktur. Cermen ülkelerinden ve hatta Roma ülkelerindekinden çok daha fazla demokratırlar. Buna rağmen, büyük bölümünü devlet memurlarının ve askerlerin oluşturduğu yüksek sosyete bir üst grup vardır. Bu yüksek statüdekiler yalnızca Türklerden oluşmaz. Bunların içlerinde Hristiyan Racaların tersine, çok eski dönemlerden beri bir İslam Devletinde Türklere yakınlık sağlamış Müslüman Araplar da vardır. Son zamanlarda ama çok sayıda Hristiyan unsurlar da bu yüksek sosyal statüye dâhil olmayı başarmışlardır. Büyük çoğunluğunu Türkler oluşturur ve şüphesiz ki Türklerin devlet yönetiminde ve askeri alanda üstün yetenekleri vardır. Başka hükmeden Beylik rolü üstlenmiş halklardan farklı olarak şimdiye kadar ticaret ve ekonomiyi reddeden bir duruş göstermiştir. Yeni dönem bu durumda biraz değişiklik sağlamıştır. Bu entelektüel yüksek zümreye bir kısım din bilginlerini (bu bilginler Yahudilerdeki gibi bilginler veya Hristiyanlardaki papazlar gibi değil) din büyüklerini, yani mollaları da saymak gerekir. Eğitilmiş yüksek zümrenin en üst tabakasını şüphesiz Mollalar, daha alt tabakasını ise halktan kişiler oluşturur. Üst zümrenin bütün hepsi büyük oranda Fransız eğitimi almıştır. Fakat buna karşı şimdi, önde gelen ve söz sahibi olan bütün Türklerin katıldığı ve eğitimin, öğretimin Türk milliyetçiliğinin ön planda tutularak yapılmasını talep eden bir Türk tepkisi oluşmuş durumdadır. Türklerin üst zümresini memurlar oluşturur, büyük bölümünü ise Anadolu'daki köylüler. Bu Türklerden Avrupa kültürünün etkisinde kalmamış, saf Türk kültürünün özelliklerini öğrenmek mümkündür ve gücünü de bu köklerden almaktadır. Anadolu Türkü çiftçi ve çobandır. Çiftçilik alanında özellikle küçük bahçecilik alanında yüksek ekonomik gelişme göstermiş en çok tercih ettiği uğraşı alanı da sebzeçilik ve çiçekçiliktir. İşinde çok sert, biraz da hantal denilebilir. Ticarete genelde yeteneği azdır. Tabii ki Türklerin de bazen pazarda bir yeri var, fakat pazar hareketlenip ortalığı Levanten unsurlar kaplayınca Türkler genellikle geri çekilirler. İçsel ve dışsal duruşları doğuştan aristokratır. Doğu toplumlarının temel zaafiyeti olan, dış görünüşe göre kabul görme ihtiyacı Türklerde yok gibi görünüyor. Kendini takdimi ve davranışları dürüst ve saygıdeğer; içlerinde öz disiplinleri var. Dindar ve muhafazakâr, fakat bütün eğlencelerde ve önemli günlerde doğu halklarına özgü, bizdeki bayat esprilere benzeyen kendilerine özgü espriler yaparlar. Avrupa'da yaygın görüş olan lüks harem efsaneleri imparatorluğunun tersine, oryantal Türklerin evleri ve geçimleri oldukça sadedir. Türklerin içinde hâlâ, biraz eski Moğol göçmen ruhu yaşamakta ve bu etnik irsi damar da bu dünya hayatının faniliği dini görüşüyle birleştirmiştir. Onda huzur, ağır ve sakin işle yapmasıyla bağdaştırılmış ve hiç şüphe yok ki yaptığı iş bütün Türkiye'nin ekonomisinin en değerli faktörünü oluşturur. Devlet için Anadolu köylüsünün paha biçilmez bir özelliği vardır, bu da onun bütün benliğiyle asker olmasıdır. Anadolu'yu çok iyi gözlemlemiş birisi doğru bir tespitle şöyle demişti: "Türkler, Almanların veya Rusların kastettiği anlamda iyi asker değil, asker olma Türklerde esasında milletin normal halidir." Türklerin bu askeri özelliği bilinmezse, Osmanlı İmparatorluğunun tarihini anlamak mümkün olmaz. Ekonomik hayatlarını canlandırabilmeleri için son yıllarda yaşadıkları birçok savaştan sonra hak ettikleri uzun bir barış dönemi dileyerek diyoruz ki Türkiye'nin bekası için en iyi silah, onların içlerinde mevcuttur.

Türklerin yanında ikinci büyük halk grubu Araplardır. Türklerin kökeni Moğollara, Araplarınki ise Samilere dayanır. Bu iki halk arasındaki farklılık çok fazladır. Araplarda kandan gelen Araplıkla, anadili Arapça olanlar arasında çok kesin bir ayırım yapmak gerekir. Araplar daha İslam öncesi ve özellikle de ilk Halifeler döneminde memleketlerinin sınırlarını aştıkları dönemlerde yayıldıkları memleketleri Araplaştırdılar. Bu Araplaştırma günümüze kadar devam etmiştir. Böylece, Arap çöllerindeki bedevi Arapların yanında,

eğitim düzeyi tabii ki çok daha yüksek olan, ekonomi ve eğitim alanında nitelikli, çoğunlukla kültür ülkeleri olan Suriye ve Mezopotamya'da yaşayan yerleşik Araplar da vardır. Şehirli Arap kültürü Suriye kültüründe çok daha farklı bir önem taşır. Bu bölgenin büyük bir bölümünü Hıristiyan Araplar oluşturur ve ticaret ekonomik hareketliliğe büyük katkı sağlamaktadırlar. Arap basınının çok büyük bölümü onların elindedir ve bu Arap ticari hayatının yeteneklerini ortaya koyduğu bütün bölgeleri kapsar. Maalesef tarihi sebeplerden kaynaklanan, genellikle güvenilmez insanlar olmaları sebebiyle, Türk karakterindeki dayanışma özelliğinden farklıdırlar.

Son Müslüman topluluk olarak bu bölgede Fars ve eski Ermenistan dağları ve Mezopotamya arasındaki bölgede yaşayan, çok yetersiz şekilde tarım ve hayvancılıkla uğraşan Kürtleri sayabiliriz. Savaşçı bir halktır, vahşi, acımasız ve kültürsüzdürler. Türk Devleti onları belirli ölçüde de olsa disiplin altına alabilmek için çok çaba sarf etmektedir. Düzensiz Süvari Alayı olarak bütün devlet için yararlı hale getiriliyorlar. Türklerden ve Sami ırkı Araplardan farklı, üçüncü farklı grubu oluşturan Hint- Ari (Hint-İran) halkları grubuna aittirler.

Türkiye'nin en önemli Hıristiyan halklarını oluşturan Yunanlılar ve Ermeniler, tarihi gelişmeler sonucunda Avrupa'daki Yahudilerin durumundan farklı muameleye tabii tutulmuşlardır. Devletin yönetici pozisyonlarından ve askerlik görevi yasaklanarak kendi milletleriyle baş başa bırakıldıkları için bütün enerjilerini ekonomik hayata harcamış, yeteneklerini ticaret alanında geliştirmişlerdir. Egemen olan Türk halkı ekonomik konulardan uzak durduğu için onlara (Yunan ve Ermeniler'e) ekonomik alandaki işlerini sınırsız yapabileme imkânı verilmiştir. Aracı tüccar olarak, bakkal olarak, -restoran veya dükkân sahibi olarak- genellikle bakkallar bir işletmeye bağlıdır ve denizden başlayarak bütün Ön Asya'yı istila etmiş, hatta iç bölgelere de yayılmış olup yalnızca Anadolu değil, daha da içlere doğru Sudan'a kadar yayılmışlardır. Son zamanlarda Yunanlılar doktorluk ve avukatlık gibi eğitilmiş meslekler de yapmaya başlamışlardır. Yunan nüfusu ve Ermeni unsurlar Yakın Doğu'da şehir profiline en yoğun kesimini oluşturur. Avrupa'da oynadıkları aracı rolü de vurgulamak gerekir. Ermeniler de eski bir medeniyet halkıdır ve Osmanlıların bütün organizasyonlarında tüccar, küçük memur ve vergi ödeyen çiftçi olarak görev almayı başarabilmişlerdir. Tabii ki bu durum sürüşmelere de sebep olmuş, maalesef yabancı etkilerle, Türk Hükümetinin müsaade edemeyeceği şeyler yapıp devlet düşmanı haline gelmişlerdir.

Türklerin hoşgörüsü sayesinde Türk Devletinde bu ana halklar dışında bazı eski küçük halk kalıntıları ve çok eski dini gruplar da mevcuttur. Örn. Dürziler, Maronitler, Yezitler ve başkaları. Bu halklar önemli değil. Fakat bu genel bakışı tamamlayacak olan Levanten unsurlar hakkında bilgi vermek gerekir. Yani bunlar, Güney Avrupa Halklarının Roma Katolik inancına mensup, Türkiye'de doğup büyümüş, fakat yabancı sömürgeciler olarak değil de yerli vatandaş olarak görülenlerin çocuklarıdır. Bu çevreler Yunanlılar ve Ermenilerle çok karışmış durumdadır, sosyal statüleri pek iyi olmasa da ticarete önemli rol oynamaktadırlar. Türk çevreleri ne Avrupalı ne de Doğulu, karışık kültürlü, eğitilmesi güç olan bu gruba karşı biraz antipatiyle bakmakta ve mesafeli davranmaktadır. Hatta Türkiye ile Avrupa arasındaki yanlış anlaşılmanın sorumlusu olduklarına inanılmaktadır. Eğitilmiş genç bir Türk bana bir defasında, Türkiye'de Alman Levanten olmadığı için Almanya'nın diğer ülkelere göre Türkiye'yle daha iyi dost olabileceğini söylemişti. Ben Türk- Alman ilişkilerinin temellerini başka alanlarda aramak istesem de, bu düşüncede de şüphesiz gerçeklik payı vardır. Türkiye'nin temellerini atıp gerçekleştirmeye başladığı reformları başarıyla devam ettirebilmesi için onlarca yıl gelişmesini sükunetle devam ettirmesi gerekir. Fakat, bunu ancak ve ancak, siyasi varlığı emniyet altında olursa başarabilir. Bunu

sağlamaya Almanya, siyasal ve ekonomik sebeplerden dolayı diğer güçlü ülkelerden çok daha fazla ilgi duymaktadır.

6. Türkiye'nin Ekonomik İmkânları¹⁹

(Yazan: Gizli Devlet Müsteşarlığından Prof. Dr. Alfred Philippson, Bonn, s. 14-16)

Prof. Dr. Alfred Philippson (1864-1958): Türkiye Jeoloji Kurumu'nun fahri üyelerindedir. Geheimrat Prof. Dr. phil. Dr. rer. nat. h. e Alfred Philippson 1864'te Bonn'da doğmuş tahsilini Bonn, Münih ve Leipzig'te yapmıştır. “Studien über Wasserscheiden” isimli doktora tezini müteakip, bütün hayatı boyunca meşgul olacağı ve “Ægeais” ismini verdiği bölgeye ilk tetkik seyahatini yapmış ve “Der Peleponnes” (Berlin,1891-92) isimli eserini yazmıştır. Philippson 1892'de Bonn Üniversitesinde doçent 1899'da profesör olmuştur. Bu arada kendisi Yunanistan'daki tetkiklerine devam etmiş, daha sonra Ege adalarına ve 1900'da Anadoluya geçmiştir. “Preussische Akademie zu Berlin”in mali yardımı sayesinde 1901'den 1904'e kadar burada incelemelerine devam etmiş ve bu çalışmalarının neticesini “Reisen und Forschungen im westlichen Kleinasien” yayımlamıştır. Türkiye'nin topoğrafik ve jeolojik haritalarını çıkarmıştır. Alanında birçok eser yayımlamıştır.²⁰

Tercüme (özet):

Bir ülkenin ekonomisi ilk etapta doğal kaynaklarına bağlıdır. Türkiye'nin doğal kaynaklarını iki grupta toplayabiliriz. 1. jeolojik yapısı ve yüzeysel şekli 2. İklimi Jeolojik yapı bakımından (Arap bölgesini bir kenara bırakırsak) iki önemli gruba ayrılır. Kuzey bölgesi Ermenistan ve Küçük Asya'yı kapsayan yüksek dağları var. Türkiye'nin batı bölgesi her açıdan en gelişmiş bölgesidir. Güneyi Suriye ve Mezopotamya bölgesi ise düzlüktür. Bu bölgenin en verimli alanları Türkiye'dedir. İklim şartları kuzey, güney ve batıda yağmurlu ve tarıma elverişlidir. Mezopotamya da verimli bölgedir. Ege ve Küçük Asya'nın güney sahilleri ve Mezopotamya'nın ve Suriye'nin bir bölümünde Akdeniz iklimi hüküm sürer. Kesintisiz tarım yapmaya elverişlidir. Kuzey bölgesi ve Pontus bölgesi yazın da nemli ve yağmurlu, biraz Orta Avrupa iklimine benzer.

Türkiye'nin şu anda ekonomisinin temelini oluşturan ve yakın gelecekte de ekonominin temeli olmaya devam edecek olan tarım, zor şartlar altında yapılmaktadır. Kuzeydeki dört mevsim yağmur yağan Pontus Bölgesinde Orta Avrupa'nın bütün ihtiyaçları, hatta yazları sıcak olması dolayısıyla da mısır, pirinç, tütün yetiştirilebilir ve ipek kozacılığı yapılabilir. (İpek Bursa'da önemli bir ürün) İpek çok iyi geliştirilebilecek bir ürün bu bölgede. Burası büyükbaş hayvan besiciliğine de çok uygun.

Akdeniz bölgesinde taşlı kayalı dağlarda ancak küçükbaş hayvan yetiştiriliyor ve bazen göçebe tarzda yetiştiriliyor. Dağlardan dolayı tarım düzlüklerde mümkün (kelime tekrarı yapılmış çıkartılabilir mi?) ve parça parça mümkün. Deve ve at da besleniyor. Güney bölgelerde bahçe ve bostanlarda sulamadan her şey yetişebiliyor. Özellikle tropikal bölgede, kutsal topraklarda, Kilikya bölgesinde her şey yetişiyor. Üzüm, incir, zeytin, haşhaş, tütün, pamuk, şeker kamışı, bütün meyve çeşitleri (portakal Suriye'de de yetişir) ihraç ürünü olarak yetiştirilir. Kanatlı hayvan çok fazla mevcut gene de geliştirilebilir. Burada pamuk ve bazı bitkiler daha da çok üretilerek halkın ihtiyacından fazlası endüstride kullanılabilir. Buğday yetiştirmek de fazlasıyla mümkün. Burada sulama çok masraflı değil.

¹⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Ortaylı 1981, 22 vd.

²⁰ Daha geniş bilgi için bkz. www.jmo.org.tr/resimler/ekler/5c3dd7514bf620aek.pdf/dergi.

Ulaşım Akdeniz'den ve demiryolu ile elverişli. Bu Akdeniz kasabaları, Suriye, Küçük Asya'nın batı ve güneyi Türk İmparatorluğunun şu andaki en zengin bölgesi olduğu gibi gelecekte de ekonomisi gelişecek bölgeleridir. Tabii ki yatırım yapılırsa gelişir. Tarıma kazandırılacak yeni toprak pek yok, bunu da bilip abartmamak lazım.

Kırsal bölge ise çok daha farklıdır. Buğday üretimi var, demiryolu ile ihraç ediliyor, göçebe hayvancılık yapılıyor. Bu tarzda geliştirilmesi mümkün değil. Akarsu kenarlarında buğday, arpa vs. biraz da sulama yapılarak üretiliyor fakat toprak da pek verimli değil. Sulama fazla masraflı. Küçük Asya'nın yaylaları, Ermenistan bölgesi pek geliştirmeye uygun değil fakat Irak, Güney Mezopotamya, Babillon bölgesi şu anda kurak olsa da geliştirmeye elverişli ve milyonlarca insanı besleyecek tarım yapılabilir. Tropikal meyveler, hurma, susam en önemlisi de pamuk üretilebilir. Buğday üretimi devam etmeli. Sulama altyapı yatırımı çok masraf ister. Türkiye'nin göz ardı edilen ve önemsenmeyen Küçük Asya'da büyük bir zenginliği daha var. Bu da iyi yetişmiş çam ormanları. İyi yönetilirse bu dağ ormanları kereste ve yakıt ihtiyacını giderebilir.

Tarımın iklime bağlı olduğu gibi madenler de jeolojik yapıya bağlıdır. Kuzeydeki dağlık bölgede, Ermenistan bölgesinde ve Küçük Asya'da çok zengin ve çeşitli madenler mevcuttur. Demir, gümüş karışımı parlak kurşun, bakır, manganez, antimon ve zincifre. Şimdiye kadar engellerden dolayı madencilik alanında pek faal olmasa da bu engeller giderilirse madencilikte Türkiye'nin geleceği parlak görünüyor. Politik, hukuksal engelleri aşmak biraz diğerlerine göre kolay sayılır. Asıl zor olan odun, kömür ve yol ihtiyacının giderilmesidir. Bazı maden ocakları olsa da madenlerin işlenmesi epey bir süre vakit alacak gibi görünüyor. Bizim için önem taşıyan kabin (kulübe) endüstrisi için gerekli olan krom demiri az da olsa küçük parçalar halinde, Kuzey Batı Küçük Asya'da, gündüz açık maden ocağında az da olsa elde ediliyor. Kuzey Batı da gene lületaşı ve bor madeni mevcuttur. Özellikle zımpara İzmir'in güneyinde sahilde bolca var ve o da ilkel yöntemlerle çıkarılıyor. Kullanılabilir kömür madeni Türkiye'de maalesef yalnızca Karadeniz'de Ereğli'de küçük bir maden ocağından çıkarılmaktadır. Mezopotamya'da İran'a yakın bölgede ve Fırat'ın Hit bölgesinde petrol var. Filistin'de de petrol, asfalt ve fosfat madenleri var. Kültür farklılığından, nüfus azlığından dolayı Türkiye modern ve büyük endüstri için uygun değildir. Yakın gelecekte Türkiye'nin endüstrisi, kendi madenlerini işleyip transportunu sağlamakla sınırlandırılmalıdır. Buna karşılık ev endüstrisi olan kadınların el dokuma hahıların hem kalitesinin geliştirilmesi hem de sayısının artırılması desteklenmeyi hak ediyor. Diğer taraftan fabrika ürünlerine karşı el işi ürünler Türkiye'ye ihracatımızı olumsuz yönde etkilese de desteklenmelidir.

Ürün üretiminin artırılmasıyla tabii ki ithalat ve para transferi de artacak. Tam da bu konuda dikkatli olunmalı ve sırf kendi çıkarını düşünen Avrupalı tutumunu biraz geri planda tutarak Batı'nın kapitalizm ekonomisine ve kredi sistemine henüz alışık olmayan yerli halkı, özellikle de Türkleri aşırı sömürerek ekonomilerini batırmamalıdır. Böyle olursa sonuçta üretim de olumsuz etkilenecektir. Bu endişe hızlı yol ve demir yolu yapımı için de geçerlidir, yollar yapılırsa Avrupalı tüccarlar en ücra köşelere kadar yayılıp sömürecekler. Aslında kara ulaşımının altyapısı ekonomik kalkınma için elzemdir, özellikle de geniş platolarda ve Dicle Bölgesi'nde de dağlar, çöller ve ovalar taşımacılığı zorlaştırdığı için nehir taşımacılığı bu bölgede gereklidir. Daha önce de belirttiğim gibi buradaki halkı da göz önünde tutarak hareket etmek gerekir, bir taraftan üretimi ve ithali artırmak gerekir, diğer taraftan da henüz ekonomiye yabancı ve alışık olmayan, ücra bölgelerde yaşayan yerli halk çok çabuk bu (kapitalist) döngünün içine çekilmemelidir.

Ama Türkiye'nin yabancı ülke ve şehirlerarası ulaşımı da deniz ulaşımına doğru yönelmiştir. Bunun için gemi taşımacılığı geliştirmeye elverişlidir, bu işletme hemen

hemen bütünüyle yabancıların elindedir. Gemi işletmeciliği, özellikle Türkiye vatandaşı Yunanlıların da yardımıyla çok daha fazla geliştirilebilir. Bu alanda da çok modern yeni limanlar yapılabilir.

Yukarıda da anlattığımız gibi birinci planda Türkiye tarımsal alanda ikinci planda ise yeraltı madenlerinin hammaddesi zenginliği alanında ekonomik açıdan çok parlak bir geleceğe sahiptir ve bize ekonomimiz için çok acil gerekli olan birçok hammaddeyi ihraç edebilir. Ör. Pamuk, yağ, petrol gibi. Fakat buradaki madenlerin çıkarılması ancak zamanla buradaki halkın kültürel ve ekonomik durumunun geliştirilmesi için yoğun bir çaba ile mümkün olur, umarım madenlerin çıkarılması Almanların yönetimi ve yol göstermesiyle yapılır.

Türkiye, birçok göçmenin yerleşebileceği, ekonomi için yeni keşfedilmiş bir ülke değildir. Bunun olması için gerekli olan sulama tesisatları yok, meskûn olmayan verimli toprakları yeterince yok ve de kuzeyden gelecek çiftçiler Türkiye'deki iklime ve şark kültürü atmosferine alışamayacaktır. Ayrıca burası, dışarıdan gelen birçok yabancı firmaya hiç zahmet vermeden aşırı şekilde ekonomik gelişme ve her türlü zenginlik imkânı sağlayan Eldorado da değil. Böyle bir düşünce oluşmaması kendi yararımıza olacaktır, kesinlikle uyarıyoruz! Tam tersine (Türkiye) çok çok eski bir ülke ve içinde çok gelişmiş fakat Avrupa'dan farklılık gösteren bir kültüre ve kendine özgü ekonomik düzene sahip bir ülkedir. Bunun için halkın çoğunluğunu oluşturan Müslümanlar, özellikle de Türkler Avrupa'nın ekonomik tarzına, bizim stresli ve yoğun (ekonomik hayatımıza) büyük oranda yabancı kalmış ve anlayamamışlardır. Güney Denizi Adalıları'na (Südsee Insulaner) yapıldığı gibi yapıp, bu şark kültürünü yok etmek mümkün değil, yok etmeye hakkımız da yok. Fakat, onları ihtiyatlı bir gelişme ve yoğun üretim ve belirli bir ölçüde Avrupa ekonomisi formlarına uyum sağlayacak şekilde eğitebiliriz. Bu, halkın eğitimine yapılacak uygun bir reformla ve itina ile hazırlanmış ekonomik kurullarla mümkün olabilir. Fakat bu büyük işte ancak kendine has şark kültürüne alışabilecek kişiler çalışabilir ve bugünden yarına yapılabilecek bir iş değildir.

7. Türk Alman Demir Ve Deniz Yolları Politikası²¹

(Yazan: Dr. Rer. Pol. Carl Anton Schaefer, Berlin)

Dr. rer. Pol. Carl Anton Schäfer (1890-1974): Freiburg'ta hukuk ve siyaset bilimi öğrenimi gören Schäfer 1913'te Osmanlı Bankası üzerine doktora yaparak dr. rer. pol. Ünvanı aldı. 1913-1915 yıllarında Berlin'de Deutschen Petroleum-AG'de çalıştı. I. Dünya Savaşı'na önce asker olarak katıldı, 1915'te Türk-Alman İş Merkezi Berlin-Konstantinopolis'in başına getirildi, 1917'ye kadar bu görevde bulundu. Daha sonra değişik bankalarda kuruculuk veya üst düzey yöneticiliğinde bulundu.²²

Tercüme (özet):

Büyük Türk devlet adamı Fuat Paşa 1869'da Abdülaziz'e yazdığı vasiyetnamesinde "Avrupa milletlerinin seviyesinde demiryollarına sahip olduğumuz andan itibaren, Hünkârım dünyanın birinci imparatorluğunun en zirvesinde olacaktır." demiştir. Daha önceden de fark edildiği ve günümüzde de aşikâr olduğu gibi demiryolları Türkiye'nin güçlenmesi için, sırf stratejik sebeplerden dolayı birinci derecede zorunluluk haline gelmiştir. Türkiye'de henüz trafik işaretleri yok. Henüz Kuzey Anadolu'da, Doğu Anadolu'da ve hemen hemen bütün Mezopotamya bölgesinde demiryolu yok. Buralardaki ulaşım araçları henüz at, deve ve katırdır, ancak (Bati, Güney Küçük Asya ve Suriye'de)

²¹ Daha geniş bilgi için bkz. Ortaylı 1981, 73-101; Kuran-Burçoğlu 2003, 179 vd.

²² <https://www.munzinger.de/search/portrait/Carl+Anton+Schaefer>. Erişim: 15/06/2018.

demiryolu çalışmaları biraz ilerleme kaydetti. Bölgedeki parça demiryollarına mal getirenler imkânsızlıklar içindeler. Bağdat demiryollarının kısa zamanda bitirileceğinden emin olabiliriz. Alman teknolojisi ve işi gelecekte Türkiye'nin büyümesi için temel şartları Türk Alman ortak çıkarlarının temelini oluşturdu.

Daha önceden de Türkiye'nin Asya Bölgesinde Almanlardan önce bir demiryolu planı düşünüldü. Bu, büyük ölçüde, Türk ekonomisinin güçlenmesine hiç faydası olmayan İngiliz politikasının etkisindeydi ve özellikle de İngilizlerin Fırat Demiryolları planı kabul görmedi. Yalnızca, İstanbul'u taşraya, Asya'ya bağlayan demiryolu politikası üreten yabancı ülkelerin, sistematik demiryolu planlarının Türk hükümeti tarafından kabul görmesi mümkündü. Bu ülke de Almanya oldu. Bu Türk Alman Demiryolları politikasının ilk şartı ise Almanya'nın demiryolu ile İstanbul'a bağlanmasıdır. Neden Almanların kabul gördüğünün nedenini ise 4 Ekim 1888 yılında İzmit-Eskişehir-Ankara hattının yapımı için Alman Bankasına imtiyaz verilmiş olması ve aynı yıl 12 Ağustos 1888'de Viyana'dan İstanbul'a ilk Balkan hattı kullanılmaya başlanmasıdır. İlk imtiyazla bağlantılı olarak 1889'da Anadolu Demiryolları Kurumu kurulmuş ve 1873'ten beri hizmette olan Haydarpaşa İzmit hattını satın almıştı. Bu kurum daha sonra Haydarpaşa-Eskişehir-Ankara ve 1892-96 arası bitirilen Konya hattını da yapmıştır. Diğer Konya-Bağdat ve Basra Demiryollarının yapımı için Bağdat Demiryolları Kurumu kurulmuş ve Anadolu hattının tersine devletten çok fazla sübvansiyon almıştır.

Bağdat Demiryolları Kurumunun kurulmasından sonra demiryolları yapımı Konya'dan itibaren çok sağlam bir şekilde devam etmiştir. Fakat bir yandan Toros Dağları ve Amanos Dağları, diğer taraftan da sert İngiliz direnciyle (protesto veya engelleme) yavaşlatılmıştır. Alman diplomasisi 1914'te savaşın başlamasından kısa bir süre önce İngiliz engellemesini durdurmuş ve Basra'ya kadar hattın İngiliz kapitali olmadan yapılmasına müsaade almıştır. Bundan başka savaş esnasında 16 haziran 1915'te Amanos Dağları'nda bahçe tünelinin açılması ve Şubat 1916'dan itibaren küçük bir hat döşenmesi başarılmıştır. Şu anda yapılacak olanlar Toroslardan Dorak-Karapınar (42 km) ve düzlük zeminde de Resulayn-Musul- Samara (591 km) yapılacak kalmıştır. Fakat Bağdat-Samara hattı (120 km) daha önceden 1914'te yapılmıştı.

Şimdi Türkiye'nin yapacağı iş, Bağdat hattının Basra'ya kadar tamamlanması, daha sonra da bu hattın çevresine döşeyeceği küçük hatlarla bütün bölgeyi donatması olmalıdır. Almanya'nın ileride yapılacak Kuzey ve Doğu Anadolu demiryolu hatlarına parasal katılım sağlayıp sağlayamayacağı savaşın sonuçlarına bağlıdır.

Anadolu ve Bağdat hattının iç ulaşımı sağladığı gibi 1889'da yapılmış olan Alman-Levante hattı da Türkiye ile ulaşımı geliştirmeli ve gemi taşımacılığına önem vermelidir. Çünkü Levante hattının ucuz olmasından dolayı Hamburg'tan Türkiye'ye ticaret artmıştır. Bu hat kuzeyde İstanbul-Haydarpaşa-İzmir-Samsun-Trabzon hattından güneyde Yafa-Hayfa- Beyrut-Trablus-İskenderun ve Mersin hattından oluşur. Bu hatlarla düzenli olarak Türkiye'ye şeker, hırdavat, makineler, pamuklu ürünler, cam ürünler götürülmekte; oradan da tomurcuk, valon, ham tütün, kuru üzüm, pirit taşı, hurma ve incir getirmektedir.

Türk Alman Demir ve Deniz Taşımacılığını önemli görevler beklemektedir. Şimdiye kadar yapılanlar ve sağlanan başarı göstermiştir ki bu alanda Alman sermayesi ve Alman girişimciliği kendini güçlenerek genişletebilir.

8. Türk İmparatorluğunun Güney Bölgesinden

(Yazan: Prof. Dr. Eugen Mittwoch, s. 22)

Prof. Dr. Eugen Mittwoch (1876-1942): Şarkiyatçı olan Mittwoch, Berlin Üniversitesinde 1894'te başladığı Şark Dilleri ve Klasik Diller Bölümünü 1899 yılında bir

Arabist çalışma ile (- Ajjâm 'Arap - quomodo Litteris tradita sunt Proelia Arabum paganorum) bitirmiştir. 1905 yılında Sami Dilleri Filoloji profesörü olarak Berlin Üniversitesinin Şark Dilleri Bölümünde Eski Etiyopya ve Amharca dersleri vermiştir. 1917'de ordinaryüslük payesi kazanmıştır. Aynı zamanda Dışişleri Bakanlığının Haber Dairesi Müdürlüğü görevini 1935 yılına kadar yürütmüştür.²³

Tercüme (özet):

Yemen, geniş topraklara sahip Osmanlı Sultanının tahtının en zarif, en uzak ve en güney pırlantası olarak nitelendirebilir. 13. enlemde bulunan ve geçit vermez dağları olan ülke çetin savaşımlardan sonra bir Türk alayına teslim oldu. Yemen'in başkenti Sana'dır ve bir valisi vardır. Türk İmparatorluğunun en güney pazarını oluşturur. Yemen Arap yarımadasının Güneybatısını oluşturan ve Romalıların "Arabia felix" dedikleri yerdir. Yemen sağ taraf yani sağdaki ülke demek. Orient'te sağ taraf mutlu taraf olarak algılanır. Gerçekten de yumn "şans" demektir. Latincesi 'mutlu Arabistan' demektir. Daha sonra bu tabiri tropik iklim bölgesi ve gür bitki alanının olması anlamında kullanılmıştır. Burada çok fazla tütüsü, mür ve Arabistan'ın diğer güzel kokulu nebetları yetişmektedir.

Bu bölge, diğer Arap Yarımadasından coğrafi ve kültürel alanda farklılık gösterir. Ör. İslam'ın beşiği olan Hicaz'dan coğrafi alanda da farklılık gösterir. İslam'ın kabulünden sonra daha da kendini göstermeye devam etmiştir. Sana'nın kuzeyinde dağlık ve önemli ticaret bölgesinde Minalılar yaşar. Burada Hindistan ve Abbasilerle, kuzeyde Suriye'yle ticaret yapan Sabalılar yaşar. Bu halka, İncil'deki ve daha sonra Müslüman Arap edebiyatında biraz daha geliştirilip süslenerek anlatılan, Saba Kraliçesinin Süleyman'ı ziyareti hikâyesinde de rastlıyoruz. M.S II. yüzyılda Sabalılar Yunan Homerler tarafından baskı altına alınmıştır. Bu baskı, Habeş Kralı Ahum'un burayı Abbasilerden almasına kadar 300 yıl devam etmiştir. Daha sonra burası Farsların eline geçiyor. Daha sonra 629'da tekrar Müslümanların eline geçiyor.

Kızıl Deniz'deki Hodeyda Yemen'in en önemli liman kentidir. Mokka buranın en önemli liman şehridir ve kahve ticareti çok yoğun olup kahvenin en kalitelisi de buradadır. Bu değerli kahve Avrupa'ya hiç gelmedi ve günümüzde önemini de kaybetmiştir. Sultan Hasan'ın oymalı el işçiliği ile süslenmiş sarayı da buradadır. Arap, Yahudi ve Türk mahalleleri vardır.

9. Osmanlı Şiiri

(Yazan: Prof. Dr. Martin Hartmann, s. 24)

Prof. Dr. Martin Hartmann (1851-1918): Önce Leipzig'te teoloji eğitimi görür. Daha sonra Doğu Dilleri Bölümünü bitirir. 1875'te doktorasını verdikten sonra 1876-1887'ye kadar Edirne, İstanbul ve Beyrut'ta tercüman olarak diplomatik görevlerde bulunur. Arabist olan Hartmann'ın İslam ve İslam dünyası üzerine birçok eseri vardır.²⁴

Tercüme (özet):

Genç Türk İmparatorluğunun başına Osman geçtiği zaman Küçük Asya'nın ortak eğitim dili Türkçe idi. Bu dönemin en önemli ismi değeri pek de anlaşılmamış, çok fazla tanınmayan, Anadolu'nun gerçek bir Türkü olup, gazelleri bir divan kitabıyla günümüze ulaşmış olan Yunus Emre'dir. Dili, büyük ölçüde saf Türkçedir. Dili daha sade ve onun çağdaşı olan, Peygamberin hayatını anlatan ve bu efsanevi eseri her 12. Rebi'ül-Evvel'de İstanbul camilerinde okunan Süleyman Çelebi de onun çağdaşıdır. Maalesef Osmanlılar,

²³ Daha geniş bilgi için bkz. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz63769.html>. Erişim: 15/06/2018.

²⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Cengiz 2011, 1403 vd.

bizdeki 17. yüzyıldaki Fransızlaşma özentisine benzer bir şekilde, Küçük Asya'nın Osmanlı öncesi Türk felsefe ve edebiyatını terk ederek Fars edebiyatçılarına bağımlı hale gelmişlerdir. Fars kültürünün etkisiyle şiir sanatı değil de söz sanatı yapan sayısız şair sayabiliriz. Bunların içinde bir tek şairin orijinal düşünceleri ve derinliği vardır. Fuzuli Hille (Babil) de doğmuş ve Bağdat'ta yaşamıştır. Memleketinden dışarıya gitmemiştir. Dili esasında Osmanlıca değil, Azericedir. Ama Osmanlılar tarafından çok sevilmiştir. Bu alandaki diğer şairler Bakî ve Nedim'dir. Bu durum 1859'da İbrahim Şinasi'nin Paris'e gidip öğrenim yapması ve Fransız edebi eserlerinin tercümesinden oluşan bir eser yayınlamasına kadar devam etmiştir. Daha önce 1859'dan önce de Türkler Avrupa'da öğrenim gördüğü halde, ilk eser veren Şinasi olmuştur. Şinasi'nin eserleri eski geleneğe geri dönme (Türkçe yazma) olarak büyük ilgi görmüş ve kendisini diğer yazarlar takip etmiştir. Bu edebi eserin yayımlanmasının tarihine baktığımızda başka bir olayla bağlantısı olduğunu görürüz. Üç yıl önce Kırım Savaşı 30 Mart 1865'te Paris'te diploması yoluyla sona erdirilmişti. Bunun sonucu olarak Türkler Fransa'ya yönelmişlerdi. Bu yöneliş maalesef tek taraflı idi. Osmanlılar hep Paris'e gidiyor yalnızca Fransızca öğreniyor (genelde bozuk şekilde), bütün Avrupa'yı da Fransa'dan ibaret sanıyorlardı. Yalnızca çok nadir olarak Namık Kemal'in dramı "Vatan yahut Silistre"sinden başka milli konularla ilgilenen yoktu. En gayretlisi ve çok yönlüsü Abdülhak Hamid, Fransız fikirlerini modern Türkiye'ye taşımıştır. Kendisi hem Fransızca hem İngilizce bildiği için her iki ülkeden de çok fazla değişik motifler almıştır. Onun dışında Üstad Ekrem ve Tevfik Fikret'in 1897'de yayımladığı küçük şiir kitapçığı Şinasi'nin eserlerinden daha derin etki bırakmıştır. Bu, milliyetçilik fikirlerinin sözle de anlatılmaya başlandığı dönemdir. Mehmet Emin'in Yunan savaşı muzafferlerine, onların duygu dünyasından ve onların diliyle "Türkçe şiirler" yazarak şükran şiirleri şeklinde yayımladığı kitabı müthiş bir girişimdir. Bundan sonra Mehmet Emin sürekli olarak kısa şiirlerden oluşan çok fazla şiir kitabı yayımlamıştır. Mehmet Emin üzerinde en fazla tesiri olan kişi kendisinden daha genç olan Ziya Gökalp'tir. Onun, herkesin dilinde olan ve Pantürkizm ideolojisini yaymada çok etkili olan "Turan" şiiridir. Kendisi aynı zamanda mükemmel bir sosyologdur. Onun etkisiyle Mehmet Emin'in yazdığı ve Enver Paşa'nın hemen binlerce nüsha askere ve okullara dağıttığı "Türk Uyan" adlı epik özellikteki şiiri ünlüdür.

Son zamanlarda çok ilgi toplayan milli bir tiyatro oyunu olan, basit bir motifle anlatılan fakat hayranlık toplayan, Kafkas Türklerinin milli kahramanlık ve anavatan için kendini feda eden iki genç kadını anlatan Aka Gündüz'ün "Muhterem Katil" adlı oyunundan da bahsetmeden geçmeyelim. Genç şairlerden İbrahim Alaaddin'i de sayabiliriz. Harikulade bir çevrede büyük bir ordu kitesinin hareketini görkemli bir şekilde tasvir eden "Gece Marşı" adlı eseri de vardır. Liliencron şiirlerini andırmaktadır.

Şimdi, Osmanlı şiiri Fars tutsaklığından hem şeklen hem de fikir olarak artık tamamen kurtulmuştur. Fakat Türk dehası, ancak orta tabakanın yani taşrada yaşayan (köy, kasaba) Türklerin tekrar canlanmasıyla tam etkisini gösterebilecektir. Bu gelişmeyi şu andaki eğilimlere bakarak kesinlikle öngörmek mümkündür.

10. Türk Dokuma Sanatı

(Yazan: Prof. Dr. Graul, Leipzig, s. 25)

Prof. Dr. Graul (1862-1944): Leipzig'de Sanat ve Kültür tarihi öğrenimi gördü. 1888'de Zürih'te doktorasını yapmıştır. Zanaat ve uygulamalı tasarımcılık alanında çeşitli galerilerde görev yapmış ve sanat dergilerinde redaktörlük faaliyetlerinde bulunmuştur.

1896-1929 yılları arasında da Leipzig uygulamalı sanatlar (zanaat) müzesinin müdürlüğü görevinde bulunmuştur.²⁵

Tercüme (özet):

İstanbul pazarlarında ve dünya halı fuarlarında sergilenen halılar, çok ince emek sarf edilen yün, pamuk, ipek vs. ile dokunan halılar, Türk yeteneğinin birer ürünüdür. Özellikle ipek dokumaların, el işleri çok zariftir ve ticari alanda ihracatı yapılmaktadır. Gelişmiş bir kültürün sanatı da ihtişamlı olur. Her ne kadar tarihçiler Türklerin ve Moğolların devamlı fetih yapıp bütün dünyayı titretmek misyonu olduğu, sanat eserlerini yok eden kültür düşmanı oldukları, en fazla Fars ve Orient kültürü arasında bir taşıyıcı oldukları görüşünde olsalar da bu doğru değildir. Bu peşin hükümlü ve haksız bir düşüncedir. Türkler Selçuklu döneminde İslam kültürünü kabul ettikten sonra yalnızca çok güzel camiler, saraylar, medreseler, hanlar yapmamış, kendilerine özgü sanat da geliştirmişlerdir. Türkler Küçük Asya’da, Balkanlar’da ve Adalar’da dokuma sanatlarını ispat ettikleri dokuma tarzları ile İslami, Fars, Mısır ve diğer bölgelerin sanatından farklılık göstermektedirler. Son 20 yıldır yapılan ve gittikçe daha çok Alman araştırmacıların da katıldığı sanat tarihi araştırmaları Türklerin sanatsız bir toplum olduğu ve Farslara ve Bizanslılara bağımlı olduğu batıl inancını ortadan kaldırmıştır. Seramik işlerinin ve süslemelerinin de İran süslemelerinin taklidi olduğu 14. yüzyılda Fransızların uydurmasıdır. Kütahya, İzmit, Bursa, Ankara’dan Suriye Şam’a kadar uzanan toprak ve seramikle uğraşan atölyelerde kendilerine özgü, kendi kültürlerine ait süs ve motifler kullanmışlardır. Özellikle 16. yüzyılda hem Batı’da hem Türkiye’de seramik sanatı Rönesansı yaşamış, teknik olarak mükemmel zengin renk cümbüşlü tabak, çanak, vazo cam eşyanın yanında çok güzel tarihi eserler (binalar) da inşa etmişlerdir.

Aynı şey metal işçiliği için de geçerlidir. Savaşçı bir toplumda silah önemlidir. Çok süslü tabanca ve başlıklar (kask) vb. sanat eserleri gümüş ve diğer madenlerden yapılmıştır. Ahşap oymacılığı ve fildişi sanatı da var. Şahane el işçiliği kapılar ve ev gereçleri (bazen altın işlemeli), dolaplar, raflar duvara oyulmuş dolaplar, tahta panolar vb. birçok ev eşyaları birer sanat eseridir. Hatta bu sanat eserleri Venediklileri çok etkilemiş ve İtalyan sanatı (seramik, kumaş ve metal) sanatında Türk sanatından esinlenmiştir. Türklerin deri sanatı da çok gelişmiştir. Minyatür sanatında ve kaligrafide de paha biçilmez önemli eserler ortaya koymuşlardır.

Bütün sanat alanında verdikleri şahane eserlerinin yanında mimari alanında da şaheserlerini başka bölümde anlatacağız. İpek halı dokumasında da İran’dan geri kalan yanı yoktur ve Anadolu halılarının ve dokumalarının görkemi Paris ve Münih’teki sergilerde büyük hayranlık uyandırmıştır. 16. ve 17. yüzyılda Alman, İtalyan ve Hollandalı ressamın da Anadolu halılarının böyle canlı, açık renklerini tercih etmeleri Meryem Ana tahtını bunlarla süslemeleri, zengin, soylu ailelerin de masalarını bu süslemelerle süslemeleri de bunun bir ispatıdır. Fakat bunların Farsi olduğu sanılıyordu. Hristiyanlık’ın korkulu rüyası “barbar” Türklerin sanatı olduğu bilinmiyordu. Şu bir gerçek ki Küçük Asya’da 16. ve 17. yüzyıllarda, hiçbir Müslüman ülkesinde üretilmemiş, sanat eseri, zarif, güzel halılar ve dokuma ürünleri üretilmiştir.

²⁵ www.digiporta.net.

11. Türk Eğitim Sistemi²⁶

(Yazan: Prof. Dr. Franz Schmidt, s. 26)

Prof. Dr. Franz Schmidt (1874-1963)²⁷ Henüz 16 yaşında yardımcı öğretmenliğe başlamış, 19 yaşında öğretmenlik seminerlerini tamamlamıştır. 1895-99 yılları arasında Berlin ve Leipzig’de pedagoji öğretimi görmüştür. 1900 yılında Bükreş’te Alman Realschule (Ortaokul)’ye müdür olarak atanmış ve Almancanın yurt dışında örgütlenmesi faaliyetlerine bu göreviyle beraber başlamıştır. Bu kapsamda Bükreş Halkeğitim derneği kurmuştur. Sömestri tatillerinde de Yunanistan, Bulgaristan, Rusya, Kudür ve Kahire’ye seyahatlerde bulunarak buralarda Alman okullarının ön çalışmalarını başlatmıştır. 1906 yılında Dış İşleri Bakanlığına Schulfereferent olarak atanır. Bu görevde çok aktif çalışır.

I. Dünya Savaşının başlamasıyla yurt dışı bağlantıları sona ermesiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu tarafından eğitim işleri danışmanı (devlet bakanı) olarak istanbula davet edilir. 1915-18 yılları arasında Osmanlı devletinde okul ve eğitim reformları gerçekleştirir. 1919-39 yılları arasında değişik pozisyonlarda idarecilik görevlerinde bulunmuştur.²⁸

Tercüme (özet):

Kısa süreden beri eğitim sisteminin devletin genel verimliliğini artırmada en güçlü araçlardan biri olduğu yeni yeni anlaşılmaya başlandı. Tanzimat’tan beri okula gitme sevgisi halk arasında yayıldı. Halk eğitimi de çok önemli. Bu konunun yetkili devlet görevlileri Enver Paşa, Talat Paşa, Şükrü Bey, Savaş Bakanı, İç İşleri Bakanı ve özellikle de Eğitim Bakanımıdır. Kendisi de öğretmen kökenli olan Bakan halkın eğitiminin devletin görevi olduğu bilinciyle eğitimi her yere yaymak için çok büyük çaba sarf ediyor. Birçok model okullar açmış olan ve aynı ruhla çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti de eğitim seferberliği bilinciyle çaba gösteriyor. Gene aynı ruhla çalışan il ve ilçe yönetimleri de birçok okullar açıyor hatta özel okullar açıyor. Örneğin Enver Paşa’nın babası Ahmet Paşa 150 yetim öğrenciye eğitim veren okul açmıştır.

Her şeyden önce söylenebilir ki yeni okul ruhu çok ilgi gördü. Ayrıca halk eğitimi kaçınılmazdır ve ülkenin kalkınmasına hem kültürel hem de ekonomik alanda çeşitli sektörlerde büyük katkı sağlayacaktır. Bu hem Türklerin hem de dostlarının yararına olacaktır. Resmi okullarda halk eğitimi dersleri de verilmektedir. 1869’dan beri resmi Halk Eğitim Merkezleri mevcuttur. Zorunlu eğitim altı yıldır ve Almanya’daki ile aynı dersler verilmektedir. Fakat eğitim programları ve okul kuralları bizimkinden daha iyidir. Çeşitli seminerler düzenlenerek, okul sistemini kontrol edecek çok sayıda öğretmen mesleğe uygun halde yetiştirilmiş ve ayrıca taşra ve bölge müfettişleri de yetiştirilmiştir. Okulların yaygınlaştırılması ile ilgili Bakanlık bir istatistik yayımlamıştır. Buna göre 12.848 ilkokul vardır. Bunların 4194’ü sivil, 6692’ si dini (İslami) 1962 gayrimüslim özel okullardır. Öğrenci sayısı ise yukarıdaki sıraya göre 582.668, 242.069, 187.855 ve 152.744’tür. Öğretmen sayısı 19212, 7262,7389 ve 4563’tür. Müslüman dini okulların büyük bölümünü Kur’an okulları oluşturur. Gayri Müslim okullar küçük istisnalar dışında Almanlara, Amerikalılara, Yunanlılara ve Ermenilere aittir. Resmi okulların sayısı oldukça yetersizdir. Savaştan sonra bu okulların çoğaltılması gerekir. Daha çok ilkokul ve öğretmen yetiştirilmesi gerekir. Şu anda bütün İmparatorluk sınırları içinde erkek öğretmen yetiştiren 32, kadın öğretmen yetiştiren 8 seminer vardır.

²⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Kuran-Burçoğlu 2003.

²⁷ Almanya’da hükümet danışmanı ve aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu’nun Talim Terbiye (Milli Eğitim) danışmanı.

²⁸ Ergün 1990, 198 (dipnot).

Savaşın ortasında açılan İstanbul Üniversitesi çok önemlidir. Malum olduğu gibi geçen güz ayında 18 Alman ilim adamı felsefe (sosyal bilimler) ve hukuk bölümlerine çağrılmıştır. Öğrenciler Almanca veya Fransızca bilmediği için Türkçe ders vermeye çalışıyorlar. Öğrenci sayısı henüz çok az. Kızlar için de bir bölüm açılmıştır. Eski Eserler müzesine bağlı sanat tarihi bölümü açılmıştır. Bu bölümün de kadınlara ait bölümü açılmıştır.

12. Türk kadından, Türk Aile Hayatı Hakkında (Yazan: Bir Türk Kadını)

Homojen yapıda ve birbirine benzer hayat tarzı geliştirmiş bir ülkenin aile hayatını kısa ve öz tasvir etmek mümkündür. Ör. Kuzeyde yaşayan bir Alman ailesi güneyde yaşayan Alman ailesinden pek farklı değildir. İstanbul'da yaşayan bir Alman ailesi de tıpkı anavatanındakiler gibi yaşar. Fakat çeşitli ırkların kendine özgü gelenek ve göreneklerinin olduğu Türkiye'de durum farklıdır.

Hayata bakış açısı, fikirlerin değişip gelişmesiyle yenilikler getiriyor. Bu da tabii ki sosyal hayata da yansıyor. Türk kadını kanunlara ve uymak zorunda olduğu kurallara bakarak yargılamamak gerekir. Kadınların bugünkü hayat tarzında, yüzyılların gelenekleri ve modern hayat şartlarının getirdiği farklılıklar mevcuttur.

Bu farkı, kadınların toplumda oynamaya başladığı role bakarak daha çok görebiliriz. Bu rolü kadın kocasının, kızlar babalarının veya aile büyüklerinin izniyle üstlenirler. Günümüzde yalnızca İstanbul'da değil, İmparatorluğu diğer büyük şehirlerinde de kadınlar salonda, yalnızca akrabalarıyla değil arkadaşlarıyla ve erkeklerle beraber oturup politika, sanat ve edebiyat üzerine tartışabilmektedirler.

1908 devriminden beri birçok kadın dernekleri kurulmuştur. Bunlardan en önemlisi yetenekli yazar Halide Edip'in "Tealii Nisvan Cemiyeti"dir. Bu cemiyetin amacı milli değerlerini ve geleneklerini koruyarak kadının ilim seviyesini yükseltmektir. Bir diğer amacı da kadınların haklarını korumaktır. Başkanı da Nuriye Ulviye Hanım'dır. Programı ise peçenin kaldırılması, kadınların sosyal hayata katılımı, fakir kızlara iş sahalarının açılması, eski Türk el sanatlarının tekrar canlandırılması, özel okullar açılması, dergiler yayımlanması, kadınların kültür seviyesini yükseltmek için çeşitli sunum, tartışma programları ve konferanslar düzenlenmesidir.

Diğer bir kadın kuruluşu da "Kızılay kadınlar Kolu"dur. Askerlere çok büyük hizmet vermiş hâlâ da vermektedir. Diğer bir kadın derneği de "Milli Üretimi Geliştirme Derneği"dir. Bu dernek el sanatları ve endüstri alanında çok başarı gösterebilir. Ürettikleri ürünler Berlin Hazine Müdürlüğü salonundaki sergide büyük beğeni toplamıştır.

Edebiyat alanında da kadın hareketi çok büyük mesafe kaydetmiştir.

Harem gizemli kelimedir. Gerçi Türkiye'de tek tük de olsa Hareme rastlanmaktadır. Fakat eskiden olduğu gibi köleli ve kızlar ağası olan şekilde değil. Çünkü bu, modern kuşağın yapamayacağı lüks bir hayattır. Bugünkü haremler evlerdeki kadınların yaşadığı bölümlerdir. Türk aile hayatı dairelere alışmadı. Türk evi müstakil bir evdir ve harem bölümünde evin kadını, çocuklar ve hizmetçiler, genellikle evin gerçek sahipleri, kayınvalide ve kayınbaba yaşar. Asil ailelerde özellikle bir oğlan veya kızın genellikle en küçük çocuğun anne baba evinde evlendirilmesi eski bir gelenektir. Damat, gelinin evine alınır (iç güveyi) ve kız haremde anne babasıyla yaşamaya devam eder. Eğer çocuk olursa kadının yapacağı tek iş çocuğu doğurmaktır. Çocuk doğar doğmaz kendi annesi babası veya kocasının annesi babası tarafından alınarak büyütülür. Hemen hemen hiçbir zaman kadın kendi çocuğunu büyütmemiştir. Asilzade evlerde her zaman çocuklar için iki mürebbiye çalıştırılır. Bunlar en güvenilir kölelerden seçilir. Büyükanne çocuğun sorumlu kişisi olur.

Böyle durumda tabii ki çocuğun eğitilmesinden çok şımartılması kaçınılmazdır. Anne bütün gün çocuğun yanına gülümseyerek girer çıkar ama yalnızca bir misafir gibi. Herhangi bir sorun büyükanneye söylenir, çünkü Türklerde anne babanın önemi yaradılışlarında saklıdır ve eğitimlerinde önemli yer tutar.

Bu boş hayat tarzı her ne kadar çekici ve rahat görünse de Türk kadınının ruhunu ve gönlünü artık sarmıyordu. Bu hayat tarzından sıkılmaya, acı duymaya daha sonra da buna karşı mücadele etmeye başlamıştır. Bu o kadar kolay değildi. Evde herkese ve her şeye karşı savaş vermek sabır gerektiriyordu. Türk kadınının taktik kullanması gerekiyordu. İlk savaşı kazanmıştı, kocasının desteğini kazanmıştı. Eski kuşağa da anlayış göstermek gerekiyordu. Duygulara ve geleneklere saygı duymak gerekiyordu. Ama esas düşman (kocalar) dosta evrilmiş ve aynı safa katılmıştı.

13. Türk Tarımı

(Yazan: Hugo Tillmann, s. 31)

Hugo Tillmann (1893-?): Freie Berlin Üniversitesinde öğrenim görmüştür. Yüksek Ziraat Mühendisidir. Özellikle kooperatifçilik alanında çok etkin rol almıştır.

Tercüme (özet):

Türkiye Polonya'dan başlayıp, Yemen'den ve Pontus'a kadar uzanan Uzak Doğu ve Batı arasında aracı rolü üstlenebilecek bir konumdadır. Coğrafi olarak Doğu ile Batı arasında üç kollu bir araçtır. İklimi de buna uygun olarak tropik Yemen'den daha ılıman Pontus'a kadar farklılık gösterir. Tarımı da bu karakteristik özellikleri yansıtır. Çok zengin bitki örtüsünün iklim şartlarına bağlılığı Gizli servis müsteşarı Phlippson'un açıklamalarında da görülüyor. Tarım yapma teknikleri de çok farklılık gösteriyor. Tropik bölgelerde keser, kürek, diğer yerlerde ise bizdeki gibi pulluk kullanıyor. Şark'ın iyi işleyen, uyum halinde çalışan iyi bir tarım sistemi geliştirdiği görülüyor. Eski çağlarda Ön Asya ormanlarla kaplıydı ve buğday ambarıydı, günümüzde ise kültür gerilemesi olduğu görülüyor. Sekiz yabancı denizci, şahane meşeleri, iğne yapraklı çam ormanlarını kesip götürmüş ve ormanı yok edip tepeleri boş bırakmıştır. Yeni orman dikimi de iklim şartları ve zavallı köylülerin kış boyunca yarı aç keçilerinin ağaçları kemirmesinden başarılı olamamıştır. İç bölgelerden göçmenler orman yok eden koyun sürüleriyle bu ormanlık bölgelere akın ettiğinden su kaynakları da yok olmuş ve çeşmeler de kurumuştur. Suriye ve Arap tarımı için Moğol istilasının etkisiyle deniz yolu keşfedilerek Hindistan'a ticaret geliştirilmiştir. Diğer bir transport şekli kervanlardır. Bunun pahalı olması nedeniyle iç bölgelerden çok az ürün dünya pazarlarına sürülebilmektedir. Bunlar afyon, yün, moher, tütün, zambak ağacı ve deri. Bunların ihracı yükseltilebilir. Ama fazla abartmamak gerekir, Alman piyasası Türk buğdayıyla dolacak. Pamuk ve diğer endüstri ürünlerinin ticareti buğdaya göre pek kârlı değil. Genellikle Türklerin çiftçiliği göz ardı edilir. Fakat Türk çiftçisi sempatik, dürüst, asil ve kendine güvenen, haremi olmayan, kanaatkâr, işine özen gösteren, nizamlı ve öğrenmeye ve yeniliklere açık insanlardır. Tarlada kadınlar çok çalışkandır ve erkeklere yardım eder. Nesilden nesile aktarılan iki sulama yöntemi vardır. Ya arklar açılarak sebze veya ağaçların çevresi sulanır, ya da bütün yüzey suyla doldurulur. Gübreleme de doğal yanmış hayvan gübresi ile yapılıyor. Biçme orakla yapıldığı için ot ve taş ürüne karışmıyor.

Türkiye verimli ve tarımı belirli oranda ileri düzeyde olduğu halde verim devamlı düşüş halindedir. Tarımdaki aksaklıkların sebebi ne Türk çiftçisi ne iklim ne de İslam'ın 'ekonomi' düşmanı tevekkülüdür. Bunun sebebi toplumsal hayattır. Fakat bu değiştirilebilir. Bu bize gelecekte güven, Türk vatanperverlere de kültürel gelişme isteği veriyor.

14. Türk Kalbi

(Yazan: Aka Gündüz, s. 32)

Aka Gündüz (1885-1958): Son devir hikaye ve romancısı; şair ve gazeteci. 1920 yılında Alay Dergisini çıkardı. Çocuk Bahçesi ve Genç Kalemler dergilerinde çıkan yazılarıyla dikkati çekti. Sade dil görüşüne bağlı olup Milli Edebiyat akımı içinde yer almıştır. Eserlerinde millet sevgisinin neticesi olarak geniş halk zümreleri ile bunların ızdırapları işlenmiştir. Cümleleri ateşli ve kısadır. Eserleri hayat tecrübesini verir. Yetmiş yakın eseri vardır.²⁹

Tercüme (özet):

Genç, zengin bir adamdı. Onu tanıdığımda cepleri parayla doluydu. Nerede doğduğunu bilmiyorum ama Türklerin memleketi Baykal Gölü'nün arkasındaki dağlardan geldiğini anlatmıştı. "Kardeş, kardeş orada Türk ocağı, Türklerin memleketi var. Orada içimi yakan ve bir gelin gibi göğe yükselen duman tütüyor ve içimi yakıyor. Orayı bir defa görenin içinde ömür boyu sürecektir bir ateş yanar." diyordu. Her zaman büyük bir hayranlık ve özlemle Türk yurdu Türkistan'ı anlatıyordu.

Birbirimizi görmeyeli beş yıl olmuştu. Bir Ramazan günü Bursa'da büyük camiden çıkışta "Gardaş, zavallı gardaş beni artık tanımıyor musun? diyerek birisi sarıldığında bir rüya gibi göz göze geldik. Evet oydu. Gözyaşlarımla onu tepeden tırnağa mavi askeri elbisesini ve omzundaki silahı ile süzdüm. "Bahriye imparatorluk deniz donanmasındayım, Türk subayı olacağım, hadi bize gidelim, altı ay önce annem memlekette gelip beni İstanbul'da buldu, Bursa'da bir konak kiraladık, herkes bize iftara geliyor, hadi bize iftara gidelim." dedi.

Bizi kapıda yaşmaklı, kınalı elinde tesbihiyle yaşlı bir kadın karşıladı. Yemek pişirirken "Sen Türk müsün?" diye sordu, "Evet siz de değil misiniz? deyince "Evet" diyerek başını sallayıp, tesbihine devam etti.

Aradan üç yıl geçti. Arkadaşımın subay olduğunu biliyordum. Ama nerede olduğunu bilmiyordum. Bir gün bir mektup aldım, Milano'dan geliyordu. Arkadaşım subay olduğunu, beş hafta kanlı çarpışmalarda Türk bayrağını dalgalandırdığını fakat şimdi iki yerden yaralı olduğunu, yaralarının derin olduğunu ve beş altı gündür daha fazla yaşamayacağını, Türk yurdu için şehadete ulaşmaktan daha mutlu bir şey olmadığını, bir Türk askeri olarak Bursa'daki annesini unutmamamı söylüyordu. Rüyasında bir at üzerinde bir Türk Paşa'sını gördüğünü ve o Paşa'nın adının Ertuğrul olduğunu ve Türk yurdunun kurtulduğunu müjdelediğini, kendisinin gözü açık gitmediğini, ama annesini bulmamı ve teselli etmemi rica ediyordu.

Mektubu okuduktan hemen sonra Bursa'ya gidip nineyi buldum. Konağın kapısı açık ve koli ve bavullar avluda bekliyordu. Nine telgrafla şehadet haberini almıştı, arkadaşım şehit oldu, oğlum! Ben de gidiyorum oraya, oraya memleketime diye kararlı bakışlarla ufukları, Baykal Gölü'nün arkasını gösteriyordu. Ellerimi avucuna alarak "Burada işim yok, oğlumu orada doğurdum, burada şehit verdim. Memlekette kızımın iki oğlu var, şimdi onları burada şehit verebilmek için eğiteceğim." dedi.

İki saat sonra vapur hareket etti, son anda parmağındaki pahalı firuze yüzüğünü "Allah selamet versin, hatıra olsun" diyerek bana hediye etti. Yüzüğün iç kısmında "Türk olarak kal, siz değil misiniz?" yazıyordu.

²⁹ www.turkedebiyati.org/yazarlar/aka-gunduz. Erişim: 22/06/2018.

15. Hor'da. Irak'tan Bir Hikâye
(Yazan: Edgar Stern, s. 32)

Edgar Stern³⁰

Tercüme (özet):

Beni Moi (kabilesi) binlerce yıldır, Allah dünyayı yarattığından beri Cizreldayık'ta oturuyor. "Dar köprü" anlamına gelen köylerinde, küçük bir nehrin geçiti var. Nehrin akışı daha önceki bir Kabile reisinin sırrı ve Hor üzerinden aktığı için dünyanın en büyük, en güzel yeri diye düşünürler. Palmiye yapraklarından örülerek yapılmış, Cizreldayık palmyelerinin üzerinden süzülen bu büyük ihtişamlı saray, yalnızca Bağdat'ta ve Sultan'ın şehri İstanbul'da vardır. Her ne kadar Allah'a inansalar, düzenli camiye gidip namaz kılsalar da eski Sümer atalarından kanlarına işlemiş olması muhtemel, eskiden kalma içlerinde saklı putperest inançları da vardır. Atalarının uçsuz bucaksız bataklık gölünden ilahi bir varlık olarak çıktığına çok kesin ve çok derinden inanmaktadırlar, kabilelerinin ismi de bu anlamı taşır. Beni moi, suyun çocukları. Şeyh Hüseyin el Cedid ilkel devlet yönetimin biraz düzeltti. Onu da güzel, ceylan boylu, babası bir önceki şeyh olan ve kendisini babasının yerine şeyh yapan Fatma yönetiyordu. Para konusu hariç, bu açgözlü, hatta paragöz şehirli Araplardan da para düşkünü, eskiden çok fakir yaşamış, savaşçı şeyhin her şeyini yönetiyordu.

Allah salak yabancıyı inançlılar kandırsın diye yaratmadı mı? Allah Halik'tir. Ve Şeyh Hüseyin'e Avrupa'daki adadan gelen, çok altını olan, Padişah'ın kendisine karşı cihat kılıcı çektiği, inançsız, imansız köpek bir İngiliz için baskı yapılıyordu. Kerbela'daki arif Molla'nın bütün Müslümanların haklıların yanında yer alıp cihat yapmazsa lanetleneceği sözleri kulağında çınladı. Kendisini padişaha ve halifeye karşı harekete geçirmek üzere yeğeninin getirdiği İngiltere'den gönderilmiş İngiliz ulağı Şeyh selamlığa kapatır, Fatma'yı da Hareme gönderir. Daha önce gelen iki İngiliz zabıt O'Connor ve Atkinson'u palmyelerin altındaki kahveye nargile içmeye gönderir.

Hiç duyulmamış bir şey olur ve Atkinson Fatma'yla göz göze gelir birbirlerinden etkilenirler ve haremde beraber olurlar. Bunu fark eden Şeyh Hüseyin, hizmetçisi ve yeğeni İngiliz'le bu durumu pazarlık konusu ederler, Fatma'yla beraberliğinin karşılığını alıp bu askeri de kendilerini kurtaran subay olarak takdim edip yiyip içerler. Karşılığında Beni Moi kabilesi vergi ödemeyecek, milyonlarca İngiliz askeri de sayısız panzerli gemileriyle, deniz donanımıyla geçerek binlerce top ve tüfeği beraberinde Fırat ve Dicle'ye gelebilecektir. Yapılan anlaşmaya göre Hüseyin Hor köprüsü boyunca İngiliz askerlerine refakat ederek Şattel lay boyunca Türk askerine fark ettirmeden onları arkadan saracaktır. Koyun keserek kutlama yaparlar. Fatma satıldığı için kutlama yemeğine katılmaz. Hüseyin akşam olunca en büyük İngiliz alayının Osmanlı askerlerine fark ettirmeden onların arkasına gelecek şekilde Hor üzerinden geçip konuşlanacağını Atkinson'a şampanya ikram ederek kutlar. Bu, şarap olmayıp limonata sayıldığı için müminlerin içmesinde sakınca yoktur. Bu arada İngiliz askerleri önden bir saldırıya karşı da korunaklı hale gelmiştir. Fatma da Kur'an'da yazılı olduğu gibi kendini satın alana boyun eğer.

Hüseyin Elcedid takip eden günlerde bir ikilem içindeydi. Fatma'nın kendisinden uzaklaştığının farkında bile değildir. Anlaşma gereği kendisinin ve kabilesinin vergiden kurtarılmasının dışında ayrıca ödül olarak verilen bir çuval dolusu, İngiliz kralının resimleriyle süslü sarı altın liraları ve makineli tüfeği alınca çok sevindi. Birden kendisini öbür dünyaya göçtüğünde kıldan ince kılıçtan keskin Sırat Köprüsü korkusu sardı. Köprüyü geçip cennete mi gidecekti yoksa sonsuza kadar lanetlenip cehennemde mi kalacaktı, kim

³⁰ Hakkında bilgi bulunamamıştır.

bilir? Devamlı Kur'an'ın ilk suresini kendi kendine okuyordu. Bism. Elhamdulillahi... Amin.

Genç karısı Fatma hiç konuşmayıp günlük işlerini yapıyordu. Bir gün İngiliz ve Hint askerleri gelip Hor'un kenarına, adamın bir bölümüne Şeyh'in sarayının yanına çadır kurdular. Bu alayın başındaki Atkinson'du ve kimseye fark ettirmeden gülümseyerek Fatma'ya şöyle bir baktı. Hor'un öbür tarafına geçmek için hazırlıklar başladı. Çünkü atlarla ve develerle havan toplarını 40-50 km uzunluğundaki bataklık Hor gölünün çok dar geçidinden karşıya geçirmek hiç kolay değildi. Atkinson öncü ulaklarla meşguken Şeyh de uzun kayığıyla gece gündüz onların emrine amade, ama ikircil duygularla vicdanını rahatlatmaya çalışarak onlara yardım ediyordu. Gece Fatma evi gizlice kimseye fark ettirmeden terk etmiş, ertesi gün telaşeden kimse bunu fark etmemişti.

Doğu ülkelerinde genel gelenek olduğu gibi Türklerin Dicle'deki başkomutanına yabancıların ulaşması mümkün değildi. Fakat bu garip Arap kadını tek başına ve kötü semerlenmiş bir at üstünde çölü geçerek başkomutana ulaşmıştı. Başkomutan ünlü Şeyh Hüseyin el cedidin adını duyunca centilmen gerçek bir Türk'e yakışır şekilde askerlerine sakin olmalarını söyleyerek bu kadını kabul etti. Kadın ona gerekli açıklamaları yaptıktan sonra, kadına kulak verip Allah'ın izniyle, kocasından ve kendisinden başka hiç kimsenin bilmediği bataklıklardan geçerek İngiliz askerlerine ulaştılar. Ay ışığı altında, iki nehir arasındaki bu yer, Babil, Asur ve Ktesiphon'lardan beri, Darius, İskender ve Cengiz Han'dan bu yana böyle bir çarpışma, bağışma görmedi.

Sabaha karşı çarpışmadan kalan İngiliz ve Hint askerleri ellerindeki silahlarıyla teslim oldular. Hüseyin Elcedid bir kayıkla kaçtı mı, çarpışma da mı öldü belli değil. Cesedi bulunamadı. Beni Moi kabilesi köle ve hediye teklif ettiler. Ama Fatma evini bütün yabancıları kapattı. Ertesi gün akşam muzaffer Türkler bataklık gölün karşı tarafına geçtiklerinde Seyh Hüseyin'in palmye yapraklarından yapılmış sarayının alevler içinde yandığını gördüler. Bir görgü tanığının iddiasına göre bir kadın tam kalbinin ortasından hançerlenmiş bir kâfirin cesedinin yanında bütün gün oturmuş.

16. Türk Alman Ticareti³¹

(Yazan: Gerh. Kayser, Berlin, s. 35)

Gerh. Kayser (Berlin): Yabancı ırktan olanların kayıt dairesi ve Schriftdenkmalenschutz (tarihi belgelerin korunması) Bölümünün başkanı(?).

Tercüme (özet):

Ancak otuz yıldan beri Türkiye Almanya ticareti övgüye değer durumdadır. İspanyollar, Fransızlar ve İngilizler Orta Çağ sonlarından beri Ceneviz ve Venediklilerin yerini almış ve ticaret yapmışlar. Almanlar ise 17. yüzyıldaki din savaşlarından dolayı bölünmüş, fakir düşmüş ve lanetlenmişti. Bu da yurt dışındaki ticaret yapan vatandaşlarını koruyup yardım etmesine engel oluyordu.

Türkiye'ye kara ulaşımı güvensiz ve pahalı. Tuna nehrinin her yeri ulaşım elverişli değil. Ucuz deniz yolu da Akdeniz'deki korsanlar nedeniyle tehlikeli. 1825'te Prusyalılar tüccarlarını deniz yollarını kullanmamaları konusunda uyarmıştır. 1761'de Büyük Friedrich zamanında Prusya-Türkiye dostluğu anlaşması çerçevesinde serbest ticaret anlaşması 1765-85'te de tekel şeklinde 1 milyon taler ile kurulan gümrüksüz işbirliği şirketinin sefasını sürmüştür. 1830'da Cezayir'in Fransız güdümüne girmesinden sonra Fransızların Akdeniz'deki korsanları minimuma indirmesinden sonra ticaret tekrar canlanmıştır. 1884'te

³¹ Daha geniş bilgi için bkz. Ortaylı 1981.

İstanbul'a gönderilen Prusya elçisi V. Lecoks'un girişimiyle oradaki bir tüccarın tavsiyeleriyle şark ticareti ve deniz yolları taşımacılığı planlarının yanı sıra Türkiye'de bir banka açılması planları ortaya kondu. Türk İmparatorluğunun başarısızlığı, politik ve ekonomik çöküntüsü bu çabaların başarısını ilk yıllarda kötü yönde etkiledi. Daha sonra Alman İmparatorluğunun 1870/71'de zaferi ve birleşmesinden sonra politik ve ekonomik olarak güçlenmesini müteakip 1880'de kurulan endüstrileşmeyi hedef edinen Ticaret Derneği ve bunu destekleyecek Ticaret Komisyonu kurulmasının ardından Şark'a duyulan ilgi tekrar canlanmıştır. Fakat bu girişim de başarısızlıkla sonuçlandı ve 1889'da bu dernek lağvedildi.

Direkt ve ucuz ticaret eksikliğini, 1884'te Kiel'den başlatılan 1886'da Hamburg'a taşınan "Şark Hattı"(Orientlinie) tarifeli gemi taşımacılığı seferleri gidermiştir. Fakat bu ticari ihtiyaçlara cevap vermiyordu. Çünkü 12 Ağustos 1888'de Viyana-İstanbul tren seferleri başlamış, aynı yılın 4 Ekim'inde de Anadolu demir yolu hattının finansmanı Deutsche Bank tarafından finanse edilmesi günümüze kadar çok ucuz taşıma hizmeti gördüğü halde yetersiz kalmıştır.

Böylece Almanya'nın Türkiye'ye ihtiyacı 1880'de 6,5 milyon, 1888'de 12 milyon, 1912'de 113 milyona çıkmıştır. 1988-1912 yılları arasında 78 milyon artış sağlanmıştır. Yalnızca İngiltere 190 milyonluk marktan 1912'de 297 milyon marka yükselen ihracatıyla Almanya'nın önündedir. Fransa ise daha önce birinci sıradayken şimdi üçüncü sıraya gerilemiştir. Bu ihracatın % 50'si Hamburg limanından yapılmaktadır. Şunu da göz ardı etmeyelim bu ihracat Almanya'nın dış ticaretinin küçük bir parçasını oluşturmaktadır. İthalatının yalnızca % 0,7'sini ihracatının da 1,3'ünü oluşturmaktadır. Bu da yakın gelecekte Türkiye'nin, denizasırlı ülkelerle ve sömürge pazarlarıyla olan ticaretimize bir alternatif olamayacağını göstermektedir.

Yüksek gelişmiş endüstri ülkesi olarak Almanya Türkiye'ye tam ve yarı mamul ürünler şeklinde pamuklu ve yünlü kumaşlar, demir ve demir ürünleri, inşaat malzemeleri, kimyasal ürünler, ilaç sanayi ürünleri, makine ve elektroteknik ürünler, deri ve deri mamulleri, porselen ve cam mamuller, müzik aletleri ve bilimsel enstrümanlar, kâğıt, un ve diğer ürünler ihraç etmiştir.

Türkiye'nin Almanya'ya ihracatının dörtte üçünü ise tarım ürünlerinden oluşan hammaddeler oluşturmakta olup 1913'te 20 milyon markla da tütün ihracatı başta gelmektedir. Kuru üzüm 9,5 milyon, çok güzel bronzlaşma ürünü olan knopper, fındık, afyon, incir, pamuk, deri 2-3 milyon mark değerinde, şarap, yumurta, ham ipek ve haşhaş daha küçük meblağlarda az miktarda zımpara ve pirit taşı da ihraç etmektedir. Türkiye'nin endüstri ürünlerinden halı ihracatı 9 milyon markla ihracatta önemli bir role sahiptir. Bu alanda Amerika'dan sonra Almanya ikinci sıradadır.

Bizim ihracatımızın ithalattan daha yüksek olması lehimize olsa da Türkiye'nin ödeme gücünün artması için günden güne artan borçlarını da kapatabilmesi için ihracatının artırılması gerekmektedir. Türkiye'nin siyasal gücünün artması için ekonomik gücünün de artması kesinlikle şarttır. Biz de örneğin yıllık 600 milyon marklık pamuk ithalatımızın yalnızca 1-2 milyonunu Türkiye'den alıyoruz. Türkiye'de çok geniş pamuk tarlaları mevcut, Türkiye'nin ihracatını artırabiliriz.

Alman sermayesi Türkiye'de daha çok artırılmalı ve Fransa'nın 1912'de 2 milyar mark olan kapitalini geçmeliyiz. Şu anda Türkiye'deki Alman sermayesi 1 milyar mark dolaylarındadır. Artırmak için bazı yeni organizasyonlara ihtiyaç vardır.

Önemli ticaret kurumlarının 60 tanesi Türkiye'nin Asya kesiminde 19 şehirde mevcuttur. Bunlardan yalnızca 4 tanesi iç kesimdedir. Maalesef diğer şehirler ya liman şehri ya da sahil kentleridir. En çok Alman şirketleri günümüzde Kudüs'te, Suriye'de ve

İzmir'dedir. Alman ticaret kuruluşlarının bundan sonraki görevi iç bölgelerdeki şehirlere de açılmaktır. Çünkü 15 önemli şehir 50. 000 nüfusuyla iç bölgelerdedir. Fakat bunu yaparken de, halkın sahip olmaktan haklı olarak gurur duydukları eski ve yüksek şark kültürünün hassasiyetlerini bilip ona göre hareket etmek gerekir. Alman tüccarı buna dikkat ederse gelecekte başarılı olmamak için bir sebep yoktur. Schiller'in de dediği gibi: "İyilik aramaya gidenin gemisine iyilik yapışır." Türkçesi "İyilik arayan iyilik bulur".

17. İstanbul'da Bir Alman Arkadaşa (Almanya'dan İzlenimler, Habib Edib, s. 69)

Habib Edib (1890-1968): Gazeteci, yazar, hukukçu. Hem Türkiye'de hem de Almanya'da öğrenim görmüş, gazetecilik yapmış ve çeşitli alanlarda ticaret yapmıştır.

Tercüme (özet):

Sevgili Arkadaşım. Nihayet ben Başkent'e ulaştım. Boğazda mavi gök altında, Almanya'nın ne kadar çok ilerlediği, geliştiği, medeniyeti ve kültürü hakkında çok sık konuştuklarımızı, şimdi burada edindiğim izlenimler olarak tekrarlayacağım. Birçok ülkeyi geride bırakarak trenden indiğimde en dikkatimi çeken dış görünüm geniş, temiz ve çevresi ağaçlandırılmış sokaklar, büyük yeni binalar ve düzenli akan trafik oldu. Fakat hemen fark ettim ki asıl önemli olan dış görünüm değil halkın etik özellikleri daha önemliydi ve beni çok etkilemişti. En çok hayran olduğum şeyler ise işine sadakat ve dürüst çalışma, üst makamlardan gelen emirlere itaat, vatan sevgisi ve içsel birlik duygusu olmuştur. Burada da bizdeki gazeteleri okuduğumuzda sanki savaş yokmuş gibi. Fakat biraz daha burada kalınca bunun yanıltığını görüyoruz. Burada savaş olduğunun izleri günlük hayatta hemen belli oluyor. Bunu diğer ülkelere göre daha dürüst görüyorum ve daha iyi buluyorum. Bunu, sokakta zararsızca savaşıklık oynayan çocuklarda, yaşlıların zafer dualarında gençlerin savaşa hazırlıklarında, genç kızların ve kadınların evlerinde ve hastanelerde bıkmadan, yorulmak bilmeden yapılan yardım çalışmalarında görmek mümkün. Hiç şüphesiz ki bu savaş, bilim, teknik ve keşif ruhunun denizin derinliklerinden göğün yüceliklerine kadar bütün imkânların kullanıldığı, halkların birbiriyle yarışır. Aynı zamanda da hiç şüphesiz, çekirdeğin yeni kökler saldıği an ruhun ve zihnin fermantasyonudur. Almanya'nın ruhu 20. yüzyılda çok gelişme gösterdiği halde ruhu ve zihni eski çağlarda olduğu gibi sadakatli ve zararsız kalmıştır ve ikisinin birliği de, bana kendi memleketimdeki armonik ortamı hatırlatıyor. Sen Türklerin arasında yaşıyorsun ve onları iyi tanıyorsun. Bu konuda sana bir şey anlatmaya gerek yok ve benim, bu iki halk arasında ruhsal bazı ortak yanlar bulduğumu bir Alman olarak anlayabilirsin. Bunun için burada kendimi yabancı hissetmiyorum ve çevremdekiler de burada kendimi yabancı hissetmemem için ellerinden gelen gayreti gösteriyorlar. Bu gayret de bana memleketimdeki misafirperverliği ve içtenliği hatırlatıyor.

Umudum ve inancım odur ki, savaşın ağır işlerinden ve parlak bir barış sağlanmasından sonra bu iki halk hukuk koruyucuları bloku kurarak yağmacı, kıskanç komşulara fırsat vermezler ve politik ilişkiler de ekonomik ittifak sonucunda güçlenir. Sana, beni kendi içine kabul eden bu halkın bir bireyi olduğun için memnuniyetimi bildirip teşekkürlerimi iletiyorum.

18. Yakınoğu'ya Gideceklere Yol Gösterici (Else Marquardsen, kızlık soyadı von Kamphövener, s. 69)

Else Marquardsen (geb. Von Kamphövener) (1878-1963): Babası Goltz'la birlikte Türk ordusunun reforme edilmesi görevine getirilmesinden dolayı çocuk yaşta İstanbul'a gelmiştir. Erkek kılığına girerek iki hizmetçisiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nu gezerek çarşılarda ve Bedevilerin kamp ateşlerinde yer alan masalcılardan

masal derlemiştir. 1916'dan itibaren yazar olarak ortaya çıkmıştır ve çok sayıda romanı vardır. Bunlardan bazıları “An Nachtfeuern der Karawan-Serail”, “Türkische Nomadenmärchen”, “Das Wesen d. Osmanen”, “Anatol. Hirtenerzaehlungen” ve “Die Liebesrhythmen d. 1000 Nächte u. d. einen Nacht” gibi.³²

Tercüme (özet):

Bayan Else Marquardersen, Türk Mareşalinin ve Prusya Korgenerali Şansölye von Kamphövener Paşa'nın kızıdır. Kamphövener, 1883 yılında Alman Hükümeti tarafından Goltzal Paşa tarafından askerin tekrar düzene sokulması için gönderilmiş olan ilk 5 askeri misyonerden birisidir. Mareşal Kamphövener Paşa 1909'da Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle Türkiye'den ayrılmıştır. İlk çocukluk yıllarından (4 yaş) 1906 yılına kadar Else Marquardsen İstanbul'da yaşamıştır. Babasının konumu ve şartları gereği Else Marquardsen çok az Avrupalı'da rastlanacak düzeyde Türkçe'ye hâkimdi. Bunun için hem Saray çevresine yakın hem de gelini olması nedeniyle devlet büyükleriyle tercüman olarak görüşme imkânı ve yakınlığı vardı. Bu durum hem Saray çevresinin hem de şark kültürünün hayat ve düşünce tarzını iyi bilen birisi olarak görüşmelerde ve anlaşmalarda kolaylık sağlıyor. Genellikle İstanbul halkının her kesiminden kadın ve erkekleriyle olan yakın, samimi arkadaşlığı ve çevresinin muhteşem Türk karakterli insanlardan oluşmasından dolayı Osmanlılar ve zihniyetleri hakkında yalnızca bir Türk'ün sahip olabileceği bilgiye sahip olmuştur.

İstanbul, mavi gök ve mavi deniz arasında cezbeden bir güzellikte durmakta ve rüya gibi. Aşağıda macera veya ciddi bir şey için Türkiye'ye gelmek isteyenlerin doğru anlayıp kullandıklarında çok işlerine yarayıp, yararlı olabilecek tavsiyeleri kısaca sıraladım. Güçlü ve büyük anavatanımın güçlü oğlanlarına olduğu kadar, üzerinde hilâlin parladığı ve benim ikinci anavatanım olan ülkenin sessiz ve ciddi evlatlarına hizmet edebilme dileğiyle. Benim yazdıklarımın bir tek Alman bile bir Osmanlı'nın dostu olursa kendimle gurur duyacağım.

1. Küçük Asya'da bir amcam veya Suriye'de bir yeğenim var diyerek rastgele buraya gezmeye gelmez. Belirli bir iş varsa veya emin olunan bir bağlantı kurulduysa, birisi geleceğinizden haberdarsa ve sizi bekliyorsa gelinebilir.

2. Türkiye'ye kesinlikle parayla gitmek gerekir. Burada para kazanılacak bile olsa başta bir süre yaşayabilecek kadar para ile gelmek gerekir. Orada hayat çok pahalıdır.

3. Kesinlikle Avrupalı hizmetçi götürülmemelidir. Çok sadık bile olsa bu olabilecek yüklerin en kötüsü ve en nahoş olanıdır. Kesinlikle ev eşyası da götürülmemelidir. Çünkü transport getir-götür masrafı burada almaktan daha pahalıya gelir.

4. Oraya gitmeden önce dilini öğrenmek gerekir. Başta sokak dili yeterlidir. Yükseköğrenim için iyi Türkçe gerekir, özellikle ticaret yapacakların yeni Yunanca öğrenmeleri faydalı olur. Günlük hayat için gerekli olan akıcı bir Türkçe öğrenmektir, yoksa hiçbir şeyi elde etmek mümkün değildir.

5. Ülkeye ulaşıldığında oradaki gözlemcilere karşı, bir fatih veya kurtarıcı gibi davranmayıp tam tersine sakin ve mütevazı davranılmalıdır. Hemen başına ütüsüz bir fes geçirip her gördüğü Türk'ü de mutlu ve sırtkan bir şekilde “selamün aleyküm” diye selamlanmamalıdır. Bunu çok dostça duygularla yapsanız bile hiç uygun düşmez. Ne kadar sessiz ve sade davranırsanız o kadar başarılı olursunuz.

6. Dilenci ve benzerleri ne kadar ısrarcı olsalar bile sopayla, taşla kovalamamalı ve azarlamamalısınız. Madem öyle oraya gitmeyin ve şikâyet de etmeyin. Yoksa “Tabii ki gene asabi Alman” denecektir. Bu davranışlar sabır denemesidir. İki taraf arasında da

³² <https://www.deutsche-biographie.de/sfz39695.html>. Erişim: 22/06/2018.

büyük sabır var ve Almanların güzel ve sıcak taraflarını göstermek gerekir, kaba tarla çavuşu tarzını değil.

7. Her fırsatta, doğru bile olsa “domuz ekonomi, bozuk düzen (düzensizlik)” vb. küfürler kullanılmamalıdır. Hemen kendi kralını ve ülkesini övmeye başlayıp “evet bizim memleket Berlin’de gibi” cümleler kurulmamalıdır. Şunu akıldan çıkarmamak gerekir ki, böyle devamlı gücendiren ve ürküten davranışlar yalnızca Alman imajına zarar verir. “Sömürgecilerin” bu tarzı İngilizlere yakışır, onlara kalsın.

8. Türklere “yüksek kültür” götüreceğinizi düşünmeyin. Çünkü oradaki kültür bizim kültürümüzden daha eskidir. Daha iyi veya daha kötü olduğu zevk meselesidir.

9. Hiçbir zaman Türklerin sırtına dokunarak “e ihtiyarcık, nasılsın bakalım” gibi davranışlarda bulunulmamalıdır. Ne kadar iyi niyetli olursa olsun böyle davranış Türklerin ağına gider. Bizdeki “iyi niyetli” davranış onlarda tuzak gibi görülür. Hoşunuza gitmese de sakin ve ölçülü şark davranışına uyum sağlamalısınız.

10. Hiçbir zaman ne kadar aceleniz olursa olsun aceleci davranmamalısınız. Dışarıya karşı sakin, vakur, sabırlı ve cana yakın davranmalısınız. Ancak böylece amacınıza ulaşabilirsiniz.

11. Şarkın sakinliğini kalın kafalılık olarak algılama hatasına düşülmemelidir. Bu, karşındakinin ne düşündüğünün kestirilemeyeceği kadar sükunetli olması hali, Şarklıların Batı Avrupalılara üstün gelen tarafıdır. Bu sakinlik birçok şey ifade edebilir ama asla kalın kafalılık ifade etmez. Bu halin bizim kararımızı etkilemesinden kendimizi korumalıyız. Bu kesin kararlılık hali insanı kendi kararlığından gevsemeye yol açabilir. Bu sakinlik kadere rıza gösterme kabilinden ise aptal kadersizlik olarak bakmamak gerekir. Bu daha çok katlanma gücüdür, baskıya boyun eğmeme gücüdür ve bunun adı ‘Allah’a tevekkül’dür.

12. Şarklıların tembellikten hoşlanmasıyla, keyif yapmasıyla alay etmemek gerekir. Napolilerin tembelliğiyle ilgisi olmayan bir tembelliklidir. Türkler bilinçli olarak ve ruhunun en hassas bölgelerini hissederek dinlenirler: Bu, onun yeteneklerini, algılama gücünü tazeleme dinlenmesidir genç ve canlı kalmayı sağlar.

13. Şarkın komplimanlarla ve birçok nezaket usulleri ile dolu olan törenleriyle alay edilmemelidir. Fazla abartmadan ve karikatürize etmeden bu törenlere katılmaya çalışılmalıdır. Ve misafirperverlik gereklilikleri de yerine getirilmelidir. Görünüşte pek de önemsiz olan küçük şeyler burada önemli olabilir.

14. Kirli çizmelerle hiçbir zaman Türklerin odalarına girilmemeli ve ayakkabıları çıkarılmalıdır. Eğer bir cami ziyaret edilecek olursa, kocaman ve devamlı ayaktan çıkan terliklerle yürüyenlere gülünmemeli, ciddi ve sakin davranılmalıdır.

15. İbadet eden bir Müslüman görülürse görmezden gelerek sessizce yolunuza devam ediniz. Hem kendi hem de yabancı dinler üzerine her türlü edep dışı fikir beyanından kaçınılmalıdır. Çünkü Türkler dine çok saygılıdır ve bu konuda başka türlü düşünce tarzlarını anlamaz.

16. Eğer sade ve soylu bir Türk kadını görülürse, yan tarafa bakmak gerekir. Eğer bir kadına belli etmeden bile bakılırsa bu davranış Müslümanların gözünde bir hakarettir ve erkeğin kötü niyetli olduğunu gösterir.

17. Müslümanlarla hiçbir zaman kadınlar hakkında konuşulmamalıdır, ne ciddi ne de şaka olarak. Bu davranış kesinlikle yapılması mümkün olmayan bir davranıştır. Ayrıca Türklere “eşleri hanımefendinin” nasıl olduğu asla sorulmamalı, hatta kadın akrabalarından birinin nasıl olduğu da sorulmamalı, erkekler akrabaları dışında kimseyi sormamalıdır. Yabancı bir erkeğin Türk kadınına olan saygısını gösterme şekli onun varlığını yok saymak şeklindedir.

18. Ne kadar yakınlaşma denemeleri ve kolay elde etme imkânı olsa da Müslüman kadınlar tarafından yoldan çıkarılmamaya dikkat edilmelidir. Buradaki gelenekler orta çağdan kalmadır ve eğer yaşamayı seviyorsanız bunu yapmamalısınız.

19. Hafif kadınların bulunduğu ortamlarda neşeli şekilde (eğlenirken) görünülmemelidir. Çünkü Türkler, kendileri için aşağılayıcı buldukları bu davranışı gururlarına hiç yediremezler.

20. Levantenlerden ne kadar cana yakın ve ne kadar çalışma arzusu içinde olsalar da uzak durulmalıdır. Yağcı tarzlarıyla Almanlar için Doğu'daki en büyük tehlikedir.

21. Zannediliyor ki Türklerin, Almanların çok iyi olduğuna inanmaya en hazır olduğu zaman şimdidir. Fakat bu doğru değil. Türkler sessiz, bekleyen yaratılıştadır. Önce onlara kendimizi tanıtmalıyız, sonra cevabını alırız. Doğulularda her şey hatta ticaret bile etik anlara bırakılır. Eğer cana yakın arkadaşça düşünen bir yaklaşım görürse ki Türkler çok ince ruhludur, gönül bağı kurulmuşsa bu çabuk yıkılmaz ve böylece elinden gelen her şeyi yapacaktır. Ticarete de burada hislere göre hareket edilir. Ve hisler sakinlik, sıcaklık ve zaman ister. Bunu gerçekleştirmeye çalışılmalıdır.

22. Zannediliyor ki Doğulular sakin, neşeli bir çocuk kalbine sahip. Zararsız neşelilik içten gelen bir şeydir ve sesini yükseltmemesi onun hayran olunacak yanındır. Neşesini en iyi şekliyle gösterir. Almanların masal hayranlığı Türklerinkine benzemektedir. Burada ruhlarımız her zaman birbiriyle buluşabilir, fakat böyle olmuyor. Neden? Ya çok yüksek sesle konuşulmakta ya da birbirinden utanıp, çekinilmekte. İkisini yapmak da yanlıştır.

23. Eğer çok derin bir vatanperverseniz bunu gösterebilirsiniz, eğer ki -maalesef- değil iseniz bu konuyu hiç açmayın. Çünkü Türkler kendilerini vatanlarına feda ederler, bunu erkeklığın çekirdeği (özü) olarak görürler ve birçok şeyi buna göre değerlendirirler.

24. Şu akıldan çıkarılmamalıdır ki Türklerin milli duyguları şimdi özellikle çok yoğun durumdadır. Uzun süren baskılardan sonra şimdi tekrar daha önceki zamanlardaki büyüklüğünü tekrar hatırlamaktadır. Onun için Almanya'nın onlara yaptığı yardımı yardım olarak değil de kendi çabalarının karşılığı olarak -ki bunu hak ediyorlar- görmek gerekir. Eğer yapılan yardımdan ne kadar az söz edersek o kadar çok değeri bilinecektir. Kısacası: (Türklerin) tekrar canlanmış olan gururunu ve çok yükselmiş olan kendilerine güvenini saygıyla karşılamak gerekir. Bu duygu yaralanırsa açılacak kapılar çabucak kapanabilir.

25. Sonuçta Türkiye'de bulunulan zaman içerisinde yapılan her şeyin, kendiniz için değil de Türkiye için olduğunu, Türkiye için çalıştığımızın bilincinde olmalısınız. Kendi başımıza gelmiş olsanız da devlet tarafından görevlendirilmiş olsanız da Türkiye için çalışılmalıdır. Kendiniz için belki para kazanabilirsiniz, fakat yapılan işin yararı, hangi ülkede iş yapılmışsa o ülkenin yararınadır. Almanya için yalnızca bu yapılır, Almanya'nın itibarı böylece yurt dışında iyileştirilebilir. Bu da az bir şey değildir. Almanlar hakkında artık "gürültücü, uyumsuz ve kendini beğenmiş" gibi tabirler kullanılmamalıdır. Tam tersine "geliyorlar, hayat tarzımıza uyuyorlar, bize veriyorlar, biz onlara veriyoruz, adınız mübarek olsun!" Dışarıda Almanya'ya böyle hizmet edilebilir. Fakat çalışmalarınız da Türkiye için olmalıdır.

26. Doğuya gelecekle için söylediklerimin özeti şöyle: Öğrenen olacaksınız! Kendini öğrenen bir kişi olarak gör ve öğrendiklerine göre yaşa, böylece halktan öğreneceğin şeyler ki sen onların içinde yaşıyorsun, senin kucağına düşen hazır olgun bir meyve gibi olmalıdır. Öğrenen kişi fakat sabırlı olmalı, sessizce gözlemlemeli ve sevgiyle içlerine girmelidir. Doğuya gelenler, kim olursanız olun, hiçbir zaman unutmayın ki, öğrenenlersiniz! Yolunuz açık olsun!

19. Türk Alman Derneği (Yazar: Erich Schaier, s. 72)

Erich Schaier (1887-1956): Gazeteci, yazar. Heilbrondaki “Neckar Zeitung”un başyazarı. Kiliseye, kapitalizme karşı mücadele eden yazılar yazmıştır. 1946’da “Stuttgarter Zeitung”un yayımlayıcıları arasında yer almıştır.

Tercüme (özet):

Dernek eski banka müdürü, şimdi Devlet Bakanı Helfferich başkanlığında 1914 yılı baharında, Alman devlet adamlarının, iş adamlarının, bilim adamlarının ve sanat dünyasının birçok önemli şahsiyetlerinin bir araya gelmesiyle Türk Alman Birliği olarak kurulmuştur. Çalışma programı ise Türk ve Alman halkları arasındaki dostluğun korunması ve geliştirilmesi, daha da derinleştirilmesi için çalışmalar yapması, her iki imparatorluğu coğrafi uzaklığı ve kültürel farklılığı önemsenmeden amacının bilincine varması ve devamlı birbirine yaklaşması için eğitim ve bilinçlendirme çalışmaları yapmasıdır. Birkaç ay sonra Almanya, Avusturya ve Macaristan’ı yok etmek isteyen karşı güçlerden oluşan bir dünyanın olduğu fakat Türkiye’nin kararlı ve isteyerek müttefik olduğu, beraber savaşıp kazanmayı istediği büyük savaş patlak verdi. O günden beri Türk Alman Birliği’nin kuruluş sebebi ve amacı olan Türklerle Almanlar arasındaki kardeşlik duygusu bazı ağır sıkıntıları atlatılarak, akıtılmış birçok kanla perçinlenmiştir. Karada ve denizde Türkler ve Almanlar aynı amaç için beraber cephelede savaşırken Türk Alman Birliği de Almanya’nın her yerinden savaşa gönüllü gitmek isteyen binlerce taraftar ve üye kazanmıştır. Berlin W. 35, Schöneberger Ufer, 36 A’da faaliyet gösteren ve Türk Alman işbirliğinin her alanında odak noktası olan Türk Alman Birliğinin şeref üyeleri 6. Filo komutanı Mareşal Baron von der Golz, Çanakkale Harbinin muzaffer komutanı Mareşal Liman von Sanders, çok erken kaybettığımız eski Alman Büyükelçi Baron von Wangenheim, Türklerden Harbiye Nazırı ve Başveziri Enver Paşa, Türkiye’nin Berlin’deki Almanya Büyükelçisi Mahmut Muhtar Paşa ve onun halefi Hakkı Paşa en zirvedeki fahri üyelerimizdir.

Aynı zamanda da İstanbul’da bu Türk Alman Birliğinin aynısını, aynı amaçla, Türk Alman ortak işbirliği için çalışması iki halk arasındaki köprüünün diğer ayağı olmak üzere, Türkiye’deki şubelerini kurma ve organize etme işlerinin yürütücüsü Türk Alman Birliğinin İstanbul’daki en üst düzeydeki fahri yöneticisi Ekselans Enver Paşa’dır, diğer fahri üyeler Ekselans Talat Bey, Ekselans Cemal Paşa, Alman tarafından Mareşal Baron von der Golz, Amiral von Usedom ve Büyükelçi Baron von Neurat’tır. Fahri üyeliklere ise S. H. ve Veziri Azam Said Halim, Ekselans Şehzade nazır Halil Bey, Alman Büyükelçi Kont Wolff-Metternich getirilmiştir. Komite üyeleri: Başkan Tören genel başkanı İsmail Cenani Bey, Vali Cambolat Bey, Emniyet Müdürü Bedri Bey, Müsteşar Hasan Tahsin Bey, Oda Başkanı Hüseyin Cahit Bey, Müzeler Müdürü Halil Bey, Süleyman Numan Paşa, İsmet Bey ve Belediye Başkanı Ali Vasfi Bey; Almanlardan gizli istihbarat danışmanı Prof. Schmidt (Başkan Yardımcısı), Albay Piskopos (teutonya Başkanı), genel Müdür Günter, Gizli Danışman Goeppert, Albay von Lossow, kaptan Human, Kaptan Yüzbaşı von Haas, Paul Weitz ve Berlin’den Prof. Dr. Jaechk’tir.

Majesteleri Alman Kayzer ve Sultan, Türk Alman Birliğinin kuruluşunu, bir irsaliye değişimi esnasında memnuniyetle karşıladıklarını belirtmişler ve İstanbul’da “Dostluk Yurdu”nun inşa edilmesi çalışmaları başladıktan sonra, ki aynısı Berlin’de de kurulacak, özellikle Alman Kayzer’in iştirak etmesiyle esas görev ve çalışmalarına başlamıştır. Binanın yapı masraflarını Alman taraf üstlenmiş, arsasını Türk tarafı hibe etmiştir. Ekselans İsmail Hakkı Bey’in başkanlığındaki inşaat ekibi bu yıl içinde temel atmaya hedefliyor ki

gelecekteki barış günlerimizde, silah arkadaşı iki halk arasında kültür alışverişi merkezi ve Türk halkı için kültür merkezi olsun. Enver Paşa'nın Alman Kayzer'e sunduğu belge şu cümlelerle sona eriyor: "Hedeflenen "Dostluk Yurdu" binasının kısa zamanda tamamlanması ümidiyle umuyorum ki Dostluk Yurdu muzaffer iki halkın yalnızca dostluğunun göstergesi olmayıp aynı zamanda müttefik Alman ve Türk halkları arasında barış ve dostluğun da işareti olsun."

KAYNAKÇA

1. Cengiz 2011, Semran: *Martin Hartmann ve Şarkiyat Çalışmaları*, Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 6/3, 1401-1413.
 2. Kuran 1984, Pinar Nedret: *1900-1983 Yılları Arasında Türkçe'de Goethe ve Faust Çevirileri Üzerinde Bir İnceleme*. Doktora Tezi. T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi, Türkoloji Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı. İstanbul: Boğaziçi Üniveristesi Yayınları. Giriş Bölümü.
 3. Kuran-Burçoğlu, Nedret 2003: *Türk-Alman Kültürel İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi*, Marmara Üniversitesi, Avrupa Araştırmaları Dergisi, Cilt 11, Sayı 1-2. 169-209.
 4. Leidinger 2017, Paul: Ulrich Hillebrand (Hg): *Deutsch-Türkische Beziehungen im Jahrhundert zwischen Erstem Weltkrieg und Gegenwart, Worte-Werke-Utopien*" Bd. 19, Lit Verlag.
 5. Ortaylı 1981, İlber: *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 479. 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi No: 24. Ankara.
 6. Özaydın 1992, Abdülkerim: *"BECKER, Heinrich, Alman müsteşriki ve devlet adamı"* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, TDV, 5. c, Ankara.
 7. Schrader 2015, *İstanbul, Yüz Yıl Öncesine Bir Bakış*, Çev., Kerem Çalışkan, Remzi Kitabevi, İstanbul.
 8. Steuerwald, Karl 1995: *Deutsches-Türkisches Wörterbuch*. Otto Harrassowitz und Novaprint. Wiesbaden/İstanbul.
 9. Uzun 1997, *HALİL HÂLİD BEY*, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 316.
 10. Wallach 1976, Jehuda L. *Anatomie einer Militaerhilfe, "Die preussisch - deutschen Militaer missionen in der Türkei 1835-1919"*, Düsseldorf. Çev. Çeliker, Fahri. *Bir Askeri Yardımın Anatomisi. "Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-191"*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Gnkur. Basımevi, 1985, Ankara.
 11. Wahrig, Gerhard 1986/1988: *Deutsches Wörterbuch*. Verlagsgruppe Bertelsmann. München.
- E- Kaynaklar:
1. Berlin Devlet Kütüphanesi, Prusya Kültür Varlıkları Bölümü: <http://zefys.staatsbibliothek-berlin.de/zdb/titelnachweis/title/1020045264/>. Erişim: 22/6/2018.
 2. www.digiporta.net.

3. Ergün 1990, Mustafa, “Die deutsch-türkischen Erziehungsbeziehungen während des ersten Weltkrieges”, OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), Sayı 3, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergi-ler/19/835/10568.pdf>, Erişim: 12/06/2017.
4. Görgülü 2013, İ. “Çanakkale Zaferi Üzerine Alman İddiaları.” T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi.
<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-28/canakkale-zaferi-uzerine-alman-iddialari>. Erişim: 14/06/2018.
5. Illustrierte Zeitung, *Die Türkei und Deutschland*, Herausgegeben in Gemeinschaft der Deutsch-Türkischen Verienigung. Verlag J. J. Weber, Nr: 3803, Kriegsnummer 94. (Leipzig).
6. <https://www.istanbulmuzayede.com/urun/529423/cornelius-gurlitt-di>. Erişim: 14/06/2018.
7. www.jmo.org.tr/resimler/ekler/5c3dd7514bf620aek.pdf/dergi. Erişim: 16/06/2018
8. <https://www.munzinger.de/search/portrait/Carl+Anton+Schaefer>. Erişim: 15/06/2018.
9. <https://opacplus.bsb-muenchen.de/metaopac/search?View=default&db=100&id=715543-8>. Erişim: 20.05.2018
10. www.turkedebiyati.org/yazarlar/aka-gunduz. Erişim: 22/06/2018.

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 40, Winter-2018, p. (218-230)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.477479

Research Article

Received: November 22, 2018 Accepted: December 05, 2018

This article was checked by iThenticate.

**RESİM SANATINDA KADIN VE BALKAN İZLERİ:
EREN EYÜBOĞLU**

**WOMEN AND BALKAN TRACES IN THE ART OF PAINTING:
EREN EYÜBOĞLU**

**ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В ИСКУССТВЕ ЖИВОПИСИ
И БАЛКАНСКИЕ СЛЕДЫ: ЭРЕН ЭЙЮБОГЛУ**

Semra ÇEVİK*

ÖZ

Resim sanatında kadın konusu ilk çağlardan beri var olagelmıştır. Türk resim sanatına baktığımızda kadın imgesi resimde Avrupa sanatı etkisinde gelişim göstermiştir. Osmanlı ordusu mensubu askeri okullarda ve Avrupa’da eğitim görmüş asker ressam, muhafazakâr yaklaşımla da olsa resimlerinde ‘kadın’ imgesini ilk kullanan sanatçılar olmuşlardır. Kadın, resimde imge olmasının yanı sıra icracı olarak yani kadın ressam olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Tanzimat dönemi, kadın hakları konusunda reformların yapıldığı ve sınırlı da olsa yeni kadın kimliğinin oluşmasını sağlamıştır. Böylece kadınlar, Sanayi-i Nefise Mektebi’nde resim eğitimi alabilmişler, bu sayede resimde de Avrupalı giyimli, eğitilmiş, batılı tarz kadın imgeleri görülmeye başlanmıştır.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, erkekle eşit koşullara sahip algısı yaratılan kentli kadın imajı ve aynı zamanda Anadolu kadını imgesi, modernleşmenin köyden kente toplumun tamamında yayıldığı görselleştirilmiştir.

Bu çalışmada amaç, kadının hem imge olarak temsili, hem de hangi Balkan izleri taşıdığını incelenmektir. Bu bağlamda Osmanlıdan günümüze literatür taraması yapılacaktır. Aynı zamanda Romanya doğumlu Ressam Eren Eyüboğlu portreleri analiz edilerek elde edilen bulgular tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Eren Eyüboğlu, kadın imgesi, Modernleşme, Resim Sanatı.

ABSTRACT

The image of woman has been an important subject of art since first ages. When we have a look at Turkish art of painting, it can be seen that the image of women has

* ORCID: 0000-0001-5291-243X Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü Öğretim Üyesi, semracevik@ardahan.edu.tr

developed under the influence of European art movements. Painters of military origin, who were educated in schools belonging to Ottoman army or in Europe were the first artists to employ women image, though in a conservative way. In addition to being an image in painting, women were also practitioners of the art itself.

The Ottoman Reform period was a time when women rights were handled, and though on a limited scale, woman identity was constructed. As a consequence, women began to have art education in Art School, where woman image in European fashion style, educated and Western type appeared in painting.

During the Republic era, both the image of urban woman image and Anatolian women, about whom the impression that they were equal to men was created, was handled in painting as the dissemination of modernity from rural to urban settings all over the community.

In this study, the main aim is to determine the representation of woman image in art and specify what traces of the Balkans are present in art. In this regard, first of all, a literature study will be made since Ottoman period up to the present. Then, the portraits by Eren Eyüboğlu, who was born in Romania, will be analysed and the findings will be discussed.

Keywords: The Balkans, Eren Eyüboğlu, Woman Image, Modernity, Art of Painting.

АННОТАЦИЯ

Тема женщины в искусстве живописи существует с первых же веков. Анализ турецкого искусства живописи показывает, что образ женщины сложился под влиянием европейского искусства. Художники, выпускники османских военных училищ и военные османской армии, получившие художественное образование в Европе были первыми, кто использовали образ “женщины” в своих картинах, даже с консервативным подходом. В добавок к тому, что женщина изображена на картинах, она выступает в роли исполнительницы или художницы.

В период танзимата были проведены реформы по правам женщин. Хотя и ограничено, но это обеспечило формирование новой женской идентичности. Этим, женщинам предоставилось право получить образование в школах художественных искусств. Таким образом, на картинах появились образ женщины, одетой в европейской одежде, образованной и в западном стиле.

В республиканский период стало наглядным равноправность женщины с мужчиной, имидж горожанки, образ анатолийской женщины, полная модернизация городского и сельского населения.

В нижеследующем исследовании изучается образ женщины и сопутствующие его балканские следы. В этом контексте производится обзор литературы от османского периода по сегодняшний день. Наряду с этим, анализируются портреты художника Эрен Эйюбоглу, родившегося в Румынии и обсуждаются получившие результаты.

Ключевые слова: Балканы, Эрен Эйюбоглу, образ женщины, модернизация, художественное искусство.

Giriş

Resim sanatında kadın konusu ilk çağlardan beri var olagelmıştır ve kadın genellikle resmin konusudur. Ressam denince akla her zaman erkek cinsi gelmektedir. Oysa kadının

sanat olgusu içindeki yeri imge ve konu olabildiği gibi sanatın icracısı olarak ta varlığını gösterir. Türkiye’de batılılaşma hareketiyle birlikte resim, müzik, heykel, performans vb. sanat uygulamalarında kadınlar önemli atılımlar yapmıştır. Ancak sanat söz konusu olduğunda kadın hep görsel güzelliğin simgesi görülmüş, akademik becerileri hep geri planda tutulmuştur. Kültürel olarak baskılanan, geleneksel rolleri içindeki mesleklerle sınırlandırılan ve bir anlamda buna zorlanan bazı kadınlar ancak aykırılıkları, karşı duruşları mücadeleleriyle hayatta ve sanat alanında kendilerine yer açabildiler. Üretimleri hem meydan okuma aracı ve hem de sanatta başarıyı getiren inşaları olarak görülebilir.

Ülkemizde Batılı anlamda resim tarihine baktığımızda ne yazık ki çok eskilere gidemiyoruz. Geleneksel yapı, islam dinin yasaklamaları ‘resim’in minyatür ve süsleme tarzının ötesine geçirmesinde bir engel olarak durmuştur. Dünyada sanayileşmeyle başlayan değişim ve dönüşüm bizde de bir takım yeniliklerin yapılması gereğini doğurmuştur. Özellikle yurt dışında eğitim görüp ülkeye dönen aydınlar orada gördükleri sistemin ilk uygulayıcıları olmuştur. Bir başka ifadeyle ülkemizin Avrupa tarzı yaşamın ve sanatın benimsenmesi yurt dışını tanıyan aydınlar sayesinde başlamıştır.

Çağdaşlaşma hareketi bir açıdan aydınların benimsediği milliyetçilik ülküsünden güç alarak, evrensel olana kenetlenen yeni bir sentez meydana getirmektir Çeşitli baskılar, yöresel gelenekler nedeniyle gecikmiş bir sanat çabası 18 ve 19 yüzyıllarda bu güçle harekete geçmiştir (Tansuğ 2003: 11). Bir başka ifadeyle Osmanlı ressamlarının fırçayı ellerine alıp resim yapmaya başlamaları bu tarihte başlamıştır. Yaklaşık 500 asrı geride bırakan batı sanatının karşısında genç ressamlar farklı felsefeleri, farklı estetik yargıları öngörerek, biçem-sanat ilişkisinin anlamını kavrayabilmek dolayısıyla sanatçı olabilmek için çaba harcamaları gerektiğini fark ederler (Giray 2009:18). Devletin de desteğiyle yetenekli gençler yurt dışına eğitime gönderilir.

Batılılaşma hareketi Osmanlı imparatorluğunun son döneminde Tanzimat fermanının ilanı ile başlamıştır. 1839 tarihinde Tanzimat fermanının ilanıyla birlikte birçok alanda batılı anlamda değişiklikler gerçekleştirilmiş, batı tarzı ilk edebi eserler bu dönemde verilmeye başlamıştır. Vatan, millet, hak, adalet ve özgürlük gibi kavramlar konu olarak yazında işlenmektedir. Toplumunu bilinçlendirmek için edebiyat araç olarak kullanılmaktadır (www.turkedebiyati.org). Dönemin aydın ressamları da toplum için sanat anlayışıyla eserler üretmişlerdir ve bu çerçevede edebiyatta olduğu gibi resim sanatı da benzer bir dönüşüm geçirmektedir. Tanzimat dönemi modernleşme sürecinde Osmanlı ordusunun bazı üst subayları batıda askeri okullarda eğitim görmeye gönderilirler. Batı’ya özellikle Fransa’ya gönderilen ve Batı kültürüyle yetişen askerler yanı sıra resim bilgilerini de geliştirmişlerdir. Asker ressam kuşağı olarak adlandırılan paşalar önemli eserler üretmişlerdir. Bu dönemde mahremiyet olgusu çerçevesinde kadın imgeleri özel ve kamusal alanlarda resimlere girer. ¹Böylece batılı anlamda resim sanatımız devlet eliyle başlamış olur. Tanzimat dönemi aynı zamanda kadın hakları konusunda reformların yapıldığı ve sınırlı da olsa yeni kadın kimliğinin oluşmasını sağlayan bir dönemdir. Artık kadınlar, Sanayi-i Nefise Mektebi’nde resim eğitimi alabilmişlerdir. Sanat eğitimi almaya başlayan kadınlar sayesinde resimde de Avrupalı giyimli, eğitilmiş, batılı tarz kadın imgeleri görülmeye başlanmıştır.

1923 yılında cumhuriyetin ilanıyla başta Atatürk olmak üzere diğer devlet erkânının da önem verdiği konu yeni Türkiye Cumhuriyetinin bilim ve sanat alanlarında çağdaş devletler seviyesine ulaşma ülküsüdür. Cumhuriyetle birlikte sanat eğitime verilen önem

birçok erkek sanatçının Paris'e gönderilmesine imkân sağlamıştır. Ancak ne yazık ki bu sanatçılar içinde maalesef kadın sanatçı yoktur. Atatürk'ün çabalarıyla Cumhuriyet ile birlikte akademiye kadınlar da eğitime alınmaya başlanmıştır. 20.yüzyıla adım atarken kadının toplum içinde özgür kimliğini kazanma söylemlerinin ortaya çıkmasına, kadının meslek sahibi olma gereği üzerine tartışmalar yapılmasına karşın kadının rolü ev ve aile içiyle sınırlıdır (Giray 2009: 27). Bu sınıfsal ayırım kadınları öğrenim görseler ve meslek sahibi olsalar bile çok az sayıda kadın sanat kariyerinde başarılı olabilmıştır. Bu bağlamda kadın sanatçılar önemli bir potansiyele sahip olsalar da ancak isimlerini gereği gibi duyurmada erkek egemen yapı yüzünden başaramazlar. Bu yüzden hep geride kalmışlardır. Yine de bu dönemde, erkekle eşit koşullara sahip kentli kadın imajı ve aynı zamanda Anadolu kadını imgesi modernleşmenin simgesi olmuştur. Modernleşmenin köyden kente doğru yayılarak toplumun tamamında yer aldığı resim sanatı aracılığıyla belgelenerek görselleştirilmiştir.

Sonuçta; batılılaşma düşüncesi tüm sanat dallarında olduğu gibi resim sanatında da önemli gelişmelere, değişimlere yol açmıştır. Manzara resimleri konusu içine figür girmeye başlamıştır. Kadın imgesi resimde muhafazakâr biçimde de olsa Avrupa sanatı etkisinde gelişim göstermiş ve resmin içine girebilmiştir.

Balkanlar, Sanat ve Kadın

Balkan sözcüğünün anlamına baktığımızda; Türk Dil Kurumu Sözlüğünde sarp ve ormanlık sıradağ anlamına gelmektedir. Benzer olarak dağ, dağlık yer anlamlarına gelen Türkçe bir kelimedir. Bugün Bulgaristan, Hırvatistan, Arnavutluk, Kosova, Makedonya, Bosna, Hersek, Macaristan, Moldova, Sırbistan, Karadağ, Slovenya, Yunanistan, Romanya devletlerini içine alan Karadeniz ile Adriyatik denizi arasında ki yarımada balkanlar coğrafyası olarak adlandırılmaktadır (Bayraktar 2013: 224). 14.yüzyıl ortalarında Osmanlı imparatorluğu Balkanlar olarak bilinen 22 ülkeyi sınırları içine almış ve yaklaşık 550 yıl hüküm sürmüştür. Anadolu ile aynı siyasi ve idari yapının içinde olan Balkanlar uzun süre Osmanlı Türklerinin yönetimi altında olduğundan bir anlamda Avrupa'daki Türkiye olarak da değerlendirilmektedir. Balkanlar'ın Osmanlı imparatorluğu tarafından fethedilmesinden sonra bölgenin toplumsal yapısında köklü ve kalıcı değişiklikler halklar arasında yakınlaşma ve kenetlenme ye olanak sağlamıştır (Bayraktar 2012: 182). Bunda Osmanlı devlet sisteminin yöre halkına hoşgörülü yaklaşımının önemli olduğunu söyleyebiliriz. Bu ülkelerin sınırları içerisinde yüzlerce sosyal, kültürel, ticari, dini ve eğitim amaçlı yapılar inşa edilmiştir. Böylece Osmanlı kültürel mirası da; cami, mescit, tekke ve türbe gibi dini; han, bedesten, kervansaray, arasta ve çarşı gibi ticari; imaret, hamam, köprü, su kemerleri, çeşme, saat kulesi gibi eğitim; okul, medrese ve kütüphane gibi eğitim; kale, burç gibi askeri mimarisi olarak Balkanlar'a taşınmış olur.

Balkanlar semavi dinler odağında bir coğrafya olup Müslüman, Hıristiyan, Musevi kimliklerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla sanat alanında aynı çeşitlilik etkisini göstermektedir. Kilise, cami gibi dini mimarinin yanı sıra İslami yazma eserleri, Hristiyan – Ortadoks ikonaları, halı ve el sanatları bir arada Balkan tipolojisini karakterize eder. Çok kültürlü sanat ortamında yetişen sanatçı bundan nasibini alır. Sonuçta Balkanlar Batı içindeki doğu Avrupa bölgesidir.

Sanat eseri sanatçının kültüründen bağımsız düşünülemez. Sanat yapıtı sanatçının sosyokültürel tüm bilgi, bilinç ve emeğinin özgün bir formudur. Sanat eseri içindeki imgeleri toplumun ya da içinde bulunulan kültürün sanatçı belleğine yerleştiği kodlar olarak kabul edilebiliriz. Sanat toplumsal bir olgudur, fakat bireysel ve sanatçının duygululuğu içinde gerçekleşir. Yani sanatçının eserine yansıttığı renk, doku, biçim toplumsal değer yargılarının cisimleşmesidir. Sanat eseri yani görsel üretim aynı zamanda

kültürel olandır ve hiçbir sanat eseri içinde üretildiği çağın toplumsal, ekonomik ve kültürel koşullarından, yaratıcısının dünya görüşünden, görme ve algılama biçiminden bağımsız üretilmemiştir. Bir sanat eseri hangi dönemde ve koşullarda üretilmiş olursa olsun ona bakanlar (izleyici/tüketici) o sanat eserini kendi içinde yaşadığı dönemin özellikleriyle algılayacaklardır. Dolayısıyla sanatçı, kültürel izlerini eseriyle topluma yansıtacak ve etkileşimi sağlayacak yaratıcı güç olarak kabul edilebilir (Çevik 2013: 7).

Kadının sanat olgusu içinde yeri genellikle imge yani konu olarak üreten değil üretilen olarak düşünülür. 19.yüzyıl öncesi kadın değer üreten rolüyle anne olarak evde, işçi olarak tarlada, iş yaşamında vb. imge olarak karşımıza çıkarken aynı yüzyıl öznenin yani “kadının” kaybolduğu bir oluşumu da gündeme getirir. Özne-insan bir başka ifadeyle kadın-insan sanayi toplumunda mekanik ve karmaşık bir üretim sürecinin basit ve rutin işlerini yapan haline gelmektedir (Şaylan, 2009: 103). Çağımızda ise kadın hem ev içinde ve hem de sanatçı olarak toplumda üretim, koruma ve dönüşüm açısından önemli rolü olduğu bilinmektedir. Sanat ürünleri de birer kültürel temsil imgesi olarak toplumsal düzenin dönüştürülmesine veya yeniden üretilmesine kurgusal yapısıyla katkıda bulunur. Bir başka ifadeyle toplumsal düzen yalnızca sanat eserlerinin yapısını, özelliklerini, söylemlerini belirlemez, bunun yanı sıra sanatçının kültürel kimliğinin izlerini de sergiler. Kadın; kimliğini Ayan’ın da belirttiği gibi ancak uygarlık ve teknolojinin gelişimiyle kazanmaya başlamıştır. Ona göre;

“Sosyal statü, ekonomik yönden erkeğin hakim olması ve iktidar savaşı kadını geri plana iten, nötrleştiren hatta aşağılayan bir tutuma dönüştürmektedir. Erkek hakimiyetinde asırlar boyu hüküm sürülen bu yaşam düzeninde kadın, kimliğini ancak uygarlığın ve teknolojinin gelişimiyle kazanmaya başlamıştır. Sanayileşmenin gelişimine paralel olarak ev işlerinde makinenin devreye girmesi kadının işini hafifletmiş ve sosyal hayata karışmasını, düşüncelerini ifade edebilmesini, erkeğin yanında yer alabilmesini sağlamıştır. Böylelikle sosyal yaşam içindeki statüsünü artırarak bilimsel ve sanatsal alanda bedensel kimliğinden sıyrılmış ve zihinsel kimliği ile var olamaya başlamıştır” (Ayan 2011).

Böyle zorlu yollardan geçen kadın sanatçılar kendilerine biçilen rollerin farkında olarak hem kendi ve hem de diğer kadınların kimliklerini eserleri üzerinden geliştirme gibi ulvi bir görev üstlenmişlerdir. Çağdaş sanat düşüncesi paralelinde öne çıkan kadın sanatçı olgusu sınırlandırılmış olarak üst sınıfa mensup ailelerin eğitilmiş kızları tarafından sürdürülmüştür. Meşrutiyet dönemi kadınlarının ‘vakit geçirme’ sıkıntısını giderme çabası Cumhuriyet dönemi ile birlikte toplumun geleceğini yapılandırmaya evrilmiş görünmektedir (Erişti 2015:74).

Eren Eyüboğlu Hayatı

Asıl adı Ernestine Leibovici (Letoni) olan Eren Eyüboğlu 1907 yılında Musevi bir ailenin sekizinci çocuğu olarak Romanya’nın Yaş şehrinde doğdu (<http://eyubogluvakfi.org.tr>). Kalabalık aile içinde abla ve abilerinden çok çekmiştir. Gençlik yıllarında kardeşleriyle girdiği bir iddia üzerine resme ilgi duymuş ve böylece resim yapmaya başlamıştır. Bir söyleşide Zeynep Oral’a “...Sonra bir gün iddia üzerine, resim yapabileceğimi göstermek için çizmeye başladım. Akademiye girebileceğimi de ispatladım” demiştir (www.cumhuriyet.com.tr). 1927 yılında Yaş Güzel Sanatlar Akademisinde eğitime başlar. Ardından iki yıl sonra 1929’da Paris’te Julian Akademisine girerek Andre Lothe’un öğrencisi olur. Lothe’nin atölyesinde çalışırken hayatının yönünü değiştirecek Bedri Rahmi ile tanışır. İki ailenin de tüm karşı çıkmalarına karşın aşkları galip gelir, 1936’da Bedri Rahmi Eyüboğlu ile evlenerek İstanbul’a yerleşir. Evlendikten sonra Türk vatandaşlığına geçen Ernestine ‘Eren’ adını alır. Eşi Bedri Rahmi’yle birlikte Anadolu’yu gezerek Anadolu doğasını ve insanını tanıyarak doğu yaşamını resimlemiştir.

Cumhuriyet idealinin 10. yılında yeni uygulanacak hükümet programı çerçevesinde çok partili sisteme geçiş ve kalkınma programı planları içerisinde halkın düşün yapısını geliştirmek üzere adımlar atılır (Giray 2009: 39). Bu doğrultuda sanat eğitimi kurumları modernleşmiş, Batı sanatıyla yakın ve sıkı ilişkilere girilmiştir. 1939-1944 yılları arasında “Yurdu Gezen Türk Ressamları” programına katılan sanatçılar kendi ülkelerinin gerçeklerini kişisel üslupları ile ifade etmeye başlamışlardır. 1933 yılında bir heykeltıraş, beş ressam altı sanatçı tarafından kurulmuş olan D grubuna 1934’te Bedri Rahmi Eyüboğlu katılır. 1950’lere kadar önemli bir varlık gösteren D grubu’nun temel çıkış noktası kompozisyonu kübist ve konstrüktivist akımlardan esinlenen sağlam bir desen ve inşa temeline oturtmaktır. Bu idealle Anadolu köylerindeki geometrik kırsal nakış motifleri soyutlanarak resimlere girmiştir. 1939’da D grubu’nun açtığı 7.ci sergisi ile Eren Eyüboğlu’da grubun sanatçıları arasında yerini alarak topluluğun içinde etkin çalışmalarında bulunmuştur(Tansuğ 2003: 179-182). Bu güne kadar resim, desen, seramik ve mozaik türünde doğdu yerin kültürünü de unutmadan eserler bırakan Eren Eyüboğlu 30 Ağustos 1988 günü Kalamış’taki atölye evinde yaşama gözlerini kapadı.

Eren Eyüboğlu Sanatı Ve Eserleri

Eserlerinde Anadolu kadını ve kültürünü plastik öğelerle işleyen Eren Eyüboğlu inşacı bir anlayışla sağlam bir çizgiye dayanan resimler yapmıştır. Bedri Rahmi ye göre ‘O’ doğuştan ressamdır. 1945’te katıldığı karma sergi değerlendirmesinde Ahmet Hamdi Tanpınar da onu Bedri Rahmi’den daha ressam görüyor. ‘Tabloyu sağlam kuruyor, ışığı iyi idare ediyor. Tablolarında mizacımı değil San’atını görüyoruz’ sözleriyle bu düşünceyi pekiştiriyor (2000: 415) (Resim 1). Fovist ve dışavurumcu diyebileceğimiz Eyüboğlu diri, taze, ışıklı renklerin bulunduğu ve düzen kaygısını önde tutan bir anlayışla yöresel halk motiflerini kişisel anlatımıyla resimlemiştir. Çizgi, leke ve renkle duygulu portrelerinde fırçasına hâkim ve güçlü bir imaj sergiliyor (Resim 2).

Ahmet Hamdi Tanpınar 1946 yılında bir resim sergisi sonrası Ulus gazetesine yazdığı “Eren Eyüboğlu’nun Sanatı” makalesinde onun büyük bir renkçi olduğunu ve renkle düşündüğünü söylüyor. Mitolojik konuları da resimleyen (Resim 3) Eren için;

“...renkle düşünüyor, hülya kuruyor, renkle mest oluyor. Bu, istediği zaman hacmi vermesine, resmi plastik bir dünya yapmasına, öğretilmesi kolaylıkla kabil göz aldatıcı oyunlarla derinlik bulmasına hülasa iki bu’udda üç bu’udun (boyut) vehmini yaratmasına hiç mani olmuyor”(2000: 424) .

Eren 1950’li yıllarda Picasso ve Braque gibi ustalardan yaptığı kopyaların etkisinde kalarak ayrıntıdan uzak, yalın, çizgisel ritim ve coşkulu bir renk lirizmine ulaşmıştır. 1955’ten sonra rengin ön planda olduğu lirik soyutlama portreler yapmıştır (Resim 4 -5).

1960’larda eşiyile birlikte alışılmış kalıpların dışına çıkarak renkçi bir döneme girerler. Eşi Bedri Rahmi ile birlikte Anadolu’yu gezmiş ve izlenimlerini köyden kente Anadolu modernleşmesinin dışı vurumu olarak tablolarına yansıtmıştır. Bu dönemde Anadolu kültürünü gelenekselin ötesine renk ile taşımaya çalışmışlardır (Resim 6). Duyguyu öne çıkararak, tek renkle problemi çözme arayışları bu dönemde kendini portrelerde gösterir (Resim 7)

1970’ten sonra daha önce çalıştığı figür konusuna döner. Günlük yaşamdan izlenimler, portreler ve figürler yapmaya başlar. “Görelle’li Fatma Kadın” ve “Ağlayan Gelin (Resim 8) ” isimli portreleri biçim kaygılarının yanı sıra duyarlı bir anlam endişesi taşıdığını göstermektedir (www.turkishpaintings.com). Ferit Edgü Eren’in sergi kataloğu yazısında belirttiğine göre;

“...Sanatçı sanatını oluştururken kendi yolunu bulma uğraşısı içerisinde olmuştur. Bu da Eren Eyüboğlu’nun sanatının tek bir üslup üzerine gitmediğini sanatçının farklı

denmelerle bir bütünlük oluşturma çabası içinde olduğunu söyleyebiliriz. Sanat hayatının şekillenmesinde Bedri Rahmi'nin önemli bir payı olduğunu söyleyebiliriz. Seçmiş oldukları konular benzese de Eren Eyüboğlu'nun figür, renk kullanımı kendine özgü bir üslup ile karşımıza çıkar" (<http://theearthhistoryjournal.blogspot.com>).

Fırçası kadar hayal gücü de parmaklarından tuvaline akıyor. Eren, 'eşyayı uykusunda yakalamıyor, kendi içinin gürültüsü ile uyandırıyor' Tanpınar'ın ifadesiyle. Yetenekli çalışkan, farklı arayışlardan korkmayan, enerjik bir doğası vardır. 1980'e kadar yeni renk ve çizgi değerleriyle anlam bulan Anadolu manzaraları, portre ve figür çalışmaları sürer (Resim 9). 1980'lerden sonra atölyesinin çevresinden görünümmler olgunlaşmış üslubuyla yansır tablolarına.

Eren Eyüboğlu resmin yanı sıra seramik ve mozaik çalışmaları da yapmıştır. Atilla Galatalı atölyesinde çamurla dilediği gibi oynayıp, sırlayarak pişirdiği seramik üretimleri de bulunur (<http://mithatsarcan.blogspot.com>). Eren'in seramikleri de yağlıboyalı gibi Anadolu yemeni, kilim, dokuma motiflerinden soyutlanmış desenlerden oluşmuştur (Resim 10). Eren Eyüboğlu; 1956'da Ankara Etibank, 1957'de 4. Levent Konut Duvarları, 1978'de Ankara Çocuk Hastanesi, Cerrahpaşa Hastanesi ve 1979 yılında Haydarpaşa Göğüs Hastalıkları Hastanesi için yine yoğun Anadolu izleri yansıtan mozaik panolar yapmıştır (Resim 11). Anadolu kadını resimlerinde bir tür simgedir (Resim 12). Köyden kente Anadolu'dan mitolojiye folklorik motifler kendine özgü tarzı, renk kullanışı, kurt figürleri, süslemecilikte uzak desenleri ile önemli bir sanatçımızdır.

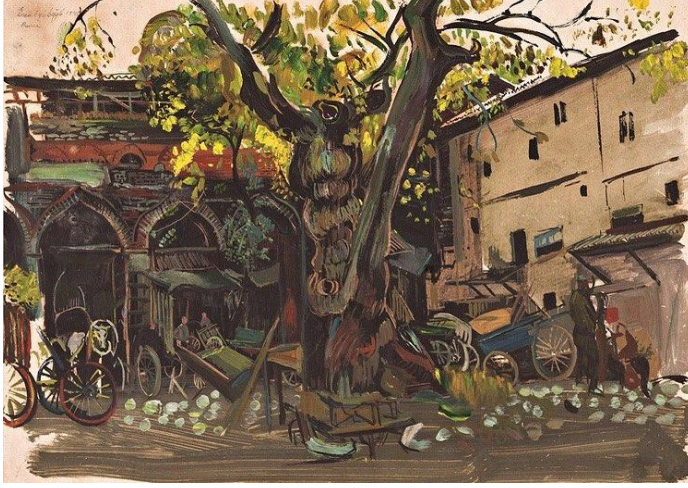
SONUÇ

Türk sanatında ilk çalışmalar yabancı sanatçıların ülkemize gelmesiyle başlamış ve ardından Batılılaşma hareketiyle hız kazanmıştır. 19 ve 20. yüzyıllarda dünyada meydana gelen siyasi, tarihi, sosyal, ekonomik değişimler ve gelişmeler ülkemizin tarihi, sosyal ve kültürel yaşamını etkilemiş ve resim sanatının uyarı ülkeler seviyesine gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Cumhuriyetin ilanı sanat ve sanatçı yetiştirme politikalarında ki gelişmeler ve kazanımlar resim sanatının dünya ölçeğinde değerlendirilmesine yol açmıştır. Yurt dışında eğitime giden yetenekli gençler ve yurt dışından yurda gelen batılı sanatçılar aracılığıyla modern sanat akımlarını dünya ile paralel bir düzeyde uygulanmasını sağlamıştır.

Türk resim sanatının Romen gelini olarak bilinen, kadın sanatçıları arasında yer almış Eren Eyüboğlu; dini mimari, İslami yazma eserler, Hıristiyan-Ortodoks ikonaları vb. görsel bir diyalog ve etkileşim ortamı sunan Balkanlar coğrafyası Romanya'dan batı eğitiminin izleri ile Türkiye'ye gelmiş önemli bir kimlik olarak kadın sanatçılarımız içerisinde yer almaktadır. Eren, başta Bedri Rahmi olmak üzere Türk resim sanatının sınırlarının gelişmesinde etkili olmuştur. Sadece ülkemizde değil dünya sanatı içinde de adını duyuran Eyüboğlu yaşadığı kadın olmaya dair zorlukların yanı sıra çizim ve yaratma zevki ve güçlü kişiliği ile modern kadın sanatçı imgesinin önemli bir temsilcisidir.

Sonuç olarak Eren Eyüboğlu; içine doğduğu ve yaşadığı iki farklı ülkenin toplumsal yapısı, kültürler farklılıklarına rağmen kendine özgü yaklaşımı ile Anadolu modernleşmesinin resimlenmesinde önemli katkı sağlamıştır. Güçlü kadın ressam ve imgesinin Avrupa sanatı paralelinde gelişime göstermesinde üstlendiği rol dikkate değer. Türk resim sanatı kadın ressamları arasında üslubu, tekniği, rengi ve kadın kimliğiyle birlikte Balkanlar'ın izlerini ülkemize taşıyan kadın yeteneklerden biri olarak resim sanat dünyamıza iz bırakmış güçlü bir sanatçidir.

Resimler:

Resim 1: Bursa Koza Han Bursa koza han 1945 35x50cm. Yağlıboya,
<https://deskgram.net>

Resim 2: Kanepede kadın 1947, Tuval üzeri yağlıboya, Kaynak: www.turel-art.com

Resim 3: Üç güzeller, 55x100cm, tuval üzerine yağlıboya, tahminen 1947

Resim 4: Resim 3: Oto Portre, 1948. Kontrplak üzeri Yağlıboya

Resim 5: Portre 65x49cm. 1952 Kaynak; <http://www.turkishpaintings.com>

Resim 6: İsimsiz Portre, 82x100cm Tuval üzeri yağlıboya

Resim 7: İki kadın 1961, Kağıt üzeri yağlıboya, Kaynak; <http://www.beyazart.com>

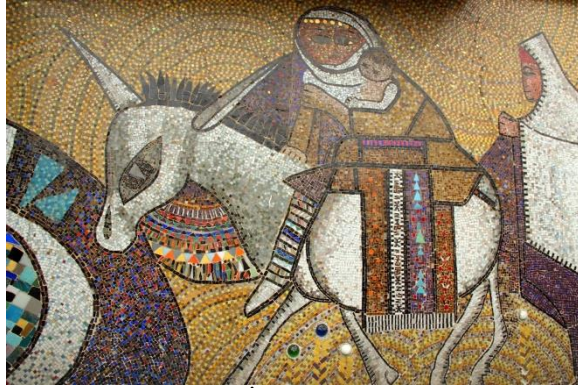
Resim 9: Pazar yeri 1983, Tuval Üzeri Yağlıboya

Resim 8: Bursalı Ağlayan Gelin <http://mithatsarcan.blogspot.com>

Resim 10: Seramik Tabak

Resim 11: Mozaik duvar panosu, İstanbul Manifatura ve Kumaşçılar Çarşısı

KAYNAKLAR

Giray, Kıymet (2009). Türk Resim Sanatının Bir Asırlık Öyküsü II Yollar- Yıllar- İzler-İzmler, Rezzan Has Müzesi Kataloğu, İstanbul, Mas Matbaası

Şaylan, Gencay (2009). Postmodernizm. Ankara: İmge

Tansuğ, Sezer (2003). Çağdaş Türk Sanatı, 6. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi

Berger, John (1993). Görme Biçimleri. Çev., Yurdanur Salman. İstanbul: Metis

PDF Kaynaklar

Ayan, Müjde (2011). *Cumhuriyet Öncesi ve Cumhuriyet Dönemi Türk Toplum Yapısında Kadının İfade Özgürlüğü ve Sanat*, İnönü Üniversitesi 4. Uluslararası Bir Bilim Kategorisi Olarak Kadın, Edebiyat, Dil, Kültür, Sanat, Peyzaj ve Tasarım Çalışmaları

- Bayraktar, Zülfikar (2012). *Türkiyenin Balkanlardaki Yumuşak Gücü Türk Kültürü*, Karadeniz Araştırmaları, Güz Sayı 35, 181-189
- Bayraktar, Zülfikar (2013). *Balkanlar'da Birarada Yaşama Kültürü Bağlamında Kimlik Çatışmasından Kültürel Entegrasyona Türk Dili ve Kültürünün Önemi*, Karadeniz Araştırmaları, Kış, Sayı 36, 223-234
- Erişti, Özgür Ceren (2015). Geç Dönem Osmanlı Resminde Kadın İmgesinin Temsili, *Moment Dergi Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 2 (2): 59 – 79
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2000). *Yaşadığım Gibi*, Hazırlayan Prof. Dr. Birol Emil, Dergah Yayınları 22, Çağdaş Türk Düşünce Dizisi PDF
- Çevik, Semra (2013). 6-7 Mayıs 2013 tarihinde Giresun Üniversitesi “Uluslararası Kadın Sempozyumu ve Sanat Çalıştayı”, Cinsiyetlerarası Eşitsizliğin ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesinde Devlet Politikaları ve Sivil Sorumluluk” temasında sözlü bildiri

İnternet kaynakları

- http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/302336/Eren_Eyuboglu__8217_nun_renkli_dunyasi____.htm
- <http://theearthhistoryjournal.blogspot.com/2011/06/eren-ernestine-eyuboglu.html>
- <http://eyubogluvakfi.org.tr>
- <http://www.tempomag.com.tr/detail/golgeli-bir-ask>
- <http://www.beyazart.com/sanatci/Eren-Ey%C3%BCbo%C4%9Flu>
- <http://www.artnet.com/artists/eren-ey%C3%BCboglu/5>
- <http://mithatsarcan.blogspot.com/2011/11/eren-eyuboglu.html>
- <http://birgunbiryerde.blogspot.com/2013/11/dogustan-ressam-eren-eyuboglu.html>
- http://www.turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPainters_artistDetailID=95
- <https://www.turel-art.com/eren-eyuboglu-tablolari-ve-eserleri>

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 40, Winter-2018, p. (231-245)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.460145

Research Article

Received: September 14, 2018 Accepted: December 12, 2018

This article was checked by iThenticate.

**EĞİTİM VE GELİŞTİRME UYGULAMALARINDA YENİ NESİL
BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİNDEN SANAL GERÇEKLİK, BULUT
BİLİŞİM VE YAPAY ZEKÂ¹**

**IN THE TRAINING AND DEVELOPMENT APPLICATIONS
VIRTUAL REALITY FROM THE NEW GENERATION COMPUTER
TECHNOLOGIES, CLUSTER COMPUTING AND ARTIFICIAL
INTELLIGENCE**

**ВИРТУАЛЬНАЯ РЕАЛЬНОСТЬ ИЗ НОВОГО
КОМПЬЮТЕРНОГО ТЕХНОЛОГИИ В ОБЛАСТИ ОБРАЗОВАНИЯ И
РАЗВИТИЯ, КЛАСТЕРНАЯ ВЫЧИСЛЯЮЩАЯ И
ИСКУССТВЕННАЯ ИНТЕЛЛЕКТА**

Harun DEMİRKAYA*

Ersin SARPEL**

ÖZ

Eğitim ve geliştirme faaliyetleri temel insan kaynakları işlevlerinden biridir. Artık günümüzde baş döndürücü bir hal alan teknolojik gelişmelere uyum sağlayabilmek, kuşkusuz eğitim ve geliştirme faaliyetleri ile mümkün olacaktır. Kaçınılmaz köklü dönüşümlerin yaşanmaya başlayacağı önümüzdeki süreçte bir örgütün dinamik kalabilmesi, değişim ile gelen yeni gelişmelere uyum yeteneğine bağlı olacaktır. Bu uyum ise örgütlerdeki çalışanların sahip oldukları bilgi ve beceriler oranında sağlanabilir.

İnsan Kaynaklarının değişime uyum sağlaması, bilgi ve becerilerini artırarak, güncelliğini koruması ancak eğitim ve geliştirme uygulamaları ile mümkündür. Eğitim ve geliştirme uygulamaları teknolojik gelişmelerden oldukça etkilenmektedir. Teknolojiki gelişmelerin iki önemli boyutu ön plana çıkmaktadır. Birincisi; bilişim teknolojileri sayesinde eğitim ve geliştirme uygulamaları okul duvarlarının dışına taşmış, her an, her yer, eğitim yapılabilir hale gelmiştir. İkincisi ise; bilgiye ulaşmak kolaylaşmış, bilginin el değiştirme hızı akıl almaz ölçülerde artmış ve aktarılan bilginin içeriği oldukça zenginleşmiştir.

¹ Yüksek Lisans Projesinden Üretilmiştir.

* ORCID: 0000-0003-0260-7538 Kocaeli Ü. Hereke MYO, Kocaeli/TÜRKİYE.

harundemirkaya@kocaeli.edu.tr

** ORCID: 0000-0002-2956-7161 Karamürsel Adliyesi/Kocaeli Kocaeli/TÜRKİYE.

ersin.sarpel@gmail.com

Öte yandan, bilgisayar olanaklarına sahip olanlarla olmayanlar arasındaki sayısal uçurum, burada eğitim ve geliştirme sürecinde bir başka boyuta dönüşerek, ortaya çıkmaktadır. Bu sorun; eğitim teknolojilerine sahip olanlarla olmayanlar arasındaki sayısal uçurum olarak görülmektedir. Bu bireylerin, örgütlerin ve ülkelerin önündeki temel eğitim sorunlarından biridir.

Bu çalışma literatür taraması yöntemiyle yürütülmüştür. Sonuç olarak; Endüstri 4.0 süreci ile yeni mesleklerin ortaya çıkacağı, bazı mesleklerin ise önceki sanayi devrimlerinde olduğu gibi kaybolacağı, önümüzdeki dönem iyi analiz edildiğinde eğitim ve geliştirme faaliyetlerinin öneminin artacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim ve geliştirme, teknoloji ve eğitim, Endüstri 4.0, sanal gerçeklik, bulut bilişim, yapay zekâ.

ABSTRACT

Training and development activities are one of the most basic human resources operations. Being able to adapt to technological development that are now in a dizzying state seems possible with training and development activities. Organization's ability to remain dynamic in the upcoming period, where inevitable transformations will begin to take place, will depend on the ability to adapt to the changing new era. This adaptation can be achieved in proportion to the knowledge and skills of the employees. It is no doubt that the challenges will be get through by increasing the knowledge and the skills of the employees with training and development activities.

It is possible to adapt human resources to change, to increase their knowledge and skills and to keep them up-to-date only through training and development practices. Training and development practices are highly influenced by technological developments. Two important dimensions of technological developments come to the fore. First; Thanks to information technologies, education and development practices have surpassed the school walls; Every moment, everywhere, training has become feasible. The second is; access to information has become easier, the speed of change of information has increased inexorably and the content of the information transferred has become quite rich.

On the other hand, the digital divide between the ones who have computer facilities and those who do not, turns out to be another dimension in the education and development process. This problem; it is seen as a digital divide between those who have educational technologies and those who have not. This is one of the basic educational problems facing individuals, organizations and countries.

This study was conducted by literature review. As a result; With the industry 4.0 process, it is estimated that, new professions will emerge, some professions will disappear like in the previous industrial revolutions, when the next term is being analyze well training and development activities will increase importance.

Keywords: Training and development, technology and training, Industry 4.0, virtual reality, cloud computing, artificial intelligence.

РЕЗЮМЕ

Мероприятия по обучению и развитию являются одной из самых основных функций людских ресурсов. Теперь адаптироваться к технологическим разработкам он стал легкомысленным сегодня, несомненно, было бы возможно с обучением и опытно-конструкторскими работами. Неизбежно, он начнет испытывать фундаментальную трансформацию оставаться динамичной организации в предстоящий период будет зависеть от способности адаптироваться к новым

разработкам, поступающих с изменением. Эта адаптация может быть обеспечена в соотношении знаний и навыков сотрудников в организациях.

Можно адаптировать человеческие ресурсы к изменениям, повысить их знания и навыки и поддерживать их в актуальном состоянии только посредством практики обучения и развития. Технологические разработки сильно зависят от практики обучения и развития. На первый план выходят два важных аспекта технологических разработок. Во-первых; Благодаря информационным технологиям практика образования и развития распространилась на школьные стены, и в любое время стало доступно образование. Второй - это; доступ к информации стал проще, скорость изменения информации неумолимо увеличилась, и содержание переданной информации стало довольно богатым.

С другой стороны, цифровой разрыв между теми, у кого есть компьютерные средства, и теми, кто этого не делает, оказывается еще одним аспектом процесса образования и развития. Эта проблема; он рассматривается как цифровой разрыв между теми, кто имеет образовательные технологии, и теми, кто этого не делает. Это одна из основных проблем образования, с которыми сталкиваются отдельные лица, организации и страны.

Это исследование проводилось с использованием метода обзора литературы. В результате; 4,0 Производственный процесс будет происходить с новыми профессиями, в то время как некоторые профессии будут потеряны, как и в предыдущей промышленной революции при оценке будет возрастать важность хорошей подготовки и опытно-конструкторских работ в предстоящем анализируемом периоде.

Ключевые слова: Образование и развитие, технологии и образование, Промышленность 4.0, виртуальная реальность, облачные вычисления, искусственный интеллект.

Giriş

İnsan kaynakları yönetimi geçmişten bugüne değin yaşanan değişimlere uygun olarak yeni yöntemler geliştirmiştir. Örgütlerin değişen iç ve dış faktörler nedeniyle dinamik bir yapı olarak varlığını sürdürmesi, eğitim ve geliştirme faaliyetleri ile mümkün olabilmektedir. Özellikle önümüzdeki on yıllık zaman diliminde artarak, hem örgütlerin hem de bireylerin hayatını yeniden dizayn edeceği öngörülen Endüstri 4.0 uygulamalarında eğitim ve geliştirme öneminin daha da belirginleşeceği öngörülmektedir.

Bu çalışmada yeni nesil bilişim teknolojileri ile ortaya çıkan eğitim ve geliştirme yöntemleri kullanılarak, insan kaynağının en verimli olacak şekilde kullanımı ve değişime uygun hale getirilmesi incelenmiştir. Bu kapsamda yeni gelişen teknolojilerden, endüstri 4.0 ile sıklıkla anılan sanal gerçeklik, bulut bilişim ve yapay zekâ konuları literatür taraması yöntemiyle incelenerek, insan kaynakları eğitiminde bir yargıya varmak amaç edinilmiştir.

1. İnsan Kaynaklarında Eğitim ve Bilişim Teknolojileri

En kısa anlatımla değişim süreci olarak tarif edilen eğitim (Ertürk, 2011:117; Sabuncuoğlu, 2013:124); genel olarak insanları belli amaçlara göre yetiştirme eylemi olarak ifade edilmektedir (Güney, 2015:119).

İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY)'nde eğitimle ulaşılması beklenen amaçlar; ana hatları ile ekonomik, beşeri ve sosyal amaçlar olarak başlıklandırılabilir (Şimşek ve Öge, 2012:254). Günümüzde yapılan işlerin öğrenme katsayısının süratle artması ve daha

akıllı, daha hızlı ve daha üretken bir iş gücüne ihtiyaç duyulması öğrenmeyi stratejik bir değer kılmakta (İnce, 2005:335) ve örgütsel eğitiminin önemine vurgu yapmaktadır.

Örgütlerde kullanılan iki temel eğitim ve geliştirme yöntemi bulunmaktadır. Bunlar iş başında eğitim yöntemleri ve iş dışında eğitim yöntemleridir (Şimşek ve Öge, 2012:262). Örgütsel eğitimde ister iş başı, ister iş dışı eğitim yöntemi kullanılıyor olsun, her iki seçenekte de eğitimin teknoloji tabanlı olarak yapılandırılması günümüzde kaçınılmaz bir durum olarak görülmektedir.

Bilişim teknolojileri; bilginin toplanması, işlenmesi, saklanması, iletilmesi veya herhangi bir yerden bu bilgiye erişilmesine olanak sağlayan teknolojiler olarak nitelendirilmektedir. Öte yandan Bilişim Teknolojisi kavramı ile; örgütlere ve şahıslara bilgi sağlamak için kullanılan ve hızla gelişen bilgisayar, ağ, mobil ve benzerleri ile (Şahin vd, 2009: 556), internet, intranet, extranet, e-posta ve web gibi bilgi ve iletişim araçlarının tümü kastedilmektedir (Sağır ve Türkeri, 2015:203).

Teknolojiyi İnsan Kaynakları Yönetiminde kullanmanın amacı sadece zaman, maliyet, hız gibi avantajlar elde etmek değil, karar vericilere gerçek zamanlı bilgiler sağlamak ve insan kaynaklarının daha stratejik bir role sahip olması için dönüşümü gerçekleştirmektir. İnsan Kaynakları (İK) uzmanlarınca bilginin elde edilmesi, kullanılması ve çalışanlara iletilmesinin kolaylaşması ve bu sayede İK uzmanlarının stratejik konulara odaklanma imkanı bulmaları, bu dönüşümde etkili bir faktör olarak ön plana çıkmaktadır (Celep, 2017:13-14).

Elektronik ortam, bütün örgütlerde, asırlardır görülmemiş bir hızla, gelişmenin önünü açmıştır. Bilgiye hızla ulaşmanın ve iletişimi kolaylaştırmanın etkilediği en önemli alanlardan biri, eğitim ve geliştirme faaliyetleridir. Eğitim faaliyetlerini hızlandırma ve süreklilik kazandırma zorunluluğu, sınıf ortamında yapılan geleneksel eğitim yöntemlerini yetersiz kılmıştır (Sadullah vd. 2015:204). Ortaya çıkan bu durumda söz konusu yetersizliği teknoloji tabanlı eğitim sistemleri giderecek, ayrıca erişilebilirliği, verimliliği, etkinliği, içerik güncellemesinin kolayca ve hızlıca yapılabilmesi nedeniyle teknoloji destekli eğitimler, eğitimin genel kalitesini de arttırmıştır (Uygun, 2015:49). Günümüzde geleneksel eğitim ile elektronik eğitim birbiriyle iç içe geçmiştir. E- eğitimin alt yapısını oluşturan öğeler, artık geleneksel eğitimin de parçası haline gelmiş ve bu durum diğer eğitim yöntemlerinden e-eğitim yöntemlerinin soyutlanmasını oldukça güç bir hale getirmiştir (Sadullah vd. 2015:204).

Bilişim teknolojileri ile bilgisayar destekli eğitim, multimedya eğitim, uzaktan eğitim gibi eğitimler, teknoloji tabanlı eğitimler arasında sıralanmakta (Uygun, 2015:49-50), buna bağlı olarak e-öğrenme kavramı ortaya çıkmaktadır.

E-öğrenme; “nerede, ne zaman ve ne istersen öğren” yaklaşımıyla ortaya çıkmış bir kavram olup, eğitmenin ve eğitilenin fiziksel olarak aynı ortamda bulunmadığını ifade eden eğitim tekniğidir (Duran vd. 2006). Yapılan tanıma göre e-öğrenme, internet üzerinden yayımlanan, sesli, görüntülü ve etkileşimli, senkron ya da asenkron eğitim ve öğretim aktivitelerine verilen ortak ad olarak anılmaktadır (Baki vd. 2009:86).

Karataş (2011:12) da tüm öğrenme ve öğretme etkinliklerinin grup olarak veya bireysel bir şekilde, çevrimiçi ya da çevrimdışı, eş zamanlı veya ayrı zamanlı, ağa bağlanmış ya da tek başına bilgisayar veya başkaca elektronik araçlarla gerçekleştirilmesini e-öğrenme olarak ifade eder.

Zaman bakımından e-öğrenme senkron ve asenkron olarak ikiye ayrıldığında, internet tabanlı senkron eğitimin en büyük avantajı geribildirimlere aynı anda cevap verilebilmesine olanak sağlamasıdır. Çünkü e-öğrenme ortamlarında geri bildirimlerin

aynı anda verilmesi öğrencilerin akademik başarılarına olumlu etki göstermektedir (Şenkal ve Dınçer, 2012:14).

Senkron e-öğrenme, öğrenme ve öğretme aktivitelerinin, öğrenci ve öğretmenler fiziksel olarak farklı mekanlardayken, eş zamanlı olarak gerçekleşmesini ifade ederken; asenkron e-öğrenme, öğrenme ve öğretme aktivitelerinin, öğrenci ve öğretmenler fiziksel olarak farklı mekanlardayken, farklı zamanlarda gerçekleşmesini ifade eder (Nâsırlı, 2012:49). Sesli ve görüntülü konferanslar, online-sanal sınıflar, senkron e-öğrenme kapsamında örnek gösterilirken, internet ya da CD-rom üzerinde kendi başına öğrenme, stoklanmış sesli görüntülü web sunumları ve seminerleri, asenkron e-öğrenme kapsamında örnek gösterilmektedir (Nâsırlı, 2012:49).

Genel olarak eş zamanlı ya da farklı zamanlı olarak tasnif edilen bilişim teknolojilerine dayalı eğitimlerin, eş zamanlı olması durumunda anlık geri bildirimlere imkan sağlamasından dolayı avantajlar içerdiği görülebilmektedir.

2. Endüstri 4.0 (4. Sanayi Devrimi)

Endüstri 4.0; bilişim ve iletişim alanlarındaki gelişmeler, veri toplama ve paylaşma, otomasyon ile üretim teknolojilerindeki yeni yaklaşımları birbirine eklemlenmiş bir bütünsellikle ele alan bir kavramı ifade etmektedir. Bilişim, iletişim ve internet teknolojilerinin yaşamın hemen her alanında etkilerini giderek daha da derinleştirilmesi göz önüne alındığında, ortaya çıkan bu yeni durumun devrim niteliği taşıdığını ileri sürülmektedir (Banger, 2017:11-17). Buharlı motorun bulunması 1. sanayi devrimini (Endüstri 1.0), üretim hattı organizasyonu 2. sanayi devrimini (Endüstri 2.0), otomasyon (Endüstri 3.0) 3. sanayi devrimini ifade ederken, internetin endüstriyel organizasyonlara girmesi (Seyrek, 2015) Endüstri 4.0 sürecinin temel taşlarını oluşturmuştur.

Erken dönemini yaşadığımız Dördüncü Sanayi Devrimi, Dijital Sanayi veya Endüstri 4.0 şeklinde de tanımlanan yeni sanayi devrimi kapsamındaki güncel gelişmeler, siber-fiziksel sistemler, nesnelerin interneti, yapay zekâ ve robotlar, büyük veri, artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik gibi ileri teknolojilere dayalı olarak şekillenmektedir. Dördüncü Sanayi Devrimi ile, akıllı fabrikalar sayesinde fiziksel işlemleri siber-fiziksel sistemlerle izlemek, mevcut fiziksel dünyanın bir kopyasını sanal ortamda oluşturmak ve merkezi olmayan kararların verilmesi amaçlanmaktadır. Nesnelerin interneti sayesinde siber-fiziksel sistemler insanlarla gerçek zamanlı iletişim halinde olabildikleri gibi, insanlar da bu sistemlerle gerçek zamanlı olarak iletişim kurup işbirliği içinde çalışabilecektir (Emre, 2017:21).

Endüstri 3.0 sürecinde elde edilen gelişmeler ve ilerlemeler sonucu ortaya çıkan Endüstri 4.0 için 2011 yılında Almanya'da düzenlenen Hannover Fuarı başlangıç olarak kabul edilebilir. Bu fuardan sonra Almanya'nın bu yaklaşımları resmi sanayi politikası olarak belirlemesiyle Endüstri 4.0'ın fiilen başladığı kabul edilmektedir (Görçün, 2017:141).

Endüstri 4.0'ın hedefi üretim sistemlerini ve fabrikaları akıllı hale getirerek, kendi kendini yönetebilen üretim süreçleri oluşturabilmektir. Bu açıdan, Dördüncü Sanayi Devrimini açıklamakta en net örnek akıllı fabrikalar olarak gösterilebilir. Çok yakın bir gelecekte nesnelerin birbiri ile iletişim kurduğu, bu sayede insandan büyük ölçüde bağımsızlaşan ve otonom bir hale gelen sistemlerin hayatımızın yanı sıra, üretim ve tedarik zincirlerinin tüm aşamalarını kapsayacağı söylenebilir.

Bir raftan herhangi bir ürün satın alındığında, ürünün üzerinde bulunan mikroçipler raflarda konumlandırılmış terminallere ürünün satın alındığına ilişkin bilgiyi transfer ederek, raftaki ürün miktarının bir adet azaldığını söyleyecek, bu bilgi terminaller

aracılığı ile sistemde tanımlı tüm aktörlere otomatik bir şekilde akacak ve tedarik, üretim ve lojistik zincirinde yer alan unsurlar bu bilgi karşısında yapmaları gerekeni yapmaya başlayacaklardır. Burada etkileyici olan tüm bu sürecin, insan faktöründen bağımsız olarak, insanların bu süreçleri yönetmelerine gerek kalmaksızın işleyebilmesidir (Görçün, 2017:142-144).

Bu noktada akıllara gelen, bu devrimin işsizlik oranını arttıracacağı ve belki de milyonlarca kişinin işini kaybetmesine neden olacağı endişesi ve insanların durumunun ne olacağına dair kaygı verici sorulardır. Nitekim Banger (2017:254); Endüstri 4.0'ı eksen alan ve küresel değişimleri anlattığı farklı ortamlardaki, farklı topluluklar ile ilgili gözlemlerini;

"İlginç biçimde tümünde edindiğim izlenim, insanların bu yeni konjonktürü korku, gerginlik ve tedirginlikle karşıladıkları oldu. Hâlbuki bu olumsuz duygu ve düşünceleri yok edecek olan bilgidir. Gecikmeden bilgi yoluna çıkmak ve hazırlanmak gerekiyor. Bilgiden söz ettiğimizde teknolojik gelişmelerin eğitim-öğretim sistemlerine olması muhtemel etkileriyle, mevcut ve yeni iş gücünün yeni dönemin şartlarına hazır hale gelmesi gibi önemli bir görevle karşı karşıya geliyoruz. İşletmeleri dönüştürürken yeni teknolojilerinde gerektirdiği yeni insan gücünü hazırlamak ve mevcut olanı yeni bilgi ve becerilerle donatmak zorundayız" şeklinde dile getirmektedir.

Endüstri 4.0'ın çıktıklarından, özellikle de yapay zekâdan bahsedildiğinde genellikle akla ilk gelen işten çıkarmalar olmaktadır. Türkiye'de de kurulmaya başlanan ve 100 kişi ile yapılacak işin 6 robot ile yapılabildiği (Kadak, 2017), aydınlatmaya, ısıtmaya veya çalışanların insani ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik hizmetlere ihtiyaç olmayan "karanlık fabrika" olarak nitelendirilen üretim tesislerinde, kas gücü ile yapılan işlerin robotlar tarafından yerine getirilmesinin, bazı sektörlerin yok olmasına neden olacağı görülmektedir. Bununla birlikte otomasyona yenik düşecek birçok meslek sıralanmaktadır. Doğal dil işleme ve makine öğrenimi yoluyla konuşma sayesinde, bilgisayarlar ve müşterilerin kişisel düzeyde bağlantı kurabilmeleri, çağrı merkezi operatörlüğünü bu mesleklerden biri haline getirmektedir. Bir başka etkilenecek alan ise cerrahidir. Sağlık çalışanları, hastalık teşhisinden ameliyatlara kadar otomasyondan ve yapay zekâdan yardım almaktadır. Dubai'de hem Arapça hem de İngilizce iletişim kurabilen robot polislerin göreve başlamış olmaları güvenlik görevlisi ve polislik mesleklerini de otomasyondan etkilenecek meslekler kategorisine sokmaktadır. Başka bir örnek ise öğretmenliktir. Pepper isimli bir eğitim robotu London Design and Engineering University Technical College'de ders vererek İngiltere'nin ilk otomatik öğretmeni olmuştur. Sürücüsüz araçların yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamış olması otomasyondan etkilenecek bir diğer meslek grubunun sürücüler (şoför, vatman, makinist) olacağını ortaya koymaktadır. Başka bir açıdan bakıldığında; insan emeğinin yerini otomasyonun alacak olması ile birlikte, kadınların erkeklerden iki kat daha fazla işlerini kaybedecekleri belirtilmektedir. Bunun nedeni ise kadınların en yüksek otomasyon riskine maruz kalacak işlerde çalışıyor olmaları gösterilmektedir. Kasiyerlerin %97'sinin önümüzdeki yıllarda işlerini otomasyona bırakacak olmaları ve 2016 yılı itibari ile kasiyerlerin %73'ünün kadın çalışanlardan oluşması örnek olarak ileri sürülmektedir (Öztuna, 2017:96-100).

Birinci Sanayi Devriminden sonra ilk fabrikaların oluşması ile tarımdaki nüfus sanayi işçilerine dönüşmüştür. Geçtiğimiz yüzyılın başlarında elektriğin fabrikalarda kullanılmaya başlanması ile bu süreç hızlanıp daha da genişlemiştir. 1970'li yıllarda mikroişlemci elektroniğindeki buluşlar neticesinde otomasyon Üçüncü Sanayi Devriminin simgesi haline gelmiştir. Her üç devrimde de teknoloji, makineleşme ve otomasyondaki

gelişmelere rağmen sayısal olarak toplam istihdam bundan çok fazla olumsuz etkilenmemiştir. Gelişmelere paralel olarak üretime dayalı bazı işler ortadan kalkmış olsa da, yeni iş pozisyonları çoğalmaya devam etmiştir (Banger, 2017:251). Buradan hareketle Dördüncü Sanayi Devriminin de yeni dönüşümleri beraberinde getireceği söylenebilir. Önümüzdeki 10 yılda yeni meslekler olarak robot-chatbot kiralama, bilgi güvenliği avukatı, yapay zekâ tasarımcısı, dijital finans uzmanı, yapay zekâ organ üreticisi, dijital çilingir, robot operatörü, akıllı ev kurulum uzmanı gibi mesleklerin öne çıkacağı ifade edilmektedir (www.milliyet.com.tr).

TÜSİAD ve The Boston Consulting Group'un hazırladığı "Türkiye'nin Küresel Rekabetçiliği İçin Bir Gereklilik Olarak Sanayi 4.0 Gelişmekte Olan Ekonomi Perspektifi" (Numanoğlu vd. 2016: 46-47) isimli raporda; Türkiye'de önümüzdeki 10 yılda üretimde nitelikli olmayan işçilik ihtiyacında 400-500 bin kadar azalma beklendiği, buna karşın 100 bin kadar yeni yüksek nitelikli çalışan ihtiyacı oluşacağı, bunun yanında sanayileşmenin getireceği büyüme akımı sonucunda 400-500 bin kadar yeni iş imkanı doğacağı öngörülmektedir. Ayrıca Endüstri 4.0'ın getireceği % 2-3'lük büyümenin, verimliliğe dayalı istihdam kayıplarını fazlasıyla telafi edecek kadar artışa neden olmasının beklendiği, bu anlamda önümüzdeki 10 yılda istihdamda % 5'lik mutlak artışın yaşanması olası görülmektedir. Söz konusu raporda, *asıl zorluğun yeterince nitelikli personel bulmak* olduğu vurgulanmaktadır.

Önceki sanayi devrimlerinde olduğu gibi Endüstri 4.0'da da iş yaşamına yeni meslekler dahil olacaktır. 2020'li yıllarda istihdamın % 6'lara kadar büyümesi hedeflenmektedir. Yeni meslekler sayesinde eğitim sektöründe büyüme gerçekleşecektir (Koçak, 2017). Da Vinci Enstitüsü Direktörü ve Google gelecek bilimcisi (fütürist) Thomas Frey'in tahminine göre; 2030 yılına kadar internetteki en büyük şirket henüz ismi duyulmayan eğitim temelli bir şirket olacaktır (Öztuna, 2017:100). Bu tespitler yeni dönemde eğitim faktörünün ne kadar öne çıktığını göstermektedir. Örgütlerin bu noktada mevcut eğitim yöntemlerini kullanarak hem Endüstri 4.0 sürecine hazırlanmaları, hem de Endüstri 4.0'ın çıktılarını kullanarak eğitim programları geliştirmeleri gerekmektedir. Bunun için de öncelikle teknolojik dönüşüme bağlı olarak çalışanların bu dönüşümden nasıl etkileneceği öngürülerek uzun vadeli bir stratejik iş gücü planlaması gerekmektedir. Yeni teknolojiler gereği ortaya çıkan bilişim-iletişim becerilerini de dikkate alarak örgütlerdeki pozisyonların oluşturulması, işe ve şartlara uygun işe alımların yapılması, bununla birlikte mevcut ve yeni iş gücünün mesleki eğitiminin söz konusu stratejik planlama içerisinde yer alması gerekmektedir (Banger, 2017:263).

Telefonun 50 milyon kişiye ulaşması 75 yıl, radyonun 38 yıl, televizyonun 13 yıl, internetin 4 yıl, iPod'un 3 yıl ve Facebook'un sadece 2 yıl aldığı (Castellano, 2016:4) dünyada, Türkiye'nin insan kaynakları potansiyeli, teknolojik altyapısı ve son yıllarda değişimlere gösterdiği uyum göz önüne alınırsa, özellikle TÜSİAD raporunda ileri sürülen, değişim ve beklentilerin gerçekleşme ihtimali mümkün görünmektedir. Ancak bunun için örgütler bazında Banger'in ifade ettiği stratejik planlama çerçevesinde, mevcut ve yeni iş gücünün ortaya çıkan yeni duruma adaptasyonu öncelik verilmesi gereken konudur.

3. Sanal Gerçeklik

"Sanal" sözcüğünün kökeni "sanmak" (zannetmek) fiiline dayanmaktadır. Gerçekte olmayan ama zihinde tasavvur edilen, tahminen, varsayımsal anlamında tanımlanmaktadır (TDK Büyük Türkçe Sözlük). Gerçeklik ise; "gerçek olan, varolan şeylerin tümü"nü ifade eder (TDK Büyük Türkçe Sözlük). Sanal gerçeklik; kullanıcılarda gerçekmiş duygusu uyandıran, bilgisayar teknolojileri kullanılarak oluşturulan ve

değişken bir ortam ile kullanıcılar arasında etkileşime imkan veren bir benzetim modelidir. Sanal gerçeklik ile insanın birden çok duyusuna (görme, dokunma vs.) hitap edilir ve hazırlanan ortam "gerçeğe çok yakın" hissini oluşturur. Gerçekte var olmayan bu ortam simülasyon geleneğinin devamı niteliğindedir. Ancak aralarındaki en önemli fark, simülasyonun gerçek fiziksel mekana bağlı olması, sanal gerçekliğin ise; gerçek olandan bütünüyle kopuk olmasıdır. Bu fark şu örnekle daha net ayrıştırılabilir. Simülasyonda uzayın bir benzerini sunmak için bulunulan yer (sınıf, oda vs.) içerisindeki bir perdeye, levhaya veya duvara görüntüyü yansıtmak yeterlidir. Fakat sanal gerçeklikte ise; kullanıcı uzay temsilinde hareket ederken aslında fiziksel bir odada bulunmamaktadır. Burada vurgulanan düşünsel olarak bambaşka bir mekana geçiş yapılmasıdır (Küçükvardar, 2015:49-53). Sanal gerçeklik teknolojisi; gerçekliğin somut ortamda değil, o an soyut olarak algılanan ortamda kabul edilmesidir.

Sanal çevre, siberuzay, sanal dünya ve yapay gerçeklik şeklindeki kavramların sanal gerçeklik yerine kullanıldığı (Ferhat, 2016:725), ön eki siber, sayısal, sanal her ne olursa olsun, bilgisayar desteği ile oluşturulmuş, elektronik ve yapay bir çevre olarak düşünülen (Satay, 2010:8) sanal gerçeklik ile, kavram kargaşası yaşanmaması açısından bu noktada artırılmış gerçekliğin ortaya konulması gerekir. Artırılmış gerçeklik (AG); sanal sahneleri gerçek nesnelere üzerine ekleyerek gerçek ve sanal nesnelere eş zamanlı olarak etkileşim içerisinde olmasını sağlayan, kullanıcıların sanal ve gerçek içerikleri aynı ortamların bir parçasıymış gibi görüntülemelerini sağlayan teknolojidir (Kara, 2018:6). Sanal gerçeklik, gerçek dünyanın modellendiği üç boyutlu ve etkileşimli sanal ortamlar iken, artırılmış gerçeklikte, gerçek zamanlı ve etkileşimli olarak gerçek dünyayı sanal verilerle zenginleştirmek amaçlanmaktadır. Bir diğer ifade ile; sanal gerçeklik, gerçekliği olduğu gibi sanal ortama taşıırken, artırılmış gerçeklik, gerçekliği sanal bilgilerle zenginleştirmeye odaklanmaktadır (Öztuna, 2017:78).

Sanal gerçeklik ile ilgili olarak ilk fikirler 1950'li yıllarda ortaya atılmış ise de; o dönemin teknolojisi ile fazla bir gelişim gösterememiş, fakat 1990'lı yıllarda özellikle de ekran teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak gelişim hızı ciddi oranda artmıştır (Durgut, 2018:35). Günümüzde özellikle savunma, eğitim, sağlık, pazarlama, yönetim başta olmak üzere tüm sektörlerde sanal gerçeklik uygulamalarının kullanılmasını yoğun olarak başlatmıştır (Aslan ve Erdoğan, 2017:205).

Kullanımı gün geçtikçe artıyor olsa da; "Hukuk Eğitiminde Kullanılmak Üzere Üç Boyutlu Sanal Mahkeme Geliştirilmesi" isimli çalışmada Öngöz ve arkadaşları, bu üç boyutlu öğrenme ortamları ile ilgili birtakım sınırlılıklar olduğunu ileri sürmektedirler. Başta nitelikli sanal öğrenme ortamı geliştirecek eğitimci sayısının azlığı, üç boyutlu öğrenme ortamları için içerik ve nesne tasarlanmasının zorluğu, kullanıcıların donanımsal yetersizlikleri ve öğrencilerin uygunsuz içerik paylaşma ihtimalinin bulunması bunlardan bazılarıdır (Öngöz vd 2017:72). Ayrıca tüm süreç dikkate alındığında sanal gerçeklik ortamında bir uygulamanın tasarlanması, üretimi, uygulama ve kullanımı bir bütün olarak değerlendirildiğinde maliyet unsuru öne çıkan bir faktör olmaktadır.

Bu unsurlardan da kaynaklanması muhtemel, örgütlerde sanal gerçekliğin insan kaynakları eğitim ve geliştirme uygulamalarında kullanımına dair özellikle aradığımız ampirik çalışmalar henüz bulunmamaktadır. Fakat Motorola bu teknolojiyi çalışanlarının eğitiminde kullanmaktadır. Etkileşimli ekipman (başa geçirilen görüntü birimi, başlık) vasıtasıyla personel; robotlar, araçlar, montaj işlemlerinden oluşan sanal dünyayı izleyerek, araç-gereçlerin seslerini sanki gerçekten kullanıyormuş gibi duyarak eğitim almışlardır. Ayrıca kullanılan ekipmanlar (örneğin vida sıkırmak) personelin hareketlerine de cevap verebilir nitelikte tasarlanmış ve çalışma ortamını sanal gerçeklik teknolojisi ile

hissederek deneyimlemişlerdir. Fakat sanal gerçeklik ile yapılan eğitimde kullanılan teknolojinin eski ve kalitesiz oluşunun, eğitilenin sağlığında baş ağrısı ve baş dönmesi gibi bazı sorunlara yol açtığı vurgulanmaktadır (Özgen ve Yalçın, 2015:167). Bu noktada sanal gerçekliğin ortaya çıkardığı avanaj, eğitilen için tehlikeli sayılabilecek durumları bertaraf etmesidir. Bu avantajı elde etmek için dikkat edilecek husus ise; eğitilenin sağlığında birtakım sorunlar ortaya çıkmasını önlemek adına, kullanılan teknolojinin sağlık sorunları açısından problem teşkil etmeyecek kadar yeni kaliteli olmasının gerekliliğidir.

4. Bulut Bilişim

Çağımızda durağan teknolojik araçların artık kullanım sahası genişlemiş, sabit olmaktan çıkmaya başlamıştır. Bunun nedeni bilgiye ihtiyaç anında zamandan ve mekandan bağımsız ve hareket halinde ulaşmanın daha çok önem kazanması şeklinde açıklanabilir. Farklı mekanlarda, farklı cihazlarla çalışmanın, veriye erişme, transfer etme ve paylaşımının hızlı ve kolay hale gelmesini sağlayan en yenilikçi teknolojilerden biri de bulut bilişim (Sarıtaş ve Üner, 2013:193) teknolojisidir.

Bulut bilişim için bir çok tanımlama yapılmıştır. Ancak benimsendiği en yaygın şekli ile bulut bilişim, kullanıma hazır ve istenildiği zaman ulaşılabilir, yapılandırılabilen bilgisayar kaynaklarının paylaşıldığı havuza ağ bağlantısı sağlama modelidir. ABD Ulusal Teknoloji ve Standartlar Enstitüsünün (NIST) bu tanımından başka, yine aynı enstitü tarafından şu şekilde daha geniş bir tanımlama getirilmiştir (Ebem, 2013:1-5): "*Bulut bilişim, düşük yönetim çabası veya hizmet sağlayıcı etkileşimi ile hızlı alınıp bırakılabilen ayarlanabilir bilişim kaynaklarının (örneğin, ağlar, sunucular, depolama, uygulama ve hizmetler) paylaşılr havuzuna istendiğinde ve uygun bir şekilde ağ erişimi sağlayan bir modeldir.*"

Bulut bilişimi önemli hale getiren faktörlerden biri, aynı anda bir dosya ya da belge üzerinde birden fazla kişinin düzenleme yapabilmesine olanak tanınmasıdır. Örneğin, Google Dökümanlar Uygulaması ile birden çok kullanıcı aynı dosya veya belge (.ppt, .xls, ve .doc gibi uzantılara sahip dosyalar) üzerinde çalışma imkanına sahip olabilmektedir. Ayrıca depolama işlemi sabit bir bilgisayarda yapılmadığı için, kullanıcılar internet ağı bulunan herhangi bir yerden bilgisayar ya da mobil bir cihaz ile belgeye ulaşabilmekte ve geçmişe dönük olarak döküman üzerinde yapılan değişiklikleri de izleyebilmektedir (Sarıtaş ve Üner, 2013:195). Bu sayede bulut bilişim ile birçok engel ortadan kalkmış olmakta ve herhangi bir metin, görsel ya da proje için grup çalışması imkanı ortaya çıkmaktadır (Aktepe, 2015:86).

Bulut teknolojisini önemli kılan bir diğer etken ise maliyetlerin düşük olmasıdır. Yazılım lisansları, donanım alt yapısı, uzman ve yöneticiler ile ilgili olarak fazla bütçeye gerek duymaksızın, faydalanılan hizmetin miktarına bağlı olarak servis sağlayıcıya ücret ödenmektedir (Sevli, 2011:67). Microsoft 365, Google Apps, Zoho, Dropbox vb. gibi uygulamalar aracılığıyla ulaşım, sağlık, bankacılık, eğitim ve daha birçok alanda sunulan hizmetlerden faydalanılabileceği görülmektedir (Erdemir, 2014:12-13). Bulut bilişim hizmetlerinin kullanım biçimleri; genel bulut, özel bulut, topluluk bulutu ve karma bulut olarak sıralanmaktadır (Güvener, 2016:59). Fakat bulut bilişim sistemleri ile ilgili olarak bazı güvenlik sorunları ve endişeler bulunduğu da ifade edilmektedir (Ege, 2012:14).

Bulut bilişim günümüzde akademik eğitim alanında kullanılmaktadır. Kuzey Carolina Devlet Üniversitesi tarafından eğitsel amaçlara hizmet eden bir bulut bilişim uygulaması faaliyete geçirilmiştir. Buna göre yetersiz altyapıya sahip olan eğitim kurumlarının güçlü hesaplama servislerine erişebilmeleri amaçlanmıştır. Bunun yanında her bir öğrencinin kişisel bilgisayarına kurulma olanağı bulunmayan uygulamaların ortak

bir altyapı aracılığı ile kullanabilmeleri hedeflenmiştir (Sevli, 2011:7). Böylece öğrenciler ekstra donanım ihtiyacı duymadan, internet üzerinden uygulamalara erişebilmekte ve uygulamaları kullanabilmektedir (Erdemir, 2014:13). Başka bir örnek Çin'de bulut temelli hizmet veren "BlueSky"dır. Bu e-öğrenme platformu ile; eğitim hizmetlerinin daha fazla kişiye ulaşması ve bunun sonucunda, gelişmiş ve az gelişmiş bölgeler arasında eğitim farklılıklarının ortadan kalkması amaçlanmaktadır. Platformun önemli bir diğer katkısı, okullarda verilen temel eğitime destek olmakla birlikte, elektronik ortamda bilgi paylaşımı, işlevsellik ve işbirliği gerçekleştirmesidir (Sevli, 2011:7).

Demir Kaymak (2015:110-115) "Bulut Bilişim Araçlarının, Çalışma Türünün ve Görev Zorluğunun Bilişsel Yük ve Öğrenme Üzerindeki Etkisi" isimli doktora tezi ile, 114 lisans öğrencisi üzerinde yaptığı araştırmasında; bulut bilişimin öğrenme görevlerinde hem bireysel hem de grup çalışmalarında öğrenmeyi ve performansı artırdığını ortaya koymuştur. Ayrıca bulut bilişim kullanımının zor görevlerde ve yine grup çalışmasında öğrencilerin bilişsel yükünü azaltmasına rağmen performansı artırdığını, bu nedenle zor görevler ve grup çalışması yaparken bulut bilişimin tercih edilebileceğini ifade etmiştir. Geleceğin dünyasının mobilizasyon üzerine bina edilmeye başlandığı günümüzde, bulut teknolojisi, örgütsel anlamda eğitim ve geliştirme faaliyetlerine de yön verecek bir teknoloji olarak ortaya çıkmaktadır.

5. Yapay Zekâ

Yapay zekâ; yapay sinir ağları vasıtasıyla insan beyninin veya merkezi sinir sisteminin çalışma prensiplerinin taklit edilmesi sureti ile oluşturulan bilgi işleme sistemleri ile insan gibi düşünme, akıl yürütme, öğrenme, anlamlandırma, genelleme yapma ve daha önce tecrübe edilmiş deneyimlerden öğrenme gibi zihinsel süreçlere ilişkin görevleri yapabilme yeteneğinin bilgisayar üzerindeki benzetimidir (Akyürek, 2013:22). Yapay sinir ağlarının öğrenme özelliği sayesinde herhangi bir olay hakkında girdi ve çıktılar arasındaki ilişkiyi doğrusal olsun veya olmasın, eldeki mevcut örneklerden öğrenerek daha önce hiç karşılaşmamış olaylar hakkında, eldeki örneklerden çağrışım yaparak ilgili olaya yönelik çözümler üretebilme yetisinin bulunması yapay sinir ağlarının zeki davranış modelinin temelini oluşturmaktadır (Yılmaz, 2012:34). Bu şekilde yapay zekâ ile donatılan bilgisayarlar artık olaylar hakkında karar verebilecek ve aralarındaki ilişkileri çözebilecek kapasiteye ulaşmış bulunmaktadır (Atasoy, 2012:39).

Yapay zekâ kavramının tarihsel gelişimini mitolojik dönemlerden başlatılanlar bulunsa da, II. Dünya Savaşında Alman ordusunun şifreleme mekanizmasının çözülmesinde başrol oynayan ve 1950 yılında "Computing Machinery and Intelligence" isimli bir makale yayınlayan matematikçi, bilgisayar bilimci ve kriptolog Alan Mathison Turing yapay zekâ ile ilgili günümüzde kullanılan kavramsal altyapıyı oluşturmuştur (Küçükvardar, 2015:42).

Henüz erken dönemi yaşıyor olsa da, Endüstri 4.0 sürecinin başlamasından sonra, zaten 1950'lerden beri gelişmekte olan yapay zekâ çalışmaları çok hızlı bir ivme kazanmış, gerek devletler düzeyinde gerekse küresel şirketler düzeyinde geleceğin teknolojisi olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Birleşik Arap Emirlikleri'nde dünyanın ilk yapay zekâ bakanlığının kurulması (BBC, 2017), otomotiv devi Toyota'nın birçok gelişmemiş ülkenin milli gelirinden daha fazla olan 1 milyar doları Silikon Vadisinde sadece yapay zekâ çalışmaları için ayırması (TRT, 2017), Suudi Arabistan'da yapay zekâyâ sahip bir robota dünyada ilk vatandaşlığın verilmesi (AA, 2017) aslında her gün bir yenisinden haberdar olunan Endüstri 4.0 ile ivme kazanan yapay zekânın gelişimi ile doğru orantılı olan süreçlerdir. Amerika Birleşik Devletleri 2012-2016 yılları arasında

yapay zekâ fonlaması için ayırdığı yaklaşık 20 milyar dolar ile şu anda yapay zekâ ile ilgili patent sayısında dünya lideri konumundadır. Ancak 2030'lu yıllarda yapay zekânın ülkelere göre gayri safi milli hasıllarına katkı öngörüsünde, 30'a yakın üniversitesinde yapay zekâ araştırma merkezi bulunan Çin'in, 7 trilyon dolar ile yapay zekâda dünya liderliği öngörülmektedir. Türkiye'de ise, özel sektör ve üniversiteler bünyesinde bazı çalışmalar var olsa da, devlet politikası bağlamında yapay zekâyâ yönelik resmi bir girişim başlatılmamıştır (Tunçsiper, 2017:31-34).

Yakın gelecekte olmasa bile yapay zekânın kuşkusuz hayatın tüm alanlarına sirayet edeceği aşikardır. Nitekim Oxford ve Yale Üniversitelerinden 352 yapay zekâ araştırmacısına, gelecekte yapay zekânın ne zaman insanların yaptığı çeşitli işleri yapabileceğine dair uygulanan anket sonucuna göre; 2051 yılına kadar yapay zekânın tüm insan görevlerini otomatikleştirebileceği ortaya konulmuştur (Öztuna, 2017:99).

Bu noktada gerek akademik eğitimin, buna paralel olarak da örgütsel eğitim faaliyetlerinin şekillenmesinde yapay zekânın büyük payı olacaktır. Akıllı Eğitimlik Sistemleri (AES), yapay zekâyı kullanan eğitimlik sistemlerini tanımlar (Noe, 2009:291). Akıllı Eğitimlik Sistemleri, etkileşim içerisindeki öğrenme ortamlarında eğitilen ile etkileşimde insan temelli öğrenmeyi destekleyen neyi, nasıl ve kime öğreteceğini bilen yapay zekâ destekli tekniklerden faydalanılarak tasarlanmış bir pedagojik bilgisayar sistemidir. İnternet tabanlı sistemlerdeki gelişmeler neticesinde Akıllı Eğitimlik Sistemleri tüm öğrenenlere aynı içeriği sunmak yerine, her bir öğrenene ayrı ayrı amaçları, tercihleri ve bilgileri nispetinde bir model oluşturur (Esdeira, 2017:12-13).

Akıllı Eğitimlik Sistemleri (AES) NASA tarafından astronotların eğitimlerinde kullanılmaktadır. NASA astronotları bir uzay mekiğinde robot kollarını nasıl kullanacakları konusunda AES ile eğitmiştir. Astronotlar bu şekilde görevlerini tamamlamayı öğrenmekte, geribildirimler görevleri öğrenmedeki başarı ya da başarısızlıklara göre verilmektedir. Sistem, her bir astronot için performans verilerini kaydederek eğitilenin anlama kapasitesine göre karar vererek uygun geri bildirimler sağlamaktadır (Noe, 2009:292).

Akıllı Eğitimlik Sistemlerini (AES) diğer eğitim teknolojilerinden ayıran ve onu özel yapan unsurlar ise şunlardır (Noe:2009:292):

- ✓ AES, eğitim ile eğitilenin bireysel ihtiyaçlarını eşleştirebilmeyi sağlar.
- ✓ AES, eğitilen ile iletişim kurabilir ve cevap verebilir.
- ✓ AES, eğitilenin öğrenme sürecini modelleyebilir.
- ✓ AES, eğitilenin önceki performanslarına göre hangi bilgiyi sağlayacağına karar verebilir.

- ✓ AES, eğitilenin anlama düzeyine ilişkin kararlar alabilir.
- ✓ AES, kendi eğitim sürecine ilişkin sonuçlandırma kararları da alabilir.
- ✓

SONUÇ

Şüphesiz örgütlerin hayatta kalmasında ve rakiplerden öne geçmesinde etkili olan en önemli ve stratejik kaynağı insandır. İnsan kaynakları ancak eğitim ile sürekli yenilenebilen, tükenmez bir kaynak konumuna getirilebilir. Bu nedenle örgütler, mevcut olan ve yeni katılacak insan kaynağının geliştirilmesi için daha güçlü eğitim ve geliştirme sistemleri oluşturmak durumundadırlar. Zira Endüstri 4.0'ın ivme kazanacağı özellikle önümüzdeki on yıllık dönemde iş süreçleri, kavramlar ya da problemlerin farklı bakış açıları gerektirecek olması, çalışanları disiplinlerarası bilgiye ihtiyaç duyar hale getirecektir. Bu yeni duruma en azından kısa vadede, en uygun şekilde uyum

sağlanabilmesi, örgütlerin insan kaynağına yeni disiplinler kazandırabilmeleri ölçüsünde mümkün görünmektedir.

Teknolojik gelişmelere her gün bir yenisinin eklenmesi birçok alanda olduğu gibi örgütsel eğitimin de teknoloji ile bütünleşmesini zorunlu kılmaktadır. Örgütler gerektiğinde örneğin; bulut bilişim ile dijital öğrenmenin kapsayıcılığını ya da yapay zekâya dayalı akıllı eğitimlik sistemleri ile eğitimin bireyselleştirilebilirliğinden faydalanarak değişen koşullara hızlı ve ekonomik bir şekilde uyum sağlayabilirler. Bu noktada eğitim ve geliştirme faaliyetlerinden en fazla yarar sağlayabilmek için teknolojik eğitim ve geliştirme uygulamalarını en verimli olacak şekilde seçmek ve uygulamak gerekmektedir.

Gelinen noktada, örgütsel anlamda eğitim faaliyetleri önceden üretilmiş sabit bilgilerin öğretilmesi şeklinde bir eğitimi ifade etmekten çıkmıştır. Bunun yerini araştırma, bilgi üretme, özgüven ve yetenek geliştirme sonucunda elde edilen bilgiler ile karşılaşılan sorunları çözme iradesi kazandırmaya yönelik eğitimler almıştır. Özellikle önümüzdeki dönemde Endüstri 4.0 sürecinin etkilerinin daha fazla hissedilecek olması nedeniyle her zaman tarifi yapılmamış işlerle karşılaşmaya başlayacak olan çalışanların, ancak bu eğitimler sayesinde sorunların üstesinden gelebilmeleri mümkün olabilecektir. Durmadan gelişen teknolojinin örgütlerdeki eğitim ve geliştirme faaliyetlerine olumlu katkılar yapacağı öngörülebilmektedir.

Her ne kadar hızlı değişim sürecinde geleceği öngörmek güçleşmekte ise de, eğitim teknolojilerindeki gelişmelerin örgütlere yansımalarının önemli bir rekabet avantajı sağlayacağı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla eğitim ve geliştirme araçlarındaki dijital dönüşümün hem bireyler, hem örgütler, hem de ülkeler adına önemli bir stratejik üstünlük aracı haline gelebilmesi mümkün görülmektedir.

Türkçe literatürde henüz inşa aşamasındaki teorik temele katkı amacı ile, özellikle endüstri 4.0 sürecinin başlangıç noktası kabul edilen 2011 yılı sonrasındaki çalışmalara yoğunlaşmış ise de, sanal gerçeklik, bulut bilişim ve yapay zekâ ile ilgili olarak örgütlerde eğitim amaçlı ampirik çalışmalara rastlanılmamıştır. Bu yeni teknolojilerin henüz NASA, Motorola gibi büyük, yenilikçi, küresel düzeydeki örgütlerde kullanılıyor oluşu Türkiye’de ampirik çalışma imkanı bulunmayışı da bu durumda en önemli faktör durumundadır.

Bu nedenle çalışmamız öngörüye dayalı bir öncü çalışma olarak değerlendirilebilir ve gelecek araştırmalara ışık tutabilir. Zira sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, bulut bilişim ve yapay zekâ gibi teknolojilerin, uygulamada değişik yapılarıdaki örgütler bazında eğitim ve geliştirme faaliyetleri açısından nasıl sonuçlar doğuracağı, daha çok bundan sonra yapılacak ampirik ve disiplinlerarası çalışmalar ile somut bir şekilde ortaya konulabilir.

KAYNAKÇA

ASLAN, R., ERDOĞAN, S. (2017), 21. Yüzyıl Hekimlik Eğitimi: Sanal Gerçeklik, Artırılmış Gerçeklik, Hologram. *Kocatepe Veteriner Dergisi* Cilt:10, Sayı:3. 204-214.

AKTEPE, Ç.(2015),*Lojistik İşletmelerinde Bulut Bilişim Uygulamalarının Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- AKYÜREK, H.A. (2013), *Yapay Zekâ Teknikleri Kullanarak Akıllı İş Gücü Yönetimi*. Yüksek Lisans Tezi. Mevlana Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- ATASOY, S. (2012), *Yapay Sinir Ağları ve Sinirsel Bulanık Ağlar ile İnsan Kaynaklarında Performans Yönetimi Modellenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- BAKİ, A., KARAL, H., ÇEBİ, A., ŞILBIR, L., PEKŞEN, M. (2009), Uzaktan Eğitimde Öğretim Yönetim Sistemi ve Senkron Eğitim Platformu Tasarım Süreci:KTÜ Örneği. *Turkish Journal Of Computer and Mathematics Education*. Cilt:1 Sayı:1. 85-101.
- BANGER, G. (2017), *Endüstri 4.0 Ekstra*. Ankara: Dorlion Yayınları.
- CASTELLANO, W.G. (2016), *21. Yüzyıl İşgücü Adanmışlığı İçin Uygulamalar*. (Çev. Ed. Özlem Kunday) Ankara: Nobel.
- CELEP, M. (2017), *Elektronik İnsan Kaynakları Uygulamalarının Örgütsel Çıktılar Üzerindeki Etkileri: Türkiye'de Yabancı İştirakli Sigorta Şirketlerinde Bir Araştırma*.Yüksek Lisans Tezi. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- DEMİR, K. Z. (2015), *Bulut Bilişim Araçlarının, Çalışma Türünün ve Görev Zorluğunun Bilişsel Yük ve Öğrenme Üzerindeki Etkisi*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitimi Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- DURAN, N., ÖNAL, A., KURTULUŞ, C. (2006), *E-öğrenme ve Kurumsal Eğitimde Yeni Yaklaşım Öğrenim Yönetim Sistemleri*. 30.11.2018 tarihinde <https://ab.org.tr/ab06/bildiri/165.pdf> adresinden alındı.
- DURGUT, R. (2018), *Sanal Gerçeklik Kullanarak Hareket Tanıma Temelli Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Uygulamasının Geliştirilmesi*. Doktora Tezi, Karabük Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Karabük.
- EBEM, Ş. (2013), *Kamu Bilişim Sistemleri Açısından Bulut Bilişimin Teknik, Yönetim ve Hukuki Boyutlarıyla İncelenmesi: Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu İçin Öneriler*.Teknik Uzmanlık Tezi. Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. Ankara.
- EGE, B. (2012), Bulut Bilişim. *Bilim ve Teknik Dergisi*, Yıl:46 Sayı: 541. 12-15.
- ERDEMİR, T. (2014), *Uzaktan Eğitimde Bulut Bilişim Teknolojileri İle Proje Tabanlı Öğrenme Uygulaması*. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- ERTÜRK, M. (2011), *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Beta.
- EMRE, T. (2017), *İmalat Sektöründeki İleri Teknoloji Kullanım Düzeyleri: Malatya Örneği*.Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- ESDEIRA, F.A.A. (2017), *Bilgi Yönetimi İçin Anlamsal Öğrenme Ortamlarının İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kastamonu.
- FERHAT, Ş.(2016), *Dijital Dünyanın Gerçekliği, Gerçek Dünyanın Sanallığı Bir Dijital Medya Ürünü Olarak Sanal Gerçeklik*. TRT Akademi. Cilt:01, Sayı:02. 724-746.
- GÜNEY, S. (2015), *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Ankara: Nobel.
- GÖRÇÜN, Ö. F. (2017), *Dördüncü Sanayi Devrimi Endüstri 4.0*. İstanbul: Beta.

- GÜVENER, T. (2016), *İstanbul'daki Bilişim Firmalarında Kullanılan Bilişim Sistemlerini Değer Zinciri Analizi ve Proje Yönetimi Açısından Değerlendirme ve Bulut Bilişim Teknolojileri Kullanımı*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İNCE. M. (2005), Değişim Olgusu ve Örgütlerde İnsan Kaynakları Yönetiminin Değişen Fonksiyonları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı:14.
- KADAK, Ş. (2017), *Teknolojide son noktayı Şölen fabrikasında gördüm*, 27.05.2018 tarihinde <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/kadak/2017/11/02/teknolojide-son-noktayı-solen-fabrikasında-gordum> adresinden alındı.
- KARA, A. (2018), *Artırılmış Gerçeklik Uygulamalarının Eğitimde Kullanılmasına Yönelik Araştırmaların İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- KARATAŞ, E. (2011), *Uzaktan Eğitim İçerik Geliştirme Süreçlerinde Çevrimiçi İşbirliğine Dayalı Proje Takip ve Yönetim Aracı Kullanımının Etkiliği*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- KOÇAK, O. (2017), *Endüstri 4.0 ve İnsan Kaynakları 4 – Karanlık Fabrikalar ve İK Üzerindeki Etkileri*, 27.05.2018 tarihinde <http://www.ozluhakilari.com/endustri-4-0-ve-insan-kaynaklari-4-karanlik-fabrikalar-ve-ik-uzerindeki-etkileri> adresinden alındı.
- KÜÇÜKVARDIR, M. (2015), *Bilişim Devrimi: Reel Gerçekliğin Sanal Gerçekliğe Dönüşümü*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- NÂSIRLI, S. (2012), *Şirketlerde İnsan Kaynakları'nın Eğitimi ve Geliştirilmesi Fonksiyonu'nun Gelecek İçin Yeniden Tasarlanması*. Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- NOE, R. (2009), *İnsan Kaynaklarının Eğitim ve Geliştirilmesi* (Çev. Canan Çetin) İstanbul: Propedia Yayıncılık.
- NUMANOĞLU, N., EYNEHAN, M. E., MORKOÇ-NİKELAY, G., AKSOY, E (2016), *Türkiye'nin Küresel Rekabetçiliği İçin Bir Gereklilik Olarak Sanayi 4.0 Gelişmekte Olan Ekonomi Perspektifi*. İstanbul: TÜSİAD & The Boston Consulting Group. Yayın No: TÜSİAD-T/2016-03/576, 27.05.2018 tarihinde <http://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/8671-turkiyenin-sanayi-40-donusumu> adresinden alındı.
- ÖZGEN, H. YALÇIN, A. (2015), *İnsan Kaynakları Yönetimi Stratejik Bir Yaklaşım*, Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- ÖNGÖZ, S., KARAL, H., TÜYSÜZ, M., YILDIZ, A., KILIÇ, A. (2017), Hukuk Eğitiminde Kullanılmak Üzere Üç Boyutlu Sanal Mahkeme Geliştirilmesi. *Turkish Online Journal Of Qualitative Inquiry* Cilt:8, Sayı:1. 69-90.
- ÖZTUNA, B. (2017), *Endüstri 4.0 (Dördüncü Sanayi Devrimi) İle Çalışma Yaşamının Geleceği*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- SABUNCUOĞLU, Z. (2013), *İnsan Kaynakları Yönetimi (Uygulamalı)*. İstanbul: Beta.
- SADULLAH, Ö., UYARGİL, C. ACAR, A.C., ÖZÇELİK, O., DÜNDAR, G., ATAAY, İ. D., ADAL, Z., TÜZÜNER, L.(2015), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul: Beta.

SAĞIR, M., TÜRKERİ, İ. (2015), Bilişim Teknolojilerinin Konaklama İşletmeleri İnsan Kaynakları Uygulamalarında Kullanımı: Konya İli Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Temmuz 2015, Sayı:8.

SARITAŞ, M., ÜNER, T., ÜNER, N. (2013), Eğitimdeki Yenilikçi Teknolojiler: Bulut Teknolojisi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* Cilt:2 (3), 192-201.

SATAY, D. (2010), *Etkileşimli Üç Boyutlu Sanal Çevrenin Oluşturulması ve Mimarlıkta Kullanımı*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

SEYREK, A. G. (2015), *Endüstri 4.0 veya Büyük Endüstriyel Değişim*, 27.05.2018 tarihinde <http://www.endustri40.com/endustri-4-0-veya-endustriyel-buyuk-degisim/> adresinden alındı.

SEVLİ, O. (2011), *Bulut Bilişim ve Eğitim Alanında Örnek Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta.

ŞAHİN, L., BAŞAK, İ.Ç., YILDIRIM, K. (2009), Bilişim Teknolojilerindeki Gelişmelerin İşletmelerin Strateji ve Maliyetleri Üzerine Etkileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Cilt 0 (56): 547-573.

ŞENKAL, O., DİNÇER, S. (2012), Geleneksel Sınıfların Uzaktan Eğitim Platformuna Dönüştürülmesi: Bir Model Çalışması. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*. Cilt:5, Sayı:1. 13-17.

ŞİMŞEK, M. Ş., ÖGE, H.S. (2012), *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Konya: Eğitim Akademi Yayınları.

TDK (Büyük Türkçe Sözlük), 30.11.2018 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts adresinden alındı.

TUNÇSİPER, K. N. (Kasım 2017). Devletlerin Yapay Zekâ Politikaları, *Derin Ekonomi Dergisi*, Sayı:30, 30-34.

UYGUN, H. (2015), *İnsan Kaynakları Yönetiminde Eğitim ve Geliştirme Faaliyetlerinin Çalışan Motivasyonuna Etkileri ve Sağlık Sektöründen Bir Vaka Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

YILMAZ, İ. (2012). *Personel Planlamada Norm Kadro Hesabı İçin Bir Yapay Zekâ Uygulaması*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

28.11.2017 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr/bilisim-fuari-nda-gelecegin-meslekleri-kocaeli-yerelhaber-2427651/> adresinden alındı.

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 40, Winter-2018, p. (246-260)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.425914

Research Article

Received: May 22, 2018

Accepted: October 15, 2018

This article was checked by iThenticate.

TÜKETİCİLERİN ELEKTRİKLİ ARAÇ TERCİHLERİ: LİTERATÜR TARAMASI VE TÜRKİYE’DE TANITIMINA YÖNELİK ÖNERİLER

CONSUMER PREFERENCES FOR ELECTRIC VEHICLES: LITERATURE REVIEW AND SUGGESTIONS FOR PROMOTION

ПРЕДПОЧТЕНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ ЭЛЕКТРИЧЕСКИХ ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ: СКРИНИНГ ЛИТЕРАТУРЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ ПО ВВЕДЕНИЮ В ТУРЦИИ

Bilge KARAMEHMET*

Esmâ MORGÜL**

ÖZ

Elektrikli otomobillerin geleceğin teknolojisi olduğu bir gerçektir. Hem verimlilik açısından hem de fayda açısından tüketicilerin yakın bir gelecekte tercih edecekleri otomobil türleri arasında yer alacağı tahmin edilmektedir. Sürücüsüz otomobil teknolojisi ile birlikte piyasaya sürülen araçların geleceğinin olduğu bilinmektedir. Böyle bir piyasada elektrikli araçların araştırılması ihtiyacı doğmuştur. Türkiye’de üretimi için talimat verilen ve yaygınlaşması beklenen elektrikli araçların tercih sebepleri ile ilgili daha önce yapılmış olan araştırma sonuçlarından faydalanarak öneriler getirilmiştir. Bu kapsamda Dünyada ve Türkiye’de elektrikli araçlar ve türleri ile ilgili yapılmış olan, erişilebilen tüm çalışmalar değerlendirilmiştir. Elektrikli otomobil tercihlerinde kültürel farklılıkların, çevresel faktörlerin, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkilerinin olacağı düşünülmektedir. Elektrikli araçlar konusunda yapılacaklar listesinin başında öncelikle tüketicilerin bilgilendirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Yapılan araştırmalar da göz önüne alındığında; bilgilendirmenin detaylı şekilde yapılması gerektiği, elektrikli araçların türleri ve kullanım şekillerinin detaylı şekilde tüketicilere aktarılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca elektrikli araçların tüketiciler tarafından tercih edilmesi için var olan alışkanlıklarının yanında ek fayda sağlanması; şarj süresi, şarj istasyonu sayısının azlığı gibi olumsuz etkenlerin öncelikli olarak çözülmesi gerekmektedir. Elektrikli araçların tanıtım faaliyetlerinde maliyet avantajı konusu üzerinde özellikle durulması gerekmektedir. Aynı zamanda tanıtım faaliyetleri kapsamında çevre bilincinin aktarılması gerekmektedir. Bir diğer taraftan bakıldığında bu öneriler ışığında otomobil markalarının üretim bandının

* ORCID: 0000-0003-3568-0731 Dr. Öğr. Üyesi İstanbul Medipol Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, İstanbul, bkaramehmet@medipol.edu.tr

** ORCID: 0000-0002-4849-2468 Arş. Gör. İstanbul Medipol Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, İstanbul, emorgul@medipol.edu.tr

genişletilmesi ve pazarlama planlarına elektrikli araçları da eklemesi gerekmektedir. Tüketicilerin tercihlerinin ne yönde olacağını anlama hususunda geniş çaplı ampirik çalışmaların yapılması önerilmektedir. Bu sayede kültürel farklılıkların belirlenmesi ve çevre konusundaki hassasiyetin ve en önemlisi de elektrikli araç farkındalığının yaratılması öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: elektrikli araçlar, pazarlama, tüketici tercihleri, yeşil pazarlama, sürdürülebilirlik

ABSTRACT

Electric vehicles become a widespread technology all over the world and they are expected to be one of the popular technologies in near future. Consumers will prefer electric vehicles not only an ecological option among automobiles, but they also provide very good performance and fuel cost efficiency. In spite of this growing market, there is a lack of research has been done in this area. This study provides a comprehensive literature review on the basis of international and national researches, and suggestions according to these researches for the purpose of promoting electric vehicles in Turkey. Cultural differences, environmental concerns, and socio-economic factors might be effective on consumer preferences about electric vehicles. Furthermore, knowledge level of consumers is still so low; especially the issues related to usage and technical differences between electric vehicle types. According to the past studies, awareness and knowledge are the most urgent problems that need to be solved with some promotion tools. Infrastructural facilities such as charging stations also need to be increased in number and performance. Promotion activities should focus on spreading environmental awareness and cost efficiency. Beside that, automobile brands should provide more electric vehicle options and add these options to their marketing strategies. This study suggests that empirical studies about understanding consumer preferences needs to be widen for determining the cultural differences and raising awareness about environmental concerns, and as the most important consequence; spreading the awareness of electric vehicles.

Keywords: electric vehicles, marketing, consumer preferences, green marketing, sustainability

АННОТАЦИЯ

Это факт, что Электрические автомобили - это технология будущего. С точки зрения эффективности и полезности, считается, что в ближайшем будущем среди других типов автомобилей потребители будут выбрать Электрические автомобили. Хорошо известно, что автомобили, которые выходят на рынок вместе с автомобильными технологиями без водителя, - это будущее. Даже в ближайшем будущем Германия 2030, Нидерланды и Норвегия в 2025 году, Франция и Великобритания в 2040 году, продажи машин с бензином и дизельных автомобилей будут официально запрещены. На таком рынке возникла необходимость поиска электромобилей. Данные инструкции по производству в Турции, предложения были сделаны с использованием результатов предыдущих исследований о причинах выбора электромобилей, которые, как ожидается, станут широко распространенными. Все исследования, которые были сделаны в отношении электрических транспортных средств в мире и Турция обрабатываются. На предпочтения электромобилей будут влиять культурные различия, факторы окружающей среды, экономические и социальные факторы. Прежде всего, потребители должны быть проинформированы. Учитывая сделанные исследования,

информация должна быть выполнена в деталях. Типы и схемы использования электрических транспортных средств должны быть подробно переданы потребителям. Кроме того, для того, чтобы электромобили были предпочтительнее потребителями, необходимо предусмотреть другие дополнительные преимущества, а также существующие привычки, например время зарядки, количество зарядных станций и т. д., должны быть решены в первую очередь. Необходимо сосредоточиться на преимуществах затрат, особенно в рекламных акциях электромобилей. В то же время экологическая осведомленность должна быть передана в контексте рекламной деятельности. С другой стороны, в свете этих предложений необходимо расширить производственную группу автомобильных брендов и добавить электромобили в свои маркетинговые планы. Предлагается провести обширные эмпирические исследования о том, как понимать предпочтения потребителей. Предусматривается, что будут определены культурные различия и будет обеспечена чувствительность окружающей среды, и, что наиболее важно, будет создано понимание электрических транспортных средств.

Ключевые слова: электромобили, маркетинг, потребительские предпочтения

1. GİRİŞ

Son yıllarda elektrikli otomobillerin yaygınlaşmasına rağmen geçmişteki elektrikli otomobil satış seviyesi ile bugünkü seviye arasında büyük fark bulunmaktadır. 20. yüzyılın başlarında elektrikli otomobiller piyasada fosil yakıtlı araçlardan çok daha fazla bulunmasına rağmen, petrolün yaygınlaşması ve özellikle ucuz bir alternatif yakıt olarak daha verimli görülmesi sonucunda ortadan kalkmıştır (Gyimesi ve Viswanathan, 2011; Schuitema, Anable, Skippon, ve Kinneer, 2013). Yakın zamanda ise geçmişte olduğu gibi petrol fiyatlarının artması ve küresel ısınma sonucu alınan kararlar neticesinde alternatif yakıtlı araçlar 1997 yılı itibariyle yeniden piyasaya sürülmüş (Al-Alawi ve Bradley, 2013) ve ilk seri üretim hibrit araç olan ve şu an yurt dışında ve özellikle Amerika'da oldukça yaygın olarak Toyota Prius'un satışlarına başlanmıştır (Toyota, y.y.-b). Verimliliğin haricinde karbondioksit seviyesini azaltmada önemli bir etken olan hibrit otomobiller daha sonra geliştirilmiş; fişli hibrit otomobillerin ve bataryalı elektrikli otomobillerin 2011 yılında seri üretimine başlanmıştır (Al-Alawi ve Bradley, 2013). Gelişim süreci incelendiğinde; 2010 yılında 100 civarında olan satışlar 2016 yılında 750,000'i bulmuştur (Jin ve Slowik, 2017). Global stoklar 2017 yılı itibariyle 2 milyona ulaşmıştır ve 2020 yılında 9 ila 20 milyon arasında olacağı tahmin edilmektedir (Uluslararası Enerji Ajansı, 2017).

Global çaptaki satış artışının aksine tüketicilerin elektrikli araçlar konusundaki bilgi eksikliği, adaptasyon sürecini olumsuz etkilemektedir. Menzil, batarya ömrü, şarj istasyonları gibi teknik ve dolayısıyla psikolojik endişelerin tam anlamıyla aşılmasının elektrikli araçlar üzerinde satış açısından olumsuz bir etki yarattığı düşünülmektedir (Jin ve Slowik, 2017; Rezvani, Jansson, ve Bodin, 2015). Dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, şarj gerektiren alternatif yakıtlı araçlardaki kullanım alışkanlıklarının değiştirilmesi ve hatta bu alışkanlıkların aşılması zor bir bariyer oluşturmaktadır. Bu bariyer elektrikli araç adaptasyon sürecini zorlaştırmaktadır (Rezvani vd., 2015; Schuitema vd., 2013).

Dünyadaki elektrikli otomobil satış rakamlarının %95'ini yalnızca 10 ülke oluşturmaktadır (Uluslararası Enerji Ajansı, 2017). Türkiye'nin de içinde bulunduğu diğer ülkelerde ise yukarıda bahsedilen zorlukların sonucunda satışlar henüz istenilen seviyeye ulaşabilmiş değildir.

Çevre bilincinin yaygınlaşmamış olması da elektrikli araçlara olan yargıya etki etmektedir. Genel anlamıyla ulaşımdan kaynaklanan karbondioksit emisyonları 1990 ve 2010 yılları arasında %23 artış göstermiş ve bu artış oldukça hızlı bir şekilde devam etmektedir (Rezvani vd., 2015). Çoğunlukla bireysel olarak kullanılan ve binek araçları olarak tanımlanan kişisel araçlar, sera gazı emisyonlarını artıran en önemli etkenlerden biridir. Bireysel kullanıcıların elektrikli araçlar konusunda psikolojik bariyerlerinin aşılabilmesi ve satın almaya teşvik edilebilmeleri için tüketici algısının ölçülmesi ve satın alma niyetinde etkili faktörlerin tespit edilmesi büyük bir önem taşımaktadır (Rezvani vd., 2015). Çalışmanın ana konusunu oluşturan tüketici davranışlarının ve satın alma niyetinin ölçülmesi konusunda literatüre genel anlamda bakıldığında çeşitli faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda daha ileriki çalışmalarda konuyla ilgili saha araştırmaları yapmak yerinde olacaktır.

Barbarossa, Beckmann, De Pelsmacker, Moons, ve Gwozdz (2015), elektrikli otomobiller ile ilgili kapsamlı çalışmalarında çevreciliğin adaptasyon sürecinde önemli bir faktör olduğunu ortaya çıkarmıştır. Gadenne, Sharma, Kerr, ve Smith (2011) ise çevresel tutum ve çevreci davranış arasında ilişiksel bir boşluk olduğunu öne sürmüştür. 2011 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan araştırmada insanların araç kullanımındaki çevresel etkilere önem verdiği, buna rağmen elektrikli araçlar hakkındaki bilginin yetersiz olduğu ve fiyatın önemli bir faktör olduğu ortaya konulmuştur (Gyimesi ve Viswanathan, 2011). Gyimesi ve Viswanathan (2011)'in ABD'de yaptığı çalışmaların bulgularının Türk tüketicisi için de geçerli olduğunu Deloitte 2014 Otomotiv Sektörü Raporu'nda ortaya koymuştur (Deloitte, 2014). Bu rapora göre Türkiye'deki tüketicilerin çoğu 5 yıl içerisinde alternatif yakıtlı bir araç almayı tercih edeceklerini ve fazladan 2000 dolar vermeyi kabul ettiklerini belirttikleri halde, fiyatın çevresel endişelerden daha önemli bir faktör olduğunu da onaylamışlardır. Bu sonuçtan yola çıkılarak yukarıda da değinilen saha çalışması ile desteklendiğinde Türkiye'de durumun ne denli farklılık göstereceği ortaya çıkarılabilir.

Bu bilgiler ışığında bu çalışmanın kaynak fikri çevreci bir yaklaşım ile yeşil pazarlama anlayışının otomotiv sektöründe köklü değişiklikler getirmesi adına öncelikle elektrikli araçların sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Çalışmanın bir diğer amacı genel söylemiyle elektrikli araç piyasasının dünü ve bugününü ortaya koymak ve gelecekteki otomobil piyasasının elektrikli araç piyasası haline dönüşeceğini göstermektir. Çalışmada elektrikli araç piyasasının anlaşılabilmesi adına piyasanın geçmişi değerlendirilmiş; ayrıca elektrikli araç piyasasının geleceği ve bu piyasanın bilgilendirme ve pazarlama faaliyetleri konusunda dünyada yapılan araştırmalardan alınan sonuçlara dayanarak neler yapılması gerektiği ile ilgili öneriler sunulmuştur.

2. Elektrikli Araç Piyasası

İklim değişikliğini önlemek adına global olarak belirlenen hedefler ışığında elektrikli araçların yaygınlaştırılması ile ilgili çalışmalar yoğun şekilde devam etmektedir. 2017 itibariyle mevcut elektrikli araç stokları dünyada 2 milyonu aşmıştır. Büyük çoğunluğu Çin, Japonya ve ABD'de olmak üzere dünyada toplamda 110.000'e yakın şarj istasyonu bulunmakta ve bu sayı hızla artmaktadır (Uluslararası Enerji Ajansı, 2017)

Kanada, Çin, Fransa, Japonya, Norveç, İsveç, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri, Kasım 2016'da diğer ülkeleri de teşvik etmek adına yaptıkları açıklamada 2030 yılına kadar yollardaki araçların en az %30'unun sıfır emisyon seviyesinde olması gerektiğine dikkat çekmiş, bu anlamda elektrikli otomobillerin pazar payının hızla artırılması için yapacakları yoğun teşvikleri kamuoyuna sunmuşlardır (Clean Energy Ministerial, 2017).

CEM (Clean Energy Ministerial) bu hedefi gerçekleştirmek adına 8 Haziran 2017 tarihinde EV30@30 kampanyasını yayınlamıştır. Kampanya kapsamında elektrikli araç pazarının geliştirilmesi için yapılacak politik ve finansal düzenlemelerin yanında tüketici araştırmalarının da önemi vurgulanmıştır (Clean Energy Ministerial, 2017). Bu çerçevede Almanya 2030, Hollanda ve Norveç 2025, Fransa ve İngiltere ise 2040 yılında benzinli ve dizel araç satışlarının yasaklanacağını resmen onaylamışlardır. Elektrikli otomobiller pazar payının artırılmasında en önemli rollere sahip ülkeler olan Çin ve ABD dışında Norveç %29, Hollanda %6,4 ve İsveç %3,4 pazar payı ile 2016 yılı itibarıyla hedeflerine yaklaşmaktadır (Uluslararası Enerji Ajansı, 2017).

Türkiye de karbon seviyesini azaltma konusunda belirlediği hedefler doğrultusunda gerekli çalışmaları sürdürmektedir. Buna rağmen hem altyapı çalışmalarının tamamlanmaması, hem de tüketici adaptasyonunun zor bir süreç olmasından dolayı henüz istenilen pazar payları elde edilememiştir. ODD (Otomobil Distribütörleri Derneği, 2017) Ağustos 2017 Genel Değerlendirme Raporu'na göre Türkiye'de 40 adet elektrikli araç ve 2359 adet hibrit otomobil satışı gerçekleşmiştir. (KPMG, 2016) 2016'da yayınladığı Türkiye Otomotiv Yöneticileri Araştırması Raporu'na göre ise orijinal ekipman üreticileri emisyon seviyelerini azaltarak farklılaşma yaratabilmek adına alternatif yakıtlı araçları geliştirmeyi ve teknolojiyi yaygınlaştırmayı hedefleyen stratejilere öncelik vermektedirler. Ayrıca, elektrikli/elektronik araç teknolojileri otomotiv yöneticilerinin gözünde en olumlu yatırım stratejisi olarak görülmektedir (KPMG, 2015).

3. Elektrikli Araç Türleri

Elektrikli araçlar artık hem bireysel kullanıcılara hem de kamuda var olan çoklu kullanıcılara hitap etmeye başlamıştır. Elektrikli araçlar aynı zamanda ileri teknoloji araçlarda kullanılmak üzere üretilmekte ve sürekli geliştirilmektedir. Devlet ve özel sektör araç filoları, elektrikli araçların öncelikli kullanıcılarıdır. Geleneksel yakıtları kullanan araçlar yerine elektrikli araçların kullanımı petrol kullanımını azaltacak ve karbon emisyon seviyelerinin düşürülmesine yardımcı olacaktır. Elektrikli araçlar kendi içinde birkaç türde yer almaktadır. Detaylı şekilde aşağıda açıklanmıştır.

3.1. Hibrit Elektrikli Araç (Hybrid Electric Vehicle/ HEV)

Hibrit Elektrikli Araç (HEV); geleneksel içten yanmalı motor (benzinli) ile birlikte bunu destekleyen bir elektrik motoru barındırır (Liao, Molin, ve van Wee, 2017). Rejeneratif fren sistemi ile aküyü kendi kendine şarj eder ve dışarıdan bir dolmuş gerektirmez (Toyota, y.y.-a). Türkiye'de ilk olarak Toyota Prius modeli ile satışlara başlamış, ardından diğer modellerinde hibrit seçeneği sunmuştur (Toyota, y.y.-b). BMW, Lexus, Porsche, Range Rover gibi birçok marka son yıllarda hibrit modellerini Türkiye'de satışa sunmuştur (TEHAD, 2017).

3.2. Fişli Hibrit Elektrikli Araç (Plug-in Hybrid Electric Vehicle/ PHEV)

Fişli Hibrit Elektrikli Araç (PHEV); HEV'den daha büyük bir batarya ve dışarıdan şarj sayesinde menzilde artış sağlar. Hibritlerde olduğu gibi batarya içten yanmalı motorla etkileşim halinde çalışmaktadır. Pilin azalması durumunda benzin ile çalışmaya devam edebildiği için uzun mesafelerde kolaylık sağlamaktadır. Dışarıdan şarj edilebilmesi sayesinde yakıt tasarrufu tam hibritlere göre daha avantajlıdır (Egbue ve Long, 2012).

3.3. Akülü Elektrikli Araç (Battery-Electric Vehicle/ BEV)

Aküli Elektrikli Araç (BEV); içten yanmalı motora ve yakıt deposuna ihtiyaç duymayan ve bataryanın dışarıdan şarj edilmesi ile çalışan elektrikli araçlarda elektrik motoru doğrudan tekerlekleri döndürecek şekilde tasarlanmıştır (Egbue ve Long, 2012). Fazladan parçaya ihtiyaç duymamaları birçok açıdan fayda sağlamaktadır. Batarya üretim maliyetleri ve altyapı eksikliği şimdilik problem olsa bile, yakın gelecekte en çok tercih

edilecek tür olarak görülmektedir. Farklı markalar bataryalı elektrikli araç modelleriyle 2017 yılının ikinci yarısından itibaren Türkiye pazarına girmeyi düşünmektedir (TEHAD, 2017).

3.4. Yakıt Hücreli Araçlar (Fuel-cell Electric Vehicle/ FCEV)

Yakıt Hücreli Araçlarda; yakıt hücresi teknolojisi elektroliz yöntemi ile hidrojen elde ettiği enerjiyi bataryayı şarj etmek için kullanır ve içten yanmalı bir motora ihtiyaç duymaz (Kerem, 2014). Elektrikli araçlar gibi yaygınlaşması için birçok altyapı çalışmasına ve kullanım alışkanlığı değişikliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Verimliliği hakkında süren tartışmalara rağmen son dönemlerde birçok marka özellikle hidrojen yakıtlı araç teknolojileri üzerine yoğunlaşmış ve bu alanda yatırımlarını artırmışlardır (Sardohan, 2017).

4. Literatür

Elektrikli araçlar konusunun önemine, tarihsel gelişimine ve elektrikli araç türlerine yukarıda detaylarıyla yer verilmiştir. Elektrikli araçlar konusunda dünyada yapılan araştırmalara ve ardından Türkiye’de elektrikli araçlar konusundaki çalışmalara bu başlık altında değinilecektir. En güncel çalışmalardan ilk çalışmalara uzanan bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Yıllara göre değerlendirme yapıldığında dünyada yaygın olan elektrikli araç kullanımlarının elektrikli araç türleri ve çevresel kaygı konularına odaklanmışlarken Türkiye’de henüz yaygın olmaması ve çevre farkındalığının olmaması nedeniyle elektrikli araçların yalnızca satın alma konusundaki çalışmalara rastlanmıştır.

4.1. Dünyada Yapılan Çalışmalar

(Smith, Olaru, Jabeen, ve Greaves (2017) elektrikli araçlar konusunda Avustralya’da 440 hane ile yaptıkları tüketici tercihleri ile ilgili çalışmalarında fiyat, menzil, ses, şarj gibi teknik özellikler, çevresel endişeler, yeni teknolojilere ilgi, algılanan kullanılabilirlik, sosyal çevrenin etkileri ve sosyo-demografik faktörler açısından incelemiş, katılımcılardan elektrikli araçların da içinde bulunduğu 6 araç seçeneği arasında tercihlerini en iyi ve en kötü olarak sıralamaları istenmiştir. 6 seçenek arasında katılımcıların %10,9’unun elektrikli araçları tercih edebilecekleri ortaya çıkmıştır. Katılımcıların %5.5’i ise belirtilen seçenekler arasından elektrikli araçları en kötü seçenek olarak gördüğü belirtilmiştir. Araştırma, sosyal çevrenin etkisinin elektrikli araçları tercih etme konusunda etkili olduğunu, çevreye duyarlılığın ise aracın çevresel performansı ile ilişkili olarak seçime etki ettiğini göstermiştir.

White ve Sintov (2017), araştırmalarında elektrikli araçların sembolik anlamını incelemişlerdir. Araştırmada bireylerin kullandıkları otomobilleri kişiliklerinin bir yansıtıcısı ve bir statü sembolü olarak gördüğü gerçeği ortaya konulmuştur. Araştırmada çevreci olarak nitelendirilen araçların elektrikli araçların adaptasyonunda en önemli faktör olduğu, yenilikçi olarak nitelendirilmesinin ise satın alma niyetinde etkili olduğu görülmüştür. Ayrıca iklim değişikliği ile ilgili endişeler ve elektrikli araçların adaptasyon niyeti arasındaki bağlantı incelenmiş, çevreci ve yenilikçi sembollerin kısmi aracılık etkisi olduğu görülmüştür.

Jansson, Nordlund ve Westin (2017), elektrikli araçlara adaptasyonda kişilerarası ilişkilerin etkisini ölçmek üzere yaptıkları çalışmalarında; komşuların, ailenin ve iş arkadaşlarının etkisini ayrı olarak incelemişlerdir. Sonuçlar çevrede alternatif yakıtlı araçlara adapte olmuş insanların olumlu etkisinin bulunabileceğini ortaya koymuştur. Bunun aksine fiyat, gelir gibi ekonomik faktörlerin bu olumlu etkisini azaltabileceği tartışılmıştır.

2016 yılında Krause, Lane, Carley ve Graham ABD’de potansiyel elektrikli araç alıcısı olan 961 katılımcı ile yapılan kantitatif türdeki bir araştırmada fişli hibritler ve

bataryalı elektrikli araçları ajan tabanlı modelleme yöntemi ile incelemişlerdir. Araştırmada katılımcılara farklı fiyat ve teknoloji senaryoları verilmiş ve geleneksel fosil yakıtlı araçlar, konvansiyonel hibrit, fişli hibrit ve bataryalı elektrikli araç şeklinde verilen dört seçenek arasından hangilerini satın alma ihtimali olduğu sorulmuştur. Mevcut teknolojik durumda hibrit araçlar, katılımcıların en çok tercih ettikleri seçenek olmuştur. Fiyat, menzil ve şarj sürelerinin geleneksel araçlara yaklaştırıldığı senaryoda ise katılımcıların %44'ü bataryalı elektrikli araçları tercih edeceğini belirtmiştir. Çalışmada ayrıca kamu politikaları tartışılmış, hibrit politika senaryolarının en etkili seçenek olacağı öne sürülmüştür (Krause vd., 2016).

Hackbarth ve Madlener (2016) Almanya'daki araştırmalarında 711 potansiyel araç alıcısı ile görüşmüştür. Araştırma kapsamında alternatif yakıtlı araçlara karşı ödeme istekliliği ölçülmüştür. Katılımcılar 6 segmente ayrılmıştır. Araştırmaya dâhil olan katılımcıların %36'sının satın almaya yatkın oldukları görülmüştür. İlk etapta incelenmesi gereken grubun bu tip teknolojilere meraklı olan kişiler olduğu ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen bu kişilerin ihtiyaçlarına göre üretim ve tanıtımın yapılması gerektiği önerilmiştir.

Wang, Fan, Zhao, Yang ve Fu (2016) Çin'de 433 katılımcı ile gerçekleştirdikleri online (çevrimiçi) araştırmada genişletilmiş planlanmış davranış teorisi yardımıyla hibrit elektrikli araçların adaptasyon sürecinde sosyal normlar, algılanan davranışsal kontrol ve tutumun etkisini ölçmüşlerdir. Araştırmada tüm faktörlerin pozitif etkisi gözlemlenmiştir. Ayrıca çevresel endişelerin bu faktörlerle olumlu ilişkisi bulunduğu sonucu çıkarılmıştır.

Moons ve de Pelsmacker (2015) elektrikli araç satın alma niyetine yönelik yaptıkları kapsamlı çalışmalarında 1023 katılımcıya ulaşmışlardır. Genişletilmiş planlanmış davranış teorisi faktörlerine duygusal faktörleri ve alışkanlıkları eklemişlerdir. Bu faktörlerin çevreci araçların satın alınmasındaki olumlu etkisini göstermiştir. Araştırmada ayrıca medyanın etkisine dikkat çekilmiştir.

2015 yılında Danimarka, Belçika ve İtalya'da gerçekleştirilen kültürlerarası bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmada sürücü ehliyeti bulunan toplam 2005 katılımcıya online (çevrimiçi) anket yoluyla ulaşılmıştır. Çevreci kişiliğin, tüketimle ilgili çevre sorunlarına verilen önemin ve çevre ahlakının elektrikli araçların adaptasyon sürecine olan etkisi ölçülmüştür. Tüm faktörlerde olumlu ilişki tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca 3 ülke arasındaki önemli kültürel farklar ve bunların etkileri tartışılmıştır. Bireyselliğin yüksek olduğu kültürlerde tutum ve davranış arasındaki ilişkinin daha kuvvetli olduğu ortaya konulmuştur (Barbarossa vd., 2015).

Helveston vd. (2015) ABD ve Çin'de ortak yürüttükleri çalışmada konvansiyonel, fişli hibrit, hibrit ve elektrikli araçların adaptasyonlarını incelemişlerdir. Amerikalı katılımcıların bataryalı elektrikli araçlara karşı ödeme istekliliğinin Çinlilere göre daha az olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Araştırmada bu bulgulara ek olarak Çinli katılımcıların bataryalı elektrikli araçlara adapte olmaya daha fazla istekli olduklarını tespit etmişlerdir. Araştırmada bu konuların yanı sıra yakıtta dışa bağımlılık ve emisyonlar açısından ülke politikaları da yer almıştır.

2014 yılında ABD'de 911 katılımcı ile gerçekleştirilen online (çevrimiçi) araştırmada fişli hibrit araçların pazara nüfuzu araştırılmış ve sonuçta potansiyel alıcılar için öneriler sunulmuştur. Araştırmanın sonuçlarına göre çevresel sorunlarla ilgili endişe duyan katılımcılar, duymayanlara göre daha fazla fişli hibrit araç satın alma ihtimali taşımaktadırlar. Buna rağmen araştırmada hem çevreci olanlar hem de çevreci olmayanlar için fiyat ve bataryayla ilgili teknik endişelerin satın alma kararına etki eden en önemli faktör olduğu da ortaya çıkarılmıştır (Krupa vd., 2014).

Yine 2014 yılında Hollanda'da 105 katılımcı ile yapılan bir araştırmada, çevreci özellikler ve enerji verimliliği gibi sembolik niteliklerin yanında sosyal statünün, sürdürülebilir yeniliklerin adaptasyonunda önemli bir faktör olduğuna değinilmiştir. Bu tip yeniliklerde teknik dezavantajların sembolik güdeleri arttırabileceği öne sürülmüştür (Noppers, Keizer, Bolterdijk, ve Steg, 2014).

Peters ve Dütschke (2014), Almanya'da 969 katılımcı ile gerçekleştirdikleri elektrikli araçlarla ilgili çalışmalarında, dört farklı tüketici grubunu sosyo-demografik değişkenler, ödeme istekliliği ve elektrikli araç algısı faktörleri açısından karşılaştırmışlardır. Sonuçlar orta yaşlı, ailesiyle yaşayan ve hanesinde birden fazla araç bulunan erkeklerin elektrikli araçları daha fazla satın alma ihtimallerinin olduğunu göstermektedir. Araştırmada ayrıca elektrikli araçların algılanan kullanım kolaylığı ve kişisel ihtiyaçlara cevap verebilmesinin, bir elektrikli aracın satın alınmasındaki en önemli iki faktör olduğu öne sürülmektedir.

Tanaka, Ida, Murakami ve Friedman (2014), elektrikli araçlar ve fişli hibrit araçların ödeme istekliliğini ölçmek için Amerika ve Japonya'da gerçekleştirdikleri araştırmada yakıt fiyatlarının, şarj istasyonlarının ulaşılabilirliğinin ve araç fiyatlarının satın almada büyük bir öneme sahip olduğunu göstermiştir. Vergilerin azaltılması durumunda satışların büyük oranda artacağını öngörmüşlerdir. Araştırmada ayrıca Amerika'daki tüketicilerin Japonya'dakilere göre fiyata karşı daha duyarlı oldukları ortaya çıkmıştır.

Kim, Rasouli ve Timmermans (2014), araştırmalarında fayda yaratma ve fiyat faktörlerini sosyal faktörlerle bir araya getirmeyi amaçlayan hibrit seçim modeli kullanarak elektrikli araç satın alma niyetini incelemişlerdir. Sonuçlar fiyatın fayda ile bağlantılı olduğunu ve sosyal faktörlerden daha etkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu faktörlerin yanı sıra insanların sosyal çevreden etkilendiğini ve etkinin satın alma kararında önemli bir faktör olduğunu ortaya çıkarmışlardır.

Araştırma sonuçlarında ek olarak tüketicilerin elektrikli araçların diğer araçlara göre daha çevreci olduğunu algıladıkları ve bunun da satın almalarına etki edeceği belirtilmiştir.

Carley, Krause, Lane ve Graham (2013), ABD'de bulunan 2302 sürücü ile yaptıkları online araştırmada fişli hibrit araçların bataryalı elektrikli araçlara göre daha çok ilgi gördüğü sonucunu ortaya çıkarmışlardır. Elektrikli araçları en erken benimseyenlerin; iyi eğitim almış, önceden hibrit araç kullanmış, çevre konularında duyarlı ve yakıt konusunda dışa bağımlı olma anlamında endişeli bireyler olduğu öne sürülmüştür.

2013 yılında potansiyel elektrikli araç alıcıları ile yapılan online (çevrimiçi) araştırmada teknik, hedonik ve sembolik faktörlerin kullanıcıların elektrikli araç satın alma ve kullanımındaki önemi vurgulanmıştır. Çevreci bir kişiliğe sahip olduğunu düşünen katılımcıların elektrikli araçlara karşı olumlu algıları olduğu ortaya çıkarılmıştır. Araştırmada ek olarak elektrikli araçların hanedeki tek (main) veya ikinci (second) araç olup olmadığı faktörü incelenmiş, tek araç olması durumunda fişli hibritlerin bataryalı elektrikli araçlara göre daha çok tercih edileceği görülmüştür (Schuitema vd., 2013).

2013 yılında bataryalı elektrikli araçlarla ilgili 3 aylık bir deneme sürecinin sonrasında 55 sürücü ile gerçekleştirilen kalitatif araştırmada; teknik ve ekonomik-sosyal faktörler ele alınmıştır. Teknik faktörler kapsamında; performans, hız, ses, görünüş, çevresel etkiler gibi faktörler yer almaktadır. Ekonomik- sosyal faktörler kapsamında ise; fiyat, sürüş deneyimi gibi faktörler incelenmiştir. Araştırma sonucunda katılımcı yaklaşımlarının geleneksel (olumsuz), kararsız ve olumlu olarak üç gruba ayrıldığı gözlemlenmiştir. Araştırma sonucunda bazı grupların elektrikli araçları geleceğin aracı olarak gördüğü fark edilirken bazılarının şüpheyle yaklaştıkları görülmüştür. Bilinirliği

artırmak için markalaştırma çalışmalarının önemi vurgulanmıştır (Burgess, King, Harris, ve Lewis, 2013).

Jensen, Cherchi ve Mabit (2013) tarafından yapılan bir araştırmada 369 sürücünün bataryalı elektrikli araçları deneyimlemesi sağlanmıştır. Bu tecrübenin öncesinde ve sonrasında (öncesi- sonrası araştırması) yaptıkları iki online (çevrimiçi) anket ile araştırma sonuçlarını paylaşmışlardır. Araştırma sonucunda elektrikli araçları doğrudan deneyimlemenin kullanıcı tercihlerinde anlamlı derecede etkili olduğu saptanmıştır. Şarj istasyonlarının bulunduğu yerler, fiyat ve yakıt tasarrufu gibi teknik faktörlerin yanında çevresel endişelerin de elektrikli araç satın alma kararında önemli faktörler olduğu ortaya çıkarılmıştır.

2012 yılında 40 katılımcı ile gerçekleştirilen kalitatif araştırmada 7 gün boyunca 20 katılımcının bataryalı elektrikli araçları, 20 katılımcının ise fişli hibrit araçları deneyimlemesi sağlanmıştır. Elektrikli araç kullanıcılarının çevreye karşı daha az suçlu hissettikleri ortaya çıkarılmıştır. Bu kullanıcılar aynı zamanda elektrikli araçların yaygınlaştırılmasında ortaya çıkan birtakım zorlukların bir sonraki nesil teknoloji ile aşabilecekleri düşüncesini de ortaya koymuştur (Graham-Rowe vd., 2012).

2012 yılında ABD'de 711 hanenin katılımı ile yapılan araştırmada; katılımcılar çevreci yaşam tarzı, teknoloji odaklı yaşam tarzı ve değişime açıklıkları açısından gruplandırılmıştır. Katılımcıların çevreci teknolojilere adaptasyonları değerlendirilmiştir. Araştırmada en dikkat çeken detay; tüketicilerin yaşam tarzlarının sürdürülebilir teknolojilere ilgileriyle ilişkili olduğu sonucudur. Elektrikli araçlar, güneş panelleri ve yeşil elektrik teknolojilere olan ilgiyi ölçen araştırmada, çevreci bir yaşam tarzına sahip olanların bu tip teknolojilerin tamamıyla daha yakından ilgilendikleri, teknolojiye ilgi duyanların yalnızca güneş panellerine yüksek ilgisi bulunurken geleneksel yapıya sahip kişilerde bu teknolojilere ilginin düşük olduğu gözlemlenmiştir (Axsen, TyreeHageman, ve Lentz, 2012).

Egbue ve Long (2012), elektrikli araçlar piyasaya sürülmeden önce algıyı ve hedef kitlenin farkındalığını ölçmek adına ABD'de 481 katılımcıya online anket yoluyla ulaşımlardır. Araştırma sonucunda tüketiciler için en önemli faktörlerin fiyat ve menzile olduğu, çevresel endişelerin önemli bir etken olduğu halde fiyat ve performansın altında kaldığı ortaya çıkmıştır.

ABD'de Caperello ve Kurani (2012) tarafından yapılan bir araştırmada; 36 haneye fişli hibrit araçları deneyimleme imkânı sağlanmıştır. 4-6 haftalık bir deneme sürecinde katılımcılar gözlemlenmiştir. Katılımcıların elektrikli araçlar hakkında sürüş ve şarj davranışlarına yönelik algı değerlendirilmiştir. Sonuçlar genel olarak şarj alışkanlıkları, bataryanın teknik detayları, yakıt tasarrufu gibi konular ile ilgili algısal karışıklıkları ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda araştırma sonucunda; fişli hibrit otomobillerin tanıtım çalışmalarında çevresel faktörleri vurgulamak yerine fiyat ve teknoloji teknik detaylar konusunda tüketicinin bilgilendirilmesinin faydalı olacağı tartışılmıştır.

Lieven, Mühlmeier, Henkel ve Waller (2011)'in Almanya'da 1152 katılımcı ile yaptıkları araştırmada elektrikli araçları 14 araç kategorisine ve kullanım amaçlarına göre ayırarak incelemişlerdir. Potansiyel alıcıların %5 seviyesinde olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda, fiyat ve menzilin satın almada en önemli faktörler olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlara ek olarak spor, orta büyüklükte ve üst sınıf araçların küçük şehir araçlarına göre daha fazla satış potansiyeli olduğu ortaya çıkarılmıştır.

2011 yılında 56 katılımcı ile gerçekleştirilen bir araştırmada; kullanıcılar bataryalı elektrikli araçları deneme fırsatı bulmuşlardır. Kullanıcıların sürüş deneyimlerinin ardından yapılan değerlendirmede; katılımcıların menzile bağlı olarak elektrikli araçları ana araç

veya ikinci araç olarak tercih edebilecekleri sonucu çıkmıştır. Şarj istasyonlarının sıklığının önemli olduğu fakat katılımcıların çoğunluğunun araçlarını evlerinde şarj etmeyi tercih edecekleri sonucu ortaya çıkarılmıştır. Araştırmada ayrıca kullanıcıların adaptasyon sürecinde elektrikli araçları ilk olarak tercih etme potansiyeli olan kişilerin çevreye değer veren, yeniliklere açık kişiler olacağı da tartışılmıştır (Skippon ve Garwood, 2011).

2011 yılında Çin'de gerçekleştirilen bir diğer araştırmada Zhang, Yu ve Zou (2011) elektrikli araç seçimlerinin hane içindeki sürücü ve araç sayısına, yakıt fiyatlarına ve vergi vb. devlet politikalarına bağlı olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmada ayrıca demografik değişkenler incelenmiş, kullanıcıların eğitim durumu ve yıllık kazançlarının elektrikli araç satın alma zamanına etki edeceği sonucuna varılmıştır.

Ziegler (2012) Almanya'da bulunan 598 potansiyel araç alıcısı ile yaptığı araştırmada alternatif yakıtlı araçlar ve geleneksel yakıt türlerini içeren 6 farklı yakıt seçeneğinin tercihlerini ölçülmüştür. Sonuç olarak elektrikli araçların çok fazla tercih edilmediği ortaya çıkmıştır. Araştırmada ayrıca fiyat, şarj istasyonları, çevresel farkındalık ve sosyo-demografik değişkenler incelenmiştir. Sonuç olarak genç erkeklerin ve çevreye duyarlı kişilerin daha fazla satın alma ihtimali olduğu ortaya konulmuştur (Ziegler, 2012).

Lane ve Potter (2007) araştırmalarında tüketicilerin sürdürülebilir araçların çevresel etkilerini tam olarak kavrayamadıklarını tartışmış, bilgilendirme çalışmalarının yanında tutum bariyerlerin aşılması adına da çalışmaların yapılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Erken tanıtım çalışmalarında yeniliklere açık olan tüketicilere odaklanılmasını önermişlerdir.

4.2. Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

Uzel (2015) İstanbul'da araç kullanıcıları ile yaptığı araştırmasında araç satın alma niyetini etkileyen güdülerden; çevrecilik, hedonik güdüler, finansal güdüler ve bağımsızlık güdülerini elektrikli araç satın almada etkisini incelemiştir. 320 katılımcının bulunduğu araştırmanın sonucunda hedonik faktörlerin elektrikli araç satın alma niyetinde olumsuz etkisinin olduğu bulunmuştur. Ekolojik, finansal ve bağımsızlık güdülerinin ise olumlu ilişkisinin olduğu görülmüştür.

Erdem, Şentürk ve Şimşek (2010) hibrit otomobillerin ödeme istekliliğini açıklamak için 1983 katılımcı ile gerçekleştirdikleri araştırmada küresel ısınma hakkında endişeler, otomobil sayısı, otomobil performansının önemi, risk tercihleri ve alternatif enerji kaynaklarına karşı tutum ve demografik faktörleri incelemişlerdir. Araştırmada üst düzey eğitim, gelir düzeyi ve küresel ısınma hakkında duyarlılık en önemli faktörler olarak tespit edilmiştir (Erdem vd., 2010).

SONUÇ

Literatürdeki çalışmalarda elektrikli araçların adaptasyon sürecinde etkili olan birçok faktör incelenmiş, ekonomik ve psikolojik yaklaşımların bu sürecin anlaşılmasında bir arada kullanılması gerektiği görülmüştür. Yapılan araştırmaların çoğunda ekonomik ve teknik faktörlerin etkisinin en önemli unsurlar olduğu ortaya çıkmıştır. Bu şartların eşitlendiği durumlarda ise çevresel ve sembolik faktörlerin etkisi olduğu görülmüştür (Egbue ve Long, 2012; Graham-Rowe vd., 2012; Krupa vd., 2014). Örneğin, Krause ve arkadaşlarının (2016) beş farklı teknolojik senaryo ile yaptıkları çalışmalarında teknik faktörlerin içten yanmalı motorlu araçlarla eşitlendiği durumlarda satın alma niyetinin önemli oranda artacağını ortaya çıkarmıştır. Schuitema vd. (2013), diğer çalışmalarda olduğu gibi teknolojik faktörlerin etkisi olduğunu doğrulamış, fakat bu faktörlerin hedonik ve sembolik nitelikleri öne çıkardıkları için etkili olduğu yorumunu getirmişlerdir. Giderek artan teknolojik yeterlilik ve Paris Anlaşması sonucu yapılan vergi düzenlemeleri açısından

bakıldığında sembolik ve duygusal faktörlerin incelendiği araştırmaların tüketici davranışlarının anlaşılmasında uzun vadede fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Mau, Eyzaguirre, Jaccard, Collins-Dodd ve Tiedemann (2008) bu düşünceyi destekler şekilde araştırmalarında hibrit otomobillerin pazar paylarının artması durumunda diğer faktörler eşitken içten yanmalı motora sahip otomobillerin hibritlere göre daha az tercih edileceğini ortaya çıkarmışlardır.

Elektrikli araçların adaptasyon sürecini inceleyen çalışmalarda en temel sorunlardan biri direk tecrübe üzerinden araştırma yapamamaktır. Deneysel yöntemleri kullanabilen birkaç araştırma bulunmakla birlikte, maliyet ve az sayıda kullanıcıya erişim problemlerinden dolayı bu tip araştırmalar yeterince yaygınlaşamamıştır. Bununla birlikte literatürdeki araştırmaların büyük çoğunluğunda görülen belirtilen tercihe (stated preference) dayalı yöntemler yalnızca anlık durumları tahmin etmede işe yararken, yeni teknolojilerin hızlı gelişiminde tüketicinin adaptasyonu ve market paylarının büyümesi ile tüketicilerin tercihleri de zamana bağlı değişkenlik göstermektedir (Mau vd., 2008). Axsen, Mountain ve Jaccard (2009) belirtilen tercih ve açıklanan tercihleri (revealed preference) bir arada inceledikleri araştırmalarında birleşik modellerin elektrikli araçlar gibi yeni teknolojilerin adaptasyon ölçümlerinde faydalı olacağını öne sürmüşler, tercih dinamiklerinin olumsuzluklarına rağmen bu gibi iklim değişikliğini yakından ilgilendiren teknolojilerin yaygınlaştırılmasında araştırmaların sürdürülmesinin önemini altını çizmişlerdir. Guo vd. (2012) ise farklı bir bakış açısıyla, elektrikli araç kullanıcılarının şarj alışkanlıklarını ölçmek için veri madenciliği tekniklerinden yararlanmış, geçmiş seyahat alışkanlıkları ve mevcut şarj oranlarını birleştirerek saatlik kullanım ücretlendirmesi politikaları için anlamlı veriler elde etmişlerdir. Bunun gibi yeni araştırma tekniklerinin uygulanması, literatürün hızla gelişmesi ve adaptasyon sürecinde verilecek önemli kararların etkilenmesi açısından gereklidir.

Özellikle faydaya odaklanmış araştırmaların büyük çoğunluğunda görülen problemlerden biri de tüketicileri klasik ekonominin rasyonellik varsayımında incelemiş olmalarıdır. Klasik ekonomi modelleri tüketicilerin rasyonel davrandığı varsayımı ile yola çıkar ve onların hatalı düşünme olasılığını göz ardı eder. Davranışsal iktisat ise tüketicinin günlük karar alma anlarında bir takım bilişsel hatalara düşeceğini ve bu yüzden karar mekanizmasının ölçümünde psikolojik faktörlerin de dikkate alınması gerektiğini öne sürer (East, Singh, Wright, ve Vanhuele, 2016). Kahneman ve Tversky (1979)'nin geliştirdiği Beklenti Teorisi, bireylerin risk altında karar alırken klasik ekonominin temel teorilerinden beklenen fayda teorisinin öngördüğünün aksine rasyonel davranmadıklarını açıklamaktadır. Siebert, Sbicca, Aoki ve Lambert-Torres (2017), hane elektrik tüketimini araştırdıkları çalışmalarında; davranışsal ekonomi yaklaşımlarından yola çıkarak çeşitli teknik ve davranışsal faktörleri bir arada incelemişlerdir. Bunun gibi karmaşık araştırma problemlerinde geleneksel, rasyonelliği temel alan ekonomik modellerin yetersiz kalacağını tartışmışlardır. Frederiks, Stenner ve Hobman (2015) da bu görüşü destekler şekilde hane enerji tüketimi üzerine yazdıkları makalelerinde tüketicilerin rasyonel davranmaktan çok uzak olduğunu, değerleri ve davranışları arasında büyük bir boşluk olduğunu altını çizmişler ve özellikle çevre ile ilgili yeni teknolojilerde tüketicileri davranışsal ekonomi temelleriyle değerlendirmenin karar vericilere daha gerçekçi sonuçlar vereceğini öne sürmüşlerdir.

Sonuç olarak iklim değişikliğinde önemli bir yeri olan içten yanmalı motorların azaltılması için elektrikli araçların hızla yaygınlaştırılması, bunun için de araştırmacılar, mühendisler, üreticiler, pazarlama uzmanları ve politik karar alıcıların iş birliği içerisinde adaptasyon çalışmalarına katılmaları büyük önem taşımaktadır. Tüketici davranışlarına

derin bir kavrayış getirebilmek amacıyla yapılacak yeni araştırmalarda daha geniş kitleler hedeflenmeli, mevcut araştırmaları destekleyecek ve farklı bakış açıları getirebilecek çalışmalar yoğunlaştırılmalı ve sonuçlar çeşitli iletişim çalışmaları ile desteklenmelidir.

KAYNAKÇA

- Al-Alawi, B. M., & Bradley, T. H. (2013). Review of hybrid, plug-in hybrid, and electric vehicle market modeling Studies. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 21, 190–203. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2012.12.048>
- Axsen, J., Mountain, D. C., & Jaccard, M. (2009). Combining stated and revealed choice research to simulate the neighbor effect: The case of hybrid-electric vehicles. *Resource and Energy Economics*, 31(3), 221–238. <https://doi.org/10.1016/j.reseneeco.2009.02.001>
- Axsen, J., TyreeHageman, J., & Lentz, A. (2012). Lifestyle practices and pro-environmental technology. *Ecological Economics*, 82, 64–74.
- Barbarossa, C., Beckmann, S. C., De Pelsmacker, P., Moons, I., & Gwozdz, W. (2015). A self-identity based model of electric car adoption intention: Across-cultural comparative study. *Journal of Environmental Psychology*, 42, 149–160. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2015.04.001>
- Burgess, M., King, N., Harris, M., & Lewis, E. (2013). Electric vehicle drivers' reported interactions with the public: Driving stereotype change? *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 17, 33–44. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2012.09.003>
- Caperello, N. D., & Kurani, K. S. (2012). Households' Stories of Their Encounters With a Plug-In Hybrid Electric Vehicle. *Environment and Behavior*, 44(4), 493–508. <https://doi.org/10.1177/0013916511402057>
- Carley, S., Krause, R. M., Lane, B. W., & Graham, J. D. (2013). Intent to purchase a plug-in electric vehicle: A survey of early impressions in large US cities. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 18(1), 39–45. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2012.09.007>
- Clean Energy Ministerial. (2017). *EV30@30 Campaign*. Beijing. 19.05.2018 Tarihinde, <http://www.iea.org/media/topics/transport/3030CampaignDocumentFinal.pdf> adresinden erişildi.
- Deloitte. (2014). *Automotive Consumer Study 2014 Exploring consumers' mobility choices and transportation decisions*. 19.05.2018 Tarihinde, <https://www2.deloitte.com/tr/en/pages/manufacturing/articles/automotive-consumer-study-2014.html> adresinden erişildi.
- East, R., Singh, J., Wright, M., & Vanhuele, M. (2016). *Consumer behaviour: Applications in marketing* (3. baskı). Sage.
- Egbue, O., & Long, S. (2012). Barriers to widespread adoption of electric vehicles: An analysis of consumer attitudes and perceptions. *Energy Policy*, 48(2012), 717–729. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.06.009>
- Erdem, C., Şentürk, I., & Şimşek, T. (2010). Identifying the factors affecting the willingness to pay for fuel-efficient vehicles in Turkey: A case of hybrids. *Energy Policy*. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.01.043>
- Frederiks, E. R., Stenner, K., & Hobman, E. V. (2015). Household energy use: Applying behavioural economics to understand consumer decision-making and

- behaviour. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 41, 1385–1394. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.09.026>
- Gadenne, D., Sharma, B., Kerr, D., & Smith, T. (2011). The influence of consumers' environmental beliefs and attitudes on energy saving behaviours. *Energy Policy*, 39(12), 7684–7694. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.09.002>
- Graham-Rowe, E., Gardner, B., Abraham, C., Skippon, S., Dittmar, H., Hutchins, R., & Stannard, J. (2012). Mainstream consumers driving plug-in battery-electric and plug-in hybrid electric cars: A qualitative analysis of responses and evaluations. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 46(1), 140–153. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2011.09.008>
- Guo, Q., Wang, Y., Sun, H., Li, Z., Xin, S., & Zhang, B. (2012). Factor analysis of the aggregated electric vehicle load based on data mining. *Energies*, 5(6), 2053–2070. <https://doi.org/10.3390/en5062053>
- Gyimesi, K., & Viswanathan, R. (2011). *The Shift to Electric Vehicles: Putting Consumers in the Driver's Seat*.
- Hackbarth, A., & Madlener, R. (2016). Willingness to pay for alternative fuel vehicle characteristics: A stated choice study for Germany. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 85, 89–111.
- Helveston, J. P., Liu, Y., Feit, E. M., Fuchs, E., Klampfl, E., & Michalek, J. J. (2015). Will subsidies drive electric vehicle adoption? Measuring consumer preferences in the US and China. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 73, 96–112.
- Jansson, J., Nordlund, A., & Westin, K. (2017). Examining drivers of sustainable consumption: The influence of norms and opinion leadership on electric vehicle adoption in Sweden. *Journal of Cleaner Production*, 154, 176–187. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.03.186>
- Jensen, A. F., Cherchi, E., & Mabit, S. L. (2013). On the stability of preferences and attitudes before and after experiencing an electric vehicle. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 25, 24–32.
- Jin, L., & Slowik, P. (2017). *Literature review of electric vehicle consumer awareness and outreach activities*.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 47(2), 263–292. <https://doi.org/10.2307/1914185>
- Kerem, A. (2014). Elektrikli Araç Teknolojisinin Gelişimi ve Gelecek Beklentileri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 1–13.
- Kim, J., Rasouli, S., & Timmermans, H. (2014). Expanding scope of hybrid choice models allowing for mixture of social influences and latent attitudes: Application to intended purchase of electric cars. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 69, 71–85. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2014.08.016>
- KPMG. (2015). *Türkiye Otomotiv Sektöründe Yeni Stratejik Yatırım Hedefleri*.
- KPMG. (2016). *Türkiye Otomotiv Yöneticileri Araştırması*.
- Krause, R. M., Lane, B. W., Carley, S., & Graham, J. D. (2016). Assessing demand by urban consumers for plug-in electric vehicles under future cost and technological scenarios. *International Journal of Sustainable Transportation*, 10(8), 742–751. <https://doi.org/10.1080/15568318.2016.1148213>
- Krupa, J. S., Rizzo, D. M., Eppstein, M. J., Brad Lanute, D., Gaalema, D. E., Lakkaraju, K., & Warrender, C. E. (2014). Analysis of a consumer survey on plug-

- in hybrid electric vehicles. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 64, 14–31. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2014.02.019>
- Lane, B., & Potter, S. (2007). The adoption of cleaner vehicles in the UK: exploring the consumer attitude-action gap. *Journal of Cleaner Production*, 15(11–12), 1085–1092. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2006.05.026>
- Liao, F., Molin, E., & van Wee, B. (2017). Consumer preferences for electric vehicles: a literature review. *Transport Reviews*, 37(3), 252–275. <https://doi.org/10.1080/01441647.2016.1230794>
- Lieven, T., Mühlmeier, S., Henkel, S., & Waller, J. F. (2011). Who will buy electric cars? An empirical study in Germany. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 16(3), 236–243. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2010.12.001>
- Mau, P., Eyzaguirre, J., Jaccard, M., Collins-Dodd, C., & Tiedemann, K. (2008). The “neighbor effect”: Simulating dynamics in consumer preferences for new vehicle technologies. *Ecological Economics*, 68(1–2), 504–516. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2008.05.007>
- Moons, I., & de Pelsmacker, P. (2015). Self-Brand Personality Differences and Attitudes towards Electric Cars. *Sustainability*, 7(9), 12322–12339. <https://doi.org/10.3390/su70912322>
- Noppers, E. H., Keizer, K., Bolderdijk, J. W., & Steg, L. (2014). The adoption of sustainable innovations: Driven by symbolic and environmental motives. *Global Environmental Change*, 25(1), 52–62. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2014.01.012>
- Otomobil Distribütörleri Derneği. (2017). *Otomobil ve Hafif Ticari Araç Pazarı* (C. 90). 19.05.2018 Tarihinde, <http://www.odd.org.tr/folders/2837/categorial1docs/1937/Sekt%C3%B6rel%20De%C4%9Ferlendirme%20A%C4%9Fustos%202017.pdf> adresinden erişildi.
- Peters, A., & Dütschke, E. (2014). How do Consumers Perceive Electric Vehicles? A Comparison of German Consumer Groups. *Journal of Environmental Policy and Planning*, 16(3), 359–377. <https://doi.org/10.1080/1523908X.2013.879037>
- Rezvani, Z., Jansson, J., & Bodin, J. (2015). Advances in consumer electric vehicle adoption research: A review and research agenda. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 34, 122–136. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2014.10.010>
- Sardohan, A. (2017). "Hidrojene Tam 10.7 Milyar Dolarlık Yatırım Geliyor". 19.05.2018 Tarihinde, <https://tr.motor1.com/news/133948/hidrojene-yatirim-geliyor/> adresinden erişildi.
- Schuitema, G., Anable, J., Skippon, S., & Kinnear, N. (2013). The role of instrumental, hedonic and symbolic attributes in the intention to adopt electric vehicles. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 48, 39–49. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2012.10.004>
- Siebert, L. C., Sbicca, A., Aoki, A. R., & Lambert-Torres, G. (2017). A behavioral economics approach to residential electricity consumption. *Energies*, 10(6). <https://doi.org/10.3390/en10060768>
- Skippon, S., & Garwood, M. (2011). Responses to battery electric vehicles: UK consumer attitudes and attributions of symbolic meaning following direct experience to reduce psychological distance. *Transportation Research Part D:*

- Transport and Environment*, 16(7), 525–531.
<https://doi.org/10.1016/j.trd.2011.05.005>
- Smith, B., Olaru, D., Jabeen, F., & Greaves, S. (2017). Electric vehicles adoption: Environmental enthusiast bias in discrete choice models. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2017.01.008>
- Tanaka, M., Ida, T., Murakami, K., & Friedman, L. (2014). Consumers' willingness to pay for alternative fuel vehicles: A comparative discrete choice analysis between the US and Japan. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 70, 194–209. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2014.10.019>
- TEHAD. (2017). "Hibrid otomobil satışı 4.3 kat arttı". 19.05.2018 Tarihinde, <http://tehad.org/2017/07/08/hibrid-otomobil-satisi-43-kat-artti/> adresinden erişildi.
- Toyota. (y.y.-a). "Hibrit Nedir?". 19.05.2018 Tarihinde, <https://www.toyota.com.tr/hibrid-innovation/what-is-hybrid.json> adresinden erişildi.
- Toyota. (y.y.-b). "Prius, Bir Hibrit İkonu. Yeniden". 19.05.2018 Tarihinde, <https://www.toyota.com.tr/new-cars/prius/index.json> adresinden erişildi.
- Uluslararası Enerji Ajansı. (2017). *Global EV Outlook 2017: Two million and counting*. IEA Publications. <https://doi.org/10.1787/9789264278882-en>
- Uzel, E. (2015). Araç Kullanıcıların Temel Güdülerinin Elektrikli Araç Satın Alma Niyetine Etkisi: İstanbul'da Araç Kullanıcılar Üzerine Kantitatif Bir Çalışma. 20. *Ulusal Pazarlama Kongresi* (ss. 365–376). Eskisehir: Anadolu University.
- Wang, S., Fan, J., Zhao, D., Yang, S., & Fu, Y. (2016). Predicting consumers' intention to adopt hybrid electric vehicles: using an extended version of the theory of planned behavior model. *Transportation*, 43(1), 123–143. <https://doi.org/10.1007/s11116-014-9567-9>
- White, L. V., & Sintov, N. D. (2017). You are what you drive: Environmentalist and social innovator symbolism drives electric vehicle adoption intentions. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 99, 94–113. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2017.03.008>
- Zhang, Y., Yu, Y., & Zou, B. (2011). Analyzing public awareness and acceptance of alternative fuel vehicles in China: The case of EV. *Energy Policy*, 39(11), 7015–7024. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.07.055>
- Ziegler, A. (2012). Individual characteristics and stated preferences for alternative energy sources and propulsion technologies in vehicles: A discrete choice analysis for Germany. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 46(8), 1372–1385. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2012.05.016>

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 40, Winter-2018, p. (261-270)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.446079

Research Article

Received: July 19, 2018

Accepted: November 21, 2018

This article was checked by iThenticate.

SEMÎ MECMUASI VE ŞİİRLERİ

SEMI MECMUASI AND SHAPES

СБОРНИК И СТИХОТВОРЕНИЯ СЕМИ

Nurcan GÖK*

ÖZ

Klasik Türk edebiyatında kültürel ve edebi miras değerinde eser ortaya koyan şairler/yazarlar yetişmiştir. Bu şairler/yazarlar halktan biri olduğu gibi çeşitli meslek gruplarında olan şahsiyetler de olabilir.

Bu şahsiyetler çeşitli konularda eserler ortaya koymuştur. Bu eserlerden biri de klasik Türk edebiyatı araştırmacılarına kaynaklık teşkil eden birer belge niteliğinde olan mecmualardır. Edebi bir terim olarak mecmua, çeşitli kişilere veya konulara ait seçilmiş manzum ve mensur eserleri barındıran derleme eserler olarak da bilinir. Bu metinler, tür ve şekil açısından ortaklıklar taşıyabildiği gibi karma derlemeler de olabilir.

Mecmualarda klasik Türk edebiyatında isimleri bilinip eserleri hakkında bilgi bulunamayan birçok şair/yazar bulunabilir. Bu şairlerden birisi de 18. yüzyılda yaşadığı düşünülen Semî'dir.

Asıl adı Mustafa olan şairin hakkında bilgilere tezkirelerde ulaşmak mümkündür. Tarafımızda tespit edilen *Semî mecmuası*'nda şaire ait şiirler bulunur. Şairlerin yaşadıkları yüzyıllardan ve mecmua içindeki eserlerden hareketle eseri, en erken 18. yüzyıl mecmuası olarak değerlendirilebilir. Mecmua, bir kişi tarafından yazılmış olup, farklı kalemlerle/hatlarla yazılan metinlere de rastlanmaktadır.

Birçok şairin/yazarın yayımlanmamış eserlerini barındıran mecmua, edebiyat tarihi açısından kayda değer bir eserdir. Mecmuada divan şiiri örnekleri dışında halk şairi olarak da bilinen şairlere ait metinler de bulunmaktadır. Ayrıca mensur metinler de eserde yer alır.

Bu çalışmada, şair Semî ile mecmuası tanıtıldıktan sonra Semî'nin şiirlerine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mecmua, Semî, manzum, mensur, Klasik Türk edebiyatı

* ORCID: 0000-0002-8769-5110 Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, nurcangok58@gmail.com

ABSTRACT

In classical Turkish literature, poets / writers who produced works of cultural and literary heritage were trained. These poets / writers may be one of them, as well as persons from various professional groups.

These figures revealed works on various subjects. One of these works is a document which is a document which is a source for classical Turkish literature researchers. As a literary term, mecmua is also known as compilation works which contain selected works of verse and essay belonging to various persons or subjects. These texts may have partnerships in terms of type and shape, as well as mixed collections.

There are many poets / writers who are known in classical Turkish literature and whose names are known and can not be found. One of these poets was Semi, who was thought to have lived in the 18th century.

The information about the poet whose real name is Mustafa can be reached in tezkires. There are poems belonging to poetry in the Semi Mecmuası, which we have found. Mecmua, written by a person, also contains texts written in different lines / lines, which can be considered as the earliest 18th century magazine, based on the centuries in which the poets lived and the works in the magazine.

The mecmua, which contains the unpublished works of many poets / writers, is a worthy work in terms of literary history. In addition to examples of Mecmuada divan poetry, there are also texts of poets known as folk poets. In addition, authoritative texts are also included in the work.

In this work, the poems of Semi will be given after being introduced with the poet Semi.

Keywords: Mecmua, Semi, verzüm, müensur, Classical Turkish Literature.

АННОТАЦИЯ

Писатели и поэты классической турецкой литературы оставили произведения мирового значения. Они являются частью своего народа из разных профессиональных групп.

В их произведения отражаются разные вопросы человеческой судьбы. Эти сборники по сей день являются источником для научных соискателей. Литературный термин меджмуа это сборник избранных стихотворений в прозе и белых стихотворений. Их можно квалифицировать, как собрания. С точки зрения общих черт состава и формы, они так же могут быть смешанным собранием.

По сей день известны имена разных поэтов и писателей классической турецкой литературы. Однако, ещё не найдены их произведения. Одним из таких является предположительный деятель 18-го века поэт Семи.

Его настоящее имя Мустафа известна из мемуаров. Обнаруженной нами в “*Семимеджмуа*” имеются стихи вышеупомянутого поэта. Из его произведении можно установить дату стихотворений. Они относятся не раньше к 18-му столетию. Создатель этих произведений один и тот же человек с разным почерком.

Сборник, куда включены произведения разных поэтов и писателей, с точки зрения истории литературы можно считать замечательной работой. Этот сборник, кроме стихотворений стили диван, содержит стихотворения народного характера.

В нижеследующей статье говорится не только о личности поэта Семи, но и прилаживаются его стихотворения.

Ключевые слова: Сборник, Семи, проза, белое стихотворение, классическая турецкая литература.

Giriş

Klasik Türk edebiyatı geleneği bünyesinde yetişmiş şairlerden 18. yüzyılda yaşadığı düşünülen Semî Mustafa Efendi'dir. Tezkirelerde Medrese eğitimi gördüğü ve iyi bir hitabı olduğu belirtilen şairin herhangi bir eserinin varlığı hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Nazım ve nesir birçok eseri barındıran mecmualarda, içerdikleri ürünlerin/eserlerin dönemine ait edebî zevke dair ipuçları da bulunur. Mecmualar, eserleri ya da şiirleri günümüze ulaşmamış şairlere/yazarlara ulaşma imkânı sağlar. Türk edebiyatında ismi bilinmeyen bazı şairler hakkında bilgi verebildiği gibi şairlerin kayıp şiirleri ya da şiirlerinin yeni örnekleri veya isimleri olmayan şairlerin şiirlerine de ulaşma imkânı sağlar. Daha önce gün yüzüne çıkmamış veya kullanılmamış nazım şekilleri, bilinen nazım şekillerinin örneği, görülmeyen kafiye tipleri, farklı bent/beyit yapıları; rastlamadığımız aruz kalıpları vb. bilgileri mecmualarda görmek mümkündür.

Semî Mustafa Efendi'nin tarafımızdan tespit edilen kayda değer bir mecmuası vardır. Eser birçok yeni ürünü barındıran önemli bir kaynaktır. Mecmuada Semî'ye ait şiirler de bulunmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde Semî tanıtılacak, ikinci bölümünde mecmua hakkında bilgiler verilecektir. Üçüncü bölümde ise Semî'ye ait şiirlere yer verilecektir.

Semî Mustafa Efendi¹

Hayatı

Semî'nin hayatı ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Tezkirelerdeki bilgilere göre Bosna eyaletine bağlı Ahlona kazasında doğan şairin asıl ismi Mustafa'dır. (İnce, 2018: 259). Semî'nin doğum tarihi belli değildir. Hicri 1121/Miladi 1709-1710 tarihinde İstanbul'a giden Semî, Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı Çifteayak Medresesinde öğrenim gördüğü belirtilmektedir. Burada belli bir süre kaldıktan sonra devrin önemli isimlerinden Babatâgî Yek-çeşm İsmâil Efendi'nin yanında yer almaktadır.

Tezkire sahibi Sâlim Efendi'nin (ö. 1743) babası Şeyhülislâm Mirzâ Mustafa Efendi'nin (ö. 1722) tavsiyesiyle Yağlıkızâde Mehmet Efendi'nin danışmentliğine atanmıştır. Daha sonra Süleymaniye Medresesi'ndeki hadis mektebinden ayrılıp Selânik'e gitmiş. Sultan III. Ahmed'in veziriazamı Damad İbrahim Paşa'nın (ö. 1730) başbakanlığının ilk yıllarında reisülküttab olan Mehmet Efendi'nin isteği ile İstanbul'daki İngiltere ve Hollanda (Sâlim Tezkiresi'ne göre Venedik) elçiliklerinde çevirmen olarak görev almıştır. Bu görevindeyken kendi isteği ile emekli olmuştur.

Hicri 1176/Miladi 1762-1763 yılında vefat etmiştir (İnce, 2018: 259)

Edebi Kişiliği

Asıl adı Mustafa olan şairin mahlası Semî'dir. Semî“سمعی” duyma ve işitme ile ilgili, işitme duyusuna ilişkin, kulak melekesi anlamına gelmektedir. (Parlatır, 2011: 1483).

Semî mahlası ile tanınan Mustafa Efendi, nazım ve nesir alanında tanınmış olup Râmiz Tezkiresi'nde temiz hayalleri ile Sâbit'in izinden giden bir şair olarak anılmaktadır. (Erdem, 1994: 166). Sâlim'in Tezkiretü'ş-Şu'arâ'sında da nazma ve nesre hâkim, hitabı güçlü bir kişi olarak bilinmektedir (İnce, 2018: 259).

Eserleri

Tezkirelerin verdiği bilgilere bakıldığında Semî'nin herhangi bir eseri bulunmamaktadır. Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Yazma Eser Koleksiyonu Ağâh Sırrı Levend Yazmaları ASL 558 Mec 16 numaraya kayıtlı bir

¹Geniş bilgi için TEİS (Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü)'e bakınız; <http://www.turkedebiyatiiisimlersozlugu.com/> [Erişim Tarihi: 13.07. 2018].

mecmuasına rastlanmıştır. *Semî Mecmuası* diye adlandırılan mecmuanın iki yerinde geçen “li-muharririhî ve Semî mahlasından anlaşıldığı üzere 2 gazel 1 kaside bulunmaktadır.

Semî Mecmuası

Mecmualar, isimleri ve şiirleri unutulmuş, kimi nedenlerle edebiyat tarihindeki yerini alamamış şairler için kaynak konumundadır. Mecmualar, derleme sınıfına giren eserlerdir. (Kurnaz-Aydemir, 2013: 52).

Farklı yazı hatlarıyla yazılmış eserler olmasına rağmen mecmuada geçen iki “li-muharririhî”den hareketle mecmuanın yazarının Semî olduğu söylenebilir. Semî’nin kim olduğuna dair bilgi yoktur. *Semî Mecmuası*, 18. yüzyıl öncesine ait metinleri barındırdığı için en erken 18. yüzyıl mecmuası olarak değerlendirilebilir. Klasik Türk edebiyatında Semî mahlaslı şiirler yazan şair ve devlet adamı *Mustafa Semî*’den bahsedilmektedir.

Mecmuaların tarihsel gelişimi ile ilgili birçok çalışmanın yanı sıra, bilim adamlarının çeşitli tasnif çalışmaları da vardır.² Her mecmuanın kendine has özellikleri vardır. Ağâh Sırrı Levend mecmuaları beş başlık altında şöyle inceler: a) nazire mecmuaları, b) antoloji niteliğindeki seçme şiir mecmuaları, c) çeşitli konulardaki risale mecmuaları, d) aynı konuda eserlerden oluşan mecmualar ve e) tanınmış kişilerce hazırlanmış, birçok yararlı bilgileri, fıkraları ve özel mektupları kapsayan mecmualardır (Levend, 1998: 166-175).

Her ne kadar farklı kalemlerle/hatlarla yazılan metinlere rastlansa da mecmuada, bazı şiirlerin üzerinde geçen “li-muharririhî” başlığından ve mahlasta da geçen *Semî* ibaresinden hareketle mecmuanın yazarının Semî olduğu anlaşılmaktadır. *Semî Mecmuası* birçok konuda yazılmış manzum- mensur; Arapça, Farsça ve Türkçe eserleri barındıran ve derleyeni belli olan mecmualar sınıfına alınabilir. *Semî Mecmuası*’nı Atabey Kılıç’ın (Atabey, 2012: 76-96) yaptığı tasnif denemesine göre değerlendirecek olursak:

1. *Tertip durumuna göre*; derleyeni belli bir mecmuadır. Manzum-menzur metinler, satır sayıları, sütun sayıları gibi durumlardan dolayı karışık bir mecmuadır. Bazı yerlerde yazı farklılıklarına rastlansa da bu mecmuanın mürettibi Semî’dir.

2. *Şekil açısından*; *Semî Mecmuası*, tamamı şiirlerden oluşmamıştır. İçerisinde gazel, kaside, mesnevi, terci-i bend, musammat, gibi manzumeler ve münşeat örnekleri, tarihi kıtalar, vb. metinler de bulunmaktadır.

3. *Dil açısından*; Arapça, Farsça ve Türkçe eserleri barındıran çok dilli bir eserdir.

4. *Muhteva bakımından*; *Semî Mecmuası*, çok yönlü olması bakımından önemlidir. Din, tarih, mektup, tıp, vb. birçok konuda yazılmış metinler bulunmaktadır.

5. Mecmuanın kim için tertip edildiği konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır.

Mecmuanın Bulunduğu Yer

Semî Mecmuası, Erzurum Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Yazma Eser Koleksiyonu Ağâh Sırrı Levend Yazmaları ASL 558 Mec 16 numaraya kayıtlıdır.

² Mecmua tasnifleri ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Mecmualar üzerine ilk tasnif çalışması Ağâh Sırrı Levend’in (1998) çalışmasıdır. Günay Kut (1988) ve Fatih Köksal (2012) da tasnif çalışmaları yapmıştır. Son ve kapsamlı çalışmalardan biri de Atabey Kılıç’a aittir. Eserlerin tam künyeleri kaynakçada belirtilmiştir. Mecmuaların tanımı, önemi ve tasnifi hakkında en kapsamlı bilgiler “Mestap Projesi” adı altında yürütülmektedir. <https://mecmualar.tr.gg/MESTAP-Projesi-Hakk%26%23305%3Bnda.htm> [Erişim Tarihi: 14.07.2018].

Mecmuanın Fiziksel Özellikleri

Semî Mecmuası'nın fiziksel özellikleri şöyledir: “dış kapağı mukavva olup kahve tonlarındadır.

Mecmanın geneli siyah mürekkeple yazılmış olup başlıklar ve metin içinde bazı cümleler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Metinde başlıklar, çerçeveler ve işaretlemeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nazım, şiir belirteçleri de kırmızı kalemle belirtilmiştir. Metinde eksik yerler vardır. Bazı sayfalar (çerçeve içine alınmış) boştur. Köşeleri silinmiş sayfalar da vardır. Bazı nazım şekillerinde (kaside, terc-i bend) tetimmelere rastlanmıştır.

Mecmua, 223 (kayıtta 218) yapraktan oluşmaktadır. Bu farklılık bazı sayfaların boş bırakılması ya da sayfa atlamasından kaynaklanmaktadır. Çalışmamızda, yazmanın sol üst köşesinde yaprak numaralandırılması vardır. Bu yaprak numaralandırılması tarafımızdan ilk yaprak 1a-1b³ sayılarak verilmiştir.

Mecmuanın İç kapağında “Bismillah” tabiri ile başlayan üç satırlık yazı bulunmaktadır. Renkli mukavva kartonun arasına eserin fihristini belirten bir bilgilendirme vardır. Burayı (0a ve 0b) olarak değerlendirdik. 0a'nın sağ tarafı boştur. Fihrist farkı bir yazıyla başkası tarafından yenilenmiştir. Yapılan tasnif sonucu ikinci fihristin daha düzgün/isabetli olduğu saptanmıştır.

Mecmuada, 1a, 151a'da bulunan 3 şiirin (2 gazel 1 kaside) şiirlerin üzerinde “li-muharririhi” başlığından ve mahlasta da geçen Semi ibaresinden hareketle mecmuanın yazarının Semî olduğu ve 18. yüzyılda yazıldığı söylenebilir.

Biyografi Kayağı Olarak Semî Mecmuası

Mecmualarda, bilindik şairler yaygın bir şekilde kullanıldığından isimleri lakap olarak mahlasla bütünleşmiş bir şekilde kullanıldığı görülür. Edebiyat tarihimizde mecmualarda bilindiği gibi aynı mahlası kullanan pek çok şair bulunmaktadır. Aynı mahlası kullanan bu şairler tezkirelerde olduğu gibi edebiyatımıza biyografik kaynak konumundadırlar.

Semî Mecmuası, derleyeni belli manzum-mensur karışık bir mecmuadır. Derleyenin şair olduğu bir şiir mecmuası edebiyat tarihi araştırmalarına katkısı bakımından kuşkusuz daha kıymetli sayılır (Köksal, 2012: 419).

Mecmua ve İçerdiği Nazım Şekilleri

Mecmuada toplamda 161 şiir bulunmaktadır. Farklı nazım şekillerinde yazılan şiirler şunlardır: 114 gazel, 10 kaside, 4 mesnevi, 6 kıt'a, 6 musammat(1 muhammes, 1 müsebbâ, 1 müsemmen, 3 tahmis), 5 terci-i bend, 4 müfret, 4 ilahi, 4 koşma ve 4 rubai olarak tespit edilmiştir.

Mecmua ve İçerdiği Manzum Metinler

Semî Mecmuası, içerdiği manzumeler bakımından çok zengindir. İçerisinde Arapça, Farsça ve Türkçe manzumeler barındırmaktadır.

Semî Mecmuası'nda 18. yüzyıl şairleri olmakla birlikte önceki ve sonraki dönem şairlerine ait eserler de görülür. Mecmuada divan şairleri yanı sıra Mecnunî Yunus Emre gibi halk şairleri de bulunmaktadır. Adı/mahlası belli 61 şaire rastlanmıştır. 21 şairin şiirlerine divanlarda ya da yapılan çalışmalarda ulaşıldı.

40 şairin şiirlerine ulaşılamadı. Bunlardan bazılarının divanları olup şiirleri bulunamadı bazılarının ise divanlarına ulaşılamadı. Bu şairlerin farklı nazım şekillerinde yazılmış şiirleri de bulunmaktadır.

³Çalışmamızda şiirlerin geçtiği yaprak numaraları şu şekilde belirtilmiştir; a/b denildiğinde; “Yaprak” a “ön yüz”, b denildiğine ise “arka yüz” anlaşılmaktadır.

Mecmuada, bunlar dışında yazılan manzum metinler şunlardır: Hz Ali'den nakledildiği rivayet edilen Arapça manzum sözler (yk. 21a), Kā'b bin Züheyr tarafından Arapça yazılan "Kaside-i Bürde" (yk. 21b-26a), Şemseddin Sivasi'nin yazmış olduğu "Pendnâme", (yk. 27b), GüftiHemdemi'nin Tevarih-i Ali Osman (51b-56a).

Mecmua ve İçerdiği Mensur Metinler

Semî Mecmuası'nda manzumeler dışında edebi metinler, tarihi olaylar risaleler, ayin-i şerifler, ayetler, hadisler, bazı tıbbî bilgiler, Galata'da bulunan bazı dükkânlar naat-ı şerifler, fıkıh ile ilgili bilgiler, fetvalar, mektuplar, mevcuttur. Bunların bazısının kim tarafından yazıldığı belli olmakla birlikte bazısının yazarı belli değildir. Yazarı belli olmayan eserler, metin içindeki bilgilerden yola çıkarak müelliflerine ulaşıldı. Bu başlıkların bazılarına değinicek olursak:

Mektuplar

Farklı şahısların, devlet adamlarının çeşitli mektuplarını barındıran mecmua, döneme ait yeni bilgileri de barındırmaktadır. Bu mektuplar şunlardır:

Nişancı Paşazade, Bağdat'da kadı olduktan sonra naibine gönderdiği mektup (yk.38a), Sultan Murad Han'ın Safî Aceme gönderdiği mektuplar (yk.38b-39b, 39b-40a), Sultan Murad Han'ın Gazi Can Beg Giray Han'a gönderdiği mektup (yk. 40a), Sultan Murad'ın Revan fethinde Bostancı Başına gönderdiği mektup (yk. 40a-40b), Sultan Süleyman'ın Ebu Su'ud Efendi'ye gönderdiği mektup (yk. 40b), Sultan Orhan'ın Osman Gazi EvrenosBeg'e gönderdiği mektup (yk.121a-125b), Üveys Veysi efendi'nin yazdığı Mektup (125b-127a), Ebu Su'ud Efendi'nin Mehmet Paşa'ya gönderdiği mektuplar (128a-129b, 129b-130a) şeklinde sıralanabilir.

Risaleler

Mecmuada, çeşitli konularda yazılmış risaleler bulunmaktadır. Lütfi Paşa'nın sadrazam olduktan sonra yazdığı risale (31b-38a), Kaysunizade'nin yazdığı risale (yk. 41b-50b).

Fetvalar

Semî Mecmuası, öğretici bilgi içeren fetvalara yer vermektedir. Es'ad Efendi'nin 1028 yılında yazdığı fetva, (yk.28a, 30a), Kemal Paşazade Şeyh-i Ekber hakkında verdiği fetva şeklinde yer almaktadır.

Mensur eserler

Mecmuada bunlar dışında da bazı mensur eserler bulunmaktadır. Feyzi Kefevi'nin Hadayiku'l Ahyâr, Hakayıku'l Ahbâr eserleri (131b- 148a), Şemseddin Sivasi'nin dört halifeyi anlattığı Çıhar Yâr-ı Güzin'i (71b-101b), Ebubekir bin Bilal'in fıkıh konularını anlattığı eser (yk. 151b-186b), Niyazi Mısri'nin, Yunus Emre'nin "çıktım erik dalına" manzumesine yaptığı şerhi (190b- 200a) mevcuttur.

Semî ve Şiirleri

Mecmuada, şaire ait 2 gazel 1 kaside olmak üzere 3 şiir bulunmaktadır. Gazellerin geçtiği yerde mecmua yazarı olarak "li-muharririhî", başlığı bulunurken kasidenin geçtiği yerde ise "velehu" ibaresi bulunmaktadır.

Şiir örnekleri, mecmuada geçtiği şekliyle yapraklar ve sütun sırası gözetilerek sırasıyla aktarılmıştır.

Gazel

Mecmuada, 1a ve 151a'da toplamda 2 gazel bulunmaktadır. Şiirlerin başında kime ait olduğuna dair bir bilgi yoktur. Ancak şiirlerin başında geçen "li-muharririhî" başlığından ve şiirlerin makta kısmında geçen mahlastan Semî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır.

Mefâ'îlün/mefâ'îlün/mefâ'îlün/mefâ'îlün
 Tama'dürzîde kâma kand-ı'ıffetten hâlâvet vir
 Çeküp kühl-i şekinî çeşm-i ye'se bir le'âfet vir

Şunarsa cām-ı lebrizi hārāmī saķī-i meclis
 Yed-i hahişgerim ra'saya ya Rabbi kuvvet vir

Yeter serkeşlük itdün servāsā bāğ-ı 'âlemde
 Riyâz-ı hüsne haţt-ı bezile bārī tarâvet vir

Degül mani' hülûşa vaz'-ı nâ-her cāyi rindâne
 Bu tavr-ı dil pesendâne zümre-i zühâda hâlet vir

Şakın dil-beste olma va'di bî-incâz-ı aĥbâba
 Esâs-ı ittikâl-ı haķķa Sem'î bir metânet vi

Mefâ'îlün/mefâ'îlün/mefâ'îlün/mefâ'îlün
 Seher gehde şabâcün zülf-i 'anber şâ-muĥarremdür
 Meşâm-ı haţır geldikçe mihmân mükerrerdür

Degildür Çin-i cephe dehşet-endâz-ı dil-i 'aşıķ
 Fes üstünde şiken şiken ender kırmızı muĥaddemdür

Nazar diĥķatle kıldım haţt-ı ruĥsâr-ı dilârâya
 Yazılmış ĥarda güyâ kıt'a-i yâķüt mu'accebdür

Sitem zâhir serâpa tavr-ı refârında ol şühûñ
 Hemân luţf u kerem ta'bîr-i güftârında müphemdür

Cefâ-âmüz ĥübân-ı cihân dildâr bir aĥmuñ⁴
 Sikenc-i rence cevrinde şîr-i çarĥ mülzemdür

Ne mümkün derd ü ĥamdan lafz-ı rengin edâ bulmaķ
 Kelân-ı kilĥ-i ĥibâle Sem'iyâ ma'nâ-i mülhemdür

Kaside

Mecmuadal'a'da geçen kasidenin “velehu” başlığının bulunması ve makta kısmında Semî mahlasının olmasından dolayı şairi tespit edilmiştir.

Mefâ'îlün/mefâ'îlün/mefâ'îlün/mefâ'îlün
 Simât-ı bezmi kâh-ı ĥutsiyândur ĥalka-i tevĥîd
 Nizâm-ı devr-i cām-ı 'aşıķândur ĥalka-i tevĥîd

O dergâha melâ'ik eylesün carüb-ı şebbâlîn
 Muţallâţâķ-ı kaşr-ı 'arîfândur ĥalka-i tevĥîd

Nehîb-i ĥâdiâat-ı 'âlemi müzgânına aşmaz
 Ki her bir sâlike kehf-i emandur ĥalka-i tevĥîd

⁴Kelime silik olduğundan okunamadı.

Şakın bahâ etme zâhid i' vicâc-ı istikâmetden
Yed-i kıdretde bir tîr-i kemândur halka-i tevhiid

'Ubür etmek sehldür baıır-ı mevvac-ı 'alâ'ıkdan
Bu keşt-i vücûda bâdbândur halka-i tevhiid

Daıı dervâze-i kalûbelâ meftûh olmazdan
Çihâr erkân-ı 'arşa hem 'inândur halka-i tevhiid

Zemîn ü âsimân her rûz u şeb envâra müstağrak
Kamer mi yoıısa mihr-i âsumândur halka-i tevhiid

Riyâz-ı 'adn.....⁵ayn-i müvehiddin
Dû çeşm-i münkire ağıl-i cândur halka-i tevhiid

Nesîc-i destgâh-ı feyz-i akdes cümleden evvel
Kemberbend-i niğak-ı sâlikândur halka-i tevhiid

Cihânı keşt ider şehbâz-ı fikret Sem'iyâ bilmez
Meger 'ankâyi 'aşka aşiyândur halka-i tevhiid

SONUÇ

Mecmualar, edebiyat araştırmacılarına o dönemde beğenilen edebi metinlerin; konularını, okuyucunun ihtiyacı olan estetik zevk hakkında bilgi verir. Mecmualar, edebiyat sahasında olmayıp keşfedilmiş şairlerin ya da ismi duyulmuş ama tanıtılmamış şairleri tanıtır eserlerinin okunurluk oranlarını ve daha birçok konuda yorumlama fırsatı sunar. O yüzden mecmualar, yazıldıkları dönemin aynası konumundadır.

Klasik Türk edebiyatı şairlerinden birisi de Semî'dir. Mustafa Efendi olarak bilinen Semî, 18. yüzyıl şairlerindedir. Kaynaklarda herhangi bir eserinden basedilmeyen Semî'nin kendi hattıyla yazdığı bir mecmuası, tarafımızdan tespit edilmiş olup insanlığa faydalı bir kaynak konumunda tanıtıldı. Eser üzerinde şimdiye kadar herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Eserin içeriğinde yazara ait olduğu tespit edilen şiirlerden hareketle "*Semî Mecmuası*" diye adlandırıldı.

Mecmuada geçen nazım şekilleri; 114 gazel, 10 kaside, 4 mesnevi, 6 kıt'a, 6 musammat(1 muhammes, 1 müsebbes, 1 müsemmen, 3 tahmis),5 terci-i bend, 4 müfret, 4 ilahi, 4 koşma olarak tespit edilmiştir.

Birçok konuyu barındıran eser, Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış manzum-mensur eserler bakımından zengindir. Divanının olup olup olmadığı konusunda kesin bilgi bulunmayan mecmuada kendisine ait şiir ler bulunmaktadır.

Mecmuada, şiiri olup adı olmayan şairler ve mensur metinler içindeki nazım parçalar haricinde 61 şaire ulaşılmıştır. Bunlardan 21 şairin divanları olup üstünde çalışmalar yapılmıştır. Bunların genelini şiirine ulaşıp eşleştirtik. Bu şairler: Baki (2), Bahayî (2), cevri (4), Fasih (3), Gelibolulu Ali (4), İsmeti (18), Nabi (8), Naili (6), Nefi (2), Neşati (1), Nevi (2), Neyli (2), Ruhi (2), Rüşdi (2), Sabir (1), Sami (1), Şeyhülislam Yahya

⁵Satır silik olduğundan okunamadı.

(2), Tecelli (1), Ümidi (1), Vecdi (8), Yunus Emre (2) eserlerine gerek basılı divanlarda gerekse yapılan çalışmalar doğrultusunda ulaşılmıştır.

Geriyeye kalan 40 şairden 10 kişinin kaynaklarda divanları olduğu söylenmekle beraber şu anki divanları elimizde yoktur. Bu kişilerin şiirlerine ulaşılmıştır. Bunlar: Cazim (2), Fehim (6), Kırımı Ali Can (1), Nahifi (2), Raşid (3), Rami (1), Ratıb (1), Riyazi (2), Sabit (6), Sabri (1)'dir. 30 şairin ise aynı mahlaslı şairler olduğu ile beraber ancak divanlarına ulaşamadığım şairlerdir. Bu şairlerin şiirleri olmakla beraber divanları hakkında bilgi yoktur. Bunlar: Abdülğani (1), Arabzade (1), Arif (3), Azmi (1), Cuyi (1), Faiz Efendi (3), Fenni (1), Ferdi (1), Garibi (1), Gavsı (1), Kadızade Efendi (1), Kelimi (7), Kemalpaşazade (2), Kırımı Abdullah (1), Lebib (2), Lutfi (1), Mecnuni (4), Molla Çelebi (1), Nesib (2), Rahmi (2), Razi (1), Rehayı (1), Semî (3), Sezai (1), Sırrı (1), Siyahi (1), Tiği (1), Vasık (1), Zeynel Abidin (1), Zihni (1). Toplamda şairlerin 158 şiirine (3 şiirin şairi belli değil) rastlanmaktadır.

Rüşdi (1), Ali (1 şiir tekrarlanmış), ve Yahya (1) İsimli şairler divanlara bakıldı ulaşılamadı. Taranan divanlar belirtilmiştir.

Aruz ölçüsüyle yazıldığı eserler olduğu gibi hece ölçüsüyle de yazılan eserler bulunmaktadır. Aruz ölçüsü ile yazılmış şiirlerin büyük çoğunluğunu ise gazeller oluşturur. Geriyeye kalanlar farklı nazım şekillerinde yazılmıştır.

Mecmuada 4 tane nazire vardır. Nahifi, Tecelli ve Rüşdi Nabi'ye nazire yazmıştır. Siyahi ise Baki'ye nazire yazmıştır. Bu şairlere ait metinler inceleme kısmında belirtilmiştir.

Mecmuada, günümüze divanı ulaşmamış şairler tespit edilerek günümüz araştırmacılarına sunulmuştur. Bu şairlerin şiirleri yapılacak olan yeni çalışmalara kaynak teşkil edebilir.

KAYNAKLAR

- Küçük, S. (2011). **Baki Divanı Tenkitli Basım**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Deniz, S. (2005). **Tecelli ve Divanı**. İstanbul: Veli Yayınları.
- Erdem, S. (2005). **Neyli ve Divanı**. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Erdem, S. (hızl). (1994). **Ramiz ve Adab-ı Zurafa'sı**, Ankara: AKM Yayınları.
- Kaplan, M. (1996). **Neşati Divanı**. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Kurnaz, C. (2011). **Divan Şiiri Şekil Bilgisi**. İstanbul: H. Yayınları.
- Uludağ, E. (1992). **ŞeyhülİslamBahayi Divanı (Karşılaştırmalı Metin)** Yüksek Lisans Tezi Erzurum.
- Kurtoğlu, O. (2017). Diyarbakırlı **Lebib Divanı (İnceleme Tenkitli Metin-Sözlük)** Ankara: Kültür Eserler Dizisi.
- Çavuşoğlu, M. (1997). **Yahya Bey Divanı, (Tenkidli Basım)** İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Karacan, T. (1991). **Bosnalı Sabit Divanı** Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Tombul, E. (2014). **Beşiktaşlı Yahya Divanı (Metin ve İnceleme)**, Boğaziçi Üniversitesi.
- Köksal, F. (2012). **Şiir Mecmualarının Önemi ve Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP)**. H. Aynur (Dü.) içinde, Eski Türk Edebiyatı VII

- Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı (s.409-31). İstanbul: Turkuaz Yayınları.
- Yoldaş, K. (2005). **Sabir Parsa Divanı**. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Altun, K. (1989). **Gelibolulu Mustafa Ali ve Divanı (Varidatü'l-Enika)**. Doktora Tezi. İstanbul. I. Cilt.
- Ekici, H. (2006). **Sahhaf Rüşdi ve Divanı'nın Tenkitli Metni**. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir.
- İnce, A. (hzl.) (2018). **Tezkiretü's-Şu'ara Salim Efendi** Ankara. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,203805/mirza-zade-mehmed-salim-tezkiretu39s-su39ara.html> [Erişim Tarihi: 15.07.2018]
- Ak, C. (2001). **Bağdatlı Ruhi Divanı "Karşılaştırmalı Metin"** Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınlar (Merkez Kütüphane) Basımevi. I. Cilt.
- Akkuş, M. (1993). **Nef'i Divanı "Türk Klasikleri Divanı"**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çıpan, M. (2003). **Fasih Divanı "İnceleme-Tenkidli Metin"**, İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi.
- Bilkan, A. F. (1997). **Nabi Divanı**, İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi.
- Dilçin, C. (1983). **Yeni Tarama Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ertem, R. (1995). **Yahya Divanı**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İpekten, H. (1990). **Naili Divanı**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yanmaz, E. (1995). **Vecdi (Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı'nın Karşılaştırmalı Metni)**.Yüksek Lisans Tezi. Erzurum.
- Kutlar, F. S. (2004). **Arpaemini-zade Mustafa Sami Divanı**, Ankara.
- Tulum, M. ve TANYERİ, A. (1977). **Nev'i Divanı**. Haz. Murat Karavelioğlu. (Metin Bankası Projesi).
- Selvi, M. (2008). **Ümidi, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanı**, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Karahisar.
- Ayan, H. (1981). **Cevri Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanı'nın Tenkitli Metni**. Erzurum: Atatürk Basımevi.
- Kılıç, A. (1994). **"Mirza-zade Ahmet Neyli Divanı"** Doktora Tezi. Ege Üniversitesi. III.494y.
- Canib, A. (1927). **Edebiyat Tedkiklerinde Mecmuaların Rolü**. Hayat: S. 45,s.363-364.
- Aydemir, Y. (2007). **Metin Neşrinde Mecmuaların Rolü ve Karşılaşılan Problemler**. Turkish Studies. Volume 2/3.
- Kurnaz, Cemal, Aydemir, Yaşar. (2013). **Mecmualara Sorulması Gereken Sorular**, TurkishStudies, International FortheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic Volume 8/1 Winter.
- Kut, G (1986). **Mecmualar**. Dergah Türk Dili ve Ansiklopedisi, C. VI, İstanbul.
- Tunç, S. (2005). **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan 1985 Numaralı Şiir Mecmuası**. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 18, Konya.
- Gıynaş, K. A. (2011). **Şiir Mecmuaları Hakkında Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası**. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi: S.25: 245-250.
- İçli, A. (2016). **Fasih'in Yeni Türkçe Şiirleri**. Littera Turca Journal of Turkish Language andLiterature Volume: 2, Issue: 1,Winter 2016, (189-204) DoiNumber: 10.20322/lt.54591.
- Levend, A. S. (1988). **Türk Edebiyatı Tarihi I**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. s.166- 167.
- Kılıç, A. (2012). **Mecmua Tasnifine Dair** s. 75-96, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 7 Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı, İstanbul: Turkuaz Yayınları.
- Pala, İ. (2002). **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, L&M Yayınları, İstanbul, s. 312.
- Parlatır, İ. (2011). **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, 4. Baskı, Ankara: Yargı Yayınları.
- Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü.www.turkEDEBIYATIISIMLERSOZLUGU.COM [Erişim Tarihi: 13.07.2018]. <https://mecmualar.tr.gg/MESTAP-Projesi-Hakk%26%23305%3Bnda.htm> [Erişim Tarihi: 14.07.2018]

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 40, Winter-2018, p. (271-287)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.483100

Research Article

Received: November 15, 2018 Accepted: December 05, 2018

This article was checked by iThenticate.

CÖNKLER VE “CELALİ” MAHLASIYLA YAZILMIŞ BİR CÖNK

POETRY COMPILATIONS AND A COMPILATION WITH “CELALİ” NICKNAME

СБОРНИК ПОЕТИЧЕСКИХ НАРОДНЫХ ПРОИВЕДЕНИИ (ДЖЕҢКЛЕР) С ПСЕВДОНИМОМ ”ДЖЕЛАЛИ”

Mirza POLAT*

ÖZ

Halk edebiyatının önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilen cönkler, sistemli bir şekilde yazılmamış ancak halkın içinden çıkan edebi şahsiyetlerin eserlerini günümüze ulaştırmada önemli bir kaynak görevi görmüştür. Cönkün ne olduğu ile ilgili pek çok tanım yapılmıştır. Bu tanımlamaların bazılarına aşağıdaki yazımızda yer verdik.

Okumaya çalıştığımız cönk Celali mahlasıyla yazılmıştır. Cönkün başında Raif Yelkenci Cönkü No: 8 yazmaktadır. Bir sonraki sayfada ise Latin rakamları ile 1622 tarihi yazılmaktadır. Cönkte bulunan şiirler iki mısra şeklinde yazılarak toplam 23 sayfadır. Şiirlerden ilki bir satirik şiir özelliği göstermektedir. Cönkte birden çok şiir türü bulunmakla birlikte bir de gazel vardır. Cönkün okunması esnasında karşılaşılan sorunlar ve çözümlerine dair fikirleri aşağıda zikrettik.

Cönkteki şiirlerde şair genel bir güzellemeden sonra İstanbul ile ilgili bir güzelleme yazmıştır. Şiirde İstanbul semtlerinin isimlerini belirterek yazmış ve genel çerçevede Topkapı, Galata, Beyoğlu gibi İstanbul'un gözde yerlerini şiire konu etmiştir. Tahminimizce cönkte şiirleri bulunan şair saraya yakın biridir. Zira şiirlerinde devlet erkanına karşı bir övgü söz konusudur. Şair şiirlerinde ordudan ve ordu mensuplarından da bahsetmektedir.

Okuduğumuz cönkün yazarının İstanbul'da yaşayan bir asker olma ihtimali yüksektir. Zira yazmış olduğu şiirler içinde Yeniçeri ocağının geçmesi, Bektaşî ile ilgili kısımların yoğun olması ve Bektaşî'ye karşı bir övgünün olması bu tahminde bulunmamızı sağlamıştır. Cönkü yazan kişi imla ile ilgili herhangi bir çıkarımda bulunmadan serbest bir şekilde kalemini kullanmıştır. Aynı kelimeleri farklı şekilde yazmıştır. Bu da metni okumamızı biraz zorlaştırmıştır. Ancak buna rağmen cönkte okunamayan bir yer yoktur. Sadece cönkteki silinme ve kopmalardan dolayı eksiklik vardır.

Anahtar Kelimeler: Cönk, Celali, İstanbul, Bektaşî, Raif Yelkenci.

* ORCID: 0000 0003 0400 1388 Araş. Gör. Ardahan Üniversitesi, İBEF,
mirzapolat@ardahan.edu.tr

ABSTRACT

Poetry compilations accepted as an important source of folk literature have played a significant role in delivering the works of literary figures, which were not analysed systemically but produced by the folk. Many definitions have been made as to what a poetry collection is. Some of these definitions are presented in our study.

The poetry compilation we tried to read is produced with “Celali” nickname. At the beginning of the compilation “Raif Yelkenci Poetry Compilation No:8” is written. On the next page a date of 1622, in Latin numerals, is presented. There are 23 poems in the compilation composed in two lines. The first poem is in the style of a satire. Though there are many different poetic forms, a lyrical poem is also added. We presented the difficulties and solutions for the problems encountered during the reading of the compilation.

Following a general praise in poems, the poet begins to praise the beauty of İstanbul. He mentions various districts of İstanbul, and then a general picture of central places such as Topkapı, Galata and Beyoğlu is presented. It is our prediction that the poet must be someone close to the state, for he praises some members of the state in his poems. He also mentions the army and some of its members.

It is highly likely that the poet of the compilation is a military officer residing in İstanbul. In the poems he composed, he mentions the Janissery troops, and the Bektaşî people in particular, in an appraising style, which strengthens our supposition. He does not pay attention to the grammar rules or punctuation, instead, he composes his poems in free style, which made it difficult to read the poems. Yet, despite these difficulties, all the poems were successfully read. There are some missing parts due to diminishing of writing or tearing of the pages.

Keywords: Poetry Compilation, Celali, İstanbul, Bektaşî, Raif Yelkenci

АННОТАЦИЯ

Джёнки, как один из важных элементов народной литературы, являются источником для представления о произведениях тех литературных деятелей, которые не подвергались системе правописания. Однако, они являлись плодом народного творчества. Джонк имеет разные определения. В нижеследующей статье рассматриваются некоторые из них.

Прочитанный нами сборник поэтических народных произведений имеет псевдоним “Джелали”. В антологии первым произведением является сборник стихотворений Раифа Елкенджи. На первом странице этого указан No:8, а на следующей странице имеется дата 1622 г. В нём стихи написаны в двух мысрах и состоит из 23-х страниц. Первое стихотворение состоит из одной строки. В Джёнке, наряду с более чем одного типа поэзии имеется и одно лирическое стихотворение. Наши мнения по поводу сложностей при анализе Джёнка излагаются ниже.

В своей антологии, после общего введения, поэт хвалит стамбул и упоминает его такие замечательные кварталы, как Топкапы, Галата и Бейоглу. Считаем, что автор стихотворений этой антологии является человеком дворца. Так как, в стихотворениях хвалятся государственные деятели. Поэт, в своих стихотворениях упоминает армию и военных.

Есть большая вероятность, что автор антологии жил в Стамбуле и являлся военным лицом. Так как, упоминание в его стихотворениях яничарского корпуса, отрывки по поводу бекташиев и хвола, подтверждают наши предположения. Автор

пишет совершенно свободно, не соблюдая какие либо правила правописания. Одни и те же слова написаны в разном стиле. Это осложняет работу над текстом. В текстах имеются недостатки в виде вычеркнутых и оторванных мест.

Ключевые слова: Джонк, Джелали, Истанбул, Бекташи, Раиф Елкенджи.

Halk edebiyatının en önemli kaynaklarından biri olan cönkler, sistemli bir şekilde yazılmamış olsalar da geçmişe ait halk edebiyatı ürünlerini günümüze kadar getirmede değerli bir araçtır. Cönkler hakkında pek çok araştırmamız farklı tanımlamalar yapmışlardır. “Cava ve Malaya dillerindeki djong (conk) kelimesinden gelen cönk İspanyol ve Portekizce’ye junco, İtalyanca’ya giunco, Fransızca’ya jonque ve İngilizce’ye junk olarak geçmiş; Çin denizlerinde kullanılan dibi düz ve dört köşeli, puruvası, çıkıntılı baş bodoslaması ve kış pupası, dümeni muallakta olan yelkenli gemiler için de genel bir ad olmuştur.” Ayrıca cönk kelimesinin Türkçe olduğunu söyleyen Aka Seyyid Muhammed Ali, “türlü konuların, özellikle çeşitli şairlerden seçilmiş şiirlerin yazılı olduğu kitap veya defter” şeklinde tarif eder ve kelimenin Türkçe’de “büyük gemi, fakirlerin kullandığı satrançlı çul ve kilim, büyük nesne” anlamlarında kullanıldığını söyler (Gökyay, 1993:74)

Cönk üzerine pek çok araştırmacı bilim insanımız farklı tanımlar yapmışlardır aşağıda bu tanımlamalara yer verilmiştir.

“Başta halk şairlerinin şiiri olmak üzere çeşitli folklorik bilgilerin kaydedildiği ve uzunlamasına açılan (tulânî), sırtı dar, ensiz deri kaplı defter.” (Kaya, 2010:192)

Cönkler, “âşık edebiyatı alanında önemli yazılı kaynaktır. Çoğunlukla âşık edebiyatı ürünlerini içeren; uzunlamasına açılan, ensiz, uzun defterlerdir. Günümüzde âşık edebiyatı, dini-tasavvufi edebiyat ve halkbilimi örneklerinin bulunduğu yazılı kaynakların başında gelen cönkler, yöntem yönünden modern olmasa bile ilk derlemelerin bulunduğu yerler olarak önemlidirler.” (Artun, 2014:114)

Cönklerin içeriği hususunda Orhan Şaik Gökyay şunları dile getirmiştir. “*Genellikle âşıkların, seyrek olarak da divan şairlerinin bir kısım şiirlerini ihtiva eden cönklerde çeşitli dualar, sihirle ilgili notlar, ilâç tarifleri, sahibini ilgilendiren doğum ve ölüm tarihleri, alacak verecek hesapları, anonim türkü, mâni ve ilâhiler, halk hikâyeleri ve daha birçok konu ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Halk, gezgin şairlerin uğradıkları yerlerde söyledikleri türkü, koşma, destan ve fıkraları, hikâyeleri çok defa aklında tutabildiği kadarıyla eksik ya da yanlış olarak kâğıda geçirmiş; mâni ve bilmeceleri, kendi hayatıyla ilgili ve kendince gerekli birtakım hastalıkların tanımını, bunların tedavi yollarını, reçeteleri, tılsımları, özel hayatına ait notları bu defterlere yazmış, böylece sayısız ve birbirinden çok farklı muhtevaya sahip cönkler meydana gelmiştir.*” (Gökyay, 1993,74)

“Cönkler sözlü bellekteki otobiyografik ve kültürel malzemenin unutulmaması için yazıya geçirilmesi anlamında not defterleridir.” (Duymaz, 2016:18)

“Az çok okuma yazma bilen âşıklar ve sözlü geleneğe karşı ilgi duyan kişilerce yazıldığı tahmin edilen ve “sığır dili” ile “sefine” adlarıyla da bilinen cönkler, içlerinde türkü mani, destan, koşma, atasözü, fıkra, hikaye, bilmece, nefes, ilahi, menkabe gibi halk edebiyatı, âşık edebiyatı ve tekke-tasavvuf edebiyatı örneklerinin yanı sıra dua, hutbe, büyü, halk hekimliği, halk veterinerliği, tarihi olaylar ile ilgili bilgiler, cönkleri yazanların kişisel bilgileri, (doğum ve ölüm tarihleri, borçlar, vs.) de barındırmaktadırlar.” (Aça, 2008:111)

Cönklerde sadece halk edebiyatı ürünleri aktarılmakla kalmamış aynı zamanda divan edebiyatı sınırları içindeki bazı şairlerin şiirleri de cönkler vasıtasıyla günümüze kadar gelmiştir.

“Cönklerin çoğunda sayfa numarası yoktur. Kütüphanelerde muhafaza edilen bazı cönkler sonradan sayfa numarası verilmiştir. Cönkler genellikle “sığır (dana) dili” veya defter şeklinde olup standart bir ölçüye sahip değildir. Cönklerde divanlarda olduğu gibi sıralama söz konusu değildir. Diğer bir ifadeyle şiirler belirli bir sıraya göre sıralanmaz, tamamen keyfi bir durum söz konusudur.” (Güzel- Torun, 2008:75)

Okumaya çalıştığımız aşağıdaki cönk farklı şiirlerden oluşmaktadır. Cönkte koşma başlığıyla bir şiir bulunmaktadır. Okuma sırasında karşımıza çıkan sorunları ve çözümleri şu şekilde sıralamamız mümkündür.

Metin içinde bazı kelimelerin bir kısmı deforme olduğundan okunamamakta idi. Bu kelimelerin ne olduğunu şiirin genel anlamda nelerden bahsettiğine bakarak çıkarmaya çalıştık.

Cönk içinde bazı dörtlüklerin iki mısrası silinmiş olduğundan buraları uzun nokta ile gösterdik.

Bazı kelimeler okunma esnasında farklı okumalara sebep olacak şekilde yazılmıştı. Yine bu kelimeleri nasıl yazıldığını da göz önüne alarak bağlamdan çıkarmaya çalıştık.

Bazı şiirlerde mısra başlarındaki kelimeler silindiği için okuyamadık ve buralara uygun kelimeleri yerleştirmeyi de doğru bulmadığımız için bu silinen yerleri uzun nokta ile gösterdik.

Okumaya çalıştığımız cönk içinde eksik beyitleri olan bir gazel bulunmaktadır. Tahminimiz cönk bir kişiye ait olmayıp farklı şairlere ait olan şiirlerin başka biri tarafından yazıya geçirilmesi ile oluşmuştur.

Cönkün başında Raif Yelkenci Cönkü No: 8 yazmaktadır. Bir sonraki sayfada ise Latin rakamları ile 1622 tarihi yazılmaktadır. Cönkte bulunan şiirler iki mısra şeklinde yazılarak toplam 23 sayfadır. Şiirlerden ilki bir satirik şiir özelliği göstermektedir. Toplumumuzda kendi durumunu göz önünde bulundurmadan çok uçuk şeyler isteyen/dileyen kişiler için kullanılan “ayranı yok içmeye gümüş köprü ister geçmeye” deyiimi tam olarak bu şiirde işlenmiştir. Ancak bu şiirde dikkatimizi çeken bir diğer husus da “Hemince gelmiş bak şu Türk’ün kabası/ Marsıvandan galmış böyük babası/ Yüz yerden yamalı yırtık abası/ Zerdava kürk hare kaftan beğenmez” mısralarında Türk’e karşı bir aşağılama durumunun dile getirilmesidir.

Cönkün ikinci şiirinde şair genel bir güzellemeden sonra İstanbul ile ilgili bir güzelleme yazmıştır. Şiirde İstanbul semtlerinin isimlerini belirterek yazmış ve genel çerçevede Topkapı, Galata, Beyoğlu gibi İstanbul’un gözde yerlerini şiire konu etmiştir.

Tahminimizce cönkte şiirleri bulunan şair saraya yakın biridir. Zira şiirlerinde devlet erkana karşı bir övgü söz konusudur. Şair şiirlerinde ordudan ve ordu mensuplarından da bahsetmektedir.

Cönkün içindeki diğer bir şiirde şair tahtakurusunun onu rahatsız etmesinden muzdarip olacak ki tahtakurusunun onu nasıl rahatsız ettiği ile ilgili bilgileri şiirsel bir dille aktarmıştır. Tahtakurusu ile ilgili yazmış olduğu şiirde “Celali” mahlasını kullanan şair şiirin diğer dörtlüklerinde Bektaşî, Karacahmet gibi kişilerin himmet sahibi olmalarından da söz eder. Tahtakurusu ile ilgili şiiri bittikten sonra fıkraya benzer bir sevgili tarif anlatılmaktadır. Bu tarif tıpkı günümüz âşıklarından âşık Gül Ahmet tarafından yazılıp söylenen “Anamın Acer Gelini” adlı şiirin anlatımıyla benzerlik göstermektedir. Zira önce muhatap olunacak kız övülmekte ancak duvak açıldıktan sonra gerçek ortaya çıkmakta ve bu defa da kız en kötü şekilde eleştirilmektedir. Aslında bu şiir bir tarif etme anlamı taşımaktadır.

Şair bir diğer şiirini Arap alfabesindeki harf sırasına göre yazmıştır. Yani her mısram başını sırası gelen harf ile başlatmıştır. Ancak “tı-zı” harflerinin olduğu bölüm tamamen silindiği için okunamamıştır.

Cönkteki son şiir padişaha yapılan bir methiyedir. Ancak daha şiir bitmeden dört beyitlik bir gazel yazılmış ve gazelden sonra methiyeye devam edilmiştir.

Okuduğumuz cönkün yazarının İstanbul’da yaşayan bir asker olma ihtimali yüksektir. Zira yazmış olduğu şiirler içinde Yeniçeri ocağının geçmesi, Bektaşî ile ilgili kısımların yoğun olması ve Bektaşî’ye karşı bir övgünün olması bu tahminde bulunmamızı sağlamıştır. Cönkü yazan kişi imla ile ilgili herhangi bir çıkarımda bulunmadan serbest bir şekilde kalemini kullanmıştır. Aynı kelimeleri farklı şekilde yazmıştır. Bu da metni okumamızı biraz zorlaştırmıştır. Ancak buna rağmen cönkte okunamayan bir yer yoktur. Sadece cönkteki silinme ve kopmalardan dolayı eksiklik vardır.

Raif Yelkenci Cönkü No: 8

Evinde çapudı olmayan kişi
Bammug şilte döşek yorgan beğenmez

Salyan korkusundan sığır çobanı
Der saadete bir başmağçılar tabanı
Onu bir eşşeklen gelen yabani
Şimdi gör binmeye küheylan beğenmez

Ormandan ormana kaçıp yılanlar
Osman benden sille tokat yiyenler
Sobası soyrasta da dağdan gelenler
Bar cevahir hançeri bigane beğenmez.

Tabanları yarık gör ugubatı
Kir pastan görünmez çehre sıfatı
Çaynamadan yudar koklu bayatı
Şimdi sükker taam elan beğenmez.

Hemince gelmiş bak şu Türk’ün kabası
Marsıvandan galmış büyük babası
Yüz yerden yamalı yırtık abası
Zerdava kürk hare kaftan beğenmez

Meskeni yok gülman gülman sürünür
Kaba hasır barçasına bürünür
Yırtık dondan her arayı görünür
Çuha şalvar güz zimistan beğenmez.

Candan bezüp yerden yere gezenler
Çarığımı bu şehirde çözenler
Uğraman arasında mürekkep düzenler
Onaltı yaşında ceyran beğenmez

Bir tarihi yazmıştır bunları yazan
Bir alay müptezel dünyayı bozan
Anadan babadan görmeyen hizan
Yalının tavan köşki eyvan beğenmez

Yer yer gezip kulanını sürenler
Gedayiden mertebeye inenler
.....

Ekmekçinin daim hillede gözi
Ya abıdır ya kürek mihnette sözi
Ölür geder birdir yiğitnin sözi
İkrar ile iman ne güzel uymuş

Pehlevan kisbet küleşmeye kanat
Ma zalimlere kıyam asiye kemend
Ata gümüş rahat tabgursuna bend
Eşeklere palan ne güzel olmuş

Frenk aleme mahir katı hünerkar
Sirke sarımsağa yapılır bulgar
Bela ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, pek hain çifitleri var
Başı kel şırlıgan ne güzel uymuş

Galata Beyoğlu arası uyumak
Nev civana sükker pal ilen kaymak
Borozana nefes tavula çomak
Lavtaya keman ne güzel uymuş

Develere yayla çobana kaval
Hanendeye usul-ı araba mabal
Cenab-ı Kibriya vermeye zeval
Her yazımdan biten ne güzel omuş

Boyacılar boyar her elvanı renk
Gümüş altını gösterir mehenk
Devrişe çarık taç teslim bilen
Tekkelerde devran ne güzel olmuş

Paşalıya midras kartobu sarık
Zerrin hançer belde elmas donanık
Kadı hanı cengi kul başı çalık
Galataya tavşan ne güzel olmuş

Birbirinin er alır neden iş
Altun yalduz enam tabanca gümüş

Yosma keseyim kartal kanadı biniş
Belde tabağı beygan ne güzel olmuş

Yeniçeri kadim zülema kisbet
Biri Hacı Bektaş sahibi keramet
Sayırdım ustası kahraman surat
Anlara yol erkan ne güzel olmuş

Bostancılar bir hoş başında bir oda
Kalyoncuda şehir yer semti Galata
..... çabukluğa vardı rağbet
..... her an ne güzel uymuş

.....
Tophanenin vasfına kılam hikayet
Gör nece kurulmuş yolu erkanı
Birbirine cümle eyler itaat
Gözedirler daim emri fermanı

Aramliyüb gezdim cümle ocağını
Onda gördüm yiğitlerin kucağını
Serhatlara atlı konar otağını
Düşmanın olmağa çok imtihanı

Dolaşır zabitler kir kispetin
Ara etmek için cümle hizmetin
Dar günde çekerler ocak gayretin
Din yoluna fida ederler canı

Odur Tophanenin bir ser ferazı
Padişah uğruna olmuştur gazi
Avgatı hamsede eder niyazı
Cihanda bulunmaz eşi akranı

Devletin uğruna verdiği candır
Emrine müntezir hazır elandur
Dostuna dost düşmanına düşmandır
Devleti ziyşanın bir gaçar yamanı

Arabacı başı başlarının tacı
Dilerem Mevladan görmesin acı
Sence fukaralar ona duacı
Umarım ki Haktan bula ihsanı

Ol Topçubaşısıdır ocağının başı
Zabitlik hakkında bulunmaz eşi

Ana gelin kimin uğrışa başı
Adalet bostunda süren devranı

Çelebi Efendi cümleye nazır
Ana himmet ede Hazreti Hızır
Kahya Bey devletin emrine hazır
Hizmetinde yokdur zerre nuksanı

Birinci ustası gazi midir kula
Dizilir neferler sağ ilen sola
Yaramaz olanı getirir yola
İder terbiyesi yine isyanı

Arabacı kışlası hoşça binası
Birbirinden ala her bir odası
Hoş..... anı yaban ustası
Seyreder o günde deryacı ğummanı

Beyoğlu kışlası bir hoşça zemin
Gezdim her odasın gayet de metin
Hak kılsın cümlesin kederden emin
Kör etsün onlara hayin bakana

Cümle arabaya verir metanet
Dini Mübin uğruna çekmede gayret
Hak Teala vere ona selamet
O da padişahın birkaç aslanı

Her ortada vardır bir odabaşı
Vekili harçiler verir etmeği aşı
Közedirler anda olan yoldaşı
Daim kaynar kışlalarının kazanı

Cümle toplar mevcut anda döğülür
Gören düşmanlarının beli bükülür
Her serhadının tobu andan çekülür
Ahmedi remcidir biri sultanı

Haftada iki gün talim olunur
Cümle yoldaşlar mevcut anda bulunur
Marifet erbabı olan bilinür
Alır bahşışın her kim vursa da nişanı

Talimine çokdur şol idmanları
Devleti andadır aç aslanları
Yedi kral içre varur şanları
İçlerinde çokdur tabur bozanı

Neferler talime çıkar dizilir
Gören düşmanlarının bağı ezilir
Sıtkilen çalışan usta yazılır
Bayasın artırır alur meydana

Taallüm günü sorar cümlesi başı
Görenlerin artar kalına coşu
Atlı topçuları iderler koşu
Tabur bağlar cevelan eder devranı

Top ustaları giyer kırmızı fistan
Dahi kalğaları (veliaht) yatsı elan
Süvariler uzun fesiyen beyan
Anların da başka tertip divanı

Komandarı malik bir hub sedaya
Düzer yoldaşları bir hoş sahraya
Gösterir hünerin bay ü gedaya
Alur fendinin her kim varsa izanı

.....
Acep halım kime eyleyim şekval
Yandım tahta kehlesinin elinden
Yeter bu her gece çektiğim bela
Yandım tahta kehlesinin elinden

Gayet kumandarı yağşıya can
Kumandarlık ancak yakışır ana
Yayılmış şöhreti anın her yana
Meydanı her yerde kılar cevlanı

Ferman olur bayrakları açılır
Mert olan yiğitler onda seçilir
Ustalarına ol dem rahmet saçılır
Zikir yürerler dilde olur sübhanı

Duasını eyliyüp kalkarlar heman
Kimiye etmezler zerrece resyan
Doğruca gider nerdeyse mekan
Bir zaman beklerler an da düşmanı

Celali vasfını eyledim tamam
Gezdiği yerde fethin eyler her müdam
Arabacılara eyliyüp makam
Yirmi üç bulur ki tutdı mekan

Her bir köşelerde yüz kişisi var
Hem dahi erkek hem dişisi var

Karakolda gezer binbaşısı var
Yandım tahta kehlesinin elinden

Gündüz olur köşelerde bakarlar
Akşam olur tabur tabur çıkarlar
Gezdiği yeri akrep gibi sokarlar
Yandım tahta kehlesinin elinden

Ezel bıçağımdan yukarı çıkar
Değdiği yerleri od gibi yakar
Ezilince katı leş gibi kokar
Yandım tahta kehlesinin elinden

Oturduğum yerde belim bükülür
Tavandan aşağı bir bir sökülür
Arka üste yatsam ağzıma dökülür
Yandım tahta kehlesinin elinden

Cümlesi de çıkar yerden yollanır
Heybetinden canım titrer sallanır
Sekizbin tepsi mızrak kullanır
Yandım tahta kehlesinin elinden

Irakta olana nağme yazarlar
Tabur tabur olur asker düzerler
Merdivansız divarlarda gezerler
Yandım tahta kehlesinin elinden

Uyku gelir hemin gözüm süzülür
Bacamdan yukarı çıkar dizilir
Yaptırsam elimden ol dem ezilir
Yandım tahta kehlesinin elinden

Uyku gelir gelir gözlerimiz bayılır
Karınca gibi gövdemize yayılır
Kaşınmaktan derilerim soyulur
Yandım tahta kehlesinin elinden

Avumı satayım desem satamam
Ayazda yatayım desem yatamam
Varıp yaban yerde mekan tutamam
Yandım tahta kehlesinin elinden

Döşeğimi basup yastuğum citer
İrisi arkağı kum gibi kaynar
Atluları çıkar çok cilbiren oynar
Yandım tahta kehlesinin elinden

Bu garip **Celali** bakar düşünür
 Subhe dek ber karar durmaz kaşınır
 Kaşınmaktan tırnakları aşınır
 Yandım tahta kehlesinin elinden

Gel aşığa seni evlendirelim dedim acep güzel midir dedi görünce
 gameti ar ar hublara sürer kokısı
 aynı gayet ilen dilberlileri ahmer gül midir yüzi
 şirindir sözi,
 aladır gözi,
 ya körpe kuzı,
 bir doğan aydır,
 kaşları yaydır,
 bir melek saydır,
 hem katı kamet
 sahibi mürüvvet
 gözleri afet
 başında devlet,
 vardır letafet,
 mahbubi zevan,
 bir Mihriban,
 kokısı reyhan,
 bir bir karış gerdan,
 dertlere derman,
 lebleri mercan,
 bir servi revan
 bir ince meyan,
 gatti baladır,
 çeşmi aladır,
 derde devadır,
 bülbül nevadır,
 öpsen vefadır,
 güçsan sefadır,
 akranı yoktur,
 kirpiği oktur,
 sanki yamuktur,
 kalbe ferahtır,
 tubadır ahdır,
 hublara sahtır,
 kaşı siyahtır,
 dişi dürdane
 olmaz behane,
 gelmez cihane,
 nazı reveşi,
 yokdırır eşi,
 bir gören kişi,
 ah olur işi,
 yüzünden nuru,

sanki bir huri,
gönlüm sururi,
aldır yanağı,
kiraz dodağı,
bayaz ayağı,
dolma gabağı,
eşidip bende
oldum efkende,
ateşe söze
düşüm yandım
tutuştum,
yene inandım,
gerçek sandım,
söze aldandım,
renge boyandım,
acele getdiler,
tikellehe ettiler,
içeri ittiler,
gördüm ki bir duvak
açtım baktım bir kabak,
gördüm ki bir çare asla yok,
zarı zarı meradır kiri,
bir mezar kurdı
gözleri kurşun tavası,
kulakları kuşlar yuvası,
bir hakkın belası,
bir dahı doğurmasın anası,
bir kazma dişli,
ağızı kesseli
bir orak kaşlı,
yalın ayaklı,
nasır topuklu,
bacağı boklu,
burnu sümüklü,
gözi çapaklı,
kalbur kulaklı,
cabatır taglı,
bir abus yüzlü,
hem eğri sözlü,
bir çukur gözlü,
bir köp karınlı,
bir patlıcan burunlu ,
hem eyri sözlü,
bir çukur gözlü,
bir köp karınlı,
patlıcan burunlu
hem eğri sözlü,
bir çukur gözlü,

bir köp karınlı ,
 yerinden kalkamaz,
 gözleri bakamaz,
 bir nesne bilmez,
 hiç yüzü gülmez,
 beli bükülmüş
 dişi dökülmüş,
 eti karışmış,
 yüzü buruşmuş,
 eti çürümüş
 kendi kurumuş,
 bir karnı şişman,
 ben oldum pişman,
 bildim ki düşman,
 vay vaydır,
 kalkar bir elini sıkır,
 kaz gibi bakar,
 öyle bir murdar,
 her yeri kokar,
 dodağı sarkar,
 görenler korkar,
 bir ağzı eğri,
 sararmış benzi,
 kalmamış ferî,
 bir kere gördüm,
 düşündüm durdum,
 ah edip yandım,
 kereme döndüm,
 eyledim zarar,
 tez ettim karar,
 kaçıp kurtuldum şükür,
 bir dahi evlenirsem yüzüme tükür.

Ey benim yüzüm yirmi kulaç izzetli,
 ikiyüzaltmış arşın saadetli,
 doksan dokuz kantar hakikatlu,
 yüz altmış katlı
 üç yüz otuz keyl merhametlü,
 ucu bucağı bulunmaz devletlü,
 yetmiş şiniğ ferasetlü,
 karış karış kerametlü,
 onbin zerre rafikatlü,
 ikibin çuval sehavetlü,
 altıbin altıyüz dirhem sadakatlu,
 sekizyüz seksen bin çeki insaflu,

oğulların yüzüme biraderim recebimiz hazretlerine bin üç yüz üç dönüm zevki sefalarda olup kız değin ağzı sini gibi sürmeli ve kızlası gibi büyük dualar olunup, demet demet

iyilikler, deste deste hoşluklar, torba torba sağlıklarla daim zevki sefada olup tahta kehlesine müşerref olasın amin...

Elif: Allahı seversen gel bize naz eyleme
Be: bize tenezzül edip yanıma gelsen nolur
Te: tamam oldum cefalarla düşmanım şad eyleme,
Se: sevaptır aşığına bir ilaç kılsan nolur,

Cim: cemalin aya benzer kaşların ebru(ayru)hılal
Ha: hüsnün ile yaratmış evvel kuddüsi Zülcelal
Hi: hudanın emriyle leblerin abi zülal
Dal: deli oldum efendim kadrimi bilsen nolur

Zel: zelillik çekmişem bir aşkına düşeli yine
Re: rahatlık görmemişim vücudum tendedir can
Ze: zibayem mahrum etme hub edersen beni sen
Sin: selamım ya biri bir yün lütfile alsan nolur

Şın: şifasız derde düştüm ya ne ceetim bilemem
Sad: sanardım ağlamaktan gece gündüz gülemem
Dad: zayıf oldum efendim kendi kendim bulamam
.....
Zı:dilber hatırım sorsan nolur

Ayn: lündür kafir rakip gösterir berri fakan
Ğayn: Ğafur Haktan olsun anlara herdem zeval
Fe: fani dünyada bana yadigar olsun nolur

Kaf: kıyamete kalmasın hasretim el aman
Kef: kifayet ider idi yüzünü görsen heman
Lam: lamile lütfüne ersem şad olurum bir zaman
Mim: meded kıl nazlı yarım yanıma gelsen nolur

Nun: nazarın yok cihanda var eyle yarım benim
He: kemen senin içündür ah ile zarım benim
Lamelif: lamelifle ismü halildür sevgili yarım benim
Ye: yatbı donlu meleğim kadrimi bilsen nolur

KOŞMA::::::::::

Nasıl vafedeyim seni sultanım
Rum ili Bosnaya değer gözlerin
Akranın bulunmaz ruhi revanın
İzmir-ü Kunyaya değer gözlerin

Bu ruyına düzilmiş Yusuf-ı sani?
Gören ahtarlar kılar figanı

Bütün Gürcistanı Erzurum Van'ı
Akiskaya değer gözlerin

Kimsede görmedim sendeki nazı
Tunus'u Trablus Mısır Hicaz'ı
Bağdad Yemen'i Acem Şiraz'ı
Balhı Buhara'ya değer gözlerin

Gafuru bendeyem eylerim methin
Yanaktan bir buse olsa himmetin
Yüzbin sarraf olsa bilinmez kıymetin
Büsbütün dünyaya değer gözlerin

.....
Diler bir kalbi macnunu dili şad ettiğin var mı
Muhabbet eyleyüp candan dönüp yar ettiğin var mı

Senin aşkunla ey mihrü harab oldum ezellerden
beni tamu durağından azad ettiğin var mı

düşüp hengameyi aşkın beni mecnun eden sensin
teselli eyleyüp kalbimi ayar ettiğin var mı

değül ey Seyfi dahi figan eden bu alemde
bu hale nazar edüp bir imdat ettiğün var mı

.....
İslam padişahı çıktı gazaya
Evliyalar etti ikrar önünce

Sadrazam çekti gayret kılının
Bir sücaat etti envarı nunca

Erenler bile dirirdi görenler
Bunca evliyalar bunca erenler
Ricali alemde haber verenler
Yürüdü ahmedi Muhatar önünce

Evliyalar enbiya çağırır hak dost
Aleme temellug dolu vurdi hile (sile) köst
Başucunda altun üskük sürür hile köste
Kırkbin Yeniçeri serdar önünce

Piyade oluştı nice solaklar
Yalvaralım kimin hakkı dilekler
Yerde evliyalar gökte melekler
Kanat urur çarhı darar(?) önünce

Saymaz çırağı şem'i yanmada
Fırka bir derviş dahi semavatımda
Seri koltuğumda bade sunmada
Şems-i tebrizi munla nöker önünce
Altıbin yüz aram elleri
Ellibini de fersengin yerleri
Hacı Bektaş ser neferleri
Yürüdü bir hibatın divar önünce

Kahramanı gital şam terin man
Kıbleden şumaldan bunca gelen can
Serveri enbiyanın emrine ferman
Şehidler gaziler dört yar önünce

Molla Meşayih ilim kamıdı
Zelfi baltacı iç oğlanları
Huda eksik eylemesin onları
Her biri mensup o dar önünce

Çarhçı yazarlar yigidin hasını
Bari kabul ide bari olmasını
Topçular ceminde top arabasın
Bunca yol açıcı berdar önünce

Her gazaya ferman etti zillah
Cümle hazır oldu fi seyrullah
Alemler çıkartır numinallah
Resul sancağı hünkar önünce

Erenler bu ise dediler beli
Kılınç kabzesine vurdular eli
Hüdanın aslanı hazret
Yüridi haydar-ı Kerrar önünce

Yiğitlerim vardır ya misali
Her biri bu dehrin Rüstem-ü zalı
Tatar han sayar mı yedi kralı
Seyyidü kadı ol yar önünce

Mensup mesaciler beyler aşalar
Atbaşı beraber bile aşalar
Derya gibi dalgalanup çoşalar
Seri zırh kulahlı kurar önünce

Erenler bütünü kıblaya döndü
Saf dutup cümlesi secdeye indi
Karacaahmet sultan aslana bindi
Yılandan gamçısı o bimar önünce

Aradılar bunca iran niranı
Çağırdılar Abdulkadir Geylanı

Mısır gılmanının şahı sultanı
Seyyid Ahmed gibi erva önünce

Şükürler idüp hudap idelüm sena
Senden medet senden kerem Rabbena
..... hafız inna fetehna
.....canı dilden okur her bar dilince

Kırk bin ... kan keslü rahler söğümde
Gaziler bağı geyüp kanlar düğümde
Cebeciler cebehanesini sağda
Kuşandı silahını tekrar önünce

Bu gazinin methini diyen erenler
Alimler ilmile döksün rakamlar
Yürüsün haşimi altun alemler
Açılsın sancağı tuğlar önünce

Bu ahıdır şu yerlerin harabı
Yaslanuk bir zaman taş turabı
Şehitlere sunar Kevser şarabı
Yürüdür sakiler ablar önünce

KAYNAKÇA

- AÇA Mustafa (Ed: M. Öcal OĞUZ), *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara:2008
 ARTUN Erman, *Ansiklopedik, Halkbilimi/Halk Edebiyatı Sözlüğü Terimler-Motifler-Kavramlar*, Karahan Kitabevi, Adana:2014
 DUYMAZ Ali, *Sözün Yazılışması Yazının Sözleşmesi:Cönkler*, Milli Folklor, Yıl28, Sayı:111, 2016
 GÖKYAY Orhan Şaik, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt:8*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara: 1993
 GÜZEL Abdurrahman, TORUN Ali, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara:2008
 KAYA Doğan, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara:2010

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 40, Winter-2018, p. (288-317)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.442799

Research Article

Received: July 11, 2018

Accepted: November 12, 2018

This article was checked by iThenticate.

VENN ŞEMALARIYLA KATEGORİK KIYASLARIN VAROLUŞSAL KİPLERİNİN GEÇERLİLİĞİNİN DENETLENMESİNDE KURAL ÖNERİLERİ

RULES PROPOSAL THAT DETERMINING VALIDITY OF EXISTENTIAL MOODS OF CATEGORICAL SYLLOGISMS BY VENN DIAGRAMS

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО АУДИТУ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОГО РЕЖИМА КАТЕГОРИИ СРАВНИМАЕМЫХ И ВЕННЫХ ДИАГРАММ

Caner ÇİÇEKDAĞI*

ÖZ

Formel mantık alanında Venn şemalarıyla kıyasların geçerlilik denetlemelerinde bazı güçlükler doğmaktadır. Venn şemalarıyla güçlü geçerli kıyasların anlaşılması ve belirlenmesi gayet kolayken, zayıf geçerli olduğu durumlar ile geçersiz olduğu durumlar arasındaki fark hemen anlaşılmamaktadır. Kategorik bir kıyasın zayıf geçerli olarak kurulması, Aristoteles tarafından doğru kabul edilmesine rağmen Boole tarafından “varoluşsal hata” (*existential fallacy*) olarak adlandırılır. Çünkü “altık kipli” olarak da adlandırabileceğimiz bu tür kıyaslar iki tümelden tikel bir sonuç çıkararak, aslında varoluşsal yükü olmayan tümel önermelerden varoluşsal yükü olan tikel bir önerme çıkarmış ve varoluşsal bir varsayımda bulunmuştur. Elbette bu konu başka bir çalışmanın ilgi alanını oluşturacaktır, çünkü bu çalışmada daha baştan böylesine varoluşsal varsayımli kıyasların geçerli olduğu kabul edilmiş ve Venn şemalarıyla denetlerken geçerliliğine ilişkin kuralların varlığı araştırılmıştır. Oldukça teknik sayılabilecek bu çalışma aracılığıyla alana ilgi duyan akademisyen ve eğitimeilere yol göstermek de amaçlanmıştır. Temel problem zayıf veya varoluşsal kipte olan kıyasların geçerliliğine ilişkin kapsayıcı kuralları bulmaktır ve bu tür kıyasların geçersiz olan kipleri de Venn şemaları yoluyla incelenmiştir. Özellikle dördüncü şekil varoluşsal kipte olan kıyaslar fazlasıyla sorunlar içermekte ve bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. İzlenen temel yöntem Venn şemalarıyla denetim ve sonuçlarını yorumlamak şeklindedir. Giriş sayılabilecek bazı bilgilerle mantığa uzak okuyucunun da konuyu ve problemi rahat bir şekilde anlamasını sağlamak amaçlanmıştır. Daha sonra problemin sergilenmesi için kategorik kıyasın dört şekline ait

* ORCID: 0000-0001-6138-363X Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, ccicekdagi@artvin.edu.tr

otuz iki varoluşsal kipi Venn şemaları ile analize tabi tutulmuştur. Sıkıntının asıl yaşandığı alan, bu tür zayıf geçerli kıyaslar ile geçersiz kıyasların birbirinden nasıl ayırt edileceği olduğundan, yapılan incelemede özellikle bu durumu çözebilecek kural önerileri açığa çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Venn şeması, zayıf geçerlilik, tikel sonuç, varoluşsal kip, dördüncü şekil, kıyas.

ABSTRACT

Some difficulties on formal logic arise in the validity control of syllogisms by Venn diagrams. While it is quite easy to understand and determine strong valid syllogisms by Venn diagrams, the difference between the weak valid conditions and invalid conditions cannot be easily understood. Although the formation of a categorical syllogism as weak valid is accepted to be true by Aristotle, it is called existential fallacy by Boole because such syllogisms which we can call “subalternate mood” reach a particular conclusion from two universals and, thus, reach a particular proposition with an existential import from universal propositions with no existential import and make an existential supposition. This of course will be the focus of another study because this study accepts from the beginning that existentially supposed syllogisms are valid and the presence of rules related to the validity while controlling with Venn diagrams is researched. In this study which can be considered to be very technical, it is aimed to guide academicians and educators as well. The basic problem is to find comprehensive rules related to the validity of syllogisms in weak or existential mood. The invalid moods of these syllogisms are studied by Venn diagrams. Specifically the fourth figure includes some problems due to the presence of syllogisms in existential mood and forms the focal point of this study. The basic method is to interpret the control and results by means of Venn diagrams. Through some informations which can be considered as introduction, it is aimed that the reader who is not familiar to logic can understand the problem easily. Then, thirty two existential moods belonging to the four figures of categorical syllogisms are analysed by Venn diagrams in order to present the problem. Since the main area of problem is how weak valid syllogisms and invalid syllogism are separated from each other, the suggestions about rules that can solve this problem are made in the present study.

Keywords: Venn diagram, weak validity, particular conclusion, existential mood, fourth figure, syllogism

АННОТАЦИЯ

В области формальной логики существуют некоторые трудности для уточнения валидности и сравнения уровня силлогизмов с помощью “Венных диграмм”. Они позволяют легко понять и определить сильные стороны сравнений и разницы между грядущими случаями. Однако, тем же способом трудно понять разницу слабо действительных и недействительных положений. Не смотря на то, что установление категориального сравнения со слабой достоверностью одобрен Аристотелем, Буль назвал его “экзистенциальной ошибкой” (экзистенциальная слаженность). Так называемые “шесть мултимодальные” сравнения, применяемые с целью получения из двух универсалов конкретного результата, фактически несут экзистенциальное бремя неуниверсальных предложений, имеют конкретное значение и делают предложение экзистенциальным. Конечно, этот вопрос интересует и других исследователей, так как в настоящем исследовании предполагается, что такие экзистенциальные предположения действительны и пользуясь т.к. “Венными

диаграммами” определяется существование правила действительности. Цель этого исследования, которое можно считать высокотехнологической работой, оказать помощь академическому персоналу ВУЗ-ов и преподавателям из этой области. Основная проблема заключается в поисках всеобъемлющих правил о достоверности сравнений в слабом или экзистенциальном режиме. Однако, недействительные режимы таких сравнений так же рассматриваются по системе “Венных диаграмм”. В частности, четвертая форма экзистенциального режима содержит много проблем, которому и уделено основное внимание в нашем исследований. Следующим основным методом является аудит и интерпретация полученных результатов с помощью “Венных диаграмм”. Информация, которая может рассматриваться как привлечение читателя к чтению, также призвана для обеспечения удобного восприятия предмета и проблемы. С целью изучения проблемы была привлечена тридцать два экзистенциальных режимов из четырёх форм категориального сравнения. Все они были проанализированы методом “Венных диаграмм”. Проблема возникает при различении слабых достоверных и неверных сравнении. В исследовании, в частности, были выявлены правила разрешения вышеуказанной проблемы.

Ключевые слова: Венная диаграмма, слабая действительность, конкретный результат, экзистенциальный режим, четвертая форма, сравнение.

GİRİŞ

Aristoteles kaynaklı olan ve daha sonra *peripatetik* mantık geleneği içinde geliştirilen kategorik kıyasların geçerliliğine ilişkin bazı temel kurallar vardır. Mantık geleneği içinde “kıyasın beş kuralı” olarak da bilinen bu temel kurallar şunlardır:

- 1- Orta terim (M) en azından bir kez dağıtılmış (tümel) olmalıdır.
- 2- Sonuçtaki bir terim dağıtılmışsa (tümelse) öncülde de dağıtılmış (tümel) olmalıdır.
- 3- Her iki öncül de olumsuz olamaz.
- 4- Olumsuz bir öncülden olumsuz bir sonucun çıkması gerekir ve olumsuz bir sonuç da olumsuz bir öncülü gerektirir.
- 5- Her iki öncül de tümelse sonuç tikel olamaz.

Her kategorik kıyasın küçük, büyük ve orta terim olmak üzere sadece üç terime sahip olması ve orta terimin sonuçta bulunmaması gerekliliği bu kurallar arasına alınmamıştır. Çünkü zaten geçerli veya geçersiz tüm kategorik kıyaslar bu iki özelliğe sahip olmalıdır. Bu iki özelliğe baştan sahip olan kategorik kıyasların geçerliliğin belirlenmesinde ise diğer beş kural temele alınmalıdır. Bu kurallardan bizi ilgilendiren beşinci kurala uyulmadığı zaman oluşan “varoluşsal hata” olacaktır. Aristoteles diğer kuralların kıyası geçersiz yapacağını ama iki tümelden tikel sonuç çıkarmanın hatalı olmadığını, bu yolla da bir “varoluşsal varsayım” yaparak kıyasın geçerli olacağını düşünmüştür (Kneale and Kneale, 1988: 74-75). Tümel önermeler bilindiği gibi bir sınıf, bir tür veya bir cins hakkındadır. Bir başka deyişle bireysel, tekil veya tikel bir “varlığı” imlemezler. Tikel önermeler ise tam tersine “varlığı” veya “varoluşu” imleyen bir yapıdadır ve varoluşsal bir yükleri vardır. Boole de bu şekilde düşünerek tikel bir sonucun öncüllerde olmayan fazladan bir varoluşsal bilgiyi de taşıdığını ve hataya yol açtığını iddia etmiştir (Boole, 1948: 31-47). Elbette tümel öncüllerde geçmeyen, “tikel bir ağaç” gibi o tümelin bir üyesi gerçekten varsa Aristoteles haklı olacaktır ama “tikel bir *unicorn*” gibi kurgusal bir varlık için durum tam aksidir. Yine türünün tek bir üyesi olan varlıklar için de bu tür kıyaslar geçerli olacaktır. Burada Boole tarafından da eleştirilen asıl nokta, hatalı bir şekilde

sonucun öncüllerden daha fazla bir bilgiyi içermesi, dağıtılmamış öncüllerden dağıtılmış bir sonucun çıkarılmasıdır. Öncüllerden biri tikel olsaydı sorun olmayacaktı, çünkü zaten varoluşsal yük taşıyan bir öncülden yine varoluşsal yük taşıyan bir sonuç çıkarılabilecekti. İşte iki tümelden tikel bir sonuç çıkararak varoluşsal kıyaslar böyle tartışmalar da içermektedir. Ancak çalışmamız bu tartışmalara girmeden, Aristotelesçi bir tavırla bu türden varoluşsal varsayımlı kıyasları geçerli kabul ederek, Venn şemalarıyla denetim esnasında diğer geçersiz kiplerden nasıl olup da ayrılabilceğini, buna ilişkin birtakım kuralların olup olmadığını araştırmıştır. Çalışmamızın bundan sonraki kısımlarında kıyasların bu türlerini “varoluşsal kip” veya “varoluşsal kıyas” olarak adlandıracaktır.

Bu çalışmada Aristotelesçi bir tavırla geçerli varoluşsal kipleri de kabul ettiğimiz için geçerlilik denetlemelerinde, beşinci kural hariç diğer dört kural temele alınmıştır. Yine birçok mantıkçının kabul etmediği dördüncü şekil kıyaslar da kabul edilerek, dört şekil kıyasta bu dört kuralın Venn şemaları aracılığıyla kendilerini nasıl açığa çıkardığı araştırılacaktır. Bu dört kuralın Venn şemalarında belirmesinin, nihayetinde şemanın kendisine ait açık ve basit bir dille olacağı varsayılmıştır. Ancak şemanın kendine ait bir dille ifade edeceği düşünülen bu kuralların, kıyasın dört şekline göre değişiklik gösterebileceği de öngörülmüştür. Bu nedenle çalışmanın ilgili olan her yerinde yorum, tartışma ve değerlendirmelere yer verilecektir.

Kümeler aracılığıyla denetleme yaptığı için anlaşılabilirliği oldukça kolaylaştıran Venn şemalarının dili, varoluşsal kiplerle ilgili bazı durumlarda bulanık gibidir. Bu durum aslında şema yönteminden değil, denetleme yapılan kıyasların şekillerinden ve kiplerinden kaynaklanır. Farklı düşünen mantıkçılar bir yana bırakılıp kıyasın dört kipi olduğu kabul edilirse ve bunlara tüm varoluşsal kipler de dâhil edilirse geçerli kategorik kıyasların sayısı en fazla yirmi dördür. Elbette kıyasların toplamda sadece on dokuz geçerli kipinin olduğunu düşünen mantıkçılarda vardır ancak bu tartışma da bir tarafa bırakılmıştır. Varoluşsal kipleri “zayıf kip”, diğerlerini de “güçlü kip” olarak adlandırılm. Ayrıca varoluşsal kipte geçerli olanları “zayıf geçerli”, güçlü kipte geçerli olanları da “güçlü geçerli” olarak adlandırılm. Bu durumda ilk üç şekil kıyasta dörder güçlü ve ikişer zayıf geçerli, dördüncü şekil kıyasta ise üç güçlü ve üç de zayıf geçerli kıyas kipi yer alır. Bir başka deyişle her kıyas şeklinde altışar geçerli kıyas kipi bulunur. Güçlü geçerli olanların şemalar yoluyla geçerliliğinin anlaşılması oldukça kolayken, zayıf geçerli olanlar şemalardan çıkarılacak bazı basit kurallara ihtiyacı vardır.

Çalışmamızın konusunu oluşturan bu kuralların belirlenmesine geçmeden önce kategorik kıyaslara ilişkin birtakım temel bilgilerin hatırlanmasında fayda olacaktır. Kategorik kıyası oluşturan iki öncül ve bir sonuç önermesinde üç farklı terim olması gerekiyordu. Bu üç terimden ortak olan terimin öncüllerde bulunduğu yere göre dört farklı kıyas şekli oluşuyordu. Ayrıca kıyası oluşturan önermelerin her birinin dört farklı biçimde olması mümkündü. İşte tüm bu koşullar sonucu elde edilebilecek önermelerin birlikte olası dizilişleri oldukça fazla sayıda kıyas kipi verse de kurallar uygulanınca geçerli olabilecek kıyaslar çok daha az sayıdadır.

KIYASIN ŞEKİLLERİ VE KİPLERİ

Her kategorik kıyasta büyük, küçük ve orta terim bulunmalıdır. Orta terim iki öncülde de aynı olan terimken, sonuç önermesinin öznesi küçük terim, yüklemi büyük terimdir. Orta terimin (M) öncüllerde bulunduğu konuma göre de olası dört kıyas şekli belirir. Tablolarda kıyasın şeklinin belirginleşmesi amacıyla orta terime ait **M** sembolü koyu harfle gösterilmiştir. Kategorik kıyaslara ait dört şekil şu şekilde sıralanmaktadır:

Tablo 1. Kıyasın Şekilleri

Birinci Şekil	İkinci Şekil	Üçüncü Şekil	Dördüncü Şekil	
MP	PM	MP	PM	Büyük öncül
SM	SM	MS	MS	Küçük öncül
SP	SP	SP	SP	Sonuç

(S: Küçük terim, *Subject*, P: Büyük terim, *Predicate*, M: Orta terim, *Mediate*)

İki öncül ve bir sonuçtan oluşan kategorik kıyaslarda üç ayrı önermenin olduğu rahatça görülebilir. Önermeler de dört standart biçimde olabileceğine göre üç önermeli bir kıyasın altmış dört değişik önerme dizilimine sahip olabileceği açıktır. Dört kıyas şekline göre dağıtıldığı zaman bu sayı iki yüz elli altıyı bulur. Tümel olumlu, tümel olumsuz, tikel olumlu ve tikel olumsuz olabilen dört standart önerme türünün, dört kıyas şekline göre oluşan iki yüz elli altı farklı tarzına “kip” adı verilir. Buna rağmen kıyasın kuralları gereği bu kiplerden ancak yirmi dördü geçerlidir. Kıyasların şekillerine göre oluşan kipleri mantıkçılar tarafından BARBARA, CELARENT, DARIİ, FERIO gibi, her harfin bir anlama geldiği, aslında kendi başına anlamsız olan sembolik sözcüklerle ifade edilmiştir. Konumuzla doğrudan bir ilgisi olmadığından sembolleştirilmiş bu sözcüklere değinilmeyecektir. Sonuçta her şekle göre güçlü ve zayıf kıyas kipleri şöyle belirir:

Tablo 2. Kıyasın Dört Şekline Ait Güçlü ve Zayıf Geçerli Kipler

Birinci Şekil	İkinci Şekil	Üçüncü Şekil	Dördüncü Şekil
(Güçlü Geçerli Kipler)			
AAA	EAE	IAI	AEE
EAE	AEE	AII	IAI
AII	EIO	OAO	EIO
EIO	AOO	EIO	
(Zayıf Geçerli Kipler)			
AAI	EAO	AAI	AAI
EAO	AEO	EAO	AEO
			EAO

(A: Tümel olumlu, E: Tümel olumsuz, I: Tikel olumlu, O: Tikel olumsuz)

GÜÇLÜ GEÇERLİLİK VE ZAYIF GEÇERLİLİK

“Güçlü geçerlilik”, iki tümel öncülden tümel bir sonuç çıkararak veya bir tümel ve bir de tikel öncülden tikel bir sonuç çıkararak kıyasların geçerlilik türüdür. Bu tür kıyaslarda sonuç önermesi öncülleri yansıtacak şekilde tam ve kapsayıcıdır. Bir başka deyişle sonuçta iddia edilen yargı, öncülleri niteliksel ve niceliksel olarak tam anlamıyla yansıtan, onlardan zorunlu ve kesin olarak çıkan, tam ve eksiksiz bir yargı içerir. İşte bu nedenle güçlü geçerli kıyaslarda öncüllerin ikisi de tümelse sonuç da tümel olur. Ama öncüllerin biri tümel diğeri tikelse, tikel öncül iddianın alanını daralttığı için, bundan tümel bir sonuç çıkarmakla tikel öncül aşılabilecek ve zorunlu değil olanaklı bir sonuç çıkarılacaktır. Bu nedenle bir tümel bir de tikel öncüle sahip bir kıyasın güçlü geçerli olarak çıkarılacak sonucu da tikel olmalıdır. Ayrıca tikel önermelerin varoluşsal bir yükü olduğu kabul edilirse, sonucun da bu yükü tikel bir önermeyle taşıması zorunludur. Bu anlamda kıyasın dört şekli tek tek incelendiği zaman birinci ve ikinci şekle ait güçlü geçerli dört kıyasın sonuç önermelerinin ikisinin tümel, ikisinin tikel olduğu görülür. Üçüncü şekle ait güçlü geçerli dört kıyasın sonuç önermelerinin tümü de tikelidir. Dördüncü şekle ait güçlü geçerli üç kıyasın sonuç

önermelerinin ise biri tümel, ikisi tikeldir. Güçlü geçerli kıyasların tümel ve tikel sonuçlu olanları şöyledir:

Tablo 3. Tümel Sonuçlu ve Tikel Sonuçlu Güçlü ve Zayıf Kıyas Kipleri

Tümel Sonuçlu Güçlü Geçerli Kıyas Kipleri

AAA, AEE, EAE

Tikel Sonuçlu Güçlü Geçerli Kıyas Kipleri

AII, AOO, EIO, IAI, OAO

İki olumsuz öncülde ve iki tikel öncülde geçerli bir sonuç elde edilemeyeceği için kıyasın kuralları gereği bu tür kipler elenmiştir. İki tikel öncülde geçerli bir sonuç çıkmaması doğaldır, çünkü sonuç bir benzetmeye (anoloji) dayanarak kesinlik taşımadığı gibi bir tümdengelim de değildir. İki olumsuz öncüllü kıyaslarda ise, iki öncülün de olumsuz olması ilk öncüldeki büyük terimle (P) ikinci öncüldeki küçük terim (S) arasında bağlantıyı kuran orta terimin (M) bu ikisiyle olan bağlantısını yok ettiği için bu kipteki kıyasların sonucunu belirsiz kılar. Bir başka deyişle orta terim diğer iki terimden birisiyle olumlu bir bağ kurmalı, yani öncüllerden biri mutlaka olumlu olmalıdır. Venn şemasında ise orta terimin diğer iki terimden birisiyle olan bu olumlu bağlantısı, daha sonra “Venn Şemaları” başlığı altındaki *Şema 1*'de gösterilecek olan ana şemadaki 2, 3 veya 4 numaralı alanlardan en az birinin açık kalması gereğiyle belirmektedir. Yani güçlü ya da zayıf bütün geçerli kıyasların ana Venn şemasında orta terimin diğer iki terimle ortak olan bu üç alanından birisi mutlaka açık kalmalıdır. Orta terimin bu önemli işlevi ile iki öncülde birbirinden ayrı duran büyük ve küçük terimler sonuç önermesinde ya birbirinden ayrılmakta (olumsuz) ya da birbiriyle birleşmektedir (olumlu).

Kıyasın önermelerinin üçünün de tümel olduğu kiplerine “tümel”, öncüllerden birinin tikel ve sonucun da tikel olduğu kıyas kiplerine de “tikel” diyelim. Görüldüğü gibi sonuçta olası üç tane güçlü geçerli “tümel” kıyas kipi ve beş tane güçlü geçerli “tikel” kıyas kipi vardır. Tekrarlamak gerekirse, bunların güçlü geçerli olmasının sebebi öncüllerdeki durumu sonuçta aynen, eksiksiz, tam, zorunlu ve kesin olarak yansıtmalardır. Aynı inceleme her kıyas şeklinin varoluşsal veya zayıf geçerli kipleri için de yapılabilir. Varoluşsal kiplerde tikel olan sonuç tümel olan öncüllerde bir varoluşu da varsaydığı için, bunların “zayıf geçerli” olarak kabul edilmelerinin “Bütün doğrusya parça da doğrudur” ilkesine yaslandığı söylenebilir. O yüzden zayıf geçerli kıyasların kiplerinde öncüller her zaman tümel ve sonuç da her zaman tikeldir. Tümel hakkında tümel olarak çıkarılan her doğru yargı, o tümelin tikeli için de doğru olarak çıkarılacaktır. Eğer tüm insanlar canlıysa “Ali” de canlı, eğer tüm kuşlar kanatlıysa “serçe” de kanatlı, eğer tüm doktorlar akıllıysa “bazı doktorlar” da akıllı olacaktır. Dikkat edileceği gibi tümel sonuçlar nicelik olarak, evren olarak bir tamlık, bir tümellik taşıırken, tikel sonuçlar tümele dayalı kısmen verilmiş bir yargıyı yansıtır.

Zayıf geçerli kıyaslarda öncüller her zaman tümelken sonuç her zaman tikeldi. Bundan çıkacak sonuç, tümel öncüllere ve tikel sonuca sahip olan zayıf geçerli her kıyas kipinin yine tümel öncüllere ve tümel sonuca sahip olan güçlü geçerli bir kipinin de olacağıdır. Örneğin, AAI kipinden zayıf geçerli bir kıyasın, o kıyas şekline ait güçlü geçerli bir de AAA kipi olacaktır. Bu sonuç birinci ve ikinci şekil kıyaslar için doğrudur ama üçüncü ve dördüncü şekil kıyaslarda doğru değildir. Çünkü üçüncü şekil kıyasın güçlü geçerli kiplerinin dördü de zaten birer tikel öncüle sahiptir ve dördüncü şekil kıyasın ise sadece bir zayıf geçerli kipinin güçlü geçerli kipi vardır (AEO-AEE). Aristotelesçi düşünenler bunda bir sorun görmez çünkü ikinci, üçüncü ve dördüncü şekil geçerli bazı kıyaslar belli yöntemlerle birinci şekle indirgenebilmektedir. Şimdi Aristoteles ve onun gibi düşünen birçok mantıkçının kategorik kıyaslara ait sadece ilk üç şekli kabul ettiği göz önüne alınırsa bu konuda herhangi bir sıkıntı kalmaz. Aristoteles kıyasın en mükemmel

şeklini birinci şekil olarak tanımlamıştır ve diğer şekiller belli kurallar çerçevesinde birinci şekle döndürülebilmektedir. Buradan da diğer şekillerin zayıf geçerli kiplerinin dolaylı olarak birinci şekilden iki tümel öncüle sahip güçlü geçerli kiplerinin olduğunu anlayabiliriz (Öner, 1986: 119-127). O nedenle örneğin güçlü geçerlilerinde iki tümel öncülü olmayan üçüncü şekil kıyasların zayıf geçerli kipleri olabilir. Aynı durum, aynı nedenle dördüncü şekli kabul eden mantıkçılar için de geçerlidir. Yine buradan her zayıf geçerli kıyasın dolaylı ya da dolaysız olarak, yani kendi şekline ait veya başka bir şekle ait güçlü geçerli “tümel” bir kipinin olduğu sonucu çıkar.

İlk üç şekil bir tarafa dördüncü şeklin tartışmalı olduğundan bahsedilmişti. Bozulmuş bir birinci şekil olarak görebileceğimiz dördüncü şekil kıyaslar oldukça sorunlar içermekte ve diğer şekillerin aksine zayıf ve kuralsız bir yapı göstermektedir. Oysa akıl yürütmenin genel yapısı ve terimlerin konumları tümelden tikele doğru zorunlu bir sonucun çıkarılması üzerine kurulmuştur. Dördüncü şeklin sahip olduğu bu iç çelişki sonuçta onun diğerlerine göre daha kuraldışı bir özellikte ve birinci şeklin bozulmuşu olarak belirmesine yol açmıştır. İşte Venn şemalarında da ortaya çıkan güçlüklerin en önemli nedeni budur ve bu konuya daha sonra analiz yapılırken tekrar dönülecektir.

Sonuçta birinci şekle ait iki, ikinci şekle ait iki, üçüncü şekle ait iki ve dördüncü şekle ait üç zayıf geçerli kıyas kipi olmak üzere, toplamda dokuz zayıf geçerli kıyas kipi vardır. Dokuz zayıf geçerli kıyas olmasına rağmen aynı kipteki önermelerin farklı şekil kıyaslarda aynen yer alması bu sonucu doğurmuştur ve aslında sadece AAI, AEO, EAO kiplerine ait üç zayıf geçerli kıyas kipi mevcuttur. Hiçbir şekilde geçerli olmayan zayıf kipler ise AAO, AEI, EAI, EEI ve EEO olmak üzere beş tanedir. Bu durumda varoluşsal kiplerin toplam sayısı sekizdir.

Tablo 4. Zayıf Geçerli Kıyas Kipleri ile Zayıf Geçersiz Kıyas Kipleri

Zayıf ve Geçerli Kıyas Kipleri

Zayıf ve Geçersiz Kıyas Kipleri

AAI, AEO, EAO

AAO, AEI, EAI, EEI, EEO

Venn şemalarıyla geçerlilik belirlemede uygulanan kurallar ise kabaca şöyledir:

“Eğer sonuç önermesine ait şema, ana şemayı oluşturan öncüllerde aynı şekliyle beliriyorsa güçlü geçerli; aynı çıkmıyor ama koşullu biçimde aynı çıktığı varsayılabilirse zayıf geçerli; aynı çıkmıyor ve koşullu biçimde aynı çıktığı da varsayılıyorsa veya varsayımına gerek kalmadan tümüyle farklı çıkıyorsa geçersizdir.”

VENN ŞEMALARI

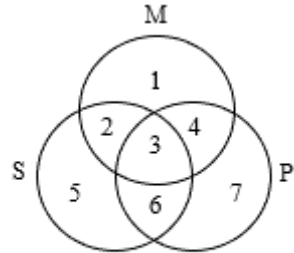
Kategorik kıyasların geçerliliğinin denetlenmesinde geleneksel yol, kıyasların geçerlilik koşullarına ilişkin biçimsel ya da içeriksel kurallara bakarak bir tespit yapmaktır. Ancak çok sayıda kurala dayanan ve sembolik olmayan bu yol basitlikten uzaktır. Kümelerin bu alana uygulanmasıyla birlikte geçerlilik belirlemede sadelik, basitlik ve anlaşılabilirlik artmıştır. Venn şemalarının temelinde hala geçerliliğe ilişkin kıyas kuralları bulunmasına rağmen, kendine özgü matematiksel yapısı gereği şemalardan doğan yeni kurallar da ifade edilmeye muhtaçtır. Özellikle zayıf kiplerde geçerlilik ile geçersizliğe ilişkin şematik kurallar ile sorunlu durumların açığa çıkarılması için öncelikle her şekle ilişkin tüm zayıf kipleri tek tek incelemek gerekir. Böylelikle geçersiz durumlar ve zayıf geçerliliğin yapısı netleşecek, şemalara ilişkin zayıf geçerlilik koşulları belirlenmiş olacaktır. Denetleme yapılırken hatırlatmak gerekirse, sadece öncüllere ait ikili şemalar oluşturularak birleştiriliyor ve böylece üçlü bir ana şema elde ediliyordu. Sonuca ilişkin

şema ana şemada kendiliğinden çıktıysa o kıyas güçlü geçerli, çıkmadıysa ya zayıf geçerli ya da geçersiz oluyordu.

Venn şemalarında tümel olumlu ve tümel olumsuz önermeler, yani A ve E önermeleri temelde “yokluğu” bildiren önermeler olarak belirir. “Tüm insanlar canlıdır” demek, “Canlı olmayan insan yoktur” demektir. Yine “Hiçbir insan bitki değildir” demek, “Bitki olan insan yoktur” demektir. O halde tümel önermeleri kümelerle ifade etmek gerektiğinde de varlığı değil yokluğu esas almak gerekecektir. “Giriş” kısmındaki tartışmada değindiğimiz gibi ontolojik olarak da zaten tümelin değil, tikelin varlık yükünden bahsedilebilir. Asıl olan, gerçekten var olan, bireysel olarak var olan tikel olduğu için “varlık” şemada tikelle belirecek, tümel ise belirli bir tikelin varlığının “yokluğunu” gösterecektir. Tümelin işlevinin tür ve cinsleri “bir” sınıf olarak belirtmek olduğu da göz önüne alınırsa daha iyi anlaşılacaktır. Bu durumda şemadaki kümelerin işlevi varlığa ilişkin bir belirleme yapmaktır. Eğer şema varlık yoksa kapalı alanlar ile, eğer varlık varsa tekil bir örneğini açık bir alanda göstermek ile bunu ifade edecektir. İşte bu yüzden tikel olumlu ve tikel olumsuz önermeler, yani I ve O önermeleri “varlığı” bildirmektedir. Bunu yaparken de yokluğu bildiren kapalı küme alanları yerine tüm alanları açık bırakarak önermenin varlık iddiasının olduğu alanda tekil bir x gibi elemanı göstermeyi amaçlar. Bu bağlamda hatırlatmaya değecek bir nokta da, tikel bir öncüle sahip kıyasların ana şemasında x elemanının bölünmüş bir alana denk geldiğinde tam olarak nereye konacağı bilinmemesidir. Örneğin iki bölgeli bir alanda geleneksel olarak x sınır çizgisine konulur ama her iki alana birer x de getirilebilir. Bir şey değişmeyecek, her iki yöntemde de sonuç şeması ana şemada aynen çıkmamış olacaktır. Bu durumda geçersiz olan kıyasın geçersizliği, kesin ve zorunlu değil belirsiz bir sonuç çıkarmasından olmaktadır.

Yokluk ve varlık gösterimine dayanan kümelerle denetleme işlemi, tümdengelim şematik yapısı olan küme-alküme veya kesişim kümesi ilişkileriyle görsel olarak belirlenmesine dayanmaktadır. Sadece öncüllere ait iki şema çizilerek birleştirilir ve üçlü bir ana şema edilir. İşte sonuca ait şemanın, öncüllerin oluşturduğu bu birleşik şemada kendiliğinden oluşup oluşmadığı kıyasın geçerliliğini belirlemektedir. Ana (üçlü) Venn şemasında beliren alanlar ve bu alanların adları şöyledir:

1. alan: M olanlar
2. alan: S ve M olanlar
3. alan: S, M ve P olanlar
4. alan: M ve P olanlar
5. alan: S olanlar
6. alan: S ve P olanlar
7. alan: P olanlar

Şema 1. Ana Venn Şemasında Alanlar

Örneğin, iki olumsuz öncüle sahip kiplerde bu kural hatası, ana Venn şemasının 2, 3 ve 4 numaralı alanlarının tümünün kapalı çıkmasıyla kendisini gösterir. İki olumsuz öncülü olan kıyasların neden geçersiz olacağından daha önce bahsedilmişti. Kıyasın diğer kurallarına ilişkin hatalar ana şemalarda kendisini, ya varlığa ait açık alanların kapalı çıkmasıyla veya yokluğa ait kapalı alanların açık çıkmasıyla ya da bir alandaki varlığın başka bir alanda veya sınır çizgisinde belirmesiyle göstermektedir. Bu çalışmanın temel

problemi araştırılırken de şemanın gösterdiği bu kurallar ve kural hataları uygulanmış, dört şekle göre değişen farkları belirlenmiştir.

Venn şemalarıyla özellikle zayıf geçerlilik belirlemede uygulanan kuralların yetersiz olduğundan ve açıklanma gereğinden söz etmiştik. Tartışmaya ve değerlendirmeye geçmeden bile en azından güçlü geçerliliğe ilişkin kuralı şöyle ifade etmek onu daha açık ve anlaşılır kılacaktır:

“Tümel sonuçlu güçlü kıyaslarda sonuca ilişkin şemanın kapalı çıkması gereken yokluk alanı ana şemada da tam olarak kapalı çıkıyorsa kıyas güçlü geçerlidir. Tikel bir öncüllü ve tikel sonuçlu kıyaslarda sonuca ilişkin şemanın x bulunarak açık olması gereken varlık alanı ana şemada da x bulunarak tam olarak açık çıkıyorsa kıyas güçlü geçerlidir.”

Çalışmamızın ana konusunu zayıf geçerlilik ile geçersizlik arasındaki ayırım ve buna ilişkin kural önerileri oluşturduğu için daha baştan herhangi bir öneride bulunmayacak, analizler sonucunda bunu yapacağız. Geçerlilik analizleri gerçekleştirilirken olası tüm kipler (256 adet) değerlendirmeye alınmamış, sadece zayıf geçerli ve zayıf geçersiz olan 8 kip dört şekil kıyasta tek tek incelenmiştir. Dört kıyas şeklinde aynı 8 zayıf kipin incelemesi toplamda 32 ana şemanın oluşturulmasıyla gerçekleştirilmiştir. Çünkü bu çalışma şemalarla denetimde yorumlamaya ilişkin asıl sorunun zayıf kiplerde, varoluşsal kıyaslarda olduğunu düşünmektedir.

BİRİNCİ ŞEKİL ZAYIF KIPLİ KATEGORİK KIYASLARIN GEÇERLİLİK ANALİZİ

Orta terimin (M) ilk öncülde özne, ikinci öncülde yüklem olduğu birinci şekil kıyasların dört güçlü, iki de zayıf kipinin geçerli olduğu söylenmişti. *Tablo 5*'te birinci şekil kıyasın şekilsel yapısı, güçlü geçerli ve zayıf geçerli kipleri ile zayıf geçersiz kipleri verilmiştir.

Tablo 5. Birinci Şekil Kıyasların Şekilsel Yapısı ile Güçlü ve Zayıf Kipleri

Şekli	Güçlü Geçerli Kipleri	Zayıf Geçerli Kipleri	Zayıf Geçersiz Kipleri
MP	AAA	AAI	AAO
SM	EAE	EAO	EAI
SP	AII		AEI, AEO
	EIO		E EI, EEO

Dört güçlü geçerli kipe sahip olan ilk şekil kıyasların sonuç önermelerine bakılırsa sırasıyla A, E, I ve O olduğu görülür. Bunlar dört standart kategorik önermedir ve birinci şeklin Aristoteles tarafından neden en mükemmel olduğunun da cevabıdır. Birinci şekilden zayıf geçerli kıyasların sonuç önermeleri de güçlü geçerlilerinde olduğu gibi dört kategorik formun tikelleri olan tikel olumlu (I) ile tikel olumsuz (O) vermektedir. Tümel doğruysa tikeli de doğru olacağı için, iki öncülü ile sonucu tümel olan kıyasların tikel sonuçlu geçerli kipleri de vardır. Ancak bunlar tikel bir öncüle sahip tikel sonuçlu AII gibi güçlü geçerli kıyaslarla karıştırılmamalıdır.

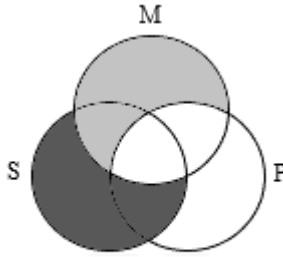
Birinci şekil kıyasların güçlü geçerli olabilmesi mevcut olan Venn şeması kuralları, benzer biçimde onların zayıf kiplerinde de etkilidir. Bu şeklin güçlü kiplerinin şematik geçerlilik kuralları şunlardır:

Kural 1: Birinci şekil güçlü kipli kıyasların tümel sonuçlu olanlarında güçlü geçerlilik, sonuç şemasında yokluğu gösteren kapalı alanın ana şemada da tam olarak kapalı olmasına bağlıdır.

Kural 2: Birinci şekil güçlü kipli kıyasların tikel sonuçlu olanlarında güçlü geçerlilik, sonuç şemasında varlığı gösteren açık alanın ana şemada da tam olarak açık olmasına ve burada tikel varlığın kesin biçimde belirmesine bağlıdır.

Bu durumda, birinci şeklin zayıf geçerliliği için önce tikel sonucun varlığa ait açık alanı ana şemada kısmen açık kalmalı, sonra da tümel sonucun yokluğu gösteren kapalı alanı ana şemada tamamen kapalı çıkmalıdır. Bu, başlangıçta yapılmış bir kural önerisidir ve incelemeler sonucunda değişiklik gösterebilir.

1. A-A-I

Şema 2. Birinci Şekil
A-A-I

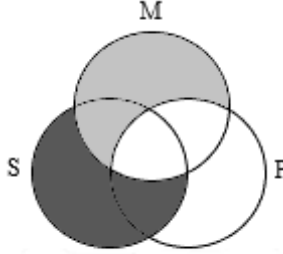
Sonuca ait şema ana şemada olması gerektiği gibi “S ve P olanlar” alanında, yani 3 veya 6 numaralı alanda bir x belirerek çıkmamış ama 3 numaralı alan açık kalmıştır. Eğer 3 ve 6 numaralı varlık alanı ana şemada kısmen değil, tamamen açık çıksaydı ve diğer örneklerle de doğrulansaydı, “tikel sonucun varlık alanının ana şemada tamamen açık olması koşulu” tek başına bir kural önerisi olabilirdi. Ancak “kısmen açık olması” koşulu da başka bir kuralla birlikte alınabilecek bir kural gibi durmaktadır ve diğer örneklerle doğrulanması gerekmektedir. Aceleci davranıp kısmen açık kalan bu alanda bir x bulunabilir varsayımı yaparak kıyas zayıf geçerli ilan edilebilir. Ancak aynı özelliklere sahip birçok başka geçersiz kıyas da var olduğundan öncelikle yapılması gereken şey, “Bu kıyas geçersiz mi yoksa zayıf geçerli mi?” sorusunu sormaktır.

Bu kipin (AAI) sonucunu “tikel sonuç”, ait olduğu tümel kipin (AAA) sonucunu da “tümel sonuç” olarak adlandıralım. Şimdi tikel sonuçta bulunan x ana şemada çıkmamış ama bulunduğu alan kısmen açık kalmıştı. İlk kural önerisi olarak tikel sonucun varlık alanının ana şemadaki bu “kısmi açıklık”ını alırsak, bununla bağlantılı olan ikinci kural önerisi olarak da tümel sonucun yokluk alanının, yani ana şemadaki 2 ve 5 numaralı alanların “tamamen kapalı” çıkmasını almamız gerekir. Çünkü “Bütün doğrusya parça da doğrudur” ilkesi gereği tümel sonuç doğrusya tikel sonuç da doğru olmalıdır. Bu örnekle birlikte problemimiz çözülmeye başlamış ve en azından ilk şeklin zayıf geçerliliğine ilişkin başlangıçta verilen kural önerisi geçerliliğini korumuştur.

Tekrar etmek gerekirse, tümel öncüllere ve tikel bir sonuca sahip olan varoluşsal kıyaslar ya zayıf geçerlidir ya da geçersizdir. Tikel sonuç şemasında bulunan x ana şemada belirlememiş ama bulunabileceği alan kısmen açık kalmıştı. İşte bu durumda, bizim kural önerimize göre ikinci olarak bir de tümel sonuca bakılması gerekmektedir. Yani ikinci seferde “Bazı S’ler P’dir” (SiP) önermesinin tümeli olan “Tüm S’ler P’dir” (SaP) önermesinin şemasına bakılmalıdır. Az önce söylediğimiz gibi bunun gerekçesi “Bütün doğrusya parça da doğrudur” ilkesidir ve eğer tümel sonuç doğrusya tikel sonucun da doğru olduğu varsayılacaktır. Bu amaçla ana şemaya bakıldığında, tümel sonucun tamamen kapalı olan alanının ana şemada da tamamen kapalı çıktığı belirlenmiştir.

Sonuç olarak, ilk adımda tikel sonucun varlık alanı ana şemada kısmen açık çıktığı ve ikinci adımda da tümel sonucun yokluk alanı ana şemada tamamen kapalı çıktığı için kıyas zayıf geçerlidir. Elbette diğer şekiller, kipler ve örnekler yoluyla da bu kural önerisinin doğrulanması gerekecektir.

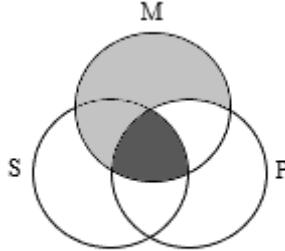
2. A-A-O

Şema 3. Birinci Şekil
A-A-O

Sonuç şemasının varlığa ait alanı ana şemada tümüyle kapalı olduğu için bu kip geçersizdir. Tikel sonuç şemasına bağlı olarak geçersizlik kesin olarak çıktığı için tümel sonuç şemasına ayrıca bakmak gereksizdir.

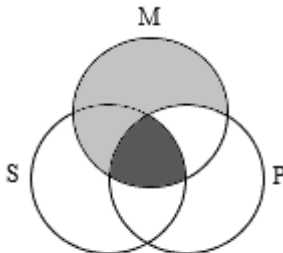
3. A-E-I

Şema 4. Birinci Şekil
A-E-I

Tikel sonucun şeması ana şemada zayıf geçerliliğe uygun biçimde, yani varlık alanı kısmen açık olarak çıkmıştır. Bu durumda ikinci adım olarak tümel sonucun şemasına baktığımızda burada kapalı olan yokluk alanının ana şemada tam olarak kapalı olmadığı görülmektedir. O halde bu kıyasa zayıf geçerli de diyemeyiz çünkü geçersizdir. Bu örnek yoluyla da önce tikel sonucun varlık alanının ana şemada kısmen açık olması, sonra tümel sonucun yokluk alanının ana şemada tamamen kapalı olması koşulları doğrulanmıştır.

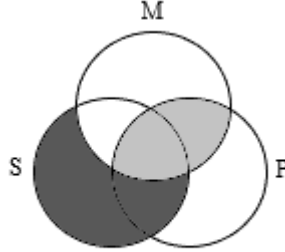
4. A-E-O

Şema 5. Birinci Şekil
A-E-O

Tikel sonucun varlık alanı ana şemada kısmen açık çıktığı için tümel sonucun kapalı alanına bakılmıştır. Ancak tümel sonucun yokluk alanı ana şemada tam kapalı çıkmadığı için bu kip de geçersizdir.

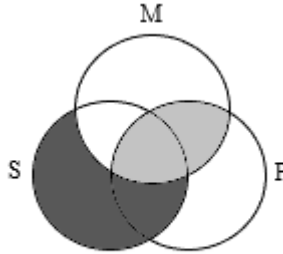
5. E-A-I

Şema 6. Birinci Şekil
E-A-I

Tikel sonuç şemasındaki varlığa ait açık alan ana şemada tamamen kapalı olduğu için tümel sonuç şemasına bakmaya gerek kalmaksızın kıyas geçersiz çıkmıştır.

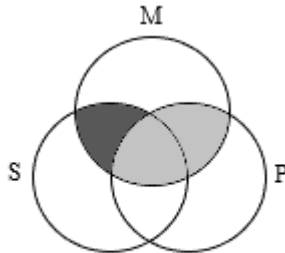
6. E-A-O

Şema 7. Birinci Şekil
E-A-O

Tikel sonuca ait şemada bulunan x ana şemada çıkmamış ama bulunması gereken 2 veya 5 numaralı alanlardan 2 numaralı olanı açıktır. O halde sonucun ana şemadaki varlık alanı yine kısmen açık kalmıştır. Bu durumda tümel sonuca bakılarak geçerlilik kararı verilecektir. Tümel sonuç şemasında kapalı olan 3 ve 6 numaralı alanlar ana şemada da kapalıdır. Tümel sonucun kapalı yokluk alanı ana şemada da tamamen kapalı ve tikel sonucun varlık alanı kısmen açık çıktığı için kıyas zayıf geçerlidir. Bir önceki örnekteki iki aşamalı kural önerisi bu örnek üzerinden de kendisini doğrulamıştır.

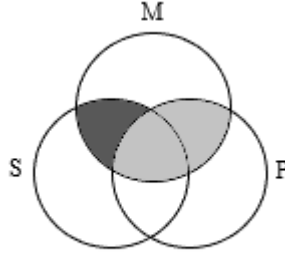
7. E-E-I

Şema 8. Birinci Şekil
E-E-I

Tikel sonucun varlık alanı ana şemada kısmen açık olduğu için tümel sonucun yokluk alanının ana şemada tamamıyla kapalı olması gerekmektedir. Ama bu alan tam kapalı olmadığı için bu kip de geçersizdir. Bu kip ayrıca iki olumsuz öncül hatasını şemada gösteren kurala göre de geçersizdir. Şemanın 2, 3 ve 4 numaralı alanlarının kapalı olması iki olumsuz öncülü imlemektedir.

8. E-E-O

Şema 9. Birinci Şekil
E-E-O

Tikel sonucun varlık alanının ana şemada kısmen açık çıkması sonucu, tümel sonucun yokluk alanının ana şemada tamamen kapalı çıkması gerektiğini biliyoruz. Ancak ana şemada yokluk alanı tamamen kapalı çıkmadığı için bu kip de geçersizdir. Bir önceki kipte olduğu gibi ana şemada 2, 3 ve 4 numaralı alanların kapalı olması, bu kipi ayrıca bu kural gereği de geçersiz kılmaktadır.

Değerlendirme: Birinci şeklin güçlü kiplerinde geçerli olan şema kuralları zayıf kiplerinde de temel olmuştur. Zayıf kiplerin yapısına göre kendisini uyarlayan ama güçlü kiplerdeki ana yapısını koruyan bu kurallar, sekiz kipteki sonuçlarıyla kendisini doğrulamıştır. Birinci şeklin tüm varoluşsal kiplerinde iki aşamalı bir denetleme yöntemi belirlenmiştir. Buna göre ilk aşamada tikel sonuç şemasının açık olan varlık alanının ana şemada kısmen açık olup olmadığı kontrol edilmiş, eğer bu alan tamamen kapalıysa kıyas zaten geçersiz sayılmıştır. Eğer tikel sonucun varlık alanı kısmen açıksa bu bir kural kabul edilerek ikinci aşamada tikel sonucun ait olduğu tümel sonuç alınmış ve tümel sonucun kapalı olan yokluk alanının ana şemada da tam kapalı olup olmadığı kontrol edilmiştir. Bir başka deyişle SiP gibi tikel bir sonuçta SaP tümel önermesine, SoP gibi tikel bir sonuçta ise SeP tümel önermesine bakmak gerekmiştir. Eğer bu tümellere ait yokluk alanı ana şemalarda tam olarak kapalıysa kıyasların zayıf geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmamızın temel sorununu çözmüş olan bu aşamada tikel sonucun ana şemada kısmen açıklığı ve tümel sonucun ana şemada tamamen kapalılığı birinci şekil için zayıf geçerlilik ile geçersizlik arasındaki ayrım olarak belirlenmiştir. İki zayıf kipte bu koşullar yerine geldiği için geçerli olmuşlardır. Diğer altı zayıf kipte ise ya tikel sonuçların açık olması gereken varlık alanları ana şemada tamamıyla kapalı olduğu için ya da varlık alanı kısmen açıksa bu kez de tümele ait sonucun yokluk alanı ana şemada tam olarak kapalı çıkmadığı için geçersizlik oluşmuştur. Hatırlanacağı gibi zayıf geçerlilik “tümel doğrusa tikel de doğrudur” ilkesine göre belirleniyordu. Birinci şekil sekiz zayıf kıyas kipi üzerinde yapılan denetlemelerde bu ilkeye sadece ikisi (AAI ve EAO) uyduğu için bunlar geçerli olurken diğer altısı geçersiz olmuştur.

Kural: Birinci şekilden zayıf kipli kıyasların geçerli olabilmesi için öncelikle tikel sonuç şemasının varlığı gösteren alanının varlığın kendisi olmaksızın ana şemada kısmen açık belirmesi gerekir. İkinci olarak ise bu tikel sonucun ait olduğu tümel sonuç şemasının yokluğu gösteren alanının ana şemada da tamamen kapalı olması gerekir. Bu alan tamamen kapalıysa kıyas zayıf geçerli, değilse geçersizdir.

İKİNCİ ŞEKİL ZAYIF KIPLİ KATEGORİK KIYASLARIN GEÇERLİLİK ANALİZİ

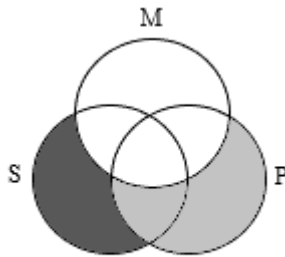
İkinci şekil kıyaslarda orta terim her iki öncülde yüklem durumundadır ve bu kıyasların da önceden belirlenmiş dört güçlü iki de zayıf geçerli kipi vardır. Yine çalışmamızın temel problemine yönelik olmak üzere bu şeklin zayıf geçersiz kipleri de değerlendirmeye alınmıştır. *Tablo 6*'da şekli ve kipleri verilen bu tür kıyasların da incelemesi yapılacak ve bunun sonucunda çıkan kural önerileri belirlenecektir.

Tablo 6. İkinci Şekil Kıyasların Şekilsel Yapısı ile Güçlü ve Zayıf Kipleri

Şekli	Güçlü Geçerli Kipleri	Zayıf Geçerli Kipleri	Zayıf Geçersiz Kipleri
PM	EAE	EAO	EAI
SM	AEE	AEO	AEI
SP	EIO		E EI, EEO
	AOO		AAI, AAO

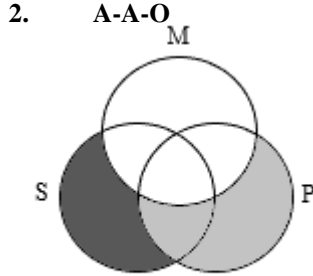
Hemen görüleceği gibi bu şeklin dört güçlü kipinin de sonuç önermeleri olumsuzdur. Bunların ikisi tümel olumsuz (E), diğer ikisi ise tikel olumsuz önermelerdir (O). Böylece ikinci şekil bir çıkarım yapmanın olumsuzlayan yapıda akıl yürütmelerle olduğu anlaşılmaktadır. Bu kıyasların zayıf geçerli kipleri de güçlüleri gibi olumsuz sonuç önermelerine sahiptir. EAO ve AEO şeklindeki bu kiplerde sonuçların ikisi de tikel olumsuzdur (O). Böylece ikinci şeklin olumsuz yapısı tüm geçerli kiplerinde kendisini göstermektedir. Dört şeklin tümünde farklı tarzda görülen bu yapısal özellik elbette başka bir çalışmanın konusudur. Bu çalışmanın asıl yöneldiği problem zayıf geçerlilik ile geçersizlik arasındaki ayrım olduğu için bu alt başlık altında yapılacak olan inceleme bizim için daha önemlidir. Birinci şekilde açığa çıkan kuralların ikinci şekilde de geçerli olduğu varsayılarak ikinci şeklin şemaları incelenecektir. Çünkü birinci ve ikinci şekil kıyasların güçlü geçerlilik kuralları aynıdır ve eğer farklı kurallar gerekiyorsa şemalar zaten bunu ortaya koyacaktır.

1. A-A-I

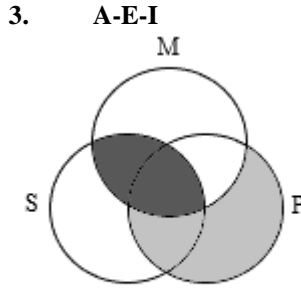
Şema 10. İkinci Şekil
A-A-I

Tikel sonuç şemasının varlık alanı ana şemada kısmen açık kalarak ilk kurala uymuş ama son olarak tümel sonuç şemasının kapalı yokluk alanının ana şemada tam kapalı olmadığı belirlenmiştir. O halde bu kip de geçersizdir.

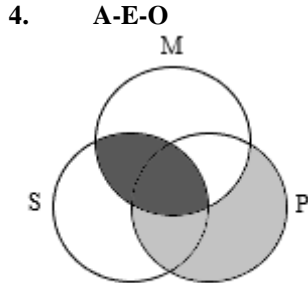
Şema 11. İkinci Şekil
A-A-O

Bu kipte de tikel sonucun varlık alanı ana şemada kısmen açık kalmış ama tümel sonucun kapalı alanı ana şemada tamamen kapalı olmadığı için geçersiz olmuştur.

Şema 12. İkinci Şekil
A-E-I

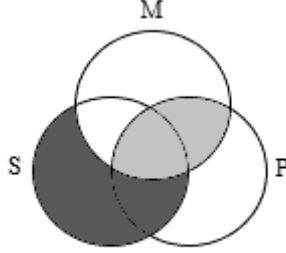
Kural gereği sonuç şemasındaki varlık alanı ana şemada açık çıkması gerekirken kapalı çıkmış ve bu kipi de geçersiz kılmıştır.

Şema 13. İkinci Şekil
A-E-O

Bu zayıf kipte de tikel sonuç şemasında varlığı gösteren alan ana şemada kısmen açıktır. Ancak tümel sonuç şemasının yokluğu gösteren kapalı alanının ana şemada tam olarak kapalı olduğu görülüyor. O halde kıyas zayıf geçerlidir.

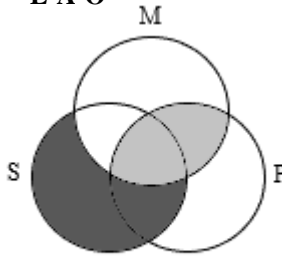
5. E-A-I

Şema 14. İkinci Şekil
E-A-I

Kural gereği sonuç şemasındaki varlık alanının ana şemada açık çıkması gerekirken kapalı çıkararak bu kipi geçersiz kılmıştır.

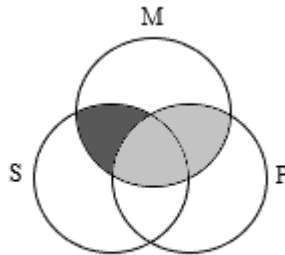
6. E-A-O

Şema 15. İkinci Şekil
E-A-O

Öncelikle tikel sonucun varlık alanının ana şemada tikel bir varlığın gelebileceği şekilde kısmen açık olması gerekir. Sonrasında tümel sonucun kapalı yokluk alanının ana şemada tamamıyla kapalı olması gerekir. Bu ikinci koşul da yerine geldiği için bu kip geçersiz değil, zayıf geçerlidir.

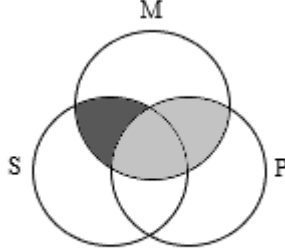
7. E-E-I

Şema 16. İkinci Şekil
E-E-I

Tikel sonucun açık olması gereken varlık alanı ana şemada kısmen açık olduğu için tümel sonuca bakmak gerekir. Fakat tümel sonucun kapalı olan yokluk alanı ana şemada açık kaldığı için tümel sonuç ana şemada belirmemiş ve kıyas geçersiz çıkmıştır. 2, 3 ve 4 numaralı alanlardan birinin açık kalması gerekirken tümü kapalıdır ve kıyas bu kurala göre de geçersizdir.

8. E-E-O

Şema 17. İkinci Şekil
E-E-O

Yine tikel sonucun varlık alanı ana şemada kısmen açık çıktığı için tümel sonuca bakmak gerekir. Tümel sonucun kapalı varlık alanı ana şemada açık çıktığı için bu şeklin kuralına göre de kıyas geçersiz çıkmıştır. Ayrıca M'nin diğer iki terimle olan üç ortak alanı, yani 2, 3 ve 4 numaralı alanlar kapalı olduğu için de geçersizdir.

Değerlendirme: M'ye ilişkin kurala uymayarak geçersiz sayabileceğimiz sadece EEI ve EEO kipleridir ama iki olumsuz öncüllü bu kiplerde de bu temel kurala gitmeden, diğer kurallara göre de geçersizlik yakalanmıştır. Bu kurallara göre yapılan denetlemelerde, tıpkı ilk şeklin zayıf kiplerinde olduğu gibi öncelikle tikel sonucun varlık alanının kısmen açık olarak ana şemada belirmesi gerekmiştir. Tümeli doğruysa tikeli de doğru olacağı için, sonrasında tikel sonuç önermesinin tümelinin sonuç şemasına da bakmak gerekmiştir. Tümel sonuç şemalarına ait yokluğu gösteren kapalı alanlar ana şemalarda da bütünüyle kapalı çıkıyorsa kıyaslar zayıf geçerli, çıkmıyorsa geçersiz olmalıdır. Nitekim ikinci şeklin zayıf geçerli olan iki kipinde (EAO ve AEO) bu alanlar tam kapalı çıkmış, ancak diğer altı kipinde açık kalmış ve geçersiz olmuştur. Bu durumda ikinci şeklin zayıf geçerlilik kuralı da birinci şekliyle aynıdır.

Kural: İkinci şekilden zayıf kipli kıyasların geçerli olabilmesi için öncelikle tikel sonuç şemasının varlığı gösteren alanının ana şemada kısmen açık belirmesi gerekir. İkinci olarak bu tikel sonucun ait olduğu tümel sonuç şemasının yokluğu gösteren alanının ana şemada tam olarak kapalı çıkması gerekir. Tamamen kapalıysa kıyas zayıf geçerli, değilse geçersizdir.

ÜÇÜNCÜ ŞEKİL ZAYIF KIPLİ KATEGORİK KIYASLARIN GEÇERLİLİK ANALİZİ

Üçüncü şekil kıyaslarda orta terim her iki öncülde de özne konumundadır. Bu şeklin de dört güçlü, iki zayıf kipi geçerlidir. Geçerli olan tüm kipleri ile zayıf geçersiz kipleri Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Üçüncü Şekil Kıyasların Şekilsel Yapısı ile Güçlü ve Zayıf Kipleri

Şekli	Güçlü Geçerli Kipleri	Zayıf Geçerli Kipleri	Zayıf Geçersiz Kipleri
-------	-----------------------	-----------------------	------------------------

MP	IAI	AAI	AAO
MS	AII	EAO	EAI
SP	OA		AEI, AEO
	O		
	EIO		E EI, EEO

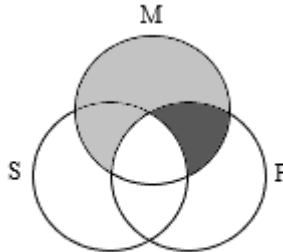
Birinci şekil mükemmeldi, çünkü güçlü kiplerinde sonuç önermeleri dört standart biçimleriyle görünmüştü. Birinci şeklin yapısı ise sonuç önermelerinin tümünün olumsuz olmasıyla dikkat çekiyordu. Üçüncü şekil kıyasın yapısında da hemen göze çarpan özellik tüm sonuç önermelerinin tikel oluşudur. Bunlardan ikisi tikel olumlu (I), diğer ikisi ise tikel olumsuzdur (O). Bu şeklin AAI ve EAO şeklinde iki zayıf geçerli kipi vardı. Güçlü kiplerinin tümünün tikel sonuçlara sahip olduğu hatırlanırsa, bu zayıf tikel kipleriyle birlikte üçüncü şeklin tikel yapıyı kıyaslara yol açtığı bir kez daha görülmektedir.

Üçüncü şekil kıyasların güçlü geçerliliğine ilişkin şema kuralları, başlangıç olarak zayıf geçerliliği için de temele alınmıştır. Güçlü geçerlilik kuralı şöyledir:

Kural: Üçüncü şekil güçlü kipli kıyaslarda (tümü tikel sonuçludur) güçlü geçerlilik, sonuç şemasında varlığı gösteren açık alanın ana şemada da tam olarak açık olmasına ve burada tikel varlığın kesin biçimde belirmesine bağlıdır.

Bu durumda zayıf geçerliliği için de kural önerisi, “tikel sonucun varlık alanının ana şemada tamamen açık olması” şeklinde olacaktır.

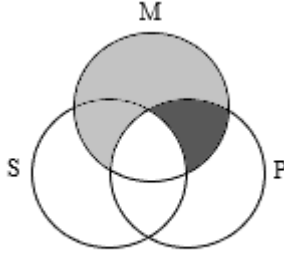
1. A-A-I

Şema 18. Üçüncü Şekil
A-A-I

Üçüncü şekil kıyasların zayıf olan bu kipinde sonuca ait şemanın varlık alanının, yani 3 ve 6 numaralı alanların ana şemada bütünüyle açık olduğu görülüyor. Birinci ve ikinci şekillerde bu aşamada bir kez de tümel sonucun yokluk alanının ana şemada tam kapalı olup olmadığının kontrol edilmesi gerekiyordu. Ancak üçüncü şekilde başta önerilen tikel sonucun varlık alanının ana şemada bütünüyle açık olması, zayıf geçerlilik için doğru bir kural önerisi gibi görünmektedir. Şimdilik tümel sonuç şemasıyla denetim gereksiz olduğu için sadece tikel sonuca bakarak bu kıyasın zayıf geçerli olduğu söylenebilir. Elbette bu yorumun diğer örneklerle de doğrulanması gerekecektir.

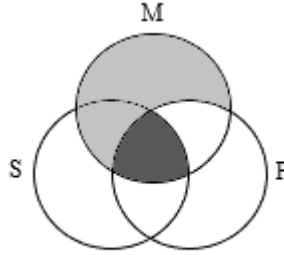
2. A-A-O

Şema 19. Üçüncü Şekil
A-A-O

Tikel sonucun varlık alanı, yani 2 ve 5 numaralı alanlardan 2 numaralı alan ana şemada kapalıdır. Tikel sonucun alanı ana şemada tamamen açık olmadığı için bu kip geçersizdir.

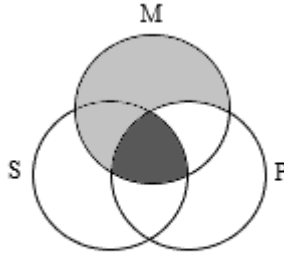
3. A-E-I

Şema 20. Üçüncü Şekil
A-E-I

Tikel sonucun varlık alanı ana şemada kısmen açıktır. Tamamen açık olmadığı için bu kip geçersizdir.

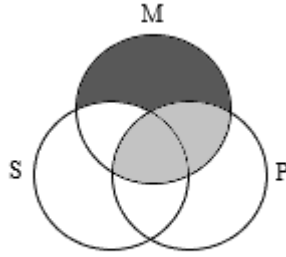
4. A-E-O

Şema 21. Üçüncü Şekil
A-E-O

Tikel sonucun varlık alanı ana şemada tamamen açık olmadığı için bu kip geçersizdir.

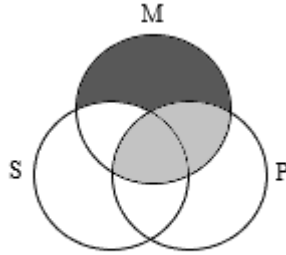
5. E-A-I

Şema 22. Üçüncü Şekil
E-A-I

Tikel sonucun varlık alanı ana şemada tamamen açık olmadığı için bu kip geçersizdir.

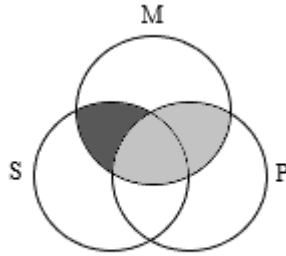
6. E-A-O

Şema 23. Üçüncü Şekil
E-A-O

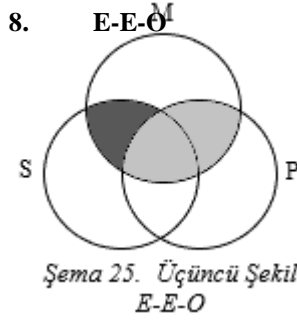
Tikel sonucun varlık alanı ana şemada tamamıyla açık çıktığı için bu kip zayıf geçerlidir.

7. E-E-I

Şema 24. Üçüncü Şekil
E-E-I

Öncelikle bu kip tikel sonucun varlık alanı ana şemada tamamıyla açık çıkmadığı için geçersizdir. Ayrıca M'nin diğer iki terimle olan üç ortak alanı kapalı olduğu için de geçersizdir.

Öncelikle bu kip tikel sonucun varlık alanı ana şemada tamamıyla açık çıkmadığı için geçersizdir. Ayrıca M'nin diğer iki terimle olan üç ortak alanı kapalı olduğu için de geçersizdir.

Değerlendirme: Üçüncü şekil kıyasların sekiz zayıf kipi üzerinde yapılan incelemede, geçerli olan iki kipinin sonucuna ait varlık alanlarının ana şemada tamamen açık çıktığı görülmüştür. Geçersiz olan diğer altı kipinde ise varlık alanları kısmen açık çıkmıştır. Bu durum ayırıcı bir özellik olarak tekrar ettiği ve birinci ve ikinci şekillerin kuralları üçüncü şekilde uygulanmadığı için, üçüncü şekle ilişkin başta önerilen kural önerisi kendisini doğrulamıştır. Ayrıca iki olumsuz öncüle ilişkin 2, 3 ve 4 numaralı alanların kapalı olmasının kıyası geçersiz kılması E-E-I ve E-E-O kiplerinde yine kendini göstermiştir. Üçüncü şeklin sekiz kipinde de geçerlilik için sonucun varlık alanının tamamen açık olması koşulunun işlemesine ek olarak sadece iki öncülü olumsuz iki kipte, M'nin diğer terimlerle ortak olan üç alanının kapalı olması işleyen fazladan bir kural olarak beliren bu durum, birinci, ikinci ve üçüncü şekiller için geçerlidir, fakat dördüncü şekil için bu kuralın fazlalık olup olmadığı ilerde anlaşılacaktır. Bir başka deyişle ilk üç şekil kıyaslarda iki olumsuzla ilişkin fazlalık olan bu kuralın uygulanması gereksiz görünmektedir.

Kural: Üçüncü şekil kıyasların zayıf kiplerinde sonucun varlık alanı ana şemada tamamen açıksa o kip zayıf geçerlidir. Sonucun varlık alanı ana şemada kısmen açıksa ya da tamamen kapalıysa geçersizdir.

DÖRDÜNCÜ ŞEKİL ZAYIF KİPLİ KATEGORİK KİYASLARIN GEÇERLİLİK ANALİZİ

Dördüncü şekil kıyaslarda orta terim ilk öncülde yüklem, ikinci öncülde ise özne konumundadır. Bu şeklin üç güçlü, üç de zayıf kipi geçerlidir. Geçerli olan tüm kipleri ile zayıf geçersiz kipleri *Tablo 8*'de gösterilmiştir.

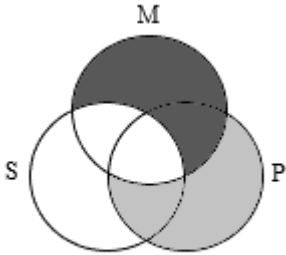
Tablo 8. Dördüncü Şekil Kıyasların Şekilsel Yapısı ile Güçlü ve Zayıf Kipleri

Şekli	Güçlü Geçerli Kipleri	Zayıf Geçerli Kipleri	Zayıf Geçersiz Kipleri
PM	AEE	AAI	AAO
MS	IAI	AEO	AEI
SP	EIO	EAO	EAI
			EEL, EEO

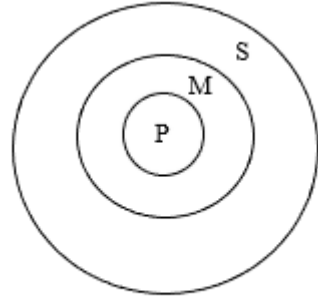
Dört kıyas şekli içinde en sorunlu olan kıyaslar dördüncü şekle sahip olanlardır. Bunun birçok nedeni olabilir ancak çalışmamızda bu tartışmalara pek girilmeyecektir. Ancak dördüncü şeklin, birinci şekle indirgenmesiyle oluştuğunu bilmekte fayda vardır. Bir başka deyişle dördüncü şekil birinci şeklin tersi gibidir. Çalışmamızın bu belirlemesi

şemanın açığa çıkaracağı kuralların belirlenmesi açısından önemlidir. Kategorik kıyasların doğal yapısı tümdengelim olmalıdır ve gerçekten de ilk üç şekil kıyas buna uygun biçimde kurulmuştur. Çünkü ilk üç şekil kıyasın sonucunun terimleri tür-cins ilişkisi içindeyken, kıyasın genel yapısı da tümdengelimdir. Dördüncü şekil kıyasın sonucunun terimleri ise aksine cins-tür ilişkisi içindedir ve bu kıyasın genel yapısı bozuk bir tümdengelimdir. Şimdi dördüncü şekil kıyasın sonucunun terimlerinin cins-tür ilişkisi içinde olması, önermede doğal olan “önce özne (S) ve sonra yüklem (P)” sıralamasını bozmuştur. Durum böyle olunca her kip için ana şemaya bakarken o kipi birinci şekle indirgenmesine, şemadaki alanların durumlarına ve terimlerin birbiriyle ilişkisine tek tek dikkat etmek gerekecektir. Diğer üç şekil kıyasın zayıf geçerlilik araştırmasında onların güçlü geçerliliğine ilişkin şematik durumları ve kuralları verilmişti. Dördüncü şekil kıyasların güçlü geçerlilik kuralı üçüncü şekilinkiyle aynıdır ancak dördüncü şeklin güçlü geçerli kipleriyle zayıf geçerli kipleri arasında doğrudan bir bağlantı yoktur.

1. A-A-I

Şema 26. Dördüncü Şekil
A-A-I

Şema 27. Dördüncü Şekil A-A-I
Terimlerin Kapsayıcılığı

Büyük öncülü olumlu bir önerme olan bu kipte, büyük öncülle küçük öncülün yer değiştirmesiyle dördüncü şekil bu kipi birinci şekle indirgenmesi gerçekleşir. Aslında dördüncü şekil BRAMANTIP kipi birinci şekil BARBARA kipine indirgenmiştir. Böylece başlangıçta PaM, MaS \therefore SiP şeklinde olan sıralama MaS, PaM \therefore SiP şeklinde olur. Ancak bu kez de sonuç önermesinin öznesini ve yüklemine birinci şekle uyarlamak zorunludur, çünkü büyük ve küçük öncül yer değiştirdiği için bu öncüllerde ayrı ayrı bulunan özne ve yüklem de yer değiştirmiştir. Bu nedenle sonuç önermesi PiM şeklinde sıralanmalıdır. Bu kipi son sıralanışı MaS, PaM \therefore PiS şeklindedir. Sonuç önermesinin varlık alanı ana şemada incelenirken de S'den P'ye doğru değil, P'den S'ye doğru olmalıdır. Bir başka deyişle, tikel sonucun varlık alanının ana şemada açık olup olmadığına bakarken P terimi özne ve S terimi yüklem olarak alınmalıdır. Zaten bu kipi Şema 27'deki normal kümelerle ifadesine bakıldığında P'nin özne S'nin ise yüklem olduğu rahatlıkla görülebilir.

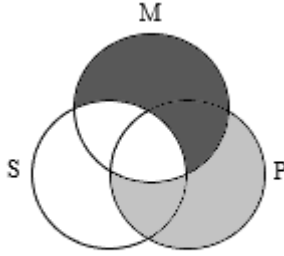
Sonuç önermesi olan PiS genel olarak, “Bazı S olan P'ler vardır”, yani $\exists x(Px \wedge Sx)$ ya da daha kısa, “Bazı P'ler vardır”, yani $\exists xPx$ şeklinde sembolleştirilebilir. Bu iddia bizi ana şemada açık olan 3 numaralı varlık alanına yönlendirmektedir. Tikel sonucun varlık alanı olan P ile S'nin şemadaki kesişim alanı görüldüğü gibi kısmen açık kalmıştır ve bu durumda PaS'a, yani tümel sonuca bakmamız gerekir. Çünkü artık bu kipte birinci şeklin kuralı işlemektedir. Tümel sonucun kapalı olması gereken sadece P'ye ait olan 4 ve 7 numaralı alanlar ise tamamen kapalıdır. O halde bu kip zayıf geçerlidir.

Şemadan çıkan daha basit bir kural önerisi de vardır. Bu öneriye göre, eğer kıyasın büyük öncülü olumluysa sonuca tersinden bakarak ve birinci şeklin zayıf kiplerinin

geçerlilik kuralını uygulayarak belirleme yapılır. Elbette bu önerinin büyük öncülü tümel olan diğer kiplerle de doğrulanması gerekir.

Yine şemadan çıkan diğer bir basit kural önerisi de, olumlu sonuçlarda ana şemada üç terimin de ortak alanı, yani 3 numaralı alan açıksa, olumsuz sonuçlarda ise bu ortak alan kapalıysa kıyasın geçerli olacağı şeklindedir. Bu kipin sonucu olumlu ve üç terimin ortak alanı açık olduğu için kıyas geçerlidir ama bu önerinin diğer kiplerde de işlemesi şarttır.

2. A-A-O

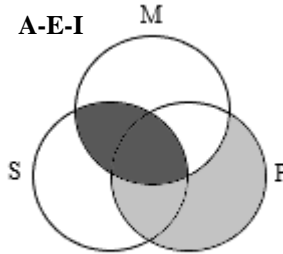
Şema 28. Dördüncü Şekil
A-A-O

Büyük öncülü olumlu olan bu kipte de bir önceki A-A-I kipiyle aynı değişimler gerçekleşecektir. Büyük öncülle küçük öncül yer değiştirecek, sonucun öznesiyle yüklemi döndürülecek ve bu kip birinci şekle indirgenmiş olacaktır. Bu son haliyle şemaya bakınca P'ye ait tikel varlık alanı tamamen kapalı olduğu için bu kipin geçersiz olduğu görülür. Diğer kural önerisine göre de üç terimin ortak alanı kapalı olmadığı için olumsuz sonuçlu bu kip geçersizdir.

O halde ilk kural önerisi şudur: Büyük öncül olumluysa sonuç önermesi döndürülerek geçerlilik belirlemesi yapılır. Bu durumda eğer ana şemada tikel sonucun varlık alanı kısmen açıksa ve tümel sonucun yokluk alanı tamamen kapalıysa kıyas zayıf geçerlidir.

Alternatif kural önerisi şudur: Sonucu olumlu kiplerde ana şemada üç terimin ortak alanı açıksa ve sonucu olumsuz kiplerde üç terimin ortak alanı kapalıysa kıyas zayıf geçerlidir.

3. A-E-I

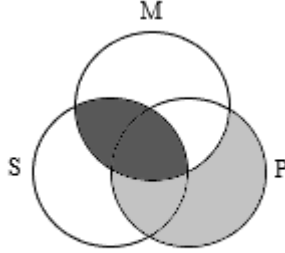

Şema 29. Dördüncü Şekil
A-E-I

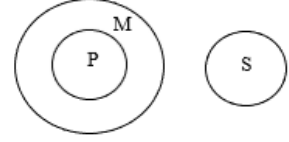
Bu kip de birinci şekle indirgenmektedir. Böylece büyük ve küçük öncülleri yer değiştirirken sonuç önermesinin terimleri de döndürülür. İki kurala önerisine göre de bu kip geçersizdir. İlkinde olumlu öncül olduğu için P'den S'ye doğru ana şemada varlık alanına

bakıldığında tikel sonucun varlık alanı kapalı olduğu geçersizdir. İkincisinde üç terimin ortak alanı kapalı olduğu için yine geçersizdir.

4. A-E-O

Şema 30. Dördüncü Şekil
A-E-O

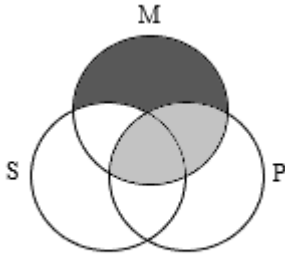

Şema 31. Dördüncü Şekil A-E-O
Terimlerin Kapsayıcılığı

Olumlu öncüle sahip bu kip, aslında dördüncü şekil CAMENOP'tan birinci şekil CELARENT'e indirgindikten sonra şemalarla kontrol edilecektir. Dolayısıyla öncülleri yer değiştirecek ve sonucunun terimleri de döndürülecektir. Şema 31'de bu kipi P teriminin gerçek özne olduğu görülmektedir. Bunlar gerçekleştirildiğinde kıyas MeS, PaM \therefore PoS düzeninde görünecektir. Tikel bir varlığın bulunduğunu bildiren sonuç önermesi sembolik olarak $\exists xPx$ ifadesiyle gösterilebilir. Bunun anlamı ise, tikel sonucun varlık alanı olan 4 veya 7 numaralı S olmayan P alanının kısmen açık kalması gereğidir. Ana şemada tikel sonucun varlık alanı kısmen açık ve tümel sonucun yokluk alanı (PeS) tamamen kapalı olduğu için kıyas zayıf geçerlidir.

Diğer kural önerisine göre, eğer büyük öncül olumlu ve sonuç da olumsuz olursa şemada üç terimin ortak alanı kapalı olduğunda kıyas geçerli olur. Şemada üç terimin ortak alanı kapalı olduğu bu kıyas geçerlidir. Böylece her iki kural önerisi bu kipte de doğrulanmıştır.

5. E-A-I

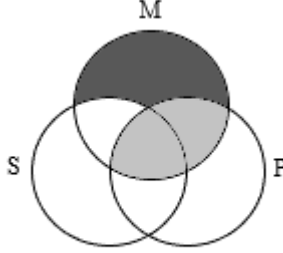

Şema 32. Dördüncü Şekil
E-A-I

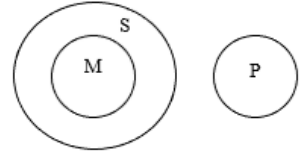
Bu kipi büyük öncülü olumsuzdur ve olumlu büyük öncüle sahip kiplerde olduğu gibi öncülleri yer değiştirerek birinci şekle indirgeme yapılmamaktadır. Birinci şekle indirgeme sadece bu kipi olumsuz sonuçlu olan EAO kipi öncüllerinin düz döndürülmesiyle yapılmaktadır. Şu halde sadece EAI kipi bakarak, tikel sonucun varlık alanının kısmen açık kaldığı ve tümel sonucun 2 ve 5 numaralı yokluk alanının ise tamamen kapalı çıkmadığı ve bu kipi geçersiz olduğu söylenebilir. Ayrıca büyük öncülü olumlu olan kiplerinde verilen alternatif kurala göre de bu kip geçersizdir çünkü üç terimin

ortak alanı kapalıdır. Şimdilik bu kip için yapılacak yorumlar ancak bu kadar görünmektedir ama bu kipi EAO şeklindeki olumsuz ile daha iyi değerlendirme olanağı doğacaktır.

6. E-A-O

Şema 33. Dördüncü Şekil
E-A-O

34. Dördüncü Şekil E-A-O
Terimlerin Kapsayıcılığı

Büyük öncülü olumsuz bir önerme olan bu kipte, büyük öncülle küçük öncül düz döndürülür ve dördüncü şekil bu kipi birinci şekle indirgenmesi gerçekleşir. Aslında dördüncü şekil FESAPO kipi birinci şekil FERIO kipine dönüşmüştür. Böylece başlangıçta PeM, MaS ∴ SoP şeklinde olan sıralama MeP, SiM ∴ SoP şeklinde olur ve sonuç önermesinde değişiklik yapılmaz. Sonuç önermesinin varlık alanı ana şemada incelenirken de S'den P'ye doğru değil, M'den P'ye doğru olmalıdır. Bir başka deyişle, tikel sonucun varlık alanının ana şemada açık olup olmadığına bakarken M terimi özne ve P terimi yüklem olarak alınmalıdır. Bu kipi Şema 34'deki normal kümelerle ifadesine bakıldığında M'nin özne P'nin ise yüklem olduğu rahatlıkla görülebilir.

Sonuç önermesinde özne yerine geçen orta terim (M) ile SoP şeklinde olan sonuç aslında MoP olarak anlaşılmalıdır. Böyle olunca sonuç önermesi olan “Bazı P olmayan M'ler vardır” ya da daha kısa ifadesiyle “Bazı M'ler vardır” önermesi $\exists xMx$ şeklinde sembolleştirilebilir. Bu iddia bizi ana şemada açık olan 2 numaralı varlık alanına yönlendirmektedir ve bu, tikel sonucun varlık alanının ana şemada kısmen açık olduğu anlamına gelir. Bu durumda MeP'e, yani tümel sonuca bakmamız gerekir. Çünkü artık bu kipte de birinci şeklin kuralı işlemektedir. Tümel sonucun kapalı olması gereken ve M ile P'nin ortak alanı olan 3 ve 4 numaralı alanlar ise tamamen kapalıdır. O halde bu kip zayıf geçerlidir.

Yine alternatif kural önerisine göre, olumsuz sonuçlarda ana şemada üç terimin de ortak alanı, yani 3 numaralı alan kapalıysa kıyas geçersizdi. Bu kipi sonucu olumsuz ve üç terimin ortak alanı tamamen kapalı olduğu için kıyas zayıf geçerlidir.

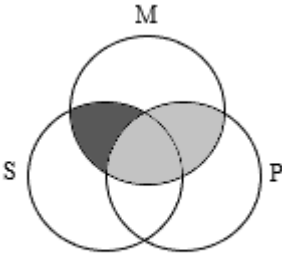
Bu yorumlardan sonra bir önceki kipi yeniden ele alma ihtiyacı doğmuştur. Çünkü sonucu olumlu olan EAI kipini değerlendirirken sonuç önermesini aynen kabul etmiş ve özne olan S terimi ile yüklem olan P terimine dokunmamıştık. Oysa birinci şekle indirgenebilen EAO kipinin bilgileriyle birlikte, EAI kipi için de yeni bir değerlendirme yapmak zorunlu olmuştur. Her şeyden önce yeni bilgiler ışığında EAI kipinin sonucunu MiP şeklinde görmek zorundayız çünkü zayıf geçerli kipinde benzer dönüşüm gerçekleşmişti. Eğer EAI'da özne M ve yüklem P ise şemaya da öyle bakınca M ile P'nin ortak alanının kapalı olduğu görülür ve bu da kıyası geçersiz kılar. Çünkü tikel sonuca ait varlığın bulunması gereken 3 ve 4 numaralı alan açık değildir. Böylece bu son iki kipte de birinci şeklin zayıf geçerlilik kuralının ve alternatif kuralın işlediği görülür. Ancak dördüncü şeklin şimdiye dek incelenen altı kipinde ileri sürdüğümüz “büyük öncülün

olumlu ya da olumsuz olmasının sonuca etkisi” tam kanıtlanmış değildir. İncelenmemiş ve olumsuz büyük öncüle sahip iki kip daha olduğu düşünülürse, bunların sonunda bir yargıya varmak daha doğru olacaktır.

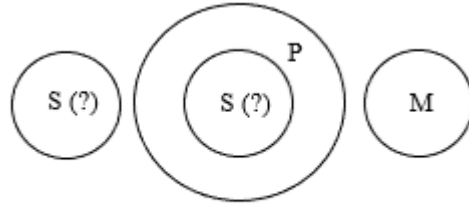
İlk kural önerisi şudur: Büyük öncül olumsuzsa sonuç önermesinin öznesi olarak orta terim (M) alınarak geçerlilik belirlenmesi yapılır. Bu durumda ana şemada tikel sonucun varlık alanı kısmen açıksa ve tümel sonucun yokluk alanı tamamen kapalıysa kıyas zayıf geçerlidir.

Alternatif kural önerisi şudur: Sonucu olumlu kiplerde ana şemada üç terimin ortak alanı açıksa ve sonucu olumsuz kiplerde bu ortak alan kapalıysa kıyas zayıf geçerlidir.

7. E-E-I

Şema 35. Dördüncü Şekil
E-E-I

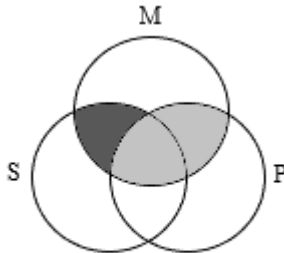

Şema 36. Dördüncü Şekil E-E-I
Terimlerin Kapsayıcılığı

Eğer bir önceki kipte olduğu gibi bunda da büyük öncülü olumsuz olduğu için orta terimi (M) özne olarak kabul edersek, bu kipin geçersiz sonuç verdiğini görürüz. Çünkü M ile P'nin ortak alanı kapalıdır ve sonucun tikel varlık iddiası çürümektedir. Ancak dördüncü şekil iki olumsuz öncülü olan bu kipler, kıyas kuralları gereği sonuç vermediği için herhangi bir kıyas şekline indirgenmezler. O halde büyük öncülün olumsuz olduğu durumlarda özne olarak orta terimin alınması önerisi doğrulanmamıştır.

Bu şeklin önceki kiplerinde uygulanan kurallarla geçerlilik belirlenmesi yapalım. Birinci şekil kıyasların zayıf geçerlilik kurallına göre bu kipte tikel sonucun varlık alanı ana şemada kısmen açık ama tümel sonucun yokluk alanı tamamen kapalı olmadığı için kıyas geçersizdir. Alternatif kural önerisine göre üç terimin ortak alanı kapalı olduğu için olumlu sonuçlu bu kıyas yine geçersizdir. Bu değerlendirmeleri yaparken S'den P'ye doğru bakılmış, yani S özne ve P yüklem kabul edilmiştir. Bu kıyasın Şema 36'daki normal küme şemalarına bakıldığında, S'nin özne kabul edilebileceğinin belli olduğu ama S'ye ilişkin iddianın belirsiz olduğu görülmektedir. Son kıyasla birlikte iki olumsuz öncüle sahip kipler hakkındaki değerlendirmelerimiz daha netleşecektir.

8. E-E-O

Şema 37. Dördüncü Şekil
E-E-O

Önceki gibi bu kipin de büyük öncülü olumsuz olduğu için orta terimi (M) özne olarak kabul edersek bu sefer geçerli sonuç verdiğini görürüz. Çünkü tikel sonucun M'ye ait tikel varlık alanı kısmen açıktır ve tümel sonucun yokluk alanı olan M ile P'nin ortak alanı tamamen kapalıdır. Ancak bu değerlendirmenin doğru olmayacağını daha önce belirtmiştik ve *Şema 36*'dan da M'nin özne olmadığı bellidir. Büyük öncülün olumsuz olması halinde sonuç önermesinde küçük terimin yerine orta terimin özne olması önerisi böylece tamamen yanlışlanmıştır.

Bu durumda S özne alınarak bakılırsa, tikel sonucun varlık alanı ana şemada kısmen açık ama tümel sonucun yokluk alanı tamamen kapalı olmadığı için kıyas geçersiz olmaktadır. Alternatif kural önerisine göre ise üç terimin ortak alanı kapalı olduğu için olumsuz sonuçlu bu kıyasın geçerli olması gerekir ama görüleceği gibi geçersizdir. *Şema 36*'daki normal küme şemalarına bakıldığında, yine S'nin özne kabul edilebileceğinin belli olduğu ama S'ye ilişkin iddianın belirsiz olduğu görülmektedir. Bu durumda, en azından iki olumsuz öncülü olan kiplerde üç terimin ortak alanına göre geçerlilik belirlemesi yapmanın doğru olmadığı açığa çıkmıştır.

İlk kural önerisi şudur: Ana şemada tikel sonucun varlık alanı kısmen açıksa ve tümel sonucun yokluk alanı tamamen kapalıysa kıyas zayıf geçerlidir.

Burada ikinci olarak kıyasın temel kurallarından olan, iki olumsuz öncüle sahip kiplerin geçersiz olması gerekliliği de işlemektedir. Yani orta terimin diğer iki terimle olan ortak alanları kapalıysa kıyas geçersiz olacaktır. Bu kuralın varlığı sayesinde üç terimin ortak 3 numaralı alanının açık ya da kapalı olmasına göre geçerlilik belirlemenin iki olumsuz öncüle sahip kiplerde doğru olmadığı anlaşılmıştır. Ancak üç terimin ortak alanına göre geçerlilik belirleme önerisi iki olumsuz öncüle sahip olmayan kiplerde doğruluğunu korumuştur.

Değerlendirme: Mantıkçılar açısından oldukça tartışmalı olan dördüncü şekil kıyaslar bu çalışma için de sorunlu ve sıkıntılı yanlarını fazlasıyla göstermiştir. Buna rağmen Venn şemaları dördüncü şekil kıyaslara ait kural önerileri ortaya koyabilmiştir. Gerçi dördüncü şeklin tümü için genel bir kural önerisi koymak yerine bazı istisnalarla, alternatif kurallarla veya her kip için ayrı ayrı önerilerle bu sonuç gerçekleştirilmiştir. Öncelikle dördüncü şeklin birinci şekle indirgenebildiğini hatırlanırsa, birinci şekilde önerilen kuralın dördüncü şekilde de geçerli olduğu bilinmelidir. Buna göre ana şemada tikel sonucun varlık alanı kısmen açıksa ve tümel sonucun yokluk alanı tamamen kapalıysa kıyas zayıf geçerlidir. Bu genel kural dördüncü şeklin tüm kiplerinde işlemiştir ancak çoğu kipin öncüllerinde ve/veya sonucunda bazı değişimler ve döndürmeler gerekmiştir. Dördüncü şekil kıyasın altı kipinin öncüllerinin ve sonucunun terimleri arasında yapılan bu yer değişiklikleriyle bu kipler birinci şekil kıyasa indirgenmiştir.

AAI, AAO, AEI ve AEO kiplerinde büyük ve küçük öncül yer değiştirmiş ve sonuç önermelerinin de öznesi P terimi, yüklemi S terimi olmuştur. EAI ve EAO kiplerinde ise büyük öncülün ve küçük öncülün terimleri kendi içlerinde döndürülmüş ve sonucun öznesi olarak M terimi, yüklemi olarak P terimi alınmıştır. EEI ve EEO kiplerinde hiçbir değişime gidilmemiştir. Tüm bunların sonucunda bu kiplere az önce sözü edilen birinci şeklin zayıf geçerlilik kuralı uygulanmış ve doğruluğu kanıtlanmıştır. Ancak bu kural önerisi uygulanırken AAI, AAO, AEI ve AEO kiplerinde sonuç önermesinde özne P terimi, yüklem S terimi olmak üzere ana şemaya bakılması koşulu getirilmiştir. EAI ve EAO kiplerinde ise sonuç önermesinde özne M terimi, yüklem P terimi olmak üzere ana şemaya bakılması koşulu getirilmiştir. EEI ve EEO kiplerinde hiçbir koşul getirilmemiştir.

Ayrıca şemalardan çıkan diğer bazı kural önerileri de belirlenmiştir. Buna göre ilk öneride, sadece büyük öncülü olumlu olan kiplerde sonuç önermesinde özne P terimi, yüklem S terimi olmak üzere ana şemada tikel sonucun varlık alanına bakılır. Burası kısmen açıksa ve tümel sonucun yokluk alanı tamamen kapalıysa kıyas zayıf geçerlidir. Sadece büyük öncülü olumsuz olan kiplerde ise sonuç önermesinde özne M terimi, yüklem P terimi olmak üzere ana şemada tikel sonucun varlık alanına bakılır. Burası kısmen açıksa ve tümel sonucun yokluk alanı tamamen kapalıysa kıyas zayıf geçerlidir. Diğer türlü geçersizdir.

İkinci öneride, iki olumsuz öncüle sahip kipler hariç, sonuç önermesi olumlu kiplerde ana şemada üç terimin ortak olan 3 numaralı alanı açıksa kıyas zayıf geçerlidir. Eğer sonuç önermesi olumsuzsa ve ana şemada da üç terimin ortak olan 3 numaralı alanı kapalıysa kıyas zayıf geçerli olacaktır. Tersi durumlarda ise geçersizdir.

İki öncülü de olumsuz EEI ve EEO kiplerinde ise tikel sonucun varlık alanı ana şemada açıksa ve tümel sonucun yokluk alanı tamamen kapalıysa zayıf geçerlidir. Bu iki kip ayrıca temel kıyas kuralına uymadığı için de geçersizdir. Şemada bu geçersizlik orta terimin diğer iki terimle ortak olan üç alanının kapalı olmasıyla görünmektedir.

Görüldüğü gibi ana kıyasın kurallarından ve ana şemalardan çıkarılan birbiriyle bağlantılı ve az çok benzer birkaç kural önerisi belirlenmiştir. Bu kural önerilerini şu şekilde basitleştirmek ve sayıca düşürmek mümkündür:

Kural: Dördüncü şekil kıyasların ana şemalarında orta terimin diğer iki terimle ortak olan üç alanı kapalı olan kipleri geçersizdir. Kapalı olmayan kiplerinde ise, sonuç önermesi olumluysa ve ana şemada üç terimin ortak olan 3 numaralı alanı açıksa kıyas zayıf geçerlidir. Sonuç önermesi olumsuzsa ve ana şemada üç terimin ortak olan 3 numaralı alanı kapalıysa kıyas yine zayıf geçerlidir. Tersi durumlarda ise geçersizdir.

SONUÇ

Bu çalışma aracılığıyla birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü şekil kıyasların zayıf geçerliliğine ilişkin Venn şemalarının açığa çıkaracağı kurallar analiz edilmiştir. İlk üç şekilde şemalar gayet anlaşılır, basit ve genel kural önerileri dile getirmiştir, ancak dördüncü şekil oldukça sorunlar içermiştir. Dördüncü şekil kıyasların mantıkçılar arasında tartışmalı olduğu göz önüne alınırsa bu sonuç doğaldır. Buna rağmen Venn şemalarının dördüncü şekil kıyasların sorunlu doğasını sergilemesi ve bazı istisnalar içererek kural önerilerinde bulunabilmesi bir başarıdır. Bu kural önerilerinin arka planında yatan gerçeklik olabildiğince sergilenmiş, yapılan değerlendirmelerle açıklanmaya çalışılmıştır. Önerilen bu kuralların bir yandan mantık eğitiminde uygulamaya yönelik bir pratiklik, öğrencilere bu konu aktarılırken kolaylık ve anlaşılabilirlik sağlayacağına inanılmaktadır. Öte yandan şemaların görselliğinin ve dilinin açığa çıkardığı bu kuralların akademik araştırmalarda ele alınan konuya katkısı olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın sonunda bile diğer üç şekil kıyasın birinci şekil kıyasla yoğun bir bağı olduğu ve birinci şekil kıyasların referans alınması gerektiği anlaşılmıştır.

Başlangıçta söylediğimiz gibi, varoluşsal kipte olan kıyaslarla ilgili geçerlilik tartışmalarına girmeden baştan geçerli olabileceklerini kabul etmiştik. Bu tür kıyasların geçerlilik biçimini “zayıf geçerlilik” olarak adlandırdık ve Venn şemalarındaki koşullarını araştırdık. Bunu araştırırken de güçlü ya da zayıf geçerli olabilen kıyasların sayısını on dokuz kabul eden mantıkçılara katılmayarak toplamda yirmi dört geçerli kıyas olduğu kabulünden yola çıktık. Buradaki amacımız en fazla sayıda geçerli kıyasa yönelik şema kurallarını belirlemek olmuştur. Aslında temelinde sıkı kıyas kuralları olan ve daha az sayıda kıyas şekli ve kipi üzerinde yapılan şematik bir kural araştırması, oldukça kolay ve

zorluklar içermeden sonuçlanacaktır. Ancak bu çalışma güçlü ve zayıf geçerli kıyasların dört şekilde geçerliliğinin en fazla sayıda kabul edildiği kiplerinden yola çıkarak beliren sorunlara çözüm aramıştır.

Varoluşsal kipteki kıyaslar tümel öncüllere ve tikel bir sonuca sahip oldukları için önermeler arasındaki “altıklık” ilişkisi içinde geçerli olmaktadır. Bir başka deyişle, tümeli doğruysa tikel de doğru olmakta veya bütün doğruysa parça da doğru olmaktadır. Durum böyle olunca tüm varoluşsal kiplerin geçerlilik araştırması, böyle bir altık olma ilişkisiyle kontrol edilmiştir. Ana şemalarda açığa çıkması beklenen şey incelenen kıyasın sonuç önermesine ait şema olduğundan, ana şemada sadece tikel sonucun şeması değil tümel sonucun şeması da araştırılmıştır. Dolayısıyla ilk olarak tikel sonucun şemasının ana şemada belli bir biçimde çıkması istenmiş ve daha sonra ana şemada tümel sonucun şemasının mutlaka çıkması koşulu aranmıştır. Bu genel kural uygulanırken şemalarda her şekil kıyas kendine özgü bir yapıyla kural önerilerini dile getirmiştir. Ancak bu incelemelerin temelinde her zaman incelenen kıyasın şeklinin “güçlü geçerlilik” kuralları bulunmaktadır. Bu genel kural birinci ve ikinci şekil kıyasların zayıf geçerlilik belirlemede açık biçimde uygulanmak zorundadır. Üçüncü ve dördüncü şekil kıyasların zayıf geçerlilik belirlemede ise şema kuralları ifade edilirken bu genel kuraldan sapma olmuştur. Çünkü üçüncü şekil kıyasların tüm güçlü kipleri tikel sonuçludur ve doğal olarak güçlü kiplerinde de bir tümel bir de tikel öncül vardır. Bu durumda üçüncü şeklin varoluşsal kipleri kendisine değil, birinci ya da ikinci şekle aittir ve bu şekillere indirgenmesi gerekir. İndirgendiği durumda, indirgendiği şeklin tümel sonucu ana şemada rahatlıkla görüldüğü için üçüncü şekil varoluşsal kiplerde de dolaylı olarak tümele ilişkin genel kural işlemiştir. Dördüncü şekil kıyaslar ise tüm kiplerinde ayrı değerlendirme gereken bir yapıda belirmiş ve her kipi birinci veya ikinci şekle indirgendiği için tümele ilişkin genel kural yine işlemiştir. Bu amaçla dört şekil kıyasa baktığımızda şemaların söylediği şunlar olmuştur:

Birinci ve ikinci şekil kıyasların varoluşsal kiplerinde ana şemada beliren durum güçlü geçerli kiplerinde de belirlediği için zayıf geçerli olmuşlardır. Bu iki şekil kıyasın güçlü geçerli kiplerinde tikel sonucun varlığı gösteren alanı kısmen açık ama tümel sonucun yokluğu gösteren alanı tamamen kapalı çıkmıştır. Geçersiz kiplerinde ise bu durumun olmadığı gözlenmiştir.

Üçüncü şekil kıyasların tüm güçlü geçerli kipleri birer tikel öncüle sahip tikel sonuçlu kiplerden oluşmaktadır. Durum böyle olunca aslında üçüncü şekil kıyasların varoluşsal kipleri de bulunmamaktadır. Ancak üçüncü şekil kıyasların güçlü kipleri belli kurallar çerçevesinde birinci veya ikinci şekle indirgenerek varoluşsal kipleri elde edilebilmektedir. Bu yöntemle elde edilen varoluşsal kiplerin zayıf geçerlilik kuralı ise, doğrudan o kipin tümelini de ana şemada aramak yerine, sadece incelenen varoluşsal kipin tikel sonucuna ait varlık alanının ana şemada tamamen açık olması şeklinde belirlemiştir.

Dördüncü şekil kıyaslar da birinci veya ikinci şekle indirgenebilmektedir. Dolayısıyla dördüncü şekil kıyasların geçerli varoluşsal kiplerinin ancak birinci veya ikinci şekilde güçlü geçerli bir kipi bulunmaktadır. O halde bu şekilde de birinci ve ikinci şeklin güçlü kiplerinin kuralı temelde olacaktır. Dördüncü şekil kıyaslardan çıkan kuralları en basit haliyle vermek, bize en doğru yol gibi görünmektedir. Çünkü her kip için yapmış olduğumuz değerlendirmeler zaten o başlık altında ayrıntılı biçimde yer almıştır. Buna dördüncü şekil varoluşsal kiplerde, önce iki olumsuz öncüle sahip olan iki kipi hariç tutularak diğer altı kipi için bir genel kurala gidilmiştir. Bu altı kipin olumlu sonuçlu olanlarında eğer ana şemada üç terimin ortak alanı açıksa geçerli, kapalıysa geçersiz olacağı sonucuna gidilmiştir. Yine bu altı kipin olumsuz sonuçlu olanlarında eğer ana şemada üç

terimin ortak alanı kapalıysa geçerli, açıksa geçersiz olacağı sonucuna gidilmiştir. Hariç tutulan iki kip birinci şekil kıyasların zayıf geçerlilik kuralına göre de denetlense, iki olumsuz öncülü olan kiplere ilişkin temel kıyas kuralına göre de denetlense geçersiz çıkmakta, yani doğru sonuç vermektedir. Bu durumda ilk üç şekil için değil ama dördüncü şekil için yapılan kural önerisinde mutlaka, “hariç tutulan öncüller” kuralı uygulanmalıdır. Sonuç olarak kural önerileri şöyle olmalıdır:

Birinci ve ikinci şekil varoluşsal kiplerin geçerlilik kuralı: “Ana şemada tikel sonucun varlık alanı kısmen açık ve tümel sonucun yokluk alanı tamamen kapalı çıkmalıdır.”

Üçüncü şekil varoluşsal kiplerin geçerlilik kuralı: “Ana şemada tikel sonucun varlık alanı tamamen açık çıkmalıdır.”

Dördüncü şekil varoluşsal kiplerin geçerlilik kuralı: “İki olumsuz öncülü olan kipler baştan geçersiz kabul edilerek diğer kiplerin ana şemada, olumlu sonuçlu olanlarında üç teriminin ortak alanı açıksa geçerli, olumsuz sonuçlu olanlarında ise üç teriminin ortak alanı kapalıysa geçerlidir.”

KAYNAKLAR

BOOLE, G. (1948), *The Mathematical Analysis of Logic*, Philosophical Library, New York.

KNEALE, W. and KNEALE, M. (1988), *The Development of Logic*, Clarendon Press, Oxford.

ÖNER, N. (1986), *Klasik Mantık*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

ERZURUMLU ÂŞIK YAŞAR REYHANI'Yİ ANLAMAK

UNDERSTANDING ÂŞIK YAŞAR REYHANI OF ERZURUM

ПОНЯТЬ ЭРЗУРУМСКОГО АШУГА ЯШАРА РЕЙХАНИ

Erdoğan ALTINKAYNAK*

ÖZ

Halk Edebiyatı, özellikle Âşık Edebiyatı metinlerinin tahlili meselesine pek itibar edilmemiş, tahlil ve şerhine gidilmemiştir. Bu çalışma ile bundan sonraki çalışmalara örnek teşkil edilecek şekilde, asrımızın en ünlü âşıklarından Reyhani'nin 4 şiiri ele alınarak tahlil edilmiştir. Tahlil yapılırken aşığımızın yaşadığı coğrafya ve içinde bulunduğu ekonomik hayat tezahürü dikkate alınmıştır.

Asıl adı Yaşar Yılmaz olan aşığımız 1932 yılında Erzurum'un Hasankale (Pasinler) İlçesi, Alvar Köyü'nde doğmuştur. Şiirinden de anlaşılacağı üzere çok sevdiği Erzurum'dan ayrılıp Bursa'ya yerleşmiş ve orada 10 Aralık 2006 tarihinde vefat etmiştir.

Ustası tek değildir. Doğup büyüdüğü çevre sözlü kültür açısından oldukça zengin bir bölgedir. Öncelikle çevrede tanınan ve türküleri söylenen âşıkların yanı sıra, Huzuri Baba, Nihani, Cevlani, Efkari ile Gülistan Çobanoğlu gibi âşıklardan gelenek ve usul öğrenmiştir. Yani onun ilk ustası yaşadığı çevredir. Âşık Nihani ile atıştığını söylediği bir eseri de vardır.

Her ne kadar doğduğu ve 18 yaşına kadar hiçbir yere ayrılmadan yaşadığı çevre belli ise de bu yaştan sonra hem Türkiye'nin ve hem de yurt dışındaki çeşitli ülkelerin çeşitli şehirlerini gezip görmesi onun şiir ve sanatına etki etmiş, ufkunu genişletmiştir. Türkiye'de liderlerle birlikte değişen dönemler, fikir akımları, dünya görüşleri, âşıklık geleneğinde de etkili olmuş, moda muhtevalar hususunda aşığımız da akımlara kapılmıştır.

Bu çalışmada Âşık Yaşar Reyhani'nin içinde yaşadığı ekonomik duruma göre eserlerinin tahlili yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Âşık edebiyatı, Reyhani, yaşam tarzı, Erzurum, hayvancılık

ABSTRACT

In folk literature, the issue of Minstrel Literature texts analysis has been ignored and these texts have not been explained or worked out. In order to set an example for future studies, in this study four poems composed by Reyhani, who is one of the most famous

* ORCID: 0000-0003-1105-0479 Prof. Dr., Ardahan Üniversitesi, İBEF,
erdoganaltinkaynak@ardahan.edu.tr

minstrels of our century, are analysed. During textual analysis, the geographical location where the minstrel lived and the economic reflection of his lifestyle are taken into account.

The minstrel, whose real name is Yaşar Yılmaz, was born in 1932 in Alvar village, Hasankale town, Erzurum. As can be understood from his poem, he had to leave Erzurum and settle in Bursa, where he died on 10 December, 2006.

He had plural masters. The place where he was born is a rich region in terms of oral cultural tradition. In addition to some famous minstrels whose songs are still performed, he learned tradition and style from such masters as Huzuri, Nihani, Cevlani, Efkari and Gülistan Çobanoğlu. In other words, his first master was the environment he grew up in. He also had a piece in which he said he mutually had word play with Minstrel Nihani.

Although the place where he was born and lived until he was 18 years old is known, from then on that he visited different cities both in Turkey and abroad influenced his poetic vision and perception of art, and broadened his horizons. The periods changing with the leaders in Turkey, intellectual movements, world views also influenced the structure of minstrelsy tradition, and Reyhani became a part of these movements as regards the content of his poetry.

In this study, the analysis of poems composed by Reyhani is made in accordance with the economic structure where he lived.

Keywords: Minstrel literature, Reyhani, lifestyle, Erzurum, Livestock,

АННОТАЦИЯ

Надо отметить, что к фольклору, особенно анализу ашугского творчества не уделялось нужное внимание. Они особо не рассматривались и не комментировались. Нижеследующее исследование послужит примером для следующих работ, так как будут проанализированы 4 стихотворения Рейхани, одного из самых знаменитых ашугов нашего века. **При проведении анализа было принято во внимание** местожительство и экономическое положение ашуга.

Настоящее имя ашуга Рейхани Яшар Ылмаз. Он родился в селе Алвар Хасанкалийского (Пасинлер) района Эрзурумской области. Исходя из его стихотворений очевидно, что он из любимого Эрзурума переселился в Бурсу и там же скончался 10 Децбря 2006-го года.

Он учился не у одного единственного мастера слов. Среда, в которой он родился и вырос, очень богата устной культурой. Наряду с известными ашугами своей области он выучил традиции и методы сочинения песни от таких мастеров, как Хузури Баба, Нихани, Джеблани, Эфкяри и Гюлистан Чобаноглу. Модно сказать, что его первым мастером была его же среда. В одном из своих стихотворении он рассказывает о пререкании с ашугом Нихани.

Несмотря на то, что он до 18 лет не выезжал за пределами родных краёв и здесь же получил первое крещение в ашугском искусстве, отлучение из родных мест и навещение разных краёв Турции и зарубежных государств, сильно повлияли на его поэзию и искусство, расширили горизонты его мировоззрения. Наряду с изменениями лидеров в Турции изменение идей, мировоззрений повлияли и на творчество ашугов и ашуг Рейхани тоже стал жертвой моды.

В нижеследующем исследовании буде проанализировано творчество Ашика Яшара Рейхани в соответствии с его экономическим положением.

Ключевые слова: ашугская литература, Рейхани, образ жизни, Эрзурум, скотоводство

Asıl adı Yaşar Yılmaz olan aşığımız 1932 yılında Erzurum'un Hasankale (Pasinler) İlçesi, Alvar Köyü'nde doğmuştur. Şiirinden de anlaşılacağı üzere çok sevdiği Erzurum'dan ayrılıp Bursa'ya yerleşmiş ve orada 10 Aralık 2006 tarihinde vefat etmiştir.

İran coğrafyasına bağlı Güney Azerbaycan'dan göçen bir ailenin çocuğudur. Babası önce Kars'a daha sonra Erzurum'un Hasankale ilçesi Alvar Köyü'ne yerleşmiş ve aşığımız da burada dünyaya gelmiştir. Kendi ifadesine göre, çevre köylere zaman zaman çeşitli sebeplerle gitse de çocukluğu köyde geçmiştir. Okuma yazmayı kendi çabasıyla okula gitmeden öğrenmiş, daha sonraları dışarıdan sınava girerek ilkokul diploması almıştır.

Erzurum da dâhil olmak üzere Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgeleri gezgin âşıkların bol miktarda olduğu bölgelerdir. Reyhani küçük yaşlarda iken köylerine gelen âşıkları dinleyerek âşıklığa heves salmıştır. Hem âşıklardan, hem de eline geçen kitaplardan birçok halk hikâyesini öğrenmiş ve bunları arkadaşlarına veya kendisinden isteyen büyüklere anlatmaya başlamıştır. İlk şiirlerini 18 yaşında yazmış, profesyonel olarak âşıklığa da bu dönemde başlamıştır.

Reyhani'nin ilk aşkı, rüyasında gördüğü ve kısa süre sonra da kaçırıp evlendiği bir kızdır. Ancak bu aşk ve evlilik uzun sürmez. Şiddetli geçimsizlik nedeniyle ayrılır. Kızın ailesi kızı başka birisiyle evlendirir. Bu dönemde "Dertli" mahlasıyla şiirler yazmaktadır. Ancak bu mahlas da uzun sürmez. Reyhani mahlasını ona Bayburtlu Âşık Hicrani verir ve ondan sonra bu mahlası ölümüne kadar kullanır. Bade içme hususunda kendisi hakkında bir şey söylememekle beraber bade içmeye inanmaktadır.

Ustası tek değildir. Doğup büyüdüğü çevre sözlü kültür açısından oldukça zengin bir bölgedir. Öncelikle çevrede tanınan ve türküleri söylenen âşıkların yanı sıra, Huzuri Baba, Nihani, Cevlani, Efkarî ile Gülistan Çobanoğlu gibi âşıklardan gelenek ve usul öğrenmiştir. Yani onun ilk ustası yaşadığı çevredir. Âşık Nihani ile atıştığını söylediği bir eseri de vardır.

Her yıl Konya'da düzenlenen "Âşıklar Bayramı"na aralıksız katılan yedi âşıktan biridir ve burada katıldığı yarışmalarda pek çoğu birincilik olmak üzere çeşitli ödüller de almıştır.

Yurt içinde gidip konser vermediği, program yapmadığı şehir yok denecek kadar azdır. 1980 öncesinde "milliyetçi" kesimin konserlerinin değişmez isimlerinden birisidir. İran, Azerbaycan, Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda gibi ülkeler başta olmak üzere pek çok ülkede konserler vermiş, programlara çağırılmıştır. ABD'nin Michigan Üniversitesi'nde katıldığı konferanstan sonra kendisine fahri hocalık verilmiştir.

Erzurum Âşıklık geleneği içinde çok önemli bir yere sahip olan aşığımız bölgede bilinen ve kullanılan makamların ve âşık havalarının tamamını başarılı bir şekilde icra eder. Âşık edebiyatının her türünden örnekler vermiştir. Köroğlu kol destanlarından başka bildiği bir destan yoktur. Kendi tasnifi hikâyelerin dışında başka kişilere ait veya anonim olan âşık tarzı hikâyeleri bilir ve anlatır. Ali Berat Alptekin'in eserine göre bildiği ve tasnif ettiği hikâyeler: Ahmet ile Mehmet, Asuman ile Zeycan, Âşık Garip, Böyle Bağlar Hikâyesi, Ercişli Emrah ile Selvi Han, Ferhat ile Şirin, Gürun Hikâyesi, İbrahim'in Hikâyesi, Kaçak Nebi ile Hacer Hanım, Kerem ile Aslı, Kul Mahmut, Kurbanî ve Peri Hanım, Latif Şah, Necef ile Perizat Hanım, Salman Bey, Sevdakar Şah ile Gülenaz Sultan, Şah İsmail ile Gülizar Hanım, Tahir ile Zühre, Tufarganlı Âşık Abbas'tır (Alptekin, 1997, 99-100).

1980'li yılların başında Erzurum'da bulunan Doğu Ozanları Derneği'nin başkanlığına getirildi. Bu dönemlerde siyasete de soyunmuş olsa da âşıklığı politikacılığının çok üstünde olmuş ve siyaseti tamamıyla terk etmiştir. Geleneği yaşatmak ve geçimini sağlamak üzere 1976 yılında, Nuri Çırağı ile birlikte âşıklar kahvesi kurup işletmiştir.

Gencecik oğlunu bir hastalık nedeniyle kaybetmesi onda derin yaralar açmış, sazı ve eğlence ortamlarını terk edecek noktaya gelmiştir. Bunda, biraz da hak ettiğine inandığı devlet sanatçılığının kendisine verilmeyişi de etkili olmuştur. Ömrünün sonlarını hüznün içinde geçiren aşığımız, Kültür Bakanlığı Halk Âşıkları listesine kayıtlıdır.

Çok sayıda kaset ve plak doldurmuş ve çok sayıda radyo ve televizyon programına katılmıştır. Şiirleri birçok gazete, dergi ve araştırmada yer alan Âşık Reyhani'nin, şiirlerinin bir bölümünü topladığı "Alvarlı Reyhani"(1962), aynı zamanda, Âşık Mevlüt İhsani ile hilafı olsa da, kendi tasnif ettiği hikâyenin adı da olan "Böyle Bağlar" (1966), "Kervan"(1988) adlı kitapları vardır. Bazı düşünce ve şiirlerinden oluşan "Şu Tepenin Arkasında" adlı bir kitabından bahsedilse de tarafımızca böyle bir esere ulaşamamıştır (https://tr.wikipedia.org/wiki/A%C5%9F%C4%B1k_Reyhani 08.03.2017). Hakkında çok sayıda öğrenci bitirme tezi de hazırlanmıştır. Dilaver Düzgün tarafından hazırlanan ve Atatürk Üniversitesi'nin 50. yılında bastırılan "Âşık Yaşar Reyhani adlı kitap kendisi üzerine yapılan en belirgin çalışmadır (Düzgün, 1997). Polatoğlu tarafından "Mızrabın İstirabı, Âşık Yaşar Reyhani – Hayatı ve Şiirleri) diye bir kitap yayımlanmıştır(Polatoğlu, 2003). Ayrıca aşığımızın vefatından 1 yıl sonra Muhsin Koç tarafından da bir kitap hazırlanmıştır(Koç, 2007).

Her ne kadar doğduğu ve 18 yaşına kadar hiçbir yere ayrılmadan yaşadığı çevre belli ise de bu yaştan sonra hem Türkiye'nin ve hem de yurt dışındaki çeşitli ülkelerin çeşitli şehirlerini gezip görmesi onun şiir ve sanatına etki etmiş, ufkunu genişletmiştir. Türkiye'de liderlerle birlikte değişen dönemler, fikir akımları, dünya görüşleri, âşıklık geleneğinde de etkili olmuş, moda muhtevalar hususunda aşığımız da akımlara kapılmıştır.

Ancak biz burada aşığımızın bütün şiirlerini ve dönemlerini değil, sadece birkaç şiirinden hareketle hangi ekonomik hayat tezahürüne ait bir yapıda olduğunu ortaya koymaya çalışan tahlil denemesi yapacağız.

Reyhani'nin doğup büyüdüğü toprakların temel geçim kaynağı tarıma dayalı hayvancılıktır. Gençlik yıllarında bu bölge Türkiye'nin yoksulluk sınırında yaşar. Toplum muhafazakârdır. Dini duygular güçlüdür. Vatan – millet – namus gibi kavramlara sıkı bağlılık vardır. Kısacası milliyetçi muhafazakâr bir toplumun içinde yaşayıp yetişmiştir. Mahalle baskısı oldukça yaygındır. Bu nedenlerle dedikodu ve başkalarının hayatına karışma da yaygındır. Reyhani'nin "Gidirem", "Bilirem", "Bir Çiçek" ve "Bu Dağda" şiirleri ortaya koymaya çalıştığımız âşık tarzı şiir tahlilinde ekonomik hayat tezahürlerinden faydalanma açısından ele alınmaya değer dört önemli eseridir.

"Gidirem" şiiri dış yapı itibariyle 11 hecelidir ve koşma kafiye şemasında dördlüklerden meydana gelmiştir. Tamamı 9 dördlüktür. Âşık edebiyatı genel özellikleri içinde bazı sesler birbirine denk olarak kabul edilir. Bu durumda 8. dördlükteki ses, pas, dost kelimelerinden oluşan kafiyeyi kusur saymaz isek, şiirin tamamına tam ve zengin kafiye hâkimdir. Bu da aşığımızın şiir oluşturma, söz söyleme yeteneğinin bir göstergesidir. 8. dördlükteki dost kelimesi mahalli söyleyiş şekliyle ele alınmalıdır ki o da "dos" şeklinde telaffuzdur.

Dil açısından değerlendirdiğimizde şiire mahalli söyleyiş ve telaffuzun hâkim olduğu görülür. "Gidirem" kelimesi bile yalnız başına hem şiire ve hem de üsluba damgasını vurmaktadır. "Gafillerden darbe yemek", "kadere boyun bükme", "tuz ekmek", "emeği suya katmak", "güman bulamamak", "sırta güman yükü vurmak", "yel devirmek", "sebep harmana dökmek", "can feda etmek", "kırk sene gözyaşı dökmek", "kırık saz", "divana dönmek", "yüzü ak olmak", "alını açık olmak", "konu-komşu", "kara baht" gibi deyim ve tamlamalar şiirdeki ahenk unsurunu ve anlam derinliğini kazandırmak için kullanılmıştır. Bu da aşığımızın dile olan hâkimiyetinin bir göstergesidir.

Metinde geçen Erzurum, Palandöken, Habip Baba, Abdurrahman Gazi, Tanbura Köyü, Karasu gibi coğrafi isim ve şahıs adları şiirin coğrafyasını bildirmektedir. Şiirin mekânı Erzurum'dur.

Şiirde “Gafillerden darbe yedi gururum”, “Tuz ektiler çalıştığım çabaya”, “Sırtıma verdiler sitem yükünü”, “Yel devirsin sebeplerin kökünü”, “Yüzümüz apaçık alnım karasız / Buna rağmen koymadılar yarasız” , “İftira darbesi cana sinmedi” gibi mısralar aşığımıza yönelik mahalle baskısının yansımalarıdır. Reyhani kendi ifadesi ile Erzurum'dan ayrılış sebebini kendisine yönelik iftiralara göstermekte, Erzurum'a değil de Erzurum'da kendisine atılan iftirallardan, fitne, fesat, çekememezlik, kıskançlıklardan dolayı “Elli yıldır beklediği ekini / Harmana dökmeden yaktım gidirem” sözleriyle pekiştirerek Erzurum'dan ayrılış sebebini dile getirmektedir.

Aşığımızın yaşadığı coğrafya ve bu coğrafyanın özellikleri ile ekonomik hayat tarzı şiire nasıl yansıtılmıştır? Erzurum coğrafyasının muhafazakâr bir yapısı olduğunu söyledik. Abdurrahman Gazi, Habip Baba, ecdat, ezanların okunması, Zeynel (Abidin)'in Horasan'a gitmesi, tekbir veren sesin kulakta kalması bu muhafazakâr yapının işaretleridir.

Coğrafyanın en önemli özelliklerinden biri de kış mevsiminin uzun ve çetin geçmesidir. Eski zamanları düşündüğümüzde, televizyon, radyo, internet, kasetçalar gibi vakit geçirme ve eğlence unsurlarının olmadığı zamanlarda insanların birbiriyle hoşça vakit geçirmek ve eğlenmek amacıyla birlikte olması kaçınılmazdır. Sözlü kültürün yaygın ve zengin olması bir yerde bu soğuk ve uzun kış aylarına bağlı olmasından kaynaklanmaktadır diyebiliriz. Hasadını ambarına koymuş, hayvanlarının yemini - otunu temin etmiş bir kişiden daha mutlu kim olabilir. Bu durumda yapılacak şey, hayvanların bakımını bitirdikten sonra ki bunu da genellikle kadınlar ile çocuklar yaparlar, can sıkıntısını giderecek vasıta aranmasıdır.

Özel mülkiyet olarak tarlaların ölçüğü düşüktür. Geniş ailelere mahsus miras meselesiyle ekili dikili alan her geçen gün daralmaktadır. Vadi içlerinde kendine yer bulan ekilecek alan sınırları bölüne bölüne 150 – 200 metrekareye kadar düşmüştür. Meşhur fıkradır: İki ahbab köye doğru giderken biri diğere “-Gardaş bir tarlam var, görsen ele kartol olur ki!” der. Çok geçmeden diğeri sorar “Hani senin tarla nerde?” Cevap. “Az önce geçtik ya!”

Dağlık, yüksek irtifada yerleşik olan Erzurum ve soğuk için pek çok fıkra da üretilmiştir. Geleneksel eğitime yöre insanı çok değer verir. Kişi başına düşen gelir oranı ile ülke ortalamasının altlarında yer aldığı için de sürekli göç veren şehirlerimizdendir. İş için gurbete çıkmak oldukça yaygındır. Ancak bir Erzurumlu her nereye giderse gitsin doğup büyüdüğü memleketini asla unutmaz, ilk fırsatta geri dönmeyi düşünür.

Sözlü kültür ve âşık edebiyatının yaygın ve zengin olduğu bir coğrafyada, meşhur şairlerden birini anmamak haksızlık olurdu. Şiirde geçen “Emrah”, Erzurumlu Emrah'tır ve bu aşığın tasavvuf ehli olduğu şehir insanının ortak kanaatidir. Emrah'ın “Seherde uğradım ben bir güzele” şiirini, aşığın “sabah ezanıyla birlikte camiye gitmesi” diye yorumlayacak kadar ileri götürmeler de vardır.

Palandöken sadece kış turizmi ve kayak merkezi değildir. Kayseri için Erciyes, Bursa için Uludağ ne ise Erzurum ve Erzurumlu için de Palandöken odur. Bir “Erzurum manzarası resmi” çizmeye kalktığımızda Palandökensiz resim eksik kalmış olur. Erzurum bu dağlara yaslanmıştır. Otun, suyun, bereketin ve yüceliğin sembolüdür. Uzaktan bakıldığında da Erzurum'dan önce Palandökenleri görürsünüz. Aşığımızın çizdiği coğrafyada Palandöken ve onun dumanlı başı şiire, “Erzurum şiiri”ne vurulmuş damga gibi bir görev üstlenmiştir.

Erzurum'un Hasankale (Pasinler) ilçesinin geçim kaynağı ağırlıklı olarak tarımdır. Tarımcı toplumların en önemli özellikleri kaderci, yumuşak huylu, dedikoducu olmalarıdır. Susuzluk en büyük korkularıdır. Kendisini dışardan gelenlere değil, dışardan gelenleri kendisine benzetme özellikleri ile bilinirler. Kendilerinden olmayanlara karşı şüphelidirler.

Eski zamanlarda Pasinler Ovası'nda sulu tarım yapılırken, günümüzde açılan sondaj kuyuları ve sulama kanallarıyla, ovanın dışındaki alanlar da sulu tarıma geçmiştir. Aşığımızın doğup büyüdüğü coğrafyada buğday yetiştiriciliği hem iklim şartları ve hem de ekmeğin ana maddesi olduğu için önemlidir. Köy hayatında harman yeri bir yıllık emeğin toplandığı alan olması itibarıyla bütün köylülerin dikkatini çeker. Temmuz – Ağustos sıcaklığında insanlar ürünlerini saplarından ayırırken başka şeylere de göz gezdirirler. "Tarlada izi olmayanın harmanda yüzü olmaz", "harmandan harmana", "harmanda belli olur", "Tarlada var da harmanda yok" gibi kalıp ifadeler sadece Anadolu insanının ferasetini ortaya koymaz. Aynı zamanda gizli kıskançlık ve utanılacak durumların da ifadesidir. Harman yerinde kimin ne kadar ürünü var, kim ne kadar yetiştirmiş, kaç kağı – araba yığın yapmış, kaç hayvanla düven sürüyor (eskiden) veya patosu kaç saat çalıştırmış (yakın zamanda) herkesin dikkat ettiği şeydir.

"Elli yıldır beklediğim ekini / Harmana dökmeden yaktım gidirem" mısraları ile aşığımız tarla ve harman ilişkisini hem güzel bir şekilde, bir çiftçi gibi ifade etmiş hem de Erzurum tarlasına verdiği emeklerin hasadını alamadığını bildirmiştir. İftira, çekememezlik, kıskançlık denilen sel gelmiş, tarladaki ürününü önüne katıp götürmüştür.

"Bu Dağda" şiiri 6 dörtlükten oluşmuştur. Durakları 6+5, hecesi 11'dir. 1. ve 5. dörtlülüklerde redif yoktur. Zengin ve tam kafiyeler kullanılmıştır. Koşma kafiye örgüsünde meydana getirilmiştir.

Aşığımızın karamsarlık anlarından birine denk gelse de bu şiirde müthiş bir ifade etme, resmetme yeteneği dikkatimizi çekiyor. Şiirde dağ Erzurum'un bizzat kendisidir. Şehir merkezi dışında kalan yerlerde fakirlik, yokluk, imkanların kıtlığı göze çarpar. Tabiat acımasızdır. Kışın soğuktan korunmak için yakacak için ağırlıklı olarak tezek kullanılır. En güzel yakacak da küçükbaş hayvan ağıllarından yazın çıkarılıp kurutulan ve yığılarak "kalak" yapılan "kerme"dir. Tezeğin kalorisi oldukça düşüktür. Çok nazlı yandığı gibi bol miktarda duman da çıkarır. Yaz aylarında sivrisineklerden kurtulmak için de bu tezeker ateş verilir ki sivrisinekler dumandan etkilenerek insanlara yaklaşmasınlar.

Bölgenin olmazsa olmazı hayvancılık ve beraberinde getirdiği çobanlık önemli uğraşı alanlarından. Bir çobanın en değerli eşyası keçesi, değneği, eğlence için kavalı, en yakın dostu ise köpeğidir. Günümüzde bir şeyler ısıtmak veya pişirmek için tüpgaz bulunsa da eskiden böyle bir imkan yoktu. Çobanlar güttükleri hayvanın tezeğini bulup, iki taş arasına koyup yakarak bir ocak yapar ve bununla ya bir çay ya bir tas süt hazırlayıp pişirirler. Yine yokluğa dem vurularak "iki isli taş arasında bir yaş tezek" / "ne yanar ne söner, sürekli tüter" denmektedir.

"Bu Dağda" şiirindeki dağ Erzurum kırsalı, çoban ise kırsaldaki fakir halktır. Halkın fakirliği kaderi gibidir. Gündüzü karanlık, gecesi zındandır. Birinci dörtlüğün son mısrasında "Ne zaman bir sabah atar bu dağda" sözleriyle istikbalde dahi bir umut görülmediği anlatılır ki öylesine derin bir bezginlik yaşanmaktadır. "Her günü çile", hedeflerine, umutlarına ulaşamayan kederli insanların umudunun tükenişi gibidir. Hem fakirlik, hem soğuk, hem umutsuzluk, karamsarlık ve bedliğin işareti sayılan "vefakâr karga" objesiyle bizlere yansıtılıyor. Bütün kuşların göçüp sadece kargaların seslerine bırakılmış coğrafya ile âşık aynı zamanda realist bir gözlemini de ortaya koyuyor. Erzurum, Kars, Ardahan, Ağrı gibi şehirlerde karga "kış bülbülü" ironisi ile adlandırılır. Ovalardaki

binaların imarsız, kırsaldaki evlerin bakımsız olması da hem fakirliği ve hem de çarpık yerleşmeyi işaret etmektedir.

Üçüncü dörtlük tam bir Erzurum kırsalı manzarasının sesini vermektedir. Dağların sesini, rüzgâr ve yağış vurunca duyarsınız. Rüzgâr ve yağış kayalara çarptıktan sonra çıkan sesler, dağlardan aşağıya dökülen sular tabiatın sesleri olarak en fazla duyulan seslerdir. Sahipsizlik, fakirlik, ulaşım güçlüğü, ilaç yokluğu, doktor bulunamayışı neticesinde bir de hasta insanların iniltisi duyulur. Hararet giderici ve soğuğa karşı direncin artırılması amacıyla kullanılan limon, çay ile birlikte olunca cana can katar. Erzurum’da çaylar açıktır ve tabakta veya tabağın kenarında muhakkak limon bulunur.

Meşhur bir sözdür. Ardahan’a gelen bir asker, yolda gördüğü bir ihtiyara “amca, Ardahan’a yaz ne zaman gelecek?” diye sormuş. Adam biraz düşündükten sonra “Yazı bilmem ama önümüz kış.” Diye cevap verir. Bu Erzurum için de geçerlidir. Dağın (Erzurum’un) kışı 11 ay, yazı ve baharı ise bir aydır. Bu bir ay, dağın her türlü desende ve her renkte çiçeklerle bezendiği zamandır.

Âşık şiirinin, âşık dilinin önemli mevzularından birisi de yöneticilere, özellikle mahalli siyasilere sitemde bulunmaktır. Değişik bir deyişle âşık edebiyatında yöneticiler “protesto” fonksiyonundan yeterince nasibini alırlar. Reyhani’nin “Mebus bey gelmez ki bu dağı gezek” mısraları ile söylemeye çalıştığı şey, halka hizmet maksadıyla seçilen kişilerin, seçimlerden sonra bir daha geri dönüp halk ile ilgilenmediğidir.

Bunca yokluk, çaresizlik ve sıkıntı içinde bir insanın kendi kafasını rahatlatması için tevekküle, sabra, kanaatkârlığa, şükretmeye, kadere bağlanmaya ihtiyacı vardır. Tüccar, esnaf ne yapsın sabır ve şükretmekten başka? Reyhani’nin yaşadığı coğrafyada bu iki kelime ile çok karşılaşırız. Başa bir felaket, sıkıntı gelince diğer insanlar tarafından “sabır” telkini, hal hatır sorulunca, daha beterinin de olacağı düşünülerek “şükür” beyanı. Nihayetinde kadere bağlılık neticesinde ölüm gerçekleşen kimsenin kurtulamayacağı noktada, tıpkı geçmiş insanlar gibi, Emrah gibi, İbrahim Hakkı gibi bir gün de aşığımız Reyhani, “bu dağ” diye sembolize ettiği Erzurum’da hayatını noktalayacaktır.

“Bahar gelsin şu dağlara çıkayım” şiiri dört adet dörtlükten meydana gelmiştir. 1. dörtlüğün ilk mısraı ve 2. dörtlüğün tamamı 4+4+3, şiirin diğer kısımları 6+5 olmak üzere 11’li hece ile meydana getirilmiştir. Koşma kafiye örgüsündedir. “İnlemesi” ve “ağladım” kelimeleri kafiye olarak kullanılsa da, aynı dörtlüklerdeki diğer kafiye kelimeleriyle uyum göstermemektedir. Bu da halk ve âşık şiirinde kusur sayılmaz. Nihayetinde ses denkliği vardır.

Reyhani’nin yaşadığı coğrafyada altı ay beyaz, 5 ay ayaz bir ay yazdır. Kışın karı boranı, yazın da tozu dumanı vardır. Meşhur ifadeyle “Ola Zeçi, İstanbul neçi, Ezürüm yayladır yayla (Hey Zeki, İstanbul ne ki? Erzurum yayladır yayla!)”

Memleket yayla olunca, dönenceden sonra, ilki kardelen olmak üzere baharı müjdeleyen çiçekler ortaya çıkar. Haziran gibi yaylanın her tarafı rengârenk çiçeklerle dolar, insana yaşama umudu aşılar. Yeşil çimenler arasında tabiatın nakışları olan çiçekten yola çıkılarak meydana getirilen şiirde sembol olarak çiçek birkaç şekilde kullanılmıştır. Bu çiçeklerin bazıları, halk hekimliğinde de “derde çare” olarak “derde derman” biçiminde kullanılır. Metinde yedi kere kullanılan çiçek aynı zamanda ahengi de sağlamaktadır. “Bir çiçeğin delisi” sözü din ulusuna, özellikle de Peygamber’e delalet eder. Çobanı derde düşürüp kavalını acı acı çalmasına vesile olan çiçek sevgilisidir. Reyhani’yi ağlatan çiçekler sevgililerdir. Nazlı yâre götürülecek çiçek ise dünyadan ahrete hazırlanan imandır.

Reyhani’nin yaşadığı coğrafi şartların zorluğundan, insanların fakirliğinden ve dolayısıyla göç veren bir coğrafya olduğundan bahsetmiştik. Gurbetçiliğin büyük bir kısmı da Avrupa ülkelerinedir. Reyhani’nin Avrupa konulu pek çok şiiri vardır. “Bilirem” şiiri ise

bunların içinde apayrı ve çok dikkat çekicidir. Mizahi yönü ağır basan şiirin, muhafazakâr tutucu bir yapıdaki insanların ekonomik nedenler yüzünden gitmek zorunda olduğu Avrupa’da nasıl bir kültürel dejenerasyona uğradığı karikatürize edilerek anlatılmaktadır. “Son doğan çocukların hep sarı olması (Almanlara benzemesi)”nın sebebi “muz” olması; çaresi bitince namaz kılmaya başlaması, sosyal işlerden para alınca kumara ve içkiye giden, çocuk parası aldığından dolayı onlara kıyamayan, Türk olduğu için domuz eti yemediği halde fırsat bulunca domuz eti karışık sucukları yalayan, oradaki yılların neticesinde hastalıktan biten vücudu olan ve ciğeri olmadığı için omuzlarından soluyan, kırkbeş gündür karısını görmeyen ama ara sıra onu duraklarda beklerken bulan, nerde pavyon görse orda durup – kimse görmesin, ayıplar diye- sağa sola bakıp içeri dalan, ama bunlara rağmen orucun yarısını tutarak, cumalara giderek, bayram namazına giderek Müslümanlığını da devam ettiren, İsa çağırıldığı için uçaklarda ölen ve bunun sebebinin de “Mark” olduğunu bilen, Almanlar “defol yabancı deyince” çifte pasaportlu yurttaşlık sahtekarlığını yapan ve her gün taksit taksit ölen bir insan portresi çizilen şiirde realist çizgilerle mizahi unsurlar birleştirilmiştir.

Değişen ve gelişen teknoloji toplumun kültürel yapısının bozulmasında ister istemez etkili olmuştur. “Televizyon eve geldi gelesi” şiirinde televizyon programlarının aile yapısını nasıl etkilediğini mizahi yolla anlatır.

Yaşanılan bölgedeki kadınların durumunu belki de en güzel ve realist bir biçimde ifade eden şiiri ise “Erzurumlu Gelin”dir. Üzerinden tezek kokan, yalın ayak bostan eken, ırkılıp düşünce kaderden sayan, gurbetteki kocasını özlemle bekleyen-rüzgârlardan haber bekleyen-yıldızlara bakarak hayaller kuran, süslenmeyi bilmeyen, yavrusunu taş dibinde yatıran, çalar saati bile kurmayı bilmeyip horozun sesiyle uyanan, tandırda ekmeğe pişiren cahil, eğitimsiz, bakımsız bırakılan mazlum, kederli, aciz ama gururlu ve fedakâr eşlerdir. “Yaz Gazeteci” şiirinde Reyhani “Senelerdir Almanya’da kocası / Çocuklu çoluklu dulları da yaz” mısralarıyla problemin merkez noktasına parmak basar. Kocası yurt dışına veya gurbete gidip yıllarca dönmeyen, aslında kader kurbanı sayılacak bir yalnızlığa itilmiş, okur yazar da olmadığı için büyüttüğü çocuklarına mektup yazdırıp haber bekleyen kadınların da gönlünden geçenleri en iyi ifade eden kişilerden biridir aşığımız.

Şiirin tamamına bakıldığında tam bir yayla hayatına ait izler görürüz. Çoban, kaval, bahar zamanı çıkılan dağlar, yeşil yamaçlar, alageyik hayvancı toplumlara mahsus bezemeleri gösterir. Ancak bu göçerlik veya hayvancılık süreklilik arz etmiyor.

Genel itibarıyla bu şiirlerden yola çıkarak söyleyeceğimiz şey, tarıma dayalı, yerleşik hayata geçmiş hayvancılık ekonomik hayat tezahürü taşıdığıdır. Fakirlik ve yokluk nedeniyle gurbet hayatı yoğun biçimde işlenir. Toplumun dejenerasyonu çarpıcı bir dille ifade edilmektedir. Benzetme unsurları, değer yargıları, ifadede kullanılan kalıplar, yayla hayatı, tarım ile ilgili benzetmeler ve harman, çoban gibi kelimeler neticesinde aşığımızın yerleşik tarım toplumuna mensup hayvancılık ile de uğraşan birisi olduğu ortaya çıkar.

ÇALIŞMADA KULLANILAN ŞİİR METİNLERİ

GİDİREM

Öz canımdan çok sevdiğim Erzurum
 Çaresiz dişimi sıktım gidirem
 Gafillerden darbe yedi gururum
 Kaderime boyun büktüm gidirem

Selam olsun ecdad ile abaya
Abdurrahman Gazi, Habib Baba'ya
Tuz ektiler çalıştığım çabaya
Emeğimi suya kattım gidirem

Palandökenlerin sisi dumanı
Engininde bulamadım gümanı
Ezanlar okunur seher zamanı
Üç kez geri döndüm baktım gidirem

Sırtıma verdiler sitem yükünü
Yel devirsin sebeplerin kökünü
Elli yıldır beklediğim ekini
Harmana dökmeden yakdım gidirem

Benim canım feda olsun bin cana
Bin can az gelirse iki bin cana
Kırk sene gözyaşımı döktüm fincana
Kattım Kara su'ya akdım gidirem

Kırılmış sazımı astım tavana
Çevirdim yüzümü döndüm divana
Gurbet kelepçedir yurdu sevene
Bilerek koluma taktım gidirem

Yüzümüz apaçık anlım karasız
Buna rağmen koymadılar yaresiz
Tanbura köyünde Emrah çaresiz
Ben de Erzurum'dan çektim gidirem

Kulağında tekbir veren ses kaldı
Yüreğimde hiç çıkmayan pas kaldı
Konu komşu, ahabap, yaren, dost kaldı
Üç kez geri döndüm bakdım gidirem.

Reyhani'yim derdim, gamım bitmedi
İftira darbesi cana sinmedi
Zeynel Horasan'a gitti dönmedi
Bu da benim kara bahtım gidirem.

BU DAĞDA

Bir keçe, bir kaval, bir garip çoban,
Yıllar geldi geçti, yatar bu dağda.
Gündüzü karanlık, gecesi zindan,
Ne zaman bir sabah atar bu dağda.

Bu dağdan bir yolcu ermez menzile,
Bu dağın derdi çok, her günü çile,
Güz gelince kuşlar gider sahile,
Vefâkâr bir karga öter bu dağda.

Rüzgârlardır bu dağların postası
Yağmurlardır bu dağların bestesi
Eksik olmaz bu dağların hastası,
Bir limon bir cana yeter bu dağda.

On bir ay bu dağın kışıyla karı
Senede bir aydır yazı baharı
Çok zengindir bu dağların tüccarı,
Sabır alır, şükür satar bu dağda.

Mebus bey gelmez ki bu dağda gezek
Gül den vala örtmüş, çiçekten bezek.
İki tane isli taş, bir de yaş tezek,
Ne yanar, ne söner, ne tüter bu dağda.

Nedense bu dağlar kalmıyor karsız?
Ovasında binalar var imarsız.
Hakkı merhum sürgün, Emrah mezarısız,
Bir gün Reyhanî de yiter bu dağda.

BAHAR GELSİN ŞU DAĞLARA

Bahar gelsin su dağlara çıkayım
Belki derdimize çare bir çiçek
Toplayıp devşirip derman eyleyim
Açılan yarımı sara bir çiçek

Çünkü o da bir çiçeğin delisi
Kelebeğdir böceklerin alisi
Yeşil yamaç tabiatın halısı
Nakış dökmüş ara ara bir çiçek

Kara dağda alageyik sesi var
sordum o geyiğe bende nesi var
Kavalın bir acı inlemesi var
Çobanı düşürmüş zara bir çiçek

Ben de bir aşığım Reyhani adım
Sorun çiçeklere az mı ağladım
Benim tabiatın bir tek muradım
Götüreyim nazlı yara bir çiçek

KAYNAKLAR

- Alptekin, A.B. (1997). Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı. Akçağ Yayınevi, Ankara.
Düzgün, D. (1997). Âşık Yaşar Reyhani. Erzurum.
Aşık Reyhani (2013). Wikipedia, The Free Encyclopedia içinde. 08.03.2017 tarihinde https://tr.wikipedia.org/wiki/A%C5%9F%C4%B1k_Reyhani adresinden erişildi.
Koç, M. (2007). Ölümünden sonra Âşık Yaşar Reyhani. Erzurum.
Polatoğlu, Y. (2003). Mızrabın İstirabı, Âşık Yaşar Reyhani- Hayatı ve Şiirleri. İstanbul.

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 40, Winter-2018, p. (328-373)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.414361

Research Article

Received: April 11, 2018 Accepted: September 26, 2018

This article was checked by iThenticate.

**TÜRKİYE’DE TOPLUM VE DEVLET: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF
MARDİN’İN YAKLAŞIMLARI ÜZERİNDEN KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME**

**SOCIETY AND STATE IN TURKEY: A COMPARATIVE STUDY ON THE
APPROACHES OF CAHIT TANYOL AND ŞERİF MARDİN**

**ГОСУДАРСТВО И ОБЩЕСТВО В ТУРЦИИ:
СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ДЖАХИТА ТАНЕЛ И
ШЕРИФА МАРДИН**

Erkan ÇAV*

ÖZ

Toplum, sosyolojinin ana konusudur. Söz konusu toplum, büyük göçlerden sonra bin yılı aşkın süredir yerleşik olan Anadolu toplumu olunca, devlet toplumdan toplum da devletten ayrı düşünülemez olur. Devletle bütünlük düşünme olgusu, sivil toplum kavramı için de geçerlidir. İslâm kurallarının egemen olduğu Selçuklu ve devamındaki Osmanlı Devleti, 1800’lü yıllara değin bu toplumsal ve siyasi yapısını belirleyen hukuk anlayışını korumuştur. Askerî yenilgiler sonrasında Avrupa’dan çekilme süreci ile birlikte, bilimsel, askerî ve ekonomik alandaki gerileme süreçlerini engellemek isteyen Osmanlı Devleti, birey, aile ve toplum biçimlerini derinden etkileyecek Batılılaşma/Modernleşme programına yönelir. Türkiye’deki mevcut toplumsal ve siyasal yapıyı ve kültürel dokuyu bugün doğru anlayabilmek, bu süreçlerin Osmanlı’dan gelen özelliklerini, koşullarını ve aktarımlarını doğru anlamakla mümkündür. Cahit Tanyol (1914-...) ve Şerif Mardin (1927-2017), toplum, sivil toplum ve devlet konularında birçok makale kaleme almış, görüşlerini paylaşmış ve kimi zaman mevcut yaklaşımları devralmış, kimi zaman bunları geliştirmiş veya kimi zaman kendi yaklaşımlarını oluşturmuşlardır. İki sosyoloğun görüşlerinin karşılaştırılması Türkiye’deki devlet, toplum ve sivil toplum düşüncesi üzerine kapsamlı bilgiler verir. Bu bilgiler, gerek yakın coğrafyadaki gerekse uzak coğrafyadaki toplumlar ve devletler için karşılaştırma yapmaya imkân veren özellikler, koşullar ve değerler içerir. Cahit Tanyol’un ve Şerif Mardin’in yaklaşımları, bize daha sağlıklı, etkili, kalıcı ve güçlü bir toplum-devlet örgütlenmesi ve organizasyonu için özellikler, ilkeler ve uygulamalar üretmemizde kaynaklık edecektir. Bunun gerçekleşmesi, günümüzün yeni toplum ve devlet yapılanmalarını doğru tanımlayan, bunların geçmişle bağlantısını kurabilen ve yerelden evrensele güçlü bir toplum-devlet modeli örneği sunan düşünsel bir olanak sağlar.

* ORCID: 0000-0002-8640-5505 Dr., caverkan@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Devlet Düşüncesi, Toplum Teorileri, Sivil Toplum, Yeni Toplum-Devlet Modeli, Cahit Tanyol, Şerif Mardin.

ABSTRACT

Society is the main subject of sociology. The society in question, when the Anatolian society settled for more than thousand years after great migrations, the state becomes unthinkable from society and society also becomes unthinkable from the state. The concept of integrated thinking with the state, also applies to the concept of civil society. The Seljuk state and the Ottoman state dominated by the rules of Islam, until 1800s, it has maintained its conception of law that determines its social and political structure. After the military defeats, with the withdrawal process from Europe, the Ottoman Empire, which wants to prevent the decline of the scientific, military and economic processes, moves towards the Westernization/Modernization program which will deeply affect the individual, family and community forms. Existing social and political structures and cultural fabric in Turkey today understand correctly, it is possible to understand the characteristics, conditions and transmission of these processes from the Ottoman Empire. Cahit Tanyol (1914- ...) and Şerif Mardin (1927-2017), wrote a number of articles on society, civil society and government, they shared their views and sometimes took over existing approaches, sometimes developed them or sometimes formed their own approaches. To compare the views of the two sociologist, it gives comprehensive information on the idea of community, civil society and state in Turkey. This information includes features, conditions and values that allow comparison for both communities and states in distant geography and the remote geography. The approaches of Cahit Tanyol and Şerif Mardin will be the source of our ability to produce features, principles and practices for a more healthy, effective, lasting and powerful society-state organization. The realization of this provides an intellectual opportunity that accurately identifies today's new society and state structures, connects them with the past, and presents a strong example of a model of a community-state model from the local to the universal.

Keywords: State Thought, Theories of Society, Civil Society, New Community-State Model, Cahit Tanyol, Şerif Mardin.

АННОТАЦИЯ

Общество является основным предметом социологии. Рассматривая анатолийское общество, которое было создано более тысячи лет после больших миграций, устанавливается, что государство и общество являются одним целым. Государство Сельджуков и Османское государство, где доминировали исламские правила, сохраняли свою концепцию прав, которая определяла его социальную и политическую структуру до 1800-х годов. После военных поражений и в процессе ухода из Европы, Османская империя на пути предотвращения упадков в науке, военных и экономических сферах, начала двигаться в направлении вестернизации/ модернизации, которая глубоко повлияла на индивидуальные, семейные и социальные формы турецкого общества. Для того, чтобы правильно понимать существующую социальную, политическую структуру и культурные слои Турции, нужно хорошо изучать подобное положение в Османском государстве, условия и особенности переходного периода. Джахит Танель (1914-...) и Шериф Мардин (1927-2017) написали много статей о гражданском обществе и государстве, поделились своими взглядами по поводу государственного строения. Они, иногда соглашались с существующими подходами, иногда разрабатывали новые и сформировали свои

собственные подходы. Сопоставление взглядов этих двух социологов, даёт полную информацию об идее сообщества, государственного строения и гражданского общества Турции. Подходы вышеуказанных социологов позволяют сравнивать гражданское общество и государственный строй государств как в ближнего, так и далёкого зарубежья. Они могут стать источником для наших способностей производить характеристику, сравнивать принципы и методы инспектирования для создания более здорового, эффективного, устойчивого и прочного общества и государства. Реализация этого, даёт интеллектуальную возможность для определения нового общества и государственной структуры, установления связи с прошлым и представления сильной модели сообщества-государства от локального, до глобального.

Ключевые слова: государственная мысль, общественные теории, гражданское общество, модель нового общества-государства, Джахит Таньол, Шериф Мардин.

“Bizim için devlet bilincinin büyük önemi vardır. Bu bilinç yıkıldı mı Türkiye bir daha toparlanamaz. Çünkü, toprak ve halk bütünlüğünü tutan bu bilinçtir. Osmanlı İmparatorluğu’nu 600 yıl ayakta tutan bu bilinç olduğu gibi yarınki mutlu Türkiye’yi de bu bilinç yaratacaktır.” (1965)

“1071 yılından bu yana devlet her zaman toplumu belirlemiştir. Devlet güçlü olduğu zaman toplum sağlıklıdır, devlet yozlaştığı zaman toplum sürü hâline gelir. Bu gerçek bin küsur yıldan beri değişmiş değildir. Ya bu yapıyı değiştirmek ya da bu yapıya uygun devlet düzeni kurmak gerekir.” (1989)
Cahit Tanyol

“Gerçekten tarihimizde bir devlet ananesi olduğu şüphe götürmez, fakat devleti ön plana çıkarırken kendi devletimizin zamanla değiştiğini unutmamalıyız. Örneğin kendi devletimizin, yalnızca Tanzimat’tan beri geçirdiği istihaleleri (başkalaşmaları) anımsarsak şöyle bir tablo ile karşılaşırız: Tanzimat’a kadar devlet, esasında padişaha itaat demekti. Tanzimat yıllarında devlet, Reşit, Ali, Fuat paşalar gibi etkili devlet adamları demekti. Cumhuriyet devrinde devlet Türkiye’nin vatandaşları noktasında düğümlendi; çok partili sisteme geçtiğimizde devlet zorunlu olarak topluluğun içindeki odak noktalarıyla anlaşma, onlara kaynak dağıtma, bir kompromiler (uzlaşmalar) silsilesiyle çalışma anlamını kazandı. Gene bunu da bugünkü Türkiye’de hâlâ kabul etmeyen, kompromiyi bir ihanet gibi görenler mevcuttur.” (1998)
Şerif Mardin

1. Giriş

Toplum, sosyolojinin ana konusudur. Söz konusu toplum, büyük göçlerden sonra bin yılı aşkın süredir yerleşik olan Anadolu toplumu olunca, devlet toplumdan, toplum da devletten ayrı düşünülemez olur. Eğer, bu topraklarda toplumu konuşmak istiyorsanız devleti, devleti konuşmak istiyorsanız toplumu tanımanız gerekir. Sivil toplum olgusunun, bu durumdan bağımsız olamayacağı aşikârdır.

Türkiye’de toplumu ve devleti ve bunların ara formu, geçiş örgütlenmesi veya tampon mekanizması olarak sivil toplum olgusunu düşünürken şöyle bir denklemle karşılaşırız: Türkiye’de toplumun tanımını, devlet tanımıyla birlikte düşünmeden yapmak mümkün değildir. Toplumunu ele alırken devleti de birlikte, eşgüdümlü ve etkileşimli

düşünmek gerekir. Sivil toplumu, en genel haliyle devletin örgütlenmesi ve organizasyonu, ya da devlet kurumlarının etkinliği dışında bir alan olarak tanımlarsak, onun Türkiye’deki varlığını, mevcut toplum-devlet ilişkisinin bütünleşik özelliğini dikkate almadan kavramak mümkün değildir. Türkiye’de, toplum, sivil toplum ve devlet üzerine düşünürken, bu koşulları dikkate almadan yapılacak değerlendirmeler yetersiz kalır.

İslâm kurallarının egemen olduğu Selçuklu ve devamındaki Osmanlı Devleti, 1800’lü yıllara değin, toplumsal yapısını belirleyen bu hukuk anlayışını korumuştur. Yenilgiler sonrasında Avrupa’dan çekilme ile birlikte, bilimsel, askerî ve ekonomik alandaki gerileme süreçlerini engellemek isteyen Osmanlı Devleti, birey, aile ve toplum biçimlerini derinden etkileyecek Batılılaşma/Modernleşme adımlarına yönelir.

Osmanlı Devleti’nin yıkılışının sebeplerinden bir tanesi toplum ve devlet yapısının değişen ve dönüşen günün koşullarına uyum sağlamakta yaşadığı tıkanmadır. 1789 Fransız Devrimi ile başlayan “milliyetçilik” akımı, Avrupa’da beylikler, bölgeler, eyaletler halinde bulunan “devletçikler” üzerinde ortak bir vatandaşlık, ırkdaşlık ve milliyet unsuru üzerinden birleştirici bir etki yaparken, milliyetçilik çok ırklı, dilli ve dinli Osmanlı devleti için adeta yıkımın işaret fişeği olmuştur. Avrupa’nın ortalarından Balkanlara kayan milliyetçilik ateşi Yunanlıları, Arnavutları, Sırpı, Bulgarları, Romanyalıları ve diğer ırkları sararken, her birinin kendi istekleri ve yönlendirilmeleri ile başlayan çatışma süreçleri, isyan veya bağımsızlık savaşı olarak derinleşir, nihayetinde bu kervana Arapların da katılması ile Osmanlı Devleti milyonlarca kilometre kareden küçülerek Anadolu ve Trakya bölgesine sıkışan bir devlete dönüşür.

Modernleşme süreci sert siyasi ve sosyal değişimlerle geçer. 1826’da Yeniçeri Ocağı yerine modern ordunun kurulması, bürokratik yapıdaki köklü değişimler, hukuk kodifikasyonlarının şer’i hukuktan uzaklaşması ve Batı hukukuna yaklaşması yaşanırken, öteki taraftan Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) fermanları, 1876’da I. Meşrutiyet’in ilanı, 1878’de Meclis’in kapatılması ve I. Meşrutiyet’in sonu, II. Abdülhamid dönemi (1876-1909), 1909’da II. Meşrutiyet’in ilanı, Trablusgarb (1911-1912), Balkan (1912-1913) ve I. Dünya (1914-1918) savaşları neticesinde Osmanlı Devleti giderek varlığını ve askeri gücünü yitirirken, aynı zamanda sosyal hayatta, gündelik yaşamda, giyim-kuşamda, görgü kurallarında, eğitimden sağlığa, zanaatçılıktan tarımsal üretime, madencilikten ulaşım, insanın yaşamını kuşatan tüm alanlarda modernleşme süreçleri kimi zaman hızlı kimi zaman yavaş aralıksız devam etmiştir. Her konu başlığının detaylı bir tarihi vardır.

Osmanlı, 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı ile Batı’dan gelen değişim baskısını, bütün tebaasına bir çeşit vatandaşlık statüsü vererek çözmeye çalışmış olsa da, yetersiz iktisadî ve ekonomik gücü, değişime ve dönüşüme zorlayan Batı baskılarını, saldırılarını ve emperyalist taleplerini durdurma becerisini kazanmamış, devletin içindeki farklı etnik ve dinî unsurlar Avrupa güçleri tarafından içinde yaşadıkları devlete karşı harekete geçirilebilmişlerdir. Gerçekleştirilen onca değişim ve dönüşüm adımına karşın, 1800’ler ve 1900’lerin başı, başta ekonomi ve sanayi alanlarında, bilim ve teknoloji üretiminde, eğitim sisteminde ve askerî yapıda, Osmanlı’nın modern güçlü bir devlete dönüşümü için yeterli olmamış, her yönden ve boyuttan saldırı altında kalan devlet, kendi cephelerinin önemli bir kısmındaki savaşları kazanmasına rağmen I. Dünya Savaşı’nın yenilenler tarafında yer aldığı için parçalanmış ve nihai noktada ise yok olmakla karşı karşıya kalmıştır.

Osmanlı’nın birey ve toplum özelliklerini dönüştürmeye zorlayan süreçte, bilim ve teknoloji üstünlüğünü yitirmesine bağlı olarak kaybettiği savaşların oluşturduğu yoğun baskının etkisi olduğu göz ardı edilemez. Kapitalistleşme girişimleri başarısız olan Osmanlı Devleti’nin (Genç 2000), bu değişim sürecini içselleştirmesinden başka çaresi kalmadığını

düşünen aydınların taşıdığı birikim, bu derin çelişkiyi çözebilecek denklemleri kurmalarına olanak vermedi. Saldırgan, emperyal ve sömürgeci Batı, Osmanlı'nın dönüşmesini değil, yıkılmasını, Türklerin mümkünse Anadolu'dan tamamen silinmesini istiyordu.¹ Bu süreci yaşayan Osmanlı son döneminin asker ve aydın grubundan olan Cumhuriyetin kurucu kadrosu, bu türlü bir ayrışmanın, çatışmanın ve yıkımını yeniden yaşanmaması için "sınıfsız ve eşit" bir toplum oluşturma ideali üzerine ulus-devletin resmî merkez ideolojisini kurumlaştırmışlardır (Parla, 1989).

Türkiye'deki mevcut toplumsal ve siyasal yapıyı, kültürel dokuyu bugün doğru anlayabilmek, bu yapının Osmanlı'dan gelen özelliklerini, koşullarını ve aktarımlarını doğru anlamakla mümkündür. Cahit Tanyol (1914-...) ve Şerif Mardin (1927-2017), toplum, sivil toplum ve devlet konularında birçok yazı kaleme almış, görüşlerini paylaşmış ve kimi zaman mevcut yaklaşımları devralmış, kimi zaman bunları geliştirmiş veya kimi zaman kendi çizgilerini oluşturmuşlardır.

Cahit Tanyol ve Şerif Mardin, Osmanlı'dan günümüze, son 200-250 yıldaki sürekliliğe, kırılmaya ve kopmaya işaret eden özellikler üzerinde derinliğine düşünmüş, düşünceler üretmiş ve eserler kaleme almışlardır. Buradan hareketle ortaya çıkacak görüşler, bin yılı aşan toplum ve devlet geleneğinin Cumhuriyetle birlikte değişen ve dönüşen yönlerini de içeren günümüzdeki özelliklerini geniş biçimde ortaya koyar. Her iki isim de Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze gelen süreci yaşayan, okuyan, kayda alan, inceleyen ve bu sürecin sosyolojik değerlendirmesini detaylarıyla yapan sosyologlar olmuşlardır. Tanyol'un ve Mardin'in yaklaşımları, bize daha sağlıklı, etkili, kalıcı ve güçlü bir toplum-devlet örgütlenmesi ve organizasyonu için özellikler, ilkeler ve uygulamalar üretilebilecek fikirler vermektedir.

2.Toplum Tasavvuru

Birçok toplum tanımından bahsedilebilir. Toplum konusunda her entelektüel üretimin bir değerlendirmesi vardır. Bu konuda geniş bir birikim mevcuttur. Osmanlı-Türkiye çizgisine baktığımızda, farklı yaklaşımları haklı gösterecek karmaşık bir toplumsal dönüşüm tarihi ile karşılaşırız. Batı'nın, 1800'lü yıllarda şiddetini her geçen yıl artıran değiştirici siyasî, askerî, ekonomik ve sosyal baskısı altında Osmanlı yoğun bir dönüşüm sürecine girmiştir. Sosyal bilimler literatüründe -aralarındaki küçük farklılıklarla birlikte- Batılılaşma, Avrupaileşme, Frenkleşme, Asrileşme, Çağdaşlaşma, Medenileşme veya Modernleşme gibi kavramlarla adlandırılan bu dönüşüm sürecinin, ekonomik, hukukî, bürokratik, sosyal, kültürel ve askerî farklı boyutları kapsamlı çalışılmalar yapılarak incelenmiştir (Ortaylı, 2004; Genç, 2000; Tunaya, 1996; Shaw vd. 1983; Berkes, 1965, 1975 ve 2002; Lewis, 1984; Gencer, 2017).

Batılılaşma düşüncesinin devlet yönetiminde hakimiyetini sağlaması ile hızla değişen ve dönüşen Osmanlı devlet yapısındaki değişimlerin etkilediği toplum yapısının kolektif ve dayanışmacılık gibi unsurları günümüzde farklı özellikler, görünüm ve biçimler altında devam etmesine ve halen temkinli yaklaşmamız gereken çeşitli olgular olmasına rağmen, esas itibarıyla günümüzde artık hemen hemen birçok unsuruyla modern bir toplum ve devlet yapısından bahsediyoruz, bahsetmek durumundayız. Ancak bugüne gelirken yaşanan Cumhuriyet tarihini doğru anlamlandırmak için hem bu süreci hem de sürecin köklerini doğru okumamız gerekir. Bu, Osmanlı dönemindeki toplum ve devlet

¹ Türklerin Anadolu'dan tamamen atılması fikri, Anadolu'ya geldiklerinden beri onlarca kez düşünülen bir proje olmuştur (Djuvara, 2017).

yapısını da doğru okumayı gerektirir. Bu sürecin toplum bağlamında okunmasını yürüten Cumhuriyet dönemindeki en etkili sosyal bilim alanı sosyoloji olmuştur.

Sosyoloji, demografik sorular soran, bu verileri inceleyen, ortaya çıkaran ve yorumlayan saha araştırmaları programlar, geniş kapsamda köy-şehir ilişkisi, iletişimi ve etkileşimi altındaki tarım, sanayi ve bilgi toplumu dönüşümlerini belirlemek ve bu dönüşümlerin analizini yapmak, sıralanan koşullar ve süreçler içerisinde bireylerin değişen tutum ve davranışlarını tespit etmek, çözümlenmek ve kurumsal yapıların değişimlerine bakmak için incelemeler yapar, toplamda insan ile toplumu ilgilendiren bütün konularda çalışır. Böylece, kent ve köy nüfusu ve hareketliliği, üretim ve tüketim biçimleri, millî gelirin sınıflar arası dağılımı, iş gücü, eğitim, sağlık, ulaşım, haberleşme, güvenlik, bunlara bağlı kurumsal yapılar, bunların bir şekilde ifadesini bulduğu topluluk oluşumları ve şehirleşme biçimleri, sanayileşme ve kültür değişimleri, sosyal psikoloji ve diğer konularda rakamların ve istatistik verilerinin yorumlanması gibi araştırma merkezli çalışmalar, birbirleriyle ve dünyadaki diğer toplumların ve ülkelerin sosyolojileriyle ilişkili olarak ele alınır.

Cahit Tanyol ve Şerif Mardin, özellikle bazı çalışmalarında sosyolojinin bu temel alanlarına ilişkin zengin bir birikim sağlamışlardır. Cahit Tanyol (1950, Ekim; 1952a, 1953, 1954b, 1958-1959, 1961a, 1961b, 1963, 1964-1965), köy monografilerinde, köy hayatını, ekonomisini, nüfus hareketlerini, iktisadi işleyişini, teknolojinin köylerin üretim hayatında getirdiği değişimleri, köyden şehre göç süreçlerini, şehirlerdeki köylü nüfusun durumunu ve gecekondulaşma gibi olguları detaylı olarak araştırır. Tanyol, Türkiye'deki toplumun, 1950'lerde %80'nden fazlasını oluşturan köy yaşamını farklı boyutlarıyla ortaya koyar (1940, Mart; 1953, 27 Kasım; 1955, 25 Ekim; 1956, 25 Ekim; 1956, 28 Ekim; 1956, 19 Kasım; 1957, 6 Ocak; 1957, 8 Ocak; 1957, 9 Ocak; 1957, 10 Ocak; 1957, 11 Ocak; 1957, 1 Şubat; 1957, 19 Şubat; 1959, 12 Eylül; 1970, 9 Eylül; 1970, 20 Eylül), köyden gelen nüfusla değişen şehir hayatı ve şehirleşme (1947, Ocak; 1951, 15 Haziran; 1953, 11 Aralık; 1954, Ekim; 1954, Aralık; 1957, 23 Ocak; 1957, 3 Şubat; 1957, 23 Şubat) ve bunun dini, sosyal, kültürel ve ekonomik etkileriyle (1948, 23 Nisan; 1948, 6 Mayıs; 1951, 2-9 Mart; 1951, 11 Mayıs; 1952, 29 Şubat; 1952, 15 Ağustos; 1952, 7 Kasım; 1952, 12 Aralık; 1953, 30 Ocak; 1954, 15 Ocak) ilgili yazdığı yazılarda toplumun güncel ve gündelik yapısını ortaya koymaya çalışır.² 1950'lerde köy'ün değişime uğradığının farkında olan Tanyol, şehre gelen köylü nüfusun oluşturduğu mesken (1959, 16 Ocak; 1959, 31 Ocak; 1959, 29 Mayıs; 1959, 6 Haziran), işsizlik (1959, 28 Ağustos) gibi sorunları tek tek ele alır. Teknik gelişmenin köylerdeki makineye dayalı tarımla köylü işsizliğini artırdığını, aynı zamanda da teknolojik olarak ülkeyi bağımlı hale getirdiğini ilk dile getiren sosyologlardan olur (Tanyol, 1955i, 1958-1959). Ancak nihai noktada, 1950'lerden bakıldığında, köy meselesinde sefalet edebiyatı yapılmış, köylerin toplumsal ve ekonomik araştırmaları henüz tam yapılmamıştır (Tanyol, 1957b). Şehirdeki değişimi erken dönemde, iç göç hareketlerinin ilk zamanlarında tespit etmiş, yeni bir insan tipinin oluştuğunu haber vermiştir. “Şehir ve kasabalarda biriken köylü yığınları, yalnız bir işsizlik problemiyle bizi karşı karşıya bırakmıyor, aynı zamanda içtimai değerleri ve sosyal kontrol cihazlarını umursamayan bir insan tipinin ortaya çıkmasına sebep oluyor” (Tanyol, 1959, 12 Eylül). Tanyol'a (1958-1959) göre şehre göçü önlemek, ancak köy hayatını özendirme ve köy ekonomisini güçlendirmek ile sağlanır.³

² Bir kısmı bu makalede kullanılan yazıları da kapsayan 1400'ün üzerindeki makale bibliyografyası için bkz. Çav, 2011: 637-680.

³ Cahit Tanyol'un köy ve şehirleşme üzerine düşüncelerinin detaylı incelemesi için bkz. Çav, 2011: 355-365.

Her düzeydeki eğitimin kalitesinin artırılması, yöntem ve tekniklerin modernleştirilmesi davası, üniversitelerin özerkliği ve öğretim elemanlarının fikir özgürlüklerinin korunması, Tanyol'un (1950, 8-15 Eylül; 1951, 5 Ocak; 1951, 23-30 Mart; 1951, 17 Ağustos; 1951, 24 Ağustos; 1952, 8 Şubat; 1952, 15 Şubat; 1952, 20 Haziran; 1952, 7 Kasım; 1952, 14 Kasım; 1952b; 1953, 6 Mart; 1953, 16 Mayıs; 1954, 26 Mart; 1954, 22 Ekim; 1954, 25 Kasım; 1954, 8 Aralık; 1955, 24 Haziran; 1956, 3 Şubat; 1956, 3 Mart; 1956, 28 Nisan; 1956, 29 Ekim; 1956, 24 Aralık; 1956, 25 Aralık; 1956, 26 Aralık; 1956, 27 Aralık; 1957, 17 Ocak; 1957, 30 Ocak; 1957, 31 Ocak; 1957, 22 Mart; 1957, 24 Mart; 1958, 13 Aralık; 1959, 7 Kasım; 1960, 8 Eylül; 1960, 16 Eylül; 1961, 6 Nisan; 1961, 17 Nisan; 1961, 13 Mart; 1961, 30 Mart; 1961, 12 Mayıs; 1962, 27 Nisan; 1966; 1984, Haziran; 1987, 18 Ekim; 1992, 21 Mart) savunduğu temel konulardandır. Şu değerlendirmesi üniversite ile ilgili yaklaşımını açıklar: "Üniversite için, Türk ilminin istikbali için önemli olan, idari muhtariyet değil, ilmi muhtariyet ve hürriyettir" (Tanyol, 1954, 25 Kasım).⁴

Tanyol'a (1970: 170) göre, birey topluma karşılıklı olarak birbirinin oluşunu gerçekleştirirler. Bununla birlikte toplumla uyumlu olan birey, kendini daha mutlu ve özgür hisseder. Bu yaklaşım, Tanyol'un düzeni korumayı esas alan Devlet düşüncesi ile örtüşür. Ona göre, örf ve âdetler toplumsal yapıyı belirlediği (1952, 29 Şubat), bireylerin ahlâkını oluşturduğu (1970: 61-62) ve hatta kimi hukuki süreçlerde belirleyici olduğu (1954a: 13-17) için önemlidirler. Örf ve âdetler sosyolojisi, dinî, hukukî ve siyasî değerlerin örf ve âdetlerle ilişkilerini, teknik değerlerin değişmesindeki kanunları, kültür ve medeniyet değişmesi gibi meseleleri inceler (Tanyol, 1953, 10 Temmuz). Tanyol (1954a, 1960, 1970), ahlâk, örf ve âdetler, din, kanun ve modanın otoritesi, dinde reform, irtica, yobaz, gerici gibi kavram ve konuları birbiriyle ilişkili, etkileşimli ve bütünlüklü olarak bireyin gelişimi ve toplumsal düzen açısından değerlendirir (Çav, 2011: 119-166). Onun (1960a: 104) birey ve toplum örgüsünün temelinde "laik ahlâk" vurgusu yatar: "Laik ahlâk, dine dayanmayan, emir ve otoritesini dinden almayan ahiretsiz bir ahlâk demektir. Laik ahlâk, ferdin cemiyette mevcut töreleri bir malzeme olarak kullanması ve onları aşması suretiyle, objektif değerlerden başlayarak subjektif bir tavırda devam eden bir aksiyon zinciridir." Tanyol'a (1960: 105) göre laik ahlâk, modern vatandaş ahlâkının temelidir ve ancak bu ahlâkta insan merkezî bir varlık olarak yer alır. Öte taraftan din ile örf ve âdetlerin karıştırılmasının gerçek "irtica"ya imkan vereceğini savunur. Fakat dinle örf ve âdetleri karıştırarak hepsini birlikte yobazlık olarak, kara kuvvet olarak değerlendirmek de yine hata yapmaktır, gerçek irticaya sebebiyet vermektir (Tanyol, 1953, 17 Ekim).

Tanyol, din ve diğer toplumsal değerleri, laiklikle sınırlasa da genel bir hedef olarak içermeye çalışır. Bu kapsamda, "İslâm ve sosyalizm bir arada olabilir" düşüncesiyle "İslâm sosyalizmi mümkündür" demesi, bu toplumun taşıdığı -ister dinî ister seküler- değerlere dayalı çözüm üretme çabalarının bir yansımasıdır. İslâm Sosyalizmi üzerine açıkladığı düşünceler ile bu toplumun özelliklerini yok saymayan bir yaklaşım geliştirmek ister (Tanyol, 1965, 9 Temmuz; 1965, 30 Temmuz; 1965, 13 Ağustos; 1965, 17 Eylül; 1965, 24 Eylül). Teröre ilişkin değerlendirmelerinde de aynı vurguyu yapar. Ona (1978, 15 Ekim; 1978, 26 Mart) göre, terör için kullanılan Milliyetçilik ve Marksist ideolojilerin toplumda sosyal ve tarihsel tabanı yoktur, bu terörün ardında uluslararası siyasî ve politik güçlerin müdahaleleri vardır. Bu müdahalelerin de amacı Türkiye'yi emperyalizm için kullanmak ve Ortadoğu'da etkin rol oynamasına yönelik olasılıkları ortadan kaldırmaktır (Tanyol, 1979,

⁴ Cahit Tanyol'un eğitim odaklı düşüncelerinin detaylı değerlendirmesi bkz. Çav, 2011: 366-371.

29 Temmuz). Tanyol, toplum ve devlet görüşünü küresel güçlerin sömürgeci ve emperyal politikalarının farkında olarak biçimlendirir.

Tanyol (1949, 1950, 14 Temmuz; 1952, 4 Temmuz), liberal düşünceyi, ekonomiyi ve serbest girişimci ahlâkını Prens Sabahaddin (1879-1948) bağlamında bir dönem güçlü biçimde uzun yıllar savunur. Prens Sabahaddin, Ziya Gökalp (1876-1924) gibi ülkemize müspet düşünceyi getiren bir fikir insanıdır (Tanyol, 1952, 12 Eylül). Tanyol'a (1949) göre, düşüncelerinin esası "ademi merkezîyetçi bir devlet anlayışı" ve "kendine yeten hür müteşebbis vatandaşların yetiştirilmesi" oluşturan Prens Sabahaddin'in *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* kitabı, Türk halkının kaderi üzerine o güne kadar yapılan en ciddi teklifleri içerir. Prens Sabahaddin, Ziya Gökalp gibi "sosyoloji felsefesi" yapmamış, "mevcut cemiyeti ihmal ederek, maziye yönelmiş realiteden ayağını keserek hayale ulaşan", toplumda olumlu netice vermemiş ve toplumun kalkınmasında esaslı rol oynamamış düşüncelerle ilgilenmemiş, bunun yerine "Bu halk nasıl yaşar, nasıl eğlenir, ne ile geçinir, nelere ihtiyacı vardır? Ve nihayet nasıl kalkınabilir?" sorularını ele almış ve çözümleriyle meşgul olmuştur: "O bütün hayatı müddetince, Türk cemiyetini incelemeye, onun ihtiyaçlarını görmeye ve bu ihtiyaçları temine yönelmiş bir terbiye sistemi etrafında herkesi seferber olmaya davet etmiştir" (Tanyol, 1949). "Ferdî ve içtimai bütün ıslahat hareketlerinde" Anglo-Sakson dünyasını model olarak almış olması, Sabahaddin'i toplumsal kehanetinde haklı çıkarmıştır (Tanyol, 1955, 25 Mart). Prens Sabahaddin, "adem-i merkezîyet" esasına dayalı bir devlet yapısı ve "ferdî teşebbüse" izin veren uygulamalar ister. Bunlar toplumsal kalkınmanın temelini oluşturacaktır. Prens Sabahaddin'e göre "Batı medeniyetini meydana getiren zihniyete sahip olmalıyız" (Tanyol, 1952, 4 Temmuz). Türk sosyal dokusunu "toplumcu" gören Sabahaddin'e göre, mevcut durumda demokrasi tatbik edilemezdir (Tanyol, 1962, 8 Haziran). Hür iradeye dayalı birey için "şahsi teşebbüs imkânı" gelişmelidir. Bunun iktisadi hayattaki karşılığı devletçiliğe karşı özel teşebbüstür: "Türkiye'de gerçek manası ile kalkınma, endüstri inkılabıyla mümkündür. Endüstri inkılabının vücut bulması için devletin bu işi kendi sırtından atarak şahıslara ve şirketlere devretmesi lazımdır" (Tanyol, 1962, 8 Haziran). Ancak Tanyol (1962, 8 Haziran), Sabahaddin'in görüşlerine şu eleştirileri getirir: "1- Türk halkının sosyal dokusunu değiştirmek, pratikte sanıldığı kadar kolay değildi. Bunun neticesi olarak sosyal ve politik kuruluşu da değiştirmek imkânsızdı. Aynı zamanda imparatorluğa dahil olan bütün milletlerin sosyal dokularını değiştirmesi gerekecekti. 2- Sabahaddin Bey, Rönesans'tan beri gelişen bir kültür ve medeniyet çevresinde toplanan milletlere dikkat etmiyordu. Endüstri çağı Anglo-Saksonların bir eseri değildi. Bir kısmına toplumcu dediği Avrupa milletlerinin, Batı medeniyeti denilen şeylerde payı ve ortaklığı vardı. Bu yüzden Science Sociale mektebinin fikirleri, metotları hariç, Batı dünyasında, İngilizler de dahil olmak üzere ciddiye alınmamıştı. 3- Milletleri fertçi, toplumcu diye ikiye ayırmaya imkân yoktu." Türkiye'nin sosyal yapısının değiştirmek isteyen Prens Sabahaddin, burjuva aydını olarak, olmasını istediği toplum yapısının mümkün olmadığı, yani burjuva sınıfının olmadığı bir toplumda boşuna çabalamıştır (Tanyol, 1962, 17 Ağustos; 1962, 24 Ağustos). Prens Sabahaddin'in görüşlerine kıyasla, Ziya Gökalp'in birey, toplum ve devlet görüşlerinde daha fazla katılan Tanyol'un, bir dönem Prens Sabahaddin'e olan ilgisi, demokrasi ve çok partili hayata olumlu baktığı zamanlardaki görüşlerini yansıtır. Ancak yıllar içinde bu serbestlikten uzaklaşır. Devletin varlığı, toplumun birliği ve düzeni için adem-i merkezîyette ve şahsi teşebbüs imkânında ısrar etmek anlamsızdır. Demokrasi ekseninde Prens Sabahaddin'in adem-i merkezîyet ve şahsi teşebbüs konusundaki görüşleri üzerinde Tanyol ve Mardin örtüşürler. Tanyol'un demokrasiden uzaklaştığı zamanlarda ise Mardin'in Prens Sabahaddin hakkındaki görüşleri istikrarlı olarak devam eder, iştirak ettiği

siyasî hareketler ve faaliyetler bunu teyit eder. Şerif Mardin'in 1956-1957 yıllarındaki Hürriyet Partisi Genel Sekreterliği (Kaplan, 2008), 1970'lerde Ortanın Solu'nu savunan CHP'ye desteği (Toprak, 2017, 10 Eylül) ve 1994'de Yeni Demokrasi Hareketi'ndeki aktif kuruculuğu, Prens Sabahaddin konusundaki olumlu düşüncelerinin yansımasıdır.

Fikirleri ile Cumhuriyeti kurucu kadrosu üzerinde ve resmî-merkez ideolojinin oluşumunda etkili olan Ziya Gökalp, Osmanlı'nın son yıllarında çalışmaları ve yaklaşımları ile düşünce sahasında inkılâb yapmıştır. “Kendisinden önceki düşünce Doğu derbederliği ile Batı perakendeciliği arasında bocalıyordu” (Tanyol, 1954, Kasım). Durkheim'in “içtimai şuur” düşüncesini merkeze alan düşüncesini benimseyen Ziya Gökalp, çözülen toplum için yeni bir temel sağlamaya çalışır. Ziya Gökalp, dil, din ve tarih konusunda önemli araştırmalar yapmış, ama ondan önemlisi Türk toplumunu toptan kavrama ve kurtarma programı oluşturma konusunda önemli başarı göstermiştir (Tanyol, 1952, 24 Ekim). Bununla birlikte Tanyol (1962, 13 Temmuz), bazı bakımlardan Ziya Gökalp'i eleştirir: “Ziya Gökalp, birer sonuç olan kültür değerleri arasında bir sentez yapmaya çalışıyor, İslâm, Orta Çağ değerlerini tasfiye edeyim derken, aşiret kalıntısı bir folkloru sığmıyor. Halk kültürü adını verdiği bu değerlerin arkasında ne var? Batı'nın mülkiyet temeli hangi şartlar içinde gelişiyor? İlim ve tekniğin başarısı yeni bir insan tipini nasıl yaratıyor? Hürriyet probleminin çevresinde ve temelinde nasıl sosyal bir hareket var? Bunlar, onu ilgilendirmiyor.” Ziya Gökalp, “Fert yok toplum var”, “Ben yok biz varız” derken, Prens Sabahaddin “ferdiyetçiliği” önceler, ancak her ikisi de eğitim yoluyla toplumun gelişeceği konusunda uzlaşır (Tanyol, 1962, 24 Ağustos). Her iki fikir insanından da beslenen Tanyol, kimi zaman ferdiyetçi kimi zaman toplumcu bir çizgide toplumu tasarlar, ancak nihai noktada devleti toplumun önüne geçirmesi sebebiyle yaptığı toplum tasarımlarında dalgalanmalar yaşar. Ziya Gökalp Sosyolojisini aldığı anda farklı, Prens Sabahaddin'e yakınlaştığında farklı, Sosyalizm'i esas aldığı anda farklı öneriler getirebilmektedir. Bu sapmaları giderecek tanımı ve terkibi bulmak için ortaya koyduğu çözüm denklemi şöyledir: “Toplumcu olduğu zaman güç kazanan bu millete en uygun olan sistem nedir? Bu sorunun cevabını ancak, toplumsulukla, sosyalizm ve liberalizm arasındaki bağlantıları kendi gerçeklerimiz açısından, ele aldığımız zaman açıklayabiliriz” (Tanyol, 1962, 7 Eylül). Tanyol (1963, 15 Şubat), 1960'lardan sonra bunları bir “ülkü” etrafında birleştirmenin arayışlarını yapar: “Halkçılık, milliyetçilik ve sosyalizm, halkı sevmeye, halka inanmaya, halka güvenmeye, halkın mutluluğunu araştırmaya yönelmiş bir ‘ülkü’ anlamında birleşirler.” Sosyalizm hedefinin zirveye çıktığı zamanlardaki görüşleri, arayışlarının geldiği yeri göstermesi bakımından önemlidir: “Liberal de iktidara gelse, devlet sektörü mutlaka gelişiyor. Ferdî teşebbüs başarıya ulaşmayı devletten istiyor. Bizde Batı'daki burjuva yok. O hâlde bu yağmacı, bu çapulcu hacıya usulüne son vermek gerek. Olaylar bizi sosyalizme götürüyor. Niye diretiyoruz, niye sosyalizme gitmiyoruz?” (Tanyol, 1963, 15 Şubat). Sosyalizm, gidilmesi gereken bir yerdi, ancak buraya gidebilmek için yine mevcut toplumdan ve onu belirlemiş olan ideolojik zeminden hareket etmek gerekirdi. Bu düşünce Tanyol'u (1963, 15 Şubat) yeniden Kemalizm'in toplum ve devlet tasarımı ile buluşturur: “Atatürkçülere düşen vazife bu gerçekleri [devletçilik ve halkçılık] halka ulaştırmak. Zinde ve organize kuvvetlerin [ordu, üniversite, gençlik vd.] bu fikirlerin ışığı altında yetiştirilmesini sağlamak, halk ile devlet arasındaki paravanın kaldırılmasına çalışmak. Kısaca, Atatürkçülüğe, Atatürk inkılaplarının kaynağına gidip, oradan tekrar başlamak lazım.” Böyle yapıldığında “Sosyalizm bizde korkunç bir anlam ifade etmez. Millet'in ve memleketin kalkınması, Atatürk inkılaplarının bir devamı olur” (Tanyol, 1962, 17 Ekim). Bu yıllarda, 1960'larda, 1970'lerde Tanyol (1975, 8 Temmuz), toprak reformunu

da şiddetle savunarak, köylü toplum tasarımı, geliştirdiği düşüncelerine paralel hale getirir.

Tanyol'un bu tespitleri yaptığı yıllarda Mardin, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi edebi eserlerini incelerken ve bu dönemdeki Batılılaşma temayüllerindeki aşırılıkları tespit ederken (1971) veya İzmir'de aile araştırmasını yaparken (2004a: 157-166) yaparken toplumdaki aile yapısını çözümler ve bugünlere gelen bir ışık tutmaya çalışır. Bireye ilişkin yaklaşımlarını da bu tespitleri üzerinden tanımlar. Marksizm ile liberal fikirler arasında salınan düşüncelerine rağmen Mardin'in, bütüncül, homojen ve makro bir sosyoloji ile bakan Tanyol'a göre toplum ve devlet tasarımında daha istikrarlı olduğu görülür. Mardin, hiçbir zaman bireyi ve toplumu önceleyen tavrını geri plana atmadığı için çalışmalarının özünde bu özellik her zaman karşımıza çıkar. Birey ve toplum tipolojisinde şablona dayalı ön bir tasarımla hareket etmeyen Mardin, sosyolojisinin özü olan anlama ve açıklama bağlamında, var olanı tespit etmeye önem verir. Bununla birlikte, Cumhuriyetin getirdiği birey tipini reddetmekten ziyade, yapılan uygulamaları eleştirmeyi ve bunlara karşı öneriler getirmeyi tercih eder. Mardin'in "sınıfsız toplum" idealinin geçersizliği (1967) kapsamındaki ve dinin toplumsal etkisinin göz ardı edildiği noktadaki eleştirileri bu bağlamda okunmalıdır (2003).

Sınıfsız toplum ideali Cumhuriyetin kurucu ideolojisi için önemli bir amaçtı. Osmanlı Devleti'nin yıkılışından sonra, Cumhuriyetle birlikte, tebaadan vatandaşlık sistemine geçiş sürecinin hukuki boyutu her bakımdan somutlaştırıldı. Bununla birlikte devletin dayandığı resmî-merkezi ideoloji sınırlılıklar ve tek tipçi bir anlayış içeriyordu. Böylece, Atatürkçü/Kemalist Türk'ten oluşan (Üstel, 2003), sınıfsız, imtiyazsız ve dayanışmacı (Parla, 1989; Köker, 2004)⁵ bir toplum modeli ve otoriter bir devlet yapısı tasarlanmıştı (Türkdoğan, 2005 ve 2013a). Bu siyasi bir mühendislik projesidir: "Kemalist ulus inşa pratiği, Türklük temelinde ulusal türdeşliği sağlamaya yönelik devasa bir siyasi mühendislik projesinin yansımasıdır" (Yıldız, 2004: 18). Bu, "makbul vatandaş" inşa etme projesidir (Üstel, 2016: 127-239).

Cumhuriyet'in kurucu düşüncesi birey ve toplum yapısında bu tasarımı savunurken, dünya sistemindeki değişimler çeşitli sapmalara yol açıyordu. Türkiye'de, 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonra yaşanan, en geniş tanımını CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün "Ortanın Solu" ifadesinde bulan "Sol'a açılma" böyle bir sürecin yansımasıydı. Bu dönemdeki temel tartışmalardan bir tanesi de "sınıflar" idi. Cahit Tanyol (1962, 22 Ağustos), "dogmatik Marksçılar" tarafından savunulan burjuva-işçi sınıfı ayrımı şablonuna karşı "Türkiye'de burjuva yoktur" yaklaşımı ile 1960'ların sola eğilimli düşünce dünyasında büyük yankı getirir. Behice Boran (1962, 12 Eylül), "Türkiye'de Burjuvazi Yok mu?" başlıklı yazısıyla kendisine cevap verir. Boran, Tanyol'un fikirlerini sosyalistleri yanlış yöne götürebileceği sebebiyle eleştirir. "Türkiye'de burjuva vardır veya en azından oluşmaktadır" diyen Boran ile "Türkiye'de burjuva yoktur" diyen Tanyol karşılıklı makalelerle birbirlerine cevap verirler (Tanyol, 1962r, 1962s; Boran, 1962, 12 Eylül; 1962, 28 Kasım; 1962, 5 Aralık). Behice Boran (1962, 12 Eylül) açısından Türkiye'de burjuva meselesinin önemi şudur: "Eğer Türkiye'de Batılı anlamda burjuva yoksa, burjuvanın karşı kutbunda bulunan işçi de yok demektir. İşçi olmayınca, sosyalizm mümkün değil. (...) Önce burjuva olacak, büyük kapitalizm teşekkül edecek, orta sınıflar tasfiye edilecek, böylece burjuva işçi çatışması, en keskin bir safhaya gelecek ve sosyalizm birinci

⁵ "Korporatizm, Türkiye'de İttihatçı'lardan, Gökalp'ten, Kemalistler'den bu yana güçlendirilmesi amaçlanmış belli bir sınıf yapısını yeniden üreten ve meşrulaştıran özel bir düşünce ve eylem biçimidir" (Parla, 1989: 122).

merhalede, işçi sınıflarının diktatoryasına, ikinci merhalede komünizme inkılap edecek, Türkiye’de burjuva yok demek, sosyalizmi tutunduracak önder işçi yok demektir.” Bu zararlı yaklaşımın yerine, yani “Türkiye’de burjuva yoktur” demek yerine, “Türkiye’de Batı’daki gibi bir burjuva yoktur, ama gelişmektedir” denilmeli diyerek polemige dönüşen tartışmayı sonlandırır. Tanyol ve Boran bu konuda uzlaşamaz, ancak dünyaya bakışta Marksist metodolojinin uygulanması noktasında anlaşılır (Tanyol, 1962, 17 Ekim). Tanyol, bu dönem, Sosyalist Kültür Derneği Koordinasyon Sorumlusu’dur ve ABD’li bir gazeteciye Türkiye’deki sosyalist mücadeleyi aktarır. Rigos’un “Pragmatik Marksistler” olarak tanımladığı Sosyalist Kültür Derneği üyeleri şu başlıklarda bir toplum ve devlet istemektedirler: “1- Siyasi partileri olmayan fakat demokratik prensipler üzerine kurulmuş bir devlet. 2- İşgücünün ve mevcut kaynakların daha iyi işletilmesine dayanan ekonomik gelişme. 3- Sosyal nizamın yeniden organize edilmesi” (Tanyol, 1963, 1 Mayıs). Tanyol (1965, 12 Ekim), burjuva ve mülkiyet konusunda her zaman duyarlı olmuş, Türkiye’de arksist analizlere uygun bir sınıf yapısı görememiş, ancak sosyalizm için koşulları zorlamıştır.

Mardin de toplumsal tabakalaşmaya ilişkin kapsamlı analizler yapmış, buradan Osmanlı-Türkiye toplum çizgisine dair çeşitli saptamalar ortaya koymuştur. Her ne kadar iktisadî, siyasî, bölgesel, ırksal farklılıklar olsa da bunları bir şekilde çevreleyen yöneten ile yönetilen ayırımında bütünleştiren Mardin (1967), Cumhuriyetin “sınıfsız toplum” idealinin bu anlamda geçersiz bir yaklaşım olduğunu dile getirir. Mardin ve Tanyol, sınıflı ve tabakalı toplum konusunda bir ölçüde örtüşürler. Ancak Mardin, Tanyol’a göre çevrede yer alan halk/yönetilen kesimlerinin yöneten tabakasına geçişlerinin önemine ve yönetime katılımlarına vurgu yaparken, Tanyol, seçkin bir bakışla yönetici elitlerin kendi içinden ilerleyen devamlılığının önemine vurgu yapar. Bununla birlikte Tanyol (1962, 17 Ekim; 1962, 31 Ekim), “sınıfsız toplum” idealini savunan yaklaşımlar geliştirir. Tanyol (1962, 25 Mayıs), aydını ise toplumla ilişkisi bağlamında tanımlar: “Toplumun insanı olmak, toplumun yüreğine sinmek, toplumun kendi yüreği, kendi dileği olmak, işte aydın kişinin vazifesi...” Ancak, bu tanımındaki toplumcu vurgu, sosyalizmden uzaklaştığında kendini tekrar “kadro” konusunda olduğu gibi elitist bir yaklaşıma bırakır.

Toplumsal yapıda yaşanan sorunlar, çatışmalar ve terör karşısında her iki sosyolog da Gençlik üzerine çalışmalar yapmış, görüşlerini açıklamışlardır. Tanyol bu konudaki ilk değerlendirmelerinde, gençliğin çeşitli sorunlarından ve bunların getirdiği tepkilerden bahsederken (1970, 2-3-4-5-6 Ocak), özellikle sağ-sol çatışması bağlamında terörün arttığı 1970’li yıllarda, bu çatışmalardan 27 Mayıs Anayasası’nı sorumlu tutmuş (1975, Şubat), bu olayların dışarıdan yönlendirildiğini dile getirmiş (1978, 26 Mart; 1978, 15 Ekim; 1979, 29 Temmuz), bunun sebebini de şöyle açıklamıştır: “Bütün bu anarşi hareketlerinin kaynağında, Orta Doğu’da önemli bir role sahip bulunan Türk devletini mümkün olduğunca yıpratmak amacı vardır” (1978, 26 Mart). Mardin (1977), gençlik olaylarını gençliğin gözünden ve Türkiye’nin siyasal ve sosyal koşullarından, daha toplumun içinden ve yerel olandan bir bakışla ele alarak, sorunlar ve çözümler bağlamında gençliği önceleyen yaklaşımlar dile getirir.

Tanyol’un toplum yaklaşımını ve toplumsal ile ilgili olana bakışını vermesi bağlamında sanatla ilgili görüşlerini de aktarmak gerekir. “Sanat sanat için midir?”, “Sanat toplum için midir?” sorularını anlamsız görmekle birlikte (1945, 1 Ocak) Tanyol, önceleri sanatı daha yoğun olarak bireysel görürken, sanatın ideolojiler amaçlı kullanılmasına karşı çıkar (1959, 25 Aralık; 1960, Ocak; 1963, Ekim), bunu yapanları ve savunanları eleştirir (1946), çünkü sanatın değerlendirmesi ideolojik ölçülere göre olamaz (1989, 31 Temmuz). Bu düşüncesi, 1960’larda Sosyalizme olan ilgisine rağmen devam eder (Tanyol, 1963,

Ekim). Ancak burada bir şey değişir, eskiden şair ve fikir insanı Tevfik Fikret'i toplumdan kopuk görürken (1939, Aralık), artık onun istibdada karşı bir tepki olarak toplumdan uzaklaştığını düşünmeye başladığını ve "O, ümmeti olmayan bir peygambere benzer" (1997, Nisan) dediğini görürüz. Benzer şekilde, uzun yıllar Nazım Hikmet'in şiirlerini "adi kelimelerle" yapılmış ve "külhanbeyi havası" içinde görürken (1942, Aralık), daha sonra onu yüzyılımızın en iyi şairi olarak gösterir (1984, Ağustos). Genel olarak toplumcu sanat anlayışını tam olarak benimsememiştir, bununla birlikte halk şiirinin önemine vurgusu artmış (1966, Eylül), kendisi de 1969 yılında, epik söyleyişi öne çıkaran, halk şiiri özelliklerini içeren ve kolektif bilince seslenen *Kuruluş ve Fetih Destanı*'ni yayınlamıştır. Bu noktada, sanat yaklaşımı bireyden topluma doğru yönelir ve ağırlığını toplumdan yana gösterir. 1960'ta etkisini arttıran şiiri anlayışı, II. Yeni'nin Garip Şiiri'ne değin gelen Tanzimat'ta başlamış şiirden farklı yeni bir şiiri haber vermektedir: "Türk şiiri ilk defa alaturkalıktan, alafrangalıktan, zübbelikten, palavradan kesin olarak kurtuluyor" (Tanyol, 1964, Haziran). Nihayetinde, şiir/sanat, halk şiiri veya folklor gibi gerçeğe, toplumun gerçeğine yaklaştıkça daha temeli olan sağlıklı bir mecra bulacaktır. Tanyol, birey ve toplum tanımında şairliği sebebiyle şairlerden de etkilenmiştir. Ona (1984, Ağustos) göre, Yahya Kemal Türk insanını kışlada, Mehmet Akif camide, Nazım Hikmet tarlada, iş yerinde görür, ancak hepsi de tarih bilincine sahiptir ve vatan sevgisi ile dolu vatansever kişilerdir. Şair Tanyol, takip ettiği şair ve düşünce insanlarının vatanseverlik yaklaşımlarını da içeren biçimde, vatansever bir birey tanımı ve vatani önceleyen bir toplumsal yaşam tasarlar. "Namık Kemal için vatan, arkasında kanlı kefenle dolaşan ve can çekişen bir sevgiliye karşı duyulan kaygı ve telaştır. 'Gül değil arkasında kanlı kefen / Sen misin, sen misin garip vatan ... Sen gidersen bütün helak oluruz / Koynuna can atar da hak oluruz.' Ziya Paşa için vatan gurbettir. 'Vatan-melûf olanlar bisebep terk-i diyar etmez / Zaruretsiz cihanda kimse gurbet ihtiyar etmez.' Tevfik Fikret'de vatan, Namık Kemal'de olduğu gibi, saçı başı darmadağın, üstü başı perişan soylu bir kadın olarak düşenir. Ziya Gökalp için vatan, sınırı belli olmayan anı ve yaşantılardan yoksun soyut bir şemadır. Yahya Kemal için vatan, tarihtir. O Süleymaniye'de Bayram Sabahı'nda bir senfoni, Tanburi Cemil Bey'de şarkı, Kocamustafapaşa'da bir semt, Mohaç Türküsü'nde bir atılım, Erenköy'de Bahar şiirinde bir sevgilidir. Nazım Hikmet için vatan tarihtir, doğadır, insandır ve bunların bir özlem kasırgasında yaşantı hâline getirilmesidir" (Tanyol, 1989b).

Cahit Tanyol, hukuk ile toplumun biçimlendirilmesini Cumhuriyet devrimleri bağlamında büyük ölçüde onaylamakla birlikte sosyolojide çalıştığı temel konular olan örf, âdet ve geleneklerin hukuku biçimlendirmesi gerektiğini düşünür. Bu konuda Mecelle'yi, tıpkı Şerif Mardin gibi örnek gösterir, Mecelle'nin, İslâmın Batılılaşma, Modernleşme karşısında bu coğrafyaya ait olan bir çözüm getirdiğini söyler (Çav, 2011: 504-505). Mardin (2006b), Batılılaşma serüvenini, Osmanlı son döneminden bugüne, modernleşme adımları bağlamında İslâm hukuku şeriatın, ulemanın ve kadınların egemenliğinin yavaş yavaş törpülenmesi, ikili hukuk oluşumu ve nihayetinde İslâm hukukunun tamamen etkisizleştirilmesi olarak yapısal süreçlerle birlikte ele alırken, hukuk alanındaki değişimlerin nasıl bir zihniyet dönüşümüyle birlikte gerçekleştiğini adım adım ortaya koyar. Ancak, hukukî düzenlemelerin toplumsal ve siyasal meseleleri çözmediğini detaylarıyla gösteren Mardin (1961a), Mecelle'nin oluşturulmasını, Tanyol gibi, İslâm'a yönelik büyük bir meydan okuyuşa karşı kazanılan bir başarı olarak yorumlar: "Mecelle, modern medeniyetin akılcı güçlerinin şeriata karşı görülmedik baskılar uyguladığı bir devir de ortaya çıkmış bir 'tour-de-force'dir (zorun başarılmasıdır)." Tanyol ve Mardin, Osmanlı Devleti'nde toplumsal düzeni belirleyen ve devlet yapısını yönlendiren değerlerin ve

ilkelerin şemsiyesini ortaya koyan Mecelle'nin öneminin, derinliğinin ve gerçekliğinin farkındadırlar.

Şerif Mardin (2003, 2004a ve diğerleri), Cahit Tanyol'un toplum modellemesine, toplumu koyduğu kalıba ve bu toplumun nasıl olması gerektiğine dair yaptığı tanımlamalara, tasvirilere ve tasarımlara büyük ölçüde katılmaz. Mardin, toplumsal yapının, özellikle Türkiye gibi çok dinli, ırklı ve dilli, yani çok-uluslu bir toplum-devlet yapısına sahip Osmanlı Devleti geçmişi olan, sekülerliğin büyük ölçüde devrim kanunları ile tepeden inmece bir anlayışla aktarıldığı, bu açıdan dinî kurumlarının yüzyıllar boyunca ayakta olduğu ve devlet yönetiminde belirleyici olarak son 150 yıla değin etkin olduğu bir toplumda dinin bu tepeden gelen baskılanma ile etkisinin sonlanmayacağına farkında olan, farklı kültürel-dinî kodların bir arada olduğunun bilincini taşıyan ve bütün bunları aşan biçimde farklılıkları dışlamayan ve ötekileştirmeyen bir ortak yaşam alanı tasarımının, gerek XX. yüzyılda gerekse XXI. yüzyılda ortaya çıkan koşullar altında siyasal ve toplumsal yapıda ulaşılması gereken bir ideal ve hedef olması gerektiğini, çalışmalarında ve düşüncelerinde ortaya koyan bir sosyal bilimcidir. Toplumsal sınıf, toplumsal tabaka ve toplumsal zümre kavramları, onun merkez-çevre ve sivil toplum kavramları gibi toplumsal yapıyı çözümlenmede ele aldığı kavramlardır (Mardin, 1957, 1967). Mardin'in, toplum yapısını incelemede kullandığı "sivil toplum" vurgusu, buna yönelik geçmişten yapısal izler bulma arzusu, eleştirilerini sivil toplum üzerinden geliştirmesi, merkez-çevre dinamiğini çevrenin varoluşunun meşruiyeti ile biçimlendirmesi (1987b), sosyal yapının ve sosyal ilişkilerin derinliğine nüfuz etme çabası ve toplumun ve bireyin içinde yer aldığı, temsil ettiği ve yaygınlaştırdığı değerlerin, sembollerin ve dinamiklerin işleyişlerine yönelen bakış açısı (1984a), sahip olduğu toplum tasavvurunun dışlayıcı değil kapsayıcı bir tanıma sahip olduğunu ortaya koyar. Cumhuriyet'in kurucu ideolojisi özellikle laiklik uygulamasında zamanla esner, 1946 yılında çok partili hayata geçişle birlikte bazı laiklik uygulamalarından uzaklaşılır, dinin toplumsal etkisi yavaş yavaş kabul edilmeye başlanır. Demokratik süreç bu gelişmeleri hızlandırır (Çavdar, 1984, 2004; Tunçay, 1980). Bu gelişmelere rağmen, Tanyol'un laiklik odağındaki katı tutumunu da yansıtan resmi-merkezî ideolojik uygulamalar, Türkiye'de 2000'lere değin egemen olan genel düşünceyi yansıtır. Mardin, başından itibaren laiklik konusunda daha esnek bir yaklaşım sergiler.

Mardin, merkez-çevre dinamiğinde, siyasi-sosyal süreçlerde çevrenin belirleyici etkisini vurgular, çevreden merkeze geçişlerin özgün kimliklerle de olabileceğini ve olabildiğini, belirli sınırlamalarına rağmen kabul eder. Merkez-çevre yaklaşımı, Şerif Mardin'in (1987b) bu makaleyi İngilizce olarak yayınladığı 1973 yılından bugüne, Türkiye'deki sosyal bilim çalışmalarında ve düşünce dünyasında etkili olmuş bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, sosyal bilimlerin farklı alanlarında da kullanılmıştır. Merkez-çevre yaklaşımı; analiz, teori, açıklama modeli, paradigma gibi farklı kavramlaştırmalarla çeşitli açılardan incelenmiş ve işlenmiştir. Mardin (2006c), bu yaklaşımı "metafor" olarak önerdiğini belirtir. Bu tez, Mardin'in sivil toplum ve sivil toplum örgütlerinin işlevine dair düşünceleri için ipucu niteliğindedir. Mardin, çalışmasıyla çevrenin merkez üzerindeki değiştirme etkisini güçlü biçimde ortaya koymuştur. Bu sebeple, Ahıska'ya (2006) göre, merkez, yani devlet; toplumun, yani çevrenin taleplerinden korku duyar.⁶ Buna karşın

⁶ Ahıska, merkezin çevreden korkusunu "toplum korkusu" kavramı ile dile getirdiği yazısında, bu kavramı geniş ve esnek biçimde tanımlar. Kendi adımı, toplumun bazı unsurlarının tercih ettiği silahlı mücadelenin ve terörün bu olgunun dışında tutulması gerektiğini özellikle belirtmek isterim. Bununla birlikte, genel olarak, devletin toplumun taleplerinden korktuğu tespitine katılıyorum. Bu durum, Batılılaşmaya yönelen Osmanlı Devleti'nin son yüzyılından bugüne, devleti

Mardin, sivil toplum zemini ve sivil toplum örgütleri üzerinden, yani devletle toplumu ilişkilendiren şebekeler, yapılar ve dinamikler üzerinden çevrenin taleplerinin çözülmesi, sorunların aşılması ve uzlaşılması olanaklarına kuvvetle dikkati çekmiştir. Bu, aynı zamanda “toplumun yeniden üretimi” meselesidir (Açıkel, 2006). Açıkel’in “toplumun yeniden üretimi” vurgusu, tam da Mardin’in çevrenin bu yeniden üretim kanallarına dahil olmasının önemine dikkati çeken vurgularını açıklar. Hemen şunu sormak mümkündür: Toplumun yeniden üretimine katılmayan çevre, ne ölçüde bu toplumun sağlıklı bir parçası olabilir? Yeniden üretim süreçlerine katılmaya izin vermeyen bir merkez, ne ölçüde çevreyi merkeze bağlı olarak tutabilir? Merkez-çevre yaklaşımının, kurumlaştığı ancak sorunlarının olduğu (Çınar, 2006), 1980’lerden itibaren Türkiye’yi açıklamada yetersiz kaldığı (Açıkel, 2006), indirgemeci bir yaklaşım olarak belirsizlikleri, işlevsel yetersizlikleri ve sınırlılıkları olduğu ve bu sebeplerle Cumhuriyet dönemi analizlerinde hatalı sonuçlara götürdüğü (Aydın, 2006), teorinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği (Arlı, 2006), “çoklu gerilim eksenleri” ve “çoklu çatışma mekânları” gibi belirleyici eklemelerle daha etkili olabileceği (Gönenç, 2006), yaklaşımı inceleyen yazarlarca Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinden örneklerle ve çeşitli tartışmalarla detaylı olarak ele alınır. Öte taraftan bakıldığında, yoğun olaylar eşliğinde 2000’lerden beri Türkiye’de yaşanan sürecin, AK Parti iktidarındaki toplumsal-siyasal dönüşümün, merkez-çevre yaklaşımı açısından incelenmesi, hem teorinin sınanması hem de geliştirilmesi açısından önemli olanaklar sağlayabilir.

Önerdiği toplum modeli incelendiğinde Cahit Tanyol, Ziya Gökalp’in Durkheim’den aldığı “dayanışmacı” ve Prens Sabahaddin’in Le Play’den aldığı “serbest müteşebbis” tipinin olduğu bir birey ve toplum tipini farklı zamanlarda öne çıkarmış, ancak nihai noktada tek tipçi bir toplum anlayışına yakın durmuştur. Şerif Mardin ise liberal düşünceye olan yakınlığı ile serbest düşünceye ve serbest teşebbüse inanan, özgür karar verebilen ve farklılıkları ile var olabilen bireylerden oluşan bir toplum modeli ortaya koyar. Bununla birlikte Mardin (1961b), Amerika’daki ve Avrupa’daki çoğunluğun “daha ver” düşüncesi ile hareket eden tüketici ve daha fazlasını arzulayan birey ve toplum tipi ile İskandinav ülkelerindeki “cemiyetçi” toplum idealini karşılaştırır, üretim (istihsal) ve “sosyal adalet” meselelerini halledememiş 1950’lerin Türkiye’sindeki toplum tasavvurunun “*istisnasız herkesin insani potansiyelini ortaya çıkarmaya yönelmiş bir cemiyet*” olarak kurulması gerektiğini, sadece üretim ve sosyal politika meselelerinin değil aynı zamanda bir kültür politikasının da oluşturulmasının önemini dile getirerek, “cemiyetçi” sosyal-felsefî ilkelerin temel haline gelmesini ister. Aradan geçen yaklaşık 60 yıldan sonra Mardin’in tespitlerinin ne kadar gerçek olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde, “herkesin insanî potansiyelini ortaya çıkarmayı” başarmış bir toplum yapısının günümüz Türkiye’sinde yerleştiğini söylemek de hâlen zordur.

Farklı açılardan bakmakla ve ana konularda örtüşmekle birlikte ne Tanyol’un ne de Mardin’in yıllar boyunca dile getirdikleri birey ve toplum yapısı Türkiye’de bütünüyle gerçekleşmiştir. Türkiye’de toplum hem dayanışmacı hem de şahsi teşebbüs özelliklerini birlikte taşımış, tüketim kültürü bireyleri esir almakla birlikte buna karşı alternatifler üreten toplum kesimleri de oluşmuş, laiklik ilkesinin sert politikaları 2000’lerde esneyerek dinin kamusal alandaki görünürlüğü büyük ölçüde serbestleşmiş, nihayetinde, ne devletin tek belirleyici, ne de toplumun her bakımdan serbest olduğu, her iki sosyoloğun söylediklerinin bir nevi kesişimi olan, pratiklerde çeşitli geçişkenlikler içeren “karma bir toplum yapısı” ortaya çıkmıştır.

yöneten iktidar pratiklerinde, özellikleri ve içeriği değişen, ama kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı olarak görülen bir olgudur.

Tanyol ve Mardin'in tasavvur ettikleri toplumlar ile gerçek arasındaki fark, toplumsal değişimin değerlendirilmesindeki zorluktan kaynaklanır. Şurası açıktır ki, farklı girdileri olan Cumhuriyet dönemindeki toplumsal değişim süreçlerinin değerlendirmesi çok boyutludur. Bu, toplumsal değişimin karmaşık yapısının da sebebidir. “Değişimin Sosyoloğu” Mübeccel Belik Kıray'ın (1923-2007) hemen tüm çalışmaları bu değişimi ortaya koymak yönündedir (Kıray, 1998a, 1998b, 1999, 2000, 2005). Ancak, Kıray'ın (2000: 220, 274, 276, 277 vd.) “ilerlemeci-lineer tarih anlayışı”na dayalı tespitlerinin aksine, toplum, giderek dinden uzaklaşan ve tamamen din-dışı bir yaşama alanına yönelen bir toplum olmamış, aksine yine kendisinin yaptığı 1980'lerdeki Ereğli Araştırması'nın sonuçlarının ortaya koyduğu gibi, Türkiye'de yıllar içerisinde daha dindar bir toplum yapısının geliştiği görülmüştür.⁷ Toplumsal değişimi tek çizgide ele almak mümkün değildir, değişim çok-bilinmeyenli ve çok-boyutlu iç içe geçmiş süreçlerden oluşur (Sunar, 2014). Toplumsal değişim talepleri aynı zamanda toplumsal hareketlerle iç içedir (Tecim, 2015, Ocak-Haziran; Güven, 2015, Ocak-Haziran). Toplumsal yapıya bağlı olarak oluşan toplumsal hareketler, aynı zamanda toplumu biçimlendirir. “Sosyal hareketler, temelde sosyo-psikolojik nitelikte oluşumların bir yansımasıdır. Bu da kolektif davranışlar olarak bilinir. Kolektif davranışlar, fert ve toplumun tutum ve zihniyetlerini belirleyen eylem kalıplarıdır. Ancak, bu süreçte, geniş ölçüde toplumda kaynaklanan norm ve yapısal oluşumların da etkisi göz ardı edilemez” (Türkdoğan, 2013b: 8). Toplumsal hareketler bir sınıfa, gruba veya kolektif hareketi öneren düşünce hareketine bağlanabilir, ancak günümüzde ekonomik çatışma kültürel alana, sınıf çatışması ise kimlik mücadelesine yerini bırakmıştır (Dede, 2015). Günümüzün toplumsal hareketleri XX. yüzyıldakinden farklılaşmıştır (Işık, 2011).⁸ Bu olgular, günümüzde Türkiye'deki toplumsal yapının ana talepleri ile de büyük ölçüde örtüşmektedir. Sosyal sorunların, toplumsal olayların ve süreçlerin, güncel değerlendirmeleri kadar, toplum ve devlet yapımıza bağlı özellikleri de öne çıkar.⁹ Bu koşullarla bakıldığında, Tanyol, Kıray ve Mardin'in sürekli değişim içinde olan Cumhuriyet toplumu tasavvurlarının gerçeklerle tam örtüşmediği sonucuna ulaşırız. Öte yandan, hakikatte her üç sosyoloğun da bakış açılarını bütünleştiren bir toplumsal yapı olduğu, toplumsal yapı hakkındaki bu yaklaşımların eş-zamanlı olarak düşünülmesi gerektiği ortaya çıkar.

Gelinen noktada durum netleşir. Farklılıkların doğal olduğunu, düşüncelerinin derinliğiyle ve ele aldığı konuların içerikleriyle gösteren Mardin, siyaset bilimci olmasının getirdiği perspektifle, bu farklılıkların yönetimde temsil edilmelerinin önemini de vurgular. Bununla birlikte, toplumsal ve siyasal uçlar konusundaki -yetersiz içerik bilgisi sebebiyle

⁷ Bu durumu, 1982 yılındaki II. Ereğli Araştırması ekibinde yer alan Ayhan Aktar (2007) aktarır: “Mübeccel Kıray'ın 1962'de ara form olarak anlattığı ve değişme sürecinde ortadan kalkacağını tahmin ettiği birçok mekanizmanın Ereğli'de donup kemikleşmeye başladığını görmüştük.” 1982'deki II. Ereğli Araştırmasının saha verilerini değerlendirme grubunu yöneten Aynur İlyasoğlu (2007) ise I. Ereğli Araştırması ile bu verileri karşılaştırdığımda ikinci araştırmanın neden yayınlanmadığını/yayınlanmadığını şöyle açıklar: “[T]oplumlara, tekrar eden, devam eden lineer bir çizgide ilerleyen bir tarih anlayışı ile bakmanın sorunları oluyor. (...) Ben zannediyorum, alınan yanıtlar Hocamızın beklentisi içindeki olan modernleşme örnekleleriyle çok birlikte gitmediler.”

⁸ *Toplumsal Hareketler* (Işık, 2011) kitabında farklı toplumsal hareketler kapsamlı olarak incelenir. Sosyal hareketlerin dünyadaki çeşitli örnekleriyle birlikte incelendiği bir diğer çalışma için bkz. Türkdoğan, 2013b.

⁹ Orhan Türkdoğan'ın (2008, 2011, 2013c) üç kitabı, Osmanlı'dan günümüze Türkiye'deki toplumsal yapının özelliklerine, sosyal sorunlarına ve gündelik pratiklerine ilişkin resmî-merkezi düşüncenin izdüşümlerini taşıyan kapsamlı değerlendirmeler yapar.

de oluşan- güçlü temkini¹⁰ ile toplum tasavvurunda ve siyaset tasarımı da bazı sınırlarının olduğu da görülür. Mardin (1983d), bu sınırlılıkları şöyle açıklar: “Kurulması istenen topluluk bir ‘tasarım’, bir ‘tasavvurdur’ ve tıpkı ‘sosyal devlet’ teriminde olduğunda gibi genel kavramlarla anlatılmak zorunda kalınan projelerden ibarettir. Bu iki ucu belirsizlikten, yani toplum imgesinin bir ‘benzetme’ ve toplumu değiştirme isteğinin bir ‘proje’ olmasından dolayı, reform hareketlerini incelemek birçoğunun sandığının tersine metodolojik zorluklarla dolu bir araştırma alanıdır.” Bu sebeple, toplum mühendisliğinin Modernleştirme ve/veya Batılılaştırma işlemleri gibi çeşitli aşamalarını, ulus-devletin inşa süreçleri bağlamında olumlamakla birlikte, bu uygulamanın sosyal ve siyasal yapıda olumsuz karşılık bulacağını ve her müdahalenin bir başka tepkiyi doğuracağını merkez-çevre ilişkisi ve sivil toplum gelişimi bağlamında ortaya koyan Mardin, Tanyol’a göre toplumun kendi özelliklerini daha geniş olarak kamusal ve siyasal alanda temsil edebilmesini, gösterebilmesini ve yönetim pratiklerine katılım göstererek uygulayabilmesini savunur. Tanyol ise, homojen ve tek tipçi bir yaklaşımı savunması sebebiyle daha otoriter bir yönetim yapısına tabi bir toplum tasavvur eder.

Cahit Tanyol gibi Cumhuriyetle birlikte gelen dönüşümü mevcut özellikleri, koşulları ve pratikleri ile katı biçimde onaylamamakla birlikte Şerif Mardin’in (1983d) de Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişte dört başlıkta ortaya koyduğu toplum-devlet yapısının özellikleri, nihayetinde “Cumhuriyet Projesi”nin bir tasviridir: “Bu dört ‘sosyal veri’yi şöyle tanımlayabiliriz: 1. *Kişilerin otoritesi* üstüne kurulu bir *onur* anlayışından *kurallar* ve *yasalar* üstüne kurulu bir onur anlayışına geçiş. 2. *Evren düzeni*’ni anlamada, *din*’den, *‘pozitif bilim’* anlayışına geçiş. 3. ‘Avam-havas’ ayrılıkları üstüne kurulmuş bir topluluktan *‘halkçı’* topluluğa geçiş. 4. Bir *ümme*t topluluğundan bir *ulusal devlet*’e geçiş.” Mardin, yaklaşımında, büyük ölçüde reformları yapanların yaklaşımları paralelinde bir analiz ortaya koyar.

Cahit Tanyol, resmî-merkez ideolojinin tasarladığı toplumsal tasavvuru hemen hemen olduğu gibi benimsemiş, yıllar içinde zaman zaman sapmalar olsa da bu temel çizgisi değişmemiş, bütüncül, homojen, tek biçimli ve tek tipli bir toplum tasarımı, bunun olması gereken bir ideal olduğunu da dile getirerek savunmuştur. Bu tasavvura uymayanları ötekileştirmiş, aynı şekilde “öteki aydınlara” karşı da elitist yaklaşarak onları ötelemiş, elit olmayı “merkezde olma” şartına bağlamış, dindar kesimlerin büyük kısmını irtica yaftası ve din-dışı söylemlerle dışlamış, toplumsal yapının çok parçalı hâlinin rejim ve/veya siyasi yönetimde temsil edilmesi konusunda demokratik ve olumlu bir yaklaşım geliştirmemiştir. Bu bağlamda, ulaşılmaması gereken bu toplum tasavvuru için Cumhuriyet sonrasındaki ulus-devlet inşa süreciyle birlikte girilen toplum mühendisliği uygulamalarını onaylamış,

¹⁰ Bu konuda, Mardin’in (2005) Nakşibendilik-Hizbullah üzerinden geliştirdiği daraltıcı bakışı hatırlatmakta fayda vardır. Şerif Mardin’in, Nakşibendiliğin iç işleyişine vakıf olmayışı sebebiyle yaptığı yanlış yorumlar olduğunu, bunun getirdiği sapmaların oluştuğunu ve bu değerlendirmelerin Kemalizm’in uyguladığı siyasi-sosyal programın çizgileri içinden gelen yaklaşımlarla örtüştüğünü iddia eden bir çalışma için bkz. Şeker, 2015. 1960’lı yıllarda, “siyasal ve toplumsal çözümlenmelerde kültürün ve buna bağlı olarak dinin çok önemli bir yer tutması gerektiğini ve Türkiye’yi taşıyan unsurları anlamak ve kültürel mekanizmaları şerh etmek için çok ihmal edilen bu alanın ehemmiyetini, akademik bir üslupla” dile getirmesine rağmen Şerif Mardin, gerek Bediüzzaman çalışmasında ve gerekse Nakşibendilik üzerine yazdıklarında yetersiz bir donanıma sahiptir: “Kitapta (*Bediüzzaman Said Nursi Olayı*) Bediüzzaman, Bediüzzaman fikriyatının geriye ve ileriye doğru uzanan yönleri, Türk düşüncesindeki yeri, problemleri, imkânları yok. (...) Şerif Bey’in son yıllarda tasavvuf kültürü, tarikatlar ve Nakşilik üzerine yazdıklarında bu donanım yetersizliği kendini daha fazla ele veriyor; bu yetersiz bilgiler üzerinden yaptığı yorumlar ise bir tür Nakşilik karikatürleri çiziyor” (Kara, 2017).

bunlara cevaz vermiş ve büyük ölçüde desteklemiştir. Toplum mühendisliğini destekleme noktasında geldiği en ileri aşama “Darbeleri destelemek” noktasında ortaya çıkmış, Cahit Tanyol, 27 Mayıs Darbesi dışında, 22 Şubat 1962 tarihli Talat Aydemir’in ilk cunta girişimine dolaylı dahi olsa katılmıştır (Çav, 2011: 585). Tanyol, sadece söylem olarak Cuntaları desteklemekle kalmamış, Cunta toplantılarına fiilen de katılmıştır.¹¹ Bu yönüyle de Tanyol ile Mardin ayrışır: Mardin legal siyaset alanlarında bizatihi inisiyatif olarak iktidara karşı siyasî alternatif yapılar içerisinde hareket etmeye yönelirken, Tanyol siyaseti ortadan kaldıran Cunta yapılanmaları ile temasa halinde olur. Bu tercihler, Tanyol’u, tasarlanmış, yapay özelliklerle ve müdahalelerle birey ve toplum inşa etme uygulaması olan toplum mühendisliği yaklaşımlarını onaylamaya götürürken, Mardin bu türlü uygulamaların toplumsal ve siyasal yapıda geçersiz kalacağını, hatta zamanla çevreden güçlü karşı tepkilerin merkeze yöneleceğini çalışmalarında çeşitli yönleriyle ortaya koymuştur. Nihai noktada, Tanyol ve Mardin’in toplum tasavvurlarındaki temel farklılıklar, bireyci ve toplumcu bakış açılarından toplum mühendisliği uygulamalarını onaylama-onaylamama ve/veya kısmen onaylama yaklaşımlarına değin farklılaşan, çok-yönlü özellikler gösterir.

3.Sivil Toplum Yaklaşımı

“Sivil Toplum”, özellikle 12 Eylül 1980 Darbesi sonrasında liberal toplum tartışmalarında en fazla gündeme gelen, 1990’larda yükselişe geçen ve demokratik toplum ve devlet yapısı bağlamında bugünlere değin en fazla tartışılan kavramlardan bir tanesi olmuştur. 1980’lere değin ise Türkiye’de çağdaş anlamda bir sivil toplum tanımından bahsetmek zayıf bir olgudur.¹² Seuffer’e (2001) göre, sadece 1980 öncesinde değil, 2000’lere değin de Türkiye’de, bireylerin ve kamunun çıkarlarını her şeyden öte önceleyen gerçek bir sivil toplumdaki bahsedilemez. Sivil toplumun göstergesi sivil toplum örgütleridir. Birçok sivil toplum örgütünün incelenmesine göre de Türkiye’de 2000’lere değin gerçek anlamda bir sivil toplum yapısından söz edilemez.¹³

¹¹ Cunta grubunun toplantıları genelde eski bir generalin Büyükdere’deki evinde yapılır. Ancak o dönemden yaklaşık yüz yıl önce 1865 yılında Osmanlı’daki mevcut düzenden ve yönetimden memnun olmayan, yeni bir örgütlenme ve düşünce hareketi oluşturmak için ilk defa Belgrad Ormanı’nda toplanan Yeni Osmanlıları (Mehmed Bey, Namık Kemal, Ayetullah Bey, Refik Bey vd.) yâd etmek için Belgrad Ormanı’nda da sembolik toplantılar düzenlenir. 1865’teki Belgrad’taki bu toplantıda bulunanlar ve “İttifak-ı Hamiyet” örgütünü kuranlar, amaçları ve yaptıkları ile ilgili bilgi için Şerif Mardin’in *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* (2004c) çalışması, özellikle “İttifak-ı Hamiyet” başlığı (s. 17-54) ile kaynak eseridir. Bu toplantılardan bazısına katılan Tanyol’un dahil olduğu ilişkilerinden Milli Birlik Komitesi (MBK) içinde birkaç alt-cunta grubunun olduğu ve MBK içinde birçok bilinmeyen alt-darbenin gerçekleştiği anlaşılır. 14’lerin MBK’dan uzaklaştırılması sonrasında Tanyol’un Talat Aydemir grubuna yakınlaşması, cuntalar üzerinden işleyen pratiklerin devamıdır (Çav, 2011: 591).

¹² Türkiye’deki Sivil Toplum tartışmalarının genel bir özeti için bkz. Seuffert, 2001. *Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik* başlıklı kolektif yayın (Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi, 2002), Türkiye’nin tarihi, dili ve toplumsal bilimlerini alanında faaliyet gösteren Fransız araştırma enstitüleri Français d’Etudes Anatoliennes ve Orient Institut organizasyonu ile AB destekli proje kapsamında 1998-2000 yılları arasında yapılan araştırmaya bağlı çalışmalarından oluşmuştur. Benzer düşünceleri ortaya koyan bir diğer makale için bkz. Bora ve Çağlar, 2004.

¹³ Kitaptaki makaleler, 1990’larda aktif olan ve kökleri 1950’lili yıllardan gelen geniş kapsamdaki STÖ temsilcilerini ve kurumlarını ele alarak bu tespiti kendi yaklaşımları bağlamında somutlaştırır. Bunu yaparken mevcut STK/STÖ’lerin veya STK/STÖ olma potansiyeli olan örgütlerin durumları ele alınır. Genel kanaat 2000’lere gelirken Türkiye’de hâlâ sivil toplumun bütün

Türkiye’deki genel manzarayı bu şekilde ele almak mümkünken, acaba uzun yıllar toplum üzerinde çalışmış Cahit Tanyol ve sivil toplum olgusunu Türkiye’de ilk dile getirenlerden Şerif Mardin, nasıl bir tablo ortaya koymaktadır?

Cahit Tanyol’un, Türkiye’de sivil toplumun oluşumu, gelişimi ve etkinliğinin yayılması gibi bir sosyolojik derdi olmamıştır. Sahip olduğu ideolojik zihin yapısı gereği “devlet odaklı” bakış temelinde düşünen Tanyol, devletten bağımsız hareket edebilen bir toplumsal yapının tasavvurunu oluşturmaz. Aksine din dahil, en mahrem ve derinlikli alanlarda dahi devletin otoriter ve zaman zaman totaliter baskısının varlığını önemser, gerekli görür, savunur ve bu yöndeki pratikleri -toplum mühendisliği uygulamalarında olduğu gibi- destekler. Cahit Tanyol’un sivil toplumun getirdiği açılımlara ilişkin karşı çıkışları 1980’ler sonrasında “din ve irtica” ikiliği içerisinde kurguladığı düşüncelerinde en tavizsiz, sert ve somut karşılıklarını bulur (Çav, 2011: 300-314). Ancak, Tanyol, bir zamanlar bu yaklaşımdan uzak bir düşünceye sahipti.

Cahit Tanyol (1952, 8 Ağustos; 1953, 27 Şubat; 1953, 27 Mart; 1953, 3 Nisan; 1953, 10 Nisan; 1953, 17 Nisan; 1953, 6 Haziran; 1954, 19 Şubat; 1954, 5 Mart; 1954, 7 Mayıs; 1954, 21 Mayıs; 1954, 18 Haziran; 1954, 21 Mayıs; 1955, Mayıs; 1955, 30 Haziran; 1955, 14 Temmuz; 1955, 2 Eylül; 1955, 12 Kasım; 1956, 14 Nisan; 1956, 12 Aralık; 1956, 13 Aralık; 1956, 14 Aralık; 1957, 8 Mart), 1950’li yıllarda, demokrasiye inandığı ve savunduğu zamanlarda böyle düşünmemiş, sivil toplumu, sivil toplum örgütlerini, demokrasiyi, çok partili sistemi, seçimleri ve demokratik yönetimi sonuna kadar savunmuştur. Türkiye’deki ve İngiltere’deki demokratik sistemleri, bunu sağlayan koşulları ve sivil toplum gereken özellikleri karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir (Tanyol, 1958a, 1958b, 1958c, 1958d, 1958e, 1958f, 1958g, 1958h, 1958i, 1959i, 1959j). Hatta bu bakışı öyle güçlüdür ki, sivil toplumu savunduğu bu yıllarda, 6-7 Eylül 1955 olaylarının devlet tarafından organize edildiğini dahi söylemiştir.¹⁴ Ancak Tanyol (1960, 25 Haziran; 1960, Temmuz; 1960, 1 Temmuz; 1960, 8 Temmuz; 1960, 16 Temmuz; 1960, 22 Temmuz; 1960,

unsurlarıyla gelişmediği, tam anlamıyla STK/STÖ yapısını karşılayan örgütlenmelerin mevcutlar içinde uzak olduğudur. Makalelerde TÜSİAD, MÜSİAD gibi işadamları dernekleri; Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş), DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu), Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Türkiye Sanayi, Ticaret, Deniz Ticaret Odaları ve Borsaları Birliği (TOBB) ve Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu (TESK) gibi meslek odaları ve meslek kuruluşları; İnsan Hakları Derneği (İHD) ve İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği (Mazlum-Der); Ülkü Ocakları; Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) ve diğer Kemalist örgütler, Alevi dernekleri, Tarih Vakfı, Kafkas ve Balkan Göçmen Dernekleri odaklı Dış Türkler dernekleri; Kadın dernekleri; Futbol toplulukları ve Fazilet Partisi (FP) odaklı incelemeler ve değerlendirmeler ile Türkiye’deki sivil toplum yapısı ve sivil toplum örgütlerinin/kurumlarının özellikleri ayrıntılı olarak ortaya konulur. Yapılan değerlendirmeler bu çalışmaların sonucudur (*Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, 2002). Küresel ölçekte, 1990’lardaki Asya, Afrika, Latin Amerika’da yer alan farklı ülkelerindeki STÖ/STK’ların yapıları, işleyişleri ve faaliyetleri üzerine yapılan değerlendirmeye dayalı bir karşılaştırma için bkz. *Sivil Toplum Örgütleri: Neoliberalizmin Araçları mı, Halka Dayalı Alternatifler mi?*, 2001. Kitaptaki, kalkınma amaçlı uluslararası STÖ’lerin özellikleri, tipleri, yapıları, işlevlerini ortaya konularak STÖ/STK’lar üzerinden bir dünya sistemi tanımlaması yapılır.

¹⁴ Tanyol, 27 Mayıs sürecinde bizatihi kendisinin içinde olacağı olaylar gibi, 1950’li yıllarda da çeşitli toplumsal olayların sivil veya askerî olsun gizli olarak yapılmış çeşitli oluşumlar ve örgütler aracılığıyla harekete geçirildiğinin farkındadır. 6-7 Eylül Olayları için “Bu olaylar organize edilmiştir” düşüncesini açıkladığı “Yığın Psikolojisi ve Son Hadiseler” (1955, 20 Eylül) başlıklı yazısı ve bu temelde yaptığı değerlendirmeler dönemin Sıkıyönetim Komutanı tarafından iyi karşılanmaz. Kara Kuvvetleri Komutanı ve 6/7 Eylül Olayları üzerine ilan edilen Örfî İdare’yi yürüten Tümgeneral Celal Alkoç, makamına çağırıp Tanyol’u bir nevi sorgular (Çav, 2011: 593).

30 Temmuz; 1961, 20 Ocak; 1962, 16 Mart; 1962, 23 Mart; 1962, 13 Nisan; 1962, 5 Haziran; 1962, 22 Haziran; 1962, 6 Temmuz; 1996, 2 Haziran), 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonra, 1950'lerin sonlarında başlayan sorgulamalarının da (1959, 1 Mart; 1959, 2-3-4-5-6-7 Mart) etkisiyle, hızla demokratik anlayışından uzaklaşmış, otoriter, baskıcı ve bunların ötesinde totaliter bir devlet tasavvuruna bağlı bir toplum tasarlamaya başlamış, nihayetinde ise sivil toplumu tamamen gündeminden çıkarmıştır.¹⁵ Bu yıllardan itibaren Tanyol, devleti her şeye önceleyen bir anlayışla bakar. Daha derinde ise, devleti yönetmede ve toplumu biçimlendirmede tek gerçek güç olarak Ordu'yu gören Tanyol (2003, Bahar), toplumsal ve siyasal yapıya ve halkın politikaya yönelmesine karşı bir güvensizlik duyduğunu, açık bir şekilde ifade eder. Benzer düşünceleri, yani sivil toplumu bir güç alanı olarak görmeyen hatta olumsuz gören devlet odaklı bakışı, İstanbul Sosyoloji Geleneğinde Baykan Sezer ve arkadaşları dile getirir.¹⁶ Tanyol ve Sosyoloji Bölümü'ndeki devamlıları, toplumun "kendisi olma" taleplerine karşı daha az duyarlı, devletin varlığını inşa ettiği ilkeleri ise önceleyen bir yaklaşım sergilerler.

Şerif Mardin için sivil toplum kavramı, siyasi-sosyal düşünce çalışmalarını oturttuğu temel kavramsal alanlardan/eksenlerden biri olmuştur. Çalışmalarında, Osmanlı'da sivil toplum unsurlarına eğilmesi ve devamında Cumhuriyet'te sivil toplum özelliklerini arayışı buna bağlıdır. "Toplumsal bir yapı" olan sivil toplum, modernleşme sürecinin takip edileceği bir izlektir. Sivil toplum, "Batı'da mutlak monarşinin bütün güç ve çabalarına rağmen, kontrollerinden kaçan ve bu anlamda özerk bir sürecin şekillenmesini sağlayan güç" olarak tanımlanabilir (Mardin, 2000).

Mardin'in modernleşme süreçlerini izlediği alanlardan ilki "sivil toplumun kurulma süreci"dir.¹⁷ Sivil toplum, modernleşmenin olmazsa olmazıdır. Bu izlek ile Mardin, Osmanlı'dan hareketle günümüz Türkiye'sine dair bir analiz yapar. Demokratik geleneğimizdeki aksaklıklar sivil toplum eksikliğine dayanırken, Batı'nın sahip olduğu sivil toplumun gelişmesi için gerekli olan araçlar Türkiye'de oluşmamıştır (Mardin, 1983c). Bununla birlikte "kamuoyu" olarak adlandırılabilir ve kısmen sivil topluma dair işaretler veren çeşitli özellikler Osmanlı'da görülebilir (Mardin, 1987a). Bu değerlendirmeler kapsamında sivil toplum, düşük özelliklerle ve çeşitli formlarla Osmanlı son döneminde ve

¹⁵ Cahit Tanyol'un Demokrasi'yi benimseyen düşüncelerinin detaylı incelemesi için bkz. Çav, 2011: 181-201 ve 205-220. Cahit Tanyol'un Demokrasi'den uzaklaşma sürecinin detaylı incelemesi için bkz. Çav, 2011: 221-252.

¹⁶ Bu örtüşmeyi, Baykan Sezer ve arkadaşlarının "Devlet Üzerine" makalesinde somut olarak görürüz: Asya'da "Toplum, Devlet dışında sorunlarını çözemediği gibi Devlet'le olan uyumsuzluğunda sorunlarını aşabilmesi için yine Devlet'e gereksinim duymaktadır. Kısaca Doğu'da Devlet, Asya halkları için sorunların çözümü, çözüm içinde yer almak anlamını taşımıştır. Başka deyişle toplumun kendisine kimlik kazandıran ve kutsanmış çözümün gerçek sahibi ya da çözümün kendisi ancak Devlet ile mümkündür. Devlet topluma kimlik kazandırdığı gibi çözümün de sahibidir. Devlet toplumun çerçevesini oluşturduğu için toplum içinde farklı çözüm olanağı bulunmamaktadır. Bu yönde girişimler toplum dışına düşmeye yol açmaktadır. (...) Sivil toplum kavramı ile Devlet'ten bağımsız olarak, Devlet dışında ve Devlet ile mücadele içinde kendi siyasal iktidarını oluşturmaya çalışan bir hareket veya güç kastedilmektedir. (...) Günümüzde devlete karşı sivil toplum örgütlerini öne çıkartılması ile karşılaşmaktayız. Devlet desteği dışında kimin neyi başardığı soru konusudur" (Sezer vd., 2002).

¹⁷ Mardin, üç izlekte modernleşmeyi takip eder: "1- Sivil Toplum Kurulma Süreci 2- Kamu Alanının Teşekkülü. Yani, toplum, insan, sanat, bilim... bunların serbestçe tartışıldığı bir toplumsal platformun oluşması, 3- İsmi 'Uçmak' olarak tanımlayabileceğimiz özgün, sınır dışı fikirleri imal edebilmekle ilgili gelişmeler [Daemon insan tipi]" (Mardin, 2000). Daemon insan tipi için bkz. Mardin, 1984b.

Cumhuriyet'te var sayılabilir veya var olduğu düşünülebilir. Ancak nihai noktada, sivil toplum adına bugün geldiğimiz nokta, onun Avrupa'daki formunu bir şekilde almayı başardığımız ancak içeriğinin işlerlik kazanmasını sağlayacak hukuki ve sosyal dönüşümleri başaramadığımızdır (Mardin, 2006a). Cahit Tanyol'un devlet-toplum/sivil toplum ilişkisine bakışı ile İdris Küçükömer'in değerlendirmelerindeki çıkış noktası aynıdır, yani devlettir, ancak vardıkları nokta itibariyle sivil toplum'un bir "halk hareketi" olması bağlamındaki Küçükömeri'nin arayışı Tanyol'da yoktur. Şerif Mardin ise her iki düşünce insanından da ayrılır. Mardin, toplumu odak noktası olarak devleti bu toplumsal koşulların bir ürünü olarak görmekte, sivil toplumun Batı tipi liberal ölçülerde oluşması için derinlemesine incelemeler yapılması yönünde öneriler geliştirmekte ve siyaset bilimci-sosyolog olarak bu noktada konumlanmaktadır (Onbaşı, 2008). Sivil toplum çalışmaları öncü olmasına, değerli katkılar vermesine ve önemli bir açılım sağlamasına rağmen, Şerif Mardin'in "Bugün, sivil toplum dediğimiz zaman, bunu herhangi bir askerî teşekkülle ilgili olarak değil, toplumsal yapı anlamında kullanıyoruz" (Mardin, 2000 aktaran Nalbantoğlu, 2007) şeklinde biten değerlendirmesini Ünal Nalbantoğlu (2007) şöyle eleştirir: "İyi de, sivil toplum dedikleri toplumsal yapı yekpâre bir blok mudur da, adına 'siyasî devlet' dedikleri ve sanki bünyesinde yabancı ve ona karşı, üstelik bir de içkin tanımı gereği 'ceberrut', 'hegemonyası' nı sürdürmek için sivil toplumdan 'onay' bile almaya ihtiyaç duymayan bir işleyiş karşısında demokratiklik adına mücadele sürdürüyor olsun. (...) Burada sadece Şerif Hocam'ın değil, çoğu Marksçının bile 'olması gerekeni' (Sollen), gerçekte 'olan'la (Sein) karıştırdıklarını, bu yanılmanın da her nedense kutsal adıyla 'sivil toplum' denen toplumsal mücadeleler yumağının sanki 'imtiyazsız ve kaynaşmış' bireylerle onların oluşturduğu grup ve katmanların çelişkisiz dayanışmasına dönüşebileceğini sanma safdilliğinden kaynaklandığı görüşündeyim." Nalbantoğlu'nun dikkati çektiği husus, Mardin'in Türk modernleşmesini incelerken sivil toplumu "metodolojik ve taktik bir kavram olarak" kullanma amacıyla bağlantılıdır (Yıldırım, 2007).

Nihayetinde, Cahit Tanyol, tepeden inmece, Jakoben bir anlayışla gelen Cumhuriyetin kurucu düşüncesinin uyguladığı dönüşüm politikalarını olumladığı için, bu politikalara karşı direnebilecek ve kendi tercihlerini ortaya koyabilecek sivil toplum unsurlarına sıcak bakmaz, böyle bir süreci desteklemez, bu yönde bir arayış ve beklenti ortaya koymaz. Şerif Mardin ise, Türk modernleşmesinde yaşanan çatışmalı süreçlerin altında, tepeden gelen değişimleri dengeleyen toplumsal yapıların olmayışı olduğunu çalışmalarında inceleyerek açıklamış, devlet ve sivil toplum kurumlarının oluşturduğu şebekelerin önemini dile getirmiş ve sağlıklı siyasi ve sosyal bir yapı için bunlar arasındaki "uzlaşmalar"ın önemini vurgulamış, toplamda hem Tanyol'un "sivil toplumsuz toplum" yaklaşımını olumsuzlamış, hem de sivil toplumun belirleyici önemine işaret etmiştir.

4.Devlet Tahayyülü

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Orta Asya'dan Hazar'a, Hazar'dan Kafkasya'ya ve Anadolu'ya, Anadolu'dan Batı Asya'ya, Afrika'ya ve Balkanlar'a değin yüzyıllar boyunca ayakta kalmış birçok devlet tarafından olgunlaştırılan bir devlet geleneğinin birikimine yaslanır. Toplum ve devlet tasavvuru, tanımı ve yönetim biçimleri üzerine Siyasetnâmelerle yazıya dökülmüş yüzyıllara dayanan bu geleneğin günümüz Türkiye'sinin yönetim sisteminde doğrudan veya dolaylı olarak etkisi vardır (Canatan, 2014). Anadolu coğrafyasında varlığını sürdürmüş Selçuklu ve Osmanlı devletleri ile bugün varlığını sürdüren Türkiye Devleti'nin toplum ve devlet yapısı belirli süreklilikler içerir, ama aynı zamanda özellikle son 200-250 yılda gerçekleşen uygulamalar sonrasında bu geleneğin çeşitli kırılmalar ve kopmalar da yaşanır. Osmanlı aydınları, bürokratları ve önde gelen fikir

insanları Osmanlı devlet ve toplum yapısındaki değişimi güncel değerlendirmelerle ele almış, gördükleri bozulmaları, olumsuzlukları ve bunlara karşı yapılması gereken önerileri detaylı olarak yazmış, sultanlara sunmuşlardır (Öz, 2013). Geleneğe dayalı anlayış, bu toprakların yönetim yaklaşımına içkindir. Bununla birlikte günün ihtiyaçlarını karşılamayan durumlar karşısında yönetsel, bürokratik ve sosyal tedbirlerin ne ölçüde yapıldığı, bunların ne kadar dikkate alındığı ve nasıl uygulamaya aktarıldığı, üzerinde çalışılması gereken önemli konulardandır. Ancak şurası açıktır; Osmanlı Devleti döneminde yaşanan yönetsel aksaklıklar çeşitli formlarda onun mirasını devralan Türkiye Devleti'nde de görülebilir.

Devlet konusunda, özellikle modern dönemin belirleyici metinleri bize kapsamlı bilgiler verir. Yunan Antik çağından *Prene Öğütler* kitapları, Machivelli'nin *Hükümdar*'ı, Thomas Hobbes'un *Leviathan* ve Hegel'in *Kutsal Devlet* merkezli metinleri ve bunlar arasındaki bağlantılar, yönetim uygulamalarında ve günümüzün modern devlet tanımlarında etkili olmuştur (Foucault, 1978). Devlet ve toplum özellikleri bağlamında, demokratik ve liberal toplum ve devlet tasarımları, otoriter ve baskıcı toplum ve devlet yapıları, demokrasi, monarşi, krallık veya tek adam rejimi ile yönetilen devlet yapıları, devletçi, karma veya liberal serbest piyasaya dayalı ekonomi özellikleri olan toplum ve devletler gibi, birçok sınıflandırma yapılabilir.

Sürecin Osmanlı Devleti bağlamındaki akışı oldukça karmaşıktır. Padişahlık/Krallık, Meşrutiyet, Cumhuriyet gibi seçeneklerin olduğu 1800'lerin sonu ve 1900'ların başında, Tanzimat (1839) ve İslahat (1856) Fermanları ile toplumsal yapısında önemli değişikliklere gitmiş olan Osmanlı Devleti, bu değişimi devlet örgütlenmesi ve organizasyonu bağlamında hukuk, bürokrasi, ekonomi, ordu ve diğer sosyal süreçlerde attığı adımlarla genişletmiş (Kolektif, 1940; Alkan, 2004; İnalçık vd. 2018), Avrupalı, Batılı bir toplum ve devlet yapısına yönelmiştir.¹⁸ Geline süreci, İstiklal Savaşı (1919-1923) ile Cumhuriyet örgütlenmesi benimsenmiş, yönetimin farklı boyutlarını içeren "Saltanat" (1 Kasım 1922) ve "Hilafet" (3 Mart 1924) kaldırılmıştır. Cahit Tanyol ve Şerif Mardin, kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin toplum ve devlet modelinin inşa sürecini bizatihi kendi ömürleri içerisinde yaşayarak görmüş, çalışmalarında bu inşa sürecinin özelliklerini, etkilerini ve uygulamalarını detaylı olarak incelemiş ve bu sürecin çok yönlü eleştirisini yapmışlardır. Ortaya koydukları görüşler Türkiye Devleti'nin günümüzdeki toplum ve devlet yapısına dair kapsamlı bir anlama imkânı sunar. Tanyol ve Mardin'in yaptığı gibi, Türkiye'de toplum ve devlet tanımları, dönüşümleri ve tarihi, modernleşme bağlamında farklı açılardan değerlendirilmiştir (Karpas, 1996; Ahmad, 2002; Zürcher, 2004). Burada, Tanyol'un ve Mardin görüşleri üzerinden bu farklı yaklaşımlara da dolaylı olarak temas edilmektedir.

Osmanlı Devleti tanımlarından bugüne gelen çeşitli devlet anlayışı geleneklerini ortaya koyan Cahit Tanyol ve Şerif Mardin'in, Türkiye Devleti'nin dayandığı Osmanlı Devleti'ne yönelik temel yaklaşımlarında yakınlık vardır. Tanyol (1965, 13 Ağustos), negatif anlam yüklü olarak üretime el koyup üleştiren anlamında Osmanlı'yı "soyguncu devlet" olarak tanımlar. Öte taraftan, Mardin'e (1971) göre, "Osmanlı toplumu, askeri kahramanlık ve yeniden-üleşim düzeni üzerinde kurulmuştu." Osmanlı'nın bir Gaza ve Fetih devleti olduğu konusunda her ikisi de hemfikirdir. Mardin'e göre bu devlette "gelirin yeniden bölüştürülmesi merkezi bir sorun"dur. Osmanlı Devleti'ni Montesquieu'nun dediği

¹⁸ Huricihan İslâmoğlu, Batı-merkezi tarih yazımı dışında, Şarkiyatçılığı ve Modernleşme yaklaşımlarını reddeden, dünya sistemi yaklaşımının da eleştirisini yaparak Osmanlı dönemindeki toplumsal dönüşümün iktidar ve iktisat ilişkileri eksenindeki süreçleri üzerinden önemli bir inceleme yapar (İslâmoğlu, 2010: 31-99, "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazıldı, Nasıl Yazılmalı Tartışmasına Dönüş" başlıklı bölüm). XIX. yüzyıl Osmanlı toplum ve devlet özellikleri için bkz. Meriç, 2002.

“Doğu Despotluğu” tipinde bir devlet olarak gören Mardin’in (1980) bu yaklaşımı ile Tanyol’un (1965, 13 Ağustos) iktisadi üretimin yönetim-paylaşım biçimi olarak ifade ettiği “Soyguncu-Sömürücü Devlet” kavramlaştırması, büyük ölçüde birbirine paraleldir. Tanyol ve Mardin, Marx’ın sınıf teorisinin Osmanlı-Türkiye’de olmadığı ve Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) yaklaşımının Osmanlı’nın iktisadi yapısını anlatmadığı noktasında da örtüşürler. Tanyol (1962, 22 Ağustos; 1962, 17 Ekim), burjuva-işçi sınıfını savunan şablonu “Türkiye’de burjuva yoktur” diyerek reddederken, Mardin (1964b) de Marx’ın toprak sahipleri, kapitalistler ve işçi sınıfı olarak oluşturduğu teorisinin Osmanlı’da ve Türkiye’de geçerli olmadığını, Türkiye’deki sınıfsal yapının iki boyutlu eksenle yönetenler ile yönetilenler şeklinde işlediğini dile getirir. Tanyol (1962, 17 Ekim; 1965, 13 Ağustos) ve Mardin (1964b) -Ömer Lütfi Barkan, Doğan Avcıoğlu, hatta son geldiği nokta itibarıyla Kemal Tahir gibi-, Osmanlı Devleti’nin siyasi, ekonomik ve sosyal yapısının ATÜT ve feodalizm olarak tanımlanmasını kabul etmezler. Farklı konulardaki bu ortak bakış açısına rağmen, Tanzimat ile başlayan değişim ve dönüşümü Batılılaşma/Modernleşme süreci olarak, Tanyol ve Mardin farklı biçimlerde değerlendirirler.

Devlet, kuşkusuz Cahit Tanyol’un düşüncelerinin merkezinde yer alan, diğer siyasi, sosyal, ekonomik, dinî ve hatta kültürel/sanatsal düşüncelerine zemin teşkil eden yegâne düşüncesidir. Cahit Tanyol, tam anlamıyla bir “devlet aydını” profili ortaya koyar. Devleti her türlü düşüncesiyle ve uzanımıyla ele almaya çalışmış, devlet merkezli bir sosyoloji ve düşünce sistemi geliştirmiştir (Tanyol, 1956, 29 Aralık; 1957, 27 Mart; 1958, 5 Mart).

Cahit Tanyol, 1950’lerde, demokratik sistemi onayladığı yıllarda devletin rolünü Prens Sabahaddin’in etkisi altında daha esnek değerlendirir, otoriter bir devlet değil, ekonomi ve düşünce serbestliğine izin veren, demokratik, çok partili ve sivil örgütlenmeye alan açan bir devlet anlayışını benimser. Bu doğrultuda şöyle bakar: Bireyin saadetini eskiden kanunların dışında oluşan ahlâki kurallar ve ilkeler sağlardı, bugün ise devlet hem sosyal saadeti hem de bireyin saadetini sağlamak ve sosyal meselelerin tamamıyla ilgilenmek zorunda olan bir anlayışa sahip olmalıdır (Tanyol, 1953, 18 Aralık). Bunları söylerken, aynı zamanda devletin bürokratik yapısından, 1960’lara değin memnuniyet duymaz, hantal olduğunu, memur zihniyeti içinde hareket ederek, iktidarı, yani Hükümeti ve Demokrat Parti’yi ve ülkenin atılımlarını yavaşlattığını savunur (Tanyol, 1951, 19 Ekim; 1951, 14 Aralık; 1952, 5 Eylül; 1952, 26 Eylül; 1952, 3 Ekim; 1952, 10 Ekim; 1954, 19 Ağustos; 1954, 17 Aralık; 1955, 18 Kasım; 1955, 31 Aralık; 1956, 21 Ocak; 1956, 25 Şubat; 1956, 10 Mart; 1956, 10 Eylül; 1958, 26 Ağustos). 1960’lardan sonra bu eleştirilerini devam ettirmeyecektir. Bir dönem savunduğu “sosyal devlet” anlayışını ise 1960’lardan sonra “devlet baba” figürü ile değiştirecek olan Cahit Tanyol, çalışmalarında sıkça vurgulayacağı üzere “Devlet, her zaman önceliklidir” düşüncesini ortaya koyan bir yaklaşımı bugüne değin savunacaktır.

Cahit Tanyol, “biyo-politik¹⁹ ile derinleştirilmiş iktidar erkinin canlandığı devlet ve aygıtlarınca yönlendirilen, yönetilen, kontrol edilen, bireysel hak ve özgürlükler açısından resmî-merkez ideolojinin ve yönetenlerinin düşüncelerine ve söylemine karşı alternatif ve farklı düşüncelerin ve söylemlerin oluşmasını mümkün olan en üst düzeyde sınırlayıcılık ile işleyen, aydın/elit despotizmi ile dillenen, toplumsal bir olgu olmasına karşın dinin kesinlikle özel yaşama ait bireysel yaşamın sınırları dışında kamusal anlamda ve alanda ifade bulmasına ve temsil edilmesine izin verilmeyen, tek parti yönetimi altında, kuvvetler

¹⁹ Michel Foucault’nun kavramlaştırdığı anlamıyla kullandığımız bu tanım, devleti-toplumu-bireyi yönetme ve biçimlendirme teknikleri olarak *Polis*, disiplin, gözetleme ve cezalandırma gibi mekanizmalar bağlamında canlı-cansız her zerreye nüfuz eden kuşatıcı iktidar uygulamasıdır. Biyo-politik için bkz. Foucault, 2005, 2007.

birliğine dayanan; yasama, yürütme ve yargının mecliste toplandığı güçlü ve tek yönlü, tek kelime ile her şeye kadir-i mutlak olarak devletin içkinliğinin sindiği” bir birey-toplum-devlet modelini benimseyen “kutsal devlet” düşüncesini savunur (Çay, 2011: 517-518). Bireyin varlığında taşıması gereken ahlâki ve hukuki sorumluluğun, öncelikli olarak devlette olması, sonrasında bireylere ve kendine karşı olması düşüncesi, “devlet” odaklı bu bakışın yansımasıdır (Tanyol, 1950, 18 Ağustos).

Şerif Mardin’in Osmanlı’dan Cumhuriyet’e farklı zamanlardaki devlet yapısına ilişkin değerlendirmesi, hem kendi yaklaşımını hem de devlet yapısının ve tanımının dönemler içerisindeki değişimini ortaya koyar: “Gerçekten tarihimizde bir devlet ananesi olduğu şüphe götürmez, fakat devleti ön plana çıkarırken kendi devletimizin zamanla değiştiğini unutmamalıyız. Örneğin kendi devletimizin, yalnızca Tanzimat’tan beri geçirdiği istihaleleri (başkalaşmaları) anımsarsak şöyle bir tablo ile karşılaşırız: Tanzimat’a kadar devlet, esasında padişaha itaat demektir. Tanzimat yıllarında devlet, Reşit, Ali, Fuat paşalar gibi etkili devlet adamları demektir. Cumhuriyet devrinde devlet Türkiye’nin vatandaşları noktasında düğümlendi; çok partili sisteme geçtiğimizde devlet zorunlu olarak topluluğun içindeki odak noktalarıyla anlaşma, onlara kaynak dağıtma, bir kompromiler (uzlaşmalar) silsilesiyle çalışma anlamını kazandı. Gene bunu da bugünkü Türkiye’de hâlâ kabul etmeyen, kompromiyi bir ihanet gibi görenler mevcuttur” (Mardin, 1998, Ocak aktaran Arlı 2006). Mardin, toplumsal ve siyasal yapının farklı kesimlerinin uzlaşmaları ve/veya sivil toplum şebekeleri üzerinden yürüyen bir siyaset dinamiği ile biçimlenen bir devlet tasavvuru ortaya koyarken, Tanyol, bireyden topluma her şeye kadiri-i mutlak olarak hükmeden bir devlet tahayyülü ortaya koyar.

Şerif Mardin, gücün merkezde toplanmayı siyasi ve sosyal katmanlarda dağıldığı bir devlet tasarımını çeşitli biçimlerde dile getirirken, Cahit Tanyol ise -bir dönem Prens Sabahaddin’in adem-i merkezîyet fikrini savunmuş olsa da- güçlü ve merkezi bir devleti savunur. Osmanlı Devleti, -her ne kadar beyliklerin ve vilayetlerin zaman zaman yerel güçleri öne çıksa da- temelde merkezi bir devlettir. Bu özellik, daha da yoğun biçimde Cumhuriyet’te korunmuş, güçlü merkezi yapı ve üniter devlet anlayışı devam ettirilmiştir. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişteki değişim ise; birey-vatandaşlık tanımının içeriğinde, devlet yönetiminde ve kamusal gündelik yaşamda (Diyanet İşleri Başkanlığı istisna) dinin belirleyici etken olmasına son verilmesi ve dinin bireyin vicdanı ile sınırlanması, laik-seküler bir toplum ve devlet yapısının benimsenmesi, özellikle devletin inşa dönemlerinde “Türkçülük” ile tek ırklı ve dilli bir birey tipinin ve toplum yapısının empoze edilmiş olmasıdır (Üstel, 2003). Bu özellikler, ekonomik uygulamalarla birlikte Cumhuriyetin resmî-merkez düşüncesini oluşturmuştur. Bu anlamda, Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet, CHP’nin altı okundan bir tanesi olan devletçilik ilkesini her bakımdan uygulamış, ekonomik kalkınmayı devlet odaklı gerçekleştirmiştir (Coşar, 1995: 9-19).²⁰ Bu sürecin temel özelliği, devletin ekonomi içerisinde en güçlü ve belirleyici etken olmasına dayalıdır. 1929 Dünya Ekonomik Krizi “millî iktisat” ve “kapalı ekonomi” taleplerini somutlaştırmıştır. Bu, özellikle Türkiye gibi yeni bir devletin kurumlarını inşa sürecini de derinden belirlemiştir (Coşar, 1995: 9-19). Bu dönemde, devlet ve toplum yapısının yeniden inşası sürecinde, ulus-devletin kurucu düşüncesi Cumhuriyet ideologlarının yazdıkları eserlerden yoğun biçimde faydalanmıştır. 1923 tarihli Ziya Gökalp’in *Türkçülüğün Esasları* (2014), 1926 tarihli Celal Nuri İleri’nin *Türk Devrimi-İnsanlık Tarihinde Türk Devriminin Yeri* (2002) ve 1928 tarihli Yusuf Akçuraoğlu’nun *Türkçülük*

²⁰ *Türkiye’de Devletçilik* (1995) kitabında, dönemin “devletçilik” üzerine orijinal metinleri ve döneme ilişkin incelemeler yer alır.

(1990) kitabı öne çıkan eserlerdir.²¹ Bu düşünürler, merkezi, güçlü ve her şeyi belirleyen bir devlet modeli sunmaktadır.

Bu düşünsel mirası devralan Cahit Tanyol'un "Kutsal Devlet" yaklaşımı, "Bizde devlet her şeydir, devlet çökerse sürü gibi dağılırız", "Devlet topluma şekil verir", "Devlet toplumu yaratır", "Bizde aslolan toplum değil, devlettir", "Devlet olmadığı zaman toplum yok olur", "Toplum devlete uyar" gibi cümlelerle klişeleşir. "Devlet-i ebed müddet" felsefesinde somutlaşan bu aforizmavari sözleri, XIX. yüzyılda Osmanlı bürokratlarının uygulamaya çalıştığı "hikmet-i hükümet" çizgisindeki anlayışlarının devamı olarak okumak mümkündür (Çav, 2011: 581). Bu birey-toplum-devlet modelinde Cahit Tanyol, Türk devlet yapısı ve felsefesi üzerine derinliğine durmuş, bu konuda "devlet-i ebed müddet" çizgisini savunmuştur (ÇAV, 2011: 339-349). Bu devleti kimler yönetebilir? "Devleti aydınlar yönetmelidir", "Bizde devlet sınıf devleti değil, elit devletidir", "Parlamentoda çok parti gereksizdir" veya "En iyi çözüm partisiz parlamentodur" önermeleri, Tanyol'un düşüncesinde bu bağlamda tamamlayıcıdır.

Burada "Kutsal Devlet" düşüncesini anlamamızı sağlayacak bir noktayı özellikle vurgulamak gerekir. 1914 doğumlu Cahit Tanyol, 6-7 yaşlarında, 1919-1921 yılları arasında İngilizler ve Fransızlar tarafından işgal edilen Gaziantep Nizip'teyken, çocukların oyun alanı olan sokaklar Fransız askerlerinin çizmeleri altındadır. Sadece sokaklar değil evler de bu çizmelerden nasibini almıştır. Fransız askerlerinin girdiği evlerin mahremiyeti, işgal altındaki toplumun ve ülkenin de varoluş dayanakları yok edilmektedir. Tanyol, kendisinden birkaç yaş büyük arkadaşlarının vatan topraklarını savunan çetelere katılarak savaştıklarını, cansız bedenleri eve geri döndüğünde en acı biçimde öğrenir. Bunlar, o yıllarda Anadolu'nun birçok yerinde yaşanmaktadır. Bu olayları yaşamış çocukların ruhlarındaki ve zihinlerindeki travmayı atlatması kolay değildir. Toplumun ve devletin, yani vatanın yok olmanın eşliğinden döndüğü işgal günlerinde yetişen nesiller için Türkiye Cumhuriyeti'nin ve onun kurucu liderinin değerini anlatmak kelimelerle mümkün değildir.²² Bu olguyu, kısmen Şerif Mardin'de de görmek mümkündür. O da yeni devletin ilk yıllarında yetişen kuşaktan olup, Mustafa Kemal Atatürk'ün yaklaşımlarını, politikalarını ve uygulamalarını çalışmalarında yeni devletin özellikleri bağlamında detaylı biçimde ele almış, Cumhuriyetin kuruluş yıllarını genel olarak olumlu değerlendirmiştir (Mardin, 1956, 1964a, 1975, 1983a, 1983d, 1990).

²¹ Ziya Gökalp'in çalışmalarının "Türk Ulusçuluğu"na kaynak olması bağlamında detaylı bir değerlendirmesi için bkz. Heyd, 2002 ve Parla, 1989. Kemalist devlet ve toplum anlayışının bir diğer incelemesi için bkz. Türkdoğan, 2005, 2013a.

²² "Atatürk'e ve onun yaptığı her şeye o kadar imanımız vardı ki" (1959, 10 Kasım) diyen Tanyol'un döneme ve Mustafa Kemal Atatürk'e ilişkin sözleri, kendinden öte bütün bir neslin devlet ve onun kurucu-lideri ile kurdukları bağı, ünsiyeti ve hâllerini çok iyi açıklar: "Atatürk, her kuşak üzerine ayrı etki yapmış bir insandır. Onun devlet adamlığı ve kurtarıcı nitelikleri çağdaşlarına başka, gençlere ve çocuklara başka etki yapmıştır. Benim yaşındakiler, yani Birinci Dünya Harbi'nde doğan çocuklar için O bir destan kahramanıdır. Bu yüzden Onun kurtarıcı ve kahraman yönü içimde daima ağır basmıştır. Çocuk şuurum dış dünyayı ve dış olayları kavramaya başladığı zaman duyu verilerimin çevresinde, Onun adı doluyordu. Onu dinlediğim masal kahramanları arasında görür gibi olurdum. Açsak bizi O doyuracak, susuzsak taslarımızı O dolduracaktı; üşüyorsak bizi O ısıtacaktır. Her asker kaputunun altında O gizliydi. Korkularımızın arkasında O bir güvendi. Bir memleketin yıkılışını göre göre büyümek müthiş bir şeydir. Yıkıntılar, çöküntüler arasında kalmış çocuklardık biz. Çoğumuzun babası yoktu. Ve hangi cephede öldüğünü de bilmezdik. Bu yüzden Onun adını bizim çocuk düşlerimizden silmek güç. (...) Benim için O, Anadolu Türklüğünün 'alın yazısını' değiştiren adamdı. Ümidimiz, hüznlerimiz Onun adının çevresinde toplanıyordu. Bu Kurtuluş Savaşı'nın Mustafa Kemali'ydi" (Tanyol, 1963, Ekim-Kasım).

Cahit Tanyol'a göre, tanımda ve tasarımda -aynı zamanda kendi varlığı ile özdeş gördüğü- devletin varlığı Hakikati temsil eder, Hakikat üzere var olur ve bu yapı kötülükle birlikte var olmaz. Devlet tasavvurunda kötü olana dair bir olgu kabul edilmez. 10 Kasım 2009 tarihinde CHP Milletvekili Onur Öymen'in Meclis'teki konuşması ile gündeme gelen Dersim Olayları bağlamında yaptığı açıklamalarda "Ben devletin 50 bin kişiyi öldürdüğüne inanmıyorum, böyle bir şey olamaz!" diyen Tanyol, devletin asla terör uygulamayacağını savunmuştur (Çav, 2011: 603). Tanyol, devlet olgusunu kötülük ile bütünleştirmez. Devlete yönelik kimi zaman eleştirileri olsa bile, bu çizgisini her zaman korur. Tanyol, bu devletçi tavrından anlaşılacağı üzere sosyolojinin temel meselesinin "devlet" olması gerektiğini savunur: "Bizde sosyolojik yönden en önemli sorun: Devlet'tir. Bir vücutta ruhla beden ne ise bizde de devletle toplum aynıdır. Devlet sorunu, sosyolojinin ana hedeflerinden biri olursa, o zaman toplumun sosyal politik sorunları ve üretim ilişkilerinin tümü meydana çıkar" (Çav, 2011: 92). Tanyol'da "devlet-i ebed müddet" kavramı ile biçimlenen düşünme sistemi o kadar belirleyicidir ki Türkiye'nin çalkantılı geçen son yıllardaki gelişmeleri karşısında, ideolojik olarak karşıt olmasına rağmen "devletin bekası" odaklı baktığı için "Recep Tayyip Erdoğan, bizim devlet olarak var olmamız için son şanstır" diyebilmektedir.²³ "Devlet-i ebed müddet" ile somutlaşan bu yaklaşım, Mustafa Kemal odaklı "liderlik" bakışını devam ettirirken, öte taraftan düşünce hayatı boyunca "irtica" kapsamında yorumladığı ve mücadele ettiği siyasal geleneğin temsilcisini olumlamak pozisyonunu meşrulaştıran bir düşünce geliştirmesini sağlar. Aynı şekilde, eski ve muvazzaf Ordu mensuplarına yönelik açılan Ergenekon, Balyoz ve paralel askeri davaları "devletin bilincini", "devletin dayandığı payandaları", "devletin temelini" çökertmek ve yok etmek, vatani bölmek ve parçalamak girişimleri olarak yorumlaması ve bunun bir yansıması olarak 12 Eylül 2010 Anayasa Referandumu'nda "Hayır" demesi de Tanyol'daki "devlet-i ebed müddet" düşüncesinin uzantısıdır (Çav, 2011: 592-593). Bu, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde yaklaşık 400 yıl hakim olan merkez-i âlem/nizam-ı âlem düşüncesinin bir devamıdır. Ancak Tanyol'a (1991, Haziran) göre 1946'dan 1990'lara değin Türkiye'nin pozisyonu Amerika'nın uydusu olma pozisyonudur.²⁴ Devlet düşüncesindeki bu sabit yaklaşım, Tanyol'u devleti koruyup kollayacak bir aydın düşüncesine götürür. Bu durum, "Devleti nasıl kurtarabiliriz?" sorusuna sadece kendi açısından bakan seçkin bir aydın tabaka, bürokrat ve elit kesim ortaya çıkarır. Devletin varlığı, birliği ve düzeni; onun varlığını nasıl koruduğundan, birliğini ne şekilde sürdürdüğünden ve düzeninin özelliklerinden daha önemlidir. "Devlete zeval gelmesin" anlayışı bunun bir yansımasıdır.

Burada bir diğer noktayı da açmak gerekir: 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin içinde bulunan ve darbeye cevaz veren hocalar grubu içinde yer alan Cahit Tanyol, Üniversite Kanunu (119. Madde) gibi sebeplerden dolayı Anayasa oylamasında hayır oyu vermiş

²³ 1914 doğumlu Cahit Tanyol, 2015, 2016 ve 2017 yıllarında, 29 Mayıs ve 17 Kasım 2018 günlerinde, çeşitli tarihlerde kendisine yaptığım ziyaretlerde bu düşüncesini defalarca dile getirmiş, konuya siyasi bir tercih olarak değil, devletin varlığı odaklı olarak baktığını güçlü biçimde vurgulamıştır.

²⁴ Tanyol'un Osmanlı'dan bugüne getirdiği tasnifin bütünü şöyledir: 1-Kuruluştan Tanzimat'a kadar "merkez-i âlem" politikası (1300-1700'lerin sonu); 2-Tanzimat'ta "himaye" politikası; özellikle İngiltere merkezli (1800'lerin başı-1875); 3-Abdülhamit döneminde "denge" politikası; İngiltere, Almanya, Fransa ve Rusya arasında (1976-1909); 4- II. Meşrutiyet'le "uydu" politikası; Almanya güdümünde (1910-1918); 5-Millî Mücadele'den II. Dünya Savaşı'na kadar "bağımsızlık" politikası (1919-1940); 6-İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tekrar "uydu" politikası; Amerika güdümünde (1946-...) (Tanyol, 1991, Haziran). "ABD'nin uydusu olma" pozisyonun, ancak 2000'lerden itibaren değişmeye başladığını söylemek mümkündür.

olmasına rağmen, Darbecilerin inşa ettiği yeni devlet ve toplum tasarımı büyük ölçüde savunmuştur. Darbeleri “Ordu’nun devlete el koyması” olarak yorumlayan Tanyol (1984, 27 Nisan), bununla birlikte Ordu’nun sınırını bilerek hareket ettiğini söyleyerek, Ordu’yu darbeden dolayı suçlamak yerine askerî yönetimden sivil yönetime hızla geçtiği için olumlu değerlendirmekte ve yine toplum ve devlet felsefemizi bu bağlamda açıklamaktadır: “Ordulaşmış bir millet olmamıza rağmen bizim devlet geleneğimiz sivil bir nitelik gösterir. Yönetimin kaynağı Yeniçeri Ocağı değil Enderun’dur. Ordu, devletin ana dayanaklarından biridir ve fakat devlet değildir. Bu nedenle gerek Osmanlı döneminde ve gerekse Cumhuriyet’ten sonra ordu müdahalesi hep geçici olmuştur. Çünkü bunun gerisinde bin yıllık bir devlet geleneği bulunmakta ve halk bu devlet geleneğine, aydınların ihanetine rağmen sahip çıkmaktadır.” Tanyol (1987, 6-7-8-9-10-11 Temmuz), toplum ve devlet yaklaşımlarını geliştirirken Ordu ve Askerî güç ile bütünleşik bir bakış açısı oluşturur.

Cahit Tanyol, bu düşüncesini *Kuruluş ve Fetih Destanı* isimli şiir kitabında en somut biçimde işlemiş, Ordu Millet, Ordu Devlet, Gâzâ ve Fetih kavramlarını, bu topluma en güçlü biçimde aktarmaya yönelmiştir. 1950’lerde başlanan ve 1969 yılında basılan kitap, bu anlamda bir devlet, bilinci, felsefesi, zihniyeti, düşüncesi ve programı önerir (Çav, 2011: 349-354): “Anadolu’nun Türkleşmesinde düşünce ve eylemin nasıl bir sentezde özleştiğini ve bir atılıma çevrildiğini duymadan, bilmeden, anlamadan yeni bir tarih ve devlet kuruluşuna gitmenin mümkün olamayacağı açıktır” (Tanyol, 1969). Kitabın arka kapağında şunlar yazar: “*Kuruluş ve Fetih Destanı*’nda bugüne dek şiirlerinde yansıyan lirik tema değişmiş ve yerini epik söyleyiş almıştır. Şair, bu kitabında bize devlet bilincinin gün geçtikçe çözümlü ve dağılışı karşısında duyduğu kaygıları dile getiriyor; Osmanlı-Türk devletinin temelinde yatan üstün inancın nasıl bir düşünce bütünü içine oturtulmuş olduğunu bir yaşantı hâlinde şiire aktarıyor ve hakiki bir devletin kuruluş şartlarını gözlerimizin önüne seriyor.” Tanyol (1989: 100), toplumun devlet eliyle tasarlandığı bir devlet modelini ortaya koyar: “1071 yılından bu yana devlet her zaman toplumu belirlemiştir. Devlet güçlü olduğu zaman toplum sağlıklıdır, devlet yozlaştığı zaman toplum sürü hâline gelir. Bu gerçek bin küsur yıldan beri değişmiş değildir. Ya bu yapıyı değiştirmek ya da bu yapıya uygun devlet düzeni kurmak gerekir.” Toplumun gücü, devletin gücünden gelir. Düzen’in devamlılığının sağlanabilmesi için Devlet’in devamlılığını sağlamak esastır: “Devletin, hikmet-i vücudu düzendir. (...) Düzeni bozulmuş bir cemiyette anarşi kök salar. Anarşinin bulunduğu bir yerde ahlâklılıktan bahsedilemez” (Tanyol, 1952, 12 Aralık). Bu üç cümle Tanyol’un birey, toplum ve devlet ilişkisini nasıl tanımladığını da ortaya koyar: Birey ahlâklı olur ise toplum sağlıklı olur, ahlâksız bireylerin olduğu toplumda anarşi olur, anarşinin olduğu toplumda ise devletin varlığı tehlikeye girer. “Toplum her şeyden önce düzendir ve disiplindir. Tabiat anarşiden nefret eder. (...) Düzen ve disiplin hürriyetten önce gelir. Onsuz hürriyet olmaz” (Tanyol, 1962, 30 Mart). Anarşiyi darbeler ile ilişkilendiren Tanyol (1981: 104-109; 1988, 23 Ekim), devletin boşluğa düşmesi durumunda askerî müdahaleyi kaçınılmaz görür.

Cahit Tanyol ve Şerif Mardin, Osmanlı Devleti’nde dinin etkisi konusunda benzer düşünceler ortaya koyarlar. Tanyol’a (1981: 175) göre “Osmanlı devleti teokratik değildir. Bu, Batı’nın bize telkin yoluyla kabul ettirdiği fikirdir. Osmanlı devleti monarşik de değildi.” Hilafet, Osmanlıya teokratik bir devlet görünümü verse de devlet işlerinde örfün ön planda tutulması, padişahların örfî kanunlara dayalı olarak fermanları hazırlamaları teokratik olmayan bir uygulamadır (Tanyol, 2003). Mardin’e (2007) göre de, Osmanlı devlet düşüncesi İslâm ile ilgili konuları devletin gerisinde tutmuştur: “Osmanlı İmparatorluğu, teşkilatlanma ve devletin gücü konularını daima İslâm’ın konularının bir milim önüne koymuştur. Osmanlı İmparatorluğunda bir devlet vardır ve devletin kendine

özgü bir ideolojisi vardır, ideolojiden de gerçek bir alan, ‘gerçek’ devlet adını verebileceğimiz bir şey var Osmanlı’da. Osmanlıların kotardığı şekilde devlet hiçbir İslâmi kültürde yok.” Bu gelenek beraberinde “baskılar, kamu gibi bir takım başka şeyler” de getirir (Mardin, 2007). Bu devlet geleneği ve baskı gücü Türkiye modernleşmesinde yöneticilerin devralacağı bir özellik olacaktır. Tanyol ile Mardin arasındaki yaklaşımdaki örtüşme, aynı zamanda, Osmanlı’da bulunan “devlet-i ebed müddet” ilkesinin ve düzen kıstasının somutlaşmış uygulamasına işaret eder.

Osmanlı’da olduğu gibi Türkiye’deki devlet düşüncesinde ve uygulamasında da din olgusu önemli bir yere sahiptir. Laikliğin Avrupa’daki en katı uygulaması olan Fransız Devleti uygulamalarını taklit eden Türkiye’deki yöneticiler için din, kesinlikle bireysel alanda kalması gereken bir konudur. Din konusundaki tartışmalar, farklı partilerin hayat hakkının bulunmadığı tek parti döneminde örtülü olurken, bu durum çok partili hayata geçildiği 1946 yılında değişmiş, henüz iktidardan uzaklaşmamış olan CHP laikliğin bazı katı uygulamalarından vazgeçtiği izlenimini vermeye başlamıştır. Bu, merkezi ve otoriter devletin katı uygulamalarına rağmen etkinliğini tamamen yitirmeyen dinin toplumsal etkisinin Cumhuriyet’in kurucu elitlerince bir şekilde kabul edildiğinin tescili anlamına geliyordu. 1950’lere kadar toplumun kendini ifade etme olanakları, yani devletin uygulamaları karşısında aktif tavır koyma olanağı çok sınırlı idi. Demokratik seçimlerle birlikte, bir yandan devletin uygulamalarını tartışmaya açan böyle bir süreç de başlamış oldu (Çavdar, 1984, 2004; Tunçay, 1980). Tanyol’un durduğu yer nettir: “Laik ahlâk” yaklaşımının Türkiye’deki ilk teorisyenlerinden olan Tanyol’un devleti de doğal olarak “laik devlet”tir. Devlet ne dindar ne de din düşmanı olabilir. “Devletin herhangi bir dini olmaz. Ancak fertlerin ve toplumun dini olur. Devletin dini olmayınca dine veya dinsizliğe veya başka başka dinlere mensup olan kimselere aynı gözle bakmak durumunda olur” (Tanyol, 1970: 182). Bu olgu ile ancak laik devlet olunabilir ve dine/dinlere saygı gösterebilir: “Devlet dine saygı göstermek zorundadır. Çünkü her devlet bir toplumun devletidir. Ve toplumun saygıdeğer inançlarına karşı olması o toplumun devleti olmaması demektir. Bu yüzden devlet dine saygı göstermezse hem laik olmak niteliğini yitirir ve hem de zulmetmiş olur” (Tanyol, 1970: 183). Nihai noktada, devlet din dışı bir kuruluş olduğundan laik olması zorunludur (Tanyol, 1970: 184). Ancak öte taraftan, bunları söyleyen Tanyol (1970: 191), devletin dünya işlerine karışma, emir ve kanunları düzenleme hakkının olduğunu savunur. Aynı şekilde, devletin tamamlanmamış olan dinin muamelata (yaşayışa) ait emirlerine karışarak adalet duygusuyla dünya işlerine ait emirleri ve kanunları düzenlemesi doğal ve dine aykırı değildir. Böyle olursa ve laik devlet ilkesi uygulanabilirse ancak, İslâmiyet ilerlemeye engel olmaz: “Müslüman bir toplum, dini yaralamadan ancak laik bir devlet anlayışı ile çağdaş uygarlığa ulaşabilir. Din, toplumsal işlevini unutup, bireyin vicdanına yerleştiği ölçüde ilerlemeye engel olmaz” (Tanyol, 1989, 18 Mayıs). Bu resmî-merkez ideolojinin özelliğidir: “Atatürkçülük, aksine, dinin toplumsal yapı ile kesiştiği yönleri arka plana atmış; dini kişi ile Allah arasında özel bir bağ, bir alışveriş olarak görmüştür.” (Mardin, 2004d: 179). Mardin (2003, 2004a) ise, dinin toplumsal işlevi konusunda, resmî-merkez ideolojiden ve Tanyol’dan kesinlikle farklı düşünür; dine, bireysel olanın ötesinde toplumsal bir anlam ve işlev yüklenmesi, yani “toplumsal bir pratik”²⁵ olarak dinin tanımlanması onun çalışmalarının ana temalarındandır. Mardin, eserlerinde, dinin sadece toplumsal rolünü belirtmez, aynı zamanda onun Türkiye’deki toplumsal ve siyasal yapıdaki belirleyici ve değiştirici etkisini de ortaya koyar. Mardin’in

²⁵ “Dini -İslâmiyet’i- toplumsal bir pratik olarak değerlendirdiğim sanırım yeterince açığa çıkmıştır” (Mardin, 2003: 29).

(2003) *Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim* başlıklı kitabı bunun somut biçimde ortaya konulduğu eserdir.

Şerif Mardin’in devlet tasavvuru, sadece din konusunda değil birçok bakımdan Cahit Tanyol’un tasavvur ettiği devletten farklıdır. Bununla birlikte Tanyol’un savunduğu “devlet düşüncesi” onun çalışmalarında güçlü biçimde incelenir ve tartışılır. Mardin (1983d), Cahit Tanyol’da izlerini gördüğümüz “nizâm-ı âlemci” devlet anlayışını şöyle açıklar: “Devletin bu genel ‘nizâm-ı âlemci’ davranışına [devlet adamlarının, bürokrasi elitlerinin, yöneticilerin nizâm-ı âlemci olmasına] ve kendini koruma politikasına rağmen mekanizmalar bazen ters çalışabilir. O zaman ‘anarşi’, devletin ‘batacağı’ korkusu belirir. Bundan dolayıdır ki, birçok devlet adamı Yeni Osmanlılar’dan ve Jön Türkler’den önce bile ‘bu devletin nasıl kurtarılabilir’ korkusunu kendine dert edinmiştir. Tanzimat, Osmanlı devlet adamlarının bu kaygısının yeni bir biçim alması olarak tanımlanabilir.” “Devleti nasıl kurtarabiliriz?” kaygısı Cumhuriyet döneminde farklı biçimler almıştır. Bu kaygının köklerini doğru tanımlamak gerekir: “Jön Türklerin en çok etkisi altında kalmış oldukları kavramlardan biri ‘devlet’ kavramıdır. Burada gene Osmanlı yapısının etkisini görmek gerekir. Bu bakımdan Yusuf Akçura Sciences Politiques’te yazdığı doktora tezinde [“Osmanlı Saltanatı Kurumları Tarihi Üzerine Deneme”] gerçekten de önemli bir noktaya dokunmuştu. Jön Türkler gerçekten ‘milliyet’ konusunda çok ilkel fikirlere sahiptiler. Türkler için en önemli siyasi yaratıcılık belirtisi ‘devlet kurma’ olduğu için ‘devlet’e zeval gelmemesi de en önemli siyasi faaliyet sayılmıştır” (Mardin, 2004b: 305). Türkiye Cumhuriyeti ulus-devlet zihniyeti ve düşüncesi de “devlet” odaklı bir anlayışı esas almıştır. “Cumhuriyet’in de ana siyasal kuramı devleti parçalamaktan kurtarmak ve ‘kalkınmak’ olmuştur” (Mardin, 1985). “Devlet her şeyin üstündedir” diyen Cahit Tanyol, tam olarak bu düşünce hareketinin, politikanın ve uygulamanın somut temsilcisidir. Devlet’e bir şey olması, onun isteyeceği son şeydir. Devlet, ne olursa olsun var olmaya devam etmesi gereken yegâne kurum, yapı, sistemdir (Tanyol, 2007). Endişe ve korku duyulan, devletin bölünmesi, parçalanması, yok olması, toprak kaybı, rejimin veya düzenin değişmesi olasılıkları; katı, otoriter ve totaliter bir devlet anlayışını savunan söylemi çağırır (Çav, 2011: 583-587).

Toplum, yani halk daima devlet tarafından beslenmeli, yönetilmeli ve kontrol altında tutulmalıdır. “Halk, kara budun büsbütün başka nesnedir, ahlâk anlayışı örf ve âdete göredir, töresi nizamı yoktur. Fakat bunlar olmadan da işler yürümez, bunlarla iyi konuş, fakat kendine (devlete), bunları arkadaş etme. Kara budun yemekten başka bir şey bilmez” diyen *Kutadgu Bilig*’in bu sözünü Tanyol (1989: 98) şöyle yorumlar: “Kısaca söylemek gerekirse, bu devlet anlayışında devletin yularının halkın eline verilmesi tehlikeli görülmektedir.” Tanyol, “Kerim devlet” olgusunu dile getirirse de, nihayetinde her durumda bütün gücü elinde toplayan bir devlet anlayışının savunucusudur. Bunu, Doğu ile Batı devletleri arasındaki yapısal farklılıkları ele alırken somut biçimde ortaya koyar: 1- Batı’da sınıf devleti, bizde kapıkulu devleti vardır. 2- Batı’da devlet ve tebaa bağlantısı bizdekinden farklıdır. 3- Batı bireyci iken, biz toplumsuyuz. 4- Batı’da üretim araçlarına sahip sosyal sınıf, devlete de sahip olur ve devlete kendi niteliklerini verirken, bizde üretim araçları sahipliğinin değişimi veya sosyal sınıf anlayışı olmadığı için devletin değişiminden söz edilmez. 5- Batı’da mülkiyetin kutsallığı varken, bizde toprağın sahibi Allah’ın kutsallığı vardır. 6- Batı’da burjuva demokrasilerinden sosyalist demokrasilere geçiş sınıf mücadeleleri ile ve bunun sonucu ihtilalle mümkünken, bizde kapıkulu devletinden sosyalist devlete geçiş tarihî oluşun doğal ve zorunlu sonucudur. 7- Batı’da her sınıfının kendi inandığı doktrine göre bir ideal devlet anlayışı vardır ve onu uygulamak ister, bizde devlet üstün ve kutsaldır (Tanyol, 1965, 17 Eylül). Dolayısıyla, “her alanda olduğu gibi

devlet sorununda da ilk hareket noktası Doğu ile Batı arasındaki ayrıcalık olmalı ve düşünce bu ayrıcalık üzerinde yoğunlaşmalıdır. Ancak o zaman Batı'yla aramızdaki çelişki 'diyalektik bir oluşa' çevrilebilir" (Tanyol, 1984, 7-14 Mayıs). Tanyol (1984, 7-14 Mayıs) bunun için, devlet tasarımı Şamanizm'e kadar uzanan bir kaynak ve köken arayışına girer: "Batı devlet mitolojisinin arkasında Yunan mitolojisi yatarken, Türk devlet mitolojisinin arkasında Şaman mitolojisi yatar. İşte Türk devlet felsefesinin kaynağını bu Şaman mitolojisinde aramak gerekir." Ona göre, modern devlet olarak kendi devlet felsefemizi bu farklara göre inşa etmeliyiz. Bunu, Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal ve çevresindeki kadro, devlet-tebaa şuuruna değil, devlet-millet şuuruna dayanan anlayışla yenilemiştir ve millî devlet Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur (Tanyol, 1963b). Bu devletin merkezinde "devlet bilinci" yer alır. "Devlet, cemiyet için, tabii ve zaruridir" (Tanyol, 1960: 212).

Ancak "devlet bilinci" çeşitli biçimlerde zarar görebilir. Tanyol'a (1965, 30 Temmuz) göre, devlet bilincine zarar veren şey, Batılılaşmayı çağdaşlaşma olarak kodlamamız olmuştur: "Doğu toplumunda ve özel olarak bizim toplumumuzda devlet her şeydir. Devlet çözülünce halk da, toprak da çözülür. Bir devleti çözmek için en kestirme yol, onu, oluşuna aykırı bir kuruluşa zorlamaktır. Bununla eski kuruluş ile taklit kurumlar arasında sürekli bir çatışma toplumun gelişmesini önler. Ve bu yıkılışı kolaylaştırır... 150 yıldan beridir, yenilik adına, Türkiye'de oynanan dram budur." Bu bilincin yıkılması, her şeyin yok olması ile eş değerdir: "Bizim için devlet bilincinin büyük önemi vardır. Bu bilinç yıkıldı mı Türkiye bir daha toparlanamaz. Çünkü, toprak ve halk bütünlüğünü tutan bu bilinçtir. Osmanlı İmparatorluğu'nu 600 yıl ayakta tutan bu bilinç olduğu gibi yarınki mutlu Türkiye'yi de bu bilinç yaratacaktır" (Tanyol, 1965, 13 Ağustos). Bu bilinci anlamayan aydınlar, devlete en büyük zararı vermektedir: "Bir kısım aydınlar, 'Devlet-i ebed-müddet' ile cumhuriyet kavramı arasında özdeşlik kuracak yerde, bir çelişki oldu, fikrinden hareket etmişlerdir. Cumhuriyeti, 'saltanat ve hanedan' hâkimiyeti karşısı olarak alacak yerde, 'devlet'in karşısı olarak almışlardır ve farkına varmadan 'devlet'in gözden kaybolmasına ve politik iktidarların 'devlet' yerine geçmesine neden olmuşlardır" (Tanyol, 1973, 5 Ocak). Tanyol'a göre, *Kutadgu Bilig*'ten Mustafa Kemal'e kadar "Aslolan devlettir" felsefesi vardır. "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" sözünde kastedilen millet aslında devlettir. Bu devlet, milliyet şuru ile devlet şuurunun birleştirildiği millî devlettir. Mustafa Kemal'in "millî devleti"; Anadolu Türklüğünün tebaa psikolojisini yıkarak, Osmanlı milliyetçilerinin ümmet kavramına karşı bir antitez olarak aldıkları milliyet anlayışından da farklı olan, vatani için savaşan, Meclisle beraber halk devletini kuran Anadolu halkına, kendisinin üstünde ve kendisinden ayrı bir devlet olamayacağı inancını vermek isteyen bir şurudur (Tanyol, 1963, 26 Nisan). Bunu yaparak Mustafa Kemal, İlmiye (medrese, ulema, üniversite), Kalemîye (Enderun, bürokrasi, hükümet, yönetici kadro) ve Seyfiye (ordu, askerî bürokrasi) sınıflarına dayanan Osmanlı Devleti'nin bu kurumlarının bozulması ile yaşadığı yıkım sebebiyle, bu kavramları birleştiren hanedanı ve bin yıllık devlet geleneğini TBMM bünyesinde birleştirmiş ve kurumların halka dayandığı bir devlet anlayışı meydana getirmiştir (Tanyol, 1981, 9-13 Kasım). Tanyol, devlet tanımında halka atf yapıyor gibi gözükse de, geldiği nihai noktada toplumu çevreye, devleti merkeze alan bir yaklaşım ortaya koyar. Öte taraftan, Sultan Mahmut'tan itibaren devlet ricaline yenilik, Batılılaşma, modernleşme hareketleri ile politik baskı uygulamak suretiyle sahte ve köksüz bir devlet bilinci aşılandığı için Tanzimat, I. ve II. Meşrutiyet hareketlerinin gerçekleştiğini savunan Tanyol (1965, 13 Ağustos), devlet ricalinin bozulmaması ve Osmanlı Devleti'nin çöküşüne sebep olan süreçlerin Cumhuriyet döneminde tekrar yaşanmaması için bunları özellikle daima gündemde tutar, dile getirir, devlet yöneticilerini ve kamuoyunu uyarır.

Şerif Mardin, yaklaşık 200 yıllık düşünce hayatını ele alırken, bu dönemin temel meseleleri olan “Devlet nasıl kurtarılır?”, “Devlet nasıl ayakta kalır?”, “Türkiye Cumhuriyeti’ni ayakta tutacak devlet yapısı ve düşüncesi nedir?” sorularının cevaplarına yönelerek, bugünden geriye doğru hareket eden, derinlikli retrospektif bir bakışla bu zaman dilimindeki düşünce hareketlerini yorumlar. Çalışmalarında Osmanlı-Cumhuriyet arasındaki bağı ortaya koyarken gösterdiği gibi, devlet düşüncesi, yapısı ve uygulamaları bağlamında “Devlet” olgusunun bu topraklardaki belirleyiciliğinin ve sürekliliğinin farkında olan Mardin, bununla birlikte “Devlet nasıl var olur?” sorusunu da sorar. Son dönem yazılarından bir tanesinde bunu “Türk-İslâm İstisnacılığı” başlığı altında ele alarak şu tespiti yapar: “En genel anlamda istisnacılık ile ifade etmeye çalıştığım şey, her şey söylendikten sonra devlete karşı isyanlar ve çekişmelere rağmen Osmanlılarda ve Türkiye’de toplumun çeşitli katlarında bir devlete sahip olunduğunu ve ‘seküler’ veya ‘dindar’ bütün otoritelerin, içinde akıntıyla beraber yüzdükleri bir yaşam biçimini paylaştıklarıdır” (Mardin, 2005). Bu olguyu Mardin (2010), Osmanlı’yı sınıflandırma ve toplumsal mevkilerin kontrolü üzerinden tanımladığı yazısında da şu şekilde dile getirir: “Mevki değişkendir ama nasıl değişeceğine devlet karar verir.” Mardin’in, Osmanlı Devlet ve toplum yapısında göremediği ve/veya zayıf unsurlarına rastladığı sivil topluma ilişkin Cumhuriyet dönemindeki eleştirileri de “devlet” dinamiğinin toplumsal yapıdaki merkezi, güçlü, otoriter ve katı özelliklerini ortaya koyar. Mardin’e (1983b) göre, Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler’in düşüncesinde olduğu gibi, Cumhuriyet’in de temel özelliği “devletin bekası” odaklı bir yapılanmadır.

Nihayetinde, Cahit Tanyol ve Şerif Mardin, yaşadıkları coğrafyadaki “devlet” düşüncesinin, toplumsal ve siyasal varoluşun her aşamasında temel ve belirleyici olduğunun bilincinde olan, yaklaşımlarını, düşüncelerini ve eleştirilerini bununla bağlantılı olarak ortaya koyan sosyal bilimcilerdir, sosyologlardır. Öte taraftan, sivil toplumun eksikliği noktasında saptama olarak benzer sonuca ulaşmalarına rağmen, Tanyol’un süregelen toplum ve devlet yapısının devamına yönelik olumlu yaklaşımına karşılık Mardin’in sivil toplumun gerekliliğine yaptığı vurgu ve bu vurgunun dinî değerlerin temsili ve aktarımı özelliğini içermesi boyutuyla yaptığı geniş tanımlama, bu iki sosyal bilimciyi ve yaklaşımlarını büyük ölçüde ayırıştırır. Mardin’in liberal tutumuna karşın, Tanyol otoriter-muhafazakâr devletin baskın güç olduğu bir ekonomi-politik esasına dayalı bir “devlet baba” motifini ortaya koyar. Sonuç olarak, Cahit Tanyol, ulus-devleti sorgulamaksızın “kerim devlet” veya “devlet baba” olarak tanımlarken ve savunurken, Şerif Mardin, çalışmaları ile “Türkiye’de devlet pratiği”ne eleştirel yaklaşma olanağı açarak modernite çözümlerinde bunun teorik ve yöntemsel koşullarını, uygulamasını ve örneklerini verir (Keyman, 2005).

5.Değerlendirme ve Sonuç

Bugün, klasik anlamda toplum-devlet ayrımı yapmak, salt bu eksende bakmak ve buna dayalı analizlerle toplum ve devlet yapılarını anlamak mümkün değildir. Şunu vurgulamak gerekir: XXI. yüzyılda, ne toplum ve sivil toplum, ne de devlet yapıları, XIX. ve XX. yüzyılın teorileri ile tam olarak anlaşılabilir durumdadır. Toplumların ve devletlerin özellikleri, koşulları, etkileşimleri, dönüşüm biçimleri, yeni yapı oluşumları ve pratikleri durmaksızın değişme halindedir. Bu sebeple, Cahit Tanyol ve Şerif Mardin’in XX. yüzyılın düşünce dünyası içinden baktığını, yaklaşımlarının bu yüzyılın düşüncelerini ve teorilerini ortaya koyduğunu, bu anlamda günümüzde mutlaka bunları aşan yaklaşımların, yorumların ve teorilerin geliştirilmesi gerektiğini bilerek hareket etmek gerekir. Bununla birlikte, onların düşünceleri, bugün içinde bulunduğumuz yeni toplum ve devlet yapılanmasına dair süreçleri anlamak için bize önemli bir düşünme zemini sağlar.

Osmanlı'da sosyoloji, devlet için kurutuluş reçetesi olarak görülmüştür. Sosyoloji, toplumu tanımak, tanımlamak, anlamak ve açıklamak, yani toplum sorunlarını ele almak için değil, devlet sorunlarını çözmek için benimsemiştir: “Çöküş çalkantısı içinde olan bir imparatorlukta aydınların kafasını kurcalayan sorun her şeyden önce ‘Devletin nasıl kurtarılacağı’ kaygısıdır. Gerek Türk düşünce geleneği gerekse devletin çöküntü hâlinde oluşu, devlet sorununu ister istemez toplum sorunlarının ön planına itmiştir” (Tanyol, 1973). “Devlet’i kurtarmak” her düşünce hareketinin amacı olmuş, her biri sosyolojiyi kendi yaklaşımları doğrultusunda faydalanacakları bir bilimdalı olarak görmüş, düşünce sistemlerine aktarmış ve kullanmışlardır. Bu, en azından çözüm arayışları bakımından bize zengin bir miras bırakmıştır. Cahit Tanyol ve Şerif Mardin karşılaştırmasında bu düşünce hareketliliğinin köklerini, süreçlerini ve uygulamalarını görmek mümkündür.

Türkiye’deki toplumun kırsal nüfus oranının %90’larda olduğu günlerden, bugün kırsal kesim nüfusunun %20’lerde olduğu günlere değin gelen süreci bizatihi yaşayan Tanyol ve Mardin, toplumsal yapının dönüşümünü neredeyse yıl yıl tespit etmişlerdir. Bununla birlikte, bu sürecin kurumsal boyutunda devlet düşüncesinin Cumhuriyetle birlikte yeniden inşa edilmesine, organizasyonuna ve örgütlenmesine, bunun uygulamalarına da bizatihi tanıklık etmişlerdir. Her iki sosyolog da yazılarında yeniden kurulan bir toplum ve devlet düzeninin aksaklıklarına, yetersizliklerine ve eksikliklerine farklı yönlerden, içinde buldukları sosyoloji anlayışlarıyla baktılar, çeşitli çözüm önerileri getirdiler, bunları topluma aktardılar.

Bu bireysel tanıklık ile, İstiklal Savaşı (1919-1923) sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin toplum ve devlet inşası sürecini yakından takip eden Cahit Tanyol ve Şerif Mardin, nasıl bir toplum ve devlet modelinin olduğunu, olması gerektiğini ve mevcudun analizini detaylı biçimde yapmış, günümüzdeki yapıya ilişkin kaynaklık edecek önemli yaklaşımlar oluşturmuşlardır. Her iki sosyolog da Batıcı Modernist düşüncenin içinden bakmakla birlikte, geldikleri nokta itibarıyla Tanyol değişen düşüncelerinin etkisinde nihai olarak daha otoriter, baskıcı ve tek tipçi bir toplum anlayışını savunmakta, Mardin ise, bütün düşünce hayatına yayılan istikrarlı çizgisiyle liberal, çoğulcu ve demokratik bir toplum yapısını savunmaktadır. Bu anlamda Tanyol ve Mardin, durdukları yer itibarıyla, Türkiye’de etkin olan Batıcı akımın iki ucunu temsil etmektedirler. Tanyol, “Biz Doğu toplumuyuz” savı ile geleneğimize dayandırdığı bu toplum ve devlet anlayışını Batıcılığın etkisine rağmen korumayı benimsemiş ve 27 Mayıs 1960 Darbesi ile olan pozitif bağı sebebiyle otoriter devletin çeşitli görünümüne onay ve destek vermiş, Mardin ise, gerek düşüncelerini oluşturan kuram ve yaklaşımların arka planı olarak, gerekse kişisel yaşantısından deneyimlediği şekliyle liberal, çoğulcu ve demokratik bir toplum yapısını hem öne sürmüş, hem de katıldığı siyasi faaliyetler ile aktif politikada savunmuştur. Bu genel özelliklerle birlikte, Tanyol (1993) “Kürt meselesi” bağlamında çoğulculuğun önemini dile getirmiş, Mardin ise Türk toplum ve devlet felsefesindeki otoriter, merkeziyetçi ve biçimlendirici toplum ve devlet özelliklerine vurgu yapmıştır.

Cahit Tanyol (1999, Ekim; 2004, Ağustos), resmî-merkez ideolojinin salınımları içerisinde hareket ederek, içlerinde bulunmaktan uzak durduğu, yani düşüncesinin sınırlarını, kısıtlarını ve esnekliğini bir nevi ortaya koyan Büyük Doğu Dergisi/Necip Fazıl Kısakürek ile Devrim Dergisi/Doğan Avcıoğlu zihniyeti/düşüncesi arasında kalan ölçekte biçimlenen bir resmî-merkez ideolojiyi ve Devletçi çizgiyi savunmuştur. Bu sınırları, fikirlerinde görülen sapmalara rağmen her koşulda ana düşünce sistemi olarak korumuştur (Çav, 2011: 583-597). Doğduğu Gaziantep Nizip sokaklarında ve evlerinde Fransız askerlerinin çizmelerini gören, vatanın işgal altındaki günlerini yaşamış 1914 doğumlu Cahit Tanyol’un “devlet” algısının bu denli köklü olması, gerçekte şaşırtıcı değildir. Şerif

Mardin ise, bu sınırların -Necip Fazıl Kısakürek ve Doğan Avcıoğlu'nun düşüncelerinin-baskısı dışında, ancak bu düşünürlerin fikirlerinden farklı olarak daha geniş bir ideolojiye sahip, serbest piyasa esasında dayalı, demokratik pratikleri güçlü ve çoğulcu özellikleri olan bir toplum ve devlet yaklaşımını esas almıştır.

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş, oldukça sancılı olmuştur. Toplumsal yapının dönüşümü ile Devletin kurumsal dönüşümü arasındaki ilişkinin Osmanlı XIX. yüzyılında paralel gitmediği, birbirine zarar veren, yıkıcı olan ve hasarlı bir takım süreçler getiren yönelimler içerdiği; aynı zamanda yapılan Tanzimat reformlarının giyim-kuşam gibi biçimsel uygulamalar ve Şer'i hukuk yerine Batı hukukunun getirilmesi gibi yönleri de içermesi sebebiyle öz olarak yüzyıllardır toplumsal yapıda benimsenen, temsil edilen ve paylaşılan değerlerle irtibatı kestiği görülmüştür. Değerlerle kesilen irtibat sonrasında ise bu coğrafyanın genetiğine uymayan bir toplumla karşı karşıya kalınmıştır. Ancak, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e dönüşümde tebaa'dan vatandaşlığa geçiş olarak yapılan temel ayırım, her iki sosyoloğun da ittifak ettiği, onlara göre benimsenmesi, temsil edilmesi ve savunulması gereken bir özelliktir. Tanyol'un ve Mardin'in tespit ettikleri, tasarladıkları ve önerdikleri toplum modeli; kısmen bu ağır dönüşümde yaşanan travmatik kırılmalara da temas eder ve bunlara karşı sahip oldukları sosyolojik bakış açisinden çözümler üretmek amacını da taşır.

Cahit Tanyol, toplumun gerçekliklerini, özelliklerini ve taleplerini büyük ölçüde doğru tespit etmiş olmakla birlikte resmî-merkez söylemin baskısı altında kalan yaklaşımları sebebiyle toplumsal bir açılım, genişleme ve toplumu odak alma sürecine yönelmemiş, böyle bir önceliği olmamıştır. Şerif Mardin, ilk çalışmalarından itibaren toplumdaki gelen sesleri dinlemeye, anlamaya ve kendi düşünsel sınırları içerisinde savunmaya çalışmıştır. 1800'lü yıllarda, Osmanlı Devleti'nde Padişaha karşı harekete geçenlerin fikirlerini incelerken, bu fikirlerin toplumdaki karşılıkları üzerinde de düşünmüş ve düşündürmüştür. Resmi söylemin, laiklik uygulaması altında kendini din gibi dayatan, kültürel merkez olarak kodlayan ve toplumsal proje üreten denkleminin; toplum tarafından, onu uygulayanlarca tarif edildiği gibi benimsenemeyeceğini çeşitli biçimlerde dile getirmiştir. Siyasi fikirleri, dini, ideolojiyi, Kemalizm'i veya diğer konuları ele alırken toplumun sesine kulak veren ve bu seslerin yansıdığı saptamaları, yorumları ve değerlendirmeleri içeren ve bütünleyen bir sosyal düşünme yaklaşımını esas almıştır (Çav, 2017, 15 Eylül). Mardin, genel olarak toplumla bağıni koparmadan toplumun istek ve taleplerini çalışmalarında doğrudan yansıtmıştır.

Öte taraftan, zaman zaman "ötekileştirme", "oryantalistleşme" veya "yabancılaşma" gibi kimi haklı eleştirilerle karşılaşsa da Şerif Mardin²⁶, düşünce ve yorumlarında, kullandığı yabancı kaynaklara rağmen, Osmanlı devlet ve toplum geleneğini yadsıyan, dışlayan ve ötekileştiren değil, aksine bu temeli, kökeni ve zemini esas alarak onun üzerinde yükselen bir Türkiye devleti, toplumu ve düşüncesi inşa eder. Bununla birlikte, her yaklaşımının veya kavramlaştırmasının kesin doğru olduğunu veya sosyal bilim alanında ve toplumda doğru bir karşılık bulduğunu söylemek mümkün değildir. Bunlardan en öne çıkan ve popüler olanı "Mahalle Baskısı" kavramlaştırması olmuştur. Mardin (2008, 23 Mayıs), ilgili kavramı çalışmaları bağlamında oluştururken, bu ifadenin kamuoyunda kendi kastettiği anlamlar dışında kullanıldığını belirtmiştir. Dolayısıyla, sosyal ilimlerdeki göreceliliğe ve teorilerin sınırlılığına bağlı olarak yaptığı toplumsal analizlerdeki

²⁶ Özellikle Edward Said'in Oryantalizm kitabına yönelik eleştirisi Mardin'i (2002, Ağustos-Eylül-Ekim), oryantalist bir kanada doğru somut biçimde savuran bir pozisyonudur. " 'Batı'nın Doğu ile ilişkilerinde 'egemen' bir söylem ancak Said'in geniş edebiyata inhisar eden bilgilerinden çıkarak cimbizla yan yana dizdiği yönelimlerde mevcuttur."

sapmaların farkında olan Mardin (1974), mutlak gerçeğe ulaştığını, yorumlarının kesin ve değişmez olduğunu söylememiş, böyle bir kesinlik anlayışına dayalı toplum ve devlet tasarımı sunmamıştır.

Cahit Tanyol, milliyetçi-muhafazakâr bir çizgiden sola, Marksist çizgiye ve ulusal-sola yaklaşmış ancak milliyetçi kuramları yaklaşımlarında bırakmamıştır. Benzer şekilde Şerif Mardin, daha sol bir çizgiden giderek daha sağa doğru yönelmiş, ancak Marksist kuramları tamamen bırakmamış, ihtiyaç gördüğünde onları analizlerinde kullanmıştır. Şerif Mardin, ne Cahit Tanyol kadar Kemalizm'in içinden konuşur, ne Mübaccel Kıray gibi modernleşmenin din-dışı bir toplumu doğal olarak oluşturacağını düşünür, ne Marksistler gibi sadece sınıf analizlerine göre toplumsal ve siyasi yapıyı analiz eder, ne de sadece değerlere veya yapılara bağlı bir sosyal bilim yaklaşımı geliştirir. Mardin, bunların her birine belirli derece mesafe alan, ama gerekli gördüğünde kuramsal düzeyde kullanarak, yorumbilgisel yaklaşımları için alet çantasında bulunduran, en nihayetinde ise kendi birey, aile, grup, toplum, devlet ve yaşam düzenekleri tasavvurunu özgün yönleri ile birlikte ortaya koymayı başarabilen bir sosyal bilimci olmuştur.

Tanyol, 1950'lerin sonlarına değin, toplum değerlerini, demokrasiyi ve demokrasinin partiler, üniversiteler, toplumsal örgütler, medya, aydınlar sınıfı ve diğer kurumlardan ve yapılardan oluşan dinamiğini ve işleyişini savunurken, kendisinin de düşünsel olarak gizli toplantılarına katılarak doğrudan destek verdiği 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında, 1960'lardan itibaren demokratik yönetimi, demokrasiyi, sivil toplumu, sivil toplum örgütlerini ve toplum değerlerini önceleyen yorumları geri plana iterek tek partili meclisi, otoriter devlet yapısını, disiplin ve düzen odaklı toplumsal yapıyı incelemeye başlar. "Kutsal Devlet" yaklaşımı düşünce sisteminde demokrasinin yerini alırken, toplum da devletin gerisine düşer, öncelik her şart ve koşulda devlet olur. Bu vurgu ile Tanyol, toplumu homojen gören veya homojen yapmayı ve tek tipleşirmeyi esas alan ve sınıfsal çelişkileri büyük oranda dikkate almayan bir toplumsal tasavvura dayalı makro/bütüncül sosyolojinin savunucusu olur. Özellikle, demokratik sistem anlayışından uzaklaşan yaklaşımlarının güçlenmesine bağlı olarak tek tipçi bakış açısıyla -varlıklarından haberdar olmakla birlikte- toplumdaki farklı kimliklerin toplumsal görünümünün baskılanmasını ister ve siyasi ve yönetsel bir temsil konumunda yer almalarına karşı çıkar. Tanyol'a göre, resmî-merkez söylemi benimsemiş ve kimliğini bireysel kültürel alanla sınırlayan her birey onun için birbirinden farksızdır. Bu yönüyle tek tipçi birey ve toplum anlayışı, devlet odaklı bakışıyla örtüşür. Tanyol ile Mardin, ironik biçimde, yaklaşık 8-10 yıllık bir süre için, ancak 1950'lerde, liberal özelliklere ve demokratik sisteme dayalı toplum ve devlet tasarımı ekseninde buluşurlar. Mardin, liberal ve demokratik temele dayalı toplum ve devlet sistemi düşüncesini, Türkiye'deki siyasi ve sosyal dalgalanmalara rağmen istikrarlı ve ısrarlı biçimde korumuş, demokrasiyi ve liberal değerleri incelemeye, bu doğrultudaki siyasete dışarıdan veya gerektiğinde bilfiil olarak içeriden destek vermeye ve bunları benimseyen bir toplum ve devlet modelini savunmaya devam etmiştir.

Her iki sosyoloğun devlet tasarımları da, on yıllar boyunca benimsedikleri toplum modeli ile uyumludur. Homojen, tek tipte ve büyük ölçüde sınıfsız bir toplumu benimseyen Cahit Tanyol, devletin bunu gerçekleştirmesi için otoriter, kimi zaman baskıcı ve hatta totaliter olmasını, çok sesli değil tek partili bir meclisle sınırlanmasını ve farklılıkların mümkün olduğunca göz ardı edilerek "merkezi devlet" adına suskun, geri planda ve etkisiz kalmasını ister, bunları benimseyen resmî-merkez ideolojinin yetiştirdiği kadrolar eliyle yönetilen bir devlet modeli sunar. Mardin ise, toplumsal ve bireysel farklılıkların kendini ifade edebildiği bir toplumun devamlılığı için farklılığı, özgürlükçülüğü, liberal düşüncüyü, serbest girişimi ve çoğulculuğu benimsemiş, devletten bağımsız sivil toplumu ve sivil

toplum örgütleri olan, devletin toplumsal ve sivil alana müdahalesinin mümkün olduğunca sınırlı olduğu bir devlet modeli önermiştir. Türkiye'deki toplum ve devlet yaklaşımlarının iki önemli temsilcisi konumunda olan Tanyol ve Mardin'in yaklaşımları; Cumhuriyet tarihi boyunca farklı düşünceleri temsil etme, günümüz için karşılaştırma ve gelecek perspektifi oluşturma bağlamında toplum, sivil toplum ve devlet tartışmaları için kaynak özelliği taşırlar.

Bu bilgiler ışığında şu soruları sormak farklı bir düşünme imkânı sağlar: Gelinek noktada Cahit Tanyol ve Şerif Mardin, mevcudu değiştiren bir sistem, düzen, dönüşüm ve yaşam tasarımı, başka bir siyasi-sosyal yapı, farklı bir toplum ve devlet inşası önermiyorken, sadece mevcudu onaylamak noktasında kalan Türkiye'deki sosyologlardan mı olmuşlardır? Bunu Cahit Tanyol açısından söylemek büyük ölçüde mümkünken, Şerif Mardin'in mevcut toplum ve devlet yapısına daha eleştirel baktığını görmekteyiz. Ancak bir diğer soru, mevcut yaşanan siyasi ve sosyal sorunlar bağlamında zihnimizde hemen belirir: Türkiye'nin toplum ve devlet yapısı, nasıl herkesin kendini daha fazla ait hissettiği, bütünleştiği, birleştiği, içkinleştirdiği, sahiplendiği, savunduğu, taşıdığı ve temsil ettiği bir üst dereceye yükseltilebilir ve istisnasız herkesin kendini daha güçlü olarak "Biz" tanımı içinde görebildiği böylesi bir kapsayıcılığa ve kuşatıcılığa ulaşabilir? Bu soru, bundan sonraki çalışmalarda cevabı aranması gereken temel sorulardan bir tanesi olarak durmaktadır.

Sonuç olarak, Tanyol "devletçi", Mardin "toplumcu" (ve bireyci) olarak ifade edilebilecek iki farklı anlayışın temsilcisi konumundadırlar. İki görüşü birbirine karşıt olarak değil, tamamlayıcı olarak da görmek mümkündür. Bu iki yaklaşımın sentezinden etkili, kalıcı ve sürdürülebilir bir toplum-devlet modeli ortaya koyulabilir. Bunun başarılması, bu alandaki çatışmacı yaklaşımların uzlaşmacı bir bakış içerisinde üretken bir toplum-devlet yapısına dönüştürülmesini getirebilir. Bu durum, aynı zamanda, katı laiklik politikalarından uzaklaşan, sivil topluma ağırlık veren, farklılıkların kendini ifade etme olanaklarını genişleten, iletişim ve ifade özgürlüklerini yaygınlaştıran, demokratik ve çoğulcu özelliklere sahip olan Türkiye'nin 2000'li yıllarda yaşadığı dönüşümün hem kalıcı bir şekilde toplum ve devlet yapısında, hem de sosyal düşüncede karşılık bulması olacaktır. Böyle bir örtüşme, "yerli sosyoloji" ekseninin sağlanmasını getirirken, öte taraftan Türkiye'nin, toplum ve devlet örgütlenmesi ve organizasyonu olarak 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu ile temelleri atılan Cumhurbaşkanlığı Yönetim Sistemi'ni destekleyen, yerelden evrensele etkili ve işleyen bir toplum-devlet modeli oluşturmasını sağlayabilir.²⁷

KAYNAKÇA

- Açikel, F. (2006). Entegratif Toplum ve Muarızları: "Merkez-Çevre" Paradigması Üzerine Eleştirel Notlar. *Toplum ve Bilim*, Sayı 105, s. 30-69.
- Ahıska, M. (2006). Hayal Edilemeyen Toplum: Türkiye'de "Çevresiz Merkez" ve Garbiyatçılık. *Toplum ve Bilim*, Sayı 105, s. 11-29.

²⁷ Bu, yüzyıllar boyunca dünyayı yönetmede etkili olmuş Osmanlı Devleti'nden alınan deneyimle, günümüzün ulus-devletler esasına dayalı dünya sisteminde Türkiye'nin sosyal, siyasal, kültürel, dini ve askerî etkinliğini artıracak paradigmanın yeniden inşa edilmesidir. Böyle bir okuma için bkz. Davutoğlu, 2011.

- Ahmad, F. (2002). *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (2. Baskı). İstanbul: Doruk Yayınları.
- Akçuraoğlu, Y. (1990). *Türkçülük*. İstanbul: Tokar Yayınları (İlk baskı 1928).
- Aktar, A. (2007). Mübeccel Kıray'ın İstanbul Yılları. *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol-Mübeccel B. Kıray-Şerif Mardin* (2010) içinde (s. 73-88) (Haz. Ç. Kovanlıkaya ve E. Çav). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Alkan, M. Ö. (Ed.). (2004). *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi (Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 1)* (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arlı, A. (2006). Devletin Sürekliliği, Devrimin Muhafazası, Toplum Denetimi Sorunu: Merkez-Çevre Paradigmasının Sınırlılıkları Üzerine Notlar. *Toplum ve Bilim*, Sayı 105, s. 96-128.
- Aydın, S. (2006). Paradigmada Tarihsel Yorumun Sınırları: Merkez-Çevre Temellendirmeleri Üzerinden Düşünceler. *Toplum ve Bilim*, Sayı 105, s. 70-95.
- Berkes, N. (1965). *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*. İstanbul: Yön Yayınları.
- Berkes, N. (1975). *Türk Düşününde Batı Sorunu*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (2. Baskı) (Yay. Haz. A. Kuyaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (İlk baskı İngilizce 1964).
- Bora, T. ve Çağlar, S. (2004). Modernleşme ve Batılılaşmanın Bir Taşıyıcısı Olarak Sivil Toplum Kuruluşları. *Modernleşme ve Batıcılık (Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3)* (3. Baskı, 2004) içinde (s. 336-346) (Ed. U. Kocabaşoğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boran, B. (1962, 12 Eylül). Türkiye'de Burjuvazi Yok mu?. *Yön*, Sayı 39, s. 8-9.
- Boran, B. (1962, 28 Kasım). Metot Açısından Feodalite ve Mülkiyet I: Marksist Metot Nedir?. *Yön*, Sayı 50, s. 13-14.
- Boran, B. (1962, 5 Aralık). Metot Açısından Feodalite ve Mülkiyet II: Osmanlılarda Mülkiyet Meselesi. *Yön*, Sayı 51, s. 13.
- Canatan, K. (2014). *İslâm Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Coşar, N. (Der.). (1995). *Türkiye'de Devletçilik*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Çav, E. (2011). *Dramın Aydını Cahit Tanyol: Şair-Öğretmen-Felsefeci-Sosyolog*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Çav, E. (2017, 15 Eylül). Yorum sosyolojisinin Türkiye'deki kurucusu (Şerif Mardin Yazı Dizisi 3). *Milat*.
- Çavdar, T. (1984). Demokrat Parti. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 8) içinde (s. 2060-2075). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)* (3. Baskı). İstanbul: İmge Yayınları.
- Çınar, M. (2006). Kültürel yabancılaşma tezi üzerine. *Toplum ve Bilim*, Sayı 105, s. 153-165.
- Davutoğlu, A. (2011). *Stratejik Derinlik (Türkiye'nin Uluslararası Konumu)* (100. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları (İlk baskı 2001).
- Dede, A. (2015, Ocak-Haziran). Yeni Toplumsal Hareketler: "Yeni ve Başka Bir Dünya Talebi". *Sosyoloji Divanı*, Yıl 3, Sayı 5, s. 39-51.
- Djuvara, T. G. (2017). *Türk İmparatorluğunu Paylaşılması Hakkında Yüz Proje (1281-1913)* (Çev. P.Tacar). İstanbul: İş Bankası Yayınları.

- Foucault, M. (1978). Yönetimsellik. *Entelektüelin Siyasi İşlevi (Seçme Yazılar 1)* (2005) içinde (s. 264-287) (Çev. O. Akınhay ve F. Keskin). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Foucault, M. (2005). *Özne ve İktidar (Seçme Yazılar 2)* (2. Baskı) (Çev. I. Ergüden ve O. Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2007). *İktidarın Gözü (Seçme Yazılar 4)* (2. Baskı) (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gencer, B. (2017). *İslâm'da Modernleşme (1839-1939)* (4. Baskı). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Gökalp, Z. (2014). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Ötügen Yayınları (İlk baskı 1923).
- Gönenç, L. (2006). 2000'li yıllarda merkez-çevre ilişkilerini yeniden düşünmek. *Toplum ve Bilim*, Sayı 105, s. 129-152.
- Güven, S. (2015, Ocak-Haziran). Temsil Krizinin Siyaseti: Sosyal Hareketler. *Sosyoloji Divanı*, Yıl 3, Sayı 5, s. 25-37.
- Işık, G. (2011a). Toplumsal Hareketler: Tarih-Kuram ve Kapsam. *Toplumsal Hareketler* içinde (s. 1-44) (Ed. G. Işık). Ankara: Nobel Yayınları.
- Işık, G. (Ed.). (2011b). *Toplumsal Hareketler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- İleri, C. N. (2002). *Türk Devrimi-İnsanlık Tarihinde Türk Devriminin Yeri* (Gün. Dil. Çev. Ö. Ozankaya). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları (İlk baskı 1926).
- İnalçık, H. ve Seyitdanlıoğlu, M. (Haz.). (2018). *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (7. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İlyasoğlu, A. (2007). Türk Sosyolojisine Bir Bakış. *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol-Mübeccel B. Kıray-Şerif Mardin* (2010) içinde (s. 187-190) (Haz. Ç. Kovanlıkaya ve E. Çav). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Heyd, U. (2002). *Türk Ulusçuluğunun Temelleri* (2. Baskı) (Çev. K. Günay). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları (İlk baskı 1979).
- Kaplan, S. (2008). Ahlakî Bir Tutum Olarak Siyaset, Entelektüeller ve Şerif Mardin. *Şerif Mardin Okumaları* (2. Baskı, 2013) içinde (s. 134-141) (Ed. T. Takış). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kara, İ. (2017). Şerif Mardin Ne Yaptı, Ne Yap(a)madı?. *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe* içinde (s. 295-303). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karpat, K. H. (1996). *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller)*. İstanbul: Afa Yayınları (İlk baskı 1967).
- Keyman, F. (2005). Şerif Mardin'i Okumak: Modernleşme, Yorumbilgisel Yaklaşım ve Türkiye. *Şerif Mardin'e Armağan* (3. Baskı, 2015) içinde (s. 37-63) (Der. A. Öncü ve O. Tekelioğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kıray, M. (1998a). *Değişen Toplum Yapısı*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kıray, M. (1998b). *Örgütlemeyen Kent: İzmir*. İstanbul: Bağlam Yayınları (İlk baskı 1972).
- Kıray, M. (1999). *Seçme Yazılar*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kıray, M. (2000). *Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. İstanbul: Bağlam Yayınları (İlk baskı 1964).
- Kıray, M. (2005). *Tüketim Normları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Tanzimat I* (1940). İstanbul: Maarif Matbaası.

- Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD) (Haz.) (2002), *Sivil Toplum Örgütleri: Neoliberalizmin Araçları mı, Halka Dayalı Alternatifler mi?* (2. Baskı, Çev. I. Ergüden). İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Köker, L. (2004). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi* (8. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (1984). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mardin, Ş. (1956). Atatürk ve İnkılapları Münasebetiyle. *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* (Makaleler 1) (12. Baskı, 2004) içinde (s. 241-246) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1957). Türkiye'de Orta Sınıfların Üç Devri. *Türk Modernleşmesi* (Makaleler 4) (14. Baskı, 2004) içinde (s. 143-176) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1961a). Mecelle'nin Kaynakları Üzerine Açıklayıcı Notlar. *Türk Modernleşmesi* (Makaleler 4) (14. Baskı, 2004) içinde (s. 123-141) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1961b). Nasıl Bir Toplum İstiyoruz?. *Türk Modernleşmesi* (Makaleler 4) (14. Baskı, 2004) içinde (s. 343-348) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1964a). Atatürk Devrimlerini Hazırlayan Faktörler (Siyasî Batılılaşmamızda Üç Engel). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* (Makaleler 1) (12. Baskı, 2004) içinde (s. 161-180) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1964b). Toplum Bilimlerinde Teoriler Üzerine Bir Not. *SBF Dergisi*, Cilt 19, Sayı 3, s. 59-70.
- Mardin, Ş. (1967). Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye'de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci. *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* (Makaleler 1) (12. Baskı, 2004) içinde (s. 79-118) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1971). Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma. *Türk Modernleşmesi* (Makaleler 4) (14. Baskı, 2004) içinde (s. 21-79) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1973, Kış). Center-Pripher Relations: A Key to Turkish Politics. *Daedalus*, s. 169-190.
- Mardin, Ş. (1975). Atatürk, Bürokrasi ve "Rasyonellik". *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* (Makaleler 1) (12. Baskı, 2004) içinde (s. 247-258) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1977). Türkiye'de Gençlik ve Şiddet. *Türk Modernleşmesi* (Makaleler 4) (14. Baskı, 2004) içinde (s. 251-289) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1980). Türkiye: Bir Ekonomik Kodun Dönüşümü. *Türk Modernleşmesi* (Makaleler 4) (14. Baskı, 2004) içinde (s. 195-238) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1983a). Atatürkçülüğün Kökenleri. *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* (Makaleler 1) (12. Baskı, 2004) içinde (s. 181-188) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1983b). Jön Türklerin Yabancılaşması: "Devrimci Şuur"a Dair Kısmî Bir Açıklama Çabası. *Türkiye, İslâm ve Sekülerizm* (Makaleler 5) (4. Baskı, 2015) içinde (s. 25-41). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Mardin, Ş. (1983c). Sivil Toplum. *Türkiye’de Toplum ve Siyaset* (Makaleler 1) (12. Baskı, 2004) içinde (s. 9-19) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1983d). Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk. *Türkiye’de Toplum ve Siyaset* (Makaleler 1) (12. Baskı, 2004) içinde (s. 203-239) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1984a). Türkiye’de Dini Sembollerin Dönüşümü Üstüne Bir Not. *Türkiye’de Din ve Siyaset* (Makaleler 3) (10. Baskı, 2004) içinde (s. 193-211) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1984b). “Aydınlar” Konusunda Ülgener ve Bir İzah Denemesi. *Türkiye’de Din ve Siyaset* (Makaleler 3) (10. Baskı, 2004) içinde (s. 251-260) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1985). 19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti. *Türk Modernleşmesi* (Makaleler 4) (14. Baskı, 2004) içinde (s. 81-101) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1987a). Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak “Sivil Toplum”. *Türkiye’de Toplum ve Siyaset* (Makaleler 1) (12. Baskı, 2004) içinde (s. 21-34) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1987b). Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri. *Türkiye’de Toplum ve Siyaset* (Makaleler 1) (12. Baskı, 2004) içinde (s. 35-77) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1990). Atatürk ve Pozitif Düşünce. *Türkiye’de Toplum ve Siyaset* (Makaleler 1) (12. Baskı, 2004) içinde (s. 189-202) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1998, Ocak). Devlet ve Kompromi. *Sözleşme*, Sayı 3, s. 13-14.
- Mardin, Ş. (2000). Genel Hatlarıyla Modernleşme. *Modernleşme, İslâm Dünyası ve Türkiye* (İSAV İlmi Toplantılar Dizisi Kitabı, 2001) içinde (s. 21-29). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Mardin, Ş. (2002, Ağustos-Eylül-Ekim). Oryantalizmin Hasıraltı Ettiği. *Doğu Batı*, Sayı 20, s. 111-115.
- Mardin, Ş. (2003). *Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim* (9. Baskı) (Çev. M. Çulhaoğlu). İstanbul: İletişim Yayınları (İlk baskı İngilizce 1989).
- Mardin, Ş. (2004a). *Din ve İdeoloji* (13. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları (İlk baskı 1969).
- Mardin, Ş. (2004b). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1905-1908* (11. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları (İlk baskı 1964).
- Mardin, Ş. (2004c). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* (5. Baskı) (Çev. Mümtazer Türköne, Fahri Unan ve İrfan Erdoğan). İstanbul: İletişim Yayınları (İlk baskı 1962, İngilizce; Türkçe ilk baskı 1996).
- Mardin, Ş. (2004d). *İdeoloji* (10. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2005). Operasyonel Kodlarda Süreklilik, Kırılma ve Yeniden İnşa: Dün ve Bugün Türk İslâmî İstisnacılığı. *Türkiye, İslâm ve Sekülerizm* (Makaleler 5) (4. Baskı, 2015) içinde (s. 167-200). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2006a). Şerif Mardin ile “Türk Siyaset Düşüncesi” Üzerine (Söy. G. Çetinsaya, C. Çakır, A. Okumuş, A. Arlı). *Türkiye, İslâm ve Sekülerizm* (Makaleler 5) (4. Baskı, 2015) içinde (s. 201-236). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Mardin, Ş. (2006b). 19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı'da ve Türkiye'de İslâm. *Türkiye, İslam ve Sekülerizm* (Makaleler 5) (4. Baskı, 2015) içinde (s. 43-108). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2006c). Şerif Mardin ile Merkez-Çevre Analizi Üzerine (Söy. A. Çiğdem, F. Açıknel, N. Erdoğan, T. Bora). *Toplum ve Bilim*, Sayı 105, s. 7-10.
- Mardin, Ş. (2007). Sosyolojiden Tarihe Bakmak (Söy. Burcu Toksabay). *Tarihsel Sosyoloji* (4. Baskı, 2016) içinde (s. 214-232) (Haz. E. Özdalga). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Mardin, Ş. (2008, 23 Mayıs), "Prof. Şerif Mardin: Mahalle Baskısı, Ne Demek İstedim?" (Söy. Ruşen Çakır). <http://www.rusencakir.com/Prof-Serif-Mardin-Mahalle-Baskisi-Ne-Demek-Istedim/2028>, Erişim Tarihi: 17 Mart 2018.
- Mardin, Ş. (2010). Türk Milliyetçiliği: Sınıflandırma Sisteminden Dayanışma Sistemine. *Türkiye, İslâm ve Sekülerizm* (Makaleler 5) (4. Baskı, 2015) içinde (s. 149-157). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, Ü. (2002). *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü* (4. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Nalbantoğlu, Ü. (2007). Şerif Mardin: Bir Söylemin Metafizik Ard Alanı. *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol-Mübeccel B. Kıray-Şerif Mardin* (2010) içinde (s. 127-140) (Haz. Ç. Kovanlıkaya ve E. Çav). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Onbaşı, F. G. (2008). Şerif Mardin ve İdris Küçükömer'de "Sivil Toplum" Kavramı. *Şerif Mardin Okumaları* (2. Baskı, 2013) içinde (s. 42-69) (Ed. T. Takış). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2004). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (19. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öz, M. (2013). *Kanun-ı Kadimin Peşinde (Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları)* (5. Baskı). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Parla, T. (1989). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Seufert, G. (2001). Milliyetçi Söylemlerin Sivil Toplum Üzerindeki Etkisi. *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik* (2. Baskı, 2002) içinde (s. 25-44). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sezer, B., Eğribel, E. ve Özcan, U. (2002). Devlet Üzerine. *XX. Yüzyıl Türkiye Sosyolojisi 3* (2002) içinde (s. 448-449) (Haz. E. Eğribel ve U. Özcan). İstanbul: Öncü Basım Yayıncılık.
- Shaw, S. J. ve Shaw, E. K. (1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (İkinci Cilt Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1805-1975)*. İstanbul: E Yayınları.
- Sunar, L. (2014). Toplumsal Değişimi Açıklamak: Temel Kavram ve Kuramlar. *Türkiye'de Toplumsal Değişim* içinde (s. 1-35) (Ed. Lütfi Sunar). Ankara: Nobel Yayınları.
- Şeker, F. M. (2015). *Cumhuriyet İdeolojisinin Nakşibendilik Tasavvuru: Şerif Mardin Örneği* (2. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanyol, C. (1939, Aralık). Tevfik Fikret ve Cemiyetçiliği. *Aramak*, Sayı 8, s. 1-5.
- Tanyol, C. (1940, Mart). Canlandırılacak Köy. *Aramak*, Sayı 11, 9-13
- Tanyol, C. (1942, Aralık). Milliyet ve San'at. *Değirmen*, Sayı 3, s. 68-70.
- Tanyol, C. (1945, 1 Ocak). Yahya Kemal ve Şiire Dair I. *Ülkü*, Sayı 79, s. 3-5.
- Tanyol, C. (1946, Mayıs). Şiirde Sağ ve Sol. *Akademi*, Sayı 1, s. 11-12.

- Tanyol, C. (1947, Ocak). Beş Şehir. *İstanbul*, Sayı 1, s. 53-55.
- Tanyol, C. (1948, 23 Nisan). İki Müslüman Cenazesi. *Son Telgraf*.
- Tanyol, C. (1948, 6 Mayıs). Nizip Halkı ve Zengin Tipi. *Son Telgraf*.
- Tanyol, C. (1949). İçtimai Monografi Hazırlıkları: Prens Sabahattin. *İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, Sayı 4-5 (1947-1949), s. 145-175.
- Tanyol, C. (1950, 14 Temmuz). Prens Sabahaddin'in Ahlâki Şahsiyeti. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1950, 18 Ağustos). Mes'uliyet ve Ahlâk. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1950, 8-15 Eylül). Eğitim Davamız I-II. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (Hilmi Ziya Ülken ve Nurettin Şazi Kösemihal ile birlikte) (1950, Ekim). Karataş Köyü Monografisi. *İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, Sayı 6, s. 85-103.
- Tanyol, C. (1951, 5 Ocak). Pedagoji Hastalığı. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1951, 2-9 Mart). Kendine Dönüş I-II. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1951, 23-30 Mart). Eğitim Enstitüleri ve Üniversite I-II. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1951, 11 Mayıs). Hakimiyet ve İçtimai Sınıflar. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1951, 15 Haziran). Düşünen Şehir: Bursa. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1951, 17 Ağustos). Doğu Üniversitesi Münasebetile. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1951, 24 Ağustos). Bir Üniversitenin Şartları ve Yeri. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1951, 19 Ekim). Şahsiyet Yoksulluğu. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1951, 14 Aralık). İçtimai Mesleklerde Değer Ölçüsü. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1952, 8 Şubat). Bir Teşkilat Kanunu ve Bir Rapor. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1952, 15 Şubat). Maarifimizin Hedefleri. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1952, 29 Şubat). İçtimai Hayatta Örf ve Âdetlerin Ruhu. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1952, 20 Haziran). Yaz Boz Tahtası. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1952, 4 Temmuz). Sabahattin Bey. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1952, 8 Ağustos). Mücadele Cemiyetleri. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1952, 15 Ağustos). İçtimai Kıymetler ve İnsan. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1952, 5 Eylül). Memur Meselesi. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1952, 12 Eylül). Prens Sabahaddin'in Kemikleri. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1952, 26 Eylül). Memur Zihniyeti-Havale. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1952, 3 Ekim). Memur Zihniyeti-Rüşvet. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1952, 10 Ekim). Memur Islahatında Pratik Çareler. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1952, 24 Ekim). Ziya Gökalp'ın Ahlâki Şahsiyeti. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1952, 7 Kasım). Cemiyet Realitesi ve İhtiras. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1952, 14 Kasım). Klik Tesanüdü (Dayanışması). *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1952, 12 Aralık). Düzen Terbiyesi. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1952a). Baraklarda Örf ve Âdet Araştırmaları. *İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, Sayı 7, s. 3-5 ve 71-108.
- Tanyol, C. (1952b, tahmini). Eğitim Enstitülerini Derhal Kapatmak Hayırlı Olur (Söy. İ. Akyol).
- Tanyol, C. (1953, 30 Ocak). Din ve Milliyet. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1953, 27 Şubat). Demokrasi Zihniyeti. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1953, 6 Mart). Halk Eğitimi. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1953, 27 Mart). Siyasi Muvazene ve Demokrasi. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1953, 3 Nisan). Demokrasi ve İçtimai Muvazene. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1953, 10 Nisan). Organize Kuvvetler. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1953, 17 Nisan). Modern Organize Kuvvetler. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1953, 16 Mayıs). Maarif Siyaseti. *Türkiye*, Sayı 1, s. 16.

- Tanyol, C. (1953, 6 Haziran). Millet Şuuru ve İktidar. *Türkiye*, Sayı 4, s. 16.
- Tanyol, C. (1953, 10 Temmuz). Örf ve Âdet Değişmeleri. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1953, 17 Ekim). Gerçek İnkılap. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1953, 27 Kasım). Köy Davası. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1953, 11 Aralık). Apartıman Karaborsası. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1953, 18 Aralık). İhtiyaç ve İnsan. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1953). Baraklarda Örf ve Âdet Araştırmaları. *İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, Sayı 8, s. 126-135.
- Tanyol, C. (1954a). *Sanat ve Ahlâk*. İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları.
- Tanyol, C. (1954b). Baraklarda Örf ve Âdet Araştırmaları. *İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, Sayı 9, s. 67-96.
- Tanyol, C. (1954, 15 Ocak). İmar ve Medeniyet. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1954, 19 Şubat). Siyasi Partilerimiz ve Demokrasi. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1954, 5 Mart). Seçme Hürriyeti. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1954, 26 Mart). Türk-Alman Kültür Münasebetleri Hakkında Dr. Adenauer'e Mektup. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1954, 7 Mayıs). Siyasi Partilerimizin Tahlil ve Tenkidi. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1954, 21 Mayıs). Siyasi Partilerimizin Tahlil ve Tenkidi II. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1954, 18 Haziran). Siyasi Partilerimizin Tahlil ve Tenkidi III. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1954, 25 Haziran). Siyasi Partilerimiz ve Demokrat Parti IV. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1954, 19 Ağustos). Memur Davası. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1954, 22 Ekim). Doğu Üniversitesi. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1954, Ekim). Küçük Şehir Hasreti I. *İstanbul Sanat ve Edebiyat*, Sayı 12, s. 5-6.
- Tanyol, C. (1954, 25 Kasım). Üniversite Meselesi. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1954, Kasım). Ziya Gökalp. *İstanbul Sanat ve Edebiyat*, Sayı 13, s. 8-9.
- Tanyol, C. (1954, 8 Aralık). Üniversite Muhtariyeti ve Öğretim Üyeleri. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1954, 17 Aralık). Memur Mekanizması ve Politika. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1954, Aralık). Küçük Şehir Hasreti II. *İstanbul Sanat ve Edebiyat*, Sayı 14, s. 12-13.
- Tanyol, C. (1955, 25 Mart). Türkiye Nasıl Kurtarılabılır?, Türkiye Nasıl Yükselir?. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1955, Mayıs). Cemiyet ve Cemaat. *Türk Yurdu*, Sayı 244, s. 865-867.
- Tanyol, C. (1955, 24 Haziran). İlmî Muhtariyet mi, İdari Muhtariyet mi?. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1955, 30 Haziran). Bizim de Almamız Lazım Gelen Demokrasi Dersleri. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1955, Temmuz). Ziya Gökalp ve Millî Vicdan. *Türk Yurdu*, Sayı 246, s. 22-24.
- Tanyol, C. (1955, 14 Temmuz). Muhalefetin Vazifeleri ve Demokrasi. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1955, 2 Eylül). Başbakan Menderes'in Demeci Münasebetile. *Cumhuriyet*.

- Tanyol, C. (1955, 20 Eylül). Yığın Psikolojisi ve Son Hadiseler. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1955, 25 Ekim). Yurdda Zirai İnkılabın Doğurduğu Tehlikeler. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1955, 12 Kasım). Milli Hakimiyet ve Partiler. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1955, 18 Kasım). Memurun Siyasi Hayata İştiraki ve Bağımsız Adaylık. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1955, 31 Aralık). Gene Memur Davası. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1956, 21 Ocak). Memur Refahı ve Memur İkramiyeleri. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1956, 3 Şubat). Son Hadiseler ve Üniversite Hürriyeti. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1956, 25 Şubat). İdarede Ademi Merkeziyet. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1956, 3 Mart). Üniversiteler Kanunundaki Antidemokratik Maddeler. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1956, 10 Mart). Memurun İçtimai Rolü. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1956, 23 Mart). 80. Doğum Yıldönümünde Ziya Gökalp'in Kürsüsü. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1956, 14 Nisan). Cemiyet-Cemaat ve Klik. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1956, 28 Nisan). Özel Okulların Derdi. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1956, 10 Eylül). Personel Kanunu. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1956, 25 Ekim). Köy ve Köylü. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1956, 28 Ekim). Köye Üç Traktör Gelmişti. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1956, 29 Ekim). Ordu ve Mektep. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1956, 19 Kasım). Köylü Kardeş Sana Diyeceklerim Var. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1956, 12 Aralık). İktidara Müsamaha. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1956, 13 Aralık). Muhalefete İnsaf. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1956, 14 Aralık). Demokrasi Dalkavukluğu. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1956, 24 Aralık). Mes'uliyetsiz Muhtariyet. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1956, 25 Aralık). Murakabesiz Muhtariyet. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1956, 26 Aralık). Akademik Hürriyet Var mıdır?. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1956, 27 Aralık). Üniversite ve Demokrasi. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1956, 29 Aralık). Manevi Devlet. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1957, 6 Ocak). Köylüye El Tezgahtı. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1957, 8 Ocak). Köy Kalkınması. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1957, 9 Ocak). Köye Mesken Kredisi. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1957, 10 Ocak). Susuz Köylere Mesken Kredisi. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1957, 11 Ocak). Topraksız Köye Tezgahtı. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1957, 17 Ocak). Yabancı Memleketlere Talebe Göndermek. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1957, 23 Ocak). Bir Şehircilik Mütehassısı. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1957, 30 Ocak). Maarifin Can Damarı. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1957, 31 Ocak). Maarif Seferberliği. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1957, 1 Şubat). Köy Bizi Zorluyor. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1957, 3 Şubat). Yeni İmar Kanunu. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1957, 19 Şubat). Toprak Bizi Bekliyor. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1957, 23 Şubat). Şehir Uyanıyor. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1957, 8 Mart). Demokrasi Terbiyesi ve İnönü. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1957, 22 Mart). Maarif Şurası Münasebetiyle. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1957, 24 Mart). Okuma Yazma Seferberliği. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1957, 27 Mart). Biraz da Devlet Faydalansın. *Havadis*.
- Tanyol, C. (1958, 14 Şubat). Hürriyet Ağacı. *Cumhuriyet*.

- Tanyol, C. (1958, 18 Şubat). İngiltere’de Siyasi Otoriteyi Göz Hapsi Altında Tutanlar. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1958, 24 Şubat). İngiliz Demokrasisinde Önder Aydınlar. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1958, 5 Mart). Vatandaş Hürriyeti, Devlet Otoritesinin Çok Üstünde. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1958, 10 Mart). Parti Teşkilatlarının Halkla, Hükümetle Münasebetleri. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1958, 26 Mart). İngiltere’de İçtimai Sınıflar Niçin Başka Memleketlere Benzemezler?. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1958, 8 Mayıs). İngiliz Muhafazakârlığı ve İrtica. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1958, 18 Mayıs). İngiliz Milleti ve Din. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1958, 19 Temmuz). İngiliz Terbiyesi ve Sabahattin Bey. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1958, 26 Ağustos). Memur Davası. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1958, 13 Aralık). Manevi Sömürge. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1958-1959). Traktör Giren 50 Köyde Nüfus Hareketlerinin ve İçtimai Değişmelerin Kontrolü. *İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, Sayı 13-14, s. 198-218.
- Tanyol, C. (1959, 16 Ocak). Mesken Davası. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1959, 31 Ocak). Kira Kanunu. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1959, 1 Mart). Hoca Kadri Kimdir I. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1959, 2-3-4-5-6-7 Mart). Hoca Kadri Efendi’nin Parlamentosu II-III-IV-V-VI-VII. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1959, 29 Mayıs). Mesken Buhranı ve Sebepleri. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1959, 6 Haziran). Mesken Buhranı ve Hal Çareleri. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1959, 28 Ağustos). Sosyal Problem Olarak İşsizlik (Şehir işsizliği). *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1959, 12 Eylül). Köy Davası ve Köylü İşsizliği. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1959, 3 Ekim). İngiltere’de Hürriyet ve Rejim. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1959, 10 Ekim). İngiliz Seçimlerinden Sonra. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1959, 7 Kasım). Rektörün Açış Nutku. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1959, 10 Kasım). Atatürk Devrinde Olup Sonra Olmayanlar. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1959, 25 Aralık). Musiki ve Cemiyet. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1960). *Sosyal Ahlâk: Laik Ahlâka Giriş*. İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları.
- Tanyol, C. (1960, Ocak). Şiirde Eskilik-Yenilik. *Yonca*, Sayı 1, s. 2-3.
- Tanyol, C. (1960, 25 Haziran). Ordu-Gençlik ve Üniversite. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1960, 1 Temmuz). Hürriyet ve Fikir Yoksulluğu. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1960, 8 Temmuz). Sayın İnönü’nün Beyanatı Üzerine Düşünceler. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1960, 16 Temmuz). Parti Teşkilatı ve Halk Hakimiyeti. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1960, 22 Temmuz). Demokrasi ve Partizanlık. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1960, 30 Temmuz). 27 Mayıs’tan Beklediğimiz. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1960, Temmuz). 60 Anayasası Nasıl Olmalıdır?. *Yelken*, Sayı 42, 12-13.
- Tanyol, C. (1960, 8 Eylül). Eğitim Millî Komisyonu Raporu ve Danışma Kurulu. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1960, 16 Eylül). Meşhur Rapor Hakkında. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1961, 20 Ocak). Siyasi Partiler Kurulurken. *Cumhuriyet*.

- Tanyol, C. (1961, 6 Nisan). Üniversite Muhtariyeti Hakkında Bir Mektup. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1961, 17 Nisan). Üniversite Muhtariyeti Hakkında Bir Demeç. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1961, 13 Mart). Üniversite Muhtariyeti ve Anayasa. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1961, 30 Mart). Üniversite Muhtariyeti Hakkında Bir Teklif. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1961, 12 Mayıs). 119. Madde (Üniversite Kanunu). *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1961a). Peşke Binamlısı Köyü. *İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, Sayı 16, s. 17-58.
- Tanyol, C. (1961b). The Study of Peşke Binamlı. *İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, Sayı 16, s. 59-62.
- Tanyol, C. (1962, 16 Mart). Boş Kalıplar. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1962, 23 Mart). Hürriyet Kalıbı. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1962, 30 Mart). Gençliğin Terbiyesi. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1962, 13 Nisan). Demokrasi Kalıbı. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1962, 27 Nisan). İller Kanunu ve Öğretmen. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1962, 25 Mayıs). Halka Doğru. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1962, 8 Haziran). Sabahattin Bey ve Demokrasi. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1962, 5 Haziran). Batı Demokrasileri ve Biz. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1962, 22 Haziran). Demokraside İki Yön. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1962, 6 Temmuz). Mülkiyet ve Demokrasi. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1962, 13 Temmuz). Batı Medeniyetinde Kişilik Layık Tavır-Dini Tavır. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1962, 17 Ağustos). Şahsi Teşebbüs İmkânı. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1962, 22 Ağustos). Prof. Tanyol'un Önemli Bir Yazısı. *Yön*, Sayı 36, s. 4-5.
- Tanyol, C. (1962, 24 Ağustos). Fertçilik ve Toplumculuk. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1962, 7 Eylül). Türk Milleti ve Toplumculuk. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1962, 17 Ekim). Türkiye'de Burjuva Meselesi. *Yön*, Sayı 44, s. 6-7.
- Tanyol, C. (1962, 31 Ekim). Türkiye'de Mülkiyet Meselesi. *Yön*, Sayı 46, s. 7-8.
- Tanyol, C. (1963). Elifoğlu Köy Monografisi. *İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, Sayı 17-18, s. 171-222.
- Tanyol, C. (1963, 15 Şubat). Sosyalizm ve Milliyetçilik. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1963, 19 Nisan). İki Kadro. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1963, 26 Nisan). Millet-Devlet Şuuru. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1963, 1 Mayıs). Turkish Socialists Organize. *The Christian Science Monitor* (Söy. John Rigos) (Boston-ABD). Cilt 55, Sayı 132, s. 4.
- Tanyol, C. (1963, Ekim). Şiir ve Gerçek. *Yeni İnsan*, Sayı 10, s. 6.
- Tanyol, C. (1963, Ekim-Kasım). Atatürk ve Atatürk'çüler. *Millî Gençlik* (MTTB), Sayı 2-3, s. 4 ve 17.
- Tanyol, C. (1964, Haziran). Ahmet Haşim Üzerine. *Yeni İnsan*, Sayı 18, s. 6 ve 33.
- Tanyol, C. (1964-1965). Eylen Köyü. *İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, Sayı 19-20, s. 38-98.
- Tanyol, C. (1965, 9 Temmuz). Tehlike Çanı I. *Yön*, Sayı 118, s. 16.
- Tanyol, C. (1965, 30 Temmuz). Tehlike Çanı II. *Yön*, Sayı 122, s. 7.
- Tanyol, C. (1965, 13 Ağustos). Tehlike Çanı III: Çıkar Yol Niçin Sosyalizm?. *Yön*, Sayı 124, s. 16.

- Tanyol, C. (1965, 17 Eylül). Tehlike Çanı IV: Çıkar Yol Niçin Sosyalizm?. *Yön*, Sayı 129, s. 12.
- Tanyol, C. (1965, 24 Eylül). Tehlike Çanı V: İslâmın Cenneti Sosyalizmdir. *Yön*, Sayı 130, s. 7.
- Tanyol, C. (1965, 12 Ekim). Türkiye’de Mülkiyet Yapısı ve Sosyalizmi Zorunlu Kılan Nedenler. *Yön*, Sayı 134, s. 12.
- Tanyol, C. (1966). Eğitim ve Öğretimde Sömürgeleşme. *Sorunlarımız içinde* (s. 50-56). İstanbul: Türkiye Öğretmenler Sendikası.
- Tanyol, C. (1966, Eylül). Halk Şiiri Bitmiş midir?. *Yelken*, Sayı 115, s. 4-6.
- Tanyol, C. (1969). *Kuruluş ve Fetih Destanı*. İstanbul: Gün Matbaası.
- Tanyol, C. (1970). *Sosyolojik Açıdan Din Ahlâk Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*. İstanbul: Okat Yayınevi.
- Tanyol, C. (1970, 2-3-4-5-6 Ocak). Gençlik İhtilalleri Çağı I-II-III-IV-V. *Yeni İstanbul*.
- Tanyol, C. (1970, 9 Eylül). Köylü Gerçekten Kalkıyor mu?. *Milliyet*.
- Tanyol, C. (1970, 20 Eylül). Köylü Gözüyle Düşünür. *Milliyet*.
- Tanyol, C. (1973, 5 Ocak). Yaşadığımız Çelişkilerin Düşüm Noktası. *Milliyet*.
- Tanyol, C. (1973). Türk Sosyolojisinin Bazı Sorunları. *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan içinde* (s. 429-432). İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınevi.
- Tanyol, C. (1975, Şubat). Yanlışlık Kural Olursa. *Çalışan Adam*, Sayı 20-21, s. 10-12.
- Tanyol, C. (1975, 6 Temmuz). Güney Doğu’da Toprak Reformu ve Kooperatifçilik (Forumu Yöneten: A. Gevgili; Katılımcılar: C. Tanyol, Z. G. Mülâyim, Ü. Doğanay, A. Özgüven). *Milliyet*.
- Tanyol, C. (1978, 26 Mart). Uluslararası Terörün Ardında Neler Var? (Forumu Yöneten: A. Gevgili; Katılımcılar: C. Tanyol, İ. Giritli, T. Ateş). *Milliyet*.
- Tanyol, C. (1978, 15 Ekim). Terör’ün Gerçek Kökleri ve Çözüm Yolları (Forumu Yöneten: A. Gevgili; Katılımcılar: C. Tanyol, Ü. Doğanay, S. Güran). *Milliyet*.
- Tanyol, C. (1979, 29 Temmuz). Örgütlü Terör, Partiler ve Çözüm Yolu (Forumu Yöneten: A. Gevgili; Katılımcılar: C. Tanyol, O. Apaydın, A. Ü. Azrak). *Milliyet*.
- Tanyol, C. (1981). *Atatürk ve Halkçılık* (Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılı Dizisi No:6). Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Tanyol, C. (1981, 9-13 Kasım). Atatürk ve Gençlik. İstanbul: *III. Uluslararası Atatürk Konferansı Bildirisi*.
- Tanyol, C. (1984, 27 Nisan). Devlet ve Otorite. *Yazko Somut*, Sayı 55, s. 6.
- Tanyol, C. (1984, 7-14 Mayıs). Türk Toplumunda Devlet Felsefesi. *1. Felsefe ve Sosyal İlimler Kongresi*.
- Tanyol, C. (1984, Haziran). Özerklik ve Bilim Özgürlüğü. *Bilim içinde* (s. 30-52). İstanbul: Yazko Ortak Kitap 4.
- Tanyol, C. (1984, Ağustos). Nazım Hikmet Üstüne, *Sanat içinde* (s. 29-36). İstanbul: Yazko Ortak Kitap 6.
- Tanyol, C. (1987, 6-7-8-9-10-11 Temmuz). Ordu ve Politika 1-2-3-4-5-6-7. *Güneş*.
- Tanyol, C. (1987, 18 Ekim). Anayasa Mahkemesi ve Sorumluluk. *Güneş*.
- Tanyol, C. (1988, 23 Ekim). Komünizm Tartışması. *Güneş*.
- Tanyol, C. (1989). *Laiklik ve İrtica*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Tanyol, C. (1989, 15 Ocak). Nazım Hikmet’te Vatan Kavramı. *Güneş*.
- Tanyol, C. (1989, 18 Mayıs). Atatürk Mucizesi: Laiklik. *Güneş*.
- Tanyol, C. (1989, 31 Temmuz). Günümüz Şiirinin Çıkmazları ve Talihsizliği. *Güneş*.

- Tanyol, C. (1991, Haziran). Devlet Düzeninde Efendi Uşak İlişkisi. *Türk Henkel*, Sayı 77, s. 25-28.
- Tanyol, C. (1992, 21 Mart). Üniversite ve Özerklik Babında. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1993). *Türkler ile Kürtler*. İstanbul: Era Yayınları.
- Tanyol, C. (1996, 2 Haziran). Bu Ne Biçim Demokrasi. *Pazar Postası*.
- Tanyol, C. (1997, Nisan). Bir Ümmetsiz Peygamber. *Enka'dan Haberler*, Sayı 40, s. 2-3.
- Tanyol, C. (2001, 7 Eylül). Soruşturma: Beden Yaşlanıyor Ya Edebiyatçı. *Kitap Dergisi*, Sayı 119, s. 7.
- Tanyol, C. (2003). *Hoca Kadri Efendi'nin Parlamentosu*. İstanbul: Gendaş Yayınları.
- Tanyol, C. (2003, Bahar). Cahit Tanyol ile Söyleşi: Hayata, Edebiyata, Düşünceye Dair (Söy. T. Tanyol). *Cogito*, Sayı 35, s. 85-99.
- Tanyol, C. (2007). Devlet Üzerine. *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol-Mübeccel B. Kıray-Şerif Mardin* (2010) içinde (s. 45-51) (Haz. Ç. Kovanlıkaya ve E. Çav). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Tecim, E. (2015, Ocak-Haziran). Toplumsal Hareketler ve Yenilik Bağlamı: Eleştirel Bir Teorik Konumlandırma. *Sosyoloji Divanı*, Yıl 3, Sayı 5, s. 9-24.
- Toprak, Zafer (2017, 10 Eylül). Prof. Zafer Toprak: Seküler Bilim Çevresi Şerif Mardin'e Haksızlık Etti. *Habertürk*.
- Tunaya, T. Z. (1996). *Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: Arba Yayınları (İlk baskı 1960).
- Tunçay, M. (1980). Siyasal Tarih 1950-1960. *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980* içinde (s. 175-187) (Yay. Haz. S. Akşin). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Türkdoğan, O. (2005). *Kemalist Sistem ve Sosyolojik Yapısı*. İstanbul: IQ Yayınları.
- Türkdoğan, O. (2008). *Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplum Yapısı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Türkdoğan, O. (2011). *Türk Toplum Sistemi ve Yapısal Sorunları*. İstanbul: IQ Yayınları.
- Türkdoğan, O. (2013a). *Türk Ulus-Devlet Kimliği*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Türkdoğan, O. (2013b). *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Türkdoğan, O. (2013c). *Günümüz Toplum Yapısı ve Sorunlarımız*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Üstel, F. (2002). Türkiye Cumhuriyeti'nde Resmi Yurttaş Profiline Evrimi. *Milliyetçilik (Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4)* (2. Baskı, 2003) içinde (s. 275-283) (Ed. T. Bora). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Üstel, F. (2016). "Makbul Vatandaş"ın Peşinde (II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi) (7. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, Yılmaz (2007). Şerif Mardin, Türk Sosyolojisi ve Sosyolojik Teori. *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol-Mübeccel Kıray-Şerif Mardin* içinde (s. 153-157) (Haz. Ç. Kovanlıkaya ve E. Çav). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Yıldız, A. (2004). "Ne Mutlu Türküm Diyebilene" - *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları: 1919-1938* (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2004). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (18. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 40, Winter-2018, p. (374-385)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.399236

Research Article

Received: February 27, 2018

Accepted: July 23, 2018

This article was checked by iThenticate.

TÜRKİYE’DE AİLE YAPISININ DEĞİŞİMİNE ETKİ EDEN DİNAMİKLER¹

DYNAMICS OF CHANGES IN EFFECT FROM FAMILY STRUCTURE IN TURKEY

ДИНАМИКА ИЗМЕНЕНИЯ СТРУКТУРЫ СЕМЬИ В ТУРЦИИ

Bülent KARA*

ÖZ

Aile; anne, baba ve onların çocuklarından oluşan en küçük toplumsal kurumdur. Zamanla değişime uğrayan aile ve aile bireyleri arasındaki bağ ve yapı kültürden kültüre farklılık gösterir. Aile kurumu da bireyler gibi çevresel, biyolojik, psikolojik ve sosyal süreçlerden etkilenir. Kadınların çalışma hayatına girmesiyle aile yapısında ciddi anlamda değişimler ortaya çıkmıştır. Çalışan kadının evde geçirdiği sürenin azalmasıyla ilişkili olarak çocuklarıyla ve ev işleriyle ilgili vakti azalmıştır. Buna bağlı olarak toplumumuzda kadının görevi gibi görülen işlerin bir kısmına da erkek dâhil olmuştur.

Çalışmanın amacı Türkiye’de aile yapısının değişim ve dönüşümüne etki eden faktörlerin tanımlanmasıdır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ile görüşme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma ile ilgili kaynak kitaplar, makaleler ve internet verileri incelenmiş, elde edilen veriler sistematik bir şekilde bütünleştirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada Türk aile yapısının değişim ve dönüşümüne etki eden başlıca dinamiklerin kadının çalışma hayatına girmesi, demografik değişim, evlenme ve boşanma, aile anlamının birey için değişmesi, teknoloji ve tüketim kültürü, toplumsal değişim, aile politikaları ve göç olduğu sonucuna ulaşılmış ve bu unsurlar açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aile, dönüşüm, çatışmacı kuram, teknoloji, göç, nüfus.

ABSTRACT

Family; Mother, father, and their children. The bond and structure between the family and the family members who change with time are different from the culture. Family institutions, like individuals, are affected by environmental, biological, psychological and

¹ Bu makale, Kazakistan’da sunulan uluslararası bildiri genişletilerek makaleye dönüştürülmüştür.

* ORCID: 0000-0001-6021-085X Doç. Dr. Ömer Halisdemir Üniversitesi, FEF, bkara@ohu.edu.tr

social processes. When women entered the working life, serious changes occurred in the family structure. The time for working with children and housework has been reduced in relation to the decrease in the amount of wages the working woman has spent at home. As a result, some of the jobs that are seen as women's tasks in our society are also involved in men.

The aim of the study is to define the factors affecting the change and transformation of family structure in Turkey. The qualitative research methods used in the study were the interviews with the documents. There source books, articles and internet data related to the research were examined and the data obtained were systematically integrated.

In the study the main dynamics affecting the change and transformation of the Turkish family structure have been reached and explained as the result of the woman entering the working life, demographic change, marriage and divorce, change of the family meaning to the individual, technology and consumption culture, social change, family politics and migration.

Keywords: Family, transformation, conflict theory, technology, migration, population.

АННОТАЦИЯ

Семья, это самый маленький социальный институт состоящий из отца, матери и детей. Наряду с изменениями в культуре и культурной среды, меняется сама семья и отношения между членами. На семью, точно так же как на личностей, имеют своё влияние экологические, биологические, психологические и социальные процессы. Трудовая жизнь женщин, вводит серьезные изменения в структуре семьи. Со своей стороны, трудоустройство женщины, сокращает время домохозяйки и общения с детьми. В результате чего, в нашем обществе мужчины выполняют некоторые женские дела.

Цель этого исследования является определить факторы, влияющие на изменения и преобразования структуры семьи в Турции. В исследовании были использованы документы, касающиеся исследованию, а так, же разная литература, статьи, интернет ресурсы и метод опроса. Полученные данные были систематизированы и интегрированы с итогом.

В ходе исследования была установлена, что трудовая жизнь женщины влияет на трансформацию структуры турецкой семьи. В результате чего можно объяснять такие процессы, как демографические изменения, брак и развод, значение семьи для личностей, культура технологии и потребления, социальные изменения, семейная политика и миграция.

Ключевые слова: семья, трансформация, теория конфликтов, технология, миграция, население.

1. Giriş

Toplumsal dinamikler sürecinde ailenin değişmesi kaçınılmazdır. Değişim süreci her yerde olduğu için, aile yapısı, karşılıklı sevgi, saygı, kadın ve erkek rolleri, kadın ve erkeklerin birbirlerine bakış açıları, görev ve sorumluluklar, kadının çalışma hayatına katılması, küreselleşme, tüketim kültürü, göç, demografik faktörler, sosyal ve siyasal politikalar, teknolojik gelişmeler vb. daha birçok faktör bu değişimden etkilenmektedir. Ailenin toplumsal değişim rüzgârlarından etkilendiği, biçim ve ilişki içeriğini değiştirdiği gerçeğinden yola çıktığımızda, aile ile ilgili çalışmaları gerek aile tarihi gerekse aile yapısı

zemininde kronolojik olarak irdelemek önem arz etmektedir. Çünkü toplumsal tarih çalışmalarında aile konusuna ilişkin yaklaşımları tarih penceresinden kavramak ve toplumsal değişimin izlerini bu noktadan yola çıkarak takip etmek daha geniş bir kültürel ve demografik bilgi sağlayacaktır.

Ailenin değişimi üzerinde etkili olan unsurlardan teknolojik unsur, önemle üzerinde durulması gereken bir faktördür. Bilgisayar, internet, cep telefonu, tabletler, televizyon teknolojik unsurlardan en çok akla gelenlerdir. Bunlar içinde temel oluşturacak nokta ise internet ve televizyondur. McLuhan'ın ifade ettiği 'küresel köy' zaman ve mesafeyi ortadan kaldırmaktadır.

Türkiye'de aile yapısının geçmişten günümüze dönüşüm içinde olduğu görülmektedir. Bu dönüşüme etki eden faktörler bulunmaktadır. Sanayinin gelişmesiyle birlikte kırdan kente yapılan göç hareketleri, artan işgücü ihtiyacı sonucu kadının çalışma hayatına girmesi, evlenme ve boşanma, evlilik yaşının ertelenmesi sonucuna bağlı olarak eğitim seviyesindeki artış, boşanma oranlarında eskiye göre daha fazla artışın yaşanması; boşanma sonucuna bağlı olarak bireylerin olumsuzluklarla karşılaşması, parçalanmış aileler ve arada kalan çocuklar, teknolojinin getirdiği yenilikler, televizyon, internet vb.nin hayatımıza her geçen gün daha fazla nüfuz etmesi, medyanın aile ile ilgili beklentileri değiştirmesi; aile üyelerinin birbirlerine karşı daha fazla beklenti içine girmiş olması, bireysel davranışların artmış olması, aile içinde yaşayan bireylerin birlikte geçirdikleri vaktin azalmasına bağlı olarak daha az paylaşımda bulunulması, nüfus artış oranının yavaşlaması, yaşlı bireylerin bakıma muhtaç hale gelmesi sonucu bireylerde tahammülsüzlük oranının artırmaktadır. Yapılan göç hareketleri sonucunda geniş aileden çekirdek aileye dönüşümün gerçekleşmesi, siyasi liderlerin ideolojik yaklaşımları ile orantılı olarak gerçekleştirdikleri aile politikaları ailenin dönüşümüne etki eden önemli faktörler olarak ele alınmaktadır.

Aile bireyle birlikte var olur ve aile içi ilişkilerde otorite, hiyerarşi, güç gibi unsurlar ortaya çıkar. Bu durum ise çatışmacı Marksist kuramla aile yapısının incelenmesinin temel sebeplerinden biri olmuştur. Temel toplumsal birim olan ailenin hem yapısını hem de onda meydana gelen değişimi açıklamak için farklı kuramsal yönelimler devreye girmiştir. Bu bağlamda teorik bakımdan ailenin işlevselci, çatışmacı ve sembolik etkileşimci kuramlarda farklı değerlendirmelere konu olduğunu görürüz. Aileyi toplum açısından temel bir kurum olarak gören işlevselci kuram, toplumun düzenliliği ve devamı açısından diğer kurumların tam olarak karşılayamadığı fonksiyonların aile tarafından üstlenmesini önemsemiştir. Çatışma kuramcıları ise aile içi eşitsizlik ilişkilerine ve özellikle kadının erkek egemen bir yapıdaki zayıflatılmış konumuna odaklanırlar. Aile içindeki ilişkilerin sürekli olarak değişen yönüne dikkat çeken ve bundan dolayı da ailenin yeniden tanımlanması gerektiğini savunanlar ise konuya sembolik etkileşimci kuram açısından yaklaşmaktadırlar (Özkalp, 2000, 144-149).

Sosyolojik bakımdan yapılan aile tasnifleri ise genellikle sosyokültürel çevreye bağlı olarak ortaya konmaktadır. Ancak bu aile sınıflandırmalarını belli dönemlere hasretmenin de zorluğu ortadadır. Nitekim bu bağlamda çekirdek ailenin sanayileşmeye bir cevap olarak, önceki geniş aile sisteminin yerini almak üzere doğduğu varsayımı eleştirilmektedir. Ancak işlevsel bakımdan çekirdek ailenin modern dönemin ihtiyaçlarına göre geniş akraba gruplarından bağımsız bireyci bir kişiliğin oluşumuna uygun yapısı dikkat çekmektedir (Marshall, 1999: 8, 113).

Çatışma kuramcıları aile içi eşitsizlik ilişkilerine ve özellikle kadının erkek egemen bir yapıdaki zayıflatılmış konumuna odaklanırlar. Onlara göre toplumda kadınlar erkeklerin egemenliği altında istismar edilmektedir(www.jusstudies.com). Çatışmacılar

evliliği toplumdaki eşitsiz erkek egemen ilişkisinin muhafazasını temin eden bir araç olarak görürler. Ancak kabul etmek gerekir ki günümüzde artık bu bağımlılık ilişkisi, gittikçe artan sayıda kadın ev dışında çalışması daha önce kaçınılmaz görerek boyun eğdiği koşullara itiraz etmesiyle köklü bir değişim içine girmiş bulunmaktadır. Ailede çatışma erkeğin azalan gücünü içine sindirememesi kadar kadının evlilikte erkeğin gücünü paylaşmaya yanaşmamasına içerlemesi ve hatta kızarak tepki göstermesinden kaynaklanmaktadır (<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2594,s.212>).

L. Shornack, çatışma kuramı açısından ailenin ele alınışında en önemli kavramın 'güç' kavramı olduğunu belirtir. Güç kavramı uyum yokluğunu ifade eder. Çatışma kuramı toplumdaki güç ve kaynakların yönetimi konusuna odaklanır. Aile üyeleri arasındaki güç ve kaynakların yönetimi, çatışmanın kaynağını oluşturur. Bu yaklaşımda eşler arası şiddet, aile içi problemler, evlilik sorunları üzerinde durulur. Aile kurumunda bulunan otorite hiyerarşisi, eşitsizlik sistemine yol açar (Şahbudak, 2016, s.65). Aile içinde yaşanan çatışmaların sebeplerine baktığımızda 'güç' olgusu temel sebep olarak karşımızda durmaktadır. Bu noktada erkeğin kadın ve çocuklar üzerinde otorite kurması olarak görülmektedir. Erkek hâkimiyetini kabul ettirebilmek için çeşitli yollar denemektedir. Şiddet, hakaret, tehdit, psikolojik baskı bu yollardan bazılarıdır.

Marksist ekonomik çatışma perspektifinde aile kurumu düşük ücretler vererek işçi sınıfını sömüren kapitalist sistemi desteklemeye hizmet eder. Ücretsiz ev işi ve çocuk bakımını yerine getiren kadınları da bu şekilde sömürmektedir (Şahbudak,2016, s.66).Aile kurumunun fonksiyonu kapitalist sistemi besler nitelikte dizayn edilmektedir (Şahbudak,2016, s.66).

İncelediğimiz konuyla ilgili kuramlardan bize en çok çatışmacı kuramın yakın olduğunu görmekteyiz. Çünkü çatışma kuramı güç ilişkisi temelleri üzerine inşa edilmektedir. Sanayinin gelişmesi ve kapitalizmin gelişmesi bu kuramla paralel hareket etmektedir. Güçlüler her zaman güçsüzlere göre bir adım öndedir. Bu durumu aile yapısı içinde rahatlıkla görebilmekteyiz. Evdeki güçlü otorite erkektir öyle ise kadınlar ve çocuklar erkeğe bağımlı olmak zorundadır. Patriyarkal sistemde de bu anlayış vardır. Aile yapısının dönüşüme girme süreci nasıl başladı, patriyarka ve çatışmacı kuram ne şekilde etkilendi sebepleri ve sonuçlarının makalemizde incelenmesi hedeflenmektedir.

2. Kadının Çalışma Hayatına Girmesi

Sanayinin gelişmesi ve köyden kente yapılan göçle birlikte, ekonomiye katkıda bulunabilmesi için kadının da çalışma hayatına girmesi ihtiyacı doğmuştur. Kadın da artık işgücü anlamında eve katkıda bulunmaya başlamıştır. Aile yapıları ise artık kadının çalışma hayatına girmesiyle değişikliğe uğramıştır. Ancak ücret konusunda yine bir adaletsizlik göze çarpmaktadır. Çünkü kadın ne kadar çalışırsa çalışsın ücret noktasında her zaman erkeklerin gerisinde kalmaktadır. Bu da kadının yerinin ev olduğu konusunu gündeme getirmektedir. Bu düşünce yapısı ise patriyarkal (erkek egemen zihniyet) sisteme hizmet etmektedir.

Tarım toplumundan sanayi toplumuna bu hızlı değişim sürecinde kadının çalışma hayatına katılımı da aynı doğrultuda değişiklik göstermiştir. İş hayatında kadına duyulan ihtiyaç artmış aile yapısında da değişikliklere neden olmuş ve her iki eşin çalıştığı çocuklu aile sayısında artış olmuştur(www.jusstudies.com). Ancak kadının ev içindeki rollerinde bir değişiklik olmamıştır. Ev işleri ve sorumluluklar yine kadına ait olup hem evde hem de dışarıda çalışmak durumunda kalmış bu durum iş yükünü artırmıştır. (<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2594,s.220>)

3. Demografik Faktörler

Sanayinin gelişmesi, artan işgücü ihtiyacı ve ekonomik ihtiyaçlar gibi sebepler nüfus ihtiyacını da etkileyip artırmıştır. Aile kurumu da nüfus artışından etkilenmiş bulunmaktadır.

Nüfusun artışı göçe sebep olan bir faktördür. Günümüzde gelişmiş ülkelerde nüfusun yaşlanması ve azalmaya başlaması bir sorun olarak ortaya çıkarken az gelişmiş ülkelerde hızlı nüfus artışı sosyal problemlere neden olmaktadır. Demografik düşüş; ekonomik durgunluk, sosyal güvence problemleri gibi birtakım sorunlara neden olurken tarım toplumlarında gelişmenin motoru durumunda olan hızlı nüfus artışı ise; göç, ücret dengesizliği, barınma sorunu gibi sorunları beraberinde getirmektedir (Yılmaz, 2016, s.37-38).Nüfus artış hızı eskiye oranla azalmaya başlamıştır. Bu durum hayat standardının yükselmeye başlamasıyla orantılı seyir etmektedir.

1985 yılından itibaren yavaşlama trendine girmiş bulunan nüfus artış hızının 2050 yılına kadar bu azalma trendini devam ettirmesi beklenmektedir. Nüfus artış hızının yavaşlaması; eğitim süresinin uzaması, bireyselleşmenin artması, yaşam standartlarının yükselmesi gibi dönüşümleri de beraberinde getirecektir (Yılmaz, 2016, s.37-38).Bireyselleşmenin artması kişilerin bağımsızlığını kazanması noktasında olumlu olmasının yanı sıra aile için olumsuzluğu da içerisinde barındırmaktadır. Aile içinde bireyselleşme söz konusu olursa, aile bireylerinin birlikte yapacağı ortak faaliyetlerin azalması sonucunu da doğuracaktır.

4. Evlenme ve Boşanma

Araştırmalar son yıllardaki ilk evlenme yaşının arttığını göstermektedir. Eğitim seviyesinin artmasının evlenme yaşının ertelenmesinde bir faktör olduğu görülmektedir. Eğitim süresinin uzaması doğrultusunda evlilik işi ertelenmektedir.

Artık evlilik ve aile kurumunun sadece anne, baba ve çocuktan oluşmadığı; evlenmeden de çocuk sahibi olunabileceği, anne ya da baba olmadan da aile olunabileceği anlayışı bazı çevrelerde kabul görmüş bulunmaktadır.

Türkiye'de halen önemli bir sorun olmasa da nikâhsız birliktelikler, bir alternatif olarak aile kurumuna yönelik bir tehdit olarak görülebileceği gibi özellikle de çocuklar için ciddi riskler taşımakta, çocukların sağlıklı gelişimi için klasik aile kurumu en sağlıklı yapı olarak görülebilir (Kesgin, 2016, s.268). Bir diğer konu ise boşanmalar üzerinedir. Boşanma evlilik birliğinin sona ermesidir. Toplumsal değişimin aile üzerine olan etkilerinden biri de evlenme ve boşanmaya yönelik tutumların değişmesidir. Dolayısıyla evlenme ve boşanma oranları da farklılaşmıştır (Demir, 2016, s.244).Evlilik beklentilerinin ve boşanma üzerinde etkili olan önemli bir faktör daha önce de vurgulandığı gibi medyanın etkisidir. Televizyon dizileri ve filmler bu beklentileri değiştirmektedir.

Kayseri- Melikgazi RAM'da çalışan psikolog Rahmi Danişment'e göre her yıl Türkiye'de üç yüz bin kişi evlenmekte, yüz yirmi bin kişi ise boşanmaktadır. Bu oran ilerleyen yıllarda daha farklı olacaktır. Yani boşanma oranı artacaktır. Eskiye oranla kıyasladığımızda evlilik birliğinin olumsuz yönde değiştiği görülmektedir. Aslında eşler boşanarak olumsuz durumdan kurtulduğunu düşünürken, durum hiç de sanıldığı gibi olmamaktadır. Örneğin çocuk varsa arada çocuklar kalmaktadır. Onların psikolojisi olumsuz yönde etkilendiği gibi kuralsızlık (anomi), başkaldırma, isyan gibi durumlarla karşılaşmaktadır. Sadece aile yapısının değişmesiyle kalmayıp, toplumun yapısını değiştirecek temeller inşa edilmektedir.

5. Aile İçi İlişkiler

Bireylerin aile içi ilişkileri, çalışma hayatından etkilenmektedir. Bireyler çalışıyorsa eve geldiklerinde birbirlerine ayıracakları vakit azalmaktadır. Bunun yanında

eve katkı sağlamları ailenin ekonomik yükünü hafifletmektedir. Kadınların da çalışma hayatına girmesi bireylerin bakış açılarını etkilemektedir. Kadınların çalışmasını istemeyen patriyarkal zihniyetle birlikte durumu kabullenen bireylerde kadınlara karşı daha koruyucu bir tutum içerisinde girilmektedir.

Aile ile ilgili ortaya çıkan yeni olgular; aile içi ilişkilerde, eşler arasındaki görev dağılımında ve çocuklarla ilgili hususlarda da birtakım değişimleri beraberinde getirmiştir. Yapılan çalışmalar kadınların gelir getirici işlerde çalışmasının eskiye oranla günümüzde daha fazla olduğu, kız çocuklara karşı ailelerde daha koruyucu ve muhafazakar bir yaklaşımın bulunduğu, kadınların eğitim alması ve çalışması ile ilgili konularda ailelerin verdiği desteğin arttığını ortaya koymuştur. (Yılmaz, 2016, s.41). Aile içi ilişkilerde, geçmişe oranla bir değişim olduğunu, kadın ve erkek rollerinin, ev içi iş paylaşımının, bireylerin aile ile ilgili düşüncelerinin, çocuk sayısının, ideal evlilik yaşı vb. konular ile ilgili görüşlerinin değiştiğini görebiliyoruz. Bu konuyla ilgili farklı yaş gruplarına ait on beş aile ile görüşülmüş olup, onlara sorulan bazı soruları ve onların bu sorulara verdikleri cevapların derlemesini inceleyim.

- Aile Nedir? Ne Anlıyorsunuz?

Toplumun temel yapı taşı, huzur, güven, mutluluk kavramları, toplumun çekirdeği, toplumun direği gibi tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlardan ise daha çok karı koca ve çocuklardan oluşan çekirdek aile kavramına vurgu yapılmıştır.

-Ailede Kadın ve Erkeğin Rolü Nedir?

Bu sorudan bir çift hariç diğer çiftlerin hepsi kadın ve erkeğin rolleri arasında belirgin ayrım yapıp, kadının ev içi; erkeğin evin dışı yani geçim sağlama işleri olduğu görüşünde birleşmişlerdir. Bu cevaplarda bir güç ilişkisi görülmektedir. Erkek güçlü olduğu için para kazanma, kadın güçsüz olduğu için ev işlerinde çalışmayla sorumludur. Kadının aynı zamanda çocukların bakımı, annelik vb. görevleri vardır.

-Ev İşlerini Yapmak Kimin Görevidir?

Kadınların ve erkeklerin hepsi ev işlerinin -kadın çalışsa da çalışmasa da- kadının görevi olduğunu söylemişlerdir. Erkek ise evde olduğu zamanlarda eşine yardım edebilir. Kadınların bazıları eşlerinin de bu sorumluluğa ortak olmasını istemektedirler, ancak bu sadece düşünce ve dilek olarak kalmaktadır.

-Aile Bireyleri Olarak Birlikte Yaptığınız Faaliyetler Nelerdir?

Bu soruda ise cevapların zorunlu olunan durumlarda geçerli olduğunu görüyoruz. Yani alışveriş yapmak, çocuklarla ilgilenmek (pikniğe, sinemaya götürmek gibi: Çocukların bakımı yine anneye ait), eş dost ziyaretleri gibi.

-Aile İçi Şiddet Nedir? Eşiniz Size Şiddet Uyguladı mı?

Eşler şiddet deyince daha çok fiziksel şiddeti anlamaktadırlar. Verilen cevaplarda; hiçbir zaman eşinin kendisine şiddet uygulamadığını söyleyen genç çiftler yanında 'Eskiden olmuştur' diyen yaşlı çiftler de yer almaktadır. Ancak genç ya da yaşlı olsun %90'ı zaman zaman tartışma, bağırmanın (sözlü şiddet) olduğunu söylemektedirler. Bu şiddet ise daha çok erkekler tarafından kadınlara uygulanmaktadır.

-Kadın Hakları Deyince Ne Anlıyorsunuz?

Erkeklerin cevapları daha çok eşitlikçi bir haktan bahsetse de uygulamada böyle olmamaktadır. Kadınların cevapları ise sahip olmak istedikleri yönündedir. Kadınlar da erkeklerle aynı haklara sahip olmak istemektedirler. Kadın hakları diye değil insan haklarına vurgu yapmaktadırlar.

-Çocuk Sizin İçin Ne Anlama Geliyor?

Türk aile yapısında eşlerin yaşları ne olursa olsun çocuk çok değerli bir varlıktır. Ailede çocuk olmazsa o aile boş ve anlamsızdır. Yaşlı çiftlerin sahip oldukları çocuk sayısı ise günümüz genç çiftlerine göre daha fazladır.

-İdeal Evlilik Yaşı Kaç Olmalıdır?

Yine yaşlı çiftlerimiz ideal evlilik yaşının 18-20 arasında olduğunu söylerken günümüzde bu rakam artış göstermiştir. Şu anki çiftler evlilik yaşını 30'a kadar çıkarmışlardır.

-Akrabalarla İlişkileriniz Nasıldır?

Akrabalarla bağların geçmişe göre azaldığı görülmektedir. Gidip gelmeler azalmıştır.

-Gençler Nasıl Evlenmelidir? Görücü Usulü İle Mi Anlaşarak Mı?

Bu konuda genç ve yaşlı çiftlerin her ikisinin de değişken olduğu görülmektedir. Görücü usulü olsa da yine gençlerin birbiriyle anlaşması gerekmektedir. Anlaşarak evleniyorlarsa ailelerin görüşü alınmalıdır.

6. Teknoloji ve Tüketim Kültürü

Teknoloji geçmişten günümüze gelene kadar insanların ihtiyaçlarından doğmuş ve zaman içinde ilerleyerek gelişme göstermiştir. Teknolojik ilerlemeler durağan değil, her geçen gün katlanarak ilerlemektedir(Kongar,1985,s.310).

Teknoloji, insan- doğa ilişkisi sonunda doğmuş ve insan-insan ilişkisini biçimlendirmiştir (Kongar, 1993, s.310). Teknoloji son yüzyılda büyük bir hızla ve tüm dünyayı etkisi altına alacak şekilde bireylerin ve toplumların hayatına nüfuz etmektedir. Özellikle aile yapısı ve aile içi ilişkileri en çok etkileyen teknoloji ürünleri radyo, televizyon, bilgisayar, cep telefonu ve internettir(uteb.gop.edu.tr). Bu ürünlerin aileye, olumsuz etkileri olumlu etkilerinden fazla olmuştur. Aile, bireyin sosyalleşmeyi öğrendiği en önemli ilk topluluk haline gelmiştir. Sosyal ve duygusal paylaşımlar azalmış, bireyler aileden göreceği ilgi, sevgi ve desteği dışarıda aramaya başlamıştır (Çaki, 2016, s.284). Oysaki teknoloji olumlu anlamda kullanıldığı sürece hiçbir sorun çıkmamaktadır.

Teknolojik gelişmeler insanların karar alma süreçlerini de etkilemiştir. Bu bağlamda modern doğum kontrol hapları çocuk sahibi olup olmama konusuna müdahaleyi etkiler. Modern tıp teknolojisi sadece doğurganlığı sınırlama metotları geliştirmeye ilgili olmayıp aynı zamanda doğurganlığı artırma tekniklerinin geliştirilmesinde ve ortalama yaşam beklentisinin yükselmesinde de büyük ilerlemeler sağlamıştır (Çaki, 2016, s.284).Günümüzde artık ailelerin iletişimi noktasında internet, cep telefonu ve tabletlerin büyük yer kapladığını görebilmekteyiz. Çocukların ve ebeveynlerin ellerinde sürekli cep telefonu ve tabletler olması iletişimin artık bu doğrultuda olduğunu göstermektedir.

Aile içi iletişime etki eden çok önemli bir faktör olan internet yüz yüze iletişimi ortadan kaldırmaktadır. Bu durumda bireyler arası etkileşim olumsuz etkilenmektedir (Demir, 2016, s.238). Aile içinde birçok üye internetin bir şekilde rahatsız ediciliğinden yakınmaktadır. Fakat teknolojisinin aile için iletişime olan olumsuz etkisine kimse pek de karşı koyamamaktadır.

6.1. Aile Mahremiyet ve Dönüşümü

Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğünde mahremiyet kelimesi Arapça mahrem kelimesinden türetilmiş 'gizli', kamuya açık olmayan, kişisel, özel, kamusal olanın karşıtı, bireysel alana ait olan anlamlarına gelen bir kavramdır. Günümüzde mahrem kavramı dönüşüme uğramıştır. Geçmişte özel alana ait olarak kabul edilen durum ve eylemler bugün özellikle internet aracılığıyla başka insanların paylaşımına rahatlıkla sunulabilmektedir(Can, 2016, s.219-220). Sosyal paylaşım sitelerinde bile insanlar artık

yaptıkları şeyleri, gezdikleri yerleri, yedikleri yemekleri, özel günlerini, neşe, keder ve bir çok duygu, düşünce ve etkinliklerini rahatlıkla paylaşmakta ve vermek istedikleri mesajları bu yolla çevrelerindeki kişilere daha kolay ve zahmetsiz ulaştırdıklarını düşünmektedirler.

Geçmişte yasa dışı ilan edilen ve kınanan cinsel eylem ve ilişkiler bugün pek çok toplum tarafından normal kategorisinde değerlendirilmektedir. Bu durumu insanların hayatına yön veren referansların değişip temel aldıkları referansları terk ederek yeni referansları benimsemeleriyle açıklayabiliriz (Can, 2016, s.219-220). İnsanlar gittikleri yerleri, yedikleri yemekleri, eşlerinin kendilerine yaptıkları sürprizleri, çocuklarının başarılarını, ilk hallerini ve daha verebileceğimiz birçok örnek gibi sosyal medyada paylaşmaktan çekinmemekte aksine paylaşmayı kendine büyük bir mutluluk saymaktadır. Bu durum ise bize artık özel alanın insanların paylaşımına sunulabileceğini göstermektedir.

Üzerinde durulması gereken başka bir konu 'tüketim' dir. Teknoloji ile orantılı olarak ilerleyen tüketim ise ciddi boyutlarda karşımızda durmaktadır. Tüketim kültürü sadece gençleri ve çocukları değil yetişkinleri de etkisi altına almaktadır. Küreselleşme ve kapitalizmin etkisine paralel olarak ihtiyaç duyulmayan birçok eşya satın alınabilmektedir.

21.yy da ailedeki değişimleri açıklarken başvurulabilecek kavramlardan biri de tüketim kültürüdür. Özellikle çocukları ve gençleri hedef alan bir tüketim pazarı oluştuğu, pazarlama ve reklam sektörlerinin ebeveynlerden ziyade çocuklar ve gençler üzerinde odaklanmaktadır. Çocuklar ve gençler, ekonomik olarak ebeveynlerine bağımlı olmalarına rağmen ebeveynlerinin satın alma tercihleri üzerinde 'sıkılaştırıcı bir güce' sahiptirler (Çaki, 2016, s.288). Öncelikli ihtiyaçlar arasında çocukların istek ve ihtiyaçları geldiği gibi, beklentiler ve talepler noktasında da anne-babalarının satın alma yönlerini değiştirip etkilemektedirler.

7. Toplumsal Değişme

Toplumsal bir yapı olarak ailenin yapısındaki değişim toplumsalın bir parçasıdır. Aileye bağlı toplumsal yapıdaki dönüşüm, toplumsal değişimin ailedeki yansımaları çeşitli yönlerle ele almak mümkündür.

Sanal görüntü imkânlarını fantastik bir biçimde bireylerin/çocukların ayağına getiren aygıtların içinde en etkilisi ve en tehlikesi olan televizyon daha doğrusu ekran gerçekliğin yerine oturmuştur. Ekrandan gelen imaj bombardımanı bizleri gerçek dünyaya yakınlaştırmış gibi yaparak bizleri ondan uzaklaştırmaktadır (Gençtan, 2002, s.92).

19. ve 20. yüzyılın başlarında yaşanan nüfus patlaması öncelikle kitle içinde anlaşıldı. 20. yy'ın başlarında korkunç boyutlara yaklaşan kitlesel akım ve faaliyetlerin boyutu 20. yy'ın ortalarından sonra farklılık göstermeye başladı. Bir arada toplanan insanlar sembolik bilinç oluşturmaya başladılar. Bu oluşum giderek yayılan kitle iletişim araçlarının katkısıyla oluştu. Bir araya gelip toplanmış insanlar artık kitle iletişim araçlarının ve medyanın etrafına dağılmış bağımlı izleyicilere haline geldiler. Elektronik ve sosyal iletişim ağları aracılığıyla iletişim kuran kişiler günümüzde dev ve korkutucu büyüklükte ve suskun toplulukları oluşturdular. Türk ailesinin kültürel kodlarındaki değişim, siyasal yenilik ve değişim projelerinden daha çok, sanayileşme, göç ve kentleşme gibi sosyoekonomik değişim süreçlerinden etkilenmiştir. Bu süreçte nüfusun kentleşmesine bağlı olarak geleneklerde, örf ve adetlerde başlayan bir sarsıntılı değişmeden söz edilebilir. Sosyoekonomik ve kültürel dönüşüm projesi olarak modernite, ailenin normatif değişikliğinin nedenidir. Aile kentsel mekânın durumuna göre yapısal bir değişikliğe-küçülmeye uğramış, gecekondu bölgelerinde geleneksel ile modernin karışımı dayanışmacı bir aile tipi (geçiş) ortaya çıkmıştır. Sosyoekonomik ve kültürel değişimlerin yaşandığı kentleşme sürecinde aile içi ilişkiler ve roller sistemi de değişmekte, mesela baba giderek

çocuklarından soyutlanmakta çocukların babalarını yeterince tanıma imkânları azalmaktadır.

Geleneksel aile yapısında kadın ve erkeğin aile içi ve dışı rolleri içselleştirildiğinde bir rol karmaşasına yol açmayacak şekilde ana hatlarıyla belirlenmiştir. Rol karmaşasının ortaya çıkmamasında büyük ölçüde kadın ve erkeklerin birbirini tamamlayıcı farklı dünyalar olarak görülmesi ve kabul edilmesi belirleyicidir. Toplumsal değişme süreci aslında geleneksel temellere sahip aile yapısında yeni ilişki ve etkileşim kalıplarını eklediği için gerilimli çelişkilerin yaşanmasına yol açmaktadır. Geleneksel aile yapısının üzerine eklenen yeni aile ilişkileri ve etkileri, aile bireylerinin yaşadıkları rol bocalamaları nedeniyle ciddi sosyo psikolojik sorunlara yol açmaktadır.

7.1.Aile Kavramının ve Anlamının Dönüşümü

Kentleşme ve sanayileşmenin getirdiği süreçle aile kavramı dönüşüme uğramıştır. Yaygın kaniya göre tanımlanan, anne-baba ve çocuklardan oluşan ebeveyn-çocuk temelli çekirdek aile kavramına tekabül etmektedir (Sarı, 2016, s.92-93). Zamanla Türk aile yapısı ağırlıklı olarak geniş aileden çekirdek aileye dönüşmüştür.

Modern toplumlarda çekirdek ailelerde kadın ve erkeklerin rol ve sorumlulukları da geniş ailelerdeki kadar keskin değildir. Örneğin çekirdek ailede kadının ev dışında çalışıp para kazanması ya da erkeğin ev içi işlerde kadına yardımcı olması beklenen ve normal karşılanan bir durumdur (Sarı, 2016, s.93).Farklı görüşler olmakla birlikte aile, çekirdek aile, geniş aile kavramları farklı tanımlanmaktadır.

Başka bir görüş ise artık çekirdek ailenin de parçalandığı ya da küçüldüğü yönündedir. Tek ebeveynli aileler ya da çocuksuz çiftler de yaygınlaşmaktadır. Çekirdek aile üyeleri dışarıda daha çok vakit geçirmekte, aile içi paylaşımlar azalmaktadır. Evde geçirilen vakitlerde ise kitle iletişim araçları ve sanal alemde geçirilen vakitler aile içi paylaşımların önüne geçmektedir. Ailenin gitgide kamusal alan haline gelmesi ve özel alan olmaktan çıkması ailenin bir diğer dönüşen yüzüdür (Sarı, 2015, s.94). Burada ailenin özel alandan çıkıp genel-kamusal alana dönüşerek parçalanıp küçüldüğü ve özelini yitirdiğine vurgu yapılmaktadır.

Başka bir bakış açısına göre hızlı kentleşme sonucu ev içi rol ve sorumlulukların kadın ve erkeğe dağılması yönünde olmuştur. Bu durumda kadın ve erkeğin birbirine olan bağımlılıkları da azalmış olup, boşanma oranları da artış göstermiştir. Yine bireycilik artmış bireyler birbirinden kopuk olarak yaşamayı tercih etmiştir. Bu durum da ailenin dönüşen başka bir yüzüdür (Sarı, 2015, s.94-95).Günümüzde çekirdek aileler ebeveynleriyle bağlantılarını koparmayıp birbirlerine gidip gelmektedirler. Çocukların bakımında büyüklerden yardım alınmaktadır. Bu durum çalışan anneler tarafından tercih edilmektedir. Bazen büyükler gelip çocuklarının yanlarında kalmaktadır. Bu ise Sezal'ın belirttiği gibi aile dönüşümünde bağlantılı çekirdek aile formuna benzer.

Türkiye’de çekirdek aile hâkim aile yapısı olmaktadır. Fakat bizdeki çekirdeklik yoğun bitişiklik ve akrabalık bağları içerisindedir. O nedenle Batı tipi bağımsız çekirdek aile değiliz, bağlantılı çekirdek aile olarak nitelenebiliriz. Bağlantılı Çekirdek Aile Formu: Geniş aileden çekirdek aileye dönüşümün en iyi gözlenebildiği bir aile formu olarak izah edilebilir.(Sarı, 2015, s.95).

8. Göç

Aile yapısının değişimine etki eden en önemli faktörlerden biri yaşanan göçlerdir. Göç olayı elbette keyfi olarak yapılan bir eylem değildir. Bu noktada ihtiyaçlar etkili olan sebeplerdendir. Nüfus artış hızı, sanayileşmenin getirdiği işgücü ihtiyacı gibi sebeplerden dolayı insanlar evlerini geçindirebilmek ve daha refah bir hayata kavuşabilmek amacıyla köylerden kentlere doğru yer değiştirmekte yani göç etmektedirler.

Türkiye'de 1950'li yıllarda başlayan sanayileşme sürecine paralel olarak toplumsal bir takım değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerin en önemli nedenlerinden biri ise kırsal göçtür. Kırsal göçün aile üzerine etkisi özellikle kendisini kentsel bölgelerde göstermektedir (www.jusstudies.com). Aile fertleri arasındaki sosyal ve ekonomik ilişkiler azalmış, çekirdek aile tipi hatta bireysel yaşam tipi fertler arasında tercih edilmeye başlanmış, aile içi şiddet ve çocuk işgücünün çalıştırılma yoğunluğu artmış, geleneksel Türk aile tipi yerine birbiri ile daha az hiyerarsik ve geleneksel ilişkiler içindeki aile tipleri ortaya çıkmış ve kadının aile içindeki rolü ve fonksiyonu çalışma hayatına katılımı ile değişmeye başlamıştır (<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2594>, s.216).

Yaşanan göçler ailelerin gittikleri yerlere uyumu noktasında kendisini göstermektedir. Uyum ve alışma sürecinde bazı zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu zorluklar ve yaşanan süreç nihayetinde aileleri etkilemektedir.

Terör ve savaş gibi nedenler de göçü zorunlu kılan bir diğer etmen olmuştur. Göç edilen yerde var olan kültür ilk göç eden kuşakla onların çocukları olan ikinci kuşak arasında kültür ve değer farklılıklarına yol açmış bu da kültür çatışmasıyla birlikte aile içi çatışmalara neden olmuştur (Ekici, 2014 s.220).

9. Aile Politikaları

Siyasi iktidarın siyasi ve ideolojik pozisyonuna göre aile politikaları yön kazanabilir. Örneğin muhafazakâr bir iktidar, geleneksel (büyük ya da çekirdek) ailenin korunması ve yaygınlaştırılmasına yönelik politikalar izlerken, liberal bir iktidar daha çok kadın-erkek eşitliğine odaklanacak, yeni aile formlarını problem olarak algılamayacak ve hatta onları koruyucu yasalar ve politikalar üretecektir (Çaki, 2016, s.292). Bu durum ise ailenin yapısını, gelecekte nasıl olacağını etkileyecektir. Günümüzde aileye yönelik sosyal politikalar da bu siyasi ideolojilerden etkilenmekte ve faaliyetlerini o doğrultuda yürütmektedir.

SONUÇ

Çatışmacı kuramcıların belirttiği şekilde ailedeki kadının çalışma hayatına girmesiyle erkeğin gücünde bir sarsılma yaşanmıştır. Buna karşın aile ekonomik yönden ele alınınca kadının aileye sağladığı katkı olumlu olmuştur.

Çalışan kadınların ev işleri ve sorumlulukları yine kadına ait olup hem evde hem de dışarıda çalışmak durumunda kalmış bu durum iş yükünü artırmıştır. Çalışma hayatında aktif rol alan kadınların, çift vardiya olarak çalıştıkları ve buna ek olarak yorulmaları bireysel sorun olarak görülse de aile içi sorunlara neden olmuştur (Karay, 1981, s.89).

Kadınların çalışma hayatına girmesiyle aile yapısında ciddi anlamda değişimler ortaya çıkmıştır. Çalışan kadının evde geçirdiği sürenin azalmasıyla ilişkili olarak çocuklarıyla ve ev işleriyle ilgili vakti azalmıştır. Buna bağlı olarak toplumumuzda kadının görevi gibi görülen işlerin bir kısmına da erkek dahil olmuştur. Aile içindeki rol değişimleri çocuklarda da ortaya çıkmaya başlamıştır. Evdeki büyük çocuklar küçüklerine abla veya ağabeylik yerine ebeveynlik yapmaya zorunlu bırakılmışlardır. Bu gibi değişimler zamanla geleneksel aile yapısından uzaklaşılmasına sebep olmuştur.

Eğitim süresinin uzamasına bağlı olarak ailede olumlu anlamlar meydana gelmekte ve bun bağlı olarak yaşam standartları yükselmektedir. Ancak bireyselleşmenin artması ise, aile içi paylaşımın azalması anlamına geleceği için olumsuz sonuç doğuracaktır.

Öncelikle kırdan kente yapılan göç hareketlerine baktığımızda insanlar değişik bir ortama girince önce bir farklılık yaşamakta ve sonra uyum sağlamaya çalışılıyor. Aile yapılarında da aynı şey görülmektedir. Geniş aileden çekirdek aileye doğru dönüşüm yaşanmaktadır. Tek kişilik ya da iki kişilik ailelere doğru bir geçiş de görülebilmektedir.

Kentte yaşanan uyum sorunları, kadının çalışma hayatına girmesi, büyüklerin yalnız kalması gibi olumsuzluklar karşısında aile içi ilişkilerde mutsuzluklar yaşanmaktadır. Bu da beraberinde boşanmaları getirmektedir. Evlenme ve boşanma sayısında da hızla artışlar yaşanmaktadır.

İlk evlenme yaşının artmasında eğitim seviyesi ve farkındalık etkindir. Bunlar olumlu özelliklerdir. Ancak evlenmeden birlikte yaşama ya da nikahsız birlikteliklerin sayısında artış görülmektedir. Bunda medya ve internetin etkisi büyüktür. Teknolojik gelişmeler tüketim kültürü evlenme ve boşanmaları etkilemektedir.

Bu çalışma kapsamında farklı yaş gruplarından oluşan on beş aile ile görüşülmüştür. Kadınların ve erkeklerin rollerinde değişim görülmemekle birlikte eskiye oranla; kadının çalışma hayatına girmesiyle, rollerin paylaşımında ortak hareket edilmektedir. Aile yapısı değişmekle birlikte bazı değerlerin hala korunduğunu yaşatıldığını görebilmekteyiz. Çocuğun aile için anlamı, annelik rolü, kadına verilmesi gereken değer, bunlardan bazılarıdır. Yapılan görüşmelerde varılan başka bir sonuç ise evlenme yöntemi konusunda; kısmen görücü usulü, kısmen anlaşarak noktasında olmuştur. Ancak her ikisinde de ortak olan yine gençlerin birbirini görüp anlaşmaları olması gerektiğidir. Çünkü eski sistemin tanımadan evlenmenin yanlış olduğu anlaşılmıştır.

Siyasi iktidarın aile ile ilgili ideolojik görüşü ve aldığı kararlar, aile yapısını etkilemektedir. Bu durum ise ailenin yapısını değiştirecek olan bir unsurdur.

Sonuç olarak toplum ve aile yapısı değişimden etkilenen, onu etkileyen unsurlardır. Türk aile yapısında değişim ve dönüşüme etki eden unsurlar; kadının çalışma hayatına girmesi, demografik değişim, evlenme ve boşanma, aile içi ilişkiler, teknoloji ve tüketim kültürü, toplumsal değişme, aile politikaları ve göçtür.

KAYNAKÇA

ALTINTAŞ İ. (2008): Dış Göç ve Din, İstanbul, Değerler Eğitimi Merkezi yayınları.

CAN, YÜCEL,(2016), *Aile, Mahremiyet ve Mahremiyetin Dönüşümü, Aile Sosyolojisi* (Edt. Prof. Dr. Nazmi Avcı, Doç. Dr. Erdal Aksoy), İstanbul, Lisans.

ÇAKI, F, (2016), *Ailedeki Değişimlere Etki Eden Faktörler, Aile Sosyolojisi*(s.284).

(Ed. Prof. Dr. Nazmi Avcı, Doç. Dr. Erdal Aksoy), (2016),*Aile Sosyolojisi*, İstanbul, Lisans Yayıncılık.

ÇAKI, F,(2016), *Başlıca Aile Politikaları. Aile Sosyolojisi*,(Ed. Prof. Dr. Nazmi Avcı, Doç. Dr. Erdal Aksoy), İstanbul, Lisans.

ÇAKI, F,(2016), *Küreselleşmenin Etkileri. Aile Sosyolojisi*,(Ed. Prof. Dr. Nazmi Avcı, Doç. Dr. Erdal Aksoy), İstanbul, Lisans.

ÇELİK C. (2002): Şehirleşme ve Din, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları

DEMİR, S.A, (2016), *Dünyada ve Türkiye’de Boşanma. Aile Sosyolojisi*,(Ed. Prof. Dr. Nazmi Avcı, Doç. Dr. Erdal Aksoy), İstanbul, Lisans.

DEMİR, S.A, (2016), *İletişim Problemleri, Aile Sosyolojisi*, ,(Ed. Prof. Dr. Nazmi Avcı, Doç. Dr. Erdal Aksoy), İstanbul, Lisans.

EKİCİ, F.Y, (2014), *Türk Aile Yapısının Değişim ve Dönüşümü ve Bu Değişim ve Dönüşüme Etki Eden Unsurların Değerlendirilmesi*, The Journal Of Academic Social Science Studies.

GENÇTAN, E, (2002), *Hayat*, İstanbul, Metis Yayınları.

- Gül Aktaş, “Türkiye’de Aile Sosyolojisi Çalışmalarına Genel Bir Bakış”,
Sosyoloji Konferansları Dergisi, Sayı 52, 2015, s.422.
- ÖZKALP E. (2000): Sosyolojiye Giriş, 10. Baskı, Eskişehir, Anadolu
Üniversitesi Yayınları.
- KESGİN, B, (2016), *Evlilik ve Çocuk Sahibi Olmak: Günümüz Dünyasında
Değişen Anlam ve Biçimler*. B. KESGİN, *Aile Sosyolojisi*, (Ed. Prof. Dr. Nazmi
Avcı, Doç. Dr. Erdal Aksoy), İstanbul, Lisans.
- KONGAR, E, (1993), *Kurumsal Önergeler. Toplumsal Değişme Kuramları ve
Türkiye Gerçeği*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- MARSHALL G. (1999). Sosyoloji Sözlüğü, çev. O. Akinhay, D. Kömürcü,
Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- SARI, Ö, (2016), *Aile Kavramının ve Anlamının Dönüşümü. Aile Sosyolojisi*,
(Ed. Prof. Dr. Nazmi Avcı, Doç. Dr. Erdal Aksoy), İstanbul, Lisans.
https://www.tavsiyeediyorum.com/psikolog_18662_rahmi_danishment.htm

**BAYRAMLARDA GERÇEKLEŞEN TRAFİK KAZALARININ
BİRLİKTELİK KURALLARI İLE ANALİZ EDİLMESİ¹**

**ANALYZING TRAFFIC ACCIDENTS HAPPENED IN BAIRAM VIA
ASSOCIATION RULES**

**АНАЛИЗ ТРАНСПОРТНЫХ АВАРИЙ, СЛУЧАЙНЫХ В ПРАВИЛАХ
БАЙРАМЫ В СВЯЗИ С АССОЦИАЦИЕЙ**

Çağlar KARAMAŞA*
Namık Kemal ERDOĞAN**

ÖZ

Önceden bilinmeyen, tahmin edilemeyen zaman aralığında meydana gelen insan trafiğine açık yol, cadde yada sokakta meydana gelmiş veya kaynaklanmış bir yada birden çok kişinin ölümü/yaralanması ile veyahut maddi hasarla sonuçlanan, hareket halinde en az bir aracın olduğu olaylar olarak tanımlanan trafik kazaları nüfus artışı ve ekonomik gelişmeler sonucunda araç sayısı ve trafik yoğunluğunun artması ile son yıllarda önem arz etmeye başlamıştır. Toplumsal yapıda da bozulmalara yol açan trafik kazaları dünyadaki ölüm oranları arasında üst sıralarda yer almaktadır. Gelişmekte olan ülkelerden biri olan Türkiye ise trafik kaza sayısı, kaza ölümleri ve yaralanmaları açısından dünyada yüksek orana sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Bayram tatil dönemleri trafik kazaları yoğunluğunun yüksek düzeyde artış gösterdiği zamanlar olmaktadır. Bu nedenle önceki yıllarda bayram tatil dönemlerinde gerçekleşmiş olan kazaların ortak özelliklerinin, gerçekleştiği yer ve zamanların incelenmesi alınabilecek olan önlemler için belirleyici olmaktadır. Bu çalışmada 2009-2011 yılları aralığında Türkiye’de bayram dönemlerinde trafik polisinin sorumluluğu altındaki bölgelerde meydana gelen trafik kazaları veri madenciliği tekniklerinden olan birliktelik kuralları ile incelenerek bu kazaların ortak özelliklerini gösteren kurallar elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Trafik kazaları, Veri Madenciliği, Birliktelik Kuralları

¹ Bu çalışma Çağlar Karamaşa'nın Bayramlarda Gerçekleşen Trafik Kazalarının Birliktelik Kuralları ile Analiz Edilmesi başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

* ORCID: 0000-0003-2454-1824 Arş. Grv., Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, ckaramasa@anadolu.edu.tr

** ORCID: 0000-0002-3630-1660 Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, nkerdoga@anadolu.edu.tr

ABSTRACT

Traffic accidents defined as incidents , which were composed of at least one travelling vehicle, happened in roads, streets in unknown and unpredictable time period and result in injury, death or property damage started to have importance recently due to increased number of vehicles and traffic density as a result of population growth and economic developments. Traffic accidents that cause social deterioration rank as top places in death rates all around the world. Number of traffic accidents, deaths and injuries are in high level in Turkey, one of the developing countries. Traffic accidents' intensity Show an increase especially in bairams. For this purpose it is important to reveal the common characteristics of accidents in terms of place and time period for making provisions. In this study traffic accidents happened in bairams in the time period of 2009-2011, are analyzed via association rules as one of the data mining techniques and obtained meaningful rules showing common specifications of accidents in Turkey.

Keywords: Traffic Accidents, Data Mining, Association Rules

АННОТАЦИЯ

Дорожно-транспортные происшествия, которые определяются как события с хотя бы одним транспортным средством в движении, что приводит к смерти / травме одного или нескольких лиц на улице, улице или улице, которые произошли в неизвестном, непредсказуемом временном интервале или вызваны материальным ущербом. В результате экономического развития в последние годы увеличилось количество транспортных средств и плотность движения. Дорожно-транспортные происшествия, которые вызывают нарушение социальной структуры, являются одними из самых высоких в мире. Турция является одним из числа дорожно-транспортных происшествий в развивающихся странах, с точки зрения смертности несчастных случаев и травматизма среди стран с самыми высокими темпами в мире. Бывают случаи, когда интенсивность дорожно-транспортных происшествий увеличивается на высоких уровнях. По этой причине, определение общих характеристик несчастных случаев, которые произошли во время праздничных каникул в предыдущие годы, а также время и место их возникновения, являются определяющими для мер, которые могут быть приняты. Это исследование лет 2009-2011 интервал во время каникул интеллектуального анализа данных дорожной полиции произошли в дорожно-транспортных происшествиях в районах, находящихся под ответственностью Турции рассматривается с правилами ассоциации, один из методов были получены правила, показывающие общие черты этих аварий.

Ключевые слова: Дорожные происшествия, интеллектуальный анализ данных, совместность правила.

1. Trafik Kazaları

Dünyada son yıllarda görülen nüfustaki artış ve ekonomik gelişmeler sonucunda ulaşım talebinde yükselme görülmüş ve bu da paralel biçimde araç sayısı ve trafik yoğunluğunda artış yaratmıştır. Yaşanan bu artışlar karşısında uyumsuz kalan altyapı, trafik güvenlik problemleri oluşturarak kaçınılmaz şekilde trafik kazalarına yol açmıştır (Derici, 2010). Karayollarında can ve mal güvenliğini sağlama, taşıma maliyetlerini azaltmak için düzenleme ve denetleme faaliyetlerini içeren trafikteki düzensizlik ve bunun neticesinde oluşan kazalar genel bir kamu sağlığı sorunu olup toplumsal yapıda bozulmalara yol açmaktadır (Korkmaz,2005, ss.1-2).

Trafik kazaları dünyadaki ölüm oranları içinde üst sıralarda yer almaktadır. Ülkemizde taşımacılığın %95'i karayolu, %3'ü demiryolu, %0,1'i denizyolu ve %2'si ise havayoluyla gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla yük ve yolcu taşımacılığının büyük bir kısmı karayolları üzerinden yapılmaktadır. Taşımacılığın büyük bir kısmının karayolları üzerinden yapılması ve yolların taşıma yoğunluğu için yetersiz olması trafik kazalarında artışa yol açmıştır.

Önceden bilinmeyen, tahmin edilemeyen zaman aralığında meydana gelen insan trafiğine açık yol, cadde yada sokakta meydana gelmiş veya kaynaklanmış bir yada birden çok kişinin ölümü/yaralanması ile veyahut maddi hasarla sonuçlanan, hareket halinde en az bir aracın olduğu olaylar olarak tanımlanabilen trafik kazaları kendi içinde taşıt ve yayaların karıştığı kazalar, tek taşıtlı kazalar ve taşıtlar arası kazalar (arkadan çarpma, geçme yada dönme nedeniyle çarpışma, önden çarpma, park etmiş araçlara çarpma) olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Korkmaz, 2005, ss.9-10).

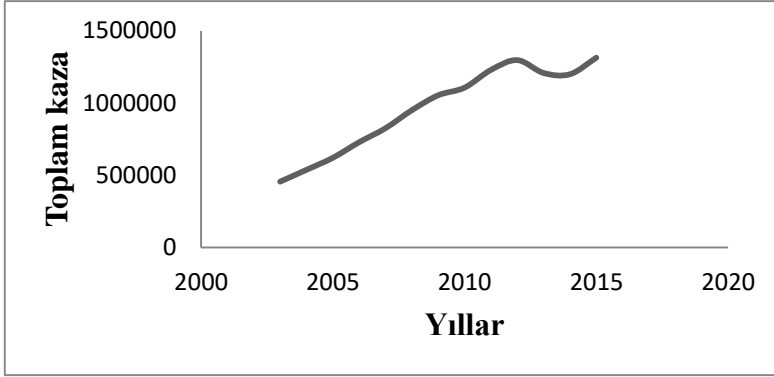
Karmaşıklaşan modern yaşamın temel parçalarından biri haline gelen ulaşım nedeniyle dünya genelinde trafik güvenliğinin önem seviyesi son yıllarda artmıştır. Trafik kazaları sonucu oluşan kayıp durumları (ölüm, yaralanma, maddi hasar, sosyal problemler vb.) bunu önlemeye yönelik engel oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Birçok etkenin birleşiminden oluşan trafik kazalarının analizi zor ve karmaşık olduğundan kazaları azaltacak önlemleri alabilmek için kazalara etki eden parametrelerin belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu amaçla kazaların şiddet düzeyini etkileyen risk faktörlerinin incelenmesi trafik kazaları sonucunda oluşabilecek ölüm ve yaralanma sayısını ve kazaların ortaya çıkaracağı ekonomik maliyetleri azaltacağından bu durum devlet bazında önem taşımakta ve son yıllarda buna ilişkin yapılan çalışma sayısında artış görülmektedir.

Gelişmiş ülkelere kıyasla gelişmekte olan ülkelerde trafik kazalarının oluşturacağı kayıp durumlarının önlenmesine yönelik yapılan girişimler yetersiz düzeyde kalmakta ve bunun sonucunda ise kazalar sonucu ortaya çıkabilecek olan etkiler daha şiddetli seviyede görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerden biri olan Türkiye ise trafik kaza sayısı, kaza ölümleri ve yaralanmaları açısından dünyada yüksek orana sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Tablo 1'de 2003-2015 yılları arasında Türkiye'de meydana gelen toplam kaza, ölüm ve yaralanma sayılarına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo.1 Yıllara göre kaza, ölüm ve yaralanma sayıları, 2003-2015(Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığı,2015)

Yıllar	Toplam kaza	Ölümlü, yaralanmalı kaza	Maddi hasarlı kaza	Ölü sayısı	Yaralı sayısı
2003	455.637	67.031	388.606	3.946	118.214
2004	537.352	77.008	460.344	4.427	136.437
2005	620.789	87.273	533.516	4.505	154.086
2006	728.755	96.128	632.627	4.633	169.080
2007	825.561	106.994	718.567	5.007	189.057
2008	950.120	104.212	845.908	4.236	184.468
2009	1.053.346	111.121	942.225	4.324	201.380
2010	1.106.201	116.804	989.397	4.045	211.496
2011	1.228.928	131.845	1.097.083	3.835	238.074
2012	1.296.634	153.552	1.143.082	3.750	268.079
2013	1.207.354	161.306	1.046.048	3.685	274.829
2014	1.199.010	168.512	1.030.498	3.524	285.059
2015	1.313.359	183.011	1.130.348	7.530	304.421

Tablo 1'e göre 2003-2015 yılları arasında ülkemizde meydana gelen toplam kaza sayısı ilk on yıllık (2003-2012) dönemde sürekli artış göstermiş ve sonraki iki yıl ise bir azalma eğilimi içine girmiştir. Yıllara göre toplam kaza sayısındaki değişimi gösteren grafik Şekil 1'de gösterilmiştir:

Şekil.1 Yıllara göre toplam kaza sayılarındaki değişim

Ölümlü, yaralanmalı kaza sayısı ise on üç yıllık dönem boyunca sürekli artış içinde olmuştur. Maddi hasarlı kaza sayısı ise toplam kaza sayısına paralel biçimde ilk on yıllık dönemde artış göstermiş ve sonraki üç yıl ise azalma içine girmiştir. Kaza sonucu ölümlü sayısı ilk beş yıl artış içindeyken sonraki yıllarda azalış içinde olmuş ve 2015 yılında ise bir önceki yıldaki sayının iki kat üzerine çıkmıştır. Kaza sonucu yaralanma sayısı ise ölümlü, yaralanmalı kaza sayısına benzer biçimde sürekli artış göstermiştir.

Trafik kazası başına ortalama ölüm ve yaralanma sayısına ilişkin istatistiki bilgiler Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo.2 Trafik kazası başına ortalama ölüm ve yaralanma sayısı, 2003-2015(Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığı,2015)

Yıllar	Ölümlü, yaralanmalı kaza sayısı	Ölüm		Yaralanma	
		Sayı	(%)	Sayı	(%)
2003	67.031	3.946	58,87	118.214	1.763,57
2004	77.008	4.427	57,49	136.437	1.771,73
2005	87.273	4.505	51,62	154.086	1.765,56
2006	96.128	4.633	48,20	169.080	1.758,90
2007	106.994	5.007	46,80	189.057	1.766,99
2008	104.212	4.236	40,65	184.468	1.770,12
2009	111.121	4.324	38,91	201.380	1.812,26
2010	116.804	4.045	34,63	211.496	1.810,69
2011	131.845	3.835	29,09	238.074	1.805,71
2012	153.552	3.750	24,42	268.079	1.745,85
2013	161.306	3.685	22,84	274.829	1.703,77
2014	168.512	3.524	20,91	285.059	1.691,62
2015	183.011	7.530	41,14	304.421	1.663,40

Tablo 2'ye göre trafik kazası başına meydana gelen ortalama ölüm yüzdesi ilk on bir yıl boyunca sürekli azalış göstermiş ve 2015 yılında ise bir önceki yıla göre iki kat artış yaratmıştır. Trafik kazası başına ortalama yaralanma yüzdesi ise 2009 yılına kadar artış-azalış eğiliminde iken 2009'dan sonra sürekli bir azalış içine girmiştir.

Trafik kazalarına neden olan sürücü, yolcu, yaya, yol ve taşıtın kusur oranlarına ilişkin son on üç yıllık bilgiler Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo.3 Trafik kazasına neden olan sürücü, yolcu, yaya, yol ve taşıtın kusur oranı, 2003-2015(Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığı,2015)

Yıllar	Toplam Kusur	Sürücü Kusuru	(%)	Yolcu Kusuru	(%)	Yaya Kusuru	(%)	Yol Kusuru	(%)	Taşıt Kusuru	(%)
2003	568.364	551.467	97,03	882	0,16	13.208	2,32	1.255	0,22	1.552	0,27
2004	640.906	623.578	97,3	710	0,11	13.987	2,18	1.216	0,19	1.415	0,22
2005	730.623	711.572	97,39	769	0,11	14.882	2,04	1.603	0,22	1.797	0,25
2006	851.150	834.681	98,07	739	0,09	13.789	1,62	1.100	0,13	841	0,10
2007	922.004	903.860	98,03	795	0,09	15.086	1,64	994	0,11	1.269	0,14
2008 (1)	167.231	151.386	90,53	713	0,43	13.995	8,37	698	0,42	439	0,26
2009 (1)	155.982	139.758	89,6	640	0,41	14.181	9,09	958	0,61	445	0,29
2010 (1)	157.970	141.728	89,72	564	0,36	14.171	8,97	992	0,63	515	0,33
2011 (1)	174.605	157.494	90,20	677	0,39	14.860	8,51	1.044	0,60	530	0,3
2012 (1)	181.266	161.076	88,86	797	0,44	17.672	9,75	1.124	0,62	597	0,33
2013 (1)	183.030	162.327	88,69	774	0,42	16.458	8,99	1.913	1,05	1.558	0,85
2014 (1)	193.215	171.236	88,62	901	0,47	18.115	9,38	1.841	0,95	1.122	0,58
2015 (1)	210.498	187.980	89,3	915	0,43	18.522	8,8	1.916	0,91	1.165	0,55

(1) Yalnızca ölümlü yaralanmalı kazalara ait kusur bilgileri.

Trafik kazalarına neden olan kusurlara bakıldığında en çok kusurun sürücüdenden kaynaklandığı ve bunu yaya kusurunun takip ettiği görülmektedir. Diğer kusur türleri olan yolcu, yol ve taşıt kusurları kendi aralarında değişkenlik göstermekle birlikte son yıllarda yüzde olarak artış göstermiştir.

1.1. Bayramlardaki Trafik Kazaları

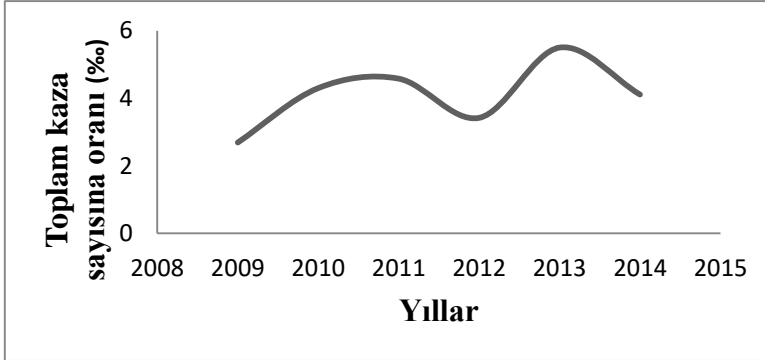
Bayram tatil dönemleri trafik kazaları yoğunluğunun yüksek düzeyde artış gösterdiği zamanlar olup bu dönemlerde trafik güvenliğini sağlayacak düzenleyici önlemlerin alınması önem taşımaktadır. Bunun için de önceki yıllarda bayram tatil dönemlerinde gerçekleşmiş olan kazaların ortak özelliklerinin, gerçekleştiği yer ve zamanların incelenmesi alınabilecek olan önlemler için belirleyici olmaktadır. Ülkemiz açısından da bayram tatil dönemlerinde trafik kazaları karayollarında yaşanan yoğunluğa bağlı olarak artış göstermekte ve buna bağlı olarak da ölüm ve yaralanma sayıları yükselmektedir (Kaygısız, Düzgün ve Semiz, 2012, s.2). Bayramlarda gerçekleşen trafik kazaları ve bunların toplam kazalar içindeki yüzdesi yıllar itibarıyla Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo.4 Bayramlarda gerçekleşen trafik kaza sayıları ve bunların toplam kaza sayısına olan oranı, 2009-2014(Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığı,2015)

Yıllar	Bayramlarda gerçekleşen kaza sayısı	Toplam kaza sayısına oranı (‰)
2009	2834	2,69
2010	4761	4,30

2011	5634	4,58
2012	4442	3,42
2013	6632	5,50
2014	4938	4,11

Tablo 4'e bakıldığında kısa zamandaki bayram tatil dönemlerinde gerçekleşen kazaların toplam kazalar içinde azımsanmayacak derecede önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Buna ilişkin grafiksel gösterim ise Şekil 2'deki gibidir.

Şekil.2 Yıllara göre bayramlarda gerçekleşen trafik kaza sayılarının toplam kaza sayılarına olan oranındaki değişim, 2009-2014

Bayram tatil dönemlerinde ticari işletmelerin kapalı olması şehirler arası trafik yoğunluğunda artış yaratmakta ve bu durum da bayramlarda gerçekleşen trafik kazalarının toplam kazalar içindeki oranının fazla düzeyde olması yol açmaktadır. Bu nedenlerden ötürü bu çalışmada ise trafik yoğunluğunun fazla olduğu bayram tatil dönemlerinde gerçekleşen trafik kazalarının özelliklerinin ortaya çıkartılmasında veri madenciliğinde en sık kullanılan tekniklerden birisi olan birliktelik kurallarından yararlanılacaktır.

2. Trafik Kazaları İle İlişkili Yapılan Çalışmalar

Trafik kazalarına ilişkin olarak yurtiçi ve yurtdışında veri madenciliği yöntemlerinden yararlanılarak yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak kaza şiddet seviyesi ve kazanın oluşmasına etki eden risk faktörleri analiz edilerek kaza tahmin modelleri oluşturulmaya çalışılmıştır.

Sohn ve Shin (2001) yapay sinir ağları, lojistik regresyon ve karar ağacından yararlanarak Kore'nin üç bölgesinde 1996 yılı için trafik kaza verilerini incelemiştir. Sonuçta kaza şiddeti açısından üç model arasında sınıflandırma doğruluğu bakımından anlamlı fark olmadığı ve kaza şiddeti değişiminde en önemli faktörün koruyucu araç olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Chang ve Chen (2005) Taiwan ulusal 1 nolu otobandaki 2001-2002 trafik kaza verilerine sınıflandırma ve regresyon ağaçları ile negatif binom regresyon modellerini uygulamışlardır. Analiz sonucunda trafik kazaları ile çeşitli faktörler (otoyol geometrik özellikleri, trafiğin nitelikleri, çevresel faktörler) arasındaki ilişkileri açıklamada sınıflandırma ve regresyon ağaçlarının daha iyi tahmin edici olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Solomon vd. (2006) Maryland ve Washington DC'de 2000-2003 yılları aralığında sinyal kontrollü kavşaklarda meydana gelen ölümlü kaza verileri üzerine karar ağaçları, yapay sinir ağları, pazar sepet analizi ve k ortalamalar modellerini uygulamışlardır. Sonuç olarak ölümcül kazalar ile sürücülerin demografik verisi, çarpışma türü ve günün belirli saatleri arasında tahmin edilebilir ilişkiler bulunmuştur.

Lee, Chung ve Son (2008) yapısal eşitlik modellemesi aracılığıyla Kore'deki otoyollarda gerçekleşen 2649 kaza verisini inceleyerek içsel değişken olan kaza büyüklüğü ile dışsal değişkenler olan yol faktörleri, sürücü faktörleri ve çevre faktörleri arasındaki gizli ilişkileri belirlemeyi amaçlamışlardır. Analiz sonucuna göre trafik kazası büyüklüğü üzerinde yol faktörlerinin etkisi çevre ve sürücü faktörlerine göre daha fazladır ve trafik kaza büyüklüğü açısından yolla ilişkili faktörlere daha çok önem ve ağırlık verilmelidir. Montella (2011) 2003-2008 arasında İtalya'da 15 kent kavşağında meydana gelen toplam 274 kazayı birliktelik kuralları analizi ile ele almıştır. Analiz sonuçlarına göre bu faktörler içinde en sık görülen %58'lik oranıyla yolun geometrik tasarımıdır. Alt faktörler açısından giriş yolunun aşırı sapma yarıçapı, giriş yolunun aşırı düşük açılı sapması ve sol yolun aşırı sapma yarıçapı sık olarak bulunmuştur. Bu faktörlerin kendi arasında ve farklı kaza türleri ile olan ilişkileri dikkate alınarak toplamda 112 kural elde edilmiş ve bunlar kaldırmaç değerlerine göre sıralanmıştır. Bu kurallardan 25'i iki elemanlı, 38'i üç elemanlı, 34'ü dört elemanlı ve 15'i ise beş elemanlıdır. Tüm kurallar içinde en büyük kaldırmaç değerini veren kural %39,14 ile yaya geçidi ve büyük çıkış yarıçapının kazaya etki eden başlıca faktör olduğu kavşağın çıkışında yayaya vurma şeklinde gerçekleşen kazalardır.

Li vd. (2012) 2004-2006 yılları arasında ABD'deki 326 otoyol bölümünden alınan toplam 5538 kaza verisini destek vektör makineleri (DVM) ve sıralı probit modeli ile incelemiştir. Yapılan analize göre kaza yaralanma şiddet seviyesini sınıflandırma açısından DVM(%48.8) sıralı probit modele göre (%44) daha iyi performans göstermiştir.

Chiou, Lan ve Chen (2013) 2003-2007 zaman aralığında Tayvan'da gerçekleşen toplam 5563 tek araçlı kazayı genetik madencilik ve karma lojit modeller kullanarak incelemiştir. Sonuçta 29 kural oluşturulmuş ve karma lojit modele dahil edilerek dört risk ve bir güvenlik koşulu tanımlanmıştır.

El Tayeb, Pareek ve Araar (2015) 2008-2010 arasında Dubai'deki 1887 kaza verisini apriori ve predictive apriori kullanarak incelemiş ve kaza şiddet düzeyi ile kaza faktörleri arasındaki ilişkilerin incelenmesinde apriori algoritmasının daha iyi sonuç verdiğini ortaya çıkarmıştır.

Yapılan çalışmalarda kullanılan veriler genel anlamda yol, sürücü, araç, çevre özellikleri kapsamında sınıflandırılabilir. Bu çalışmada 2009-2011 yılları aralığındaki ramazan ve kurban bayramlarında trafik polisinin sorumluluğu altındaki bölgelerde meydana gelmiş olan trafik kazaları birliktelik (ilişki) kurallarıyla incelenmiş ve bayramlardaki trafik kazalarının ortak özelliklerini bulmaya yönelik kurallar elde edilmiştir. Bu amaca ilişkin veriler Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) kaza veritabanından elde edilmiştir.

3. Veri Madenciliği

Son yıllarda bilişim alanında ve veri iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ve yenilikler kullanıcıların teknolojilere dayalı ürünlere daha kolay ve ucuz ulaşmasına olanak sağlamasının yanında dijital ortamda saklanan bilgi kapasitesindeki artışla orantılı olarak veri yığınlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Özkan, 2008, s.37).

Oluşan veri yığınlarından kullanıcılar için önemli sayılabilecek bilgiyi elde etme süreci kolay olmamakla birlikte geleneksel yöntemler veritabanlarında yaşanan birikme sonucu boyut, çeşitlilik, kalite, yapı gibi alanlarda ortaya çıkan problemleri çözmede yetersiz kalmışlar ve bu durum da büyük veri yığınlarından anlamlı örüntüleri elde etmede yeni tekniklere olan gereksinimi ortaya koymuştur.

Bu noktada büyük miktardaki verilerden yararlı ve kullanışlı bilgilerin çıkarılması ve karar vericiler açısından alınacak kararlara destek olacak karar destek sistemlerinin

oluşturulmasında bir veri çözümleme yöntemi olan veri madenciliği kavramı ortaya çıkmıştır (Özkan,2008, ss.37-38).

Veri madenciliğine ilişkin birçok farklı tanımlama yapılmaktadır. Özkan (2008) veri madenciliğini klasik istatistiksel uygulamalara benzemenin yanında veriler arasındaki bağlantıları elde ederek geleceğe yönelik tahmin yapma amacını güden ve karar vericiler için karar destek sistemi niteliğinde olan gizli bilgiyi ortaya çıkaran bir süreç olarak ifade etmiştir. Han ve Kamber (2006) için veri madenciliği anlamlı model ve örüntüleri bulabilmek amacıyla büyük miktarda verinin keşfi ve analizine dayanan istatistiksel bir yöntemdir. Akpınar (2000) ise veri madenciliğini istatistik, matematik, görüntü tanıma teknolojilerinden yararlanarak veri tabanlarında depolanmış yığın halindeki verilerden anlamlı örüntü, korelasyon, bağıntıların elde edilmesi süreci olarak tanımlamıştır.

Fayyad'a göre (1996) veri madenciliği veriden örüntülerin çıkarılması için algoritmaların uygulanması işlemidir. Kuonen'e (2004) göre veri madenciliği iş kararlarının alınabileceği doğru, alışılmamış, faydalı ve anlaşılabilir örüntüler yada modellerdir. Witten ve Frank (2005) içinse verilerden anlamlı örüntülerin otomatik yada yarı otomatik olarak keşfedilme sürecidir.

Genel olarak veri madenciliği verilerin farklı bakış açısından analiz edilmesi ve kullanışlı bilgi olarak özetlenmesi sürecidir. Teknik açıdan ise büyük ve ilişkili veri tabanları içinde düzinelerce alan arasında korelasyonlar ve düzenler bulma sürecidir. Veri madenciliği daha önceden bilinmeyen, geçerli ve uygulamaya konabilir bilgiyi elde etme hedefine ulaşmak için bu hedefe ulaşmaya yardımcı olacak veriyi kaynağından derleyerek ortaya çıkartır, analiz eder ve karar destek sürecine uyarlar. Bu hedefe ulaşmak için istatistiksel ve matematiksel tekniklerle, örüntü tanımlama, yapay zeka, veritabanı gibi teknolojileri bir araya getirerek büyük miktarlardaki statik ya da dinamik veri içinde yeni ilişkiler, eğilimler ve örüntüler bulma sürecinde ilerler.

Veri madenciliği için verinin nerede toplandığı ve organize edildiği önemlidir. Kullanılabilecek veriler hatalardan temizlenmiş ve düzenlenmiş olmalıdır (Berson, Smith ve Thearling, 2000, s.92). Veritabanlarında bilgi keşfi sürecinin bir adımı olan veri madenciliğinde doğrulama olmaksızın güvenilir örüntü ve desenlere ulaşılamaz.

Veri madenciliği kullanım açısından pazarlama(pazar sepeti analizi, satış tahmini, müşteri ilişkileri yönetimi vb.), bankacılık(finansal sahtekarlıkların tespiti, kredi talebi değerlendirilmesi, göstergelere göre finansal açıdan ilişkilerin belirlenmesi vb.), sigortacılık(riskli müşteri gruplarının belirlenmesi, sigorta dolandırıcılıklarının tespiti vb.), e-ticaret(e-CRM yönetimi, web sayfası ziyaretleri incelemesi vb.), bilişim suçları analizi gibi alanlarda uygulanabilirliğe sahiptir. (Özkan,2008, ss.38-39).

3.1. Veri Madenciliğinde Kullanılan Teknikler

Veri madenciliğine yönelik kullanılan yöntem ve algoritmalar tanımlayıcı, tahmin edici ve her ikisini de içerecek biçimde olabilmektedir. Tanımlayıcı modelde amaç karara destek sağlayacak mevcut verilerdeki örüntüleri tanımlayabilmektedir. Tanımlanan problem için en uygun modelin bulunması çok sayıda modelin denenmesi ile mümkün ise veri hazırlama ve model kurma aşamaları en iyi modele varıncaya kadar tekrarlanmaktadır (Gürsoy, 2009, s.36). Tahmin edici (denetimli) modellerde sonuçları bilinen veriler kullanılarak ilgili unsurlar için tahmin modeli oluşturulur ve bu model sonuçları bilinmeyen unsurların tahmininde kullanılır. Bu tür veri madenciliği sonunda elde edilen veri seti ile betimlenen sistemin modeli elde edilir (Kantardzic, 2003). Tahmin yapmada kullanılan özellikler açıklayıcı yada bağımsız değişken olarak adlandırılırken, tahmin edilecek özellik hedef yada bağımlı değişken olarak isimlendirilmektedir (Tan, Steinbach ve Kumar, 2006, s.7). Benzer bir amaca yönelik farklı veri madenciliği teknik ve algoritmaları ele

alınabilmektedir. Veri madenciliğinde yararlanılan teknik ve algoritmalar öğrenme, doğrulama ve aşırı öğrenme açısından benzer özellik göstermektedirler. Ayrıca veri madenciliğine yönelik geliştirilen algoritmaların bazıları (yapay sinir ağları, genetik algoritmalar gibi) farklı modellere göre ele alınabiliyorken bazıları ise (Apriori gibi) sadece tek bir amaca yönelik kullanılabilir (Silahtaroglu, 2008, ss.29-30). Veri madenciliğinde kullanılan teknikler karar ağaçları, yapay sinir ağları, genetik algoritmalar, destek vektör makineleri, k en yakın komşu algoritması, diskriminant analizi, naive bayes, birliktelik kuralları, sıra örüntüleri, regresyon, zaman serileri analizi, hiyerarşik kümeleme yöntemi ve özetleme olmaktadır. Bu çalışmada birliktelik kuralları ele alınmış olup Apriori algoritması kullanılmıştır.

4. Sık Eleman Kümesi Madenciliği (Birliktelik Kuralları)

Büyük miktarda verinin toplanıp depolandığı işlemsel ve ilişkisel veri tabanlarında yinelenen, sıklık gösteren eleman kümesi, alt dizi, alt yapı gibi örüntüler birliktelik, korelasyon ve diğer birçok ilginç ilişkilerin bulunmasının yanı sıra diğer veri madenciliği işlevlerinin de (sınıflandırma, kümeleme vd.) gerçekleştirilmesinde etkili olmaktadır. Sık eleman kümesi madenciliği olarak da ifade edilen bu yöntemin tipik örneği pazar sepet yada benzeşme analizidir. Pazar sepet analizi aracılığıyla raf düzeni tasarımı, çapraz satış, promosyon stratejileri, müşteri satın alma davranışı gibi karar verme süreçleri üzerinde kolaylık sağlanır ve bir ürün satın alındığında başka bir ürünün alınma durumu ortaya çıkarılır.

Bu teknik genellikle diğer olayların meydana gelişi verildiğinde belirli bir olayın ortaya çıkış olasılıklarının veya meyillerinin ölçülmesiyle ilgilidir. Bu metodolojiler veritabanındaki tüm olası ilginç örüntülere erişir. Tüm noktaların incelenmesi bu yöntemin olumlu yanını gösterirken, büyük miktardaki yeni bilgi altında analizin zor ve zaman alıcı olması bu yöntemin olumsuz yanındır. Birliktelik kuralının bulunacağı bir veritabanı kayıtlar kümesinden oluşmakta olup her kayıt özniteliklerin kümesinden oluşur. Birliktelik kuralları veri öğeleri/öznitelikleri arasındaki ilişkileri göstermek için kullanılır. Keşfedilmemiş olan bu ilişkiler fonksiyonel bağımlılıklarda olduğu gibi verinin özünde bulunmamakta ve bununla beraber herhangi bir nedensellik türünü yada ilişkiyi temsil etmemektedir. Bu kurallar aracılığıyla veri özniteliklerinin ortak kullanımının keşfedilmesi amaçlanır.

Eş zamanlı gerçekleşen bağlantıların belirlenmesinde birliktelik kurallarından yararlanılmaktadır (Akpınar, 2014, s.70). Veriler arasındaki belirli tarzdaki bağlantıları ortaya koymaya çalışan birliktelik kuralları olayların arasındaki olasılıksal korelasyonu tanımlar ve bu yüzden de tanımlayıcı model kapsamında değerlendirilirler. Veri tabanlarında bilgi keşfi sürecinin bir adımı olan veri madenciliğinde olaylar arasındaki birliktelik kurallarının belirlenmesi önemli bir adımı oluşturur (Silahtaroglu, 2008, s.33).

Kategorik dışındaki veri tanım kümelerine de uygulanabilen birliktelik kurallarının matematiksel yapısı şu şekildedir:

$I = \{I_1, I_2, \dots, I_m\}$ nesnelere bir kümesi, T ise I kümesi üzerindeki yapılan işlemleri gösteren bir veritabanı olsun. T işlemlerinin her bir elemanı ikili değer alan bir vektör olarak gösterilir. Bu vektörün her bir bileşenini değeri şöyle belirlenir.

Bir $t[k]$ vektörünün bileşenlerinin değeri bir I_k nesnesinden alınmış ise 1, aksi takdirde sıfır değeri alır. Yani bir $t[k]$ vektörü $t[k] = (1,1,0,0, \dots, 1)$ gibi bir vektördür. Bu şekildeki vektörler ise veritabanımızın elemanlarıdır.

Şimdi I kümesinin bazı elemanlarından oluşan bir X kümesi alalım. X 'de olmayan bir I_j nesnesi ile X 'in elemanları arasında bir ilişki varsa $X \Rightarrow I_j$ arasında bir birliktelik

ilişkisi vardır denir. Bu ilişkinin kuvvetini ölçmek için bir güvenilirlik faktörünün olması gerekir. Bu değer c ile gösterilmekte ve $0 \leq c \leq 1$ aralığında yer almaktadır. c değeri X ve I_j 'yi içeren T işlemlerinin oranını gösterir. Bu durum ise $X \Rightarrow I_j | c$ şeklinde gösterilir. X ve I_j arasındaki birliktelik ilişkisi c güvenilirlik faktörü ile ifade edilir. Örneğin $X \Rightarrow I_j | 0,7$ 'nin anlamı şudur: X ve I_j birliktelik ilişkisi T işlemler veritabanında %70 güvenilirlikle sağlanmaktadır (Agrawal, Imielinski ve Swami, 1993, s.2).

Bu kurallar sol ve sağ kısım olmak üzere birbiriyle bağlantılı iki kısımdan oluşur ve veriler arasındaki ilişkiler eğer-sonra ifadeleri vasıtasıyla gösterilebilir. Eğer kısmı ile ilgili durumlar öncül ve sonra kısmıyla ilişkili durumlar ise sonuç olarak ifade edilmektedir (Tüzüntürk, 2010, s.82).

Birliktelik kurallarının ilginçliğinin (önemliliğinin) incelenmesinde destek ve güvenilirlik olmak üzere iki ölçüt bulunur. Destek, kuralın faydasını belirtirken güvenilirlik ise kuralın kesinliğini ifade eder. Destek, öncül ve sonuç bölümlerindeki öğeleri içeren işlem sayısının toplam işlem sayısına olan oranı iken; güvenilirlik ise öncül ve sonuç bölümlerindeki öğeleri içeren işlem sayısının öncül bölümündeki işlem sayısına oranıdır (Tüzüntürk, 2010, s.82). İlginç (önemli) kuralların bulunması için karar vericiler tarafından destek ve güvenilirlik ölçütlerine yönelik minimum eşik değerleri belirlenir. Bu eşik değerlerini sağlayabilen kuralların ilginç (önemli) olduğu varsayılır.

$X \Rightarrow Y$ birliktelik kuralı için destek değeri (s) $X \cup Y$ 'yi içeren veritabanındaki işlemlerin yüzdesi iken güvenilirlik değeri (α) ise $X \cup Y$ 'yi içeren işlemlerin sayısının X 'i içeren işlemlerin sayısına oranıdır. Destek ve güvenilirlik hesaplamaları Eşitlik 1'deki gibi olmaktadır:

$$s = \frac{P(XUY)}{N} \quad \alpha = \frac{P(XUY)}{P(Y)} \quad (1)$$

Bu ölçülerden destek kuralın veritabanında hangi sıklıkla ortaya çıktığını ölçerken, güven ise kuralın gücünü ölçmede kullanılmaktadır. Tipik olarak büyük güven ve küçük destek değerleri kullanılmaktadır. Destek kuralın veritabanının tümünde kaç kez ortaya çıktığının yüzdesi olarak gösterildiğinden dolayı küçük destek değerlerine izin verilebilmektedir.

Öncül kısmın destek değeri ise X 'i içeren işlemlerin sayısının veritabanındaki tüm işlemlere olan oranıdır ve hesaplaması ise Eşitlik 2'de gösterilmiştir:

$$\text{öncül}_{\text{destek}} = \frac{P(X)}{N} \quad (2)$$

$I = \{I_1, I_2, \dots, I_m\}$ nesne kümesi ve $T = \{t_1, t_2, \dots, t_n\}$ işlemler veritabanı verildiğinde $t_i = \{I_{i1}, I_{i2}, \dots, I_{ik}\}$ ve $I_{ij} \in I$ için birliktelik kuralı problemi minimum destek ve güvenilirliğe sahip $X \Rightarrow Y$ biçimindeki tüm birliktelik kurallarını belirlemektir. Bu değerler (s, α) probleme girdi olarak verilmektedir. Birliktelik kuralı algoritmalarının etkinliği ise genellikle veritabanının taranma sayısına ve sayılması gereken öğe setlerinin maksimum sayısına göre değerlendirilmektedir.

Birliktelik kurallarının bulunması iki aşamada gerçekleştirilir. İlk aşamada karar verici tarafından belirlenmiş olan minimum eşik değerini sağlayan tüm sık eleman kümeleri bulunur. Sonraki aşamada ise minimum desteğin yanında minimum güvenilirlik değerini de tatmin eden güçlü kurallar oluşturulur.

Sık eleman kümelerinin elde edilmesinde yararlanılan yöntemler kendi arasında Apriori algoritması, Apriori Tid algoritması, AIS algoritması, SETM algoritması ve FP-

GROWTH algoritması olmak üzere beş başlık altında incelenmektedir. Bu çalışmada Apriori algoritması ele alındığından inceleyen kısımda ona ilişkin bilgilere yer verilecektir.

4.1. Apriori algoritması

Agrawal ve Srikant (1994) tarafından geliştirilen ve sık eleman kümesi özelliklerine ilişkin ön bilgiyi kullanarak seviyesel düzeyde yinelemeli aramayla birliktelik kurallarını oluşturmayı amaçlayan Apriori algoritması en yaygın kullanılan yöntemidir.

Apriori algoritmasının çalışma prensibine göre m eleman kümelerinden yararlanılarak $(m + 1)$ eleman kümeleri elde edilmeye çalışılır. Başka bir deyişle ilk olarak bir elemanlı tüm kümelerin destek sayıları bulunarak sık olup olmadıkları belirlenir. Sonrasında ise elde edilen sık kümeler kullanılarak iki, üç ve daha fazla elemanlı sık kümeler bulunmaya çalışılır. Bu işlem m elemanlı sık kümeler elde edilemeyinceye kadar devam eder.

Apriori algoritmasında ortaya çıkan arama uzayının büyüklüğünü azaltmak için antimonotonluk özelliğinden faydalanılır. Bu özelliğe göre bir sık eleman kümesinin boş olmayan tüm alt kümeleri de sıktır. Yani eğer bir küme sık değilse üst kümeleri de sık olma özelliğine sahip değildir.

Apriori algoritması antimonotonluk özelliğini birleştirme ve budama olmak üzere iki adımda gerçekleştirir. Birleştirme adımında sık m eleman kümelerini (E_m) bulmak için $m - 1$ eleman kümeleri (E_{m-1}) birleştirilerek aday kümeler (A_m) oluşturulur. Kümelerdeki elemanlar sözlük sıralamasına tabi olmaktadır. Örneğin b_1 ve b_2 , E_{m-1} için iki eleman kümesi olsun ve $b_i(d)$ ise b_i kümesindeki d . elemanı göstere. Bu durumda $m - 1$ eleman kümeleri için eleman sıralaması $b_i(1) < b_i(2) < \dots < b_i(m - 1)$ şeklinde olmaktadır. Birleştirme işleminin, $E_{m-1} \times E_{m-1}$ yapılabilmesi için E_{m-1} kümesinin ilk $(m - 2)$ elemanının ortak olması gerekir. Birleştirme işleminde eleman sıralamasının uygulanması aynı olma durumunu ortadan kaldırmaktadır. Budama adımındaysa veritabanı taranarak aday kümelerin (A_m) destek sayıları bulunarak minimum destek eşiği ile karşılaştırılır ve sık eleman kümeleri (E_m) elde edilir. Aday kümelerin arama uzayının incelenmesinde antimonotonluk özelliğinden yararlanır.

Apriori algoritmasının çalışmasını göstermek için aşağıda yer alan pazar sepet işlemleri varsayımsal örneğini ele alalım. Üzerine tanımlayıcı numaranın atandığı her bir işlem ve içerdiği elemanlar Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo.5 Pazar sepeti işlemlerinden oluşan örnek veritabanı

İşlem Numarası	Elemanlar
N1	(Meyve suyu, Peynir)
N2	(Meyve suyu, Zeytin, Domates, Reçel)
N3	(Peynir, Zeytin, Domates, Çay)
N4	(Meyve suyu, Peynir, Zeytin, Domates)
N5	(Meyve suyu, Peynir, Zeytin, Çay)

Tablodan da görüldüğü üzere veritabanı beş adet pazar sepeti işlemini içermektedir. Pazar sepet işlemlerinden oluşan veritabanındaki sık eleman kümelerinin elde edilmesinde Apriori algoritmasının çalışma adımları aşağıdaki gibidir:

a) İlk aşamada tüm elemanların aday bir elemanlı kümelerle ait olduğu ele alınarak gerçekleştirme sayıları hesaplanır. Aday bir elemanlı kümeler (A_1) ve bunların gerçekleştirme sayıları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo.6 Aday 1 elemanlı kümeler (A_1) ve bunların gerçekleştirme sayıları

Eleman	Gerçekleşme sayısı
Domates	3
Meyve suyu	4
Çay	2
Zeytin	4
Peynir	4
Reçel	1

b) Minimum destek sayısı karar verici tarafından üç olarak belirlenmiştir. Bu durumda göreceli destek değeri ise $3/5=60\%$ olacaktır. Aday bir elemanlı kümelerin belirlenmesinden sonra bunlar minimum destek eşik değerine göre karşılaştırılarak sık bir elemanlı kümeler (E_1) elde edilir. Aday bir elemanlı kümelerin gerçekleştirme sayıları ele alındığında Çay ve Reçel elemanları çıkarılarak Tablo 7'deki gibi sık bir elemanlı kümeler elde edilir.

Tablo.7 Sık 1 elemanlı kümeler (E_1) ve bunların gerçekleştirme sayıları

Eleman	Gerçekleşme sayısı
Domates	3
Meyve suyu	4
Zeytin	4
Peynir	4

c) Bir sonraki adımda sık 1 elemanlı kümelerden yararlanılarak aday iki elemanlı kümeler elde edilmeye çalışılır. Bu aşamada Apriori algoritmasının antimonotonluk özelliğine göre sık olmayan bir elemanlı kümelerin üst kümelerinin de sık olamayacağı dikkate alınır. Aday iki elemanlı kümeler (A_2) ve bunların gerçekleştirme sayıları Tablo 8'deki gibidir.

Tablo.8 Aday 2 elemanlı kümeler (A_2) ve bunların gerçekleştirme sayıları

Eleman	Gerçekleşme sayısı
(Domates, Meyve suyu)	2
(Domates, Zeytin)	3
(Domates, Peynir)	2
(Meyve suyu, Zeytin)	3
(Meyve suyu, Peynir)	3
(Zeytin, Peynir)	3

d) Aday iki elemanlı kümelerin belirlenmesinden sonra bunlar minimum destek eşik değerine göre karşılaştırılarak sık iki elemanlı kümeler (E_2) elde edilir. Aday iki elemanlı kümelerin gerçekleştirme sayıları dikkate alındığında (Domates, Meyve suyu) ve (Domates, Peynir) elemanları çıkarılarak Tablo 9'daki gibi sık iki elemanlı kümeler elde edilir.

Tablo.9 Sık 2 elemanlı kümeler (E_2) ve bunların gerçekleştirme sayıları

Eleman	Gerçekleşme sayısı
(Domates, Zeytin)	3
(Meyve suyu, Zeytin)	3
(Meyve suyu, Peynir)	3
(Zeytin, Peynir)	3

e) Sonraki aşamada sık 2 elemanlı kümelerden yararlanılarak aday üç elemanlı kümeler elde edilmeye çalışılır. Apriori algoritmasının budama işleminden yararlanılması sonucu yalnızca tek bir aday üç elemanlı küme (A_3) elde edilir ve bunun gerçekleşme sayısı minimum destek eşik değerinin üzerinde olduğu için bulunan bu küme aynı zamanda sık üç elemanlı küme (E_3) olma özelliğine sahiptir. Bu durum Tablo 10'da gösterilmektedir. Algoritma tüm sık eleman kümelerini bulduğu için bu adımda sonlanır.

Tablo.10 Sık 3 elemanlı küme (E_3) ve gerçekleşme sayısı

Eleman	Gerçekleşme sayısı
(Meyve suyu, Zeytin, Peynir)	3

5.Uygulama

Analizde 2009-2011 yıl aralığında ramazan ve kurban bayramlarında gerçekleşen kazalar incelenmiştir. Son beş yılda ramazan ve kurban bayram tatili dönemlerinde trafik polisi sorumluluk bölgelerinde meydana gelen ölümlü ve yaralanmalı trafik kazalarına ilişkin istatistiki bilgiler Tablo 11'de verilmiştir:

Tablo.11 2009-2011 yılları arasında ramazan ve kurban bayramı dönemlerinde trafik polisi sorumluluk bölgelerinde meydana gelen ölümlü ve yaralanmalı kaza sayıları (Emniyet Genel Müdürlüğü, 2015)

Dönem	Ölümlü ve yaralanmalı kaza sayısı
2009 ramazan (19-22 Eylül/4 gün)	1392
2009 kurban (26-30 Kasım/5 gün)	1442
2010 ramazan (8-12 Eylül/5 gün)	1886
2010 kurban (13-21 Kasım/9 gün)	2875
2011 ramazan (27 Ağustos-4 Eylül/9 gün)	3762
2011 kurban (5-9 Kasım/ 5 gün)	1872
Genel Toplam	13229

Tablo 11'e bakıldığında altı yıllık bayram döneminde ölümlü ve yaralanmalı kazalar en çok 2013 kurban bayramında en az ise 2009 ramazan bayramında meydana gelmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında bayram tatil döneminin uzunluğu, hava koşulları başta olmak üzere birçok sebep yatmaktadır.

Bu 13229 veri arasından ise veri temizleme ve dönüştürme işlemleri sonucunda 10975 veri ile çalışılmıştır.

2009 ramazan- 2011 kurban bayram aralığında gerçekleşen kazaların incelenmesinde ele alınacak olan değişkenler trafik kaza tespit tutanakları göz önüne alınarak oluşturulmuştur. Bu değişkenler kaza sonucu (ölümlü, yaralanmalı) çıktı değişkenine göre birliktelik kurallarının elde edilmesinde dikkate alınacaktır. Analizde ele alınan değişkenler, kazanın olduğu saat dilimi/aralığı; kaza yeri; kazanın yerleşim yerinde olup olmadığı; kazaya karışan araç sayısı; kazanın oluş türü; havanın durumu; gün durumu; yolun bölünmüşlüğü; yolun yönü; yolun yüzeyi; yolun kaplama cinsi; yolun yatay geometrisi; yolun düşey geometrisi; yolun kavşak geometrisi; yolun geçit geometrisi; yolun diğer geometrik özelliği; yolda trafik lambasının olup olmadığı; yolda aydınlatma olup olmadığı; yolda şerit çizgisi olup olmadığı; yolda kaldırım olup olmadığı; yolda banket olup olmadığı; yolda trafik işaret levhası olup olmadığı; yolda çalışma olup olmadığı; yolda trafik görevlisi olup olmadığı; yolda engel cisim olup olmadığı; yolda hasarlı görüntü unsuru olup olmadığı; araç cinsi; aracın kullanım amacı; sürücü belgesi sınıfı; sürücünün

alkol testi sonucu; araç kusuru; sürücünün yaşı; sürücünün kusur durumu; sürücünün cinsiyeti; sürücünün öğrenim durumu; sürücü belgesinin olup olmadığı ve sürücünün emniyet kemerinin durumu şeklinde sıralanmaktadır.

Kuralların elde edilmesinde kullanılacak minimum destek ve güvenilirlik değerleri ise döneme göre değişmekle beraber;

2009 ramazan bayramı dönemi için minimum destek= 0,35 ve minimum güvenilirlik= 0,7

2009 kurban bayramı dönemi için minimum destek= 0,2 ve minimum güvenilirlik=0,7 2010 ramazan bayramı dönemi için minimum destek= 0,2 ve minimum güvenilirlik= 0,7

2010 kurban bayramı dönemi için minimum destek= 0,24 ve minimum güvenilirlik=0,72

2011 ramazan bayramı dönemi için minimum destek= 0,2 ve minimum güvenilirlik= 0,7

2011 kurban bayramı dönemi için minimum destek= 0,18 ve minimum güvenilirlik= 0,68

Kuralların elde edilmesinde kullanılacak olan Apriori algoritmasının çalışma prensibine ilişkin sözde kod şu şekildedir:

Adım 1) İlk olarak $m=1$ için tüm sık eleman kümelerinin bulunmasında

$S_m = \{i | i \in I \wedge \sigma(\{i\}) \gg Txmin_{destek}\}$ durumunu ele al.

Adım 2) Bunu tekrar et ve m 'yi bir arttır ($m = m + 1$).

Adım 3)Aday eleman kümelerinin oluşturulması için $C_m = apriori - gen(S_{m-1})$ fonksiyonunu yaz.

Adım 4) Her işlem için ($l \in L$) l'ye ait tüm adayları $C_1 = altküme(C_m, 1)$ fonksiyonu ile belirle ve her aday kümesi için $c \in C_1$ durumunu sağla.

Adım 5) Destek sayısını arttır ($\sigma(c) = \sigma(c) + 1$).

Adım 6) Sık k eleman kümelerini $S_m = \{c | c \in C_m \wedge \sigma(c) \gg Txmin_{destek}\}$ kullanarak elde et ve bunu $S_m = \emptyset$ durumuna kadar sürdür.

Adım 7)Elde edilecek sonuç ise tüm S_m 'lerin birleşimi şeklinde olacaktır.

5.1. 2009 yılı ramazan bayramı için elde edilen birliktelik kuralları

Çalışma açık kaynak kodlu bir yazılım olan WEKA programı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Modelleme için en yaygın kullanılan algoritmalardan olan Apriori algoritmasından yararlanılmıştır. Birliktelik kuralları sınıflandırılmış olarak elde edilmiştir. Sınıflandırılmış birliktelik kurallarında kuralın ardıl kısmının kaza sonucu değişkeni (ölümlü, yaralanmalı) olması istenmektedir. 2009 yılı ramazan bayramı dönemine yönelik kuralların elde edilmesinde kullanılan destek ve güvenilirlik değerleri sırasıyla 0,35 ve 0,7 olarak belirlenmiştir.

2009 ramazan bayramına ilişkin olarak elde edilen kaza sonucuna göre sınıflandırılmış birliktelik kuralları destek ve güvenilirlik değerlerine göre sıralanmış şekilde Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo.12 2009 ramazan bayramına ilişkin elde edilen sınıflandırılmış birliktelik kuralları

Kural	Öncül kısmın desteği (%)	Güven (%)	Kuralın Desteği (%)
Kazanın yerleşim yerinde olup olmadığı=Evet Yolun yatay geometrisi= Düz yol Şerit çizgisi=Yok Yolun yönü=Tek yönlü yol => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2726	0,79	0,2164
Yolun bölünmüşlüğü= Bölünmemiş yol Yolun yönü=Tek yönlü yol => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,3038	0,77	0,2342
Yolun yönü=Tek yönlü yol Gün durumu= Gündüz Yol yüzeyi=Kuru Kaldırım= Var=> Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2909	0,77	0,2231
Kazanın oluş türü= Yandan çarpma Sürücünün öğrenim durumu= İlkokul Gün durumu= Gündüz => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2748	0,75	0,2074
Kazanın yerleşim yerinde olup olmadığı=Evet Hava durumu= Açık Sürücünün kusur durumu= Araç hızını yol, hava ve trafiğin gerektirdiği şartlara uydurmamak => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,1651	0,75	0,124
Kazanın yerleşim yerinde olup olmadığı=Evet Yolun yatay geometrisi= Düz yol Yolun kavşak geometrisi= Dört yönlü=> Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,1548	0,7377	0,1142
Kazaya karışan araç sayısı=Tek araçlı Gün durumu=Gündüz Sürücünün yaşı= 26-50 =>Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,1383	0,7258	0,1
Kazaya karışan araç sayısı=İki araçlı aynı Yolun yönü= Tek yönlü Yolun bölünmüşlüğü= Bölünmemiş yol =>Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,1405	0,7460	0,1048
Kazaya karışan araç sayısı=Çok araçlı Kazanın oluş türü= Yandan çarpma Yolun yüzeyi= Kuru =>Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,132	0,7702	0,1017
Hava durumu= Yağmurlu Yolun yüzeyi= Islak/nemli Araç cinsi= Otomobil =>Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,141	0,7594	0,107

Tablo 12'ye göre 2009 ramazan bayramında yerleşim yeri içindeki şerit çizgisinin olmadığı tek yönlü düz yolda kazanın olma oranı %27,26 iken bunun %79'u yaralanmalı niteliktedir. Bu birliktelik ise kazalar içinde %21,64 oranında görülmüştür. Tek yönlü bölünmemiş yollarda kazalar %30,38 oranında olmuş ve bunların %77'si yaralanma ile sonuçlanmıştır. Bu durum da kazalar arasında %23,42 oranında görülmüştür.

Yol yüzeyinin kuru olduğu, kaldırımın bulunduğu tek yönlü yollarda gündüz kazalar 2009 ramazan bayramı döneminde %29,09 oranında gerçekleşmişken bunların %77'si yaralanma ile %23'ü ise ölümlle sonuçlanmıştır. Bu durum da kazalar içinde %22,31 oranında gerçekleşmiştir. İlkokul eğitim düzeyindeki sürücülerin gündüz yandan çarpma ile gerçekleştirdikleri kazalar %27,48 oranında olmuş ve bunların %75'i yaralanma geri kalan %25'i ise ölümlle sonuçlanmıştır. Bu durum da kazalar içinde %20,74 oranında meydana gelmiştir. Yerleşim yerinde açık havada sürücünün araç hızını yol, hava ve trafiğin gerektirdiği şartlara uydurmaması sonucu kazalar %16,51 oranında meydana gelirken bunların %75'i yaralanmalı olmuştur. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı ise %12,4 düzeyinde kalmıştır. Yerleşim yerinde düz yol yatay geometrisine sahip dört yönlü kavşakta kazalar %15,48 oranında gerçekleşmekte ve bunların %73,77'si yaralanma ile neticelenmektedir. Bu birliktelik ise %11,42 oranında tüm kazalar içinde ortaya çıkmıştır. Gündüz 26-50 yaş aralığındaki sürücülerin karıştığı tek araçlı kazalar %13,83 oranında meydana gelmekte ve bunun %72,58'i yaralanma ile sonuçlanmaktadır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı %10 seviyesindedir. 2009 ramazan bayramı döneminde tek yönlü bölünmemiş yollarda aynı yöndeki iki araçlı kazaların oranı %14 düzeyinde olurken %74,6'sı yaralanmalı olmuştur. Bu birliktelik de kazalar içinde %10,48 oranında meydana gelmiştir. Buna ilaveten kuru yolda yandan çarpma ile meydana gelen çok araçlı kazalar ise %13,2 oranında olmuş ve %23'ü ölümlle %77'si ise yaralanma ile sonuçlanmıştır. Bu birlikteliğin tüm kazalar içindeki oranı ise %10,17 olmaktadır. Yağmurlu havada ıslak/nemli yüzeye sahip yolda otomobillerin karıştığı kazalar %14,1 oranında olup bunların %75,94'ü yaralanma ile sonuçlanmakta ve bu birliktelik de %10,7 düzeyinde kazalar içinde gerçekleşmektedir.

5.2. 2009 yılı kurban bayramı için elde edilen birliktelik kuralları

2009 kurban bayramına ilişkin olarak elde edilen kaza sonucuna göre sınıflandırılmış birliktelik kuralları destek ve güvenilirlik değerlerine göre sıralanmış şekilde Tablo 13'de gösterilmiştir.

Tablo.13 2009 kurban bayramına ilişkin elde edilen sınıflandırılmış birliktelik kuralları

Kural	Öncül kısmın desteği (%)	Güven (%)	Kuralın Desteği (%)
Kazanın yerleşim yerinde olup olmadığı=Evet Gün durumu=Gece=> Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2976	0,7606	0,2263
Hava durumu=Açık Alkol test sonucu=Alkolsüz => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2592	0,7723	0,2002
Kaldırım=Yok Sürücü belgesi sınıfı=B > Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2858	0,7433	0,2124
Gün durumu= Gündüz Yolun yatay geometrisi=Düz yol Alkol test sonucu= Tespit edilemedi => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2976	0,7053	0,2099

Yolun yönü=Tek yönlü yol Yolun düşey geometrisi= Eğimli/hafif eğimli Sürücünün yaşı=26-50 => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,282	0,7384	0,2082
Kaza yeri=Devlet yolu Hava durumu=Yağmurlu Yolun yüzeyi= Islak/nemli Kazaya karışan araç sayısı=Çok araçlı => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,3773	0,7508	0,2833
Gün durumu=Gece Kazanın oluş türü=Yandan çarpma Kazaya karışan araç sayısı=İki araçlı zıt =>Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,333	0,7265	0,2419
Kazanın olduğu saat aralığı=14:00-15:59 Hava durumu=Yağmurlu Yolun yüzeyi= Islak/ nemli Sürücü öğrenim durumu= Lise=>Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2862	0,754	0,2158
Kazanın olduğu zaman aralığı=16:00-17:59 Kaza yeri= Devlet yolu =>Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2415	0,725	0,2216
Kazaya karışan araç sayısı=İki araçlı komşu Araç cinsi= Otomobil =>Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2769	0,71	0,2541

Tablo 13'e göre 2009 kurban bayramında yerleşim yeri içindeki geceleyin kazalar %29,76 düzeyinde meydana gelmiş olup %76,06'sı yaralanmalı niteliğe sahiptir. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı %22,63 düzeyindedir. Alkolsüz sürücülerin açık havada karıştığı kazalar 2009 kurban bayramı aralığında %25,92 oranında olmuş olup %77,23'ü yaralanmalı olarak sonuçlanmıştır. Bu birliktelik de %20 oranında kazalar içinde meydana gelmiştir. B sınıfı sürücülerin kaldırımın olmadığı yollarda kazaya karışma oranı %28,58 iken bunun %74,33'ü yaralanmalı olarak sonuçlanmıştır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı %21,24 olmaktadır. Gündüz, düz yolda alkol düzeyi tespit edilemeyen sürücülerin karıştığı kazaların oranı %29,76 olup bunun %70,53'ü yaralanma ile neticelenmektedir. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı %21 olmaktadır. Tek yönlü eğimli/hafif eğimli düşey geometriye sahip yolda 26-50 yaş aralığındaki sürücülerin kaza yapma oranı %28,2 olup bunun %73,84'ü yaralanmalı olmuştur. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı %20,82'dir. Yağmurlu havada ıslak/nemli yüzeye sahip devlet yolunda çok aracın karıştığı kazalar 2009 kurban bayramı döneminde %37,73 oranında olup bunun %75,08'i yaralanmalı olmuştur. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı %28,33 olmaktadır. Geceleyin iki araçlı zıt yöndeki araçların yandan çarpma biçiminde karıştığı kazalar %33,3 düzeyinde olmakta ve bunun %72,65'i yaralanmalı olarak meydana gelmiştir. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı %24,19 olmaktadır. 14:00- 15:59 zaman aralığında yağmurlu havada ıslak/nemli yüzeyli yolda lise eğitim düzeyine sahip sürücüler %28,62 oranında kaza yapmış olup bunun da %75,4'ü yaralanma ile sonuçlanmıştır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı %21,58'dir.

Ayrıca 16:00-17:59 zaman aralığında devlet yolunda kazalar %24,15 oranında meydana gelmiş olup bunun %72,5'i yaralanma niteliğindedir. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı %22,16'dır. Son olarak da iki araçlı komşu düzeyinde kazaya karışan

otomobillerin oranı %27,69 olup bunların %71'i yaralanma ile sonuçlanmıştır. Bu birliktelik %25,41 oranında kazalar içinde meydana gelmiştir.

5.3. 2010 yılı ramazan bayramı için elde edilen birliktelik kuralları

2010 ramazan bayramına ilişkin olarak elde edilen kaza sonucuna göre sınıflandırılmış birliktelik kuralları destek ve güvenilirlik değerlerine göre sıralanmış şekilde Tablo 14'de gösterilmiştir.

Tablo.14 2010 ramazan bayramına ilişkin elde edilen sınıflandırılmış birliktelik kuralları

Kural	Öncül kısmın desteği (%)	Güven (%)	Kuralın Desteği (%)
Gün durumu=Gündüz Kazanın oluş türü=Arkadan çarpma Kazaya karışan araç sayısı=Çok araçlı=> Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2749	0,77	0,2465
Hava durumu=Yağmurlu Yolun yüzeyi=Islak/nemli Kaza yeri=Cadde => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2478	0,76	0,2136
Hava durumu=Açık Sürücü belgesi sınıfı=B > Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2912	0,76	0,2759
Gün durumu= Gece Yolun düşey geometrisi=Eğimsiz Kaza yeri=Devlet yolu => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2574	0,75	0,2261
Yolun yatay geometrisi=Düz yol Sürücünün yaşı=26-50 Yolun bölünmüşlüğü=Bölünmemiş yol=> Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2378	0,74	0,2048
Hava durumu=Açık Yolun yüzeyi= Kuru Kazaya karışan araç sayısı=Tek araçlı => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,3247	0,74	0,2478
Yolun yönü=Tek yönlü yol Yolun bölünmüşlüğü=Bölünmüş yol =>Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,278	0,725	0,2365
Kazanın olduğu saat aralığı=16:00-17:59 Hava durumu=Açık Sürücü öğrenim durumu= İlkokul=>Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,22	0,71	0,1987
Yolun düşey geometrisi=Eğimli/hafif eğimli Kaza yeri= Devlet yolu =>Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,261	0,707	0,238
Yolun kavşak geometrisi=Dört yönlü Aydınlatma=Var Şerit çizgisi=Yok =>Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,257	0,704	0,249

Tablo 14'e göre 2010 ramazan bayramında gündüz çok sayıda aracın arkadan çarpma biçiminde karıştığı kazalar %27,49 oranında olup bunun %77'si yaralanma niteliklidir. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı ise %24,65'tir. Yağmurlu havada ıslak/nemli yüzeye sahip caddelerde kazalar %24,78 oranında meydana gelmiş olup bunun %76'sı yaralanmalı olmuştur. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı %21,36'dır. Açık

havada B sınıfı belgeye sahip sürücülerin karıştığı kazaların oranı %29,12 iken bunun %76'sı yaralanma ile sonuçlanmakta ve bu birliktelik ise %27,59 düzeyinde kazalar içinde meydana gelmektedir. Geceleyin eğimsiz düşey geometriye sahip devlet yolunda kazalar %25,74 oranında gerçekleşip bunun %75'i yaralanmalı olmuştur. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı %22,61 olmaktadır. Bölünmemiş düz yolda 26-50 yaş aralığındaki sürücülerin karıştığı kazaların oranı %23,78 iken bunların %74'ü yaralanmalı olmuştur ve bu birliktelik ise %20,48 oranında kazalar içinde gerçekleşmiştir. Açık havada kuru yüzeyli yolda tek araçlı kazalar %32,47 oranında gerçekleşirken bunun % 74'ü yaralanmalı olmuştur. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı ise %24,78'dir. Tek yönlü, bölünmüş yolda meydana gelen kazaların oranı %27,8 olup bunun %72,5'i yaralanma ile neticelenmekte ve bu birliktelik ise kazalar içinde %23,65 düzeyinde gerçekleşmektedir. 16:00-17:59 saat aralığında açık havada ilköğretim düzeyindeki sürücülerin karıştığı kazalar %22 olup bunların %71'i yaralanmalıdır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı %19,87'dir. Eğimli/hafif eğimli düşey geometriye sahip devlet yolunda gerçekleşen kazaların oranı %26,1 olup bunun %70,7'si yaralanma ile sonuçlanmaktadır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı ise %23,8'dir. Dört yönlü, şerit çizgisinin olmadığı aydınlatmalı yollarda %25,7 oranında kazalar oluşmakta ve bunun da %70,4'ü yaralanma ile sonuçlanmaktadır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı ise %24,9 olmaktadır.

5.4. 2010 yılı kurban bayramı için elde edilen birliktelik kuralları

2010 kurban bayramına ilişkin olarak elde edilen kaza sonucuna göre sınıflandırılmış birliktelik kuralları destek ve güvenilirlik değerlerine göre sıralanmış şekilde Tablo 15'de gösterilmiştir.

Tablo.15 2010 kurban bayramına ilişkin elde edilen sınıflandırılmış birliktelik kuralları

Kural	Öncül kısmın desteği (%)	Güven (%)	Kuralın Desteği (%)
Şerit çizgisi=Yok Gün durumu=Gündüz Kaldırım= Yok Araç cinsi=Otomobil=> Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2763	0,7965	0,2458
Hava durumu=Yağmurlu Yolun yüzeyi=Islak/nemli Kaza yeri=Devlet yolu => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2697	0,7911	0,2532
Kazaya karışan araç sayısı=Çok araçlı Sürücü belgesi sınıfı=B Yolun bölünmüşlüğü=Bölünmüş yol => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2967	0,7857	0,2728
Gün durumu= Gece Yolun düşey geometrisi=Eğimli/hafif eğimli Araç cinsi=Otomobil => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2675	0,7741	0,2437
Yolun bölünmüşlüğü=Bölünmemiş yol Sürücü öğrenim durumu=Lise Kazanın olduğu zaman aralığı=12:00-13:59 => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2573	0,7659	0,2498
Hava durumu=Açık Sürücü belgesi sınıfı=E => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,3465	0,7619	0,2978
Sürücünün yaşı=25 ve 25'ten küçük Sürücünün kusur durumu=	0,3786	0,7557	0,34

Kavşak, geçit ve kaplamanın dar olduğu yerlerde geçiş önceliğine uymamak Gün durumu=Gündüz =>Kaza sonucu=Yaralanmalı			
Kazanın olduğu saat aralığı=16:00-17:59 Hava durumu=Açık Yolun yüzeyi= Kuru Sürücünün yaşı=26-50=>Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,3458	0,7486	0,2945
Alkol testi sonucu=Alkolsüz Kaza yeri= Caddede Araç cinsi=Motosiklet Banket=Yok =>Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,3147	0,7357	0,2967
Kazaya karışan araç sayısı=Çok araçlı Kazanın oluş türü=Yoldan çıkma Kaza yeri=Devlet yolu =>Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,3047	0,7245	0,2846

Tablo 15'e göre 2010 kurban bayramında gündüz şerit çizgisi ve kaldırımın olmadığı yollarda otomobillerin karıştığı kazaların oranı %27,63 olmakta ve bunların %79,65'i yaralanmalı nitelik taşımaktadır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı %24,58'dir. Yağmurlu havada ıslak/nemli yüzeye sahip devlet yollarında kazalar %26,97 oranında olmuş ve bunların da %79,11'i yaralanmalı şekilde sonlanmış. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı ise %25,32 olmaktadır. B sınıfı belgeye sahip sürücülerin dahil olduğu bölünmüş yolda çok araçlı kazalar %29,67 oranında olmuş ve bunların %78,57'si yaralanmalı niteliğe sahiptir. Bu birliktelik de kazalar içinde %27,28 oranına sahiptir. Gece, eğimli/hafif eğimli yolda otomobillerin karıştığı kazaların oranı %26,75 olup bunların %77,41'i yaralanma ile sonuçlanmıştır ve bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı ise %24,37'dir. 12:00-13:59 zaman aralığında lise öğrenim düzeyine sahip sürücülerin bölünmemiş yollarda yaptıkları kazalar %25,73 olup bunun da %76,59'u yaralanmalıdır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı ise %24,98 olmaktadır. Açık havada E sınıfı belgeye sahip sürücüler %34,65 oranında kaza yapmakta ve bunun %76,19'u yaralanmalı olmaktadır. Birlikteliğin kazalar içindeki oranı ise %29,78'dir. Gündüz saatlerinde 25 ve 25'ten küçük sürücülerin kavşak, geçit ve kaplamanın dar olduğu yerlerde geçiş önceliğine uymamak nedeniyle karıştığı kazalar %37,86 düzeyinde olmakta ve %75,57'si yaralanma biçiminde sonuçlanmaktadır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı ise %34 seviyesindedir. 16:00-17:59 zaman aralığında açık havada kuru yüzeye sahip yolda 26-50 yaş aralığındaki sürücülerin karıştığı kazaların oranı %34,58 olup bunun da %74,86'sı yaralanma ile sonuçlanmaktadır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı ise %29,45'tir. Banketin olmadığı caddede alkolsüz motosiklet sürücülerinin karıştığı kazalar %31,47 seviyesinde olup bunun da %73,57'si yaralanmalıdır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı %29,67'dir. Devlet yolunda birden çok aracın karıştığı yoldan çıkma biçiminde olan kazalar %30,47 seviyesindedir ve bunların %72,45'i de yaralanmalı olmaktadır. Bu birlikteliğin kazalar içinde gerçekleşme oranı da %28,46 düzeyindedir.

5.5. 2011 yılı ramazan bayramı için elde edilen birliktelik kuralları

2011 ramazan bayramına ilişkin olarak elde edilen kaza sonucuna göre sınıflandırılmış birliktelik kuralları destek ve güvenilirlik değerlerine göre sıralanmış şekilde Tablo 16'da gösterilmiştir.

Tablo.16 2011 ramazan bayramına ilişkin elde edilen sınıflandırılmış birliktelik kuralları

Kural	Öncül kısmın desteği (%)	Güven (%)	Kuralın Desteği (%)
Kazanın oluş türü=Arkadan çarpma Kazanın olduğu saat aralığı=12:00-13:59=> Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2847	0,7758	0,2763
Kaza yeri=Cadde Kazaya karışan araç sayısı=İki araçlı zıt => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2764	0,7647	0,2459
Gün durumu=Gece Yolun yönü=İki yönlü yol Yolun düşey geometrisi=Eğimli/hafif eğimli => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2659	0,7617	0,2578
Sürücünün yaşı=26-50 Yolun kavşak geometrisi=Dört yönlü Aydınlatma=Var => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2735	0,7548	0,2659
Şerit çizgisi=Var Kaldırım=Var Araç cinsi=Otomobil => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2911	0,7457	0,2791
Sürücünün kusur durumu=Araç hızını yol, hava ve trafiğin gerektirdiği şartlara uydurmamak Sürücü belgesi sınıfı=B Sürücü öğrenim durumu= Lise=> Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,3467	0,7439	0,2638
Gün durumu=Gündüz Kazanın olduğu saat aralığı=12:00-13:59 Kazaya karışan araç sayısı=İki araçlı komşu =>Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2964	0,7384	0,2473
Kazanın yerleşim yerinde olup olmadığı=Evet Kaza yeri=Sokak Hava durumu=Açık =>Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2651	0,7175	0,2368
Kazanın olduğu zaman aralığı=14:00-15:59 Yolun yatay geometrisi=Viraj/hafif viraj Aydınlatma=Var=>Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2325	0,7067	0,2048
Kazaya karışan araç sayısı=Çok araçlı Sürücünün kusur durumu= Doğrultu değiştirme (dönüş) kurallarına uymamak Kaza yeri=Devlet yolu Hava durumu=Açık =>Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2455	0,7049	0,2364

Tablo 16'ya göre 2011 ramazan bayramında 12:00-13:59 zaman aralığında arkadan çarpma ile oluşan kazalar %28,47 düzeyinde olup %77,58'i de yaralanmalıdır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı ise %27,63'tür. Caddede zıt yönde seyreden iki aracın karıştığı kazalar %27,64 oranında olup bunların da %76,47'si yaralanmalıdır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki yüzdesi ise %24,59'dur. Geceleyin eğimli/hafif eğimli iki yönlü yolda kazalar %26,59 oranında meydana gelmekte ve bunun %76,17'si yaralanmalı olmaktadır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki yüzdesi ise %25,78'dir. Aydınlatmanın olduğu dört yönlü yollarda 26-50 yaş aralığındaki sürücülerin karıştığı kazalar %27,35 oranında meydana gelmekte ve bunun da %75,48'i yaralanmalı olmaktadır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı ise %26,59'dur. Şerit çizgisi ve kaldırımın olduğu otomobillerin karıştığı kazaların oranı %29,11 iken bunun da %74,57'si yaralanmalı olmaktadır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı ise %27,91'dir. B sınıfı belgeye sahip olup lise öğrenim düzeyindeki sürücülerin karıştığı ve araç hızını yol, hava ve trafiğin gerektirdiği şartlara uydurmamak kusuru sonucu oluşan kazalar %34,67 oranında meydana gelmekte ve bunun da %74,39'u yaralanmalı olmaktadır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı ise %26,38'dir. Gündüz 12:00-13:59 saat aralığında komşu yönde iki araçlı kazaların meydana gelme oranı %29,64 olup bunun %73,84'ü yaralanmalı olarak sonuçlanmıştır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı ise %24,73'tür. Açık havada yerleşim yerindeki sokaklarda meydana gelen kazalar %26,51 oranında olup bunun %71,75'i yaralanmalı niteliktedir. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı ise %23,68'dir. 14:00-15:59 saat aralığında viraj/hafif virajlı aydınlatmanın olduğu yerlerde kazalar %23,25 oranında meydana gelmekte ve bunun da %70,67'si yaralanmalı olarak sonuçlanmıştır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı ise %20,48'dir. Açık havada devlet yolunda çok aracın karıştığı doğrultu değiştirme kurallarına uymamak biçiminde kusurun olduğu kazalar %24,55 oranında olmuş olup bunun %70,49'u yaralanmalıdır. Bu birliktelik ise kazalar içinde %23,64 oranında gerçekleşmiştir.

5.6. 2011 yılı kurban bayramı için elde edilen birliktelik kuralları

2011 kurban bayramına ilişkin olarak elde edilen kaza sonucuna göre sınıflandırılmış birliktelik kuralları destek ve güvenilirlik değerlerine göre sıralanmış şekilde Tablo 17'de gösterilmiştir.

Tablo.17 2011 kurban bayramına ilişkin elde edilen sınıflandırılmış birliktelik kuralları

Kural	Öncül kısmın desteği (%)	Güven (%)	Kurallın Desteği (%)
Kaza yeri=Cadde Yolun yönü=İki yönlü yol => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,3547	0,7837	0,3021
Kazanın oluş türü=Arkadan çarpma Alkol test sonucu=0.5pr ve küçük Yolun bölünmüşlüğü=Bölünmüş yol => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,3259	0,7768	0,3018
Şerit çizgisi=Yok Aydınlatma=Yok Kaza yeri=Sokak Sürücü öğrenim durumu=İlkokul => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2937	0,7684	0,2758
Gün durumu= Gündüz Hava durumu=Açık Araç cinsi=Kamyonet Banket=Var => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,3176	0,7543	0,2758
Yolun yatay geometrisi=Korkuluklu sert viraj Hava durumu=Yağmurlu Yolun yüzeyi=Islak/nemli => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2949	0,7538	0,2772

Yolun kavşak geometrisi=Üç yönlü(T) Hava durumu=Açık Aydınlatma=Var Sürücünün kusur durumu= Kavşak, geçit ve kaplamanın dar olduğu yerlerde geçiş önceliğine uymamak => Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,1928	0,7427	0,1867
Kazanın oluş türü=Devrilme/Savrulma/Takla Kazaya karışan araç sayısı=Tek araçlı Kazanın yerleşim yerinde olup olmadığı=Hayır =>Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,3457	0,7268	0,3018
Kazanın oluş türü=Yayaya çarpma Yolun yüzeyi= Kuru Yolun bölünmüşlüğü=Bölünmüş yol=>Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2094	0,7149	0,1835
Yolun kavşak geometrisi=Dönel kavşak Yolun yönü=Tek yönlü yol Kazanın oluş türü=Duran araca çarpma =>Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2651	0,6938	0,2483
Yolun kaplama cinsi=Stabilize Yolun düşey geometrisi=Dik eğimli Trafik işaret levhası=Yok Araç cinsi=Otomobil Sürücünün kusur durumu= Trafik güvenliği ile ilgili diğer kurallara uymamak =>Kaza sonucu=Yaralanmalı	0,2438	0,6834	0,2349

Tablo 17'ye göre 2011 kurban bayramında iki yönlü caddede meydana gelen kazalar %35,47 oranında gerçekleşmekte olup bunun da %78,37'si yaralanmalı olmaktadır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı %30,21 olmaktadır. Bölünmüş yolda arkadan çarpma biçiminde gerçekleşen ve sürücünün 0,5pr ve daha küçük alkol seviyesine sahip olduğu kazalar %32,59 seviyesinde olup bunun %77,68'si yaralanma ile sonuçlanmıştır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı ise %30,18 düzeyindedir. Şerit çizgisi ve aydınlatmanın olmadığı sokaklarda ilkökul öğrenim düzeyindeki sürücülerin karıştığı kazalar %29,37 oranında olmakta ve bunun da %76,84'ü de yaralanmalıdır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı da %27,58 olmaktadır. Gündüz açık havada banketin olduğu yollarda kamyonetin karıştığı kazalar %31,76 düzeyinde olmakta ve bunun %75,43'ü yaralanmalı niteliktedir. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı %27,58 seviyesindedir. Yağmurlu havada ıslak/nemli yüzeye sahip korkuluklu sert virajın olduğu yollarda kazalar %29,49 oranında olmakta ve bunun %75,38'i yaralanmalı olmaktadır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı ise %27,72'dir. Açık havada aydınlatmanın olduğu üç yönlü kavşak geometrisine sahip yolda kavşak, geçit ve kaplamanın dar olduğu yerlerde geçiş önceliğine uymamak kusuru sonucu gerçekleşen kazaların oranı % 19,28 olup bunun %74,27'si yaralanmalıdır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı ise %18,67'dir. Yerleşim yeri dışında tek aracın dahil olduğu devrilme/savrulma/takla şeklinde gerçekleşen kazaların oranı %34,57 olup bunun da %72,68'i yaralanmayla sonuçlanmıştır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı ise %30,18 olmaktadır. Bölünmüş kuru yolda yayaya çarpma biçiminde gerçekleşen kazalar %20,94 oranında olup %71,49'u yaralanmalıdır. Bu birlikteliğin kazalar içindeki oranı %18,35'dir. Dönel kavşağın olduğu tek yönlü yolda duran araca çarpma biçimindeki kazalar %26,51

oranında meydana gelmiş olup bunun %69,38'i yaralanmalıdır. Bu birlikteliğin kazalar içinde gerçekleşme oranı ise %24,83'dür. Trafik işaret levhasının olmadığı dik eğimli stabilize yollarda otomobillerin karıştığı ve trafik güvenliği ile ilgili diğer kurallara uyulmaması sonucunda gerçekleşen kazalar %24,38 oranında olup bunun %68,34'ü yaralanmalıdır. Bu birlikteliğin kazalar içinde meydana gelme oranı ise %23,49 düzeyinde olmaktadır.

6. Sonuç ve Tartışma

Çalışmada 2009-2011 döneminde ramazan ve kurban bayramları süresince Türkiye genelinde meydana gelen ölümlü/yaralanmalı trafik kazaları birliktelik kuralları kapsamında apriori (önsel) algoritması kullanılarak sınıflandırılmış kurallar olarak elde edilmiştir.

Apriori algoritmasıyla elde edilen sınıflandırılmış nitelikteki birliktelik kuralları ele alındığında 2009 ramazan bayramında kazalar yerleşim yerinde gündüz açık havada banket ve trafik işaret levhasının olmadığı tek yönlü kuru yüzeye sahip düz asfalt eğimsiz düşey geometriye sahip bölünmüş yollarda arkadan çarpma, zincirleme/çoklu çarpışma ve yandan çarpma şeklinde ağırlıklı olarak gerçekleşmekte ve sürücülerin araç hızını yol, hava ve trafiğin gerektirdiği şartlara uydurmaması sonucunda meydana gelmiş olan kazaların %70 üstü oranda yaralanma ile sonuçlandığı görülmektedir.

Önsel algoritmayla elde edilen sınıflandırılmış nitelikteki birliktelik kuralları ele alındığında 2009 kurban bayramında kazalar ağırlıklı olarak yerleşim yerinde gündüz açık havada kaldırım, banket ve trafik lambasının olmadığı düz yol yatay geometrisi ile eğimsiz düşey geometriye sahip tek yönlü kuru yüzeyli asfalt bölünmüş yollarda B sınıfı sürücü belgesine sahip ilköğretim yada lise eğitim düzeyindeki emniyet kemerinin takılı olup alkolsüz durumdaki sürücülerin araç hızını yol, hava ve trafiğin gerektirdiği şartlara uydurmaması sonucunda meydana gelmiştir.

Önsel algoritmayla elde edilen sınıflandırılmış nitelikteki birliktelik kuralları ele alındığında 2010 ramazan bayramında kazalar ağırlıklı olarak kaldırım, geçit ve trafik işaret levhasının olmadığı viraj/hafif viraj yatay geometrisi ile eğimsiz, eğimli/hafif eğimli yada dik eğimli düşey geometriye sahip, asfalt yada stabilize kaplamalı, kuru yada ıslak/nemli yüzeyli, iki yönlü bölünmüş, cadde yada devlet yollarında sürücülerin asgari hız kurallarını ihlal etmesi, araç hızını yol, hava ve trafiğin gerektirdiği şartlara uydurmama, şerit ihlali yapma, alkollü olarak araç kullanma yada doğrultu değiştirme (dönüş) kurallarına uymama neticesinde arkadan çarpma, karşılıklı çarpışma, yoldan çıkma, duran araca çarpma yada yandan çarpma/yan yana çarpışma biçiminde gerçekleşmektedir.

Önsel algoritmayla elde edilen sınıflandırılmış nitelikteki birliktelik kuralları ele alındığında 2010 kurban bayramında kazalar ağırlıklı olarak kaldırım ve geçidin olmayıp şerit çizgisinin olduğu ıslak/nemli yada kuru yüzeye sahip, asfalt kaplamalı, iki yönlü bölünmüş düz yol yatay geometrisi ile eğimsiz yada eğimli/hafif eğimli düşey geometrisine sahip devlet yolu, sokak yada caddede B sınıfı belgeye sahip sürücülerin doğrultu değiştirme (dönüş) kurallarına uymamaları; kavşak, geçit ve kaplamanın dar olduğu yerlerde geçiş önceliği kurallarını ihlal etmeleri; aşırı hızla araç kullanmaları; alkollü olarak araç kullanmaları; yaya ve okul geçitlerinde yavaşlamamaları; araçları kullanırken saatteki asgari hız kurallarını ihlal etmeleri; manevraları düzenleyen genel şartlara uymamaları yada araç hızını yol, hava ve trafiğin gerektirdiği şartlara uydurmamaları neticesinde duran araca çarpma, yandan çarpma/yan yana çarpışma, yoldan çıkma, sabit cisme/engele çarpma, karşılıklı çarpışma yada zincirleme/çoklu çarpışma şeklinde meydana gelmektedir.

Apriori algoritmasıyla elde edilen sınıflandırılmış nitelikteki birliktelik kuralları ele alındığında 2011 ramazan bayramında kazalar ağırlıklı olarak çalışma, geçit ve kaldırımın

olmayıp banket ve şerit çizgisinin olduğu asfalt kaplamalı, viraj/hafif viraj yada düz yol yatay geometrisi ile eğimli/hafif eğimli yada eğimsiz düşey geometriye sahip bölünmüş, iki yönlü devlet yolu, sokak, cadde yada dört yönlü kavşakta sürücülerin kurallara uygun olarak park etmiş araçlara çarpmaları, doğrultu değiştirme (dönüş) kurallarına uymamaları, araç hızını yol, hava ve trafiğin gerektirdiği şartlara uydurmamaları, taşıma sınırı üzerinde yolcu almaları; şerit izleme ve değiştirme kurallarına uymamaları yada bisiklet, motorlu bisiklet ve motosikletleri kurallara uymadan sürmeleri neticesinde duran araca çarpma, arkadan çarpma, yoldan çıkma, sabit cisme/engele çarpma, yayaya çarpma, devrilme/savrulma/takla yada zincirleme/çoklu çarpışma şeklinde gerçekleşmektedir.

Önsel algoritmayla elde edilen sınıflandırılmış nitelikteki birliktelik kuralları ele alındığında 2011 kurban bayramında kazalar ağırlıklı olarak çalışma, geçit ve kaldırımın olmayıp banket ve şerit çizgisinin olduğu asfalt yada stabilize kaplamalı, bölünmüş iki yönlü düz yol yada korkuluklu sert viraj yatay geometrisi ile eğimsiz yada dik eğimli düşey geometrisine sahip cadde, sokak, yada otoyollarda sürücülerin aşırı hızla araç kullanmaları; trafik güvenliği ile ilgili diğer kurallara uymamaları; kavşak, geçit ve kaplamanın dar olduğu yerlerde geçiş önceliğine uymamaları; şerit izleme ve değiştirme kurallarına uymamaları; doğrultu değiştirme (dönüş) kurallarına uymamaları; bisiklet, motorlu bisiklet ve motosikletleri kurallara uymadan sürmeleri; geçme yasağı olan yerlerden geçmeleri; yaya ve okul geçitlerinde yavaşlamamaları yada yayalara geçiş hakkı vermemeleri neticesinde sabit cisme/engele çarpma, duran araca çarpma, arkadan çarpma, yayaya çarpma, karşılıklı çarpışma, devrilme/savrulma/takla, zincirleme/çoklu çarpışma yada yoldan çıkma şeklinde meydana gelmiştir.

Analiz sonuçlarına göre kazaların azaltılması için alınması gereken önlemler özellikle viraj/hafif viraj yada düz yol yatay geometrisi ile eğimsiz, eğimli/hafif eğimli düşey geometriye sahip olan, kaldırım, geçit ve banketin olmadığı yollara yönelik olmalıdır. Gelecekteki çalışmalarda daha geniş zaman aralığını kapsayan bayram trafik kazaları veri yapısı dikkate alınarak bulanık mantık ile entegre edilen birliktelik kuralları ile incelenebilir. Bulanık birliktelik kuralları kapsamında bayramlarda gerçekleşen trafik kazalarının analiz edilmesi belirsizliği azaltarak bayram kazalarına daha geniş perspektiften bakmamıza olanak sağlayacaktır. Buna ek olarak veri yapısı için mümkün olan değişik birliktelik kuralı algoritmalarından yararlanılabilir.

KAYNAKÇA

- Agrawal, R., Imielinski, T., & Swami, A. (1993). Mining Association Rules Between Sets of Items in Large Databases. *Acm sigmod record*, 22(2), 207-216.
- Agrawal, R., & Srikant, R. (1994). Fast Algorithms for Mining Association Rules. *Proceeding of the 20th International Conference on Very Large databases (VLDB)*, 1215, 487-499.
- Akpınar, H. (2000). Veritabanlarında Bilgi Keşfi ve Veri Madenciliği. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 29(1), 1-22.
- Akpınar, H. (2014). *DATA : Veri Madenciliği Veri Analizi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Berson, A., Smith, S., & Thearling, K. (2000). *Building Data Mining Applications for CRM*. New York: McGraw Hill.
- Chang, L.Y., & Chen, W.C. (2005). Data mining of tree-based models to analyze freeway accident frequency. *Journal of Safety Research*, 36(4), 365-375.

- Chiou, Y.C., Lan, L.W. and Chen, W.P. (2013). A two stage mining framework to explore key risk conditions on one-vehicle crash severity. *Accident Analysis & Prevention*, 50, 405-415.
- Derici, E. (2010). *Şehir içi Ulaşım Ağlarında Tehlike İndeksi ve Risk Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- El-Tayeb, A.A., Pareek, V. and Araar, A. (2015). Applying Associations rule mining algorithms for traffic accidents in Dubai. *International Journal of Soft Computing and Engineering (IJCSE)*, 5(4), 1-12.
- Fayyad, U.M. (1996). Data mining and knowledge discovery: Making sense out of data. *IEEE Expert*, 11(5), 20-25.
- Gürsoy, U.T.Ş. (2009). *Veri Madenciliği ve Bilgi Keşfi*. Ankara: Pegem Yayıncılık
- Han, J., & Kamber, M. (2006). *Data mining: Concepts and techniques*. London: Elsevier.
- Kantardzic, M. (2003). *Data mining: Concepts, models, methods and algorithms*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Kaygısız,Ö., Düzgün, Ş., & Semiz, E. (2012). *Bayram Tatillerinin Trafik Kazalarına Etkileri*. Karayolu Trafik Güvenliği Sempozyumu Kitabı, 384-397.
- Korkmaz, Y. (2005). *Türkiye Karayollarında Meydana Gelen Trafik Kazalarının Çoklu Regresyon Analizi İle Modellenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.
- Kuonen, D. (2004). Data Mining and Statistics: What is the Connection? *The Data Administration Newsletter*. 1-6.
- Lee, J.Y., Chung, J.H., & Son, B. (2008). Analysis of traffic accident size for Korean highway using structural equation models. *Accident Analysis & Prevention*, 40(6), 1955-1963.
- Li, Z., Liu, P., Wang, W., & Xu, C. (2012). Using support vector machine models for crash injury severity analysis. *Accident Analysis & Prevention*, 45, 478-486.
- Montella, A. (2011). Identifying crash contributory factors at urban roundabouts and using association rules to explore their relationships to different crash types. *Accident Analysis & Prevention*, 43(4), 1451-1463.
- Özkan, Y. (2008). *Veri Madenciliği Yöntemleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Silahtaroglu, G. (2008). *Veri Madenciliği: Kavram ve Algoritmaları*. İstanbul:Papatya Yayıncılık.
- Sohn, S.Y., & Shin, H. (2001). Pattern recognition for road traffic accident severity in Korea. *Ergonomics*, 44(1), 107-117.
- Solomon, S., Nguyen, H., Liebowitz, J., & Agresti, W. (2006). Using data mining to improve traffic safety programs. *Industrial Management & Data Systems*, 106(5), 621-643.
- Tan, P.N., Steinbach, M., & Kumar, V. (2006). *Introduction to Data Mining*. Boston: Pearson/Addison Wesley
- Tüzüntürk, S. (2010). Veri Madenciliği ve İstatistik. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(1), 65-90.
- Witten, I.H., & Frank, E. (2005). *Data mining: Practical Machine Learning Tools and Techniques*. Amsterdam: Morgan Kaufman.

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 40, Winter-2018, p. (412-429)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.451120

Research Article

Received: August 06, 2018

Accepted: October 04, 2018

This article was checked by iThenticate.

**KİŞİ, YER, BOY ADLARINA GÖRE AHISKA VE ÇEVRESİNDEKİ
KIPÇAKLAR KUMANLARLA DİĞER TÜRK BOYLARININ
BAĞLANTILARI**

**CONNECTIONS OF THE OTHER TURKISH TRIBES WITH THE
KIPÇAKS AND KUMANS ACCORDING TO THE PERSON, LOCATION
AND TRIBE NAMES AT AHISKA AND AROUND**

**СВЯЗЬ МЕЖДУ КЫПЧАКИ-КУМАНДЫ И ДРУГИМИ ТЮРКСКИМИ
ПЛЕМЕНАМИ РАСПОЛОЖЕННЫМИ В АХЫСКЕ И
ОКРЕСТНОСТЯХ ПО ИМЕНАМ ПЛЕМЕН, ЛЮДЕЙ И МЕСТ**

Mehmet KILDIROĞLU*

ÖZ

Ahıska ve çevresine tarih boyunca İskitlerden başlayarak Hunlar, Sabarlar, Avarlar, Hazarlar, Bulgarlar, Peçenekler, Oğuzlar ve Kıpçaklar gibi birçok Türk boyunun geldiği bilinmektedir. Hatta Gürcü kaynağı Kartlis Çovreba'daki kayıtlara göre Kıpçakların milattan önceki yıllarda Gürcistan ve çevresine geldikleri kaydedilmiştir. Ancak bu bilgiyi teyit edecek başka bir kayıt yoktur. Kartlis Çovreba İskender'in Gürcistan seferi sırasında Buntürki ve Kıpçak adlı bir grupla savaştığını yazmıştır. Kartlis Çovreba'daki bilgi doğruysa Kıpçaklar 2300 yıl önce Kafkas coğrafyasındaydı ve onlar buralara İskitlerle birlikte gelmiş olabilirler. Daha sonraki dönemlerde yukarıda adlarını zikrettiğimiz Türk kavimleri bu coğrafyada bulunmuşlardır. Ancak bunlarla ilgili izler azdır. Özellikle Oğuz ve Kıpçakların bölgeye gelmesinden sonra bölgede birçok Türk boy, oymak ve kabilesi yerleşmiştir. Bu boy, oymak ve kabile isimlerinin birçoğu kişi adlarında ve yer adlarında korunmuştur. XX. yüzyıl başlarında Rusların bölgeye gelmeleri ve Gürcülerin Rus hâkimiyetine girmesi sonucu bu isimler değiştirilmiştir. Bunun sonucu olarak da Ahıska ve çevresinde Türk boy ve kavimlerinin hiç yaşamadığı düşüncesi zihinlere zerk edilmiştir. Ahıska ve çevresinde Türk boy, oymak ve kabilelerinin yoğun olarak yaşadığı özellikle Osmanlı kayıtlarındaki, kişi yer ve boy adlarından anlaşılmaktadır. Bu çalışmada adı geçen bölgede tespit edilen Kıpçak boy, oymak ve kabilelerinin Orta Asya'daki diğer Türk boy, oymak ve kabilelerinde paralellerinin olduğu ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Oğuz, Kıpçak, Kuman, II. Davit, Gürcistan, Taok Vadisi, Çoruh, Ahıska, Orta Asya.

* ORCID: 0000-0002-7467-939X Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mehmetkildiroglu@ardahan.edu.tr

ABSTRACT

It's known that lots of Turk tribes such as from Scythian, Huns, Sabars, Avars, Khazars, Bulgarians, Pechenegs, Oghuzs and Kipchaks came to Ahıska and its environs throughout the history. In fact, according to the records of Kartlis Çovreba, the Georgian source, it was recorded that the Kipchaks arrived in Georgia and its environs in the years before Christ. However, there is no other record to confirm this information. Kartlis Çovreba wrote that Alexander had fought a group called Buntürki and Kipchak during his campaign in Georgia. If the information of Kartlis Çovreba is true, 2300 years ago the Kipchaks were in the Caucasus and they may have come here with Scythians. In the later periods, the Turkish tribes mentioned above have been here in this geography. However, there are few traces about them. Especially after Oghuz and Kipchaks arrived in the region, many Turkish tribes, clans and tribals settled to the region. Names of many of these tribes, clans and tribals have been preserved in people's and places' names. All these names were changed when Russians came to the region and Russians domineered Georgians at the beginning of the 20. century. As a result of this, it was brought to mind that Turkish tribes and tribals have never been to Ahıska and its environs. Especially, it is understood from the names of people, places and tribes from the Ottoman records that Turkish tribes, clans and tribals lived densely in Ahıska and its environs. In this study, it will be revealed that the Kipchak tribes, clans and tribals found in the region mentioned in this study have parallels in other Turkish tribes, clans and tribals in Central Asia.

Keywords: Oghuz, Kipchak, Kuman, II. Davit, Georgia, Taok Valley, Çoruh, Ahıska, Central Asia

АННОТАЦИЯ

Известно, что множество тюркских племен, таких как скифы, гунны, сабары, авары, хазары, болгары, печенеги, огузы и кипчаки, приходили в Ахиску и ее окрестности на протяжении всей истории. Фактически, согласно материалам Картлиса Човребы, грузинского источника, было записано, что кыпчаки прибыли в Грузию и ее окрестности в годы до Рождества Христова. Однако для подтверждения этой информации нет другой записи. Картлис Човреба писал, что во время своей кампании в Грузии Александр воевал с группой Бунтюрки и Кипчаком. Если информация Картлиса Човребы верна, 2300 лет назад кипчаки были на Кавказе, и они, возможно, пришли сюда со скифами. В более поздние периоды упомянутые выше турецкие племена были здесь в этой географии. Однако о них мало что известно. Особенно после того, как Огуз и Кипчаки прибыли в регион, многие турецкие племена, кланы и племена поселились в этом регионе. Имена многих из этих племен, кланов и племен сохранились в названиях людей и мест. Все эти имена были изменены, когда русские пришли в регион, а русские властвовали над грузинами в начале 20 века. В результате этого было напомнено, что турецкие племена и племена никогда не были в Ахиске и ее окрестностях. В частности, из названий людей, мест и племен из османских записей понимается, что турецкие племена, кланы и племена жили плотно в Ахиске и ее окрестностях. В этом исследовании будет показано, что кипчакские племена, кланы и племена, найденные в регионе, упомянутом в этом исследовании, имеют параллели в других турецких племенах, кланах и племенах в Центральной Азии.

Ключевые слова: Огуз, Кипчак, Куман, II. Давит, Грузия, Долина Таок, Чорух, Ахиска, Центральная Азия

Giriş

Kıpçaklar Türk boyları içindeki iki büyük gruptan biridir. Hem etnik grup olarak hem de dil bakımından Türk boyları arasında özel bir yere sahiptirler. Bugün konuşulan Türkçe'nin iki büyük diyalektinden birini Kıpçak diyalekti oluşturur. Yani Türkçenin Oğuz diyalekti ile birlikte en çok konuşulan ağız Kıpçak diyalektidir. Türk halkları içinde bu kadar büyük bir grubu teşkil eden Kıpçakların tarih sahnesine çıkışı ve Kıpçak adının etimolojisi meselesi ise halen tartışmalıdır. Bu konuda şimdye kadar birçok bilim adamı değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Kıpçak adının ortaya çıkışı hakkında IX. yüzyıldan önceki dönemlere ait bilgilere sahip değiliz. Ancak A.N. Bernştam ve S.G. Klyaştorıny gibi Sovyet bilim adamları onların ortaya çıkışları ile ilgili çok farklı görüşler ileri sürmüşlerdir (*Bernştam, 1947:154; Klyaştorıny, 1986:153*). Bunlardan A.N. Bernştam'a göre Kıpçaklar Çin tarihçiliğinin atası sayılan Sima Çıyan'ın "Tarihi Hatıralar" (*Sıma Çıyan, 2002:331*) adlı eserinde bahsettiği Hunların hâkimiyetleri altına aldıkları dört boydan biri olan Tsyueşe'lerdir (*Biçurin,1851 (Almatı, 1998:51)*). Sima Çıyan'ın verdiği bilgilerde Hunların Ki-koun¹, Singlin², Tinglin³ ve Tsyueşe adlı kavimleri hâkimiyet altına aldıkları bildiriliyor. İşte burada geçen Tsyueşe'lerin A.N. Bernştam Kıpçaklar olabileceğini söylüyor. Ama bunu ispat edecek başka bir delil sunamıyor. Bu görüş K.Ş. Şaniyazov gibi bazı bilim adamları tarafından ciddiye alınmış (*Şaniyazov, 1974:32*) ancak tam olarak kabul edilmemiştir. Ayrıca S.G. Klyaştorıny bu görüşün temelsiz olduğunu mümkün olamayacağını ileri sürmektedir (*Klyaştorıny, 1986:153; Klyaştorıny-Sultanov, 1992: 117*). Gerçekten de bu iddiayı kabul edebilmek için elimizde başka hiçbir iz bulunmuyor. Üstelik ne başka bir Çin kaynağında ne de Orhun ve Yenisey kitabelerinde Kimekler ve Kıpçaklar hakkında en küçük bir bilgi kırıntısı bulunmuyor. Bu nedenle Kıpçakların VIII. yüzyıldan önceki tarihleri karanlıktır. Onlarla ilgili kesin bilgiler IX. yüzyıl yazarlarından İbn Hordadbeh'in verdiği bilgilerdir (*Şeşen, 2001:186*). Kıpçak adı da ilk defa bu yazarın eserinde yer alır.

Ancak yukarıda adı geçen Sovyet Türkoloğu S.G. Klyaştorıny, Şine Usu Yazıtı olarak bilinen Uygurlar dönemine ait Moyen Çur Kağan adına 759 yılında dikilen bengu taştta geçen bir ifadeyi Kıpçaklar olarak okuyor (*Klyaştorıny, 1994:79-80*). Bu yazıt üzerinde daha önceleri ünlü Finli bilgin Ramstedt de çalışmıştır (*Ramstedt, 1913/1918*). Ramstedt, Şine Usu Yazıtında geçen Kıpçaklarla ilgili cümleyi "Türk Kıpçaklar üzerimizde elli yıl hâkim oldular" şeklinde okumuştur. S.G. Klyaştorıny de aynı ifadeleri "Türkler ve Kıpçaklar üzerimizde elli yıl hâkim oldular" biçiminde okumaktadır. Yazıtta Kıpçak sözü olduğu iddia edilen bölüm tahrif edilmiş şekildedir. Yani sözün tamamı açıkça okunamamaktadır. Yazıttaki cümle "Türük kagan ...çag älig yıl olurmuş." K4, biçimindedir (*Aydın, 2007: 66-67*). Bu sözü Ramstedt ve Klyaştorıny Kıpçak olarak okumuşlardır. Fakat yukarıda da söz ettiğimiz gibi Kıpçak adı Orhun ve Yenisey kitabelerinde hiç geçmez. Klyaştorıny Şine Usu Yazıtında geçen Kıpçakların Göktürkler zamanındaki *Sir Tarduşlar* olduğunu iddia eder. Buna delil olarak da Sir Tarduşların Çinliler tarafından büyük bir saldırıya uğradığını bu saldırı sonucunda büyük bir kısmının yok edildiğini kalanların da Uygurlara sığındığını gizlenmek ve kötü ruhlardan korunmak amacıyla kendilerine Kıpçak ismini verdiklerini ileri sürmüştür (*Klyaştorıny, 1986:153,186*). Bu görüşe Çin kaynaklarında geçen Sir Tarduşların Çinliler tarafından tamamen yok edildiği bilgisi yüzünden bazı bilim adamları karşı çıkmaktadır. Bu fikri

¹Kırgızlar

²Moğollar

³Dili veya Teleler

savunanlar tamamen yok olan bir kavim nasıl olur da başka bir isimle ortaya çıkar demektedirler. Göktürk tarihi alanında otorite olan değerli Hocam Prof. Dr. Ahmet Taşağıl'la bu mesele üzerine yaptığımız görüşmede bir kavmin tamamen yok olamayacağını zaten bir kısmının Uygurlara sığındığını, dolayısıyla S.G. Klyaştorniy'nin fikrinin yabana atılmayacağını söylemiştir. Bu fikrin doğru olup olmadığı zamanla yapılacak bilimsel araştırmalarla ortaya çıkacaktır. Kıpçaklar İbn Hordadbeh'ten (öl.886) sonra Arap ve Fars yazarları tarafından çok sık zikredilirler. Kıpçaklarla ilgili ikinci tartışmalı mesele de onların özellikle Bizanslılar ve bazı batılı milletler tarafından Kuman olarak adlandırılmasıdır. Yakın zamana kadar birçok batılı araştırmacı Kıpçaklarla Kumanların birebir aynı halk olduğunu doğulu milletlerin Kıpçak dediği halka Bizanslıların ve bazı batılı halkların Kuman dediklerini söylemişlerdir. Kuman-Kıpçak birliğinin X.asrın sonunda Kimek, Kıpçak ve kuzey batı Çin'den gelen Kunların (Sarılar) birleşmesiyle meydana geldiği ve Kuman isminin de Kunların Kıpçaklara dâhil olmasından sonra kullanılmaya başlandığını söylenmiştir (*Kafesoğlu, 1998:188; Taşağıl, 2004:73*). Rus tarihçisi Yevstigneev de Kuman ve Kıpçakların başlangıçta iki boy halinde yapılandığını, XI. yüzyıldan sonra bazı Kuman boylarının Kıpçak birliğine katıldığını ileri sürerek aynı görüşü paylaşmıştır (*Yevstigneev,1996:41*). Ancak Kazak tarihçisi B. E. Kumekov'un yakın zamanlarda yaptığı araştırmalar neticesinde Kıpçaklarla Kumanların birebir aynı olmadıkları Kumanların Kıpçakların büyük boylarından birisi olduğu ortaya çıkmıştır (*Kumekov, 2008*). Çünkü bugünkü Altay bölgesinde yaşayan Türk boyları arasında bu ismi çağrıştıran Kumandinler (*Potapov, 1968:316-323; Karalkin, 2008*) adlı bir topluluk bulunmaktadır. Ayrıca İdrisi (*Géographie d'Edrisi, 1836:493, 497-502; Şeşen, 2001:118, 128, 129*), İbn el-Furat, İbn Tangriberdi, İbn Said, Ebul Fida gibi Arap yazarlarının eserlerinde Kıpçaklar ve Kumanlar ayrı ayrı zikredilmişlerdir. Eğer aynı olsaydı Memlûkler döneminde bazı şahıs adları el-Kıpçakî, el-Kumani⁴ (*Kumekov, 2008:5-6*) gibi ayrı ayrı zikredilmezlerdi.

Bu konuda şunu söylemek mümkündür: Kumanlar Kıpçakların büyük boylarından biridir. Kuman adı Kıpçak adının eşanlamlısı değildir. Onların durumunu şöyle izah edilebilir: Mesela Oğuz adı altında Kayı, Kınık gibi boylar vardır. Kumanları da Kıpçakların büyük boylarından biri olarak görmek mümkündür. Fiziki özellikleri aynı olduğu için Ruslar, Bizanslılar ve batılılar tarafından ayrı ayrı isimlerle ifade edilmişlerdir. Çünkü bu isimlerin ortak bir özelliği vardır. Bu isimlerin hepsi *sarı* anlamındadır. Bilindiği gibi Kıpçaklar Mervezi'nin eserinde *Şarılar* (*Hrakovsky, 1959:212; Şeşen, 2001:102-106*) biçiminde geçmektedir. Kara Kıtayların güçlenmesi neticesinde Şarıları ileri itmeleriyle büyük göçlerin meydana geldiğini bu göçler neticesinde Şarıların bir kısmının güneye indiği ve Türkmenler arasına katıldığı, bir kısmının da batıya doğru sürüldüğü, batıda Ruslar tarafından *Polovets*, Bizanslılar tarafından *Kuman*, Ermeniler tarafından *Xardeş*, Macarlar tarafından *Kun*, Almanlar ile diğer batılı milletler tarafından *Valven*, *Palladi* gibi isimlerle adlandırıldıkları bilinmektedir. Türkmenlerin içine katılan Şarıların bugünkü Sarık ve Ersarılar olduğu da iddia edilmektedir. Ayrıca bugün bile Altay, Kazak, Kırgız, Özbek, Başkurt, Nogay, Tatar gibi Türk boyları arasında Sarı, Saruu biçiminde Şarıların

⁴Memlûklerde Emir el-Kumani, Şeyh Zayn ad-Din Ebu Bekr el-Kumani gibi Kuman nisbesini alan devlet adamlarından İbn Tagribirdi ve İbn el-Furat bahsetmektedir. İslam coğrafyacılarından El-İdrisi, İbn Said, Ebul Fida Kumanlardan bahsetmiştir. Kumekov'un adı geçen makalesi için bkz: Kumekov B.E. Kazahî i vengri: obşçie istoričeskiyekorni // Ulı Dalanın Birtuurları: (Altı Alaştın Ardaktısı, körnekti türkitanuşı, madeniyet kayratkeri, Macarstan galımı Mandoki Konır İştvaŋga arnaladı).1944-1992. Almatı:OGK, 2008. Ayrıca şu siteye bakınız: <http://repository.enu.kz/handle/123456789/7141>

nesilleri bulunmaktadır. Aslında Kıpçak adının tam Türkçesini Sarı sözü karşılamaktadır. Buna göre eski Kıpçaklar kendilerini Sarı olarak adlandırmaktaydı. Kıpçak sözü daha çok Arap ve Fars kaynaklarında geçmektedir. Kuman sözü de ilk bakışta yabancı bir isim gibi görünmesine rağmen Türkçe'dir. Çünkü Kırgız Türkçesinde *Kuba* (Yudahin, 1985:435), sözünün anlamı da *beyaz* ve *sarı*'yı ifade etmektedir. Yukarıda değindiğimiz gibi Rusların, Batılıların ve Bizanslıların, Macar ve Ermenilerin bu halka verdiği isimler de **sarı**, **saman sarısı**, **solgun** anlamına gelmektedir. Kısaca Kıpçakları coğrafi olarak Doğu Kıpçakları ve Batı Kıpçakları diye ikiye ayırabiliriz. Bunlardan Doğu Kıpçaklarını Orta Asya'da yaşayan Kıpçaklar, Batı Kıpçaklarını da Doğu Avrupa veya Karadeniz'in kuzeyi ya da Batı Deşt-i Kıpçak dediğimiz bölgede yaşayan Kıpçaklar oluşturmaktadır. Suriye ve Mısır'a giden Kıpçaklar da bu Batı Kıpçaklarının nesilleridir. Doğu Kıpçakları dediğimiz ve bizim kendilerinin Sarılar olduğunu iddia ettiğimiz grup Kıpçak adını almış, Batıya gidenler yani Batı Kıpçakları dediklerimiz de genelde Kuman adını almışlardır.

Doğu Kıpçakları bugünkü Kırgız, Kazak, Özbek, Türkmen, Batı Sibiryalı halkları arasında Sarı, Saruu, Sarı Kıpçak, Kara Kıpçak, Ak Kıpçak gibi boy oymak ve kabilelere sahiptirler. Bugünkü Kazakların Orta Cüzü'nün büyük boylarından biri Kıpçaklardır. Kırgızların Sol Kanat boyları ve İçkilik grubu içinde de önemli miktarda Kıpçak boy, oymak ve kabileleri bulunmaktadır (Kıldıroğlu, 2003). Özbeklerin içinde de epey bir Kıpçak boy ve oymağı vardır (Şaniyazov,1974). Yani Kazak, Kırgız ve Özbek etnik teşekkülünde Kıpçakların önemli bir yeri vardır.

Batı Kıpçakları bugünkü Tatarlar, Başkurtlar, Nogaylar ve diğer Kafkas halkları (Karaçay, Balkar Kumuk) arasında yer almaktadırlar. Batı Kıpçaklarının önemli bir bölümü de Rus, Ukrayn, Macar, Gürcü, Bulgar, Romen gibi halkların arasında asimile olmuşlardır. Batı Kıpçakları Karaçay, Balkar, Kumuk, Başkurt, Tatarlar dışında bulunanlar yani Rus, Ukrayn, Macar, Gürcü, Romen, Bulgar halklarının arasındakiler Hıristiyanlığı benimsemişler ve zamanla bu dinin etkisiyle bir kısmı asimile olmuşlardır. Bugün onlardan sadece yer adları ve tarihi kaynaklarda kaydedilmiş boy isimleri ve şahıs isimleri kalmıştır. Özellikle Ukraynalıların etnik teşekkülünde Kumanlar önemli bir yere sahiptir. Ukraynalılar ve Ruslar arasında bugün bile Kıpçak boy oymak ve kabile adından oluşmuş çok sayıda soyadı vardır (*Baskakov, 1984:48-76*). Rus yıllıkları bu Kuman ve Polovets denilen etnik teşekküllere ait bilgilerle doludur (*Lavrentskaya letopis, T.I. 1997; İpatyevskaya letopis, T.I. 1998; Povest vremennih let, 2014*).

Kıpçaklar 1250 yılında Suriye ve Mısır'da Memlûk Devletini kurarak bu bölgede uzun bir hâkimiyet dönemi yaşamışlardır. Mısır Memlûkleri dediğimiz bu devlet 1382 yılına kadar Kıpçak asıllı Bahri Memlûkler tarafından idare edilmiştir. 1382'den 1517 yılına kadar hâkimiyet Çerkez asıllı memlûklerin elinde olmuş ancak bu devletin tebaasının büyük bir bölümünü de Kıpçaklar oluşturmuştur (*Solak, 2012: 201-207*). Diğer Türk devletlerinden farklı bir yapıya sahip olan Memlûk Devletinde yöneticiler özellikle Bahri Memlûkler döneminde Sultan Kalavun zamanına kadar seçimle iş başına gelmiştir. En başarılı oldukları dönem de idarecilerinin seçimle iş başına geldiği dönemdir. Memlûkler ilim, sanat ve kültür alanında çok önemli eserler vermişlerdir. Bu dönemde Türk dilini Araplara öğretmek için birçok kılavuz ve sözlük hazırlanmıştır (*Demirci,1998:145-151; 2003:53-63*). Memlûklere özgü bir mimari tarz ortaya çıkmış bugün bile Mısır'ın en güzel eserleri kabul edilen yapılar Memlûkler dönemine aittir (*Eruz, DİA, C.29, 2004: 97-100*). Kumanlar bugünkü Macar (*Berta, 1998, 133-142; Çoban, 2014*), Romen (*Gökbel,2000:77*), Bulgar (*Stoyanov, 2002:798-809; Vasary, 2008*) devletlerinin kuruluşunda da önemli roller üstlenmişlerdir. Hatta bugünkü Balkan halklarının özellikle Sırp, Hırvatların (*Sardelić; 2015:261-263*), etnik teşekkülünde de Kıpçaklar etkili olmuştur. Bu çalışmanın asıl konusu

ise Gürcistan'a gelen Kumanlardır. Kumanlar Gürcü devletinin yükselmesinde ve en iyi dönemlerini yaşamasında büyük rol oynamışlardır. Özellikle Ahıska ve çevresinde kurdukları ve sınırları İspir'e kadar dayanan Atabekler Hükümeti üç yüz yıla yakın yaşayarak en uzun ömürlü yönetimlerden biri olmuştur.

Gürcistan'da Kumanlar

Gürcü kaynağı Kartlis Çovreba'da M.Ö. IV. asırda İskender bölgeye geldiği zaman onun orduları ile savaşan Kıpçaklardan bahsedilmektedir (*Brosset, 1849: 33*). Bu bilgiden Kıpçakların daha önceki dönemlerde de Gürcistan'a geldikleri anlaşılıyor. Böyle bir malumat başka bir kaynaktan geçmediği ve Kumanların 1118 yılından önce Gürcistan'da olduklarını ispatlayan başka bir bilgi olmadığı için ihtiyatla karşılanmaktadır. Batı Kıpçakları ilk defa 1055 yılına ait Rus yıllıklarında Polovets⁵ olarak zikredilmişlerdir (*Yücel, 2013:541-575*). Bu bilgiden Kumanların 1055 yılında Karadeniz'in kuzeyi veya Doğu Avrupa dediğimiz topraklara geldikleri anlaşılmaktadır. Burada Rus knezliklerine komşu olan ve onlarla mücadeleye giren Kumanlar, 1103 tarihinden itibaren yaklaşık on yıl devam eden savaşlarda ağır darbeler almışlardır. Rus knezlerinin saldırılarına dayanamayan Kumanlar, Kuban-Terek boylarına inmek zorunda kaldılar ve güneye inen Kumanlar, Gürcülerle komşu oldular (*Safran,1993:10-11*). Bu tarihten 63 yıl sonra Gürcü Kralı IV. David tarafından Selçuklulara karşı savaşlarda kullanılmak üzere Gürcistan'a davet edildikleri Gürcü kronikleri tarafından kaydedilmiştir. Kral IV. David 40 bin savaşçıdan oluşan bir Kuman ordusunu Gürcistan topraklarına yerleştirmiştir (*Brosset, 2003:319*). Gürcü-Kuman birleşik ordusu bu ittifaktan sonra Selçuklulara karşı önemli başarılar elde etmiştir (*Gümüş, 2006:199-217*). IV. Davit'in oğlu Dimitri zamanında (1125-1156) Kumanların Cavahet'ten İspir'e kadar uzandıkları ve Yukarı Kür ve Çoruk (Çoruh) boylarına yerleştikleri biliniyor. 1177 yılında ayaklanan Orbelyanlar sülalesinden ve Gürcü ordusu başkumandanlığı yapan İvane ile çevresi Gürcüler tarafından yok edilir. Bu olay üzerine başkomutanlık Kuman asıllı Kubasar (Kumbasar) ailesine verilir. Aynı dönemde maliye bakanlığı da Kuman Kutlu Aslan'a verilir. Kumanlar Gürcistan topraklarına iki defa göç etmişler, bunlardan birincisi 1118 yılında ikincisi de 1177 yıllarında gerçekleşmiştir. 1267 yılından itibaren Kıpçaklı Ortodoks Türklerden "Atabekler" sülalesinin yarı bağımsız olarak hüküm sürdüğü "Atabek-Yurdu" (Gürcüce: Sa Atabago) denilen bölge içinde Bayburt, İspir, Tortum, Livana (Yusufeli ile Artvin), Ardanuç, Göle, Ardahan, Ahıska, Ahılkelek, Azgur, Oltu yer alıyordu (*Solmaz, 2005:276*).1266 veya 1268 yılına kadar Gürcü ordusunun bel kemiğini oluşturan Kumanlar bu tarihte Gürcü Kraliçesi II. Tamara ile bir anlaşmazlık yaşamış bunun neticesinde de Kumanlar Gürcülerden ayrılmıştır. Bu dönemde Kumanlardan Kubasar (Kumbasar) Gürcü ordusunda Genelkurmay başkanı pozisyonunda bulunuyordu. 1268 tarihi Kumanlar için bir dönüm noktası oldu. Bu tarihten itibaren Kuman-Gürcü ilişkisi eskisi gibi olmadı. Kaynakların verdiği bilgiye göre bir kısmı Kafkasların kuzeyine döndü, bir kısmı da Gürcü topraklarında kaldılar. Gürcistan'a geldiklerinde Gürcü kralı IV. Davit onları bugünkü Ahıska ile İspir arasında bulunan arazilere yani Çoruh Nehri boyları ve Gürcülerin Taok Vadisi dedikleri Göle'den başlayıp Oltu, Tortum, Erzurum, İspir'e kadar uzanan bölgeye yerleştirmişti (*Subaşı,2013:705-731*). Kafkasların kuzeyine dönenler Gürcü Krallığının merkezine yakın olanlar yani bugünkü Tiflis ve çevresinde yaşayan Kumanlar olmalıdır. Çünkü Taok Vadisi ve Çoruh boyu denilen arazilerde yaşayan Kumanların geri döndüklerine dair Gürcü kaynaklarında da bilgi yoktur. Hatta bugünkü Artvin, Rize bölgesinde, Trabzon'dan Ordu'ya kadar olan sahil

⁵Ruslar Polovets adıyla Kumanları kastetmiş olabilir.

hattında ve iç kesimlerdeki Gümüşhane, Tokat gibi illerimizde Kuman boy ve beylerinin adları günümüze kadar ulaşmıştır.

1595 Tarihli Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Ahışa'da Geçen Türkçe Kökenli Kişi Adları Üzerine adlı makalesinde Sinan Uyğur Osmanlı kayıtlarında 500 civarında Türkçe kişi adı ve kelime tespit etmiştir. Bunlardan Ağbuğa (Akbuğa/Akboğa), Ağca, Ala, Alaca, Aslan, Aslan Beg, Atabig (Atabey), Atrake (Atrak), Aymaz, Azık, Balaban, Barkan, Bayındur, Belek, Çağal (Çakal), Çordın (Çortan), Devletbeg, Gülmez, Ertogdı, Erbeg, Erbuka, Erden, Gökçe, Göle, Gülbaraka (Gülbarak), İlbeğ (İlbey), Kalavun, Kalkan, Kanturalı, Kaplan, Kara, Karaaslan, Karabeg, Karaça (Karaca), Karagös (Karagöz), Karaman, Karabaş, Kaytmaz, Çoban, Korkmaz, Kozan, Kökbüre (Gökbörü), Köse, Kubasar (Kumbasar), Kula, Kulbeg, Kuman, Kurman (Kurban), Küre, Mirbeg, Okçı (Okçu), Ordubeg (Ordubey), Özbek, Sarali (Sarali/Saral), Şaribeg, Saribeg, Sarman (Sarban), Saru, Şarubeg, Saruhan, Saruca, Solak, Şavlı (Çavlı), Tanrıvirmiş, Tapan, Tarhan, Tatar, Toraman, Ulaş, Ulıbeg, Urus, Urusbeg, Uvak, Uzan, Uzun, Ürkmez, Üzmez, Yaman tespit edilen adlardır (Uyğur, 2017: 624-633). Sinan Uyğur tarafından tespit edilen bu isimlerin bir kısmı aynı zamanda boy, oymak ve kabile adı olarak Kıpçakların/Kumanların etnik teşekküllerinde, yani Kırgız, Kazak, Özbek, Türkmen, Başkurt, Karakalpak gibi toplulukların içinde bulunmaktadır. Bunlardan Azık, Balta, Bayındur, Çakal, Çordın (Çortan/Çordan/Cordan/Jordan), Belek, Gökçe, Kalavun, Kara, Karaca, Karagöz, Karaman, Kubasar, Köse, Kuman, Kurman (Kurban), Okçu, Özbek, Sarali, Şaribeg, Saribeg, Sarman (Sarban), Saru, Şarubeg, Saruhan, Saruca, Tatar, Ulaş, Urus, Urusbeg, Uvak, Uzan, Uzun gibi bazı boy, oymak ve kabileler Oğuz/Türkmen, Kazak ve Kırgızlarda Kıpçak grupları içinde, bazıları da diğer Kazak, Kırgız boy ve oymakları içinde yer almaktadırlar.

Ayrıca Budagov ve Keybullaev'in hazırlamış oldukları *Gürcüstan'da Türk Menşeli Toponimlerin İzahlı Lüğati* adlı eserde Gürcüstan ve ona komşu ülkelerdeki Türk etnik adları ile ilgili çalışmada yüzlerce etnik ad, yer adı ve kişi adı tespit edilmiştir. Bu isimlerin büyük bir kısmı Gürcü devletinin politikaları gereği değiştirilmiştir. Bugünkü Gürcüstan coğrafyasında bunları görmek mümkün değil. Ancak eski belgelerde bu isimler kaydedilmiştir. Çalışmamızın önemli başvuru eserlerinden birini Budagov ve Keybullev'in eseri oluşturmaktadır. Tabii biz çalışmamızda sadece Kıpçak ve Kumanlarla ilgili isim, yer adı ve etnik adları ele aldık. İsimler, yer adları ve etnik adları alfabetik sıraya göre sıraladık. Buna göre bu konuda bahsedeceğimiz ilk topluluk Ağ Kullar (Ak Kullar)dır.

Ağ Kullar, Marneuli ilçesinde köy adı olarak Gürcü kaynaklarında yer almaktadır. Budagov ve Keybullaev bu etnik adı eski Bulgar ve Kıpçak oymaklarından **Kul** ile ilgili görmektedirler (*Budagov-Keybullaev,2002:105*). Bize göre bu ismin başındaki Ağ (Ak) sözü Ağ Kullar köyünün yerleşim yönünü göstermektedir. Geçmişte birçok Türk boyu ve devleti Ak, Kara ve Sarı olarak teşkilatlanmış veya konumlanmıştır. Bu teşkilatlanma onların *sağ*, *sol* ve *doğu*, *batı* olarak yerleşmelerinin de bir sonucudur. Kul adının paralelleri diğer Türk boylarında da bulunmaktadır. Eski Türk devletlerindeki yerleşim ve teşkilatlanmaya göre **ak** batıyı bazen güneyi, **kara** da doğuyu göstermektedir. Bolnisi ilçesinde de **Daşlı Kullar** adlı başka bir yerleşim yeri vardır (*Budagov-Keybullaev,2002: 176*). Bunun da Ağ Kullarla ilişkisi olmalıdır. **Kul/Kullar** etnik adı aynı zamanda Tiflis vilayetinin Borçalı kazasında dağ adıdır. Gence vilayeti Zengezur kazasında Kul köy adı ile köken bakımından aynıdır. Bu etnik ad Kumanların Kul oymağını hatırlatmaktadır. Rus Yıllıklarında 1182 yılına ait bilgilerde Kul adı **Kulobiçi** olarak geçer. Azerbaycan'ın Ağdam, Balaken, Berde ve Kusar ilçelerinde **Kullar** adlı köyler bulunmaktadır (*Budagov-Keybullayev, 2002:170*).

Ançoğlu/Ençoğlu Kıpçak boyunu Budagov ve Keybullaev Tiflis vilayeti Ahalsih kazasındaki dağ ve Bolnisi ilçesindeki İncedağ, İnceoğlu, İnce Su gibi yer adları ile ilişkilendirmektedirler. Ançoğlu etnik adı ile ilgili Ahıska ve çevresinde Ancakeli, Ancaheti, Ançevi, Ançenişi gibi birçok yer adı vardır (*Budagov-Keybullayev, 2002: 190, 238*). Ançoğlu veya Ençoğlu B.E. Kumekov'un çalışmasında Batı Deşt-i Kıpçak boyları içinde gösterilmektedir (*Kumekov, 2001: 386*). Bu bilgilerden Gürcistan coğrafyasına gelen Kuman boyları arasında Ançoğlu/Ençoğlu adlı boyun da olduğunu görüyoruz.

Argun Tiflis vilayetinin Tianeti kazasında dağ, Duşeti kazasında **Arquni** biçiminde köy, Kuzey Kafkasya'nın Ter eyaletinin Veden çevresinde **Argun** köyü adı, aynı eyaletin Krozni çevresinde **Argunçay**, Azarbaycan'da Zakatala çevresinde **Argunkışlak** coğrafi adları vardır (*Budagov-Keybullayev, 2002: 119-120*). Bu coğrafi adlar etnik adlardan çıkmıştır. Rus âlimi N.A. Aristov onları Moğolların Çin yıllıklarında adı geçen Basimi (Basımil) lerle ilişkilendirir. Argunlar XI-XII. asırlarda Tarbagatay'ın kuzeyi, Kıpçakların doğusu ve Naymanların batısında hâkim oldular. Bir kısmının bu dönemde Kıpçakların içine girmiş olması mümkündür. Cengiz Han döneminde batıya kaydıkları kaynaklarda yer almaktadır. Yuan-şi'de Argınlardan Kanglı ve Kıpçaklarla birlikte bağımsız bir grup olarak bahsedilir. Ayrıca bugünkü Kazakların Orta Yüzünün en büyük boylarından biridir (*Vostrov-Mukanov, 1968:72*). Bununla birlikte Mırza Haydar Dulati onları Moğollarla ilişkilendirir (*Dulati, 1973:88*). Timur'un seferlerinden bahseden kaynaklar XIV. asırda onların **Alagöl** ile **Karatal** ırmakları arasında yaşadıklarını yazmışlardır (*Tınışpaev, 1982: 74*). XVII. yüzyıl belgelerinde Hakas boylarından Kızılların içinde kaydedilmişlerdir (*Potapov, 1956:393*). Kırgız etnik oluşumunda da Argunların rolü büyüktür. Kırgızların değişik boyları, Özbekler içinde, Karakalpaklarda, Kazaklarda, Nogay ve Kırım Tatarlarında Argun boyunun mensupları vardır (*Stniyakovskiy, 1900: 111; Karataev,2003:210; Sıdıkov, 1929: 287; Levşin, 1996:147; Vostrov-Mukanov, 1968:72; Canuzakov, 1982:169; Şaniyazov, 1974:131; Karmuşeva, 1976: 90-93; Jidanko, 1950: 164; Kereyrov, 1999: 152*). Argun boyunun mensuplarının Mısır Memlûkleri arasında olduğunu da Emir Seyfeddin Argun lakabından anlıyoruz.

Kırgız etnolojisi ile ilgili çalışmalarıyla tanınan S.M. Abramzon Kuzey Kırgızistan'da yaşayan boylar arasında **Azık** boyunu da göstermiştir (*Abramzon,1960:56*). Kırgız tarihçisi Rustam Abdumanapov Kırgız boyları içinde yer alan büyük boylardan biri olan **Azık**'ın Kıpçaklarla ilişkili olduğunu yazmıştır (*Abdumanapov, 2002:153-157*).

Balıkli (Tiflis Vilayetinin Ahalkelek kazasında harabe bir şehrin adı), **Balıkçı** 1590 yılından beri bilinen (Borçalı/Loru Güney nahiyesinde yer adı) yer adları da Gürcistan'ın Borçalı şehri ile Kars'ta ve Kağızman ilçesinde yer adı olarak karşımıza çıkmaktadır (*Budagov-Keybullayev, 2002: 133*). Kırgızların **Saruu** boyunun içinde **Balıkçı** adlı bir oymağı olduğu da bilinmektedir (*Abramzon, 1960:66*). Kıpçakların Kazaklar içindeki büyük boylarından biri **Karabalık**'tır. Isıkgöl'ün batısında bulunan bir şehir de **Balıkçı** adını taşımaktadır. Balıkçı şehrine çok yakın bir yerde **Toru Aygır** köyü bulunmaktadır. **Toruaygır** da Kıpçakların oymaklarından biridir.

Balta Gürcistan'da Znauri yerleşim yerinde yer adı, Azerbaycan Şeki'de **Baltalı** biçiminde Kah bölgesi Calair şehrinin topraklarında **Baltadüzü** adıyla mevki adı, şimdiki Ermenistan'ın Kazah ilçesinde **Baltaçay**, Lahodeki kasabasında yerleşim yeri olarak bulunmaktadır (*Budagov-Keybullayev, 2002: 133*). Abdulmecit Doğru Ardahan ve çevresindeki yer adları ile ilgili çalışmasında Tiflis'te **Balta** adlı bir yerin olduğunu yazmıştır (*Doğru,1985:12*), burası yukarıda zikredilen Znauri yerleşim yerindeki Balta olmalıdır. Balta adlı Kıpçak boyunun mensupları Rize ve Trabzon çevresinde yaşamaktadır. Hatta bu boyun mensupları Kastamonu Tosya'ya kadar gitmiştir. Bugün

soyadları başkadır ama kendilerinin Rize'den geldiğini ve Balta lakabını taşıdığını söylüyorlar. Balta boyu başta Macarlar (*Rasony, 1966-1969: 86*). olmak üzere Kazaklarda **Balta**, **Baltalı** (*Vostrov-Mukanov, 1968:67*), **Balta-Kerey** (*Canuzakov, 1982:166*), Kırgızlarda **Balta** (*Abramzon, 1960:61; Maanaev, 1969:25*), Özbeklerde **Baltalı** (*Şaniyazov, 1974:131*) boy, oymak, kabile, kişi ve yer adı **Baltamazar** (*Karaev, 1991:104*) olarak bulunmaktadır. Balta etnik ad olarak Ak Nogayların içinde **Balta-Mırzabiçimindeyer** almaktadır (*Baskakov, 1940:134*). Balta Kumanlar vasıtasıyla Balkanlara kadar götürülmüştür. Romanya'da **Balta-albı** adlı bir köy ile Besarabya bölgesinde Balta adlı bir şehir bulunmaktadır (Doğru, 1985:12). Bütün bu bilgiler **Balta** ve **Baltalı** oymaklarının Kıpçaklar ve Kumanlar içinde büyük bir topluluk olduğunu ve çok geniş bir coğrafyaya yayıldığını gösteriyor.

XVII. asırda Tiflis eyaletinde Azerbaycanlıların yaşadıkları nahiyelerden birinin adı **Barat**'tir. Revan valiliğinin Novobeyazit (Yeni Beyazit) kazasında bir dağ da Barat olarak adlandırılıyordu. Kazanın da bu adla adlandırıldığı sanılıyor. Kaza 1806 yılında kurulmuştur. Revan eyaletinin Hınzirek nahiyesindeki köylerden biri de **Baratlı** adını taşıyordu (*Budagov-Keybullayev, 2002: 133*). Abdülmecit Doğru'nun tespit etmiş olduğu yer adları arasında da bu oymağa rastlanmaktadır. Doğru, bu oymağı Barat ve Baratlı biçiminde Artvin Yusufeli ile Macaristan'da yer adı ve kişi adı olarak tespit etmiştir (Doğru, 1985:13). Barat oymağı Kırgızların Döölös boyunun içinde de yer almaktadır (*Abramzon, 1960:85*).

Tahrir Defterlerinde geçen **Bayındır** etnik adı da hem Kıpçaklarla hem de Oğuzlarla ilişkilidir. Gerdizi'nin gösterdiği Kimek boyları arasında Bayındır ve Tatar boyunun adı da vardır. Tabii bu bölgeye Selçukluların oluşturan Oğuz boyları da geldiler. Bayındır ve Tatar boylarının Kıpçaklarla mı yoksa Oğuzlarla mı ya da Moğollarla mı geldiklerini ortaya çıkarmak güçtür. Çünkü kaynaklar bu konuda en küçük bir ipucu vermemektedir.

1595 tarihli Tahrir Defterlerinde geçen isimlerden biri de **Belek**'tir. Belek ismi Kırgızlarda oymak (*Karatayev, 2003:42*), adı ve erkek ismi olarak da kullanılmaktadır, armağan hediye anlamına gelmektedir. Kırgızların Sarıbagış boyunun oymaklarından (Abramzon, 1960:38).

Gürcistan'ın Ahıska bölgesi dışında Türklerin yoğun olarak yaşadığı Ermenistan, Azerbaycan sınırına yakın Borçalı bölgesi bulunmaktadır. **Borçalı** adı da bana göre Kumanların boylarından **Borçol** veya **Borçoğlu**'nun buraya yerleşmesi sonucu bu adı almış olabilir. Çünkü adı geçen Borçol veya Borçoğlu boyları Batı Deşt-i Kıpçak boyları arasında yer almaktadır. Bu bölgenin sakinlerinden olup nüfus olarak en kalabalık grubu teşkil eden **Karapapak** adlı boy da **Karabörklü** Kıpçak boyu ile ilgili olmalıdır. Çünkü Karapapak ve Karabörklü/**Karabirкли**(İdrisi) isimleri birbirinin eş anlamlısıdır. Paul Pelliot da bu adların aynı anlama geldiğini yazmıştır (*Pelliot, 1951:102*). Karapapak veya Karabirкли için Kıpçak Oğuz karışımı bir Türk topluluğudur demek mümkündür.

Kıpçakların **Çortan** boyunun adı birçok yerde karşımıza yer adı ve sülale adı olarak çıkmıştır. Çortan boyunu da Altaylardan başlayarak İdil boylarında, Anadolu'da bulmak mümkündür⁶. Anadolu'nun da birçok yerinde Çortan yer adı olarak değişik telaffuzlarıyla mevcuttur (*Kıldiroğlu, 2015:123-136*). Erzurum'un en eski mahallelerinden birinin adı Çortan'dır. **Çortan** sülale adı olarak **Cordan** biçiminde Artvin ve çevresinde, yer adı olarak Ahıska bölgesinde bulunmaktadır (*Brosset, 1842:11,113,464:1849:190*).

Ertiş/İrtiş adı Tiflis vilayetinin Tiflis kazasında köy adı, Revan eyaletinin Dere Eleyaz nahiyesinde **Ardeş/Ardiş** köy adları ile aynıdır. Kuzey Kafkasya'nın Stavropol

⁶Çortan hem doğudaki Kıpçakların içinde hem de batıdaki Kumanların içinde bulunmaktadır.

eyaletinde Artes yer adı da bunlarla aynı olabilir (*Budagov-Keybullayev, 2002: 181*). İrtiş bilindiği gibi Kıpçakların ortaya çıktığı ve uzun süre yaşadıkları coğrafi bölgedir. Burada Kırgızlar ve Kıpçaklar birlikte yaşamıştır (*Kıldıroğlu, 2006:133-166*) Gerdizi'nin yazdığı efsaneye göre Kıpçaklar İrtiş nehri çevresinde ortaya çıkmıştır. İrtiş adı Ahıska ve çevresine Kıpçaklar tarafından taşınmış olmalıdır. Bu durum aynı zamanda adı geçen yerleşim yerlerinde Kıpçakların yaşadıklarını da göstermektedir.

Gürcistan coğrafyasında Borçalı, Baydar, Berde, Demirçi Hasanlı, Suhumi, Bolnisi yerleşim yerlerinde **Eymür** boyunun adını çağrıştıran İmeri, İmerhevi, İmirasani, İmir, İmirli, İmirAhmedli, İmirçay, İmir Helil kışlağı, İmir Hesenli gibi birçok yer adı vardır. Eymürler hem Kaşgarlı da hem de Reşideddin'de Oğuz boyları içinde zikredilmektedir (*Budagov-Keybullayev, 2002: 189-190*). Ancak onların Kıpçaklarla ilişkisi olduğunu da Gerdizi yazmıştır. Ona göre Kıpçakları oluşturan yedi boydan ikisi İmi ve İmir'dir. Dolayısıyla Eymür boyu Kıpçakların içine de girmiştir. Adı geçen yer adlarının Kıpçaklar vasıtasıyla Gürcistan coğrafyasına taşınması mümkündür.

Gökçe etnik adı da Kıpçak çevresinde çok kullanılan bir isimdir. Bu isim etnik ad olarak Kazak (*Canuzakov, 1982:165*) ve Kırgızlar (*Karatayev, 2003:122*) için de bulunmaktadır.

Ayrıca **Kaba, Kabaoğlu, Kaban, Koban, Kobanoğlu** gibi soyadları da Kıpçak boy adlarından çıkmıştır. **Kaba** Orta Asya'da yaşayan Özbek, Kırgız (*Kıldıroğlu, 2008:179-186*), Kazak ve Altaylarda yaşayan bugün nüfusları azalmış yok olmak üzere olan birçok Türk topluluğunun içinde, Romanya, Macaristan'da da vardır (*Rasonry, 1966-1969:107*). Kaba boyu Kırgızların büyük boylarından Sayak boyunun iki kolundan birini temsil eder (*Kıldıroğlu, 2008:179-186*). Rize ve çevresinde bulunan **Kaban** adı da **Kaban/Kaman/Koman/Koban/Gaban, Kobanoğlu** biçimlerinde yer adı ve soyadı olarak bulunmasının yanı sıra Kırgızlarda Beş Kaman, Kaman, (*Abramzon,1960:17,24,29,*) boy adı Kazaklarda yer adıdır. Ayrıca Manas destanında da kişi adı olarak karşımıza çıkmaktadır (*Kıldıroğlu, 2003: 118-120*). Kaban/Kaman/Koban/Kobanoğlu/Koman/Kuman/Kuban sözü de etnik ad, yer adı, sülale adı, kişi adı ve soyadı olarak ülkemizin Doğu Karadeniz bölgesinde özellikle Rize, Trabzon, Giresun ve Ordu illerimizde yer adı ve sülale adı olarak 1595 tarihli Tahrir defterlerinde yer ve kişi adı olarak yer almaktadır.

Karaca/Karaça etnik adı Sakaraceo biçiminde X. yüzyılda "Karaca Davit'in Hayatı" adlı anonim kaynaktaki bilgilere göre bir arazinin adıdır. Gürcü kaynaklarında 1392 yılından beri bilinmektedir. Saqaraceo, Karaca'nın yeri, yurdu anlamına gelmektedir. Buna benzer bir durum Ardahan için de söz konusudur. Ardahan'ın adlarından biride Karaca Ardahan'dır. Gürcü kaynaklarında Karaca Ardahan ismiyle Göle çevresi ifade ediliyor. Karaca veya Karaça hem Oğuzlar hem de Kıpçaklar içinde yer alan bir boydur. Davit zamanında geçtiğine göre bu boy Kıpçaklar içindeki Karaca olmalıdır. Demek ki Gürcistan'a gelen Kıpçak boylarından biri de Karaca oymağı idi. Bu boyun mensupları bugünkü Kırgızlar içinde Kırgız-Kıpçak boyunun Saruu ve Munduz grupları içinde yer almaktadır (*Vinnikov,1956:183; Attokurov,1997:149,163*). Buradaki Saruular gerçek Kıpçaklar, Munduz ise Oğuzların Büğdüz boyudur. Bunun dışında Sol Kanat oymak ve kabileleri içinde de Kıpçaklar bulunmaktadır (*Karatayev, 2003:99; Kıldıroğlu, 2013:128-130*). Karaca boyu Kazaklarda (*Canuzakov, 1982: 69*), Gagauzlarda kişi adı (*Guboglo,1973:86*), Özbek Lokayların içinde (*Karmışeva, 1976:101*), Altaylılarda yer adı (*Molçanaova,1982:212*), Türkmenlerde de etnik ad (*Ataniyazov,1988:43*) olarak bulunmaktadır. Oğuzlar içinde ise daha çok Bayat ve Yazır boyları ile ilişkilidirler. Karaca oymağı Oğuz oymakları içinde Karaca Arablular, Karaca Koyunlu, Karaca Kürd Türkmenleri

ve Karacalu biçiminde bulunmaktadır (*Sümer, 1972:172, 175,176, 181, 191,230, 241-242, 300, 371-372*).

Kubasar'ın 1267 yılında Kraliçe Tamara ile anlaşamadığı için Gürcü ordusundan ve Gürcülerden ayrıldığını Gürcü kaynakları yazmıştır. Bu isimle (Kumbasar) bugün Doğu Karadeniz bölgemizde özellikle Artvin, Rize ve Trabzon'da yaşayan aileler bulunmaktadır. Bu aileler Kubasar'ın nesilleridir.

Ahışha Mufassal Defterinin XX-Nahiye-i Kuzay der Livâ-i Poshov başlıklı bölümünde köy isimleri arasında 22. sırada **Karye-i Kuman** yer adı bulunmaktadır. Tahrir defterinde bu karyenin 6000 akçeye tahrir edildiği kaydedilmiştir (*Kangül, 2016:57*). Ancak Yunus Zeyrek Posof'ta günümüzde böyle bir yer adının olmadığını yazmıştır (*Zeyrek, 2013 :69*).

Kırgızlarda **Kurmankoco** biçiminde yer alan etnik ad 1595 tarihli Tahrir Defterinde **Kurman** biçiminde şahıs adı olarak yer almaktadır. Bu ismin bir başka biçimi Kurban'dır. **Kurban** veya Kurman Türk dünyasında hem kişi adı olarak hem de yer adı olarak kullanılmıştır. Kırgızlarda Kurmanbek destanı da bir Kıpçak kahraman etrafında şekillenmiştir. Kazakların içinde de Kurman, Alban boyu içinde yer almaktadır (*Vostrov-Mukanov, 1968:47*).

Komani, Gürcistan'ın Ahalkelek ilçesinde köy adı olarak bulunmaktadır. Kıpçakların büyük kolu olan **Kuman** boyunun adındandır (*Budagov-Keybullayev, 2002:168*). Kumanlar yukarıda da söz edildiği gibi Kıpçakların büyük kollarından biridir. Genelde batı Kıpçakları içinde yer almışlardır. Kuman adı Doğu Kıpçakları arasında pek bilinmemektedir. Arap ve Fars yazarlarından sadece İbn el-Furat, İbnTangriberdi, İdrisi eserlerinde Kuman adını zikretmişlerdir.

Kutan-kar, Tiflis vilayeti Borçalı kazasında dağ adı. Azerbaycan'ın değişik yerleşim birimlerinde **Kotangaya dağı, Kotandağ, Kes-Kutan, Kutan düzü** olarak bulunmaktadır. Ayrıca Dağıstan'da **Kurkur-Kutan** yer adı vardır (*Budagov-Keybullayev, 2002:172*).**Kotan (Koton, Kutan, Köten)** etnik adlarını En-Nuveyri, İbn Haldun gibi Arap yazarları **Kotyan** ve **Kunun** biçiminde kaydetmişlerdir. Rus yıllıklarında da **Kotyan** biçiminde geçmiştir. Rus yıllıklarında 1201 yılına ait kayıtlarda Kıpçak hanı olarak zikredilmiştir. Kazak efsanelerine göre de Argın boyunun kurucusu olarak **Kotan** gösterilir. Kotan başta Kazak, Kırgız (Karataev, 2003: olmak üzere birçok Türk boyu içinde yer almaktadır (*Kıldıroğlu, 2013: 142-145*). Kotan adı **Koton, Köten, Kutan, Kotyan, Hotan, Gotan** biçimlerinde de telaffuz edilmiştir. Kotan, Potanin'in Kazaklar arasında derlediği bir efsaneye göre Kazakların atası olarak kabul edilmektedir (Potanin, 1883: 15). Kotan boy adı olarak Kazak (*Potanin, 1916:166-167; Beysenbayuuli, 1994:129-148*), Kırgız (*Attokurov,1997:131*) ve Altay Türklerinde de bulunmaktadır (*Yarho,1947:11-12; Ekeev, 2003:30*). Fahrettin Kırzioğlu Kars'ta **Kotanlı** adlı birkaç köyün olduğunu yazmıştır (*Kırzioğlu, 1992:92*). Ardahan ve çevresinde Kotan adı saban anlamında kullanılmaktadır. Ancak bu manada yer adı olarak verilmesi pek mümkün görünmüyor. Çünkü eski ad verme geleneğine göre boylar yerleştikleri yere kendi adını veriyorlardı.

Abdülmecit Doğru'nun Ardahan ve çevresinde tespit ettiği yer adları arasında Kırgız destan kahramanı **Manas**'ın da adı geçmektedir (*Doğru,1985:56*). Kıpçaklarla karışan Kırgız boylarının mensupları Ardahan ve çevresine gelmiş olabilirler. Ardahan ve çevresinde görülen boylardan biri de Kotan boyudur. Budagov ve Keybullaev Gürcistan coğrafyasında bu ismin Duşeti ilçesinde dağ adı olduğunu ve Alaverdi mıntıkasının da eski adı olduğunu yazmışlardır (*Budagov-Keybullayev, 2002: 228*). Manas Kırgızların destan kahramanıdır. Tarihte Manas adlı kişinin varlığı sadece Macmu at-ut Tevarih adlı eserde geçmektedir. Baka hiçbir yerde geçmemiştir. Dolayısıyla yukarıda da zikrettiğim gibi

Manas adı ancak Kıpçaklar vasıtasıyla Gürcistan ve çevresine gelmiş olabilir. Macmu at-ut Tavarih'te Manas Nogaylardan gösterilmektedir. Nogaylar da bilindiği gibi Kıpçaklardandır.

Okçu boy adı da adı geçen defterde karşımıza şahıs adı olarak çıkmaktadır. Her ne kadar bu isim ok yapan ok atan anlamına gelse de Kırgızlar başta olmak üzere birçok Türk topluluğunda boy, oymak ve kabile adı olarak karşımıza çıkmaktadır (*Karataev, 2003:148*).

1595 tarihli Tahrir Defterinde **Şaribeg, Şarubeg** biçiminde yer alan isimler dikkatimizi çekmektedir. Çünkü burada kelimenin ilk kısmı olan **Şaru** ve **Şarı** 916 yılında Karakitayların batıya ve güneye ittikleri Kıpçaklara verdikleri isimdir. Yani Kıpçak adının o zaman Şarı veya Şaru biçiminde olduğu Mervezi tarafından kaydedilmiştir (*Hrakovsky, 1959:212; Şeşen, 2001:102-106*). Bu bilgiler bizim yukarıda iddia ettiğimiz Kıpçakların kendilerini Sarılar olarak adlandırdıkları şeklindeki iddiamızı da güçlendiriyor. 1595 tarihli Tahrir Defterinde Şarı ve Şaru'nun başka varyantları olan Sarı, Saribeg, Saruhan gibi isimlerde kullanılıyor. Özellikle Gürcistan coğrafyasında bu isimler yer adı olarak karşımıza çıkmıyor ama Kıpçakların yaşadıkları coğrafyalarda bu isimler yukarıda da gösterildiği gibi boy, oymak ve kabile adı olarak çok sık kullanılmıştır.

Saray, Tiflis eyaletinin Borçalı ilçesinin bir köyünün adı Saray'dır. Revan eyaletinde **Saray** ve **Saraycık**, Abşeron yarımadasında **Saray**, Yugoslavya'daki **Sarayevo** yer adları vardır (*Budagov-Keybullayev, 2002: 228*). Bu yer adları büyük ihtimalle Saray boyunun adı geçen yerlere yerleşmesi ile ortaya çıkmıştır. Saray Özbek Kıpçaklarında **Kıpçak-Saray** adı ile bilinmektedir (*Şaniyazov, 1974: 124*). Kıpçak-Saray boyu içinde bulunan birçok oymak ve aşiretin Kırgız boyları içinde bulunduğu da tespit edilmiştir (*Kıldıroğlu, 2013: 187*). Özbek-Sarayların içinde bulunan bazı oymak ve aşiretler Kazak boyları içinde de bulunmaktadır (*Canuzakov,1982: 164*).

Sarı/Saruu/Sarık/Saral gibi etnik adlar da Kıpçaklarla ilgilidir. Çünkü bu makalenin giriş bölümünde zikrettiğim gibi Kıpçakları adlarından biri de **Sarı** ve **Saruu**'dur. Doğu Kıpçaklarının içinde bulunduğu birçok Türk topluluğunda **Sarı, Sarık, Sarı Kıpçak** gibi isimleri taşıyan gruplar vardır. Bunlar Kıpçak olduklarını bugün bile bilmektedir. Ahıska ve çevresinde Sarı adı **Saral, Sarık** biçiminde yer adı olarak korunmuştur. **Saral** 1728 yılında Tiflis vilayetinin Ağçaqala (Akçakale) nahiyesinde etnik ad olarak kaydedilmiştir. Borçalı bölgesinde yaşamışlar ve sonrasında Türkiye göç eden Karapapakların bir oymağını teşkil etmişlerdir. Revan vilayetinin Aleksandropol kazasında Saral köyü adı olarak bulunmaktadır. Tiflis vilayetinin Demirçi Hasanlı nahiyesinin bir köyünün adı da Sarık'tır. Ahıska ve çevresinde yukarıda zikrettiğimiz etnik ve coğrafi adlardan başka Sarallar, Sarıbari, Sarıbulak, Sarıburun, Sarıveli, Sarıqala, Sarı Dik, Sarıdon, Sarı Yal, Sarıyar, Sarı Ahmed, Sarı Memmedli, Sarı qışlağı, Sarı Sabuncu, Sarıklo/Sarıklı, Sarıhana, Sarı Sofu, Sarıcalı, Sarıcabet gibi isimler de vardır (*Budagov-Keybullayev, 2002: 250-252*). Kırgızların içinde **Kulan Sarık, Sarı Kıpçak, Sarı, Saruu** gibi boy, oymak ve kabileleri bulunmaktadır. Sarı-Kıpçak boyu Özbek, Karakalpak, Başkurt, Nogay, Türkmen ve Kazakların içinde de vardır (*Kıldıroğlu, 2013:145, 163-166*).

1595 tarihli Tahrir Defterinde geçen bir başka isim ise **Sarman**'dır. Bu isim etnik ad olarak Kırgızlarda (*Karatayev, 2002:157*) ve Kazaklarda da bulunmaktadır.

Sıgnak Tiflis vilayetinin kazalarından birinin adıdır. Mirza Camal Cavanşir (XVIII. asır) "Sıgnak qalası" olarak kaydetmiştir. Karabağ'ın Gülistan bölgesinde de bir köyün Sıgnak olarak adlandırıldığı gösterilmiştir. Karabağ'da Hankendi ilçesindeki bir köyde şimdi Sıgnak olarak isimlendirilmektedir. Kıpçak bozkırında (Deşt-i Kıpçak'ta) yaşamış olan Kıpçakların başkentinin adı da Sıgnak idi. Bartold'a göre Orta Asya'da Otrar şehrinin 24 fersah uzaklıkta idi. Bu şehrin harabeleri **Suğnak Kurgan** adı ile Sırderya nehrinin

sahilindedir. Azerbaycan Saciler devletinin temelini atan Ebu Sac Divdad da aslen Suğnak şehrinde. XII. asırda Kıpçakların Gürcistan'a göçürülmesi ile ilgili olarak bu şehir bu ismi almıştır. Kazak kazasında **Siğnak dağ** ve **Sığnak Daş** kışlak, Şuşa kazasında Siğnak köyü, Kars vilayetinin Kağızman çevresinde Siğnak dağ adları ile manaca aynıdır (*Budagov-Keybullayev, 2002: 254*).

Toklar/Doklauri,Karaeli ilçesinde köy adıdır. Dok/Tok Kıpçak boylarından biridir. Tiflis vilayetinin Tiflis kazasında dağ adı, Kars vilayetinin Oltin çevresinde Tohli Kom (Toklu Kom) köyü, Revan vilayetinin Şerur-Dereleyaz kazasında Tohlu-Ağıl-Kediyi (Gediği) dağ adı, Kuban eyaletinin Maykop çevresinde Tuk (Tok), Gence valiliğinin Zengezur kazasında Tugyurt dağ (Tokyurt dağı), Hocavend ilçesinde Tuq yalı (Took yalı), Tuqdağ (Tokdağ) ve Zengezur'daTukyurd (Tokyurt), Ağdam ilçesinde Tuqgedik (Tokgedik), Tovuz ilçesinde Tuq Güneyi (Tok Günyü) gibi yer adarı vardır (*Budagov-Keybullayev, 2002: 133*). Bütün bu yer adları Kıpçakların Tok boyu ile ilgilidir. Bugünkü Kırgız, Kazak (*Vostrov-Mukanov.1968:80*) ve diğer Türk topluluklarında Tok etnik grubunu bulmak mümkündür.

1595 tarihli Tahrirde geçen bir başka isim de **Uvak**'tır. Uvak adını Melikşah döneminde Selçuklu emirlerinden birinin adı olarak görüyoruz. Atsız b. Uvak (*Merçil, 2013:193-194*). Uvak adı boy adı olarak Kazaklar arasında Orta Yüz içinde yer almaktadır. **Uvak-Kerey** biçiminde iki boyun birliğini temsil etmektedir (Abdihalikov-Cağıparov, 1991:21-22).

Uzun / Uzunlar Tiflis vilayetinin Sıgnak kazasında dağ adı, Borçalı kazasında köy adı, **Uzunlar Yeni** adıyla Borçalı kazasında köy adı, Loru sancağının Güney nahiyesinde köy adı, **Uzunsakallı** biçiminde Tiflis vilayetinin Somhet bölgesinde, **Uzuntala** biçiminde Laqodehi ilçesinde köy adı, **Uzunta** biçiminde Kutaisi vilayetinin Şorapan kazasında köy adı ve **Uzuntepe** biçiminde Tiflis vilayetinin Borçalı kazasında tepe adı olarak bulunmaktadır (*Budagov-Keybullayev, 2002:269*). Bu isimlerin hepsi etnik adla ilgili olmasa da özellikle **Uzun, Uzunlar** ve **Uzunlar** etnik adla ilgilidir. Uzun etnik adı diğer Türk boy, oymak ve kabileleri arasında genellikle Kıpçakların içinde bulunmaktadır. Kazakların Orta Yüz'ünün büyük boylarından biri olan Kıpçaklar içinde Uzun adlı bir boy yer almaktadır (*Vostrov-Mukanov, 1968:75-203*). Bazı araştırmacılar Uzun etnik grubu ile Üysün/Uysunları ilişkilendirmektedirler. Dağlık Altay yer adları arasında da Uzun ismi ile yapılmış **Uzun, Uzun-Boom, Uzun Bulak, Uzun-But, Uzun-Yazı, Uzun-Karagay, Uzun-Karasu, Uzun-Kobi, Uzun-Kool, Uzun-Köl, Uzun-Kujır, Uzun-Kurgal, Uzun-Oyık, Uzun-Tal, Uzun-Tittu-Kem** gibi birleşik yer adları vardır (*Molčanova,1979:322-323*). Kafkasya'da yaşayan Türk halklarından Karaçay ve Balkarlarda da Uzun etnik adı Uzun-Aralık, Uzun-Biçenlik, Uzun-Dorbunla, Uzun-Kol, Uzunlar, Uzun-Saban, Uzun-Sabanla, Uzun-Sırt, Uzun-Tagı-Suu, Uzun-Tala, Uzun-Tar biçiminde bulunmaktadır (*Hapaev, 2013:363*). Dikkat edildiğinde Uzunlar ve Uzun-Tala yer adları Ahıska ve çevresinde de birebir aynı şekilde bulunmaktadır.

Türk ad verme ve ad alma geleneğinde büyük ataların isimleri boy, oymak ve kabile adı da olmuştur. Bunlar başka bir yere yerleştiklerinde boy, oymak ve kabilelerinin adlarını oraya vermişlerdir. Bugün Anadolu'da birçok yerin Oğuz boy, oymak ve kabilesinin adını taşıması da bundandır. Ardahan'ın Hanak ilçesine bağlı **Börk** ve **Konduravul** yerleşim birimlerinin de Kumanlar tarafından kurulduğu anlaşılıyor. Kondur/Kundur boyu Nogaylar (*Caferoğlu, 1988:47*) ve Kumuklar içinde var olan bir oymak olarak kabul edilmektedir. Dağıstan'da yaşadıkları bilinmektedir. Gürcistan'ın Ahalkelek kazasında bir köyün adının **Kiçik Kondura** olduğunu Budagov ve Keybullayev yazmaktadır (*Budagov-Keybullayev, 2002: 211*). Yukarıda da söz ettiğimiz gibi Konduravul yer adıda bu Kondur oymağından

gelmektedir. Bu durum Kumukların veya Nogayların Kundur/Kondur/Kündür/Kondu oymağının Hanak'a yerleştiğini göstermektedir

Çıldır'ın **Purut** köyünün de Kumanların kurdukları yerleşim yerlerinden biri olduğu görülüyor. Purut aslında Burut'tur. Burut XVII-XVIII. asırlarda Çinlilerin Kırgızlara vermiş olduğu isimdir ve bana göre Kurtlar anlamına gelir. Sanırım Çinliler bu ismi Moğollardan aldılar. Sözü etimolojisini Moğolca çokluk eki ile açıklamak mümkündür: Buru-t/Börü-t. Börü Türkçe Kurt anlamındadır. -t eki ise Moğolca'da -lar/-ler anlamına gelmektedir, yani çokluk ekidir. Purut adının biraz tahrip edilmiş şekli Purd biçiminde Borçalı bölgesinde köy adıdır (*Budagov-Keybullayev, 2002:243*). Kırgızlar Rus âlimi N.A. Aristov tarafından Wusun/Usun/Uysun/Üysünlerin nesli olarak gösterilmektedir. Çin kaynaklarında Uysunlar/Üysünler kurttan türeyen kavimlerden gösterilmiştir.

Kumanların Karadeniz bölgesine geldikleri, yer adları ve soyadlarından anlaşılmaktadır. Rize ve çevresinde yaygın olan **Türüt** soyadı tarihi kaynaklarda Batı Deşt-i Kıpçak boyları yani Kumanlar arasında geçen **Durut**'tan (*Kumekov, 2001:386-387*) başka bir şey değildir.

Hanak adı da Türkçe olabilir. Eski Türk adlarının yapımında sıfatın sona geldiği durumlarda mevcuttur. Mesela Kobyak/Köpek gibi isimler böyledir. **Köp** bugünkü ve eski Kazakça'da *çok* anlamına geliyor (*Koç-Bayniyazov-Başkapan,2002:218*). Çok ak/beyaz anlamında özellikle yüzü beyaz ve çok sarı olan kişilere *akpak* anlamında bu ismin verilmiş olabilir. Bu sözün köpekle/itle ilgisi olduğunu sanmıyorum. Hanak adının etimolojisini de böyle izah edebiliriz. Han-ak yani Akhan bembeyaz yüzlü han. Bu nedenle Hanak adının da Oğuzlar veya Kumanlar tarafından verilmiş olabilir.

Sonuç

1118'de ve 1177'de iki büyük göç ile Gürcistan coğrafyasına gelen Kumanlar Selçuklulara karşı Taok Vadisi ve Çoruh vadisi dediğimiz yerlere Gürcüler tarafından yerleştirilmişler, ancak bunların bir kısmı Kafkaslara dönmüş büyük bir kısmı adı geçen coğrafyada kalmıştır. Kumanların Ahıska ve çevresinde yoğun olarak yerleştikleri 1595 tarihli Tahrir Defterinde geçen kişi adı, boy adı ve yer adlarından, B.A. Budagov ve K.A. Keybullaev'in Gürcistan'da Türk Menşeli Toponimlerin İzahlı Lügatindeki bilgilerden anlaşılıyor. Kumanların boy, oymak ve kabile adlarının Ardahan'da az bulunması da tahrirlerden anlaşıldığına göre Gürcülerle birlikte yaşamalarından olsa gerektir. Aralarında din birliği olduğu için kanaatimizce Gürcülerin verdikleri isimleri kullandılar. Bunun etkisini kişi adlarında da görmekteyiz. Başlangıçta Kumanlar arasında gördüğümüz Kutlu Buga, Kubasar, Kutlu Aslan, Akbuga, gibi isimler yerine Sargis, Beka, Gorgora, İvane, Manuçahr, Keyhüsrev gibi Gürcü ve Fars isimleri almışlardır. Osmanlının bölgeyi fethinden sonra bu isimler yerini tekrar Türkçe isimlere bırakmıştır. 1595 tarihli Tahrir Defterindeki isimlerden anlaşıldığına göre Ardahan ve çevresinde birçok Kuman kökenli sülale adı günümüze kadar gelmiştir. Ahıska ve çevresinde geçen Ağ Kullar, Kul/Kullar, Ancoğlu/Ençoğlu, Argın/Argun, Azık, Balık/Balıklı, Balta/Baltalı, Barat/Baratlı, Bayındır, Belek, Borçalı/Borçoğlu, Çortan, Ertiş/İrtiş, Eymür/İmir, Gökçe, Kaba/Kabaoğlu/Kaban,/Koban/Kaman/ Kobanoğlu/ Karaca/Karaça, Kutan/Köten/Kotyay/Gotan, Kubasar/Kumbasar, Okçu, Şaribeg/Şaruu beg/Şarı/Şaruu, Saray, Sarı/Saruu/Sarık/Saral, Sıgnak, Tok/Toklar, Uvak, Uzun/ Uzunlar/ Uzunlar, Börk, Konduravul/Kiçik Kondura, Purut gibi kişi adı, yer adı, boy, oymak ve cemaat adlarının paralelleri özellikle Kırgız, Kazak, Özbek, Karakalpak, Türkmen, Azerbaycan Türkleri, Nogay, Kumuk, Karaçay, Balkar gibi arasında Kıpçak unsuru bulunan birçok Türk topluluğunda bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABDİHALIKOV C.S.-CAGIPAROV C. (1991). Kazak Şeciresi, Tselinograd.
- ABRAMZON S.M. (1960). Etničeskiy sostav kirgizskogo naseleniya severnoy kirgizii, TKAEE, IV. Moskva.
- ABDUMANAPOV, R. (2002). K voprosu prihojdeniya kirgizskogo plemeni Azık / Mejdunarodnaya naučno-praktičeskaya konferentsiya "Aktualniye problemistorii Sayano-Altaya i sopredelnih territoriy". 6-12 oktyabrya 2001 g.// Pod.red. Anjiganovoy L.V. -Abakan:İzd-vo HGU.
- ATANIYAZOV S. (1988). Slovar Turkmenskih etnonimov, Aşhabat.
- ATTOKUROV, (1997). Kırgız Sancırası, Bişkek.
- AYDIN, E. (2007) Şine Usu Yazıtı, Çorum.
- BASKAKOV N.A. (1940). Nogayskiy yazık i yego dialekti. Moskva-Laningrad.
- BASKAKOV, N.A. (1984). İmena polovtsev i nazvniya polovetskih plemen v russkihletopisyah.// Tyurkskaya onomastika. Alma-Ata.
- KOÇ K.-BANİYAZOV A.-BAŞKAPAN V. (2003). Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü, Turan Yayınları, Türkistan.
- BERNŞTAM A.N. (1947). Drevneyşiye tyurkskiye elementi v etnogeneze SredneyAzii//SE, No:6-7.
- BERTA, Á. (1998). "Kumanların Kökeni Macaristan'daki Kumanların Erken Tarihi", çev. Emine Ceylan, Türk Dünyası İncelemeleri, 1/9-10, İstanbul, 1998, s. 133- 142.
- BEYSENBAY UULI, (1994). Kazak Şeciryresi, Almatı.
- BİÇURİN N.Y. (1851/1998) Sobraniye svedeniy o narodah obitavşçih v sredney Azii v drevne vremena, T.I-III, Saint-Petersbourg, Almatı.(Almatı'da 1998 yılında 1851 baskısı tıpkı basım yapılmıştır)
- BROSSET M.F. (1842). Description Géographique de la Géorgie par le TsarévitchWakhoucht publiée d'après originele autographie, S.-Petersbourg.
- BROSSET M.F. (1849). Histoire de la Géorgie depuis l'Aniquité jusqu'au IX siècle, traduite de Géorgien par M.F. Brosset, I partie S.-Petersbourg.
- BROSSET M.F. (2003). Gürcistan Tarihi, Gürcüce'den Çev. M. Brosset, yayınlayan, Erdoğan Merçil, Ankara.
- BUDAGOV B.A.-KEYBULLAEV K.A. (2002) Gürcüstan'da Türk Menşeli Toponimlerin İzahlı Lüğati, Bakı, Azərbaycan.
- CAFEROĞLU A. (1988). Türk Kavimleri, İstanbul.
- CANUZAKOV, T. (1982). Oçerk Kazahskoy onomastiki, Alma-Ata.
- ÇOBAN, E. (2014). Orta Çağ'da Kumanlar ve Macarlar, Ankara.
- DEMİRCİ J. (1998). Kıpçak Sözlükleri, Kebikeç Yayınları, Sayı: 6,
- DEMİRCİ J. (2003). Cumhuriyetin 80. Yılında Türkiye'de Memlûk-Kıpçak TürkçesiÇalışmaları, A.Ü Türkoloji Dergisi, Sayı:2, Cilt:16, Ankara.
- DOĞRU, A. (1985). Yukarı Kür Boylarının Yer Adları Üzerine Bir Araştırma, İstanbul.
- EKEEV, N.V. (2003). Narodı Altaye-Sayan i Kırgızı, (K probleme etniçeskih i kulturnih vzaimodeystviy) Materialı mejdunarodnoy arheologo-etnoloğičeskoyekspeditsii, posyavşannoy 2200-letiyu kirgizskoy gosudarstvennosti, Bişkek- Hakasiya-Tuva-Altay-Bişkek, 15-29 iyunya.
- ERUZ A.F. (2004). Memluk Sanatı, DİA, Cilt: 29, Ankara

- GÉOGRAPHIE D'ÉDRİSİ, (1836). traduite de l'Arabe en Français d'après deux manuscrits de la bibliothèque d'Orléans et accompagnée par P. Amédée Jaubert, T.I, Paris.
- GÖKBEL A. (2000). Kıpçak Türkleri, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- GUBOGLO, M.N. (1973). "Gagauzkaya antroponomiya kak etnogenetiçeskiy istoçnik"//Sovetskaya Turkologiya, No:2,
- GÜMÜŞ, N. (2006). İlk Anadolu Selçuklu-Gürcü Karşılaşması: Pasinler Savaşı ve Sonuçları, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VI, sayı: 3.
- HAPAEV S.A. (2013). Geografiçeskiye Nazvaniya Karaçaya i Balkarii, Moskva.
- HRAKOVSKY V. (1959). Şaraf al-zaman Tahir al-Marvazi, AN KazSSR, Sektor Vastakovedeniya, Alma-Ata.
- İPATYEVSKAYA LETOPİS, (1998). (Polnoye sobraniye russkih letopisey), T.I. Moskva.
- JİDANKO T.A. (1950). Oçerki istoriçeskoj etnografii karakalpakov. Moskva-Leningrad.
- KANGÜL H. (2016). "16. Yüzyıl Son Çeyreğinde Osmanlı Devleti Gürcistan Eyaletinin İdari ve Nüfus Yapısı" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 08.04.2016, AYDIN.
- KAFESOĞLU İ. (1998). Türk Milli Kültürü, İstanbul
- KARAEV S.K. (1991). Toponomiy auzbekstana. Taşkent.
- KARALKİN, P.İ. (2008). Kumandintsı, kultura, traditsiya korennih narodov severnoyaltaya, Otv. Red.A.B. Malinov, SPB.:Dom D.S.-Peterb. Gos. un-ta.
- KARMIŞEVA B.H. (1976). Oçerki etniçeskoj istorii yujnih rayonov Tadjikistana i Uzbekstana, Moskva.
- KEREYTOV R. H. (1999). Etniçeskaya istoriya nogaytsev. Stavropol.
- KILDIROĞLU M. (2008), Sayaklarla Kıpçak Boylarının İlişkileri, Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan, İstanbul.
- KILDIROĞLU M. (2006). IX-XVI. asırlarda Yenisey-İrtiş Bölgesinde Kırgız-Kıpçak İlişkileri, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 30 Erzurum.
- KILDIROĞLU M. (2013), Kırgızlar ve Kıpçaklar, TTK Yayını, Ankara.
- KILDIROĞLU M. (2015), Kıpçakların Çortan/Çorton/Curtan/Cordan/Yortan/Yordan Boyu Hakkında, ARÜ İBEF Belgü, Yıl:1, Sayı:2.
- KIRZIOĞLU M. F. (1992). Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar, Ankara.
- KLYAŞTORNY, S.G. (1986). Kıpçaki v runiçeskih pamyatnikah//Turcologia, Leningrad.
- KLYAŞTORNY S.G.-SULTANOV, T.İ. (1992). Kazahstan letopis treh tsaçiletey. Alma-Ata, KLYAŞTORNY, S.G. (1994). Drevne tyurkskie plemennie soyuzı i gosudarstva Velikiy Stepi, Sank-Peterburg.
- KUMEKOV B.E. (2008). Kazahi i vengrı: obşçıye istoriçeskiye korni // Ulı Dalanın Birtuarulanı: (Altı Alaştın Ardaktısı, körnekti türkitanuşı, madeniyet kayratkeri, Macarstan galımı Mandoki Konır İştvinga arnaladı).1944-1992. Almatı:OGK, 2.
- KUMEKOV, B.E. (2001) XII-XIII. Asrın Başında Batı Deşt-i Kıpçak'taki Kıpçak Boy Birliklerinin Etnonimleri Hakkında, (Çev: Mehmet Kıldıroğlu-Çingiz Samudinov), KTMÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Bişkek, Sayı:1.
- LAVRENTSKAYA LETOPİS, (1997), (Polnoye sobraniye russkih letopisey), T.I. Moskva.

- LEVŞİN A.İ. (1996). Opisanije kirgiz-kazaçiz, ili kirgiz-kaysatskih. ord i stepey, Almatı.
- MAANAEV E.C. (1969). Kirgızstandan tışkarı çaşagan kirgızdar, Frunze.
- MERÇİL E. (2013). Selçuklularda Zengin Emirler, Tarih İncelemeleri Dergisi XXVIII / 1. İzmir.
- MOLÇANOVA T.O. (1979). Toponimiçeskiy Slovar Gornogo Altaya, Gorno-Altayskogo otdelenie Altayskogo knijnogo izdatelstva.
- MOLÇANOVA T.O. (1999). Strukturniye tipi tyurskih toponimov Gornogo Altaya, Saratov.
- MUHAMMED HAYDAR DULATİ, (1973). Tarih-i Raşidi, Perevod. A. Urunbaeva, R.P.Djalilovoy, L. M. Epifanovoy, Almatı.
- PELLIOT P. et HAMBIS L., (1951), Histoire des campagnes de Cengiskhan, I, Leiden.
- POTANİN G.N. (1883). Oçerki severo-zapadnoy Mongolii, Vıp.IV. CPB.
- POTAPOV L.P. (1956). Narodı Sibirii. Moskva-Leningrad,
- POTAPOV, L.P. (1968). İz etniçeskoj istorii kumandintsev, İstoriya arheologiyeye i etnografiya SredneyAzii,- Moskva.
- POVEST VREMENNIH LET, (2014) P 42 Sost. primeç.i.uk. A. G. Kuzmina, V.V. Fomina. Vstup. "s.t. i perevod A. Kuzminina /Otv. red. O.A. Platonov.- M.:İnstitut ruskoy tsivilizatsiya. Rodnayastrana.,
- RAMSTEDT, G.J. (1913/1918). "Zwei Uigurische Runeninschriften in der Nord-Mongolei", Journalde la Societe Finno-Ougrienne, Vol. 30, Helsinki.
- RASONY, L. (1966-1969), "Kuman Özel Adları", Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, III-IV-V-VI, Ankara.
- SAFRAN, M. (1993). Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lûgâtlara Göre Kuman/Kıpçaklarda Siyasi, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşayış, Ankara.
- SARDELİĆ M. (2015). Kumani-Kipčaci između Azije i Europe u razvijenome i kasnome srednjem vijeku, Odsjek za povijesne znanosti HAZU, Zagreb, Hrvatska.
- SIDIKOV O. (1990). Tarih kirgız Şadmaniya. Frunze.
- SIMA TSYAN, (2002). İstoriçeskie zapiski (ŞiTszei), T.VIII, Perevod s kitayskogoR.V. Viyatkina i A.M. Karapetyan stvavstup. ct. R.V.Viyatkina.- Moskva. Vost. lit.
- SOLAK K. (2012). "Çerkez Memlûkler Çerkez mi?", AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD), S. 51, Ankara.
- SUBAŞI Ö. (2013). XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkishor Turkic Volume 8/5 Spring, ANKARA-TURKEY
- SÜMER F. (1972). Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, A.Ü. DTCF Yayınları,Ankara.
- ŞANİYAZOV K.Ş. (1974). K etniçeskoj istorii uzbekskogo naroda. Taşkent, 1974.
- ŞEŞEN R. (1998). İslam Coğrafyacılara Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, TTK Yayını, Ankara 2001.
- SİTNİYAKOVSKİY N.F. (1900). "Pereçislenie nektorih rodrv kirgiz". // obitayuşçih v vostoçnoy çasti ferganskoy oblasti. İzv. Turkestansk. Otd. HGO. T.I-II, Taşkent.

- SOLMAZ G. (2005). A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 28, Erzurum /Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu Özel Sayısı
- STOYANOV, V. (2002). "Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI-XIV. Yüzyıllar)", çev. Zeynep Zafer, Türkler, 2, Ankara, 2002, s. 798-809.
- TAŞAĞIL A. (1999). Göktürkler-II, TTK Yayınları, Ankara
- TAŞAĞIL A. (2004). Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları: M.Ö.III-M.S. X. Asır, TTK Yayını, Ankara.
- TÜRKAY C. (2005). Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İstanbul.
- UYGUR, S. (2017). 1595 Tarihli Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Ahışa'da Geçen Türkçe Kökenli Kişi Adları Üzerine, VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches, Yıl/Vol. 2, Kafkasya Özel Sayısı/ Special Issue on Caucasia ISSN: 2149-9535
- VİNNİKOV Y.R. (1956). "Rodo-plemennoysostav i rasselenie kirgizov na teritorii Yujnoy Kirgizii", TKAE, Moskva.
- VASARY, I. (2008). Kumanlar ve Tatarlar, Osmanlı Öncesi Balkanlarda Doğulu Askerler 1185-1365, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, İstanbul.
- VOSTROV V. V. - MUKANOV M. S. (1968). Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov. Alma-Ata.
- YARHO, A.İ. (1947). Altay-Sayanskiyetürki, Antropologičeskiyoçerk.-Abakan.
- YEVSTİGNEEV, YU. A.(1996) Polovtsı: Kto Oni? (K Voprosu Ob İh Etničeskoyİdentiçnosti), "Obşestvo.Sreda.Razvitie", SPB, 2011, No:2, s. 57; İ. O. Knyazkiy, *Rus i Step*, Moskova, 1996, s. 41.
- YÜDAHİN, K.K. (1985). Kirgizsko-russkiy slovar/Kırgızça-oruşça sözdük, T.I. Frunze.
- YÜCEL M.U. (2013). "Kumanlar (Kıpçaklar)", O. Karatay, S. Acar (Ed.) Doğu Avrupa Türk Tarihi, İstanbul.
- ZEYREK Y. (2013). Posof'un Çizgileri, Ankara.
- <http://repository.enu.kz/handle/123456789/7141>

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 40, Winter-2018, p. (430-443)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.484976

Research Article

Received: November 19, 2018

Accepted: December 10, 2018

This article was checked by iThenticate.

**KAZAKLARDA AŞIK (AYTISKER) ATIŞMALARININ
(AYTISLARIN) ÖZELLİKLERİ**

ОСОБЕННОСТИ АКЫНОВ И АЙТЫСА У КАЗАХОВ

PECULIARITIES OF AKYN'S AND AYTYS IN THE KAZAKH

Erdoğan ALTINKAYNAK*

Dinara ASHİMOVA**

Gulzana NAUANOVA***

ÖZ

Atışma; hayatın gerçeğini ifade eden bir sözlü nazım türüdür. Karşı karşıya gelen iki âşık birbirlerine karşı üstünlük elde etmek ve rakibi sözle alt etmenin yollarını ararlar. Öncelikle karşılıklı olarak birbirlerini selamlarlar. Daha sonra dinleyicilerin hal ve hatırını sorarak onları onurlandırır. Selamlaşma faslı bittikten sonra asıl icraya başlarlar. Karşı taraftaki kim olursa olsun, düşünce ve sözleriyle onları tuzağa düşürmeye çalışırlar. Rakip aytiskerin söz ve düşüncelerini boşa çıkarıp kendi söz ve düşüncelerini üste çıkararak birbirlerini alt etmeye çalışırlar. Sözlerde güzellik, hikemilik, felsefilik, etkililik, nükte ile ortaya çıkartılır. Kim bunları güncelleştirerek sözlerinin içine katar ise o kazanmış olur. Atışılan konu ne kadar acı gerçekler olsa da bunu halkın önünde söylemek zorundadır. Birbirlerine karşı hakarete varan sözleri sarfederken de bunu tatlı bir muziplik içinde gerçekleştirirler. Atışmanın gereklerini bilen halk, aytısçılardan birbirleriyle mücadelesini anlayışla karşılar. Aytısçılardan herhangi birisi rakibine karşı söyleyecek söz bulamadığında yenilmiş olur.

Atışmada bir kaç tane âşık bulunabilir ama atışmalar genellikle çiftlerli gruplar halinde yapılır. Bu durum Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, İran coğrafyası ile benzerdir.

Bu türden sözlü halk şiiri, atasözleri gibi, 19. yüzyılda, Kazak müziğinin, din ve törensel zincirlerden kurtarıldığı ve bağımsız bir halk sanatı olarak gelişmeye başladığı bir

* ORCID: 0000-0003-1105-0479 Prof. Dr., Ardahan Üniversitesi, İBEF, TDE. Bölümü, erdoganaltinkaynak@ardahan.edu.tr

** ORCID: 0000-0003-4083-1506 Doktora Öğrencisi, Ardahan Üniversitesi, Sos. Bil. Ens., TDE Programı, dikona12.88@mail.ru

*** ORCID: 0000-0002-2923-9643 Ardahan Üniversitesi, Sos. Bil. Ens., TDE Programı Doktora Öğrencisi, guzi.erke@mail.ru

dönemde ortaya çıktı. Bu dönem, halkın temel müzikal geleneklerini - enstrümantal, şarkı ve akın - zenginleştiren ulusun gerçekten ruhani bir rönesansı haline geldi.

Anahtar Kelimeler: Kazah, Aytısker, Atışma, Dombıra, kültür

ABSTRACT

Aytys; this is an oral verse expressing the truth of life. Two aytiskers gather together to find ways to achieve superiority against each other and compete with each other. First of all, they mutually greet each other. Then they honor them, asking the state and sincerity of the listeners. After the part of the greeting is completed, they go to the main part. Regardless of who is on the other side, they try to catch each other with their thoughts and words. Words reveal beauty, amazement, philosophy, efficiency, wit.

This kind of oral folk poetry, like aytys, appeared in the 19th century, at a time when Kazakh music is freed from the chained chains of religion and ritual and begins to develop as an independent folk art. This period has become a truly spiritual renaissance of the nation, which gave the flourishing of the basic musical traditions of the people - instrumental, song, and akyn.

Keywords: Kazakh, Akyn, Aytys, Dombıra, Cultur

АННОТАЦИЯ

Айттыс; это устный стих, выражающий правду жизни. Два айттыскера собираются вместе искать способы добиться превосходства друг против друга и конкурировать друг с другом. Прежде всего, они взаимно приветствуют друг друга. Затем они чтят их, спрашивая состояние и искренность слушателей. После того, как глава приветствия завершена, они переходят на главную часть. Независимо от того, кто на другой стороне, они пытаются поймать друг друга своими мыслями и словами. Слова раскрываются красотой, изумлением, философией, эффективностью, остроумием.

Такой вид устной народной поэзии, как айттыс, появился в 19 веке, во времена, когда казахская музыка освобождается от сковывающих цепей религии и обряда и начинает развиваться как самостоятельное народное творчество. Этот период стал поистине духовным ренессансом нации, давшим расцвет основных музыкальных традиций народа - инструментальной, песенной, акынской.

Ключевые слова: Казах, Акын, Айттыс, Домбыра, культура

Giriş

Atışma geleneği, Kazak toplumunda XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlamıştır (Kazak edebiyetinin tarihi 1965, 86). Atışmanın hızlı gelişmesinde göçmen Kazakların yaşam tarzı, gelenek-görenekleri, töreleri en önemli rol oynamıştır. Onu var eden de geliştiren de âşıklardır. Bu sanat türü Kazaklarla kan kardeşi olan, yaşamı, gelenekleri, çalışma sahası, sosyal hayat tarzları birbirine benzeyen diğer Türk halklarında da vardır. Atışmanın en önemli özelliği atışanların hazırlıksız ve anında cevaplar bulabilmesi ve karşılık verebilmesidir.

Atışma, Kazaklarda (aytıs), Kırgızlarda (aytış) ve Başkurtlarda (eyteş) olarak isimlendirilir ve iki şair arasındaki söylemi temsil eder (Kazak Edebiyeti 2010, 98). Türü ise halk edebiyatıdır. Müziği halk enstrümanları (telli çalgılar) ile çalınır (Kazaklar'da ve Başkurt'larda Dombıra ya da Kırgızlar'da komuz). Atışma anında, karşı karşıya oturan iki şair karşılıklı söyleşilerle bir diyalog kurarlar. Bu diyalog şairlerin sıra sıra birbirlerinin söylediklerine cevap vermesiyle bir müddet devam eder. Atışma sırasında söyledikleri her

konuyu kapsar ve bir sınırı yoktur. Kapışmanın sonucunda kazanan belirlenir. Kazananın belirlenmesinde müzik, ritim ve diğerinin üzerinde kurduğu üstünlük belirleyici bir role sahiptir. Bazen manevi bir duygu taşır ve kazanan söz kaybeden söze karşı bir üstünlük kurar. Bir atışmanın gerçekleşmesi için o topluluğun büyüklerinin de atışmanın yapıldığı alanda bulunması gerekir. Çoğu zaman atışmanın konusu aşk, bulmaca ve âşıkların açıklarına yönelik olabilir. Atışma özel konulara da sarkabilir. Atışmada bir kaç tane âşık bulunabilir ama atışmalar genellikle çiftlerli gruplar halinde yapılır. Bu durum Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, İran coğrafyası ile benzerdir (Kazak Adebîyeti 2010, 99).

Atışma edebiyatın en eski kalıplaşmış bir şiir türüdür. Toplum önünde söylenen çekişmeli söz yarışmasıdır. Atışma gelenek ve göreneklerden yola çıkarak gündün güne âşıklar atışmasına dönmüştür. Atışmada buna göre lirik, epik, dramatik türler yer almaktadır. Bu yüzden sözlü edebiyatın bu türü başka türlerle yanyana gelmiş, birbirlerini etkilemiştir. Kahraman ve aşk destanlarını etkileyerek kendi alanını genişletmiştir. Kazak sözlü edebiyatından geçmişten bugüne kadar devam eden atışmanın ortaya çıkma sebepleri, çatışmaya ait özellikleri ve gelişme süreçleri vardır.

Atışma halk sözlü edebiyatının özel bir türüdür. Kazaklar'dan başka Hindistan, Arap ve Türk halklarının bir çoğunda vardır. Bazı araştırmacılar atışmaların İslamiyetle birlikte ilk olarak ortaya çıktığını söyler (Kazak Adebîyeti 2010, 99). Müzik ve sözlü unsurlar bir araya gelerek bir sanat dalı olan şiirin ve sazla ortaya konur. Bu konudaki ritüel ve uygulamaların hem biçimsel hem de içerik ve işlev açısından aynı devirde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Aytıslar müzik ve sözün bileşkesi olarak her iki türün karşılıklı etkileşimi biçiminde kültürel bir olguya dönüşmüştür.

Atışma Geleneği

Kaşgarlı Mahmut'un "Divan-ı Lüğati't-Türk" eserindeki "yaz ve kış atışması", Hoca Ahmed Yesevi'nin "Divan-ı Hikmet"indeki "Cennet ve Cehennem" atışması bu türün asırlar boyunca devam ettiğini ifade etmektedir (Kazak Adebîyeti 2010, 121-122).

Âşıkların edebiyatında atışmanın önemli bir yeri vardır (Durbilmez 2018: 188-191). S. Mukanov, Âşıkların atışmasında "ezberlenen şiirler çok azdır" der. Âşıklar şiiri irticalen söyleyip atışırlar. Atışırken bir sürü beklenmedik olaylarla karşılaşırırlar. Tartışacağı konu belirsizdir ve beklenmedik sorularla karşı karşıya kalabilirler. İki âşık birbirini susturmak, sıkıştırmak için günlük hayatın ve insanlık tarihinin her anını bilmece olarak da karşı tarafa sorabilirler. Âşıklar birbirlerine hızlı cevap vermeye ve kanıtlamaya hazır olmalıdır. Söylenen veya sorulan sorulara cevap verebilmesi için âşıkların bilgili, zeki ve alanlarında usta olmalarıyla beraber halkının şecerelerini, tarihini, toprağını, etnografik özelliklerini bilmesi gerekir. Aksi halde sadece hatiplikle hiç bir şey elde edemezler (Mukanov 1984, 45).

Atışma sırasında âşıkların önemli özelliklerinden olan tecrübe, bir âşığın diğerini söz ile yenmesiyle yalnızca olmaz. Üstelik birbirinin imasına, yeteneklerine dikkat etme amacını kapsar. Atışmada aniden gelen, belli olmadan, birbirini tanımayan âşıkların böyle şeylere dikkat etmesi doğaldır. Âşıklar atışmasının yine bir özelliği "yarışmada büyüklük yoktur" denmesi gibi, atışmaya büyükler, küçükler, erkek ve kadınlar da katılabilirler. Sadece yetenekli yarışmada becerebilmesi önemlidir. Usta âşığın genç âşıkla yarışması, yaşlı âşığın kız ya da bayanla atışması önemli değildir. Üstelik atışmada yenildiğini kabullenmek yersiz çaba göstermekten daha değerlidir. Âşık atışmayı kaybettiğini anlayınca yarışmayı durdurması çok önemlidir.

Kazak âşık atışmalarında yeteneğiyle meşhur olan bayanlar da az değildir. Sara ile İrisjan, Akbala ile Künbala, Togjan ve Tabiya gibi âşıklar en becerikli ve başarılı olanlardandır. Bunlar gibi sanatkârlara halk değer vermiştir. M. Avezov, âşıklar atışmasının

bir özelliği de-"Halk tiyatrosunun besbelli bir tohumunun var olmasıdır" atışmanın eser niteliğinde olması için dombırayı güzel çalması gereklidir. Tiyatro oyuncuları gibi onlar da birçok değişim yaparlar (*Auezov 2011,216*).

Tarihte ünlü olan Kazak âşıklarının çoğu atışma şiirleriyle beslenerek büyüdüler. Atışma- âşıkların terbiye okuludur. Söz atışmasında onun âşıklık yeteneği sürekli gelişir. Âşıklar her zaman toplumun önünde sınındığı için daima şiirin anlamına ve kafiyesine önem verir. Özdeyiş ve başarılı görünüş atışma sayesinde ortaya çıkmış ve hala devam etmektedir (*Kazak edebiyetinin tarihi 1965, 90*).

1989 yılından günümüze kadar atışma yarışmalar yüksek seviyede geçmeye başladı. Öncelikle atışmayı sanat diye kabul etmek ve destanı (şiiri) nazım diye anlamak önemli olduğunu gösterdiler. Bu örnekleri ozan Aselhan Kalıbayeva (Şımkent) rakibi Azimbek Jankuliyev'e şu şekilde sorar:

Aselhan:

Kaynısı jengesinen abay bolar,
Kezeği budan son da talay bolar.
Bir surak synau üşin bereyinşi,
Jaksı ölen, jaman ölen kalay bolar?

Azimbek:

Kaynındı jekip tasta şıdamasa,
Aldında "jengetaylap" kulamasa.
Jaman ölen, jeneşe sol boladı,
Oypırmay, bar halıkka unamasa!

diye güzelce yanıtlar (*Kazak Önerinin Antologiyası 2014, 318-319*).

Halk sınavından geçmek için sorumluluk, yeteneklilik ve zekilik çok önemlidir. Atışma sadece ozanların aniden cevap bulabilme yarışması değil aynı zamanda toplumum, halkın yaşadığı sıkıntıları korkmadan açık ve esprili olarak söylenebilen yarışmadır. Oysa atışmacılara verilecek talepler de çok önemlidir. Onlar:

- Hayatı kendi bakışlarıyla değerlendirebilecek kadar yetenekli ve bilgili;
- Rakibine cevap verirken edep çizgisinden aşmamalıdır ;
- İrticalen şiirleri kullanmaya çalışarak, zamanı aşmaması gerekiyor.
- Edep ve rakiplerin birbirine saygı göstermeleri kuralların en önemlisidir.

Atışmada karşısındakinin sorularını anında yanıtlayamadığı atışma zayıflığını gösterir ve halk tarafından da istenmeyebilirler.

Atışma özellikleri

Âşıkların atışması sırasında dile getirilen kamusal meselelerin tartışılması ve çözüm bulunulması bu türün yapım ve sanatsal araçlarını etkilemektedir. Her atasözü, belirli bir konu hakkında Türk düşün sisteminin birtakım şiirsel ifadelerini içerir.

Atışmanın genellikle konuları çok değişik olur. Örneğin, Ğulmambet ile Jambıl'ın atışmasında, bazı boyların başkalarına üstünlüğü, zenginlik ve yoksulluk, özveri ve huzursuzluk, kahramanlık, şeref, şarkıcının insanlarla bağlantısı ve diğer birçokları tartışılır. Atışma ilk olarak âşıkların kendisini tanıtmalarıyla başlar. Tanıtımdan sonra ateşli tartışma boyunca âşıklar kendilerini açıklamaktan çekinmez, görüşlerini açıkça ifade eder. Bu atışmadan kısaca bir örnek:

Ğulmambet:

Ğulmanbet menin atım-Ğulan ayan,
Menin kulan ekenim tanirge ayan.
Alabn, Dulat jinalıp bata berse,
Keneş aytıp jırlayın etip bayan.

Jambıl:

Üstine jaydın oğın jaylatarım,
Eki kolındı artına baylatarım.

Aramızda kişi öltirgen kaşkın jür dep,
Jurtına zdavaittap aydatarım (*Aytıs 1964, 181*).

Âşıklar birini ya da bir şeyi yücelttiği bu kısımlarda, abartılı karşılaştırmalar yaygın olarak kullanılmaktadır. Örneğin: "Dişi aslan gibi cesur", "Bahar akıntısı kadar güçlü". Aynı türden bu mübalağa örnekleri, âşık sanatını yükseltmeye yarar. Âşıklar bu tür mübalağa örneklerini şiirlerinin açıklamalarında kullanır: "Şarkılarım yağmur, köpük, nehir şavkı", "Kasırgaya döneceğim", "Ben bir at, rüzgar, fırtınayım". Rakibi karakterize eden ve onun hayat hakkındaki görüşlerine meydan okuyan âşıklar, abartılı-komik bir resme, karşılaştırmaya başvurur. Atışma dinleyicileri şiir söylemeleri gerektiği yerde şiirlerini söylerler. Bazıları dombıra eşliğinde, diğerleri akordeon eşliğinde, bazıları ise müzik aleti olmadan şarkı söylerler (*Aytıs 1964, 29*). Atışmanın bu türünden kısaca bir örnek:

Akıyık , muzbalıkpın jerge tüspes,
Ken koltık arğımakpın alkımı ispes.

satırlarındandaki kafiyeli metaforların çok güzel bir eşitleme olduğunu görürüz. Âşıklar, kendisini ve karşısındakini övmekte çok becerikli ve hep metafor kullanır. Âşıklar isteklerini ve dertlerini söylemekte çoğunlukla bunu kullanmazlar.

Atışma türleri

Kazak sözlü edebiyatında atışmanın birçok türü vardır. Bunlar: **1. Badik aytıs** (Çalçene atışma); **2. Jar-Jar aytıs**; **3. Januarlar men adamdar aytısı** (Hayvanlar ve insanlar atışması); **4. Öli men Tiri aytısı** (Ölü ve diri atışması); **5. Jumbak aytıs** (Bilmece, gizli atışma); **6. Dastürli- kız jane erkek aytısı** (Gelenek - kız ve erkek atışması); **7. Akındar aytısı** (Âşıklar atışması); **8. Hat jane aygime jolimen aytısı, misal aytıs** (Mektup ve Fıkra anlatım yoluyla atışma, misal atışma) diye adlandırılmaktadır (*Aytıs 1964, 8-23*). Bu atışmanın her birinin kendine ait özellikleri ve derin anlamı vardır. Atışmanın ilk ortaya çıkışı "Jar-Jar" ve "Çalçene" yöresel şiirlerinden başlangıç almıştır. Kız ve erkek atışmasında kısa deyişle bir atışma çeşidi yol almıştır. Usta âşıklar atışması-bütün toplum önünde yüzyüze gelerek, o an aklından uydurarak atışırlar. Kazak atışmaları türe göre "kısa ve uzun süreli" atışma olarak ikiye ayrılır. Kısa atışmada sadece 4'lük şiirleri kullanıyorsa ("Jar-Jar", "Çalçene") uzun süre atışmasında iri ozanlar atışmasını söyleyebiliriz ("Aksulu ve Kenşimbay", "Aset ile İrisjan", "Süyünbay ve Katağan", "Jambıl ile Kulmambet" "Mulla Musa ile Manat kız", "Kempirbay ile Şöje", "Orınbay ve Togjan", "Birjan ve Sara" vb.). Atışma manasına göre gelenek-görenek atışması ve ozanlar atışması olarak iki gruba ayrılır. Ozanlar atışması kendi içinde bilmece atışması, övme ve başka olarak değişiyorlar.

Çalçene atışması (badik aytıs) - hasta insanı taşıtmak için toplanarak yerine getirilen ve atışmanın en eski türüdür. Ama atışmanın bu türünü "klasik" atışma demek yanlış olur. Çünkü bu atışmayı kız ve erkekler elele tutuşup hasta kişiyi ya da hayvanı ortaya alarak sırayla ezberlenen şiirleri söylerler. Ama bu eski gelenek günümüzü geçtikçe kendi özelliğini kaybederek başka atışma türüne değişti. Yani gençlerin akşamları bir araya toplanıp eğlenmesine, oyunlar oynamasına sebep oldu. S.Seyfulin buna "Çalçene" atışması ismini vermiş (*Aytıs 1964, 15*) ama ünlü folklorcular B.Vahatov ve B.Abilkasimov bunu aslında atışma değil geleneksel nazmın değişik bir türü olduğunu söylemektedirler. Çalçene atışmasından örnekler:

Kızlar:

Badik ketip baradı taudan asıp,
Taudan asıp bultpen aralasıp.
Endi ekeumiz Badikti tauıp alıp,
Şın ğumardan şıgayık sabalasıp.

kızların söylediği çalçeneden sonra erkekler tarafı:

Temir Badik degenge temir Badik,
Ku kızdardın şekesin kemir, Badik.
Semiz kızdın işine kirip ketip,
Büyreğ mayın je-dağı semir Badik (*Aytıs 1964, 54*).

Bilmece atışması (jumbak aytıs)

Bilmece atışması sözlü edebiyatın özel bir türüdür (Durbilmez 2013 1-50, Durbilmez 2015 181-200). Atışmanın bu türü tabiat değişimleri, insanlar, hayvanlar, toplum yaşamın görünüşlerini bilmece olarak yarışmaya katılırlar. Amacı rakibinin ne kadar zeki, ne kadar yetenekli olduğunu anlamaktır. Bu atışma çoğunlukla kızlar ve erkekler atışmasında yer almaktadır. Kısa atışmanın bu türü ("Kız Bolık ile Elentay atışması", Esenbike ile Yılkıcı atışması", "Akdama ve Asan atışması", "Jusipbek hoca ile Şokey kız atışması" vb.) yer almaktadır (*Aytıs 1964, 13*). Önce bilmeceyi kız tarafı başlar erkek tarafı da bilmeceyi çözmeye çalışır, sonunda kız tarafı kibarlığından dolayı erkek tarafı kazandı ifadesiyle (yüzük, düyme, şal-dokuz) verir. Atışma biter.

"Saparğaliy ile Nurjan'ın" bilmece atışması sosyal ve toplumsal anlamlı, görkemli edebiyatta özel yer almaktadır. Burdaki dört bulmacanın üçü insan, tabiat, yaşam sırlarını gösteriyorsa, diğer biri de valilerin acımasız, zalimliğini ispat etmek içindir. Saparğali ile Nurjan'ın bilmece atışmasından kısa örnek:

Saparğaliy:

Bir kus bar kanat jaysa döp-döngelek,
Adamnan eş uakıtta jürmes bölek,
Uşırsa, ğondırda da erki adamda
Şıkpaydı panamızdan kölenkelep.

Nurjan:

Mısalı jaysa zontik kus sekildi,
Tetiği kolda bolğan is sekildi,
Javsı pana, kün şıkısa kölenkesi,
Dostığı beyne siz ben biz sekildi.

Saparğaliy:

Men kördim neşe jüyrik danalardı,
Baykavğa oyladın ba şamalardı.
Jumbağıma kaytarsa durıs jauap,
Biz de sınaş karayık balalardı.
Nurjanım, bildireyin sizge tağı,
Kus kördim özi jansız, bir ayağı.
Tenizde salğan jolı sayrap jatır.
Bayıppen oylap tapşı munı dağı.

Nurjan:

Sapeke, aytkanındı kazır tabam,
Jansız kus bir ayaktı, munın – kalam.
Teniz, mısıl, kağız goi, jolın – jazu,
Jumbağın osımenen bolsın tamam (*Aytıs 1964, 14*).

Bilmece atışması ile iki aşığın atışmasından örnek:
Turmagambet pen Şadi Töre

Turmagambet:

Aralap tuzın tattım talay jerdin,
Tauıspan barin aytıp korgenderdin.
Sayrandap jer jahandı kezip jurip,
Tamaşa, bir gajayıp patşa kördim.

Şarbakta üş güli bar, bir bulbulı,
Cahanda can bar ma eken, körgeñ muni?
Tanırkap talay adam turatuğın
Arturli auezbenen sayrar tili.

Meşitte ceti segiz moldası bar,
Kasında togyz bala joldası bar.
Karasam nazar salıp padişağa,
On jerde tağlim berer ordası bar.

Jane bar kızmetinde on bes kisi ,
Bolmaydı eşkimmenen munın isi.
On eki kızmetker bar altı jerde,
Rakımsız, eş kararsız işi-tıstı.

Jane bar jyırma jigite atka mingen ,
Adamzat kulmey kalmas muni körgeñ.
Adamdı jaksı jaman parık kılmaı,
Öz isi özimennen bolıp jurgen.

Jyırma bes aydabar bar sarayında,
Can turmas ol turganda manayında,
Jane bar kızmetinde otız kabılan.
Adamnın kan kaksatkan talayın da.

Bar eken kırık uaziri, akılı dañıl,
Adamga aytkan sözi bari kambil.
Kırkı bir auızdan söz şığarsa,
Bolmaydı eş pendenin könili kam gul.

Bar eken elu jigite, akılı tolık,
Akılğa bari birdey kalğan tolıp.
Önerli budan artık can bolmaydı,
Ne kerek baska jakka aure bolıp.

Aydadım ak maktağa alpıs atan,
Ak tumsık bari birdey, sary tisti atan.
Moldalar, bilim bilgen payımdanız,
Ar sözden, keşire gör, bolsa katam.

Bar eken jetpis arık ordasında,
Katesiz jumbak jazdım joldasıma .
Su tuğili arığında ılgalı jok,
Pendenin isin Kuday, ondasın da.

Sarayda seksen darak kulap jatkan,
Suraymın, “medet ber” dep jappar haktan.
Jane bar kızmetinde toksan jigiti,
Bekitip barine de salğan kakpan.

Zındanda juz adam bar baylap salğan,
Bolmasın eş bireui munın jalğan.
Neşe ay, neşe sagat, neşe mezzil,
Bar ma eken, bu zındannan habar alğan?

Auzın jumbagımın tas bekitip,
Dogarıp tolımdı kıp naştı etilip,
Akmeşit-Perovski kol astynan
Kelatkan Turmagambet jas tuletip...

Aşuga akılınmen, kiltin taup,
Kömkerip kumispene altın jaup,
Şeşuin keşiktirmey jiberersin,
Şağında turgan kezde atın şauip.
1906

Şadi Töre:

Habar al, Turmagambet jazgan hattan,
Bir jumbak şıgarıpsın könil şattan.
Jumbaktı jalpı jurtka taratıpsın:
“Jakında jan tappas,-dep-mamlakattan”.
Karagan Akmeşitke kanşa el bar,
Adam köp seni kımbat etip jatkan.
Aldınan öz elinnin tegis ötip,
Onan son Mansur, halıktı aralatkan.
Auligip, askar belden asa sogıp,
Sen bopsın aydalaga bir ok atkan.
Özin de, oylay koysan, uyalarsın,
Agalık bul ayılğan, nasihattan:

Aueli “paşa kördim” dep aytıpsın,
Bul tujan bala emes pe, adamzattan?
Kelgenşe eki jaska , jas balanın
İsi jok aykay, jılaw, baska gaptan.
“Üş guli”-ata-ananın suierine,
Tört jasta talpındırıp til sayratkan.
Kelgende jeti segizge, mektep körip,
Gılımnın, on jasında damın tatkan,
On eki, ar pendenin agzası bar,

Tutas bop altı jerde karar karar tapkan.
On beste sol sekildi, salkım su gıp,
Bildirmey ne kıların, bulandatkan.
Jyırmada, jigit bolıp atka minip,
Aseri jigittiktin, neni andatkan?
Jigitke jyırma bes-aydaharday,
Kez kelse kezeninde, leppen tartkan.
Jigittin otız jası-mısal kabılan,
Soktıgıp, köringendi kan kaksatkan.
Kırıkka kelgeninde, akılın tolıp,
Sekildi patşa uaziri söz unatkan.
Eluge kelgennen son, karya bolıp,
Turarsın katar enip inabattan.
Alpısta, ak tumsıktı atanday-ak,
Karılık sakal menen şaşty agartkan.
Jetpiske jasın kelse, denen solıp,
Söl kalmas, tamam agıza zarurattan.
Seksende, tubi bosap-mısal darak,
Toksanda, ajal-eken salgan kakpan.
Juz jaska kelgen adam, ölikpen ten,
Jaksı goy, orın almak tar lahattan.
Katesi bolsa sözdin tağı da jaz,
Sozaktan Şadi Töre munı tapkan (*Aytıs 1965, 582-585*).

Hayvanlar ve insanlar atışması

Ev hayvanlarının sözlü edebiyatta özel bir yeri vardır. Orda hayvanlar ve insanların atışması önemli bir yer alır. Mesela sahibi ile sığırın atışması:

Temirbay jırau:

Sıyırım munşa kaşıp ne kılğanın?
Jurtındı baykalmaydı sağınğanın?
Kelgeli bes altı aydan bermen karay,
Battı goi atşa baylap bağılğanın.
“Obıgıp, suğa ketip kırıldı-au” dep,
Jeti kün jerdi koymay sabılğanın.
Sarsılıp sabılsam da seni izdep,
Akırı kayır boldı-au tabılğanın.

Sıyırı:

Kem emes bizge bergen ot pen sum,
Ayteuir teris emes senin uyın.
Aneugi kabırğama battı urğanın,
Könilime sonan beri boldı tuyın.
Bir kelmei dağdısına mal tura ma,
Jıraum, kayda ketken senin miyın? (*Aytıs 1965, 612*).

Bunun gibi sahibi ile atın, avcı ile yabani hayvanların atışması, vb. ağız edebiyatında yer almaktadır. Bu atışmalardan halkın ekonomik yaşamını, hayatını, geçmişteki dünyalarını ve bakış açılarını görebiliriz. İnsan ile yabani hayvanın atışmasından kısaca örnek olarak Babas ile kurdun atışması:

Babas:

Al, Babas halıkka jay bilgenindi,
 Jel sözben körset halıkka türlerini.
 Mal baktım eluyiñşi jil işinde
 Bir suık küz ayının künderinde.
 Sıyırdı eşkimenen kosa baktım,
 Köligim buaz tüye mingenimde.
 Bir kaskır balegirden şığa keldi,
 Kayırıp eşkilerdi jügenimde.
 Aykaylap körisimen jürdim jelip
 Ol-dağı tura kaldı meni körüp.
 Oltauli mıltığım bar moyınımda,
 Tauekel kele almas dep turdım senip.
 Kaskır da kalta karap tura kaldı,
 Dıbıstap oylağanday bir kıyaldı.
 Auelde ulıp tur ğoi dep oylap em,
 Baykasam ölen sözge dayarlandı,
 Mazmunın aytkan sözdin baykap körsem,
 Menime aytısıuğa könili bar-dı.

Kaskır:

Ketkem jok koyşu senim koyındı alıp,
 Kelip em bir kızmıttı moyınıma alıp.
 Ağa dep salem bere kele jatsam,
 Aldımnan şığa keldin soyıldı alıp.
 Arazdık aramızda jok edi ğoi,
 Sebepsiz şatasuğa boy urmalık.
 Ağağa ini kızmet etpek miras,
 Siz dem al, men keleyin koyın bağıp.

Babas:

Kaskırım, koy bağıuğa kelip pe edin,
 Sol ma edi jügire basıp demikkenin.
 Senimdi malşılarda söz söyleysin,
 Mal bağıp munan burın körüp pe edin.
 Adammen dos bolam dep söz söyleysin,
 Özine jağışu ma ed jellikkenin.
 Körgen son eşki seni ottay almay,
 Sonımnan tınış bermes, örip menin?

Kaskır:

Men jaysam eşki toyıp örmeytuğın,
 Men emes bakkan malı şöldeytuğın.
 Tenkeyip toyğan eşki jatıp alıp,
 Oralıp tünde üyine kelmeytuğın.
 Körgendey burın menen bir jamandık
 Kurısın adetterin senbeytuğın (*Aytıs 1966, 596-597.*)

Geleneksel Atışma

Geleneksel atışma kız ile erkeğin atışması ve ozanlar atışması olarak ikiye ayrılır. Kız ile erkek atışması çoğunlukla düğünlerde gerçekleştirilir. Düğünlerde söylenmesi onun mahalli olmasına işaret eder. Kız ile erkek atışmasında usta ozan olmayı gerektirmez, usta

âşık olmayanlar da şiirleri ezbere söyleyip katılabilirler. Fakat bazen aniden buluşup konu belirlemeden de atışabilirler. Bu atışma türü geleneksel atışmanın zirvesi sayılan ozanlar atışmasına bir hazırlıktır da denilebilir. Herhangi biri âşık olmadan önce köylerde, toplum arasındaki yarışmalara katılarak tecrübe kazanırlar. Bu atışmalar konusu çok hafif tartışmalar, kolay ve esprilerden oluşurlar (*Aytıs 1964, 12*). "Omarkul ile Tabiya'nın" atışmasından yola çıkarak bu atışmalarda bir birlerine olan saygı, sevgi ve hoşgörülü davranışların sergilendiğini söyleyebiliriz.

Omarkul:

Bastaymın toydın basın, toy kılğan kız.
Toyına buka, tana soygızgan kız
Toyınız merekali kutty bolsın,
Kuiyeuge keteyin dep oy kılğan kız.

Tabiya:

Toyıma tana soydı, taylak soydı,
Körgenge toktıday kıp baylap koydı.
Jerimnen tuıp ösken ketpek boldım,
Jau alsın, Jauken alsın osı toydı.

Omarkul:

Toyındı tize buktim bastagalı,
Könildin kirin juıp tastagalı.
Jurmek jok öz elinde kız bolgan son.
Kaskırdan kalaytoktı jaskanadı.

Tabiya:

Bazarda bağalı zat tyn eken,
Uptegen uidin mülki buyım eken.
Jazgan son jat jurttıkka amal kanşa.
Ayrılgan öz jurttınnan kym eken (*Aytıs 1964, 259*).

Aşıklar atışması (akındar aytısı)- dinleyici toplumun önünde hazırlıksız olarak yapılan atışma türüdür. Nağmeyle ya da şairin kendi seçtiği müzik havasıyla dombıra eşliğinde icra edilir. Âşıklar sırayla sözlerini söyler. Dinleyiciler onların her şeyini dikkate alarak hem dinler hem de âşıklara oy verirler. Böylece âşıkların hangisinin kazandığını belirlenir.

Atışmada kazanmakla kaybetmek dediğimiz nedir? Kaybetmenin veya kazanmanın sebebi nedir?

Atışma yöntemini seçme hakkı ikinci yarışmacıya aittir. Söze başlama ve soru sorma sırası kendine gelen ikinci âşık atışmanın yöntemini seçerek; tekellüm, bağlama, dar ayak, sataşma adı verilen dallardan bir tanesini kullanır (*Aytıs 1965, 4*). Karşılıklı birbirlerine cevap niteliğinde kurulan dörtlüklerle atışma devam ettirilir. Atışmanın sonunda da âşıklar birbirlerinin gönlünü almak için karşılıklı sözler söylerler. Birbirlerini överek hoşgörü örneği göstererek atışmayı bitirirler. Atışmada, taraflardan biri açık olarak yenilgiyi kabul etmezse orada bulunan ve bu işten anlayan yaşlılarca değerlendirilmeye tabi tutulurlar. Kazanma ve kaybetme probleminin analizi, utanmazlıktan ziyade mantıksal bir ilişkinin ana nedeni olarak kanıtlanmıştır. Aytısın teması ve fikri söz konusu olduğunda, sınıfın sorunlarına, insanların problemlerine bakılır. Aşıkların yenilmesi şiirin devam edemediği ya da kafiye bulamadığı için değil; kazanan aşığın hayat hakkındaki mantıksal gerçeklerinin tutarlı olmasıdır.

“İristi ile on altı akının aytısında” (Eşniyaz sal, Alşın Azilkeş, Ongar jırau, Bazar jırau, Karasakal Erimbet, Jappas Kenşimbay, Kete Jüsip vb.) “Karinin jasarmağı neden?

(Yaşlının gençleşme sebebi nedir)”-diyen İristı kızın sorusunu yanıtlamak için on altı âşık katılarak herkes kendine göre cevap vermeye çalışıyor. Bazıları yaşlı gençleşmez diyorlarsa bazıları yaşlının gençleşmesi bebeğinin olmasından, gönlünden diyorlar (*Aytıs 1965, 5*). Tabi ki yaşlıyı gençleştirmek ya da yaşını uzatmak bilimin işidir ama yine de halkın arif insanları buna yanıtlamaya çalışır.

Kazak ayıtşın çeşitleri çoktur ama en yaygın olanları kaim-ayıtş ve sere-ayıtştır. Kaim-ayıtş kısa şarkı doğaçlamaları, genç veya yeni başlayanlar arasında genellikle gençler arasında oyunlarda veya boş zamanlarda gerçekleşir. Bu tür ayıtşlar en çok rastlanılan ayıtş türüdür (*Aytıs 1965, 10*).

Süre-ayıtş bu tecrübeli âşıklar arasındaki atışma türüdür. Halk arasında tanınmış olan âşıklar Orınbay, Şöje, Janaka, Birjan ve Sara, Aset, İrisjan, Süyümbay, Jambıl vb. Onlar geleneklerin ve kendilerine mahsus okulların kurucusudur (*Aytıs 1943, 3*). 19. yüzyılın ortalarından itibaren sözlü olarak dilden dile, nesilden nesile aktarılan atasözlerini derleyen Kazak ve Rus bilim adamları, atasözlerinin yapısı gereği dinamik ve bağimsız olduklarına vurgu yaparlar (*Aytıs 1964, 11*).

Kazak ayıtşlarında özel bir yeri olan “Altı akının ömiri turalı ayıtş (Altı aşığın hayatı hakkında atışma)” bu türe en güzel örnektir. Çünkü bu atışmanın kendine ait özellikleri vardır. Bu özelliği altı aşığın da aynı kafiyede atışmasıdır.

1. Turmağambet:

Keltirmes ölimdi oyğa, napsige ersen,
Napsige, er emessin, erik **bersen**.
Tastaydı ara şölge adastırıp,
Aldına “aues” attı koyıp **kersen**.

2. Şorayaktın Omarı:

Kayğısın bul jihannın kabat oylap,
Kaytedi akılındı eki **bölsen?**
Enbektin iske aspağı ekitalay,
Tabandap tas köşede attay **jelsen**.

3. Kete Jüsip:

Ken oylı kemengerdin özderisin,
Jarastık jaksı joldı **yelensen**.
Ölenmen oylarındı bildiripsin,
Ayılğan apsanandı andap **körsem**.
Tonındı topka unarlık bos tozdırsan,
Boladı nege toskau kigen **jensen?**

4. Kete Şahar:

Esebin ötkizersin bir kün koldan,
Orınsız opasızda oynap, **külsen**.
Basında pende bolsan, totiya jok,
Sultan bop Süleymen’dey bultka **minsen**.

5. Kereyit Şadi:

Ejelgi er duşpanı-napsi mundar,
Jerin sol-ozğan mıktap, sonı jensen.
Narse jok tabılmaytın talaptı erge,
Jalığıp japasına jatpay, **könsen**.
Asılı adil joldan kiya baspay,
Miuasın tirşiliktin tinbay **tersen**.

Sauaptı is-sarkılmaytın Omandariya,
Kayğırıp halkın üşin jortıp-**jelsen**.

6. Sarıkaska Moldağali:

Enbektı etip jaksı, tauıp maldı,
Tauday kıp altın, kúmis belden **keşsen**,
Osılay oıdağının barın istep,
Mın jasap Ulıkpan'day dauren **sürsen** (*Aytıs 1965, 6*).

Bu âşıkların atışmasını herkes çok beğenir ve ozan Karasakal Erimbet böyle iltifatını bildirir:

Ayağın bir aripke bayla sözdin,
Tolğau jaz jane-dağı uzak-uzak.
Kitaptan musannıftın körü lazım,
Ar şayıp nazım aytsa bileği özi-ak.
Uykassa başka arippen nazım emes,
Barını ayağı “kaf”, kör nakpa-nak (*Aytıs 1965, 7*).

Son zamanlardaki atışmaların birçoğu sosyal meseleler hakkındadır. Bazı olayların âşıkların atışmalarında söz konusu olmasına da halk artık çok alıştı ve bundan halk memnundur.

Kazakistan'ın 60.yıl dönemine, Abay'ın, Jambıl'ın 150.yıl dönemine ait, âşıklar yarışması yapılmıştır. Kendi yeteneğiyle halkı razı eden Kızılorda'lı Manap, Semey'li Kalihan, Kökşetau'lı Köken gibi gençler bu yarışmalarda halkın dikkatini çekmeyi başardılar. (www.kitaphana.kz) Aynı zamanda Kazak kızları da atışma alanında kendilerini iyice geliştirmeyi başardılar.

SONUÇ

Atışma şiirleri asırlar boyunca sözlü kültür ortamında hafızalara nakşedilerek nesilden nesile aktarılan en önemli nazım türüdür. Atışmalar her devrin yaşam biçimini, sosyal ve siyasi sorunlarını, medeniyet unsurlarını, gelenek, görenek, örf ve adetlerini içinde saklar. Âşıkların bilgili, zeki, arif ve kendisine has üsluba, söyleme tarzına sahip olması talep edilir. Sadece kendine ait özellikleri olması gerekir.

Atışma sanatında ünlü olduğu bilinen Kazak âşıkları: Janak Sagındıkulı(1770-1856), Şojy Karjavbayulı (1808-1895), Suvyunbay Aronulı (1815-1898), Birjan-sal (1834-1897) ve Sara Tastanbekkızı (1878-1916)'dir. 1946'da besteci Mukan Tulebayev, Birjan ve Saranın arasında olan atışmayı operaya çevirdi ve ismini “**Birjan ve Sara**” olarak adlandırdı. (*Kazak ensiklopediyası 2004, 7*), Torebay Eskojaulı (1844-1911), Jambul Jabayev (1846-1945), Aset Naymanbayev (1867-1922)'dir (*Kazirgi aytıs 2006, 3*). Günümüzdeki âşıklar: Rinat Zaitov, Balğınbek İmaşev, Jandarb ek Bulgakov, Didar Kaniyev ve diğerleri 2014 yılında, “İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi” kapsamında Kazakistan'da “Dombıra, küy geleneksel performans sanatı” dalında millî aday dahil ve 2015 yılında ise bu listede Kazakistan dahil Kırgızistan için “Dogaçlama sanat aıtıs” dalı için adaydırlar.

İnsanoğlu, yaratılışından itibaren kendini daima daha üst bir dilde ifade etme ihtiyacı duymuştur. Daha çok ilham merkezli oluşan bu üst dile edebiyat adı verilmiştir. Edebiyatın iki önemli varoluş meydanı vardır: nazım ve nesir. Nazım türü olarak tasnif edilen atışma türü, özellikle ilk dönem Türk destanlarından itibaren işlenen ilham merkezli söz söyleme sanatı olan atışma türünün oluşumunda etkili rol oynamıştır.

Atışma türünün nüvesini oluşturan söz oyunları, Türk düşün sisteminin söz ile olan ilgisini, sözün değiştirme/dönüştürme potansiyelini ve insanın söz ile olan mutlak ilişkisini açıklıdır.

KAYNAKÇA

1. AUEZOV, Muhtar (2011), *İnsiklopediyası*, “Atamura” Baspası, Almatı.
2. *Aytıs* (1943), “Kazak Memelekettik Birikken Baspası”, hzl. Musirepov Ğ. Almatı.
3. *Aytıs* I. cilt (1988), Kazak SSR Ğılım Akademiyası, M. Auezov Atındağı Adebıyet Jane Öner İnstıtutu.”Jazuşı” baspası, Almatı.
4. *Aytıs* I.cilt (1964) “Kazaktın Memelekettik Körkem Adebıyet Baspası” Baspası, Hazırlayanlar: Ahmetov Ş., Iskakov B., Seydehanov K., Almatı.
5. *Aytıs* II. cilt (1965) “Jazuşı” Baspası, hzl. Ahmetov Ş., Iskakov B., Seydehanov K., Almatı.
6. *Aytıs* II. cilt (1988), Kazak SSR Ğılım Akademiyası, M. Auezov Atındağı Adebıyet Jane Öner İnstıtutu.”Jazuşı” baspası, Almatı.
7. *Aytıs* III. cilt (1966) “Jazuşı” Baspası, hzl. Ahmetov Ş., Iskakov B., Seydehanov K., Almatı.
8. DURBİLMEZ, B. (2013), "Kazakistan'dan Derlenen Manzum Bilmecelerin Şiirlik Yapı Özellikleri ve Bir Tasnif Denemesi", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 34, 1-50.
9. DURBİLMEZ, B. (2015), “Kazakistan’da Bilmecce (=Jumbak) Sorma Geleneği”, *Prof. Dr. Erman Artun Armağanı*, hzl. R. Şenesen- Z. Elbir, Adana.
10. DURBİLMEZ, B. (2018), *Âşık Edebıyatı ve Taşpınarlı Halk Şairleri*, Ankara.
11. JOLDASBEKOV, M. (2014) “Kazak Önerinin Antologiyası”, *Aytıs* II. cilt, “Kültegin” Astana.
12. Kazak Adebıyeti (2010) *Ensiklopediyalık Anıktamalık*, Almatı, «Аруна Ltd.».
13. *Kazak Adebıyetinin Tarihi* (1960), I. cilt, 1. Kitap, Almatı.
14. *Kazak Ensiklopediyası* (1959), IV.cilt, Adebıyet, Kazaktın Halık Jumbaktarı, Almatı.
15. *Kazak Önerinin Antologiyası* (2014), *Aytıs* VII cilt, hzl. Joldasbekov M., Negimov S., Maulet A., Almuhanova R., Koylibayev Ş., “Kültegin” baspası, Astana.
16. *Kazaktın Etnografiyalık Kategoriyalar* (2011), Uğımdar Men Ataularının Dastürli Jüyesi. Ensiklopediya, Almatı.
17. *Kazirgi Aytıs*. I. kitap (2006), “Kültegin”, hzl. Nurahmetulı M., Düysenğazın S. Astana.
18. *Kazirgi Aytıs*. II. kitap (2006), “Kültegin”, hzl. Aytulı N., Düysenğazın S. Astana.
19. *Kazirgi Aytıs*. III. kitap (2006), “Kültegin”, hzl. Aytulı N. Astana.
20. MUKANOV, S., (1984), *Aytıs* I. cilt, Almatı.
21. www.kitaphana.kz (17.10.2018)

**TOPLUMSAL GERÇEKÇİLİK BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE
EMEK GÜCÜNÜN RESİM SANATINA YANSIMASI¹**

**The REFLECTION of LABOR FORCE in TURKEY on PAINTING in
the CONTEXT of SOCIAL REALISM**

**ОТРАЖЕНИЕ ОБРАЗА ТРУДЯЩИХСЯ ТУРЦИИ В ЖИВОПИСИ
В КОТЕКСТЕ СОЦРЕАЛИЗМА.**

Melek AKYÜREK*

ÖZ

Bu araştırmanın temel amacı Türkiye'de çağdaş resim sanatında yaratılan eserlerin, toplumsal gerçekçilik bağlamında emek gücünü işleyişlerini incelemektir. Betimsel tarama modeli kullanılarak hazırlanan bu araştırma, ayrıca ulusal ve uluslararası düzeyde yazılı ve görsel kaynaklar incelenerek yapılan literatür taraması ile zenginleştirilmiştir. Araştırmanın ilk bölümünde toplumsal gerçekçilik akımının dünyada ortaya çıkış aşamalarından bahsedilmektedir. Bu aşamaların toplumsal ve sosyo-ekonomik etkilerine de kısaca değinilmiştir. Hemen ardından toplumsal gerçekçiliğin Türkiye'de ortaya çıkışı ve bu çıkışa neden olan toplumsal olayların incelemesi yapılmaya çalışılmıştır ayrıca toplumsal gerçekçilik akımının temsilcileri olarak ortaya çıkan grupların çağdaş Türk resim sanatı üzerindeki etkilerinden bahsedilmiştir. Diğer bölümde çalışmanın ana temasını da oluşturan ve Türk resim sanatında toplumsal gerçekçi akımın temsilcilerinin emek gücünü resmettikleri eserlerin incelemesine geçilmiştir. Bu inceleme, toplumsal gerçekçi sanat hareketinin söz konusu dönem sanatçıların eserlerine ne şekilde yansıdığını ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Çalışma 1914-1980 dönemi içerisinde toplumsal gerçekçi akım ile eser veren Türk ressamların emek gücünü resmettikleri eserler ile sınırlandırılmıştır. Araştırmanın sonucunda toplumsal gerçekçilik ile resmedilen emek gücü resimlerinin çoğunluğunun içinde buldukları toplumsal süreçlerden etkilendikleri ve sanatçıların genel olarak kabul gören; "emek gücüne hak ettiği değerin verilmediği" görüşünü merkeze alarak çalışmalar ürettikleri görülmüştür. Yapı, estetik kaygı ve içerik bakımından farklılıklar yaşamış olmalarına rağmen çağdaş Türk ressamlarının mesajlarını çarpıcı bir şekilde verdiklerini söylemek hatalı olmayacaktır. Araştırmanın aynı zamanda,

¹ Bu makale, III. INES Education and Social Science Congress (ESS - 2018)'te özet bildiri olarak sunulmuş çalışmanın genişletilmiş tam metnidir.

* ORCID: 0000-0002-3753-2911 Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü, melekabut@hotmail.com

sanat eseri inceleme konusunda sanat eğitimi alan öğrencilere ve eğitimcilere katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: toplumsal gerçekçilik, emek gücü, çağdaş resim sanatı, resim, işçi

ABSTRACT

The main purpose of this research is to examine the works created in contemporary art in Turkey, in the context of social realism, the force of labor. This research, which is prepared by using a descriptive scanning model, is also enriched by a literature review by examining written and visual sources at national and international level. The first part of the study discusses the emergence of social realism in the world. The social and socio-economic impacts of these stages are also briefly mentioned. The emergence of social realism in Turkey and the study of the social events that led to this emergence were also discussed. In the other part, representatives of the social realistic movement in Turkish art, which is the main theme of the study, started to study the works in which they portray the force of labor. This review is important for revealing how the social realistic art movement reflects on the works of contemporary artists. The study was limited to works that depicted the labor force of Turkish painters who worked with the social realistic current during the period of 1914-1980. As a result of the research, the majority of the pictures of the workforce depicted with social realism are influenced by the social processes in which they are present and the artists are generally accepted.; it has been observed that they produce works by taking the opinion that " the labor power is not given the value it deserves " into the centre. Although they have experienced differences in structure, aesthetic concerns and content, it is not wrong to say that contemporary Turkish painters give their messages in a dramatic way. At the same time, the research is thought to contribute to the students and educators who receive art education in the field of art work review.

Keywords: social realism, labor force, contemporary art of painting, painting, labor

АННОТАЦИЯ

Основной целью данной статьи является исследование функции трудящихся, отражённые в турецком живописе в контексте социального реализма. Нижеследующее исследование было подготовлено с использованием модели описательного опроса. Оно было обогато литературой, изучением письменных и визуальных источников на национальном и международном уровне. В первой части исследования упоминаются этапы возникновения социального реализма в мире. Также, кратко упоминаются социальные и социально-экономические последствия вышеуказанных этапов. Наряду с этим, делается обзор социальных событий после появления социального реализма в Турции. Кроме того, были упомянуты группы, как представители движения соцреализма, влияющие на современное турецкое искусство. В следующей главе, в основном исследуются художественные работы, на которых изображена трудовая сила социалистического реализма турецкого общества. Важность нижеследующего исследование заключается в его сути, где указывается о социалистическо-реалистическом движении в искусстве и в картинах художников изучаемого периода. Исследование было ограничено картинами социалистического реализма 1914-1980 годов. В которых турецкие художники изображали трудящихся турецкого общества. В результате исследования было установлено, что большинство картин с изображениями трудящихся и социальным реализмом, находятся под влиянием социальных процессов, в которые они

вовлечены. В картинах указывается, что “заслуга трудящихся не дооценена”. Надо справедливо указать, что несмотря на различия в структуре, эстетике и содержании, турецкие художники поразительно изобразили реальную картину соцреализма. Считаем, что нижеследующее исследование будет способствовать студентам при получении художественного образования и педагогам в своей работе.

Ключевые слова: соцреализм, рабочая сила, современное искусство живописи, картина, рабочий.

1. Toplumsal Gerçekçilik ve Tarihsel Gelişimi

Sanatın toplumsal yönünü vurgulamasıyla farklılaşan bir sanat anlayışı olan Toplumsal Gerçekçilik, 19. yüzyılda yaşanan siyasal olaylar ve Fransa’da Gustave Courbet’in öncülüğünü yaptığı gerçekçilik akımından doğmuştur (Çiçek, 2010). Funda Berksoy (1998) ise toplumsal gerçekçiliği, “konularını sıradan insanların yaşamından alan bir sanat anlayışı” olarak ifade etmektedir. Toplumsal gerçekçilik akımında sanatçının toplumda yaşanan olaylara karşı duyarlı olmasının yanı sıra bir etkileşimin de olduğunu söylemek mümkündür. Genel itibarıyla sol politik görüşler ile donanmış sanatçıların; toplumsal duyarlılıkları, teknik olarak en özgü duygular ve düşüncelerde bile görselleştirmeye yeten bir anlatım seçiyor oluşları bu sanatçıların gerçekçi duruşlarının yansımasıdır. Bu sanat akımının temsilcileri genel olarak bireyin ve toplumsal yaşamın gerçeklerini sanatsal formlar ile izleyiciye aktarmıştır. Yaşam içindeki olayları doğalcı bir yaklaşımla anlatan toplumsal gerçekçilik, toplumun ve içindeki bireylerin yaşamlarını tamamen doğallığıyla resim dilinde anlatmıştır (Çiçek, 2010).

Gündelik yaşamın betimlenmesinin önemli bir yer tuttuğu Toplumsal Gerçekçilik akımında güncel olayların yorumlanması da oldukça önemlidir. Bundan dolayıdır ki, eleştirel olmasının yanında abidevi bir yönünden de bahsetmek mümkündür. Sanatçıların eserlerinde verilmek istenen mesaj görkemli bir şekilde vurgulanmaktadır. Yaşadıkları toplum içerisinde hemen her kesimin yaşadığı zorlukları resimlerine yansıtmaya çalışmaları bu abidevi yaklaşımın bir göstergesidir. İzleyici bu güçlü ve abidevi şekilde verilen mesajı algılamakta toplumdaki yaşanan olayları tüm çıplaklığıyla izlemektedir. Eserlerinde bu yöne eğilim gösteren Grunewald, J.Bosch, Brueghel, Le Nain kardeşler, Caravaggio, Hogarth ve Goya gibi sanatçıların toplumsal gerçekçiliğin öncülerinden olduğu söylenebilir (Berksoy, 1993).

18. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa’da yaşanan siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmeler özellikle, soylular ve ruhban sınıfının siyasal alandaki ayrıcalıklı konumunun burjuva sınıfı üzerinde yarattığı rahatsızlık, 19. yüzyıl Avrupa’sının şekillenmesinde etkili olmuştur. Bunun sonucunda burjuva ve proletaryanın bazı kesimlere tanınan ayrıcalıkları ortadan kaldırmak amacıyla giriştiği mücadele başarıya ulaşmış ve 1789 Fransız Devrimi gerçekleşmiştir. Bu devrim sonucu kurulan Cumhuriyet, tüm Avrupa monarşilerinin Fransa’da gerçekleşen değişimin kendileri açısından sakıncalı olacağını düşündüklerinden birleşmişlerdir. Böylece devrimin getirdiği demokratik oluşum kaybolmuş ve yeniden 1789’un bireyci ve liberal programına dönmüştür (Tanilli, 2000).

Endüstri Devriminin 18. yüzyılın ortalarında İngiltere’de ortaya çıkması ve daha sonraki süreçte Avrupa’da dengelerin değişmesine neden olması da toplumsal gerçekçilik akımının gelişimi için önemli bir adım olmuştur. 1760–1840 tarihlerinde tarıma ve zanaatlara dayalı bir ekonomiden sanayinin ve makine üretiminin egemen olduğu bir ekonomiye geçiş süreci İngiltere’nin dünya çapında egemen bir rol üstlenmesini sağlamıştır (Çelik, 2009). Endüstri Devrimi, Avrupa’da fabrikaların kurulmasını, kurulan bu

fabrikalarda sahibi oldukları ve satabilecekleri tek şey olan emeklerini ortaya koyan işçi sınıfının oluşumunu da sağlamıştır. İngiltere’de meydana gelen iktisadi, teknolojik ve sosyal değişim, 19. yüzyılın sonlarında Almanya’ya sıçramış ve orada da hızlı bir değişim sürecini başlatmıştır. Böylece ağırlaşan yaşama ve çalışma koşullarına rağmen, işçiler ve köylülerden oluşan alt kesim kalabalık bir sınıf haline gelmiştir. Zenginlik ise gittikçe güçlenen burjuva sınıfının tekeli haline girmiştir.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Avrupa; teknoloji, üretim tarzı ve ticaret arenasında büyük değişikliklere şahit olmuştur (Çelik, 2009). Hızlı sanayileşme ve artan üretim sonucunda ülkeler daha yayılcı politikalar peşinde olmuşlar ve yeni pazarlara açılmayı hedefleyen bir genişleme politikası olarak sömürgecilğe geçiş yapmışlardır. 20. yüzyılın hemen başında bu sefer ABD de üretim süreçleri farklılaşarak zenginlik yaratacak seviyeye çıkmıştır. Dönemin en önemli üretim süreçlerinden kabul edilen 'Taylorizm' ve 'Fordizm' daha sonraları Avrupa’ya ve özellikle Almanya’ya yayılarak etkisini göstermiştir.

Üretim süreçlerinin teknoloji ile şekil değiştirmesi ile toplumsal olarak da farklılaşan gruplar yukarıda da bahsedildiği üzere sınıflara bölünmüşlerdir. Bu esnada sanat ve sanatçılarındaki yaşanan bu değişimden etkilenmediklerini söylemek mümkün değildir. Ancak toplumsal gerçekçilik bu dönemlerde başlayan bir akım da değildir. Bu konuya ilişkin olarak Berksoy (1993: iii)’te:

"Courbet'den başka Daumier ve Millet'nin eserleri bugün çeşitli sosyal sınıfların yaşamını yansıtan birer belge olma niteliğini taşımaktadırlar. Aynı dönemin bir diğer özelliği de sanatın toplum içindeki rolünün, solcu politikacılar ve topluma duyarlı avant-garde sanatçılar arasında sıkça tartışılır duruma gelmesidir. Bunlar romantik kökenli "sanat için sanat" anlayışına karşı "toplum için sanat" anlayışını savunmuşlardır. Özellikle anarşistler ve sendikacılar "Toplumsal Sanat", "Herkes için Sanat", "Sanat ve İş" "Sanat ve Bilim" başlığı altında bazı kültürel spekülasyonlara girişmişlerdir."

demektedir.

Bulut (2003)’te ise konuyu şu şekilde ifade etmektedir: "Onlarda çağın, dönemin, toplumun çevrenin değişimlerini ele almışlardır. Böylece gelişmeler, resmin fiziksel bir dil kullanarak, makineler, demir yolları, trenler, maden ocakları gibi konularla ilgilenilmesini gerektirmiştir."

Aynı zamanda; Fransız Gustave Courbet, Corot, Daumier, Millet, Leger, İspanyol Picasso, İtalyan Renato Guttuso, Fransız kökenli İsviçreli Theophine Steinlen, Meksikalı Diego Rivera, Alman Kathe Kollwitz, Heinrich Zille, Adolf Von Menzel, Belçika’da Constant Permeke ve Constantin Meunier, Rus İlya Repin, Hollandalı Van Gogh, A.B.D.’de ortaya çıkan Eight Grubu toplumsal gerçekçi akımın önemli temsilcileri arasındadırlar.

Toplumsal gerçekçilik adı altında bir okulun ortaya çıkması ise, 1930’larda Amerika’da gerçekleşmiştir. Bu okul yüzyılın başında “Eight” grubunun temsil ettiği toplumsal gerçekçi anlayışın bir devamıdır (Berksoy, 1998). Toplumsal Gerçekçiler estetik değerler aracılığıyla toplum imgesini, toplumun karşısına koymayı amaçlamıştır. Böylece izleyici sanatsal bütünleşme yoluyla tuvaldeki sahne ile kendisi arasında bağlantı kurmaktadır (Koç, 2011).

2. Türkiye’de Toplumsal Gerçekçilik

Avrupa’da meydana gelen teknolojik gelişimin yarattığı üretim artışı sonucu ülkelerin yeni pazar arayışına girmesi ile devam eden süreçler, kanlı savaşlar ile sonlanmıştır. Türkiye’de cumhuriyet kurulmadan önce, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yabancılara tanınan kapitülasyonlar neticesinde elinde kendine ait üretim mekanizması

bulunmaması ve hatta üretilen az sayıda emek yoğun ürün için ulaşım konusunda bile yeterliliğe sahip olmaması nedeniyle sömürü / yarı sömürü statüsünde bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde ülkenin savaşlar, hastalıklar, kıtlıklar vb. durumlarla uğraşıyor olması hemen tüm olayların (bilim, ekonomi, sanat vd.) aksamasına ve/veya yabana atılmasına neden olmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile topyekün ve her alanda kalkınma anlayışından sanatta kendine düşeni almıştır denilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra gerçekleştirilen devrimler sanatçıların yapıtlarında yankılarını bulmuştur. Öte yandan eleştirel bir yaklaşımla ülke halkının sorunlarını irdeleyen sanatçı duyarlılığının da gelişmelerde bir katkısının bulunduğunu kabul etmek gerekir (Tansuğ, 2003). Cumhuriyetin ilanıyla birlikte yaşanan tüm sosyal ve siyasi gelişmeler, inkılaplar ve toplumsal olaylar Türk ressamlarını da etkilemiştir. Devlet, inkılapları halka tanıtmak ve sevdirmek için sanatı kullanmış, dolayısıyla Türk resminde de sanatçılar toplumcu gerçekçi doğrultuda eserler üretmişlerdir (Kınalı, 2017). Türkiye'de toplumsal gerçekçi sanatın ilk örneklerini, 1940'lı yıllarda Yeniler grubu kendi çabalarıyla vermiştir (Berksoy, 1993). Türkiye'de resim sanatında Toplumcu Gerçekçilik akımına ilk ve en önemli katkıyı Yeniler Grubu sağlamıştır. Bu grubun ardından, Osmanlı Ressamlar Cemiyeti (1908), Türk Ressamlar Cemiyeti (1921), Güzel Sanatlar Birliği (1929), Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği (1929) ve D Grubu (1933) gelmektedir (Kınalı, 2017).

Yeniler grubunun temel çıkış noktası; o esnada Türkiye'de egemen sanat anlayışının halktan kopuk olması ve sanatın sanatçılar tarafından yaşadıkları dönemin toplumsal koşullarını işlemesi gerektiğine olan inançlarıdır. Bu grup Nuri İyem, Selim Turan, Ferruh Başağa, Turgut Atalay, Agop Arad, Nejat Melih Devrim, Kemal Sönmezler, Mümtaz Yener, Haşmet Rasim Akal, Fethi Karakaş gibi sanatçılardan oluşmaktadır. Yeniler grubunun karşıtı olarak görebileceğimiz D grubu kurucularından Abidin Dino, Yeniler grubunun "Liman" isimli sergisine katılmıştır. Selim Turan'ın önerisiyle Yeniler Grubuna katılan Dino, II. Dünya Savaşı'nın yaratmış olduğu sıkıntılardan derinden etkilenmiş olan halkın yaşamından kesitleri, acıları, hüznüleri, umutları ortaya koymayı amaçlamıştır. D grubunun batılı anlamda kübist yaklaşımlı resim tarzını bırakıp 1940'da Yeniler Grubuna katılmıştır. Sanatçı, bu tarihten itibaren de savaşın vermiş olduğu acılardan ilham alan çok sayıda eser üretmiştir. Çok yönlü sanatsal kişiliğe sahip olan Dino, 1941 yılında siyasi suçtan dolayı tutuklanmış ve resimlerindeki konular işkence olmuştur.

1942 yılında Bedri Rahmi Eyüpoğlu'nun atölyesinden on öğrenci 1952 yılına kadar sürecek olan Onlar grubunu kurdular. Bu öğrenciler, Nedim Günsür, Mustafa Esirkuş, Leyla Gamsız Sarptürk, Fahrünnisa Sönmez, Ivy Strangali, Fikret Elpe, Saynur Kırıyıcı Güzelsan, Mehmet Pesen, Hulusi Sarptürk ve Maryam Özcilyan'dır (Kınalı, 2017). Bu sanatçılar Türk halk sanatına özgü olan renk, biçim, kompozisyon ve motifler gibi öğeleri kullanarak yerel ve milli bir karakter kazandırmayı amaçlamışlardır. Devletin sanat ve sanatçıya vermiş olduğu destekler, burslarla sanatlarına olumlu anlamda kazanımlar sağlamışlardır. Yurt içindeki gezilerle sanatçılar, halkın yaşamlarını birebir gözlemlemişler ve halkın yaşam kesitlerini yöresel ve geleneksel (folklorik) değerlerle ulusal bir sanat oluşturmaya çalışmışlardır. Söz konusu grup üyeleri de eserlerinde, toplumsal gerçekçi akımı kullanarak bu akımın gelişimine büyük katkı sağlamışlar ve toplumda yaşananlara ışık tutmuşlardır.

Çalışmalarındaki toplumsal içerikli mesajlardan dolayı zamanla siyasi engellemelerle karşılaşmış olan Yeniler Grubu, 1960 sonrası yeni figürsel çalışmaların hız kazanmasına liderlik etmişlerdir. Nuri İyem, Neşet Günal, Neşe Erdok, Nedim Günsür, Cihat Aral, Cihat Burak, Aydın Ayan, Seyit Bozdoğan, Mehmet Güleriyüz, Hüsnü Koldaş,

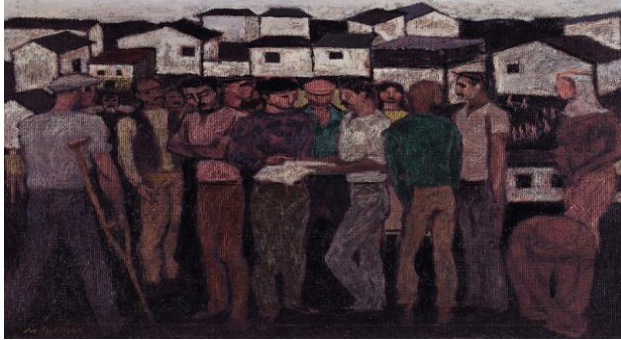
Nedret Sekban, Özer Kabaş, Kasım Koçak ve Hasan Pekmezci gibi sanatçılar toplumsal sorunları yeni figüratif çalışmalarıyla yansıtmışlardır (Koç, 2011).

Vahi İncesu ve Kemal İncesu, Avni Memedoğlu, İbrahim Balaban, Marta Tözge ve İhsan İncesu'nun üyesi olduğu ve toplumsal gerçekçilik akımında eserler üreten Yeni Dal grubu 1959 yılında kurulmuştur. Bu grubun üyelerinin eserleri dönemin siyasileri için son derece sakıncalı bulunmuştur. 1961 yılında açtıkları sergiden sonra eserleri toplatılarak, tutuklanırlar. 1963 yılında ise ikinci ve son sergilerini açarak, dağılırlar.

Toplumsal gerçekçiliğin ana nüvesini oluşturan siyasi ve sosyal olguların sanata yansıtılması durumu ortadayken; Kasım Koçak, Neşet Günal, Neşe Erdok, Serap Murathanoğlu Eyrenci, Seyit Bozdoğan, Nedret Sekban, Cihat Aral, Hüsnü Koldaş ve Aydın Ayan gibi sanatçılar bazen bu gerçekliği fantastik öğeleri kullanarak eserlerine yansıtmayı tercih etmişlerdir.

3. Toplumsal Gerçekçilik Akımında Emek Gücü Resimlerinin Analizi

Türk resim sanatında toplumsal gerçekçi ressamlar, günlük hayattan kesitleri, toplumda etkilendikleri olayları açık ve yalın bir şekilde, kişisel üsluplarınca eserlerine yansıtmışlardır. Türkiye’de toplumsal gerçekçilik bağlamında resimlerine konu olarak emek gücünü işleyen farklı dönemlerde yaşamış/yaşayan sanatçılar seçilmeye çalışılmıştır. Bu sanatçılardan salt resimle yaşamını sürdüren, figüratif tarzda eserler üreten Nuri İyem, konularını toplumdan almıştır. Çalışmalarında iri gözlü köylü kadınlarını, kendine özgü dille ifade etmiştir. “İyem, yalın bir çizgi ve renk düzeniyle oluşturduğu büyük kadın başlarında tek tek insan yüzlerinin karakter ve yapı çizgilerini aktarmak yerine, bir toplum tipini belirginleştirmeye çalışır.” (Berksoy, 1998).

Resim 1: Nuri İyem, Gecekondu Emekçileri, 1979, 44-36 cm, Duralit üzerine yağlıboya.

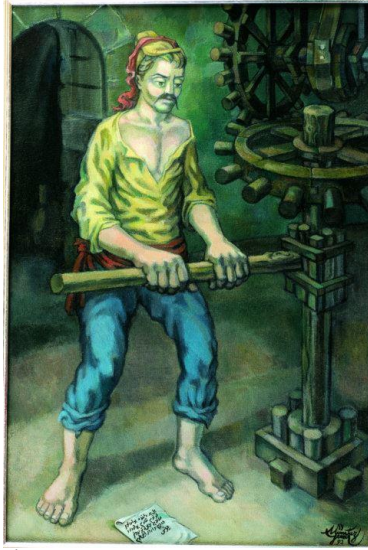

Resim 2: Nuri İyem, Figürlü Peyzaj-Tarlaya Gidiş, 1973, 59-38.5cm, Duralit üzerine yağlıboya.

1960'lardaki özgürlük ortamının etkilediği toplumsal gerçekçi sanat anlayışı içinde önemli yeri olan köy yaşamı ve kadın, İyem'in sanatını da etkilemiştir. Soyut resim döneminde geliştirdiği boya dokusunun yarattığı topraksı görünümünden hüzünlü kadın portreleri görülmeye başlamıştır. Kırsal yaşamın ağır koşulları altında ezilen ya da kentin gecekondu semtlerinde aradıklarını bulmaya çabalayarak yorulan kadınlar, erkekleri ve çocuklarıyla birlikte tasvir edilmiştir. Arka planda ise yaşadıkları coğrafya, kültür ve gelenekleri imleyen formlar yer yer soyut anlatımlara dönüşmüştür. Sanatçının fonu soyut bir alan olmaktan kurtarma endişesi, resimde fonun, figürün yaşamını simgeleyen bir nitelik kazanmasına neden olmuştur. Peyzajla figür arasındaki ilişki, sürekli bir geçişkenlik içindedir (Uzunoğlu, 2008, 146-147).

Resim 1'de İyem çalışmasında, gecekonduda yaşayan emekçileri ele almış ve soyutlamacı bir anlayışla resmetmiştir. Figürlerde ayrıntılara girilmeden, özellikle vücutlarında biçim bozmalara başvurulmuştur. Resmin arka mekânın da tek katlı gecekondu görüntüsüne yer verilmiştir.

İyem'in bir diğer resmi Resim 2'de ise sanatçı, tarlaya giden kadınlı-erkekli köylüler resmedilmiştir. Yöresel giysiler içinde, yalın bir üslupta ele alınan bu çalışmada, arka mekânda tarla görüntüsü betimlenmiştir. İkili, üçlü ve daha çok sayıda insan figürlerine eserlerinde yer veren İyem, bu figürlerin yüzlerinde bazen durgun, bazen öfkeli bazen de hüzünlü ifadelerle yer vermiştir.

Resim 3: Mümtaz Yener, İşçi, Tuval üzerine yağlıboya, 1992, 40-60 cm.

Resim 3'de Mümtaz Yener çalışmasında, makine yığınlarını tamir etmeye çalışan emekçi bir işçiyi ele almıştır. Sanatçı, uzun yıllar işçi konulu denemeler, resimler yapmıştır. Yener, güçlü bir desen, perspektif ve renk anlayışıyla ele aldığı bu konu için dönem dönem figür- makine ikilemine de yer vermiştir. Eserde, işçinin ayakucunda bir kâğıt durmaktadır. Çalışmada mavi, yeşil, sarı kombinasyonları kullanılmıştır. Makineleri, emek için mecazi bir estetik eleman olarak düşünen sanatçı, kendine özgü üslubuyla toplumsal gerçekçi tarzda eserler üretmiştir.

Resim 4: Mümtaz Yener, Balıkçı, Tuval üzerine yağlıboya, 1987, 30-40 cm.

"Mümtaz Yener, toplumsal içerikli resmin, grup etkinliğine dönük temsilcilerinden ve öncülerinden biridir. Kalabalık figürlü resimlerinde, toplumsal yaşamın bir parçası olarak insan ve onun içinde yer aldığı toplumsal çevre, birbirini tamamlayan ve bütünleyen temalar olarak yer alır" (Özsezgin, 2010). Sanatçı, işçileri, çalışan kesimi resminin başlıca ögesi olarak ele almaktadır. "Çalışmaları insan odaklıdır, emek odaklıdır. Çevresindeki işçileri çizer önce; sonraları emek ana teması olur. Emeği çağrıştıran her şeyi; çalışan insanları, işçileri, kalabalıkları, köylüleri, makineleri ve karıncaları işler kompozisyonlarında" (Yener, 2013). (Resim 4). Bunun yanı sıra sanatçı, "toplumun değişik sınıfları arasındaki çekişmeleri ve sorunları vurgulamakta, çağdaş ve tutucu kesimleri ustalıklı bir çizgi, tasarım, istif gücü ve teknik üstünlükle gerçekçi bir üslup içinde ele almaktadır." (Ersoy, 1997).

Yener'in bir diğer resmi Resim 4'te ise sanatçı, kayığın içinde sarı yağmurlukla oturan hüzünlü bir balıkçı resmetmiştir. Çalışmanın arka planında uzakta cami silüetli bir manzarayı yorumlamıştır. Sanatçı güçlü bir desen anlayışıyla figürü çizmiştir. Çalışmasında ağırlıklı olarak mavi renk kombinasyonu ile sarı ve yeşilleri kullanmıştır. Balıkçının elinde bir olta ucu görülmektedir. Sanatçı, kayığın hemen yanında denizin içinde boş büyük bir bidon resmetmiştir.

Resim 5: Mehmet Yüçetürk, Tırmık, Tuval üzerine yağlıboya, 1950, 73x100 cm.

Resim 5'teki Mehmet Yüçetürk'ün çalışmasında, "Hasat konusu, Yüçetürk'ün doğup büyüdüğü ve yaşadığı yerlerden en çok çalıştığı kompozisyonlardan biridir. Sanatçı,

yöresindeki çalışkan köylülerin günlük yaşamlarının en önemli parçası olan toprağı dönüştüren, ekip biçen, üreten, alın teri dökten insanların emeklerini eserlerinin ana konusu yapmıştır. "Tırmık" adlı tabloda altın sarısı buğday başaklarının içinde duran köylü kadın, kesilmiş buğday saplarını tırmığı ile toplamaktadır. Kadın, kırmızı şalvarı ile buğday sarısı ve kahve tonları içinde çalışırken resmedilmiştir." (Yüçetürk, 2014, 52).

"Bu kompozisyonda kadının içinde bulunduğu doğa, soyut bir anlam kazanmıştır. Resimde kadının çok yorucu bir iş yaptığını gösteren bir ifade yoktur. Doğa da onu biçimlendiren kadın da resmin güzelliğini tamamlamaktadır." (<http://lebriz.com/>). Çalışmada, kadın ve buğday tarlasında soyutlamaya gidilmiş ayrıca, tüm dikkat konuya verilmeyle çalışılmıştır.

Resim 6: Mehmet Yüçetürk, Tırmık, Tuval üzerine yağlıboya, 73-100 cm.

"Anadolu'daki toprak işçisini, zor geçinen çalışkan köylüsünü, güneşte kararmış yanık yüzleriyle, tarlasında terini sildikten sonra neşeli maniler söylerken, hasadını yaparken, harmanını döverken, hasattan sonra kiraz molası verirken tuvaline yansıtmıştır. Hep iş başında, emek veren insanları, köylüleri tuvale en iyi koyan izlenimci ve figüratif bir ressam" olarak tanımlanmaktadır kızı Elif Yüçetürk(Yüçetürk, 2014). (Resim 6).

Yüçetürk'ün bir diğer resmi Resim 6'da ise sanatçı, hasat zamanında buğdayları biçen Tırmıkçıları resmetmiştir. Sanatçı, kalabalık figürlü bir kompozisyon ile ellerinde tırmık tutan figürleri soyutlamaya başvurarak ele almıştır. Tırmıkçıların elleri, yüzleri ve vücutlarından ayrıntılar atılmıştır. Çalışmanın arka planında ise, uzaklarda kadınlar çalışırken betimlenmiştir. Çalışmada, uçsuz bucaksız buğday tarlasında tüm gayretiyle çalışkan köylü insanlar, büyük bir titizlikle ele alınmıştır.

Resim 7: Mehmet Yücetürk, Hasat, Tuval üzerine yağlıboya, 73-100 cm.

"Toplumsal köy gerçekliğini konu olarak ele alan Mehmet Yücetürk, 1965 de gittiği Fransa ve Almanya'da sanat eğitimi pekiştirmiş olmakla beraber resimlerinde Bolu yöresinin yaşamını ve görüntülerini resimlerine taşımıştır" (Ersoy,1998). (Resim 7). Sanatçı, yaşamının büyük bir bölümü boyunca kendi yetiştiği bu yöreden beslenmiş, emekçi insanlar olan köylülerin yaşamından kesitler sunmuştur. Kendine özgü bir resim anlayışı olan sanatçı, toplumsal gerçeklikten şaşmadan eserler üretmiştir.

Yakın arkadaşı Bedri Rahmi Eyüboğlu onun sanatını, "senin resimlerinde başak kokusu var" diyerek çok güzel bir biçimde özetlemiştir. Sanatçı, doğup büyüdüğü yerlerin doğasını ve günlük yaşamını, günlük yaşamın bir parçası olan toprağı dönüştüren, onunla mücadele eden ve çalışan insanlarını ve üretimi resimlerinin ana konusu yapmıştır. O, "güzellik her yerde ve her şeydedir" düşüncesinden hareket ederek, güzelliğı kalıcı kılmak üzere resim üretmiş; köy yaşamında ve bu yaşantının parçası olan insanların portrelerinde ve manzaralarında bu güzelliğı vurgulamak istemiştir"

(<http://lebriz.com/pages/lstd.aspx?lang=TR§ionID=0&articleID=914&bhcp=1>).

Sanatçı bir diğ er resmi olan Resim 7'de, buğday biçen köylü kadınlarını resmetmiştir. Resimde büyük bir buğday tarlasında eğilmiş buğdayları biçen kalabalık bir kadın grubu görülmektedir. Sanatçı, sarı buğday tarlasında bu kadınları soyutlamacı bir tarzda ele almış ve figürlerin kıyafetlerindeki vücutlarındaki tüm ayrıntıları atmış daha çok lekesele olarak betimlemiştir. Çalışmanın arka planında buğday demetleri kümeler şeklinde yığılmıştır. Anlatımcı tarzda ele alınan bu resmin yalın bir anlatım diline sahip olduğu görülmektedir.

Resim 8: Turgut Atalay, Yoğurtçu Kızlar, Tuval üzerine yağlıboya, 1980, 80-101 cm.

Toplumsal gerçekçi resim anlayışına sahip olan sanatçılardan bir diğer sanatçı Turgut Atalay, ilgi duyduğu balıkçıları, yörük insanının yaşamını, doğa resimlerini, Edirne, Kütahya manzaraları gibi doğadan konuları ele almıştır. Resim 8 'de Atalay çalışmasında, yörük insanının yaşamından bir sahne olan yoğurt satan kadınları resmetmiştir. Çalışmada, üç yörük kadını yöresel giysileriyle oturmuş toprak kaplarda yoğurt satmaktadır. Atalay, figürlerde yörük insanına özgü rengârenk giysileri tuvaline yansıtmış ve arka mekânda kasaba veya köy evlerine yer verdiği görülmektedir. Sanatçı, figürlerin başlarında yöresel bir takıya ve beyaz başörtüye yer vermiş öte yandan giysilerinde ise rengârenk giysilerle yöreselliği ön plana çıkarmıştır. Figürlerin yüzlerinde ifadeye girilmemiş ve resimde yalınlaşmaya gidilerek duyarlı bir anlatım yakalanmıştır. Atalay, geometrik kompozisyon ve şematik figürlere yer veren çalışmalarında, köylü nakışlarını kullanmış yerelliğe önem vermiştir.

Resim 9: Turgut Atalay, Balıkçı, Tuval üzerine yağlıboya, 1989, 70-112 cm.

Atalay'ın bir diğer resmi Resim 9'da sanatçı, emekçi insanı ve balıkçıları konu olarak ele almıştır. Çalışmada ağları toplayan, üstü başı yırtık, yorgun balıkçı resmedilmiştir. Figürün arkasında ağ ören bir başka figür görülmektedir. Çalışmada, arka mekânda deniz betimlenmiş, figürlerde soyutlama ve biçim bozmalara başvurulmuştur. Sanatçı, balıkçının elindeki balık ağlarını genel fırça vuruşlarıyla kendine özgü bir anlayışla resmetmiştir.

Resim 10: İbrahim Balaban, Hasat Zamanı, Tuval üzerine yağlıboya, 2002, 35-25 cm.

"Akademik eğitimi olmayan Balaban, kendi kendini yetiştirmiş, konularını genellikle kırsal kesimin insanları ve yaşantılarından seçmiştir. Anadolu insanı ve yaşam biçimlerini kendine özgü bir figür anlayışı içinde işlemiştir. Yapıtlarında egemen olan halk resmi geleneğini Toplumsal Gerçekçi bir içerikle bütünleştirmiş ve çizgisel bir stilizasyonla vermiştir. Balaban'ın köy yaşantısına ilişkin yapıtları naif bir anlayışı da içerir. Anadolu insanının yaşamından ve halk geleneklerinden biçim ve içerik yönünden esinlenip bu geleneği çağdaş bir temele oturtturarak Toplumsal Gerçekçilik anlayışında yapıtlar üretmiştir" (Arslan,1997, 183).

Resim 10'da Balaban çalışmasında, çalışan köylü kadını buğday toplarken hasat zamanında resmetmiştir. Köylü kadın, elinde biçilmiş buğday demetini taşımaktadır. Son derece naif bir tarzda ele alınan bu çalışmada arka mekânda buğday tarlası soyutlaştırılmış ve sembolize edilerek verilmeye çalışılmıştır. " Balaban'a göre sanat, yaşantının izdüşümüdür. Yaşamdan kopuk ve bağımsız bir sanat olamaz. Konu bir özdür, her öz kendi kabuğunu, yani sanatsal biçimini oluşturur. Boyaları, açık-koyu gibi leke endişeyle değil, "figürlerin özünde çakmaklaşan ışığı yakmak için" kullanır (Özsezgin, 2010). şeklinde ifade etmiştir.

Resim 11: İbrahim Balaban, Hasat, Tuval üzerine akrilik, 1997, 40-50 cm.

Balaban'ın bir diğer resmi Resim 11'de sanatçı, yaşlı köylü bir adam, hasat zamanında buğdayları eğilmiş biçerken resmetmiştir. Çalışma, soyutlayarak çizilmiş buğdayları, eğilmiş vaziyette elinde orakla kesmeye çalışan bir köylü adamı büyük bir titizlikle resmetmiştir. Renkçi bir anlayışla yapılan resimde, çizgisel biçimlendirmeye yer verilmiştir.

Resim 12. Fethi Karakaş, Hamallar, Gravür, 12.5-10.5 cm,

Resim 12'de Karakaş çalışmasında, toplumun emekçi bir kesimi olan hamalları yük taşıırken gravür tekniğiyle yapmıştır. Sanatçı, deniz kenarında gemilerden yük boşaltan hamalları resmetmiştir. Karakaş'ın, soyutlamacı sadeleştirme bir tarzda ele aldığı bu

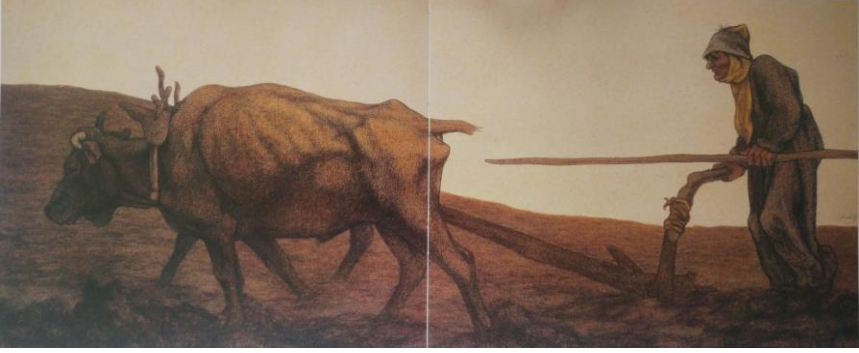
çalışmada, arka planda belli belirsiz bir kent silueti görülmektedir. Figürlerin vücutlarındaki ayrıntılar atılmıştır.

Resim 13: Neşet Günel, Başakçılar, Tuval üzerine yağlıboya, 1961, 145- 205 cm.

Toplumsal gerçekçi tarzda eserler üreten, yaşadığı toplumdaki insanları ele alan Neşet Günel, eserlerinde köylü çalışan emekçi insanı ele alan figürler üretmiş bir sanatçıdır (Resim 13). Çalışmalarında, renkli bir tavırdan öte biçimci bir öğeyi tercih etmiştir. Yaşamdan tanıdığı bu insanları biçim bozmacı ve soyutlamacı bir tavırla ele almış ve vurgulamak istediklerini abartarak izleyicinin dikkatini çekmiştir. Figürlerin yüzleri, eşyalarıyla bütünleşmiş, resimdeki vurguyu daha da güçlendirmiştir. Sanatçı, konu olarak seçtiği yoksul köylü insanını büyük boyutlarda tuvalere çalışmış ve böylece anıtsallık etkisi de yakalanmıştır.

Resim 13'de Günel'in çalışmasında, çorak toprakta çapa ve kürek gibi tarım aletleriyle toprağı işlemeye çalışan çocuklu kadın grubu görülmektedir. Modern tarım aletlerine yer verilmeyen resimde; yoksulluk, sefalet ve yokluk vurgulanmaktadır. Çalışmanın sağ tarafında elinde yiyecek tutan küçük bir erkek çocuğı görülmektedir. Anadolu kadını tarla tapan işlerinde çocuklarına bakacak bir kimse bulunmadığı zaman onları tarlaya getirmektedir. Bu resimde de bu açıkça görülmektedir. Anadolu insanını konu edinen Günel, kurak toprakta çoluklu çocuklu çalışan, ağır yaşam koşulları altında olan Anadolu kadını resminde tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermiştir. Sanatçı eserlerinde bu koşullar altında çalışmaktan nasırlaşan emekçi kadının ellerini, daha büyük yapmış ve vermek istediğı mesajı daha da vurgulamak istemiştir. Günel, eserlerinde süslü, narin, kırılğan figürlere yer vermediğı gibi bunun tam tersine eserlerinde emekçi köylüleri güçlü, iradeli ve çalışmaktan deformasyona uğramış uzuvlarıyla resmetmiştir. Sanatçı eserlerinde, kadın iş gücünün önemini vurgulamış, aile içindeki ücretsiz emeğı konu alan ve yaşadığı halktan konulara yer vererek toplumsal gerçekçiliğe önemli katkılar sağlamıştır.

Resim 14: Neşet Günel, Toprak, Tuval üzerine yağlıboya, 1974, 185-96 cm.

Resim 14'de Günel çalışmasında ise, iki öküzü kara saban ile süren yaşlı bir köylü kadını resmetmiştir. Toprak renklerinin kullanıldığı bu eser, güçlü bir desen anlayışıyla dikkat çeken sanatçı, gerçekçi olarak öküzü ve köylü kadını resmetmiştir. Sanatçı, toprakla uğraşan emekçi kadının ellerini büyük çizerek deformasyona uğratmıştır. Ellerin büyük çizilmesi emeği ön plana çıkartmaktadır. Ağır yaşam koşullarında olan emekçi köylü insanların günlük hayatından bir sahneyi seçmesi toplumsal gerçekliğe vurgu yapmaktadır. Yüz ifadesinden yorgun olduğu görülen kadın figürü, öküzlerin arkasında güçlkle toprağı sürmektedir. Yeşil bitki örtüsüne yer vermeyen, kıraç toprağı ele alan Günel, sakin, durgun, hüzünlü figürleri betimlemiştir. Çalışma son derece vurgulu ve mesajcı bir yaklaşım içermektedir.

Resim 15: Nedim Günsür, Madenci, Tuval üzerine yağlıboya, 1962, 67.5-47 cm.

Resim 15'de Günsür çalışmasında, çalışan işçi kesiminden madencileri konu olarak ele almıştır. Çalışmada kömür isinden kapkara olmuş iki madenci portresi görülmektedir. Resimde, bir eliyle masayı tutan, diğer eliyle de kaşık tutan madencinin zor yaşam koşullarından dolayı çaresiz bakışları dikkat çekmektedir. Figürün elleri, yüzü ve vücudu deformasyona uğramıştır. Eserde soyutlamaya başvurulmuş ve gereksiz tüm detaylar çıkarılmıştır. Sanatçı, bu çalışmayı Zonguldak'ta yaşadığı dönemde, şehir hakkında gözlemler yaptığında üretmiştir. Sanatçının çalışmasında, bir madenci şehri olan Zonguldak ve madencilerin yaşam koşulları gözler önüne serilmektedir. Günsür, bu konu üzerinde birçok defa durmuş ve resimde figürlerin iç dünyasını yansıtmaya çalışmıştır. Eser biçimsel dışavurumcu tarzda, açık koyu karşıtlığına başvurularak ele alınmıştır.

Resim 16: Nedim Günsür, Pamuk Toplayanlar, Kontrplak üzerine yağlıboya, 17-23 cm.

Günsür'ün bir diğer resmi Resim 16'da ise, yöresel giysileri içinde kadınlar pamuk toplamaktadır. Sanatçı, kalabalık kadın grubunu, şalvarlarıyla ve başlarındaki başörtüleri, pamuk tarlasını soyutlamacı tarzda ele almıştır. Çalışmada; kahveler, yeşiller ve maviler kullanılmıştır. Günsür, dağlarla çevrilmiş bir ovanın ortasında tarlada çalışan emekçi insanları, duyarlı hassas bir biçimde resmetmiştir. Tarlanın ortasında uzakta bir çadır ve birkaç ağaç görülmektedir. Gökyüzü son derece açık olarak ele alınmıştır. Sanatçı, Anadolu halkının yaşantısını naif bir dille kendine özgü bir üslupla ele almıştır.

Resim 17: Neşe Erdok, Ayakkabı Boyacısı, Tuval üzerine yağlıboya, 1979, 150-137 cm.

Resim 17'de Erdok çalışmasında, seyirciye doğru bakan, arkasında boya sandığı olan ayakkabı boyacısını resmetmiştir. Boyacının hemen yanında arkasını seyirciye dönmüş gri bir kedi ve kedinin karşısında sandığa konmuş bir kuş fark edilmektedir. Çalışmada grimsi mavi, beyaz gibi yakın renk armonisi kullanılmış, çalışmaktan yorgun bir ifadeyle boyacı betimlenmiştir. Erdok, eserde soyutlamaya gitmiş, ışık-gölge, leke ve renk değerlerinde hacimlendirmeyi ön plana almıştır.

Resim 18: Neşe Erdok, Çikletçi, Tuval üzerine yağlıboya, 1980, 180x100 cm.

"Erdok'un resimlerinin konusu insandır. Bu insanlar hemen her gün karşılaşacağımız satıcılar, çocuklar, serseriler, hasta ve sakatlar gibi toplumun yoksul ve alt kesimindedirler. (Resim 18). Erdok, bu insanların yalnızca dış görünüşlerini yansıtmamış, onların iç yaşamlarına inerek gerçekçi ve duyarlı bir anlatıma ulaşmış, bu doğrultuda biçim bozmalardan kaçınmamıştır. Çizim ve biçim kaygısının ağırlıkta olduğu resimlerinde renk, hem psikolojik etki açısından hem de biçimi destekleyen bir öge olarak önem kazanmıştır" (Arslan, 1997, 532).

Sanatçı, konuyu daha da vurgulamak amacıyla büyük boy tuvaler yapmış, seçtiği konu çevresinde tekli, çoklu figürleri yalınlaştırarak genelde az renkle titiz bir çalışma içerisine girmiştir. Güçlü bir desen anlayışına sahip olan Erdok, ele aldığı figürlerde ayrıntılı bir portre yapmaktadır. Sanatçı, ışık-gölge, renk ve leke değerlerine son derece önem vermiş, abartılı eller ayaklar çizerek biçim bozmadan da kaçınmamıştır. Soyutlama ve biçim bozma eserlerinde önemli yer teşkil etmiştir.

Resim 19: Ramiz Aydın, Kağrı, Tuval üzerine yağlıboya, 1979, 50-70 cm.

Resim 19'daki Aydın'ın çalışmasında, önde bir erkek figürü, arkasındaki iki kağrının çektiği odun yüklü arabanın önüne yürümektedir. Kağrıların önünde öküzlerin ipini tutan, ağır kış koşullarından dolayı sıkı giyinmiş bir erkek figürü görülmektedir. Kafasını atkısıyla sarmış adamın elinde eldiven ve ayaklarında botlar bulunmaktadır. Odun yüklü arabanın üstünde bir köylü kadın oturmaktadır. Çalışmanın genelinde siyah, beyaz ve toprak tonları kullanılmıştır. Anadolu köylüsünün ağır kış koşullarındaki durumunu yansıtan sanatçı, soyutlamaya da yer vermiştir. Figürlerde, kağrıda ince bir estetik çaba görülmektedir. Sonsuz beyazlık içinde figürlerin bakışları duruşları etkileyici olarak betimlenmiştir. Yakın renk armonisini benimseyen, ışık ve gölgeyi hassas biçimde nesnelere yansıtan eserler üreten Aydın, resimlerinde hüznü kadar umutta sezilmektedir.

Resim 20: Ramiz Aydın, Odun Taşıyan Ozan, Tuval üzerine yağlıboya, 1989, 60-40cm.

Sanatçı; beyaz, grimsi mavi ve siyah gibi monokrom pastel renklerin hâkim olduğu bu çalışmada (Resim 20), omzunda odun taşıyan köylü bir erkeği resmetmiştir. Mekânda ufukta mavimsi bir leke, yeryüzünü ve gökyüzünü ayırmaktadır. Monokrom renk anlayışının benimsendiği çalışmada, yer yer turuncu renk kullanılarak denge kurulmaya çalışılmıştır. Çetin kış şartlarının hâkim olduğu belli olan bu resimde, adamın kafasında başlık bulunmaktadır. Sanatçının eserlerinde yumuşatılmış bir kübist etki sezilmektedir.

Aydın'ın sanatında, Anadolu insanının günlük yaşamdan sahnelere, kırsal kesimdeki insanların yaşam mücadelesine tanık oluruz. Sanatçı, doğayı, renkle ve soyutlanmış biçimlerle ele almıştır. Çalışmalarında yüksek bir estetik güç, renklerde genelde monokrom bir renk yapısı göze çarpmaktadır. Toplumcu gerçekçi tarzda, çizgi ögesini güçlü bir şekilde vurgulayan güçlü desen anlayışıyla dikkat çeken Aydın, biçimlendirmede realist, romantik ve sembolist bir tavır sergilemektedir.

Resim 21: Aydın Ayan, Simitçi, Tuval üzerine yağlıboya.

Resim 21'de Ayan çalışmasında, elindeki çubukta simitleri tutan, oturmuş bir simitçiye resmetmiştir. Simitçinin sağına soluna gazete parçaları dağılmıştır. Simitçinin etrafında iki kedi bulunmaktadır. Çalışma, çalışan emekçi insanı konu almıştır. "Sanatçı, 1980'lerden başlayarak salt renk ve teknik oyunlardan yararlanmış; görsel etkiyi canlı tutan ve çekici kılan bu renk oyunlarını ışık oyunları ile zenginleştirmiştir" (Giray,1997).

Sanatçı, toplumsal gerçekçi tarzda, sağlam desen anlayışıyla, figüratif çalışmalar üretmiştir. Eserlerinde tüm ayrıntıları düşünerek, sembolik öğeleri de resme katarak eserler vermiştir.

Az Gelişmişlik, Bir Memleketin Simgesel Portresi, Ekmek Beklerken ve Dün, Bugün, Yarın gibi adlar taşıyan bu resimlerin içeriği adlarında yansımaktadır... Ayan, 1980'lerin sonundan başlayarak yeni arayışlara yönelmiş; bu kez Türkiye'nin ve dünyanın değişen politik gündeminin etkilerinin yansıtmıştır. Buna bağlı olarak edebiyattan müziğe ve resime kadar her alanda, toplumsal içeriklerin yalın ve çıplak gerçekleriyle yansıtılması; olayların güncellikten kurtularak sanatı kalıcılığıyla yarına taşır... Ayan'ın resimleri her evresinde toplumsal içerikli, öyküsel, hatta simgeseldir" (Giray,1997, 173).

Resim 22: Nedret Sekban, Yeniköy Balıkçısı II, Tuval üzerine yağlıboya, 2003, 72-93 cm.

Resim 22'de Sekban çalışmasında, sarı çizmeleri ve lacivert beresiyle balık tezgâhının önünde bir balıkçıyı resmetmiştir. Balıkçının ayakucunda leğenin içinde canlı balıklar bulunmaktadır. Arka mekânda denize yer verilmiştir. Balıkçının tezgâhında çeşitli cinsten balıklar görülmektedir. Çalışmada güçlü bir desen ve renk anlayışı bulunmaktadır.

SONUÇ

Fransız ihtilali sonrası ortaya çıkan durum, başta Fransa olmak üzere Almanya, Meksika, Rusya, Çin Halk Cumhuriyeti, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya gibi ülkelerin sosyo-ekonomik açıdan farklılaşmasına neden olmuş, aynı ülkelerin sanatsal anlamda da değişiklikler yaşamasına neden olmuştur. Bu değişikliğin en önemli belirtilerinden birisi de bu ülkelerin sanatçılarının artık toplumu yansıtan eserlere ağırlık

vererek üretim göstermeleri olmuştur. Bu üretim süreci sonrası oluşan akım toplumsal gerçekçilik olarak adlandırılmıştır.

Türkiye'de ise bu durum Cumhuriyetin ilanına kadar ağır aksak bir süreç işleyerek gelmektedir. Cumhuriyet sonrası toplumun tüm katmanlarında meydana gelen değişiklik sanat ve sanatçıları da etkilemiştir. Cumhuriyetin en önemli beklentisi bağımsızlıktır. Ancak bu bağımsızlık sadece yönetim anlamında bir bağımsızlıktan ziyade, yaşamın tüm katmanlarına sirayet eden ve ekonomi, eğitim, spor, kültür ve sanat gibi alt başlıkları da içerecek şekilde geniş bir yelpazeyi barındıracak şekilde düzenlenmiştir.

Bu kapsamda sanat politikaları güncellenmiş, üretilen sanat eserlerinin toplumun tüm kesimini ve bu kesimin tüm yaşamını içermesi sağlanmıştır. Ancak bu sürecin saf bir şekilde gerçekleştiğini, tüm sanat camiasının bir çırpıda bu yönde ve anlaşılabilir eserler verdiğini düşünmekte çok doğru değildir. Ülkenin atlattığı savaşlar, toplum yapısının oluşumunu son derece derinden etkilemiş, toplumun ya da toplumu oluşturan her bir ferdin kendini rahatça ifade edebilecek bir yol bulmasının önünde engel olmuştur. Sanatçılar, bu ilk dönemde içinde buldukları toplumun sorunlarını Batı sanatına öykünerek ancak kendi üsluplarınınca resmetmiş olmaları bulunan yollardan biri olarak değerlendirilebilir.

Erken Cumhuriyet döneminde yeniden yapılanma süreci içerisinde toplumsal olarak karşılaşılan hemen her zorluk birlikte aşılması gereken bir süreç olarak değerlendirildiğinden, toplumsal kesimler arasında olan farklılıklar tam anlamıyla gözlemlenememiş ya da görmezden gelinmiştir. Ancak tüm Dünyayı da etkileyen önce liberal ve daha sonra Neo-liberal yönetim anlayışı toplumu meydana getiren kitleleri sınıflandırarak ayırtmıştır. Bu ayırttırma durumu kentleşmeyi ön plana çıkardığından, aynı zamanda toplumun birlik ve beraberliğine de neden olmuştur. Kentlerde beraber ancak aynı şartlarda yaşamak durumunda olan yığınlar oluşmuştur. İşte bu yığınların çoğunu yoksul kesimin temsilcileri olan emek gücü sahipleri oluşturmaktadır. Hayatta kalabilmeleri için sahip oldukları tek şey olan emeklerini satışa çıkarmak zorunda olan emekçiler, emeklerinin karşılığını tam olarak alamamanın sıkıntısını her dönem yaşamışlardır. Toplumsal gerçekçi akımda eser veren sanatçılar, işte tam da bu durumu resimlerine yansıtmışlardır.

Emekçilerin, bu sıkıntılar ile elde etmesi gerekenden daha azına rıza gösteriyor olmaları ile hayatlarını hep sınırdan geçiriyor olmaları toplumsal olarak ortaya büyük adaletsizlikler çıkarmıştır. Kendilerini toplumun aynası olma rolünü biçen toplumcu gerçekçi üslubun Türk temsilcileri de bu duruma kayıtsız kalmamış ve emek gücünün sıkıntılarını resimlerine yansıtmışlardır.

Emek gücü üzerinden aynı zamanda kadın ve çocuk sömürsünün de yapıyor olması, bu yönde eserler veren sanatçıların kadın ve çocuk öznelerini ön planda tutmalarını sağlamıştır. Yaşanan bu türden olumsuz süreçler gerçekçi ve eleştirel bir anlatımla aktarılmaya çalışılmışken, bu aktarımın aynı zamanda bilgilendirme ve geleceğe ulaşacak resimli bir belge olma özelliğinden yararlanılmak istenilmiştir.

Sonraki dönemlerde Türkiye'nin yaşadığı askeri darbeler, yönetsel değişikliğe neden olmuşlarsa da emekçilerin derdini dindirmeye yetecek politikaların hayata geçmesini sağlamamışlardır. Bu nedenle emek gücünün içinde bulunduğu kaotik durumun resmedilmediği bir dönemden bahsetmek mümkün değildir diyebiliriz.

Dünyada olduğu gibi ülkemizde de içinde buldukları toplumu tüm çıplaklığı ile resmetmek isteyen toplumsal gerçekçilik akımı temsilcileri, emek gücünün bu ezilmişliğini görmezden gelmemişlerdir. Eserlerini üretirken özgün olmak gibi bir amaçları vardır ancak bu toplumsal koşulları yansıtmayacakları ve verilmesi gereken mesajlarını vermeyecekleri anlamına gelmemektedir. Toplumda her an karşımıza çıkan emekçilerin yaşadıklarını

resmederken yüksek estetik duyarlılık, biçim ve içerik konusunda farklılaşma yaşamışlarsa da verilen mesajın hemen tüm sanatçılar için aynı olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- ARSLAN, N. (1997). İbrahim Balaban. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, (1. cilt), İstanbul: YEM Yayınları.
- ARSLAN, N. (1997). Neşe Erdok. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, (1. cilt), İstanbul: YEM Yayınları.
- BERKSOY, F. (1993). *20.yy. Batı resim sanatında toplumsal gerçekçilik ve bu alanda çalışan Türk sanatçıları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- BERKSOY, F. (1998). *20.Yüzyıl Batı ve Türk resminde toplumsal gerçekçilik*, İstanbul: Bakışlar Matbaacılık.
- ÇELİK, S. (2009). *Türk resminde toplumsal gerçekçilik: Yeniler grubu* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ÇİÇEK, V. (2010). *19. yüzyıl sonrası resim sanatında ve Türk resminde toplumsal gerçekçi eğilimler* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.
- ERSOY, A. (1998). *Günümüz Türk resim sanatı*, İstanbul: Bilim Sanat Galerisi Yayınları.
- ERGÜVEN, M. (1992). *Yoruma doğru*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ERGÜVEN, M. (1996). *Neşet Günel*, İstanbul: Bilim Sanat Galerisi.
- GEZGİN, Ü. (2004). *Ramiz Aydın*, İstanbul: Bilim Sanat Galerisi.
- GİRAY, K. (1997). Aydın Ayan. *Eczacıbaşı sanat ansiklopedisi*, (1. cilt), İstanbul: YEM Yayınları.
- KOÇ, K. (2011). *20. yüzyıl ikinci yarısı Türk resminde toplumsal gerçekçilik*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- KINALI, E. (2017). *Toplumcu gerçekçilik akımının Türk resim sanatına etkisi ve Abidin Dino*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- MENGÜÇ, A. (2001). *Turgut Atalay*, İstanbul: Bilim ve Sanat Galerisi.
- TANİLLİ, S. (2000). *Uygarlık tarihi*, İstanbul: Adam Yayınları.
- TANSUĞ, S. (2003). *Çağdaş Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İŞANÇ, Y. (2008). *Yeni Türk gerçekçiliği ve Nedim Günsür*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- ÖZSEZGİN, K. (2010). *Görsel Sanatçılar Ansiklopedisi*, İstanbul: Doruk Yayınları.
- UZUNOĞLU, M. (2008). *Cumhuriyetten günümüze toplumsal değişimin Türk resim sanatında kadın imgesine yansımaları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ÜSTÜNİPEK, Ş. (2009). *1936-1950 yılları arasında güzel sanatlar akademisi: Léopold-Lévy ve atölyesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- YENER, G. (2013). *Mümtaz Yener; yaşamı ve sanatı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

YILMAZ, R.O. (2004). *Yaşamın izleri/desen Balaban I*, İstanbul: Bilim ve Sanat Galerisi.

YÜCETÜRK, E. (2014). *Mehmet Yücetürk-Yalınlığın büyüğü*, Ankara: Desen Ofset A.Ş.

<http://blog.ressambalaban.com/> Erişim tarihi: 22.05.2018

<http://kdzereglifutbol.blogspot.com/2014/09/naif-bir-madenci-dostu-nedim-gunsur.html> Erişim tarihi: 24.05.2018

<http://lebriz.com/pages/exhibition.aspx?exhID=557&lang=TR> Erişim tarihi: 04.06.2018

<http://lebriz.com/pages/lsd.aspx?lang=TR§ionID=0&articleID=914> Erişim tarihi: 04.06.2018

<http://lebriz.com/pages/lsd.aspx?lang=TR§ionID=0&articleID=914&bhcp=1> Erişim tarihi: 15.05.2018

<http://lebriz.com/pages/lsd.aspx?lang=TR§ionID=1&articleID=838> Erişim tarihi: 12.06.2018

<http://www.aydinayan.com/pPages/pArtist.aspx?paID=457§ion=550&lang=TR&bhcp=1&periodID=&pageNo=1&exhID=0> Erişim tarihi: 13.05.2018

<http://www.leblebitozu.com/ibrahim-balabanin-eserleri-ve-hayati/> Erişim tarihi: 17.05.2018

<http://www.fethikarakas.com/gravur.htm> Erişim tarihi: 09.06.2018

http://www.neseerdok.com.tr/resimler.asp?g_id=13 Erişim tarihi: 17.06.2018

Görsel Kaynakça

Resim 1: <http://www.nuriyem.com/eser/s132-082/> Erişim tarihi: 11.05.2018

Resim 2: <http://www.nuriyem.com/eser/s131-175/> Erişim tarihi: 13.05.2018

Resim 3: YENER, G. (2013). *Mümtaz Yener; yaşamı ve sanatı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Resim 4: YENER, G. (2013). *Mümtaz Yener; yaşamı ve sanatı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Resim 5: ÜSTÜNİPEK, Ş. (2009). *1936-1950 yılları arasında güzel sanatlar akademisi: Léopold-Lévy ve atölyesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Resim 6: YÜCETÜRK, E. (2014). *Mehmet Yücetürk-yalınlığın büyüğü*, Ankara: Desen Ofset A.Ş.

Resim 7: YÜCETÜRK, E. (2014). *Mehmet Yücetürk-yalınlığın büyüğü*, Ankara: Desen Ofset A.Ş.

Resim8:<http://sanalmuze.tcmb.gov.tr/sanalmuze/tr/sanatkoleksiyonu/s/121/TURGUT+ATALAY> Erişim tarihi: 24.06.2018

Resim 9: <http://www.beyazart.com/sanatci/Turgut-Atalay> Erişim tarihi: 19.05.2018

Resim 10: <http://www.beyazart.com/sanatci/%C4%B0brahim-Balaban> Erişim tarihi: 24.05.2018

Resim 11: <http://www.beyazart.com/sanatci/%C4%B0brahim-Balaban> Erişim tarihi: 27.05.2018

Resim 12: <http://lebriz.com/pages/lsd.aspx?lang=TR§ionID=1&articleID=838> Erişim tarihi: 11.06.2018

Resim13:

http://www.cappadociaexplorer.com/image.php?f=201611301651_ng5basakcilar.jpg Erişim tarihi: 19.06.2018

Resim 14: Ergüven, M. (1996). Neşet Günal, İstanbul: Bilim Sanat Galerisi.

Resim 15: <http://kdzereglifutbol.blogspot.com/2014/09/naif-bir-madenci-dostu-nedim-gunsur.html> Erişim tarihi:24.05.2018

Resim 16: <https://www.istanbulmuzayede.com/urun/378071/nedim-gunsur> Erişim tarihi: 22.06.2018

Resim 17: http://www.neseerdok.com.tr/resimler.asp?g_id=13 Erişim tarihi: 17.06.2018

Resim 18: http://www.neseerdok.com.tr/resimler.asp?g_id=14 Erişim tarihi: 17.06.2018

Resim 19: GEZGİN, Ü. (2004). *Ramiz Aydın*, İstanbul: Bilim Sanat Galerisi. Erişim tarihi: 24.06.2018

Resim 20: GEZGİN, Ü. (2004). *Ramiz Aydın*, İstanbul: Bilim Sanat Galerisi. Erişim tarihi: 25.06.2018

Resim 21: <https://csmuze.anadolu.edu.tr/muze-koleksiyonu/muze-koleksiyonu?page=3> Erişim tarihi: 11.06.2018

Resim 22: <http://lebriz.com/pages/exhibition.aspx?exhID=557&lang=TR> Erişim tarihi: 14.06.2018

KÂSİMÎ MECMUASI'NİN İÇERİK ANALİZİ¹

CONTENT ANALYSIS OF QASIMI'S COMPILATION

АНАЛИЗ СОСТАВЛЕННОЙ КАСИМИ АНТОЛОГИИ СТИХОВ

Ahmet İÇLİ*

ÖZ

İnsanoğlu çeşitli ifade araçlarıyla kendileri ve yaşadıkları dünyaları hakkında anlama ve anlamlandırma faaliyetlerinde bulunur. Bu araçlardan birisi de hiç kuşkusuz edebiyattır. Edebiyat alanındaki her eserde insanoğluna ait en az bir unsurun varlığı kuşku götürmez bir gerçekliktir. Edebî metinlerde işlenmiş öğelerin bulunması, değerlendirilmesi ve geleceğe aktarılması insanlık adına önemli bir görevdir.

Bilindiği üzere Türkler, tarihin farklı dönemlerinde farklı yazı sistemlerini kullanmışlardır. Bunlardan birisi de en uzun süre kullanılan Arap yazı sistemidir. Arap harflerinin Türkçe ifadelerle hayat bulduğu nice edebî eser ve metin bulunmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu da Osmanlı dönemine aittir. Türk edebiyatının uzun bir dönemini kapsayan Klâsik Türk (Divan) Edebiyatı'nın önemli kaynakları arasında bulunan mecmualar, yazıldıkları dönemlere ait nice kodlar barındırdıkları gibi geleceğe dair nice mesajlar taşımaktadır.

Mecmualar, antoloji mahiyeti taşıyan eserlerdir. Bu eserler, dönemin zevklerini, anlayışlarını, şairlerin dolayısıyla halkın eğilimlerini ve varlığa bakış açılarını barındırması açısından önemlidir. Mecmualar, edebiyat tarihi kaynaklarında adına rastlanmayan veya şiir örnekleri bulunmayan birçok şaire ulaşma imkânı sunar.

Birçok şairin, şiirlerini barındıran divanlarında olmayan veya daha sonra yazdıkları şiirleri bulunabilir. Şairlerin, varlığı bilinmekle birlikte şiirlerini topladığı bir eseri halen gün yüzüne çıkmamış da olabilir. Veyahut divanını tertip ettikten sonra da şiir yazmış, yazdığı şiirler tertip ettiği divan nüshasına girmemiş de olabilir. Ömrü yetmediği ya da başka nedenlerle şiirlerinin dışarıda kalmış olma ihtimali de bulunmaktadır. Şiir mecmuaları, bugün divanlarına ulaşamayan veya divan tertip etme fırsatı bulamayan şairler için de önemli kaynaklar arasındadır.

¹ Çalışma, Ardahan Üniversitesi 2017/014 numaralı proje kapsamında desteklenmiştir.

* ORCID: 0000-0002-7478-7518 Doç. Dr. Ardahan Üniversitesi İnsanî Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü, ahmeticli@ardahan.edu.tr

Bu çalışmanın amacı, Erzurum Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Yazma Eser Bölümünde bulunan ASL 625 Mec 83 Kayıt Numaralı Türkçe mecmuanın incelenmesi ve değerlendirilmesidir. Derleyeni Kâsımî mahlaslı bir şair olduğu için esere tarafımızdan “Kâsımî Mecmuası” adı verilmiştir. Yapılan tüm değerlendirmelerden sonra mecmuada adı belirtilen şairler ve hangi nazım biçimi ile şiir yazdıkları bir tabloda belirtilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mecmua, Türkçe Şiir Mecmuları, Türkçe Yazmalar, Türk Şiiri, Kâsımî Mecmuası

ABSTRACT

Mankind expresses meaning and identifications about themselves and their worlds by means of expression tools. One of these tools is undoubtedly literature. It is an undoubted fact that there is at least one element that belongs to the human beings in every work in the field of literature. Finding, evaluating and transferring the items processed in literary texts is an important task for humanity.

As known, Turks have used different writing systems in the different periods of history. One of them is Arab writing system, which has been used for the longest time. Many literary works and texts, in which Arab letters became meaningful with Turkish expressions, have been present. The majority of them belong to the period of the Ottoman Empire.

The magazines/ anthologies that are among important resources of Classic Turkish (Divan)Literature, which covers a long period of Turkish literature, carry many messages into future as well as including many codes belonging to the terms they were written.

Magazines are the works including as well as the poems that poets wrote each other as a kindly reply, have the nature of anthology belonging to many poets. Mecmualar are anthological works. These works are important in terms of harboring the tastes and understandings of the period, the tendencies of the poets and the people and their point of view. Anthologies/mecmuas/magazines, offer access to many poets who are not found in literary sources or who do not have poetry examples. There may be poems which are not in the divans or later written. These are very important in terms of keeping enjoyment sense of relevant term and tendencies of poets and accordingly tendencies of public and their point of views in respect of entity. Because magazines include the way that has been followed by poets in poetry, and the clues regarding the masters that poet loves. Besides, any poet may have written poem after the organization of his divan as well and this poem may not have been included in the divan sample he organized. It is likely that some of his poems might not be published since he couldn't attempt the organization again because of that he didn't live long enough for that or for other reasons. Poetry magazines are the only resources for the poets whose divans have lost or didn't get a chance to organize divan.

The aim of this study is to examine and evaluate the Turkish poetry magazine of ASL 625 Mec 83 Registration Number, which is located in Seyfettin Özege Manuscript Department of Erzurum Atatürk University Central Library. Since the compiler of the work is a poet with a pseudonym of Kâsımî, the work was called as the “Qasimî's Compilation” After all the evaluations, the poets and their poems mentioned in the compilation will be indicated in a table.

Keywords:Compilation, Turkish Poetry Compilations, Turkish Manuscripts, Turkish Poetry, Qasimî's Compilation

АННОТАЦИЯ

Человек с помощью различных средств выражения стараются осмыслить и понять окружающий их мир и стремится объяснить смысл своей деятельности. Одним из таких средств, несомненно, является литература. Во всех литературных произведениях все, что касается человека показывается как реально существующая действительность. Важной задачей для человечества является изучение литературных текстов, которые позволят дать оценку и передать для будущего поколения интересные и важные события.

Как известно, турки использовали разные письменные системы в разные периоды истории. Одной из них является - арабская система письма, которая использовалась в турками в течение самого длительного периода. Существует много литературных произведений и текстов, в которых можно встретить арабские буквы, но передаваемых на турецком языке. Большинство литературных текстов относятся к периоду Османской империи.

Среди важных источников классической турецкой литературы (дивана), которая охватывает длительный период турецкой литературы, являются собранные художественные тексты, написанные в определенный период и, содержащие в себе ряд скрытых кодов, передающие множество информации о будущем. Эти источники представляют собой - антологические работы, которые включают в себя нравы, понятия, тенденции, взгляды поэтов, писателей разного периода.

Несмотря на то, эти труды не возможно встретить в источниках по истории литературы, но они дают возможность познакомиться с неизвестными поэтами и их стихотворными произведениями. В этих текстах мы можем найти стихи многих известных и неизвестных поэтов или стихи, которые были не опубликованы. Существует вероятность, что стихи Поэтов могли быть оставлены и по другим причинам. Поэтические тексты также являются важными источниками для поэтов, которые по какой причине не смогли собрать свои произведения и не имели возможности организовать условия для сбора произведений. Сегодня эти произведения составляют важный источник.

Целью этого исследования является изучение и оценка турецкой версии регистрационного номера ASL 625 Mec 83, который находится в отделе рукописей Сейфетин Озеге в Центральной библиотеке Университета Ататюрк в Эрзуруме. Поскольку собиратель этих стихов - поэт с псевдонимом Касими, работа называется – собранные рукописи Касими. После всех сделанных нами исследований поэты, упомянутые в его собранных стихотворений, будут распределены в таблицах.

Ключевые слова: Турецкие поэтические журналы, турецкие рукописи, турецкая рукописная поэзия, антология собранных стихов Касими.

1. Giriş

Mecmua², kelime olarak; Arapça “جمع” cem‘ kökünden türemiştir. Toplama, bir araya getirme, derleme anlamlarına gelir. Kavram olarak da “bir araya getirilmiş” anlamını tamamlayan “toplanıp biriktirilmiş, tertip ve tanzim edilmiş şeylerin tümü, seçilmiş yazılardan, şiirlerden meydana getirilen kitap, koleksiyon, dergi” olarak tanımlanabilir.

² Mecmuanın tanımı, mecmua özellikleri, tasnifleri ve mecmualar üzerinde birçok akademik çalışma mevcuttur. Geniş bilgi için kaynakçada bulunan eserlere bakılabilir.

Derleyeni/yazarı tarafından tutulan özel bir eser olduğu için “unique” benzersiz ve tek olma yönüyle de ayrıca önem taşırlar. Bu bakımdan günümüz dergilerinden ayrılırlar.

Türk edebiyatında edebî, tarihî, siyasi, toplumsal, ahlaki vb. pek çok bakımdan önem arz eden çok sayıda güzide eser bulunmaktadır. Bunlarla birlikte, derlenmiş manzum ve mensur birçok el yazması “mecmua” da görülmektedir. Mecmualar, birçok yeni bilgiyi taşıyan hazine mahiyetinde olan eserlerdir.. Mecmualar arasında, şiir mecmualarının önemli bir rolü vardır. Bir kısım şiir mecmuası nazire şiirleri barındırma yönüyle ayrıca önem arz eder. Derleme özelliği taşıyan bu eserler, yazarlara ve şairlere ait eserlerin seçkisini yapmakla antolojik mahiyet gösterirler.

Mecmualar, Türk edebiyatı tarihinin önemli kaynaklarından biridir. Bundan dolayı da edebiyat tarihine özellikle biyografik veri sağlar. Mecmuların biyografiye katkısı hakkında kaynakçada da belirttiğimiz Köksal (2011, 2012), Gürbüz (2011), Kurnaz ve Aydemir (2007, 2011, 2013) gibi isimlerin çalışmalarına bakılabilir.

Bu tür eserler, söz konusu mecmua tespit edilene kadar, adı gün yüzüne çıkmamış yeni şair ve şairlere veya isimleri bilinip de şiir örneklerine ulaşamayan şairler hakkında bilgiye ulaşma imkânı sağlama özelliğine sahiptirler. Mecmuaların bir diğer işlevi de şiirlerin okunma düzeyidir. Mecmualarda geçen şiirlerin benzerlikleri, en çok beğenilen şairlerin tespitinde önemli rol oynayabilirler. Şiir mecmuaları, herhangi bir “şairin bir şekilde divan nüshalarına girmeyen veya bulunmayan nüshalardan kaynaklanan eksik şiirlerini temine yardımcı” (Aydemir 2007: 127) olmak adına da önemli metinlerdir. Bunun yanı sıra, henüz divanlarına ulaşamamış şairlere ait manzumeler de mecmualarda görülebilir. Mecmualar “şair veya yazarlara ait yeni sayılabilecek manzume veya eser barındırmak” (Kurnaz-Aydemir 2013: 56) adına önemli kaynaklar arasındadır. Ayrıca aynı şiir örneklerinin farklı eserlerdeki görünümü, hem karşılaştırmayı hem de metin teşkilinde yeni bilgi ve veri sunma özelliği de gösterirler (Aydemir 2001: 147-156.).

Mecmualar üzerinde yapılan çalışmalarda henüz net bir tasnif modeli oluşmamıştır. Bu eserler birçok bilgiyi içinde barındıran değerli bir sandık/hazine mahiyetinde olabilirler. Hangi mecmuanın içeriğinde ne olduğu tam anlamıyla ancak eser incelendiğinde ortaya çıkar (Kurnaz ve Aydemir 2013). Bugüne kadar yapılan mecmua incelemeleri sonucu hem mecmua tasnifleri hem de içerik analizleri ile ilgili bazı çalışmalar bulunmaktadır.³

Klâsik Türk Edebiyatında şiir mecmuası derlemiş şahsiyetlerinden birisi de Kâsımî'dir. Makalemizde Kâsımî'nin mecmuasındaki manzum metinlerin/şiirlerin analizi yapılacaktır. Tespit edebildiğimiz tüm şairlerin isimleri verilecek, hangi nazım şekli ile şiir örneklerinin bulunduğu tabloda belirtilecektir.

Kâsımî mecmuasının tasnifinde bahsi geçen çalışmalardan faydalanılmış olup, çeşitli değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Kâsımî mecmuasını tüm ölçütlere, tasniflere göre değerlendirmek daha kapsamlı bir çalışmanın konusudur. Fakat bu ölçütlerin bir kısmına göre, genel bilgiler verilerek mecmua tanıtılabilir.

2. Kâsımî Mecmuası

İncelemeye esas mecmua -derleyeni Kâsımî mahlaslı bir şair olduğu için- tarafımızdan “Kâsımî Mecmuası” olarak isimlendirilmiştir. Eser için farklı adlandırmalarda da bulunulabilir. Bu bölümde yazma eserin tanıtımı üzerinde durulacaktır.

³ Kaynakçada tam künyeleri verilmiş çalışmalar şunlardır: Köksal, 2012, s. 409- 431; Kılıç, 2012, s. 75-96. Gürbüz, 2012, s. 97-113; Gürbüz, 2011; Aydemir, 2011; 87-100; Aydemir, 2001, 147-156; Aydemir, 2007 s. 123-137; Kut, 1988, s. 170-176; Levend, 1988.

2.1. Mecmuanın Tanıtımı

İncelemeye esas mecmua, Erzurum Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Yazma Eser Salonunda Ağâh Sırrı Levend yazmaları arasında bulunur. Eserin kütüphanedeki envanter kaydı şöyledir: ASL 625 Mec 83.

Büyük oranda divanî hat ile yazılan eser 269 yapraktır. Mecmuada manzum ve mensur birçok metin bulunmaktadır. Şiir ağırlıklı yazılan mecmuanın ana metin dışında, azımsanmayacak derecede sayfa kenarlarında da şiirler ve mensur yazılar vardır. Türkçe, Farsça ve Arapça yazılmış şiirleri barındıran mecmua, genel kültür bağlamında da birçok konuyu işleyen metinleri içermektedir.

Mecmua, mürettep/tertipli bir mecmua özelliği göstermektedir. Eserin ilk bölümünde gazeller/nazire gazeller daha sonra da musammatlar bulunmaktadır. Ayrıca tertip edeni bellidir. Manzumeler, mensur metinler, satır ve sütün gibi hususiyetler açısından mecmua, karışık bir yapı arz etmektedir. Mecmuanın mürettibi/tertip edeni Kâsımî'dir. Ayrıca eserin baş taraflarında mecmuanın adı için "Bahru'l-Maarif" ve "Sandukatu'l-Maarif" isimleri de yazılıdır.

Kâsımî Mecmuası olarak adlandırdığımız eser, birçok manzum ve mensur metni barındıran önemli bir eserdir. Mecmuadaki mensur bölümlerin bir kısmı tarih bilgisi bir kısmı da çeşitli alanlarda yazılmış edebî olmayan metinlerdir. Fakat eserin esas özelliği içerdiği şiirlerdir ve bu şiirlerin büyük bölümü de nazirelerden oluşmaktadır. Ayrıca mecmuada tezkirelerde ve diğer kaynaklarda adı geçmeyen bir kısım şairlere ve şiir örneklerine rastlanmaktadır.

Kâsımî Mecmuası, tek bir nazım şekli ile yazılan metinleri barındırmaz. İçerisinde gazel, kaside, mesnevi ve tarih kıtaları bulunan mecmua, farklı şairlerin özellikle gazellerinin alfabetik olarak tertip edildiği derleme bir divan özelliği de taşımaktadır. Şairlerin nazire gazellerini de barındıran mecmua, edebiyatımızda manzum mektup geleneğindeki bazı manzumeleri de bir arada sunmuştur. Bahru'l-Maarif olarak da isimlendirilen eser, çok dilli olma özelliği taşır. Mecmuada Türkçe, Farsça ve Arapça yazılmış metinler söz konusudur. Mecmua, Arap, Türk ve İran coğrafyasından şiir yazan birçok şairi ihtiva etmektedir. İçerik bakımından da çok yönlü bir eser olan Kâsımî Mecmuası, din, tarih, musîki, edebiyat, şiir, tasavvuf, çevre ve şehircilik vb. birçok konuda metinler barındırmaktadır.

Kâsımî'nin mecmuaya dâhil ettiği şair ve şiirlerin seçiminde ne tür ölçü gözettiği ile ilgili mecmuada bir bilgi notu bulunmamaktadır. Fakat mecmuadaki şairlerin büyük çoğunluğunu Musul ve Bağdat çevresi şairleri oluşturmaktadır. Ayrıca bu şairlerin bir kısmının şiirlerinin nazire olduğu düşünüldüğünde, Kâsımî'nin nazire şiirleri de özellikle seçtiği düşünülebilir. Mecmua derleyicisi Kâsımî'nin mecmuaya dâhil ettiği şairlerin dostluk ve arkadaşlık ilişkilerine dair hüküm vermek ise güçtür.

Kâsımî mecmuası, büyük oranda 16. yüzyıl şairlerini kapsar. Fakat az da olsa 17. yüzyıl başında yaşamış bazı şairlerin şiirlerini görmek mümkündür

2.2. Mecmuanın Derleyeni

Mecmua derleyicisi Kâsımî'dir. Kimliği noktasında edebiyat kaynaklarında ve bugüne kadar yapılmış çalışmalarda kesin bir bilgi yoktur. Kâsımî künyesiyle tanıtılan birçok kişi vardır. Fakat bunlardan hangisinin mecmua derleyicisi olabileceğine dair net bir açıklama yoktur. Elimizdeki tüm bilgi, şairin kaleminden çıkan mecmuasına göredir.

Kendisi de şair olan Kâsımî, bazı şiirlerinin başında "li-kâtibihî" "li-kâtibihî'l-fakir" ibaresini yazmış, bu şiirlerin mahlas beyitlerinde "Kâsımî" adını kullanmıştır. Bu bilgiler, mecmuanın Kâsımî adlı bir şair tarafından yazıldığını teyit etmektedir:

Li-kâtibihî

Hâturum gâyet mükedder mihnet-efzûn olmada/Çekmede dil cevri derdi bağrımız hûn olmada

Yâ ilâhî sen inâyet birle imdâd eylegil/Kâsımî üftâdeye kim bağı pür-hûn olmada
(6a)⁴

Kâsımî, mecmuanın baştan sona, tamamının kendisine ait olduğunu şu ifadelerle belirtmektedir:

“Sâhibihî ve mâlikihî, min evvelihî ilâ ahirihî ad’afu’l-ibâdullahi’l-melikü’s-settâr, Seyyid Kasım b. Seyyid Abdullâh b. Seyyid Murtaza b. Seyyid Abdulgafurü’l-Hüseynî, gafarallâhu zunubehû” (17a)

Bu ifadelerden mecmuanın Kâsımî’ye ait olduğu anlaşılabilir. Bu ifadeyle birlikte şairin adı hakkında tam ve net bilgiye de ulaşılmaktadır. Buna göre; Kâsımî’nin asıl adının Kâsım, babasının ise Abdullah olduğu görülmektedir.

Kâsımî, mecmuanın gazeller bölümünün sonunda da kendisini aynı şekilde tanıtmış ve mecmuanın yazıldığı yılı belirtmiştir (127a). Bu açıklamaların olduğu bölümde eserin H. 3 Recep 1034’te (M. 11 Nisan 1625) yılında tamamlandığı görülmektedir.⁵

Şâir, bir şiirin sonunda şiirin “H. 1018” yılında söylendiğini/yazıldığını ifade etmektedir(7a). Bu açıklamalara göre, mecmuanın yazarı Kâsımî’nin en geç 1600’lü yılların başında yaşadığı ve şiir örnekleri ile mecmuaya aldığı şiirlerden hareketle iyi bir şair olduğu ve birçok şiiri derleyecek bilgi ve kapasitede olduğu söylenebilir.

Ayrıca böyle bir **araştırma-inceleme** kitabı mahiyetindeki mecmuayı derleyen bir kişinin şiir sanatı noktasında iyi bir eleştirmen olduğunu da belirtmekte fayda vardır. Bu durum mecmuanın önemine önem katmaktadır. Çünkü derleyeni şairdir ve şiir sanatı hakkında bilgisi vardır. Bundan dolayı da mecmuaya aldığı kişiler ve şiirlerini bir yönüyle süzgeçten geçirmiştir.

2.3. Mecmua’nın Musul İle Bağı

Kâsımî Mecmuası, kesin olmamakla birlikte, yazmada verilen bazı ipuçları ekseninde büyük bir ihtimalle Irak ve çevresinde bir yerde yazılmıştır. Yazıldığı dönem itibariyle Osmanlı toprağı olan bu coğrafyada, önemli merkezlerden Bağdat ve Musul adı öne çıkmaktadır. Mecmuada birçok Musullu ve Bağdatlı şairin adının şehirleri ile birlikte verilmiş olması, Bağdat ve Musul’da görevli devlet adamları ile bunlara sunulan eserlerin seçimleri, özellikle Musul hakkında geniş bilgilerin sunulması mecmuanın Musul’da yazıldığı kanaatini uyandırmaktadır. Mecmuada bazı şahsiyetlerin dönem itibariyle yaptıkları görevleri hakkında da bilgiler mevcuttur. Bu kişilerin mahlasları ile birlikte görevleri belirtilmiştir. Bir örnek vermek gerekirse:

Revnakî Efendi Kâdî-i Musul - 8a/k, Gazel, 5 Beyit:

Rind odur sermest ola cām-ı mey-i düşîneden / Sâf ola âyînesi jeng-i gam-ı dîrîneden

Kesin olmayan bu bilgilerin yanı sıra, mecmua derleyeninin Musullu olabilme ihtimali de gözden uzak tutulamaz. Ayrıca eserin farklı şehirlerde çeşitli medreselerde

⁴ Mecmuadan yapılan alıntılar, parantez içinde yaprak sayısı ve yaprağın yönü belirtilerek verilmiştir. Buna göre yapılan alıntı: Kâsımî mecmuasının 6. Yaprağının (a) yani ön yüzünde geçmektedir.

⁵ Bu sayfalardan sonraki bölümlerde kâğıt değişmemiş ama yazı stili değişmiştir. Fakat yazının aynı yıllarda yazıldığı ve gazel şairlerine ait metinlerin varlığı görülmektedir. Bu farklılık eserin bundan sonrasının başkası tarafından yazılabildiği olabileceği hissi vermektedir. Fakat her durumda yaprak 17a’da verilen bilgilere göre mecmua Kâsımî’ye aittir.

görüldüğü en son da Erzurum’da medreselerde şiir sanatı kitabı olarak okutulduğu tahmin edilmektedir.

Mecmuanın 142. yaprağının ön yüzündeki “Sene *seb’a ve işrîne ve elf târihinde Musul’da Tatar gelüp kışladı*” bilgisine bakıldığında, **Musul**’un mecmua derleyeni açısından bir önem taşıdığı kanısına varılabilir. İfadeye göre, H. 1027 yılında **Tatarlar** (belki de anlatılan Memluklu Türklerdir) gelip Musul’da kışlamıştır.

Mecmuada (176a/k) **Gelibolulu Ali**’nin bir gazelinin başında verilen bir diğer bilgi de mecmua derleyenin Musul ile olan bağımlı dile getirmektedir. Başlık şöyledir: “*Ali Efendi Bağdâd’a defterdâr olup Mûsul’a geldükde bu gazeli diyüp Bağdâd’a göndermişdür*”⁶. Bu ifadeler de aynı şekilde Kâsımî’nin Musul ile olan bağımlı göstermektedir. Söz konusu şiirin ilk dizesi şudur:

Meh-i şeh-r-i hilâfet mihr-i burc-i evliyâyuz biz

Eserin 183b-184a yapraklarının kenarlarında da **Musul** hakkında detaylı bilginin verildiği görülmektedir. Metnin başlangıcı şöyledir: “*Fi-zımnı Bedreddin Lü’lü Şehr-i Mûsulun mamûrluğunda tahrir olup ne denli mahalli vü hâne vü cami’ ü mesâcid ü çârsû.....*”. Bu bilgiler ve sonrasında yazılanlar, Musul’un önemli hükümdarlarından olan **Bedreddin Lü’lü** döneminde (1233-1259) Musul’un şehir bilgilerinin bir dökümüdür. Buna göre Musul’da 29 Câmî, 2400 Mescid, 58 Hristiyan Kilisesi ve 25 gemi vardır. Daha birçok bilginin yer aldığı bu bölüm, Musul’un mecmua derleyeni açısından önemini vurgulamaktadır.

Mecmuada ayrıca 257a’da “Nefs-i Musul’dan olan Enbiyâ vü Evlâd-ı Resûl ü Meşâyih-i Kirâmî Beyân İder” başlıklı yazıda Musullu veya **Musul**’da meşhur olan şahsiyetler tanıtılmaktadır. Bu durum mecmua ve Musul arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

Mecmuada **Bağdat** ile ilgili çok az bilgi bulunur. Bunlardan biri de **Nasuh Paşa**’nın **Bağdat**’a gelip gittiği yılın Kâsımî tarafından verildiğidir. Mecmuaya bilgisine göre (6a) **Paşa** H. 1015 yılında **Bağdat**’ta bulunmuştur.

Eserde, birçok şairin Musullu olduğu ilk defa bu mecmuaya geçmektedir. Bu kişiler, hakkında neredeyse hiç bilgi olmayan **Sâkînî**, **Levendî**, **Sırrî** ve **Dâî**’dir. Ayrıca divanı olup, hakkında geniş bilgi olmakla birlikte nereli olduğu konusunda bilgi bulunmayanlardan birisi de **Nâtıkî**’dir. Mecmuada şairin **Musullu** olduğu belirtilmiş ve birçok şiir örneği sunulmuştur. **Bağdatlı** birçok şaire ait şiirleri de ihtiva eden mecmuada **Feyzî**, **Keşfî** gibi **Bağdatlı** oldukları ilk defa sunulan şairler de bulunmaktadır.

2.4. Mecmua Niçin Yazıldı?

Birçok yönden önem arz eden mecmuada (3b) bazı müderrislerin mecmua hakkında değerlendirmeleri bulunur. Bu değerlendirmelerde, mecmuada geçen bilgilerin hangi müderris tarafından tasdik edildiği, doğrulandığı ve müderrislerin görev yaptıkları medreselerin/egitim kurumlarının isimleri verilmiştir. Hatta bazı müderrisler, içindeki bilgilere veya yazılmasına şahit olduklarını belirtmişlerdir. Bu ifadeler, edebiyat ve şiir sanatı alanında yetkinlik kazanan bir şahsiyet hakkındaki olumlu görüşlerin bildirildiği bir rapor izlenimi vermektedir. Bu görüşü destekleyen en önemli bilgi ise, mecmuada geçen şiir sanatı hakkındaki (6b-10a) mensur bölümdür. Dört yapraklık metinde şiir sanatının önemli kavramları, aruz vezni, edebî sanatlar, divan edebiyatı nazım şekilleri gibi konular işlenmiştir.

⁶ Aynı şekilde söylem analizi açısından bakıldığında, derleyen Musul’da iken Ali, Musul’a gelmiş olabilir. Çünkü bulunulan yere “ismin-e, yönelme eki” gelinir. Bu durumda büyük ihtimalle Kâsımî, bu durumu görmüştür. Fakat tüm bunların hepsi birer tahmin ve öznel değerlendirmelerimizdir. Doğrusunu şahit ve emin olamadığımız için net olarak bilmek çok güçtür.

Kâsimî ayrıca, eserini yazma amacını şu dizelerde belirtmektedir:

Bunu yazdım yâdigâr olmak için / Okuyanlar bir duâ kılmak için (127a)

Bu ifadeler, mecmuanın başkaları tarafından okunabilmesi amacıyla kaleme alındığını belirtmektedir. Her ne kadar alçakgönüllülükle bir dua talebinde bulunuyorsa da mecmuanın baş tarafında bulunan birçok müderrisin eser hakkındaki değerlendirmelerine bakıldığında eserin medreselerde edebiyat ders kitabı olarak telakki edildiği görülmektedir. Ayrıca beyitte geçen ifade, mecmuanın başkası tarafından okunması hedeflendiği için Kâsimî'nin tertip amacı da ortaya çıkmış olur. Yukarıda belirtildiği üzere mecmuanın, şiir sanatı gibi bir eğitim dersi kitabı olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Bundan dolayı da dört yapraklık bir şiir sanatı bilgisi metni mensur olarak sunulmuştur.

Kâsimî mecmuası için “Mecmû'atü'l-Letâyif”, “Sandukatu'l-Maârif” ve “Bahru'l-Maârif” (5a) gibi isimlerin verilebileceği, yazarı belli olmayan iki beyitte belirtilmiştir. Derleyici yazısına benzemeyen iki beyitlik yazıya bakıldığında, eserin çok güzel bir metin olduğu, bilgi ve irfân denizi/sandığı/hazinesi olduğu vurgulanır. Bu da okuyucu kitlesinin daha üst seviyede olduğunu göstermektedir.

Bir mecmuanın devrindeki okunurluk oranı konusunda bugün açıklama yapmak çok güçtür. Fakat Kâsimî mecmuasında aynı sayfa veya yaprakta geçen bazı nazîre şiirlerin matlalarının Hisâlî'de de aynı sıra ile geçmiş olması, tarih olarak da **Kâsimî**'nin daha önce yazılmış olma ihtimali düşünüldüğünde **Hisâlî** tarafından görülüp okunduğuna küçük bir işaret olabilir.

Mecmuanın üçüncü yaprağının arka yüzündeki bazı müderrislerin eser hakkındaki değerlendirmeleri de eserin farklı zamanlarda ve farklı medreselerde görülüp okunduğuna da ayrıca işaret etmektedir. Bu durum, mecmuanın tertip edildiği dönem ve sonrasında itibar gördüğüne de işaret edebilir.

Mecmuanın büyük oranda gazelleri derlediği söylenebilir. İlk 127 yapraklık bölümde gazeller bir divandaki kafiye sırasına göre tertip edilmiştir. Şairlere ait gazeller, konu, sembol ve içerik olarak da birbirilerine çok yakındır. Hatta birçok gazelin nazire şiir olduğu söylenebilir. Türk şiirinde kullanılan kaside, rubai, muhammes, müseddes, murabba, terci-bend, terki-bend, mesnevi gibi birçok nazım şeklini de görmek mümkündür. Ayrıca Karacaoğlan ve birkaç halk şairine ait “koşma” nazım şeklinin de kullanıldığı görülmektedir.

Tür açısından eserin muhtevasına bakıldığında özellikle bahr-ı tavil ve manzum mektuplar için farklı bir bölüm açıldığı söylenebilir. **Mektuplar**, **Mardinli Aklî**, **Harimî**, **Süheyli** ve **Bağdatlı Rûhî**'ye aittir. **Bahr-ı Taviller** ise, **Cemâlî**, **Beyânî** ve **Bağdatlı Muhibbi**'ye aittir.

2.5. Nazire Mecmuası Özelliği Taşması Açısından Kâsimî Mecmuası

Kâsimî mecmuası birinci elden bir nazire mecmuası değildir. Fakat aynı kafiyeli şiirleri bir divan tertip özelliklerine göre yan yana getiren derleyici, bu sıralamada bazı nazire şiirleri de eklemiş olabilir. Çünkü aynı yaprakta kafiye, kalıp ve benzetme öğeleri açısından benzer bazı şiirlerin birarada yazıldığı görülmektedir. Bu şiirlerden bir kısmı sayfa kenarlarında bir kısmı da ana metin gövdesinde yazılıdır:

Bu türden kullanım örnekleri çoktur. Bazı nazireler aşağıdaki gibidir;

Feyzî, 8b/k, G/ 5,

Âşık-ı bîcâre râh-ı menzil-i arar arar / Talebi dârü'ş-şifâdur derdine dermân arar

Nusretî, 8b/k G.-5 /

Silk üzre hâl-i sanem bir Arabdur kan arar/ Yâ hüsn deryâsının gavnâsıdur mercan

arar

Feyzî, 9b/k, G/ 4

Severüz dilberi vebal ise de / Umaruz lutfunı muhâl ise de

Nusretî, 9b/k G.-5

İçerüz bâdeyi vebâl ise de / İşi rindâne reng ü âl ise de

Mecmuanın 50a, 50b ve 51a yapraklarında Sâkinî-i Musulî, Beyânî, Hâdî, Levendî-i Musulî, Rûhî'ye ait 5 gazel “**yer yokdur**” redifi ile yazılmıştır. Bu şiirlerin hangisinin diğerine nazire olarak yazıldığı net olmamakla birlikte şairleri birbirinden habersiz de olabilir. Fakat şiir örneklerine bakıldığında sanki birbirlerine nazire yazmış gibi görünmektedir. Bu şairlerden Hâdî hariç diğerlerinin Bağdat ve Musul çevresinden şairler olması da şairlerin birbirlerini tanıdığına dair birer işaret olabilir. Ayrıca Hâdî'nin de buralı olması veya buralarda görevli olma ihtimali de vardır.

Nazire olarak değerlendirilebilecek bazı şair adları ve mecmuadaki yerleri ise şöyledir: **Sâmî-Nihânî** (90b-91a), **Meşrebî-Nutkî** (91a), **Nefî-Ahsenî** (91b-92a), **Ruhî-Vahdetî** (92a-92b), **Murâdî, Bâkî, Hükmi** (95a).

Kâsımî mecmuasında gazeller dışında birbirine nazire olduğu görülen bazı matla beyitler de bulunur. “**İder idi**” redifli bu şiirler büyük ihtimalle nazire gazellerin matlalarıdır. Mecmuanın 73 ve 74. yapraklarında matlaları bulunan bazı şairler şunlardır: **Hisâlî, Gazi Giray Han, Emrî, Zihnî**.

Mecmuanın nazire gazellerin matlaları barındıran bir yaprak aralığı ise 74b-76a'dır. Bu yaprakların kenarlarında 10 tane başlıklı, 11 tane de başlıksız “açmazdan” redifli matla bulunur. Hisâlî'nin nazire matlaları barındıran eserinde de aynı redifli matlaların çoğu mahlassız olarak geçmektedir (Kalyon s. 606-607).

3. Kâsımî Mecmuasının Analizi

İçerik analizi, her türlü metnin içeriğinin nicel ve nitel yöntemler kullanılarak analiz/tahlil edilmesidir. Analiz, içerikteki öğelerin nicelikleri ile birlikte temaları/muhtevalarını kapsar. Bu bölümde mecmuanın nicel verileri üzerinde durulacaktır. Fakat nicel bilgiler sunulurken eserin muhtevalarındaki niteliklere de değinilecektir. Örnek vermek gerekirse, mecmuadaki nazım şekilleri sayısı verilirken bahse konu nazım şeklinin muhtevalarına da kısaca değinilmiştir.

Mecmuada, tespit edebildiğimiz kadarıyla **1881** metin bulunmaktadır. Bunların **94** farklı metinlerden oluşan mensur, geri kalan **1787**'i ise manzum metinlerden oluşmaktadır. Kâğıt ve kalemin fiziksel özelliklerinden ve silik yerlerden dolayı okunamayan veya anlamlandırılmayıp incelemeye ekleyemediğimiz yazılar da bulunmaktadır.

Manzum ve mensur metinlerin farklı dillerde yazıldığı görülmektedir. Öncelikli olarak belirtilmesi gereken husus şudur ki mecmuada, derleyici tarafından yazarı belirtilmemiş birçok manzume görülmektedir. Farklı nazım şeklindeki bu metinlerin yazarları eğer tarafımızdan da tespit edilememişse “**Belirtilmemiş**” olarak sunulmuştur. Çalışmamızda elde ettiğimiz veriler aşağıdaki başlıklar halinde sunulacaktır.

3.1. Mecmuadaki Mensur Bölümler

Yukarıda da değinildiği üzere farklı dillerde yazılmış **94** mensur bölüm bulunur. Bunlar arasında en önemli mensur metin 6b-10a sayfaları (6-10 yaprakları) arasında bulunan Şiir sanatı ile ilgili Türkçe bölümdür. Geriye kalan diğer bölümlerin büyük çoğunluğu Hadis-i Şerifler, Kelâm-ı Kibârlar, Aylar, Bazı coğrafi ve tarihi bilgilerdir. Mensur bölümlerin çoğunun yazarı mecmuada belirtilmemiştir. Bunların Arapça, Farsça ve Türkçe yazıldığı görülmektedir. Mecmuanın asıl bölümü manzum olduğu için, özellikle kenarlarda geçen mensur metinler, sadece bilgi amaçlı daha sonra eklenmiş görünümündedir. Çalışmamızın amacı manzum bölümlerin nazım şekilleri ve şairleri hakkındaki değerlendirmelerde bulunmak olduğundan bu bölüme dair bilgiler kısa tutulmuştur. Fakat mensur metinlerin yazarları **ana tabloda** gösterilmiştir.

3.2. Kâsımî Mecmuasındaki Manzum Bölümler

Mecmua Türkçe, Farsça ve Arapça birçok manzum metni barındırmaktadır. Hatta karışık dilli bazı şiirleri görmek de mümkündür. Bu şiirleri yazarların bir kısmı Arap ve Fars büyük çoğunluğu da Türk edebiyatından şairlerdir. Türkçe şiirleri bulunup Arapça ve Farsça veya karışık dilli şiir yazarlar da bulunmaktadır. Farklı nazım şekilleri ile yazılan manzumelerin bir kısmının ise yazarı mecmua derleyeni tarafından belirtilmemiştir. Bahr-ı Tavi, bir nazım şekli özelliği barındırdığı için manzum bölüme eklenmiştir.

3.2.1. Arapça Şiirler

Mecmuada tespit edebildiğimiz kadarıyla 22 Arapça şiir vardır. Şiirleri bulunanlardan bir kısmının adı belirtilmiş bir kısmı da belirtilmemiştir. Bu göre **Hız. Ali** (27a/k, 233b/k, 195b/k, 13a/k, 193a/k) ve kızı **Sukeyna** (217a/k) ile **Hız. Osman**'a (177a/k) ait olduğu belirtilen matlalar ve kıtalar bulunur. Ayrıca **Abdulkadir Geylânî** (13a) ve **Ahmed Rufâî**'ye (13b) ait birer kaside görülmektedir. Abdullah bin Mübarek başlıklı iki beyitlik bir kıta ise yine yazmada sayfa kenarında bulunan bir diğer Arapça şiirdir (217a/k). Türkçe şiirleri de bulunan **Erzurumlu Muhammed**'in de (4b) bir Arapça matlası görülmektedir. Diğerleri ise şairi belirtilmemiş metinlerdir.

3.2.2. Farsça Şiirler

Mecmuada tespit edebildiğimiz kadarıyla 213 Farsça şiir bulunmaktadır. Şiirlerin büyük bölümü ana metin dışında sayfa kenarlarında bulunur. Şiirler farklı nazım şekilleri ile yazılmış olup bunların 24'ü gazeldir. En çok da yazarı belirtilmemiş matla ve müfredlerin bulunduğu gözlemlenmiştir. Büyük oranda İran coğrafyasından olanlar dışında **Ahdî, Dâî, Câyî, Ebu Suud Efendi, Feyzî, Fuzulî, Handan Dede, İzâkî, Zihnî** gibi Türkçe şiirleri de bulunan şairlere ait Farsça şiirler bulunmaktadır.

3.2.3. Mülemma Şiirler

Mecmuada karışık dilli metinler de bulunmaktadır. Bunların sayısı 11 olup bir tablo ile belirtmekte fayda vardır.

Nazım Şekli	Yazarı	Yeri	Dili
Kıta	Belirtilmem	95a/k	Arapça Farsça
Matla	Belirtilmem	102b/k	Farsça Türkçe
Rubai	Belirtilmem	2b	Farsça Türkçe
Gazel	Ruhî	18a	Farsça Türkçe
Gazel	Ebü-Suud Efendi	83a	Arapça Türkçe
Gazel	Hıfzî	19a/k	Arapça Farsça
Kaside	Kınâlızâde	162b-164A	Arapça Farsça Türkçe
Mesnevi	Sadî-Hace Efendi	193a	Arapça Farsça
Murabba	Sadî-Hace Efendi	164a/k	Arapça Türkçe
Gazel	Sâfî	97a	Arapça Farsça Türkçe
Matla	Vâlihî	227b/k	Farsça Türkçe

3.2.4. Türkçe Şiirler

Kâsımî mecmuasında tespit edebildiğimiz kadarıyla 1541 Türkçe manzum metin bulunur. Bunların büyük çoğunluğunu Türkçe gazeller oluşturmaktadır.

3.3. Kâsımî Mecmuasındaki Şiirlerin Nazım Şekillerine Göre Değerlendirilmesi

Kâsımî mecmuasında Klasik Türk edebiyatında kullanılmış çeşitli nazım şekillerini görmek mümkündür.

Nazım şekillerinin⁷ tespitinde temel öge, kafiyedir. Kafiyenin aynı ve farklı olması “tek kafiyeli ve çok kafiyeli” iki temel nazım şeklinin varlığını gösterir. Ayrıca nazım birimin durumu söz konusudur. Klâsik Türk (Divan) şiirinde en küçük nazım birimi beyit olup, en az iki mısraın varlığı gereklidir.⁸ Bend nazım birimi ise en az üç dizenin teşekkülü ise sağlanır. Her iki durumda en az iki birimin bir arada bulunması gerekir. Bununla birlikte ilk birimin kendi içinde kafiyeli/uyaklı olup olmaması da nazım şeklini belirleyen önemli bir husustur. Bu durumda kafiye temel başlığında “beyit birimli tek veya çok kafiyeli” ve “bend birimli tek veya çok kafiyeli” nazım şekilleri gibi iki alt başlık oluşur.

3.3.1. Tek Mısra İle Verilen Şiirler

Mecmuada “Mısra” başlığı olsun olmasın tek bir mısra ile verilen manzum kullanımlar söz konusudur. Bunların sayısı 6 olup, 1’i Türkçe diğer 5’i Farsçadır. Türkçe kullanım, Mısra-ı Mekânî (12a/k) başlığı ile verilmiştir. Farsça kullanımlarda “Büzürmihr” ve “Câmî” (133a/k) başlıkları görülür. Diğer mısralar ise “Mısra” başlığı ile verilmiş şairleri belirtilmemiştir. (12a/k, 204a/k, 192b/k)

3.3.2. Tek Kafiyeli Nazım Şekilleri

Bu başlıkta tek kafiyeli nazım şekilleri incelenmiştir. Bilindiği üzere, bir nazım şeklinin oluşabilmesi için kafiyesi tek/aynı veya çok/farklı olsun, birimin en az iki defa tekrarlanması gerekir. Kâsımî mecmuasında özellikle sayfa kenarlarında bir beyit veya iki beyit olan şiirler görülmektedir. Bunların her birinin başka bir şiirin bir parçası olma ihtimali kadar, farklı birer metin olma ihtimalleri de söz konusudur. Eğer bu şiirler başka bir metne ait ise, bahse konu esas metnin nazım şeklini yazmak gerekecektir. Fakat bunların hangi şairin hangi şiirinden bir bölüm olduğunun tespitinin yapılması çok güçtür.

Klâsik Türk şiirinde beyit veya bendin bir birimin özellikle de beytin aynı kafiyeli olanına “matla, mukaffa, musarra” gibi isimler verilmektedir. Beytin veya bendin dizelerinin de farklı kafiyeli olması ise “müfred” ile açıklanır.⁹ Kâsımî mecmuasında bu türden şiir örneklerinin sayısı oldukça fazladır. Mecmuada geçen tüm tek beyitler eğer iki dize kendi arasında kafiyeli ise “matla” iki dize kendi içinde kafiyesiz ise “müfred” olarak isimlendirilmiştir. Tek birim oldukları için nazım şekli olarak değerlendirilmeyen bu beyitler, “tek birim halinde bulunan” başlığı altında verilmiştir.

3.3.2.1. Beyit Birimli Nazım Şekilleri

3.3.2.1.1. Tek Birim Halinde Bulunanlar

Bu başlıkta Matla ve Müfred üzerinde durulacaktır. Bu ikisi aslında birer nazım şekli olmayıp mecmuada beyit halinde bulunan tüm şiirlere verilen genel addır.

3.3.2.1.1.1. Matla

Kâsımî mecmuasında geçen matlaların, büyük çoğunluğunun bir gazelin ilk beyti olduğu söylenebilir. Fakat matla olarak değerlendirilen şiirlerin başka nazım şeklinde

⁷ Nazım şekilleri ile değerlendirmelerimizde “Cemal Kurnaz –Halil Çeltik (2013). *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, Ankara: Kurgan-Edebiyat” kitabı esas alınmıştır. Metinlerin hangi nazım şekli ile yazıldıkları bilgisi tarafımızdan belirtilmiş olup bahse konu eserdeki bilgilere bağlı kalmıştır. Her nazım şekli için ilgili kitabın ilgili bölümünden yararlanılmıştır.

⁸ Serbest şiirde en küçük nazım birimi mısradır.

⁹ Geniş bilgi için bkz. Kurnaz-Çeltik (2013), *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, Ankara 2003, s. 16-17, 24-25

yazılmış bir şiirin dizeleri olması da muhtemeldir. Bu beyitlerin bir kısmı nazire matlalardır. Mecmuanın 109b yaprağının kenarında bu türden kullanımlar söz konusudur.

Tespitlerimize göre mecmuada **374** matla bulunmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu mecmuanın çeşitli sayfalarında kenarda geçmektedir. Matlaların **273**'ünün kime ait olduğu mecmuada belirtilmemiştir. Geriye kalan **101** şiirin kime ait oldukları tespit edilmiştir. Mecmuada yazarı belirtilmemiş şiirler dışında **69** farklı şaire ait matlalar bulunmaktadır. Matlaların **298**'i Türkçe, **9**'u Arapça, **65**'i Farsça, **2**'si Farsça-Türkçe Mülemma'dır.

3.3.2.1.1.2. Müfred

İncelememizde geçen "müfred" ibaresi, müstakil bir nazım şekli olmayıp dizelerinde farklı kafiyeli bir kullanımın olduğu şiirler için geçerlidir. Bu şiirlerin bir gazelden, kıtadan, murabbadan, terci-bendden alınması ihtimal dâhilindedir. Veyahut bu dizeler, herhangi bir nazım şeklinin iki dizesinin alıntılanmış hali de olabilirler.

Mecmuada "velehü" başlıklı aşağıdaki beyit, **xa** şeklinde kafiyelenmiştir. Bu şiir aslında bir gazelin son beytidir. Fakat şekil olarak dizeleri arasında kafiye birliği olmayan bir özellik göstermektedir:

Sîne-çâkinden bilürin âyine gösterdiğin

Hâfıza ey nesîm-i ten çâk-i girîbân itdürür (44a/k)

Tespitlerimize göre mecmuada **64** adet müfred bulunmaktadır. Bunların **48**'inin kime ait olduğu derleyen tarafından belirtilmemiştir. Geriye kalan **16** müfred ise başlık kullanılarak kime ait oldukları belirtilmiştir. *Müfred*lerin 46'sı Türkçe, 1'i Arapça 17'si ise Farsçadır. Mecmuada yazarı belirtilmemiş şiirler dışında **14** farklı şiirin müfredi bulunmaktadır.

3.3.2.1.2. En Az İki Birim Halinde Bulunanlar

3.3.2.1.2.1. Gazel

Gazel, ilk birimi kendi içinde kafiyeli en az iki beyitten oluşan, ikinci ve sonraki beyitlerin kafiyesi ilk beyit/birimle olan nazım şeklidir. Gazeldeki beyit sayılarında temel mesele ilk/matla beytin uyağma uygun olarak en az yeni bir beytin/birimin kendini tekrarlamasıdır. Bu durumda en az iki birim, bir şiirin gazel nazım şekli ile yazıldığı belirtmeye yeterlidir.

Kâsımî mecmuası, özellikle ilk **127** yaprağı yönüyle bir gazel seçkisidir. Derleyici, her kafiyeden farklı şairlere ait şiirleri biraraya getirmiştir. Bunların büyük çoğunluğu ise nazire gazellerdir.

Tespitlerimize göre mecmuada **898** gazel bulunmaktadır. Tek beyit halinde gelen matlalar ile müfredler ve Rubâi olarak belirtilen iki beyitlik manzumeler bu sayının dışındadır. Gazellerin **24**'ü Farsça, **1**'i Arapça-Türkçe Mülemma (**Ebu-Suud Efendi**, 83a), **1**'i Arapça-Türkçe-Farsça Mülemma (Sâfi-97a), **1**'i Arapça-Farsça mülemma (**Hıfzî** 19a/k), biri Farsça-Türkçe mülemma (**Rûhî**-18a) diğer **870** gazel ise Türkçedir.

Mecmuadaki gazeller, şairi belirtilmemiş **7** şiir dışında **211** Türk ve Fars şair tarafından kaleme alınmıştır. Türkçe beş ve üzeri gazeli olan şairlerle ilgili bilgi aşağıdaki gibidir:

En çok gazeli olan şair **156** şiir ile **Bağdatlı Ruhî**'dir. **Musullu Dâi** olduğunu tahmin ettiğimiz şair, Ruhî'den sonra **57** şiiri verilen ikinci kişidir. Bunlardan sonra beş ve üzeri gazeli olan şairler ise şunlardır: **Bâkî** – 43; **İzâkî** – 26; **Kabulî** – 23; **Nâtîkî** – 22; **Aklî** - 21, **Nefî** – 18; **Nevî** – 17; **Alî** – 14, **Makâlî**, **Basîrî** ve **Vahdetî** – 13; **Ulvî**, **Emri** ve **Fuzulî**-12; **Nâzımî** ve **Ahsenî** – 10; **Bahâyî** – 9; **Hürremî**, **Hâfız Paşa**, **Yahyâ**, **Zihnî**, **Beyânî** ve **Tarzî** 8; **Kâsımî**, **Murâd/Murâdî** ve **Kemâl Paşazade** – 7; **Hayâlî** ve **Hâletî** – 6; **Feyzî**, **Fehmî**, **Hâsimî**, **Kâmî**, **Nutkî**, **Figânî**, **Sâfî**, **Safâyî**, **Necâtî** – 5.

3.3.2.1.2.2. Rubâi/Gazel: İki Beyitlik Gazel

Rubâî nazım şekli, aynı/tek kafiyeli iki beyitlik bir nazım şeklidir. Nazım şeklinin belirlenmesinde birincil unsur olmayan vezin-kalıp, bu nazım şeklinin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, rubâî, Aruzun ahreb-ahrem gibi özel kalıpları ile yazılan bir şiirdir.

Kâsımî mecmuasında geçen *iki beyitlik aynı kafiyeli ve ilk birimi kendi içinde kafiyeli*, şiirlerin bir kısmı için mecmua derleyeni “Rubâî” başlığını kullandığı gibi bir kısmında ise bu türden bir başlığı kullanmamıştır. Kurnaz ve Çeltik bu türden tüm şiirler için *iki beyitlik gazel* değerlendirmesini yapmaktadır (2013: 168). Çalışmamızda bir bütünlük arz etmesi bakımından mecmuada bu şekildeki her şiir için tarafımızdan Rubâî başlığı verilmiştir. Unutulmamalıdır ki bu başlık sadece tasnif amaçlıdır. Yoksa şiirlerin Rûbâî nazım şekli ile yazıldığı anlamına gelmemektedir. Çünkü bu beyitlerin birer kaside veya gazelin beyitleri olması kuvvetle muhtemeldir. Fakat birçoğunun şairi belirtilmediği için şiirlerin hangi gazellerden alıntılandığının tespiti bir hayli güçtür.

Kâsımî mecmuasında, Rubâî başlıklı veya aynı/tek kafiyeli, iki birimden oluşup ilk birimi kendi içinde kafiyeli üçüncü dizesi serbest, dördüncü dizesi ilk birimin ikinci dizesi ile uyumlu, bir diğer deyişle kafiyeli örgüsü **aaxa** şeklinde yazılmış **216** metin bulunur. Rubâî’lerin **152’sinin** kime ait oldukları Kâsımî tarafından belirtilmemiştir. Tarafımızdan yapılan araştırmalar sonucu bunlardan birkaçının şairi tespit edilmiştir. Örnek olarak; Fuzûlî, İşretî ve Figânî verilebilir.

Kâsımî’nin Fuzulî’nin şiiri için kullandığı başlık “Rubâî”dir (139b). Fakat şiir Fuzulî’nin bir gazelinin ilk iki beytidir:

*Eyle sermestem ki idrak itmezem dünyâ nedür
Ben kimem ya sâkî kimdür ya mey-i sahbâ nedür
Gerçi cânândan dil-i şeydâ için kâm isterem
Sorsa cânân bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ nedür* (Bkz. Doğan, 2000 s.474)

Aynı durum İşretî’nin (221a/k) ilk iki beyti verilen gazeli için de geçerlidir. Kâsımî, şiirin başlığında Rubâî ibaresini kullanır. Oysa şiir, İşretî’ye ait olduğu belirtilen bir gazelin ilk iki beytidir. (Özdemir, 2016, s. 114 ve Özdemir 2017, s. 126)

Farklı bir durum, Şâhî mahlasıyla şiirleri bulunan bir şairin bir gazelinin ilk birimi ile bu birime yakınlık başka bir birimin/beytin dört dize oluşturacak şekilde alıntılanmasıdır. Kâsımî şaire ait şiirin iki beytini “Şâhî” başlığıyla sunmaktadır. Şiir **Lâtîfî** tezkiresinde şaire ait bir gazel olarak görülmektedir. Bahse konu iki beyit ise Lâtîfî tezkiresine göre ilk ve üçüncü beyittir (Canım, 2000, s 322) .

Mecmuada iki beyitlik **aaxa** şeklinde kafiyelenen bazı şiirlerin aruz kalıpları ahrem-ahreb olmayıp bir gazel kalıbı ile yazıldığı görülmektedir. Bu şiir örnekleri çok olmakla birlikte mecmuanın 33-36 yapraklarının kenarlarında görülür.

Eserde geçen dört dizelik bir şiir de şöyledir:

*Beg emridürür bilgil
Mazlûm hakkını virgil
Bu yolda sözün varsa
Togru kapuma gelgil* (105a/k)

Görülebileceği üzere şiir **aaxa** şeklinde (mani kafiyesinde) kafiyelenmiştir. Şiir için herhangi bir başlık da yoktur. Bu şiir, bir mani veya tuyuğ olarak değerlendirilebilir. Ayrıca şiirin aruz kalıbına uygunluğu sınıktır. Belki de şiir hece ile yazılmıştır.

Mecmuanın 36. yaprağının arka yüzünde “Rubâîyyât” başlığında birkaç şiir örneği görülür. Farsça yazılan bu metinlerden bir kısmı **aaxa** kafiyeli örgüsündedir. Fakat bir şiir **aabb** şeklinde kafiyelenmiştir/uyaklanmıştır. Bu şiirin nazım şekli ise mesnevi olmalıdır. Ayrıca aynı sayfadaki bir diğer şiir “xaxa” şeklinde kıta nazım şekline göre kafiyelenmiştir.

Bu bilgiler ışığında bir değerlendirmede bulunulacak olursa, Kâsımî'nin dört dizelik ya da iki beyitlik tek kafiyeli ve **aaxa** şeklinde kafiyelenen şiirleri Rubâî olarak değerlendirdiği varsayılabilir. Kâsımî'nin bu şiirlerin aruz değerlendirilmesinde ahrem ve ahreb kalıplarını esas almadığı da görülmektedir. Belki de dönem itibariyle gazellere ait matla beyti ile birlikte başka bir beyti için rubâî değerlendirmesi yapılmaktaydı. Veyâhut herhangi bir şiire ait dört dize olarak değerlendirilmekteydi.

Kâsımî'nin başlığında **Rûbâî** ibaresini kullandığı bir diğer şiir metni ise, (228a/k) “Sâdiyâ” kelimesini barındıran dört dizelik aşağıdaki metindir:

Feilâtün Feilâtün Feilâtün Feilün

*Sâdiyâ seyl-i fenâ ger be-kened hâne-i ömr
Dil kavî dâr ki bünyâd-ı bekâ muhkem ez-ost
În heme nefîs-i aceb ber-der ü divâr-ı vücûd
Her ki fikreş ne-kuned nakş beved ber-dîvâr*

Görülebileceği üzere, şiirinin tüm dizelerinin kafiyesi farklıdır. Fakat dize sayısı dördüttür. Bu metin herhangi bir terki-bend veyahut başka bir nazım şeklinin bir bölümü olabilir. Fakat Kâsımî'nin yaptığı değerlendirme, metnin dize sayısı eksensizdir. Bu şiir tarafımızdan “Müfred” başlığı ile belirtilmiş olup, Rubâî olarak değerlendirilmemiştir.

Tüm değerlendirmelerden sonra mecmuadaki Rubâî'lerin sayısı ve yazarları hakkındaki değerlendirmelere geçilebilir.

Mecmuada yazarı belirtilmeyenler dışında **43** Farklı şaire ait **216** Rubâî vardır. Şiirlerin biri Hz. Ali'ye ait olmak üzere **3'ü** Arapça, **1'i** Farsça-Türkçe Mülümma, **74'ü** Farsça, diğer **138'i** ise Türkçedir.

3.3.2.1.2.3. Kaside

Kaside nazım biçimi/şekli, format olarak gazele benzer. Çalışmamızda kaside olarak değerlendirdiğimiz şiirler, derleyici tarafından kaside başlığı kullanılıp uyaklanışı **aaxa** şeklinde olanlardır. Mecmuada **50** kaside bulunmaktadır. İki hariç tümünde başlıklarda kime ait olduğu belli olan kasidelerden birinin (131b-132b) **Aklî'**ye diğerinin de **Medhî'**ye (131a-131b) ait olabileceği tarafımızdan dile getirilmiştir. Ayrıca yazarı belli olmayan ve daha sonra farklı bir kâğıt ile yazmaya yapıştırılan 2 yaprakta da (147a-148b) kaside olduğu tahmin edilen iki manzume bulunur. Fakat bu metinlerin matlaları bulunmadığı için “kıta” olarak değerlendirilmiştir. Kasideler **24** farklı şair tarafından kaleme alınmıştır.

Kasidelerden **2'si** Arapça (Şeyh Abdulkadir **Geylânî**-13a; Şeyh Ahmed **Rufâî**-13b), **1'i** Arapça-Farça-Türkçe mülümma (**Kınalîzâde** -162b-164a), diğer **47** şiir de Türkçe kaleme alınmıştır. En çok kasidesi olan şair **19** şiirle Bağdatlı **Ruhî'**dir.

3.3.2.1.2.4. Kıta

Kıta nazım şekli, beyit birimli olup, en az iki birimden oluşan ve ilk birimi kendi içinde kafiyesiz olan nazım şeklidir. Gazelden tek farkı matla, yani ilk beytinin olmayışındır. Kâsımî mecmuasında “Kıta” başlığı ile verilen şiirler olduğu gibi bu başlık kullanılmadan verilen ve tanıma uyan birçok şiir örneği bulunur. Hatta bir gazelin birinci dizesi dışındaki herhangi iki dizesinin de kıta olarak değerlendirilmiş olma ihtimali vardır. Tıpkı müfredde açıklandığı gibi, bu şiirler, başka şiirlerin bir bölümü olabilirler. Mecmuada (147a-148b) bazı metinler, matlaları bulunmadığı için “kıta” olarak değerlendirilmiştir.

Tespitlerimize göre eserde **104** adet kıta bulunur. Bunların **5'i** Arapçadır. (Sukeyne 217a/k; Abdullah Bin Mübârek 217a/k; diğer üçünde yazar belirtilmemiştir.) **1'i** Arapça-Farsça (95a/k) mülümmadır. Bir kısmı Türk şairlerce yazılmış olan **20** kıta Farsça; diğer **78** kıta ise Türkçedir.

Mecmuada geçen kıtalardan **46'sının** yazarı belirtilmemiştir. Diğer **58** kıta ise **34** şair tarafından kaleme alınmıştır. En çok kıtası verilen şair ise **22** şiirle Bağdatlı **Ruhî'**dir.

3.3.2.2 Bend Birimli Nazım Şekilleri

Aynı/Tek kafiyeli bend birimli nazım şekilleri gazel ve kıta tipi olmak üzere iki şekilde görülmektedir. Gazel tipi nazım şekilleri en az iki bend, ilk bendin kendi arasında uyaklı ve diğer bend(ler)in ilk bend ile uyaklı oluşudur. Benddeki mısra sayısına göre farklı isimler alabilirler. Bendlerin dize sayısı dört ise murabba, beş ise muhammes/tahmis, altı ise müseddes olarak adlandırılırlar. Çalışmamızda, dize sayısının **10'dan** fazla olması durumunda ise tarafımızdan gazel tipi bend/musammat başlığı verilerek tasnif yapılmıştır. Terci-bend ise kıta tipi bend olup, benddeki mısra sayısının önemi yoktur.

3.3.2.2.1. Murabba

İlk bendi kendi arasında kafiyeli, ikinci ve diğer bendleri ilk bend ile kafiyeli en az iki birimle yazılan her birimi dört dize/mısradan oluşan nazım şeklidir. Mecmuada biri Türkçe (**Fuzulî**-221a) diğeri de son mütekerrire dizesi Arapça olan mülemma (**Sadî Hâce Efendi**-164a) özellikli murabba olmak üzere iki tane bulunur.

3.3.2.2.2. Muhammes

Her bendi en az beş mısradan oluşan, ilk bendi kendi içinde kafiyeli sonrasındaki en az bir bendin kafiyesi ilk bendle aynı olan nazım şekline **Muhammes** adı verilmektedir. Kâsımî mecmuasında **6** muhammes bulunur. Bunların ikisinde (**Vahdetî** -154a, **Kemal Paşazade** 154a-154b) şairlerin adı verilmiş olup beşer mısralık bendlerle yazılan şiirler görülmektedir. İki şiirin başlığında **Muhammes** olduğu şairin mahlasıyla birlikte (**Muhammes-i Fethî** 146a, **Muhammes-i Nâtikî** 220b) belirtilmiştir.

Mecmuada “Muhammes” başlıklı 6 bendlik bir şiirde (144b-145a) ise kime ait olduğuna dair bir tanımlama yoktur. Ayrıca şiirde herhangi bir mahlas da bulunmamaktadır. Şiirin son dizesi meşhur "*Gördüñ zamâne uymadı sen uy zamâneye*" dizesine bir tahmis olarak görülebilir. Fakat şiirde herhangi bir mahlas görünmemektedir. Söz konusu şiir **Türk Şâirlerinde** Ergun tarafından “**Câmî**”ye ait bir muhammes olarak gösterilmiştir (Ergun, s. 904) . Fakat mecmuaya göre bir bendi eksiktir. Şiirin kime ait olduğu net değildir. Bunun “muhammes” başlığında incelenebilirliği de söz konusudur.

3.3.2.2.3. Tahmis

Tahmis nazım şekli, Muhammesin bir çeşididir. Bir mısra, beyit, bend üzerine eklenen dizelerle bend biriminin 5 mısraa tamamlanmasıyla oluşan nazım şeklidir. Tazmin, Taştir yoluyla yapılan tahmisler bulunur. Ayrıca tahmis için “muhammes” adlandırması da yapılmaktadır.

Mecmuada tespit edebildiğimiz kadarıyla **19** tahmis bulunmaktadır. Bunların tamamı Türkçe olup kimlerin şiirlerine tahmis olarak yazıldıkları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Yazar	Şiirin Geçtiği Yer	Açıklama
Bâkî	156a-156b	Gazel-i Selim Han Tahmis-i Bâkî
Bâkî	156b-157b	Gazel-i Selim Han Tahmis-i Bâkî
Bâkî	157b	Gazel-i Murad Hân Tahmis-i Bâkî
Bâkî	215a-215b	Gazel-i Hayalî Tahmis-i Bâkî
Beyânî	150a-150b	Gazel-i Kabûlî Tahmis-i Beyânî

Yazar	Şiirin Geçtiği Yer	Açıklama
Beyânî	154b-155a	Gazel-i Ali Tahmis-i Beyânî
Beyânî	158a	Gazel-i Gazâlî Tahmis-i Beyânî
Fedâyî	155a-155b	Gazel-i Ahsenî Tahmis-i Fedâyî
İzâkî	153a-154a	Gazel-i Fuzûlî Tahmis-i İzâkî
Misâlî	145b	Gazel-i Suudî Tahmis-i Misâlî
Rahmî	145b-146a	Gazel-i Hayalî Tahmis-i Rahmî
Rûhî	152b	Gazel-i Rahmî Tahmis-i Rûhî
Rûhî	153a	Gazel-i Hükmî Tahmis-i Rûhî
Rûhî	200b	Gazel-i Ulvî Tahmis-i Rûhî
Rûhî	225a	Gazel-i Nevî Tahmis-i Rûhî
Rûhî	225a	Gazel-i Ubeydî Tahmis-i Rûhî
Rûhî	24b/k	Gazel-i Hâleti Tahmis-i Rûhî
Sa'î	146b	Gazel-i Ubeydî Tahmis-i Sa'î Şiirin ilk bendi var. Daha sonra ise sayfanın üstüne başka bir metin yapııştırıldığı görülmektedir. Bu durum iki yaprak için geçerlidir.
Kemal Paşazâde	152a-152b	Şiirde görülmesi beklenen ikinci mahlas yok. Şair kendi şiirine tahmis yaptığı gibi mahlas beyti olmayan bir şiiri de tahmis etmiş olabilir. Ayrıca bunun Muhammes olarak da adlandırılması mümkündür. Son bendde "Meyli" ifadesi geçmekle birlikte kelimenin "meyl etme", eğilim, istek, arzu ve sevgi anlamı da vardır.

3.3.2.2.4 Müseddes

Her bendi en az altı mısradan oluşan, ilk bendi kendi içinde kafiyeli sonrasındaki en az bir bendin kafiyesi ilk bendle aynı olan nazım şekline **Müseddes** adı verilmektedir. Mecmuada, gazel tipi kafiyelenen bu nazım şeklinde kaleme alınmış **5** Türkçe şiir bulunur. Müseddeslerden ikisinin (Müseddes-i Azerî 214a; Müseddes-i Ulvî 214b) başlığında hem nazım şekli hem de şairinin adı geçmektedir. Her iki şiir mütekerrir müseddestir. Ubeydî'ye ait (155b) müseddesin ise başlığında şairin adı verilmiştir. Müseddeslerden (257b) bir diğerinin başlığı yoktur. Fakat mahlas bendinde "**Azmî**" geçmektedir.

Mecmuada bu nazım şekli ile yazılan bir diğer şiir ise (225b-226a) **Ruhî**'ye aittir. Fakat şiirin başlığında "Murabba Ma'a't-Terci" ifadesi yazılıdır. Gazel tipi bend olan şiirin her bendindeki ilk dört mısra sonrasındaki iki mısra mütekerrirdir. Şiirin mütekerrir olan beytinin başka bir şiire ait beyit/matla olduğu düşünüldüğünde tazmin yoluyla bir "tesdis" olma ihtimali de söz konusudur.

3.3.2.2.5. Gazel Tipi Musammatlar

Kâsımî Mecmuasında, bentteki mısra sayısı **10**'dan fazla olup kafiyelenişi gazel, rubâî ve kaside gibi olan **3** Türkçe musammat bulunur. Bunların ikisinin son iki mısra mütekerrir beyittir. Bu türden eser veren 3 farklı şair bulunur:

Şair Adı	Birim Sayısı	Yaprak Nu	Açıklama
Askerî	14	243a-244b	22 mısra-beyit mütekerrir
Rûhî	5	218b	12 mısra-beyit mütekerrir
Sabûhî	5	150b-152a	20 mısra- beyit mütekerrir

3.3.2.2.6. Terci-Bend

Terci-bend, kıta tipi bend olup, benddeki mısra sayısının önemi yoktur. İlk bend kendi içinde kafiyeli olmamakla birlikte diğer bendlerle kafiye birliğini korur. Gazel tipi bend nazım şekillerinde olduğu gibi benlerdeki mısra sayısına göre farklı adlandırması yoktur.

Mecmuada **dört** Türkçe terci-bend bulunmaktadır:

Şair	Birim Sayısı	Yeri	Açıklama
Kıyâsî	6	219b-220a	Her bendi 6 mısra
Mahremî	5	219a-219b	Her bendi 12 mısra-mütekerrir
Rûhî	5	199b-200b	Her bendi 12 mısra-mütekerrir
Rûhî	5	226a-226b	Her bendi 6 mısra-mütekerrir

3.3.3. Çok Kafiyeli Nazım Şekilleri

Bu başlıkta, en az iki birimden oluşup çok kafiyeli olan nazım şekilleri işlenmiştir. Kâsımî mecmuasında bu türden nazım şekillerinin sayısı sınırlıdır.

3.3.3.1. Mesnevî

Mecmuada her beyti kendi içinde kafiyeli beyit birimli **13** metin görülmektedir. Bunların büyük çoğunluğu kısa şiirler olup Arapça, Türkçe ve Farsça olarak kaleme alınmıştır. Arapça olarak kaleme alınan şiir sayısı **ikidir**. Farsça **4** şiirin tümü ikişer beyittir. Birinin şairi belirtilmemiştir. Diğer üç mesnevi ise **Câmî**, **Kâşîfî**, **Sâdî**-Hoca Efendi'ye aittir. Başlığında Hoca Efendi ibaresi geçen bir şiirde Farsça-Arapça mülemma 6 beyitlik **bir** mesnevi bulunur.

Türkçe mesnevi sayısı **6** olup bunlar arasında **Yakînî**'nin eseri göze çarpmaktadır. Yakînî'nin (232b-233a) 24 beyitlik mesnevisi Hz. **Ali**'nin Remlnâme'sinin bir çevirisi mahiyetindedir.

3.3.3.2. TerkiB-Bend

Çok kafiyeli bir nazım şekli olan terkiB-bend de esas; kafiyenin değişmesi ve çok kafiyeli olmasıdır. Kafiyenin değişmesi-farklılaşması/çoğalması en az üç mısralık bendlerden sonra olduğunda terkiB-bend oluşur.

Mecmuada **7** terkiB bend olup **Haşrî** (185b), **Kâşî** (197a) ve **Muhteşem**'e (181b) ait şiirler Farsça olup, Fuzulîzâde **Fazlî** (171b), **Meyli** (172b), **Rûhî** (158b), ve **Zihnî**'ye ait (149a) şiirler de Türkçedir.

3.3.4. Bahr-ı Tavil

Klâsik Türk şiirinde özel bir şekildir. Aslında nesir olup, kelimelerin çeşitli aruz kalıpların tefilelerinin tekrarlanması ile nesirdeki ritm sağlanır.

Mecmuada **3 bahr-ı tavil** örneği bulunur. Bunların **biri** Farsça (**Cemâlî**-184b), diğer **ikisi** ise (**Beyânî**-176b ve Bağdatlı **Muhibbi**-179a) Türkçedir.

3.3.5. Halk Şiiri/Âşık Şiiri Nazım Şekillerinden Koşma

Mecmuada **14** adet halk/âşık şiiri örneği koşma bulunmaktadır. Koşma şekil olarak Klasik Türk şiirinden murabba ve terci-bende benzer. Bu şiirlerin bir kısmının dizelerinden

uyaklı olanları tekrarlanır bir kısmı ise kafiyeli birliği sağlayarak aynı kafiyeli nazım şekli olarak görülür. Koşmaların bestelenmeleri de söz konusudur. Aşağıdaki tabloda mecmuada geçen koşma olarak tasnif ettiğimiz şiirlere dair bilgiler bulunur.

Yazarı	Birim Sayısı	Yeri	Açıklama
Belirtilmemiş	5	249a	Uyak düzeni: baba ccca. “a”: mütekerrir dize
Belirtilmemiş	8	249a	Terci-bend kafiyesi: Düzeni: bbba ccca. Son dizelerdeki “a”: mütekerrir dize
Belirtilmemiş	5	249b	Uyak düzeni: baba ccca. “a”: mütekerrir dize
Belirtilmemiş	4	249b/k	Uyak düzeni: aaaa bbba. Son dizelerdeki “a”: mütekerrir dize
Belirtilmemiş	5	250a	Uyak düzeni: baba ccca. “a”: mütekerrir dize
Emir	5	249b	Uyak düzeni: baba ccca. “a”: mütekerrir dize
Kâmî	4	248b/k	Uyak düzeni: baba ccca. “a”: mütekerrir dize
Kâmî	5	248b/k	Uyak düzeni: baba ccca. “a”: mütekerrir dize
Kâmî	5	249a	Terci-bend kafiyesi: Düzeni: bbba ccca. Son dizelerdeki “a”: mütekerrir dize
Karacaoğlan	5	248b	Uyak düzeni: aaaa bbba. Son dizelerdeki “a”: mütekerrir dize
Karacaoğlan	7	248b	Uyak düzeni: baba ccca. “a”: kafiyeli benzerliği var
Mâil(i)	5	249a	Terci-bend kafiyesi: Düzeni: bbba ccca. Son dizelerdeki “a”: mütekerrir dize
Mâil(i)	5	249b	Uyak düzeni: baba ccca. “a”: mütekerrir dize
Nevrûz-Acem	4	250a	Uyak düzeni: baba ccca. “a”: mütekerrir dize

4. Kâsımî Mecmuasında Adı Geçen Şairler

Kâsımî mecmuasında derleyici tarafından belirtilen veyahut belirtilmemişse de şiir örneğinden kime ait olduğu tarafımızdan tespit edilen **295** şair adı/mahlası bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı tezkirelerde ve edebiyat kaynaklarında adına rastladığımız şairlerdir. Bazılarının şiirleri kendi divanlarında, tezkirelerde ve çeşitli akademik çalışmalarda görülmektedir. Bazı şairlere ait şiirlerin, divanları halen tespit edilemediği veya üzerlerinde yayımlanmış akademik çalışma olmadığı için tespit olarak yeni olduğu söylenebilir.

Kâsımî birçok şaire ait şiir örneklerini verirken başlık kullanmıştır. Bu başlıklarda şaire ait çeşitli sıfatlar ve tanınırlık durumları gösterilmiştir. Örneğin, Şâhî mahlasını kullanan Şehzâde **Bayezid** için “Bayezid Hân”, Murâd/Murâdî mahlasıyla şiirler yazan Sultan 3. Murad için “Sultan Murâd Hân”, Hâfız mahlasını kullanan **Ahmed Paşa** için “Hafız Ahmed Paşa” gibi başlıklar kullanılmıştır. Ayrıca **Ahsenî** için “Mümin Paşa”, **Tuğrâyî** için “Lâm Âli Efendi” başlıkları görülür. Şiir örneklerinde mahlas bulunmayan şairlerden **Ebu Suud Efendi**, **Kemal Paşazade** için de adları başlık olarak görülmektedir. **Keşfi-i Bağdâdî**, **Muhibbî-i Bağdâdî** gibi şazı şairlere ait şiirler için başlıklarda memleketleri belirtilmiştir. Bu açıdan mecmua, biyografik bir özellik de göstermektedir.

Mecmuadaki şairler ile ilgili değerlendirmelerimizin tamamı mecmua derleyenin verdiği bilgiler eksensizdir. Bunun yanı sıra başlıkta adı veya mahlası belirtilmemiş ve mahlasları da görülmeyen bazı şiirlerin kaynak taraması sonucu kimlere ait oldukları tarafımızdan tespit edilen bazı örnekler de söz konusudur. Bunlar, mecmuada geçen şairlerden olduğu için tüm şair sayısını etkilememiştir.

Klâsik Türk şiirinde eser vermiş şairlerin büyük çoğunluğu şiirlerinde mahlas kullanmıştır. Hatta birçok şairin aynı mahlası kullandığı da bilinmektedir.¹⁰ Aynı mahlaslı şairlerin şiirlerinin birbirine karışma ihtimali göz ardı edilemez fakat özellikle tezkirelerde ve çeşitli mecmualarda bu şairlerin kimlikleri hakkında belirleyici bilgiler bulunur. Kâsımî mecmuasında da aynı mahlaslı birçok şair bulunabilir. Bunların bir kısmı için tanıtıcı bilgiler verilmiştir. Fakat tanıtımı yapılmamış sadece mahlası olan şiirin diğer kişiye ait olmadığı da söylenemez. Örnek vermek gerekirse;

Mecmuada Zihnî mahlaslı farklı şiirler bulunur. Bunların bazıları için tanımlama bilgisi sunulmuştur. Bazı şiirlerin başında **Zihnî-i Erzurumî**, **Zihnî-i Bağdâdî** açıklaması geçerken Zihnî'ye ait bazı şiirlerin başlığında sadece “Zihnî” ibaresi geçmektedir. Türk edebiyatında Zihnî mahlasıyla şiirleri bulunan şairlerin divanlarının tümü halen tespit edilememiştir. Bundan dolayı şiirlerin hangisine ait olduğu konusunda bir doğrulama yapmak bir hayli güç duruma gelmektedir. Zihnî-i Bağdâdî mahlası ile verilen şiirlerin bahsi geçen Bağdatlı şaire ait olduğu kesin olsa bile, Bağdatlı olarak tanımlaması yapılmamış olan Zihnî'nin hangisi olduğu konusunda da fikir beyan etmek güçtür. Bu gibi karmaşık durumlarda üç şairi de ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir. Şairlerin tespitinde bu açıklamalar ekseninde değerlendirme yapıldıktan sonra şair isimleri belirlenmiştir.

Kâsımî mecmuadaki bazı şiirlerin başlıklarında **Levendî**, bazıları için de **Levendî-i Musulî** ibaresini kullanmıştır. İkisi de aynı şair, yani Musullu **Levendî** olabilir. Fakat farklı iki şair olmaları da muhtemeldir. Bundan dolayı her ikisine ait şiirler başlıklarına göre farklı olarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çünkü ikisinin de kimliği hakkında elimizde net bir bilgi yoktur. **Levendî**, **Zübdetü'l-Eşâr** ve **Tuhfe-i Nâîli**'de ismen ve bir beyti ile zikredilir (Kayabaşı 1997, s. 481 ve Kurnaz - Tatçı. 2001, s. 895).

Mecmuada bahsi geçen aynı mahlası kullanan şairlerden bazıları da şunlardır: **Feyzî-Feyzî-Bagdâdî**, **Keşfi-Keşfi-i Bağdâdî**, **Sâkinî-Sâkinî-i Musulî**, **Sırrî-Sırrî-i Musulî**.

Mecmuada geçen şairlerin büyük çoğunluğu **Bağdat** ve **Musul** çevresinde yetişmiş şairlerdir. Ayrıca bir kısım şair de Bağdat ve Musul ile ilgili bir görevleri dolayısıyla da anılmaktadırlar. Bunlardan **Revânî** ve **Utâkî**'nin Musul'da kadılık yaptıkları belirtilmiştir.

Kâsımî mecmuasında tezkirelerde ve diğer edebiyat kaynaklarında adı geçmeyen bazı şairler de söz konusudur. Bu kişilerin büyük bir bölümünü, Musul ve Bağdat çevresi şairleri oluşturmaktadır. Ama aynı mahlaslı olup, şiir örnekleri tespit edilemeyen herhangi bir şaire ait şiirler olması da söz konusudur. Örnek vermek gerekirse;

Sâkinî mahlaslı bir şair kaynaklarda ismen geçmemektedir. Sadece bir mecmuada Sâkinî'ye ait iki beyit tespit edilmiştir (Gürbüz 2011: 269, 409). Kâsımî mecmuasında ise Musullu bir Sâkinî'den bahsedilmekte ve şiir örnekleri sunulmaktadır. Her iki şairin aynı kişi olması ihtimali kadar farklı şairler olması da ihtimal dâhilindedir. Ama her durumda, Kâsımî'nin verdiği bilgiler doğruysa Musullu bir Sâkinî'nin varlığından bahsedilebilir.

Mecmuada özellikle sayfaların kenarlarında bazı beyitlerin başlıklarında şairin adı geçer fakat mahlasına dair bilgi bulunmaz. Örnek vermek gerekirse; **Zekî** Gofte (90a) başlığındaki **Zekî**'nin mahlas mı şairin adı mı olduğu net değildir. Aynı durum “Defterdâr” (186b/k) başlığında da geçmektedir. Sadece şairin görevi bellidir. Fakat bu şiirin hangi defterdâra ait olduğu net değildir. Aynı şiirin bulunduğu sayfada büyük bir ihtimalle Defterdâr'a cevap niteliğindeki nazire gazelin matlasının başlığı ise şöyledir: “Cevâb-ı Pîr-i Şâh-ı Cihân” Fakat iki şiirin de ismen kime ait oldukları belli değildir.

¹⁰ Bu konuda geniş bilgi için kaynakçada da belirtilen Ali Yıldırım tarafından hazırlanan “Türk Edebiyatında Mahlas ve Mahlasnameler” kitabına bakılabilir.

Mecmuanın 89a sayfasının kenarında “**Şemseddin Efendi**” başlıklı bir matla vardır. **Ahdi**’nin Şemseddin Dâî hakkında verdiği bilgilerde aynı şiir görülür. Bu durumda, şiirin sahibinin Dâî mahlaslı Bağdatlı şair olduğu söylenebilir. Aynı sayfada geçen diğer matla, Ahdi’nin tezkiresinde de nazire şiir olarak verilmiştir (Solmaz 2005: 167-169).

Mecmuanın “açmazdan” redifli matlaların bulunduğu 76a’nın kenarında en alt sırada geçen bir matlada “**Evcî**” adı göze çarpmaktadır. Buradaki ibarenin şair “Evcî”ye ait olması kuvvetle muhtemeldir. Fakat kesin bir yargı bildirmek güçtür. Eserde (105a/k) verilen bir beytin başlığı yoktur. Fakat yapılan inceleme sonucu **Hisâlî**’nin eserinde söz konusu beytin “**Şânî-i Bosnevî**” adına kayıtlı olduğu yazılıdır (Kalyon 2011 s. 438). Ayrıca (102b/k) başlıksız gelen matlanın **Nefî** divanında 125. gazelin ilk beyti olduğu görülmüştür.

Kâsımî Mecmuasında, birbirine çok benzeyen mahlaslardan biri de **Tevfik-Tevfikî**’dir. Mecmuanın 116a’nın kenarında bulunan “Molla Tevfikî” başlıklı ve “Tevfikî” mahlaslı beş beyitlik bir Türkçe gazel bulunmaktadır. Ayrıca 189a’da “Molla Tevfik Efendi” başlıklı Farsça bir rubai vardır. Şiiri olan kişi ile Türkçe gazeli olan şair aynı kişiler olmayabilir. Farsça rubaisi olan şairin, adı Tevfik’tir. Fakat farklı bir mahlasla şiirleri olan herhangi bir şair olması muhtemeldir. Bu konuda tereddütlü bilgi vermektense her ikisini de belirtmekte yarar vardır. Tabloda da görüleceği üzere tercihimizi bu yönde kullanmış bulunmaktayız.

Mecmuada, sayfa kenarlarında **Yahyâ** ve Yahyâ Efendi mahlaslı biri gazel (21b/k) diğeri de gazelin matlası (60a/k) bulunur. Bu şiirler dışında gelen Yahyâ mahlaslı diğer şiirlerin başlığında Yahyâ veya Velehü ibaresi geçmektedir. Klâsik Türk şiirimizde Yahyâ mahlaslı çok şair bulunur. Fakat bunlar arasında Şeyhülislam ve Taşlıcalı Yahyâ’nın önemi büyüktür. Her iki şairin divanının yayımlanmış olması ve kendi adlarına kayıtlı şiirlerin mevcut olması hasebiyle yaptığımız araştırma sonucu, mecmuada belirtilen tüm şiirlere ulaşılmıştır. Fakat “Yahyâ Efendi” başlığındaki şiirlerden biri Taşlıcalı diğeri de Şeyhülislam Yahyâ’ya aittir. Bu durumda başlıktaki bilgilerden birisinin yanlış yazıldığı gündeme gelir. Bununla birlikte diğer şiirlerden üçü Şeyhülislam Yahyâ’ya gerisi Taşlıcalı Yahyâ’ya aittir. Fakat mecmua derleyeni başlıklarda herhangi bir tanımlama ve açıklama vermemiştir. İki şairin divanından hareketle şiirlerin kime ait oldukları belirtilip gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

Kâsımî Mecmuası’nda tezkire özelliği gösteren sadece bir örneğe rastlanmaktadır. **Mihri Hatun** hakkında tıpkı tezkirelerde geçen bilgi gibi, şair hakkında tanıtıcı bilgiler ve şiirlerinden örnekler (194a-b) sunulmuştur.

Her bir yazma eserde, mecmuada ve tarihi olarak tanımladığımız her veride, bir yönüyle yeni sayılabilecek ilk bilgilere ulaşma imkânı söz konusu olabilmektedir. Kâsımî Mecmuası da bu yönüyle birçok yeni bilgiye kaynaklık edecek mahiyettedir. Tespitlerimize göre, tezkirelerde adına rastlamadığımız birçok şair ilk defa bu mecmuada görülmektedir. Şunu ifade etmekte yarar olacaktır ki Kâsımî mecmuasından önce veya sonra ya da aynı dönemde yazılmış farklı kaynaklarda da adına yeni ulaştığımız aynı şairlerin isimleri de geçebilir. Fakat tespit ve yayımlara bakıldığında bazı şairlerin ilk defa bu mecmuada görüldüğü söylenebilir. Bu şairlerden bir kısmı Musullu ve Bağdatlıdır; **Bağdatlı İzâkî, Bağdatlı Feyzî, Bağdatlı Keşfi, Bağdatlı Muhibbi, Musullu Dâî, Musullu Seyyid Cuma, Musullu Levendî, Musullu Sâkinî.**

Mecmuada bunlar dışında nereli oldukları veya hangi sıfatlarla tanındıkları bilgilerinin olmadığı birçok yeni olarak niteleyebileceğimiz, yeni tespit edilen şair bulunmaktadır. Bu kişiler; **Sâde, Gûşî, Kaydî, Müllî/Millî, Kemînî, Sührânî, Bistanî/Büstânî, Molla Tevfikî**’dir. Ayrıca mecmuada başlıksız verilen birçok şiir bulunur. Bunların kime ait oldukları belirtilmediği ve mahlas beyitlerine de ulaşılamadığı için

şairleri konusunda fikir beyan etmek güçtür. Bu şiirlerin de adı bilinmeyen bir şaire ait olması da muhtemeldir.

Hakkında bilgi olup şiir örnekleri olmayan şairler hakkında yeni bilgiler açısından da Kâsımî mecmuası önemlidir. Bu şairlerden biri **Nusretî**'dir. Edebiyat kaynaklarında 16 ve 17. yüzyıllarda yaşamış sadece bir Nusretî'den bahsedilir. Verilen bilgilere göre şair, aslen Acem olup, uzun süre Bağdat'ta ikamet etmiştir. (Ahdî, s. 566). Ahdî şaire ait dört Farsça beyit vermektedir. Şair Nusretî'nin Ahdî'nin bahsettiği kişi olması durumunda şaire ait yeni iki gazele bu çalışma vesilesiyle ulaşılmış olmaktadır. Fakat aynı mahlaslı farklı bir Nusretî olması durumunda ise böyle bir şaire ait ilk bilginin Kâsımî mecmuasında geçtiği tespit edilmiş olur.

Mecmuada, isimleri bilinip bir kısım şiir örnekleri sunulan bazı şairlere ait yeni tespit edilen şiir örnekleri de söz konusudur. **Basîrî, Dâî, Tarzî, Ahsenî, Akfî** bu şairlerden bazılarıdır.

Bu bilgilerden sonra mecmuada geçen şairlerin isimlerini bir liste olarak aşağıda sunmak yararlı olacaktır.

Aşağıdaki tablo, mecmuada geçen tüm şairlerin alfabetik bir dizidir. Önce bahse konu şairin toplamda kaç manzumesi olduğu yazılmış ardından da hangi nazım şeklinde kaç şiiri olduğu belirtilmiştir. Kim tarafından yazıldığı belirtilmeyen şiirler için "Belirtilmemiş" başlığı kullanılmıştır.

ŞAİRLER VE ŞİİRLERİ																			
Şair	Toplam şiir	Bahr-ı Tavil	Gazel	Kaside	Kıta	Koşma	Matla	Mesnevi	Mısra	Muhammes	Murabba	Musammat	Müfred	Müseddes	Nesir	Rubai	Tahmis	Terci-Bend	Trkib-Bend
Abdî	1		1																
Abdulkadîr	2			2															
Abdullah Bin Mübârek	1				1														
Adlî	1		1																
Adlî-Bâyezid	1		1																
Agehî	1			1															
Ahdî	3		1				2												
Âhî	2		2																
Ahmed Efendi-Kadî-i Âmed	1		1																
Ahmed Geylânî	1															1			
Ahmed Paşa	2		1									1							
Ahsenî	15		10	2			3												
Akdesî	1				1														
Aklî	24		21	1	1											1			
Âlî	17		14	2	1														
Amikî	1		1																
Ârifî	1						1												
Askerî	2		1								1								
Aşkî	1		1																
Atâ	1															1			
Avnî	1		1																
Âzerî	5		3									1	1						
Azmî	4						2						1		1				
Bahâyî	9		9																
Bahtî	1															1			
Bâkî	55		43				4					3			1	4			
Basîrî	13		13																
Bedrî	1		1																
Behiştî	3		3																
Belirtilmemiş	626		7	46	5	273	3	3	1			48	88	152					
Beyânî	16	1	8	1		3												3	
Bezmî	1															1			
Bistânî	1		1																
Büzürcimîhr	1								1										
Câmî-i Rûmî	1															1			
Câmî-Molla	6		1	1		1	1	1				1							
Câyî	1					1													

ŞAİRLER VE ŞİİRLERİ																			
Şair	Toplam şiir	Bahr-1 Tavil	Gazel	Kaside	Kıta	Koşma	Matla	Mesnevi	Mısra	Muhammes	Murabba	Musammat	Mütfred	Müseddes	Nesir	Rubai	Tahmis	Terci-Bend	Trkib-Bend
Celâli	1		1																
Cemâli	3	1	1				1												
Cinânî	1			1															
Cuma	1		1																
Dâi	57		57																
Dâi-Şemseddin Efendî	1						1												
Derûnî	2		1													1			
Derviş	3		2				1												
Din-Penâh	1		1																
Dürri	4		3		1														
Ebu Ali Sina	1							1											
Ebü-Suud Efendi	9		2				1						1		2	3			
Emir	1					1													
Emir Ali	1				1														
Emir Hüsrev	1		1																
Emrî	18		12				4						1			1			
Enverî	3				1		1									1			
Esâd	2		2																
Esîrî	2		2																
Fakîrî	1		1																
Fâtihî	1		1																
Fazlî	2		1																1
Fedâyî	2		1														1		
Fehmî	5		5																
Fenâyî	1		1																
Fethî	2		1							1									
Fevrî	4		4																
Fezî	6		5													1			
Fezî-i Bağdâdî	1		1																
Figânî	6		5														1		
Figânî Baba	1				1														
Fikrî	1		1																
Firâkî	1															1			
Fuzûlî	20		12	1	2						1					4			
Gamî	1		1																
Gazâlî	1															1			
Gazâyî	1						1												
Gevherî	1		1																

ŞAİRLER VE ŞİİRLERİ																		
Şair	Toplam şiir	Bahr-1 Taviil	Gazel	Kaside	Kıta	Koşma	Matla	Mesnevi	Mısra	Muhammes	Murabba	Musammat	Müteddes	Nesir	Rubai	Tahmis	Terci-Bend	Trkib-Bend
Gınâyî	1		1															
Gûşî	1		1															
Hâdî	1		1															
Hâfız Paşa	9		8									1						
Hakanî	1		1															
Hâletî	11		6	2											3			
Hâlîfe	1		1															
Halîlî	2			1			1											
Hâlisî	1		1															
Handân Dede	3		1		1										1			
Harîmî	1				1													
Hâşimî	6		5		1													
Haşrî	1																	1
Hâtemî	1		1															
Hâtîfî	1		1															
Hâverî	1		1															
Hayâlî	7		6												1			
Hayretî	2		2															
Hayretî Buhârî	1						1											
Hazret-i Alî	6						3	1						1	1			
Hıfzî	6		3		1										2			
Hilmî	4		4															
Hisâlî	3		2				1											
Hulkî	1		1															
Hüdâyî	4		3				1											
Hükmî	3		3															
Hümâyî	1		1															
Hürremî	8		8															
Hüseyin Vaiz	1														1			
Hüseyinî	1		1															
Hüsrev	3		2				1											
Hüsrev Paşa	1						1											
Hz. Osman	1						1											
İbrahim Beg	1						1											
İlâhî	1													1				
İlmî	7		4	2	1													
İsâ	1		1															
İshak	2		2															

ŞAİRLER VE ŞİİRLERİ																			
Şair	Toplam şiir	Bahr-ı Tavil	Gazel	Kaside	Kıta	Koşma	Matla	Mesnevi	Mısra	Muhammes	Murabba	Musammat	Mütfred	Müseddes	Nesir	Rubai	Tahmis	Terci-Bend	Trkib-Bend
İşretî	1															1			
İzâkî	28		26	1													1		
İzârî	1						1												
Kabûlî	27		23		1		3												
Kadrî	2						1									1			
Kâkülî	1		1																
Kâmî	6		3			3													
Karacaoğlan	2					2													
Kâsım	1						1												
Kâsımî	12		7				2						1		2				
Kâşî	1																		1
Kâşîfî	2							1								1			
Kaydî	1		1																
Kelâmî Dede	1				1														
Kemal Paşazâde	14		7		2		1	1	1							1	1		
Kemînî	1		1																
Keşfi	1		1																
Keşfi-i Bağdâdî	2		2																
Kınâlızâde	1			1															
Kıyâsî	1																		1
Lâmî	1						1												
Levendî	7		1		1		4									1			
Levendî-i Musulî	3		3																
Mahremî	1																		1
Mâil(î)	2					2													
Makâlî	14		13	1															
Ma'nî	1						1												
Mantkî	1		1																
Meânî	1		1																
Medhî	2			1			1												
Mehmed Parmaksız	1		1																
Mekânî	1								1										
Melik Kamer	1															1			
Merdümî	1				1														
Mesîhî	2		1	1															
Meşâmî	1		1																
Meşkî	1		1																
Meşrebî	1		1																

ŞAİRLER VE ŞİİRLERİ																			
Şair	Toplam şiir	Bahr-ı Tavil	Gazel	Kaside	Kıta	Koşma	Matla	Mesnevi	Mısra	Muhammes	Murabba	Musammat	Mütfred	Müseddes	Nesir	Rubai	Tahmis	Terci-Bend	Trkib-Bend
Mevlânâ	8		5													3			
Meylî	4		3																1
Millî	1		1																
Mir Cemâl	1															1			
Mir Hüseyin	1				1														
Mirzâ Hüseyin	1					1													
Mirzâ Mahdumî/Mahdum	2					1						1							
Misâlî	2		1														1		
Mislî	2		2																
Muhammed	1		1																
Muhammed Emin Mirzâ	2						2												
Muhammed-Erzurumî	4		1				2									1			
Muhammed-Seyyid	1						1												
Muhıbbî	4		3				1												
Muhıbbî-i Bağdâdî	1	1																	
Muhtârî	1						1												
Muhteşem	1																		1
Muîdî	1		1																
Murâd/Murâdî	7		7																
Muslî	1			1															
Münşî	1		1																
Nâdirî	2		1													1			
Nâmî	1		1																
Nâtıkî	25		22	2						1									
Nâzımî	10		10																
Nazmî	2		2																
Nâzükî	2		2																
Necâtî	5		5																
Nefî	22		18	3			1												
Neşâtî	1		1																
Nevâ(y)î	1						1												
Nevî	19		17				2												
Nevrûz-Acem	1					1													
Nihânî	3		3																
Nişânî	1		1																
Niyâzî	1		1																
Nizâmî	1		1																
Nusretî	2		2																

ŞAİRLER VE ŞİİRLERİ																			
Şair	Toplam şiir	Bahr-1 Taviil	Gazel	Kaside	Kıta	Koşma	Matla	Mesnevi	Mısra	Muhammes	Murabba	Musammat	Müfred	Müseddes	Nesir	Rubai	Tahmis	Terci-Bend	Trkib-Bend
Nutkî	5		5																
Ömer Hayyam	1																1		
Örfî	4		3														1		
Rahmî	6		2										1			2	1		
Recâyî	4		4																
Revânî	1		1																
Revnakî	5		4		1														
Re'yî	1		1																
Rızâyî	3		2				1												
Rifâtî	1				1														
Riyâzî	2		1				1												
Rufâî	1		1																
Rufâî-Ahmed	1			1															
Rûhî	225		156	19	22		7					1	1	1		9	6	2	1
Rûşenî	1		1																
Rümûzî	1		1																
Rûsûhî	1		1																
Sâbirî	2		1				1												
Sabûhî	3		2									1							
Sâde	3		3																
Sâdık	2		2																
Sâdıkî	1		1																
Sadî	1												1						
Sadî-Hace Efendi	5		1				1	2		1									
Safâyî	7		5	1	1														
Sâfî	5		5																
Sâî	1		1																
Sâkî	1						1												
Sâkinî	1		1																
Sâkinî-i Musulî	2		2																
Sâlih	1		1																
Sâmî	3		3																
Sânî	1		1																
Sa'yî	2		1															1	
Selâmî	1		1																
Selikî	1		1																
Selim(î)	2		2																
Semtî	1						1												

ŞAİRLER VE ŞİİRLERİ																			
Şair	Toplam şiir	Bahr-ı Tavil	Gazel	Kaside	Kıta	Koşma	Matla	Mesnevi	Mısra	Muhammes	Murabba	Musammat	Mütfred	Müseddes	Nesir	Rubai	Tahmis	Terci-Bend	Trkib-Bend
Seyyid	1		1																
Sırrî	3		2	1															
Sırrî-i Mûsulî	1		1																
Sinân	1						1												
Sipihri	1						1												
Siyâhî	1		1																
Sultan Veled	1						1												
Suudî	1		1																
Süheylî	3		1	1												1			
Sührânî	1		1																
Sükeyne	1				1														
Süleymân	1						1												
Sülûkî	1		1																
Sürûrî	1		1																
Şâhî-Bâyezîd	2		2																
Şâhî-i Şârkî/Acem	4		2				1									1			
Şâkirî	1		1																
Şânî	1		1																
Şânî-Bosnevî	1						1												
Şârkî	1		1																
Şemî	2		2																
Şemsî	2		2																
Şemsî Paşa	4		4																
Şems-i Tebrîzî	1		1																
Şerî	1		1																
Şerîfî	1		1																
Şevketî	1		1																
Şevkî	2		2																
Şeydâyî	1		1																
Şeyh Altıparmak	2		2																
Şeyhî	2		1				1												
Şinâsî	1		1																
Şuglî	1		1																
Şühî	2						2												
Şühûdî	1		1																
Tabî	1		1																
Tâbî	2		2																
Tâlib	5				1		1									3			

ŞAİRLER VE ŞİİRLERİ																			
Şair	Toplam şiir	Bahr-1 Tavil	Gazel	Kaside	Kıta	Koşma	Matla	Mesnevi	Mısra	Muhammes	Murabba	Musammat	Mütfred	Müseddes	Nesir	Rubai	Tahmis	Terci-Bend	Trkib-Bend
Tarzî	9		8		1														
Taşlıcah Yahya	8		8																
Tevfik	1															1			
Tevfiki	1		1																
Tigî	2		2																
Tilbe	2							2											
Tugrâyî	4		3			1													
Turâbî	1		1																
Ubeydî	3		1		1									1					
Ulvî	17		12	1			2							1		1			
Utâkî	2		1	1															
Ümidî	5		3			1										1			
Ünsî	1		1																
Vahdetî	14		13							1									
Vâlihî	1					1													
Vücûdî	4		4																
Vüsâfî	3		3																
Yahyâ	4		3			1													
Yakînî	1							1											
Yâverî	1		1																
Zafî	2		2																
Zahîr	1				1														
Zâhirî	1					1													
Zamîrî	1		1																
Zâtî	7		3		2	1							1						
Zekî	1					1													
Zeynep	2		1		1														
Zihni	12		8				2						1						1
Zihni-i Bağdâdî	4		4																
Zihni-i Erzurumî	1		1																
Zühdi	1		1																

SONUÇ

Türk edebiyatında edebî, tarihî, siyasi, toplumsal, ahlaki ve pek çok bakımdan önemlilik arz eden güzide eserimiz bulunur. Bunlarla birlikte, derlenmiş manzum ve mensur birçok el yazması “mecmua” da görülmektedir. Mecmualar, birçok yeni bilgiyi taşıyan hazine mahiyetindedirler. Mecmualar içinde, şiir mecmualarının önemli bir rolü vardır. Bir kısım şiir mecmuası nazire şiirleri barındırma yönüyle ayrıca önem arz eder. Derleme özelliği taşıyan bu eserler, yazarlara ve şairlere ait eserlerin seçkisini yapmakla antolojik mahiyet gösterirler.

Klâsik Türk Edebiyatında şiir mecmuası derlemiş şahsiyetlerinden birisi de Seyyid Kasım b. Seyyid Abdullah b. Seyyid Murtaza b. Seyyid Abdulgafurü'l-Hüseyinî'dir. Kendisi de şair olup, bir kısım şiirinin başında şiirin, mecmua yazarına/derleyenine ait olduğunu belirten “li-muharrihi”, “li-kâtibihi” ibarelerini kullanmış ve şiirlerin kendisine ait olduğunu belirttiği “Kâsımî” mahlasını son beyitte belirtmiştir. Mecmua, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Yazma eser salonunda Agâh Sırrı Levend yazmaları arasındadır. Eserin kaydı şöyledir: ASL 625 Mec 83.

Kâsımî, eserin baştan sonra kendisi tarafından kaleme alındığı ifade etmiş ve eserin yazım tarihi hakkında detaylı bilgi vermiştir. Buna göre eser, H. 3 Recep 1034'te (M. 11 Nisan 1625) yılında tamamlanmıştır. Bu açıklamalara göre mecmuada bilgisi bulunan şairler, şiirleri ve diğer bilgiler en geç 17. Yüzyılın ilk çeyreğine aittir.

Kâsımî mecmuasında edebiyat kaynaklarında adına rastlanmayan şairlere ait şiir örnekleri sunulmuştur. Bunlar arasında “Sâde”, “Gûşi” “Millî” “Cuma” sayılabilir. Ayrıca şiir örnekleri az olan veya divanları halen gün yüzüne çıkmamış olan şairlere ait birçok şiir örneği de bulunmaktadır. Bunlar arasında “Harimî”, “Aklî” ve “Ahsenî” “Sâkinî” ve “Levendî” sayılabilir. Bunun yanı sıra aynı mahlasla/adla şiir yazan şairlere ait yeni bilgiler ve şiirleri mecmuada geçmektedir. Bu şairlere örnek olarak da “Bâsîrî” ve “Dâî” isimleri verilebilir.

Şiir mecmuasında başlıksız birçok şiir de bulunur. Bunların bir kısmının mahlasları şiirlerinden bilinmekle birlikte özellikle beyitler, rubailer ve mahlas beyti olmayan manzumelerde şairin kimliğine dair bir işaret bulmak zordur. Fakat bu özellikteki bazı şiirlerin, araştırmalar sonucu kime ait olduğu tespit edilebilir. Çalışmamızda da bu türden tespitlerimiz söz konusudur.

Kâsımî mecmuasında şiir örnekleri verilen şairler, ağırlıklı olarak Bağdat ve civarında yetişmiştir. Bunların bir kısmı Bağdatlı ve Musulludur. Mecmuanın birçok yerinde özellikle Musul hakkında bilgiler sunulmuştur. Tatar'ın gelip Musul'da kışlaması, Musullu Peygamber ve önemli kişilerin tanıtımı gibi bilgilerin yanı sıra Musul şehrinin envanterinin sunulduğu bölümler mecmuanın Musul ile güçlü bir bağlantısının olduğunu göstermektedir. Birçok şairin Musul'a gelişi ve gidişi gibi bilgiler, mecmuanın burada yazıldığına işaret olabilir. Bununla birlikte Kâsımî'nin de Musullu olduğu muhtemeldir.

Mecmuada farklı nazım şekliyle yazılmış birçok manzumeyi ihtiva etmekle birlikte bu şiirlerin büyük çoğunluğu gazellerdir. Ayrıca başlık kullanılsın veya kullanılmınsın iki beyitten oluşan rubâî ve kıta ya da bir beyitten oluşan matla ve müfredlerin sayısı azımsanmayacak ölçüdedir. Bahse konu şiir parçalarının bir gazelin, kasidenin veya mesnevinin bir bölümü olma ihtimali de söz konusudur. Fakat bu konuda fikir beyan etmek güçtür. Ama Fuzulî'nin Rubâî başlıklı ve İşretî'nin başlıksız ilki kendi içinde kafiyeli diğeri de ilk beyitle uyaklı iki beyitlik metinlerinin müstakil bir eser olmayıp gazelin bir bölümü oldukları bilgisinden hareketle bu türden metinlere bu bağlamda ihtiyatlı bakmak gerektiğini belirtmekte yarar vardır.

Kâsımî mecmuasında, tür olarak görülen “manzum mektup” “bahr-ı tavil” gibi metinler için ayrı bir bölüm açılmış olup bu türden eserler aynı yerde verilmeye çalışılmıştır. Bunlar Mardinli Aklî, Harimî, Süheylî ve Bağdatlı Rûhî'nin manzum mektuplarıdır.

Çalışmamız, mecmuanın manzum bölümleri eksenli bir incelemede oluşmaktadır. İncelememizde manzum bölümlerin analizi yapılmıştır. Elde edilen sayısal verilere bakıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkar:

Kâsımî mecmuasında tespitlerimize göre 1881 metin bulunur. Bunlardan 94'ü mensur **1787**'i manzumdur. Manzum metinlerden 898'i gazel, 374'ü matla, 216'sı rubâî, 104'ü kıta, 64'ü müfred, 50'si kaside, 19'u tahmis, **14'ü koşma**, 13'ü mesnevi, 7'si terki-bend, 6'sı Mısra, 5'i Muhammes, 5'i Müseddes, 4'ü terci-bend, 3'ü Bahr-ı Tavil, 2'si Murabba diğer üçü 12, 20 ve 22'lik musammat'tır.

Mecmuada adı belirtilen ve tespit edilen **295** şair bulunur. Bunların bir kısmının mahlasları için çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Adı-mahlası derleyici tarafından belirtilmeyen tüm şiirler “Belirtilmemiş” olarak verilmiştir. Böylece şair sayısı **296** olarak görülmektedir. Adı belirtilmeyen her bir şiirin farklı şaire ait olması durumunda şair sayısı da doğru orantılı olarak artacaktır.

KAYNAKÇA

- AYDEMİR Yaşar (2007). “Metin Neşrinde Mecmuaların Rolü ve Karşılaşılan Problemler” *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3 Summer, s. 123-137, Ankara.
- AYDEMİR, Yaşar (2001). “Şiir Mecmuaları ve Metin Teşkilinde Mecmuaların Rolü” *Bilig*, s. 147-156, Ankara.
- AYDEMİR, Yaşar (2011). “Biyografik Kaynağı Olarak Mecmualar”, *Prof. Dr. Mustafa İsen Adına Uluslararası Klasik Türk Edebiyatında Biyografi, Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, s. 87-100, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- CANIM, Rıdvan (hızl.) (2000). *Latîfî, Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzemâ*, AKMB, Ankara.
- DOĞAN, Muhammed Nur (hızl.) (2000). *Fuzulî Leylâ ve Mecnûn*, Yapı Kredi Yayınları
- ERGUN, Sadettin Nüzhet (Tarihsiz.) *Türk Şairleri*, C.1.
- GÜRBÜZ, Mehmet (2011). “Biyografik Değer Bakımından Şiir Mecmuaları”, *Prof. Dr. Mustafa İsen Adına Uluslararası Klasik Türk Edebiyatında Biyografi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, s. 315-328, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- GÜRBÜZ, Mehmet (2011). *Kâbilî'nin Sultân-ı Hübâna Münâsib Eş'âr adlı Şiir Mecmuası*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- GÜRBÜZ, Mehmet (2012). “Şiir Mecmuaları Üzerine Bir Tasnif Denemesi”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 7 Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, s. 97-113, Turkuaz, İstanbul.
- KALYON, Abuzer. (2011) *Peşteli Hisali Metali'un-Neza'ir (II. Cilt) İnceleme-Metin*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- KAYA, Bilge (2003). *Hisali Hayatı Eserleri ve Metaliü'n-Nezair Adlı Eserinin Birinci Cildi: İnceleme- Metin*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- KAYABAŞI, Bekir (1997). *Kafzâde Fâizî'nin Zübdetü'l-Eş'âr'ı*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

- KILIÇ, Atabey (2012). “Mecmua Tasnifine Dair” s. 75-96, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 7 Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, Turkuaz, İstanbul.
- KÖKSAL, M. Fatih (2011), “Biyografik Kaynak Olarak Şiir Mecmuaları ve Kastamonulu İshâk-zâde Fevzi Mecmuası”, *Prof. Dr. Mustafa İsen Adına Uluslararası Klasik Türk Edebiyatında Biyografi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, s. 449-468, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- KÖKSAL, M. Fatih (2012). “Şiir Mecmualarının Önemi ve Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP)”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 7 Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, s. 409- 431 Turkuaz, İstanbul.
- KURNAZ, Cemal, ÇELTİK, Halil (2013). *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, Kurgan-Edebiyat, Ankara.
- KURNAZ, Cemal, TATÇI, Mustafa. (hızl.) (2001). *Mehmed Nâil Tuman, Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*. C. I-II, Bizim Büro, Ankara.
- KURNAZ, Cemal; AYDEMİR, Yaşar (2013). “Mecmualara Sorulması Gereken Sorular” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/1, Winter, p. 51-64, Ankara.
- KURNAZ, Cemal; TATÇI, Mustafa (2001). *Mehmed Nâil Tuman Tuhfe-i Nâilî-Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, C. 2, Bizim Büro, Ankara.
- KUT, G. (1988). “Mecmua” *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler, İsimler, Eserler, Terimler (TDEA)*, C.6, s. 170-176, Dergâh, İstanbul.
- LEVEND, Ağâh Sırrı. (1988). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- ÖZDEMİR, Mehmet (2016). *Nuh b. Mustafa'nın mecmûa-i gazelliyyât'ı*,
- ÖZDEMİR, Mehmet (2017). *Nuh b. Mustafa Konevi, Mecmua-i Gazeliyyat (İnceleme-Metin)*, e-kitap
- SOLMAZ, Süleyman (hızl.) (2005). *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*, AKMB, Ankara.
- YILDIRIM, Ali. (2006). *Divan Edebiyatında Mahlas ve Mahlas-nâmeler*, Akçağ, Ankara.

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 40, Winter-2018, p. (500-513)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.481355

Research Article

Received: November 10, 2018 Accepted: December 10, 2018

This article was checked by iThenticate.

**ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL MEDYA ETKİLEŞİMLERİ:
BARTIN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ¹**

**SOCIAL MEDIA INTERACTIONS OF UNIVERSITY STUDENTS:
THE CASE OF BARTIN UNIVERSITY**

**СОЦИАЛЬНЫЕ МЕДИА ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СТУДЕНТОВ
УНИВЕРСИТЕТА: ПРИМЕР УНИВЕРСИТЕТА БАРТИНА**

Özkan AVCI*
Çağrı SÜRÜCÜ**

ÖZ

İletişim teknolojileri günümüzde hızla gelişim göstermektedir. İletişim çağı olarak da isimlendirilen bu dönemde öne çıkan alanlar yeni medya ortamları olmaktadır. Yeni medya ortamları aynı anda çok sayıda kanaldan çeşitlendirilmiş farklı içerikler ile iki yönlü etkileşime olanak sağlayan dijital ortamları oluşturmaktadır. Yeni medya içerisinde yer alan sosyal medya, kamuoyu olarak söz hakkının kullanıcılar arasında olduğu, bireylerin bilgi ve kişisel fikir paylaşımlarında bulunduğu etkileşimli dijital ortamlardan meydana gelmektedir. Dolayısıyla iletişimin yeni bir türü olarak öne çıkan sosyal medya, dünya tarihinde en hızlı büyüyen paylaşım alanı olmuştur.

Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanımlarının ve etkileşimlerinin neler olduğunu belirlemektir. Araştırmanın örneklemini Bartın Üniversitesinde öğrenim gören 302 öğrenci oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak Koçak'ın (2012) hazırlanmış olduğu "Sosyal Medya Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçeğin her bir alt boyutunda yer alan maddelerin güvenilirlikleri ile ayırt ediciliklerinin tespit edilmesi için madde toplam korelasyon değerleri ve Cronbach's Alpha katsayıları dikkate alınmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler SPSS 22 paket programı yardımıyla parametrik testler kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda üniversite öğrencilerinin en çok sosyal medya ortamı olarak Instagram'ı kullandıkları tespit edilmiştir. Öğrencilerin sosyal medyada en çok gerçekleştirdikleri eylemlerin sırasıyla müzik dinlemek, fotoğraflara

¹ Bu çalışma 25-27 Nisan 2018 tarihleri arasında Ukrayna'da düzenlenen 6. Uluslararası Bilim Kültür ve Spor Kongresinde sunulan bildirinin kapsamlı genişletilmiş halidir.

* ORCID: 0000-0003-1524-1379 Öğr. Gör., Bartın Üniversitesi, Bartın Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, ozkanavci@bartin.edu.tr

** ORCID: 0000-0002-0454-9020 Öğr. Gör., Bartın Üniversitesi, Bartın Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, csurucu@bartin.edu.tr

bakmak ve video izlemek olduğu görülmektedir. Ayrıca erkeklerin sosyal medyayı, sosyal etkileşim nedeniyle kullanımlarının kadınlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: internet, iletişim, sosyal medya, yeni medya, üniversite öğrencileri

ABSTRACT

Communication technologies are developing rapidly today. In this period, which is also called the communication age, the prominent areas are the new media environments. New media environments create digital environments that provide two-way interaction with different content that is diversified from multiple channels at the same time. In the new media, social media consists of interactive digital media, where people have the right to talk and share their knowledge and personal opinions. Thus, social media, which emerged as a new type of communication, has become the fastest growing area in world history.

Social media, which is a new type of communication, has become the fastest growing sharing area in world history. The aim of this study is to determine the social media usage and interactions of university students. The sample of the study consisted of 302 students studying at Bartın University. Social Media Scale prepared by Kocak (2012) was used for the data collection. In order to determine the reliability and specificity of the items in each sub-dimension of the scale, the total correlation values of the items and Cronbach's Alpha coefficients were taken into consideration. The data obtained from the study were analyzed with SPSS 22 package program. As a result of this research, it was found that the participant university students used mostly Instagram as social media platform. It was observed that the most frequent activities of the students on social media were listening to music, looking at photos and watching videos. In addition, it was determined that male students were more likely to use social media for social interaction than female students.

Keywords: internet, communication, social media, new media, university students

АННОТАЦИЯ

Коммуникационные технологии в настоящее время показывают быстрое развитие. Выделенные области в этот период, также называемые новой коммуникационной областью, являются новыми медиа-средами. Новые медиа-среды представляют собой цифровые носители, которые позволяют одновременно взаимодействовать с различным разнообразным контентом из нескольких каналов. Социальные медиа в новых средствах массовой информации состоят из интерактивных цифровых средств массовой информации, где общественное мнение имеет право говорить о пользователях, отдельные лица имеют обмен информацией и личными идеями. Таким образом, социальные медиа, которые выделяются как новый тип общения, являются самой быстрорастущей областью обмена в мировой истории.

Цель этого исследования-определить, что такое использование и взаимодействие студентов колледжа в социальных сетях. Пример исследования составляет 302 студентов, обучающихся в Университете Бартина. В качестве инструмента сбора данных был использован “шкала социальных сетей”, которую создал Коçак. Для определения достоверности элементов, расположенных в каждом нижнем измерении шкалы, были рассмотрены общие значения корреляции вещества и коэффициенты Альфа Кронбаха. Данные из исследования были проанализированы с использованием параметрических тестов в программе пакета SPSS 22. Исследование показало, что студенты колледжа чаще всего используют Instagram в

качестве среды социальных сетей. Похоже, что действия, которые студенты чаще всего выполняют в социальных сетях, включают прослушивание музыки, просмотр фотографий и просмотр видео соответственно. Было также установлено, что мужчины используют социальные сети больше из-за взаимодействия.

Ключевые слова: интернет, коммуникация, социальные сети, новые медиа, студенты вузов

1. Giriş

Teknolojideki gelişmeler insanların birbirleriyle iletişim kurmalarında yeni ortamlar sunmaktadır. Bu yeni ortamlar insanlara yeni iletişim teknolojilerini kullanarak düşüncelerini, eserlerini ve fikirlerini paylaşma olanağını sağlamaktadır. Ayrıca bu ortamlarda paylaşım ve tartışma esastır. Bu yeni iletişim kanallarından birisi de sosyal medyadır. Bu sanal ortam, kullanıcı tabanlı olmasının yanında toplulukları ve bireyleri ortak noktada buluşturması ve aralarındaki iletişimi arttırması nedeniyle önemlidir.

Sosyal medya insanların interneti kullanarak bilgi almasından daha fazla imkanlar (içerik oluşturma, resim paylaşma, etkileşim kurma gibi) sunarak yeni bir internet anlayışı kazanmalarına olanak sağlamıştır. Böylece insanlar interneti daha aktif bir şekilde kullanmaktadır (Evans, 2008). Bu durum bireylerin hayatlarını doğrudan etkilediği için geleneksel medya anlayışından yeni medya anlayışına doğru yönelimi göstermektedir. Günümüzde bireylerin (Avcı, 2018a) duygularını anlamlı olarak yansıtabilmesi için sözlü iletişim becerilerini bilmesi yetmemekte bu durumu yeni medya ortamlarına da aktif olarak yansıtmaları gerekmektedir. Çünkü iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte artık duygular da emojiiler gibi farklı göstergelerle sanal olarak ifade edilmeye başlamıştır. Dolayısıyla iletişim teknolojileri içerisinde yeni medya ortamlarının öneminin artması ve her kesim tarafından yoğun bir şekilde kullanılmasından dolayı bireyler artık görüş, fikir ve duygularını sosyal ağlar vasıtasıyla da paylaşmaktadır.

Bu doğrultuda üniversite öğrencilerinin sosyal medyayı hangi amaçlarla kullandıklarının ve sosyal medya etkileşimlerinin neler olduğunun bilinmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanımlarını ve yaptıkları eylemlerin neler olduğunu belirlemeye yöneliktir. Alt amacı ise üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanım nedenlerinin demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmeye yöneliktir.

2. Sosyal Medya

Teknolojinin hızla ilerlemesiyle birlikte yeni iletişim ortamları insanların hayatını yakından ilgilendirmeye başlamıştır. Sosyal medya kullanımı günümüzde sanal ortamda her kültürden ve her kesimden geniş kitlelerin bütün sosyal taleplerine cevap vermektedir. Aynı zamanda sosyal medya zaman zaman eleştirilerin de odak noktası haline gelmektedir. Yeni iletişim ortamlarının gelişmesi, bilgi iletişim teknolojilerine ilginin giderek artmasına neden olmaktadır. Bu durum sosyal medyanın gücünü artırarak sosyalleşme kavramına da farklı bir boyut getirmiştir (Vural & Bat, 2010:3349).

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki yaşanan gelişmeler sonucunda ortaya yeni iletişim ortamları çıkmıştır. Ortaya çıkan bu iletişim ortamlarından birisi de hiç kuşkusuz sosyal medyadır. Sosyal medya, dünya genelinde bireyleri birbirleriyle karşılıklı etkileşim ve iletişim içinde olduğu Web 2.0 tabanlı dijital ortamları ifade etmektedir. Sosyal medya kavramı, 2000'li yıllarda pek çok sosyal ağ siteleri ile gündeme gelmiştir. Bununla birlikte kullanılan bu yeni medya ortamları hızla yayılmaya başlamıştır (Güçdemir, 2017:14).

Sosyal medya kavramı birçok yazar tarafından farklı şekilde tanımlanmıştır. Evans (2008) sosyal medyayı; bilginin demokratikleşmesi, bireylerin içerik okumaktan içerik yayıncısı haline dönüşmesi şeklinde ifade etmektedir. Kaplan ve Haenlein (2010) sosyal medyayı, Web 2.0 fikrinin üzerine kurulmuş kullanıcıların aktif olarak içeriğin oluşturulmasına olanak sağlayan internet tabanlı uygulamalar olarak tanımlamaktadır.

Sosyal Medya (Sayımer, 2008); kullanıcılara düşünce, enformasyon, iletişim, karşılıklı etkileşim, ilgi ve bilgi paylaşım imkânı sağlayan çevrimiçi araçlar ve web siteleri için ortak kullanılan bir ifadedir. Sosyal medya; bloglar, dijital ses, resim, film veya fotoğraf içeren çeşitli çevrimiçi sözlü formları içeren bir ağdır (Mangold & Faulds, 2009:357). Ayrıca blog ve viki gibi temel sosyal medya ortamları bireyler tarafından elektronik yazılı iletişim aracı olarak da kullanılmaktadır (Avcı, 2017:131). Örneğin dünyadaki yaklaşık 200 milyon blog ortamında günlük olarak yaklaşık 900.000 adet gönderi yayınlanmakta ve bu durum yıllar geçtikçe katlanarak çoğalmaktadır (Özata, 2015:27).

Farklı amaçlar ve uygulamalar içeren çok sayıda sosyal medya aracı bulunmaktadır. Bu araçların popülerliği sürekli olarak değişmekte ve her geçen gün yeni bir sosyal medya ortamı benzer rakiplerinin arasından sıyrılıp bireylerin dikkatini çekmeye çalışmaktadır. Örneğin günümüzde popüler sosyal medya araçlarından bir kısmı Facebook, Twitter, Youtube, WhatsApp, TikTok, Instagram, Google Plus ve Messenger gibi sitelerdir.

Başlangıçta sosyal medya çevrimiçi günlük yazarlarının “Sosyal Ağ Günlüğü” adlı bir sosyal paylaşım sitesinin kurulmasıyla başlamıştır. İlk olarak " Weblog " teriminin kullanılması daha sonra ise “blog” yazılarının paylaşımı ile hızlı bir şekilde yayılmayı sürdürmüştür. Teknolojideki gelişmeler ve yüksek hızlı internetle birlikte sosyal paylaşım siteleri oluşturulmaya başlanmıştır (Kaplan ve Haenlein, 2009:565). Böylece sosyal medya siteleri insanların fikir ve düşüncelerini birbirleriyle karşılıklı paylaşımlarına olanak sağlamıştır.

Alican ve Saban’ın (2013) sosyal medya kullanımına ilişkin tutumları belirlemek için yürüttükleri çalışmada, ortaokul ve lisede öğrenim gören öğrencilerin sosyal medyaya yönelik tutumlarının kısmen olumlu olduğu, cinsiyet bazında ise erkeklerin kızlara göre sosyal medyaya yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu tespit edilmiştir. Tektaş’ın (2014) üniversite öğrencilerinin sosyal ağları kullanımını belirlemek için yaptığı çalışmada, araştırma kapsamına alınan öğrencilerin çoğunluğunun internette geçirdiği zamanın büyük bir bölümünü sosyal ağlarda harcadıkları görülmüştür. Sungur’un (2016) üniversite öğrencilerinin satın alma kararında sosyal medyadaki reklamların etkisini belirlemek için yaptığı çalışmada, sosyal medyanın tüketim davranışlarını etkilediği belirlenmiştir. Bardak ve arkadaşlarının (2018) yaptıkları çalışmada internet ve sosyal medyanın bireylerin alışveriş davranışlarını etkilediği görülmüştür. Acun ve arkadaşlarının (2018) yaptıkları çalışmada ise üniversite öğrencilerinin sosyal medyayı kullanım sıklıklarının sosyal medya kullanım amaçlarında farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Alanyazında yapılan araştırmalar incelendiğinde sosyal medya kullanımının giderek arttığı görülmektedir (Mangold & Faulds, 2009; Koçer, 2012; Solmaz vd., 2013; Dal & Dal, 2014). Bu durum yeni medya kapsamında gelişen teknoloji ile kullanıcıların interaktif olarak etkileşimde buldukları, temelleri Web 2.0 teknolojisi üzerine kurulmuş olan sosyal medyanın günümüzdeki önemini göstermektedir.

3. Yöntem

Üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanımlarına yönelik olarak yapılan bu çalışmada araştırma örneklemini olarak Bartın Üniversitesi önlisans ve lisans öğrencilerinden gönüllülük esaslı olarak veriler toplanmıştır.

Araştırmada katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, ikamet ettikleri yer gibi demografik özellikleri ile akıllı telefon kullanım oranları, en çok kullandıkları sosyal medya ortamları, en fazla internete bağlandıkları yerler, günlük internet kullanım sıklıkları, günlük sosyal medya kullanım sıklıkları, sosyal medyayı ne kadar süredir takip ettikleri, sabah kalktıklarında ilk 15 dakika içerisinde sosyal medyayı kontrol edip etmedikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca öğrencilerin sosyal medya eylemlerini gerçekleştirme sıklıkları ve sosyal medya kullanım nedenleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma verileri, yüz yüze anket yöntemi kullanılarak elde edilmiş ve veriler SPSS 22.0 paket programında analiz edilmiştir. Analizlerde önemlilik seviyesi $p < 0,05$ değeri olarak kabul edilmiştir. Araştırmanın amacına uygun olan anket soruları için Koçak'ın (2012) hazırlamış olduğu Sosyal Medya Ölçeği ve Bilgi Envanteri Formundan yararlanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, katılımcıların demografik özellikleri ve internet ile sosyal medya bilgilerine yönelik 12 soru yer almaktadır. İkinci bölümde öğrencilerin sosyal medya eylemlerinin ölçümü ile alakalı 20 soru yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise öğrencilerin sosyal medya kullanım nedenlerine yönelik 26 soru yer almaktadır.

Üçüncü bölümde yer alan ifadelerin 4 alt boyutu bulunmaktadır. Bunlar “sosyal etkileşim, kendini ifade etme/gerçekleştirme, haberdar olma ve eğlence” olarak sıralanmaktadır. *Sosyal etkileşim* alt boyutu sosyal medya aracılığıyla bireylerin diğer bireylerle olan etkileşimine dayalı 10 sorudan, *kendini ifade etme/gerçekleştirme* alt boyutu sosyal medya aracılığıyla bireylerin kendilerini takdim etmesi, anlaması, onaylanması ve değerlerinin pekiştirilmesine dayalı 7 sorudan, *haberdar olma* alt boyutu sosyal medya aracılığıyla keşif yapma, merak etme, bilgilenme ve bilgi akışının bir parçası olma gibi değerlerinin pekiştirilmesine dayalı 5 sorudan, *eğlence* alt boyutu sosyal medya aracılığıyla rahatlık hissetme, sorunlardan uzaklaşma, boş zamanları değerlendirme ve sosyal eğlenmeye yönelik 4 sorudan oluşmaktadır (Koçak, 2012:194).

Ölçekte tüm değişkenler için en olumsuz şık 1 en olumlu şık 5 olarak belirlenen 5 seçenekli Likert kullanılmıştır. Yapılan çalışmada Koçak'ın hazırlamış olduğu orijinal ölçeğe ve açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına sadık kalınmıştır. Soruların algılanıp algılanmadığını ve güvenilirliklerini ölçmek için ise Cronbach's Alfa (α) katsayısı dikkate alınmıştır. Cronbach's Alfa değeri 0,70 ve üstü olduğu durumlarda anketin güvenilir olduğu kabul edilmektedir (Durmuş vd. 2013:89). Ayrıca alt ifadelerin ölçülen özelliklerle ilgili ayırt ediciliklerinin incelenmesi için madde toplam korelasyonları dikkate alınmıştır. İlgili maddenin toplam korelasyonu 0,40 ve üzerinde ise çok iyi olduğu; 0,30 ile 0,39 arasında ise düzeltme yapılmadan ölçekte kullanılabileceği; 0,20 ile 0,29 arasında ise düzeltme yapılmasının gerekli olduğu anlaşılmaktadır (Büyüköztürk vd., 2018:128).

Yapılan araştırmanın ayrıntılı madde toplam korelasyonları incelendiğinde sosyal medya eylemlerinin ölçümüne yönelik olarak 10. sorunun ve sosyal medya kullanım nedenlerine yönelik de sosyal etkileşim alt boyutu içerisinde yer alan 12. sorunun korelasyon değerinin 0,30'un altında olması sebebiyle algılanmadığı anlaşılmış ve bu sorular ölçekten çıkartılmıştır. Bu bağlamda sosyal medya eylemlerinin ölçümüne yönelik 19 alt ifade için Cronbach's Alpha değeri (0,897), sosyal medya kullanım nedenlerinin ölçümüne yönelik 25 alt ifade için Cronbach's Alpha değeri (0,932) olarak tespit edilmiştir. Sosyal medya kullanım nedenlerine ait alt boyutların içsel tutarlılıklarını ölçmek için

yapılan güvenilirlik analizi sonucunda ise 9 alt ifadeden oluşan *sosyal etkileşim* boyutu için Cronbach's Alpha değeri (0,890), 7 alt ifadeden oluşan *kendini ifade etme/gerçekleştirme* boyutu için Cronbach's Alpha değeri (0,846), 5 alt ifadeden oluşan *haberdar olma* boyutu için Cronbach's Alpha değeri (0,827), 4 alt ifadeden oluşan *eğlence* boyutu için Cronbach's Alpha değeri (0,786) olarak tespit edilmiştir.

4. Bulgular ve Yorum

Araştırmaya katılan toplam 302 öğrencinin %54,6'sı kadın ve %45,4'ü erkektir. Yaşlarına göre dağılımları incelendiğinde %86,8'inin 18-25 ve %6'sının 26-35 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Medeni durumları açısından %89,1'inin bekâr ve %10,9'unun evli olduğu belirlenmiştir. Ankete katılanların %51,3'ü yurtda, %23,8'i ailesinin yanında ve %13,6'sı ise arkadaşları ile birlikte ikamet etmektedir. Bu kapsamda ankete katılanların ayrıntılı demografik özellikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Değişken	Frekans (f)	Yüzde (%)	Değişken	Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet			Medeni Durum		
Kadın	165	54,6	Evli	33	10,9
Erkek	137	45,4	Bekâr	269	89,1
Yaş			İkamet Edilen Yer		
18 - 25 Yaş Arası	262	86,8	Ailemle	72	23,8
26 - 35 Yaş Arası	18	6,0	Arkadaşlarıyla	41	13,6
36 - 45 Yaş Arası	15	5,0	Yalnız	13	4,3
46 Yaş ve Üstü	7	2,3	Yurt	155	51,3
			Diğer	21	7,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin %99,3 ünün akıllı telefon kullandığı tespit edilmiş ve dolayısıyla en fazla internete bağlandıkları yer olarak da %40,7 ile cep telefonunu tercih ettikleri görülmüştür. Günlük internet kullanım sıklığı olarak %37,4'ünün ve sosyal medyaya ayırdıkları kısım olarak da %39,4'ünün 2-5 saat arası zaman dilimini günlük olarak ayırdıkları görülmüştür. Öğrencilerin %65,6'sının sosyal medyayı 5 yıl ve üzerinden bu yana kullandığı, en çok kullandıkları sosyal medya ortamı olarak ise %63,2'sinin Instagram'ı tercih ettikleri görülmüştür. Son olarak sabah uykudan kalktılarındaki ilk 15 dakika içerisinde sosyal medya hesaplarını kontrol edip etmedikleri incelendiğinde %67,5'inin kontrol ettiği tespit edilmiştir. Bu kapsamda ankete katılanların ayrıntılı internet ve sosyal medya bulguları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların İnternet ve Sosyal Medya Üzerine Olan Bulguları

		Cinsiyet	Mevcut	N	%
Akıllı Telefon Kullanımı	Evet	Kadın	164	300	99,3
		Erkek	136		
	Hayır	Kadın	1	2	0,7
		Erkek	1		
En Fazla İnternete Bağlandıkları Yer	Okuldan	Kadın	4	10	3,3
		Erkek	6		
	Evden	Kadın	26	66	21,9

	Yurttan	Erkek	20	99	32,8
		Kadın	71		
	İnternet Kafeden	Erkek	28	2	0,7
		Kadın	1		
	İş Yerinden	Erkek	1	2	0,3
		Kadın	0		
	Cepten	Erkek	63	123	40,7
		Kadın	60		
Diğer	Erkek	0	1	0,3	
	Kadın	1			
Günlük İnternet Kullanım Sıklığı	Aklıma Gelince	Erkek	37	60	19,9
		Kadın	23		
	1 saatten az	Erkek	12	21	7,0
		Kadın	9		
	2-5 saat	Erkek	67	113	37,4
		Kadın	46		
	6 saatten fazla	Erkek	49	108	35,8
		Kadın	59		
Günlük Sosyal Medya Kullanım Sıklığı	Aklıma Gelince	Erkek	47	83	27,5
		Kadın	36		
	1 saatten az	Erkek	17	37	12,3
		Kadın	20		
	2-5 saat	Erkek	70	119	39,4
		Kadın	49		
	6 saatten fazla	Erkek	31	63	20,9
		Kadın	32		
En Çok Kullandıkları Sosyal Medya Ortamı	Facebook	Erkek	12	39	12,9
		Kadın	27		
	Instagram	Erkek	107	191	63,2
		Kadın	84		
	Twitter	Erkek	10	17	5,6
		Kadın	7		
	WhatsApp	Erkek	33	47	15,6
		Kadın	14		
	YouTube	Erkek	1	5	1,7
		Kadın	4		
	Diğer	Erkek	2	3	1,0
		Kadın	1		
Sosyal Medyayı Ne Kadar Süredir Takip Ettikleri	1 yıldan az	Erkek	6	10	3,3
		Kadın	4		
	1-2 yıldır	Erkek	12	18	6,0
		Kadın	6		
	3-4 yıldır	Erkek	47	76	25,2
		Kadın	29		
	5 yıl ve üzeri	Erkek	100	198	65,6
		Kadın	98		
Sabah Kalkıldığında İlk 15 dk içerisinde Sosyal Medya Hesaplarının Kontrolü	Evet	Erkek	118	204	67,5
		Kadın	86		
	Hayır	Erkek	47	98	32,5
		Kadın	51		

Araştırmaya katılanların sosyal medya eylemlerine yönelik verdikleri yanıtlara ilişkin yüzdelik dağılımlar, aritmetik ortalamalar ve standart sapmalar sunulmuştur.

Katılımcıların sosyal medyada en çok gerçekleştirdikleri eylemler olarak “Müzik dinlerim (4,19)”, “Fotoğraflara bakarım (4,17)” ve “Video izlerim (4,03)” ifadeleri belirtilmiştir. En az gerçekleştirdikleri eylemler olarak ise “Sosyal medyada yer alan oyun uygulamalarına katılırım (2,37)”, “Kendi çektiğim videoları paylaşıyorum (2,43)” ve “Durumumu/Ruh halimi/Konumumu belirtirim (2,60)” olarak ifade edilmiştir. Bu kapsamda ankete katılanların sosyal medya eylemlerine yönelik olarak ayrıntılı tanımlayıcı istatistikleri Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Sosyal Medya Eylemlerine Yönelik Tanımlayıcı İstatistikler

	Cevapların Yüzdelerik Dağılımı					Art.Ort.	Std. Sapma
	Hiçbir zaman	Nadiren	Ara sıra	Sıklıkla	Her zaman		
Video izlerim	0,0	4,0	24,5	35,4	35,4	4,03	0,87
Kendi çektiğim videoları paylaşıyorum	27,2	28,8	25,2	9,9	8,3	2,43	1,22
Hoşuma giden videoları paylaşıyorum	20,5	25,5	21,2	15,6	14,9	2,78	1,35
Fotoğraflara bakarım	1,0	4,0	15,9	32,5	43,7	4,17	0,91
Kendime ait fotoğrafları paylaşıyorum	5,0	13,2	27,5	25,8	26,8	3,57	1,16
Hoşuma giden fotoğrafları paylaşıyorum	11,3	20,5	24,8	19,5	21,2	3,19	1,30
Müzik dinlerim	3,3	5,3	11,3	27,8	51,3	4,19	1,05
Hoşuma giden müzikleri paylaşıyorum	25,8	22,2	19,5	13,6	17,9	2,75	1,43
Kendi ürettiğim müziği paylaşıyorum	66,9	9,6	6,6	7,3	7,6	1,76	1,30
Yazılarımı/görüşlerimi paylaşıyorum	15,2	19,9	29,1	16,9	16,9	3,00	1,30
İçeriklere (video, müzik, fotoğraf, görüş, metin vb.) yorum yazarım	20,2	30,1	24,8	9,9	12,9	2,64	1,28
İlgimi çeken konulardaki tartışmalara katılırım	20,5	25,8	26,8	11,6	12,6	2,69	1,28
İlgilendiğim kişilerin sayfalarını (yazdıklarını, yükledikleri içerikleri vb.) takip ederim	3,0	6,0	24,5	29,8	36,4	3,91	1,05
Chat (çevrimiçi sohbet) yaparım	8,3	20,5	18,9	21,5	30,1	3,45	1,33
Hoşuma giden gruplara üye olurum	14,9	20,2	27,8	17,2	17,2	3,01	1,30
Durumumu/ruh halimi/konumumu belirtirim	24,5	28,1	22,5	8,6	14,9	2,60	1,34
Etkinlik sayfalarını takip ederim	6,6	16,9	30,8	26,5	18,9	3,34	1,16
Kişisel/mesleki bilgilerimi düzenli olarak güncellerim	14,6	25,8	24,8	15,2	18,2	2,96	1,32
Sosyal medyada yer alan oyun uygulamalarına katılırım	36,1	20,5	17,9	10,9	9,6	2,34	1,35

Araştırmaya katılanların sosyal medya kullanım nedenlerine yönelik verdikleri yanıtlara ilişkin yüzdelerik dağılımlar, aritmetik ortalamalar ve standart sapmalar sunulmuştur. Katılımcılar sosyal medyayı en çok kullanım nedeni olarak haberdar olma alt boyutu içerisinde yer alan “Arkadaşlarım ve tanıdıklarım ile sürekli iletişim (4,22)”, ifadesi belirtilmiştir. Diğer önem verdikleri hususlar ise sosyal etkileşim alt boyutu için “Yeni insanlarla tanışıyorum (3,57)” ifadesi, kendini ifade etme/gerçekleştirme alt boyutu için “Durumları ve olayları farklı bakış açılarından değerlendirebiliyorum (3,91)” ifadesi, eğlence alt boyutu için “Eğlenceli zaman geçiriyorum (4,07)” ifadesi yer almaktadır. Bu kapsamda ankete katılanların sosyal medya kullanım nedenlerine yönelik ayrıntılı tanımlayıcı istatistikleri Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Sosyal Medya Kullanım Nedenlerine Yönelik Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken		Cevapların Yüzelik Dağılımı					Art.Ort.	Std. Sapma
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum		
Sosyal Etkileşim	Kendimi özel ve önemli hissediyorum	9,6	19,9	25,2	27,8	16,9	3,22	1,22
	Yeni insanlarla tanışabiliyorum	8,3	11,3	19,5	36,4	24,5	3,57	1,20
	Kendimi bir gruba ait hissediyorum	14,6	25,2	25,8	22,5	10,3	2,88	1,21
	Yalnızlık hissinden kurtuluyorum	13,6	25,2	22,2	20,5	16,9	3,02	1,30
	Yüzyüze iletişime göre kendimi daha rahat hissediyorum	16,6	19,9	18,9	24,5	19,2	3,10	1,37
	Arkadaşlarımla bir araya geldiğimde sohbet konusu sağlıyor	7,3	13,6	16,2	39,4	22,2	3,56	1,19
	Kendime güvenim artıyor	10,9	15,2	20,5	31,5	20,2	3,35	1,27
	Potansiyelimi keşfetmemi sağlıyor.	7,9	18,2	21,2	30,1	19,5	3,36	1,22
Kendini İfade Etme / Gerçekleştirme	Kendimi farklı bir kimlikle tanıtabiliyorum	25,5	24,5	16,9	20,9	10,9	2,66	1,35
	Merak ettiğim konularda görüş ve tavsiyelere başvurabiliyorum	2,3	8,9	14,6	46,4	27,2	3,87	0,98
	Duruşları ve olayları farklı bakış açılarından değerlendirebiliyorum	2,3	5,6	19,5	42,7	29,1	3,91	0,96
	Kendim gibi düşünen insanlarla bir araya gelebiliyorum	5,6	10,3	17,5	35,8	30,1	3,75	1,15
	Düşüncelerimi özgür bir şekilde ifade edebiliyorum	5,3	10,9	18,5	33,8	29,1	3,72	1,16
	Fikirlerimin dikkate alındığını düşünüyorum	7,6	14,2	20,9	34,4	21,2	3,48	1,19
	Tepkilerimi özgürce ifade ederek bir değişim yaratabileceğime inanıyorum	10,6	13,2	23,5	33,1	18,2	3,35	1,23
	Toplumsal/siyasal konularda inançlarım ve değerlerim doğrultusunda tepki verebiliyorum	9,3	10,9	20,9	34,1	24,2	3,53	1,23
Haberdar Olma	Arkadaşlarım ve tanıdıklarımla sürekli iletişim içinde olabiliyorum	1,3	1,7	10,9	43,7	40,4	4,22	0,81
	Yakın çevremde olup bitenlerden haberdar oluyorum	1,7	5,0	9,3	43,4	40,4	4,16	0,90
	Güncel gelişmeleri sürekli takip edebiliyorum	2,0	4,0	9,6	40,1	44,0	4,20	0,91
	Çeşitli etkinliklerden kolaylıkla haberdar oluyorum	1,0	5,3	11,6	43,0	38,4	4,13	0,88
	Diğerlerinin hayatında olup bitenleri takip edebiliyorum	3,6	9,6	9,9	46,0	29,5	3,89	1,05
Eğlence	Eğlenceli zaman geçiriyorum	2,3	1,7	11,6	54,0	29,1	4,07	0,82
	Boş zamanlarımı değerlendiriyorum	2,6	5,6	15,2	47,7	28,8	3,94	0,95
	Günlük yaşamın stresinden uzaklaşıyorum	3,3	9,9	23,8	37,4	24,5	3,70	1,05
	Popüler şeyler ilgimi çekiyor	4,3	10,6	12,9	42,4	28,1	3,80	1,09

Araştırmaya katılanların sosyal medya kullanım nedenlerine ilişkin algılanan önem derecelerinin, demografik özelliklere bağlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığının ölçümü için öncelikle verilerin dağılımı incelenmiş ve Kolmogorov-Smirnov testi ($p=0,20>0,05$, Skewness= -0,380, Kurtosis= 0,328) değerleri doğrultusunda veriler normal dağılım sağladığı için analizlerde bağımsız gruplar *t*-testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi (One Way Anova) uygulanmıştır.

Cinsiyet değişkenine yönelik yapılan *t* testi sonuçları Tablo 5’de belirtilmiş ve katılımcıların ortalamaları arasındaki fark sosyal etkileşim alt boyutu açısından anlamlı bulunmuştur. Bu durum erkeklerin sosyal medyayı, sosyal etkileşim nedeniyle kullanımlarının anlamlı olarak daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. Değişkenlerin Cinsiyete Yönelik Araştırılması

	Cinsiyet	Mevcut	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	t değeri	Anlamlılık Değeri (p)
Sosyal Etkileşim	Kadın	165	3,03	0,87	-3,481	0,00*
	Erkek	137	3,39	0,92		
Kendini İfade Etme/Gerçekleştirme	Kadın	165	3,58	0,79	-1,739	0,08
	Erkek	137	3,75	0,84		
Haberdar Olma	Kadın	165	4,12	0,64	0,106	0,91
	Erkek	137	4,11	0,78		
Eğlence	Kadın	165	3,86	0,71	-0,482	0,63
	Erkek	137	3,90	0,83		

* $p<0,05$

Araştırmaya katılanların medeni durumlarına göre, sosyal medya kullanım nedenlerine ilişkin algılanan önem derecelerinin farklılaşıp farklılaşmadığı *t* testi analizi ile tespit edilmiş ve Tablo 6’da belirtilen istatistiklere bakıldığında katılımcıların ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır.

Tablo 6. Değişkenlerin Medeni Duruma Yönelik Araştırılması

	Medeni Durum	Mevcut	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	t değeri	Anlamlılık Değeri (p)
Sosyal Etkileşim	Evli	33	3,21	0,95	0,114	0,90
	Bekar	269	3,19	0,90		
Kendini İfade Etme/Gerçekleştirme	Evli	33	3,46	0,84	-1,467	0,14
	Bekar	269	3,68	0,81		
Haberdar Olma	Evli	33	4,09	0,61	-0,228	0,81
	Bekar	269	4,12	0,71		
Eğlence	Evli	33	3,85	0,76	-0,204	0,83
	Bekar	269	3,88	0,77		

Araştırmaya katılanların yaş gruplarına göre, sosyal medya kullanım nedenlerine ilişkin verdikleri yanıtlar arasında bir farklılık olup olmadığını görebilmek için Post Hoc çoklu karşılaştırma kriterleri kullanılarak yapılan tek yönlü ANOVA sonuçlarından Tablo 7’de belirtilen istatistiklere bakıldığında grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır.

Tablo 7. Değişkenlerin Yaş Gruplarına Yönelik Araştırılması

	Yaş	Mevcut (N)	Aritmetik Ortalama	Levene Değeri (p)	Welch Değeri (p)	F değeri	Anlamlılık değeri (p)
Sosyal Etkileşim	18-25	262	3,21	0,20	-	0,711	0,54
	26-35	18	3,19				
	36-45	15	3,06				
	46+	7	2,74				
Kendini İfade Etme/Gerçekleştirme	18-25	262	3,69	0,02	0,14	-	-
	26-35	18	3,74				
	36-45	15	3,30				
	46+	7	3,05				
Haberdar Olma	18-25	262	4,14	0,02	0,19	-	-
	26-35	18	4,11				
	36-45	15	4,00				
	46+	7	3,57				
Eğlence	18-25	262	3,89	0,68	-	2,279	0,08
	26-35	18	3,85				
	36-45	15	3,96				
	46+	7	3,14				

Araştırmaya katılanların ikamet ettikleri yer gruplarına göre, sosyal medya kullanım nedenlerine ilişkin verdikleri yanıtlar arasında bir farklılık olup olmadığını görebilmek için Post Hoc çoklu karşılaştırma kriterleri kullanılarak yapılan tek yönlü ANOVA sonuçlarından Tablo 8’de belirtilen istatistiklere bakıldığında grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır.

Tablo 8. Değişkenlerin İkamet Ettikleri Yer Gruplarına Yönelik Araştırılması

	İkamet	Mevcut (N)	Aritmetik Ortalama	Levene Değeri (p)	F değeri	Anlamlılık değeri (p)
Sosyal Etkileşim	Ailemle	72	3,30	0,69	1,732	0,14
	Arkadaşlarımla	41	3,42			
	Yalnız	13	3,08			
	Yurt	155	3,14			
	Diğer	21	2,87			
Kendini İfade Etme/Gerçekleştirme	Ailemle	72	3,63	0,74	1,650	0,16
	Arkadaşlarımla	41	3,88			
	Yalnız	13	3,64			
	Yurt	155	3,66			
	Diğer	21	3,33			
Haberdar Olma	Ailemle	72	4,11	0,14	0,450	0,77
	Arkadaşlarımla	41	4,23			
	Yalnız	13	4,03			

	Yurt	155	4,11			
	Diğer	21	4,01			
Eğlence	Ailemle	72	3,85	0,92	0,728	0,57
	Arkadaşlarımla	41	3,98			
	Yalnız	13	3,64			
	Yurt	155	3,90			
	Diğer	21	3,73			

Sonuç ve Tartışma

Bartın Üniversitesi öğrencilerinin sosyal medya kullanımlarına yönelik yapılan bu çalışmada 30 farklı programdan farklı demografik özelliklere sahip gönüllü olarak ankete katılım sağlayan üniversite öğrencilerinin verileri ele alınmıştır. Bu kapsamda öğrencilerin demografik verileri doğrultusunda sosyal medya eylemleri ve sosyal medya kullanım nedenleri araştırılmıştır.

Yapılan araştırma sonucunda üniversite öğrencileri ele alındığı için 18-25 yaş aralığında olan bekâr ve yurttan kalan öğrenciler ankete en çok katılım sağlayanlar olmuştur. Ayrıca öğrencilerin neredeyse tamamının akıllı telefon kullandığı (%99,3) ve en çok internete cep telefonlarından (%40,7) ve yurtlardan (%32,8) bağlandıkları görülmektedir. Öğrencilerin günlük internet için ayırdıkları ortalama 2-5 saat arasının çoğunluğunu sosyal medya için (%39,4) kullandıkları ve ağırlıklı olarak 5 yıl ve üzerinden bu yana (%65,6) sosyal medyayı kullandıkları görülmektedir. Ayrıca öğrencilerin %67,5'inin sabah ilk kalktığında hemen sosyal medya hesaplarını kontrol ettiği ve öncelikli olarak Instagram (%63,2), WhatsApp (%15,6) ve Facebook'u (%12,9) tercih ettikleri görülmektedir.

Ayrıca sosyal medyada en çok gerçekleştirdikleri eylemler olarak müzik dinlemeyi, fotoğraflara bakmayı ve video izlemeyi sevdikleri, aksi olarak ise gençlerin sosyal medyada yer alan oyun uygulamalarına katılım sağlamayı, kendi çektikleri videoları paylaşmayı ve durumları, ruh halleri ile konularını paylaşmayı çok tercih etmedikleri görülmektedir. Sosyal medyayı kullanım nedenleri incelendiğinde ise çevresindekilerle sürekli iletişim halinde olmayı sevdikleri ve dolayısıyla güncel gelişmeleri ve yakın çevrelerinde olup bitenleri takip etmeye istekli oldukları görülmektedir. Aksi olarak sosyal medyada kendilerini farklı bir kimlikle tanıtmaya ihtiyacı hissetmedikleri görülmektedir.

Araştırmaya katılanların sosyal medya kullanım nedenlerine ilişkin algılanan önem derecelerinin, demografik özelliklere bağlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı incelendiğinde öğrenciler arasında medeni durum, yaş ve ikamet edilen yere göre bir farklılığın olmadığı, cinsiyete göre ise erkeklerin sosyal medyayı, sosyal etkileşim nedeniyle kullanımlarının kadınlara göre anlamlı olarak daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Araştırmada kullanılan ölçek kapsamında daha önce Koçak'ın (2012) yaptığı çalışmada ise örneklem olarak Eskişehir İlinin tercih edildiği ve yapılan dönemdeki araştırma sonuçlarında katılımcıların sosyal medya ortamı olarak en çok Facebook'u (%86,8) tercih ettikleri, ortalama 3-4 yıldır sosyal medyayı kullandıkları (%33,7), günlük 1-3 saat arasını (%41,4) sosyal medyaya ayırdıkları görülmektedir. Ayrıca katılımcıların en çok gerçekleştirdikleri eylemler arasında fotoğraflara bakmanın, müzik dinlemenin ve video izlemenin yer aldığı görülmektedir. Sosyal medyayı kullanım nedenleri incelendiğinde ise en çok çevresindekilerle sürekli iletişim halinde olmayı ve yakın çevrelerinde olup bitenlerden haberdar olmayı sevdikleri görülmektedir. Aynı ölçek ile Çakmak'ın (2014) yaptığı çalışmada ise örneklem olarak farklı üniversite öğrencilerinin araştırıldığı ve yapılan dönemdeki araştırma sonuçlarında öğrencilerin akıllı cep telefonu

kullanım oranının %70,7 olduğu görülmektedir. Öğrencilerin en fazla internete bağlandıkları yerin ev ortamı olduğu (%51), günlük internet (%44,9) ve sosyal medya (%34,9) kullanım sıklığının 2-5 saat aralığında olduğu ve öğrencilerin ağırlıklı olarak 5 yıl ve üzerinden bu yana (%52,9) sosyal medyayı kullandıkları görülmektedir. Ayrıca öğrencilerin en çok gerçekleştirdikleri eylemler arasında müzik dinlemenin ve video izlemenin yer aldığı görülmektedir. Sosyal medyayı kullanım nedenleri incelendiğinde ise güncel gelişmeleri takip etmeyi, etkinliklerden kolayca haberdar olmayı ve öğrencilerin çevresindekilerle sürekli iletişim halinde olmayı sevdiğikleri görülmektedir.

Bu kapsamda yapılan araştırmalardaki katılımcılar karşılaştırıldığında 2012 yılında 3-4 yıl olan sosyal medya kullanım oranları 2014 yılından bu yana 5 yıl ve üzerine çıkmıştır. Ayrıca katılımcıların günlük internet kullanımının büyük çoğunluğunu sosyal medya için ayırdıkları tespit edilmiştir. Yapılan karşılaştırma öğrenciler bazında incelendiğinde 2014 yılında en fazla internete bağlanılan yer ev ortamı iken bu durum 2018 yılında cep telefonuna taşınmıştır. Dolayısıyla cep telefonu kullanım oranı da (2014-%70,7, 2018-%99,3) %28,6 artış göstermiştir. Katılımcıların sosyal medyada en çok gerçekleştirdikleri eylemler incelendiğinde ise 2012 yılından bu yana öncelikli olarak müzik dinlemenin ve video izlemenin popülerliğini hiç kaybetmediği görülmektedir. Sosyal medya kullanım nedenleri incelendiğinde ise çalışmaların ortak yönü olarak katılımcıların çevresindekilerle sürekli iletişim halinde olmayı sevdiğikleri görülmektedir. Ayrıca Facebook'un geçmiş dönemdeki sosyal medya kullanım üstünlüğü yapılan araştırmada yerini Instagram'a bırakmıştır.

Bu durum insanlık tarihinde olan hızlı değişimlerin, hayatın olağan akışını da etkilemesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin 2010'lu yıllarda dünya nüfusunun yaklaşık olarak %34'ü cep telefonu kullanırken bu durum 2016'lı yıllarda %68'e yükselmiştir. Ayrıca günümüzde insanlar dijital vatandaşlık kapsamında "dijital yerliler ve dijital göçmenler" olarak iki kısımda incelenmeye başlamıştır. İlk defa Prensky tarafından 2001 yılında dile getirilen kavramlar kapsamında dijital göçmenler 1985 öncesinde doğanları oluşturmaktadır. Sonraki tarihte doğanlar ise günümüzün dijital yerlileri olarak adlandırılmaktadır (Kurubacak, 2016). Ancak Türkiye'de internet kullanımı ilk kez 1993 yılından bu yana gerçekleştiği için dijital yerlilerin de bu tarihten itibaren doğanlar olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Araştırma kapsamında sosyal medyayı en çok kullanan kesim dijital yerliler olan öğrenciler olduğu için yeniliklere çok daha rahat adapte olabilmektedirler. Bu kapsamda 2004 yılında kurulan Facebook'a nazaran 2010 yılında kurularak sonradan aynı şirket çatısı altında faaliyet gösteren Instagram, katılımcılar tarafından daha fazla tercih edilmiştir. Ayrıca bir fotoğraf ve video sosyal ağı olan Instagram platformunun tercih edilmesi, öğrencilerin sosyal medyada en çok gerçekleştirdikleri eylemler arasında gösterdikleri (fotoğraflara bakmak, video izlemek) eylemlerle de doğrulanmaktadır. Ancak bu durum da teknolojinin hızlı gelişimi ve yeniliklerden dolayı ilerleyen yıllarda değişecek ve farklı birçok sosyal medya ortamı öncelikli olarak dijital yerlilerin yaşamında hayat bulacaktır.

Örneğin istatistik sitesi Statista'nın 2016 yılı verilerine göre en yaygın kullanılan sosyal medya siteleri "*Facebook (1,712 Milyar), WhatsApp (1 Milyar), Facebook Messenger (1 Milyar), QQ (899 Milyon), WeChat (806 Milyon), QZone (652 Milyon), Tumblr (555 Milyon) ve Instagram (500 Milyon)*" iken bu durum 2018 yılı ekim ayında "*Facebook (2,234 Milyar), Youtube (1,900 Milyar), WhatsApp (1,500 Milyar), Facebook Messenger (1,300 Milyar), WeChat (1,058 Milyar), Instagram (1 Milyar), QQ (803 Milyon) ve QZone (548 Milyon)*" olmuştur. İstatistik verilerine göre Instagram'ın kullanıcı sayısının 2018 yılında yüzde yüz arttığı görülmektedir. Ayrıca Statista'nın paylaştığı istatistik

verileri ayrıntılı incelendiğinde Instagram platformunun özellikle gençler tarafından kullanıldığı görülmüştür. Öyle ki sadece 13-24 yaş aralığı ele alındığında Instagram'ın en çok kullanılan 3 platform içerisine yükseldiği gözlenmiştir (Statista, 2018). Bu durum yapılan araştırma verileri ile de desteklenmektedir. Ayrıca istatistik verileri incelendiğinde bazı platformların ülkemizde neredeyse hiç kullanılmadığı ancak global bazda yapılan sıralamada yer aldığı görülmektedir. Bu durum sosyal medya kullanım platformlarının farklı ülkelerde ve kültürlerde, bazı faktörler (demografik, sosyolojik, psikolojik vb.) kapsamında değişeceğini göstermektedir. Öyle ki sıralamada belirtilen QQ, WeChat ve QZone gibi sosyal medya ortamları Çin Halk Cumhuriyeti'nde çok popüler olarak kullanılmakta iken diğer ülkeler ve ülkemizde ise neredeyse hiç kullanımları bulunmamaktadır.

Bu bağlamda günümüzde sosyal medya ortamlarının çeşitliliği her geçen gün artmakta ve kullanım yaşı da her geçen gün düşmektedir. Bu durum özellikle 18 yaş altı gençlerin sosyal medya ortamlarını ebeveynlerinin kontrolünde bilinçli kullanmasını ve çeşitli dijital propaganda çeşitleri (Avcı, 2018b) ile dijital zorbalığa karşı dikkatli olunmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla güvenli internet kullanımının farkındalığında, medya okuryazarı olarak sosyal medya ortamlarının kullanılması ve çevrimiçi etik kurallara riayet edilmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Acun, İ., Yücel, C., Belenkuyu, C. & Keleş, S. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Amaçlarının İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 23(4), 559-602.
- Akıncı Vural, Z. B. & Bat, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Yasar University*, 20(5), 3348-3382.
- Alican, C. & Saban, A. (2013). Ortaokul ve Lise de Öğrenim Gören Öğrencilerin Sosyal Medya Kullanımına İlişkin Tutumları: Ürgüp Örneği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(35), 1-14.
- Avcı, Ö. (2017). *Duygusal Zekâ ve İletişim*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Avcı, Ö. (2018a). Öğrencilerin Duygusal Zekâ ile İletişim Becerileri Düzeylerinin Bağımlı Etkinliği Üzerine Bir Uygulama. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 205-220.
- Avcı, Ö. (2018b). "Propaganda Çeşitleri". M. Karaca & C. Çakı (Ed.), *İletişim ve Propaganda* (s.75-114). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Bardak, T., Avcı, Ö., Kayahan, K. & Bardak, S. (2018). "Mobilya Alımında Geleneksel Mağaza ile Sanal Mağaza Tercihinin Veri Madenciliğine Dayalı Analizi". M. Türkmen (Ed.), *6. Uluslararası Bilim, Kültür ve Spor Kongresi*, 25-27 Nisan, ss.645-652, Lviv/Ukrayna.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2018). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çakmak, V. (2014). *İletişim Kaygısının Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Olan Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Örnek Olay İncelemesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dal, N. E. & Dal, V. (2014). Kişilik Özellikleri ve Sosyal Ağ Sitesi Kullanım Alışkanlıkları: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Mehmet Akif*

- Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 144-162.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E. S. & Çinko, M. (2013). *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Evans, D. (2008). *Social media marketing: An hour a day*. Indiana: Wiley Publishing.
- Güçdemir, Y. (2017). *Sosyal Medya-Halkla İlişkiler-Reklam ve Pazarlama*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Kaplan, A. M. & Haenlein, M. (2009). The fairyland of Second Life: About virtual social worlds and how to use them. *Business Horizons*, 52(6), 563-572.
- Kaplan, A. M. & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business horizons*, 53(1), 59-68.
- Koçak, N. G. (2012). *Bireylerin Sosyal Medya Kullanım Davranışlarının ve Motivasyonlarının Kullanımlar ve Doyumlar Bağlamında İncelenmesi: Eskişehir'de Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçer, M. (2012). Erciyes Üniversitesi Öğrencilerinin İnternet ve Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları. *Akdeniz İletişim*, (18), 70-85.
- Kurubacak, G. (2016). "İletişim Teknolojilerinde Yeni Özellikler". T. V. Yüzer & M. E. Mutlu (Ed.), *Yeni İletişim Teknolojileri* (s.3-21). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Mangold, W. G. & Faulds, D. J. (2009). Social media: The new hybrid element of the promotion mix. *Business Horizons*, 52(4), 357-365.
- Özata, F. Z. (2015). "Sosyal Medya ve Pazarlama". *Sosyal Medya* (s.26-51). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sayimer, İ. (2008) *Sanal Ortamda Halkla İlişkiler*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z. & Demir, M. (2013). İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 7(4), 23-32.
- Sungur, S. (2016). "Üniversite Öğrencilerinin Satın Alma Kararında Sosyal Medyada Yayımlanan Reklamlardaki Etkili Ürün Özellikleri ve Ürün Algısı Üzerine Bir İnceleme". M. G. Genel (Ed.), *Yeni Medya Araştırmaları-2* (s.141-170). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Tektaş, N. (2014). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Ağları Kullanımlarına Yönelik Bir Araştırma. *Tarih Okulu Dergisi*, (XVII), 851-870.
<https://www.statista.com> (Erişim Tarihi:15 Kasım 2018).

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 40, Winter-2018, p. (515-527)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.461540

Research Article

Received: September 21, 2018

Accepted: December 05, 2018

This article was checked by iThenticate.

**FARKLI YAŞLARDA OKULA BAŞLAYAN ÖĞRENCİLERİN
AKADEMİK BAŞARILARININ BOYLAMSAL YÖNTEMLE İZLEMİ¹**

**FOLLOW-UP STUDY OF ACADEMIC ACHIEVEMENT OF STUDENTS
THAT START THE SCHOOL IN DIFFERENT AGES**

**ИССЛЕДОВАНИЕ АКАДЕМИЧЕСКОЙ УСПЕВАЕМОСТИ
УЧЕНИКОВ, КОТОРЫЕ ПОШЛИ В ШКОЛУ В РАЗНЫЕ ГОДЫ С
СИСТЕМОЙ ОБРАЗОВАНИЯ 4+4+4, МЕТОДОМ ПРОДОЛЬНОГО
АНАЛИЗА**

Handan DOĞAN*

Zeynep Çiğdem ÖZCAN**

ÖZ

Bu araştırma Oktay, Doğan ve Özcan tarafından 2015 yılında farklı yaş gruplarında okula başlayan öğrenciler üzerinde yapılan çalışmanın devamı niteliğindedir. Bu araştırmanın amacı farklı yaşlarda ilkokula başlayan dördüncü sınıf öğrencilerinin akademik başarılarının boylamsal yöntemle incelenmesidir. İlk araştırmaya katılan 254 öğrenciden ulaşılan 141'i araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır. Bu öğrenciler İstanbul Anadolu yakası Kadıköy, Maltepe ve Ümraniye İlçelerinden 3 resmi ilkokula devam etmektedir. Öğrenciler okula başlama yaşına göre gruplandırılmıştır. 66-71 ay küçük grup, 72-77 ay orta grup, 78-83 ay büyük grup olarak isimlendirilmiştir. 4. Sınıf seviyesine ulaşan bu öğrencilerin akademik başarılarını saptamak için 3. sınıf konularını içeren matematik (sayılar, işlem bilgisi, örüntü, geometri ve problem çözme), okuma hızı ve okuduğunu anlamaya yönelik ölçme araçları uygulanmıştır. Ayrıca çalışma grubunun öğretmenlerinden öğrencilerin akademik, duygusal ve sosyal becerileri ile ilgili görüşleri yazılı olarak alınmıştır. Araştırmanın bulgularına göre okuma hızı, sayılar, işlem bilgisi, örüntü, geometri açısından yaş grupları arasında anlamlı bir farkın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak okuduğunu anlama ve matematiksel problem çözme bakımından küçük yaş grubu ile diğer gruplar arasında küçük yaş grubu aleyhine anlamlı bir farkın olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç önceki araştırmaya göre küçük yaş grubunda var olan

¹ Bu çalışma 5. Uluslararası Okul Öncesi Eğitim Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

* ORCID: 0000-0002-5776-8649 Maltepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, handandogan@maltepe.edu.tr

** ORCID: 0000-0002-1132-5455 İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Bölümü, cigdem.ozcan@medeniyet.edu.tr

yetersizliklerinin halen devam etmekte olup, okula başlamada yeterli gelişime sahip olmayan bu öğrencilerin dezavantajlarını devam ettirdiklerini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: 4+4+4, akademik başarı, okuduğunu anlama, dördüncü sınıf, matematik başarısı

ABSTRACT

This study is a continuation of the work that Oktay, Doğan, and Özcan conducted in 2015 and is a longitudinal study for its monitoring purposes. The aim of this research is to monitor the academic achievements of the fourth-grade students who have started primary school in different age groups. 141 students were reached from the 254 students who participated in the first study. These students have started the fourth grade at three public primary schools in Kadıköy, Maltepe, and Ümraniye in the Anatolian side of Istanbul. Students were grouped according to the ages they started in the first grade. The groups were named as Small group (66–71 months), Middle group (72–77 months), and Big group (78–83 months). Mathematics (numbers, operations, patterns, geometry and problem solving), reading speed, and reading comprehension were evaluated in order to determine the academic achievement of these students. In addition, the opinions of teachers were taken about these students' academic, emotional and social skills. According to the results of findings there is no significant difference between groups in terms of numbers, operations, patterns and geometry. On the other hand there is a significant difference in problem solving and reading comprehension between Small and the other groups in the favor of the Big group and Middle group. Findings show that the existing inadequacies in the small age group are still continuing and these students, who do not have sufficient development in starting school, continue their disadvantages.

Keywords: 4+4+4, academic achievement, reading comprehension, fourth grade, mathematics achievement

АННОТАЦИЯ

Целью этого исследования является изучение академической успеваемости учащихся, которые пошли в начальную школу в разном возрасте, методом продольного анализа. Работа была запланирована, как мониторинг за первым исследованием, в котором были изучены посещаемость и академическая успеваемость 66-83 месячных детей, которые пошли в школы в 2012-2013 учебном году. Из 254 учеников, принявших участие в первом исследовании, достигнутые 141 составили рабочую группы исследования. Эти ученики были сгруппированы в соответствии с возрастом, в котором они пошли в школу. Эти группу получили следующие названия: 66-71 группа – младшая возрастная групп, 72-74 месяца – средняя группа и 78-83 старшая группа. Для определения академической успеваемости этих учеников, которые достигли 4-ого класса, были применены такие инструменты оценки, как математика (цифры, знания операции, правило последовательности, геометрия и решение задач), содержащие темы 3-его класса, техника чтения и понимание прочитанного. Кроме того, было получено мнение преподавателей рабочей группы относительно академических, эмоциональных и социальных способностей учеников. Согласно результатам исследования, было установлено, что нет существенной разницы между группами по технике чтения, цифрам, информации об операции, конфигурации, геометрии, но существует значимая разница между младшей возрастной группой и другими возрастными группами с точки зрения понимания прочитанного и решения математических задач,

не в пользу младшей возрастной группы. Этот результат показывает, что согласно предыдущим исследованиям существующие недостатки младшей возрастной группы по-прежнему продолжают, и что недостатки этих учеников, которые не имеют достаточного развития для начала учебной жизни, продолжают.

Ключевые слова: 4+4+4, академическая успеваемость, понимание прочитанного, четвертый класс, математические успехи.

1.GİRİŞ

Türkiye’de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan 30.03.2012 tarih 6287 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile 30 Eylül 2012 tarihi itibariyle 66 ayını tamamlayan tüm çocukların kayıt işlemlerinin yapılmasına karar verilmiştir. Uygulamadan bir yıl sonra yapılan incelemeler ve öğretmenlerden alınan olumsuz geri bildirimlerin sonucunda Milli Eğitim Bakanlığı yeni bir düzenleme yaparak, yaşça kayıt hakkını elde eden çocuklardan 66, 67 ve 68 aylık olanları, velisinin vereceği dilekçe ile; 69, 70 ve 71 aylık olanları ise, ilkokula başlamaya hazır olmadıklarını belgeleyen sağlık raporu ile okul öncesi eğitime yönlendirebilir veya kayıtlarını bir yıl erteleyebilir kararı verilmiştir (Resmi Gazete, 2013). Bu dönemde ilkokul birinci sınıfa başlayan öğrenciler arasında yaş bakımında yaklaşık 18-20 ay civarında bir farklılık olduğu küçük yaş grubunun bundan etkilenebileceği düşünülmüş ve okula farklı yaşlarda başlayan öğrenciler ile ilgili pek çok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaların büyük bir kısmı okuma yazmada yaşanan zorluklar, okula uyum problemleri ve bu konuda öğretmenler ve yöneticilerden alınan görüşlerle ilgilidir (Ari, 2014; Demir ve Ersöz, 2016; Oktay, Doğan ve Özcan, 2015; Akbaşlı ve Üredi, 2014; Cerit, Akgün, Yıldız & Soysal, 2014).

Örneğin, bu dönemde yapılan bir araştırmada birinci sınıf öğretmenlerinin görüşleri alınmış, öğrenciden, programdan, okuldan ve öğretmenlerden kaynaklanan pek çok sorun tespit edilmiştir (Demir ve Ersöz, 2016). İlk okuma ve yazma etkinlikleri üzerine yapılan bir araştırma sonuçlarına göre, birinci sınıf öğretmenleri öğrencilerin özellikle ilk okuma ve yazma etkinliklerinde zorlandıklarını belirtmişler, en sık olarak yaş/ay farklılıklarının buna neden olduğu görüşünde birleşmişlerdir (Akbaşlı & Üredi, 2014). Epçaçan (2014)’ın 535 öğretmen ile yapmış olduğu araştırmaya göre öğretmenlerin %58,31’i 4+4+4 sistemi ile ilgili sorun yaşadığını %26,9’u kararsız olduğunu sadece % 14,76’sı ise sorun yaşamadığını belirtmiştir. Okul yöneticilerinin uygulama ile ilgili görüşlerini almak üzere yapılan bir araştırmaya göre ise yöneticilerin bir kısmı uygulamayı faydalı olarak nitelendirmiş ve bazı eksiklikler ve yöntem yanlışlığına dikkat çekmişlerdir (Memişoğlu & İsmetoğlu, 2013). Aynı dönemde Oktay, Doğan ve Özcan (2015) yaptıkları çalışmada öğrencilerin akademik başarılarını hem öğrenim yılı başında (Temel kavram ve okula hazır bulunuşluk kapsamında), hem de öğrenim yılı sonunda (Temel kavramlar ve okula hazır bulunuşluk, okuma hızı, okuduğunu anlama, matematiksel problem çözme açısından) değerlendirmişler, farklı sosyo-kültürel seviyelerden 3 ayrı devlet ilkokuluna giden 66-83 ay arası (66-71 ay küçük grup, 72-77 ay orta grup, 78-83 ay büyük grup) 254 öğrenciyi üç gruba ayırmışlardır. Araştırmacılar sınıflar içinde farklı yaş gruplarının bir arada eğitim aldığını izlemişler ve gruplar arası akademik başarı farkını değerlendirdiklerinde temel kavram becerileri bakımından küçük yaş grubu ile diğer yaş grupları arasında anlamlı bir fark görmüşlerdir. Küçük yaş grubu aleyhine olduğu görülen bu farklılığın sayıları tanıma, sayma ve okula hazır bulunuşluk boyutlarında olduğunu saptanmışlardır. Öğrenim yılı sonunda yaptıkları ikinci değerlendirmede; okuma hızı yönünden gruplar arasında fark görmezken, harf bilgisinde küçük ve orta grup arasında ve orta yaş grubu lehine, okuduğu anlama boyutunda ise küçük yaş grubu ile büyük yaş grubu arasında ve büyük yaş grubu lehine, matematiksel

problem çözümede de tüm gruplar arasında ve küçük yaş grubu aleyhine anlamlı farklılık saptamışlardır. Araştırma sonucunda küçük yaş grubunda okula başlayan çocukların okumayı başarabilseler de okumayı anlama ve matematiksel problem çözümede yetersizlikler gösterdiği bilgisine ulaşmışlardır (Oktay, Doğan & Özcan, 2015).

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma ise Oktay, Doğan ve Özcan (2015)'ın yaptığı çalışmanın devamı niteliğinde ve izlem amacıyla yapılan boylamsal bir çalışmadır. Bu araştırmanın amacı farklı yaş gruplarında ilkokula başlamış ve ilk araştırmaya katılmış dördüncü sınıf öğrencilerinin akademik başarılarının izlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

- 1- Öğrencilerinin matematik (sayılar ve işlemler, örüntü, geometri, problem çözme) puanları yaş gruplarına göre anlamlı farklılık var mıdır?
- 2- Öğrencilerin okuduğunu anlama puanları yaş gruplarına göre anlamlı farklılık var mıdır?
- 3- Öğrencilerin okuma hızı puanları yaş gruplarına göre anlamlı farklılık var mıdır?
- 4- Öğrencilerin akademik, duygusal ve sosyal becerileri ile ilgili öğretmen görüşleri nelerdir?

2. YÖNTEM

Bu araştırma veri toplama zamanına göre boylamsal bir araştırmadır. Boylamsal araştırmalarda veriler aynı gruptan çeşitli zaman aralıklarıyla toplanır (Gay, Mills & Airasian, 2009). İlkokul dördüncü sınıfa başlayan öğrencilerin akademik başarılarını okula başlama yaşına göre karşılaştırmak amacıyla yapılan bu araştırmanın modeli ise karşılaştırma yoluyla ilişki belirlendiğinden nicel yaklaşım altında yer alan ilişkisel tarama modellerinden karşılaştırma yoluyla elde edilen ilişkilerdir (Karasar, 2016).

2.1. Çalışma Grubu

Bu araştırmada Oktay, Doğan ve Özcan (2015) tarafından 2012-13 öğretim yılında farklı yaş gruplarında ilkokula başlayan öğrencilerin akademik başarılarını izlemek amacıyla yapılan ilk çalışmaya katılan 254 öğrenciden 141'ine (55.51) ulaşılmıştır. Bu öğrenciler İstanbul Anadolu yakası Kadıköy, Maltepe ve Ümraniye İlçelerinden 3 resmi ilkokulun 4. sınıfına başlamış bulunmaktadır. Öğrenciler okula başlama yaşına göre gruplandırılmıştır. 66-71 ay küçük grup, 72-77 ay orta grup, 78-83 ay büyük grup olarak isimlendirilmiştir. Çalışma grubunda küçük yaş grubunda 45 (%31.91), orta yaş grubunda 49 (%34.75), büyük yaş grubunda 47(%33.33) öğrenci bulunmaktadır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Dördüncü sınıf seviyesine ulaşan bu öğrencilerin akademik başarılarını saptamak için 3. sınıf konularını içeren matematik (sayılar, işlem bilgisi, örüntü, geometri ve problem çözme), okuma hızı ve okuduğunu anlamaya yönelik ölçme araçları uygulanmıştır. Öğretmenlerin görüşlerini almak için ise yarı yapılandırılmış görüşme soruları oluşturulmuştur.

2.2.1. Matematik Soruları

Öğrencilerin matematik dersi performanslarını belirlemek amacıyla sayılar, işlemler, örüntü, geometri ve problem çözme bölümlerinden oluşan bir ölçme aracı uygulanmıştır. Öğrencilerin dördüncü sınıfın başında olmaları sebebiyle 3. Sınıf kazanımlarını içerecek şekilde sorular oluşturulmuştur. Sorular hazırlandıktan sonra 3 sınıf öğretmeninden uzman görüşü alınmış ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Bu sınıf öğretmenlerinin kıdemleri sırasıyla 5, 7, 12 yıldır. Aşağıdaki belirtke tablosunda sorulara ilişkin kazanımlar ve soru sayıları verilmiştir.

Tablo 1.
Matematik Sorularına İlişkin Belirte Tablosu

Konu	Kazanımlar	Soru sayısı
Sayılar ve işlemler	En çok üç basamaklı sayılarla eldeli eldesiz toplama ve çıkarma yapar.	4
	İki basamaklı sayı ile en çok iki basamaklı sayının çarpımını bulur.	4
	Üç basamaklı bir sayı ile en çok bir basamaklı sayının çarpımını bulur.	3
Örüntü	İki basamaklı bir sayıyı bir basamaklı sayıya böler.	3
	Kuralında tek işlem olan bir sayı örüntüsünde verilmeyen sayıları bulur.	3
Geometri	Geometrik cisimleri adlandırır.	8
Problemler	Doğal sayılarla toplama ve çıkarma işlemlerini gerektiren problemleri çözer.	3
	Doğal sayılarla çarpma işlemini gerektiren problemleri çözer.	2
	Biri bölme olacak şekilde iki işlem gerektiren problemleri çözer.	2

Tablo 1’de de görüldüğü üzere sayılar ve işlemler bölümü“En çok üç basamaklı sayılarla eldeli eldesiz toplama ve çıkarma yapma, iki basamaklı sayı ile en çok iki basamaklı sayının çarpımı, üç basamaklı bir sayı ile en çok bir basamaklı sayının çarpımı, iki basamaklı bir sayıyı bir basamaklı sayıya bölme” kazanımlarını içermektedir. Bu bölüm toplam 14 soru içermekte olup her soru 2 puandır.

Örüntü bölümünde ise kuralında tek işlem olan bir sayı örüntüsünde verilmeyen sayıları bulma” kazanımı çerçevesinde 3 soru sorulmuştur. Her soruya iki puan verilmiştir. Geometri bölümünde öğrencilerden gösterilen cisimleri (koni, silindir, dikdörtgenler prizması, küp, üçgen prizma ve kare prizma) adlandırmaları istenmiştir. Doğru adlandırılan her cisim için 1 puan verilmiştir.

Problem bölümünde toplama, çıkarma, çarpma ve bölme işlemlerini içeren 7 soru sorulmuştur. Bu problemlere ilişkin kazanımlar ve soru sayıları Tablo 1’de bulunmaktadır. Problem bölümünün değerlendirilmesinde Holistic Puanlama Rubriği (Aschbacher ve diğ. 1995) kullanılmıştır. Her bir soru 4 puan üzerinden değerlendirilmiştir. Eğer işlem olarak doğru, tam ve açık ise 4 puan, doğruya yakın veya işlem hatası varsa 3 puan, işlemin yarısı yapılmış ve doğru ise 2 puan, toplamı gerektiği yerde çıkarmış veya çıkarması gereken yerde toplamış ise bir puan, hiç cevaplamış veya tamamıyla yanlış yaptıysa 0 puan verilmiştir.

2.2.2. Okuma Hızı Metni

Öğrencilere Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan ve okullara dağıtımı yapılan 3. Sınıf Türkçe kitabından 5 öğretmenin görüşü alınarak 222 kelimedenden oluşan bir okuma parçası seçilmiştir. Öğrenciler parçayı okurken görmeyecekleri şekilde 2 dakika süre tutulmuştur. Okuma parçası bittikten sonra 2 dakika içinde okunan kelimeler sayılmış, kelime sayısı ikiye bölünerek öğrencinin bir dakikada okuduğu kelime sayısına ulaşılmıştır.

2.2.3. Okuduğunu Anlama Soruları

Okuma hızını değerlendirmek amaçlı kullanılan okuma parçasını okuyan öğrenciye Kim, Ne, Nasıl, Neden, Nereye şeklinde sorular sorularak, alınan her doğru cevap 1 puan olarak kabul edilmiştir.

2.2.4. Öğretmen Görüşme Soruları

Araştırmanın son sorusu olan “Öğrencilerin akademik, duygusal ve sosyal becerileri ile ilgili öğretmen görüşleri nelerdir? sorusuna yanıt aramak için öğretmen görüşme soruları hazırlanmıştır. Bu çerçevede araştırma grubunun öğretmenlerine iki adet görüşme sorusu araştırmacılar tarafından hazırlanmış ve öğretmen görüşleri yazılı olarak alınmıştır. Sorular:

1. Farklı yaş gruplarında ilkokula başlayan öğrencilerinizin akademik gelişimleri hakkında ne düşünüyorsunuz?

2. Farklı yaş gruplarında ilkokula başlayan öğrencilerinizin duygusal ve sosyal gelişimleri (arkadaş ilişkileri ve akran kabulü gibi) hakkında ne düşünüyorsunuz?

2.3. Verilerin Çözümlemesi

Bu araştırmanın analizinde bir ya da daha çok faktöre göre oluşan grupların birden fazla bağımlı değişken bakımından anlamlı farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla kullanılan Manova testi (Büyüköztürk, 2007) uygulanmıştır. Öncelikle veri setinin Manova testi varsayımlarını karşılayıp karşılamadığı test edilmiş daha sonra da bağımlı değişkenlerin (matematik puanları, okuduğunu anlama puanları, okuma hızı puanları) yaş gruplarına göre farklılaşıp farklılaşmadığı Manova testi ile analiz edilmiştir. Öğretmenlerin görüşme sorularına vermiş oldukları cevaplar ise içerik analizi ile değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Manova Testi Sonuçlarına İlişkin Bulgular

Bağımlı değişkenlerin (sayılar ve işlemler, örüntü, geometri, problem çözme, okuma hızı ve okuduğunu anlama) yaş gruplarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek için yapılan Manova testini uygulamadan önce veri setinin Manova testi varsayımlarını karşılayıp karşılamadığı test edilmiştir. Manova testinin ilk varsayımı bağımlı değişkenlerin her bir bağımsız değişkeninin her bir alt grubunda normal dağılımalıdır (Büyüköztürk, 2007). Aşağıdaki tabloda bağımlı değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerleri verilmiştir.

Tablo 1.

Bağımlı Değişkenlere İlişkin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

		Küçük	Orta	Büyük
	Grup	Grup	Grup	Grup
Problem Çözme	Çarpıklık	-,19	,15	-,37
	Basıklık	-,92	-,90	-,93
Sayılar ve İşlemler	Çarpıklık	-,06	-,14	-,21
	Basıklık	-,89	-,90	-,90
Örüntü	Çarpıklık	-,09	-,13	-,16
	Basıklık	-,98	-,99	-,98
Geometri	Çarpıklık	,49	,43	,03
	Basıklık	-,31	-,1,02	-,75
Okuma Hızı	Çarpıklık	,52	-,07	,67
	Basıklık	,32	-,55	,71
Okuduğunu Anlama	Çarpıklık	-,17	-,73	-,56
	Basıklık	-,80	,11	-,74

Tablo 1’de yer alan bağımlı değişkenlere ait çarpıklık değerleri incelendiğinde tüm değerlerin -1 ile 1 arasında yer alması sebebiyle bağımsız değişkenlerin normal dağılımdan aşırı bir sapma göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır (Büyüköztürk, Çokluk & Köklü, 2017).

MANOVA testinin diğer varsayımı olan bağımlı değişkenler arasında doğrusal bir ilişkinin olup olmadığı Pearson korelasyon kat sayıları ile analiz edilmiştir. MANOVA'nın kullanımını, bağımlı değişkenler arasında ilişkinin olması durumunda anlamlıdır (Büyüköztürk, 2007).

Tablo 3.

Bağımlı Değişkenlerin Birbiriyle İlişkinine İlişkin Pearson Korelasyon Katsayısı

	Sayılar ve İşlemler	ve	Problem Çözme	Örüntü	Geometri	Okuma Hızı	Okuduğunu Anlama	
Sayılar ve İşlemler	41	1	0**	,6	,66**	,54**	,43**	,45**
Problem Çözme	41		1	,46**	,47**	,31**	,41**	
Örüntü	41			1	,47**	,37**	,41**	
Geometri	41				1	,34**	,37**	
Okuma Hızı	41					1	,37**	
Okuduğunu Anlama	41						1	

Bağımsız değişkenlerin doğrusal bir ilişkiye sahip olup olmadığını test etmek için yapılan Pearson korelasyon testine göre tüm değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. MANOVA analizinin son varsayımı bağımlı değişkene ait varyans-kovaryans matrislerinin homojen olmasıdır. Yapılan Box M testi analizi sonucuna göre bağımlı değişkenlerin kovaryans matrisleri homojendir (Box M = 43,29, p>0,05).

Tablo 4.

Bağımlı Değişkenlerin Yaş Gruplarına Göre Betimsel İstatistikleri

	Yaş Grupları	\bar{X}	S	N
Sayılar ve işlemler	1,00	48,41	10,92	45
	2,00	49,97	10,43	49
	3,00	51,53	8,47	47
Problem Çözme	1,00	49,09	9,28	45
	2,00	50,52	10,43	49
	3,00	53,44	9,42	47
Örüntü	1,00	49,63	10,04	45
	2,00	49,78	9,69	49
	3,00	50,57	10,44	47
Geometri	1,00	48,83	9,34	45
	2,00	49,45	10,98	49
	3,00	51,68	9,50	47
Okuma Hızı	1,00	48,48	11,68	45
	2,00	50,86	8,72	49

	3,00	50,55	9,53	47
Okuduğunu Anlama	1,00	45,83	10,69	45
	2,00	51,45	9,11	49
	3,00	52,46	9,09	47

Tablo 5.

Bağımlı Değişkenlerin Yaş Gruplarına Göre MANOVA Testi Sonuçları

Kaynak	Bağımlı Değişkenler	KT	Sd	KO	F	p	Eta Kare
Düzeltilmiş Model	Sayılar ve İşlemler	223,90 ^a	2	111,95	1,12	,329	,016
	Problem Çözme	892,5 ^b	2	446,25	4,69	,01	,06
	Örüntü	23,56 ^c	2	11,78	,11	,89	,002
	Geometri	,6 ^d	2	104,33	1,04	,35	,01
	Okuma hızı	154,39 ^e	2	77,19	,76	,46	,01
	Okuduğunu Anlama	1170,90 ^f	2	585,45	6,29	,002	,08
Kesme noktası	Sayılar ve İşlemler	351762,75	1	351762,75	3523,73	,000	,96
	Problem Çözme	352387,25	1	352387,25	3710,05	,000	,96
	Örüntü	352042,89	1	352042,89	3475,98	,000	,96
	Geometri	351952,32	1	351952,32	3521,73	,000	,96
	Okuma hızı	351599,07	1	351599,07	3504,41	,000	,96
	Okuduğunu Anlama	350952,32	1	350952,32	3775,12	,000	,96
Yaş grupları	Sayılar ve İşlemler	223,90	2	111,95	1,12	,33	,016
	Problem Çözme	892,50	2	446,25	4,69	,01	,06
	Örüntü	23,56	2	11,78	,116	,89	,002
	Geometri	208,65	2	104,32	1,04	,35	,01
	Okuma hızı	154,38	2	77,19	,76	,46	,01
	Okuduğunu Anlama	1170,90	2	585,45	6,29	,002	,08
Hata	Sayılar ve İşlemler	13776,09	138	99,82			
	Problem Çözme	13107,49	138	94,98			
	Örüntü	13976,43	138	101,27			
	Geometri	13791,34	138	99,93			
	Okuma hızı	13845,60	138	100,33			
	Okuduğunu Anlama	12829,09	138	92,96			
Toplam	Sayılar ve İşlemler	366500,00	141				

	Problem Çözme	366500,00	141
	Örüntü	366500,00	141
	Geometri	366500,00	141
	Okuma hızı	366500,00	141
	Okuduğunu Anlama	366500,00	141
Düzeltilmiş model	Sayılar ve İşlemler	14000,00	140
	Problem Çözme	14000,00	140
	Örüntü	14000,00	140
	Geometri	14000,00	140
	Okuma hızı	14000,00	140
	Okuduğunu Anlama	14000,00	140

Bağımlı değişkenlere ait puanlar üzerinde yapılan MANOVA sonuçlarına göre sayılar ve işlemler ($F(2-138) = 1,12, p>0,05$), örüntü ($F(2-138) = 0,12, p>0,05$), geometri ($F(2-138) = 1,04, p>0,05$) ve okuma hızı ($F(2-138) = 0,77, p>0,05$) puanları yaş gruplarına göre anlamlı farklılık göstermemekte problem çözme ($F(2-138) = 4,70, p<0,05$) ve okuduğunu anlama ($F(2-138) = 6,30, p<0,05$) puanları ise yaş gruplarına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Problem çözme puanlarına ilişkin hangi gruplar arasında farklılaşma olduğunu tespit etmek için yapılan LSD testi sonuçlarına göre küçük grup ile büyük grup arasında ve orta ile büyük grup arasında büyük gruplar lehine anlamlı fark vardır. Okuduğunu anlama puanlarına ilişkin hangi gruplar arasında farklılaşma olduğunu tespit etmek için yapılan LSD testi sonuçlarına göre küçük grup ile orta grup arasında ve küçük ile büyük grup arasında büyük gruplar lehine anlamlı fark vardır. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü gösteren Eta kare değerlerine Cohen (1988)'nin sınıflandırması çerçevesinde bakıldığında ise bu ilişkinin gücünün problem çözmeye orta diğer bağımlı değişkenlerde ise düşük olduğu sunucuna ulaşılır.

3.2. Öğretmen Görüşme Sorularına İlişkin Analizler

Öğretmenlerin farklı yaş gruplarında ilkokula başlayan öğrencilerin akademik, duygusal ve sosyal gelişimleri hakkındaki görüşlerini öğrenmek amacıyla çalışma grubundaki öğrencilerin öğretmenlerinin görüşleri yazılı olarak alınmıştır. Beş öğretmenin öğrencilerin akademik gelişimleri hakkındaki görüşleri incelendiğinde; öğretmenlerden dördü erken yaşta okula başlayan öğrencilerin akademik gelişimlerinin diğerlerine göre farklılık gösterdiğini ve bununda onların derse karşı tutumlarını olumsuz etkilediğini iletmışlerdir. Bu konuya ait öğretmen görüşlerinden biri aşağıdaki gibidir.

“Farklı yaş gruplarında okula başlayan çocukların, kalemi tutma, yazı yazma, okuma gibi akademik gelişimleri fark gösterebiliyor. İlerleyen senelerde kendi yaş grubunda okula başlayan öğrenciler ile erken yaşta başlayanlar arasında derse karşı isteksizlik, algılama sorunu, dikkat eksikliği, ifade yetersizliği gibi farklılıklar olduğunu görebiliyoruz.”

Bu öğretmenlerden ikisi sık tekrar ve aile desteği ile öğrencilerin akademik başarılarında yükselme gösterdiğini iletmıştır. Bu konuya ait öğretmen görüşlerinden bir diğeri aşağıdaki gibidir.

“Aile desteği çok önemli. Destekleyen ailelerin çocukları akademik başarıda gelişim gösteriyor.”

Bu öğretmenlerden ikisi birinci sınıfta konuların hafifletildiğini ancak diğer sınıf seviyelerinde aynı kaldığını belirtmişlerdir. Bu konuya ait öğretmen görüşlerinden biri aşağıdaki gibidir.

“4+4+4 sisteminde ilk 1. Yılda uyum dönemi küçük yaşlar için uygundu.

Fakat bu uyum çalışmaları ileriki sınıflarda kitaplarda da olmalı, onların anlayacağı somut işlemler dönemine yönelik olmalıydı.”

Yine bu öğretmenlerin ikisi özellikle okuma yazma becerileri açısından küçük yaşta okula başlamanın tek etmen olmadığını ailenin ilgisi, okul öncesi eğitim durumu ve çocuğun kişisel isteği gibi etmenlerin de önemli olduğunu belirtmiştir. Öğretmenlerden bir tanesi ise küçük yaşta okula başlamanın öğrencileri akademik olarak etkilemediğini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir.

“Genel olarak deneyimlerime göre ay olarak küçük öğrencilerin okumayı öğrenmede sıkıntı yaşamadığını ancak yazma konusunda zorlandıklarını söyleyebilirim. Akademik başarıyı ay farkının çok fazla etkilemediğini, aile tutumu, sosyal çevre ve okul öncesi eğitimin daha etkili olduğunu düşünüyorum. İlerleyen sınıflarda soyut düşünme becerileri arasında fark olabiliyor.”

Öğretmenlerin öğrencilerin duygusal ve sosyal gelişimleri hakkındaki görüşleri incelendiğinde öğretmenlerden dört tanesi öğrencilerin arkadaşlık kurma konusunda zorlandıklarını, daha sonra bunu aşmalar bile ilk yaşadıkları olumsuzlukların onları duygusal açıdan etkilediğini yazmışlardır. Bu konuya ait öğretmen görüşlerinden bir tanesi aşağıdaki gibidir.

“Erken yaşta okula başlayanlar daha korkak daha tutuk ve kendini ifade etme konusunda daha yetersiz oluyorlar. İlerleyen zamanlarda bu açığı kapatanlar olabiliyor. Fakat ilk zamanlarda yaşadıkları bu korku, kendini yalnız ve başarısız hissetme duygusu okula, derslere ve arkadaşlarına mesafe koyması ve kendini ötekileştirmeye sebep olabiliyor.”

Sadece bir öğretmen ise bu durumun öğrencileri etkilemediğini aşağıdaki gibi ifade etmiştir.

“Arkadaş ilişkileri ve sosyal açıdan bir sorun olduğunu düşünmüyorum. Küçük yaş grubundaki öğrenciler kendilerini rahat ifade ediyor. Arkadaşları arasında kabul görüyor.”

4.TARTIŞMA ve SONUÇ

4+4+4 eğitim sistemiyle ilkokula farklı yaşlarda başlayan öğrencilerin akademik başarılarının incelenmesi ile ilgili olan bu araştırmanın sonuçlarının Oktay, Doğan ve Özcan (2015) tarafından yapılan ilk araştırmanın sonuçlarına paralellik gösterdiği görülmüştür. Araştırmanın sonuçlarına göre, matematik testi alt boyutlarından sayılar, işlemler, örüntü, geometri ve okuma hızı puanları yaş gruplarına göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Bu durum küçük yaşta okula başlayan öğrencilerin bu alanlarda diğer öğrencilerin gelişim düzeyine ulaştıklarını göstermektedir. Öğretmenlerin de genel görüşü zorlansalar da öğrencilerin okumayı öğrendikleri doğrudur. Oktay, Doğan ve Özcan (2015) tarafından yapılan ilk araştırmanın sonucunda da erken yaşta okula başlayan öğrencilerin okumayı öğrendikleri, okuma hızı bakımından diğer öğrencilerden farklı olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Buna karşın öğrencilerin matematiksel problem çözme ve okuduğunu anlama puanları yaş gruplarına göre küçük yaşta başlayan öğrenciler aleyhine anlamlı farklılık göstermektedir. Bu bulgular, öğrencilerin birinci sınıftayken yaşadığı okuduğunu anlama ve matematiksel problem çözümedeki güçlüğü devam ettiğini göstermektedir. Küçük yaşta başlamış öğrenciler bu iki akademik alanda hala güçlük çekmektedirler. Öğretmen görüşleri

de bu bulguyu destekler niteliktedir. Beş öğretmenden dördü bu öğrencilerin akademik olarak sıkıntı yaşadığını iletmislerdir. Örs, Erdoğan ve Kipici (2013)'inin yaptığı ilkökul, ortaokul ve liselerde görev yapan 132 eğitim yöneticisinin katıldığı bir araştırmanın sonuçları da bu bulguyu desteklemektedir. Yurt dışında Ordine, Rose ve Sposato (2018) tarafından yapılan bir çalışmada bu araştırmanın bulgularına paraleldir. Çalışmada 2. 5. 6. 8. ve 10.sınıfın her sınıf seviyesinden 460000 İtalyan öğrencisinin Bakanlığa ait matematik ve okuduğunu anlama (İtalyanca) sonuçları yaş gruplarına göre değerlendirilmiş ve erken okula başlamanın adı geçen bu derslerdeki akademik başarı üzerinde olumsuz etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç formal eğitim başlamadan önce yeterli olgunluğa ulaşmak için okul dışı deneyimin gerektiğini de göstermektedir Bir diğer çalışma okula bir yıl geç başlamanın (7 yaş) akademik başarı ile negatif ilişkisi olan hiperaktivite ve dikkat eksikliğini azalttığını ve bu durumun büyük ölçüde 11 yaşta da devam ettiği bulgusunu sunmaktadır (Dee & Sievertsen, 2018).

Türkiye’de yaşanan bu olumsuzluğun olası nedenlerinden biri olarak sınıf içinde neredeyse 20 aya kadar yaş farkı olan öğrencilerin bir arada olmasıdır. Uzun ve Alat (2014)'ın öğretmen görüşlerini aldıkları çalışmada sınıftaki küçük yaş grubu öğrencilerin genelini okul öncesi eğitime gitmedikleri, büyük yaşın ise okul öncesi eğitim aldıkları ve bu nedenle okul öncesi eğitim alma fırsatının kaçırılmalarının da olumsuz etkilediği düşünülmektedir. Yine bu araştırma sonuçlarına göre öğretmenler öğrenciler arasındaki akademik farklılığın azaltılmasına yönelik mücadele vermelerine rağmen bu durumun devam ettiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Bunun yanı sıra okula uyum programının küçük yaş grubu için uygun olduğu, gelişimsel olarak iyi seviyede olan büyük yaş grubu öğrenciler için ise vakit kaybı ve okuldan sıkılma gibi sonuçlara yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır (Şentürk, 2016; Uzun ve Alat, 2014).

Ayrıca birinci sınıfa uyum programı için hazırlanan kitapların içerik, dil ve görsellik bakımından öğrencilerin seviyesine uygun olmaması da özellikle küçük yaş grubu için olumsuz bir faktör olmuştur (Gözütok, Ulubey, Akçatepe, Koçer, Rüzgar, 2014). Bu çalışmadaki öğretmenler kitapların küçük yaşta okula başlayan öğrencilerin gelişim seviyesine uygun olarak hazırlanmış olsa bile ileri senelerde yeni düzenlemenin yapılmaması sebebiyle sıkıntılar yaşandığını iletmislerdir. Öğretmenlerin bir kısmının görüşleri öğrencilerin yaşadıkları bu sıkıntıların aile desteği ve sık tekrar ile aşılabileceği doğrultudadır.

Öğretmenlerin öğrencilerin duygusal ve sosyal gelişimleri hakkındaki görüşleri incelendiğinde öğretmenlerden dört tanesi öğrencilerin arkadaşlık kurma konusunda zorlandıklarını, daha sonrada bunu aşsalar bile ilk yaşadıkları olumsuzlukların onları duygusal açıdan etkilediğini iletmislerdir. (Yoleri ve Tanış, 2014)'ın çalışması da bu bulguyu destekler niteliktedir. Araştırmacılar okula uyumun yaştan ve okul öncesi eğitim alıp almamadan etkilendiğini belirtmişlerdir.

Sonuç olarak erken yaşta okula başlamak öğrencilerin akademik gelişimini tümüyle olumsuz etkilemese bile birçok alanda, özellikle tüm eğitim hayatını etkileyecek okuduğunu anlama, matematiksel problem çözme gibi çok önemli becerilerini olumsuz yönde etkileyecektir. Okul öncesi eğitim fırsatını kaçırmaya neden olabilecek erken ilkökula başlama ise öğrencinin sosyalleşme, toplumla bütünleşme, zorluklarla başa çıkabilme, bilişsel becerilerin kazanımı, duyguları anlama ve ifade etme kazanımlarının güçlü olduğu okul öncesi programlardan yararlanamamasına ve güçlü bir başlangıç yapamamasına neden olabilecektir. Buradan hareketle erken yaşta okula başlamış öğrencilerin ileriki yıllarda yetersizliklerinin devam edip etmediğinin izlenmesi önemli

olup, öğrencilerin başarıları ve gelişimleri için destek eğitim hizmetinin planlanması eğitim dünyasının bir borcudur.

KAYNAKÇA

- Akbaşı, S., ve Üredi, L. (2014). Eğitim Sistemindeki 4+ 4+ 4 Yapılanmasına İlişkin Öğretmen Görüşleri Views of Teachers on the 4+ 4+ 4 Structure in the Turkish Education System. *Journal of Teacher Education and Educators*, 3(1), 109-136.
- Ari, A. (2014). Teacher Views about the Starting Age of the First Grade Elementary School. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 14(3), 1043-1047.
- Büyüköztürk, Ş. (2007). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. Ankara. Pegem A Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö., & Köklü, N. (2017). Sosyal bilimler için istatistik. Ankara. Pegem A Yayıncılık.
- Cerit, Y., Akgün, N., Yıldız, K. ve Soysal, M. R. (2014). Yeni eğitim sisteminin (4+4+4) uygulanmasında yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri (Bolu il örneği). *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 59-82.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Dee, T. S., & Sievertsen, H. H. (2018). The gift of time? School starting age and mental health. *Health Economics*, 27(5), 781-802.
- Demir, O. ve Ersöz, Y. (2016). 4+4+4 Eğitim Sistemi Kapsamında Sınıf Öğretmenlerinin İlkokuma ve Yazma Eğitiminde Yaşadıkları Güçlüklerin Değerlendirilmesi. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI)*, Volume 7, Issue 1, January 2016: / Cilt 7, Sayı 1, Ocak 2016: 1-27 DOI: 10.17569/tojqi.90651
- Epçaçan, C. (2014). İlkokul ve ortaokul öğretmen ve yöneticilerinin 4+4+4 eğitim sistemine ilişkin görüşleri (Siirt ili örneği). *Ekev Akademi Dergisi*, 58(58), 505-522.
- Gay, L. R., Mills, G. E., & Airasian, P. W. (2009). *Educational research: Competencies for analysis and applications*, student value edition. Upper Saddle River, NJ: Merrill.
- Gözütok, F. D., Ulubey, Ö., Akçatepe, A. G., Koçer, E. ve Rüzgar, M. E. (2014). 4+4+4 yapılanması kapsamında hazırlanan uyum ve hazırlık çalışmaları kitaplarının değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 47(1), 327-350.
- Memişoğlu, S. P. ve İsmetoğlu, M. (2013). Zorunlu eğitimde 4+4+4 uygulamasına ilişkin okul yöneticilerinin görüşleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 14-25.
- Oktay, A., Dogan, H. ve Ozcan, Z. Ç. (2015). Analysis of Basic Concepts Knowledge and Academic Development of Children From Different Age Groups. *Anthropologist*, 20(1,2), 205-214.
- Ordine, P., Rose, G., & Sposato, D. (2018). Parents know them better: the effect of optional early entry on pupils'schooling attainment. *Economic Inquiry*, 56(3), 1678-1705.
- Örs, Ç., Erdoğan, H. ve Kipici, K. (2013). Eğitim Yöneticileri Bakış Açısıyla 12 Yıllık Kesintili Zorunlu Eğitim Sistemi. *Iğdır University Sosyal Bilimler Dergisi*. No. 4, Ekim. 131-154.

Resmi Gazete (2012). Milli Eğitim Bakanlığı ilköğretim kurumları yönetmeliğinde değişiklik yapılmasına dair yönetmelik.<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/07/20120721-9.htm> adresinden 11.06.2018 tarihinde alınmıştır.

Resmi Gazete (2013). Milli Eğitim Bakanlığı ilköğretim kurumları yönetmeliğinde değişiklik yapılmasına dair yönetmelik.<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/08/20130814-5.htm> adresinden 06.07.2018 tarihinde alınmıştır.

Şentürk, C. (2016). Takvim Yaşı Olarak İlkokul Birinci Sınıf Eğitimine Erken Başlayan Çocuklarda Karşılaşılan Güçlüklere İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Journal Of European Education*, 6(3). 9-30.

Uzun, E. M. ve Alat, K. (2014). İlkokul birinci sınıf öğretmenlerinin 4+4+4 eğitim sistemi ve bu sistem sonrasında ilkokula başlayan öğrencilerin hazırbulunuşlukları hakkındaki görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 15-44.

Yoleri, S., ve Tanış, H. M. (2014). İlkokul birinci sınıf öğrencilerinin okula uyum düzeylerini etkileyen değişkenlerin incelenmesi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 130-141.

KARADENİZ

BLACK SEA – ÇEPHOE MOPE

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

❖ YAZIM VE YAYIN İLKELERİ ❖

- Dergiye gönderilen makaleler özgün olmalıdır. Daha önce kısmen ya da tamamen yayınlanmış yazılar ve intihal içeren makaleler dergiye gönderilmemelidir.
- Dergiye yayın gönderen yazar(lar), yayının telif ve yayın hakkı gibi tüm haklarını dergiye verdiğini kabul ve beyan eder.
- Dergimizde kör hakemlik uygulandığından aşağıdaki kurallara azami ölçüde önem gösterilmelidir.
- Dergiye gönderilen metinler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde, 11 punto, iki yana yaslı, 1.5 cm. paragraf başı girintisi ve tek satır aralığıyla yazılmış olmalıdır.
- Makale başlığı, büyük harflerle, ortalanmış ve koyu olarak yazılmalı ve 12 kelimeyi geçmemelidir. Türkçe, İngilizce ve Rusça başlıklar en yukarı ve üstüste yazılmalıdır;
- Varsa metin içindeki diğer bütün başlıklar numaralandırılmalı, başlık(lar) koyu ve her kelimenin ilk harfleri büyük olacak biçimde yazılmalıdır.
- Çalışmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım (İmla) Kılavuzu esas alınmalı, yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.
- Metinlerin kaynakça ile birlikte 25 sayfayı geçmemesi tercih edilir.
- Yazar adı/adları başlığın hemen altında sola yaslı yazılmalıdır. Yazar adı/adlarına (*) ile dipnot verilerek, yazarın bilgileri (unvanı, çalıştığı kurum, yazışma adresi, e-posta) yer almalıdır.
- Ana metnin öncesinde, 200-250 kelime arasında, Türkçe, İngilizce ve Rusça olarak yazılmış bir “Öz” yer almalıdır. Özde araştırmanın kapsamı ve amacı belirtilmeli, kullanılan yöntem tanımlanmalı ve ulaşılan sonuçlar kısaca ifade edilmelidir. Özün hemen altında en az beş en fazla sekiz anahtar kelime yer almalı ve bu anahtar kelimeler, özel adlar dışında, küçük harflerle yazılmalıdır. Öz ve anahtar kelimeler 10 punto ile yazılmalı, paragraf girintisi bırakılmamalıdır.
- Tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin bir numarası ve başlığı olmalıdır. Bu materyallerin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması için 10x17 cm'lik alanı aşmaması, 10 punto ile ve tek aralık kullanılarak yazılmış olmaları gerekir. Resim, grafik ve benzerlerinin ayrı bir dosya hâlinde ve jpeg formatında kaydedilmesi baskı kalitesi açısından gereklidir. Bu materyaller metnin üçte birinden az olmalıdır.

Atıfların ve Kaynakçanın Düzenlenmesi

- Ana metindeki tüm göndermeler, APA6 standardında metin içi kaynak gösterme sistemi ile belirtilir. Düzenleme ve kontrol sırasında kolaylık sağlaması ve hataları minimuma indirmesi için MS Word programının otomatik kaynak gösterme sisteminin kullanılması önerilmektedir.
- Kaynakçayı manuel girecek yazarlar için APA6 standartlarına ulaşmak için Türk Kütüphaneciler Dergisi'nin "Bilimsel Yayınlarda Kaynak Gösterme, Tablo ve Şekil Oluşturma Rehberi APA 6 Kuralları" eserine müracaat edilebilir. Bu esere http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf linkinde erişim sağlanabilir.

KARADENİZ
BLACK SEA – ÇEPHOE MOPE
An International Journal of Social Sciences

❖ WRITING AND PUBLICATION PRINCIPLES ❖

- The articles submitted to the journal must be original. Articles containing plagiarism or published partially or fully before should not be submitted.
- The author (s) who send articles to the journal accept and declare that they give full rights, such as copyright and broadcasting rights, to the journal.
- Since the blind review is applied in our journal, the following rules should be given maximum importance.
- The texts sent to the journal should be in Times New Roman, 11 pt, 1.5 cm on the left and right margins, with single space in Microsoft Word program.
- The title of the article should be written in capital letters, centered and bold, and not exceed 12 words. The headings in Turkish, English and Russian should be written at the top, as in the example below;
- If present, all other headings in the text should be numbered, the title (s) should be bold, and the first letter of each word should be capital.
- The Turkish Language Institution's Spelling (Imprint) Guideline should be taken as a basis in studying, and as many Turkish words as possible should be used instead of foreign words.
- It is preferred that texts do not exceed 25 pages including bibliography.
- Author name(s) should be written on the left just under the heading. Authors' names / titles should be accompanied by an asterisk (*) and the author's information (title, institution, address, e-mail) should be included.
- An "Abstract" written in Turkish, English and Russian between 200-250 words should be placed before the main text. The scope and purpose of the study should be specified, the method used should be defined and the results achieved should be briefly stated. At least five and a maximum of eight keywords should be placed immediately below the abstract, and these keywords should be written in small letters except for private names. Abstract and keywords should be 10 points, and no paragraph indent should be left.
- The table should include the number and title of figures, figures, graphics, and the like. These materials must be 10 pt with a single spacing so that the journal does not exceed 10 x 17 cm. The recording of pictures, graphics and the like should be submitted in a separate file in JPEG format. These materials should be less than one third of the whole text.

Citations and Bibliography

- All citations in the main text are specified by the in-text citation system in the APA6 standard. It is recommended to use the automatic citation system of MS Word program for ease of editing and control and to minimize mistakes.
- Authors preferring to do citation manually can refer to Turkish Librarians ' Journals' APA 6 Guidelines on Sourcing, Tables and Figures for Scientific Publications'. This link can be accessed at http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf.

KARADENİZ
BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ

Ежеквартальный международный журнал общественных наук

❖ ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ ❖

• Статьи, отправленные в журнал, должны быть оригинальными. Статьи, опубликованные частично или полностью, или же содержащие элементы плагиата не принимаются.

• Автор (авторы), которые будут присылать статьи для публикации автоматически заявляют, что отказываются от гонорара и передают право на гонорар журналу, а так же передают право журналу для публикации высланной статьи в следующий раз.

• В виду того, что в нашем журнале применяется “слепое” рецензирование, максимальное внимание уделяется к следующим правилам.

• Тексты, отправленные в журнал, должны быть написаны шрифтом Times New Roman, 11 шрифта, начало абзаца 1,5 см. интервал одиночный. Отступы с левой и правой стороны одинаковые.

• Название статьи должно быть написано заглавными буквами, в середине, жирным шрифтом и не должно превышать 12 слов.

• Все остальные заголовки в тексте должны быть пронумерованы. Подзаголовок (ки) должны быть выделены жирным шрифтом. Первая буква должна начинаться с большой буквы.

• Правописание должно быть основана на правилах “Института Турецкого Языка”. По возможности вместо иностранных слов, должна быть использована турецкая лексика.

• Предпочитается, что объем текста не превышал 25 страниц с библиографией.

• Имя автора/имена авторов должны быть написаны под заглавием ближе к левой стороне. Под именем (именами) авторов даётся информация, которая должна включать в себе следующие данные (должность, учреждение, адрес, адрес электронной почты),

• Перед текстом статьи необходима аннотация. Аннотация должна быть на турецком, английском и русском языках в пределах 200-250 слов. Необходимо указать объем и цель исследования, должен быть определён использованный метод и краткое изложение достигнутых результатов. По меньшей мере пять и максимум восемь ключевых слов должны быть помещены непосредственно после аннотации. Эти ключевые слова должны быть написаны строчными буквами, за исключением собственных имён. Аннотация и ключевые слова должны быть написаны 10 шрифтом без абзаца.

• Таблицы, схемы, рисунки, графика и т. п. должны иметь номер и заглавие. С целью соблюдения размеров страниц подобный материал не должен превышать размера в рамках 10 x 17 см. Они должны быть написаны 10 шрифтом, одинарным интервалом. Для достижения качества печати рисунки, изображения необходимо присылать в отдельном файле в формате jpeg. Эти материалы должны составлять менее одной трети текста.

Правописание цитат и библиографии

• Вся представленная в основном тексте библиография обозначается системой текстовых ресурсов по стандартам APA6. Рекомендуется использовать автоматическую систему отображения исходного текста программы MS Word для автоматического редактирования и минимизации ошибок.

• Для введения источников вручную по стандартам APA6 авторы могут пользоваться “Правилами APA 6 журнала библиотек Турции” по эл. адресу http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf.

❖ **Abone Sartları** ❖

Abone olacaklar Erdoğan ALTINKAYNAK adına 05732013 numaralı posta çeki hesabına abone bedelini yatıracaklar ve dekontlarını adres bilgileri ile birlikte yazışma adresine posta veya faks yoluyla iletceklerdir.

❖ **Payments** ❖

Subscribers should deposit the subscription fee to Erdoğan ALTINKAYNAK's postal cheque account number: 05732013 and send their receipts as well as their own contact addresses to the communication address via mail or fax mentioned above.

❖ **Абонентное Условие** ❖

Для оформления подписки необходимо произвести оплату на имя Erdoğan ALTINKAYNAK, банковский счет № 05732013 Квитанцию об оплате вместе с информацией о Вашем адресе необходимо передать почтой или по факсу в редакцию журнала.

❖ **Fiyatı / Стоимость / Price** ❖

150 TL (Yurt içi / для граждан Турции / Interior)
30 \$ / 20 Euro (Yurt dışı / для граждан других стран / Abroad)

❖ **Abonelik Bedeli / Стоимость подписки / Subscription Price** ❖

600 TL (Yurt içi / для граждан Турции / Interior)

Fresh Ideas for Growing your Citations

Certificate

This is to certify that **Karadeniz Black Sea International Scientific Journal** is indexed in International Scientific Indexing (ISI). The Journal has Impact Factor Value of **0.635** based on International Citation Report (ICR) for the year **2017-18**. The URL for journal on our server is <http://isindexing.com/isi/journaldetails.php?id=7901>

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'K. Karadeniz', written over a horizontal line.

Editor ICR Team
(ISI)

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'ISI', written over a horizontal line.

International Scientific Indexing
(ISI)